

**T.C. CUMHURBAŞKANLIĞI
DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI**

Genel Yayın No: 2020

İlmi Eserler: 297

Yayın Yönetmeni

Doç. Dr. Fatih KURT

Yayın Koordinatörü

Bünyamin KAHRAMAN

Hazırlayan

Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü

Tashih

Kürşat ASLAN

Grafik Tasarım

ALEF Tanıtım Ltd.

www.aleftanitim.com

Baskı

Çağlayan Basım Yayın Dağıtım Ambalaj San. ve Tic. A.Ş.

Sarnıç Yolu Üzeri No:7 Gaziemir/İzmir

Tel: 0232 274 22 15

1. Baskı, İzmir Kasım 2021

ISBN 978-625-435-096-2

2021-35-Y-0003-2020

Sertifika No: 12930

Eser Yayın Kurulu Kararı

24.06.2021/33

© Diyanet İşleri Başkanlığı

İletişim

Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü

Basılı Yayınlar Daire Başkanlığı

Tel: 0312 295 72 93 - 94 Faks: 0312 284 72 88

e-posta: diniyayinlar@diyanet.gov.tr

T.C.
CUMHURBAŞKANLIĞI
DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI
Din Hizmetleri Genel M¼d¼rl¼Đ¼

Uluslararası
Mevlid-i Nebi Sempozyumu
Peygamberimiz
ve Çocuk

6-8 Kasım 2020

Bu eserde yer alan tebliğ
ve konuşma metinlerinde
ileri sürülen görüşlerin
dinî ve hukuki sorumluluğu
sahiplerine aittir.

DÜZENLEME KURULU

Prof. Dr. Huriye MARTI/Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı
Bünyamin ALBAYRAK/Din Hizmetleri Genel Müdürü
Zekeriya ABDÜLAZİZOĞLU/İrşat Hizmetleri Daire Başkanı
Cemalettin NAZLIOĞLU/Diyanet İşleri Uzmanı
Fatih AKKOCA/Diyanet İşleri Uzmanı
Musa SAYGILI/Eğitim Uzmanı

İÇİNDEKİLER

TAKDİM	13
AÇILIŞ OTURUMU.....	15
Bünyamin ALBAYRAK.....	17
Prof. Dr. Ali ERBAŞ	21
AÇILIŞ KONFERANSI	29
AKIŞKAN ZAMANLARDA ÇOCUKLARIMIZI MANEVİ AÇIDAN GÜÇLENDİRMENİN İMKÂNI: RİSKLER VE FIRSATLAR	31
İhsan ÇAPCIOĞLU	
I. OTURUM KUR'AN'IN ANLAM DÜNYASINDA ÇOCUK.....	51
Prof. Dr. Huriye MARTI	53
KUR'AN-I KERİM'DE ÇOCUKLARIYLA İMTİHANLARI ANLATILAN PEYGAMBERLER.....	55
Burhan İŞLİYEN	
KUR'AN'DA EBEVEYN-ÇOCUK İLİŞKİSİNİN TEMELLERİ	67
Ömer KARA	
KUR'AN'DA ZİKREDİLEN ÖRNEK ŞAHSİYETLERİN ÇOCUKLUK DÖNEMLERİNDE ÖNE ÇIKAN TEMALAR	87
Ayşe Betül ORUÇ	
KUR'AN'A GÖRE ÇOCUĞUN YARATILIŞI VE ÇOCUKLUK ÇAĞI	113
Bayram KÖSEOĞLU	
KUR'AN'A GÖRE İLAHÎ İMTİHAN BAĞLAMINDA ÇOCUK	137
İbrahim YILDIZ	
II. OTURUM HZ. PEYGAMBER'İN ÇOCUKLUĞU VE ÇOCUK SAHABİLER ..	163
HZ. PEYGAMBER'İN ÇOCUKLUĞU VE MANEVİ GELİŞİM ÖRNEKLİĞİ.....	165
Musa KAVAL	
ALLAH RESÛLÜ'NÜN YOL ARKADAŞLARI: GELECEĞİN MİMARLARI ÇOCUK SAHABİLER	187
Veli ABA	
HZ. PEYGAMBER'İN ŞAHSİYET İNŞASINDA İZLEMİŞ OLDUĞU YÖNTEMLER ZEYD B. HÂRİSE ÖRNEĞİ	211
Metin YILMAZ	
III. OTURUM HZ: PEYGAMBER'İN ÇOCUKLARLA İLETİŞİMİ	224
İLETİŞİM SÜRECİ AÇISINDAN HZ. PEYGAMBER VE ÇOCUKLAR.....	227
Ahmet KOÇ-Umut KAYA	
ÇOCUKLUK TARİHİNDE İSLAM'IN ETKİSİ	259
Ayhan ÖZ	

HZ. PEYGAMBER'İN İSLAM'I ÇOCUKLARA AKTARIŞI 279
Cüveyriye İLTUŞ

HZ. PEYGAMBER'İN ÖĞRETİLERİNDE
ÇOCUKLARIN ANNE-BABA ÜZERİNDEKİ HAKLARI 305
Mehmet SOYSALDI

المنهاج النبوي في العناية بالأطفال
Reşid KEHUS

IV. OTURUM HZ. PEYGAMBER'İN BİR MODEL OLARAK

ÇOCUKLARA SUNULMASI 341

BİR DEDE OLARAK HZ. PEYGAMBER'İN ROL MODELLİĞİ 345
Gençal ŞENYAYLA

ÇOCUKTA DİNÎ İNANCIN İNŞASINDA SOYUT KAVRAMLAR
YERİNE HZ. PEYGAMBER ÖRNEKLİĞİ 371
Mustafa ÜNVERDİ-Mehmet MURAT

عناية السُّنة النبوية بالقدوة الصالحة في زراعة القيم الأخلاقية لدى الناشئة
GENÇLERDE AHLAKİ DEĞERLERİ SAĞLAMADA NEBEVÎ
SÜNNETİN GÜZEL BİR ÖRNEK OLMAYA GÖSTERDİĞİ ÖZEN 395
Hasan KHATTAFF

THE PROBLEM OF INTRODUCING THE PROPHET (P.B.U.H) TO
CHILDREN: A SIRAH CURRICULUM WRITING PROPOSAL 411
Rıdvan KARA

V. OTURUM KUR'AN'IN VE HZ. PEYGAMBER'İN ÇOCUKLARI

KORUMAYA YÖNELİK UYGULAMALARI 437

HZ. PEYGAMBER'İN ÇOCUKLARI ŞİDDET, İHMAL VE
İSTİSMARDAN KORUMAYA YÖNELİK TUTUMU 441
İsmail METİN

HZ. PEYGAMBER'İN UYGULAMALARI TEMELİNDE
YETİMLERİN AİLE ORTAMINDA HİMAYESİ VE MAHREMİYET 473
Hafsa KESGİN

وسائل نبوية في صيانة الطفل من الانحراف والتشرد ومقاصدها الشرعية
ÇOCUĞU, BAŞIBOŞ EVSİZ BARKSIZ KALMAKTAN VE
SAPMAKTAN KORUMA KONUSUNDA NEBEVÎ YÖNTEMLER
VE ŞER'Î MAKSATLAR 501
Swawish MURAD

“NE SUÇ İŞLEDİ Kİ ÖLDÜRÜLDÜ?” 519
Esra HACİMÜFTÜOĞLU

VI. OTURUM ÇOCUK DİLİ VE EDEBİYATINDA HZ. PEYGAMBER.....543

أثر التعليم الديني في بناء الهوية اللغوية عند الأطفال السوريين في تركيا
TÜRKİYE'DEKİ SURİYELİ ÇOCUKLARIN DİLSEL KİMLİKLERİNİN
İNŞASINDA DİN EĞİTİMİNİN ETKİSİ 547
Hüseyin ESVED-Yassin JAMOUL

HZ. PEYGAMBER'İ ÇOCUĞA TANITMAK AMACIYLA
YAZILAN KİTAPLARIN ÇOCUK EDEBİYATI AÇISINDAN
DEĞERLENDİRİLMESİ 563
Alev SINAR UĞURLU

DİNÎ KAVRAMLARIN ÇOCUK DİLİNE AKTARILMASI 581
Handan YALVAÇ ARICI

SANAL KUŞATILMIŞLIK ALTINDAKİ ÇOCUKLARA
GELENEKSEL KAHRAMANLARIMIZI SUNMANIN
ARACI OLARAK CENKNÂMELER 611
Hanifi ŞAHİN

VII. OTURUM ÇOCUKLARDA DİNÎ DUYGU VE DÜŞÜNCE GELİŞİMİ 641

ÇOCUK HAKLARI VE EĞİTİMİ BAĞLAMINDA
AHLAKİ ÖZNEİNİN İNŞASI 645
Metin ELKATMIŞ

MERHAMETLİ ÇOCUK YETİŞTİRMENİN PSİKOLOJİK TEMELLERİ ... 667
Zeynep ÖZCAN

ÇOCUKLARIN DİNÎ DUYGULARINI NEGATİF ETKİLEYEN
FAKTÖRLER VE BU DUYGULARIN GELİŞTİRİLMESİNE
DAİR BAZI ÇÖZÜM ÖNERİLERİ 689
Seyfullah KARA

ÇOCUKLUKTA NEZAKET KAVRAMININ GELİŞİMİ 709
Abdulvahid SEZEN

ÇOCUKLARIN MANEVİ AÇIDAN GÜÇLENDİRİLMESİNDE
AİLENİN ROLÜ 731
İhsan ÇAPCIOĞLU-Kübra ÇETİN

VIII. OTURUM ÇOCUKLARI KUŞATAN RİSKLER:

TESPİTLER VE TEKLİFLER 749

ÇOCUK İHMAL VE İSTİSMARINA FİKHÎ PENCEREDEN BAKIŞ 753
Cemil LİV

POPÜLER KÜLTÜRÜ OLUŞTURAN MEDYANIN ÇOCUKLAR
ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ 783
Selim ÖZARSLAN

HAYATA TUTUNMA ÇABASI: MÜLTECİ ÇOCUKLAR 803
İsa ONAY

KUR'AN'DA ZİKREDİLEN "EVLAT ÖLDÜRME" OLGUSUNA DAİR GÜNCEL VE MESAJ ODAKLI BİR OKUMA	829
Ahmet AKBAŞ	
IX. OTURUM DİJİTAL ÇAĞDA ÇOCUK OLMAK	851
ÇOCUKLARI TEHDİT EDEN ZARARLI ALIŞKANLIKLAR VE BAĞIMLILIKLAR: TEKNOLOJİ BAĞIMLILIĞI	855
Cengiz ŞAHİN	
DİJİTAL ÇAĞDA ÇOCUKLARIN SAĞLIKLI GELİŞİMİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER	881
Olgun GÜNDÜZ	
ÇOCUKLUKTA SUÇ VE SUÇLULUĞUN ÖĞRENİLMESİ: SOSYAL MEDYA ÖRNEĞİ ("TİK TOK").....	895
Sait YILDIRIM	
"DİJİTAL DÜNYADA PEYGAMBER SEVGİSİ sonpeygambercocuk.info 'TECRÜBESİ'	915
Hatice UĞUR	
X. OTURUM DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞININ ÇOCUKLARA YÖNELİK HİZMETLERİ	923
CEZA İNFAZ KURUMLARINDAKİ ÇOCUKLARA MANEVİ REHBERLİK SAĞLAMADA DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞININ YERİ, ÖNEMİ VE YETERLİLİK DURUMU	927
Harun İŞİK	
ÇOCUKLARA YÖNELİK CAMİ VE KUR'AN KURSU HİZMETLERİNİN ETKİN KILINMASINDA KUR'AN ÖĞRETİCİLERİNE YÖNELİK TEKLİFLER	957
Emrullah TUNCEL	
DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞININ ÇOCUKLARA YÖNELİK DİN HİZMETLERİ	985
Sema YİĞİT	
DİN GÖREVLİLERİNİN GÖRÜŞLERİ DOĞRULTUSUNDA CAMİ-ÇOCUK İLİŞKİSİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ	999
Nurettin KÜÇÜK	
DEĞERLENDİRME OTURUMU	1025
Bünyamin ALBAYRAK.....	1027
Prof. Dr. Abdurrahman HAÇKALI.....	1033
Prof. Dr. Ali ERBAŞ	1041

Uluslararası
Mevlid-i Nebi Sempozyumu
Peygamberimiz ve Çocuk

TAKDİM

Çocuk, aileye Allah tarafından bahşedilmiş nimetlerin en sevimsisidir. Çocuk evin bereketi, hayatın neşesi ve ailenin umududur. Anne ve babanın geleceğe eser bırakma, adını yaşatma, neslini sürdürme dileğidir. Kur'an'ın ifadesiyle 'göz aydınlığı' emanetlerin en hassası, varlığı ve yokluğu ile imtihan vesilesidir.

Aile için olduğu kadar toplum için de her çocuk bir değerdir. Hakları, ihtiyaçları, yetenekleri ve potansiyeli ile her çocuk toplumun geleceğini inşa edecek yapı taşı olarak özenle korunmalı ve yetiştirilmelidir. Unutulmamalıdır ki çocuğa verilen emek, aslında toplumun geleceğine yapılan yatırımdır.

Günümüz dünyasında maalesef pek çok çocuk, barınma, beslenme, sağlık, eğitim gibi en temel haklarından mahrum kalmakta; taşıyamayacakları bedensel ve duygusal yükler altında ezilmektedir. İnsanlığın geleceği olan çocuklar, zulüm ve vahşetin, savaş ve şiddetin karanlığında yok olmaktadır. Terör örgütleri tarafından körpe dimağları zehirlenerek kalem tutacak ellerine silah verilmektedir. Diğer taraftan hak ettiği ilgi, eğitim ve desteği bulamayan çocuklar zararlı alışkanlıklara adım atabilmekte; eğlendirirken zehirleyen, sahte zaferlerle saatlerce meşgul eden bağımlılıklara maruz kalabilmektedir.

Âlemlere rahmet olarak gönderilen Sevgili Peygamberimiz (s.a.s.) çocukları anlama, eğitme ve onları geleceğe hazırlama konusunda da en güzel rehberimizdir. Nezaketli bir eş, müşfik bir baba ve sevecen bir dede olan Peygamberimiz (s.a.s.), kendi çocukları ve torunlarıyla özel olarak ilgilenmiş, aynı şekilde sahabi-i kiramın çocuklarına ihtimam göstermiştir. Onların bedensel gelişiminin yanında ahlaken mükemmel hale gelmeleri için eğitim ve terbiyelerine öncelik vermiştir. Her şeyden önce çocukları bir birey ve şahsiyet olarak kabul eden ve onlara değer veren Peygamberimiz (s.a.s.) sevgiyi, şefkati, merhameti ve hoşgörüyü çocuk eğitiminin en temel unsuru olarak vaz etmiştir. Çocuklara yönelik samimiyet, güven ve zarafet temelli bir iletişim dili geliştirmiştir.

Yüce Rabbimizin bizlere emaneti olan çocuklara sahip çıkmak, onların korunması ve sağlıklı bir şekilde yarınlara hazırlanması için çözüm üretmek hepimizin görevidir. Bu noktada Kur'an ve sünnetten beslenen

sağlam referanslarla ve değişmez sabitelerle bugünün ailelerine, kurum ve kuruluşlarına rehberlik edecek çalışmalara ihtiyaç vardır. Bu bağlamda öteden beri özeldir toplumumuz genelde insanlık için ele alınması önem arz eden konuları kamuoyunun gündemine taşımayı, böylece toplumsal bir duyarlılık ve hassasiyete vesile olmayı görev kabul eden Başkanlığımız tarafından 2020 yılı Mevlid-i Nebi Haftasında “Peygamberimiz ve Çocuk” konusunun ele alınması kararlaştırılmıştır. Hafta münasebetiyle 06-08 Kasım 2020 tarihleri arasında çevrim içi olarak “Peygamberimiz ve Çocuk” konulu Uluslararası Mevlid-i Nebi Sempozyumu düzenlenmiştir. Üç gün süreyle devam eden sempozyumda, on oturumda kırk iki tebliğ sunulmuştur. İlim ve fikir dünyasına katkı sunmak, gelecek nesiller için Peygamberimizi anlama ve onun örnekliğini rehber edinme konusunda bilgi ve kültür mirası oluşturmak amacıyla sempozyumda sunulan tebliğ metinleri bu eserle bir araya getirilmiştir.

Bu vesileyle başta tebliğ sunarak ve oturum başkanlığı yaparak katkı sağlayan ilim adamlarımız olmak üzere sempozyumun gerçekleşmesinde ve bu eserin yayınlanmasında emeği geçen herkese teşekkürlerimizi sunar, yayınıımızın hayırlara vesile olmasını Cenab-ı Hak’tan niyaz ederiz.

Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü
Ankara-2021

AÇILIŞ OTURUMU

6 Kasım 2020

TAKDİM

Muhterem Diyanet İşleri Başkanım, saygıdeğer hocalarım, kıymetli konuklar; Allah'ın selamı, rahmeti ve bereketi üzerinize olsun. Diyanet TV'nin kıymetli izleyicilerini de buradan saygıyla selamlıyoruz.

Peygamberimiz ve Çocuk temalı Uluslararası Mevlid-i Nebi Sempozyumunun açılış programına hepiniz hoş geldiniz, şerefler verdiniz.

Hiç şüphesiz yüce kitabımız Kur'an-ı Kerim mü'min gönüller için bir şifa, bir rahmet ve hidayet kaynağıdır. Geliniz hep birlikte sözlerin en güzeline kulak vermek üzere Ahmet Hamdi Akseki Camii İmam Hatibi Mansur Savaş Hocamızı huzurlarınıza davet ediyorum.

Buyurun Sayın Hocam.

(Kur'an-ı Kerim okundu)

Hocamıza tilavetlerinden dolayı teşekkür ediyoruz, Allah razı olsun.

Sayın Başkanım, kıymetli misafirler, şimdi de sempozyum düzenleme kurulu adına konuşmalarını yapmak üzere Din Hizmetleri Genel Müdürümüz Bünyamin Albayrak Hocamızı huzurlarınıza davet etmek istiyorum.

Buyurun Sayın Hocam.

Bünyamin ALBAYRAK
DİB Din Hizmetleri Genel Müdürü

Bismillahirrahmanirrahim.

Saygıdeğer Diyanet İşleri Başkanım, toplumu din konusunda aydınlatma, milletimize manevi rehber ve ahlaki örnek olma şerefine nail olan çok kıymetli hocalarım, bizleri Diyanet Televizyonumuz ve sosyal medya araçları vesilesiyle takip eden sevgili izleyiciler; hepinizi saygı ve hürmetlerimle selamlıyorum.

Mevlid-i Nebi Haftamızın en önemli etkinliklerinden birisi olan Uluslararası Mevlid-i Nebi Sempozyumumuzun bu açılış merasimine, bu ilmî faaliyete teşriflerinizden dolayı her birerinize hoş geldiniz diyor ve Allah Resûlü'nün (s.a.s.) anıldığı, anlaşılmaya çalışıldığı, hayatımızın da onunla ayrı bir anlam kazanacağı bu etkinliğin bizler, camiamız, milletimiz, ümmeti Muhammed, insanlık için hayırlara vesile olmasını Cenab-ı Allah'tan niyaz ediyorum.

Muhterem Başkanım, çok kıymetli izleyiciler; her yıl olduğu gibi bu yıl da büyük bir coşku, heyecan, pandeminin, salgının verdiği bu engele karşı Allah'a hamdolsun Mevlid-i Nebi Haftamız milletimizin nezdinde ayrı bir değer buldu. 26 Ekim Pazartesi günü milletin mekânında, Cumhurbaşkanımızın himayesinde milletimizin katılımıyla haftamızın açılışını gerçekleştirdik ve bu yıl ilk defa, belki yakın tarihte tarihinde ilk defa 28 Ekim Mevlit Kandili'ni Muhterem Başkanımızın önderliğinde yavru vatanımız Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde Hala Sultan Camii'nde ihya etmek, büyük bir heyecan, aşk ve feyizle bir ana şahit olmaz bizlere nasip oldu hamdolsun ve TRT 1 ve Diyanet Televizyonumuz vesilesiyle milletimiz de bu heyecana ortak olmuş oldu.

Tabii ki Mevlid-i Nebi Sempozyumu biraz evvel de ifade ettiğim gibi bu etkinliğin ilmî olan, son üç yılda uluslararası düzeyde, akademisyen, araştırmacı hocalarımızın katılımıyla ayrı bir değer aldı Allah'a hamdolsun ve biz temaları belirlerken, ilahiyat fakültelerimizden, müftülüklerimizden, bu alanda fikir üreten hocalarımızdan aldığımız bütün bu

birikimi Sayın Başkanımıza arz ediyoruz. Hatırlanacağı üzere Peygamberimiz ve Aile, Peygamberimiz ve Gençlik uluslararası sempozyumları düzenlendi ve buradan hasıl olan sempozyum kitapları Dini Yayınlar Genel Müdürlüğümüzce basıldı, aileyle ilgili bütün müftülüklerimiz ve ADRB bürolarımızla, gençlikle ilgili yine bütün müftülüklerimiz, fakültelerimiz ve KYK gençlik koordinatörü arkadaşlarımızın elinin altında hazır bir kitap hâline geldi.

Bu yıl da yine Muhterem Başkanımızın işaretleri doğrultusunda Mevlid-i Nebi'yle ilgili çalışma yürüten hocalarımızla Peygamberimiz ve Çocuk, 4-6 yaş Kur'an kurslarımızda 200 bine yakın çocuğumuza yaklaşık 23 bin hocamız rehberlik etmeye çalışıyor, Kur'an kurslarımızın genelinde. Yaz Kur'an kursunda 89 bin 600 camide imamlarımız, müezzinlerimiz 3 milyona yakın çocuğumuza rehberlik ediyor. Başta kendi hizmet içi, hizmet alanı, kendi hizmetimiz olmak üzere bütün milletimizin nezdinde annelere, ebeveynlere rehberlik edecek, üç gün boyunca Allah nasip ederse, sosyal medya... Pandemi sürecinde, tabii biz yılın başında bu planlamayı bir ilmî faaliyet olarak, ruberu olarak planlamıştık ama maalesef hastalık bu imkânı bize vermedi. Allah'ımıza hamd olsun, bir önceki ilk defa tarihimizde e-sempozyum olarak Ayasofya Camii Sempozyumunu gerçekleştirdik. Sosyal medya araçları vesilesiyle yaklaşık 100 bine yaklaşık insanımız, ortalama günlük 30 bin civarında katılımcı, semineri takip etti. Bu gerçekten çok kıymetli, başta hocam ve akademisyen hocalarım takdir eder ki ilmî olan bir faaliyet için ciddi bir katılımdı.

Bugün başlayan, şu anda da bizi bir vesileyle takip eden, Facebook'tan, Instagram'dan, YouTube üzerinden eş zamanlı olarak bu açılışın da takibiyle başlayan bu programı inşallah en azından 100'ün katlarıyla çarpıp milletimiz nezdinde farklı bir etkinliğe de imza atmış olacağız.

Tabii ki bu vesileyle, Muhterem Başkanım, çok kıymetli hocalarım, sevgili izleyiciler; sempozyumda hangi konu başlıkları gündeme gelecek, öğleden sonra ilk oturumumuzla başlayacak olan bu sempozyumda Birinci oturumda Kur'an'ın Anlam Dünyasında Çocuk, ikinci oturumda Hazreti Peygamber'in Çocukluğu ve Çocuk Sahabiler, üçüncü oturumda Hazreti Peygamber'in Çocuklarla İletişimi, dördüncü oturumda Hazreti Peygamber'in bir Model Olarak Çocuklara Sunulması, beşinci oturumda Kur'an'ın ve Hazreti Peygamber'in Çocukları Korumaya Yönelik Uygulamaları, altıncı oturumda Çocuk Dili ve Edebiyatında Hazreti Peygamber, yedinci oturumda Çocuklarda Dinî Duygu ve Düşünce Gelişimi, sekizinci oturumda Çocukları Kuşatan Riskler, Tespitler ve

AÇILIŞ OTURUMU

Teklifler, dokuzuncu oturumda Dijital Çağda Çocuk Olmak ve onuncu oturumda Diyanet İşleri Başkanlığının Çocuklara Yönelik Üretmiş Olduğu Hizmetler konularına yer verdik.

Yüce Rabbimizin bizlere emaneti olan çocuklara sahip çıkmak, onların korunması ve sağlıklı bir şekilde yarınlara hazırlanması için çözüm üretmek hiç şüphesiz hepimizin görevidir. Bu vesileyle Peygamberimiz ve Çocuk konulu Uluslararası Mevlid-i Nebi Sempozyumunun başta kıymetli ailelerimize, aileye yönelik hizmet üreten kamu kurum ve kuruluşlarına ve sivil toplum kurumlarına rehberlik etmesini, ülkemiz ve milletimiz için hayırlara vesile olmasını Cenab-ı Allah'tan niyaz ediyorum.

Tabii ki sempozyumumuza yaklaşık 202 tebliğ ile çok kıymetli araştırmacı, akademisyen hocalarım katkı sağladılar. On oturumda 42 tebliği biz sizlerle paylaşmış olacağız.

Bu vesileyle bayta akademisyen, araştırmacı hocalarımız olmak üzere sempozyumda emeği geçen bilim kurulunda çok kıymetli Huriye Martı Hocamızın rehberliğinde çalışan hocalarımız ve hiç şüphesiz bu hayırlı etkinliği himaye eden Diyanet İşleri Başkanımız ve inşallah üç gün boyunca katılımlarıyla bizleri onurlandıracak çok kıymetli izleyicilerimiz, her birinize teşekkür ediyor, saygılar sunuyorum.

TAKDİM

Din Hizmetleri Genel Müdürümüz Bünyamin Albayrak Hocamıza teşekkür ediyoruz.

Şimdi de hitaplarını gerçekleştirmek üzere Muhterem Diyanet İşleri Başkanımız Prof. Dr. Ali Erbaş Hocamızın kürsüyü teşriflerini saygılarımla arz ediyorum.

Buyurun Sayın Başkanım.

Prof. Dr. Ali ERBAŞ
Diyanet İşleri Başkanı

Bismillahirrahmanirrahim.

Bizleri en güzel şekilde yaratan, Kur'an-ı Kerim ile hidayetini ve iyiliğin yollarını gösteren Yüce Rabbimize sonsuz hamdü senalar olsun. Hazreti Âdem'den beri hakkın, hakikatin öncüsü bütün peygamberlere ve bilhassa getirdiği değerlerle insanlığın yolunu aydınlatan, Kur'an-ı Kerim'in nuruyla insanlığı aydınlığa çıkaran Sevgili Peygamberimiz Hazreti Muhammed Mustafa'ya sonsuz salat ve selam olsun.

Muhterem hocalarım, değerli katılımcılar, basınımızın güzide mensupları ve ekranları başında bizleri izleyen, takip eden çok kıymetli kardeşlerim; sözlerime başlamadan önce hepinizi hürmet ve muhabbetle selamlarım, Allah'ın rahmeti, mağfireti, bereketi, ikramı, ihsanı hepinizin üzerine olsun.

Öncelikle Peygamberimiz ve Çocuk Sempozyumunun hayırlı sonuçlara vesile olmasını Yüce Rabbimden niyaz ediyorum ve değerli katılımcılara, bildirimleriyle, müzakereleriyle ve takipleriyle bu sempozyuma katkı sağlayan çok kıymetli kardeşlerime şimdiden şükranlarımı sunuyorum.

Maalesef ülkemizi ve tüm dünyayı etkisi altına alan salgın sebebiyle bu müstesna etkinliği yüz yüze yapamayacağız. Bir önceki sempozyumumuzda olduğu gibi, Ayasofya Camii Şerifi Sempozyumumuzda olduğu gibi bu sempozyumu da online olarak, inşallah üç gün boyunca gerçekleştirmeye çalışacağız yani internet üzerinden, sosyal medya üzerinden, televizyonumuz Diyanet TV vasıtasıyla ve Diyanet TV'nin YouTube kanalı vasıtasıyla, pek çok vasıtayla bu sempozyumu insanlarımızımıza ulaştırmaya çalışacağız.

Ancak burada önemli bir hususu da sizlerle özellikle paylaşmak isterim. Geçtiğimiz ay içerisinde yine salgın gerekmesiyle online olarak gerçekleştirdiğimiz Ayasofya Sempozyumumuzu dünyanın birçok yerinden binlerce insanın üç gün boyunca hakikaten şevkle takip ettiğini

biliyoruz, biraz önce rakamlar da verildi Din Hizmetleri Genel Müdü-
rümüz Bünyamin Bey tarafından. Bu çok sevindirici. Yüz yüze sem-
pozyumlarda bulamadığımız rakamlar yani ulaşamadığımız rakamlar.
Demek ki bazen bizim ummadığımız güzellikleri Cenabıhak bizlere ya-
şatıyor. Bu da onlardan birisi. Bu açıdan baktığımızda, sempozyumun
online yapılması, salonlara sığması mümkün olmayacak kadar fazla ka-
tılımcının daha kolay şekilde programı takip etmelerini sağlamış oluyor.
Bu sempozyumda da inşallah böyle bir bereketi bekliyoruz.

Değerli kardeşlerim, şüphesiz Peygamber Efendimiz (s.a.s.) tarihin ve
insanlık ailesinin en etkin ve en önemli, en örnek şahsiyetidir. “لَقَدْ كَانَ لَكُمْ
“ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ” Buradaki üsvetün hasene, sadece bir açıdan de-
ğil, insan davranışlarında hangi hususlar varsa o hususların tamamında
üsve-i hasenedir yani en iyi örnektir. Ahlaki erdemlerin en güzel örneği-
dir. Statüsü, mesleği ne olursa olsun onun rehberliğini, nebiliğini benim-
seyen herkes Peygamberimizin hayatında kendi hayatı için mutlaka ve
mutlaka bir karşılık bulacaktır. Üstün ahlakı, merhameti, zekâsı, dirayeti
ve güvenilirliği yani emin oluşu... Daha peygamber olmadan önce Mek-
ke halkı tarafından kendisine verilen o vasfı yani eminliği sayesinde gö-
nülli fetheden Sevgili Peygamberimiz, asırlara sığmayacak değişim ve
dönüşümleri birkaç sene içerisinde gerçekleştirmiş, cehalet, zulüm, isyan
ve istismarlar girdabındaki bir çağı Asr-ı Saadet’e dönüştürmüştür.

Ne yazık ki aradan geçen 14 asrın ardından bugün dünya yine derin
bir değerler kriziyle karşı karşıyadır. Bireysel ve toplumsal bunalımlar,
trajediler, zulümler, savaşlar yine yeryüzünün huzur ve barışına kastet-
mektedir. Çocuklar, kadınlar, yetimler, kimsesizler, modern cahiliyenin
bir tezahürü olarak yine ihmal, istismar ve haksızlıklara maruz kalmak-
tadır. Nitekim bugün dünyada milyonlarca çocuk şefkatten, merhamet-
ten, insaftan ve adaletten yoksun vaziyettedir. En temel hakları olan sağ-
lık ve eğitim imkânlarından mahrum bırakılmışlardır. Açlık, susuzluk
ve yoksulluğun pençesinde savaşların ve korkunç silahların ortasında
hayatta kalma mücadelesi vermektedirler. Son iki üç asır boyunca insan-
lığa umut olma iddiasıyla ortaya çıkan ideolojiler, öğretiler ve anlayışlar,
insanlığın topyekûn huzur ve esenliğini temin hususunda çaresizliğe
mahkûm olmuşlardır. Modern dünya, insanlığın içinde bulunduğu bu
ahlaki, iktisadi, içtimai yozlaşma karşısında yorgun ve bitkin düşmüştür.

Dahası, yaşanan bunalımlar karşısında belki de, bazıları kendi çare-
sizliklerini perdelemek için zaman zaman pervasızca İslam’a saldırmak-
tadırlar. Bugün özellikle Avrupa’da ahlaktan, insaftan, hukuktan yoksun
bir şekilde İslam’ın muazzez elçisine, muazzez peygamberine seviyesiz

ve çirkin bir şekilde dil uzatılmaktadır. İslam düşmanlığına dönüşen İslamofobi birçok ülkede maalesef devlet politikası hâline getirilmeye çalışılmaktadır. Camilerimiz ve Müslüman kardeşlerimiz ırkçı terör gruplarının hedefi hâline getirilmektedir. Bugün bazı ülkelerde devlet eliyle yürütülen bir ayrımcı, ötekileştirici ve ırkçı uygulamalar, esasen doğudan batıya dünyanın her yerinde huzur ve güveni arayan insanlığın umudu olan İslam'ın Avrupa'da yükselişini engellemeye yönelik bir amaçtır. İslam ve Müslüman kelimeleriyle ilgili zihinlerde olumsuz tasvirler oluşturmaya yönelik kara propagandalarla Avrupalıların İslam'la tanışmasının ve Peygamber Efendimizin örnekliğiyle buluşmasının önüne ciddi bir ön yargı duvarı örme gayretidir, çabasıdır. Hâlbuki İslam, dün olduğu gibi bugün de dünyanın huzur ve barışına, insanlığın var oluş ve anlam anlayışına kılavuzluk edecek tek dindir. **”إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ Allah'ında din İslam'dır.”** Bundan başka da çare yoktur, çözüm İslam'dadır.

Dolayısıyla bugün dünya Peygamber Efendimizin üstün şahsiyeti ve örnek ahlakı nezdinde İslam'ın hayat veren ilkeleriyle buluşmaya her zamankinden daha fazla muhtaçtır. Bu sebeple Son Peygamber, bu Son Peygamber'e ümmet olmanın onurunu yaşayan mü'minler olarak bizler, bütün bu saldırılar karşısında hep birlikte güçlü bir duruş ortaya koymaya mecburuz tüm Müslümanlar olarak, bütün İslam âlemi olarak. Bunun için her platformda ve her vesileyle dünyayı İslam'ın merhamet, adalet, hakkaniyet, adalet, güzel ahlak ilkeleriyle tanıştırmak için gayret göstermek ve oluşturulmaya çalışılan olumsuz imajları bertaraf etmek zorundayız.

Değerli katılımcılar, kıymetli kardeşlerim; peygamberler vahyi yaşayan bir hayata dönüştürerek insanlığa tevhid, adalet ve güzel ahlak yolunda rehberlik etmişlerdir. Nebvi silsilenin son temsilcisi Peygamber Efendimiz Hazreti Muhammed Mustafa (s.a.s.) vahyin son halkası olan Kur'an-ı Kerim'i en güzel şekilde tebliğ etmiş, sünnetiyle de yaşanan bir hayata dönüştürmüştür. Dolayısıyla, bugün bizlere düşen Peygamberimizin hayatını anlamak ve onun örnekliğinde bugünümüzü ihya, geleceğimizi inşa etmektir. Nebvi değerler ekseninde bir hayat ortaya koyarak başta kendi çocuklarımız olmak üzere bütün insanlığa Peygamber Efendimizi örnek göstermektir. Yaşanabilir bir yeryüzü ve güvenli bir gelecek için nesillerimizi İslam'ın hayat veren ilkeleriyle buluşturmalıdır.

Burada özellikle ifade edeyim ki, çocukların maddi ve manevi gelişiminde dinî ve millî değerler ekseninde yetişmesinde aile kurumunun işlevi ve etkisi son derece büyüktür. Nitekim Peygamber Efendimiz **”مَا نَحَلَ وَالِدٌ وَوَلَدًا مِنْ نَحْلِ أَفْضَلِ مِنْ أَدَبِ حَسَنِ** Bir baba çocuğuna iyi terbiyeden

daha değerli bir hediye vermemiştir” buyurarak bu hususa dikkat çekmektedir. Çocuk ailenin aynasıdır, zira sevgi, saygı, merhamet, şefkat, adalet, yardımlaşma, dayanışma, paylaşma, kısaca bütün insani değerler en etkili şekilde ancak ailede, yuvada yani aile yuvasında öğrenilebilir.

Diğer yandan, iletişim ve etkileşim araçlarının bu denli çeşitlendiği ve yaygınlaştığı bir dönemde çocukların manevi ve ahlaki gelişiminde sorumluluğu sadece aileye yüklemenin ve meseleyi sadece aileyle sınırlandırmanın da ciddi bir yanığı olduğunu bilmemiz gerekmektedir.

Açıkça ifade etmeliyim ki, çocukların ihmal edildiği, istismara maruz kaldığı, temel haklarından mahrum bırakıldığı bir çağ merhamet ve insanlık imtihanını kaybedecektir. Çocukları mutsuz ve sahipsiz bir ev, şehir, ülke, dünya rahmetten, bereketten ve nice güzellikten mahrum kalacaktır. İşte bu gerçekten hareketle bizler, hem bir farkındalık oluşturmak hem de nesillerimizi nebevi yöntemle yetiştirmenin imkânlarını toplumumuzla ve tüm insanlıkla paylaşmak adına, 2020 yılı Mevlid-i Nebi Haftası tamamızı, konumuzu “Peygamberimiz ve Çocuk” olarak belirledik ehemmiyetine binaen.

Kendi değerlerinin idrakinde olmayanların başka toplumlara hayranlık duyması kaçınılmazdır. Dolayısıyla, çocuklarımızın hamuru İslam’la yoğrulmuş eşsiz medeniyetimizin evrensel değerleriyle buluşmaları ve kendi kimlikleriyle geleceklerini inşa ederek onur ve güven içinde yaşamaları için her daim çalışmak ve onlara rehberlik etmek zorundayız. Bunu yaptığımızda istikbale dair umudumuz karşılık bulacak, değer ve anlam kazanacaktır.

Şüphesiz, Peygamber Efendimiz her konuda olduğu gibi, dünya hayatının en sevimli nimeti olan çocuğa yaklaşım noktasında da bizler için en güzel örnek, en güzel rehber ve yol göstericidir. O, çocuklara yönelik her türlü şiddet, baskı, öteleme ve istismarın sıradanlaştığı bir dönemde, istismarın sıradanlaştığı bir dönemde çocukların haklarını en üst derecede savunmuş ve bu uğurda en büyük gayret ve mücadeleyi ortaya koymuştur. “Küçüklerini sevmeyen, büyüklerine saygı göstermeyen bizden değildir” buyuran Sevgili Peygamberimiz söylediklerini kendisi bizzat yaşanan hayata dönüştürerek göstermiştir. Bu anlamda köklü bir değişime imza atmış ve zihinlerdeki cehaleti, taassup ve yanlış algıları yıkararak kız-erkek ayrımı yapmaksızın çocuk eğitimi ve çocuklara yaklaşım konusunda adalet, merhamet ve şefkatiyle bütün dünyaya örnek olmuştur.

Bu sebeple, Peygamber Efendimizin bir baba, bir eğitimci yahut bir idareci olarak çocuklara yaklaşımını, onlarla kurduğu ilişkinin şekil ve niteliklerini doğru bir şekilde tespit etmek, onun bu konuda insanlığa

gösterdiği temel prensipleri kavramak ve çocuklarımızı bu doğrultuda yetiştirmek bizlerin en öncelikli vazifesi olmalıdır.

Kıymetli kardeşlerim, Peygamberimiz (s.a.s.) çocuklara özel bir önem vermiştir. Hiçbir ayırım gözetmeksizin hepsine değer verip ilgi göstermiştir. Çocukların İslam ahlakıyla yetiştirilmeleri hususunda ashabına rehberlik etmiştir. Bu anlamda doğan her bir çocuğun kulaklarına ezan ve kame-tin okunmasını isteyerek bir çocuğun ilk duyması gereken hakikatin tevhid olduğunu bütün insanlığa öğretmeye çalışmıştır, bu mesajı vermiştir. Dünyaya gelen her bir çocuk için akika kurbanı kesmesi, saçları ağırlığınca sadaka vermesi ve bu sebeple yakınlarına ziyafet vermesi, bu mümtaz nimet karşısında Allah'a şükretmenin bir gerekliliğini göstermeye çalışmasıdır. Cahiliyenin çocuklara yönelik sapkın anlayışlarından kız-erkek ayırımını ortadan kaldırmış, “şayet ben birisini üstün tutacak olsaydım kızları üstün tutardım” diyerek ümmetini kız çocukların hakları hususunda uyarmıştır.

O öylesine güzel ve etkili bir eğitimcidir ki dokunduğu her çocuğun hayatını şekillendirmiş ve şahsiyetinde silinmez izler bırakmıştır. Hep örnek olmaya çalışmış, davranışlarıyla, sıcacık dokunuşlarıyla çocukları en güzel yola ulaştırmaya gayret etmiştir. Bir namaz vakti okunan ezanı taklit ederek hem ezanla hem de müezzinle alay eden bir çocuğu yanına çağırıp ona ezan okutarak taltif etmesi, bir çocuğun yüreğinden tutmanın en güzel numunesidir. Nitekim onun bu yaklaşımı, bir zamanlar ezanla alay eden o çocuğun Medine’de yıllarca ezan okuyan bir müezzin olmasına vesile olmuştur.

Örnekler çok, bununla ilgili o kadar çok örnek var ki. O sadece çocuklara değil, onların değer verdiklerine de değer vermeye gayret etmiştir. Kuşu ölen çocuğun üzüntüsünü paylaşması, onun çocuklar hususunda ne denli hassasiyet taşıdığıнын en açık örneklerindedir.

Peygamber Efendimiz çocukların eğitiminde yaş, cinsiyet ve kişilik özelliklerini dikkate alarak tedrici bir eğitim metodu uygulamıştır. Onlara yapabilecekleri işlerde sorumluluklar vermiş, bununla ümmetine çocuk eğitiminde sorumluluk vermenin, öz güven ve sosyalleşmede etkili bir vasıta olduğu mesajını vermiştir.

Aziz kardeşlerim, bütün bu örneklerden görüldüğü üzere, Resûlullah Efendimizin eğitiminde egemen olan anlayış, lisan-ı hâl ve hüsnü tavidir. O, çocukların sözlerden daha çok adımları takip ettiği gerçeğinin idrakinde bir eğitimci olarak çocukların eğitiminde örnekliğin önemine dikkat çekmiştir. Kendisi de hayatı boyunca hiçbir çocuğa kötü bir söz söylememiş, yaramazlıklarını fitratlarının gereği olarak değerlendirerek daima hoşgörülle yaklaşmıştır.

Bu itibarla, Rabbimizin bizlere emanet ettiği ve sadakatimizin testine sebep kıldığı çocuklarımıza karşı sorumluluklarımızı, “Ey iman edenler, kendinizi ve ailenizi ehlinizi yakıtı insanlar ve taşlar olan cehennem ateşinden koruyun.” ilahî fermanı mucibince yerine getirmeye mecburuz. Neslimizi maddi ve manevi tehditlerden, tehlikelerden korumanın en büyük amaç olduğu gerçeğini bir an olsun aklımızdan çıkarmamalıyız. Evlerimizi şiddetin değil zarafetin, nefretin değil sevginin, ifsadın değil ıslahın, karanlığın değil aydınlığın, mutsuzluğun değil mutluluğun, umudun kaynağı hâline getirmeliyiz.

Bu sebeple, çocuğa yaklaşımımızın temel referansı Peygamber Efendimizin örnek hayatı olmalıdır. Söz ve davranışlarımızın zeminini emanet bilinci ve sorumluluk duygusu oluşturmalıdır. İlişkilerimizin odağında saygı, sevgi, şefkat, merhamet gibi değerler yer almalıdır. Zira, geleceğimizi şekillendirecek en önemli unsur olan çocuklarımızı, öz değerlerimizden, tarihî ve ilmî derinliğimizden hareketle yetiştirmenin yolu nebevi yöntemi özümseyip onun örnekliğinde bir hayata yaşamaktan geçmektedir.

Bu manada, Diyanet İşleri Başkanlığı olarak çocuklarımıza ve dolayısıyla geleceğimize yönelik hizmetlerimizden önemli bir çalışma olarak gördüğümüz bu sempozyumun bereketli geçmesini, istifadeye medar olmasını yüce Rabbimizden niyaz ediyorum.

Tebliğ ve müzakereleriyle katkı sunacak değerli hocalarımıza, ilim insanlarımıza teşekkür ediyor, bütün katılımcılarımızı sevgi ve muhabbetlerimle selamlıyorum, esselamü aleyküm ve rahmetullahi ve berekâtühü.

TAKDİM

Muhterem Diyanet İşleri Başkanımız Prof. Dr. Ali Erbaş Hocamıza şükranlarımızı arz ediyoruz.

Değerli misafirler, kıymetli konuklar, şimdi de Akışkan Zamanlarda Çocuklarımızı Manevi Açıdan Güçlendirmenin İmkânı, Riskler ve Fırsatlar başlıklı sempozyum açılış konferansını vermek üzere Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi Prof. Dr. İhsan Çapcıoğlu Hocamızın kürsüyü teşriflerini arz ediyorum.

Buyurunuz Sayın Hocam.

AÇILIŞ KONFERANSI

AKIŞKAN ZAMANLARDA ÇOCUKLARIMIZI MANEVİ AÇIDAN GÜÇLENDİRMENİN İMKÂNI: RİSKLER VE FIRSATLAR

İhsan ÇAPCIOĞLU¹

Ekranları başında bizleri takip eden çok değerli seyirciler, yine sosyal medya platformlarından bizleri takip eden değerli seyirciler; hepinizi saygıyla selamlıyorum.

Tabii, uluslararası bir sempozyumu açılış konuşmasını yapma şerefine nail olduğum için ve bu imkânı bana bahsettiği için Yüce Allah'a şükür, değerli hocalarıma ise teşekkür ediyorum.

Sevgili Peygamberimizi, insanlığa örnek olan, model olan bir insanı çeşitli yönleriyle konuşacağımız bir sempozyum olacak inşallah üç gün boyunca. Benim bu çerçevede başlangıçta hatırlatmak istediğim, hem Kur'an-ı Kerim'de, Kur'an'ın anlam evreninde, hem Sevgili Peygamberimizin modelliğinde hem de daha sonra kültürel iletişim ortamlarında model insanın özelliklerinin konuşulacağı bir toplantının hemen öncesinde acaba biz onu yeni zamanlarda, sosyolojinin, bugün sosyal bilimlerin son dönemde çokça kullandığı ifadesiyle akışkan zamanlarda çocuklara bakışı özelinde nasıl anlayabiliriz; özellikle çocuklarımızın bu yeni zamanlarda manevi açıdan, kültürel açıdan, ahlaki açıdan güçlendirmesi için ne tür imkânlarla ve ne tür risklerle karşı karşıyayız; bunlara dikkat çekmek istiyorum.

Dilerseniz önce "akışkan" sözcüğüyle ya da metaforuyla başlayalım. Akışkan metaforu, sosyal bilimlerde son dönemde özellikle küreselleşme literatüründe bizim çokça kullandığımız ve yakın dönem sosyologlarından birinin daha çok öne çıkardığı, Bauman'ın öne çıkardığı bir kavramsallaştırma.

Biliyorsunuz artık eskiden bildiğimiz bir dünyanın gerçekliği içerisinde yaşamıyoruz. Bugün yeni çağın yeni gerçeklikleriyle yüz yüzeyiz ve bu yeni çağ bize birtakım imkânlar sunduğu gibi, birtakım risklerle de her geçen gün daha çok yüzleşmemizi kaçınılmaz kılıyor.

¹ Prof. Dr., Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi.

Peki, bu yeni çağda özellikle ne akışkanlaşıyor? Her şeyden önce mekân akışkanlaşıyor. Bakın bugün burada, şu an bu ortamdaki konuşmamızı, Bünyamin Hocamın ifade ettiği gibi, belki binlerce insan, dünyanın farklı coğrafyalarında mekân ve zaman engeli ortadan kalkmış bir şekilde izleyebiliyor. Tabii, mekânla birlikte zaman da akışkanlaşıyor. Bir taraftan zamanın da bildiğimiz zaman olmadığını, yeni bir zaman diliminde yaşadığımızı her geçen gün yeniden ve yeniden kavırıyoruz ve tabii ki bu beraberinde biraz önce ifade ettiğim imkânlarla birlikte birtakım yeni gerçekliklerle de yüzleşmeyi getiriyor.

İşte, böyle bir zamanda çocuk yetiştirmekle, ona birtakım kadim değerlerimizi, geleneksel kültürel kodlarımızı aktarmak gibi bir sorumlulukla biz yetişkinler, ebeveynler karşı karşıyayız.

Benim, bugün çocuk gelişimi çalışan kıymetli hocalarımdan da vurguladığı bir kavramı dikkatlerinize sunmak gibi bir sorumluluğum var diye hissediyorum burada. O da, “ebeveynlik krizi” kavramı. Bugün bizler, bu yeni çağın ebeveynleri, anne babaları olarak aslında bir kriz yaşıyoruz. Bu yeni gerçekliği kavramak için belki gençlerimiz kadar, özellikle sevgili yavrularımız, çocuklarımız kadar gayret etmek, çaba harcamak gibi bir sorumlulukla karşı karşıyayız. Bu sorumluluk ertelenemez ve başkalarına devredilemez ölçüde her geçen gün bize kendini hissettiriyor.

Bu açıdan baktığınızda, evet, “çocuklarımız” ifadesi çok önemli çünkü onlar bizim geleceğimiz ve gelecekte aslında bugün konuştuğumuz pek çok meselenin hem sahiplenicisi hem yeri geldiğinde mihmandarı hem de bir sonraki kuşaklara aktarıcısı olma mesuliyetini de onlara bu suretle aktarmış oluyoruz.

Evet, sunumda özellikle “manevi” ifadesini ya da “maneviyat” ifadesinin tercih ettim. Maneviyat, bir insan özelliği. Biz onu hep dinî literatürle ilişkili bir şekilde kavırıyoruz, anlatıyoruz, bu çerçevede konuşuyoruz ama aslında maneviyat en temelde insanı insan yapan temel değerler havuzunun ortak adı. Evet, maneviyat dediğimizde içinde kültür var, maneviyat dediğimizde pek değerli sosyal ahlaka ilişkin temel kavramlar ve kültürel aktarımlar var. Maneviyatta gelenek var. Maneviyatta, bizi biz yapan temel estetik değerlerimiz var ve tabii ki olmazsa olmazımız maneviyat dediğimizde ta Hazreti Peygamber’den bugüne taşıdığımız dinî referanslarımız, İslami kök değerlerimiz var. Yüksek ahlaki bir çerçeve var doğrusu maneviyatta.

Peki, bugün manevi açıdan güçlendirilmek ihtiyacının temel kaynağı nedir, neden böyle bir ihtiyaçtan söz ediyoruz? Kıymetli dinleyenlerim, tabii manevi açıdan güçlendirilme yaklaşımı, özellikle sosyal hizmet

literatüründe bugün bizim dezavantajlı gruplar diye tanımladığımız şiddet mağduru, yoksul, öksüz, yetim, sahipsiz, evsiz, kimsesiz insanlar için ve özeldel konuşma bağlamında çocuklar için kullandığımız bir niteleme güçlendirme yaklaşımı.

Peki, insan özellikle çocukluk çağında manevi açıdan en güçlü olması beklenen insan yavrusu neden güçsüz, neden zayıf ya da böyle bir nitelemeye neden ihtiyaç duyuyoruz? Bugün, yoksulluğun bizim sosyolojide sınıf altı yoksulluk diye tanımladığımız kategorinin çok altında yaşayan dünyada milyara yakın çocuk var ve bu çocukların çok önemli bir kısmını bizim “kara kıta” diye tanımladığımız Afrika kıtası özelinde her gün hayatını kaybediyor ve istatistiklere sadece nicel bir veri olarak kaydediliyor. Tabii, çocuk çalışanlar, çocuk gelişimcileri erken çocukluk dönemine özellikle dikkat çekiyorlar. Erken çocukluk özellikle 0-3 yaş dönemi, bunu 0-6 yaş olarak biraz daha genişletmek de mümkün, erken çocuklukta özellikle 3 yaşın ne kadar önemli olduğu hepimizce malum. İlk 3 yaşta eğer çocuğu bir şeye benzetecek olursak, çocuk tıpkı bir sünger gibi, etrafında olan her şeyi emen ve kendi kişiliğine, karakterine yavaş yavaş aktaran, onu biçimlendiren bir sünger gibi yetişkinlerin ona yaklaşımını ve hususen duygularını emen bir süngere benzetiliyor. Tabii, 6-11 yaş erken çocukluktan sonra çocukluk dediğimiz dönem ve daha sonra da tabii 12-18 yaş ergenlik dönemini ifade ediyor. Ancak özeldel bu 6 yaş ve hususen 3 yaşlık dönem erken çocukluğun ilk evreleri, neredeyse temellerinin atıldığı çok önemli kritik döneme karşılık geliyor.

Bugün, ebeveynlik ya da anne babalık nedir, dersiniz benim tanımlamam: Hiç bilmediğimiz bir memlekette sanki yol bulmaya çalışmak gibi bir şeydir. Evet, bu kadar önemli. Çünkü bizler bütün dünyada, özellikle 1960’ların ortalarından itibaren kuşaklar teorisi çalışanlar diyorlar ki yeni bir kuşak ortaya çıktı yani İkinci Dünya Savaşı sonrası bebek patlaması dedikleri bir kuşak var literatürde. Daha sonra bu kuşak yavaş yavaş yerini X kuşağı dedikleri bir kuşağa bıraktı. Evet, 1960’ların ortasından 1990’lara kadar gelen dönemde iki kuşağa dünya şahitlik etti. Bunlardan bir tanesi X, diğeri Y kuşağıydı. Peki, neydi bu X ve Y kuşaklarının özellikle tecrübe ettiği, daha önceki dönemlerde olmayan ve onlara hususen atfedebileceğimiz özellikler nelerdi?

Kıymetli dinleyenlerim, bu kuşak özellikle bu iki kuşak, geniş aileden yavaş yavaş çekirdek aileye geçtiğimiz, kırsal kesimde yaşayan nüfusun yoğunluğunun kentlere aktığı bir döneme karşılık geliyor. Türkiye özelinde bir istatistik vermek gerekirse, bu dönemin başında, henüz 1960’ların başında Türkiye nüfusunun yüzde 75,7’si köylerde yaşarken,

1990'lara geldiğimizde bu rakam şehirlerdeki nüfusun yüzde 75 olması şeklinde değişti. Olağanüstü bir yer değişim ve bu yer değişimi çeyrek asır gibi, yirmi beş yıla baliğ bir dönemde Türkiye toplumu olarak yaşadık. Dolayısıyla, böyle bir akışkan dönem, nüfusun kırsal kesimden, köylerden şehirlere akın ettiği bir dönem bizim tarihimizde hiç yaşanmamıştı. Belki, yine asırlara baliğ bir köklü değişim sürecini, Batı'nın yüzyıllar içerisinde yaşadığı bir değişimi biz çeyrek yüzyılda yaşamak durumunda kaldık.

Kanaatimce en kritik dönem, bugün konuştuğumuz meseleler bağlamında, bu çeyrek yüzyıllık dönem yani 1960'larla 1990 arası dönem. Evet, bu döneme kadar ortak akılla, konsensüsle bütün bir köyün, bütün bir kasabanın, bütün bir mahallenin emeğiyle yetişen çocuk ve çocuk yetiştirme pratiklerimiz bir anda ebeveyn sorumluluğuna ve özelde de bireyin sorumluluğuna aktarılan bir yeni dönemle karşı karşıya kaldık. Evet, kente gelen, şehre gelen aile, ne kentin değerlerini tam olarak benimseyebildi ne de bırakıp geldiği kırsalın, köyün değerlerini kente, şehre aktarabildi. Çünkü şehre gelince aile ister istemez küçüldü çünkü şehre gelme sebepleri özelde ekonomikti, iktisadi idi ve bu gerekçeler şehir ortamında daha küçük aile modellerinin yeniden inşasını zorunlu kıldı.

Bunu tabii özelde iç göç için söylüyorum. Dış göç süreci de aynı dönemde başladı. Biliyorsunuz bugün Almanya özelinde, bütün Avrupa ülkelerinde ve bütün dünyada milyonlarla ifade edilen vatandaşlarımız yurt dışında yaşıyor. Aynı süreci onlar başka bir açıdan tecrübe etti çünkü onlar başka bir kültür ortamında, başka bir dinin, başka inançların, başka dünya görüşlerinin yaşandığı bir ortamda bu süreçte, yüzleşmek durumunda kaldı.

Evet, bu kritik dönemde anahtar bir kavram kullanacak olursak, o da "sorumluluk." Sorumluluk, ortak akıldan, kolektif bilinçten yavaş yavaş bireylerin üstüne, hususen anne babaların uhdesine bu dönemde tevdi edilen bir kavrama dönüştü.

Sonuç: Kültürel kodlar tarafından beslenen, aslında bir beceri olan çocukluk, bu dönemden itibaren hızla aşındı ve geçerliliğini yitirmeye başladı yani çocukluk özel bir dönem olmaktan, bütün köyü, bütün mahalleyi, bütün aileyi, aile bireylerini, sadece anne babayı değil nene, dede, büyükanne, büyükbaba, teyze, hala, amca, dayı gibi yakın ve uzak çevredeki akraba ve komşuları ilgilendiren bir sorumluluk olmaktan çıktı, yavaş yavaş küçük çekirdek aile, minyatür ailenin sırtına yüklendi.

Tabii, özellikle geleneksel toplumda biliyorsunuz aile geniş aileydi ama bir taraftan da yardımlaşan aileydi yani sorumluluk hem dağıtılmıştı

hem de bir taraftan yardımlaşarak dağıtılan sorumluluğun birlikte bütün aile ve akraba çevresi tarafından taşınması gibi bir imkâna sahipti. Bu imkân kente büyük ölçüde taşınmamış oldu. Evet, başta söylediğim ebeveynlik krizi de tam bu dönemde karşımıza çıktı.

Kıymetli dinleyenlerim, kırsal kesim ya da geleneksel ortam daha çok durağanlıkla karakterize edilir. Biz sosyal bilimlerde malumunuz olduğu üzere değişmeden söz ederken, özellikle son üç yüz yıllık bir kesitten bahsederiz ve bu değişimin katalizörü, tetikleyicisi, önemli dönem noktaları vardır. Bu dönüm noktalarının çok önemli bir kısmının izlerini hem Batı tarihinden süreriz. Özellikle Fransa, Almanya, İngiltere gibi Avrupa ülkeleri büyük devrimlerle, bu devrimlerin bir kısmı bilimseldir, bir kısmı siyasaldır, bir kısmı iktisadidir ve çok önemli bir ayağıdır aslında bu devrimsel sürecin ve tabii ki sanayi ya da endüstri devrimi dediğimiz devrim, bütün dünyada, diğer bütün alanları etkileyen bir tür domino etkisi oluşturmuştur. Bu etkiyle birlikte bütün diğer büyük değişimler ve devrimler de peş peşe gelmiş ve çok köklü değişimlerin bütün dünyada habercisi ve ilk işareti olmuştur.

Evet, Türkiye’de de özellikle bahsettiğim 20’nci yüzyılın ikinci yarısından itibaren bu devrimlerin sonuçlarını biz daha hızlı gözlemlemeye başladık. Kurallar, kırsal kesimde normlar ve özellikle bizim sosyalleşme sürecinde edindiğimiz birtakım temel değerler ki bu değerlerin başında özellikle millî ve manevi değerler diye biraz önce Muhterem Başkanımın ifade ettiği değer havuzu yer alıyor. Yani sadece manevi değerler değil aynı zamanda burada kültürel değerler, millî değerler de vardı ve bunlar şehre taşındığında insanları bir araya getiren ve özellikle çocukların yetişme pratiklerinde onları inşa eden bir değerler havuzuna aktarılıp yeniden ve yeniden üzerinde tefekkür etme imkânı maalesef bulunamadı.

Sonuç: Bu değişim sürecinde gelenek yeni değerlere yenik düştü. Tabii ki yeni değerlerin ne olduğu, bizim yeni değerlerden ne anladığımız da, çocuk yetiştirme sorumluluğunda anne babalara yüklediğimiz ya da onlardan ne beklediğimizle doğrudan ilişkili. Buradan çıkan en nihai sonuç nedir dersiniz, çocuklarımız bizim hiç bilmediğimiz bir dünyada yaşayacak. Evet, bu cümleyi bir kere daha söylemek istiyorum, çocuklarımız bizim hiç bilmediğimiz bir dünyada yaşayacak. Evet, bizler, bizden önceki kuşaklar, biraz önce ifade ettiğim 60’ların, 70’lerin, 80’lerin, 90’ların kuşağı bugün 2000’lerde adını artık başka türlü telaffuz etmeye başladığımız Z kuşağı, M kuşağı gibi nitelemelere konu olan ve belki dijital kuşak ya da sosyoloji literatüründe dijital yerli kuşak diye

tanımladıkları bir yeni kuşakla, yeni nesille tanıştı. Bu yeni neslin dilini, itiraf edelim ki biz yeterince bilmiyoruz. Biz derken, biz yetişkinler, sadece Türkiye özelinde değil bütün dünyada böyle bir sorun alanıyla karşı karşıyayız. Evet, yeni dil geliştirmek, yeni bir iletişim kodu üretmek durumundayız, böyle bir sorumluluğumuz var; bunu da erteleyemeyiz, bunu da geciktiremeyiz. Aksi durumda nesillerle ilgili tartışmalar daha çok uzun süre devam edecek gibi görünüyor.

Kırsal kesimde ya da köylerde ya da mahalle kültürü içerisinde yetişen çocuklardaki o ortak akıl, kolektif akıl kente taşınmadı dedik. Peki, kentte, şehirde bunun yerini ne doldurdu? Sadece anne baba mı? Elbette hayır. Uzmanlık dediğimiz bir alan gelişti. Konuşmamın başında ifade ettim, evet çocuk gelişim uzmanları. Bunların başında psikologlar, sosyal hizmet uzmanları, pediatri doktorları, öğretmenler, okul öncesi öğretmenler, yine biraz önce Muhterem Başkanımızın ifade ettiği, mesela Diyanet İşleri Başkanlığımızın yapılanmasında da bir şekilde ihtiyacı yıllar önce hissedilen ve planlanan özellikle 4-6 yaştaki yeni bir öğretici kadrosu, Diyanet özelinde Kur'an kursları öğreticiliği ve özelde 4-6 yaş Kur'an kursu öğreticiliği daha önemli hâle gelmeye başladı. Tabii, bu yaşla mı sınırlı? Elbette hayır ama özellikle 3 yaş ile 6 yaş nitelemesi ya da sınırlarını düşündüğümüzde hakikaten çok önemli bir eşikten bahsediyoruz.

Dilerseniz çözüm üzerinde de biraz konuşalım. Mesela bu süreçte çocuk yetiştirmenin bir süreç olduğu daha iyi fark edildi. Evet, başta şehre gelen aile yalnızdı ama uzmanlaşmayla birlikte birtakım profesyonel destekler de gündeme gelmeye başladı ve çocuk yetiştirmenin bir süreç olduğu, paylaşımına konu olduğu, el birliğiyle başarılabilir önemli bir olgu olduğu fark edilmiş oldu. Çocuk yetiştirme konusunda bu uzmanların, özellikle medyada zaman zaman hepimizin gündeminde birtakım paylaşımlar da sıkça görüyoruz. Hafta hafta çok gündeme geliyor. Birtakım standart reçeteleri var. Zeki çocuk yetiştirmek istiyorsanız şu reçeteyi uygulayın, başarılı çocuk yetiştirmek için bu reçeteyi uygulayın, sağlıklı çocuk reçetesi böyledir, hatta dindar çocuk reçetesi böyledir gibi birtakım reçeteler. Acaba gerçekten bu tür reçeteler gerçekçi mi ya da standart reçetelerimiz olabilir mi? Bu sorunun tek sözcü karşılığı, hayır. Çünkü her çocuk özel, her çocuk farklı farklı kabiliyetlerle dünyaya gelmiş, dolayısıyla ona özgü bir standart reçete, o şahsa özgü bir standart reçete belki mümkün ama herkese özgü, herkese özel, herkese yaygınlaştırabileceğimiz bir standart reçetemiz maalesef yok.

Değerli dinleyenlerim, çocuk yetiştirme çocuğun mizacıyla doğrudan ilişkili, karakteriyle doğrudan ilişkili. Biz bugün yetişkinler olarak

tanımak gibi bir sorumlulukla aynı zamanda karşı karşıyayız. Geleneksel, kültürel aktarımlarımızda bildiğimizi çocuğa belletmek gibi sorumluluğumuz vardı yani anne baba ya da okuldaki öğretmen, merkezde ve çocuğa bilgisini aktaran bir mentör gibi çalışıyordu. Hâlbuki bugün geldiğimiz noktada, bizim etkileşimsel öğrenme dediğimiz bir kavramı konuşmamız gerekiyor yani biz çocuğa öğrettiğimiz gibi çocuktan da öğrenmek zorundayız. Belki ilk adım onu tanımaktan geçiyor. Kendimizi ya da ona aktarmayı düşündüğümüz birtakım temel değerleri -bunlar kültürel olabilir, ahlaki olabilir, başkaca hassasiyetlerle oluşturulmuş değer içerikleri olabilir- anlamayı, önce çocuğu tanımayı tercih etmemiz gerekiyor. Tabii, içinde yaşadığımız kültürün değerlerini de gözeten bir çocuk yetiştirme pratiğine sahip olmak durumundayız.

Aynı zamanda sosyal çevreden bahsettik. Tabii, şehre geldiğimizde sosyal çevremizin değiştiğini, özellikle kırsaldaki ya da köy ortamlarındaki geniş sosyal çevrenin şehir ortamında farklılaştığını, büyük ölçüde ailenin yalnızlaşmasıyla birlikte çocuğun da yalnızlaştığını fark ettik. Zamana göre değişen reçeteler, zamana göre değişen çözümler bulmak gibi bir sorumlulukla bugün karşı karşıya geldik.

Tabii, bütün bu reçetelerde aslında temel hedef şu: Sağlıklı, mutlu ve başarılı çocuk yetiştirmek. İster seküler olsun ister daha mütebedeyin çevrelerde olsun temel hedef aslında sağlıklı, başarılı ve mutlu çocuk yetiştirmek. Mutluluğa, başarıya, sağlığa yüklediğiniz anlam farklı olabilir ancak sonuçta bu üç kavram etrafında odaklanan bir çocuk yetiştirme pratiği ya da reçetesi sunulduğunu görüyoruz.

Çocuk yetiştirirken üç alanın birbirini tamamlaması gerekiyor. Bunlardan bir tanesi çocukların fiziksel gelişim alanı. Evet, öncelikle aslında bütün ailelerin, doğumdan itibaren, hatta doğum öncesinden itibaren özellikle annenin yüzleştiği, annenin karşı karşıya kaldığı sağlıklı beslenme, stresten uzak kalma, yeterli imkânlara sahip olma gibi birtakım temel gereksinimleri, ihtiyaçları karşılayabilecek ölçüde bir yetkinlik becerisi. Aslında fiziksel gelişim, önce sağlıklı bir çocuğa sahip olma umudu ve beklentisiyle kendini ortaya koyuyor.

Çocuğun yetiştirilmesi iki faktörün öne çıkmasını yine beraberinde getiriyor. Çok klasik bir tartışma, hepimiz mutlaka biliyoruzdur. Bunlardan biri kalıtım mı ya da genetik mi yoksa çevre mi tartışması. Evet, çocuk bir potansiyelle dünya geliyor ancak bu potansiyel midir aslında onun kişiliğini, karakterini, mizacını tayin eden yoksa doğumdan sonra içinde bulunduğu sosyal çevre midir çocuğun karakteri üzerinde daha çok etkili olan? Bugün geldiğimiz noktada, çocuk gelişimi çalışanlar,

gelişim psikologları, gelişim çalışan pedagogların ortak ifadesi şu: Her ikisi de etkili olabilir, sadece birine odaklanmak doğru değil. Sadece kalıtım ya da sadece çevre değil her ikisinin ortak etkileşimi çocuğun karakterini büyük ölçüde belirliyor.

Fiziksel gelişim denildiğinde, tabii aşırıdır, beslenmedir, çocuğun birtakım temel ihtiyaçları akla geliyor ama bugün özellikle modern çağda, beslenme alışkanlığıyla bağlantılı, Batı toplumlarının daha çok karşı karşıya kaldığı temel bir sorun var, o da obezite yani aşırı kilolu çocuklar. Özellikle Amerika’da bugün her 3 çocuktan 1’inin aşırı kilolu olduğu söyleniyor. Gelişmiş, müreffeh, gelir düzeyi çok yüksek, gelişmekte olan toplumlara göre bugün gelişmiş Batı toplumlarında temel sorunlardan bir tanesi bu obezite. Peki, bize bakan yüzüyle durum nedir dersenez, bizde de gittikçe artan obez çocuk oranından söz ediliyor.

İkinci gelişim alanı, zihinsel ya da bilişsel gelişim. Tabii, biliş deyince aklımıza daha çok beyin, beyne ilişkin, beyne dair birtakım kavramlar geliyor. Mesela bunlardan bir tanesi algı ve bilgi işlem becerisi. Anne babaların okul öncesi dönemde temel ihtiyaçlarını karşılamadan sonra özellikle düşündükleri, bugün modern anne baba pratiklerinde karşımıza çıkan ikinci alan, ikinci temel alan zihinsel ya da bilişsel gelişim alanı. Okula hazırlanırken akademik başarıya, yetişkin yaşamına uzanan sonuçları var çünkü bu bilişsel gelişim sürecinin. Evet, akademik başarı anne babaların özellikle kentte yaşayan, şehirde yaşayan anne babaların çocukların temel ihtiyacı olarak gördüğü bir başarı kategorisi.

Peki, acaba sadece akademik kariyer mi hedef olmalı yoksa bunun yanında bir manevi kariyer hedefi de koymak gerekir mi? Bundan bir süre önce Anadolu’nun farklı üniversitelerinde bir dizi seminer organize edilmişti. Orada gençlerle, üniversite gençliğiyle yaptığımız bir dizi toplantıda onlara hep şu soruyu sordum, dedim ki: “Kariyer dediğinizde aklınıza ne geliyor?” Gençlerin zihninde kariyer, toplum genelindeki çağrışımlardan farklı değil. Kariyer denildiğinde, iyi bir iş sahibi olmak geliyor. Kuşkusuz bu çok önemli, iyi işi olmak insanın hayat mutluluğu ve başarılı için çok temel. Ancak sadece iyi bir işe sahip olmak mı yoksa daha iyi bir işle birlikte iyi insan olmak mı kariyer hedefi olarak görülmeli? Bunu sorduğunuzda, önemli bir kısmının bu konu üzerinde kafa yormadığını fark ediyorsunuz. O zaman, çocuklara ve gençlere hedef göstermek gibi bir yetişkin sorumluluğuyla da karşı karşıya kalmış durumdayız.

Kıymetli dinleyenlerim, sevgili seyirciler; çocuğun karakterinin ilk üç yılda bir sünger gibi çevredeki her şeyi emdiğini söyledik. Gelişim

çalışanlar diyorlar ki “karakterin yüzde 90’ı aldığımız tecrübelerin, hayata dair zihniyetimizin, bakış açımızın şekillenmesine etki eden tecrübelerin çok önemli bir kısmı, yüzde 90’a yakını bu ilk üç yılda şekilleniyor.” Evet, daha sonra çevresel faktörler gündeme gelmeye başlıyor. Dolayısıyla, bilişsel gelişim, zihinsel gelişim son derece önemli.

Üçüncü bir gelişim evresi, duygusal ve sosyal gelişim. Evet, çocukluk dönemi, özellikle erken çocukluk dönemi söz konusu olduğunda en önemli evre hangisidir dersenez, duygusal gelişim evresidir diyebiliriz rahatlıkla. Bu konuda çalışan bütün çocuk gelişimi uzmanları ve özelden konuya ilgi duyan herkesin ittifakla hemfikir olduğu, bu çocuk, bu dönemdeki çocuk, erken çocukluk dönemindeki çocuk ne söylediğimize değil söylediklerinizin onda hangi duyguları tetiklediğine bakar. Duygusal bir öğrenme süreci yaşıyor çocuklarımız özellikle ilk yıllarda. Bu yıllarda onlara kendimizi nasıl anlattığımız, anlatılarımıza konu olan davranışları ne ölçüde benimsediğimiz, söylemlerimiz ile eylemlerin ne ölçüde birbirini tamamladığı. Biraz önce Muhterem Başkanımın ifadesiyle kavillerimiz ile yani sözlerimiz ile hâl dilimizin aynı şeyi söyleyip söylemediği büyük ölçüde etkili. Siz, muhatabınız, karşıdaki çocuk belki hiçbir şey bilmiyor diye düşünüyorsunuz ancak sünger özelliğinden dolayı her davranışı dikkatle gözlemleyip size ilişkin küçük küçük zihnine dosyalar ve notlar açıyor. Tabii bunlar karakterin yavaş yavaş temel adımlarını oluşturan silinmez izler olarak hafızasına kaydediliyor.

Evet, bu erken çocukluk dönemindeki duygusal gelişimini iki temel kavramı var; bunlardan bir tanesi bağlanmak, diğeri güven. Çocuk özellikle anne karnında güvenli bağlanmayı öğreniyor. Eğer anne, özellikle kent ortamlarında bunları artık çokça gözlemliyoruz, iş yaşamından dolayı, özellikle çalışan anneler, eğer stresli ise, işiyle ilgili sorunları varsa, evde eşiyile ilgili sorunları varsa, çözemediği, aşamadığı gerginlikler yaşıyorsa bunlar doğrudan hamilelik döneminde çocuğun karakterine etki ediyor ve literatürde “huzursuz çocuk sendromu” diye nitelendirilen bir çocukla doğumdan itibaren karşı karşıya kalmak durumundasınız. Sürekli huzursuz, ne yapsanız mutlu olması mümkün değil, agresif, gergin bir çocuk. Dolayısıyla, karakterin bu henüz anne karnında şekillendiği kısımda annenin beslenme alışkanlıklarından tutun da psikolojik motivasyonlarına kadar, onu huzurlu ya da huzursuz eden faktörlere kadar her şeyin etkili olduğunu bugün rahatlıkla görüp gözlemliyoruz. Evet, karakter anne karnında şekilleniyor.

Hatta daha ileri bir örnek olarak şunu söylüyorlar, diyorlar ki henüz cenin hâlindeyken bile çocuklar anne karnında etraftan gelen, çevreden

gelen seslere duyarlı, sevildiğini sevilmediğini, ilgilenildiğini ilgilenilmediğini, dünyaya geldiğinde nasıl bir aile ortamının onu beklediğini büyük ölçüde bu dönemde hissediyor. Bakın, hissediyor; duygusal, duyuşsal gelişim evresi demek ki burada başlıyor.

Çok önemli bir şey, özellikle biz ebeveynler, yetişkinler için; eğer duygularımızı kontrol etmeyi öğrenemezsek, zihinsel, bilişsel, duygusal yeteneklerimizi de açığa çıkaramıyoruz. Evet, bu dönem, özellikle duyuşsal gelişim döneminde çocuklarımıza kazandırmamız gereken manevi duyarlılıklarımızın başında esasında duygu yönetimi geliyor. Duygularıyla yüzleşemeyen, duygularını kontrol etmeyi başaramayan ebeveynlerin çocukları da aynı şekilde hırçın, huysuz, agresif, sabırsız tavır ve alışkanlıklara sahip oluyorlar. Eğer anne babalar olarak bizler duygularımızı kontrol edebilir ve bir öğretici, eğitici, terbiye edici olduğumuzu hiçbir zaman unutmuyarak çocuklarla iletişim kurabilirsek, çocuklarımıza da duygu kontrolünü öğretmiş olabiliriz. Bu konudaki beceriyi de yine anne babadan öğreniyor çocuklarımız.

Bütün bunlar, fiziksel gelişim, bilişsel gelişim, duyuşsal gelişim aslında bugün modern pedagoji disiplininde yeni bir evrenin gündeme gelmesine yol açtı. Bu evrenin adı da ekolojik evre ya da ekolojik model. Geleneksel toplumda, biraz önce başta ifade ettiğim anne babanın yanında diğer aile büyüklerinin, komşuların, akrabaların, köyün ya da mahallenin akil adamlarının geleneke, kültürle, kültürel kodlarla mündemiç ahlakının görülebileceği ortamlardan yoksun yetişen bugünkü çocuklar, özellikle şehir çocukları için bu ekolojik model bir çözüm gibi görünüyor. Belki bu model üzerinde Diyanet İşleri Başkanlığımızın hem merkez hem taşra teşkilatı çalışanlarının hepimizin, ekranları başında bizleri dinleyen sevgili seyircilerimizin, sosyal medya takipçilerimizin el birliğiyle düşünmemiz ve çeşitli yönlerden onu tartışmamız gerekiyor. Bu model ekolojik model. Ben bu modeli önermek istiyorum müsaadenizle.

Ekolojik model üç aşamadan oluşuyor. Bunlardan bir tanesi mikro sistem modeli. Mikro sistemde çocuk var, çocukla birlikte aile var, aileyle birlikte okul var ve fiziki çevre var. Tabii yine akrabalık bağları da var. Kente gelip daralan aile, aslında bizim toplumumuz özelinde bütününü çekirdek aileye dönüşmedi. Bir taraftan bizim çekirdek aile ağı diye tanımlayacağımız bir ağ yapı içerisinde hareket etti. Çünkü kentte evet önce anne babalar vardı belki ama onlarla birlikte yine akrabalar, yıpranmış ya da yorulmuş da olsa komşuluk ilişkileri, arkadaşlık ilişkileri, meslektaşlık ilişkileri de yaşanmaya devam etti. Burada yakın çevreyi

akrabalık çevresiyle destekleyen bir mikro sistem modeli var, çekirdek model bu.

Tabii mikro model yani en küçük modeli mezosistem dediğimiz başka bir sistem, bir ekosistem çevreliyor. Bu okul, aile, iş diye özetleyebileceğimiz başka bir tamamlayıcı yapı. Burada, bu üçü arasında, özellikle aileyle, okulla, anne babanın iş ortamı arasındaki ilişkiler son derece önemli. Biraz önce bahsettiğim annenin huzursuzluğunun arkasında yatan temel sebeplerden bir tanesi bu, çalışan annelerde özellikle. Ev hanımlarında da benzer bir durum söz konusu çünkü biraz sonra bahsedeceğim ekran bağımlılığı, özellikle bugün hem anneyi hem babayı kuşatan risklerin başında geliyor.

Evet, mikro, mezo ve makro sistem, bütün bu sistemi kuşatan üçüncü yapı alanı. Buna biz kültürel iklim de diyebiliriz. İçinde bulunduğumuz ülkenin koşulları; bunlar siyasi koşullar olabilir, ekonomik koşullar olabilir, eğitim sistemi olabilir, hukuk sistemi olabilir; aileyi kuşatan bütün dış çevre etkilerini bu sistem içerisinde değerlendirebiliriz. Evet, burada düzenli sağlık sisteminden hukuk sistemine kadar, eğitim sistemine kadar her şeyi düşünmek durumundayız.

Bütün bunlara ek olarak, yaşadığımız çağın gerçeği olan internet yani ekrana dayalı dijital sektörler ya da eski adıyla kitle iletişim araçları. Şimdi, kitle iletişim araçlarını bütün bu mikro, mezo ve makro sistemin dışında ekolojik modelin tamamını kuşatan bir yapı olarak düşünmek durumundayız maalesef. Neden maalesef? Çünkü bütün bu konuştuğumuz duyuşsal iletişimin de temeli olan insanın insanla temasını zorunlu kılan o duygusal aktarımların çok aza indiği bir paylaşım platformundan söz ediyoruz. İnternette ya da dijital sektörden ya da eski tabirle kitle iletişim araçlarından.

Biliyorsunuz, biraz önce konuşmamın başında ifade ettiğim 20'inci yüzyılın ikinci yarısından itibaren kitlesel olarak kentlere akın ettiğimiz dönemlerde bizim tanışık olduğumuz birkaç tane medya aracı vardı. Bunlardan bir tanesi, hepimizin çok yakından bildiği, benim doğduğum, büyüdüğüm evde de çok dinlenen radyo idi. Rahmetli dedem, akşam belli bir saatte ajansı dinlemek için hepimizi radyo başına davet ederdi. Ardından radyo tiyatroları olurdu ve her akşam ertesi günü ipe çekerdik acaba kaldığı yerden nasıl devam edecek diye heyecanla beklerdik ancak bir farkla bütün aile hem o günün haberlerini hem de o günkü radyo tiyatrosunu aynı anda, aynı saatte, aynı mekânda birlikte dinlerdi ve dinlediğimiz üzerinde konuşurduk. Dedeme sorular sorardım hatırlıyorum, onun bana açıklamaları olurdu ve birlikte geçirdiğimiz bu

zaman kaliteli ve nitelikli zamandı. Evet, sessiz, durağan, çok fazla aksiyonun bugünkü anlamda olmadığı bir aile ortamıydı ancak samimiye-tini, içtenliğin, yüz yüze paylaşımın ve duyguların doğrudan aktarıldığı bir iletişim ortamındaydık.

Bütün bunlardan sonra şunu söylemek gerekiyor: Yeni çağın anne babaları olarak bizler kendimizi çok fazla hırpalamamalıyız. Evet, çok sorumluluklarımız var ancak rahat olmak gerekiyor. Rahat olmadığımızda, çocuklarımıza da rahatsızlıklarımızı aktarıyoruz çünkü bizi modelliyor. Kontrol dışı kaygılarımız son derece riskli. Kontrolü başa-rabilirsek, kendi duygularımızı kontrol edebilirsek ve kontrol odağımızı sürekli denetim altında tutabilirsek, çocuklarla iletişimde kullandığımız o duygu dilini, içtenlikli dili de rahatlıkla onlara aktarabiliriz.

Müsaadenizle şimdi birtakım temel prensiplerden bahsetmek istiyorum size. Yeni çağın çocuk yetiştirme, akışkan zamanların onlara manevi kültürel değerlerimizi aktarma biçimimizde özellikle dikkate almamız gerektiğini düşündüğüm birtakım yöntemler aslında bunlar. Bunlardan bir tanesi, biraz önce kısmen değindiğim, çocuklarımızın mizacını tanımak. Bu olmazsa olmaz, en temel şartımız. Hiçbir reçeteye, hiçbir standart çocuk yetiştirme reçetesine itibar etmeyin, hepimiz önce ilk ve öncelikli sorumluluğumuz kendi evladımızı, kendi oğlumuzu, kendi kızımızı tanımak. Ebeveynler olarak, anne balara olarak ilk yapmamız gereken budur. Tabii burada, bazen ve belki çoğu zaman anne babanın mizacıyla ya da onlardan birinin mizacıyla çocuğun mizacı örtüşmeyebiliyor. Burada, doğal olarak çocuk mizacını daha yakın bulduğu anneye ya da babaya yönelebiliyor. İşte, burada da bir risk karşımıza çıkıyor, o da şu: Eğer kardeşlik söz konusuysa, kardeşler arasında eşit ve adil muamelede bulunamamak durumu, haksızlık edildiğini düşünmesi çocukların. Özellikle erken dönemlerde birini daha çok ilgi gösterilmesi, çocuklarda, sonraki yıllarda izi silinmeyecek birtakımı mizaç, karakter sorunlarına yol açabiliyor.

Esnek ve tutarlı olmak, çocukların karakterini, mizacını tanıırken mutlaka gözetmemiz gereken iki temel ilke esneklik ve tutarlılık. Evet, çocuklar çok iyi gözlemcidir biliyoruz. Bu gözlemcilik özellikleri sayesinde tutarsızlıklarımızı çok rahat fark ediyorlar. Eğer annenin sözleriyle, annenin davranışlarıyla, annenin duygularıyla babanınki çatışırsa çocuk bu çatışma durumunu fırsata dönüştürebiliyor ve çoğu zaman aslında sizin ona kazandırmayı düşündüğünüz manevi alışkanlığınız, kültürel değersel alışkanlığınız her neyse ondan uzaklaşmayı ya da ona mesafe koymayı, arasına mesafe koymayı tercih edebiliyor.

Yeni çağın anne babaları olarak ikinci çok temel dikkat etmemiz gereken özellik, çocuğumuzla güvene dayalı derin bir bağ kurmak. Her ne olursa olsun unutmamamız ve ihmal etmememiz gereken en temel mesele nedir dersiniz, derin ve güvene dayalı bağlıdır diye cevap verebiliriz. Çünkü güvene dayalı bağ, biliyorsunuz, bizim Sevgili Peygamberimizin, biraz önce yine Muhterem Başkanım, hocalarım ifade etti, en temel özelliği idi güven. Peygamberliğinden önce bile Muhammedü'l-Emin nitelemesiyle anılan bir peygamberi eğer model olarak sunmak istiyorsak çocuklarımıza ve gençlerimize, bu güvene dayalı bağı aile ortamında çocuklarımıza göstermemiz gerekiyor. Göstermek diyorum her seferinde çünkü sözle ifade edilen değil eylemle, davranışla, edimlerimizle ortaya koyduklarımız aslında çocuklarımızın kişiliğinde, mizacında iz bırakıyor.

Öz güven olmadan bireysel başarı gelmiyor. Demek ki biz önce çocuğumuza güvenecegiz, o da bu güven üzerinden kendine güvenmeyi öğrenecek ve daha sonra kendi ayakları üzerinde durmayı, tercihte bulunmayı, tercihlerinin sonuçlarına katlanmayı yani sorumluluk almayı öğrenecek. Güvenilmeyen çocuk güvenemiyor, güvenilmeyen çocuk çevresinde güvensiz ilişkilerle anılan bir karakter geliştiriyor farkında olmadan ve bir süre sonra o mizaç, onu bir ipek böceği kozası gibi sarıyor, onun dışında bir dünyanın varlığını bilse bile öyle davranması, o dünyanın gereklerini kavraması mümkün olmuyor. Mesela, çok yaptığımız hatalardan bir tanesi çocuklarımıza zorla yemek yedirmek ya da zorla kıyafet giydirmek. Burada söylenen şu: “Üşüyorsa kıyafetini giyer, acıktıysa yemeğini yer.” Anne babalardan, ekranları başında bizleri takip eden, izleyen sosyal medyadan anne babalarımızdan özellikle şunu isteyelim: Evet, çocuklarımızın fiziksel ihtiyaçları çok önemli ama o kadar daha önemli olan nedir dersiniz, mutlaka kazandırmamız gereken sorumluluklar. Yani onlara ayakları üzerinde durabilmeyi, tercihlerinin sonuçlarını yaşayabilmeyi bir imkân olarak sunalım ve bu tecrübeyi onlar yaşasın ve böyle öğrensin. Çünkü yaşantılarla öğrenmek kalıcı öğrenmenin ilk adımı.

Çocuk yetiştirme konusunda dördüncü dikkat etmemiz gereken, yeni ebeveynlikle hepimizin karşı karşıya olduğu özellik, mükemmel değil olduğumuz gibi olmak. Çocuklar elbette anne babayı model alıyor ancak anne babada en çok model aldıkları anne babanın dürüstlüğü. Eğer anne babanın, biraz önce ifade ettiğim davranışları, sözleri arası tutarsızlığı çocuklar gözlemlerse artık onlara ahlakı, ahlaki birtakım değerleri, tutum ve alışkanlıkları kazandırmanız mümkün olmuyor.

Yalan söyleyen bir anne babanın oğlunun, kızının da bir süre sonra beyaz yalanlar adı altında yalana alıştığını görüyoruz. Bu konuda yapılan araştırmalar bize şunu gösteriyor: Dürüstlük de bütün değerler gibi aile ortamında öğreniliyor, aksini de, yalanı da maalesef yine orada öğreniyoruz. Mükemmel ebeveynlik yoktur, bunu aklımızdan çıkarmamız gerekiyor.

Evet, bugün belki bütün bunlarla birlikte çok daha önemli dijital çağın çocuklarına kazandırmamız gereken temel bir özellik, ailenin bütünleri olmasını çocuklarımıza öğretilim. Evet, aileyiz, ailemizin belli bir yemek saati var, ailemizin belli bir detoks saati var yani dijital aygıtlardan uzaklaşma saati var. Kapatalım, bir saat, iki saat, özellikle ailenin birlikte olduğu zamanlarda teknolojiden uzak bir alan oluşturup orada kaliteli vakit geçirmeye gayret etmemiz gerekiyor. Evet, bu kaliteli, nitelikli zaman geçirme çok çok önemli çünkü zaman geçirmek, aynı mekânda bulunmak değildir. Belki çocukları ekrandan alıp aile ortamının yoğun olduğu sofraya ya da salona alabiliyorsunuz ancak çocuk fiziksel olarak orada duygusal olarak hâlâ ekran başında ise biz onunla nitelikli vakit geçirmiş olmuyoruz. Duyguların da aynı mekânda olması önemli.

Evet, yemek, uyku düzeni, oyun kısıtlamaları, standartlar, tutarlılık, disiplin ve öz beceriler. Biraz önce öz güvenden bahsettim, öz güvenle birlikte aslında başka özleri de çocuğumuzun özüne yerleştirmek gerekiyor. Mesela, bunlardan bir tanesi öz saygı. Sürekli eleştirilen, yaptığı eylemleri hiç beğenilmeyen, davranışları üzerinde sürekli kritik edilerek karşılık bulan, eleştirel bakış açısıyla yargılanan çocuklar bir süre sonra maalesef öz güvenle birlikte öz saygılarını da kaybediyorlar. Bakın, belki bugün Müslüman toplumlarda, bizim toplumumuzda ve bütün dünya toplumlarında -genelleştirebiliriz de- kaybettiğimiz değerlerden bir tanesi öz saygı yani insanın çocukluktan itibaren varlıkların en değerlisi olduğu bilinciyle yetiştirilmesi gerekiyor. Evet, birtakım kişilik defoları olabilir, insan olmak bakımından henüz geliştirilmemiş, gelişmeye açık yönlerimiz olabilir ancak unutmamak gerekir ki her insan önce insan olmak bakımından değerlidir. Çocuğa bu değeri, öz saygıyı ve öz güveni kazandırmak gerekiyor.

Tabii ki öz saygısı olanın öz sevgisi de oluyor ve doğal olarak özgürlüğü de oluyor yani değerlerimizin sağladığı özgürlük alanını da sınırlarını, sorumluluklarını bilerek kullanmayı öğrenmiş oluyor çocuklarımız.

Sabrınızı zorlamak istemem ancak beşinci temel özelliği de sizlerle paylaşmadan geçmek istemem. O da çocuğumuzu, çocuklarımızı asla başka çocuklarla kıyaslamamız gerektiği. Evet kıyaslama hiçbir

alandaki iyi değil ancak çocuklar söz konusu olduğunda maalesef telafisi imkânsız diyebileceğimiz sonuçlara yol açabiliyor çünkü her çocuk özel, her çocuk güzel, eksiklik yetersizlik duyguları onların kendilerine olan, biraz önce ifade ettiğim, öz yeterliliklerini maalesef olumsuz yönde etkiliyor.

Bugün, biraz önce bahsettiğim ekolojik modelde bütün modeli çevreleyen bir dijital sektörden söz ettik. Bu dijital sektörün bugün hepimizin evlerine, hatta hepimizin ceplerine kadar giren çok iyi bildiğimiz bir altıncı duyu özelliği var. Evet, bazı iletişimciler altıncı duyu diyorlar artık akıllı telefonlarımıza. Çünkü o kadar duyarlı hâle geldik ki, tıpkı bizde mündemiç birtakım yetilerimiz gibi onu sürekli hatırlıyoruz, ekranlarına bağımlı hâle geldik ve bağımlı hâle geldik. Kuşkusuz büyük bir imkân, kuşkusuz büyük bir fırsat, riskleriyle birlikte pek çok imkânı cebimize kadar getirdi ancak unutmamız gereken bir şey var, bugün bu teknolojiyi bize sunan insanların, örneğin hepimizin bildiği Bill Gates gibi, Steve Jobs gibi isimlerin çocukları hâlâ sosyal medya ve dijital platformlardan uzak. Belli bir yaşa kadar kısıtlamalar getiriyorlar.

Teknolojinin, özellikle bu dijital çağın çocuklarımızı hedef alan bir olumsuz sektörel yapılanması olduğunu unutmamız gerekiyor çünkü çocuk dimağı saf, çocuk dimağı sünger gibi, ne versek alıyor ve çocuklar kendilerine söylenen her şeyi, özellikle erken dönemde, gerçek zannediyorlar. Sosyal medyada gelişim döneminden erken gelişim dönemine uygun olmayan içeriklerle karşı karşıya kalan bir çocuk, oradaki kurgusal içeriğin gerçek olduğunu zannedip, daha da önemlisi o içeriğin gerçek hayatta karşılığını bulmaya çalışıp, bir kısmını da taklit ederek, modelleyerek anne babasına, arkadaşlarına okulda öğretmenine yansıtabiliyor. Bu büyük bir sorun. Nitekim, hepimiz çok iyi bileceğiz, Beyaz Balina oyununu hepimiz çok iyi hatırlarız. Beyaz Balina'da intihar eden, intiharı seçen, oyunu kazanmak için hayatından vazgeçen sayısını bilmediğimiz onlarca, yüzlerce, belki binlerce çocuk var dünya üzerinde. Bunun gibi bildiğimiz bilmediğimiz, çocuklarımızın zihnine nakşedilen pek çok dijital oyun var ve biz buradaki riskleri yeterince bilmiyoruz ve ekran bağımlılığının maalesef her geçen gün hem ülkemizde hem de bütün dünyada arttığını görüp gözlemliyoruz.

Ekran çağından uzak kalmamız mümkün değil. Bu konuda çalışan uzman bir hocanın ifadesiyle, diyor ki: "İlk çocuğumu, ilk oğlumu ekrandan hep uzak tuttum, evde televizyon açmadım, evde asla internet bağlatmadım, evde eline telefon vermedim, mümkün olduğunca onu ve kendimizi aile ortamında dijital imkânlardan kısıtladım, yoksun

bıraktım. Ancak şunu fark ettim ki: Oğlum okula gittiğinde o kadar yabancı olduğu bir dünyayla karşılaştı ki, akşam eve geldiğinde hepimiz çok büyük yanlışlık yaptığımızı fark ettik. Evet, o dünyadaki gerçekliği oğlum kavramakta zorlanmıştı.” diyor. Biz bugün yaşadığımız çağın gerçekliklerine gözlerimizi ve kulaklarımızı kapatamayız. Demek ki bu gerçeklikle gerçekçi bir şekilde yüzleşmek gibi bir sorumluluğumuz var. O zaman, çocuklarımızı ve gençlerimizi dijital medya okuryazarı kılmak durumundayız. Evet, bu çok duyduğumuz bir kavram, dijital medya okuryazarlığı. Dijital medya okur yazarlığı aslında bir okuryazarlık türü adı üzerinde ve bizim dijital medya platformlarını etkin ve amacına uygun nasıl kullanacağımızla ilgili, kullanabileceğimizle ilgili bir eğitim anlamına geliyor. Bu eğitimi çok farklı kanallardan edinme imkânımız var ancak burada da unutmamak gerekir ki öncelikli sorumluluk yine bizde. Hangi reçete sunulursa sunulsun, bizim irademizi eğitmemiz ve çocuklarımızın da iradelerini eğitme konusunda onlara rehberlik etmemiz kaçınılmaz. Demek ki, çözüm ekrana veda etmek değil. Yetişkinlerin ekran kullanımı konusunda çocuklarına rehberlik etmesi.

Bakın, ekran bağımlılığının pek çok sonucu var. Bunlardan bir tanesi akademik başarısızlık. Biraz önce bahsettiğim obezite yine bu sonuçlardan bir tanesi ve sosyal iletişimi kuramama, asosyal insanlar. Bugün İngiltere’de, bundan iki yıl önce o kadar büyük sorun hâline gelmiş ki, İngilizler bir yalnızlık bakanlığı kurmak durumunda kaldılar yani yalnızlık sorunuyla baş etmek için bakanlık düzeyinde bir inisiyatif aldı kamu otoritesi ve böyle bir bakanlık her geçen gün sayıları artan dezavantajlı gruplarla, bu gruplara mensup bireylerle -bunlar içerisinde tabii ki yoksul çocuklar, mülteci çocuklar da var- onların sorunlarıyla ilgileniyor ve yalnızlığa çözüm bulmaya çalışıyor. İçinde bulunduğumuz pandemi döneminde yine İngiltere’de, Almanya’da, Amerika’da binlerce insanın huzurevlerinde yalnızlıktan ve hastalıktan hayatını kaybettiğini maalesef istatistikler bize söylüyor. Demek ki yalnızlık bugün çocukluktan itibaren aslında kendimizi hazırladığımız bir kaçınılmaz sona dönüşüyor. O zaman, sosyal iletişim kurmanın yolu da yine çocukların ekran bağımlılığını erken yaşta fark etmelerini sağlamak ve ailede mümkün olduğunca teknoloji detoksu yaptığımız, dijital platformlardan uzak kalmayı başardığımız saatler üretmek. Bu ne kadar nitelikli, ne kadar çok olursa aslında çocuk yetiştirme konusundaki becerimizi de o kadar desteklemiş olacak.

Kuralı koyarken, geleneksel toplumda çocuklarımıza açıklama yapmak zorunda değildik, söylediğimiz her şeyin onlar tarafından anlaşıldığını farz ediyor idik, evet anlaşılmıştır diye düşünüyor idik ve böyle

bir sorgulama ihtiyacı hissetmiyorduk. Ancak bugünün çocukları artık kuralın gerekçelerini bize soruyor. Evet, teknolojiden yasaklı bir saatimiz var ya da ekran bağımlılığını önlemek gibi bir amacımız var fakat burada çocuklara seslenirken bunun niçin onlar için gerekli olduğunu bizim de katılarak göstermemiz gerekiyor. Tutarlılık, teknoloji orucu ya da detoksu dediğimiz bir kavramı burada konuşmak lazım. Evet, teknoloji orucu, bugün buna teknoloji detoksu diyorlar, teknolojiden arındırılmış zamanlar üretmek. Böyle zamanlarda ailece bir arada olmak, çocukların böyle zamanları etkin ve verimli bir şekilde kullanmalarına rehberlik etmek gibi bir sorumluluğumuz var.

Çok geniş katılımı, boylamsal dediğimiz bir araştırma yapılmış. Bu araştırma sonucunda çocukların, daha doğrusu yetişkin olduktan sonra insanların çocukluk döneminde daha çok neyi hatırladıkları sorulmuş ve çocukların, yetişkin olan çocukların çok önemli bir kısmı şunu söylemişler: “Biz çocuklukta bize alınan güzel oyuncakları, güzel arabaları, güzel kıyafetleri, içinde yaşadığımız güzel mekanları, güzel evi hatırlamıyoruz; biz çocuklukta bize nelerin aktarıldığını ve onların ne kadar içtenlikle aktarıldığını hatırlıyoruz. Anne babamızla iletişimde neler yaşadığımız, ne kadar kendimizi nasıl hissettiğimizi hatırlıyoruz. Gezip gördüğümüz yerleri hatırlıyoruz, büyüklerimizden edindiğimiz tecrübeleri hatırlıyoruz ve bunlarla biz bugün biz olduğumuzun farkına varıyoruz.” Anne baba imajının da böyle geliştiğini bugün gelişim psikologları söylüyorlar. Evet, erken çocukluk dönemine baktığınızda bu dönemde anne babaların nasıl hatırlandığı çocuklarına nasıl davrandıklarıyla doğrudan ilişkili. Söz gelimi, çocuklarıyla camiye giden, çocuklarıyla namaza giden, çocuklarıyla akraba ziyaretleri yapan, çocuklarıyla hasta ziyaretine giden, çocuklarıyla insanların birtakım üzüntülerini birlikte paylaşan anne babaların çocukları gelecekte de bu davranışları modelliyorlar ve bu modelleme bir süre sonra çocuğun karakterine doğrudan yansıyor. Aksi söz konusu olduğunda da ne komşusuyla, ne akrabasıyla, ne ihtiyaç sahipleriyle iletişimi olan, aksine kendi içine sürekli kapanan bencilce bir karakter inşa etmiş oluyoruz. Çünkü bugün “ben nesli” denen bir nesil konuşuyoruz aynı zamanda, kendine daha çok dönen, daha çok kendini merkeze alarak haz merkezli bir hayat inşa eden ve çevresinde olup bitenlere kendini kapatan bu kuşağın, bu neslini sorunu çevreye duyarlılığının her geçen gün azalması.

Toparlayacak olursak, geleneksel aktarımlarda kıymetli hocalarım, ekran başında ve sosyal medyada bizi takip eden sevgili seyirciler, geleneksel aktarımda kulak yani işitme ve işittirme esas, bugün ise göz

üzerine kurulan biri dünyanın gerçekliğiyle karşı karşıyayız. Yapılan araştırmalar yine şunu gösteriyor: İnsanlar, işittiklerini değil daha çok gördüklerini hatırlıyorlar ve davranışlar da görsellikle aktarılıyor. Biz bugünü tanımlamak için de yine gösteri toplumu denen bir nitelemeyi çokça görüyoruz sosyal bilim literatüründe. Hakikatler zihnimize gözle-
rimizden aktarılıyor. O yüzden hepimizin, biz yetişkinlerin de, çocukla-
rımızın da neyi gördüğüne, onu nasıl gördüğüne ve gördüklerini birbi-
riyle nasıl ilişkilendirdiğine hepimizin daha çok kulak kesilmesi, onlara
daha çok kulak vermesi ve onlar üzerinde, onların davranışları üzerinde
daha iyi bir gözlemci olması gerekiyor.

Üstelik bugün, hepimiz, dijital teknolojinin ürünleri üzerinden yeni bir dünya kurmakla karşı karşıyayız. Bu yeni dünya, dijital değerlerimizi de araçsallaştırıyor yani dijitale aktarılan aslında her şey araçsallaşılıyor. İletişimde hepimizin bildiği bir niteleme var, çok önemli, “araç mesaj-
dır” diyorlar. Yani bir sözü, bir cümleyi hangi araçla aktarıyorsanız, o
cümle artık o aracın diline dönüşmüş oluyor. Dolayısıyla dijital ortamların, bu sektörün imkânları kadar dezavantajlarını da, risklerini de hepimiz göz ardı etmemesi, bilmesi gerekiyor.

Evet, kendi çocukluğuma gittiğimde de şunu hatırlıyorum: Erdemleri hayatının merkezine alan, özüyle sözü birbirini tamamlayan, davranışlarıyla beni benden çok düşündüğünü hissettiren dedelerimi ve nanelerimi hatırlıyorum. Anne babamı, akrabalarımı, yetişkin çocukları bugünkü tabirle, hatırlıyorum ve onların aktarımları üzerinden kişiliğimin, karakterimin oluştuğunu görüp gözlemliyorum. Burada belki hepimize düşen en önemli sorumluluk, temsil sorumluluğu. Özellikle bizim dinî hizmet sektöründe, din hizmetleri sektöründe çalışan siz değerli hocalarımın ve bu hassasiyete sahip çıkan manevi, kültürel değerlerle yüklü ekran başında bizleri dinleyen sevgili seyircilerimizin temsil sorunu üzerinde düşünmemiz gerekiyor. Anne babaların ve biz yetişkinlerin böyle bir sorumluluğu var ve bu sorumluluk içtenliğimizle, samimiyetimizle, dürüstlüğümüzle yani yüksek temel ahlaki değerlerimizle eğer birleştirilirse ertelenmeden bugüne taşınabilir. Niyetimiz düşüncemizi, söylememiz eylemimizi ve eylemlerimiz de hayatımızı, alışkanlıklarımızı, karakterimizi, kişiliğimizi, bizi belirliyor. Bu sorumlulukla hepimizin çocuklarına yaklaşabilmesini diliyorum.

Bir son cümle: Bir babanın çocuğuna verebileceği en büyük hediye annesini, bir annenin çocuğuna verebileceği en büyük hediye ise babasını sevdiğini ve ona saygı duyduğunu aile ortamında göstermesinden geçiyor.

AÇILIŞ KONFERANSI

Hepinize çok teşekkür ediyorum Muhterem Başkanımıza, değerli hocalarıma, ekranları başında bizleri takip eden, sabırla dinleyen sevgili seyircilerimize. Uluslararası Mevlid-i Nebi Haftamızın ve bugün başlayan sempozyumumuzun hayırlara vesile olmasını, hayırlı sonuçlar üretmesini ve konuştuğumuz temalar etrafında özellikle çocuklarımızın dünyasına izler bırakmasını Yüce Rabbimden niyaz ediyorum.

Tabii ki, pandemi sürecinde ve geçen hafta bugün İzmir’de hayatını kaybeden sevgili çocuklarımıza Yüce Rabbimizden rahmet diliyorum, ailelerine sabır diliyorum, onların cennette en güzel makamlarda olduğunu biliyorum ve onlar için bugün, bu saatte dua ediyorum.

Hepiniz Allah’a emanet olun.

I. OTURUM
KUR'AN'IN ANLAM DÜNYASINDA
ÇOCUK

Oturum Başkanı:
Prof. Dr. Huriye MARTI
Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı

TAKDİM

Sayın Diyanet İşleri Başkan Yardımcım, sempozyuma katkı sunacak çok değerli akademisyenler, araştırmacılar ve bizleri ekranları başında takip eden kıymetli izleyenler; Diyanet İşleri Başkanlığı Din Hizmetleri Genel Müdürlüğünce düzenlenen Mevlid-i Nebi Sempozyumuyla çocuk konusunu Kur'an ve sünnet perspektifinde ele almak, çocukların ve ebeveynlerin yaşadığı sorunlara temel dinî referanslar ve özellikle Hazreti Peygamber'in sünneti ekseninde çözüm önerileri sunmak, Başkanlığımızın çocuklara yönelik hizmetlerinin değerlendirilmesi ve geliştirilmesine katkı sağlanması amaçlanmaktadır.

Sempozyum üç gün süreyle Peygamberimiz ve Çocuk başlığı altında çeşitli konuların işleneceği 10 oturumda 42 tebliğden oluşmaktadır.

Şimdi, sempozyumun Kur'an'ın Anlam Dünyasında Çocuk konulu birinci oturumunun açılışını ve aynı zamanda başkanlığını yapmak üzere sözü Sayın Diyanet İşleri Başkan Yardımcımız Prof. Dr. Huriye Martı Hanımefendi'ye bırakıyorum.

Buyurun Sayın Hocam.

Prof. Dr. Huriye MARTI
Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı

Çok teşekkür ediyorum.

Kıymetli izleyiciler, ekranları başından ve sosyal medya aracılığıyla bizleri takip etmekte olan çok değerli takipçilerimiz; hepinize hoş geldiniz diyorum.

Peygamber Efendimizin çocukla iletişimini bütün boyutlarıyla ele alacak olan bu sempozyumun hayırlara vesile olmasını temenni ediyorum.

Peygamber Efendimiz ve çocuk ilişkisini böylesine kapsamlı olarak ele alan ilk sempozyum olması dolayısıyla sempozyumun önemini bir kere daha dile getirmek istiyorum ve bunun hem Diyanet İşleri Başkanlığımızın sahada yürüttüğü çocuklara yönelik hizmetlere ve ebeveynlere yönelik eğitim çalışmalarına ışık tutmasını hem de akademimize katkı sunmasını Cenab-ı Allah'tan niyaz ediyorum.

İlk oturumumuz beş konuşmacımızla sürecek ve bu beş konuşmacımız Kur'an-ı Kerim ekseninde çocuğu anlatacaklar bize. Bildiğiniz üzere Peygamber Efendimiz Kur'an-ı Kerim'i insanlığa tebliğ eden ve onun ne şekilde yaşanacağını bizzat muhteşem örneğiyle gösteren bir peygamberdi. Biz Peygamber Efendimiz ve çocuk konusuna geçmeden önce ilk oturumumuzu Kur'an'ın anlam dünyası üzerinde çocuğun nasıl bir yer bulduğuna ayırdık ve ilk konuşmamızı da Diyanet İşleri Başkan Yardımcımız Dr. Sayın Burhan İşliyen Hocamıza vereceğiz. Kendisi bize, Kur'an-ı Kerim'de çocuklarıyla imtihan edilen peygamberler hakkında bir tebliğ sunacaklar.

Saygıdeğer Hocam, buyurun.

KUR'AN-I KERİM'DE ÇOCUKLARIYLA İMTİHANLARI ANLATILAN PEYGAMBERLER

Burhan İŞLİYEN*

A. MAL VE ÇOCUKLAR İMTİHAN ARACIDIR

Bismillahirrahmanirahim.

Allah Teâlâ Kur'an-ı Kerim'de insanın dünyaya denenmek, sınanmak için gönderildiğini ifade buyurmaktadır. İnsana verilen her nimet hesabı sorulacak bir imtihan aracıdır. Pek çok ayet-i kerimede bu husus ifade edilmektedir: *“Biz kimlerin daha güzel amel edeceğini deneyelim diye yeryüzündeki her şeyi oranın süsü yaptık.”*²

*“Her can ölümü tadacaktır. Denemek için sizi iyi ve kötü durumlarla imtihan ederiz. Sonunda bize geleceksiniz.”*³

*“Sana da kendisinden önceki kitapları tasdik edici ve onları koruyucu olarak bu kitabı hak ile indirdik. Artık aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet. Sana gelen bu gerçeği bırakıp da onların isteklerine uyma. Her birinize bir şeriat ve bir yol yöntem verdik. Allah dileseydi bizi tek bir ümmet yapardı. Fakat size verdikleri ile sizi denemek istedi. Öyleyse hayırlı işlerde birbirinizle yarışın. Hepinizin dönüşü Allah'adır. Allah size hakkında ayrılığa düştüğünüz şeyleri haber verecektir.”*⁴

*“Sizi yeryüzünün halifeleri kılan, size verdiği şeylerden sizi denemek için kiminizi kiminizden derecelerle üstün kılan O'dur. Şüphesiz Rabbinin cezası çok çabuktur; yine O'nun bağışlaması ve rahmeti boldur.”*⁵

*“Arşı su üzerindeyken hanginizin daha güzel davranacağını denemek için gökleri ve yeri altı günde yaratan O'dur. Eğer sen “Öldükten sonra mutlaka dirileceksiniz” desen kâfirler derhal, “Bu büyü gibi bir düzmedir”. derler.”*⁶

¹ Dr., Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı.

² Kehf, 7.

³ Enbiya, 35.

⁴ Mâide, 48.

⁵ En'am, 165.

⁶ Hûd, 5.

“Hanginizin davranış bakımından daha güzel olduğunu denemek için ölümü ve hayatı yaratan O’dur.”⁷

Dünyanın ve nimetlerinin insana denemek/sınamak için verildiği ifade edildikten sonra, imtihan araçlarına takılıp da sonsuz olanı tehlikeye atmama konusunda da insan uyarılmıştır:

“Nefsani arzulara; kadınlara, oğullara (çocuklara) yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüşe, soylu atlara, sağlam hayvanlara ve ekinlere düşkünlük insanlara çekici gelmiştir. İşte bunlar dünya hayatının geçici menfaatleridir. Hâlbuki varılacak güzel yer Allah’ın katındadır.”⁸

“De ki; Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, bısım-akrabalarınız; kazandığınız mallar, durgunluğa uğramasından endişe ettiğiniz ticaretiniz ve hoşlandığınız meskenler size Allah’tan, peygamberinden ve onun yolunda cihattan daha sevimli ise, artık Allah buyruğunu gerçekleştirinceye kadar bekleyin. Allah günaha saplanmış kimseleri hidayete erdirmez.”⁹

İnsanın denendiği/sığındığı dünya nimetlerinden biri de elbette ki çocuktur. Çocuk sahibi olmak da olmamak da sınav konusudur. Çocuğa sahip olan onu nasıl yetiştirip terbiye ettiği; olmayan da, sahip olamayışının da bir sınav konusu olduğu; vermenin yaratıcının kudretinde olduğu gibi vermemenin de O’nun iradesiyle gerçekleştiği hususunda rıza gösterip göstermediğinden hesaba çekilecektir.

“Göklerin ve yerin egemenliği Allah’ındır O dilediğini yaratır; dilediğine kız, dilediğine de erkek çocuklar bahşeder. Yahut erkekli ve kızlı olmak üzere çift verir. Dilediğini de kısır bırakır. Kuşkusuz O her şeyi bilir, her şeye kadirdir.”¹⁰

Ayet-i kerimede doğacak çocuğun cinsiyetiyle ilgili bütün alternatifler belirtilmiş ve hepsinin tayininde Allah’a ait olduğu açıklanmıştır. Kız ya da erkek doğurmak, asla ne kadın ne de erkeğin kimlik ya da kişiliğinin harcıdır. Kızı da oğlanı da yaratan Allah’tır. İnsanın kız, oğlan ve bir batında ikiz çocuklarının olması takdir-i ilahidir. Hangi faktörden kaynaklanırsa kaynaklansın erkek ya da kadının çocuğu olmama durumu da aynı şekilde takdir-i ilahidir. Tedavi amaçlı meşru müdahaleler mümkündür ve yine takdir-i ilahî çerçevesinde netice verilecektir.¹¹

Kur’an-ı Kerim’de aynı zamanda “göz aydınlığı ve sevinç vesilesi” olarak da nitelendirilen çocuklar ve canının yongası sayılan mallar, insanı

⁷ Mülk, 2.

⁸ Âl-i İmrân, 14.

⁹ Tevbe, 24.

¹⁰ Şûrâ, 49-50.

¹¹ Duman, Zeki, Beyanü'l-Hak, c. 22, s. 219, Ankara, 2006.

meftun edecek, günaha ve belaya sokabilecek bir dert ve imtihandır. Onlara aşırı derecedeki ilgi ve sevgi, insanı Allah'a isyana sürüklememeli; Allah'a, dolayısıyla insanın kendisine karşı görev ve sorumluluklarını unutturmamalıdır.¹²

*“Mal ve çocuklarınızın sizin için birer fitne (imtihan) olduğunu ve büyük mükâfatın Allah katında bulunduğunu bilin.”*¹³

Konuştüğümüz dilde ayet-i kerimede geçen “fitne” kelimesinin anlamı “kargaşa ve karışıklık” olmakla birlikte Kur’an’daki anlamı çok daha geniştir. Kargaşa ve karışıklık anlamlarını da içeren ve Kur’an-ı Kerim’de altmış kez geçen fitne; “imtihan, sınama, baskı, zulüm, işkence, sapma, saptırma, ayartma, fesat, kargaşa ve karışıklık çıkartma, bela ve musibet, azap ve delilik” anlamında kullanılmaktadır.¹⁴

Çocuk ve servetle ilgili ayetlerde bunların “dünya hayatının zineti”¹⁵ olduğu bildirilmiş, “mal ve çocuklarının mü’minleri Allah’ı anmaktan alıkoymaması istenmiş,¹⁶ “eşlerin ve çocukların bir kısmının insana düşman olabileceği” gerçeği hatırlatılmış, bunun da bir imtihan aracı olduğu tekrarlanmıştır.¹⁷

Mü’minler Allah sevgisi ile servet ve evlat sevgisi arasında gerekli dengeyi kurmak, bunlara yönelik istek ve menfaatler ile Allah’ın emirleri çatıştığında O’na itaat etmek durumundadırlar.¹⁸

B. PEYGAMBERLERİN İMTİHANI

Dünya hayatının ve nimetlerinin imtihan aracı olduğunu yukarıda belirtmiştik. İmtihandan hedef, imtihan edilenin istenen niteliklere sahip olup olmadığının, hedeflenen kıvama gelip gelmediğinin ortaya çıkarılmasıdır.

*“İnsanlar inandık demekle imtihan edilmeden bırakılacaklarını mı zannederler. And olsun ki biz onlardan öncekileri de imtihan etmiştik. Allah doğru söyleyenleri de, yalancıları da mutlaka bilecektir (ortaya çıkaracaktır).”*¹⁹

¹² Duman, Zeki, Beyânü'l-Hak, c. 3, s. 122.

¹³ Enfâl, 28.

¹⁴ Keskin Hasan, Kur’an’da Fitne Kavramı, s. 246, İstanbul, 2003.

¹⁵ Kehf, 46.

¹⁶ Münafikûn, 9.

¹⁷ Tegâbün, 14-15.

¹⁸ Kur’an Yolu Tefsiri, c. 2, s. 682-683.

¹⁹ Ankebut, 2-3.

İmtihan kuralı herkes için geçerlidir. İnsanlara rehber ve önder olarak gönderilen peygamberler de bu kuraldan istisna edilmemiş hatta en ciddi imtihana onlar tabi tutulmuştur.

Yani bütün insanlar imtihan edilirken peygamberler istisna edilmiş değildir. Hatta şeytanın vesvese ve iğvasıyla tabi tutuldukları imtihanda sarsılma yaşayanlar da olmuştur. “*Biz daha önce Adem’den söz almıştık, fakat o unuttu; biz onda yeterli bir kararlılık görmedik.*”²⁰

C. PEYGAMBERLERİN ÇOCUKLARIYLA İMTİHANI

Kur’an-ı Kerim’de imtihan anlatılan peygamberlerden bir kısmı aile ve çocuklarıyla imtihan edilmişlerdir. Daha doğru bir ifadeyle aile ve çocuklarıyla imtihanları anlatılmıştır. Âdem (a.s.) eşi Havva annemizle birlikte Habil ve Kabil’in anlaşmazlığıyla imtihanı; Nuh’un (a.s.) iman etmeyen oğluyla imtihanı; İbrahim’in (a.s.) iman etmeyen babası ve vazgeçmesi istenen oğluyla imtihanı; Lut’un (a.s.) karısının azgınların safına geçmesiyle imtihanı; Yakub’un (a.s.) çok sevdiği oğlu Yusuf (a.s.) ve onu öldürmeye teşebbüs eden diğer çocuklarıyla imtihanı; âlemlere rahmet Hz. Muhammed’in (s.a.s.) hayattayken altı çocuğunu ebedî âlem yolcu etmekle imtihanı hep aile ve çocuk imtihanıdır.

a. Adem’in (a.s) Çocukları Habil ve Kabil’le İmtihanı:

İlk insan ve ilk peygamber olması dolayısıyla Âdem’in (a.s.) daha önce sınav tecrübesi yaşamadığını söyleyebiliriz. Belki bundan dolayı “yasak meyve” konusunda şeytanın aldatmasına kanmış ve cennetten çıkarılmıştır. Âdem’in (a.s.) cennetten çıkarıldıktan sonra yeryüzünde yaşadığı en acı imtihan oğlu Kabil’in diğer oğlu Habil’in kanını dökmesidir.

Kur’an-ı Kerim hadiseyi bize şöyle anlatmaktadır:

“Onlara Âdem’in iki oğlunun haberini gerçeğe uygun olarak anlat: Hani ikisi de birer kurban sunmuşlar, birininki kabul edilmiş, diğerinin ki kabul edilmemişti. Kurbanı kabul edilmeyen diğerine: “And olsun seni öldüreceğim.” dedi. O da dedi ki: “Allah ancak takva sahiplerinden kabul eder.” And olsun ki sen öldürmek için bana el uzatsan bile, ben öldürmek için sana elimi kaldıracak değilim. Zira ben âlemlerin rabbi olan Allah’tan korkarım. Ben diliyorum ki sen hem benim günahımı, hem de kendi günahını yüklenesin, cehennemliklerden olasın. Zalimlerin cezası işte budur. Sonunda içindeki duygular onu kardeşini öldürmeye gitti; onu öldürdü ve böylece hüsrana uğrayanlardan oldu. Ardından Allah

²⁰ Tâhâ, 115.

kardeşinin cesedini nasıl gömeceğini ona göstermek için yeri eşeleyerek bir karga gönderdi. “Yazıklar olsun bana! Şu karga kadar olup da kardeşimin cesedini gömmekten aciz miyim?” dedi, ettiğine de pişman oldu.”²¹

Âdem’in (a.s.) iki oğluyla ilgili bu kıssa, kalbi kıskançlığın sebep olduğu kin ve düşmanlık duygularıyla dolu olan bir insanın neler yapabileceğini açık bir şekilde gözler önüne serdiği gibi, bu insanın dünya ve ahirette uğrayacağı hüsrana ve acı akıbeti göstermesi bakımından da büyük bir önemi haizdir. Binaenaleyh önce kendilerine okunup hatırlatılması emrolunan bu kıssadan Yahudilerin, sonra da diğer milletlerin ibret almaları ve kendilerini hüsrana düşürecek davranışlardan sakınmaları gerekir.²²

Tefsir kaynaklarımızdan pek çoğu israiliyyat kaynaklı rivayet ve yorumlara yer verilmiştir. Konunun ayrıntısı bizim bildirimizin konusu değildir. İlk peygamber Âdem (a.s.), yeryüzünde ilk kanı dökülen ve şehit olan bir çocuğuyla, yeryüzünde kan döküp katil olan diğer çocuğunun acısıyla imtihan olmuştur.

Kur’an-ı Kerim’de ismi zikredilmemekle beraber ilgili ayetlerin yorumunda ittifakla isimlerinin Habil ve Kabil olduğu ifade edilen Âdem’in (a.s.) bir çocuğu şehitlik mertebesine ulaşırken diğeri, Hz. Muhammed’in (s.a.s.) “*Haksız yere öldürülen hiçbir kimse yoktur ki, onun kanından Âdem’in birinci oğluna bir pay ayrılmasın. Zira cinayeti adet edenlerin ilki odur.*”²³ ifadeleriyle bedbahtlığın en büyüğünü yaşamış ve yaşayacaktır.

b. Nuh’un (a.s.) Oğluyla İmtihani

Kur’an-ı Kerim’den davet ve tebliğinin süresi ile ilgili bilgi verilen ve bu konunun 950 yıl olduğu anlatılan Nuh’tur (a.s.). Sürenin uzunluğuna karşın iman edenin az olmasındaki ilahî hikmet ve sırlara vakıf değiliz. Ancak bizim yaşadığımız döneme göre hayli uzun olan bu sürede Nuh’un (a.s.) yaşadığı zorlukların; tabii tutulduğu imtihanların en ağırı oğlunun iman etmeyip kâfirlerden olmasıdır. Konu Kur’an-ı Kerim’de şöyle anlatılmaktadır:

“Gerçek şu ki biz Nuh’u kavmine elçi olarak gönderdik; şöyle dedi: “Allah’tan başkasına tapmayın diye size gönderilmiş açık bir uyarıcıyım. Doğrusu ben başınıza gelecek can yakıcı bir günün azabından korkuyorum” dedi. Kavminin ileri gelen inkârcıları, “Biz seni sadece bizim gibi bir insan olarak görüyoruz. Sana sığ görüşlü ayak takımımızdan başkasının

²¹ Mâide, 27-31.

²² Koçyiğit Talat, Kur’an-ı Kerim Meal ve Tefsiri, c. 2, s.320, Ankara, 2016.

²³ Buhârî, Cenaiz 33, Enbiya, 1; Müslim, Kasame, 7.

uyduğunu da görmüyoruz. Sizin bize karşı bir üstünlüğünüzü de kabul etmiyoruz, bilakis sizin yalancı olduğunuz kanaatini taşıyoruz.” dediler. Nuh (a.s.) şöyle dedi: “Ey kavmim! Bir de şöyle düşünün: Ya benim Rabbinden gelmiş açık bir delilim varsa ve O kendi katından bana rahmet vermiş de siz bunu anlamamışsanız! Siz rahmeti istemediğiniz hâlde biz sizi ona zorlayabilir miyiz? Ey kavmim! Buna karşılık sizden herhangi bir mal istemiyorum. Benim ecrim sadece Allah’a aittir. (Siz istiyorsunuz diye) ben iman edenleri kovacak değilim; onlar (imanları sayesinde) Rablerine kavuşacaklardır. Fakat ben sizi cahillik yapan bir topluluk olarak görüyorum. Ey kavmim! Onları kovarsam, beni Allah’a karşı kim koruyabilir? Düşünmüyor musunuz? Size “Allah’ın hazineleri benim yanımdadır” demiyorum, gaybı da bilmem, melek olduğumu da söylemiyorum. Sizin hor gördüğünüz kimseler için “Allah onlara faydalı şeyler vermeyecektir” diyemem. Onların içlerinde olan şeyi Allah daha iyi bilir. Bunları yaparsam gerçekten zalimlerden olurum.” Dediler ki: “ Ey Nuh! Gerçekten bizimle tartıştın ve bizimle çok müdahale ettin. Eğer doğrulardan isen, kendisiyle bizi tehdit ettiğin azabı başımıza getir. Nuh dedi ki: “Onu size ancak dilerse Allah getirir. Siz O’nu aciz bırakamazsınız. Eğer Allah sizi azgınlığınızın içinde bırakmayı dilemişse, ben size öğüt vermek istesem de öğüdüm size fayda vermez. O sizin Rabbinizdir ve O’na döndürüleceksiniz.” Nuh’a vahyolundu ki: “ Kavmin-den daha önce iman etmiş olanlardan başkası artık inanmayacak. Sakın onların yaptıklarına üzülme! Bizim gözetimimiz altında ve öğrettiğimiz şekilde gemiyi yap, haktan sapanlar için benimle muhatap olma! Onlar boğulacaklar.” Nuh gemiyi yaparken kavminin ileri gelenleri yanına uğradıkça onunla alay ediyorlardı. Dedi ki: “Bizimle alay ettiğiniz gibi biz de sizinle alay edeceğiz. Rezil edilecek cezaya kimin çarptırılacağını, sürekli azabın kimin başına geleceğini yakında göreceksiniz!”

Nihayet emrimiz geldi ve sular coşup yükseldi. Nuh’a dedik ki: “Her türden birer çift ile- daha önce haklarında hüküm verilmiş olanlar dışında- aileni ve iman edenleri gemiye bindir! Zaten onunla birlikte pek azı iman etmişti. Nuh, “Haydi gemiye binin! Yüzerken de dururken de Allah’ın adını anın. Şüphesiz ki Rabbin çok bağışlayan ve esirgeyendir.” dedi.

Derken gemi onları dağlar gibi dalgalar arasında götürmeye başladı. Nuh uzak duran oğluna “Haydi yavrum gel, sende bizimle birlikte gemiye bin, kâfirlerle beraber olma!” diye seslendi. Oğlu, “Beni sudan koruyacak bir dağa sığınacağım.” diye cevap verdi. Nuh dedi ki: “Bugün Allah’ın hükmünden ancak O’nun esirgedikleri kurtulacaktır.” Derken

aralarına dalgalar girdi ve o da boğulanlardan oldu. Sonra “Ey toprak suyunu yut! Ey gök sen de tut” denildi. Su çekildi hüküm yerini buldu; gemi Cudi'nin üzerine oturdu; “Zalimlerin canı cehenneme” denildi.

Nuh Rabbine şöyle seslendi: “Ey Rabbim! Şüphesiz oğlum da ailemendendir. Senin vaadin elbette haktır. Sen hakimler hakimisin.” Allah buyurdu ki : “Ey Nuh! O senin ailenden değildir. Çünkü onun yaptığı iyi olmayan bir iştir. Sakın hakkında bilgi sahibi olmadığın bir şeyi benden isteme! Ben cahillerden olmayasın diye sana öğüt veriyorum.” Nuh dedi ki: “Ey Rabbim! Ben, senden hakkında bilgi sahibi olmadığım bir şeyi senden istemekten yine sana sığınırım. Eğer beni bağışlamaz ve esirgezmezsen, kaybedenlerden olurum.”

Denildi ki: “Ey Nuh! Sana ve seninle beraber gruplar üzerine bizden selam ve bereketlerle gemiden in! İleride, bir süre faydalandıracağımız, sonra tarafımızdan can yakıcı bir azapla cezalandırarak topluluklar da olacaktır.”²⁴

Nuh'un (a.s.) oğlu iman etmeyen kavmiyle birlikte helak oldu. Helak olan oğlu kendi kanındandı fakat karakteri, tabiatı, imanı ve ahlakı bakımından ailesinden olmaya layık değildi. “Benim oğlum” diyemeyeceği nitelikte hayırsız bir evlattı, salih/uygun olmayan bir işle özdeşleşmişti. Tıpkı putperest ve put ustası olan bir babadan iman abidesi İbrahim'in (a.s.) dünyaya gelmesi gibi, nübüvvet davası en uzun süren peygamber olan Nuh'un (a.s.) ocağında da inkâra bir oğul hayat sürmüştü. Nuh (a.s.), dalgalar arasında kalıp boğulan oğlunun ölümünden daha ziyade imansız ölümüne acı duymuştu. Ağır ve zor bir imtihanı.

c. İbrahim'in (a.s.) Oğlu İsmail ile İmtihanı

Âdem (a.s.) iki oğlundan birinin katil, diğerinin şehit; Nuh (a.s.) uzun yıllar davet ve tebliğine rağmen oğlunun imansız ölümüyle; İbrahim (a.s.) dünyada sahip olmayı en çok istediği ve çok sevdiği oğlunu kurban etmesinin emredilmesiyle sınandı. İbrahim (a.s.) ile İsmail (a.s.) arasında, İsmail'in kurban edilmesiyle ilgili diyalog Kur'an-ı Kerim'de Saffat suresinde anlatılmaktadır:

“İbrahim, “Ben Rabbime gidiyorum” dedi. O bana yol gösterecektir.” “Rabbim! Bana salihlerden olacak bir evlat ver!” Bunun üzerine kendisine akıllı ve edepli bir erkek çocuğu olacağını müjdeledik.”

Çocuk babasıyla beraber yürüyüp koşacak yaşa gelince babası ona, “Yavrucuğum” dedi, “Rüyamda seni kurban ettiğimi gördüm; düşün

²⁴ Hûd, 25-48.

bakalım bu işe ne dersin?” Dedi ki: “Babacığım, sana emredilene yap! İnşallah beni sabredenlerden biri olarak bulacaksın.”

Her ikisi de (ilahî buyruğa) teslim olup babası onu yüzüstü yatırınca, “Ey İbrahim, diye seslendik; Tamam, rüyanı gerçekleştirmiş oldun.” İşte biz iyileri böyle ödüllendiririz. Bu, kesinlikle apaçık bir imtihandı. Biz (oğlunun canına) bedel olarak ona iri bir kurbanlık verdik. Onun hakkında, “İbrahim’e selam olsun” ifadesini sonradan gelen nesiller arasında devam ettirdik. Evet, iyileri işte böyle ödüllendiririz.”²⁵

İbrahim (a.s.) Rabbinden kendisine salih bir evlat vermesini dilemişti. Ona sahip olup rüyasında kurban etmesi hatırlatılınca oğlunu deneme fırsatını yakaladı ve kurban etme emri karşısında fikrini sordu. İsmail’in (a.s.) Allah rızası için kendisini feda edeceğini söylemesi, İbrahim’in (a.s.) duasının kabul edilip salih bir evlada sahip olduğunun da anlaşılmasını sağladı.

Elbette maksat küçük İsmail’in canını almak değil; Allah’tan başka hiçbir şeyin İbrahim’e (a.s.) daha sevgili olmadığına ortaya çıkmasıydı. Büyük imtihanda hem baba hem de oğlu kazandı. İkisi birden tam bir teslimiyet gösterdiler. “*Sonra gelenler arasında ona (hayırlı ve şerefli bir isim) bıraktık*”²⁶ ayet-i kerimesinin ifade ettiği mana milyonlarca Müslüman’ın dilinde milyarlarca kez karşılık bulmaya devam etmektedir.

d. Hazreti Yakub’un (a.s.) Çocukları ile İmtihanı

Yakub’un (a.s.) çocuklarıyla imtihanını iki bölümde değerlendirmek gerekmektedir. Biz daha çok Yakub’un (a.s.) Yusuf ile imtihanı konusunda yoğunlaşmış diğer çocukların babalarına ne ağır bir acı yaşattıkları hususunu göz ardı etmeyiz. Hâlbuki on kardeşin birden bir kötülükte ittifak etmeleri en zor imtihanlardan biri olmuştur.

Kur’an-ı Kerim’de ilahî vahye muhatap olan peygamberlerden birisi olarak Yakub’dan da (a.s.) bahsedilir.²⁷ Fakat Kur’an-ı Kerim, Hz. Yakub’un peygamberlik mücadelesini oğullarıyla imtihanı çerçevesinde anlatır. Kur’an-ı Kerim’de Yakub (a.s.) hakkında verilen bilgiler büyük ölçüde oğlu Hz. Yusuf’un kıssasının anlatıldığı Yusuf suresinde geçmektedir. Rüyasında on bir yıldız ile güneş ve ayın kendisine secde ettiklerini gören Yusuf durumu babasına anlatır. Rüya yorumlayan Yakub (a.s.), Yusuf’a rüyasını kardeşlerine anlatmamasını tembihler. Çünkü

²⁵ Saffât, 99-110.

²⁶ Saffât, 108.

²⁷ Bakara, 136; Âl-i İmrân, 84.

Yakub'un, annesi vefat ettiği için daha fazla ilgi gösterdiği Yusuf'u üvey kardeşleri çok kıskanıyor ve babalarının sevgisini kazanmak için onu ortadan kaldırmaları gerektiğini düşünüyorlardı. Bunun için en uygun yolun, Yusuf'u bir kuyuya atmak olduğunu kararlaştırdılar.

Bir gün kendileriyle beraber gezip oynaması için Yusuf'u da götürmek için babalarından izin istediler. Yakub (a.s.) oğullarının ısrarına dayanamayıp Yusuf'u onlara emanet etti. Planladıkları gibi Yusuf'u kuyuya atan üvey kardeşleri, akşam vakti ağlayarak eve döndüler ve onu bir kurdun yediğini söyleyerek babalarını inandırmaya çalıştılar.²⁸

Hz. Yakub bu yalana inanmadı. Fakat bu durumda sabretmek ve Allah'a sığınmak dışında bir şey yapamayacağını da farkındaydı: "Babaları Yakub onlara, "Belli ki nefsiniz sizi kötü bir işe sürüklemiş. Artık bana düşen güzelce sabretmektir. Anlattıklarınız karşısında bana dayanma gücü verecek olan sadece Allah'tır" dedi.²⁹

Çok sevdiği oğlunu kaybetmesine rağmen ümitsizliğe kapılmayan Hz. Yakub yaşadığı sıkıntılara karşı sabrederek ve Allah'a sığınarak mü'minlere örnek olmuş, tevekkül ile ihtiyat arasındaki dengeyi göstermiştir. Derin sezgisi ve ileri görüşü sayesinde, gelişen olaylar karşısında her türlü tedbiri almaya çalışmış, buna rağmen başına gelen sıkıntılar üzerine her işin Allah'a bağlı olduğunu unutmayarak ona sığınıp tevekkül etmiş, takdir edilen bir şey gerçekleştiğinde de güzelce sabrederek Allah'tan ümidini kesmemiştir.

Kur'an-ı Kerim'de dedesi Hz. İbrahim gibi Hz. Yakub'un da ölüm döşğinde evlatlarına son vasiyetlerinden bahsedilir ve böylece evlatlara bırakılacak en güzel mirasın "Bir ve tek olan Allah'a kulluk bilinci" olduğu bildirilir.³⁰

"Bu dini İbrahim de oğullarına vasiyet etti, Yakub da "Evlatlarım! Allah sizin için bu dini (İslam)'ı seçti; o hâlde yalnızca Müslümanlar olarak can verin" demişlerdi. Yakub (a.s.) son nefesini verirken yoksa siz de yanında mıydınız? O sırada oğullarına, "Benden sonra kime kulluk edeceksiniz?" diye sormuş, onlar da sadece senin ilahına, ataların İbrahim, İsmail ve İshâk'ın ilahî olan Allah'a kulluk edeceğiz. Biz yalnız ona boyun eğen Müslümanlarız" demişlerdi.³¹

Yakub (a.s.) yıllarca evladından ayrı kalmanın acısını yaşamış ama sabretmişti. Yusuf (a.s.) aynı şekilde baba hasretiyle yanmış, haksız yere atıldığı zindanı medreseye çevirmiş, güç ve kuvvet sahibi olunca

²⁸ Yusuf, 8-18.

²⁹ Yusuf, 18.

³⁰ Temel İslam Ansiklopedisi, İSAM, c. 8, s. 373, Yakub md, İstanbul, 2019.

³¹ Bakara, 132-133.

da kardeşlerin affetmiş, intikam almayı düşünmemişti. Yakub'un (a.s.) sabır ve nasihatleri Yusuf'un (a.s.) hoşgörü ve affıyla büyük bir hataya ortak olan kardeşleri de hakikat üzere kalmışlardı. Baba-oğul peygamberler sabır imtihanını kazanmışlardı.

e. Hz. Muhammed'in (s.a.s.) Çocuklarıyla İmtihanı

Sayıları hakkında farklı rivayetler olmakla birlikte, Hz. Fatıma hariç Hz. Peygamber'in (s.a.s.) bütün çocuklarının o hayattayken vefat ettiği kesindir. Peygamber Efendimizin Hz. Hatice'den iki erkek ve dört kız çocuğu dünyaya gelmiştir. İlk çocuğu Kasım iki yaşında, Abdullah da küçük yaşında vefat etmiştir. Abdullah adlı çocuğuna Tayyip ve Tahir denildiği de nakledilmektedir. Bunların dışında Medine döneminde Mısırlı Mariye'den İbrahim adlı oğlu olmuş ve küçükken vefat etmiştir.³²

Araplarda erkeklerin erkek çocuklarının ismiyle künyelenmesi adetti. Abdullah b. Abbas'tan nakledilen bir rivayet de şöyledir: Resûlullah'ın en büyük erkek çocuğu Kasım, ondan küçüğü Zeynep, daha küçüğü de Abdullah'dı. Daha sonra üç kızı Ümmü Gülsüm, Fatıma ve Rukiye geliyordu. Bunlardan önce Kasım vefat etti. Sonra Abdullah vefat etti. Bunun üzerine As b. Vail, Resûlullah'ın neslinin bittiğini ve ebter olduğunu, yani kökünün kesildiğini söylemiştir. As b. Vail "Muhammed ebterdir. Yerine geçecek hiçbir erkek çocuğu yoktur. Ölümünden sonra ismi silinecek ve siz de ondan kurtulacaksınız" şeklinde konuşmuştur.³³

Kaynaklarımızda diğer çocuklarıyla ilgili fazla bilgi olmadığından Hz. Muhammed'in (s.a.s.) çocuklarının vefatı üzerine müşriklerin söylediklerine karşı sabır ve metanetinden dolayı taltif edilmesi ve Hz. Fatıma'ya nasihatlerinden bahsetmek istiyorum:

Risalet davasının en zor günlerinde çocuklarını çok küçük yaşta ebedi âleme uğurlamakla imtihan olunan Hz. Peygamber onların acısının yanında müşriklerin sataşmalarına, maneviyatını kırmaya yönelik saldırılarına da maruz kalıyordu. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) en sıkıntılı dönemlerinde inen ve onu teselli eden Kevser Suresi çocuklarından çok daha fazlasıyla müjdeliyordu:

"Şüphesiz biz sana Kevser'i (bitirip tükenmez nimetleri) verdik. Şu hâlde Rabbin için namaz kıl ve kurban kes. Senin düşmanın, asıl sonu kesik (ebter) olandır."³⁴

³² Sarıçam İbrahim, Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı, s. 347, Ankara, 2002.

³³ Mevdüdi, Tefhimü'l-Kur'an Trc. c. 7, s. 265, İstanbul, 1991.

³⁴ Kevser, 1-3.

“Muhalliflerin zannediyorlar ki, sen mahvoldun. Sana daha önce verilen nimetlerden de mahrum olduğunu sanıyorlar. Ama gerçek şu ki, biz sana sayısız iyilik ve sayısız nimetler bağışladık.” Bu nimetler arasında Resûlullah’ın (s.a.s.) sahip olduğu sayısız ahlaki faziletler de vardır. Bunun içine nübüvvet, Kur’an, ilim ve hikmet gibi büyük nimetler de girer. Bundan dolayı Resûlullah’ın (s.a.s.) mübarek ismi yüzyıllardır dünyanın her köşesine de yayılmaktadır. Bunda Resûlullah’ın (s.a.s.) erkek çocuktan mahrum olmasına rağmen düşmanın zannettiği aksine, bu dünyada zihnin kalması nimeti de vardır. Allah Müslümanları onun manevi evlatları yaparak kıyamete kadar isminin yükselmesini sağlamıştır. Ayrıca kızı Fatıma’dan da cismani evlatlar bağışlamış ve böylece neslinin bütün dünyaya yayılmasını temin etmiştir.³⁵

Hiz. Peygamber (s.a.s.) kızı Fatıma’ya “Babasının annesi” diye hitap etmiş; ayakta karşılaşmış, sevgisini izhar etmiştir. Bununla birlikte onu sürekli dünyanın geçiciliği konusunda uyarmış, sabah namazına kaldırmak için defalarca odasının önüne gitmiş ve şöyle nasihat etmiştir: “Ey Resûlullah’ın kızı Fatıma! Sen de kendini Allah’tan satın almaya çalış; zira senin için de bir şey yapamam.”³⁶

Kur’an-ı Kerim’de aynı zamanda “göz aydınlığı ve sevinç vesilesi” olarak da nitelendirilen çocuklar, insanı meftun edecek günah ve belaya sokabilecek imtihan alanıdır. Onlara aşırı derecedeki ilgi ve sevgi insanı Allah’a isyana sürüklememeli; Allah’a, dolayısıyla kendisine karşı görevi sorumluluklarını unutturmamalıdır.

³⁵ Mevdûdi, Tefhim, c. 7, s. 266-267.

³⁶ Buhârî, Vesaya, 11; Müslim, İman, 348.

OTURUM BAŞKANI– Saygıdeğer hocamıza biz de çok teşekkür ediyoruz tebliği için.

Hazreti dem'den başlayarak Peygamber Efendimiz Mustafa'ya (s.a.s.) ulaŐana kadar pek çok peygamberin bizzat en yakınlarıyla, evlatlarıyla imtihan edildiğini, aile sınavında, çocukla ilişkide, peygamberlerin de ağır bir sınav verdiklerini anlattı hocamız. Bizler için teselli olacağı kadar peygamberlerin evlatlarıyla sınandıkları esnada verdikleri tepkiler de elbette model olacak.

Şimdi ikinci konuşmacımıza geçiyoruz. Din İŞleri Yüksek Kurulu yesi Saygıdeğer Hocamız Prof. Dr. Ömer Kara bizlere Kur'an'da Anne Baba ocuk İlişkisinin Temellerini anlatacaklar.

Ömer Hocam, buyurun lütfen.

KUR'AN'DA EBEVEYN-ÇOCUK İLİŞKİSİNİN TEMELLERİ

Ömer KARA¹

GİRİŞ: İSLAM'DA AİLE KURUMU VE UNSURLARI

Aile, insan neslin bekasını ve hayattaki devamlığını sağlayan fitri bir gereklilik; ilahî bir kanundur. Hz. Allah, *ilk insan Hz. Âdem'i ve Havva'ı tek nefisten/özden yarattığını; bunun sonunda sayısız erkek ve kadının buradan neşet ettiğini* ifade eder.² *İki cinsin nikâh bağıyla birbirine eşler olduğunu; bunlardan da çocuklar ve torunlar bağısladığını* kaydeder.³ Karı ile kocanın nikâhla aralarında sevgi, rahmet ve ülfet yarattığını⁴ kaydeden Allah Teâlâ, erkekle kadının nikâhla bir araya gelmelerinin “huzur ve mutluluk bulmaları için” (li-teskünû)⁵ olduğuna vurgu yapar. “*Kadınlar sizin döl yerinizdir*”⁶ diyerek evliliğin temel gayesinin çocukların dünyaya getirilmesi ve neslin ortaya çıkarılması; ikincil gayesinin ise fitri ihtiyaçlarının helal yönden giderilmesi olduğuna dikkat çeker. Ama en temel gaye ise ailenin bütün fertlerinin Allah'a kul olma bilinciyle dünyalarını İslam'ın kurallarına göre tanzim edip ahiret hayatını kazanmalarınıdır.⁷

İnsan unsuru, dişiyle erkeğiyle Hak huzurunda aynı değerdedir; saygındır; kıymetlidir. “*Biz âdemoğlunu mükerrerem/saygın ve şerefli kıldık*”⁸ ayeti, bu özelliğine dikkat çekerken “İnsanoğlunu en güzel şekilde yaratık.”⁹ ayeti ve yaratılışını anlatan öteki ayetler, insanoğlunun, dişi olsun erkek olsun, madden ve manen; fiziken ve ruhen mükemmel bir şekilde yaratıldığını ortaya koymaktadır. İnsanoğlunu, erkek ve dişi olarak

¹ Prof. Dr., Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi.

² Nisa, 4/1.

³ Nahl, 16/72.

⁴ Rum, 30/21.

⁵ Rum, 30/21; A'raf, 7/189:

⁶ Bakara, 2/222.

⁷ Zariyat, 51/56-57. Ayrıca bkz. Enbiya, 21/16; Sad, 38/27; Mü'minun, 23/115; Beyyine, 98/5 vd.

⁸ İsra, 17/70.

⁹ Tîn, 95/4.

yarattığını ifade eden ayetlerde her iki tarafın da kendi başına müstakil bir varlık olduğunu; kendi özellikleriyle bir insan tipi çizdiğini; birinin ötekisinin eşiti veya rakibi değil, aksine birbirini tamamlayan iki varlık olduğunu ortaya koyar. Birbirinin eşiti veya rakibi değil, ferdi özellikleriyle, cins özellikleriyle birbirinden farklı olan ama karı koca olmaları itibarıyla birbirlerini tamamlayan iki unsur olduğunu ortaya koyar. Bu noktada koca, yaratılış itibarıyla kadındaki farklılıkları sebebiyle ve ailenin nafaka ve benzeri ağır yükleri üzerine alması hasebiyle koruyan, himaye eden, ailesi içi ağır yükümlülüklerle donatılan aile reisi olarak tayin edilmiştir.¹⁰ Aile reisi olarak babanın, iki temel fonksiyonu vardır: Eşlik ve babalık. Eş olarak hanımına karşı hak ve sorumluluklara sahip olmuş, baba olarak da çocuklarına karşı bir kısım hak ve sorumluluklara sahip olmuştur. Kadın ise fitratına uygun olarak iki temel görevle donatılmıştır: Eşlik ve annelik. Eşlik pozisyonunu Allah kendisine bahşetmiş, ona uygun hak ve sorumluluklar yüklemiştir. Diğer taraftan anne pozisyonunu vermiş, çocukların hamileliği, doğumu, emzirilmesi ve bakımı başta olmak üzere çocuklarına karşı hak ve sorumluluklarla donatılmıştır. Kadın ve erkeğin bir ürünü olarak dünyaya gelen çocuk da aynı şekilde ebeveyne karşı hak ve sorumluluklara sahip olmuştur.

1. KUR'ANDA EBEVEYN VE ÇOCUK İLİŞKİLERİNİN TEMELLERİ

a. Eş Seçimi ve Huzurlu Bir Aile Ortamı

Huzurlu bir aile ortamı, anne-babanın iyi bir mü'min iyi bir Müslüman olmasıyla doğrudan ilişkilidir. Bu bağlamda kurulan aile düzeninde anne-babanın her ikisinin dünya görüşlerinin; hayata bakışlarının; eylemlerinin; yaşantılarının ve hedeflerinin aynı düzlemde seyretmesi elzemdir.

Öncelikle ebeveyn çocuk ilişkisinin sağlıklı zeminde gelişmesi için kurulan yuvanın sağlam temeller üzerine kurulması gerekmektedir. Bu bağlamda en önemli unsur, eş seçimidir. Karı ve kocanın birbirlerini seçmelerinde en önemli husus, ne paradır, ne soydur, ne asalettir, ne güzelliştir, sadece dindarlıktır ki bunu Peygamber Efendimiz (s.a.s.) bir hadislerinde¹¹ ortaya koymaktadır. Kadın ve erkeğin dinlerini bilen, onu yaşayan kişiler olması olmazsa olmaz şarttır. Bir anlamda kurulan bu

¹⁰ Nisa, 4/34.

¹¹ Buhârî, Nikâh, 16; Müslim, Rada', 53, Tirmizî, Nikâh, 4; İbn Mâce, Nikâh, 6, Dârimî, Nikâh, 4.

ailenin hayat tarzlarının aynı minvalde seyretmesi gerekmektedir. Aksi takdirde aile, huzurlu bir aile ortamından ziyade sıkıntılı, tartışan, çekişen, çelişen, fikir ayrılıkları ve farklı yaşam tarzlarına sahip olan huzursuz bir aile olacaktır. Dolayısıyla anne-babanın bir mü'min için öncelenen karakteristikleri bünyesinde barındırması önemlidir. Bu bağlamda Kur'an'ın ifadesiyle salih bir erkek ve salih bir bayan kimliği önemsenir. Allah'a kayıtsız şartsız kul olan; sağlam bir imana, huşulu bir ibadete, mükemmel bir ahlaka, kul ve yaratıcı haklarına saygılı bir ilişki düzeneğine, içi dışı bir olan bir kimliğe sahip olunması bir başlangıçtır. Bu bağlamda anne babanın özüyle sözü, içiyle dışı, düşüncesiyle eylemi, niyeti ile ameli tutarlı olan bir tiplene çizmesi önemsenmektedir.¹² Böyle bir ortamda çocuğun büyümesi sağlıklı sonuçlar verecektir.

b. Karşılıklı sevgi ve saygı

Aile bireylerinden anne ve babaya, Allah'ın vadiyle kendilerine ülfet ve rahmet verilmiştir.¹³ Çünkü normal şartlar altında düşündüğümüzde farklı ferdi farklılıklara sahip, başka başka ailelerde yetişen iki ferdin yeniden sağlıklı bir dünya kurmaları, Allah'ın aralarına ülfeti, merhameti, sevgiyi ve saygıyı koymalarıyla ancak mümkün olur. Sevginin ve saygının potansiyel olarak var olması, fiili olarak ortaya çıkmadıktan sonra bir şey ifade etmez. Bu yüzden öncelikle ebeveyn, hayatlarını sevgi ve saygı paydasına oturtmaları ve sevgiyi-saygıyı bizzat yaşamaları gerekmektedir. Çocuğa gelince, o zaten anne ve babanın; özellikle annenin genetiğine işlenen bir sevgi yumağıdır. Anne babaya fıtraten çocuk sevgisi içirilmiştir. Çocukların dünya süsü¹⁴ ve gözlerinin aydınlığı olduğu¹⁵ ayetlerde vurgulandığı gibi çocuklarla ilgili ayetlerde "oğulcağızım, yavrucuğum"¹⁶ gibi sevgi merhamet hitaplarıyla da bu ortaya konur. Kur'an'da "çocuklarınızı sevin" ifadesi yer almaz; çünkü çocuk sevgisi fitri olarak anne babaya verilmiştir¹⁷ ki anne ve babaların hayat boyunca hiçbir karşılık beklemeden çocuklarına bakmaları, beslemeleri, korumaları, üzerlerine titremeleri, bu ağır yükü gönüllü olarak üstlenmeleri bunu göstermektedir. Kuşkusuz bunun pratik örnekleri de Kur'an'da mevcuttur. Örneğin

¹² Ahzab, 33/35.

¹³ Rum, 30/21.

¹⁴ Kehf, 18/46.

¹⁵ Furkan, 25/74.

¹⁶ Örnek olarak bkz. Hud, 10/42; Yusuf, 12/5, 67, 87; Lokman, 31/13, 16, 17; Saffat, 37/102.

¹⁷ Âl-i İmrân, 3/14.

Hz. Yakub'un oğlu Hz. Yusuf'a olan sevgisinin, kuyuya atılması neticesinde gözlerinin kör olmasına sebep olması,¹⁸ Hz. Musa'nın annesinin öldürüleceği endişesiyle Hz. Musa'yı suya bıraktıktan sonra sabaha kadar uyuyamayıp neredeyse olayı ifşa edecek dereceye gelmesi¹⁹ ve Hz. Nuh'un isyankâr oğluna karşı tufanda "yavrucuğum bizimle beraber bin inkarcılardan olma" diye seslenmesi²⁰ ebeveyn sevgisinin göstergelerini bize vermektedir. Fıtrattaki bu sevgi, hayatın içerisinde karşılıklı olarak bütün yaşantıya hükmeden bir unsur hâline getirilmelidir. Sevginin olduğu yerde saygı vardır. Bu payda mevcut olursa, çocukların yetiştirilmesinde en önemli dinamik rolünü oynayacaktır.

Sevgi ve saygı unsuru anne-baba çocuk ilişkisinde önemli rol oynamakla birlikte sevginin ve saygının abartılıp Allah ve Resûlü sevgisinin önüne geçirilmesi; sevginin Allah'a kulluğa engel olması ve Allah'ı anmaktan uzaklaştırması ise çocukla imtihan konusunu gündeme getirmekte; hatta bu şirk olarak değerlendirilmekte, hüsrân sebebi görülmektedir: *"Ey iman edenler mallarınız ve evlatlarınız sizi Allah'ı zikretmekten alıkoymasın. Her kim bunu yaparsa ziyana uğrayanların ta kendileridir."*²¹ *"Şayet babalarınız, çocuklarınız... size Allah ve Resûlü'nden daha sevgili ise Allah'ın buyruğunu bekleyin."*²² ayeti de buna işaret etmektedir. Bu yüzden sevgi konusunda anne babanın dengeli davranması gerekmektedir.

c. Nasihat-İkaz Önemli Ama Aslolan Yaşamak/Söylem Değil Eylem (Rol Model Olmak)

Ebeveyn-çocuk arasındaki ilişkinin temellerinden biri, söylemden ziyade eylemler üzerinden davranışı pekiştirmeye çalışmaktır. Bir anlamda anne-babalar, sürekli telkinde bulunup öğüt vermek veya ikaz etmek yerine yapılması gerekenleri ve yapılmaması gerekenleri fiili olarak göstererek rol model olmalıdır. Çünkü çocuklar, doğumundan belli bir düzeye gelinceye kadar hayatı, iyi ve kötü olan şeyleri, eylem, tavır ve davranışları ebeveynlerini gözlemleyerek ve taklit ederek öğrenirler. Dolayısıyla bu noktada anne-babanın rol model olarak kimliği önem arz eder. Bu noktada anne-baba iyiye, iyi rol model, kötüye kötü rol model olabilmektedir.

¹⁸ Yusuf, 12/84, 93-96.

¹⁹ Kasas, 28/7-13.

²⁰ Hûd, 11/43-44.

²¹ Mûnafikûn, 63/9.

²² Tevbe, 9/24.

Modelleme usulü, Kur'an'da Hz. İbrahim ve Hz. Peygamber örneğiyle “üsve-i hasene”²³ (güzel örnek, rol model) ifadesiyle sunulmaktadır. İlaveten olumlu ve olumsuz modelleme örneklerine yer vererek bunun önemine vurgu yapılmış, pratiği gösterilmiştir. “*Ailene namazı emret, kendin de ona devam et*”²⁴ ayeti ile “*ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun.*”²⁵ ayeti olumlu model olmaya bir örnektir. Bu ayetler, öncelikle namazı kılarak ve ateşten kendini sakındırarak örneklik yapmasını; sonra aileden beklemesini önermektedir. “*Hani o babasına ve kavmine, ‘Ne bu tapınıp durduğunuz heykeller?’ demişti. (Onlar): ‘Babalarımızı bunlara ibadet ediyor bulduk’ dediler.*”²⁶ ayeti, olumsuz model alma konusunda önemli bir örnektir ki, müşriklerin kendilerine tebliğ yapıldığında “*biz babadan, atadan böyle gördük*”²⁷ ifadesi, kötü modellemenin yansıtılmasıdır. Bu ifadenin peşine gelen “*peki ya atanız babanız bir şey bilmiyorlarsa, doğru yolda değillerse...*”²⁸ “*Siz ve atalarınız apaçık bir sapkınlık içerisindeyiz.*”²⁹ “*Siz ve önceki atalarınızın neye tapındığını görmez misiniz?...*”³⁰ “*peki ya şeytan o atalarınızı cehennem azabına çağırsa bile mi?*”³¹ “*Babalarınızdan bulduklarınızdan daha doğrusunu getirmiş olsam da mı?*”³² Allah'ın ifadeleri onların kötü rol modellerin peşine gittiğini vurgulamaktadır.

Kur'an'da “*Ey iman edenler! Yapmayacağınız şeyleri niçin söylüyorsunuz?*”³³ ayetiyle temelde yapılmayan şeylerin tavsiye edilmesine vurgu yaparken öte yandan anne-babanın iyilikleri öncelikle kendilerinin yapmalarına ve kötülüklerden kaçmalarına ve böylece çocuklarına örnek olmalarına vurgu yapmaktadır. Sonuç itibarıyla anne-baba iyi rol model olmalı; öncelikle kendileri yapılması gerekenleri hayatına geçirmeli, yapılmaması gerekenleri de hayatından çıkarmalıdır. Bu davranış, öğüt vermekten ve ikaz etmekten çok daha etkilidir. Bunun yanında da üslup ve usulüyle çocuklara öğüt verilmeli ve yeri geldiğinde ikaz da edilmelidir.

²³ Ahzab, 33/21; Mümtehine, 60/4, 6.

²⁴ Tâhâ, 20/132.

²⁵ Tahrir, 66/6.

²⁶ Enbiya, 21/52-53.

²⁷ Mâide, 5/104; A'raf, 7/28; Enbiya, 21/53; Şuara, 26/74; Lokman, 31/21; Zuhruf, 43/23-24.

²⁸ Mâide, 5/104.

²⁹ Enbiya, 21/54.

³⁰ Şu'ara, 26/75.

³¹ Lokman, 31/21.

³² Zuhruf, 43/23.

³³ Saff, 61/2-3.

d. Ödül-Ceza Dengesi

Anne-babanın çocukla ilişkisinde önemli bir temel de, çocuğun iyi veya kötü tavır ve davranışlarına verilen karşılıkta denge unsurunun gözetilmesidir. Bir anlamda ödül ve ceza konusunda dengenin sağlanmasıdır. Kuşkusuz bundan önce çocuğun eğitiminde saygı ve sevgiye bulanmış bir disiplin anlayışının bulunması önemlidir. Bu anlayışın yanında ödül ve cezanın dengeli bir şekilde yapılması önem arz etmektedir. İyi davranışlarında ödülün davranışa; suç işlediğinde cezanın suça denk olması gerekir. Her iki taraf da yetersiz olduğunda olumlu sonuç alınmamaktadır. Ödül yetersiz olursa, davranış karşılık bulmamış olur; aşırı olursa bu durumda çocuğun şımarmasına sebep olabilir. Ceza da suçtan az olursa, caydırıcılık unsurunu kaybeder. Suçtan fazla olursa bu durumda da zulmedilmiş olur.

Ancak Kur'an, cezadan önce suça sebep olan unsurları ortadan kaldırmayı önerir. Örneğin "zinaya yaklaşmayın."³⁴ ve "açık veya gizli büyük günahlara yaklaşmayın."³⁵ ayetlerinde "zina etmeyin" ve "günah işlemeyin" değil de ilgili yasaklara yaklaşılmamasının emredilmesi, zina etmeye ve büyük günah işlemeye sebep olan unsurlara başvurmamanın, onları ortadan kaldırmanın önemine vurgu yapar. Kur'an'daki bütün emir ve nehiylerde bu mantığı görmek mümkündür. Suçu ortaya çıkaran sebepleri ortadan kaldırmak, suçun başlangıçta işlenmemesine vesile olacaktır. Bu yüzden de sonuçları belli olan suçlarla ilgili yapılan ikazlar bu minvaldedir. Kur'an'da ikili-simetrik bir yapı içerisinde dünyada yapılması veya yapılmaması gereken hususlar zikredildikten sonra her iki tarafa mükâfat ve ceza konmuş, suçun ortaya çıkmasına sebep olan unsurlar ise yerinde zikredilmiştir. Sonuç olarak çocuklara iyilikler ve kötülükler sebepleri ile birlikte verilip suça giden unsurları öncelikle çocukların önünden kaldırmak; sonra da ödül ve ceza verirken denge ve adaletten ayrılmamak gerektiği ortaya çıkmaktadır.

e. Değer Vermek ve İstişare Etmek

Kur'an'da mü'minlere "aralarında istişare etmeleri"³⁶ emredilmektedir. Ebeveynle çocuk arasındaki iletişimde tartışmak yerine karşılıklı istişare etmek konusu, önem arz etmektedir. Örneğin Hz. İbrahim'in, oğlu İsmail'i kurban etmesi istendiğinde, gördüğü rüyayı onunla istişare

³⁴ İsra, 17/32.

³⁵ En'am, 6/151.

³⁶ Şûrâ, 42/38.

ederek fikrini alması, ebeveyn-çocuk arasında istişareye verilen değeri göstermektedir. “... *Ey oğlum, rüyamda gördüm ki seni kurban ediyorum. Bir düşün, bu işe ne dersin? Babacığım, sana emredilenin gereğini yap. Allah'ın izniyle benim sabırlı biri olduğumu göreceksin.*”³⁷ Bu, hem çocuğun alınan karara uymasında etkili olurken, çocuğun kişiliğine ve benlik gelişimine de olumlu katkı sağlamaktadır.

f. Davranışlarının Sebep ve Sonuçlarını Göstermek

Ebeveyn-çocuk arasında ilişki türlerinden biri, sonuçları hakkında herhangi bilgi vermeksizin ebeveynin çocuğa iyi olan bir şeyleri emretmesi veya kötü olan şeyleri doğrudan yasaklamasıdır. Bu bağlamda bir şey önerilecekse veya yasaklanacaksa, bunların sebepleri ve yol açacağı sonuçlar çocuğa makul bir şekilde izah edilmelidir. İşte Kur'an'da sık sık başvurulan metotlardan birisi de davranışın olumlu ya da olumsuz sonuçlarını göstererek muhtemel bir çatışma ortamını ortadan kaldırmak veya amaçlanan davranışın kalıcılığını sağlamaktır. Nitekim sonuçları gösterilmeyen veya gösterilse de çocuk tarafından kabullenilmeyen davranışlar, kimsenin görmediği yerde ortaya çıkabilmektedir. Bu bağlamda, Kur'an'da en dikkat çekici örnek Lokman'ın (a.s.) oğluna tavsiyelerinde görülmektedir.

Çocuğunun dini ve ahlaki açıdan eğitimini hedefleyen tavsiyelerde Lokman (a.s.) çocuğuna, yapılmaması gerekenleri sebepleri ile birlikte izah etmektedir. Gizli de olsa yanlış veya hatalı bir davranışta bulunmaması gerektiğini, zira Allah'ın bunu bildiğini, yeryüzünde böbürlenerek yürümemesi gerektiğini, çünkü Allah'ın böbürlenerek yürüyenleri sevmediğini, sesini alçak tutmasını, zira seslerin en çirkininin merkep sesi olduğu³⁸ şeklindeki ifadeler buna örnektir. Hz. Lokman örneğinde olduğu gibi, Kur'an, çatışmaların yaşanmaması ve istenilen sonucun elde edilmesi için yapılanların sebep ve sonuçlarına çocuğun ikna edilmesini bize önermektedir.

2. AİLEDE ÇOCUKLARIN TEMEL SORUMLULUKLARI

Anne baba, çocuğun varlık sebebidir. Dünyaya getirdiği gibi, kendisine doğumundan ölümüne kadar bakan, besleyen, terbiye eden şahıslardır. Ayetlerde Allah'ı birlemeden hemen peşine ana-babaya itaat ve güzel davranış zikredilir. Bir anlamda imanın bir gereği olarak sunulur.

³⁷ Saffat, 37/102.

³⁸ Lokman, 31/13-19.

Hız. Peygamber'in hadislerinde bu husus açıkça ifade edilir. *"Allah'ın rızası, ebeveynin rızasında; Allah'ın gazabı da ebeveynin gazabındadır."*³⁹ *"Allah'ın rızası babanın rızasından geçer. Allah'ın hoşnutsuzluğu da babanın hoşnutsuzluğundan geçer."*⁴⁰ Bu İslam geleneğinde "ana-baba hakkı" şeklinde terimleşmiştir. Ana babanın hakkı, ödenmez; ayrıca annenin hakkı, babadan daha önce gelir. Şimdi çocuğun ana-babasına karşı sorumluluklarından en önemlilerini sunmaya çalışalım.

a. İtaat etmek: Kur'an ayetlerinde ana-babaya İslam dairesi içinde buldukları sürece mutlak itaatten söz edilir. Sadece küfür safında yer alıp küfrü emrettiklerinde itaat edilmez. *"Biz insana ana ve babasına karşı iyi davranmasını emrettik. Eğer ana-baba, seni bir şeyi körü körüne bana ortak koşman için zorlarsa, o zaman onlara itaat etme."*⁴¹ Bu ifadeye bir başka ayette *"ama dünya işlerinde onlarla iyi geçin. Bu konuda bana yönelen İbrahim'in yoluna uy."*⁴² kaydını düşer. Diğer ayetler de küfür durumundaki anne ve babanın dost edinilmeyeceği ve onlara sevgi beslenilmeyeceği şöyle anlatılır: *"Babalarınız ve kardeşleriniz küfrü tercih ediyorlarsa, onları dost edinmeyin."*⁴³ *"Allah'a ve ahiret gününe inanan bir topluluğun, babaları, oğulları, kardeşleri veya akrabaları bile olsa Allah'a ve peygamberine karşı gelenlere sevgi beslediklerini göremezsin."*⁴⁴ buyrulmuştur. Dolayısıyla şirke girmeye zorlamanın dışında anne babaya itaat kişinin üzerine düşen en önemli vecibedir.

b. İyi davranmak, iyilikte bulunmak (birru'l-valideyn): Kur'an ayetlerinde⁴⁵ Allah'a kulluk etme, onu birleme ve ona hiçbir şeyi şirk koşmamadan hemen sonra "anne babaya iyi davranma; iyilik yapma" emredilmektedir. Anne-babaya iyi davranmanın istisnası yoktur. Anne-baba, şirk ve küfür içinde dahi olsalar, iyi davranma çocuklar üzerine bir görevdir. *"Ey insan, Anan baban seni körü körüne bana ortak koşman için zorlarsa, onlara itaat etme, ama dünya işlerinde onlarla iyi geçin. Bu konuda İbrahim'in yoluna uy..."*⁴⁶

Hız. Ebubekir'in kızı Esmâ'nın yanına müşrik annesi gelir. Ne yapacağını şaşırır, Peygamberimize sorar: Anneme nasıl davranayım ya

³⁹ Tirmizî, Birr, 28/3.

⁴⁰ Tirmizî, Birr, 28/3.

⁴¹ Ankebut, 29/8.

⁴² Lokman, 31/15.

⁴³ Tevbe, 9/23.

⁴⁴ Mücadele, 58/22.

⁴⁵ Ankebut, 29/8; Lokman, 31/14; Ahkaf, 46/5; Bakara, 2/83; Nisa, 4/36; En'am, 6/151; İsrâ, 17/23-4.

⁴⁶ Lokman, 31/15.

Resûlallah? Peygamber Efendimiz de ona gereken hürmeti göster buyururlar. Bu olay üzerine Mümtehine 80. ayet nazil olur:⁴⁷ *“Sizinle din hususunda mücadele etmemiş, sizi yurtlarınızdan da çıkarmamış olanlara iyilik etmenizden, onlara adaletli davranmanızdan Allah sizi men etmez. Çünkü Allah, adaletli davrananları sever.”*⁴⁸

Anne-babaya iyi davranmanın çerçevesini de Kur’an ayetleri çizmektedir. *“Biz insana anne ve babasına iyilik etmesini tavsiye ettik. Annesi onu karnında zahmetle taşıdı ve onu zahmetle doğurdu. Onun ana karnında taşınmasıyla süttten kesilmesi 30 aydır... Fakat “Öf, bıktım sizden. Benden önce nice nesiller geçtiği hâlde beni kabirden diriltilip çıkarılmamla mı tebdit ediyorsunuz” diyen kimseye anne babası, “yazıklar olsun sana, gel iman et, Allah’ın vadi gerçektir” dediler.”*⁴⁹ Kendisini imana çağıran anne babasına öf diyen kötü evlat örneğini aktaran bu ayet-i kerimenin yanında İsra suresinde mü’minlere yapılan bir kısım emirler içerisinde bu konuyu şöyle ele almaktadır: *“Rabbim kendisinden başkasına kulluk etmemenizi ve anaya babaya iyi davranmanızı (ihsan) emretti. Eğer onlardan biri veya her ikisi senin yanında ihtiyararlarsa, onlara öf bile deme. Onları azarlamak, onlara nazik/tath söz söyle. Onlara merhamet kanatlarını ger. Rabbim, nasıl beni küçükken özenle terbiye ettilerse, sen de onlara öyle merhamet et de.”*⁵⁰ Ayetlerdeki öf bile deme ibaresi, son derece manidardır. Bu ifade, bıkkınlık, yılgınlığı ifade eden bir kelimedir. Allah Teâlâ, en küçük birimi zikrederek ana-babaya karşı büyük olan kötü davranışları yasaklamış olmaktadır. Bırakın, onları azarlamayı, ihmal etmeyi, dövmeyi, kötü söz ve davranışlarda bulunmayı, öf bile demeyin. Bu ifadeyle en küçüğünden en büyüğüne kötü söz ve davranışların tümü, yasaklanmıştır. Bütün bunların hepsi, anne babaya isyan kategorisine girmektedir ki, bu büyük günahlardan biri olarak değerlendirilmektedir.

İtaat ve iyi davranış birleşince, çocuk üzerine anne babasının meşru zemindeki bütün istek ve ihtiyaçlarını en güzel bir şekilde yapması, vazgeçilemez bir görev olmaktadır.

c. Dua etmek ve dua almak: Anne babaya iyilik noktasında üzerinde durulan bir unsur da, anne babayı hayırla yad edip kendisine dua etmek; ayrıca onların hayır dualarını almaktır. Kur’an’da peygamberlerin dualarında anne babanın sitayişle konu edinmesi,⁵¹ bunu bize öğretmektedir.

⁴⁷ Buhârî, Hibe, 28; Edeb, 8; Müslim, Zekât, 50; Ebû Dâvûd, Zekât, 34.

⁴⁸ Mümtehine, 60/8.

⁴⁹ Ahkaf, 46/15-19.

⁵⁰ İsra, 17/23-24.

⁵¹ İbrahim, 14/41; Nuh, 71/28; İsra, 17/74; Ahkaf, 46/15;

İtaat ve iyi davranışın sonucu ise hayır dua alma şeklinde gerçekleşecektir. Efendimizin ifadesiyle duası geri çevrilmeyen üç kişiden biri de anne babanın çocukları için duasıdır.⁵²

d. Şefkat ve merhamet göstermek: Ayetlerde üzerinde durulan bir konu da anne babaya şefkat ve merhamet göstermektir. Sözle azarlamak, öf bile demek yerine onlara karşı nazik ve tatlı sözle mukabele etme önerilir. Alçak gönüllü bir şekilde merhamet kanatlarını sarmalama emredilir.⁵³

e. Şükranı izhar etmek: İnsanı çocukluğundan ölümüne kadar sırtında taşıyan; emek veren, büyütüp besleyen, eğiten anne babaya sürekli teşekkür etmek gerektiği ayetlerde vurgulanır. İlginçtir, bir ayette Allah Teâlâ, bana ve anne babana şükranlarını arz et diyerek kendisiyle birlikte zikretmiştir: “*Bana ve anne-babana şükret diye emrettik.*”⁵⁴ Ayetin öncesinde de anasının karnında taşıması, doğurması ve süt emzirmesi olayları hatırlatılmaktadır ki bu örnek kabilindedir. Hayatını çocuklarına vakfeden anne baba, bir ömür tekrar edilen teşekkürü hak ettiği ortaya çıkmaktadır.

f. Nafakalarını temin etmek: Anne babanın bir gelirleri yok ise nafakalarının (hayatlarını idame ettirebilmeleri için) temini çocukların bir vazifesidir. Bu hüküm ana babaya iyi davranmayı emreden ayetlerden çıktığı gibi, “*sana ne sarfedeceklerini soruyorlar. Deki harcayacağınız şeyler, ana-baba içindir.*”⁵⁵ ayetiyle açık bir şekilde emredilmektedir. Peygamberimizin şu hadisinde olay daha netleştirilmektedir: Bir adam ‘*Ey Allah’ın Resûlü, Benim malım ve bir de çocuğum var. Babam malımı almak istiyor? Ne yapayım?*’ diye sorar. Resûlullah da şöyle der: “*Sen ve malın babana aitsiniz. Şunu bilin ki, evlatlarınız, kazançlarınızın en temizlerindedir. Öyleyse evlatlarınızın kazançlarından yiyin.*”⁵⁶ Dolayısıyla muhtaç olduğu durumlarda anne-babanın nafakasını temin etmek çocukların bir sorumluluğudur.

3. AİLEDE EBEVEYNİN SORUMLULUKLARI

Kur’an’da çocuk, göz aydınlığı, gönül ferahlığı, ruhun neşvesi olarak sunulur (kurretu ayn). Peygamber dualarına “*Ya Rab bize eşlerimizden*

⁵² Müslim, Birr ve Sıla, 3; Tirmizî, Birr, 8; İbn Mâce, Dua, 11.

⁵³ İsra, 17/23-24.

⁵⁴ Lokman, 31/14.

⁵⁵ Bakara, 2/215.

⁵⁶ Ebû Dâvûd, Büyü, 79; İbn Mâce, Ticaret, 64.

*ve çocuklarımızdan gözlerimizin aydınlığı olacak insanlar ihsan et...*⁵⁷ şeklinde yansımaktadır. Öte yandan dünyanın bir süsü ve güzelliği olarak da sunulmaktadır. “Çocuklar dünyanın süsüdür.”⁵⁸ Ayetlerin bağlamına bakıldığında burada bir taraftan anne-baba için verilen önemli bir nimet olarak gösterilirken, başka ayetlerde de çocukların sevgisinin abartılarak Allah’ın önüne geçirilmesi durumunda da tehlike olarak gösterilmektedir. Bu ikinci taraf, bazı ayetlerde “evlatların bir imtihan”⁵⁹ aracı olması ifadesiyle örtüşmektedir. Cahiliye insanının özellikle erkek çocuklarının çokluğuyla böbürlenmeleri, Kur’an’da eleştirilerek çocuk sevgisinin aşırıya kaçılmamasına da dikkat çekilmiş olmaktadır. Nitekim Allah’a yakınlatacak şeyin, mülklerinin ve evlatlarının çokluğu olmadığı,⁶⁰ malları ve evlatların çokluğuyla övünmenin bir oyun ve eğlenceden ibaret olduğu,⁶¹ malların, çocukların ve akrabaların kıyamet gününde hiçbir fayda vermeyeceği,⁶² malların ve çocukların kişiyi Allah’ın zikrinde alıkoymaması gerektiği⁶³ de bu minvalde zikredilir. Hatta bir ayette “*babalarınız, çocuklarınız... size Allah’tan, peygamberden ve Allah yolunda savaşmaktan daha sevgili ise Allah’ın buyruğu gelinceye kadar bekleyin...*”⁶⁴ şeklinde tehdit de söz konusudur. Sonuç olarak çocuk, ailenin gözünün aydınlığı, nuru, neşe kaynağı, dünyanın süsü iken diğer taraftan da bir imtihan vesilesidir. Bu dengenin ciddi düzeyde gözetilmesi gerekmektedir.

Bu genel manada çocuk muhtevasının yanında çocuk dünyaya ham madde olarak gelir. Annesinin karnında nutfeden başlayarak bir bebek safhasını karnında tamamlar. Doğumdan sonra çocuk, temel biyolojik, fizyolojik ve ruhi boyutları hazır olarak gelir. Çocuk, bundan sonra anne babanın elinde bütün yönleriyle gelişerek büyür. Peygamberimizin ifadesiyle; “Çocuk, İslam fitratı üzerine doğar, annesi-babası onu müşrik, Mecusi, Hristiyan, Yahudi yapar.”⁶⁵ Yani çocuk, temiz bir fitratla doğar; bundan sonra öncelikle anne baba, aile, toplum onu şekillendirir.

⁵⁷ Furkan, 25/74.

⁵⁸ Kehf, 18/46.

⁵⁹ Enfal, 8/28; Teğabün, 64/9.

⁶⁰ Sebe, 34/37.

⁶¹ Hadid, 57/20.

⁶² Mümtehine, 60/3.

⁶³ Münafikun 63/9.

⁶⁴ Tevbe, 9/24.

⁶⁵ Buhârî, Tefsir, 2, Cenaiz, 92; Müslim, Kader, 22; Ebû Dâvûd, Sünne, 17; Tirmizî, Kader, 5.

Bu kısa girişten sonra çocuğun anne baba üzerindeki hakların önemlilerini sunalım.

a. Yaşam Hakkının Dokunulmazlığı

Anne baba üzerine düşen en önemli unsurlardan biri, çocuğun yaşam hakkını korumaktır. Bu bağlamda ne kendileri de bir başkasının ona hayatına son vermesine fırsat vermeyecektir. Bilindiği üzere, cahiliye döneminde kız çocukları istenmezdi; doğduktan sonra da diri diri gömülürdü. Bunun iki sebebi vardı; birincisi kız çocuklarının değersiz kabul edilmesi; ikincisi ise açlık korkusudur. Ta tarihten gelen bir çocuk öldürme adeti mevcuttur. Kur'an'da Yahudilerin "erkek çocukları kurban etme/ öldürme"⁶⁶ cinayeti anlatılır. Araplarda da yoksulluk korkusuyla kız çocuğu öldürme adeti vardı. Araplar, erkek çocukları baş tacı yapar, kız çocuklarını hiç sevmezler; kendileri için bir zillet olarak algılandığı. Kur'an, onların bu tutumlarını şöyle anlatır: "*Müşrikler Allah'ın kimi kullarını kendinden bir parça saydılar (kızları Allah'a isnat ettiler.) Doğrusu, bunlar çok nankörler. Allah, yarattığı kullarından [insan yerine koymadığınızı] kız çocuklarını kendisi evlat edindi de [çok değerli gördüğünüz] oğlanları size ayırdı, öyle mi?! O müşriklerden birine, Rahman'a layık gördüğü kız çocuğunun doğum haberi verilince yüzü kapkara kesilir ve öfkeden yutkunur durur. Ardından, "Demek şimdi ben, süs-püs içinde büyüyecek, büyüdüğü zaman da kendini savunmaktan bile aciz olacak bir kız çocuk sahibi oldum!" diye söylenir durur.*"⁶⁷ Bir başka ayette bu tavırlarını verirken aynı zamanda da düşünce tarzlarının iğrençliğine dikkat çekmektedir: "*Yine onlar yeni doğan kız çocuklarını Allah'a isnat ediyorlar. Hâşâ! Allah bundan münezzektir. Çok sevip istedikleri erkek çocuklarını da kendilerine nisbet ediyorlar. Nitekim onlardan birine, "Müjde! Bir kız çocuğun oldu."* diye haber verilince, öfkeden deliye dönmüş bir hâlde suratı kapkara kesilir ve kendince çok kötü olan bu haberdan dolayı halkın içine çıkamaz. Bu utançla o çocuğu sağ mı bırakmalı mı yoksa diri diri toprağa mı gömmeli?!" diye de kara kara düşünür. Yazık, ne kadar da iğrenç düşünüyorlar! İşte böyle iğrenç düşünceler ve kötü nitelikler, ahirete inanmayan o müşriklere/kâfirlere aittir. Allah ise en yüce sıfatların sahibidir. Nitekim O üstün kudret sahibidir; her hükmü ve fiili mutlak isabetlidir."⁶⁸

⁶⁶ Bakara, 2/49; Araf, 7/127, 141; İbrahim, 14/6; Kasas, 28/4, Ğafir, 40/25.

⁶⁷ Zuhruf, 43/15-18.

⁶⁸ Nahl, 16/57-60. Ayrıca bkz. Zuhruf, 43/17-18.

Kur'an, bir başka yerde bunun müsebbiblerini de şöyle açıklamıştır: *"Kendilerini saptıran yandaşları (put bakıcıları), çocuklarının öldürülmesini de boş göstermiştir."*⁶⁹ Kur'an öncelikle bu şekilde davrananları hüsrana uğradıklarını beyan etmiş: *"Çocuklarını beyinsizce bilgisizce öldürenler, ... hüsrana uğramıştır."*⁷⁰ Kıyamet sonrasında da hesap sorulacağını şöyle ilan etmiştir: *"Vaktiyle diri diri gömülen kız çocuğu, "Hangi günahından dolayı öldürüldü?" diye hesabı sorulacak."*⁷¹ Sonra da *"De ki: yoksulluk endişesiyle çocuklarınızı öldürmeyin. Sizi de onları da biz rızıklandırırız."*⁷² diyerek bu uygulamayı kökünden kaldırmıştır. Dolayısıyla İslam, hangi gerekçe ile olursa olsun, ana rahminde can bulmuş canlının öldürülmesini yasaklamıştır. Günümüzde de çok değişik sebeplere sığınarak yapılan nüfus kontrolü, aile planlaması, doğum kontrolü gibi sebeplerle ya da insanların bir kısım gerekçelerle çocuk katli anlamına gelen kürtaj olayını da haram kılmıştır. Müslüman anne-baba da, bir kısım meşru gerekçelerin dışında bu tür bir cinayeti işlememeyi çocuğun en temel hakkı olarak kabul edecek; çocuğun yaşam hakkına müdahale etmeyecektir.

b. Nafaka Hakkı (Helal Kazanç)

Anne-baba üzerine düşen görevlerden biri, çocuğun bedeni ihtiyaçlarının helal yönden karşılamasıdır. Bunun ilk kısmını daha bebekken süt emzirme oluşturmaktadır. Anne sütünü verecektir; anne sütünün olmadığı durumlarda süt anne bulmak suretiyle karşılanacaktır. Daha sonrasında ise çocuğun yiyecek, içecek, giyimi ve meskeni helal kazançla ve imkânı nispetinde baba tarafından temin edilecektir. Bu hak, çocukların evliliği ve kendi kendine yeterliliği süresince devam eder. Bakara suresinde konu şöyle sunulmaktadır: *"Emzirmeyi tamamlamak isteyen için analar çocuklarını tam iki yıl emzirirler. Onların normal ölçülerde yiyecek ve giyeceklerini sağlamak da çocuk kendisi için doğurulanın (babanın) borcudur. Hiç kimse gücünü aşan bir şeyle yükümlü kılınmaz. Ne ana çocuğu yüzünden zarara uğratılsın ne de çocuk kendisi için doğurulan çocuğundan dolayı zarar görsün. Kendisine miras kalan kimseye de benzer yükümlülük vardır. Ana baba karşılıklı danışarak ve anlaşarak çocuğu süttten kesmek isterlerse bundan dolayı onlar için bir sakınca yoktur. Çocuklarınızı sütannelere emzirtmek isterseniz münasip olan ücreti verdiğiniz takdirde sizin için bir günah yoktur. Allah'ın koyduğu kurallara aykırı davranmaktan sakının ve bilin ki*

⁶⁹ En'am, 6/137.

⁷⁰ En'am, 6/140.

⁷¹ Tekvir, 81/8-9.

⁷² Enam, 6/151; İsrâ, 17/31.

*Allah yaptıklarınızın tamamını görmektedir.”*⁷³ Çocuk yetişkin olup kendi dünyasını kuruncaya kadar anne görevini belli bir müddet sütüyle yaparken babanın görevi ise, çocuğun rızkını ve giyimini, kısaca hayatta ihtiyaç duyduğu şeyleri gücü nispetinde helal kazançla sağlamasıdır.

c. Doğru Bilgi İle Donatmak/Eğitim ve Terbiye

Ebeveynin en önemli görevlerinden biri, çocukların eğitim-öğretimidir. Bu, kişilik açısından iyi bir mü'min olarak yetişmesinde gerekli bilgileri kapsadığı gibi, bir meslek sahibi olarak hayatını devam ettirmesine yönelik olarak eğitimini de kapsamaktadır. Bir anlamda hem dünyasına hem de ahiretine yönelik doğru bilgilendirmenin yapılmasıdır. Birincisi, yani meslek sahibi olması, çocuğun mizacına, kabiliyetine ve isteklerine göre bir meslek sahibi olmasını sağlamak şeklinde gerçekleşir. İkincisi ise kişinin şahsiyetinin ve dindarlığının tesis edilmesidir.

Çocuğun dini eğitiminin önce inanç, sonra ibadet, sonra da ahlak şeklinde bir seyir takip ettiğini Kur'an'dan çıkarmak mümkündür. Hz. Lokman'ın çocuğuna yaptığı öğütlerdeki sıralama bize bunu göstermektedir. Hz. Lokman öncelikle yavrusuna “şirk koşmamasını, sadece ve sadece Allah'a kulluk etmesini” tavsiye etmektedir. Bunun anlamı öncelikle çocuğa iman meselelerinin öğretilmesidir. Sonraki ifadelerinde “namazı dosdoğru kıl” şeklindeki tavsiyesi, dinin ibadet yönünün sırayı almasını göstermektedir. Bir anlamda namaz gibi dinde yapılması gereken hangi ibadetler var ise bunların çocuğa öğretilmesini önermektedir. Bu aşamadan sonra da ahlak eğitimi gelmektedir ki Hz. Lokman, “iyiliği emretmesini, kötülükten alıkoymasını, başına gelen musibetlere karşı sabretmesini, kibirli davranmamasını, yürümesinde orta yolu tutmasını, sesini yükseltmemesini” tavsiye etmektedir ki bütün bu üç kategoride verilenlerin hepsi birer örnek kabilindedir. Bu kısa öğütleriyle Hz. Lokman, öncelikle imanla ilgili eğitimi; sonra ibadetle ilgili eğitimi, sonra da ahlakla ilgili eğitimi bütün unsurlarıyla önermiş olmaktadır.

Dolayısıyla ebeveyn çocuklarını bu üç kategorideki doğru bilgilerle çocuğu eğitmelidir. Böyle eğitildiğinde göz nuru salih bir evlat ortaya çıkacaktır. Bu bilgiler verilmez ise bu durumda ana-babaya asi olan isyankar evlat ortaya çıkacaktır. Kur'an'da bu son durum *“Eşlerinizden ve çocuklarınızdan size düşman olabilecekler vardır, onlardan sakının”*⁷⁴ ifadeleriyle ortaya konmaktadır.

⁷³ Bakara, 2/233. Ayrıca bkz. Talak, 65/6-7.

⁷⁴ Tegâbün, 64/14.

d. Eşit Muamele Hakkı

Kur'an'da çocukların bakımı, gözetimi ve eğitimi ile ilgili genel prensipler yer alırken bu konulardaki eşit muamele noktasında ayrıntı bulunmamaktadır. Kur'an, temel prensip olarak her konuda adaleti ön plana çıkarıp zulme karşı çıktığı için zımnen çocuklar arasında eşit muamele yapılması gerektiğini ortaya koymuş olmaktadır. Ancak Peygamberimizin çocuklar arasındaki muamele eşit davranılmasına önem verdiği görülmektedir: “Çocukların senin üzerindeki haklarından biri onlara eşit davranmandır.”⁷⁵ Numan b. Bişr rivayetine göre, babası kendisini Resûlullah'a getirir ve ben bu oğluma bir köle verdim der. Bunun üzerine Resûlullah, bütün çocuklarına benzerini verdin mi diye sorar. O da hayır deyince “Allahtan korkun, çocuklarınız arasında adaleti sağlayın” buyurdular.⁷⁶ Buna benzer bir kısım olaylarda Hz. Peygamber'in, “çocuklar arasında eşitliği / adaleti sağlayın.”⁷⁷ şeklinde sarih emirleri mevcuttur. Dolayısıyla çocukların ihtiyaçlarının karşılanmasında anne-babanın eşit muamelede bulunması gerekmektedir. Çünkü adaletsiz muamele, çocukların ana babaya hürmetlerini ve muhabbetlerini sarsacağı gibi çocuklar arasında da kıskançlık, buğz, kin ve adavet duygularının gelişmesine sebep olabilir.

Kuşkusuz ebeveyn-çocuk ilişkisinin Kur'an ve İslam açısından bütün dünyasını aralamak, bir tebliğ çerçevesinde mümkün olmadığı için, bu kadarla yetinerek bu bağlamda ileri okumalar için bir kaynakça öneriyorum. Bunlar gözden geçirilerek konuyla ilgili daha teferruatlı bir bakış elde edilebilir.

Beni dinlediğiniz için hepinize teşekkür ediyorum, saygılar sunuyorum.

İleri Okuma İçin Kaynaklar

Akpınar, Ali. “Kur'an'a Göre Çocuğun Kişiliğinin Oluşmasında Ana-Babanın Rolü ve Ana-Babanın Çocuktan Etkilenmesi”. *Çocuk Sorunları ve İslam Sempozyumu*. İstanbul, 2010, s. 521-527.

Aktaş, Y., Mangır, M. *Baba-Çocuk İlişkisi*. Yaşadıkça Eğitim. 1992, 21, 5-7

Akyüz, Vecdi. “Kur'an ve Sünnette Ebeveyn ve Çocuk Hakları”. *Kur'an ve Sünnete Göre Temel İnsan Hakları: Tartışmalı İlimi Toplantı*. İstanbul, 2014, s. 275-345.

Aydın, M. *Ailede Çocuğun Ahlak Eğitimi*. Nobel Yayını. Ankara, 2008.

⁷⁵ Ahmed b. Hanbel, Müsned, 4/269.

⁷⁶ Buhârî, Hibe 12-13; Müslim, Hibat, 13; Ebû Dâvûd, Büyü', 83.

⁷⁷ Bkz. Müslim, Hibat, 13; Buhârî, Hibe, 11; Tirmizî, Ahkam, 30; Ebû Dâvûd, İcarat, 47; İbn Mâce, Hibat, 1.

- Aydın, Mehmet Zeki. "Günümüz Ailesinde Ebeveynlerin Çocuk Yetiştirmedeki Zorlukları- Yeni Neslin Yetişmesinde Ailede Ahlak Eğitimi". *Kadın ve Aile Sorunları Sempozyumu*. Konya, 2015, s. 78-92.
- Aydın, Mehmet Zeki. *Ailede Çocuğun Ahlak Eğitimi*. Dem Yayınları, İstanbul 2006.
- Ayhan, H. *Çocuklara İman Öğretimi ve İbadet Eğitimi*. Çocuk ve Ergen Eğitiminde Anne Baba Tutumları. Edit: Catic, N, T. TİMAŞ Yayınları, İstanbul, 2010.
- Bilgin, B. *İslam'da Çocuk*. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1987.
- Bilgiz, M. *Çocuk Eğitiminde Sevgi*. Beyan Yayınları, İstanbul, 2006.
- Caferli, Dürdane. "Kur'an Açısından Annenin Çocuk Üzerindeki Etkisi". *Uluslararası Gençlik ve Ahlak Sempozyumu*. I cilt, 2016, s. 233-244.
- Canan, İbrahim. "Aile Reisi ve Baba olarak Hz. Peygamber". *Hz. Peygamber ve Aile Hayatı: Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi*. İstanbul, s. 285-342.
- Çağdaş, A. *Anne Baba Çocuk İletişimi*. Konya: Eğitim Kitapevi Yayınları. 2003.
- Çalış, Halit. "Ebeveyn ve Çocuklar Arası Maddi İlişkilerde Adalet-Eşit Muamele". *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. sayı: 16, Konya, 2003, s. 121-151.
- Diler, Ramazan. "Annenin Eğiticilik Rolü". *Kadın ve Aile Üzerine Araştırmalar*. Ankara, 2018, s. 229-253.
- Durmuş, Zülfikar; Özata, Havva. "Ebeveyn Evlat İletişiminde Kur'ani Ölçütler". *II. Uluslararası Mevlid-i Nebi Sempozyumu: Hz. Peygamber ve Aile*. Urfa, 2019, s. 225-236.
- Ergeshkyzy, Aziza. *Aile İçi Roller ve Manevi Yaklaşım*. (YL). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara, 2012.
- Hökelekli, H. *Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din*. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları. 2016.
- Hümbetove, İ. *Dini Tutum ve Davranışların Oluşumunda Mükafat ve Cezanın Etkisi*. (YL). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2011.
- Kahveci, Nuri. "İslama Göre Eş Seçiminin Temel Kriterleri Üzerine". *II. Uluslararası Mevlid-i Nebi Sempozyumu: Hz. Peygamber ve Aile*. Urfa, 2019, s. 172-182.
- Kanad, H. *Ailede Çocuk Terbiyesi*. Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1969.
- Kara, Mustafa. "Kur'an'a Göre Çocuk Eğitiminin Temel İlkeleri". *Geçmişten Günümüze Şehir ve Çocuk II*. Samsun, 2016, s. 1333-1343.
- Karaköse, Şaban, Karaköse, Rukiye. *Çocuk Eğitiminde Babanın Rolü*. Yakamoz Yayınları, İstanbul 2007.
- Kasapoğlu, Abdurrahman. "Kur'an'da Anne-Çocuk İlişkisi – Çocuğun Doğumundan Sonraki Gelişim Evresi". *Ekev Akademi Dergisi*. yıl: 11, sayı: 30, 2007, s. 85-102.
- Kaya, Mevlüt. "Ailede Anne-Baba Tutumlarının Çocuğun Kişilik ve Benlik Gelişimindeki Rolü". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. sayı: 9, Samsun, 1997, s. 193-204.
- Keskin, Hasan. "Çocuklarla İlgili Anne-Babaya Yapılan Kur'ani Uyarılar". *Kur'an'da Aile Sempozyumu*. İzmir, 2012, s. 188-209
- Keskin, Hasan. *Kur'an Ve Çocuk*. Yayınevi Yay., Ankara, 2009.
- Kılavuz, M. Akif. "Anne Baba Örnek Davranışlarının Çocukların ve Ergenlerin Dini Kişiliğinin Oluşuma Etkileri". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. cilt: 14, sayı: 2, 2005, s. 41-58.
- Kırca, Celal. "Kur'an'a Göre Çocukların Talim Ve Terbiyesinde Takip Edilecek Esaslar". *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. Yıl: 1996, Sayı: 9, s. 39-47.
- Kırman, Aslı; Doğan, Özcan. "Anne-Baba Çocuk İlişkileri: Bir Meta-Sentez Çalışması". *H.Ü. Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*. Cilt: 4, sayı: 1, 2017, s. 28-49.

I. OTURUM

- Kirpıtcı, Eyüp. "Din Eğitim Açısından Baba-Oğul İlişkisi". *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. sayı: 30, Konya, 2010, s. 223-239.
- Koç, Bozkurt. "Çocuğun Dini Gelişiminde Rol Model Olarak Anne ve Baba". *Dini Araştırmalar*. cilt: 11, sayı: 32, 2008, 49-60.
- Koytak, Necla. "Çocuk Yetiştirmede Annelik Rolü". *Dini ve Toplumsal Boyutlarıyla Cinsiyet II*. İstanbul, 2012, s. 313-334.
- Köse, Saffet. "İslam Açısından Ebeveynin Çocukları Üzerindeki Hakları veya Çocukların Ebeveyne Karşı Vazifeleri". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*. sayı: 12, 2008, s. 345-368.
- Köylü, Mustafa. "Ahlak Eğitiminde Ailenin Rolü". *Çağımızın Ahlak Bunalımı Ve Çözüm Arayışları*. (Ed.) Hüseyin Sarıoğlu, Ensar Yay., İstanbul, 2009, s. 387-410.
- Kula, Naci. "Lokman Suresi Işığında Anne-Baba-Çocuk İletişimi". *İslami İlimler Dergisi I. Kur'an Sempozyumu*. 2007, s. 111-127.
- Kuzgun, Y. *Ana Baba Tutumlarının Bireyin Kendini Gerçekleştirme Düzeyine Etkisi*. (doktora). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 1972.
- Mücahit, Mustafa. "Din ve Ahlak Eğitiminde Babanın Rolü ve Sorumluluğu". *Gökmedrese İlahiyat Araştırmaları-I*. İstanbul, 2019, s. 25-51.
- Oflaz, Abdulhalim. "Hadisler Işığında Sütten Kesilinceye Kadar Çocuğun Bakım ve Eğitiminde Ebeveyne Düşen Görevler". *Uluslararası Aile İçi Eğitim Çalıştayı*. Iğdır, 2016, s. 319-330.
- Öcal, Mustafa. "Ailede Çocukların Dini Ve Ahlaki Eğitimlerinde Karşılaşılan Problemlerin Başlıca Sebepleri Ve Çözüm için Bazı Teklifler". *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*. Sayı: 3, Yıl: 1996, s. 187-206
- Öztürk, Necla. *Kur'an-ı Kerim'de Baba Kavramı ve Din Eğitiminde Baba-Çocuk İlişkisi*. (YL). İstanbul, 2010.
- Port, Zeynep. *Kur'an'da Aile Modelleri Bağlamında Aile Değerleri ve Eğitimi*. (YL). Bursa, 2019.
- Sabuncu, Ömer. "Hz. Peygamber ve Anne-Baba Sevgisi". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. sayı: 17, Urfa, 2007, s. 195-207.
- Sağlam, İsmail. "Anne-Baba Dindarlığının Çocuklar Üzerindeki Etkisi". *Dindarlık Olgusu (Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri)*. İSAM, İstanbul, 2004, s. 163-180.
- Sağlam, İsmail. *Çocuk ve İbadet*. Düşünce Yay., İstanbul 2003.
- Şimşek, N. *Anne-Baba-Çocuk İlişkisi ve Eğitimi Yaklaşımı*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2012
- Teyfur, Mansur. "Kur'an'da Aile Bireyleri Arasındaki İlişkiler". *Bitlis İslamiyat Dergisi*. cilt: 1, sayı: 1, 2019, s. 35-44
- Teyfurov, Mansur. "Kur'an-ı Kerimde Aile Yapısı". *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. sayı: 3-4, 2014, s. 183-200.
- Tunç, B. *Kur'an-ı Kerim'de Anne Kavramından Hareketle Eğitimde Anne-Çocuk İlişkisi*. (YL). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul, 1998.
- Tunç, Betül. "Kur'an-ı Kerimde Anne Kavramından Hareketle Eğitimde Anne Çocuk İlişkisi". *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*. sayı: 5, 1998, s. 195-240.
- Turan, İbrahim. "Günümüz Aile Problemleri Çerçevesinde Kur'an'da Ebeveyn-Çocuk İlişkisi". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (35)*, Samsun, 2013, s. 71-104.
- Turan, İbrahim. "Günümüz Aile Problemleri Çerçevesinde Kur'an'da Ebeveyn-Çocuk İlişkisi". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. sayı: 35, Samsun, 2013, s. 71-104.

- Ulusal, Şemsettin. “Din Eğitiminde Ebeveyn ve Çocuğun Hak ve Özgürlüğü: Hukuki Bir Tahlil”. *Diyanet İlmî Dergi*. cilt: 48, sayı: 1, s. 67-92.
- Yavuzer, Haluk. *Ana Baba ve Çocuk*. Remzi Kitabevi, İstanbul, 2007.
- Yenice, Ali R. “Şefkatin Donmuş Hali: Cahiliyede Annelerin Kız Çocuklarını Gömmesi”. *Osmanlı'nın İzinde*. Haz. Feridun M. Emecen vd., İstanbul, 2013, II/511-516.
- Yıldız, Kübra. *Ailelerde Çocuk Disiplini ve Dindarlık İlişkisi*. (YL). Eskişehir Osmangazi Üniversitesi SBE, Eskişehir, 2017.

OTURUM BAŞKANI- Kıymetli Hocam, biz de size çok teşekkür ediyoruz.

Doğrusu en son verdiğiniz örnek belki de en çarpıcı örnekti, Hazreti Lokman'ın oğlundan herhangi bir Şey beklerken, ondan bir Şey isterken ya da ona bir Şeyi yasaklarken gerekçesiyle birlikte, çünkü bu Őoyledir diye izahat vermesi bile çocuğa verdiği değerin, az önce sizin dediğiniz gibi sevginin ve saygının ifadesi, son derece etkileyici.

Hocam, çok teşekkür ediyoruz tebliğinizden dolayı.

Şimdi, üçüncü konuşmacımıza geçiyoruz. Konya'dan, Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakóltesinden Dr. Öğretim Üyesi Ayşe Betül Oruç Hanımefendi bize Kur'an'da Zikredilen Örnek Şahsiyetlerin Çocukluk Dönemlerinde Öne Çıkan Temalardan bahsedecek.

Buyurun Betül Hanım.

KUR'AN'DA ZİKREDİLEN ÖRNEK ŞAHSİYETLERİN ÇOCUKLUK DÖNEMLERİNDE ÖNE ÇIKAN TEMALAR

Ayşe Betül ORUÇ*

Öz

Yüce Allah insanı en güzel şekilde yaratıp (et-Tîn 95/4), onu canlılar arasında değerli bir konuma yükseltmiştir (el-İsrâ 17/70). Bu şerefli ve değerli konunun korunması için Yüce Yaratıcı, yol gösterici peygamberlerle insanlara vahyini göndermiştir. Dolayısıyla ilahî vahyin nihayete erdiği Kur'an'da, erdemli ve razı olunan bir hayatın yolları insana gösterilmekte; tarih serüveni içinde dikkat çeken rol modellerle bunun pratiği aktarılmaktadır.

Kur'an, insan hayatının bütününe önemsemektedir. Bu bakımdan muhataplarına verdiği örneklerde hayatın farklı dönemlerini, evrelerini, zorluklarını ya da nimetlerini ele almaktadır. Ele alınan tecrübeler kimi zaman olumlu kimi zaman da eleştirilen yönleriyle konu edilmektedir. Bahsi geçen hayat kesitlerinden bazıları da hayatın vazgeçilmezi, çocukluk dönemlerinden ibarettir. Göz aydınlığı (el-Furkân 25/74; el-Kasas 28/9, 13), dünya hayatının süsü (el-Kehf 18/46) olarak dikkat çekilen çocuk, fitne olma (el-Enfâl 8/28; et-Tegâbün 64/15) ihtimalini de barındırmaktadır. Konunun sahip olduğu bu ikilem, çocukluk döneminden bahseden ayetlerin bizler tarafından dikkatle ele alınması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Kuşkusuz çocukluk, insan hayatının önemli ve kritik bir dönemidir. İlahî vahiy, insan hayatının bu dönemini önemsemekte; farklı bağlamlar içinde bu döneme atıflar yapmaktadır. Kur'an'da çocukluk dönemleriyle kendilerinden bahsedilen şahsiyetlerin örnek gösterilen yönleri, Kur'an'ın çok yönlü anlam

* Dr. Öğr. Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü Tefsir Anabilim Dalı.

dünyasının yansıması sayılabilir. Bu çerçevede ayetlerin örnek gösterdiği çocukluk dönemlerinin Kur'an'ın muhatapları açısından oldukça önemli mesajlar içerdiği açıktır. Çalışmamız, söz konusu ayetlerde öne çıkan çocukluk dönemleri kesitlerinden bahsetmektedir.

Çalışmada bahsedilen çocukluk dönemleri, ayetlerin verdiği mesajlar çerçevesinde ortak yönleri itibariyle değerlendirilmektedir. Bir yetim olarak Hz. Muhammed, henüz dünyaya gelmezden önce Allah'ın bir mucizesi olarak Hz. İsa, evlat temennisi içindeki peygamberlerin dualarının karşılığı olarak bahsedilen Hz. Yahya ve Hz. İshak, Allah'a adanmışlığı ifade eden Hz. İsmail, zorluk ve sıkıntı hâlinde Allah'a emanet edilen Hz. Musa ve Hz. Meryem, içinde buldukları çevreye karşı yol gösterici tavırlarıyla dikkat çeken Hz. İbrahim, kardeşler arası rekabet ve mücadeledede asil duruşlarıyla ön plana çıkan Habil ve Hz. Yusuf çocukluk dönemleri itibariyle farklı yönlerden örnek gösterilen şahsiyetlerdendir. Araştırmamızın kapsamı, ayetlerde sözü edilen önemli şahsiyetlerin çocukluk dönemlerine dair dikkat çeken serüvenlerinden ibarettir. Çalışmanın amacı ise örnek gösterilen hayat tecrübelerinden hareketle, Kur'an ayetleriyle temellendirilen ideal bir çocuk eğitim modelinin geliştirilmesi yolundaki çalışmalara veri sağlamaktır.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, tefsir, kıssa, çocuk, örnek.

PROMINENT THEMES IN THE CHILDHOOD PERIODS OF THE EXEMPLARY CHARACTERS MENTIONED IN THE QURAN

Abstract

Almighty Allah created human in the best way (al-Tin 95/4) and elevated him/her to a valuable position among living things (al-Isrâ' 17/70). In order to preserve this honorable and valuable position, the Almighty Creator sent his revelation to the people with guiding prophets. Therefore, in the Quran, where divine revelation has come to an end, people are shown the ways of a virtuous and acceptable life, and the practice of this is conveyed to us with roles and models that attract attention in the adventure of history.

The Quran cares about the whole of human life. In this respect, it deals with different periods, stages, difficulties or blessings of life in the examples it gives to its addressees. The experiences discussed are sometimes mentioned positively and sometimes with criticized aspects. Some of the life sections mentioned consist of childhood periods that are indispensable parts of life. The child who is noted as the light of the eye (al-Furqān 25/74; al-Qaşaş 28/9, 13) and the ornament of the life of the world (al-Kahf 18/46), also contains the possibility of mischief (al-Anfāl 8/28; al-Taghābun 64/15). This dilemma of the subject reveals that the verses that mention childhood should be handled carefully by us.

Undoubtedly, childhood is an important and critical period of human life. Divine revelation cares about this period of human life and makes references to this period in different contexts. The exemplary aspects of the personalities mentioned in their childhood in the Quran can be regarded as the reflection of its multifaceted meaning world. In this context, it is clear that the childhood periods exemplified by the verses contain very important messages for the addressees of the Quran. Our study mentions the childhood periods that stand out in the aforementioned verses.

The childhood periods mentioned in the study are evaluated in terms of their common aspects within the framework of the messages given by the verses. Hazrat Mohammed as an orphan, Hazrat Isa as a miracle of Allah before he was born yet, Hazrat Yahya and Hazrat Ishak, bestowed in return for the prayers of the prophets wishing for a child, Hazrat Ismail expressing his devotion to Allah, Hazrat Musa and Hazrat Meryem, who were entrusted to Allah in case of hardship and trouble, Hazrat Ibrahim who drew attention with his guiding attitude towards the environment he lived in, Habil and Hazrat Yusuf who stood out with their noble stance in the rivalry and struggle between brothers are individuals shown as examples from different aspects in terms of their childhood periods. The scope of our research consists of the remarkable adventures of important personalities mentioned in the verses regarding their childhood. The aim of the study is to provide data for studies on the development of an ideal child education model based on Quran verses with reference to exemplary life experiences.

Key Words: *Quran, commentary, parable, child, example.*

GİRİŞ

Kur'an, çocuğun Allah'ın bir nimeti¹ ve hayatın süsü² olduğunu beyan etmektedir. Çocuğun olacağı haberi verilirken "tebşîr/müjdeleme"³ ifadesinin kullanıldığı görülür. Diğer yandan çocuk bir imtihan vesilesidir,⁴ anne ve babası için bir düşmana da dönüşebilir.⁵ Sahip olduğu bu farklı potansiyel bakımından çocuk, dikkate değer bir konudur. İslam'da çocukluk dönemi, değerli ve özel bir konuma sahiptir.

Kur'an, muhatabı olan insan için bir eğitim rehberidir. İnsanın eğitimi konusunda ilgi çekici, hayranlık uyandıran örnekler ve lafızlara ayetlerde rastlamak mümkündür. Kur'an'ın yol göstericilik açısından yer verdiği konulardan biri de örnek gösterilen şahsiyetlerin kıssasıdır. Özellikle de peygamberlerin bizim için örnek olan hayatları ayetlerde farklı bağlamlar içinde farklı yönleriyle ele alınmaktadır. Onların inkârcılarla mücadelesi, aileleriyle ilişkileri, yaşadıkları imtihanlar bu bağlamda dikkat çekicidir. Peygamberlerin hayatlarında öne çıkan hususlardan biri de çocukluk dönemlerinden bahseden ayetlerde yer verilen özellikleridir. Kur'an'da dünyaya geliş ve çocukluk dönemlerine atıflar yapılan peygamberlerin farklı yönlerinin öne çıktığı görülür.

Yeryüzünü imar etmekle vazifeli ilk insanlar arasında kardeşler arası kıskançlık meydana gelmiştir. Bu kıskançlık devamında ilk cinayet hadisesini de getirmiştir. Hz. Âdem'in iki oğlunun kıssası bu bağlamda önem kazanmaktadır.

Çocuk temennisinde bulunan Hz. İbrahim ve Hz. Zekeriya'nın dua ifadeleri ayetlerde yer almaktadır. Kendilerine Allah tarafından İshak ve Yahya verilmiştir.

Sıkıntılı ve zor zamanlarda, annenin evladını muhafaza edemeyeceği, onu koruyamayacağı durumlar olabilir. Böyle bir durumda Allah'a emanet edilen çocuklar da Kur'an'da zikredilir. Yüce Allah, can tehlikesi altındaki Musa'yı koruyacağına dair annesine vaatte bulunmaktadır.

¹ Bk. eş-Şûrâ 42/49, 50.

² Bk. el-Kehf 18/46.

³ Bk. Hûd 11/71; es-Sâffât 37/101, 112.

⁴ el-Münâfikûn 63/9.

⁵ et-Tegâbün 64/14-15.

Diğer yandan bir annenin kendisine adadığı kız çocuğunu “güzel bir bitki” olarak yetiştirdiğini beyan etmektedir.

İçinde bulunduğu toplumun inanç dünyasını tümünden değiştirme konusunda hikmet dolu delilleri öne süren Hz. İbrahim, bir baba olarak Allah’a kurban etmek üzere evladını fiziksel ve ruhsal olarak hazırlayan yönüyle karşımıza çıkmaktadır. Babasız olarak yaratılan Hz. İsa, Allah’ın kulu olarak vasıflandırılmakta; daha beşikteyken kendisine bahşedilen özelliklerle insanlara mesajlar vermektedir.

Bizlere güzel bir örnek olarak sunulan Peygamberimiz ise yetimliğine işaret eden ayetlerle zikredilmektedir.

Çalışmada Kur’an’da örnek gösterilen şahsiyetlerin çocukluk dönemlerinden kesitler sunulacaktır. Ayetler bağlamında öne çıkan konular, verilen mesajlar üzerinde durulacaktır. Söz konusu mesajların ve ortaya konan ilkelerin günümüz çocuk eğitim metodu üzerinde yönlendirici bir etkiye sahip olması beklenmektedir.

1. Kıskançlık Bağlamında Çocuk

Kardeşlik, yakınlığı, birliği ve içtenliği ifade eder. Aile içindeki kardeşlikte bireylerin birbirine karşı koruyucu vazifeleri de öne çıkmaktadır. Ancak ne var ki kimi zaman kardeşler arasında farklı sebeplere bağlı olarak kıskançlık ve düşmanlık oluşabilir. Bu konuda Kur’an ayetleri ilk insan neslinden söz eder. Âdem’in iki oğlu, kardeşler arası rekabetin, kıskançlığın varacağı kötü sonucu bizlere hatırlatmaktadır.

Kur’an’da Âdem’in iki oğlunun kıssası anlatılmaktadır.⁶ Kaynaklarda yer alan bilgilere göre; söz konusu oğulların ismi Habil ve Kabil’dir.⁷ Kabil, Habil’le aralarındaki meselede Hz. Âdem’in kararlarına itiraz edip karşı gelmekteydi. Bunun üzerine Hz. Âdem, Allah’a kurban sunmalarını, hangisinin kurbanı kabul edilirse onun bu konuda hak sahibi olacağını söyledi. Her ikisi de kurbanlarını hazırladılar. Kabil, tarımla, ziraatla uğraşıyordu. Ekinlerinin en kötüsünü kurbanlık olarak belirledi. Habil, hayvan sürüleriyle ilgileniyordu. En iyi hayvanı kurban için ayırdı. Kurbanlarını dağın başına koydular ve Allah’a dua etmeye başladılar. Gökten bir ateş indi, Habil’in kurbanını aldı; Kabil’in kurbanını ise bıraktı.⁸

⁶ Bk. el-Mâide 5/27-30.

⁷ Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Tefsîru’t-Taberî*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki (Kahire: Dâri Hicr, 2001), 8: 317, 320; Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî, *Te’vilâtü Ehli’s-Sünne -Tefsîru’l-Mâtürîdî-*, thk. Mecdî Baslûm (Beirut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2005), 4: 198.

⁸ Taberî, *Tefsîru’t-Taberî*, 8: 318, 320-323; Ebû Muhammed Abdu’l-Hak b. Ğâlib İbn

O dönemde infak edecekleri bir fakir olmadığından kurbanlarını Allah'a böyle sunuyorlardı. Eğer ateş, o kurbanı yuttuysa kabul edilmiş, aksi takdirde reddedilmiş kabul edilirdi.⁹ Kurbanı kabul edilmeyen Kabil, Habil'i kiskandı ve onu öldürmekle tehdit etmeye başladı.¹⁰ Habil ise kardeşine öğüt verme yolunu tuttu. Kurbanın kabul edilmesi konusunun kendisiyle alakalı olmadığını; bu konunun takvayla ilgili olduğunu beyan etti. Ayrıca kardeşkanının akitilmesinin yasaklandığını hatırlatarak onu giriştiği bu yanlış işten vaz geçirmeye çalıştı.¹¹ Kardeşini öldürmeye yönelik bir eyleminin bulunmadığını açıkça ifade etti.¹² Bu açıdan Habil'in "And olsun ki sen, öldürmek için bana elini uzatsan (bile), Ben asla öldürmek kastıyla sana el uzatacak değilim. Çünkü ben âlemlerin Rabbi olan Allah'tan korkan birisiyim" (el-Mâide 5/28). ifadesi ile "Sana karşı koyabilecek güçteyim; fakat Allah'tan korkarak bunu yapmıyorum." mesajını verdiği belirtilmektedir.¹³ Bundan dolayı Habil'in aslında Kabil'den daha kuvvetli olduğu; ama Kabil'e güç kullanma yoluna başvurmadığı aktarılmaktadır.¹⁴ Konuyla ilgili ayetlerde Habil'in Kabil'in öldürme eylemine karşı müdafaasından açıkça söz edilmemekte;¹⁵ diğer taraftan savunmanın kesinlikle olmadığı¹⁶ da söylenmemektedir. Ayetler daha çok Habil'in kardeşine karşı olumlu yaklaşımını buna rağmen Kabil'in

'Atiyye, *el-Muharraru'l-vecîz fî tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, thk. er-Rahâle el-Fâruk, Abdullah b. İbrahim el-Efsârî, es-Seyyid Abdulâlî es-Seyyid İbrahim, Muhammed eş-Şâfi es-Sâdık el-Anânî (Katar: Vizâretü'l-Evkâf ve'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, 2007), 3: 145; Ebu'l-Fidâ İsmâîl b. Ömer İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Mustafa es-Seyyid Muhammed, Muhammed es-Seyyid Reşâd, Muhammed Fazlu'l-Acmâi, Ali Ahmed Abdülbâki, Hasen Abbas Kutub (Kahire: Mektebetü Evlâdi's-Şeyh li't-Türâs, 2000), 5: 160-162.

⁹ Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 8: 319.

¹⁰ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, thk. Abdullâh Mahmûd Şehâte (Beyrut: Muessesetü't-Târîhi'l-'Arabî, 2002), 1: 469; Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, 4: 198.

¹¹ Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 8: 323, 327, 330; Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer er-Râzî, *Tefsîru'l-Fabri'r-Râzî* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981), 11: 213; Muhammed Reşîd Rızâ, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm* (Kahire: Dâru'l-Menâr, 1947), 6: 344, 345.

¹² Reşîd Rızâ, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm*, 6: 344.

¹³ Râzî, *Tefsîru'l-Fabri'r-Râzî*, 11: 211.

¹⁴ İbn 'Atiyye, *el-Muharraru'l-vecîz fî tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, 3: 145; Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, thk. Abdullâh b. Abdulmuhsin et-Türki (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2006), 7: 413.

¹⁵ Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 8: 330.

¹⁶ Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 8: 330.

hadsiz ifade ve eylemlerine yer vermektedir. Sonunda Kabil, kardeşinin kafasını bir taşla ezerek onu öldürdü.¹⁷

Âdem'in oğlunun zulümle kardeşini öldürdüğü bu hadisenin sonucunda kısasla ilgili hükümler vazedilmiştir. Haksız yere bir insanın öldürülmesi bütün insanların öldürülmesiyle eş değer kabul edilmiştir.¹⁸

Yeryüzündeki ilk cinayetin anlatıldığı ayetler, Allah Resûlü ve iman edenlere yönelik düşmanlıkların söz konusu edildiği bir bağlamda yer almaktadır.¹⁹ Bu kısas ile söz konusu kimselere cevap verilmektedir. Zira Âdem'in oğlu nasıl ki kıskançlık içinde kardeşini öldürdüyse bu gün de onlar Allah Resûlü ve iman edenlere yönelik haddi aşan tavırlar sergiliyorlar. Bu yapılanların sebebi kıskançlıktır.²⁰ Âdem'in oğlu da kardeşine karşı kıskançlık duymaktaydı ve neticede sonu hüsrana oldu.²¹ Onun pişmanlığı ve hüsrana düştüğü haber verilmektedir.²² Yüce Allah, kıskançlığın insan üzerindeki yıkıcı etkisini kardeşler arasındaki bir örnekle bizlere sunmaktadır.

Kardeşler arası kıskançlık konusunda en önemli imtihanlardan birini de kuşkusuz Hz. Yusuf yaşamıştır.²³ Bu kıssanın ibretler, işaretler içerdiği;²⁴ özellikle kardeşler ve akrabalar arası kıskançlık konusunda ahlaki ilkeler²⁵ barındırdığı açıktır.

Yusuf'un rüyasında gördükleri ileride kendisine verilecek nimetleri²⁶ müjdelemekle birlikte bazı sıkıntılı durumları da işaret etmektedir.²⁷ Zira babasının rüyayı kardeşlerine anlatmaması şeklindeki tembihi, dikkat çekicidir. Zira onların Yusuf'a haset etmesinden, düşmanlık

¹⁷ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 1: 470; Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 8: 330 Râzî, *Tefsîru'l-Fabri'r-Râzî*, 11: 211.

¹⁸ Bk. el-Mâide 5/32.

¹⁹ Bk. el-Mâide 5/11-26.

²⁰ Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 8: 317; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2: 224; Reşid Rızâ, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm*, 6: 341.

²¹ Râzî, *Tefsîru'l-Fabri'r-Râzî*, 11: 208, 209.

²² Bk. el-Mâide 5/30, 31.

²³ İlgili ayetler için bk. Yusuf 12/4-20.

²⁴ Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 13: 17; İbn 'Atiyye, *el-Muharraru'l-vecîz fi tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, 5: 44; Kurtubî, *el-Câmi' li abkâmi'l-Kur'ân*, 11: 260; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 8: 16.

²⁵ Muhammed et-Tâhir İbn Âşûr, *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr* (Tunus: Dârü't-Tunusiyye, 1984), 12: 220.

²⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, 7: 273; İbn 'Atiyye, *el-Muharraru'l-vecîz fi tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, 5: 43; Râzî, *Tefsîru'l-Fabri'r-Râzî*, 18: 91, 92; Kurtubî, *el-Câmi' li abkâmi'l-Kur'ân*, 11: 258; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 8: 15.

²⁷ İbn Âşûr, *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr*, 12: 215.

etmelerinden korkmaktadır.²⁸ Hz. Yakub'un daha önceden kardeşlerinin Yusuf'a karşı kıskançlıklarından haberdar olduğu anlaşılmaktadır.²⁹

Yusuf'un kardeşleri, babalarının Yusuf ve kardeşine yönelik tutumundan rahatsızdı. Babalarının bu konuda hatalı olduğunu söylüyorlardı.³⁰ Yusuf'u öldürdüklerinde ondan kurtulacaklarını, artık babalarının kendileriyle ilgileneceğini düşünüyorlardı.³¹ Neticede babalarını ikna edip Yusuf'u götürdüler. Onu bir kuyuya attılar. Kestikleri bir kuzunun kanını da³² onun gömleğine boyadılar.³³

Yaptıkları bu plan pek de inandırıcı değildi. Zira kurt onu yeseydi gömleğin parçalanması gerekirdi.³⁴ Oysa gömlekte bir yırtık yoktu. Hz. Yakub bütün bunları görmüştü ve onların yalanlarının farkındaydı.³⁵ Fakat onlar yaptıklarını kendilerince doğru görüyordu.³⁶ Hz. Yakub Allah'ın bu imtihanına şikâyet,³⁷ feryat, figan etmeden sabredeceğini beyan etmektedir.³⁸

Kıskançlığın insanın akıl ve mantık dairesinin dışına çıkmasına sebep olacağı açıktır. İnsan kıskançlık hâlinde idrak etme, olayları değerlendirme, doğru sonuca varma konusunda zaaf yaşamaktadır. Öyle ki muhafaza etmesi gereken kardeşine zarar vermeye, onu öldürmeye yönelmektedir. Özellikle kardeşler arası münasebetlerde hassasiyet gösterilmesi konusunda İlahî bir uyarının yapıldığı görülmektedir.

²⁸ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 2: 318; Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 13: 13 İbn 'Atiyye, *el-Muharraru'l-vecîz fî tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, 5: 42.

²⁹ Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 13: 13, 14.

³⁰ Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 13: 18; Kurtubî, *el-Câmi' li abkâmi'l-Kur'an*, 11: 261; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 8: 16.

³¹ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 2: 320; Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 13: 19; Kurtubî, *el-Câmi' li abkâmi'l-Kur'an*, 11: 262; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 8: 16.

³² Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 2: 324; Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 13: 35-36; İbn 'Atiyye, *el-Muharraru'l-vecîz fî tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, 5: 55; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 8: 20.

³³ Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 13: 33; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3: 262; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 8: 20.

³⁴ Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 13: 36; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3: 263; Kurtubî, *el-Câmi' li abkâmi'l-Kur'an*, 11: 287; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 8: 21.

³⁵ Kurtubî, *el-Câmi' li abkâmi'l-Kur'an*, 11: 287.

³⁶ Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 13: 39; İbn 'Atiyye, *el-Muharraru'l-vecîz fî tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, 5: 56; Kurtubî, *el-Câmi' li abkâmi'l-Kur'an*, 11: 290.

³⁷ Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 13: 41; İbn 'Atiyye, *el-Muharraru'l-vecîz fî tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, 5: 57; Kurtubî, *el-Câmi' li abkâmi'l-Kur'an*, 11: 290.

³⁸ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 2: 324; Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 13: 40; Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, 7: 286.

2. Duaların Karşılığı Olan Çocuklar

Allah Teâlâ, çocukların Allah'ın bir nimeti olduğunu beyan etmektedir. Allah lütfuyla insanlara kız çocuk, erkek çocuk, hem kız hem de erkek çocuk ihsan eder. Dilediğini ise çocuk sahibi kılmaz.³⁹ Bu açıdan Allah gerek çocuk ile gerekse çocuk nimetinden yoksun bırakmak suretiyle insanları imtihan etmektedir.

İnsan, neslini devam ettirme ve huzura kavuşması açısından çocuk sahibi olmayı arzulamaktadır. Kur'an'da Hz. İbrahim'in ve Hz. Zekeriyâ'nın çocuk sahibi olmak için dua ettiği ve ileri yaşta olmalarına rağmen kendilerine çocuk bahşedildiği haber verilmektedir.

Kur'an, Hz. İbrahim'in salihlerden olacak bir evlat temennisinden bahsetmektedir.⁴⁰ Hz. Lut'un kavminin helaki için gönderilen melekler ona ve hanımına bir çocuk müjdesi vermektedir. Hz. İbrahim'in hanımı bu müjde karşısında ilerlemiş yaşını ve kocamış hâlini beyan ederek şaşkınlıkta.⁴¹ Buna rağmen Yüce Allah onlara İshak'ı ve ardından onun oğlu Yakub'u müjdelemektedir.⁴²

Hz. İbrahim'in hanımının hayret ifadelerinin Allah'ın kudretine yönelik bir hayret anlamı taşımadığı; fakat gençliklerine mi döndürülecekleri yoksa bu hâldeyken mi çocuklarının olacağını merak eden bir şaşkınlık içinde söylendiği belirtilmektedir.⁴³ Allah'ın devam edegelen işleri alt üst eden, ön kabulleri yıkan mucizesi bu şekilde beyan edilmektedir.⁴⁴ Diğer yandan Hz. İbrahim'in kurban hadisesinde kendinden bahsedilen oğlu da bu çerçevede zikredilmektedir.⁴⁵

Kur'an, çocuk talebiyle ilgili samimi, içten duygularla, kısık bir sesle dua eden Zekeriyâ Peygamber'i de zikretmektedir. Hz. Zekeriyâ mabette Meryem'den sorumludur. Meryem'in yanına ne zaman girse odadaki farklı meyveler dikkatini çekmektedir. Kış mevsiminde yaz meyveleri, yaz mevsiminde ise kış meyveleri bulunmaktadır. Bu zamansız, mevsimi gelmeyen meyveler Zekeriyâ'nın dikkatini çekmektedir. Meryem'e

³⁹ Bk. eş-Şûrâ 42/49, 50.

⁴⁰ Bk. es-Sâffât 37/100.

⁴¹ İlgili ayetler için bk. Hûd 11/71-73.

⁴² Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 12: 481; Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne*, 7: 205; İbn 'Atiyye, *el-Muharraru'l-vecîz fi tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, 4: 611.

⁴³ Emînü'l-İslâm Ebî Alî el-Fadl b. el-Hasen et-Tabersî, *Mecma'u'l-beyân fi Tefsîril'-Kur'ân* (Beyrut: Dârü'l-'Ulûm, 2005), 5: 239.

⁴⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3: 217.

⁴⁵ Bu konu ileride "Kurban Edilen Çocuk" başlığı altında ele alınacaktır.

bu meyveleri sorunca “Allah tarafından” cevabını alır. Kuşkusuz Allah dilediğine sayısız rızık verir.⁴⁶

Zekeriya ve hanımı yaşlanmıştır, artık çocuk sahibi olamayacak kadar hastalıklar vücuduna yayılmıştır. Yani artık her ikisi de çocuk sahibi olma zamanını geçirmiştir. Buna rağmen Meryem’in cevabı, Hz. Zekeriya’yı heyecanlandırmıştı.⁴⁷

Hz. Zekeriya, riyadan ve gösterişten uzak kısık bir sesle Allah’a yöneldi.⁴⁸ Zira Allah kalbinin derinliklerinde olanı bilmektedir. Hz. Zekeriya duasında artık zayıfladığını, yaşlandığını söylemektedir.⁴⁹ Karısının artık çocuk sahibi olamayacak bir yaşa geldiğini,⁵⁰ daha önce dua ettiğinde Allah’ın ona cevap verdiğini, duasını kabul ettiğini belirtmektedir.⁵¹ Hz. Zekeriya, Allah’tan “temiz bir nesil” istemektedir. Ayrıca kendinden sonra meydana gelmesi muhtemel sıkıntıları söz konusu etmektedir.⁵²

Bu açıdan Hz. Zekeriya’nın duası peygamberlik yönünden,⁵³ dinin yaşatılması, açısından önem arz etmektedir.⁵⁴ Allah doğacak olan evladı adıyla zikretmekte ve bu ismin daha önce hiç kimseye verilmediğini beyan etmektedir. Yahya ismi, doğacak bu çocuğun imanla⁵⁵ ve nübüvvetle yaşatılması⁵⁶ anlamıyla öne çıkmaktadır. Zekeriya’ya insanların algılarını ve tecrübelerini alt üst eden bir tarzda bir evlat bahşedilirken bu evlâdın ismi de biricik ve özel kılınmaktadır. Zira daha önce Yahya ismiyle,⁵⁷

⁴⁶ Bk. Âl-i İmrân 3/37.

⁴⁷ Zemahşeri, *el-Keşşâf*, 1: 555; İbn ‘Atiyye, *el-Muharraru’l-vecîz fi tefsîri’l-Kitâbi’l-Azîz*, 2: 206; Râzî, *Tefsîru’l-Fabri’r-Râzî*, 21: 196; Muhammed Hüseyin et-Tabatabâî, *el-Mizân fi tefsîri’l-Kur’ân* (Beyrut:Müessesetü’l-‘Alemlî, 1997), 14: 14.

⁴⁸ Taberî, *Tefsîru’t-Taberî*, 15: 453; Zemahşeri, *el-Keşşâf*, 4: 5; İbn ‘Atiyye, *el-Muharraru’l-vecîz fi tefsîri’l-Kitâbi’l-Azîz*, 6: 7; Râzî, *Tefsîru’l-Fabri’r-Râzî*, 21: 181.

⁴⁹ Taberî, *Tefsîru’t-Taberî*, 15: 454; Zemahşeri, *el-Keşşâf*, 4: 5, 6; İbn ‘Atiyye, *el-Muharraru’l-vecîz fi tefsîri’l-Kitâbi’l-Azîz*, 6: 8; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 13: 408.

⁵⁰ Taberî, *Tefsîru’t-Taberî*, 15: 457; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 13: 412.

⁵¹ Taberî, *Tefsîru’t-Taberî*, 15: 455.

⁵² Bk. Âl-i İmrân 3/38; Meryem 19/3-6.

⁵³ Taberî, *Tefsîru’t-Taberî*, 15: 457, 458; İbn ‘Atiyye, *el-Muharraru’l-vecîz fi tefsîri’l-Kitâbi’l-Azîz*, 6: 8; Râzî, *Tefsîru’l-Fabri’r-Râzî*, 21: 183, 184; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 13: 410.

⁵⁴ Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 13: 413.

⁵⁵ Taberî, *Tefsîru’t-Taberî*, 15: 461.

⁵⁶ İbn ‘Atiyye, *el-Muharraru’l-vecîz fi tefsîri’l-Kitâbi’l-Azîz*, 6: 10.

⁵⁷ Taberî, *Tefsîru’t-Taberî*, 15: 462; İbn ‘Atiyye, *el-Muharraru’l-vecîz fi tefsîri’l-Kitâbi’l-Azîz*, 6: 10; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 13: 417.

böyle bir anne ve babadan,⁵⁸ onun benzeri⁵⁹ bir çocuk dünyaya gelmemiştir.

Yahya'nın doğumu müjdelendikten sonra ayetler, Kitab'ı kuvvetle tutmasını emretmekte ve onun ahlaki meziyetlerine işaret etmektedir.⁶⁰ Özellikle Kitab'a yapılan atıf, Hz. Yahya'nın Tevrat'a bağlı olduğu şeklinde yorumlanmaktadır.⁶¹ Tevrat'ı bilerek, anlayarak, onunla amel ederek, onun gereğini yerini getirmek suretiyle yaşamını sürdürmesi emredilmektedir.⁶²

Henüz çocukken Yahya'ya verilen hüküm ise anlayış, hikmet,⁶³ merhamet, muhabbet,⁶⁴ tazim ve saygınlık⁶⁵ şeklinde yorumlanmaktadır. Yahya'nın kendisini oyun için çağıran arkadaşlarına "Ben oyun için yaratılmadım." şeklindeki cevabı dikkat çekicidir.⁶⁶ Çocukluk döneminden itibaren farklı bir bilinç düzeyine sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Hz. Yahya Rabbine karşı itaatkâr iken anne babasına karşı da mütevazı, emredilene yerine getiren, yasaklanandan uzak duran, Rabbine ve anne babasına isyan etmeyen bir çocuktur.⁶⁷ "Doğduğu gün, öleceği gün ve diri olarak kabirden kaldırılacağı gün ona selam olsun!" (Meryem 19/15) beyanıyla yücelik ve kıymet noktasındaki konumu ortaya konulmaktadır.

Çocuk sahibi olmak her insanın isteğidir. Peygamberlerin çocuk sahibi olmak üzere dualarına yer veren Kur'an, duada yer alan dinî ve ahlaki gayeleri özellikle zikretmektedir. Duaların karşılığında bahşedilen çocuklar da dinî ve ahlaki konularda üstünlükleriyle dile getirilmektedir.

3. Yol Gösterici Çocuk

Allah, insanlara doğru yolu göstermeleri için kendi içlerinden peygamberler göndermiştir.⁶⁸ Peygamberler Allah tarafından bu göreve seçilmelerinden itibaren kavimlerini Allah'a imana, Allah'a kulluğa davet

⁵⁸ Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 15: 461; İbn 'Atiyye, *el-Muharraru'l-vecîz fî tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, 6: 10; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, 13: 417.

⁵⁹ Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 15: 462; İbn 'Atiyye, *el-Muharraru'l-vecîz fî tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, 6: 10; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, 13: 417.

⁶⁰ Bk. Meryem 19/12-15.

⁶¹ Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 15: 473; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4: 9; Râzî, *Tefsîru'l-Fab-ri'r-Râzî*, 21: 192.

⁶² İbn 'Atiyye, *el-Muharraru'l-vecîz fî tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, 6: 13.

⁶³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4: 10.

⁶⁴ Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 15: 477; İbn 'Atiyye, *el-Muharraru'l-vecîz fî tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, 6: 13; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, 13: 424.

⁶⁵ Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 15: 477; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, 13: 425.

⁶⁶ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, 13: 423.

⁶⁷ Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 15: 480, 481.

⁶⁸ Bk. Bakara 2/151; Âl-i İmrân 3/164; el-Cum'a 62/2.

etmektedir. Davet sürecinde Allah'ın elçisi kendisinin Allah tarafından seçildiğini özellikle beyan etmektedir. Hz. İbrahim ise peygamberlik iddiasını gündeme getirmeden kavmine yol gösterici bir eylem ve söylemle karşımıza çıkmaktadır.

İbrahim, içinde yaşadığı toplumdaki puta tapıcılığa karşı hakikati bulmaya yönelen ve kavmini de bu çabasına ortak eden bir çocuktur. Onun kâinat üzerinde gördüğü muazzam varlıklara hayranlıkla kurduğu cümleleri, nihayetinde Allah'a imana ulaştığını beyan eden ifadeleri Kur'an'da ele alınır: “Böylece biz, kesin iman edenlerden olması için İbrahim'e göklerin ve yerin melekûtunu gösteriyorduk. Gecenin karanlığı onu kaplayınca bir yıldız gördü, Rabbim budur, dedi. Yıldız batınca, batanları sevmem, dedi. Ayı doğarken görünce, Rabbim budur, dedi. O da batınca, Rabbim bana doğru yolu göstermezse elbette yoldan sapan topluluklardan olurum, dedi. Güneşi doğarken görünce de, Rabbim budur, zira bu daha büyük, dedi. O da batınca, dedi ki: Ey kavmim! Ben sizin (Allah'a) ortak koştuğunuz şeylerden uzağım. Ben hanîf olarak, yüzümü gökleri ve yeri yoktan yaratan Allah'a çevirdim ve ben müşriklerden değilim.” (el-En'âm, 6/75-79)

İbrahim'in çocukluk döneminde,⁶⁹ henüz mükellef olmadığı bir yaşta⁷⁰ söylediği bu sözler, birer düşünce aşaması olarak değerlendirilmektedir. Onun konuşmasında yer verdiği tapınılması muhtemel her bir varlıkla ilgili iddiayla beraber cevabı da zikretmesi dikkat çekicidir. Âdeta münazarada bulunarak hakikati ortaya çıkarmaya çalışmaktadır.⁷¹

Hakikate yolculuğunda sözlü delillerini getirdiği gibi eylemsel boyutta da çalışmalarına devam etmektedir. Kavminin düşünce sistemini, inançlarını kökten değiştirmeye yönelik olarak bu sefer, taptıkları putlara yönelmiştir.

Kavminin bayram hazırlığı yaptığı bir sırada rahatsızlığını mazeret göstererek onlara katılmamıştı. Bu sırada onların taptıkları putları kırmış⁷² ve baltayı da büyük putun eline yerleştirmişti.⁷³ Kavmi eğlencelerinden döndüklerinde putlarının kırıldığını gördüler. Aralarında soruştururken “İbrahim denen bir gencin bunları diline doladığını işitmiştik”

⁶⁹ Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 9: 360; Taberî, *Mecmau'l-beyân*, 4: 71; İbn 'Atiyye, *el-Muharraru'l-vecîz fî tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, 3: 402; Râzî, *Tefsîru'l-Fabri'r-Râzî*, 13: 50. Müfessir Râzî, Hz.İbrahim'in bu sözleri bulığdan önce mi yoksa sonra mı söylediğine ilişkin görüşleri delilleriyle birlikte ele alır. Bk. Râzî, *Tefsîru'l-Fabri'r-Râzî*, 13: 50-53.

⁷⁰ İbn 'Atiyye, *el-Muharraru'l-vecîz fî tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, 3: 402, 403.

⁷¹ Muhammed Reşid Rızâ, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm*, 7: 558.

⁷² Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 3: 611; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 9: 413.

⁷³ Râzî, *Tefsîru'l-Fabri'r-Râzî*, 22: 185; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 9: 413.

(el-Enbiyâ 21/20) deyip İbrahim'e yönelirler. Bu işi kendisinin yapıp yapmadığı sorulunca en büyük putun elindeki baltayı göstererek ona sormalarını istemektedir. “*Bu işi şu büyükleri yapmıştır. Eğer konuşabiliyorlarsa onlara sorun!*” (el-Enbiyâ 21/63) şeklindeki yanıtı kavminin yanlış inançlarını reddederek doğru bir temel üzerinde düşünmelerini sağlamaya yöneliktir.⁷⁴ Amacı muhataplarının akletmesini, düşünmesini sağlamaktır.⁷⁵ Konuşamayan ve kendilerini savunmaktan aciz bu varlıklar, tapınmaya değer değil, mesajı vermektedir.⁷⁶

Bir peygamberlik iddiası olmadan kurduğu cümleler ve gösterdiği tepki, İbrahim'in kavmi içinde yol gösterici, uyarıcı konumuyla örnekliğini bizlere göstermektedir: “*İbrahim'de ve onunla beraber olanlarda, sizin için gerçekten güzel bir örnek vardır.*” (Mümtehine 60/4)

4. Allah'a Emanet Edilen Çocuklar

Kur'an Allah'a emanet edilen çocuklardan bahsetmektedir. Bu emanet bazen annelerin açık ifadelerinde yer alırken bazen Allah, ilgili çocuğu muhafaza edeceğine dair beyanını anneye iletir. Her iki hâlde de annelerin zikredilmesi, dikkat çekicidir. Bir annenin zor ve sıkıntılı bir süreçte çocuğunu sadece Allah'a emanet edebileceği açıktır. Bu noktada Allah Teâlâ, annenin biricik emanetine en güzel şekilde sahip çıktığını beyan etmektedir.

Allah'ın koruması altındaki çocuklardan biri de Musa'dır. Firavun'un İsrailoğulları'ndan erkek çocukları öldürdüğü bir dönemde Musa dünyaya gelmişti. Annesi onun doğumuyla birlikte büyük bir tedirginlik içindeydi. Bu noktada Yüce Allah, Musa'nın annesine vahyedildiğini beyan etmektedir.⁷⁷

Musa'nın doğumundan sonra annesinin bir müddet çocuğunu emzirmesi emredilmektedir. Daha sonra korkuya düşerse onu bir sepetin içinde koyarak suya bırakması ilham edilmektedir.⁷⁸ Çocuğunu Firavun ve adamlarının öldürmesinden⁷⁹ yahut ondan ayrılmaktan korkmaması⁸⁰ emredilmektedir.

⁷⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, 12: 164, 165.

⁷⁵ İbn Âşûr, *et-Tabrîru ve't-tenvîr*, 17: 102.

⁷⁶ Tabersî, *Mecmau'l-beyân*, 7: 71; Kurtubî, *el-Câmi' li abkâmi'l-Kur'an*, 14: 221.

⁷⁷ İlgili ayetler için bk. Tâhâ 20/38-40; el-Kasas 28/7-13.

⁷⁸ Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 18: 157; Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, 11: 11; İbn 'Atiyye, *el-Muharraru'l-vecîz fi tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, 6: 571; Kurtubî, *el-Câmi' li abkâmi'l-Kur'an*, 16: 233, 234; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 10: 443.

⁷⁹ Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 18: 158; Kurtubî, *el-Câmi' li abkâmi'l-Kur'an*, 16: 234.

⁸⁰ Kurtubî, *el-Câmi' li abkâmi'l-Kur'an*, 16: 234.

Annesi kendine emredildiği şekilde Musa'yı bir sepet içinde koyup suya bırakmış, sepet suda akıp giderken Firavun'un sarayının yanındaki ağaçlara takılıp durmuştur. Saraydakiler sepeti açıp bebeği görmüşler;⁸¹ Firavun durumdan haberdar olunca da bebeği öldürmek istemiştir. Firavun, bebeğin İsrailoğulları'ndan olmasından ve helaklarına sebep olmasından korktuğunu söylemektedir.⁸² Buna karşın Firavun'un karısı Asiye, bebeğe karşı bir yakınlık ve muhabbet duymaktadır.⁸³ Bebeğin sevimli bir yapıda olması sebebiyle ailesinin huzurla dolacağını düşünmektedir.⁸⁴ Nihayetinde bebeğin sarayda kalmasına izin verilmiştir.

Çocuğun Firavun'un yanına yerleştirilmesi, onun iradesi dışında istemeden söz konusu olan bir durumdur.⁸⁵ Yüce Allah, emanet aldığı bu çocuğu düşmanın yanında büyüttü, düşmanı eliyle ona yardım etti. Firavun'un erkek çocuklarını öldürüp esas düşmanı olan Musa'yı bırakması, üstelik onu kendi gözetiminde büyütmesi ve eğitmesi⁸⁶ Allah'ın yüce kudretini ortaya koymakta; Firavun gibi her şeye gücünün yettiğini düşünen bir kimsenin bile aciziyetini beyan etmektedir.

Musa'nın ayrılışının ardından anne, büyük bir ıstırap duymaktadır. Musa'nın ayrılığından dolayı hiçbir şey düşünemez olmuştur.⁸⁷ Gönülünde sadece ondan kaynaklı hüznün vardır.⁸⁸ Neredeyse onun kendisinin oğlu olduğunu açıklayacaktır.⁸⁹ Allah Musa'nın annesinin kalbini sükûnete erdirmeseydi,⁹⁰ sabır konusunda onu desteklemeseydi,⁹¹ onun

⁸¹ İbn 'Atiyye, *el-Muharraru'l-vecîz fi tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, 6: 572; Râzî, *Tefsîru'l-Fabri'r-Râzî*, 24: 227.

⁸² Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 18: 159, 160 İbn 'Atiyye, *el-Muharraru'l-vecîz fi tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, 6: 573; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 10: 444.

⁸³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, 11: 13 Râzî, *Tefsîru'l-Fabri'r-Râzî*, 24: 228.

⁸⁴ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 10: 444.

⁸⁵ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, 16: 235.

⁸⁶ Tabatabâî, *el-Mizân fi tefsîri'l-Kur'an*, 16: 11.

⁸⁷ İbn 'Atiyye, *el-Muharraru'l-vecîz fi tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, 6: 573; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, 16: 238.

⁸⁸ Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 18: 167-170; Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, 11: 14; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 10: 445.

⁸⁹ Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 18: 170, 171; İbn 'Atiyye, *el-Muharraru'l-vecîz fi tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, 6: 574; Râzî, *Tefsîru'l-Fabri'r-Râzî*, 24: 230; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, 16: 239.

⁹⁰ Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 18: 172; Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, 11: 15; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 18: 445.

⁹¹ İbn 'Atiyye, *el-Muharraru'l-vecîz fi tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, 6: 574; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, 16: 240.

kalbini imanla tutmasaydı⁹² böyle bir hata yapabilirdi. Oysa Allah hikâyenin henüz başında bu bebeğin annesine döndürüleceğini haber vermiştir.⁹³ Bu esnada sarayda bu yeni bebek için ilk ve en önemli besin kaynağı olan anne sütünün temin edilmesine çalışılmıştır. Allah Teâlâ, bebeğe karşı merhameti ve fazlı sebebiyle annesinden başkasının sütünü emmesine izin vermemiştir.⁹⁴ Daha önceden bebeği takip eden Musa'nın kız kardeşi, onlara tavsiyede bulunmuştur. Onu emzirecek,⁹⁵ eğitecek, ona şefkatle bakacak⁹⁶ bir aileden onlara bahsetmiştir. Neticede Allah'ın kendisine vadettiği üzere anne, bebeğine kavuşmuştur.⁹⁷

Allah'ın kendisinin emanet aldığı bir bebeğe, hem de düşmanı eliyle yardımını anlatan Hz. Musa'nın kıssası, anne ve bebeğinin özel ve değerli birlikteliğine işaret etmesi açısından önemlidir.

Emanet edilen diğer çocuk ise Meryem'dir. Allah'a adanan bir kız çocuğu olarak Meryem, İslam'da özel bir değere sahiptir. Meryem'in annesi ilerlemiş yaşına rağmen çocuk sahibi olmuştu. Allah için karnındaki bebeğini mabede adanmış, onun Allah'a ibadete mahsus kılınmasını arzu etmiştir.⁹⁸

Meryem'in annesi, karnındaki bebeği bir erkek çocuğu olur ümidiyle bağışlamıştı. Kız çocuğu olunca; "*Rabbim! Onu kız doğurdum. -Oysa Allah onun ne doğurduğunu daha iyi bilmektedir- erkek de kız gibi değildir. Ben onun adını Meryem koydum, işte ben onu ve soyunu kovulmuş şeytana karşı senin korumana bırakıyorum*" (Âl-i İmrân 3/36) diyerek Allah'a teslimiyetini ifade etmiştir.

Annesi onu ve neslini şeytandan sığınarak Allah'a emanet etmektedir.⁹⁹ Onu, karşılaşması muhtemel din ve dünyaya ait sıkıntılardan Allah'ın muhafazasına bırakmaktadır.¹⁰⁰ Allah da bu emaneti kabul etmektedir. Allah onun bu bağışından razı olduğunu beyan etmektedir.¹⁰¹

⁹² Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 18: 173; Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, 11: 15; İbn 'Atiyye, *el-Muharraru'l-vecîz fi tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, 6: 574; Kurtubî, *el-Câmi' li abkâmi'l-Kur'ân*, 16: 240.

⁹³ Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 18: 168.

⁹⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, 11: 16.

⁹⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, 11: 17; İbn 'Atiyye, *el-Muharraru'l-vecîz fi tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, 6: 576; Râzî, *Tefsîru'l-Fabri'r-Râzî*, 14: 231; Kurtubî, *el-Câmi' li abkâmi'l-Kur'ân*, 16: 243.

⁹⁶ Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 18: 179; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 10: 446.

⁹⁷ Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 18: 180; Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, 11: 18.

⁹⁸ Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 5: 331.

⁹⁹ Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 5: 339; İbn 'Atiyye, *el-Muharraru'l-vecîz fi tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, 2: 202; Tabersî, *Mecma'u'l-beyân fi tefsîri'l-Kur'ân*, 2: 228.

¹⁰⁰ Râzî, *Tefsîru'l-Fabri'r-Râzî*, 8: 29.

¹⁰¹ Tabersî, *Mecma'u'l-beyân fi tefsîri'l-Kur'ân*, 2: 229.

Dolayısıyla bu kız çocuğunun eğitimi, terbiyesinin üstlenilmesi ve işlerinin düzenlenmesi Allah tarafından koruma altına alınmıştır.¹⁰²

Allah Teâlâ, Meryem'in büyütülmesi konusunda "bitki" örneğini vermektedir.¹⁰³ Onun terbiyesi noktasındaki itinaya, özene dikkat çekilmektedir.¹⁰⁴ Gıdası, rızkı, eğitimi ve yetiştirilmesi,¹⁰⁵ Allah tarafından gerçekleştirilmiştir.¹⁰⁶

Mabede adanan bu kız çocuğunun kimin sorumluluğunda olacağı konusunda da Allah'ın Meryem'i muhafazası açıktır. Din adamlarının önderlerinden olan,¹⁰⁷ seçkin bir kul ve bir peygamber, aynı zamanda Meryem'in teyzesinin eşi¹⁰⁸ Hz. Zekeriya, Meryem'le ilgilenmek üzere seçilmektedir.¹⁰⁹

Hz. Zekeriya, Allah'a emanet edilen bu nadide çiçek için mabette bir yer inşa etmektedir. Kapısına bir avlu yapmakta ve kendisinden başka hiç kimsenin oraya çıkmasına izin verilmemektedir. Bu yerin basamaklı bir girişi ve kilitli bir kapısı bulunmaktadır.¹¹⁰ Hz. Zekeriya günlük olarak onun ihtiyaçlarını getirmektedir.¹¹¹ Dolayısıyla Meryem'in korunması noktasında çalışılmaktadır.

Meryem, Allah'a emanet edilen bu çocuk, Allah tarafından özel olarak da nimetlendirilmektedir. Hz. Zekeriya, mihraptaki yerine ne zaman girse Meryem'in yanında yazın kış meyvelerini, kışın yaz meyvelerini bulmaktadır.¹¹² Meryem'in bu zamansız meyvelerle donatılması karşısında verdiği "Allah'tandır." (Âl-i İmrân 3/37) şeklindeki cevabı önemlidir. Meryem cevabında Allah'ın hazinesinin genişliğine ve hesapsız verişine dikkat çekmektedir.¹¹³

¹⁰² Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmî'l-Kur'an*, 5: 104.

¹⁰³ Bk. Âl-i İmrân 3/37.

¹⁰⁴ Râzî, *Tefsîru'l-Fabri'r-Râzî*, 8: 30.

¹⁰⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1: 553.

¹⁰⁶ Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 5: 345.

¹⁰⁷ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 1: 272.

¹⁰⁸ İbn 'Atiyye, *el-Muharraru'l-vecîz fi tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, 2: 203 Râzî, *Tefsîru'l-Fabri'r-Râzî*, 8: 26.

¹⁰⁹ Bk. Âl-i İmrân 3/44.

¹¹⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1: 553; Râzî, *Tefsîru'l-Fabri'r-Râzî*, 8: 32; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmî'l-Kur'an*, 5: 108.

¹¹¹ Taberî, *Mecma'u'l-beyân fi tefsîri'l-Kur'an*, 2: 230.

¹¹² Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 5: 353, 356, 359; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1: 553; İbn 'Atiyye, *el-Muharraru'l-vecîz fi tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, 2: 205.

¹¹³ Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 5: 359, 360; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1: 554; İbn 'Atiyye, *el-Muharraru'l-vecîz fi tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, 2: 206.

Allah'a emanet edilen Meryem, Allah'ın koruması altında yetiştirilmiştir. Dürüstlüğü, fazileti, edebiyi âlemlerdeki kadınlara üstün kılınmıştır.¹¹⁴ Nihayetinde o ve evladı birer mucize olarak sunulmaktadır.¹¹⁵

5. Mucize Çocuk

Daha önce Allah'a adanan Meryem, mabette ibadetlerine devam ederken melek kendisine Allah'ın kelimesi olan bir çocuk müjdesini vermektedir.¹¹⁶ Nikâhlanmadan çocuk sahibi olmayı hayretle karşılayan Meryem'e cevaben Allah'ın bir mucize ve rahmet olarak bu çocuğu yarattığı beyan edilmektedir.¹¹⁷ Meryem, başına gelen bu hadisenin insanlar arasında genel olarak bilinen duruma aykırı olmasından dolayı hayret etmektedir.¹¹⁸ Meryem'e verilen cevapta Allah'ın yüce kudreti ve iradesi karşısında hiçbir engelin bulunmadığı açıkça beyan edilmektedir.¹¹⁹

İsa'nın dünyaya gelmesi Allah tarafından verilen bir mucizedir. Kur'an, bu büyük mucizenin Allah tarafından olduğunu; İsa'nın Allah'ın kulu olduğunu defaatle beyan etmektedir.¹²⁰

Dünyaya gelmesi bir mucize olan İsa, bebekken de mucizeler göstermektedir. İsa'nın küçükken de büyükken de insanlarla konuşacağı haber verilmektedir.¹²¹ Küçükken, beşikteyken konuşması bir mucizedir.¹²² Beşikteyken konuşması: annesine atılan iftiralara karşı annesinin temizliğini ortaya koyan bir mucize olarak beyan edilmektedir.¹²³ Annesi için söz konusu olabilecek muhtemel iftiralara karşı onun cevap vereceği ifade edilmektedir.¹²⁴

¹¹⁴ İlgili ayetler için bk. Âl-i İmrân 3/42-43; el-Mâide 5/75; el-Enbiyâ 21/91; et-Tahrîm 66/12.

¹¹⁵ Bk. el-Mü'minûn 23/50.

¹¹⁶ Bk. Âl-i İmrân 3/45.

¹¹⁷ Bk. Meryem 19/20, 21.

¹¹⁸ Râzî, *Tefsîru'l-Fabri'r-Râzî*, 8: 59.

¹¹⁹ Tabersî, *Mecma'u'l-beyân fi tefsîril'-Kur'ân*, 2: 230.

¹²⁰ İlgili ayetler için bk. en-Nisâ 4/172; el-Mâide 5/17, 72, 75; Meryem 19/34, 36; ez-Zuhrûf 43/59.

¹²¹ Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 5: 413; İbn 'Atiyye, *el-Muharraru'l-vecîz fi tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, 2: 223; Râzî, *Tefsîru'l-Fabri'r-Râzî*, 8: 57; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 5: 139.

¹²² Râzî, *Tefsîru'l-Fabri'r-Râzî*, 8: 58; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 5: 138.

¹²³ Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 5: 412; Tabersî, *Mecma'u'l-beyân fi tefsîril'-Kur'ân*, 2: 239; Râzî, *Tefsîru'l-Fabri'r-Râzî*, 8: 57.

¹²⁴ İbn 'Atiyye, *el-Muharraru'l-vecîz fi tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, 2: 223; Tabersî, *Mecma'u'l-beyân fi tefsîril'-Kur'ân*, 2: 238.

Mucize olarak dünyaya gelen çocuk, bir mucize olarak beşikte konuşmaktadır. Daha çocukken peygamberlikle müjdelenmektedir. Yüce Allah, masum bir bebeği, dininin bir mucizesi kılmıştır.

6. Allah'a Kurban Sunulan Çocuk

Hız. İbrahim, ilerleyen yaşına rağmen çocuk sahibi olamamıştı. Kendisinin salih bir evlat talebinden Kur'an'da bahsedilmektedir.¹²⁵ Ona halim bir çocuk müjdelenmektedir. Halim, gücü yetmesine rağmen vakti gelmeden bir işte acele etmemek,¹²⁶ vakarlı, ağırbaşlı, yumuşak huylu ve akıllı,¹²⁷ sinirlenmeye karşı kişinin kendisini tutması,¹²⁸ zalimi cezalandırmayı ertelemesi¹²⁹ anlamlarına gelmektedir.

Müjdelenen çocuğun İshak olduğu kaynaklarda yer almakla birlikte¹³⁰ söz konusu çocuğun İsmail olduğu¹³¹ belirtilmektedir.

Hız. İbrahim'in oğlu, babasıyla birlikte yürüyüp iş görecektir,¹³² konuşabilecek ve anlayabilecek¹³³ bir yaşa geldiğinde bu olay meydana gelmektedir. Hız. İbrahim, rüyasında oğlunu kurban ettiğini görmektedir. Peygamberlerin gördüğü rüya haklıdır.¹³⁴ Dolayısıyla bu, Allah'tan gelen bir emirdir. Hız. İbrahim, konuyu oğluna aktarmakta; onun düşüncesini sormaktadır.¹³⁵ İbrahim, bu ciddi görev için oğlunun hazır olup olmadığı

¹²⁵ Bk. es-Sâffât 37/100.

¹²⁶ Tabersî, *Mecma'u'l-beyân fi tefsîril'-Kur'an*, 8: 244.

¹²⁷ Ebu'l-Kâsım Cârullah Muhammed b. Ömer b. Ahmed ez-Zemahşerî, *Esâsü'l-belâga*, thk. Muhammed Bâsil Uyûnüssûd, (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998), "hilm", 1: 210.

¹²⁸ er-Râgıb el-İsfahânî, *Müfredâtü elfâzî'l-Kur'an*, thk. Safvân Adnân Dâvûdî, (Dimeşk, Beyrut:Dârü'l-Kâ'a, 2009), "hilm", 253; Ali b. Muhammed b. Ali el- Cürçânî, *Kitâbu't-Ta'rifât*, thk. Adil Enver Hadr (Beyrut-Lübnan:Dârul Ma'rife, 2007), 88.

¹²⁹ Cürçânî, *Kitâbu't-Ta'rifât*, 88.

¹³⁰ Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 19: 578, 580; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, 10: 3220, 3223; Ebül-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî, *el-Nüket ve'l-uyûn -Tefsîru'l-Mâverdî*, nşr. Seyyid b. Abdülmaksûd b. Abdürrahîm (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye Müessesetü'l-Kütübî's-Sekâfe, ts.), 5: 60; Tabersî, *Mecma'u'l-beyân fi tefsîril'-Kur'an*, 8: 245; Kurtubî, *el-Câmi' li abkâmi'l-Kur'an*, 18: 61-63; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, 12: 46-48.

¹³¹ Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 19: 592-598; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, 10: 3223; Tabersî, *Mecma'u'l-beyân fi tefsîril'-Kur'an*, 8: 246; Kurtubî, *el-Câmi' li abkâmi'l-Kur'an*, 18: 63-64; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, 12: 48-51.

¹³² Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 19: 578, 579; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, 10: 3220; Tabersî, *Mecma'u'l-beyân fi tefsîril'-Kur'an*, 8: 244; Kurtubî, *el-Câmi' li abkâmi'l-Kur'an*, 18: 61; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, 12: 38.

¹³³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5: 221.

¹³⁴ Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 19: 580, 582; Tabersî, *Mecma'u'l-beyân fi tefsîril'-Kur'an*, 8: 245; Kurtubî, *el-Câmi' li abkâmi'l-Kur'an*, 18: 65.

¹³⁵ Bk. es-Sâffât 37/102.

ğını belirlemek üzere sorduğu bu soruyla, hem oğlunu bilgilendirmekte hem de onu bu işe alıştırmaktadır.¹³⁶

Her ikisi de Allah'ın emrinde ittifak edip¹³⁷ Allah'ın emrine teslim olunca¹³⁸ bu işe yönelmişlerdir. İbrahim, oğlunu yüzüstü yatırmaktadır.¹³⁹ Zira onun yüzünü gördüğünde yüreğinde bir acıma ya da şeytanın vesvesesi olmasını istemiyordu.¹⁴⁰ Her şey emrin yerine getirilmesi için hazırlanmışken emrin yerine getirildiğini beyan eden buyruk indirilmiştir.¹⁴¹ Hz. İbrahim hemen bıçağı bırakmış ve oğlunun kafasını kaldırmıştır.¹⁴² Onlara kurban olarak büyük bir koç gönderilmiştir.¹⁴³

Allah'ın güçlülere karşı itaatten vazgeçmeyenlere bir çıkış yolu bahşedeceği beyan edilmektedir.¹⁴⁴ Nihayetinde halim olan iki kul,¹⁴⁵ baba ve oğlu Kur'an'ın işaret ettiği üzere "büyük ve ciddi bir iş"¹⁴⁶ olan kurban hadisesinde imtihanı başarıyla sonlandırmıştır. Zaten bu hadise her ikisinin de hilmini ortaya koymaktadır.¹⁴⁷ Kurbanla ilgili olayın sonunda Allah kıyamete kadar insanlar için İbrahim'in güzel bir hatıra olarak kalacağını beyan etmektedir.¹⁴⁸

7. Yetim Çocuk

İlahî vahyin ilk muhatabı olan toplumda güç ve servete dayalı bir düzenin hâkim olduğu görülür. Güç ve kuvvet, iktidarı belirleyen temel unsurlar arasındadır. Böylesi bir toplumda söz konusu güç ve kuvvetten yoksun bulunan bireyler, toplum tarafından dışlanan, horlanan ve eziyete maruz kalan grubu oluşturmaktadır. Bu bakımdan insanın hayatının ilk dönemlerinde, himaye ve yardıma ihtiyaç duyduğu çocukluk

¹³⁶ Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 19: 583; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5: 221.

¹³⁷ Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 19: 584; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, 5: 61.

¹³⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5: 222; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, 5: 61; Tabersî, *Mecma'u'l-beyân fi tefsîril'-Kur'an*, 8: 245; Kurtubî, *el-Câmi' li abkâmi'l-Kur'an*, 18: 68.

¹³⁹ Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 19: 585; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 10: 3224.

¹⁴⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5: 222.

¹⁴¹ Bk. es-Sâffât 37/105.

¹⁴² İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 10: 3220.

¹⁴³ Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 19: 581; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 10: 3221; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 10: 224; Kurtubî, *el-Câmi' li abkâmi'l-Kur'an*, 18: 73; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 12: 40.

¹⁴⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5: 223; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 12: 43.

¹⁴⁵ İlgili ayetler için bk. et-Tevbe 9/114; Hûd 11/75; es-Sâffât 37/101.

¹⁴⁶ Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 19: 587; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, 5: 62; Tabersî, *Mecma'u'l-beyân fi tefsîril'-Kur'an*, 8: 245; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 12: 43.

¹⁴⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5: 220.

¹⁴⁸ Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 19: 605.

yıllarında, güç ve kuvvetten uzak olduğu dönemde, onu himaye edip koruyan kimselerin bulunmaması ciddi bir tehlikeyi beraberinde getirmektedir. Zira koruyucu ve himaye edici baba figürünün yer almadığı bir çocukluk dönemi, söz konusu toplumda zorlu bir imtihan anlamına gelmektedir. Yetim çocukların himaye edilip korunması, haklarının belirlenmesi bu açıdan önemlidir. Nitekim Kur'an, yetimler konusunu özel olarak ele almaktadır. Yetimlerin himaye edilmesi, korunması, onların haklarının dikkate alınması konuları kesin ve bağlayıcı ifadelerle beyan edilmektedir.¹⁴⁹

Yetimler konusunda farklı meselelere yer veren Kur'an ayetleri, İlahî vahyin muhatabı Yüce Peygamber'in hayatına da işaret etmektedir. Allah Resûlü'nün yetim olduğunu hatırlatan ayetin devamında, yetimlerin hakları konusunda uyarı ifadeleri kullanılmaktadır: “*O seni yetim bulup barındırmadı mı? Seni yol bilmez hâlde bulup yol göstermedi mi? Ve seni yoksul bulup zengin etmedi mi? O hâlde sakın yetimi ezme! El açıp isteyeniyi de sakın boş çevirme! Rabbinin lütuflarını şükranla an.*” (ed-Duhâ 93/6-11).

Babasını kaybeden kimseye *yetim* denir.¹⁵⁰ Yetimliğin bülüğ dönemine kadar olduğu, bülüğe eriştikten sonra *yetim* isminin kullanılmayacağı ifade edilmektedir.¹⁵¹ Bu kelime kök itibarıyla tekliği, biricik olmayı,¹⁵² yalnızlığı,¹⁵³ gafleti ve geri kalmayı¹⁵⁴ da ifade etmektedir.

¹⁴⁹ Konuyla ilgili ayetler için bk. el-Bakara 2/83, 177, 220; en-Nisâ 4/9, 10, 36, 127; el-En'âm 6/152; el-Enfâl 8/41; ed-Duhâ 93/9-11; el-Mâ'ûn 107/1-3.

¹⁵⁰ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-'Ayn*, thk. 'Abdulhamîd Hindâvî (Beyrut: Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, 2003), “yeteme”, 1: 339; Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tebzîbu'l-luğa*, thk. 'Abdusselâm Muhammed Hârûn (Mısır: el-Müessetü'l-Mısıriyyetü'l-Âmmetü li't-Te'lîf ve'l-Enbâ' ve'n-Neşr, ts.), “yeteme”, 14: 339; Zemahşerî, “yeteme”, 2: 387.

¹⁵¹ Ezherî, “yeteme”, 14: 339.

¹⁵² Ebû't-Tâhir Mecduddîn el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-mubît*, thk. Muhammed Naîm el-Arkasûsî (Beyrut: Müessetü'r-Risâle, 2005), “yeteme”, 1172. Tefsirlerde kelimenin bu anlamına işaret edilmektedir. Allah Resûlü'nün içinde bulunduğu toplum içindeki değeri ve önemine atıfla “düretün yetîmün” ifadesine yer verilmektedir. O, taşıdığı değer itibarıyla biriciktir. Bk. Râzî, *Tefsîru'l-Fabri'r-Râzî*, 31: 215; Kurtubî, *el-Câmi' li abkâmi'l-Kur'ân*, 22: 342.

¹⁵³ Ezherî, “yeteme”, 14: 340; Ebû'l-Huseyn Ahmed İbn Fâris, *Mu'cemu mekâyisi'l-luğa*, thk. 'Abdusselâm Muhammed Hârûn (b.y.: Dâru'l-Fikr, ts.), “yeteme”, 6: 154.

¹⁵⁴ Ezherî, “yeteme”, 14: 340.

Günün ilk saatlerindeki aydınlığa,¹⁵⁵ güneşin yükselip¹⁵⁶ ışıklarını yaymaya başladığı zamana,¹⁵⁷ gündüze ve sükûna eren geceye¹⁵⁸ yemin ederek başlayan Duhâ suresinde Hz. Peygamber'in nübüvvet öncesi durumundan bahsedilmektedir.¹⁵⁹ Allah'ın onu yetim olarak bulup barındırması, koruyup muhafaza etmesi hatırlatılmaktadır.¹⁶⁰

Hz. Peygamber, daha annesinin karnındayken babası vefat etmiş, altı yaşına gelince ise annesini kaybetmişti. Dedesi Abdulmuttalib onu himaye etmişti. Ancak henüz sekiz yaşındayken dedesi de vefat etmişti.¹⁶¹ Bu dönemde amcası Ebû Tâlib onu himayeyi üzerine almıştı.¹⁶² Allah Resûlü'nün anne ve babasından yoksun olarak geçirdiği çocukluk dönemine işaret eden ilgili ayetler devamında uyarı ifadelerine yer vermektedir. Yetimlere zulmetmek, onların mallarını zorla almak yasaklanmaktadır. Onlara haklarının verilmesi emredilmektedir.¹⁶³ Nasıl ki Allah, Hz. Peygamber'i yetim bulup barındırdıysa şimdi o ve bütün Müslümanlar da yetimlere şefkatli bir baba gibi davranmalıdır.¹⁶⁴ Allah'ın kendisine iyilik ettiği gibi o da yetimlere iyilikte bulunmalıdır.¹⁶⁵

Ayetlerde zikredilen nimetlerden biri de Allah Resûlü'nün peygamberlik öncesi şaşkın hâlinin¹⁶⁶ nübüvvet nimetiyle hidayete erdirilmesi suretiyle giderilmesidir.¹⁶⁷ Hz. Peygamber'in nübüvvet öncesi durumunu ifade eden “*İşte böylece sana da kendi buyruğumuzla bir ruh (Kur'an) vahyettik. Sen kitap nedir, iman nedir bilmiyordun; ama şimdi onu, dilediğimiz kullarımızı sayesinde doğruya eriştirdiğimiz bir ışık kıldık. Hiç şüphe yok ki sen doğru yolu göstermektesin. (eş-Şûrâ 42/52)*” ayetleri onun Kur'an vahiyiyle zenginleşen dünyasına atıfta bulunmaktadır.

¹⁵⁵ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 4: 731.

¹⁵⁶ Râzî, *Tefsîru'l-Fabri'r-Râzî*, 31: 208.

¹⁵⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 6: 390.

¹⁵⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 6: 390; İbn 'Atiyye, *el-Muharraru'l-vecîz fî tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, 8: 638; Kurtubî, *el-Câmi' li abkâmi'l-Kur'an*, 22: 335.

¹⁵⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 6: 392.

¹⁶⁰ Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 24: 489.

¹⁶¹ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 14: 384.

¹⁶² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 6: 392; Râzî, *Tefsîru'l-Fabri'r-Râzî*, 31: 210; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 14: 384.

¹⁶³ Kurtubî, *el-Câmi' li abkâmi'l-Kur'an*, 22: 347, 348.

¹⁶⁴ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 14: 385.

¹⁶⁵ Râzî, *Tefsîru'l-Fabri'r-Râzî*, 31: 220.

¹⁶⁶ Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 24: 489.

¹⁶⁷ İbn 'Atiyye, *el-Muharraru'l-vecîz fî tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, 8: 640; Kurtubî, *el-Câmi' li abkâmi'l-Kur'an*, 22: 342, 343.

Kuşkusuz yetim bir çocukluk döneminin akabinde Hz. Peygamber'in mali yönden belli imkânlardan yoksun kaldığı açıktır. Bu bakımdan Duhâ suresindeki ilgili ayetler, onun fakirliğine işaret etmektedir. Allah Resûlü'nün Hz. Hatice'nin malıyla¹⁶⁸ ya da başka kimselerin vasıtasıyla¹⁶⁹ zenginleştiğine yer verilmektedir. Aslında buradaki zenginlik salt mali yönden imkânların kendi lehine dönmesi değildir. Allah'ın onu sabır ve kanaat ile zenginleştirmesi de kastedilmektedir.¹⁷⁰ Nihayetinde ayetler isteyen kimseyi azarlayıp onlara kırıncı söz söylemeyi yasaklamakta, en güzel karşılığın verilmesini emretmektedir.¹⁷¹

Allah Resûlü'ne verilen nimetleri hatırlatan, onun çocukluk döneminden itibaren nübüvvet öncesi hayatına işaret eden ayetler Allah'ın kendisine bahşettiği nimetleri şükürle anması uyarısıyla son bulmaktadır.¹⁷²

Hz. Peygamber'in çocukluk döneminde yaşadığı acı tecrübeleri hatırlatan ilgili ayetler, yaşanan bu tecrübenin ahlaki meziyetler için temel olmasını öngörmektedir. Zira bir zamanlar yetim, şaşkın ve fakir olan bir kul, şimdi bir peygamberdir. Öyleyse yaşamının bir parçası olan söz konusu durumlar, bundan sonraki hayatında insanlarla ilişkisinde temel dinamikleri oluşturmaktadır. Bu açıdan Hz. Peygamber'in çocukluk dönemine işaret eden ayetlerin Müslümanlara verdiği mesaj, dikkate değerdir.

Sonuç

Yüce Allah, gönderdiği elçiler vasıtasıyla insanlara doğru yolunu göstermektedir. Allah'ın elçileri olan peygamberler birer insandır. İnsan olmaları itibarıyla bizim için örnektir. İnsan hayatında karşılaşılan sıkıntılarla onlar da karşılaşmışlar, insanların arzuladıkları güzel hususları onlar da istemişlerdir.

Kur'an peygamberlerin bizim için örnekliğinden bahsederken onların hayatlarından kesitleri bize sunmaktadır. Örnek verilen kesitler çocukluk dönemlerinden de izler taşımaktadır. Aktarılan kesitlerde insanların doğal zaafı kadar Allah'ın koruyuculuğu ve yüce kudreti de öne çıkmaktadır.

¹⁶⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 6: 393; İbn 'Atiyye, *el-Muharraru'l-vecîz fî tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, 8: 641; Râzî, *Tefsîru'l-Fabri'r-Râzî*, 31: 219; Kurtubî, *el-Câmi' li abkâmi'l-Kur'an*, 22: 346.

¹⁶⁹ Râzî, *Tefsîru'l-Fabri'r-Râzî*, 31: 219.

¹⁷⁰ İbn 'Atiyye, *el-Muharraru'l-vecîz fî tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, 8: 641.

¹⁷¹ Kurtubî, *el-Câmi' li abkâmi'l-Kur'an*, 22: 349.

¹⁷² Bk. ed-Duhâ 93/11.

Kardeşlerin kıskandığı çocuklar olarak Habil ve Hz. Yusuf anlatılmaktadır. Habil, peygamber olarak seçilmemiş olsa da kardeşlik konusu gündeme gelince gözden kaçırılmaması gereken önemli bir konu olması sebebiyle çalışmada ele alınmıştır. Her iki örnek de kardeşler arası ilişkilerdeki hassas dengeleri işaret etmektedir.

İnsanın tabiatı itibariyle arzuladığı çocuk, peygamberlerin dualarında da yer almaktadır. Hz. İbrahim ve Hz. Zekeriya'nın dualarının karşılığı olarak İshak ve Yahya'dan bahsedilmektedir. Söz konusu dualarda yer alan ifadeler, çocuk talebinde bulunan kimselere yol göstermektedir.

Kur'an, yol gösterici sözleri, etkileyici hareket tarzıyla Hz. İbrahim'den söz etmektedir. Peygamberlik iddiasını gündeme getirmeden söylediği sözler ve ortaya koyduğu eylem tarzıyla, batıl inançla mücadele konusunda her zaman ve devirde örnek gösterilmektedir. Hz. İbrahim, bir çocuğun bir topluma karşı hakikat mücadelesinin örneğidir.

Allah'ın emanet olarak kabul ettiği ve muhafaza ettiği Hz. Musa ve Hz. Meryem, Allah'ın çocukları himayesi ve yetiştirmesine güzel bir örnektir. Mucize olarak yaratılan ve hayatının ilk dönemlerinden itibaren farklı mucizelerinden bahsedilen Hz. İsa ise mucize çocuk olarak sunulmaktadır. Allah'ın kurban edilmesini emrettiği Hz. İsmail, çocuk olmasına rağmen yüce bir emrin tatbiki konusunda koşulsuz teslimiyetiyle örnek gösterilen şahsiyetler arasındadır.

Peygamberlik öncesi yetimliğine, şaşkınlığına ve fakirliğine yer veren ayetler ise Hz. Peygamber'in yaşadığı zor ve sıkıntılı çocukluk dönemine işaret etmektedir. Zorluklarla dolu çocukluk dönemi, Allah Resûlü'nün ahlaki olgunluğu kazanmasında önemli bir temel olarak beyan edilmektedir.

Çocukluk dönemi, İslam'da özel ve değerli konuma sahiptir. Örnek gösterilen şahsiyetlerin hayatlarının ilk aşamasından kesitler sunan ayetler, farklı çocuk modellerin yaşadığı serüvenleri bize aktarmakta; önemli mesajları çocuklar üzerinden vermektedir. Bu bakımdan hayatları örnek gösterilen şahsiyetlerin çocukluk dönemleri de bizim için önemli birer örnektir.

Kaynakça

Cürcânî, Ali b. Muhammed b. Ali. *Kitâbu't-Ta'rifât*. thk. Adil Enver Hadr. Beyrut-Lübnan: Dârul Ma'rife, 2007.

Ferrâ, Yahyâ b. Ziyâd. *Me'âni'l-Kur'ân*. 3 cilt. Beyrut: Âlemu'l-Kutub, 1983.

I. OTURUM

- Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbu'l-luġa*. thk. 'Abdusselâm Muhammed Hârûn. 15 cilt. Mısır: el-Müessesetü'l-Mısıriyyetü'l-Âmmetü li't-Te'lîf ve'l-Enbâ ve'n-Neşr, ts.
- Fîrûzâbâdî, Ebû't-Tâhir Mecduddîn. *el-Kâmûsu'l-muhît*. thk. Muhammed Naîm el-Arkasûsî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2005.
- Halîl b. Ahmed. *Kitâbu'l-Ayn*. thk. 'Abdulhamîd Hindâvî. 4 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003.
- İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir. *Tefsîrû't-tahrîr ve't-tenvîr*. 30 cilt. Tunus: Dâru't-Tunusiyye, 1984.
- İbn 'Atiyye, Ebû Muhammed Abdu'l-Hak b. Ğâlib. *el-Muharraru'l-vecîz fî tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*. thk. Er-Rahâle el-Fâruk, Abdullah b. İbrahim el-Efsârî, es-Seyyid Abdulâlî es-Seyyid İbrahim, Muhammed eş-Şâfî es-Sâdık el-Anânî. 8 cilt. Katar: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 2007.
- İbn Ebî Hâtim, el-Hâfız Abdurrahmân b. Muhammed ibn İdrîs er-Râzî. *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*. thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib. 10 cilt. Mekke-Riyad: Mektebe Nizâr Mustafa el-Bâz, 1997.
- İbn Fâris, Ebû'l-Huseyn Ahmed. *Mu'cemu mekâyisi'l-luġa*. thk. 'Abdusselâm Muhammed Hârûn. 6 cilt. b.y.: Dâru'l-Fikr, ts.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmâil b. Ömer. *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*. thk. Mustafa es-Seyyid Muhammed, Muhammed es-Seyyid Reşâd, Muhammed Fazlu'l-Acmâî, Ali Ahmed Abdülbâkî, Hasen Abbas Kutub. 15 cilt. Kahire: Mektebetü Evlâdî's-Şeyh li't-Türâs, 2000.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekir. *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*. Thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2006.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd. *Te'vilâtü Ebli's-Sünne -Tefsîru'l-Mâtürîdî-*. thk. Mecdî Baslûm. 14 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2005.
- Mâverîdî, Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb el-Basrî. *el-Nüket ve'l-uyûn -Tefsîru'l-Mâverîdî-*. nşr. Seyyid b. Abdülmaksûd b. Abdürrahîm. 6 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye Müessesetü'l-Kütübî's-Sekâfe, ts.
- Mukâtil b. Süleymân. *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, thk. Abdullâh Mahmûd Şehâte. 5 cilt. Beyrut: Müessesetü't-Târîhi'l-'Arabî, 2002.
- Râgîb el-İsfahânî. *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'an*. thk. Safvân Adnân Dâvûdî. Dımeşk-Beyrut: Dâru'l-Kâ'a, 2009.
- Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer. *Tefsîru'l-Fabri'r-Râzî*. 32 cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981.
- Tabatabâî, Muhammed Hüseyin. *el-Mizân fî tefsîri'l-Kur'an*. 22 cilt. Beyrut: Müessesetü'l-'Alemî, 1997.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Tefsîru't-Taberî*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki. 26 cilt. Kahire: Dâru Hicr, 2001.
- Tabersî, Emînü'l-İslâm Ebî Ali el-Fadl b. el-Hasen. *Mecma'u'l-beyân fî Tefsîri'l-Kur'an*. 10 cilt. Beyrut: Dâru'l-'Ulûm, 2005.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullah Muhammed b. Ömer b. Ahmed. *Esâsü'l-belâġa*. thk. Muhammed Bâsil Uyûnüssûd. 2 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullah Muhammed b. Ömer b. Ahmed. *el-Keşşâf an bakâiki't-tenzil ve uyûni'l-ekâvil fî vucûbi't-te'vil*. thk. Âdil Ahmed Abdülmecvûd, Ali Muhammed Muavvid. 6 cilt. Riyad: Mektebetü'l-'Ubeykân, 1998.

OTURUM BAŞKANI- Şimdi, üçüncü konuşmacı olarak Bayram Hocamızı alalım.

Kıymetli Bayram Köseoğlu Hocamız, kendisi Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığında uzman olarak çalışıyor, doktor ve Kur'an'a Göre Çocukun Yaratılışı ve Çocukluk Çağı hakkında bize konuşacak.

Buyurun Bayram Hocam.

Dr. BAYRAM KÖSEOĞLU (Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi)- Teşekkür ediyorum.

KUR'AN'A GÖRE ÇOCUĞUN YARATILIŞI VE ÇOCUKLUK ÇAĞI

Bayram KÖSEOĞLU*

Öz

Her şeyi yaratan Yüce Allah'tır. Kur'an'da yaratılış konusu üzerinde önemle durulmuştur. İnsanın yoktan yaratılması Allah'ın kudretine ve öldükten sonra dirilmenin gerçekliğine işaret eden delillerdendir. Bir anne ve bir babadan meydana gelen çocuk, anne rahminde farklı aşamalardan geçerek dünyaya gelmektedir. Çocuk belli yaşa gelinceye kadar bakılmaya, korunmaya, sevgiye ve ilgiye muhtaçtır. Anne ve babalar çocuklarının hayırlı evlat olması için dua etmeli ve onlara gerekli eğitim ve terbiyeyi vermelidirler. Zira çocuk anne ve babaya verilmiş bir emanettir. Dünya hayatının süsü olan çocuk aynı zamanda bir imtihan vesilesidir. İnsanlar kendi çocuklarıyla ilgilendikleri gibi toplumsal bir emanet olan yetim çocuklar için de gerekli ilgi ve alakayı göstermelidirler.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, İnsan, Çocuk, Çocukluk, Yaratılış.

Abstract

The Creation Of The Child And The Childhood Age According To The Quran

Allah is creator everytithing. The subject of creation is emphasized in the Quran. The creation of man from nothing is one of the proofs that indicate the power of Allah and the reality of resurrection after death. Consisting of a mother and a father, a child is born through different stages in the mother's womb. Until the child reaches a certain age, he needs care, protection, love and attention. Mothers and fathers should pray for their children to

* Dr., Din İşleri Yüksek Kurulu Uzmanı.

be good child and give them the necessary education and training. Because the child is a trust given to the mother and father. The child, who is the ornament of the life of this world, is also a means of testing. As people take care of their own children, they should also show the necessary care and attention to orphans, who are a social trust.

Key Words: Quran, Human, Child, Childhood, Creation.

Giriş

Yaratılış konusu, Kur'an-ı Kerim'de en çok vurgulanan konulardandır. Bu bağlamda; göklerin ve yerin yaratılışı, yeryüzündeki canlı ve cansız varlıkların yaratılışı, insanın yaratılışı Kur'an'da özellikle konu edilmiştir. İnsanın tek bir nefisten yaratıldığı, ondan ise eşinin yaratıldığı ve her ikisinden insanların üreyip çoğaldığı açıkça ifade edilmektedir (bk. en-Nisâ, 4/1).

Dünya hayatının süsü olarak nitelendirilen çocuk (el-Kehf, 18/46), aynı zamanda Kur'an'da bir imtihan vesilesi olarak da kabul edilir. (el-Enfâl, 8/28; et-Tegâbün, 64/15) Öyle ki, eşler ve çocuklardan düşman olabileceği hakikati de vurgulanmak suretiyle insanlar uyarılır (et-Tegâbün, 64/14), mal ve çocukların mü'minleri Allah'ı anmaktan uzaklaştırmaması istenir. (el-Münâfikûn, 63/9)

“Kur'an'a Göre Çocuğun Yaratılışı ve Çocukluk Çağı” başlıklı bu tebliğde ilk olarak Kur'an ayetlerinden hareketle çocuğun yaratılışı üzerinde durulacaktır. Bu bağlamda, öncelikli olarak Kur'an'ın çocuk konusunda genel yaklaşımına değinilecek, ardından çocuğun yaratılış safhası ve anne karnındaki gelişim sürecine yine ayetlerden hareketle yer verilecektir.

İkinci olarak, çocukluk çağı ile ilgili olarak Kur'an'da yer alan bilgiler ve ahkam üzerinde durulacaktır. Gerek çocuğun yaratılışı, gerek çocukluk dönemi olsun her iki alanla ilgili Kur'an'da vurgulanan ilke ve mesajlar tespit edilmeye çalışılacaktır.

1. Kur'an'a Göre Çocuğun Yaratılışı

Bilindiği üzere ilk insan olan Hz. Âdem topraktan yaratılmıştır. Bu itibarla Hz. Âdem, anne ve babasız olarak dünyaya gelmesi yönüyle diğer insanlardan farklı olarak özel bir yere sahiptir. Yaratılışı ve çocukluk çağı itibarıyla hiç şüphesiz ki Hz. İsa'nın konumu da özeldir. Kur'an'ın bildirdiğine göre babasız olarak dünyaya gelen ve henüz beşikteyken Yüce Allah'ın lütfu ile konuşan Hz. İsa (Meryem, 19/16-34) bu özellikleriyle Yüce Allah'ın kudretini gösteren en önemli delillerdendir.

Bu özel örnekler dışında Kur'an-ı Kerim, normal şartlarda insanların bir erkek ve bir dişiden yaratıldığını belirtir: *يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَى* (el-Hucurât, 49/13) “Ey insanlar! Şüphesiz sizi bir erkek ile bir dişiden yarattık...”

Bu bağlamda, bildiğimiz yönüyle normal şartlarda çocuğun yaratılışı ve anne karnında geçirdiği aşamalar farklı vesilelerle Kur'an'da konu edilmiştir. İlk olarak insanın topraktan yaratıldığını vurgulayan Kur'an, çocuğun yaratılışının farklı aşamalarına ise şöyle işaret etmektedir:

(يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِن كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِّنَ الْبَعْثِ فَإِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِّن تُرَابٍ ثُمَّ مِّن نُّطْفَةٍ ثُمَّ مِّن عَلَقَةٍ ثُمَّ مِّن مُّضْغَةٍ مُّخَلَّقَةٍ وَغَيْرِ مُخَلَّقَةٍ لِّبَيِّنَ لَكُمْ وَنُقِرُّ فِي الْأَرْحَامِ مَا نَشَاءُ إِلَىٰ آجَلٍ مُّسَمًّى ثُمَّ نُخْرِجُكُمْ طِفْلًا ثُمَّ لِتَبْلُغُوا أَشَدَّكُمْ وَمِنْكُمْ مَّن يُتَوَفَّىٰ وَمِنْكُمْ مَّن يُرَدُّ إِلَىٰ أَرْدَلِ الْعُمُرِ لِكَيْلَا يَعْلَمَ مِّن بَعْدِ عِلْمٍ شَيْئًا وَتَرَىٰ الْأَرْضَ هَامِدَةً فَإِذَا أَنزَلْنَا عَلَيْهَا الْمَاءَ اهْتَزَّتْ وَرَبَّتْ وَأَنْبَتَتْ مِن كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ)

“Ey insanlar! Öldükten sonra dirileceğinizden kuşku duyuyorsanız şunu unutmayın ki, biz sizi topraktan, sonra nutfeden, sonra alakadan, sonra belli belirsiz et parçasından yarattık ki size (kudretimizi) açıkça gösterelim; ve biz dilediğimizin rahimlerde belirli bir vakte kadar kalmasını sağlarız, sonra sizi bebek olarak çıkarırız, ki daha sonra yetişkinlik çağınıza erişesiniz. İçinizden kimi erken vefat ettirilirken kimi de önceden bildiklerini bilmez hale gelinceye kadar ömrün en düşkün çağına eriştirilir. Öte yandan yeryüzünü kupkuru ve cansız görürsün; üzerine yağmur indirdiğimizde ise (bir de bakarsın) canlanıp kabarır ve her cinsten güzel bitkiler çıkarır.” (el-Hac, 22/5)

Bu ayette, “Yüce Allah’ın kudreti ve dünya hayatından sonra yeni bir hayatın başlayacağı hususunda tartışmaya girişen inkârcıların zihinlere sokmaya çalıştığı şüphe ve vesveseler karşısında insanların akıllarına hitap edilmekte, insanın bizzat kendi yaratılışından örnekler verilmekte, kanıtlar ortaya konmaktadır. Öldükten sonra dirilmenin aklen kabul edilebilirliğini ve Allah’ın buna kadir olduğunu görmek için insanların dikkatleri iki şeye çekilmektedir:

İnsanın kendisinin nasıl dünyaya geldiği ve hangi aşamalardan geçtiği, Kuru toprağın yağmurla canlanması ve türlü türlü bitkiler vermesi.

Ayette insanın yaratılış aşamaları ise şu şekilde sıralanmıştır:

- Toprak,
- Nutfe,
- Alaka,
- Belli belirsiz et parçası (mudga).

Topraktan yaratılma ile insanoğlunun ilk atası Hz. Âdem’in yaratılışının kastedildiği görüşünün yanı sıra, insan vücudundaki elementlerle beden beslenmesi arasındaki ilişkiyi öne çıkaran yorumlar da vardır.

Nutfenin, insanın meydana gelmesini sağlayan iki ana unsurdan erkekğin spermi veya bu spermin aşıladığı yumurta (zigot) manasında anlaşılması mümkündür.

Alaka kelimesinin başka ayetlerdeki kullanımı ve embriyonik gelişmeye ilişkin bilgiler dikkate alındığında bu kelimeyle aşılınmış yumurtanın ana rahminin iç cidarına asılı vaziyetinin kastedildiği anlaşılacaktır.

Ayette et parçası anlamındaki mudganın sıfatı olarak geçen ve “belli belirsiz” şeklinde çevrilen iki kavramdan ilki (muhallaka) tefsirlerde şu manalarda açıklanmıştır:

Biçimi belirli hâle gelmiş, kendisine ruh üflenmiş, tam, tamamlanmış, normal doğumla sonuçlanan, kusursuz noksansız.

İkincisi (gayru muhallaka) ise:

Biçimi henüz belirli hale gelmemiş, kendisine henüz ruh üflenmemiş, henüz tamamlanmamış, rahim tarafından dışarı atılan, düşük yapılan, kusuru noksanı olan. (Taberî, XVII, 116-117; Râzî, XXIII, 8; Şevkânî, III, 491)¹

Mü'minûn suresinde ise nutfе, alaka ve mudga aşamalarından sonra kemiklerin yaratılması ve etle/kaslarla donatılması safhalarına da işaret edilmektedir:

وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ طِينٍ
 ثُمَّ جَعَلْنَاهُ نُطْفَةً فِي قَرَارٍ مَكِينٍ
 ثُمَّ خَلَقْنَا النُّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا الْعَلَقَةَ مُضْغَةً فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ عِظَامًا فَكَسَوْنَا الْعِظَامَ لَحْمًا ثُمَّ
 أَنْشَأْنَاهُ خَلْقًا آخَرَ فَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنَ الْخَالِقِينَ
 ثُمَّ إِنَّكُمْ بَعْدَ ذَلِكَ لَمَيِّتُونَ
 ثُمَّ إِنَّكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ تُبْعَثُونَ

“Gerçek şu ki biz insanı çamurdan alınmış bir özden yaratıyoruz;”

“Sonra onu sağlam bir korunakta nutfе hâline getiriyoruz.”

“Ardından nutfeyi (döllенmiş yumurta) alakaya (rahimde asılıp beslenen embriyo) çeviriyor, alakayı şekilsiz et (görünümünde) yapıyor, bu etten kemikler yaratıyor, daha sonra da kemiklere adale giydiriyoruz; nihayet onu bambaşka bir yaratık hâlinde inşa ediyoruz. Yapıp yaratanların en güzeli olan Allah çok yücedir.”

¹ Bu izahlar için bk.: Hayreddin Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. Basım, 2006), 3/712-713. Alıntıda yer verilen kaynaklar için bk: Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'ul-beyân an te'vîli ayi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 1420/2000), 18/567-569; Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. el-Hüseyin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, (Beirut: Dâru İhyâ't-Turâsi'l-Arabî, 1420), 23/204; Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, (Dimaşk: Dâru İbn Kesîr, 1. Basım, 1414), 3/515-516.

“Sonra siz bunun ardından mutlaka öleceksiniz.”

“Sonra da kıyamet gününde tekrar diriltileceksiniz.” (el-Mü’minûn, 12-16)

“Çamurdan alınmış bir öz” diye tercüme ettiğimiz 12. ayetteki sülâle kelimesi, sözlükte “bir şeyin içinden çekip çıkarılan nesne” anlamına gelir; burada ise toprakta bulunan ve insan bedeninin oluşumuna yarayan organik ve inorganik maddeler, besinler için kullanıldığı anlaşılmaktadır. Zira erkekte ve kadında üremeyi sağlayan unsurların (sperm ve yumurta) oluşması sonuçta beslenmeye bağlıdır. Şu hâlde sadece ilk insanın değil, diğer bütün insanların varlığının aslı da topraktır. Erkeğin sperminin kadının rahim kanalında onun yumurtasını aşılmasından sonra insanın bu ilk maddesi, ayette “sağlam korunak” deymişle ifade edilen rahme gelir. Nutfe ile bu aşamadaki döllenmiş hücre (zigot) kastedilmektedir. Bu hücrelerin bazı uzantılar çıkararak rahim iç zarına asılıp tutdukları ve bir iki gün bu vaziyette kaldıkları günümüzde elektro mikroskop sayesinde gözlenebilmektedir. İşte hücrenin rahim cidarındaki bu asılı vaziyetine ayette, –kelimenin sözlük anlamına uygun olarak– alaka denilmiştir. Bu suretle rahimde gelişimini sürdüren embriyo, önce –ayet metninde mudga denilen– şekilsiz etimsi bir parçaya dönüşür; zamanla kemikler oluşur, kemikler kas, damar ve sinirlerle, bunlar da etle kaplanarak insan bedeninin oluşumu tamamlanır. Bu ayetlerde topraktan, dolayısıyla toprakta beslenip büyüyen bitkilerden alınan besin aşamasından başlayarak ana karnında ete kemiğe bürünmesine, tam bir beden hâlini almasına varıncaya kadar her bir insanın biyolojik yaratılış ve oluşum süreci özetlenmiştir... Ayette Allah’ın insanoğluna bütün bu ihsanları hatırlatılmakta ve dolaylı olarak ondan yaratıcısını tanıyıp şükran borcunu yerine getirmesi istenmektedir.”²

İnsanın “toprak, nutfe ve alaka” şeklindeki yaratılış aşamalarına işaret eden bir diğer ayet Mü’min suresinin 67. ayetidir. Ayetin devamı ise doğumla birlikte hayatın belli aşamalarına temas etmektedir:

هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ مِنْ عَلَقَةٍ ثُمَّ يُخْرِجُكُمْ طِفْلاً ثُمَّ لِتَبْلُغُوا أَشُدَّكُمْ
ثُمَّ لِيَكُونُوا شُيُوخًا وَمِنْكُمْ مَنْ يَتُوفَىٰ مِنْ قَبْلٍ وَلِيَتَّبِعُوا أَجْلاً مُّسَمًّىٰ وَلَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ

“Sizi toprak, sonra nutfe, sonra alaka aşamalarından geçirerek yaratan O’dur. Sonra O sizi bir bebek olarak hayat alanına çıkarır; ardından güçlü çağınıza ulaşıncaya, sonra da yaşlılar hâline gelinceye kadar sizi yaşattır; içinizden bazıları bundan önce vefat eder. Sonuçta belli bir vakte kadar yaşamaktasınız. Umulur ki (bunlar üzerine) akıl yorarsınız.” (el-Mü’min,

² Karaman vd., *Kur’an Yolu*, 4/14.

40/67. İnsanın yaratılışıyla ilgili benzer ayetler için bk.: el-İnsân, 76/2; el-Kiyâmet, 75/37-40; et-Târik, 86/5-7)

Peşinden gelen “Yaşatan da öldüren de O’dur. Bir işe hükmettiğinde o konuda sadece “ol!” der, o da olur.” mealindeki 68. ayet ise hayatın ve ölümün Yüce Allah’ın kudretinde olduğunu vurgulamaktadır.

İnsanın yaratılışı bağlamında çocuğun anne karnında geçirdiği yaratılış sürecine işaret eden bir diğer ayette ise şöyle buyrulur:

خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ ثُمَّ جَعَلْ مِنْهَا زَوْجَهَا وَانزَلَ لَكُمْ مِنَ الْأَنْعَامِ ثَمَانِيَةَ أَزْوَاجٍ يَخْلُقُكُمْ فِي بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ خَلْقًا مِنْ بَعْدِ خَلْقٍ فِي ظِلْمَاتٍ ثَلَاثٍ ذَلِكُمْ اللَّهُ رَبُّكُمْ لَهُ الْمُلْكُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ فَانِي تُصْرَفُونَ

“O sizi bir tek nefisten yaratmış, sonra ondan eşini de var etmiştir; hayvanlardan da sizin için sekiz eş lütfetti. Sizi annelerinizin karnında üç karanlık içinde türlü yaratılış safhalarından geçirerek yaratmaktadır. İşte bu yaratıcı, rabbiniz Allah’tır. Hükümranlık O’nundur; O’dan başka tanrı yoktur. Buna rağmen nasıl olup da hakikatten uzaklaşabiliyorsunuz?” (ez-Zümer, 39/6)

“Ayet, bütünüyle insanlığın bu oluş süreci yanında her bir insanın ana rahmindeki yaratılış sürecine de veciz bir üslupla değinmektedir. Müfessirler, “üç karanlık” tabirini, annenin karın duvarı, rahim duvarı ve cenini kuşatan zar (amnion zarı) içindeki karanlık tabakalar olarak açıklarlar. Bu karanlık tabakaları, rahim içinde birbirini kuşatan üç zarın teşkil ettiği tabakalar olarak anlamak da mümkündür. Bunların ilki, cenini koruyan, içi sıvı dolu amnion zarı, ikincisi amnionu dıştan kuşatan ve daha çok ceninin besin ve oksijen almasını sağlayan korion zarıdır. Rahim içini astar gibi kaplayan ve hamileliğin sonuna doğru gittikçe kalınlaşan üçüncü zar, üzerindeki kan damarlarıyla çocuk için besin deposudur. Hamilelikten sonra düştüğü için buna “düşen zar” (zara decidua) denilmektedir. Ayette bu tabakaların karanlık oluşuna bilhassa dikkat çekilmekle, bu karanlık ortamlarda olup bitenlerin dahi Allah’ın bilgisi ve kudreti sayesinde gerçekleştiğine; dışarıdan farkına bile varılmayan bu ortamda yaratılış harikalarının gerçekleştirildiğine işaret edilmiştir.”³

Kur’an’ın beyanlarından anlaşıldığı üzere, yeryüzünü imar etmek üzere halife olarak görevlendirilen (el-Bakara, 2/30) insanın yaratılış aşamalarından biri de ruh üflenmesidir: “O yarattığı her şeyi güzel yapmış ve ilk başta insanı çamurdan yaratmıştır. Sonra onun neslini önemsenmeyen bir suyun özünden yaratıp sürdürmüştür. Sonra ona düzgün bir şekil vermiş ve ruhundan ona üflemiş; sizi kulak, göz ve gönüllerle

³ Karaman vd., *Kur’an Yolu*, 4/600.

donatmıştır. Ne kadar da az şükrediyorsunuz!” (es-Secde, 32/7-9) İnsanlara ruh üflendiğini beyan eden “bu ifade onların önemli, değerli, özel ve şerefli olduklarını gösterir.”⁴ Bu ayetlerin devamında da öldükten sonra dirilmenin gerçek olduğu vurgulanmaktadır. (Topraktan yaratılan ilk insana şekli verildikten sonra ruh üflenmesine işaret eden diğer ayetler için bk: el-Hicr, 15/29; Sâd, 38/72)

A'râf suresi 172. ayette anlatılan ve “elest bezmi” olarak adlandırılan hususun da insanın yaratılış aşamalarıyla bağlantılı olduğu söylenmiştir. Ayette şöyle buyrulur: “*Rabbin Âdemoğulları’ndan -onların sırtlarından-zürriyetlerini alıp bunları kendileri hakkındaki şu sözleşmeye şahit tutmuştu: Ben sizin rabbiniz değil miyim? “Elbette öyle! Tanıklık ederiz” dediler. Böyle yaptık ki kıyamet gününde, “Bizim bundan haberimiz yoktu” demeyesiniz.*” (el-A'râf, 7/172) Ayette zikredilen bu sözleşmeyle ilgili olarak, henüz dünya yaratılmadan önce Yüce Allah’ın bütün insanların ruhlarını yaratarak onları kendi varlığına şahit tuttuğu ve onlardan söz aldığı belirtilmiştir. Diğer bir görüşe göre ise, “burada belirtilen sözleşme mecazi anlamda olup bu olay, dünya yaratılmadan önce değil, her insanın kendi bedeninin yaratılması sırasında gerçekleşmektedir. Bir görüşe göre zürriyetlerin baba sulbünde yaratılışı esnasında, başka bir görüşe göre anne rahmine yerleşip organik oluşumunu tamamlaması sürecinde Allah Teâlâ insanoğlunun doğasına ya da fitratına kendisinin varlık ve birliğini tanıma, kavrama ve dolayısıyla kendisine inanma yeteneğini yerleştirmektedir. Şu hâlde Allah, her insanı, iman etmesi için yeterli zihnî ve psikolojik donanıma sahip kılmakta; iç ve dış âlemden kendi varlığına ve birliğine kılavuzluk edecek birçok kanıtlar yaratmaktadır; böylece O, sanki insanlara, “Ben sizin rabbiniz değil miyim?” diye sormakta, onlar da “evet” diyerek bunu tasdik etmektedirler.”⁵

Çocuğun anne karnındaki farklı aşamalarına işaret etmesi yanında Kur’an genel olarak bu dönemi cenin olarak ifade etmektedir: (هُوَ أَعْلَمُ بِكُمْ إِذْ أَنْشَأَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَإِذْ أَنْتُمْ أَجِنَّةٌ فِي بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ) “Göklerde ve yerde ne varsa Allah’ındır. Sonunda O, kötülük yapanlara işlediklerinin cezasını verecek; iyilik yapanları, ufak tefek kusurlar hariç, büyük günahlardan ve çirkin işlerden kaçınanları ise daha güzeliyle ödüllendirecektir. Şüphesiz Rabbinin bağışlaması çok geniştir. Sizi topraktan yarattığı zamanki hâlinizi de, annelerinizin karınlarında cenin olarak bulunuşunuzu da en iyi bilen O’dur. Şu hâlde kendinizi temize çıkarmayın! Kimin günahından sakındığını en iyi bilen

⁴ Karaman vd., *Kur’an Yolu*, 4/350.

⁵ Karaman vd., *Kur’an Yolu*, 2/623-625.

O'dur. (en-Necm, 53/32) Bu ayetlerde de Yüce Allah'ın ilim ve kudretine vurgu yapılmakta, insanın aciziyetine dikkat çekilmektedir.

Çocuğun anne rahmine yerleştikten sonraki cenin safhasında nesep, miras, vakıf ve vasiyet gibi birtakım haklara sahip olması, çocuğun düşürülmesinden dolayı "gurre" denilen bir tazminatın ödenmesi gibi hususlar, ceninin hukuki anlamda da belli bir konuma sahip olduğunu göstermektedir.⁶

Kur'an'a göre, insanın gerek topraktan yaratılışı, gerek bir anne baba dünyaya gelişi, gerekse çocuğun erkek veya kız olması ya da bazı insanların çocuk sahibi olamayışı Yüce Allah'ın takdirinde ve O'nun kudretinde olan olaylardır: "*Göklerin ve yerin egemenliği Allah'a aittir. O dilediğini yaratır; dilediğine kız çocukları bahşeder, dilediğine de erkek çocukları bahşeder. Yahut erkek ve kız çocuklarını birlikte verir. Dilediğini de çocuksuz bırakır. Şüphesiz O her şeyi bilir, her şeye gücü yeter.*" (eş-Şûrâ, 42/49-50. Ayrıca bk.: en-Necm, 53/45-46; el-Leyl, 92/3)

Çocuğun yaratılışı ve cinsiyetinin belirlenmesi Yüce Allah'ın takdirindedir. Buna rağmen Cahiliye Arapları bu hususu insanlara nispet edercesine övme, övülme veya kınama, kınanma sebebi sayarlardı. Değişik toplumlarda da görülen ve günümüzde de farklı şekillerde insanlar üzerinde etkili olabilen bu anlayış Kur'an tarafından mahkum edilmiştir. Ayette inanç ve ahlak alanıyla ilgili iki ana tema üzerinde durularak şu mesajların verildiği söylenebilir:

-Kainatta cereyan eden her şey Yüce Allah'ın takdirindedir. Çocuk sahibi olma, olamama veya çocuğun cinsiyeti de buna dahildir. Çocuğun cinsiyetini belirleme konusunda birtakım tıbbi müdahaleler yapılsa bile netice bu husus Yüce Allah'ın takdiri ve yasalarından bağımsız değildir.

-Gerek çocuk sahibi olma veya olamama gerekse çocuğun cinsiyeti Yüce Allah'ın kudretinde olan konular olduğuna göre, bu hususlar bir övgü veya yergi konusu olmamalı, üstünlük veya kusur gibi algılanmamalıdır. Kula düşen görev, çocuk sahibi olmuşsa buna şükretmek, gerekli şartlara tevessül ettiği hâlde çocuk sahibi olamamışsa bunu bir imtihan sırrı olarak görüp sabretmektir.⁷

İnsanın anne karnında taşınması ve doğumunun zahmet ve zorluğuna işaret eden Kur'an, bu gerçekten hareketle insanların anne babalarına iyi davranmalarını emretmektedir. (el-Ahkâf, 46/15) İnsanın yaratılışını anlatan ayetlerde, insanın önemsenmeyen/değersiz (el-Mürselât,

⁶ bk.: Mustafa Uzunpostalcı, "Cenin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/369-370.

⁷ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 4/760-761.

77/20; es-Secde, 32/8) bir damla sudan (nutfe) yaratılışı Yüce Allah'ın ölümleri diriltmeye kadir olduğuna delil olarak sunulurken (el-Kiyâmet, 75/36-40; et-Târik, 86/5-8), aslı itibarıyla değersiz bir damla su olan insanın bu hakikati unutarak Yüce Allah'a karşı açık bir muhalefet sergilediği de belirtilir (en-Nahl, 16/4; Yâsîn, 36/77).

Neticede çocuk anne karnında farklı aşamalardan geçerek oluşumunu tamamlayıp Yüce Allah'ın takdirine göre erkek veya kız olarak dünyaya gelmekte, belli bir süre yaşayıp ihtiyarlık çağına erişmekte ve nihayet ölmektedir. Böylece, insanın yaratılış aşamalarından bahseden bu ayetlerle insanın acziyeti yanında, Yüce Allah'ın kudreti ve öldükten sonra tekrar dirilmenin imkânı vurgulanmaktadır. Kur'an'da ana hatlarıyla anlatılan insanın yaratılış aşamaları, anne karnında geçirdiği evreler bu gün bilimsel imkânlarla ayrıntılı olarak izlenebilmektedir. İnsanın yaratılışı ve sahip olduğu biyolojik özelliklere dair her geçen gün artan bu bilgiler, insanın yaratılışındaki mükemmellikten hareketle Yüce Allah'ın kudretine işaret eden deliller olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Kur'an'da: *“Varlığımızın delillerini, (kainattaki uçsuz bucaksız) ufuklarda ve kendi nefislerinde onlara göstereceğiz ki, o Kur'an'ın gerçek olduğu onlara iyice belli olsun. Rabbinin, her şeye şâhit olması yetmez mi?”* (Fussilet, 41/53) buyrulduğu üzere, insanın bizzat kendi yapısında var olan bu özellikler Yüce Allah'a götüren delillerdendir.

2. Çocukluk Çağı

Doğumla birlikte başlayan insan hayatı çocukluk, ergenlik, yetişkinlik ve yaşlılık çağı olmak üzere dört ana döneme ayrılır. “İslam hukukunda doğumla başlayan ve ergenlik çağına kadar devam eden döneme “çocukluk”, bu dönemi yaşayan kimseye de “çocuk” denir. Çocukluk, doğumdan temyiz çağına ve temyizden ergenliğe kadar olmak üzere ikiye ayrılır. Birinci dönemdeki çocuğa “gayri mümeyyiz”, temyiz çağındakine de “mümeyyiz” denir. Her iki dönemdeki çocuk farklı dinî-hukuki hükümlere tâbidir.”⁸

Tebliğimizin önceki bölümlerinde Hz. Âdem ve Hz. İsa'nın yaratılışından bahsedilmiş, çocukluk çağıyla ilgili olarak ise Hz. İsa'nın henüz beşikte bir bebek iken Yüce Allah'ın kudretiyle konuşmasına işaret edilmişti. Çocukluk çağı hakkında Kur'an'da bilgi verilen peygamberlerden bir diğeri ise Hz. Musa'dır. Kasas suresinde, henüz yeni doğmuş bir bebekken Hz. Musa'nın Allah'ın bildirmesi doğrultusunda annesi

⁸ Mehmet Akif Aydın, “Çocuk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/361-363.

tarafından nehre bırakılması, Firavun'un ailesi tarafından bulunarak alınması ve tekrar annesine kavuşması olaylarından bahsedilmektedir. (bk. el-Kasas, 28/7-13) Tebliğin ilerleyen bölümlerinde üzerinde durulacağı üzere Hz. Yusuf'un başından geçen olaylar dışında, Hz. Yahya'ya çocukken hikmet verildiği de yine Kur'an'da bildirilmektedir. (Meryem, 19/12) Ayette Hz. Yahya'ya çocuk yaşta iken verildiği ifade edilen "hüküm" kelimesi peygamberlik, hikmet, ilim, akıl, anlayış kabiliyeti vb. farklı manalarda açıklanmıştır.⁹

Kur'an-ı Kerim'de çocukluk çağıyla ilgili olarak yer alan konuları şu başlıklar altında ifade edebiliriz:

2.1. Salih Evlat Sahibi Olmanın Önemi

Hayırlı evlat yetiştirmek insanın en önemli görevlerindedir. Bu aynı zamanda insanın fitratında da var olan bir husustur.¹⁰ "Nefsânî arzulara, (özellikle) kadınlara, oğullara, yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüşe, soylu atlara, sağmal hayvanlara ve ekinlere düşkünlük insanlara çekici kılındı. İşte bunlar dünya hayatının geçici menfaatleridir. Hâlbuki varılacak güzel yer, Allah'ın katındadır." (Âl-i İmrân, 3/14) şeklindeki beyanıyla Kur'an, çocuk sevgisinin fitri olduğuna işaret eder.

Salih bir evlat sahibi olmak için dua etme konusunda Hz. Zekeriya'nın "Zekeriya'yı da an! Hani o, Rabbine şöyle niyaz etmişti: "Rabbim! Geride kalanların en hayırlısı sensin, yine de sen beni yalnız (çocuksuz) bırakma!" (el-Enbiyâ, 21/89), "Orada Zekeriya Rabbine dua edip dedi ki: "Rabbim! Bana tarafından temiz bir nesil ihsan eyle! Kuşkusuz sen duayı işitmektesin." (Âl-i İmrân, 3/38) şeklindeki duası öne çıkmaktadır. Hz. Zekeriya'nın kabul olunan bu duası yanında, Hz. İbrahim'in "Rabbim! Bana iyilerden olacak bir evlat ver!" (es-Sâffât, 37/100) şeklindeki duası ve övülen mü'minlerin özelliklerinden bahsedilen Furkân suresindeki "Onlar, "Ey rabbimiz!" derler, "Bize mutluluk getirecek eşler ve çocuklar bahşet; bizi günahattan sakınanlara öncü yap!" (el-Furkân, 25/74) mealindeki ayetler, hayırlı ve salih evlat talep edilmesi yönünde bizler için bir irşaddir.

Çocuk konusunda Kur'an'da yer alan, bizler için rehberlik edecek bir diğer husus ise hem çocuğun hem de ondan devam edecek olan neslin korunması için Allah'a dua edilmesidir. Hz. Meryem'in annesinin bu konudaki duasına şöyle yer verilir: "Onu doğurunca dedi ki: "Rabbim!

⁹ bk.: Muhammed Tâhir İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, (Tunus: ed-Dâru't-Tûnusiyye li'n-neşr, 1984), 16/76; Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 3/591-592.

¹⁰ Bayraktar Bayraklı, *İslam'da Eğitim*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 5. Basım, 1997), 124.

Onu kız doğurdum. -Oysa Allah onun ne doğurduğunu daha iyi bilmektedir- erkek de kız gibi değildir. Ben onun adını Meryem koydum, işte ben onu ve soyunu kovulmuş şeytana karşı senin korumana bırakıyorum.” (Âl-i İmrân, 3/36) Bu ayetlerde ifade edilen sözlü dua yanında, gerek çocukların salih evlatlar olmaları gerekse onların korunması ve yetiştirilmesi için gayret edilmesi, yapılması gereken bireysel ve toplumsal sorumlulukların yerine getirilmesi suretiyle fiili duanın da ihmal edilmemesi gerektiği malumdur.

2.2. İmtihan Vesilesi Olarak Çocuk ve Allah'ın Emrine Teslimiyet

Kur'an'da, (الْمَالُ وَالْبَنُونَ زِينَةُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا) “*Servet ve oğullar, dünya hayatının süsüdür...*” (el-Kehf, 18/46) ayetinde dünya hayatının süsü olarak nitelendirilen çocuk, aynı zamanda bir imtihan vesilesi olarak da kabul edilir Kur'an'da: (وَاعْلَمُوا أَنَّمَا آمَاؤُكُمُ وَأَوْلَادُكُمُ فِتْنَةٌ وَأَنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ أَجْرٌ عَظِيمٌ) “*Mal ve çocuklarınızın “sizin için birer imtihan olduğunu ve büyük mükâfatın Allah katında bulunduğunu bilin.*” (el-Enfâl, 8/28. Ayrıca bk.: et-Tegâbün, 64/15) (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ مِنْ أَزْوَاجِكُمْ وَأَوْلَادِكُمْ عَدُوًّا لَكُمْ فَاحْذَرُوهُمْ) ayetinde eşler ve çocuklardan düşman olabileceği hakikati de vurgulanmak suretiyle insanlar uyarılır. (et-Tegâbün, 64/14)

Tegâbün suresinin bu 14. ayetinin nüzul sebebi olarak kaynaklarda şu rivayetler yer almaktadır: Avf b. Mâlik el-Eşcaî Resûlullah ile birlikte savaşa gitmek istemişti. Ancak çoluk çocuğu toplanıp onun ayrılığına dayanamayacaklarını söylediler, bizi kimlere bırakıyorsun? diyerek ağlayıp sızladılar ve sonunda onu bu kararından vazgeçirdiler. Rivayetlerde Avf'ın daha sonra bundan dolayı çok pişman olduğu bilgisi de yer alır. Ayetin nüzul sebebi olarak, Mekke'de Müslüman olanların Medine'ye Hz. Peygamber'in yanına hicret etmek isteyip de çoluk çocuklarının buna razı olmamaları, fakat bir süre sonra onları dinlemeyip Medine'ye geldiklerinde ise daha önce Müslüman olanların dinî konularda oldukça yetişmiş olduklarını görünce, buraya gelmelerine karşı çıkan eş ve çocuklarına kızdıkları ve onları cezalandırmayı düşündükleri bilgisine de kaynaklarda yer verilir.¹¹

Çocuğun insan için bir imtihan vesilesi olması ve Allah'ın emrine teslimiyet konusunda Kur'an'da öne çıkan şahsiyetlerden birisi hiç şüphesiz ki Hz. İbrahim'dir. Hz. İbrahim hem çocuk olarak babasıyla olan mücadelesi (Meryem, 19/41-48) hem de bir baba olarak oğlunu kurban

¹¹ Tirmizî, “Tefsîr”, 64; Ebü'l-Fazl Celâlüddîn es-Suyûtî, *Lübâbü'n-nükûl fi es-bâbi'n-nüzûl* (Tefsiru'l-Celâleyn ile birlikte) (Dımaşk/Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 9. Basım, 1419/1998), 463-464; Abdulfettaf el- Kâdî, *Esbâb-ı Nüzûl*, çev. Salih Akdemir (Ankara: Fecr Yayınevi, 3. Basım, 1996), 405-406; Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 5/377.

etme emrini yerine getirmedeki teslimiyetiyle (es-Sâffât, 37/100-109) örnek olarak sunulur bizlere.

Bazı tefsir kaynaklarında yer aldığına göre kurban olayı gerçekleştiğinde 13 yaşında olan,¹² Hz. İbrahim'in kurban etmek istediği çocuğunun Hz. İshak mı yoksa Hz. İsmail mi olduğu tartışmalı olmakla birlikte, Kur'an'da bildirildiği şekliyle olay şöyle cereyan etmiştir: “Çocuk, babasıyla beraber iş güç tutacak yaşa gelince babası ona, “Yavrucuğum” dedi, “Rüyamda seni kurban ettiğimi gördüm; düşün bakalım sen bu işe ne diyeceksin.” Dedi ki: “Babacığım! Sana buyurulanı yap; inşaallah beni sabredenlerden biri olarak bulacaksın.” (Sâffât 37/102) Bu ayetlerin asıl amacı “kurban olayının kahramanlarını tanıtmak ve olayın tarihsel gelişimini anlatmak değil, Hz. İbrahim'in tevhid mücadelesinden alınacak dersleri hatırlatmak, onun çok sevdiği oğlunu bile Allah uğrunda feda etmekten kaçınmayacak kadar ilahî iradeye teslim oluşundan ders almamızı sağlamak; keza oğlunun da yaşının küçüklüğüne rağmen aynı teslimiyet şuuruna sahip olduğunu bir ibret levhası olarak ortaya koymaktır.”¹³

Çocuğun dünya hayatında bir imtihan vesilesi olması, anne babaların çocukları uğruna Allah'ın emir ve yasalarına riayet edip etmeme noktasında kişilerin kendileriyle alakalı olduğu gibi, anne babaya emanet olarak verilen çocukların bakımı, eğitimi, terbiyesi, haklarının gözetilmesi gibi konularda olmak üzere doğrudan çocuklarla da alakalı bir husustur.

2.3. Çocuğun Bakımı ve Yetiştirilmesi Anne-Babanın Temel Sorumluluklarıdır

Kur'an-ı Kerim'de yer alan “Onlara merhametle ve alçak gönüllülükle kol kanat ger. “Rabbim! Onlar nasıl küçüklükte beni şefkatle eğitip yetiştirdilerse şimdi sen de onlara merhamet göster” diyerek dua et.” (el-İsrâ, 17/24) mealindeki ayette de ifade edildiği üzere, küçük çocukların yetiştirilmesi anne baba tarafından yapılmaktadır. Buradan, çocuğun anne babası tarafından terbiye edilip eğitilmesi yanında, kendi kendine yetecek duruma gelinceye kadar bakılıp yetiştirilmesi görevi de anlaşılmaktadır.

Çocuğun anne karnında geçirdiği süre ile süttten ayrılmasının otuz ayda olduğunu belirten Kur'an (el-Ahkâf, 46/15), aynı zamanda çocukluk çağıyla ilgili olarak iki yıl süreyle emzirilmesine de işaret etmektedir (el-Bakara, 2/233; Lokman, 31/14). “Emzirmeyi tamamlamak isteyen

¹² Ebül-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki gavâmidî't-tenzîl*, (Beyrut: Dâru'l-Kitâbî'l-Arabî, 1407), 4/53; İbn Âşûr, *et-Tabrîr ve't-tenvîr*, 23/150.

¹³ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 4/546.

için analar çocuklarını tam iki yıl emzirirler... Ana baba karşılıklı danışarak ve anlaşarak çocuğu süttten kesmek isterlerse bundan dolayı onlar için bir sakınca yoktur...” (el-Bakara, 2/233) “Evlenmenin amaçlarının başında gelen çocuk, doğumundan itibaren bir müddet emzirilme ihtiyacındadır, onu emzirecek olan birinci derecede annesidir. Emzirme müddeti konusunda belirleyici bir nas yoktur, bu konudaki ayetlerden anlaşılın, anne baba isterlerse çocuğun iki yıl emzireceği ve bunun tam bir emzirme müddeti olduğu, istemezlerse, daha önce süttten kesme konusunda anlaşılırlarsa iki yıl tamam olmadan da bunu yapabilecekleridir.”¹⁴ Bu ayet aynı zamanda, ailevi konularda istişare edilerek en doğru kararın verilmesinin önemini göstermektedir. Bebeğin emzirme süresinin sonlandırılmasında onun faydası dikkate alınarak karar verilecektir. Bu karar ise istişare ve karşılıklı rıza ile alınacaktır.

Çocukların süt emmesiyle ilgili olarak yine aynı ayette temas edilen bir diğer konu da sütannelik konusudur. “...Çocuklarınızı sütannelere emzirtmek isterseniz münasip olan ücreti verdiğiniz takdirde sizin için bir günah yoktur...” “Çeşitli sebeplerle çocukların, uygun sütanneleri tarafından emzirilmeleri oldukça eskilere dayanan bir uygulama ve âdettir. İslam bunu yasaklamamış, ancak doğuran annenin emzirmesini teşvik etmiştir. Meşru bir mazeret sebebiyle anne emzirmek istemezse çocuğun babası gerektiğinde ücretini vererek bir sütannenin onu emzirmesini sağlayacaktır.”¹⁵

Cahiliye döneminde yapıldığı üzere, çocukların fakirlik korkusuyla öldürülmemesi yönündeki Kur’anî emir (el-İsrâ, 17/31; el-En’âm, 6/151) ise, çocukluk çağıyla ilgili olarak, farklı şekillerde de olsa her zaman karşılaşılabilecek olan önemli bir probleme işaret emekte, rızkı verenin Yüce Allah olduğu gerçeğini bir kez daha dikkatlere sunmaktadır.

(وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ خَشْيَةَ إِمْلَاقٍ نَحْنُ نَرْزُقُهُمْ وَإِيَّاكُمْ إِنَّ قَتْلَهُمْ كَانَ خِطْئًا كَبِيرًا) “Fakirlik korkusuyla çocuklarınızın canına kıymayın! Biz onların da sizin de rızkınızı veririz. Onları öldürmek gerçekten büyük bir günahdır.” (el-İsrâ, 17/31)

Aynı konuya Mümtehine suresinde de değinilmiş, mü’min kadınların Hz. Peygamber’e biat etmeleri bağlamında “çocuklarını öldürmeyecekleri” de zikredilmiştir (bk. el-Mümtehine, 60/12). Böylece, kız çocuklarının utanç vesilesi olması endişesi veya fakirlik korkusuyla diri diri gömülmesi şeklinde cahiliye döneminde yapılan bu uygulamanın¹⁶ yan-

¹⁴ Karaman vd., *Kur’an Yolu*, 1/371.

¹⁵ Karaman vd., *Kur’an Yolu*, 1/372.

¹⁶ Celalüddin es-Suyûtî, Celalüddin el-Mahallî, *Tefsîru’l-Celâleyn*, (Dımaşk/Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 9. Basım, 1419/1998), 551.

lılığı Kur'an'da farklı vesilelerle konu edilmek suretiyle vurgulanmıştır. (Diğer ayetler için bk. el-En'âm, 6/137,140; et-Tekvîr, 81/8-9)

Kız çocuklarına karşı bu duyguyla hareket edenlerin psikolojisini Kur'an şöyle nakletmektedir: *“Onlardan birine bir kız müjdelendiğinde, öfkelenerek yüzü mosmor kesilir. Verilen müjdenin (kendisine göre) kötülüğünden dolayı halktan gizlenir. Böyle bir alçaltıcı duruma rağmen onu yanında mı tutsun yoksa toprağa mı gömsün! Görün işte, ne kötü yargıda bulunuyorlar!”* (en-Nahl, 16/58-59. Ayrıca bk. ez-Zuhruf, 43/17-18).

Bu yanlış itikat karşısında Kur'an, çocukların kız veya erkek olarak dünyaya gelmesinin Allah'ın takdirinde olduğunu beyan etmektedir: *“Göklerin ve yerin egemenliği Allah'a aittir. O dilediğini yaratır; dilediğine kız çocukları bahşeder, dilediğine de erkek çocukları bahşeder. Yahut erkek ve kız çocuklarını birlikte verir. Dilediğini de çocuksuz bırakır. Şüphesiz O her şeyi bilir, her şeye gücü yeter.”* (eş-Şûrâ, 42/49-50) Buna göre, Allah'ın takdirine bağlı olan çocuğun cinsiyeti bir üstünlük veya ayırıştırma gerekçesi olamaz.

Küçük çocukların bakımı ve nafakasını temin etme konusunda ayrıntılı fıkhi hükümler de yer almaktadır. “Çocuğun nafakası bizzat kendi mal varlığı ile malı yoksa babası tarafından karşılanır. Ancak çocuğun anne sütüyle beslediği dönemlerde anne de Hanefî hukukçularına göre dinen, diğer hukukçulara göre ise dinen ve hukuken çocuğuna süt vermekle yükümlüdür... Babanın çocukların nafakasını karşılama yükümlülüğü erkek çocuklar için ergenlik çağına, kız çocukları için evleninceye kadar devam eder.”¹⁷

Netice itibarıyla çocuk, anne rahmine düştüğü andan itibaren belli bir yaşa gelinceye kadar korunmaya, ilgi, alaka ve bakıma muhtaçtır. Hamile veya emzikli olan bayanların oruç tutmama konusundaki ruhsatları da bebekleri korumaya yönelik tedbirin bir parçasıdır.

2.4. Korunmaya Muhtaç Yetim Çocuklar

Yetim çocuklar, kendilerinden sorumlu olanlar başta olmak üzere topluma bir emanettir. Dolayısıyla, onların korunup gözetilmesi, yetiştirilmesi, sahip oldukları malların muhafazası toplumsal bir sorumluluktur aynı zamanda. Bu bağlamda Kur'an yetim çocuklarla ilgili olarak onlara yardım etmeyi, ikramda bulunmayı tavsiye ederken (el-Bakara, 2/177; el-İnsân, 76/8; el-Fecr, 89/17; el-Beled, 90/14-15 vd.), onların

¹⁷ Aydın, “Çocuk”, 8/361-363.

hor görülmelerini, itilip kakılmalarını da yasaklamaktadır (ed-Duhâ, 93/9; el-Mâûn, 107/2).

Özellikle henüz küçük yaşta olup, sahip olduğu mallarla ilgili tasarruf kabiliyetine sahip olmayan küçük çocukların mallarını korumayı hedefleyen Kur'an bu konuda şöyle buyurmaktadır:

(وَلَا تَقْرُبُوا مَالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ حَتَّىٰ يَبْلُغَ أَشُدَّهُ) “Rüşdüne erişinceye kadar yetimin malına, onun iyiliğine olmadıkça el sürmeyin...” (el-En'âm, 6/152. Ayrıca bk.: el-İsrâ, 17/34)

Haksız yollarla yetim malını yiyenlerin ise karınlarına ateş doldurdıklarını beyan ederek bu fiilden sakındırmaktadır: (إِنَّ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ أَمْوَالَ الْيَتَامَىٰ ظُلْمًا إِنَّمَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ نَارًا وَسَيَصْلَوْنَ سَعِيرًا) “Yetimlerin mallarını haksız olarak yiyenler şüphesiz karınlarına ancak ateş dolduruyorlar. Zaten onlar alevlenmiş ateşe gireceklerdir.” (en-Nisâ, 4/10)

Neticede Kur'an, artık bülüğ çağına erip de rüşdünü ispat eden yetim çocuklara mallarının verilmesini istemektedir: “Evlilik çağına gelinceye kadar yetimleri deneyin; eğer onlarda akılcı bir olgunlaşma görürseniz hemen mallarını kendilerine verin, büyüyecekler de mallarını alacaklar diye o malları israf ile ve tez elden yiyip tüketmeyin. Zengin olan (veli) yetim malına tenezzül etmesin, yoksul olan da kararınca yesin. Mallarını kendilerine verdiğiniz zaman yanlarında şahit bulundurun; hesap sorucu olarak da Allah yeter.” (en-Nisâ, 4/6)

İnsanın kendi çocuğunun nasıl güçsüz, aciz ve korunmaya muhtaç bir hâlde kalmasını istemezse, yetim çocuklar için de aynı duyarlılıkla hareket etmelidir. Bu hakikat, âdeta vicdanlara seslenilerek şöyle dile getirilir Kur'an'da: “Geriye eli ermez, gücü yetmez çocuklar bıraktıkları takdirde korkacak olanların (başkalarının yetimleri için de) kalpleri sızlasın; Allah'tan sakınsın ve doğru söz söylesinler.” (en-Nisâ, 4/9) “Çünkü yetimler hem miraslarını tam olarak alma hem de mallarının korunması ve reşit olduklarında bu malların kendilerine teslim edilmesi konularında korunmaya, gözetilmeye muhtaçtırlar. Etkili olsun diye hitap, insanların vicdanlarına yöneltilmiş “Yetimleri kendi çocuklarınız olarak düşünün” denilmek istenmiştir; geride bıraktığı yetimlerinin haksızlığa uğrayıp perişan olmalarına kim razı olur? Veliler ve vasiler bugün başkasına olanın yarın kendilerine olacağını bilmeli, yeryüzünde haksızlık buldukça ondan bir gün kendilerinin ve çocuklarının da zarar göreceğini unutmamalıdır.”¹⁸

¹⁸ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 2/22.

2.5. Anne-Babanın Çocuklarına Yaklaşımı ve Çocuklar Arası Mücadele

Kur'an-ı Kerim'de yer verilen çocuk unsurunun en somut ve canlı örneklerinden biri ise hiç şüphesiz Hz. Yakub'un, oğlu Hz. Yusuf ve diğer çocukları ile yaşadığı olaylardır. Baştan sona bu konuya yer verilen Yusuf suresinde, *“And olsun ki Yusuf ve kardeşlerinde, almak isteyenler için ibretler vardır.”* (Yusuf, 12/7) buyrulmak suretiyle, kıskançlıktan çocuk sevgisine, hile ve aldatmadan tedbirli davranmaya, anne babaya hürmet ve sevgiden başa gelen musibetlere sabretmeye kadar pek çok önemli mesajlar verilir.

Hz Yusuf ile kardeşleri arasında cereyan eden olayları anlatan, *“And olsun ki Yusuf ve kardeşlerinde, almak isteyenler için ibretler vardır.”* (Yusuf, 12/7) şeklinde başlayan ve *“Hani kardeşleri demişlerdi ki: “Yusuf ile öz kardeşi babamızın gözünde bizden daha değerli. Hâlbuki bizim sayımız daha çok. Şüphesiz ki babamız apaçık bir yanılğı içinde!”* (Yusuf, 12/8) şeklinde devam eden ayetlerde ilk olarak büyük kardeşlerinin, babalarının sevgisi üzerinden Hz. Yusuf ve kardeşine yönelik olumsuz yaklaşımlarına yer verilir. Bu olumsuz yaklaşım onları kardeşlerini öldürmeyi veya bir yere atıp ondan kurtulmayı düşünmeye kadar götürür. (bk. (Yusuf, 12/9) Neticede asıl niyetlerini gizleyerek babalarını aldatmak suretiyle Yusuf'u kendileriyle göndermesi için ikna ederler ve onu bir kuyuya atarak ondan kurtulurlar. (Yusuf, 12/11-15) Yusuf kıssasının devamında ise Hz. Yusuf'un ergenlik çağına erişmesiyle birlikte kendisine ilim ve muhakeme yeteneği verildiği belirtilir (bk. Yusuf, 12/22) ve surenin sonuna kadar olan bölümde bundan sonra başından geçen olaylar anlatılır.

“Ana-baba ellerinde olmayarak bazı çocuklarına daha çok sevgi besleyebilirler. Fakat bunu hissettirmemeye çalışmaları ve davranışlarında eşitliği gözetmeleri gerekir. Aksi hâlde kardeşlerin birbirini kıskanması ve birbiri aleyhinde olumsuz bazı duygu ve düşüncelere kapılması kaçınılmazdır. Kur'an-ı Kerim'de, Hz. Yusuf'un babası tarafından çok sevilmesinin kardeşlerinin onu kıskanmalarına ve kötülük etmelerine yol açtığını anlatan ayetlerden (Yusuf 12/5, 8-9) ana babalar için dolaylı bir uyarı anlamı çıkarmak mümkündür.”¹⁹

¹⁹ Hayati Hökelekli, “Çocuk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/355-359.

2.6. Çocuk Eğitimi

İnsanlara emanet olarak verilen çocuklarla ilgili en önemli hususlardan biri, onların nafakalarını temin etme yanında, en güzel şekilde eğitmek ve hayata hazırlamaktır. Çocukların akademik anlamda eğitimleri yanında Hz. Peygamber'in "Hiçbir baba evladına güzel terbiyeden daha değerli bir miras bırakamaz."²⁰ buyurduğu üzere ahlaki yönden eğitilmeleri de anne babaların başta gelen sorumlulukları arasında yer alır.

İslam'a göre her çocuk temiz bir yaratılışla dünyaya gelmektedir: لَقَدْ (لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ) "Biz insanı en güzel biçimde yaratmışızdır." (et-Tîn, 95/4) Zira Yüce Allah insanı temiz bir fitratta, hak dini kabule hazır olarak yaratmıştır: "O hâlde sen hanîf olarak bütün varlığıyla dine, Allah insanları hangi fitrat üzere yaratmışsa ona yönel! Allah'ın yaratmasında değişme olmaz. İşte doğru din budur; fakat insanların çoğu bilmezler." (er-Rûm, 30/30) İnsanın yaratılışında var olan bu özellikten dolayıdır ki İslam eğitimcileri çocuk terbiyesini doğumdan öncesine götürmektedirler.²¹ Sonrasında ise farklı faktörlerin etkisiyle insan iyi veya kötü olmaktadır. Bu durumda, çocukların terbiyesiyle ilgili önemli hususlardan biri de terbiye yaşı ile alakalıdır. Normalde ailenin sorumluluğuna düşen terbiye büluğ çağına kadar olan terbiyedir.²² Kur'an-ı Kerim'de çocukların eğitimi ve yetiştirilmesine şu ayette de işaret vardır: (وَقُلْ رَبِّ ارْحَمْهُمَا كَمَا رَبَّيَانِي صَغِيرًا) "Ey Rabbim! Küçükken beni terbiye ettikleri gibi sen de onlara merhamet et" diyerek dua et." (el-İsrâ, 17/24)

Fitrat üzere dünyaya gelen insanın yaratılışında iyilik ve kötülük yapma kabiliyeti de vardır: "Nefse ve onu düzgün bir biçimde şekillendirip ona kötülük duygusunu ve takvasını (kötülükten sakınma yeteneğini) ilham edene and olsun ki, nefsinin arındırma kurtuluşu ermiştir. Onu kötülüklerle gömüp kirleten kimse de ziyana uğramıştır." (eş-Şems, 91/7-10) mealindeki ayetler, insandaki bu kabiliyetlerin eğitimle yönlendirilebileceğini de ifade etmektedir.

Çocuğun aynı zamanda bir imtihan vesilesi olduğuna yukarıda değinmiştik. "Bundan dolayı İslam'da, kişinin çocuk sahibi olması büyük sorumluluk gerektiren bir durum olarak değerlendirilmiştir. Nitekim ana baba ile çocuk arasındaki ilişkiler hem ahlaki hem de hukuki yönden belli esaslara bağlanmıştır. Buna göre çocuğun varlığı ciddiye alınmalı,

²⁰ Tirmizî, "Birr", 33.

²¹ Mustafa Öcal, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001), 44.

²² İbrahim Canan, "Kur'an'da Çocukla İlgili Meseleler", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (1988): 34-35.

iyi bir insan ve samimi bir Müslüman olarak yetişmesi için her türlü gayret ve fedakârlık gösterilmelidir. Çocuğun dünya ve ahiret mutluluğunu gözetmek, onu dünyaya getiren insanların önemle üzerinde durmaları gereken bir konudur. İslamiyet bu hususta birinci derecede babayı sorumlu tutar.²³ “Ey iman edenler! Kendinizi ve çoluk çocuğunuzu, yakıtı insanlar ve taşlar olan cebennem ateşinden koruyun” (et-Tahrîm, 66/6) mealindeki ayet de bu hususa işaret eder.

Kur’an-ı Kerim’de, Nûr suresinde yer alan tesettür (Nûr, 24/31) ve anne-babanın odasına girerken izin isteme (Nûr, 24/58-59) konuları bağlamında çocukluk çağıyla ilgili birtakım hükümlere yer verilmektedir. Bayanların tesettürünü konu edinen ve “Mü’min kadınlara da söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar ve iffetlerini korusunlar.” şeklinde başlayan Nûr suresi 31. ayetin devamında “...kadınların cinselliklerinin farkında olmayan çocuklar dışında kimseye süslerini göstermesinler.” buyrulurak küçük çocukların yanında kadınların tesettür konusunda farklı hareket edebilecekleri hükmüne yer verilmektedir.

Çocukların anne babalarının yanına girerken belirli vakitlerde izin istemelerini bildiren aşağıdaki ayetler ise çocukların mahremiyet eğitimi konusunda önemli bir ilkeye işaret etmekte, çocuklara daha küçükken bazı görgü kurallarının öğretilmesinin önemine dikkatleri çekmektedir:

“Ey iman edenler! Elinizin altındaki hizmetçilerle içinizden henüz ergenlik çağına gelmemiş olanlar yanınıza gelmek için sizden üç vakitte izin alsınlar. Sabah namazından önce, öğle sıcağından dolayı (istirahata çekilirken) elbisenizi çıkardığınızda ve yatsı namazından sonra. Bunlar, örtülmesi gereken yerlerinizin açık bulunabileceği üç vakittir. Bunlar dışında ne size ne de onlara bir sakınca vardır. Bunlar sıkça yanınıza girip çıkan, birbirinizle iç içe olduğunuz kimselerdir. Allah size ayetleri işte böyle açıklar, Allah her şeyi bilir, yerli yerinde yapar.”

“Çocuklarınız ergenlik çağına gelince, onlardan önceki ergenler nasıl izin alıyorsa onlar da öyle izin alsınlar. Allah ayetlerini işte size böyle açıklıyor; O her şeyi bilir, yerli yerinde yapar.” (Nûr, 24/58-59)

Çocuklara küçük yaşlardan itibaren ibadet alışkanlığının kazandırılması da hiç şüphesiz çocukluk çağına verilmesi gereken eğitimin en önemli unsurlarındandır. Bir aile reisi olarak Hz. Peygamber’e yönelik Kur’an’da yer alan: (وَأْمُرْ أَهْلَكَ بِالصَّلَاةِ وَاصْطَبِرْ عَلَيْهَا لَا نَسْأَلُكَ رِزْقًا نَحْنُ نَزَّلْنَاكَ مِنَ السَّمَاءِ بِمَاءٍ مَحِينٍ) “Aile fertlerine namazı emret, kendin de bunda kararlı ol. Senden rızık istemiyoruz; asıl biz seni rızıklandırıyoruz. Mutlu gelecek,

²³ Hökekleli, “Çocuk”, 8/355-359.

günablardan sakınanların olacaktır.” (Tâhâ, 20/132) hitabı yanında, Hz. Peygamber’in yedi yaşına geldiklerinde çocukların namaza başlatılmaları yönündeki beyanları bu konuda yol göstericidir.²⁴

Bu ayetler yanında, Hz. Lokman’ın oğluna yönelik tavsiyelerini içeren ayetler de çocukluk çağında eğitimin önemine yapılan vurgu olarak değerlendirilebilir. Peygamber olup olmadığı ihtilafı olsa da, Hz. Lokman’ın oğluna yönelik bu nasihatleri de imanî ve ahlaki pek çok değer içeren bir irşad tablosu olarak takdim edilmektedir bizlere. Çocuk eğitimi açısından son derece önemli olan, her biri birer imani ve ahlaki değer olan bu nasihatler Lokman suresinin 13-19. ayetlerinde şöyle sıralanır:

13: *“Hani Lokman oğluna öğüt vererek şöyle demişti: “Yavrurum! Allah’a ortak koşma! Çünkü ortak koşmak elbette büyük bir zulümdür.”*

14: *“İnsana da, anne babasına iyi davranmasını emrettik. Annesi onu her gün biraz daha güçsüz düşerek karnında taşımıştır. Onun sütten kesilmesi de iki yıl içinde olur. (İşte onun için) insana şöyle emrettik: “Bana ve anne babana şükret. Dönüş banadır.”*

15: *“Eğer, hakkında hiçbir bilgi sahibi olmadığın bir şeyi bana ortak koşman için seninle uğraşırlarsa, onlara itaat etme. Fakat dünyada onlarla iyi geçin. Bana yönelenlerin yoluna uy. Sonra dönüşünüz ancak banadır. Ben de size yapmakta olduğunuz şeyleri haber vereceğim.”*

16: *“(Lokman öğütlerine şöyle devam etti:) “Yavrurum! Şüphesiz yapılan iş bir bardal tanesi ağırlığında olsa ve bir kayanın içinde, yahut göklerde ya da yerin içinde bile olsa, Allah onu çıkarır getirir. Çünkü Allah en gizli şeyleri bilendir, (her şeyden) hakkıyla haberdar olandır.”*

17: *“Yavrurum! Namazı dosdoğru kıl. İyiliği emret. Kötülükten alıkoy. Başına gelen musibetlere karşı sabırlı ol. Çünkü bunlar kesin olarak emredilmiş işlerdendir.”*

18: *“Küçümseyerek surat asıp insanlardan yüz çevirme ve yeryüzünde böbürlenerek yürüme! Unutma ki Allah gurura kapılıp kendini beğenen hiç kimseyi sevmez.”*

19: *“Yürüyüşünde tabii ol. Sesini alçalt. Çünkü seslerin en çirkini herbâlde eşeklerin sesidir!”*

Hz. Lokman’ın oğluna, “yavrucuğum” şeklinde şefkat ve merhamet dolu bir hisle yaklaşması, çocuğa yaklaşım bakımından bu eğitim metodunun önemini ortaya koyduğu gibi, nasihatlerin önem sırasına göre

²⁴ Ebû Dâvûd, “Salât”, 26.

dizilmiş, çocuğun yaş ve gelişim seviyesine göre de tedriciliği öngörüyor olması da, eğitimin metodik değerini artırmaktadır.²⁵

2.7. Anne-Babalar Çocuklarına Örnek Olmalıdırlar

İnsanları hakka, hakikate, doğruya çağıran kişilerin öncelikle kendilerinin bu değerleri benimsemiş olmaları ve bizzat yaşıyor olmalarının gereği ortadadır. İnsanları Allah'ın yoluna davet eden peygamberler bu konuda en güzel örnek olup üsve-i hasene (el-Ahzâb, 33/21; el-Mümtehine, 60/4) olarak nitelendirilmişlerdir. “Sizler kitabı okuduğunuz hâlde insanlara iyiliği emredip kendinizi unutup musunuz? Aklınızı kullanmıyor musunuz?” (el-Bakara, 2/44) mealindeki ayet, herkese şamil olduğu gibi, aynı zamanda çocuklarına karşı anne babaların yaşantılarıyla örnek olması gerektiğini de ifade etmektedir. Bazen güzel bir örneklik, ortaya koyulan onlarca delilden, saatlerce süren etkili konuşmalardan daha etkili olabilmektedir. Aksi hâlde sadece sözle yapılan eğitim ve terbiyenin bir etkisi olmayacaktır. Kur'an-ı Kerim'de: “Ey iman edenler! Yapmayacağınız şeyleri niye söylersiniz? Yapmayacağınız şeyleri söylemeniz Allah katında çok sevimsiz bir davranıştır!” (es-Saff, 61/2-3) buyrulduğu üzere, başkalarına iyiliği, doğruluğu, dürüstlüğü öğütleyenlerin kendi yaşantılarında bunun aksine davranmaları Kur'an'ın kesinlikle reddettiği bir tutumdur. Unutulmalıdır ki, küçük yaşlarda anne babalarını kendilerine örnek alan çocuklar, onların sözlü telkinlerinden ziyade yaşantılarından etkilenecekler, onların tutum ve davranışlarını örnek alacaklardır.

Sonuç

“Kur'an'a Göre Çocuğun Yaratılışı ve Çocukluk Çağı” başlıklı bu tebliğimizde ulaştığımız sonuçları şöyle sıralayabiliriz:

- Yaratma konusu, Kur'an'da üzerinde en çok durulan konulardan biridir. Bu bağlamda, insanın yaratılışı da Kur'an'da özellikle ele alınmaktadır.
- Bir erkek ve bir dişiden meydana gelen çocuk anne karnında farklı aşamalardan geçerek yaratılışını tamamlamaktadır.
- Bir çocuk olarak dünyaya gelen insan, belli bir süre yaşamakta, nihayet yaşlanmakta ve ölmektedir.

²⁵ M. Zeki Duman, “Ailede Çocuk Eğitimi ve Lokman Hakim'in Oğluna Nasihatlerinin Düşündürdükleri”, *Diyanet İlmî Dergi (Diyanet Dergisi)* 27/3 (1991): 112.

- Kur'an'da insanın yaratılışıyla ilgili olarak yer verilen hususlar, Yüce Allah'ın kudretini gösteren delillerdendir.
- İnsanın yoktan var edilişi, belli bir süre yaşayıp sonunda ölmesi, öldükten sonra dirilmenin de bir kanıtıdır aynı zamanda.
- İnsanın yaratılışı ve hayat serüveni aynı zamanda insanın aciziyetini de gösteren bir hakikattir.
- İnsanların, salih evlat vermesi için Yüce Allah'a dua etmeleri önemlidir.
- Sözlü dua yanında, bunun gereklerini yerine getirmek suretiyle fiili dua da gereklidir.
- Güçsüz bir varlık olarak dünyaya gelen çocuk, belli bir süre bakıma muhtaçtır.
- Çocuğun süttan kesilme süresinin belirlenmesinde olduğu gibi, çocukla ilgili konular başta olmak üzere, aileyi ilgilendiren konularda istişare, karşılıklı rıza ve anlayış ile hareket edilmelidir.
- Çocuğun cinsiyeti Yüce Allah'ın takdirindedir. Dolayısıyla, cinsiyet farkı bir üstünlük veya aşağılama vesilesi değildir.
- Aynı şekilde, çocuk sahibi olma veya olmama da Allah Teâlâ'nın iradesi dâhilindedir. Bu husus da, toplumlarda zaman zaman karşılaşıldığı üzere bir övme veya yerme konusu değildir.
- Dünya hayatının süsü olarak nitelendirilen çocuk aynı zamanda bir imtihan vesilesidir.
- Diğer dünyevi meşguliyetler yanında özellikle mal ve çocuklar, insanı Allah'a karşı sorumluluklarını yerine getirmekten alıkoymamalıdır.
- Yardıma muhtaç çocukları, yetimleri koruyup kollamak, himaye etmek dinî bir görevdir.
- Çocukların eğitimi, hayata hazırlanması üzerinde önemle durulması gereken bir sorumluluktur.
- Çocukluk çağı, çocukları ibadete alıştırmak adına iyi değerlendirilmelidir.
- Çocuğun ahlaki yönden eğitilmesi ve iyi bir Müslüman olarak yetiştirilmesi de çocuk eğitiminin en önemli unsurlarındandır.
- Anne babalar yaşantılarıyla çocuklarına iyi birer örnek olmalıdırlar.

Kaynakça

Kur'an-ı Kerim.

- Aydın, Mehmet Akif. "Çocuk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 8/361-363. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Bayraklı, Bayraktar. *İslam'da Eğitim*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 5. Basım, 1997.
- Canan, İbrahim. "Kur'an'da Çocukla İlgili Meseleler". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (1988): 19-42.
- Duman, M. Zeki, "Ailede Çocuk Eğitimi ve Lokman Hakim'in Oğluna Nasihatlerinin Düşündürdükleri", *Diyanet İlmi Dergi (Diyanet Dergisi)* 27/3 (1991): 103-116.
- Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî. *Sünenu Ebî Dâvûd*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd. 4 cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.
- Hökekleli, Hayati. "Çocuk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 8/355-359. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *et-Tabrîr ve't-tenvîr*. 30 cilt. Tunus: ed-Dâru't-Tûnusîyye li'neşr, 1984.
- Kâdî, Abdulfettah. *Esbâb-ı Nüzûl*. çev. Salih Akdemir. Ankara: Fecr Yayınevi, 3. Basım, 1996.
- Karaman, Hayreddin vd. *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*. 5 cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. Basım, 2006.
- Öcal, Mustafa. *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001.
- Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. el-Hüseyn. *Mefâtîhu'l-gayb*. 32 cilt. Beyrut: Dâru İhyâ'it-Turâsî'l-Arabî, 2. Basım, 1420.
- Suyûtî, Celâluddîn. *Lübâbü'n-nükûl fi esbâbi'n-nüzul* (Tefsiru'l-Celâleyn ile birlikte). Dımaşk/Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 9. Basım, 1419/1998.
- Suyûtî, Celâluddîn, Celâluddîn el-Mahallî, *Tefsîru'l-Celâleyn*, Dımaşk/Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 9. Basım, 1419/1998.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali. *Fethu'l-kadır*. 5 cilt. Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, 1. Basım, 1414.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân an te'vîli ayi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. 24 cilt. b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 1420/2000.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa. *Sünenu't-Tirmizî*. 6 cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1998.
- Uzunpostalıcı, Mustafa. "Cenin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 7/369-370. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşâf an hakâiki gavâmidî't-tenzîl*. 4 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1407.

OTURUM BAŞKANI– Doğrusunu söylemek gerekirse, Bayram Hocamızın başlığı Kur’an-ı Kerim’de çocukluk çağını anlatacak olmak son derece geniş kapsamlı bir konuya işaret ettiği için ancak kısa değinmeler şeklinde işlenebildi bu konuşmada. Ancak biz biliyoruz ki sempozyumumuz boyunca, iki gün süresince bunların her birisi ayrı ayrı birer tebliğ olacak şekilde detaylandırılacak. Böyle bir özeti bize sunduğu için, bilhassa da çocuğun yaratılışı hakkında detaylı bilgi verdiği için Sayın Dr. Bayram Köseoğlu Hocamıza teşekkürlerimizi sunuyoruz.

Şimdi, bir diğer konuşmacımıza geçiyoruz. Oturumumuzun dördüncü konuşmacısı Mersin Üniversitesi İslami İlimler Fakültesinden Dr. Öğretim Üyesi İbrahim Yıldız Hocamız. Kendisi bize Kur’an’a Göre İlahî İmtihan Bağlamında Çocuk başlıklı bir tebliğ sunacaklar.

Buyurun İbrahim Hocam.

Dr. İBRAHİM YILDIZ (Mersin Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Öğretim Üyesi)– Teşekkür ediyorum Sayın Başkanım.

KUR'AN'A GÖRE İLAHİ İMTİHAN BAĞLAMINDA ÇOCUK

İbrahim YILDIZ*

Öz

Kur'an'ın haber verdiğine göre insanın fitraten arzuladığı ve kendisine verilen en büyük nimetlerden olan çocukları ile imtihanı oldukça çetin geçecektir. Çünkü imtihanın zorluğu, verilen nimetin büyüklüğü ile doğru orantılıdır. Kur'an'ın bu konuda verdiği en önemli mesaj, çocuklarının varlığı ile kendini şanslı ve güçlü hissedene yöneliktir. Bu noktada kendisine bahşedilen evlatları ile olacağı imtihanın farkına varamayıp onları sadece dünya hayatı için bir güç ve iktidar unsuru olarak algılayanları bu imtihanı kaybedebilirler. Çünkü Kur'an'a göre kişinin çok çocuğunun olması Allah'ın onu çok sevdiği anlamına değil bilakis imtihanın daha çetin geçeceği anlamına gelmektedir. Ayrıca ahirette herkes kendi hesabını bizzat kendisi vereceği için evlatların ebeveyne dünyadaki gibi bir faydaları da olamayacaktır. Kur'an'a göre çocukların şefkatli bir ortamda ve sağlıklı yetiştirilmesi için ebeveyne düşen görevler vardır. Çocuklar ile olacak imtihan da bu görevleri yerine getirirken gerçekleşecektir. Ebeveynlerin çocuklarının gerek beden gerek ahlaken en güzel bir şekilde yetiştirilmesi için gerekli tedbirleri alması gerekmektedir. Çocuğun ana rahmine düştüğü andan itibaren insanın onunla imtihanının başladığını bildiren Kur'an, bir şehre girerken nasıl davranması gerektiğine kadar birçok konuda ebeveynin çocuklarına rehberlik etmesi gerektiğini hatırlatır. Ebeveynin, dünyevi hayatlarında olduğu gibi dinî ve ahlaki hayatlarının şekillenmesinde de çocuklarını eğitmesi, salih bir insan olarak yetiştirmesi, bunu yaparken de mutlaka kendisine yardım etmesi için Allah'a dua etmesi gerekmektedir. Her insan, evlatlarına iyi bir gelecek bırakabilmek için çabalar. Fakat Kur'an, çocuk sevgisini Allah'ın emir ve yasaklarını arka plana

* Dr. Öğr. Üyesi, Mersin Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi.

atacak kadar yüceltenleri kınar ve bu durumun Allah'ı zikretmeye ve O'na ibadet etmeye engel olmaması gerektiğini hatırlatır.

Anahtar Kelimeler: *Tefsir, Kur'an, İlahî İmtihan, Çocuk, Ebeveyn.*

THE CHILD ACCORDING TO THE QUR'AN IN THE CONTEXT OF DIVINE TESTING

Abstract

Quran reports that the testing of the human with the child, which is given as a grace to the human and he desires him naturally, is very difficult. Since the difficulty of testing is directly proportionate to the greatness of grace that was given. The most important message that Quran gives in this issue is for the people who feel themselves fortunate and strong by the existence of their children. At this point, those who consider their endowed children as an element of power and potency for worldly life without realising that they will be tested with them may lose the testing. Since according to the Quran, having lots of children refers to much more difficulty in the testing rather than referring to Allah's high degree of love for him. Besides, in the Hereafter, since every person will be questioned independently, the children will not provide benefits similar to the benefits in the world for the parents. According to the Quran, there are some responsibilities of parents for raising children in a merciful environment in a healthy way. The testing that will be related to the children comes true during fulfilling these responsibilities. The parents are responsible to take the necessary precautions to raise their children in the best way both physically and morally. The Quran, which informs that this testing starts the instant that the child is just a foetus, reminds the parents to guide their children in many issues even to explain how they should act while entering into a city. The parents need to educate their children not only for their worldly life but also for religious and moral lives and raising them as a good person and during these processes, asking Allah for His help. Every person endeavours to leave a good future for his children. However, the Quran condemns the people, who aggrandize the love of children to the degree of leaving Allah's orders and prohibitions aside, and reminds that this should not prevent remembering and worshipping Allah.

Keywords: *Tafsir, Quran, Divine Testing, Child, Parents.*

Giriş

Allah Teâlâ, insanı çeşitli vesilelerle imtihan etmekte ve bu imtihan, bazen insanın sevdiği şeyleri almakla yani sıkıntıyla veya çeşitli nimetler vermekle yani bollukla olabilir.¹ Bunun bilincinde olan insan, eline geçen veya elinden çıkan her şeyi bir imtihan vesilesi olarak görür. Elindekiyle övünmek veya elinden çıkan için dövünmek şeklinde bir davranış sergilemek imtihanı anlamamak demektir. Dünyanın bir imtihan yeri olduğu bilinince Allah'ın her şeyi bu amaçla yarattığı ve kullarına verdiği de bilinmiş olur. Hiç şüphesiz evlatlar da insanın imtihana çekileceği nimetlerin başında gelmektedir.²

Çocuk sahibi olmak, her insanın fıtratına Allah tarafından yerleştirilmiş bir arzudur.³ Bu nedenle Kur'an, ebeveynlerin evlatlarına içten gelen bir sevgi ve şefkat beslediklerini ifade etmek için bazı ayetlerde çocuk kelimesi yerine "göz bebeği, göz aydınlığı" manasına gelen "kurratu ayn" tabirini kullanır.⁴ Bu sevgi ve şefkatin en çarpıcı örneği oğlunu gemiye çağıran Hz. Nûh'un⁵ ve oğlu Yusuf'un kaybolması karşısında ızdırap çeken ve hasretinden gözlerinin kör olmasına sebep olacak kadar ağlayan Hz. Yakub'un sevgi ve şefkatidir.⁶ Ayrıca Kur'an'daki baba-evlat diyaloglarında babaların evlatlarına hitap tarzının her zaman yoğun bir şefkat ve merhamet ifade eden "Yâ büneyye" yani "Ey oğulcuğum/yavrucuğum" şeklinde olduğu görülmektedir.⁷ Kur'an, Hz. İbrahim ve Hz. Zekeriya'nın şahsında insanların Allah'tan kendilerine evlat bahşetmesi için dualar ettiklerini haber verir⁸ ve Allah'ın bir lütfü olan⁹ çocukların doğum haberini müjde olarak niteler.¹⁰

¹ el-Bakara 2/155, 249; Âl-i İmrân 3/186; el-Mâide 5/48, 94; el-En'âm 6/165; el-A'râf 7/168; el-Enfâl 8/28; el-İsrâ 17/60; el-Enbiyâ 21/35; es-Sâffât 37/63; ez-Zümer 39/49; el-Fecr 89/15-16.

² İbrahim Yıldız, *Kur'an İnsan ve Yanılgı -Psikososyal Bir Okuma-* (Bursa: Emin Yayınları, 2019), 268.

³ Âl-i İmrân 3/14.

⁴ Tâhâ 20/40; el-Furkân 25/74; el-Kasas 28/9, 13.

⁵ Hûd 11/42.

⁶ Yusuf, 12/84-86.

⁷ Hûd 11/42; Yusuf 12/5, 100; Lokmân 31/13, 16, 17; es-Sâffât, 37/102.

⁸ Âl-i İmrân 3/38; İbrâhîm 14/39; Meryem 19/5-6; el-Enbiyâ 21/89; es-Sâffât 37/100.

⁹ en-Nahl 16/72; eş-Şuarâ 26/133; eş-Şûrâ, 42/49-50.

¹⁰ Âl-i İmrân 3/39; Meryem 19/7; el-Hicr 15/53; es-Sâffât 37/101; ez-Zâriyât 51/28.

İnsanların çocuklarına olan düşkünlüğü, onların zayıf yaratılmalarına dayandırılabilir.¹¹ Bedenen zayıf olan insanın dünya hayatının zorluklarına beraberce göğüs gereceği, yaşlanınca kendisine yardımcı olacak evlatlar istemesi gayet doğaldır. Bu kadar değerli olan nimetin imtihanının da zorlu olacağı açıktır. Bu nedenle ebeveynlerle çocuklar arasındaki ilişki sadece Allah'ın istediği şekilde olursa imtihan kazanılabilir. Ebeveynin evlatlarına karşı aynı zamanda birer imtihan vesilesi olan çeşitli görevleri vardır. Bu görevler; büyütme, sevgi gösterme, putlaştırmamak, eğitim imkânı sağlamak ve terbiye vermek şeklinde özetlenebilir.¹² Bu bildiride çocukların ebeveynleri için nasıl bir imtihan vesilesi oldukları Kur'an çerçevesinde araştırılmıştır. Ebeveynlerin daha çocukları ana rahmine düştüğü anda başlayan imtihanlarında Kur'an'ın dikkat çektiği ve imtihanın kaybedilmesine sebep olacak zaafı, yanlışlıkları ve bunlara karşı yine Kur'an'ın sunduğu çözüm yolları tespit edilme çalışılmıştır.

1. Kur'an'da Fitne Kavramı ve Çocukların Fitne Olması

Kur'an, iki ayette mal ve çocukların insanlar için birer fitne olduklarını haber vermektedir. “*Bilin ki mallarınız ve çocuklarınız birer fitne (deneme) aracıdır. Allah katında ise büyük bir mükâfat vardır.*” (el-Enfâl 8/28; Ayrıca bk. et-Tegâbün 64/15). Taberî (öl. 310/923), fitne kelimesinin asıl anlamının “altının ateşte eritilerek cürufunun ayrılması” olduğunu söylemiştir.¹³ Kelimenin zamanla “insanın zarara uğraması, sınama, maddi ve manevi sıkıntı, üzüntü ve felaketle imtihan etme” gibi insanın zarara uğraması veya uğratılması şeklinde manalar kazanmasında da bu anlamın etkisi olmuştur.¹⁴ Kur'an'da fitne kelimesi kullanılarak insanların imtihan edileceği konular sayılmış¹⁵ ve insanın hem hayır hem de şer ile imtihan edilebileceği haber verilmiştir.¹⁶ Dolayısıyla imtihan, mal,

¹¹ en-Nisâ 4/28.

¹² Amiran Kurtkan Bilgiseven, “İmtihan”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 11 (2003), 149.

¹³ Ebû Cafer et-Taberî, *Câmi'ul-beyân 'an te'vili âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdulmuhsin et-Turkî (Kahire: Dâru Hicr, 2001), 2/356-357; Cemâleddin İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdir, ts.), “ftn”, 13/317.

¹⁴ Mustafa Çağrı, “Fitne”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/156.

¹⁵ el-Bakara 2/102; el-Enfâl 8/28; et-Tevbe 9/49; Yûnus 10/85; el-Enbiyâ 21/111; el-Hac 22/53; el-Furkân 25/20; es-Sâffât 37/63; ez-Zümer 39/49; el-Kamer 54/27; et-Tegâbün 64/15; el-Cin 72/17; el-Müddessir 74/31.

¹⁶ el-Enbiyâ 21/35.

evlat, sağlık gibi nimetlerle olabileceği gibi yokluk, hastalık, musibet, şeytan veya düşman tasallutu gibi sıkıntılarla da olabilmektedir.¹⁷

Fitne kelimesinin çok geniş bir anlam alanı mevcuttur. Kur'an'da sına- ma ve imtihan¹⁸ anlamlarının yanı sıra şirk, küfür, müşriklerin uygula- dıkları baskılar,¹⁹ sapma, saptırma,²⁰ azap, işkence, ateşe atma;²¹ günah;²² şeytanın hilesi²³ ve nifak²⁴ gibi manalarda kullanılmıştır. Bu açıdan bakıldığında "fitne" kelimesinin Arapça ve Türkçedeki anlam farkına dik- kat etmek gerekir. Yukarıdaki aktardığımız Arapçadaki mana genişliğine karşın kelime Türkçeye geçerken anlam kayması ve daralması yaşamış, imtihan anlamı tamamen kaybolarak "azdırma, baştan çıkarma, karışık- lık, fesat, arabozan, karıştırıcı"²⁵ gibi anlamlarda kullanılmıştır. Dola- yısıyla evlatların fitne olduğu hakkındaki ayetler, bu anlam farklılığına dikkat ederek anlamlandırılmalıdır. Aksi hâlde gerek çocuklar gerekse dünya malı olumsuzlaştırılmış ve istenilmeyen bir konuma oturtulmuş olur. Bu noktada İbn Manzûr'un naklettiği ve fitneyi sadece olumsuz yöndeki anlamlarıyla anlayıp "Allah'ım, fitnelerden sana sığınırım!" şeklinde dua eden kişiye Hz. Ömer'in ilgili ayete²⁶ işaret ederek "Rabbi- nin sana mal ve evlat vermesini istemiyor musun?" demesi²⁷ fitne keli- mesinin anlaşılması açısından önemlidir.

Kur'an, dünya ve içindekilerin sevgisi doğasına yerleştirilen insanın imtihanda başarılı olabilmesi için önemli bir ölçü vermektedir: "Allah'a kul olma bilincini daima zinde tutmaya çalışmak, her davranışında dün- ya hayatının icapları ile ahiret mutluluğunu dengeleyen bir itidal çizgisi tutturmak, bunu başarabilmek için de özverili davranmayı içine sindir- mek."²⁸ Kur'an, insanın özellikle mutluluk sebebi çocuklarıyla olacak imtihanında çok dikkatli olması gerektiğine işaret etmektedir. İmtihanın zorluğu, verilen nimetin büyüklüğü ve kişinin o nimete verdiği önemle

¹⁷ Çağrı, "Fitne", 13/156.

¹⁸ el-Bakara 2/102; Tâhâ 20/40, 85, 90, 131.

¹⁹ el-Bakara 2/191, 193, 217; en-Nisâ 4/91.

²⁰ el-Mâide 5/41, 49; es-Sâffât 37/162.

²¹ el-Ankebût 29/10; ez-Zâriyât 51/13, 14; el-Burûc 85/10.

²² et-Tevbe 9/49.

²³ el-A'râf 7/27.

²⁴ el-Hadîd 57/14.

²⁵ Şemseddin Sami, *Kâmus-u Türkî* (İstanbul: Bedir Yayınları, ts.), 981.

²⁶ el-Enfâl 8/28.

²⁷ İbn Manzûr, "ftn", 13/320.

²⁸ Hayrettin Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2007), 5/376.

doğru orantılıdır. Ayrıca kişiye verilen nimet ne kadar değerliyse onun sorumluluğu da o derece büyük olur. Büyük sorumluluklar, birtakım riskleri beraberinde getirir. Dolayısıyla insanın sahip olmayı çok arzula-
dığı, sahip olunca çok sevindiği, üzerine titrediği ve dünyada kendisine verilen en büyük nimetlerden biri olan çocuklarıyla imtihanı oldukça çetin geçecektir. Çünkü kişinin çocuklarına aşırı sevip bağlanması, onları koruma ve kollama duygusunu abartması onu bazen adaletten uzaklaştırabilir, haddi aşır ilahî ölçülerden sapmasına, çeşitli günahlar işlemesine sebep olabilir. Ayrıca bu konudaki meşguliyetleri onu birçok hayırlardan ve ibadetlerden mahrum edebilir. Zemaşşerî (öl. 538/1144), mal ve çocukların fitne sayılmasını, bunlar sebebiyle insanın günaha düşebileceğini ve bu nimetleri şeriat sınırları içinde hakkıyla muhafaza edip etmeyeceğinin sınanmasına bağlamaktadır. Ayrıca ilgili ayetlerin devamındaki “Allah katında ise büyük bir mükâfat vardır.” (el-Enfâl 8/28; et-Tegâbün 64/15) uyarısına dikkat çekip Müslüman’a düşenin bu dünya nimetlerine aşırı değer vermeyip tüm ciddiyetiyle asıl mükâfatı talep etmek olduğunu ve bu imtihanın ancak bu yolla kazanılabileceğini hatırlatır.²⁹

2. Çocuklar ile İmtihanın Çeşitleri

2.1. Çocukların Dünya İmtihanı Olduğu Bilincinin Kaybedilmesi

İnsanların en çok yanılıya düştükleri konulardan biri de evlatlarıdır.³⁰ Allah’ın, evladı neden verdiği idrak edemeyenler, bunların çokluğunun insanın sorumluluğunu arttırdığını da bilemeyeceklerdir.³¹ Çünkü evlatlar, dikkat edilmezse kâfirleri azgınlığa; mü’minleri sevap işlemekten alıkoyup günaha sevk edebilir.³² Dolayısıyla Kur’an’a göre çocuklar da dâhil tüm dünya nimetleri aslında birer imtihandır. Müslüman sahip olduğu tüm imkânları nasıl kullandığına dair hesaba çekileceğini bilir. Kur’an, bunlardan bazılarını hatırlatmış ve insanları bu konuda daha dikkatli olmaya davet etmiştir. Bunlardan biri de çocuklar ile olacak olan imtihandır. Kur’an, insanın çocuklarıyla imtihan edileceğini bildirdiği gibi onların geçici dünyanın birer süsü mesabesinde olduklarını, asıl mükâfatların, nimetlerin ve sevapların ahirette Allah’ın katında

²⁹ Ebü'l-Kâsım ez-Zemaşşerî, *el-Keşşâf ‘an hakâ’iki gavâmizi’t-tenzil ve ‘uyûni’l-ekâvîl fi vüçûhi’t-te’vîl*, thk. Halil Me’mun Şeyha (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 2005), 410.

³⁰ el-Mü’minûn 23/55-56.

³¹ Mehmet Sait Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur’an Tefsiri* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2012), 3/451.

³² el-Münâfikûn 63/9; Nûh 71/21.

olduğunu haber vermektedir.³³ Kurtubî, oğulların dünya hayatının süsü olmasının sebebi olarak onların kişi için güç ve savunma kaynağı olmalarını gösterir. Fakat bunların fâni dünyaya ait olduğunu hatırlatan Kurtubî, konuyla ilgili ayetlerin insanın kendisini dünyaya kaptırmaması vurgusunu içerdiğine işaret etmektedir.³⁴

Dünyada insana verilen evlatlar hakkında süs benzetmesi yapılmaması dikkate şayandır. Gerçekte yaratılan her şey gibi süsler de geçicidir fakat onlardaki geçicilik daha bir belirgindir. Bu benzetme evlatların fâni olduğunu gayet fasih bir şekilde hatırlatmaktadır. Dolayısıyla akıllı insanın bunlarla övünmesi ve onlara gereğinden fazla değer vermesi abestir.³⁵ Bu uyarı, gerek çocukların geçimini temin etme gerekse onlara iyi bir gelecek bırakma amacıyla kendini dünya işlerine kaptıran ve bu arada ibadetlerini ihmal eden, helal haram sınırlarını çiğneyen insanlardır. Dünyada insanın kendisi veya çocukları için elde edeceği her türlü mal ve imkânın ahiret mükâfatlarının yanında hiçbir değerinin olmadığı hatırlatılarak imtihan bilincinin her an akılda tutulması gerektiği vurgulanmıştır. Bu bilincin yitirilmesi, insanın dünyaya dalmasına ahiret hazırlığını ihmal etmesine neden olacaktır ki çocuklara duyulan aşırı sevginin neden olduğu düşünceler ve davranışlar imtihan bilincinin kaybolmasına büyük oranda etki etmektedir.

2.2. Çocukların Hesap Gününü Unutturması

Ahireti inkâr eden veya orada kendilerine ayrıcalıklı muamele edileceğini iddia edenler arasında Allah'ın kendilerine çok çocuk verdiği insanlar da vardır. Bu kişiler sahip oldukları çocukların ve dünya mallarının cazibesine kapılarak kendilerinde bir üstünlük olduğunu var saymışlardır. Bu nedenle Allah'ın kendilerine cömert davranarak çocuklar ve mallar ihvan ettiğini zannetmişler ve dolayısıyla dünyada kendilerine çocuklar ve mallar ihvan eden Allah'ın ahirette de ihvanında bulunacağını iddia etmişlerdir: *"Ayetlerimizi inkâr edip 'Bana orada da elbette mal ve evlat verilecek!' diyen kimseyi gördün mü? Gaybı mı görüp bilmiş, yoksa Rahmân'dan bir söz mü almış?"* (Meryem 19/77-78). Böyle düşünen müşriklerin mü'minlere *"Muhakkak ki ahirette size verilenin aynısı bize de verilecek"* demişler ve bunun üzerine *"Yoksa kötülük işleyenler, kendilerini inanıp salih amel işleyenler gibi kılacağımızı; hayatlarının ve ölümlerinin"*

³³ el-Enfâl 8/28; el-Kehf 18/46; et-Tegâbün 64/15.

³⁴ Ebû Abdullâh el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'ân*, thk. Abdullah et-Türkî (Beyrût: Müessesetü'l-Risâle, 2006), 13/291.

³⁵ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb* (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1981), 21/131-132.

bir olacağını mı sanıyorlar? Ne kötü hüküm veriyorlar!” (el-Câsiye 45/21) ayeti nazil olmuştur.³⁶ Aynı şekilde Allah’ın kendilerine dünyada bu kadar mal ve çocuk vermesinin imtihan nedeniyle olduğunu anlamayarak bu lütfun ahirette de devam edeceğini ve kendilerinin yaptıkları sebebiyle azaba uğramayacaklarını zannetmişlerdir: “*Yine, ‘Bizim mallarımız ve çocuklarımız daha çoktur. Bize azap edilmeyecektir’ demişlerdi.*” (es-Sebe 34/35).

Kur’an, bu yanılmanın geçersiz temellere dayandığını, bahçe sahibi iki arkadaş kıssasını örnek vererek hatırlatır.³⁷ Bu kişilerden biri, mal ve evlatları diğerinden fazla olduğu için arkadaşını küçümser ve ona: “*.. Benim malım mülküm senden çok; nefer olarak da senden daha güçlü, daha ilerdeyim... Bunun sonsuza dek yok olacağını sanmıyorum, kıyametin kopacağını da sanmıyorum. Rabbime döndürülsem bile andolsun bundan daha iyi bir sonuç bulurum*” (el-Kehf 18/34-36) der. Bu yanılığa düşenlere göre Allah, bu kadar evladı ve malı kendilerine kısa bir süreliğine vermiş olamaz. Dolayısıyla bu nimetler sonsuza dek sürmelidir. İnanmamalarına rağmen orada da aynı nimetlerin kendilerine verileceğini iddia etmeleri bu yüzdendir.³⁸ Ölümünden sonra yeniden dirilişe, bir başka âlemde ölümsüz bir hayata inansın veya inanmasın çoğu insan, dünyada biyolojik olarak ölümsüz olmayı arzular. Bu arzu, analık ve babalık duygusunun temelindeki güçlerden biridir.³⁹ Neslinin evlatları vasıtasıyla sürüp gittiğini gören bazı ebeveynler, evlatları sayesinde sanki kendilerinin yaşamaya devam edeceğine dair bir inanç geliştirmekte ve böylece kendi fâniliklerini unutma yanılığısına düşmektedirler.⁴⁰

Mukâtil b. Süleymân, yukarıda geçen Kehf suresinin 34. ayetindeki “nefer” kelimesine “çocuklar” manasını vermiştir.⁴¹ Râzî de bu iddia-ya verilen cevapta açıkça “veleden/evlatça”⁴² kelimesini kullanılmasını

³⁶ Mukâtil b. Süleymân, *et-Tefsîru'l-kebîr*, thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte (y.y.: Merkezu Tahkiki't-Türâs, 1979), 3/829.

³⁷ el-Kehf 18/32-43.

³⁸ Ayrıca bk. Meryem 19/77.

³⁹ Hayati Hökelekli, *Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din* (İstanbul: Dem Yayınları, 2009), 56.

⁴⁰ Yıldız, *Kur'an İnsan ve Yanılgı*, 268.

⁴¹ Mukâtil b. Süleymân, *et-Tefsîru'l-kebîr*, 2/585; Ayrıca bk. Kurtubî, *el-Câmi'*, 13/276; Ebü'l-Berekât en-Neseî, *Medârikü't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*, thk. Yusuf Ali Bedevî (Beyrût: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1998), 2/300; İbn Acibe, *Bahru'l-Medîd fî tefsîri'l-Kur'âni'l-mecîd*, çev. Dilaver Selvi (İstanbul: Semerkand Yayıncılık, 2012), 5/376.

⁴² el-Kehf 18/39.

“nefer” kelimesiyle çocukların kastedildiğine delâlet sayar.⁴³ Dolayısıyla ahireti inkâr eden kişinin bu fikrini çocuklarının ve mallarının çokluğuna dayandırdığı anlaşılmaktadır. Bu yanlış düşüncesini açığa vurduğunda, bunun bir yanılgı olduğunu örneklerle açıklayan arkadaşına hiç kulak asmamış, fakat sonunda bir felaketle pişman ve çaresiz kalakalmıştır. Aslında Kur’an’a göre dünyada sahip olunan çok çocuk ve servet, imrenilecek bir durum değil aksine insanın hesabını vermek zorunda kalacağı bir imtihandır.⁴⁴ Bu nedenle Kur’an, insanların isteklerini ahiret yurduna yönlendirmekte,⁴⁵ şeytanın bu konudaki kışkırtmalarına dikkat çekmekte,⁴⁶ dünya hayatının bir imtihan,⁴⁷ oyun, eğlence, süs, insanlar arasında karşılıklı övünme, daha çok mal ve evlat sahibi olma yarışından ibaret olduğunu hatırlatmaktadır.⁴⁸ Dolayısıyla imtihan maksadını anlamayanlar için mal ve evlat edinme yarışı dünyada övünme,⁴⁹ ahirette ise hüsrân⁵⁰ kaynağıdır.

2.3. Aşırı Çocuk Sevgisinin Kişiyi Yanıltması

İnsanlar, evlatlarının olmasını arzular ve onları içten gelen bir şefkatle severler. Sevgi, nefsin hayır gördüğü ve inandığı bir şeye meyiletmesi,⁵¹ bir kimsenin gönlüne uygun olan bir şeye yönelmesidir.⁵² Sevgi ihtiyacı, fıtridir ve her insanın doğumundan ölümüne kadar özellikle ailesi içinde sevmeye ve sevilmeye ihtiyacı vardır.⁵³ Sevgi, insan ruhunun derinliklerinde yer alır, onun fikir ve davranışları üzerinde belirleyici bir etki oluşturarak kişide sevdiği şeye bağlanma eğilimi ortaya çıkarır.⁵⁴ Çocuğa onun tabiatına uygun olarak sevgi ve şefkat tezahürleri ile yaklaşmak,

⁴³ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 21/128.

⁴⁴ et-Tevbe 9/55, 85.

⁴⁵ el-Enâm 6/32; el-A'râf 7/169; Yusuf 12/109; en-Nahl 16/30; el-Ankebût 29/64.

⁴⁶ el-A'râf 7/20; el-İsrâ 17/64; Tâhâ 20/120; Lokmân 31/33; Fâtır 35/5.

⁴⁷ el-Mülk 67/2.

⁴⁸ el-Hadîd 57/20.

⁴⁹ el-Kehf 18/34.

⁵⁰ Nûh 71/21.

⁵¹ Râğîb el-İsfahânî, *ez-Zer'â ilâ mekârimi's-Şerî'a -Erdemli Yol-*, çev. Muharrem Tan (İstanbul: İz Yayıncılık, 2015), 272; Ömer Nasuhi Bilmen, *Dinî ve Felsefî Ablâk Lügatçesi* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1967), 112.

⁵² Hayati Hökelekli, *Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsani Değerler* (İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2013), 15.

⁵³ Celal Kırcı, *İlimler ve Yorumlar Açısından Kur'an'a Yönelişler* (İstanbul: Marifet Yayınları, 2009), 242.

⁵⁴ Nevzat Tarhan, *Güzel İnsan Modeli* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2012), 126.

çocuk eğitimde en verimli metot ve başarının da temelidir.⁵⁵ Fakat sevginin sınırları iyi tayin edilmediği takdirde vahim sonuçlar doğurabilir.⁵⁶ Çünkü kişi sevgisini kontrol edemez ve aşırıya kaçarsa sevgi, sevenin aklını başından alır ve davranışlarını bütünüyle değiştirir.⁵⁷ İbnü'l Arabî (öl. 638/1240), aşırı sevginin insanlar üzerinde akıldan daha etkili gücü olduğunu söyler.⁵⁸ Çünkü aşırı sevgi karşısında akıl, görevini gereği gibi yerine getiremez çünkü etrafı aşırı bir hissiyat çemberiyle sarılmıştır. Akla hitap edebilmek için önce bu hissiyat çemberinin aşılması gerekir.⁵⁹ Eğer aşılamazsa aşırı sevgi insanı şaşkına çevirip hayrete düşürür, gönül dünyasını alt üst eder. Bu durum insanın fikirlerinde dağınıklığa ve dolayısıyla yanlış kararlar vermesine sebep olur.

Sevgi, yönlendirilmeye ve geliştirilmeye müsait bir duygu olduğu için Müslüman sevgisini Allah'a, Resûlü'ne, aile fertlerine, din kardeşlerine ve son olarak da tüm insanlara yönelmelidir.⁶⁰ Burada dikkat edilmesi gereken husus Allah sevgisinin her daim ilk sırada, Resûlullah'ın sevgisinin ikinci sırada olmasıdır. Çocuklar da dâhil diğer sevgilerde aşırıya kaçıp Allah ve Resulü'nün sevgisinin önüne geçirildiğinde yanılabilir ve kaçınılmaz olur. İnsanlardan bir kısmının, Allah'ı bırakıp bazı mahlûkatı Allah'a özgü bir sevgiyle sevmeleri, aşırı sevginin götürebileceği en uç ve en tehlikeli örnektir.⁶¹ Dolayısıyla evlatların aşırı derecede sevilmesi bu hiyerarşik sevgi düzenini bozabilir ve kişi, Allah ve Resulü'nün emir ve yasaklarını çocukları uğruna çiğneyebilir.

Sevgisizlik, evlatlarla olan imtihanda nasıl ki olumsuzluklar doğuracaksa onlara aşırı sevgi gösterme ve onları sanki putlaştırma derecesinde sevmeye de aynı şekilde olumsuz sonuçlar doğuracaktır. Allah, bu konuda insanları hatta peygamberleri sınamaktadır. Oğlunu kurban etmesi emredilen Hz. İbrahim, evlat sevgisini Allah sevgisinden daha üstün tutup tutmadığı hususunda imtihana tabi tutulmuştu.⁶² Bu imtihan, kulların Allah sevgisini evlat sevgisinden üstün tutmaları gerektiğini

⁵⁵ Abdurrahman Dodurgalı, *Ailede Çocuğun Din Eğitimi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1998), 39-40.

⁵⁶ M. Zeki Duman, *Kur'an-ı Kerim'de Adâb-ı Muâşeret Görgü Kuralları* (İstanbul: Tuğra Neşriyat, ts.), 153; Dodurgalı, *Ailede Çocuğun Din Eğitimi*, 55.

⁵⁷ Yıldız, *Kur'an İnsan ve Yanılgı*, 197.

⁵⁸ Muhyiddin İbnü'l-Arabî, *İlâhî Aşk*, çev. Mahmut Kanık (İstanbul: İnsan Yayınları, 2005), 81-83.

⁵⁹ İbrahim Çelik, *Kur'an'da Peygamberlere Karşı Güçler* (Bursa, 2001), 132.

⁶⁰ Kırca, *İlimler ve Yorumlar*, 243.

⁶¹ Yıldız, *Kur'an İnsan ve Yanılgı*, 198.

⁶² es-Sâffât 37/102, 106.

göstermektedir. Aksi hâlde evlat sevgisini Allah'ın emirlerini arka plana atacak kadar aşırı hissedenler evlatlarını sanki putlaştırarak Allah'a şirk koşmuş duruma gelirler.⁶³

Kur'an, evlat sevgisini kontrol altına almış bir babanın bile bazen yanılabilmesine örnek olarak Hz. Nûh'u gösterir. Uzun yıllar süren tebliğine kavminin takındığı olumsuz tutum karşısında bunalan Hz. Nûh, Rabbinden onların helakini istedi.⁶⁴ Fakat Allah, Hz. Nûh'un kavmine karşı olan merhametini en iyi bilen olduğu için helak haberini ona bildirdikten sonra: "... Zulmedenler hakkında bana bir şey söyleme, çünkü onlar suda boğulacaklardır" (Hûd 11/37) buyurdu.⁶⁵ Hz. Nûh, tufan başlayınca kendisine iman etmeyen oğluna babalık şefkat ve merhametiyle son bir kez daha seslenip iman etmeye ve gemiye binmeye çağırdı. Oğlu ise babasının şefkat dolu çağrısına kulak vermeyerek yüksek yerlere çıkarak kurtulabileceğini sandı ve neticede boğuldu.⁶⁶ Bunun üzerine merhametinin galip gelmesi nedeniyle "*Nûh, Rabbine seslenip şöyle dedi: 'Rabbim! Şüphesiz oğlum da ailemdendir...'*" (Hûd 11/45).

Râzî (öl. 606/1209), Hz. Nûh'u böyle seslenmeye sevk eden nedenin babalık şefkati olduğunu hatırlattıktan sonra Rabbi ile aralarında geçmiş olan "*kendileri aleyhinde daba önce hüküm verilmiş olanlardan başka aileni gemiye al*" (el-Mü'minûn 23/27; Ayrıca bkz. Hûd 11/40) emrinin, manası kapalı bir ifade olduğunu ve belki de bundan dolayı Hz. Nûh'un oğlunu helak edilecekler kapsamında düşünmemiş olabileceğini ve bu sebeple onun hakkında böyle söylemiş olabileceğini kaydeder.⁶⁷ Fakat oğlunun küfürde ısrarlı olduğunun belli olması nedeniyle Hz. Nûh, bu isteğinin Allah'ın rızasına muvafık olmadığını anlayınca⁶⁸ hemen tövbe etmiştir.⁶⁹ Şüphesiz Hz. Nûh da diğer peygamberler gibi bir insandır ve o da çocuk sevgisi ve benzeri insani duygulara sahiptir. Bu kıssada Müslümanlara anlatılmak istenen hususlardan biri de şudur: Peygamberler de dâhil her insan evladını sever ve onun her halükarda en iyi şartlarda yaşamasını arzular ve bunun için çabalar. Fakat İslam'a göre bu sevgi, çocukların Allah'ın koyduğu kurallara uymalarıyla sınırlıdır.

⁶³ Bilgiseven, "İmtihan", 149-150.

⁶⁴ Hûd 11/26, 27, 32.

⁶⁵ Hûd 11/40; el-Mü'minûn 23/27.

⁶⁶ Hûd 11/42; Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 3/172.

⁶⁷ Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 17/240; Fahreddin er-Râzî, *İsmetü'l-enbiyâ*, thk. Muhammed Hicâzî (Kahire: Mektebetü's-sakafeti'd-diniyye, 1986), 50.

⁶⁸ Vehbe ez-Zuhaylî, *et-Tefsiru'l-vecîz* (Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1996), 228.

⁶⁹ Hûd 11/47; Yıldız, *Kur'an İnsan ve Yanılgı*, 308.

Onlar bu sınırları çiğnedikleri anda ebeveynler, aynen Hz. Nûh gibi “*Rabbim! Şüphesiz ben senden hakkında bilgim olmayan şeyi istemekten sana sığınırım.*” (Hûd 11/47) diyerek çocuklarıyla ilgili arzu ve isteklerinden vazgeçmeli ve Allah’tan onlar adına mağfiret dilemeli, onların hidayete, ibadete ve ihlusa kavuşmaları için dua etmelidirler.

2.4. Çocuk Nimetinin Yanlış Algılanması

Çocuklarının imtihan için verildiğini idrak edemeyenlerin en büyük hatası, onların kendinde bulunan veya bulunduğunu zannettiği bir üstünlük nedeniyle verilmiş olduğunu zannetmesidir. Bu hataya düşen insanlar, Allah tarafından sevildiğini, takdir edildiğini, doğru yolda olduğunu ve bu yüzden Allah’ın daha bu dünyada kendisini mükâfatlandırdığını düşünmektedir.⁷⁰ Bu insan zanneder ki evlatlarının olması, Allah’ın kendisine değer vermesinin bir sonucudur.⁷¹ Taberî, inkârcıların peygamberlerine; “*Bizim mallarımız ve çocuklarımız daha çoktur. Biz, azaba uğrayacaklardan değiliz.*” (es-Sebe’ 34/35) demelerini “Eğer Allah, bizim yolumuzdan ve amelimizden razı olmasaydı bize bu kadar çok mal ve evlat vermez, bizim rızkımızı bu kadar genişletmezdi. Verdiği bu nimetleri bize amellerimizden razı olduğu için vermiştir” demek istedikleri şeklinde yorumlamıştır.⁷² Râzî ise bu yanılmanın sebebi olarak onların ya doğrudan ahiretteki azabı inkâr etmelerini ya da bu dünyadaki güzel hâllerine kıyas ederek ahiretteki hâllerinin de güzel olacağına inanmalarını gösterir.⁷³

Kur’an’ın çocuk konusunda verdiği en önemli mesaj, onların varlığıyla kendini şanslı ve güçlü hisseden insanlara yöneliktir. Çocuklar, dünya hayatında ebeveyne destek olarak ona güç verirler,⁷⁴ fakat onlar sadece bu dünyanın geçici süslerindedir ve insanların birbirlerine karşı övünme vesilesidir.⁷⁵ Ayrıca Allah, dünya hayatında insanı destekleyen ve güçlendiren bir husus olarak zikrettiği evlatları, bizzat kendisinin takdir ederek kullarına verdiğini beyan etmiştir: “... *Mallar ve çocuklarla sizi güçlendirdik; sayınızı daha da çoğalttık.*” (el-İsrâ 17/6). Hz. Hûd da kavmine yaptığı tebliğde Allah’ın verdiği nimetler arasında evlatları da saymış ve kavmine onları veren Allah’a karşı gelmekten sakınmalarını tavsiye

⁷⁰ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 19/294.

⁷¹ Vehbe ez-Zuhaylî, *et-Tefsîru’l-vasît* (Dimeşk: Dâru’l-Fikr, 2011), 2/1699.

⁷² Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 19/294.

⁷³ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 25/262.

⁷⁴ et-Tevbe 9/69; el-İsrâ 17/6; el-Enbiyâ 21/89-90; eş-Şuarâ 26/133.

⁷⁵ el-Kehf 18/46; el-Hadîd 57/20.

etmiştir.⁷⁶ Fakat bu noktada kendisine bahşedilen evlatlarıyla olacağı imtihanın farkına varamayıp onlara sadece bir güç ve iktidar unsuru olarak bakanlar bu imtihanı kaybedebilirler. Çünkü kişinin çok çocuğunun olması Allah'ın onu çok sevdiği anlamına değil bilakis imtihanın daha çetin geçeceği anlamına gelmektedir. Yoksa Allah'ın kendilerine cömert davranarak çocuklar ihsan etmesi yapageldikleri işlerin Allah katında makbul olmasının bir neticesi değildir. Bu yanılmanın neden olabileceği dünyevi ve uhrevi felaketlerin önüne geçebilmek için Kur'an, insanları ısrarla uyarmaktadır: *“Ne mallarınız ne de çocuklarınız, sizi bizim katımıza daha çok yaklaştıran şeylerdir...”* (es-Sebe' 34/37).

Allahın insanlara çocuk ihsan etmesinde onların yaptığı amellerin veya sahip olduğu değerlerin bir katkısı yoktur. Çok ihlaslı bir mü'mine evlatlar vermeyebileceği gibi inkârcı birine çok evlat verebilir. Bu konuda Kur'an, çocukları Allah'ın takdir ettiğini hatırlatmaktadır.⁷⁷ Bu nedenle kişi, kendisine bahşedilen evlatların bir iyilik olarak değil bir imtihan olarak verildiğini aklından çıkarmamalıdır. Kur'an, bu gerçeği şöyle ifade etmektedir: *“Kendilerine bol bol verdiğimiz mal ve evlatla onların iyiliğine koştuğumuzu mu sanıyorlar? Hayır, onlar farkına varmıyorlar!”* (el-Mü'minûn 23/55-56). Veriliş nedeni idrak edilemeyen evlatlar, ebeveynlerin hüsrânını arttırmaktan başka bir şey ifade etmez: *“Nûh, dedi ki: ‘Rabbim! Gerçekten onlar bana karşı geldiler, malı ve çocuğu ancak kendi hüsrânını artıran kimselere uydular.’* (Nûh 71/21). Bu nedenle Allah, Hz. Peygamber'e hitaben inkârcıların mal ve çocuklarının çok olmasına imrenilmemesini tavsiye etmiştir.⁷⁸

2.5. Çocukların Ahirette Fayda Vereceği Düşüncesi

Çocuklar, küçükken ebeveynleri için bir neşe kaynağı, büyüdüklerinde dünya işlerinde yardımcıdırlar. Aynı zamanda kişi yaşlandığı zaman evlatlarının desteğine ihtiyaç duyar. Bu açıdan özellikle tarım toplumlarında çocuklarının çok olması kişi için büyük bir avantajdır. Ebeveynin kararlarına hem fikir hem de uygulama açısından destek olan çocuklar, onlara maddi olduğu kadar manevi destek de olurlar. Kısacası çocuklar, dünya hayatında kişinin sırtını güvenle dayayacağı yardımcılarıdır. Dünyada evlatlar verdiği için Allah'ın kendilerinden mutlaka razı olduğu yanılığısına düşenler, ahirette de bu durumunun devam edeceğini,

⁷⁶ eş-Şuarâ 26/132-134.

⁷⁷ el-Kehf 18/39-40; eş-Şûrâ 42/49-50; el-Müddessir 74/12-13.

⁷⁸ et-Tevbe, 9/55, 85.

dünyada bunları veren Allah'ın ahirette de dünyadaki amelleri ne olursa olsun kendilerine rahmetiyle muamele edeceğini ve orada da kendilerine nimetler vereceğini umarlar.⁷⁹ Fakat Kur'an, bunun büyük bir yanlışlığı olduğunu şöyle haber vermektedir: “Şüphesiz, inkâr edenlerin malları ve evlatları Allah'a karşı onlara hiçbir fayda sağlayamaz. Onlar ateşin yakıtıdır.” (Âl-i İmrân 3/10)⁸⁰

Kendisine ahirette de dünyadaki gibi evlatlar verileceğini iddia edenler hakkında nazil olan *“Ayetlerimizi inkâr edip ‘Bana elbette mal ve evlat verilecek!’ diyen kimseyi gördün mü?”* (Meryem 19/77) ayetinin devamında; *“Onun (ahirette sahip olacağını) söylediği şeylere biz varis olacağız ve o tek başına bize gelecek.”* (Meryem 19/80) buyrulur. Yani her insan, tek başına Allah'ın karşısına getirilecek ve ahiretteki hesabını şahsen verecektir.⁸¹ Hesap günü herkesin kendini meşgul edecek bir derdi olacak hatta hesap anında kişi, çocukları da dâhil tüm aile fertlerinden kaçacaktır.⁸² Fakat inkârcılar, evlatlarının dünyada kendilerine pek çok konuda destek çıktıkları ve yardım ettikleri için hesap gününde de kendilerine yardımcı olabileceklerini zannetmişlerdir. Kur'an, onların bu büyük yanlışlığını birçok ayette düzeltmeye çalışmış ve hesap gününde babanın çocuğuna hiçbir yarar sağlayamayacağı gibi çocuğun da babasına yarar sağlayamayacağını haber vermiştir. Dolayısıyla Kur'an, hesabın şahsiliğinden yola çıkılarak hareket edilmesi gerektiğini, ne çocukların ebeveynleri uğruna ne de ebeveynlerin çocukları uğruna ahiretlerini tehlikeye atmalarını gerektiğine işaret etmektedir.⁸³

2.6. Çocukların Yetiştirilmesi

Kur'an'a göre kişinin çocukları ile imtihanı onların ana rahmine düşmeleriyle başlar. İnsanlar, doğacak olan evladının hem cinsiyetini hem de sağlıklı olup olmayacağını bilemedikleri için Rabbine sağlıklı ve hayırlı bir evlat verirse mutlaka şükredenlerden olacaklarına dair dualar ederler. Fakat birçoğu sağlıklı bir evlada kavuşunca verdikleri bu sözü unutup Allah'a şirk koşarlar.⁸⁴ Bu noktada Müslüman'ın Rabbine güvenmesi, çocuğun kendisi için bir imtihan vesilesi olduğunu bilerek onu

⁷⁹ el-Kehf 18/34-36; Meryem 19/77.

⁸⁰ Ayrıca Âl-i İmrân 3/116; eş-Şuarâ 26/88; Lokman 31/33; el-Mücâdile 58/17; el-Mümtehine 60/3.

⁸¹ el-En'âm 6/164; el-İsrâ 17/15; Fâtır 35/18; ez-Zümer 39/7; en-Necm 53/38.

⁸² Abese 80/33-37.

⁸³ el-Ankebût 29/8.

⁸⁴ el-A'râf 7/189-190.

her hâliyle kabullenmesi gerekir. Konu ile ilgili Kur'an, şöyle buyurmaktadır: “Göklerin ve yerin mülkü (hükümranlığı) Allah'ındır. O, dilediğini yaratır. Dilediğine kız çocukları, dilediğine erkek çocukları verir. Yahut o çocukları erkekler, dişiler olmak üzere çift verir, dilediği kimseyi de kısır yapar. Şüphesiz O, her şeyi hakkıyla bilendir, hakkıyla gücü yetendir.” (eş-Şûrâ 42/49-50)

Günümüzde de bazı yörelerde görülmekle birlikte özellikle cahiliye döneminde insanlar kız çocuk sahibi olmak istememişlerdir. Onlara kız çocuklarının olduğu haber verildiğinde ayetin ifadesiyle içleri öfke ile dolup yüzleri simsiyah kesilmektedir.⁸⁵ Bu durum karşısında insanlardan utanan bazıları, kızlarını diri diri toprağa gömerek öldüreceklerdir. Kur'an'ın özellikle hatırlatıldığı üzere çocuğu veren de cinsiyetini isteyen de Allah'tır. Bu konuda kulların bir dahli olmamaktadır. O hâlde kız veya erkek kime bir evlat verirse o, Allah'ın bir lütfudur. Bazı toplumlarda yerleşmiş bir gelenek olarak erkek çocuklarının ön planda tutulduğu bilinen bir gerçektir. Fakat Hz. Peygamberimiz bu ön yargıyı kırmış, kendisi dört kız çocuğunu en güzel şekilde yetiştirmiş ve kız çocuklarının da ne kadar değerli olduklarını ifade etmek için şöyle buyurmuştur: “Her kim iki kız çocuğunu yetişkinlik çağına gelinceye kadar büyütüp terbiye ederse, kıyamet günü o kimseyle ben şöyle yan yana bulunacağız.”⁸⁶

Cahiliye döneminde mal ve gelirlerin azalacağı korkusuyla çocukların öldürüldükleri görülmüştür. Âlemlerin Rabbi olan ve her yarattığının rızkını takdir eden Allah'a karşı güven eksikliği, kişide aç kalma ve gelecekte maddi sıkıntıya düşme ihtimali gibi gereksiz ve mesnetsiz korkuların doğmasına neden olabilir. Kur'an ise “Şeytan sizi fakirlikle korkutur...” (el-Bakara 2/268) ayetiyle bu tür korkuların kaynağının şeytan olduğunu hatırlatır. Bu korku nedeniyle insanlardan bazıları çocuklarının fakirliğe sebep olacağını düşünebilmektedir. Bu yüzden Allah Teâlâ, “... Yoksulluk korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin. Onları da sizi de biz rızıklandırıyoruz...” (el-İsrâ 17/31)⁸⁷ buyurarak rızık verenin bizzat kendisi olduğunu hatırlatmış ve neticeleri korkunç olan bu yanılığın düzeltmiştir.⁸⁸

Allah'ın kullarına göz aydınlığı olarak verdiği evlatları birer emanettir. Bu nedenle ebeveynler, çocuklarını ellerinden gelen en güzel şekilde

⁸⁵ en-Nahl 58-59; ez-Zuhruf 43/17.

⁸⁶ Müslim, “Birr”, 149; Tirmizî “Birr”, 13; Benzer hadisler için bk. Ebû Dâvûd, “Edeb”, 120, 121; Buhârî, “Zekât”, 10, “Edeb”, 18; Müslim, “Birr”, 47.

⁸⁷ Ayrıca bk. el-En'âm 6/137, 140, 151.

⁸⁸ Hûd 11/6; el-Ankebût 29/57; ez-Zâriyât 51/58.

besleyip büyütmelidirler. Hz. Peygamberimiz, bu konuda yapılacak masraflar için “*Kişinin, ailesi için yaptığı harcama sadakadır.*”⁸⁹ buyurmaktadır. Ayrıca “*Geçimini sağlaması gerekenleri ihmal etmesi, insana günah olarak yeter.*”⁹⁰ buyurarak çoluk çocuğunun nafakasını temin etmeyi ve onlarla ilgilenmeyi ihmal edenleri ikaz etmiştir. Ayrıca Kur’an, annenin çocuğunu iki yıla kadar emzirebileceği, babanın da çocuğunun ve annesinin yiyeceğini ve giyeceğini temin etmesi gerektiğini vurgulamıştır.⁹¹

2.7. Çocukların Eğitimi

Aile kurumu, çocukların sağlıklı büyümesi ve eğitilmesi için en uygun ortamdır. Aile, çocuğun bedensel ve ruhsal ihtiyaçlarını karşılayarak sağlıklı büyümesine ve yeteneklerini geliştirmesine imkân sağlar. Ebeveynler ve kardeşler, çocuğa yol göstererek, kuralları öğreterek onun uygun davranışlar edinmesine yardımcı olurlar ve doğru ile yanlış ayırt etmeyi öğretirler.⁹² Aile, insan ilişkilerinin her yönüyle sergilendiği bir sahne gibidir. Ana babasının, kardeşlerinin olumlu ve olumsuz özelliklerini, davranışlarını gözlemler, değerlendirir, sonuçlar çıkarır ve tepki gösterir.⁹³ Çocuk; öfkeyi, kızgınlığı, sevgiyi ve hoşgörüyü evde görerek, yaşayarak öğrenir. Sevgi, acıma gibi duygular, öğütlerle aşılabilir nitelikler değildir. Ancak, anne baba örnek alınarak yavaş yavaş geliştirilir.⁹⁴ Dolayısıyla sevgi, bağlanma, korunma, güvenme, psikolojik destek gibi her insanın en temel ihtiyaçları en iyi şekilde aile bünyesinde karşılanır.⁹⁵

Ebeveynler, çocuklarını en iyi şekilde yetiştirmek, gerek dünyevi gerekse uhrevi bilgileri en doğru şekilde öğrenmesine imkân sağlamak temin ile yükümlüdür. Hz. Peygamberimiz, “*Her doğan çocuk, fitrat üzere doğar. Sonra anne ve babası onu Yahudi, Mecusi veya Hristiyan yapar*”⁹⁶ buyurarak doğan her insanın tertemiz bir fitrat üzere doğduğunu, sonrasında ailesinin dinî anlayışlarına göre yetiştirildiği gerçeğini, ailenin ve çevrenin kişiliğin gelişiminde ve dinî anlayışın şekillenmesinde oynadığı rolü ortaya koymaktadır. Her çocuk, bir aile ortamında

⁸⁹ Buhârî, “Megâzî, 12; Ayrıca bk. Buhârî, “İman”, 41; “Zekât”, 18.

⁹⁰ Ebû Dâvûd, “Zekât”, 45.

⁹¹ el-Bakara 2/233.

⁹² Hökelekli, *Çocuk, Genç*, 175.

⁹³ Hökelekli, *Çocuk, Genç*, 175-176.

⁹⁴ Atalay Yörükoğlu, *Gençlik Çağı* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1986), 109.; Hökelekli, *Çocuk, Genç*, 182.

⁹⁵ Hökelekli, *Çocuk, Genç*, 174.

⁹⁶ Buhârî, “Cenâiz”, 79, 80, 93; Müslim, “Kader”, 23, 24, 25; Ebû Dâvûd, “Sünnet”, 17; Tirmizî, “Kader”, 5.

gözlerini dünyaya açarken saf, temiz ve berrak bir yaratılışa sahiptir. Fakat büyüdükçe anlayış, düşünce ve karakter farklılıkları ortaya çıkar. Bu farklılıklar ancak onların yetiştikleri aile, sosyal ve tabii çevredeki değişikliklerle açıklanabilir.⁹⁷ Bu nedenle Müslüman bir ailede doğan her çocuk ebeveynleri tarafından en iyi şekilde eğitilmelidir. Kur'an, bunun en güzel örneklerini Hz. Lokman'ın oğluna yaptığı nasihatlerde, Hz. Zekeriya'nın Hz. Meryem'i eğitmesinde, Hz. İbrahim ve Hz. Yakub'un oğullarına tevhit dininden ayrılmamalarını vasiyet etmesinde göstermiştir.⁹⁸ Peygamberler evlatlarını hem eğitmişler hem de onların salih birer kul olmaları için Allah'a dua etmişlerdir.⁹⁹

Kur'an, çocukların eğitimine büluğ çağından önce ve ev ortamında başlanması gerektiğine işaret ile onların günün belli vakitlerinde ebeveynlerinin odalarına girmek için izin istemeleri gerektiğini hatırlatır.¹⁰⁰ Ev dışında nasıl davranmaları gerektiği konusunda da ebeveynler, evlatlarını eğitmelidir. Örneğin herhangi bir şehre girerken belli kurallara dikkat etmeleri gerektiğini Hz. Yakub'un oğullarını Mısır'a gönderirken "Ey oğullarım! Bir kapıdan girmeyin, ayrı ayrı kapılardan girin..." (Yusuf 12/67) şeklindeki uyarısından öğrenmekteyiz. Ebeveynler, çocuklarını toplum içinde nasıl davranmaları gerektiği konusunda özellikle eğitmelidirler. Çünkü bu onların insanlarla sağlıklı bir şekilde iletişim kurabilmeleri için elzemdir. Bu konuda Hz. Lokman'ın çocuğuna yaptığı öğütler dikkat çekicidir. O, çocuğuna hiç kimseyi küçümsememesini, suratını asıp insanlardan yüz çevirmemesini, böbürlenerek yürümemesini ve kibirli davranmamasını öğütlemektedir. Ayrıca yürüyüşünde doğal olması gerektiğini hatırlatarak iletişimin sağlıklı olabilmesi için insanlarla konuşurken sesini yükseltmemesi gerektiğini öğretmektedir.¹⁰¹

Hız. Peygamber'in hayatında çocukların nasıl eğitileceğine dair birçok örnek vardır. Özellikle onun yanında büyüyen Enes b. Mâlik'in naklettiği birçok hadis bu konuda ebeveynlere rehberlik etmektedir. O, şöyle söylemiştir: "Resûlullah'a on yıl hizmet ettim. Her işim onun istediği gibi olmuyordu. Ama yaptığım bir şey için 'bunu niye böyle yaptın?' Yapmadığım bir şey için de 'niye şöyle yapmadın?' demedi. Resûlullah

⁹⁷ Suat Cebeci, *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye'de Din Eğitimi* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1996), 28-29.

⁹⁸ el-Bakara 2/132-133; Âl-i İmrân 3/37; Lokmân 31/13-19.

⁹⁹ Âl-i İmrân 3/37; İbrâhîm 14/35, 37, 40; el-Mü'min 40/8.

¹⁰⁰ en-Nûr 24/58.

¹⁰¹ Lokmân 31/18-19.

beni ne dövdü, ne bana kötü bir söz söyledi ne de yüz ekşitti. Bir kere bile bana ‘öf’ demedi. Beni hiç bir zaman ayıplamadı.”¹⁰²

Çocuklar öncelikle ailede ebeveynlerinin, sonra da içinde yaşadıkları toplumun eğitiminden geçerler. Müslüman aile ve toplumun çocuklarını İslam’ın değerlerine göre eğitmeleri gerekmektedir. Çünkü her ne kadar çocuklar fitrat üzere yaratılmışsa da çoğunlukla ailenin ve toplumun egemen normları tarafından şekillenirler. Bu yüzden ailenin ve toplumun sürekli kötü/yanlış bir hâlde bulunması, çocukların vicdanları üzerinde olumsuz etki yapmakta ve ilerleyen yaşlarda artık yaptıkları günahlar sebebiyle vicdan azabı duymamaktadırlar.¹⁰³ Bu açıdan Müslüman anne babalar çocuklarını İslami değerlere uygun olarak yetiştirmekle yükümlüdürler.

2.8. Çocuk İbadete Engel Olması

Kur’an; eşler, ebeveynler ve çocuklar gibi en güçlü sevgi bağlarıyla birbirine bağlı olan insanların bile her zaman amaç birliği içinde olamayabileceklerini ve mü’minlerin kasti olsun olmasın bu yakınlarından ahiret mutluluğunu zedeleyecek zararlar görebileceğini hatırlatmaktadır. Çünkü kişinin sahip olduğu bütün maddi-manevi imkânlar ve bunlara duyulan bağlılık hissi, onun sınanması için var edilmiştir.¹⁰⁴ Bu bağlamda günümüz anne babalarının çocukları üzerine aşırı düşmeleri, onlarla aşırı ilgilenmeleri imtihan bağlamında ele alınması gerekli olan bir tavır değişikliğidir. Çocukları hayatın merkezine koyan, her türlü planlamayı onları dikkate alarak yapan ve her türlü isteklerini ertelemeyen yerine getiren aileler hakkında veledşâhî tanımlaması yapılmaktadır. Bu tanımlama son zamanların yeni aile düzeni kavramıdır ve bu yeni düzende çocuğun sözü geçmektedir.¹⁰⁵ Fakat ailede çocuğu odak noktasına koymak ve bunu bir zaaf hâline getirmek aile kurumunu risk altına almaktadır. Klasik pedereşâhî aile yapısından veledşâhî aileye geçiş olarak adlandırılan bu yeni durum, aile kurumunun dengeleri açısından birçok riski de bünyesinde barındırmaktadır.¹⁰⁶ Bu ortamda aileler çocuklarını o kadar hayatlarının merkezine koymaktadırlar ki âdeta evlatkolik bir ebeveyn portresi ortaya

¹⁰² Müslim, “Fedâil” 51, 54; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 1; Ayrıca bk. Buhârî, “Veşâyâ”, 25; “İsti’zân”, 15.

¹⁰³ Ahmet Hamdi Akseki, *Ablâk Dersleri* (İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1968), 105.

¹⁰⁴ Karaman vd., *Kur’an Yolu*, 5/376.

¹⁰⁵ Faruk Öndağ, *İnternet Çağında Pozitif Ebeveynlik* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2017), 11.

¹⁰⁶ Ayşe Kurtoglu, “Aileyi Tehdit Eden Unsurlar”, *Küreselleşen Dünyada Aile* (Kutlu Doğum 2009, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), 250.

çıkılmaktadır. Evladı koruma ve en iyi şekilde yetiştirme düşüncesiyle takılan bu tavır, normal sınırları aştığında çocuk, âdeta ebeveyn tarafından işgale uğramakta ve özgür bir birey olması gerekirken anne-babanın uzantısı hâline gelmektedir. Bu sistemde ebeveyn dâhil hiç kimse çocuğun davranışlarına müdahale etmez. Ailede her şey çocuğa göre düzenlenir ve onun aile içerisinde çekindiği hatta saygı duyduğu hiç kimse yoktur. Bu ortamda yetişen çocuklar bencil ve egoist olup genellikle ebeveynlerine bile saygı göstermezler. Bu durumun en önemli sebebi ebeveynlerin çocuk sevgisinde aşırıya kaçıp dengeyi tesis edememeleridir. Aşırı sevginin de aşırı nefret gibi zararlı olabileceği düşünülmemiştir.¹⁰⁷

Kur'an, bu konuda bir takım uyarılar yaparak ve kurallar koyarak aile içi düzeni belli bir dengeye oturtmuştur. Çocukların dünyada bir emanet ve nimet olduklarını, ahirette ise ebeveynlerine hiçbir faydalarının olamayacağını hatırlatarak Müslümanların hayatlarının merkezine çocuklarını değil dinlerini koymaları gerektiğini vurgulamıştır. Kur'an, çocukların ebeveynlerin dinî hayatına zarar verebileceğini şöyle ifade etmektedir: “*Ey iman edenler! Eşlerinizden ve çocuklarınızdan size düşman olabilecekler vardır. Onlardan sakının...*” (et-Tegâbün 64/14). Taberî, bu ayetin nüzul sebebi olarak İbn Abbas'tan (öl. 68/687-88) Medine'ye Hz. Peygamber'in yanına hicret etmek isteyen bir kişinin hanımını ve çocuklarının buna razı olmayıp onu engellenmesi üzerine; Atâ b. Yesâr'dan (öl. 103/721) ise Hz. Peygamber ile gazaya gitmek isteyen bir sahabiye onun ayrılığa dayanamayacaklarını söyleyen çocuklarının onu engellemesi olduğunu nakletmektedir.¹⁰⁸ İmam Mâtürîdî, ayette ifade edilen düşmanlığın babanın mallarını iyilik yapmak amacıyla fakirlere vermelerinin çocuğa ağır gelmesinden dolayı onu cimriliğe ve başkalarına yardım etmemeye çağırması şeklinde olabileceğini söyler.¹⁰⁹ Dolayısıyla insanın ibadetlerini engelleyen evlat, dinî açıdan ona düşmanlık yapmış demektir. Bu nedenle Müslüman'ın, dinî bir hususta evlatlarının etkisinde kalarak isyan etmemesi ve ibadetlerini aksatmaması gerekir. Kur'an, birçok şeyin yanında çocukların da Allah'tan, peygamberinden ve O'nun yolunda cihattan daha sevgili tutulmaması¹¹⁰ ve çocuklar ile ilgilenmenin ibadete engel olmaması gerektiğini hatırlatmaktadır.¹¹¹

¹⁰⁷ Yıldız, *Kur'an İnsan ve Yanılgı*, 197-200.

¹⁰⁸ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 23/14-15; Ayrıca bk. Tirmizî, “Tefsîr”, 64.

¹⁰⁹ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ebli's-sünne*, thk. Mecdi Ba Sellum (Beyrût: Dârul-Kütübi'l-İlmiyye, 2005), 10/43.

¹¹⁰ et-Tevbe 9/24.

¹¹¹ el-Münâfikûn 63/9.

Sonuç

Çocuk sahibi olmak her insanın önde gelen arzularından olup bu duygu onun fıtratında vardır. Kur'an, insanın ilahî imtihanında sınanacağı konulardan birinin de göz aydınlığı ve mutluluk sebebi çocukları olacağını haber vermektedir. İmtihanın zorluğu, verilen nimetin büyüklüğü ile doğru orantılı olacağı için insanın fıtraten sahip olmayı çok arzuladığı, çok sevdiği, üzerine titredığı ve kendisine verilen en büyük nimetlerden olan çocukları ile imtihanı oldukça çetin geçecektir. Bu nedenle Kur'an, çocuklar konulu imtihanın ayrıntıları hakkında mesajlar vermektedir. Bu konudaki en önemli mesaj, çocuklarının varlığı ile kendini şanslı ve güçlü hisseden insanlara yöneliktir. Çocuklar, dünya hayatında kişiye hem güç hem de gurur verir fakat onlar sadece bu dünyanın geçici süslerindendir ve çokluğu ile insanların birbirlerine karşı övünme vesilesidir. Böyle bir imtihanın farkına varamayıp evlatlarını sadece bir güç ve iktidar unsuru olarak algılayanlar ise imtihanı kaybederler. Çünkü Kur'an'a göre kişinin çok çocuğunun olması Allah'ın onu sevdiği anlamına değil bilakis imtihanının daha zor olacağı anlamına gelmektedir.

Evlatların dünyada ebeveynlerine yardım ettikleri gibi ahirette de yardım edebilecekleri düşüncesi bir yanılgıdır. Kur'an bu yanılgıya işaret ederek insanın ahirette hesabını bizzat kendisinin vereceğini hatırlatmaktadır. Bu nedenle insanın dünyada sahip olduğu gerek mal gerekse evlatlar hesap günü ona bir fayda sağlamayacaktır. Kur'an, insana bu bilinci verdikten sonra çocuk konulu imtihanında dikkat edilmesi gereken hususlara da değinir. Bunlardan ilki çocuğu Allah'ın bir emaneti bilmek ve ona göre davranmaktır. Kur'an'a göre bu emanetin şefkatli bir ortamda ve sağlıklı yetiştirilmesi için ebeveyne düşen görevler vardır. Kur'an, insana her canlının rızkının Yaratacıya ait olduğu bilincini vererek fakirlik korkusuyla çocuklarını öldürmemesi gerektiğini hatırlattıktan sonra çocukların beden, ahlaken ve dinen en güzel şekilde yetiştirilmesi için gerekli tedbirleri almasını ebeveynlerin görevleri arasında sayar.

İnsanın çocuğuyla imtihanının onun ana rahmine düştüğü andan itibaren başladığını bildiren Kur'an, çocuğun beslenmesi, korunması, büyütülmesi ve yetiştirilmesi gibi birçok konuda ebeveyne sorumluluklar yüklemektedir. Ebeveyn, çocuğun ev içinde nasıl davranması gerektiği konusundan bir şehre girerken nasıl davranması gerektiğine kadar sosyal hayatta öğrenmesi gereken birçok davranışta ona hem örneklik hem de rehberlik etmelidir. Çocuğun dünyevi işlerinde olduğu gibi dinî ve ahlaki hayatının şekillenmesinde de öncülük yapmalıdır. Onun salih bir insan olabilmesi için elinden geleni yaparken bu konuda Allah'a

dua etmeyi de ihmal etmemelidir. Kur'an, ebeveynin çocuklarına karşı duyduğu sevgiyi, Allah'ın emir ve yasaklarını arka plana atacak kadar yüceltmelerini kınayarak bu sevginin Allah'ı zikretmeye ve O'na ibadet etmeye engel olmaması gerektiğine de özellikle vurgu yapar. İşte ebeveyn-evlat ilişkisinin tüm bu süreçleri yaşanırken aslında insanın çocuğu ile olan imtihanı da gerçekleşmiş olmaktadır. Ebeveynler, bu süreçte evlatlarıyla ilişkilerini Allah'ın emir ve yasaklarına riayet ederek sürdürürebilirlerse bu imtihandan başarı ile çıkacaklardır.

Kaynakça

- Akseki, Ahmet Hamdi. *Ahlak Dersleri*. İstanbul: Üçdal Neşriyat, 2. Basım, 1968.
- Bilgiseven, Amiran Kurtkan. "İmtihan". *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 11 (2003), 133-160.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Dinî ve Felsefî Ahlak Lügatçesi*. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1967.
- Cebeci, Suat. *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye'de Din Eğitimi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1996.
- Çağrı Mustafa. "Fitne", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 13/156-159. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Çelik, İbrahim. *Kur'an'da Peygamberlere Karşı Güçler*. Bursa, 2001.
- Dodurgalı, Abdurrahman. *Ailede Çocuğun Din Eğitimi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2. Basım, 1998.
- Duman, M. Zeki. *Kur'an-ı Kerim'de Adâb-ı Muaşeret Görgü Kuralları*. İstanbul: Tuğra Neşriyat, 4. Basım, ts.
- Hökekleli, Hayati. *Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din*. İstanbul: Dem Yayınları, 2009.
- Hökekleli, Hayati. *Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsani Değerler*. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2013.
- İbn Acibe. *Babru'l-Medîd fî tefsîri'l-Kur'âni'l-mecîd*. çev. Dilaver Selvi. 11 Cilt. İstanbul: Semerkand Yayıncılık, 2012.
- İbn Manzûr, Cemâleddin. *Lisânü'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.
- İbnü'l-Arabî, Muhyiddîn. *İlâhî Aşk*. çev. Mahmut Kanık. İstanbul: İnsan Yayınları, 10. Basım, 2005.
- İsfahânî, Râgîb. *ez-Zerî'a ilâ mekârimiş-Şerî'a -Erdemli Yol-*. çev. Muharrem Tan. İstanbul: İz Yayıncılık, 3. Basım, 2015.
- Karaman, Hayrettin vd. *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2. Basım, 2007.
- Kırca, Celal. *İlimler ve Yorumlar Açısından Kur'an'a Yönelişler*. İstanbul: Marifet Yayınları, 2009.
- Kurtoğlu, Ayşe. "Aileyi Tehdit Eden Unsurlar". *Küreselleşen Dünyada Aile*. 246-256. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.
- Kurtubî, Ebû Abdullâh. *el-Câmi' li-abkâmi'l-Kur'an*. thk. Abdullah et-Türkî. Beyrût: Müessesetü'l-Risâle, 2006.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Te'vilâtü Ehli's-sünne*. thk. Mecdi Ba Sellum. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2005.
- Mukâtil b. Süleymân. *et-Tefsîru'l-kebîr*. thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte. 4 Cilt. y.y.: Merkezu Tahkiki't-Türâs, 1979.

- Nesefî, Ebû'l-Berekât. *Medârikü't-tenzîl ve hakâiku't-te'vil*. thk. Yusuf Ali Bedevî. 3 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1998.
- Öndağ, Faruk. *İnternet Çağında Pozitif Ebeveynlik*. İstanbul: Timaş Yayınları, 5. Basım, 2017.
- Râzî, Fahreddîn. *İsmetü'l-enbiyâ*. thk. Muhammed Hicâzî. Kahire: Mektebetü's-sakafeti'd-diniyye, 1986.
- Râzî, Fahreddîn. *Mefâtihu'l-gayb*. 32 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1981.
- Sami, Şemseddin. *Kâmus-u Türkî*. İstanbul: Bedir Yayınları, ts.
- Şimşek, Mehmet Sait. *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*. 5 Cilt. İstanbul: Beyan Yayınları, 2012.
- Taberî, Ebû Cafer. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. thk. Abdulmuhsîn et-Türkî. 26 Cilt. Kahire: Dâru Hicr, 2001.
- Tarhan, Nevzat. *Güzel İnsan Modeli*. İstanbul: Timaş Yayınları, 4. Basım, 2012.
- Yıldız, İbrahim. *Kur'an İnsan ve Yanılgı -Psikososyal Bir Okuma-*. Bursa: Emin Yayınları, 2019.
- Yörükoğlu, Atalay. *Gençlik Çağı*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2. Basım, 1986.
- Zemaşerî, Ebû'l-Kâsım. *el-Keşşâf 'an bakâ'iki gavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvil fî vücûbi't-te'vil*. thk. Halil Me'mun Şeyha. Beyrut: Dâru'l-Mâ'rife, 2005.
- Zuhaylî, Vehbe. *et-Tefsîru'l-vasît*. Dımeşk: Dâru'l-Fikr, 2011.
- Zuhaylî, Vehbe. *et-Tefsîru'l-vecîz*. Dımeşk: Dâru'l-Fikr, 1996.

OTURUM BAŞKANI- Biz de Sayın İbrahim Yıldız Hocamıza çok teşekkür ediyoruz. Varlığı ayrı bir imtihan, yokluğu ayrı bir imtihan çocuğun. Cenab-ı Hak çocuğu yeryüzünün en kıymetli nimetlerinden biri olarak yarattı ve nimetin de her hâlükârda bir imtihana tekabül ettiğini hocamız çok güzel anlattılar. Teşekkür borçluyuz bir kere daha.

Doğrusunu söylemek gerekirse, tefsir hocalarımızın katılımlarıyla gerçekleştirilen sempozyumun bu ilk oturumunda Kur'an'ın Anlam Dünyasında Çocuk'u konuşurken, bir dinleyici olarak, bir anne olarak kendimi tattım, evlatlarımla ilişkimi ve 3 çocuk annesi olarak sahip olduğum nimetin değerini, imtihanın da büyüklüğünü hissettim. Ama bizim imtihanımızı peygamberlerin imtihanlarıyla kıyasladığımız zaman, aslında bugün çocuklarımızla alakalı ne kadar ufak tefek meseleleri büyüttüğümüzü, abarttığımızı, çok büyük bir dertmiş gibi, aşılmaz bir sorunmuş gibi görerek çocuğumuza da, kendimize de eziyet edebildiğimizi fark ettim. Maalesef, anne-baba-çocuk ilişkisinde aslında İslam'ın öngördüğü sabrı, hoşgörüyü, affediciliği ve sevgi-merhamet odaklı ilişkiyi yaşayabilmek için daha çok gayret etmemize gerek olduğunu fark ettim.

Hazreti Âdem'e buradan selam olsun, bir insanın iki evladından birinin diğerini öldürmesi ne kadar büyük bir acıdır, ne büyük bir imtihandır; Hazreti Âdem buna sabretmişti. Sonra Hazreti Yakub'a selam olsun, bir insanın evladının, küçücük oğlunun kaybolması, ölü mü diri mi bilinmeden, cesedi bulunmadan yıllarca ondan haber gelmemesi ne kadar ağır bir sınavdır. Aynı şekilde Hazreti İbrahim'e buradan selam olsun, bir insanın evladını toprağa yatırıp da eline bıçak alıp onu kesmekle sınanması ne kadar ağır bir imtihandır. Bizim, bu peygamberlerin imtihanları içerisinde Kur'an-ı Kerim'in bunu anlatması elbette çok önemli. Bu imtihanlar içerisinde, bu en uç örnekler içerisinde kendi hayatımıza baktığımızda kimi zaman dediğim gibi çok ufak meseleleri, aile ortamında rahatlıkla çözülebilecek, okul hayatında çocuklarımızın kolayca aşılabilecek, el birliğiyle çözüm üretilbilecek meseleleri çok büyük bir imtihanmış gibi görerek büyütmemiz aslında iyi bir hareket, iyi bir tavır, iyi bir duruş değil. En son Hazreti Meryem'e de buradan selam olsun diyerek sözümüzü bitirelim. Bir kadının, bir erkek yanında olmadan, bir erkeğin desteğini almadan ve bir erkek ona dokunmadan bir bebek dünyaya getirmesi ne büyük bir sınavdır.

Kur'an'ın örnek verdiği anne babaların bu ağır imtihanlara ne kadar büyük bir olgunlukla ve imanla sabredip de karşılık verdiklerini bir kere daha hatırlayalım. Rabbim bizim imtihanlarımızı da kolay getirsin ve evlatlarımızla huzur içerisinde yaşamamızı nasip eylesin diye dua edelim.

Sevgili izleyiciler, çok kıymetli katılımcılar, tebliğ sunan çok değerli hocalarımız; her birinize ayrı ayrı teşekkürü bir borç biliyorum. İlk oturumumuzu burada kapatıyorum. İkinci oturumda görüşmek dileğiyle Allah'a emanet olun.

II. OTURUM
HZ. PEYGAMBER'İN ÇOCUKLUĞU VE
ÇOCUK SAHABİLER

Oturum Başkanı:

Prof. Dr. Abdurrahman HAÇKALI
Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanı

TAKDİM– Mevlid-i Nebi Sempozyumunun Hazreti Peygamber’in Çocukluğu ve Çocuk Sahabiler konulu ikinci oturumunun açılışını ve aynı zamanda başkanlığını yapmak üzere sözü sayın Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanımız Prof. Dr. Abdurrahman Haçkalı Hocamıza bırakıyorum.

Buyurun Sayın Hocam.

OTURUM BAŞKANI– Teşekkür ediyorum.

Uluslararası Mevlid-i Nebi Sempozyumumuzun bu yılki teması biliyorsunuz Peygamber Efendimiz ve Çocuk. Bu temalı sempozyumumuzun İkinci Oturumunun hayırlara vesile olmasını temenni ediyor, kıymetli katılımcıları saygıyla, sevgiyle selamlıyorum. Bizleri televizyonları başında ve sosyal medyadan izleyen sevgili izleyicilerimize de saygılarımı sunuyorum.

Oturumumuzda inşallah 3 arkadaşımız tebliğlerini sunacaklar.

Bunlardan ilk sıraya konulan Doç. Dr. Musa Kaval. Kendisi Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim üyesi. Yirmi dakika içerisinde inşallah tebliğini sunacak.

Bu salgın hastalık nedeniyle biliyorsunuz sempozyumumuzu online olarak yapıyoruz ama bu şekilde sayıca çok daha fazla insanımıza ulaştığımızı görüyoruz. Bu da olayın sevindirici bir tarafı, böyle bir tarafı da var.

Sayın Musa Bey’e sözü veriyorum.

Buyurun Musa Bey.

Doç. Dr. MUSA KAVAL (Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi)– Selamünaleyküm.

Kıymetli hocalarım, değerli dinleyenler; Resûlullah Efendimizin güzel ahlakının İslamiyet öncesinde hatta doğum öncesinde işaretlerine dair birtakım bulgulara ulaştığımızdan dolayı Peygamber Efendimizin çocukluğunun, aslında daha öncesinin manevi gelişim açısından örneklik olduğuna dair bildirimini sunmak istiyorum.

HZ. PEYGAMBER'İN ÇOCUKLUĞU VE MANEVİ GELİŞİM ÖRNEKLİĞİ

Musa KAVAL*

Öz

Hz. Peygamber, insanlık için her bakımdan en güzel örnek olduğunu sergilemiştir. Bireyin kendini keşfettiği ve olgunlaştırdığı çocukluk döneminde de Hz. Peygamber'in çocuklar için de en güzel rol model olduğu görülür. Doğum öncesi babasını kaybetmekle karşılaşmaya başladığı zorluklar Hz. Peygamber'in hayatı boyunca vereceği mücadelenin işaretlerini taşımaktadır. Yüce Yaratıcı'nın kendisi için çizmiş olduğu yazgının mükemmel bir bütünlük içerisinde sadece bireysel yaşantısı için değil bütün insanlık için her açıdan gelişmenin örnekliliği olduğu görülür. Sütannesinin yanında zorluklarla dolu çölde geçirdiği yıllar onun fasih Arapça'nın yanında daha birçok bilgi ve duyguyu tecrübe etmesini sağladı. Daha sonra ilahî takdir ile anne ve dedesini kaybetmiş olması onu kalabalık bir aileye sahip olan amcasının yanında geçirdiği günler onun sosyal, ekonomik ve idari olarak gelişmesine önemli katkılar sağlamıştır. Çocukluk yıllarında göze çarpan duygusal ve zihinsel farklılığını besleyen bu tecrübeler ilerleyen ergenlik ve olgunluk yıllarında mukavemet ve istikrarla Hanif fitratını geliştirmiştir. Onun hayatı, seçilmiş bir şahsiyet olması aynı zamanda büyük imtihanlara tabi tutulma anlamına gelmektedir. Vahiy ile tebliğe başlamadan önce rol model bir karakter olarak kabul edilen Hz. Peygamber'in hayatı sağlıklı nesiller yetiştirmek için doğum öncesinden başlanarak öğrenilmelidir. Zira bütün insanlığa örnek olarak gösterilen Hz. Peygamber günümüzde en kötü şartlarda yetişen çocuklar için de ümidin kaynağıdır. Bu nedenle Hz. Peygamber'in çocukluğu risalet görevinin ön hazırlığı olarak her birey için manevi bir doğum olarak görülebilir. Bu çalışmada Resûlullah Efendimizin çocukluk

* Doç. Dr., Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

yılları ışığında, birey için ilerleyen yıllara manevi açıdan da kaynaklık eden örnekliğini ele almaya çalışılacaktır.

Anahtar kelimeler: Hz. Peygamber, çocukluk dönemi, manevi gelişim, örneklik.

THE CHILDHOOD AND SPIRITUAL DEVELOPMENT OF THE PROPHET MUHAMMAD

Abstract

The Prophet Muhammad has shown that he is the best example for humanity in all respects. In the childhood, when the individual discovered and matured himself, it is seen that the Prophet is the most beautiful role model for children today. The difficulties that he started to face with losing his father before birth. It bears the signs of the struggle that the Prophet will give throughout his life. It is seen that the destiny that the Supreme Creator has drawn for himself is an example of development in a perfect integrity not only for his individual life but also for the whole humanity. The years he spent in the difficult desert beside his wet nurse enabled him to experience many more knowledge and emotions besides the fierce Arabic. The days he spent with his uncle, who had a large family, made significant contributions to his social, economic and administrative development. These experiences, which nourished the emotional and mental difference that stood out in childhood, improved the nature of Hanif with perseverance and stability in the years of adolescence and maturity. His life has been the best example of the fact that being a chosen person also means being subjected to great tests. Prophet Muhammad who was regarded as a role model character before starting to preach with revelation. The life of the Prophet should be learned before his birth in order to raise healthy generations. Because Hz. The Prophet is also a source of hope for children who grow up under the worst conditions today. Therefore, the childhood of the Prophet can be seen as a spiritual birth for every individual, as the preliminary preparation of his prophet mission. In this study, in the light of the childhood years of the Messenger of Allah, it will be tried to deal with the example of the individual, which is a spiritual source for the following years.

Key words: Prophet Muhammad, childhood, spiritual development, exemplary.

Giriş

Günümüz gençliğinin dinî düşünce ve duygulanım açısından eksik ve tatminden uzak olması sadece bireysel manevi bir durum olarak görülemez. İnsanın sosyal bir varlık olmasının getirdiği dış faktörler kadar iç dinamiklerinin onun bütünlüğü ve toplumsal davranışları açısından belirleyici olduğu tartışma götürmez bir gerçektir. Özellikle liberal düşüncelerin hakim olduğunu modern dünyada kişinin içsel dürtü ve motivasyonlarının karşılanması insan hakları bağlamıyla birlikte hukuki ve idari bir takım düzenlemelerle birlik tahkim edilmiştir. Şahsiyet, mizaç, karakter, kimlik, aidiyet gibi birçok bireysel ve toplumsal etkileşim süreçleriyle birbirini geliştiren ve olgunlaştıran kavramlar insanın temel vasıfları teşekkül etmektedir. Deneysel determinizme dayanan pozitivism öncülüğünde gelişen modernizm seküler yaşam biçimini idealize etmiş olsa da tecrübe edilen ile hedeflenen arasındaki büyük farktan dolayı insanlık tarihi geçmişte hiç olmadığı başta ontolojik ve epistemolojik kaos yaşamaktadır.

Bedensel, zihinsel ve duygusal açıdan kendilerini âdeta yeniden doğurtmak durumunda olan gençler içinde yaşadıklarını dünyadan kaynaklanan sorunlarla birlikte çok daha büyük sorunlarla yüzleşmek zorundadır. Hz. İbrahim'in atalar tarafından uydurulmuş dinlerini sorgulayıp fitrı olan tevhidi keşfetme sürecinde babasının tehdidine karşı duruşunu bozmamıştır. Bütün insanlarda doğuştan halk edilen bu olgu gençler için sorgulama, eleştirme ve hatta edeple karşı durmanın doğal bir davranış olarak telakki edilebilir. Ancak modernite ile birlikte kamusal alandan tamamen koparılmış, bireysel yaşamın sınırları belirlenmiş alanlarında tecrübe edilen dinin ontolojik verilerinden mahrum kalan gençler, verdikleri anlam edinme mücadelelerinde zayıf düşmüştür. Aile ve toplumda kazanılmış her türlü değer ve davranış kalıbı fitratın icbar ettiği sorulara cevap vermek üzere sorgulanmaktadır. Bu mücadelede bedensel ve zihinsel özgürlükle birlikte gençler ruhların arzuladığı özgünlüğe erişmek istemektedir. Çoğu zaman âdeta arkeolojik ve mistik bir uğraş verircesine zahirî âlemde işaretleri kendilerine sunulmamış fitri yaratılış hakikatini kendilerinde keşfetmek durumunda kalınmıştır. Hz. İbrahim'in örneklendirdiği manevi bu doğumu süreci özellikle Hz. Peygamber'in bütün detaylarıyla bilenen hayatıyla gençler için ilahî mesajla beyan edildiği üzere güzel örnektir.

Bireyin kendini yeniden keşfettiği gençlik döneminden önceki evre olan çocuklukta yaşadıkları buz dağının görünmeyen kısmı gibidir. Zira bedensel gelişmeyle zuhur eden bütün davranışlar çocukluk döneminde biriktirilmiş zengin içsel birikimin tezahürüdür. Bu nedenle gelişim psikolojinin icbar ettiği değişim ve olgunlaşmanın seyri çocuklukta kazanılmış zihinsel ve duygusal edinimlerle yakından ilişkilidir. Kişiliğin zannedilen aksine gençlik dönemlerinde değil büyük oran da çocukluk evresinde oluşturulduğu düşünülmektedir. Dolayısıyla âlemlere rahmet olarak gönderilen Hz. Peygamber'in bütün insanlık genelinde, Müslümanlar özelinde en güzel örnekliliğinin çocukluk dönemi açısından da geçerli olması söz konusudur. Ümmeti gibi sıradan bir insan gibi olarak güzel ahlakı tamamlamak üzere gönderiliş bir peygamber olan Hz. Peygamber bütün peygamberler gibi kendisinin de büyük acılar çektiğini ifade etmiştir. Bu manada seçilmiş ve üstün bir peygamber olmanın gerektirdiği büyük imtihanlar karşısında ortaya koyduğu teslimiyet ve sabrını çok küçük yaşlarda sergilediğine şahit olunur. Onun henüz doğmadan önce tecrübe etmeye başladığı imtihan yurdu olan dünya hayatının menfi yönlerini kader ve rıza bileşkesinde nasıl büyük bir makama vesilesi hâline dönüştüğü müşahede edilir. Ümmi dahi olsa o, bir insanın yaşayabileceği travmatik süreçleri tecrübe ederek âdeti en kötü şartlarda bile olsa insanın ilahî mesaj ve fitrat uyumunu samimiyetle nasıl kemale evirdiğinin ideal örnekliliği sunmuştur.

Gençlik yıllarında ahlakı ve şahsiyetiyle Mekke'nin muteber bir karakteri olan Hz. Peygamber'in çocukluk yıllarında yaşadıkları ve edindikleri gelişim psikolojisi bağlamında ona tevdi edilecek risalet ve nübüvvet sorumluluğuna hazırlık evreleri olmuştur. İnsan bir peygamber olarak onun ideal örnekliliğini kişiliğinin büyük oranda oluştuğu çocukluk döneminden başlayarak inceleyip, bütün eğitim alanlarında işe koşulması elzemdir. Özellikle günümüzde ilim ve teknolojiye kaydedilen gelişmelerin hilafına ilginç şekilde artan psikolojik sorunlarla çok erken yaşlarda karşılaşılan çocukların eğitimde Hz. Peygamber'in örnekliliği şüphesiz büyük katkılar sağlayacaktır. Zira her yaştaki insanın ihtiyacı olan rehberlik hizmetlerini bütün iyilikleri ve ihtilafsız doğruları göstermek için peygamberler gönderilmiştir.¹ Gelişen yaşamın her evresinde rehberlik inkâr edilemez bir boyut olmuştur.² Bu manada modern yaşamın icbar ettiği sayısız rol modeller karşısında günümüzde artan manevi

¹ Bayraktar Bayraklı, *İslam'da Eğitim*, (İstanbul: MÜİF Vakfı Yay., 1995), 186.

² Hasan Tan, *Psikolojik Danışma ve Rehberlik*, İstanbul: MEB Yay., 1992), 15-16.

eğitim süreçlerinde Hz. Peygamber'in örnekliği onun yaşadığı ve tavsiye ettiği doğal seyirle birlikte fıtrata eklemlenmelidir. Ruhsal açıdan sağlıklı ve çevreye karşı üretken bir şahsiyette bulunan herkese karşı adalet ve merhamet gösterecek nesnellikle bütün insanlara faydalı olma, problemleri kabul edip öz güvenle çözüme gayret gösterirken şecaatle birlikte özgünlüğüne ortaya koyma, özgürlüğünü istişareyle birleştirerek sorunun yükünü paylaşabilme liderliğini sergileme, bütün zorlu süreçlere kabalıktan uzak bir feraset, nezaket, zarafet ve hatta espri³ anlayışıyla nezaret etme özelliklerinin hepsinin kendisine görüldüğü Hz. Peygamber'i iyi anlamak elzemdir. İlk rehber olan Hz. Peygamber'i anlatacak kişilerin onun gibi iyiliklerin ve doğruların bilgisini aktarabilmeleri için aynı ilahî kaynaktan istifade etmelidirler.⁴

Yetim büyümüş bir insan olarak Hz. Peygamber'in insanlığın övüncü hâline gelecek rehberliğini onun çocukluğu dönemi ve çocuklara karşı sergilediği sevgi ve ilgiyi içselleştirerek rehberlik yapanlar onun gerçek varisleri olacaktır. Aksi hâlde muhabbet peygamberine yakışmayacak şekilde korkuya dayalı eğitimin taze gönüllerde ruhsal sorunlara yol açacaktır.⁵ Korkuya dayalı zorunluluğun salık vereceği rıyanın küçük yaşta ki dimağlarda sıradanlaşması sorgulamanın ve karşı durmanın görüldüğü gençlik döneminde nasıl bir tepkiye sebep olacağı düşünülemez. O nedenle modernite ile birlikte büyük oranda yaşamdan koparılan dinî eğitime, ehemmiyetine binaen daha fazla özen gösteren ülkemizde bir takım tartışmaların sürdüğü görülür. Din eğitimi veren kurumlarda yetişen çocukların girdikleri diğer sosyal ortamlara uyum sağlamada zorluk çektikleri görülmektedir.⁶ Dinî eğitimde manevi rehber olan kişilerin Hz. Peygamber'in usul ve esaslarını benimsemekten uzak anlayış ve uygulamaları ciddi psikolojik sorunlara yol açmaktadır. Aşırı kaydı, bunalım, moral-motivasyon bozuklukları, şiddet patlamaları gibi psikotik davranışlar baştan olmak üzere giderek artan şekilde din eğitimi alan çocukların klinik destek aldığı tespit edilmiştir.⁷ 2018 yılında yapılmış en geniş kapsamlı araştırmaların birinde genel anlamda gençlerin dinden

³ Bkz. Mahmut Çamdibi, "Beşeri Münasebetler", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 1, (1994), 91.

⁴ Bayraklı, a.g.e., 187.

⁵ Mualla Öztürk, "Din Eğitimi ve Çocuk Ruh Sağlığı", *I. Din Eğitimi Semineri*, (Ankara: AUİF Yayınları, 1981) 207.

⁶ Beyza Bilgin, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, (Ankara: Yeni Çizgi Yayınları, 1995), 157.

⁷ Mualla Öztürk, "Din Eğitimi ve Çocuk Ruh Sağlığı", *I. Din Eğitimi Semineri*, (Ankara: AUİF Yayınları, 1981), 206.

uzaklaştığı, doğru dinî bilgiye ulaşamadıkları ve kafalarının karışık olduğu tespit edilmiştir.⁸ Ülke kaynaklarının büyük bir kısmının ayrıldığı eğitim alanında son yıllarda giderek artan dinî eğitim kurum ve öğrenci sayısına karşın böyle bir sonucun elbette bir çok etki unsuru söz konusudur. Ancak insanı en çok etkileyen faktör olarak insan unsurunun başat rol üstlendiğini söyleyebiliriz. Bu nedenle gelişen eğitim ve teknolojinin tek başına istenen sonucu vermediği ortadadır. Güzel ahlaki bizatihi zengin örnekleriyle ikmal eden Hz. Peygamber'in çocukluğuna dair derin incelemeler yaparak iyilik ve güzelliği içselleştirme sürecini erken yaşlarda taze gönüllere tattırmak fitri bir ihtiyaçtır.

Doğum Öncesi

Psikolojik ve genetik araştırmalar sonucu son yıllarda keşfedilen bir gerçeklik olarak eğitimin anne karnında, hatta hamilelik öncesinde başladığı kabul edilmiştir. İslam geleneğinde ise eğitimin anne-babadan önce atalarla başladığını görürüz. Zihin, kalp ve bedensel hazırlıkların gelecek nesillerin maddi ve manevi hayatlarına aksettiğini müşahede ettiğimiz örnekler vardır. Örneğin Hz. İbrahim'in tevhid mücadelesi uğrunda babasıyla yaşadığı zorlukları niyazında âdeta tekrar dile getirmiştir; *"Rabbim, beni namazı hakkıyla eda eden bir kimse eyle! Zürriyetimden de böyle kimseler var et! Rabbimiz, duamı kabul buyur."* (İbrahim, 14/40) Kendisi ve hanımı oldukça yaşlı olmasına rağmen Allah onun duasını kabul etmiştir; *"O'na İshak ve Yakub'u bahsettik ve her birini peygamber yaptık. Onlara rahmetimizden ihsanlarda bulunduk. Onlar için dillerde yüksek ve güzel bir nam bıraktık."* (Meryem, 19/ 49-50) Allah'ın katında seçkin ve salih kullar olan bu peygamberlerin ahiret yurdunu ihlasla arzulayan kişiler oldukları bildirilmiştir (Sâd, 38/45-47).

Hız. İbrahim soyundan gelen birçok peygamberlerden olan Hz. Musa'nın annesinin oğlunu Allah'tan gelen ilhamla Nil'e bırakma teslimiyeti, Hz. İsa'nın annesi Hz. Meryem'in vakfedilmesi ve maruz kaldığı iftiralara karşı teslimiyetleri aynı örneğin tekrarı mahiyetinde olmuştur. Bütün peygamberlerin Allah'ın emirlerini bizatihi tatbik etmekle birlikte dualarında hayırlı evlat ettikleri görürüz. Seçilmiş olmayı tevhid merkezli bir mücadeledenin dışında ırksal bir kolaylıkla nefsanî şekilde yorumlayanlara karşı Allah şöyle buyurur; *"Doğrusu, insanların İbrahim'e en yakın olanı, ona uyanlar ve bu peygamber (Hz. Muhammed) ile iman edenlerdir. Allah, mü'minlerin velisidir."* (Âl-i İmrân, 3/68). Hz. Peygamber'in tavsiye ettiği

⁸ Türkiye'nin Gençleri Araştırması, Türkiye Gençlik STK'ları Platformu (2018), 59.

dualarda da okunduğu üzere salih kul olmaya gayret herkesin henüz doğmadan önce dualarla desteklediği hayır evlat talebini ayette okuruz; *“Ey Rabbimiz! Bize zevcelerimizden ve nesillerimizden gözlerimizin bebeği olacak salih kimseler ihsan et...”* (Furkan, 25/74)

Hız. Peygamber’in de atası olan Hız. İbrahim fıtrat ve aklının icbar ettiği kendini gerçekleştirme gayreti uğruna babası, çevresi ve iktidar sahiplerine karşı verdiği mücadele fiili duası olarak tezahür eden seçilmişlik sonraki nesillere sirayet etmiştir. Bu bilinç ve hazır bulunuşlukla yetiştirilen bireylerin gaflet içerisinde yetişenlerden farklı olması beklenir. Bu nedenle tıpkı Hız. İbrahim’in yaptığı gibi Hız. Peygamber’in dedesi Abdulmuttalip 10 oğlu olduğunda bunlardan birini Allah’a kurban etmeyi adanmıştı. 100 deve mukabilinde hayatta kalan Babası Abdullah’tan ötürü Hız. Peygamber “ben iki kurbanın oğluyum” buyurmuştur.⁹ Hız. Peygamber’in soyu Hız. İbrahim’in oğlu Hız. İsmail’in neslinden olup Adnan’a kadar kesintisiz bellidir (Buhârî, 4/238). Hız. İbrahim’in hayatıyla örneklendirdiği tevhit arınmışlığından kaynaklanan seçilmişliği ifade eden Hız. Peygamber övünmeden şu hakikati beyan eder; *“Ben devirden devire seçilerek intikal eden âdemoğulları soylarının en temizinden naklolundum, sonunda içinde bulunduğum Haşimoğulları ailesinden neşet ettim.”* (Buhârî, 4/166) Bir başka hadis-i şerifinde Hız. Peygamber manevi temizliğin maddi unsurlardan ayrı düşünülemezliği bildirmiştir. Şöyle ki; *“Allah beni, daima helal babaların sulbünden, temiz anaların rahmine naklederek, sonunda babamla annemden izhar etti. Adem’den, anne-babama gelinceye kadar ki nesebim içinde nikâhsız birleşen olmamıştır.”*¹⁰

Hız. İbrahim’in soyunun seçilmişliği ve onun neslinden gelmesi beklenen son peygamber semavi diğer dinin müntesipleri olan Yahudiler ve Hristiyanlar tarafından da beklenmektedir. Dolayısıyla onun soyunun vasıfları ilahî haberlerle birlikte toplum nezdinde de kabul görmüştür. Bu manada beklenen peygamber olarak Hız. Peygamber’in annesinin ona hamileyken gördüğü rüya dikkate değerdir. Resûlullah Efendimizin annesi Amine, “Sen insanların en hayırlısına hamile oldun. Onu dünyaya getirdiğinde her hasetçinin şerrinden korunması için bir ve tek olana sığınırım de, adını Ahmed veya Muhammed koy”¹¹ sözüyle rüyasından uyanmıştır. Hız. Musa ve Hız. İsa’nın annelerine ilham edildiği bildirilen benzer işaretlerden hareketle şaşırtıcı olmayan bu rüyada yine hasetçilerin şerrine çok

⁹ Acluni, *Keşfu’l Hafa*, Beyrut 1351, I/199.

¹⁰ İbn Kesir, İbn Kesir, *el Bidaye ve’n-Nihaye Büyük İslâm Tarihi*, çeviren: Mehmet Keskin, İstanbul 1994, II, 255-256.

¹¹ İbn Hişam, *es-Siretü’n-Nebeviyye*, Beyrut, 1995, I, 120.

defa maruz kalan bu konuda bütün inananlara nur olan onlardan sakınma duasının (Felak, 113/5) bildirilmesi önemlidir. Aynı surede gecenin, büyücülerin ve yarattığı her şeyin sırrından Allah'a sığınılmasını bildiren ayetler her dönemde olduğu gibi o dönem oldukça yoğun başvurulduğunu bildiğimiz kötülüklerden birine maruz kaldığı endişesini taşıyan sütanesi Amine, şakk-ı sadr olayından sonra ona şeytanların musallat olmasından korktuğunu ifade etmiştir. Amine de Hz. Peygamber ile ilgili gelişen olağanüstülüklerle atıfta bulunarak şu cevabı verir; "Ben ona hamileyken benden Şam saraylarını aydınlatan bir nurun çıktığını gördüm. Vallahi on hamileliğim sırasında hiç sıkıntı çekmedim. Sonra onu doğurduğumda elleri üzerine başı semaya gelecek şekilde idi."¹² Bir başka rivayette Hz. Peygamber'in doğduğu gece Kisra'nın sarayından on dört burç çatırdayarak yıkılmış, Mecusilerin bin yıldan beri yanan ateşleri sönmüş, Semave Vadisi taşmış ve Save Gölü kurumuştur.¹³

Hz. Peygamber'in nur olarak da mecazen tarif edildiğini biliyoruz (Nûr, 24/35). Dolayısıyla hidayet ve hikmetle donatılmış peygamberlerin manevi nur olarak insanlığa rehberlik etmelerinin zahiren de işaret edilmesi mümkündür. Kaldı ki ilahî kitapların referansı ile beklenen fahr-i kâinatın alışlageldiği şekilde bir takım maddi işaretlerle donatılması o dönemde gelenek içerisinde sıradan bir olgudur. Bütün bu rivayetler Hz. Peygamber'in nesep ve nefes olarak ilahî vahye hazır bulunuşluğunu maddi alemin unsurları bakımından ikmal etmektedir.

Çölde Geçen Bebeklik ve İlk Çocukluk

Hz. Peygamber dünyaya gelmeden önce babası ahirete irtihal etmiş ve yetim kalmıştır. Babası sağlığından zengin olmadığı için vefatından sonra kalan terakesin Hz. Peygamber'i zengin kılacak kadar değildir.¹⁴ Ayette onun bu durumunu bildirilmiştir; "*Seni yoksul bulup da zengin etmedi mi?*" (Duhâ, 93/8). Baba korumasından mahrum kalan Hz. Peygamber annesinin sütünün yetmemesinden ötürü ilk önce Süveyde'den süt etmiş daha sonra da daimi süt anne olarak Hevazin Kabilesinden olan Halime'ye verilmiştir. Mekke'nin ağır havasının yeni doğan çocuklara yaramasından ötürü bedevi hayat yaşayan süt annelere çocukların verilirdi. Fasih Arapça'nın da öğrenildiği bu gelenek dolayısıyla Hz. Peygamber Mekke toplumunda en sade ve yalın konuşanlar kişilerinden

¹² İbn Kesir, a.g.e. II, 416.

¹³ Hasan b. Ömer b. Habib, *el-Muktefâ min Sireti'l Mustafa*, Kahire 1996, 34.

¹⁴ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul: Azim Dağıtım, 1992, V, 281.

biri olmuştur. Zira bedevilerin basit geleneksel yaşamlarının bir tezahürü olan bozulmamış dilini kullanan Hz. Peygamber; “*Ben sizin en fasihinizim. Ben Kureyşliyim ve Beni Sa’d bin Bekr’den süt emzirildim*”¹⁵ derdi. Risalet görev ve ahlakının gerektirdiği az kelimeyle çok şeyi ifade edebilme vasfı olan “cevami’u’l-kelim”¹⁶ olmanın hazırlığı olan bedevi yaşantısı dört yaşına kadar sürmüştür. Dil edinimin kazanıldığı iki yaş gerçeği düşünüldüğünde Hz. Peygamber’in ifade ettiği fasih dil becerisinin olması tartışma götürmez bir gerçektir.

Hz. Peygamber’in bebeklik ve ilk çocukluk yıllarını geçirdiği çöl hayatı biyolojik olarak daha sağlıklı olmak ve fasih dil becerisi kazanmak gibi faydalar sağlamakla kalmamıştır. Evlerine bereket getiren yetim bir bebek olan Hz. Peygamber sütannesi tarafında sevilmiş, sütbabası tarafından korunmuştur. Bunun durumun vefa göstergesi olarak Hz. Peygamber sütannesi ve kardeşleriyle yakından ilgilenmiş Halime’yi her ziyaretinde anacığım diyerek karşılamış, oturtacağı yere elbisesini yayararak saygısını göstermiştir.¹⁷ Anne ve çocuk arasındaki ilişkiler özellikle bebeklik çağında çok önemlidir. Anne-çocuk arasındaki ilişki yaş ilerledikçe diğer ilişki çeşitlerinin de temel referansı olmaktadır.¹⁸ Anneden mahrum olan bebeklerde görülen davranış bozukluklarının hiçbirinin Hz. Peygamber’de görülmemiş onun sütannesine olan sevgi ve saygısıyla anlatılabilir.¹⁹ Çocuğun temel gıdasının sevgi olması²⁰ hasebiyle rahmet ve muhabbet peygamberi olan Resûlullah Efendimizin dört yaşına kadar sütanne yanında sevgi başta olmak üzere temel insani ihtiyaçlarının karşılandığını söyleyebiliriz. Şakk-ı sadr olayın sebep olduğu olağanüstü hâlden ötürü Halime endişelenerek Hz. Peygamber’i annesine teslim etmiştir.²¹

Bilindiği üzere çocuklarda oluşacak dinî algı aile içerisindeki iletişimden önemli ölçüde etkilenmektedir.²² Din edinimi konusunda olduğu gibi çocukluk yıllarında öğrenilen ve benimsenenler değerler kişilik oluşumunda önemli izler bıraktığı gibi yetiştirilme tarzı da dinsel algıya tesir

¹⁵ İbn Hişâm, *Sire*, I, 224.

¹⁶ Nesâî, Ebû Abdîrahmân Ahmed b. Ali b. Şuayb, *Sünen*, (İstanbul: Çağrı Yay. 1992) Gusl, 26.

¹⁷ Mansur Ali Nâsîf, *et-Tâc*, (Kahire: 1382), V, 6.

¹⁸ Haluk Yavuzer, *Ana-Baba ve Çocuk*, (İstanbul: Remzi Kitabevi), 17.

¹⁹ Bkz. Atalay Yörükoğlu, *Çocuk Ruh Sağlığı*, (İstanbul: Özgür Yay., 1998), 212.

²⁰ Vesse H. Ziegl, “Din Psikolojisi ve Din Eğitimi”, çev. Hüseyin Yılmaz, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, VII, (Sivas 2003), 426.

²¹ İbn Hişâm, *Sire*, I, 174.

²² Yavuz Kerim, *Çocukta Dini Duygu ve Düşünce Gelişimi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1987), 46.

eder.²³ Modern dönemde tespit edilen psikolojik tespitleri Hz. Peygamber âdeti kendi çocukluğunu örneklendirircesine çocuklar saf ve temiz bir şekilde fitrat üzere yaratıldıklarını, anne-babasının dinî düşüncesine göre şekillendirildiğini ifade etmiştir (Buhâri, Cenâiz, 79, 80). Hz. Peygamber'in Mekke dışında şirk toplumundan uzak yetişmiş olması onlar gibi yaşamadığı, putlara tapmadığı ve putlara adanmış kurban kesmemesinde etkili olmuştur.²⁴ Yetişkin hâle geldiğinde sık sık Mekke'deki yaşamdan uzaklaşıp inzivaya çekildiğinde herhangi bir şeriata göre ibadet de etmemiştir.²⁵ Bireyin kişiliği kendi iç dürtü ve güdülerini yanında dinî, ahlaki ve kültürel psikolojik ve sosyolojik faktörlerle birlikte gelişmektedir.²⁶ Dolayısıyla Hz. Peygamber için ilk nazarda menfi yönde değerlendirilebilecek olan ailesinden uzak çöldeki bedevi yaşantı ilk izlenimler ve edinimler açısından onun saf ve duruluğunu muhafaza etmesi açısından önemlidir.

Hz. Peygamber'in çölde yaşaması onun fasih Arapça gibi insan zihin ve algı dünyasını şekillendiren dil becerisi tarafından bedevi yaşamın temel vasıflarını öğrenmiş olması onun kişiliği üzerinde önemli etkiler bırakmış olmalıdır. Zira kişiliğin fitratın getirdiği içsel yönelimin yanında dışsal denetimle bağlantılı olduğu düşünülmektedir.²⁷ Bu manada bedevi toplumların basit ve işlevsel yaşantısı Hz. Peygamber'in sosyal algısında karmaşa ve suni öğretilerin yer edinmesine imkân vermemiştir. Doğuştan getirilen vasıflar değişmemekle birlikte yaşanan çevrenin toplumsal değer ve ahlak unsurlarıyla birlikte kişiliği oluşturmaktadır.²⁸ Hz. Peygamber'in bebeklik ve ilk çocukluk evresinin bir bölümünü geçirdiği bedevi sosyolojinin onun sonraki yaşamında tezahür eden şecaat, cömertlik ve kararlılığında psikolojik arka plan olarak etkilediği düşünülebilir.

Bebeklik ve çocukluk çağı bireyin çevreden temel ihtiyaçlarla birlikte duygusal ve psikolojik doyumların karşılanması, bu gereksinimlerin karşılanma şekli ve karşı kabul usulleri iç tatmin ve sosyal onay süreçlerini de şekillendirmektedir. O nedenle bedevi yaşam tarzının temel

²³ V. Houston Clark, "Çocukta Din", çev. Adil Çiftçi- Murat Yıldız, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi X, 1998, 195.

²⁴ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, (İstanbul: İrfan, 1993) I, 48-49.

²⁵ İzzet Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, (İstanbul: Yarı Yay., 2015) I, 541-544.

²⁶ Veysel Uysal, *Din Psikolojisi Açısından Dini Tutum Davranış ve Şahsiyet Özellikleri*, İstanbul: M.Ü. İFAV Yay.1996), 26.

²⁷ Rita L. Atkinson, Richard C. Atkinson, Ernest R. Hilgard, *Psikolojiye Giriş*, İstanbul: Sosyal Yay.1995) II, 523.

²⁸ Serpil Aytaç, *İnsanı Anlama Çabası*, (Bursa: Ezgi Kitabevi Yay.2000), 156.

biçimlerini Hz Peygamber'in sonraki yaşamında da görmek mümkündür. Örneğin Hz. Peygamber'in bütün yaşamına damgasını vuran zühd hayatı bedevilerin barınma, yeme, giyinme gibi temel ihtiyaçlar sade ve kanaat ölçüsüne göre tedarik edilmektedir. Sadeliğin kolaylığının hakim olduğu bedevi yaşamında şehirlerde yaşayanlar gibi refahın getirdiği dünyevi zevklerin elde edilmesi ve onların korunması için tedbirlere gerek duyulmayan bir kanaat duygusu hakimdir.

Dünya malının fazlasına ihtiyaç duyulmadığı için koruma dürtüsünün daha az olduğu bedevi toplumlar daha menfaat sağlama hırslarından daha az etkilenirler. Mal ve mülklerinin az olması, onları korumak için merkezi bir yapının teşekkül etmemiş olması hem can hem de mal konusunda bedevileri daha cesur olmaya zorlamaktadır.²⁹ İbn Haldun bedevilerin aksine mal ve onun korunması hevesinin yerleşik insanların değer, din ve ahlaki açıdan bozulmalarına sebep olduğunu belirtmiştir. Yerleşik hayata geçen insanlar, bedevi yaşam tarzında uzaklaşarak düzenli, zengin ve rahat bir yaşam konforuna alışır. Geçmişte ihtiyaç hissetmediği şeyler artık elzem olmuştur. Artan maddi ihtiyaçlar çeşitli meslek dallarını ve yeni zevkleri doğurur. Bolluk ve gösteriş içinde yaşayan yerleşik insanlar kendilerini menfaat ve zevklerinin peşinde kötü ve çirkin huylara kaptırabilmektedir.³⁰ İbn Haldun'un çerçevesini çizdiği bu yerleşik yaşam günümüzde çok daha belirleşmiş tüketim kültürünün belirginleştiği gösteriş ve bolluk arzusunun ön plana çıktığı bir tarzdır.³¹ Bedevilerin insani vasıflara bedevilerin daha yatkın olduklarını düşünen İbn Haldun, onları yerleşik yaşayanlardan daha üstün telakki etmiştir.³²

İnsan yaşamının doğal unsuru olan mal ve mülk insanı esirleştirebilmektedir. Mal ve mülk karşı sergilenecek tavrın şekli, insanın karakter ve kişiliğini direkt etkilemektedir. Mülkün korunması için tesis edilen merkezi yapıların insanlara karşı sergilediği baskıcı, korku ve şiddete dayanan yönetim tarzı halkın öz benlik ve güven duygularını aşındırmaktadır.³³ Dolayısıyla itidal yönetim tarzı yakalanmadığında birey ve toplum fitnat, ahlak ve onuru açısından ifsad sebebi olabilmektedir. Hâlbuki

²⁹ İbrahim Ülger, *İbn Haldun Işığın Kaynağı Doğu*, (İstanbul: Berfin Yayınları, 2004), 111.

³⁰ İbn Haldun, *Mukaddime*, çev. Süleyman Uludağ, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2013), 673.

³¹ Yves Lacoste, *İbn Haldun Tarih Biliminin Doğuşu*, çev. Mehmet Sert, (İstanbul: Ayrıntı Dizisi, 2012), 150.

³² Bkz. Sezgin Kızılcılık, *Batı Barbarlığı I Rousseau, Marx ve Nietzsche Üzerine*, (Ankara: Anı Yayıncılık, 2011), 10.

³³ İbn Haldun, *Mukaddime*, 331.

bedevi topluluklarda her türlü davranışın hazır kalıpları yerleştiği için rollerin fonksiyonları bellidir. Kabile hiyerarşisi içerisinde asabiyete dayalı toplumsal aidiyetlerin hilafına bir hukuksuzlukla karşılaşıldığında kabilenin önde gelenleri duruma el koyar, normatif geleneklerin gereğini tatbik ederler.³⁴ Eşitlik esasına dayanmayan fakat güçlü bir siyasi güç olan asabiyet³⁵ Hz. Peygamber döneminde tek toplumsal normatif kurumdur. Allah'ın insanları kabileler hâlinde yaratması ve akrabaların birbirine yardım, destekte bulunmaları istenmiştir. Dolayısıyla bedevi topluluklar için asabiyet onları bir arada tutan yapışkan gibi bir işlev görmüştür.³⁶ Bedevi topluluğun üyelerini birbirine bağlayan duygusal bağla birlikte onları dış tehditlere karşıma görevini reisin etrafında icraata dönüştüren şecaat ahlakını sağlayan şey asabiyedir.³⁷

Hz. Peygamber'in küçük yaşta mizaçları oldukça doğal olan bedevi sosyal ortamında yaşaması ve insanın başkalarına olan ontolojik, psikolojik ve toplumsal ihtiyaçlarını safine şekilde karşılaması risalet döneminde kendisine örneklikler sağlaması mümkündür. Zira İbn Haldun, aralarından geçmişten beri süregelen derin ihtilaflara rağmen Hz. Peygamber öncülüğünde Arap kavimlerinin din merkezinde büyük bir toplumsal teşekkül ettirdikleri vurgulamıştır.³⁸ Hz. Peygamber'den önce kan bağına dayanan asabiyeenin ırksal üstünlükten dinden kaynaklanan unsurlara göre belirlenip onlar üzerinde yükselmesinde Hz. Peygamber'in içinde yaşadığı toplumun dinamiklerini çok iyi gözlemleyip doğru usul ve üslupla katı yapıyı dönüştürebilmiştir. Mizaçları şecaatleriyle doğru orantılı olarak sert olan bedevilerin asırlardır sahip oldukları katı düşünce ve yaşam tarzlarını Hz. Peygamber'in nasıl dönüştürdüğü şöyle bildirilmiştir; *"Allah'ın rahmeti sayesinde sen onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer kaba, aktı yürekli olsaydın, onlar senin etrafından dağılıp giderlerdi. Artık sen onları affet. Onlar için Allah'tan başışlama dile..."* (Âl-i İmrân, 3/159). Rahmet tecellisi olan Hz. Peygamber kavmiyet asabiyeenin getirdiği başta yaşama olmak üzere çeşitli haklarının birey ve doğuştan sahip olması beklenen vasıflarını vahyin nuruyla insani olanla buluşturmuştur. Bedevi toplum yaşamının fitrata olan vasıflarını İslam'ın emrettiği motivasyona sevk eden Hz. Peygamber adalet, eşitlik başta olmak üzere insan onuruna yakışmayan

³⁴ İbn Haldun, a.g.e., 334.

³⁵ Lacoste, a.g.e., 124.

³⁶ Kadir Canatan, *İbn Haldun Perspektifinden Bilgi Sosyolojisi*, (İstanbul: Açılım Kitap, 2013), 114.

³⁷ Ahmet Arslan, *İbn Haldun*, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2014), 96.

³⁸ İbn Haldun, a.g.e., 378.

uygulamalarını merhamet, isar, hoşgörü ve doğru üslupla terbiye etmiştir. İçinde büyüdüğü bedevi yaşamın yalın ve işlevsel yaşam tarzı onun bütün işlerinde sadelik ve insanlık yararını gözetme ahlakında, kişiliğin şekillendiği o yaşlarda tesiri olduğu söylenebilir. Ayrıca doğumundan dört yaşına kadar sosyal öğrenmenin getirdiği bedevi iletişim ve ilişki şekillerini doğal serencamında özümseyen Hz. Peygamber, İslamlaşma sürecinde Arap kabileleriyle kurduğu ilişki ya da verdiği mücadelelerde işe koşmuştur. O yüzden kabilelerin iç ve dış ilişkilerini aktif ettiği uygun dinamiklerle değişime direnen Bedevi toplumunu tarihte eşi olmayacak şekilde dönüştürmüş ve medeniyet kurucu vasfına erişirmiştir. Kurduğu ittifaklar, yaptığı evlilikler, şahsi bir takım taltif edici eylem ve söylemler bütün bir kabilenin düşünce ve eylemlerinin değişmesine vesile olmuştur. Çünkü tebliğ görevi yaparken insanın tanınması uygulanacak metot ve yöntem açısından çok önemlidir. İnsan psikolojinden bağımsız düşünülemez tebliğ vazifelerinde peygamberlerin başarılı olmaları onların insan hâlleri ve fitratlarını olan vukufiyetleriyle ilişkilidir.³⁹

Mekke’de Geçen Çocukluk

Hız. Peygamber, kişiliğin ve değerlerin kazanılmaya devam ettiği süreçte dört yaşında bedevi yaşamdan ayrılıp annesinin yanına dönmüştür. Doğmadan önce farklılıklar izhar eden Hız. Peygamber kişiliğin arz etmemektedir. Kaldı ki, kişilik tanım itibarıyla öznel ve nesnel olarak diğer insanlardan farklı kılan duygu, düşünce, tutum ve davranış şekillerinin bütününe ifade etmektedir.⁴⁰ Her bireyde farklılık arz eden bu özgünlük fahri kainat ve beklenen son elçi Hız. Peygamber’in risalete hazırlanması için önce sütannesinin yanında, daha sonra miraç gecesinde şakk-ı sadr olayında da görürüz. Elmalılı ilgili ayete atf yaparak şöyle söyler; “(Ey Muhammed!) Senin göğsünü açıp genişletmedik mi? Belini büken yükünü senden alıp atmadık mı? O senin sırtını ezen yükü.” (İnşirâh, 94/1-3). Şerh-i sadr’ın Resûlullah’ın çocukluğunda ve Miraç gecesinde göğsünün (şakk-ı sadr) olayına atf olduğu ifade edilmiştir. Bazı yorumlarda ise, Resûlullah’ın göğsünün İslam’a, imana, marifetullah’a açılması hatta hem cin hem de insanlara peygamber olarak gönderilmesinin zorluğunun giderilmesi olarak değerlendirildiğini görürüz.⁴¹

³⁹ Mehmet Şanver, “Dini Tebliğ ve Eğitim Açısından Kur’an’da İnsan Psikolojisi ve Özellikleri”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (2001), 10/1, 138.

⁴⁰ Doğan Cüceloğlu, *İnsan ve Davranış*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1990), 428.

⁴¹ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, (İstanbul: Azim Dağıtım, 1992), X, 292-294.

Hız. Peygamber'deki olağanüstülüğü gören ve bundan endişe duyan Halime, Hız. Peygamber'i annesine götürür. Hız. Peygamber 4-6 yaş arasını annesinin yanında geçirdi.⁴² Gelişimsel psikolojinin verilerine göre altı yaşında büyük oranda oturan kişilik bağlamında düşünüldüğünde Hız. Peygamber'in, çocuğun temel gıdası olan sevgiyi bu defa öz annesi ile daha tatminkar şekilde yaşama imkânı bulmuştur. Kişiliğin şekillendiği yaşlarda anne-babanın çocuğa karşı benimsediği yaklaşım şahsiyet gelişimi açısından çok etkilidir.⁴³ Arzu edilen bir benlik algısının oluşabilmesi için çocuğun koşulsuz bir sevgi ortamında yetişmesi gerekmektedir.⁴⁴

Altı yaşına geldiğinde Hız. Peygamber annesi ve cariyeleri Ümmü Eymen ile birlikte babasının kabrini ve akrabalarını ziyaret etmek için Medine'ye gider. Yaklaşık bir ay akrabalarında misafir kaldıktan sonra dönüş yolunda Ebva yakınlarında annesi hastalanır.⁴⁵ Ölümüyle Hız. Peygamber'in yalnız kalacağını hisseden annesi oğluna hüzün dolu gözlerle bakıp, ona sarılıp birçok defa öptükten sonra su dizileri mırıldanır; "Her yeni eskিয়েcek, her fâni yok olup gidecek, ben de öleceğim, fakat buna gam yemem, namımı ebedî kılacak hayırlı bir halef bırakıyorum."⁴⁶ Annesinin hamileliğinde olduğu gibi Hız. Peygamber'in fahri kainat olacağına dair avuntusu onun ayrılık acısını hafifletmiştir. Onun bu tavırdan ötürü Hız. Peygamber'in varlığının ve şahsiyetinin saygınlığının bilinip ona göre kendisine davranılması onun çok yaşlardan itibaren üstün bir karakter olarak yetişmesine motivasyon sağlamıştır. Zira sağlıklı bir benlik algısı için bireyin doğal iletişim içerisinde varlığının değerli olarak algılanıp, saygınlığa layık bulunması beklenmektedir.⁴⁷ Eğer çocuk makbul olduğuna dair çevreden gelen tepkiyle onaylandığına kani gelirse sağlıklı ve özgün bir öz benlik tesis edecektir.⁴⁸

Hız. Peygamber henüz küçük bir çocukken üstün bir kişilik olacağına dair bir hazır bulunuşluk ortamında yetiştiği için her açıdan özgün ve özgür bir karakter sergilemiştir. Annesinin vefatından sonra onu yanına alarak sevgi ve hürmetle bakımı üstelenen dedesi Abdülmuttalib Kureys'in saygın şahsiyetlerindi. Kabe'nin yakınlarında bulunan şahsına

⁴² İbn Hişâm, *Sire*, I, 177.

⁴³ Abdurrahman Dodurgalı, *Ailede Çocuğun Din Eğitimi*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 1996), 144.

⁴⁴ Cüceloğlu, a.g.e., 428.

⁴⁵ İbn Hişâm, *Sire*, I, 177.

⁴⁶ İbnü'l-Emin Mahmud Esad Seydişehri, *Tarih-i Din-i İslam* (İstanbul: Divan Yayınları, 1983, II, 23.

⁴⁷ Haluk Yavuzer, *Çocuk Eğitimi El Kitabı*, (İstanbul, Remzi Kitabevi, 1996), 11.

⁴⁸ Haluk Yavuzer, *Ana-Baba ve Çocuk*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2003, 34.

ait yere kimse oturamazken sevgili torunu Hz. Peygamber oturabilmektedir. Amcaları onu kaldırma teşebbüsüne giriştiklerinde dedesi; “Bırakın oğlumu, onun büyük bir şerefi vardır.” Ona olan sevgi ve değere matuf olan diğer bir adet olarak onsuz yemeğe oturmayıp yemeğin en iyi kısımlarını Hz. Peygamber’in yemesini sağlamasıdır.⁴⁹ Kureyş’in büyüklerinden olan Abdülmuttalib, kuraktan ötürü baş gösteren kıtlığın son bulması için Mekkelilerle birlikte yağmur duasına giderken omuzlarında taşıdığı Hz. Peygamber’i de götürür. Ebû Kubeys dağında dua edildikten sonra insanlar buldukları yerden ayrılmadan gökyüzü yarılırcasına yağın yağmur Mekke’yi rahmetle doldurmuştur.⁵⁰

Annesi gibi dedesinin de çocuk yaşta olan Hz. Peygamber’in şahsiyeti ve kişiliğini değerli kabul edip kendisinin sağlıklı ve bütünsel bir benliğe sahip olmasını desteklemişlerdir. Uzun yıllar önce bilinçaltına ekilen bu kıymet ve hürmet tohumları Hz. Peygamber’in bütün yaşamında ortaya koyduğu erdemli dava tutumlarında meyvesini vermiştir. Örneğin Hz. Peygamber’in ve ashabın en çok sıkıştığı günlerden olan Huneyn Savaşı’nda ashabın panikle dağıldığı bir atmosferde Hz. Peygamber düşman ordusuna doğru tek başına ilerlerken dillendirdiği şu sözler onun bilinçaltında dedesinin nasıl bir iz bıraktığı anlaşılabilir; “Ben Allah’ın Resûlüyüm bunda yalan yok! Ben Abdülmuttalib’in torunuyum, bunda da yalan yok!” (Buhârî, Cihad, 52, 61, 97). Hz. Ali gibi şecaatini birçok gazvede göstermiş büyük bir kahraman şöyle söyler; “Biz harp meydanlarında sıkıştığımız ve içimize bir korku girdiği zaman derhal Allah Resûlü’nün arkasına sığınır, itminan ve emniyete kavuşurduk.” (Ahmed b. Hanbel, Müsned, I, 86).

Hz. Peygamber yetiştiği çevrenin psikolojik ve sosyolojik önemli faktörlerinden olan kavmiyet asabiyesi içerisinde önemli bir rolü olana liderliğin dönemin şartlarında şecaati kuvvetlendirecek anılara referansa bulunarak şartların psikolojik değişmesini sağlamıştır. Çünkü vücudun sınırları anlamına gelen “asab” kökünden türeyen asabiyet o dönemde bir kavmin hayırlı ve şerefli kişiler etrafında toplanması anlamına gelmekteydi.⁵¹ Topluluğun sahip olduğu her türlü maddi ve manevi değeri temsil edebilmek için riyaset elde etmek saygıyı hak eden bir üstünlük göstergesi olarak kabul edilirdi.⁵² Hz. Peygamber bütün başarıları

⁴⁹ İbn Hişam, *Sire*, I, 226.

⁵⁰ İbnu’l-Esîr, İzzüddîn Ebû’l-Hasan Ali b. Muhammed el-Cezerî, *Usdu’l-gâbe fi ma’ri-feti’s-sahâbe*. thk. Ali Muhammed Muavviz – Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Beyrut: Dâru’l-kutubi’l-ilmîyye, VII,112.

⁵¹ İbn Haldun, *Mukaddime*, 354.

⁵² İbn Haldun, a.g.e.,339.

toplumsal değişim hareketlerinde olduğu gibi dönemin şartları içerisindeki toplumsal ve psikolojik dinamikleri doğru analiz edip işe koşmakla birlikte ilahî rahmetle bu değişimi bir medeniyet ve insanlık onur davası hâline dönüştürmüştür. Dünya tarihine bakıldığında yenilikçi karizmatik liderlerin kargaşa ve zulüm dönemlerinde aciliyet gerektiren isabetli kararlarıyla diğerlerinden ayrıştıkları görülür.⁵³

Dedesi Abdülmuttalib vefat edince Hz. Peygamber sekiz yaşındaydı. Hz. Peygamber dedesinin vefatına çok üzülmüş, dedesinin arakasından hüznü dolu gözyaşları dökmüştür.⁵⁴ Amcası Ebû Tâlib babası gibi asaletli ve cömertliğiyle temayüz etmiş birisi olarak kalabalık bir aileye sahip olmasına rağmen Hz. Peygamber'i yanında aldı. Varlıklı bir kişi olmamasına rağmen Ebû Tâlib, Kureyş'in saygın liderlerinden birisidir ve Hz. Peygamber'i son nefesine kadar koruyacaktır. Hamidullah, Ebû Tâlib'in diğer amcalarında farklı ender bir karaktere sahip olduğunu, Kureyş'in saygınlığını kazanmış biri kişi olduğunu söyler. Cömertliğiyle temayüz eden Ebû Tâlib ailesinin geçimini sağlamak için sık sık borç almasına rağmen bu kusuru onu alicenaplıktan vazgeçirmemiştir⁵⁵. Eşi Fatma ile birlikte Hz. Peygamber'i kalabalık olan kendi çocuklarından ayırmamışlardır. Kabalık sofrada kuzenleri tarafından yemeğin kapıldığı ve latif bir kişiliği olan Hz. Peygamber'in bu davranışa tevessül etmemesi üzerine ona yarı yemek koyulup yemesi sağlanmıştır. Yengisinin vefatından sonra büyük üzüntü duyan Hz. Peygamber'e dönemin kadına verdiği değeri ve genel bakış açısını yansıtan "Ey Allah'ın elçisi, böylesine yaşlı bir kadının ölümünden niçin bu kadar üzüntü duyuyorsunuz?" soruya cevaben Hz. Peygamber şöyle mukabele eder; "Nasıl duymayayım! Ben onun yanında yetim bir çocuk olarak sığınmış bir hâldeyken o kendi çocuklarından önce beni doyurur, kendi çocuklarından önce benim saçlarımı tarardı. O benim annemdi."⁵⁶ Hz. Peygamber'in yetim olarak dünyaya gelmesine sütannesi, Ümmü Eymen ve Ebû Tâlib'in hanımı Fatma olmak üzere öz annesi dışında üç kişiye daha anne demiş olması onun sevgi ve iletişim açısından ne derece tatminkar bir duygu yoğunluğu yaşadığını anlayabiliyoruz. Birey benlik ve kişilik algısı açısından sevginin önemine yukarıda değinildiği üzere Hz. Peygamber'in bedensel, ruhsal ve duygusal

⁵³ Abdülbâki Güneş, "Kur'an Işığında Şiddet Sorununa Bir Bakış", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, (2005) V/3, 13.

⁵⁴ Belâzuri, *Ensab'ul Eşraf*, (Kahire, 1959) I, 148.

⁵⁵ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, çev. Salih Tuğ, (Ankara: İmaj, 2003), 45.

⁵⁶ Beyza Bilgin, "Yetim ve Kimsesiz Çocuklarla İlgili Tesis Kurmanın ve Yaşatmanın Önemi", *Diyanet İlmî Dergi*, 33/3, (1997), 11.

açıdan sağlıklı ortamlarda yetiştiğini görülmektedir. Dolayısıyla yetim ve öksüz olmak gibi ciddi manada dezavantajlı olduğu düşünülebilecek olan Hz. Peygamber örneğinden hareketle, çocukların doğru insanlarla birlikte büyüdüğü takdirde ilahî kaderin dışı yansıyan menfi gibi görünen yüzünün hakikatte müspet ve yol gösterici olduğu görülmüştür. Günümüzde kamunun önemli insan kaynağı yönetme sorunlarında olan annesiz, babasız, ya da aile ortamından uzak yaşayan, başta kendisi ve toplum için problem hâline gelebilen çocuklarımıza karşı da örnek olan Hz. Peygamber bu yönüyle de rehber olmuştur. Zira geçmişte denenen birçok uygulamadan sonra Hz. Peygamber'in yaşamında görüldüğü şekilde önce aile, akraba olmak üzere çocuğa sevgi başta olmak üzere kişilik kazandırabilecek kişilerle çocuğun yetişmesi sağlanmaktadır.

Hz. Peygamber'in henüz 8 yaşındayken hem de kuzenlerinin hazır örneği göz önündeyken yemeği kapışma arzusuna meyletmiş olmasında onun bedevi yaşam sürecinde edindiği zahidane ve kanaat tutumunun tesiri olduğu söylenebilir. Her şeyin ilk yaratıcı olan Allah, kullarını vesile ederek yetim iken koruyup barındırdığı (Duhâ, 93/6) Hz. Peygamber'i kulları vesilesiyle terbiye ederek terbiyesi pek güzel sağlamıştır (Süyûtî, I, 12). Allah, Hz. Peygamber'in ahlaki kemalatını övmüştür (Kalem, 68/4). Hz. Peygamber de kendisinin gönderiliş amacının güzel ahlakı tamamlamak olduğunu ifade etmiştir (İbn Hanbel, Müsned, 2, 381). Hz. Peygamber'in şahsı üzerinden örneklendiği ahlak anlayışı, şu hadis-i şeriflerle Müslümanlara şamil etmek istenmiştir; *"Takva, güzel ahlaktır"* (Tirmizî, Birr, 62), *"Mü'minlerin iman açısından en mükemmel olanı, ahlakı en iyi olanıdır."* (Buhârî, Edeb, 39). İman ve amelin âdeta sentezi, görünen yüzü olan ahlak anlayışının istendiği şekilde geliştirilebilmesi için çocukluk döneminin ne kadar önemli olduğu Hz. Peygamber'in örnek hayatında görürüz. Ahlak'ın bireyin iç dünyasından kaynaklanan tezahürleri olduğu gibi sosyal bir varlık olan insan için çevreden etkilendiği de bir gerçektir. O nedenle Hz. Peygamber'in özel örneğinde olduğu gibi Allah, onun yüce ahlakını övmekle onun geliştirip temsil ettiği İslam ahlakına destek sunan hiçbir güzel tutumu dışarıda bırakmamıştır. Zaten İslam dini ölçülü ve mutedil olma vasıflarını salık verdiği için Hz. Peygamber, Arapların cesaret, cömertlik, asabiyet, zekâ ve çevikliğini olumlu yönde işe koşulmasıyla kısa sürede akla gelemeyecek gelişme ve dönüşümün vesilesi kılmıştır.

Hz. Peygamber'in bedevi ilk yaşantısından dolayı yabancı olmadığı çobanlık onun psiko-sosyal gelişimine büyük katkı sağlamıştır. Peygamber mesleği olarak da bilinen çobanlığı Hz. Peygamber Mekkelilerin

hayvanlarına göz kulak olmuş geçimi dar olan amcasının aile bütçesine katkı sağlamıştır. Bu konudaki tecrübesi şu sözlerle paylaşmıştır; “*Di-kenli arak ağacının meyvesini esmerleştiklerinde yiyiniz; ben çobanlık yaparken bunlardan yerdim.*”⁵⁷ Hz. Peygamber’in çoban psikolojisiyle beslediği sahiplenme ve mesuliyet yüklenme bilincinin günümüzde sadece ekonomik bir faaliyet olmadığı anlaşılmıştır. Kendilerine has dilleri ve duyguları olan hayvanların günümüzde fiziksel rahatsızlıkların yanında kimi duygusal ve psikolojik rahatsızlıkların tedavisinde kullanıldığı görürüz. Dolayısıyla Hz. Peygamber, bedevi yaşam tarzıyla tecrübe ettiği insan doğasının safiyane vasıflarını koruduktan sonra yine doğanın asıl önemli paydaşları olan hayvanlar ile yakından ilişki içerisinde olmuştur. Çocukluk döneminde böyle bir etkileşimin tecrübe edilmesi araştırıldığında insanın beden sağlığında olduğu kadar duygu ve zihin dünyasında çok yönlü etkisi olacağı kesindir.

Hz. Peygamber’in ahlakının başat özelliği olan emin vasfını kazanmasında çobanlık sorumluluğunun katkısı olması gerektir. Yaşı büyüdükçe onun güvenilirliğini teşri ettiren ticaret ahlakı Hz. Hatice ile olan evliliği başta olmak üzere birçok samimi ilişkinin kurulmasına vesile olmuştur. Mekke’nin coğrafi yapısından kaynaklanan zirai ve nebati kısıtlılıktan ötürü Hz. Peygamber de olgunlaşınca kervan ticaretiyle geçinmiştir. İlk defa dokuz yaşlarında ticaretle geçimini sağlayan amcası Ebû Tâlib ile birlikte ısrarlı talebi üzerine kervan ticaretine katılmıştır. Daha sonra farklı bölgelere gitti yolculukların ilki dönemin ticaret merkezlerinden olan Şam’a yapılmıştır. Aynı zamanda önemli bir medeniyet merkezi olan Şam’a varmadan Busra kasabasında yaşayan Bahira adındaki rahip kervanı takip eden bulut ve Hz. Peygamber’in simasındaki nuru fark eder. Okuduğu kutsal kitaplar vesilesiyle beklenen peygamberin kervanını hiç olmadık şekilde karşılayıp ziyafet vermiştir. Hz. Peygamber’deki üstün vasıfları sezen Bahira her yeni gelen peygamberin başına gelenleri bildiği için Ebû Tâlib’i Şam’a gitmemesi konusunda uyarır. Çünkü dinî ve kültürel açıdan önemli bir merkez olan Şam’da bulunan bir takım kötü düşünceli ve taassup sahibi din alimleri, hakimler ve kahinler mümkimdir. Rahip Bahira kendisi gibi Yahudi kahinler arasında müjdeleyici son peygamberin vasıflarını bildiklerini belirterek tavsiyede bulunur; “Bu çocuk son Peygamber olacaktır. Şam Yahudileri içinde O’nun alamet ve vasıflarını bilen kahinler vardır. Tanırlarsa, ihanet ve kötülüklerinden

⁵⁷ İbn Sa’d, *Tabakat*, Leyden, 1904, I, 80.

korkudur. Bu çocuğu Şam'a götürmeyiniz." dedi.⁵⁸ Ebû Tâlib bu endişe üzerine ticaretinin orada bitirir ve geriye döner. Hz. Peygamber'in daha sonra yerleri belirtilememekle birlikte Ebû Tâlib ve diğer amcası Zübeyr ile birlikte küçük yaştan itibaren uzun kervan yolculuklarına katılmıştır.⁵⁹ Hz. Peygamber yaşı biraz daha ilerlediğinde amcaları Zübeyr ve Abbas ile birlikte Yemen'a ticaret için gitmiştir.⁶⁰

Sonuç

Hız. Peygamber yetim olmak nedeniyle dezavantajlı addedilebilecek şekilde dünya gelmiş fakat çocukluk yaşantısı itibarıyla risalete matuf gelişmelerle âdeta insanlık için gelişim modeli olmuştur. Onun bedensel gelişimi için zaruri olan sütanne yanında bebeklik ve ilk çocukluğunu geçirmesi onun fıtratının Mekke'nin maddi ve manevi ağırlığından uzak olgunlaşmasını sağlamıştır. Şakk-ı sadr olayla kalbinin temizlenmesinden sonra Mekke'ye annesinin yanına gelerek onun yanında kişiliğinin sevgi inşa edilmesi önemlidir. Modern psikolojinin ışığında kişiliğini doğal fıtrat ve sevgiyle doygun bir benlikle buluşturabileceği 6 yaşını aştıktan sonra dedesi Abdülmuttalip'in yanında, onun bu yönünün herkes tarafından fark edilecek şekilde övgüyle ön plana çıkarıldığını görüyoruz. Bireysel farklılığının korunmayla birlikte takdir edildiği bu sosyal çevrede herkesin gözü önünde yetişen Hz. Peygamber düşmanları tarafından dahi güvenilir ve dürüst kimliğinin kabul edilmiş olması onun henüz çocuk iken bireysel ve ahlaki açıdan sıra dışı bir mizaç sergilediğinin ispatıdır. Onunla birlikte yaşama fırsatı bulan herkeste Hz. Peygamber'in göze çarpan farklılığının manevi bir takım üst hâllerle vasıflandırılmış olması dikkat çekicidir. Onun manevi üstün özellikleri maddi alemin işleyiş düzeniyle de paralellik arz etmesi Hz. Peygamber'in beşeri ve toplumsal yönünü de incelemeyi icbar etmektedir.

Dedesinin vefatından sonra oldukça kalabalık bir aileye sahip amcası Ebû Tâlib ve yengesiyile birlikte yaşaması, çobanlık yapması ve küçük yaşta kervan ticareti için uzun yolculuklara çıkmış olması Hz. Peygamber'in sosyal gözlem, görgü ve örüntü tesis edebilme imkânı bulması onun sonraki risalet görevinde faydalanabileceği örnekler oluşturmuştur. Sonradan kazanılmış önemli istidatlar olarak görülebilecek bütün imkânlar küçük yaşta yetim kalmış bir çocuk için ilk nazarda menfi olarak

⁵⁸ İbn Hişam, *Sîre*, I, 91.

⁵⁹ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 47-48.

⁶⁰ İbnü'l Emin, *Tarih-i Din-i İslam*, II, 33.

düşünülebilecek bir takım zorluklar ya da zorunluluklar olarak görülebilecektir. Öyle değerlendirildiğinde dahi Hz. Peygamber, günümüzde en dezavantajlı şekilde yaşama atılan kimsesiz çocuklar ve onlarla ilgilenme sorumluluğunu taşıyanlar için güzel örneklik olma vasfını icra etmektedir.

Habibullah olduğunu bildiren Hz. Peygamber'in yaşam zorluğuna bakıldığında onun seçilmişliğinin ve takdir-i ilahînin onun özelinde bütün insanlar için nasıl kurgulanmış olabileceği değerlendirilmesi sağlıklı yapılabildiğinde dahi insanların temel inançlar açısından birçok müşkülünün çözüme kavuşacağı söylenebilir. Yetimlikle başlayan bir yaşamın kader planında tecrübe edilenlere, çevreyle birlikte doğru mukabele edildiğinde yükselecek mertebeyi yaşantısıyla başta dezavantajlı kesimler olmak üzere bütün toplum kesimlerine örneklendirmesi Hz. Peygamber'in ayrı bir mucizesidir. Zira manevi ve ruhsal olanın maddi faktörlerden azade olmadan birbiriyle etkileşim içerisinde kemale erdiği adetullah mucibince malumdur. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in şahsi örnek yaşamı bireysel kişiliklerin kötü şartlarda dahi olsa fitri imkân ve potansiyellerin geliştirilebilmesi açısından ideal bir temsildir. Bu nedenle Hz. Peygamber'in çocukluk döneminin psikolojik ve pedagojik açıdan uzmanlar tarafından daha kapsamlı şekilde incelenip, güzel örnekliğinin çocuk eğitim seviyelerine indirgenmesi gerekmektedir.

Kaynakça

- Acluni, *Keşfu'l Hafa*, Beyrut, 1351.
- Arslan, Ahmet. *İbn Haldun*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2014.
- Atkinson, Rita L.; Atkinson, Richard; Hilgard, Ernest R. *Psikolojiye Giriş*, İstanbul: Sosyal Yay.1995.
- Aytaç, Serpil. *İnsanı Anlama Çabası*, Bursa: Ezgi Kitabevi Yay.2000.
- Bayraklı, Bayraktar. *İslam'da Eğitim*, İstanbul: MÜİF Vakfı Yay., 1995.
- Belâzuri, *Ensab'ul Eşraf*,(Kahire, 1959)
- Bilgin, Beyza. *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, Ankara:Yeni Çizgi Yayınları, 1995.
- Bilgin, Beyza. "Yetim ve Kimsesiz Çocuklarla İlgili Tesis Kurmanın ve Yaşatmanın Önemi", *Diyanet İlmî Dergi*, 33/3, 1997.
- Canatan, Kadir. *İbn Haldun Perspektifinden Bilgi Sosyolojisi*, İstanbul: Açılım Kitap, 2013.
- Clark, V. Houston. "Çocukta Din", çev. Adil Çiftçi- Murat Yıldız, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi X, 1998.
- Cüceloğlu, Doğan. *İnsan ve Davranışı*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1990.
- Çamdibi, Mahmut. "Beşeri Münasebetler", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 1, 1994.
- Derveze, İzzet. *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, İstanbul: Yarın Yay., 2015.

II. OTURUM

- Dodurgalı, Abdurrahman. *Ailede Çocuğun Din Eğitimi*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 1996.
- Güneş, Abdülbâki. “Kur’an Işığında Şiddet Sorununa Bir Bakış”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2005.
- Hamidullah, Muhammed. *İslam Peygamber*, İstanbul: İrfan, 1993.
- Hasan b. Ömer b. Habib, el-Muktefâ min Sireti'l Mustafa, Kahire 1996.
- İbnu'l-Esîr, İzzüddîn Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Cezerî, *Usdu'l-gâbe fi ma'rife-ti'ssahâbe*. thk. Ali Muhammed Muavviz-Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Beyrut: Dârul-kutubi'l-ilmiyye.
- İbn Haldun, *Mukaddime*, çev. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2013.
- İbn Hişam, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, Beyrut, 1995.
- İbn Kesir, *el Bidaye ve'n-Nihaye Büyük İslâm Tarihi*, çeviren: Mehmet Keskin, İstanbul 1994.
- İbnü'l-Emin Mahmud Esad Seydişehri, *Tarih-i Din-i İslam* İstanbul: Divan Yayınları, 1983.
- İbn Sa'd, *Tabakat*, Leyden, 1904.
- Kerim, Yavuz. Çocukta Dini Duygu ve Düşünce Gelişimi, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1987.
- Kızılçelik, Sezgin. *Batı Barbarlığı I Rousseau, Marx ve Nietzsche Üzerine*, Ankara: Anı Yayıncılık, 2011.
- Lacoste, Yves. *İbn Haldun Tarih Biliminin Doğuşu*. çev. Mehmet Sert, İstanbul: Ayrıntı Dizisi, 2012.
- Nâsîf, Mansur Ali. *et-Tâc*, Kahire: 1382.
- Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Ali b. Şuayb, *Sünen*, İstanbul: Çağrı Yay. 1992.
- Öztürk, Mualla. “Din Eğitimi ve Çocuk Ruh Sağlığı”, *I. Din Eğitimi Semineri*, Ankara: AUİF Yayınları, 1981.
- Şanver, Mehmet. “Dini Tebliğ ve Eğitim Açısından Kur'an'da İnsan Psikolojisi ve Özellikleri”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (2001), 10/1.
- Tan, Hasan. *Psikolojik Danışma ve Rehberlik*, İstanbul: MEB Yay., 1992.
- Türkiye'nin Gençleri Araştırması, Türkiye Gençlik STK'ları Platformu, 2018.
- Uysal, Veysel. *Din Psikolojisi Açısından Dini Tutum Davranış ve Şahsiyet Özellikleri*, İstanbul: M.Ü. İFAV Yay.1996.
- Ülger, İbrahim *İbn Haldun Işığın Kaynağı Doğu*, İstanbul: Berfin Yayınları, 2004.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul: Azim Dağıtım, 1992.
- Yavuzer, Haluk. *Ana-Baba ve Çocuk*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2003.
- Yavuzer, Haluk. *Çocuk Eğitimi El Kitabı*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1996.
- Yörükoğlu, Atalay. *Çocuk Ruh Sağlığı*, İstanbul: Özgür Yay., 1998.
- Zieglers, Vesse H. “Din Psikolojisi ve Din Eğitimi”, çev. Hüseyin Yılmaz, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, VII, 2003.

OTURUM BAŞKANI– Biz teşekkür ediyoruz Musa Bey’e, Hazreti Peygamber’in çocukluğuyla ilgili kıymetli bilgiler verdi bizlere. Çalışmalarında başarılar diliyoruz.

Oturumumuzda ikinci sunumu Doç. Dr. Veli Aba yapacaklar. Kendisi Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde görevli. Konusu, Allah Resûlü’nün Yol Arkadaşları, Geleceğin Mimarları Çocuk Sahabiler.

Veli Bey’i dinliyoruz.

Buyurun Veli Bey.

Doç. Dr. VELİ ABA (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi)– Esselamünaleyküm cümleten değerli hocalarım, ekranları başında bizleri izleyen değerli izleyiciler.

Öncelikle böyle bir sempozyumu geleceğin mimarları çocuklara yönelik hazırladıkları için, böyle bir gayeyi güttükleri için başta Diyanet İşleri Başkanlığımızı ve çalışanlarını tebrik ediyorum. Herkesi saygıyla, sevgiyle selamlıyorum.

ALLAH RESÛLÜ'NÜN YOL ARKADAŞLARI: GELECEĞİN MİMARLARI ÇOCUK SAHABİLER

Veli ABA¹

Öz

Hz. Peygamber geleceğe yön verecek sahabi kuşağını daha çocukluk çağından itibaren yetiştirmiş, gençlere önemli ve stratejik görevler vermiştir. Bu yüzden Hz. Peygamber İslami değerler çerçevesinde farklı yöntemlerle çocuk ve gençlerle iletişime geçmiş, onlara yakınlık gösterip, kendilerinden birisi olduğu hissini en derin şekilde onlara kabul ettirmiştir. Söz konusu yöntemlerden biri de Hz. Peygamber'in yolculuklarında bineğine/terkisine ashabından birisini almasıdır. Konuyla ilgili literatür tarandığında Hz. Peygamber'in bineğine/terkisine aldıkları arasında çoğunlukla çocuklar ve gençler olduğu görülecektir. Böylece bu çocuk ve gençler Hz. Peygamber'e fiziki yakınlarıyla onun yanında olaylara bizzat şahit olacaklar, kazanmış oldukları tecrübelerle geleceğe yön vereceklerdir. Bu çalışmada Hz. Peygamber'in çocukları ve gençleri bineğine alma sebepleri ile bunun bir plan dahilinde icra edilip edilmediği hususu ele alınacaktır.
Anahtar Kelimeler: Hadis, Hz. Muhammed, Sahabi, Çocuk, Hz. Peygamber'in yolculukları, Redifü'n-nebî.

THE PROPHET MUHAMMAD'S COMPANIONS: CHILD COMPANIONS WHO WILL BE THE FOUNDERS OF THE FUTURE

Abstract

The Prophet trained the generation of companions who would direct the future from childhood and gave young people important and strategic tasks. Therefore, the Prophet communicated

¹ Doç. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

with children and young people in different ways within the framework of Islamic values, showed close proximity to them and made them accept the feeling that he was one of them. One of the methods in question is the Prophet's taking one of his companions to his mount / abandonment during his travels. When the literature on the subject is scanned, it will be seen that mostly children and young people were among those who took the Prophet on his mount / abandonment. Thus, these children and youth they will witness the Prophet himself with his physical relatives and will direct the future with the experiences they have gained. In this study, the reasons of the Prophet taking children and young people on his mount and whether it was executed within a plan will be discussed.

Key Words: *Hadith, The Prophet Muhammad, The Companions, Child, The Journey of The Prophet, Radif al-Nabi.*

GİRİŞ

İslam dini, insan ilişkilerinin sağlıklı bir şekilde sürdürülmesi için bazı ilke, değer ve davranış şekilleri getirmiştir. Varoluşun aşamaları, varlığın farklı türleri de göz önünde tutularak bir eğitim-öğretim planı çerçevesinde rol model olma kapasitesi yüksek olan bir kimse tarafından inşa edilecek toplum insanlar arası ilişkileri sağlıklı bir şekilde yürütebilir. Bu yüzden gerek bir eğitimci gerekse davranış ve değerler düzeyi konusunda insanlığa rehberlik edecek en güzel örnek/üsve-i hasene Hz. Muhammed'dir (s.a.s.). Bir iddia tarzındaki söz konusu örnekliğin elbette ki belli başlı delilleri olsa gerektir. Yaşamın her alanında ayrıca bu çalışmanın konusu olan çocukların yetiştirilmesi, geleceğe hazırlanmasında hem bir peygamber hem de beşer olarak kaynaklarda sayılamayacak kadar çok olan örnekler bunun en somut delillerindendir.

Milletler arası yarışta geleceğe yön vermek, Asr-ı Saadet misali bir toplum olmak ferdi tekâmülün yanında toplumsal tekâmülü de gerektirmektedir. Bu oluşum ve olgunlaşma ise çocukluk gibi daha erken dönemlerde gelecek nesle kazandırılması gereken bir takım prensipler ve davranış kurallarıyla mümkün olacaktır. Bu husus aynı zamanda nesli korumak ve geliştirmek olarak da İslam dininin en temel hedeflerinden biridir. Müslümanların bu konuda en büyük avantajı, hayatın her alanına dair insani ve irfani çözümler sunan bir dinlerinin olması ayrıca bu dini bütün davranışlarıyla yaşayan ve örnek olan Hz. Muhammed (s.a.s.) gibi bir önderlerinin bulunmasıdır.¹

Hız. Peygamber'in İslam toplumunun oluşumu, şekillenmesi ve güçlenmesinde geleceğe yön verecek sahabe kuşağını daha çocukluk çağından itibaren yetiştirmiş, gençlere önemli ve stratejik görevler vermiştir. Geleceği imar edecek, Asr-ı Saadetin ihtişam dolu örnekliğini sonraki nesiller aktaracak çocuklar ve gençlerden oluşan sahabiler elbette ki tek bir yöntemle bağlı kalınarak yetiştirilemezdi. Bu yüzden Hız. Peygamber İslami değerler çerçevesinde birçok farklı yöntemle çocuk ve gençlerle iletişime geçmiş onlara yakınlık gösterip, kendilerinden birisi olduğu hissini en derin şekilde onlara kabul ettirmiştir. Söz konusu

¹ Adem Apak, "Hz. Peygamber'in Çocuklarla İlişkileri Üzerine Tespit ve Değerlendirmeler", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19 / 1 (Ocak 2010): 44.

yöntemlerden biri de Resûlullah'ın çıkmış olduğu bir seyahat, gazve ve buna benzer bir yolculukta bineğine ashabından birisini almak, onu bu yolculukta vuku bulacak olayları yakından takip etmeye şahit kılmak vb. durumları yaşayıp, belleğinde muhafaza etmesini sağlamaktır. İleride ayrıntısıyla ele alınacağı gibi Hz. Peygamber'in herhangi bir sefer ya da yolculukta yanına birini/birilerini alması ve ona yoldaş olması genelde terkiye almak, bineğine almak ya da onun redifi olmak gibi farklı şekillerde ifade edilmektedir. Onun terkiye aldıkları arasında farklı yaşta ve cinsiyette ya da statüde sahabileri olduğu kaynaklarda yer almaktadır. Söz konusu kaynaklara göz atıldığında Hz. Peygamber'in birçok sahabe çocuk ve genci terkisine aldığı da görülecektir.

Çalışmamızda Hz. Peygamber'in terkisine aldığı sahabe çocuklar üzerinde durulacak, günümüze kadar gelen hadisler, rivayetler esas alınarak Hz. Peygamber'in sıklıkla uyguladığı ve bazılarıncı sünnet olarak da kabul edilen bu yöntemin geleceği imar etme planıyla bir ilişkisinin olup olamayacağına yer verilecektir.

Daha önce konumuzla doğrudan ilgilisi bulunan klasik ve akademik türden bazı çalışmalar yapılmıştır.² Konumuzun işlenişi esnasında eriştiğimiz bu kaynakların hepsinden yararlandığımızdan biz ayrıca bu çalışmaları tek tek burada sayıp bunların özelliklerinden bahsetmeyeceğiz. Fakat böyle bir çalışmayla tekrara düşmüş olmamız gibi yanlış algılanmanın önüne geçmek için şu hususu izah etmemizde yarar olduğu kanaatindeyiz. Daha önce yapılan benzer çalışmalar muhteva bakımından her ne kadar bizim çalışmamızla aynı gibi görünse de biz Hz. Peygamber'in terkiye aldığı çocuk sahabiler özelinde bir çalışmanın olmadığını tespit ettik. Çalışmamızın farklı bölümlerinde sebebi ve önemi açıklanacak olan bazı iddia, tespit ve öneriler çerçevesinde konuyu ele almanın ehemmiyetine binaen böyle bir çalışmayı kaleme aldık.

1. Hz. Peygamber'in Çocuklarla İletişimi

Hz. Peygamber insanlarla iletişiminde kendisini “Mustafa/seçilmiş” kılan bütün hâl ve davranışlarını pratiğe yansıtmıştır. O, insanlarla

² Bu çalışmalar hakkında bkz. Selim Demirci, “Gençlerin Ahlâk Eğitimi Açısından Hz. Peygamber'in Terkisine Aldığı Genç Sahabiler ve Onlara Tavsiyeleri”, *Uluslararası Gençlik ve Ahlâk Sempozyumu Bildiriler*, ed. Hasan Barlak vd. (Sinop: Sinop Üniversitesi Yayınları, 2016.), 2/ 971, 972; Sabri Çap, “Resûlullah'ın Terkisine Bindirdiği Sahâbiler ve Aralarında Geçen Diyaloglarla İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi”. *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 0/10 (Kasım 2017): 101, 103.

iletişiminde onların seviyelerini dikkate aldığı gibi, toplumsal kültürü, ekonomik, siyasi, sosyal ve coğrafi özellikler vb. bütün farklılıkları da dikkate almıştır. Zira Allah Resûl'ünün hem nebevi hem beşerî vasfında kaynaklı toplumsal bir görevi vardı. Ona göre sağlıklı bir iletişim başta insanları ve fitratı tanımak ve buna göre bir davranış modeli geliştirmekle mümkün olabilirdi.³ Resûlullah iletişimde sürekliliği esas almış, her ne sebeple olursa olsun iletişim sürecinin devam etmesini istemiştir. Başta hısım/akrabalar olmak üzere bütün Müslümanların birlikte yaşamalarını, toplumsal rol gereği her bir ferdin kendi üzerine düşeni icra etmesini istemiştir. Bu yüzden de Müslümanları, aralarını açan davranışlardan uzak kalarak din kardeşine üç günden fazla dargın durmasının helal olmadığını⁴ belirtmiş ve ümmetini ilişkilerin devamı konusunda uyarmıştır.

Çocuklar sadece aile ferleri arasında kalan bir birey değil aynı zamanda yaşamlarını sürdürdükleri toplumların da birer üyesidir. Daha nübüvvetin ilk yıllarında bu gerçeği gören Hz. Peygamber geleceğe yön verecek çocukları hayata hazırlarken onların bireysel özelliklerini de dikkate almış bunu söz ve davranışlarıyla ortaya koymuştur.⁵ Resûlullah çocukları kendi dünyasında anlamaya çalışmıştır.⁶ Günlük hayatta çocukları basit işlerle ilişkilendirmediği gibi kimi zaman çok kritik ve önemi görevlerde çocukları değerlendiren Hz. Peygamber böylece onlarda oluşacak sorumluluk bilincini en erken zamanda tesis etmeye çalışmıştır.⁷

Yukarıda bir kısmına işaret ettiğimiz gibi başta hadis eserleri olmak üzere tarih, siyer türü kitaplara göz atıldığında Hz. Peygamber'in çocuklara karşı davranışlarının çocuğu sevme, psiko-sosyal gelişimini sağlama, kişilik kazandırma, zihni vb. gelişimlerinde yeterli seviyeye gelme gibi, pedagojik ve psikolojik hedefleri de dikkate aldığı görülecektir.

³ Bkz. Recep Önal, "Vahiy ve Nübüvvet", Sistematik Kelam, ed. M. Evkuran, Bilay Yay., Ankara: 2019, s. 221-225.

⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u's-sabîh*, nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr (b.y.: Dâru Tavkî'n-Necât, 1422/2001), "Edeb", 57; Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî Müslim, *el-Câmiu's-sabîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrût: Dâru İhyâ'it-Türâsî'l-Arabî, t.y.) "Bir", 23; 28.

⁵ Buhârî, "Edeb", 17.

⁶ Müslim, "İmân", 261; Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre et-Tirmizî, *es-Sünen*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrût: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1998), "Menâkıb", 50.

⁷ Buhârî, "Hac", 22, 86, 101; "Cihâd", 126; Müslim, "Hac", 147, 266; Tirmizî, "Hac", 78; Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *es-Sünen*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd (Beyrût: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.), "Menâsik", 63, "Edeb", 137; Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaûd-Âdil Mürşid vd. (b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001) 4:249.

Ayrıca o, çocuğun ruhsal ve sosyal gelişimlerinin hedeflenmesinin yanı sıra, bedensel gelişimini sağlayacak tavsiyelerde de bulunmuştur.⁸

Hz. Peygamber'in çocuklarla iletişiminin en önemli yöntemlerden biri de şefkatini çeşitli şekillerde izhar etmesidir. Çocukları öpmek, kucaklamak, başlarını okşamak vb. tavırlar bunlardan bazılarıdır.⁹ Kendi çocuklarıyla diğerleri arasında iltimas göstergesi olabilecek davranışlardan uzak durması, onların hatasında merhametli olması¹⁰ Resûlullah'ın ileride kendisine bağlı, fedakâr, genç sahâbi kuşağının yetişmesinde etkili olmuştur. Gerçekten de Hz. Peygamber'e ilk iman eden sahabilere bakıldığında günümüzde çocuk yaşta sayılabilecek birçok genç erkek ve kızların da olduğu görülecektir. Nitekim Mekke'de yaşayan müşrik ve münafıklar, nübüvvetin ilk yıllarında bu özelliği hafife aldıklarından sonraki zamanlarda başvurdukları en sert tedbirleri dahi işe yaramamıştı. Aslında Müslüman toplumun ilkleri olan bu grup İslam dininin çocuk ve gençlere verdiği önemi göstermesi açısından da çok anlamlıdır.

2. Yolculuk ve Bineğe Alma Sebepleri

Kaynaklarda yer alan bilgilere göre Hz. Peygamber bir sefere ya da gazveye çıktığında terkesine sahabilerden birilerini almaktadır.¹¹ Bunun yanında o, kimi zaman yolculuk dönüşünde şehrin girişinde kendisini ya da yakınlarını karşılamaya gelen çocuklardan birini veya birkaçını bineğinin önüne ve arkasına alırdı. Bu yüzden bazı sahâbi "Ridfû'n-nebî", Redîfû'n-nebî", "Redîfû Resûlillah", Ridfû Resûlillah" veya "Mürdifû Resûlillah" gibi unvanlarla meşhur olmuştur.¹² Eğer'in arka tarafı manasına gelen "terki" ve buradan hareketle "terkiye alma"¹³ uygulamasının Hz. Peygamber zamanında sık sık uygulandığı kaynaklarda yer

⁸ İsmail Sağlam, "Hz. Peygamber'in Çocuk Eğitiminde Öne Çıkardığı Hususlar". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/2 (Haziran 2002), 184.

⁹ Buhârî, "Edeb", 18; "Tevhîd", 2; Ebû Dâvûd, "Edeb", 144.

¹⁰ Ebû Dâvûd, "Cihâd", 94.

¹¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *et-Târîbu'l-kebîr*, nşr. Muhammed Abdülmüid Hân,, (Haydarâbâd: Dâru'l-Meârifü'l-Osmaniyye, ts.), 3:480; Ebû Zekerriya Yahyâ b. Abdilvehhâb b. Muhammed el-Abdî el-İsfahânî, *Kitâbün fîbi ma'rifetü esâmî erdâfi'n-Nebî*, (Beirut: Müessesetü'r-Reyyân, 1410/1990), 11.

¹² Ahmd b. Hanbel, *Müsned*, 3: 315; 317; 34:199, 291; 35: 366; Buhârî, "Bedü's-selâm", 30. Ayrıca bu konuda geniş bilgi için bkz. Çap, "Resûlullah'ın Terkesine Bindirdiği Sahâbiler ve Aralarında Geçen Diyaloglarla İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi", 101.

¹³ "Terki" sözcüğü için bkz. Mehmet Doğan, *Temel Türkçe Sözlük*, (İstanbul: Bahar Yayınları, 1994.) 7; A. Salih Erüz-Kahraman Aksakal, *Türkçe Sözlük*, (İstanbul: Şamil Yayınları 1984) 924.

almaktadır.¹⁴ Terkiye alma olayının bazı bilinçli sebepleri olduğu beyan edilmiştir. Önemli seferlerde, sahabiden zekî olan gençlerin burada vuku bulacak olayları belleklerinde muhafaza ederek sonraki nesillere aktarması şeklindeki düşünce bu sebeplerden biri olarak beyan edilmiştir. Bu konuda ilk defa İbn Mende (ö. 512/1119) “*Kitâbün fîhi ma’rifetü esâmî erdâfi’n-nebi*” adıyla müstakil bir eser kaleme almış ve konuyla ilgili otuz küsur sahabe ismini vererek Hz. Peygamber’in bunları bineğine aldığından bahsetmiştir.

Hz. Peygamber’in yaya ya da bir binek vasıtasıyla yolculukları, özellikle nübüvveti sonrası esas alındığında azımsanamayacak derecede uzun bir zaman dilimini kapsamaktadır. Söz konusu zaman dilimi esas alındığında vasıtaların hızı, konforu, dayanıklılıkları, katedilen yolun şartları gibi farklılıklar günümüz koşullarına göre mukayese edildiğinde yolculuğun insan ömründe kapsadığı zaman diliminin uzunluğu daha net anlaşılacaktır. Sabri Çap, Hz. Peygamber’in yolculuklarıyla ilgili şu tespitlerde bulunmaktadır: “Mekke dönemini bir tarafa bırakacak olursak, Resûlullah’ın on yıllık Medine hayatının bir buçuk yıl civarındaki süresi yollarda ve gittiği mekânlarda geçmiştir. Yukarıda da kısaca işaret ettiğimiz üzere onun yolculukları gazvelerden, hac ve umreden ve Medine civarındaki ashâbını ziyaretlerden oluşmaktadır. Siyer kaynakları, Resûlullah’ın Medine döneminde 27 gazveye katıldığını bildirmektedirler.¹⁵ Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu gazvelerden sadece yirmi ikisi yaklaşık dört yüz gün sürmüştür. Resûl-i Ekrem’in Kaza umresi ve Veda haccı ise aşağı yukarı iki aya yakın bir süreyi ihtiva etmektedir.”¹⁶

Resûl-i Ekrem’i hayatında, Mekke döneminde ticaret, Medine döneminde ise gazveler, umre ve Veda haccı sebebiyle yolculuklar önemli bir yer tutmaktadır. Resûlullah hiç şüphesiz yolculuklarında da tebliğ ve talimi göz ardı etmemiş, ortaya çıkan her türlü fırsatı değerlendirerek hayatı boyunca her ortamda tebliğ ve tebyin görevini yerine getirmiştir. Hz. Peygamber’in tebliğ, tebyin ve tâlim fırsatı olarak değerlendirdiği

¹⁴ Geniş bilgi için bkz. Nihat Yatkin, “Erdâfu’n-Nebî (Hz. Peygamber’in Bineğine Aldığı Sahâbîler) ve Hadis Rivayetine Katkıları”, *EKEV Akademi Dergisi* 11/30 (2007): 118.

¹⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkîd el-Eslemî el-Medenî, *el-Megâzî*, thk. Martin Cons, Dârü’l-Alemî, (Beyrut: b.y. 1409/1989), 1: 7; Ebû Muhammed Cemaleddin Abdülmelik, *es-Siretü’n-nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sekâ, İbrahim el-Ebyârî-Abdülhafız Çelebî, (Beyrût: Mektebetü ve Matba’atü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1375/1955), 2: 608.

¹⁶ Çap, “Resûlullah’ın Terkisine Bindirdiği Sahâbîler ve Aralarında Geçen Diyaloglarla İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi”, 99.

hususlardan biri de gerek seyahatleri esnasında ve gerekse Medine yakınlarına yaptığı kısa ziyaretlerinde muhtelif maksatlarla bineğinin arkasına birilerini bindirmesidir. O, bineğine aldığı kimselerle bire bir sohbet etmiş, beraber oldukları süre boyunca bu kişilere nasihatlar ve bazı tavsiyelerde bulunmuş, onlara dualar öğretmiş, bazılarını özel dua etmiş, ümmeti için örnek alınması gereken davranışlarına yakından şahit olmalarını sağlamış ve onlara iltifatta bulunmuştur. Bu iltifata mazhar olan sahabiler de doğrudan kendilerine söylenen özel tavsiyeleri veya Resûlullah'la yaşadıklarını umuma söylenen sözlere göre daha bir dikkatle dinlemişler ve bunları sonraki nesillere aktarmakta daha avantajlı bir konumda olmuşlardır. O, ashabından bazılarını bineğine bindirmekle şereflendirmiş, bilhassa çocuklar Hz. Peygamber'in kendilerine yaptığı bu iltifatı daha sonra hayatlarında bir iftihar vesilesi olarak anlatmışlardır.¹⁷

Allah Resûlü'nün hayatında uzun bir zaman dilimini kaplayan yolculuklarda sık sık ashaptan birini bineğine aldığına şahit olmaktayız. Enes b. Mâlik'in; "Allah Resûlü (s.a.s.) yolculuk yaparken veya savaşa giderken her gün ashabından bir kişiyi bineğine alırdı." sözü bunun en açık delillerindendir. Âdeta yerleşik bir hayat vasfını alan uzun yolculuklarda Hz. Peygamber'e yoldaş olmanın yakınları tarafından da büyük bir arzuyla talep edildiğini görmekteyiz. Kimi zaman yolculuklarda Resûlullah'ın yanında eşlerinden hangisinin yer alacağına kurayla belirlenmesi¹⁸ bunun en güzel izahı olsa gerektir.

Kaynaklarda Resûlullah'ın çocuk, genç, yetişkin, eşlerinden bazıları olmak üzere yolculuklarda farklı gerekçelerle bineğine aldığı yer almaktadır. Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634), Hz. Osman (ö. 35/656), Ebû Zer el-Gıfârî (ö. 32/653), Zeyd b. Hârise (ö. 8/629), Havvât b. Cübeyr el-Ensârî el-Medînî (ö. 40/660-61), Fadl b. Abbas (ö. 13 veya 18/634 veya 639), Hz. Ali (ö. 40/661), Muâviye b. Ebî Süfyan (ö. 60/680), Muâz b. Cebel (ö. 18/639), Ebû Hüreyre (ö. 58/678), Huzeyfe b. el-Yemân (ö. 36/656), Zeyd b. Erkâm (ö. 68/688) bu sahabilerden bazılarıdır.¹⁹

¹⁷ Çap, "Resûlullah'ın Terkisine Bindirdiği Sahâbiler ve Aralarında Geçen Diyaloglarla İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi", 98.

¹⁸ Mesela bkz. Buhârî, "Hibe", 13; Müslim, "Fezâilu's-sahabi", 88.

¹⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Menî' el-Basrî "İbn Sa'îd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-kübrâ*, thk.: Muhammed Abdülkadir Ata, Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye (Beirut: b.y., 1410/1990), 1: 180, 233; Buhârî, *Salât*, 48; Müslim, *Müslim*, Mesâcid, 9; Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Abdilvehhâb b. Muhammed el-Abdî el-İsfahânî İbn Mende, *Kitâbün fîhi ma rifetü esâmî erdâfi'n-Nebî*, (Beirut: Müessesetü'r-Reyyân, 1410/1990), 12-89.

Bunun yanında konumuzun esasını teşkil eden ve kaynaklarda yer alıp ileride geniş bir şekilde ele alınacak olan çocuk sahabilerden bazıları da şunlardır: Hz. Hasan (ö. 49/669), Hz. Hüseyin (ö. 61/680), Abdullah b. Abbas (ö. 68/688), Abdullah b. Cafer b. Ebî Tâlib (ö. 80/699-700), Ali b. Ebil-Âs (İbn bint Resûlillah) (ö. 12/633), Abdullah b. Zübeyr (ö. 73/692), Ubeydullah b. Abbas b. Abdilmuttalib (ö. 58/678), Kusem b. Abbas b. Abdilmuttalib (ö. 57/676).²⁰

“Resûl-i Ekrem’in terkesine aldığı kişilerin birbirinden çok farklı özelliklere sahip olduklarını söylemek mümkündür. Bunlar arasında ilk dört halifeden üçü ile birlikte Ehl-i Beyt’ten kimseler, yakın arkadaşları, İslam’ı sonraki kuşaklara aktarmada önemli hizmetleri olan gençler, kız çocukları ve eşlerinden bir kısmı ile yakın akrabalarının çocuklarının bulunduğu görülmektedir. Rivayetlerde zikredilen şahıslardan başkalarının da Resûlullah’ın terkesine binmiş olması ihtimal dahilindedir.”²¹

Allah Resûlü’nün farklı özelliklerdeki birçok sahabiye terkesine alması elbette ki tek bir sebebe bina edilemez. Hadis, siyer, tarih ve tabakât vb. gibi değişik türden literatüre bakıldığında Hz. Peygamber’in çok çeşitli gerekçelerle bineğine başkalarını da aldığı görülmektedir. Kimi zaman, o dönemin tabii bir uygulaması gibi görünen bu durumun bazen de ileride dönük belli bir niyet ve plan dairesinde gerçekleştiği kaynaklarda yer alan hadislerin/rivayetlerin muhtevalarından anlaşılmaktadır. Yaratılışı gereği uzun çöl yolculuklarına dayanıklı bir binek aracı olan deve birden fazla insanı sırtına taşıma kapasitesine sahip bir hayvan olduğundan söz konusu zaman ve coğrafyada daha çok tercih edilmiştir. Bu yüzden farklı birçok coğrafyada birçok amaç için binek olarak at tercih edilirken Arap yarımadasında deve özellikle de savaş ve uzun yolculuk gibi durumlarda kullanım bakımından daha ön planda tutulmuştur.

a. Eğitim-Öğretim Faaliyetinde Bulunmak

Eğitim sırasında fiziksel temas, (vücut teması) beden dilinin bir unsuru olarak kabul edilmiştir. Bir çocuğun başını okşama, bir bebeği öpme,

²⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3: 284, 285 ; Buhârî, “Cihâd”, 196; “Libâs”, 100; Müslim, “Hayz”, 79; “Fezâilü’s-sahabi”, 60,65,66, 68; Tirmizî, “Edeb”, 27; “Kiyame”, 59; Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 44; Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahmân, *es-Sünen*, “Vudû”, 72; Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah b. Muhammed el-Kurtubî en-Nemerî İbn Abdilber, *el-İstîâb fi ma rifeti’l-ashab*, thk., Ali Muhammed el-Becâvî, (Beyrut: Dârü’l-Cil, 1412/1992), 3: 1134; İbn Mende, *Ma rifetü esâmî*, 24, 27, 61, 62, 76, 94, 95.

²¹ Çap, “Resûlullah’ın Terkesine Bindirdiği Sahâbiler ve Aralarında Geçen Diyaloglarla İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi”, 107.

tokalaşma, dokunma, sevgi içerikli bir kucaklamanın çoğu zaman sözlerden daha etkili fiziksel temas çeşitleri olduğu belirtilmektedir. Duygusal temas ya da duygusal iletişimin, insanın hisleri ve duygu dünyasıyla ilgili olması yanında onun fiziksel temastan ayrı düşünülmeeyeceği de ileri sürülmektedir. Aynı zamanda önemli bir eğitim-öğretim metodu olan bu uygulamanın Hz. Peygamber'in hayatında geniş yer kapladığı anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber'in herhangi bir genci terkisine almasına bir eğitim faaliyeti olması yönüyle bakıldığında karşımıza, onun, ashabın çocuk ve gençleri ile olan iletişiminin bir yansıması çıkmaktadır.²² Doğal olarak çocukluk ve gençlik yıllarında üstelik de son peygamber ile yaşanan bu fiziki yakınlık bunu yaşayan sahabe tarafından ayrıcalık olarak değerlendirilmiştir.²³

Allah Resûlü aynı zamanda bir irşad, tebliğ, tebyîn faaliyeti olarak da anlaşılabilir eğitim-öğretim aktivitesini hayatının her alanına yaymıştır. Özellikle nübüvvetle birlikte sık ve uzun yolculuklar onun yaşamının bir parçası olunca binek olarak kullandığı hayvanının terkisinde dahi ashabına bir şeyler öğretip onların eğitimiyle ilgilenmiştir. İş yoğunluğunun arttığı, zamanın azımsanamayacak bir kısmının yolculuklarla geçtiği günümüz dünyasında da yolculukta hatta yürürken dahi kitap okuyanlar, eğitim-öğretim faaliyetlerinde bulunanlar, görevli oldukları bir takım işleri icra edenler göz önüne alındığında kanaatimizce bundan asırlar önceki şartlar ve bu durumda icra edilen eğitim-öğretim faaliyetleri daha sıhhatli idrak edilebilir.

Tabii ki Allah Resûlü'nün eğitim öğretim faaliyeti sadece zamanın şartlarının kendisine ve ashabına tanıdığı imkânlarla sınırlı tutulup değerlendirilemez. Çünkü Müslümanlara göre ilim, ibadet makamındadır. Allah Resûlü de bu doğrultuda hareket etmekteydi. Bundan dolayı söz konusu eğitim-öğretim faaliyeti tıpkı bugün otobüs, tren, uçak vb. toplu taşıma araçlarında icra edildiği gibi o günün şartları doğrultusunda da kimi zaman bir binek üzerinde yerine getirilmekteydi. Öyle ki Hz. Peygamber'in vefatından kısa bir süre sonra ilim ve seyahat birbirleriyle özdeşleşmiş ve İslam coğrafyasının her karış toprağı kimi zaman yaya kimi zaman bir bineğin sırtında âlimlerin eğitim-öğretim mekânı olmuştur. Başta hadisçiler olmak üzere İslam âlimlerinin ilmin peşindeki

²² Demirci, "Gençlerin Ahlâk Eğitimi Açısından Hz. Peygamber'in Terkisine Aldığı Genç Sahabiler ve Onlara Tavsiyeleri", 972.

²³ Müslim, "İmân", 29; Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fi ilmi'r-rivâye*, thk. Ahmed Ömer Hâşim, (Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1406/1986), 68-70; İbn Mende, *Ma'rifetü esâmî*, 36-37.

bu çabaları ileride “rıhle” (hadis/ilim yolculuğu) ismiyle terimleşmiş hatta bu konuda özel hadis eserleri dahi kaleme alınmıştır.²⁴

Hz. Peygamber’in Veda Haccı’nda farkı mevkilerde terkisine sahabileri âdeta nöbetleştirerek bindirmesi ve bu esnada haccın menâsikiyle ilgili konuşmaların geçmesi eğitim-öğretim açısından manidar bulunmuştur. Allah Resûlü’nün ömründe bir defa farz olan haccı eda etmesi ve terkisine aldıklarını bu konularda bilgilendirmesi aslında ileriye dönük bir düşünce olarak addedilebilir. Çünkü Veda Haccında bazı rivayetlere göre Allah Resûlü genelde çocuk ve genç yaştaki sahabileri terkisine almıştır. Bu rivayetlerden birine göre Hz. Peygamber Veda Haccı’nda Hz. Ali’yi çağırtıp kendisine getirilen kurbanlığı kestikten sonra Hz. Ali’yi de terkisine alıp gittiği şeklindedir.²⁵ Yine aynı şekilde bazı kaynaklarda Veda Haccında farklı bir vakitte Hz. Peygamber’in terkisinde Hz. Ali olduğu hâlde insanlara hitap ettiği bilgisi yer almaktadır.²⁶ Buna ilaven Hz. Peygamber’in Veda haccında terkisinde Üsâme olduğu hâlde Arafat’tan Minâ’ya indiği ve insanlara hitap ettiği daha sonra da Fadl b. Abbas’ı bindirdiği ve tekrar insanlara hitap ettiği bilgisi rivayetlerde yer almaktadır.²⁷ Haccın yapılışıyla ilgili bilgilerin yer aldığı söz konusu hadisler çoğunlukla öneminden dolayı güvenilir hadis kaynaklarının Kitâbü’l-hac, Kitâbü’l-menâsik gibi bölümlerde yer almaktadır.

Allah Resûlü’nün son haccında özellikle de hac ile ilgili dinî bilgileri insanlara öğretirken söz konusu sahabileri terkisine alması planlı bir tatbikat olarak da görülebilir. Böylece bizzat öğrenilecek bilgiler hem teorik hem de pratik olarak gelecek kuşaklara sıhhatli bir şekilde aktarılacaktır.

Allah Resûlü’nün çocuk yaştaki sahabilere yolculuk esnasında eğitim-öğretim faaliyetinde bulunduğunun en güzel örneklerinden biri de İbn Abbas ile geçen yolculuğu esnasındaki tavsiyeleridir. İbn Abbas söz konusu olayı şöyle anlatmaktadır: “Bir gün Resûlullah’ın terkisindeyken

²⁴ Mesela bkz. Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit Hatîb el-Bağdâdî, *er-Rihle fî talebi’l-hadis*, thk. Nurettin İtr, (Beyrût: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1395); Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah Muhammed en-Nemerî el-Kurtubî İbn Abdilberr, *Câmiu beyâni’l-ilm ve fadlih*, thk. Ebi’l-Eşbâl ez-Züheyrî, (Suudi Arabistan: Dâru İbn el-Cevzî, 1414/1994).

²⁵ Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 18; Ebû’l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *el-Mu’cemü’l-kebîr*, thk.: Hamdî Abdülmecîd es-Silefî, (Kâhire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1994), 18: 261.

²⁶ İbn Mende, *Ma’rifetü esâmî*, 21; Ebû’l-Hasan Ali b. Ebi’l-Kerem Muhammed el-Cezerî İzzüddin İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-ğâbe fî ma’rifeti’s-sahabi*, thk. Ali Muhammed Muavvid, Adil Ahmed Abdülmecud, (Beyrut: Dâru’l-kütübü’l-ilmîyye, 1415/1994), 4: 209.

²⁷ Buhârî, “Hac”, 22, 86, 101; “Cihâd”, 126; Müslim, “Hac”, 147, 266; Tirmizî, “Hac”, 78; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 63, Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4: 249.

Resûlullah: “Ey delikanlı! Sana bazı şeyler öğreteyim. Allah’ın emir ve yasaklarına dikkat et ki, Allah da seni korusun. Allah’ı hiç unutma ki, O’nu her an yanında bulasın. Bir şey isteyeceğin zaman Allah’tan iste. Birinden yardım isteyeceksen Allah’tan yardım iste. Şunu iyi bil ki, bütün insanlar bir hususta sana yardımcı olmak için bir araya toplansalar, ancak Allah’ın senin hakkında takdir ettiği kadarıyla sana yardımcı olabilirler. Eğer bütün insanlar sana zarar vermek için bir araya gelseler, ancak Allah’ın senin hakkında takdir ettiği kadar sana zarar verebilirler. Kalemin kadere dair yazdıkları bitmiş ve yazılan sayfalar kurumuştur.”²⁸ Bununla birlikte Allah Resûlü’nün çocuk ve genç yaştaki bazı sahabilere yolculuk esnasında dualar öğrettiği, onlara sorular yönelttiği de kaynaklarda yer almaktadır.²⁹

Daha çocuk yaştaki sahabileri sanki yetişkin bir insan gibi gören alan Allah Resûlü yukarıda verilen bilgilerde de yer aldığı gibi onları eğitim-öğretim, ahlak ve yaşama dair birçok husustaki tavsiyeleriyle geleceğe hazırlamak istemiştir denilebilir. Bir ferдин ilk çocukluk evresinde iken algı dünyasında yaşanan gelişmelerden dolayı gördüğü ve duyduğu her şeyi, taklit ve tekrar ettiği,³⁰ hayal dünyası ile gerçek dünya arasında bir bağ kurarak gelecekte kendine bir rol belirlediği ileri sürülmektedir.³¹ Buna ilaveten özdeşleşme yoluyla öğrenmenin belirgin olduğu ergenlik döneminde kişilerin değer ve önem verdiği kimselerden gördüğü davranışları benimseyerek uygulamaya meyilli oldukları³² iddiası Hz. Peygamber’in terkiye alma olayında planlamış olabileceği hedefin anlaşılmasına yardımcı olmaktadır. Aynı zamanda insanda dinî şuurun uyandığı, somut düşünmeden soyut düşünceye geçişin en yoğun olduğu ergenlik evresinde³³ gençlere verilecek olan tevhid eğitimi, ahiret bilinci ve bunlarla ilgili sorumlulukların belirtilmesi Hz. Peygamber’in terkisinde dünya ve ahiret tasavvuru açısından daha da bir anlam kazanmaktadır.³⁴

²⁸ Tirmizî, “Kıyâme”, 59; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4: 487; 5: 19.

²⁹ İbn Mende, Marifetü esâmî erdâfi’n-nebî, 83; İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-ğâbe*, 6: 21; Şemsüddîn Ebü Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr el-Hanbelî İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdü’l-me’âd fî hedyi hayri’l-ibâd*, thk.: Şuayb el-Arnâvut-Abdülkâdir el-Arnâvut, (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1415/1994), 1: 463.

³⁰ Kerim Yavuz, *Çocuğun Dünyası ve Gelişme*, (İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları, 1992), 22; Hüseyin Peker, *Din Psikolojisi*, (Samsun: Sönmez Matbaa ve Yayıncılık, 1993), 103.

³¹ Halis Ayhan, *Eğitim Bilimine Giriş*, (İstanbul: Şule Yayınları, 1995), 85-86.

³² Turgay Gündüz, *Etkili Din Öğretimi (Ergenlik Dönemi Din Eğitimi)*, (İstanbul: Geliştirilmiş Tedef, 2010), 93.

³³ Gündüz, *Etkili Din Öğretimi (Ergenlik Dönemi Din Eğitimi)*, 81.

³⁴ Demirci, “Gençlerin Ahlâk Eğitimi Açısından Hz. Peygamber’in Terkisine Aldığı Genç Sahabiler ve Onlara Tavsiyeleri”, 973.

b. Ahlaki Tavsiyeler Vermek

Resûlullah'ın terkisine aldığı çocuk ve gençlere ahlaki prensipler kazandırmayı da hedeflediği rivayetlerden anlaşılmaktadır. İbn Abbas'tan gelen bir rivayete göre: “Fadl b. Abbas, Resûlullah'ın terkisinde bulunduğu bir esnada Has'am kabilesinden bir kadın soru sormak için Resûlullah'a geldi. Bu sırada Fadl kadına, kadın da Fadl'a bakmaya başladı. Resûlullah Fadl'ın yüzünü eliyle diğer tarafa çevirmeye çalıştı. Kadın Resûl-i Ekrem'e; “Hac farızası babama binek üzerinde duramayacak derecede yaşlı ve ihtiyarken erişti. Ben onun yerine hac yapabilir miyim?” diye sordu. Resûlullah da: “Evet” buyurdu. Bu hadise Veda Haccı'nda gerçekleşti.”³⁵

Bu olay ergenlik çağındaki birinin karşı cinse ilgi duyması neticesinde davranış sınırını belirleme açısından önemli bir misaldir. Çünkü insanda kontrol edilmesi gereken bazı duygu ve düşünceler vardır ki şehvette bunlardan biridir. Fakat bu konuda kimi zaman ölçüyü kaçıran taraf/ taraflar bulunmuş oldukları psikolojik-duygusal hâllerinin farkında olmayabilir. İşte böyle bir hâlde fitri bir davranışın neticesi gibi görünen bu durumu Allah Resûlü en mutedil bir yolla savuşturmuş, aynı zamanda genç yaşta bir sahabe üzerinden gelecek kuşaklara bu konuda uygun olan tavrı göstermiştir.³⁶

c. Hayatın Doğal Akışı/Yolcuya Yardımcı Olmak

Her milletin ve toplumun kendine özgü yaşam tarzı olduğu bilinen bir husustur. Bu konuda ülkemizde de yolcu ve yolculukla ilgili kendi örf ve âdetlerimiz olduğu muhakkaktır. Günümüzde de herhangi bir vasıtayla yola giden bir kimse bazen bir yardım maksadıyla bazen tek olarak yolculuk yapmaktan duyduğu sıkıntıdan, bazen de herhangi bir tedirginlikten dolayı yanına bir yol arkadaşı alır/almak ister. Tıpkı günümüzdeki gibi kimi zaman Allah Resûlü de yaşadığı yüzyılda yolculuğa dair kendi örf ve âdetine uygun olarak hareket etmiştir. Arap yarımadasının çetin olan yol/arazi şartları ve bunun deve gibi dayanıklı bir hayvanla giderilmesi zamanın en önemli özelliklerindedir.

³⁵ Muvatta', “Hac”, 97; Buhârî, “Hac”, 1; Müslim, “Hac”, 407; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 25; Nesâî, “Menâsik”, 12.

³⁶ Tabiki ahlak meselesini sadece cinsiyetle özdeşleştirip sınırlandırmak doğru olamaz. Bizim çalışmamızın sınırları belli bir hacimde olduğu için biz burada çalışmamızın sınırını aşmayarak toplum nezdinde kabul edilen ahlak anlayışı çerçevesinde bir örnekleytik. Ayrıca buradaki ahlak sınırını toplumu her yönden ilgilendiren genel prensipler kapsamında değerlendirip müstakil bir çalışma yapmak isabetli olsa gerektir.

Allah Resûlü özellikle Medine yakınlarında bir yere giderken veya birini ziyaret ederken genellikle yanına sahabilerden birini almıştır. Daha çok hasta ziyaretlerinde, Kubâ'ya gidişlerinde veya Uhud şehitliğini ziyaretlerinde bunun örneklerini görmek mümkündür.³⁷ Doğal olarak Hz. Peygamber eğer yanında aldığı kimsenin bineği yok ise yanında götürdüğü kişiyi de bineğine almıştır. Yine Resûlullah'ın bazı ziyaretlerinde hanımlarını, çocuklarını ya da yakın akrabalarını bineğine alması yukarıda zikredilen hayatın doğal akışı içerisinde bir uygulama olarak görülebilir.³⁸ Bütün bunlara ilaveten Resûlullah'ın terkisine birisini almasında gözetilen önemli bir maksadın, yolculuk esnasında geride kalarak, (kafileye kavuşturmak için) zayıf hayvanı sevk etmek, üzerindeki terkisine almak ve onlara dua etmek olduğu da ileri sürülen iddialardandır.³⁹

d. Tevazu ve Çocukların Gönlnü Almak

Bazı siyer ve şemâil kaynaklarında Hz. Peygamber'in bineğine bir başkasını alması tevazu çerçevesinde ele alınmıştır. Kâdî İyâz meşhur eseri *eş-Şifâ*'da buna dair müstakil bir başlık açarak ilgili yerde "Allah Resûlü'nün eşeğe bindiğini, bineğinin arkasına birilerini aldığını, yemeğini yerde yediğini, kölelerin davetine icabet ettiğini..." belirtmektedir.⁴⁰ Yaşamı boyunca mütevazı bir hayat tarzını benimseyen Resûlullah'ın vefat ettikten sonra en yakınlarına bırakmış olduğu mal varlığına bakılarak da onun tevazu sahibi bir şahsiyet olduğu anlaşılmaktadır. Konumunu ve statüsünü ön plana çıkararak imtiyaz sahibi olmayı asla benimsemeyen Allah Resûlü diğer insanlar gibi yemiş içmiş onlar gibi giyinip kuşanmış, yeri geldiğinde kendi söküğünü dikip, ayakkabısını tamir etmiştir. Tevazuya aykırı olduğunu düşündüğünden olsa gerek Peygamber olma ve yönetici pozisyonunda bulunma vasfını kullanarak dönemin hâkim örf ve âdeti olan bazı uygulamaları yapmadığı gibi bunlara karşı çıkmıştır. Mesela bir meclise geldiğinde Hz. Peygamber kendisi için ayağı kalkanları uyardığı, bunun iyi bir davranış olmadığını buyurmaktadır.⁴¹

³⁷ Çap, "Resûlullah'ın Terkisine Bindirdiği Sahâbiler ve Aralarında Geçen Diyaloglarla İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi". 108, 109.

³⁸ Bu konuda bkz. Buhârî, "Salât", 48; "Cihâd", 127; "Tefsîr, Sûre" 3, 15; "Merzâ", 15; "Libâs", 98; "Edeb", 115; Müslim, "Mesâcîd", 9; "Cihâd", 116; Ebû Dâvûd, "Salât", 19; Nesâî, "Mesâcîd", 12; İbn Mende, *Ma'rîfetü esâmî*, 16-17.

³⁹ Bu iddia hakkında geniş bilgi ve örnekler için bkz. Yatkın, "Erdâfu'n-Nebî (Hz. Peygamber'in Bineğine Aldığı Sahâbiler) ve Hadis Rivayetlerine Katkıları", 119.

⁴⁰ Ebû'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî Kâdî İyâz, *eş-Şifâ bi ta'rîfi hukûki'l-mustafâ* (Amman: Dârü'l-Feyhâ, 1407), 1: 263.

⁴¹ Tirmizî, "Edeb", 13; İbn Mâce, "Dua", 2.

Hız. Peygamber tevazusunu sadece yetişkinlerden değil küçük çocuklardan da asla esirgememiştir. O sahip olduğu bu özelliği sevginin bir aracı olarak göstermiştir. Hız. Peygamber'in çocuklarla iletişiminde sevginin ön planda olduğunu görmekteyiz. Sevgi iman ilişkisi bağlamında Hız. Peygamber *“And olsun size kendi içinizden öyle bir peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya düşmeniz ona çok ağır gelir O, size çok düşkün, mü'minlere karşı da çok şefkatli ve merhametlidir.”* (Tevbe, 9/128.) ayeti doğrultusunda insanlara ve çocuklara sevgisini değişik şekillerde izhar etmiştir. Öncelikle söylemek gerekirse Allah Resûlü (s.a.s.) yanı başında kendisine hizmet eden Hız. Ali, Zeyd b. Hârise, Enes b. Mâlik gibi ashaptan olan çocuklara öz evlatları gibi muamele etmiştir. Çocukların hatasına karşı merhametli olması,⁴² sevgisini onlara bildirmesi,⁴³ onları kucaklayarak bağrına basıp öpmesi,⁴⁴ başlarını okşamaması⁴⁵ Allah Resûlü'nün belli başlı yöntemlerdi.

Resûlullah çocuklarına olan sevgisini kimi zaman onları bineğine alarak da göstermiştir. Özellikle Medine dışı seyahatlerinin dönüşünde kendisini şehrin girişinde karşılayan çocuklar Allah Resûlü tarafından bineğe alınmış, sahabiler de bu olaydan ileriki yaşamlarında övgüyle bahsetmişlerdir. Mesela, Resûlullah'ın torunları ve Hız. Abbas'ın çocukları bu iltifata mazhar olmuş şanslı kişilerdir. Birçok defa Resûlullah'ın terkisine binmiş olan genç sahabilerden Abdullah b. Ca'fer bu konuyla ilgili şu hadisi nakletmektedir. “Resûlullah bir seferden döndüğünde ehl-i beytinden bazı çocuklar tarafından karşılanırdı. Resûlullah'ın döndüğü bir seferde ben karşılamaya götürüldüm. O beni önüne aldı. Sonra da Fatıma'nın iki oğlundan biri (Hasan veya Hüseyin) getirildi. Resûlullah onu da arkasına aldı. Bir hayvan üzerinde Medine'ye üç kişi birlikte girdik”.⁴⁶

Hız. Peygamber farklı zaman dilimlerinde birçok defa sahabe çocukları bineğine almış ve daha önce de belirttiğimiz gibi bu olaylar ilerleyen zamanda bu çocuklar için unutulmaz hatıralar ve iftihar vesileleri olarak yad edilmiştir. Resûlullah'ın bu tarz terkiye alma fiili daha çok çocukları sevindirmek amacına matuf davranışlar olarak görülebilir. Bineğin

⁴² Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 94.

⁴³ Müslim, “Fedâil”, 63.

⁴⁴ Buhârî, “Edeb”, 18; “Tevhîd”, 2; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 144.

⁴⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4: 35.

⁴⁶ Müslim, “Fezâilü's-sahabi”, 66; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3: 272; İbn Mende, *Marifetü esâmî erdâfi'n-nebî*, 22-23, 28.

üzerine alınan çocuklarla Allah Resûlü'nün arasında geçen konuşmaların içeriği ve olayın örgüsü bu duruma işaret etmektedir.⁴⁷

e. Geleceğe Hazırlamak

“Yol rehberliği ve savaş hali gibi durumlarda Resûlullah'ı koruma veya yol güzergâhı ve çevre hakkında bilgi verme gibi sebeplerle Resûlullah bazı ashabını terkisine bindirmiştir. Ebû Talha'nın (ö. 34/654) Hayber'in fethinde Resûl-i Ekrem'in bineğinde onunla beraber olması⁴⁸ bu çerçevede değerlendirilebilir. Zira Ebû Talha sahabi arasında kahramanlıklarıyla ve iyi ok atmasıyla tanınan sahabilerdendi. O, bütün savaşlara katılmış, bilhassa Uhud'da büyük fedakârlık göstermiştir...”⁴⁹

Tabii ki İslam hukukunda bir çocuğun büluğa ermesi, temyiz sahibi olması, çocukluktan çıkması gibi hususlarda bunun hangi yaşta vukû bulunduğu meselesi tartışmalıdır. Bundan dolayı yaşı çok genç olanların da bu araştırma kapsamında terkiye alınan çocuk sahabiler arasında değerlendirildiği olacaktır. Bunlardan birisi Üsâme b. Zeyd'dir (ö. 5/674), Uhud savaşına katılma isteği yaşının küçük olmasından dolayı geri çevrilmiş, ardından Hendek Savaşı'na katılmayı çok istediğinden yaşını büyük göstermek için ayaklarının ucunda yükselip boyunu büyük göstermeye çalışmış bu sahabi Allah Resûlü'nün vefatına yakın tarihte (Mayıs 632) Suriye bölgesine gönderilecek ordunun başına kumandan olarak tayin edilmiştir. Daha önce de birkaç defa olduğu gibi Mekke'nin fethinde de (11 Ocak 630) Allah Resûlü, “Hibbû Resûlillah”⁵⁰ lakabıyla da tanınan Üsâme'yi terkisine almış ve Mekke'ye beraber girmişlerdir.⁵¹ Hz. Peygamber'in Mekke'yi fethinde bir çocuğu/genci terkisine alması bir sevinç ya da tevazunun neticesi olabileceği gibi Üsâme gibi, ileride birçok önemli görevler

⁴⁷ Mesela bunlardan bazısı için bkz. İbn Hişâm, *es-Sîre*, 2: 342-343; Müslim, “Fezâilü's-sahabi”, 66; Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 120; İbn Mende, *Marifetü esâmî erdâfi'n-nebi*, 22-23, 28.

⁴⁸ İbn Sad, *et-Tabakât*, 3: 385.

⁴⁹ Çap, “Resûlullah'ın Terkisine Bindirdiği Sahâbiler ve Aralarında Geçen Diyaloglarla İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi”, 111.

⁵⁰ Resûlullah tarafından çok sevilen.

⁵¹ İbn Sa'd, *Tabakâti'l-kübrâ*, 2: 146; Buhârî, Cihâd, 59; Meğâzi, 79; İbn Abdilber, *el-İstîâb*, 1: 75, 76; İbn Mende, *Marifetü esâmî erdâfi'n-nebi*, 46; Ebû Abdillâh Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Târibu'l-İslâm*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, (b.y.: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2003), 2: 478; Ebû'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *Fetuhu'l-bârî şerhi Sahibu'l-Buhârî*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, (Beyrût: Dâru'l-ma rife, 1379), 3: 464; Mehmet Salik Arı, “Üsâme b. Zeyd”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42: 361-363.

verilecek ve komutan tayin edilecek bir şahıs için bu tercih gelecekle ilgili bazı düşüncelerin alt yapısı olacak şekilde de planlanmış olabilir kanaatindeyiz. Hz. Peygamber'in terkiye aldığı çocuklar belki de ileriye dönük bir hazırlık neticesinde bu olayı bir ayrıcalık olarak görmüşler ve sonraki yaşamlarında bu olaydan övgüyle bahsetmişlerdir.⁵²

İslam dininin ikinci kaynağı konumundaki sünnet için en önemli ve güvenilir bilgilerden biri de sahih hadislerdir. Sahih hadis vasıtasıyla dinî ve dünyevi birçok bilgi ve uygulamalar öteden beri gelecek nesillere aktarılmış ve delil olarak kullanılmıştır. Hz. Peygamber'in çocuk ve gençleri terkiye almasındaki geleceğe yönelik bir plan çerçevesinde gerçekleştirdiği şu olay onun, bineğine çocuk ve gençlerden birini almasını çok güzel bir şekilde özetlemektedir. Fadl b. Abbas şöyle demiştir: "Resûlullah (sallallahü aleyhi ve sellem), Müzdelife'den, Minâ'ya, kadar beni binitinin arkasına almıştı, bayramın ilk günü şeytan taşlayınca kadar telbiye getirmeye devam etti."⁵³ Çocuk yaşta olan Fadl'ın naklettiği bu hadisi *Sünen* adlı eserinde zikreden Tirmizî de hadisi naklettikten sonra ashabın ve sonraki dönemdeki ilim adamlarının menâsikle ilgili uygulamalarının rivayetdeki gibi olduğunu beyan etmiştir.⁵⁴ Yine aynı şekilde İbn Abbas da Hz. Peygamber'in terkisinde öğrendiği ve içerisinde geleceğe dair birçok önemli mesaj barındıran hadisten çıkardığı ilkeleri hayat rehberi yapmış olmalı ki daha on yaşında naklettiği söz konusu rivayet üzerine birçok farklı çalışmalar yapılmıştır.

İbn Abbas'a yapılan bu tavsiyelerdeki⁵⁵ gerek fert gerekse toplumsal planda dinî ve dünyevi birçok konuyu ilgilendiren mesajın muhtevası kadar, mesajın verildiği kimsenin de önemli olduğu kanaatindeyiz. Bunun yanında henüz on yaşında bir şahıs olan İbn Abbas'ın ileride nakledeceği, prensipler yüklü bu kutlu mesaj üzerinde birçok çalışma yapılması⁵⁶ ona verilen Tercümânü'l-Kur'an vasfının temellerinin daha Resûlullah zamanında atıldığını göstermektedir de denilebilir.

⁵² Müslim, "Fedâilü's-sahabi", 65, 68; Ebü'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahabi*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcud-Ali Muhammed Muavvid, (Beyrût: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1415/1994), 4: 36, 37.

⁵³ Bu olay hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Müslim, Hâc, 267, 268, 269; Nesâî, Menâsik, 202.

⁵⁴ Tirmizî, "Hâc", 78.

⁵⁵ Tirmizî, "Kıyâmet", 59; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 5: 19.

⁵⁶ Söz konusu çalışmalar için bkz. Demirci, "Gençlerin Ahlâk Eğitimi Açısından Hz. Peygamber'in Terkisine Aldığı Genç Sahabiler ve Onlara Tavsiyeleri", 980.

3. Hz. Peygamber'in Bineğine Aldığı Sahabilerin Vasıfları

Daha önce de ifade edildiği gibi Allah Resûlünün terkesine aldığı sahabilerin cinsiyet bakımından erkek, kadın yaş bakımından çocuk, genç, yetişkin yakınlık bakımından akraba olanlarla olmayanlar şeklinde farklı kategorilerde olduğu anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber'in terkiye aldığı kişiler arasında Hz. Ebû Bekir, Hz. Osman, Hz. Ali gibi halifelikle müşerref olanlarla birlikte Tercümânü'l-Kur'an (Kur'an'ın Türcümanı) unvanı almış olan İbn Abbas, Bahru'l-Cûd (Mertlik Deryası) lakabıyla da tanınan Abdullah b. Câfer, çok genç yaşta ordu komutanlığı yapmış olan Üsâme b. Zeyd gibi delikanlı ve çocuk yaşta sahabilerin de olduğu görülmektedir.

Resûlullah'a çocuk ve genç yaşta yol arkadaşlığı yapan daha birçok kişinin olduğu kaynaklarda geçen bilgilerden anlaşılmaktadır. Bunlar arasında ilerleyen zaman diliminde fetva merciinde olanlar, valiller, komutanlar vb. gibi devlet teşkilatında görev alanlar yetişmiş, en çok da bu sahabiler değişik konularda Hz. Peygamber'e yol arkadaşlığı dolayısıyla birçok hadis nakletmişlerdir.⁵⁷ Çocuk, genç, yetişkin olarak Hz. Peygamber'in terkesine aldığı sahabilerden günümüze ulaşan hadis sayısının on binden fazla olduğu iddia edilmektedir. Her ne kadar hadislerin toplam sayısı tam olarak bilinmese de geniş/büyük hadis külliyatları esas alındığında bu rakamın çok yüksek olması⁵⁸ bize çocuk yaştaki sahabilerin de hadis rivayetine katkısını ortaya koymaya yetecek değerde olduğunu göstermektedir.

SONUÇ

Bütün hayatı boyunca her platformda tebliğ ve tebyin görevini ifa eden Hz. Peygamber ashabıyla âdeta bir iletişim ağı kurmuştur. Günümüz imkânlarıyla mukayese edildiğinde o, en olumsuz şartları dahi insanlarla iletişime geçerek lehine çevirmiştir. Resûlullah'ın hayatında seyahatler uzun bir zaman dilimini kaplamaktadır. Bilhassa ziyaretler, ibadet ve gazve yolculuklarında Hz. Peygamber'in kimi zaman bineğine sahâbiden birini aldığı ve bunların da çoğunlukla çocuklar ve gençlerden oluştuğu bilgisi kaynaklarda yer almaktadır. Resûlullah'ın bu uygulaması değişik açılardan bazı çalışmalarda ele alınmış fakat çocuklar özelinde bu konu müstakil olarak çalışılmamıştır. Oysaki Hz. Peygamber çocuklarla

⁵⁷ Geniş bilgi için bkz. Yatkin, "Erdâfu'n-Nebî (Hz. Peygamber'in Bineğine Aldığı Sahâbiler) ve Hadis Rivayetine Katkıları", 123-128.

⁵⁸ Yatkin, "Erdâfu'n-Nebî (Hz. Peygamber'in Bineğine Aldığı Sahâbiler) ve Hadis Rivayetine Katkıları", 125.

iletişime çok önem vermiş, özellikle önemli seyahatlerde birçok defa terkisine çocuk ve genç alarak bunu izhar etmiş, terkiye alınan çocuk ve gençler de bunu bir övünç kaynağı ve ayrıcalık olarak görmüşlerdir.

Allah Resûlü'nün gerek çocuk ve genç gerek sahabiden diğer yaş gruplarındaki insanları bineğine alması çok farklı sebeplere dayandırılmıştır. Karşıdakini sevindirmek, tevazu göstermek, eğitim-öğretim faaliyetlerinde bulunmak, bazı dinî bilgileri öğretmek, hayatın doğal akışı vb. gibi sebepler bunlardan bazılarıdır. Fakat hayatı anlama ve anlamlandırma, birçok dünyevi hazlarla kuşatılma çocukluk ve gençlik döneminin önemli kriterlerinden bazıları olduğu unutulmamalıdır. İşte böyle önemli bir dönemde Allah Resûlü'nün terkisinde seyahat edip ona fiziksel olarak yakın olma aynı zamanda geleceğe dönük planların temelleri açısından sağlam bir başlangıçtır. Bu yüzden Hz. Peygamber'in yukarıda sayılan bazı sebepler dışında bineğine çocuk ve gençleri alması basit ve plansız bir davranış sayılamaz.

Hz. Peygamber'in terkisine aldığı birçok çocuk ve genç sahibinin ileride stratejik görevler alarak Hz. Peygamber zamanında ve daha sonra farklı zaman ve mekânlarda İslam dininin yayılmasına ve İslam kültürünün yerleşmesine katkı sağladığı bir gerçektir. İşte bu husus da göz önünde tutulduğunda özellikle çocuk ve gençleri terkiye alma Allah Resûlü'nün geleceğe yön verecek bir nesil oluşturma çabası olarak da görülebilir.

Hz. Peygamber'in terkisinde kendisine yoldaş olan çocuk ve gençlerin ona olan yakınlığı daha geniş kriterler esas alınarak da çalışılabilir. Yapılacak böyle bir çalışma araştırmamızın mütemmimi olacağı gibi bu konuda ortaya çıkarılacak ayrıntıların tespit ve değerlendirmesi araştırmamıza katkı da sağlayacaktır.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. *el-Müsned*. thk. Şuayb el-Arnaûd-Âdil Mürşd vd. 45 Cilt. b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.
- Apak, Adem. "Hz. Peygamber'in Çocuklarla İlişkileri Üzerine Tespit ve Değerlendirmeler", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19 / 1 (Ocak 2010): 43-67.
- Arı, Mehmet Salik. "Üsâme b. Zeyd". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 42/361-363. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Ayhan, Halis. *Eğitim Bilimine Giriş*. İstanbul: Şule Yayınları, 1995.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u's-sabiîh*. nşr. Muhammed Züheyri b. Nasr. 8 Cilt. b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 2. Basım, 1422/2001.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *et-Târibu'l-kebir*, nşr. Muhammed Abdülmüid Hân, Haydarâbâd: Dâru'l-Meârifü'l-Osmaniyye, ts.

- Çap, Sabri. “Resûlullah’ın Terkisine Bindirdiği Sahâbiler ve Aralarında Geçen Diyaloglarla İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi”, *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 0 / 10 (Kasım 2017): 97-123.
- Demirci, Selim. “Gençlerin Ahlak Eğitimi Açısından Hz. Peygamber’in Terkisine Aldığı Genç Sahabiler ve Onlara Tavsiyeleri”, *Uluslararası Gençlik ve Ahlak Sempozyumu Bildiriler*, ed. Hasan Barlak vd. Sinop: Sinop Üniversitesi Yayınları, (2016): 2: 985-1009.
- Doğan, Mehmet. *Temel Türkçe Sözlük*. İstanbul: Bahar Yayınları, 1994.
- Ebü Dâvûd, Süleymân b. el-Eş’as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *es-Sünen*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd. 4 Cilt. Beyrût: el-Mektebetü’l-Asriyye, ts.
- Erüz, A. Salih - Aksakal, Kahraman. *Türkçe Sözlük*. İstanbul: Şamil Yayınları, 1984.
- ez-Zehebi, Ebû Abdillâh Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Târîhu’l-İslâm*. thk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf. 14 Cilt. b.y.: Dârü’l-Garbi’l-İslâmî, 2003.
- Gündüz, Turgay. *Etkili Din Öğretimi (Ergenlik Dönemi Din Eğitimi)*. İstanbul: Tedef, Geleştirilmiş 3. Basım, 2010.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit. *el-Kifâye fi ilmi’r-rivâye*. thk. Ahmed Ömer Hâşim. Beyrût: Dârü’l-Kitâbi’l-Arabî, 1406/1986.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit. *er-Rihle fi talebi’l-hadîs*, thk. Nurettin İtr. Beyrût: Dârü’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1395.
- İbn Abdilber, Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah b. Muhammed el-Kurtubî en-Nemerî. *el-İstiâb fi ma’rifeti’l-ashab*. thk. Ali Muhammed el-Becâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dârü’l-cil, 1. Basım, 1412/1992.
- İbn Abdilber, Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah b. Muhammed el-Kurtubî en-Nemerî. *Câmiu beyâni’l-ilm ve fadlih*. thk. Ebî’l-Eşbâl ez-Züheyrî. Suudiarabistan: Dâru İbn el-Cevzî, 1414/1994.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebû’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *Fetuhu’l-bârî serbi Sabîhu’l-Buhârî*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 13 Cilt. Beyrût: Dâru’l-ma’rife, 1379.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebû’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *el-İsâbe fi temyizi’s-sababi*. thk. Adil Ahmed Abdülmevcud-Ali Muhammed Muavvid. 8 Cilt. Beyrût: Dârü’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1415/1994.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemaleddin Abdülmeli. *es-Sîretü’n-nebeviyye*. thk. Mustafa es-Sekâ-İbrahim el-Ebyârî-Abdülhafız Çelebî. 2 Cilt. Beyrût: Mektebetü ve Matba’atü Mustafa el-Bâbî el-Halebî. 1375/1955.
- İbn Kayyim el-Cevziyye. Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr el-Hanbelî. *Zâdü’l-me’âd fi bedyi hayri’l-ibâd*. thk. Şuayb el-Arnâvut-Abdülkâdir el-Arnâvut. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 27. Basım, 1415/1994.
- İbn Mende, Ebû Zekerîya Yahyâ b. Abdilvehhâb b. Muhammed el-Abdî el-İsfahânî. *Kitâbü’n-fihri ma’rifetü esâmî erdâfi’n-Nebî*. Beyrût: Müessesetü’r-Reyyân, 1. Basım, 1410/1990.
- İbn Sa’d, Ebû Abdillâh Muhammed b. Menî’ el-Basrî. *Kitâbü’-Tabakâti’l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkadir Ata. Dârü’l-kütübü’l-ilmîyye. 8 Cilt. Beyrut: b.y., 1. Basım, 1410/1990.
- İbnü’l-Esir, Ebû’l-Hasan Ali b. Ebî’l-Kerem Muhammed el-Cezerî İzzüddin. *Üsdü’l-ğâbe fi ma’rifeti’s-sababi*. thk. Ali Muhammed Muavvid-Adil Ahmed Abdülmevcud. 4 Cilt. Beyrut: Dârü’l-kütübü’l-ilmîyye, 1415/1994.
- Kâdî İyâz, Ebû’l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî. *eş-Şifâ bi ta’rîfi hukûki’l-mustafâ* Amman: Dârü’l- Feyhâ, 2. Basım, 1407.

II. OTURUM

- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî. *el-Câmiu's-sabih*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâki. 5 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Nihat Yatkın, "Erdâfu'n-Nebî (Hz. Peygamber'in Bineğine Aldığı Sahâbîler) ve Hadis Rivayetlerine Katkıları", *EKEV Akademi Dergisi* 11/30 (2007): 117-128.
- Peker, Hüseyin. *Din Psikolojisi*. Samsun: Sönmez Matbaa ve Yayıncılık, 3. Basım, 1993.
- Önal, Recep. Vahiy ve Nübüvvet, *Sistematik Kelam*. Ed. M. Evkuran, Bilay Yay., Ankara: 2019.
- Sağlam, İsmail. "Hz. Peygamber'in Çocuk Eğitiminde Öne Çıkardığı Hususlar", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/2 (Haziran 2002): 167-190.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *el-Mu'cemü'l-kebîr*. thk. Hamdî Abdülmeccid es-Silefi. 25 Cilt. Kâhire: Mektebetü İbn Teymiyye, 2. Basım 1994.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevr. *es-Sünen*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 6 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1998.
- Vâkidî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkid el-Eslemî el-Medenî. *el-Megâzî*, thk. Martin Cons, Dârü'l-Alemî, 3 Cilt. Beyrut: b.y. 3. Basım, 1409/1989.,
- Yavuz, Kerim. *Çocuğun Dünyası ve Gelişme*. İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları, 1992.

OTURUM BAŞKANI– Veli Bey’e biz de bu tebliğinden dolayı çok teşekkür ediyoruz.

Kuşkusuz Hazreti Peygamber ashab-ı kiramı yetiştirdi. Ashab-ı kiram hakkında Kur’an-ı Kerim “radiyallahü anhüm ve radu anh” birkaç yerde buyuruyor. Tabii Hazreti Peygamber’in sahabiyi yetiştirmesi dört duvar arasında yetiştirmesi, mescitte yetiştirmesi değil sadece. Mescitte yetiştiriyor, evde yetiştiriyor, bütün davranışlarıyla örnek, sokakta, çarşıda, gerekiyorsa savaşta, gerekiyorsa barışta, sevgide, üzüntüde, gerekiyorsa ağlamakta; insanlığın her hâlini yaşayarak gösteren bir peygamber. Kur’an-ı Kerim’de onun için “sizden gönderdik, sizin gibi birini gönderdik” diyor Cenab-ı Hak. Çünkü bütün hâllerde yani sevinci söyledik, üzüntüyü söyledik, eğlencede de Hazreti Peygamber’in uygulamaları var, örnekligi var. Dolayısıyla, toplumun, sahabinin yetişmesinde Hazreti Peygamber hayatın bütün anlarını, bütün yönlerini kendi örnekliliğini ortaya koyuyor. Tabii çocuklar, buradan en güzel eğitimi alacak olan çocuklar. Hazreti Peygamber’in hayatında bunu da biliyoruz. Veli Bey’in de belirttiği gibi, yolculuklarda da yanına alıyor. Bu da bir eğitim metodu yani yolculuk boyunca onlarla birlikte oluyor, daha yoğun bir dönem aslında. Onun için zaman zaman kullanılan bir yöntemdir.

Kendisine teşekkür ediyoruz.

Üçüncü tebliğçimiz Prof. Dr. Metin Yılmaz, çok değerli arkadaşımız Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanımız aynı zamanda. Kendisini biraz beklettik tabii ama duayen hocalarımız en son konuşur, meseleyi toparlar, kendisinden istifade ederiz inşallah. Hoşgörüsüne sığınarak arkadaşlar da böyle yapmışlardır, öyle düşünüyorum.

Metin Hocamız bizlere, çocukların şahsiyet inşasında Hazreti Peygamber’in izlemiş olduğu yol, yöntemi Zeyd b. Hârise Hazretleri örneğinde sunacaklar. Ben sözü daha fazla uzatmadan kendisine bırakıyorum.

Buyurunuz kıymetli hocam, kıymetli dekanım.

Prof. Dr. METİN YILMAZ (Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanı)– Bismillahirrahmanirrahim.

Salat ve selam âlemlere rahmet olarak gönderilen Sevgili Peygamberimizin üzerine olsun.

Sayın Başkan, değerli hocalarımız, çok kıymetli izleyenler; öncelikle Sayın Başkanın şahsında çok değerli meslektaşımın şahsında Diyanet

II. OTURUM

İşleri Başkanlığını kutluyorum. Gerçekten bizleri en iyi anlayanlardan birisi Sayın Başkanımızdır, bu yoğunluk içerisinde bu tür etkinliklere katılmak oldukça zor fakat fakültemize bu davet geldiği zaman hocalarımıza bilgilendirme amacıyla, konu çocuk olduğunda beni çok etkiledi açıkçası ve bir şekilde bu etkinliğin içerisinde bulunmamın gerekli olduğunu şahsen düşündüm. Çok isabetli olduğunu da gördüm gerçekten, çok teşekkür ediyorum. Sabah oturumları izledim, açılışı izledim, çok faydalı bir sempozyum olarak devam ediyor. Sebep olanlardan Allah razı olsun.

**HZ. PEYGAMBER'İN ŞAHSİYET İNŞASINDA
İZLEMİŞ OLDUĞU YÖNTEMLER
ZEYD B. HÂRİSE ÖRNEĞİ**

Metin YILMAZ*

Öz

İnsan fıtrat üzere dünyaya gelir ve bu nedenle fıtratı korumak bütün semai dinlerin ortak değeridir. Allah Resûlü'nün risalet öncesi ve sonrasında çocukların ve gençlerin özgürlüklerinin korunması ve şahsiyetlerinin oluşması adına özel bir gayret içerisinde olduğuna şahitlik etmekteyiz risaletin tasdikinde çocuk ve gençlerin kabulde öne geçmesinde bu yaklaşım tarzı önemli rol oynamıştır. Sevgi ile başlayan öz fıtratın sürdürülebilirliği cesaret, sadakat, güven ahlaklı olmak ve cömertlik gibi özelliklerle pekiştirilmiştir. Hıbbü Resûlullah olarak adlandırılan köle bir çocuğun Resûlullah'ın sevgi ve şefkati ile beslenmesi lider bir başkomutan olama cihetine kadar uzanmıştır. Zeyd. b. Hârise Resûlullah'ın yanındaki konumu ve ona karşı gösterdiği muhabbet şahsiyet inşası bugünün toplumuna muhteşem bir örnektir.

* Prof. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü.

Giriş

Çocuk hakları ve çocuk istismarı hususu asırlar boyu tartışıla gelen bir konudur. Özellikle modern dönem dünyasının çözümleyemediği çocuk istismarı konusu Hz. Peygamber'in dünyasında kökten çözülmüştür. Onun temel projesi bütün dezavantajlı gurupların haklarına sahip çıkarak, insanca bir ortamda ve güven içerisinde yaşatmaktır. Yaşam hakkı dahi elinden alınan çocukların yeniden topluma kazandırılması yerle bir olan onurlarının ve şahsiyetlerinin tamiri Hz. Peygamber'in temel misyonudur.¹

İnsan şahsiyetinin çocuk yaşta oluşmaya başlamaktadır. Hz. Peygamber fitrat üzere bir hayatın devamını sağlamaya yönelik bir misyonu gerçekleştirmeye çalışmıştır. "Her doğan fitrat üzere doğar, sonra anası babası onu Yahudi veya Hristiyan yapar. Çocuk yaşadığı toplumun karakteristik özelliğini alır." "Kimin çocuğu varsa onunla çocuklaşsın" Hz. Peygamber'in fitrata uygun davranması çöl Araplarının kabullenmesi zor bir durumdur. Hz. Peygamber'in risalet öncesi dönemde de bu prensibe uygun hareket ettiği aşikardır. Zira davetin özellikle gençler arasında hızlı yayılmasında kanaatimizce bu durumun etkisi önemlidir. Fitratın korunması sadece güzel anlatı ile olmayacaktır zira öyle olsaydı Araplar en güçlü noktası sözlü anlatı idi.

Zeyd b. Hârise Yemen asıllı Kelb kabilesine mensup bir ailenin çocuğu olarak bi'setten otuz beş sene önce dünyaya gelmiştir.² Zeyd annesi ile birlikte kavmini ziyaret için çıktığı yolda bu Benî Kayn b. Cescr kabilesi tarafından Suda'nın kabilesi olan Benî Man kabilesine saldırı düzenlenmiş ve bu saldırıda Benî Kayn atlıları Zeyd'i küçük yaşına rağmen esir almışlardır. Ukaz panayırına getirilen Zeyd için 400 ila 600 dirhem fiyat belirlenmiştir. Hz. Hatic'e'nin yeğeni olan Hakîm b. Hizam onu satın

¹ En'am/140; İsrâ/17-31.

² Zeyd b. Hârise'nin hayatı hakkında geniş bilgi için bkz: İbn Sa'd, 2012: III, ss. 38-44; Belâzürî, 1996: I, 467; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, II; Bünyamin Erul "Zeyd b. Hârise" *DİA*, İstanbul, 2013, VII, ss. 319-320; Recep Erkoçaslan, "Kur'an'da İsmi Zikredilen Tek Sahâbî Zeyd B. Hârise'nin Hayatı, Şahsiyeti ve İslâm'a Hizmetleri" *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11/56, Nisan 2018, ss. 983-1007.

arak Hz. Hatice'ye getirdi.³ Hz. Peygamber, Zeyd'i görünce "Bu güzel çocuk keşke benim olsa onu hemen azat ederdim" demiştir. Bunun üzerine Hz. Hatice Zeyd'i Hz. Peygamber'e hediye etmiştir.⁴ Zeyd b. Hârise'nin Hz. Peygamber ile tanışması bu şekilde olmuştur. Burada Zeyd'i esir edip saçlarını kazıyan ve onu pazarda satan zihniyet ile Hz. Peygamber'in ona yaklaşımı mukayese açısından önemlidir. Daha sonrasında Hz. Peygamber ilgisini onun üzerinden hiç eksik etmemiştir. Kelb kabilesinden bazı kişiler hac için Mekke'ye geldiklerinde Hz. Zeyd'i tanıdılar. Hz. Zeyd de kabilesinin üyelerini tanıyarak, ailesine iletmeleri için onlara bir şiir okudu. Bu şiirinde Hz. Zeyd durumunun gayet iyi olduğunu, kendine iyi davranan bir ailenin yanında kaldığını, bu nedenle ailesinin kendisi için üzülmelerine gerek olmadığını bildirmiştir. Kelb kabilesi mensupları memleketlerine döndükleri zaman Hz. Zeyd'in babası Hârise'ye evladının nerede ve kimin yanında olduğunu söylediler. Hârise kardeşi Kab ile birlikte Hz. Zeyd'in serbest kalması için gerekli olan parayı/fidyeyi alarak Mekke'ye gelmişlerdir. Hz. Peygamber'den Zeyd'i fidye karşılığı istemişlerdir. Hz. Peygamber onlara "Zeyd'e soralım eğer sizi seçerse fidye ödemedен sizinle gelebilir, eğer beni seçerse beni seçenin üzerine kimseyi seçmem" diyerek kalıp-gitme konusunda Zeyd'in fikrine başvurmayı teklif etmiştir.⁵ Burada Hz. Peygamber'in bu davranışı daha çocuk yaştaki Zeyd'in fikrine başvurmak ve kendisini bu konuda serbest bırakması onun çocuğun yetişmesinde öz güven aşılamanın ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Bu karar üzerine Hz. Peygamber Hz. Zeyd'i yanına çağırarak: "Beni tanıyorsun. Seninle olan arkadaşılığımı biliyorsun. Ya beni ya da o ikisini seç."⁶ buyurdu. Hz. Zeyd de: "Senin üzerine hiç kimseyi seçmem. Sen benim babam ve annem konumundasın." dedi. Bunun üzerine Hz. Zeyd'in babası ve amcası: "Yazıklar olsun sana ey Zeyd, Baban, amcan ve ailen yerine köleliği tercih ettin." dediler. Hz. Zeyd de: "Evet, bu insanda onun üzerine hiç kimseyi seçemeyeceğim bir güzellik gördüm." dedi. Hz. Peygamber Zeyd'in bu tavrını görünce onu Kâbe'nin Hicr kısmına çıkararak: "Ey hazır bulunanlar şahit olun!

³ İbn Sa'd, *Tabakat*, III, 39; Belâzürî, 1996: I, 467; İbn Abdilber, s. 285; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târîh*, II, 238.

⁴ İbn Sa'd, *Tabakat*, III, 39; Belâzürî, I, 467; İbn Abdilber, s. 285; Erul "Zeyd b. Hârise", s. 319.

⁵ İbn Sa'd, *Tabakat*, III, 39; Belâzürî, I, 467; İbn Abdilber, s. 285; İbnü'l-Cevzî, I, 378.

⁶ İbn Sa'd, *Tabakat*, III, 39; Belâzürî, I, s. 467; İbn Abdilber, s. 285.

Kuşkusuz Zeyd benim oğlumdur. Ben ona varisim o da bana varistir”⁷ buyurdu. Hz. Zeyd’in babası ve amcası bu durumu görünce kısmen rahatlamış bir vaziyette geri döndüler. Bu tarihten sonra evlatlıklarla ilgili hükmü belirten ayet⁸ gelene kadar *Zeyd b. Muhammed* diye anılmıştır.⁹

Hz. Peygamber Zeyd’e büyük bir sevgi göstermiştir. Hz. Peygamber Ona “*Ey Zeyd, sen benim mevlamsın ve bendensin. Bana kavmin en sevimli olansın*” buyurmuştur. Onun yetişmesinde ve şahsiyetinin oluşmasında büyük bir rol oynamıştır. Hz. Peygamber onu daha sonrasında yanından hiç ayırmamış ve sürekli beraberinde götürmüştür. Hz. Peygamber tebliğe başladığında yanında duran ve ona ilk inanan Zeyd b. Hârise olmuştur. Bu konuyla ilgili ilk Müslüman olan erkeğin Zeyd b. Hârise olduğu bilgisi kaynaklarda mevcuttur, Onun azatlı bir köle olması sebebiyle bu tür rivayetler tam manası ile tetkik edilmemiştir. şekilde bir tespit bulunmuştur.¹⁰

Elbette Zeyd b. Hârise’nin Hz. Peygamber’le birlikte yaşadığı süre boyunca başından geçen hadiseler onun nedenli sağlam bir karaktere sahip olduğunu göstermektedir. Bunlardan bir tanesi Hz. Peygamber’in Taif yolculuğudur. Zeyd b. Hârise, Hz. Peygamber’in yolculuğunda yanında olan kişidir ve bu zorlu süreçte Hz. Peygamber’in bir an bile olsun yanından ayrılmamış ona atılan taşların önüne geçmiş, âdeta canını ona siper etmiştir. İşte bu denli derinden bağlı, sonsuz bir muhabbetle yetiştirilen bir insanın hayat hikâyesidir Zeyd b. Hârise. Çocuk yetiştirme ve şahsiyet kazandırma noktasında Zeyd b. Hârise tek bir örnek değildir, Hz. Peygamber’in hayatına baktığımız zaman Hz. Ali, Hz. Enes, Üsâme b. Zeyd, Mus’ab b. Ümeyr gibi birçok kişi onun terbiyesi altında yetişmiştir. Baktığımız zaman Hz. Peygamber’in yeni bir toplum inşa ederken o dönem gençlere büyük önem verdiğini ve tebliğini kabul edenlerin çoğunluğunun gençler olduğunu görebiliriz. Bu da Hz. Peygamber’in gençlere büyük önem verdiğinin bizlere kanıtıdır. Peki Hz. Peygamber kendine hediye edilen bu çocuğa nasıl bir şahsiyet kazandırmış ve “köle” olarak gelmesine rağmen İslam’ın en önemli şahsiyetlerinden bir tanesi hâline gelmiştir.

⁷ İbn Sa’d, *Tabakat*, III, 39; Belâzürî, I, 467; İbn Abdilber, s. 285; Erul “Zeyd b. Hârise” s. 319.

⁸ Ahzâb 33/40.

⁹ İbn Sa’d, *Tabakat*, III, 39; Belâzürî, I, 468; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Târîh*, II, 238; Erul “Zeyd b. Hârise” s. 319.

¹⁰ Taberî, II, ss. 316-318.

Zeyd b. Hârîse, Hz. Peygamber ile tanıştığı zaman takriben yedi sekiz yaşlarında idi. Esir düşmüş, ana-babasından, yurdundan zorla ayrılmış ve rivayetlere göre saçları kesilmiş olan bir çocuğun psikolojik açıdan ne kadar zarar gördüğü hepimizin malumudur. Bu durumdaki bir çocuğa Hz. Peygamber'in yaklaşımı bizler için paha biçilmez bir örneklik teşkil etmektedir. Onu görür görmez *"keşke bu güzel çocuk benim olsa, onu hemen azat ederdim"* demesi o psikolojideki bir çocuk için ne kadar önemlidir. Yine *"onu azat ederdim"* ifadesi ile çocuğun hiçbir şekilde köleleştirilemeyeceğini ifade etmiş onun özgürlüğüne vurgu yapmıştır.

O dönem "köle" olan bu çocuğa Hz. Peygamber kendi oğlu gibi muamele etmiştir. Resûl-i Ekrem, Zeyd'i o dönem bütün Araplar için kutsal bir mekân Kâbe'nin Hicr mevkiine çıkararak *"Ey hazır bulunanlar şahit olun! Kuşkusuz Zeyd benim oğlumdur. Ben ona varisim o da bana varistir."* buyurmuştur.¹¹ Bu ifadenin yine o psikolojideki bir çocuk için ne kadar değerli olduğunu anlayabiliriz. Köle olan bir çocuğu azat edip tolu ma karşı *"O benim oğlumdur"* diye haykırması şahsiyet kazandırma açısından çok önemlidir. Yine köle olan bir çocuk azat edilip dönemin büyük söz sahibi olan Kureyş kabilesine nispet ediliyordu. Artık Zeyd Kureyş kabilesinin bir mensubu olarak kabul ediliyor olması Zeyd'in öz güven kazanmasında büyük rol oynamıştır.

Bir diğer husus çocuğun şahsiyetinin gelişiminde ona verilen isimdir. Hz. Peygamber çocuğun ana-babasının üzerindeki haklarından birisi olarak güzel isimle isimlendirilmesi olduğunu ifade etmiştir.¹² Nitekim çoğu aşağılayıcı, İslam anlayışına uygun düşmeyen isimleri ile anılması Hz. Peygamber tarafından uygun görülmemiş ve bu nedenle bazı isimleri değiştirmiştir. Zeyd ismini Hz. Peygamber'in verdiği rivayetini kabul edecek olursak bu isim Kureyşin atası ve büyük lideri Hz. Peygamber'in dedesinin adıdır. Kureyş'ten olmayan Zeyd bu ismi alarak Kureyş kabilesi içerisinde kendini önemli bir yerde görecektir. Bu da toplum içerisinde statü kazanmasına katkı sağlamıştır.

Zeyd b. Hârîse'yi ailesi almaya geldiği zaman Hz. Peygamber'in ona *"Beni tanıyorsun. Seninle olan arkadaşlığımı biliyorsun"* şeklindeki ifadesi Resûl-i Ekrem'in ona karşı olan yaklaşımı hakkında bize ip ucu vermektedir. Resûl-i Ekrem, Zeyd ile bizzat yakından ilgilenmiş ona arkadaş

¹¹ İbn Sa'd, *Tabakat*, III, 39; Belâzürî, I, 468; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, II, 238; Erul "Zeyd b. Hârîse" s. 319.

¹² Ebû Dâvûd, Edeb 61; Dârimî, İsti'zan 59; İbn Hıbban, Sahih, VII, 528; <http://son-peygamber.info/cocuklara-guzel-isim-koymak> erişim: 03.11.2020

gibi davranmıştır. Bu da Zeyd'in Hz. Peygamber'in yanında kalmak istemesinde büyük etken olmuştur.

Daha ileriki dönemde Zeyd Hz. Peygamber'in en güvendiği isimlerin başında gelmiştir. Ona birçok görev vermiştir. Bu görevlerin başında seriyye komutanlıkları gelmektedir. Yine bunun yanında Hicretten sonra Hz. Peygamber ailesinin Mekke'den getirilmesi görevini de Zeyd'e vermiştir. İslam'ın ilk yılları hâlâ cahiliye döneminin izlerini taşımaktadır. Bu nedenle Zeyd b. Hârise'nin komutan olarak atanması insanlar arasında rahatsızlık meydana getirmiştir. Bu rahatsızlıkların üzerine Hz. Peygamber “*Vallahi! Zeyd emirliğe en layık olanınızdır. İnsanlar arasında en çok sevdiğim kimse de odur*” şeklinde buyurarak Zeyd'e olan güvenini açıkça belirtmiş, ayrıca cahiliye dönemine ait olan bu rahatsızlığı eleştirmiştir.¹³ Resûl-i Ekrem köle olan birisinin kendilerine komutan olarak atanmasından dolayı hâlâ içlerinde var olan asabiyet taassubunu kırmak için yine birçok seriyyede Zeyd'i görevlendirmiştir. Daha sonrasında ise Hz. Peygamber'in vefatından hemen önce Bizans üzerine göndermeye niyetlendiği Üsâme b. Zeyd Seriyyesi'nde de yine bazı insanlar bu kararı eleştirmeye başlamışlardı. Bu dedikodular Hz. Peygamber'in kulağına gidince: “Daha önce babasının emirliğine karşı çıktığınız gibi şimdi de onun emirliğine karşı çıkıyorsunuz. Vallahi! Nasıl ki babası emirliğe layık olup bana insanların en sevgilisi ise, oğlu da öylece emirliğe layık olup, bana insanların en sevimli olanıdır” buyurmuştur.¹⁴

Zeyd b. Hârise Bedir, Uhud, Hendek gazvelerine, Hudeybiye seferine ve Hayber'in fethine katılmıştır. Bedir zaferinin müjdesini Hz. Peygamber'in devesi Kasvâ'ya binerek Medine'ye Zeyd b. Hârise getirmiştir. Hendek Gazvesi'nde muhacirlerin sancaktarı yine Zeyd b. Hârise idi.¹⁵ Zeyd b. Hârise, sahabi arasında komutan olarak en fazla görev verilen kişidir. Onun 7 veya bir başka rivayete göre ise 9 seriyyede komutanlık yaptığı aktarılmıştır. Zeyd kadar komutan olarak görevlendirilen bir başka sahabi yoktur. Hz. Aişe bu durumu “Allah Resûlü ne zaman bir yere komutan atayacak olsa Zeyd'i gönderirdi. Ne zaman geride kalsa

¹³ Acar, “Hz. Peygamber'in Görevlendirmelerinde İnsan Yetiştirme Faktörü”, s. 278.

¹⁴ İbn Sad, *Tabakat, III*, 39; Erkoçaslan, “Kur'an'da İsmi Zikredilen Tek Sahâbî Zeyd B. Hârise'nin Hayatı”, s. 986.

¹⁵ İbn Hişâm *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, thk. Amr Abdüsselam Tedmûrî, Dârü'n-Neşri'l-Arabî Beyrût 1990. s. 295; Erul “Zeyd b. Hârise” s. 319; Erkoçaslan, “Kur'an'da İsmi Zikredilen Tek Sahâbî Zeyd B. Hârise'nin Hayatı”, s. 986.

vali olarak görevlendirirdi” sözleriyle ifade etmiştir.¹⁶ Zeyd b. Hârîse’nin görev aldığı seriyyeler şunlardır; Karade Seriyyesi, Cemum Seriyyesi, Âs Seriyyesi, Taref (Beni Salebe Seriyyesi), Hisma Seriyyesi, Ümmü Kırfe Seriyyesi, Birinci Vadi’l-kura Seriyyesi, Medyen Seriyyesi, İkinci Vadi’l-kura Seriyyesi, Mûte Seriyyesi.¹⁷

Bu görevlerin dışında Hz. Peygamber Safevan ve Müreyşî gazveleri esnasında kendisini Medine’de yerine vekil tayin etmiş ve Mekke’de bulunan ailesini Medine’ye getirmek için görevlendirmiştir.¹⁸

İşte burada kölelikten gelerek İslam toplumunun önemli bir ferdi olan Zeyd’e Hz. Peygamber’in nasıl bir kişilik kazandırdığı bizim açımızdan önemlidir. Daha öncede ifade edildiği gibi Hz. Peygamberimiz’in eğitiminden geçen genç sadece Zeyd b. Hârîse değildir. Hz. Ali, Üsame, Mus’ab b. Ümeyr ve Enes b. Malik gibi birçok genç o dönem İslam’ın filizlenip yeşermesinde aktif rol oynamışlardır. Hz. Peygamber Zeyd b. Hârîse’yi yetiştirirken ilk olarak ona kişiliğini geri kazandırmıştır. Onu oğlu ilan ederek özgürlüğünü vermiş ve onu toplum içinde önemli bir yere yükseltmiştir. Onu yanından hiç ayırmayarak hayatın her anında ona refakat etmiştir. Buda Zeyd b. Hârîse’nin kişilikli ve öz güvenli yetişmesinde etkili olmuştur.¹⁹

Resûl-i Ekrem’in insan yetiştirmede en büyük kozu şefkat olmuş ve gençler üzerinden bir an bile olsun şefkatini eksik etmemiştir. Bunun ne güzel örneği Zeyd b. Hârîse’dir. Kendi ailesi kendisini almak için gelmesine rağmen onlarla gitmek yerine Hz. Peygamber’in yanında kalmayı seçen Hz. Zeyd’in, Resûlullah’a olan muhabbetini anlatmak için başka bir örneğe gerek yoktur. Hz. Peygamber’in, Hz. Zeyd’e olan sevgisine baktığımızda ise bir vefa örneği olan Hz. Peygamber’in ona karşı çok güçlü bir sevgi duyduğu anlaşılmaktadır. Yaşanılmış olan pek çok örnekle Hz. Peygamber, Hz. Zeyd’e olan sevgisini izhar etmiştir. Bu sebeple sahabiler Hz. Zeyd’i, “Hıbbü Resûlullah/Allah Resûlü’nün Sevgilisi” şeklinde isimlendirmiştir.²⁰ Resûl-i Ekrem hata yaptıklarında gençle-

¹⁶ İbn Sa’d, *Tabakat*, III, 39; Acar, “Hz. Peygamber’in Görevlendirmelerinde İnsan Yetiştirme Faktörü”, s. 277.

¹⁷ İbn Sa’d, *Tabakat*, III, 39; Acar, “Hz. Peygamber’in Görevlendirmelerinde İnsan Yetiştirme Faktörü”, s. 277.

¹⁸ İbn Hişâm *es-Sîretü’n-Nebeviyye*, thk. Amr Abdüsselam Tedmûrî, ârû’n-Neşri’l-Arabî Beyrût 1990, s. 295; Erkoçaslan, “Kur’ân’da İsmi Zikredilen Tek Sahâbi Zeyd B. Hârîse’nin Hayatı”, s. 986.

¹⁹ Acar, “Hz. Peygamber’in Görevlendirmelerinde İnsan Yetiştirme Faktörü”, s. 280.

²⁰ Erul, “Zeyd b. Hârîse” s. 319; Erkoçaslan, , “Kur’ân’da İsmi Zikredilen Tek Sahâbi Zeyd B. Hârîse’nin Hayatı”, s. 986.

ri uyarılmış, başarılı olduklarında ise onların hakkını teslim etmiştir. Ümmü Kırfe seriyesinde elde ettiği başarıdan dolayı komutan olan Zeyd'i kucaklamıştır.²¹ Buradan da anladığımız üzere Hz. Peygamber etrafındaki gençlerin öz güvenli olmaları için çaba harcamıştır. Onlara önemli görevler vermiş, bu görevler esnasında hata yapsalar bile görev vermeye devam etmiştir. Başarılı olduklarında ise onları tebrik etmiştir.

Kuşkusuz Hz. Peygamber'in Zeyd b.Hârise özelinde aktarmaya çalıştığımız şahsiyet inşasındaki izlemiş olduğu yöntem ilahî vahyin evrensel mahiyetteki muhteva ile örtüşmektedir. Kur'an kıssalarında geçmiş peygamberlerin çocuklarını merkeze alarak uyguladıkları yöntemler ile Hz. Peygamber'in yöntemi arasında paralellik vardır. Belki burada hepsine temas etme imkânı olmasa da Hz. Lokman'ın oğluna seslenişindeki mesajların muhtevasına kısaca yer vermek faydalı olacaktır. Hz. Lokman (a.s.) oğluna ilk olarak Allah'a ortak koşmamasını öğütlüyor. Daha sonrasında ana-babaya karşı iyi davranmasını, namazını dosdoğru kılmasını, insanlara iyi davranmasını, onları küçümsememesini, yürüyüşünde ve konuşmasında kibirli olmaması ve sesini yükseltmemesini öğütlemiştir.²² Hz. Lokman'ın oğluna hitabında yer alan temel unsurları Hz. Peygamber'in çocuk yetiştirmede bizzat tatbik ettiğine şahit oluyoruz.

Sonuç

Sonuç olarak Hz. Peygamber çocuklara yaklaşım ve onları yetiştirme konularında bizlere büyük bir örneklik teşkil etmektedir. Resûl-i Ekrem birçok çocuk ve gencin hayatına önemli dokunuşlar yapmış onları topluma kazandırarak, kaliteli bir birey olmalarına vesile olmuştur. O dönem toplum içinde dezavantajlı olarak görülen çocukların yetiştirilmesinde dikkat edilmesi gereken hususları bize örneklik teşkil etmektedir.

Hz. Peygamber çocuk yetiştirmede onlara şahsiyet inşa etmenin öneme dikkat çekerek nasıl bir yöntem izleyeceğimizi ortaya koymuştur. Şahsiyet inşasında toplumu bütüncül olarak kucaklayacak bir yaklaşım tarzı benimsemiştir. Yine Hz. Peygamber çocukların ve gençlerin sağlıklı bir hayata sahip olmaları için genellikle onları kendi ayakları üzerinde durabilecek şahsiyet inşası üzerine yoğunlaşmıştır.

Modern anlamda çocuklar için öngörülen pedagojik yaklaşımları Hz. Peygamber asırlar önce uygulamıştır. Çocuğa güven aşılama, özgür

²¹ Acar, "Hz. Peygamber'in Görevlendirmelerinde İnsan Yetiştirme Faktörü, s. 281.

²² Lokman Suresi/ 13-19.

iradesini ortaya koyma, sevgisini izhar etme, toplumda yer edinmesini sağlayacak uygulamalar yapma, aidiyet duygusu kazandırma, dava bilinci aşılama, yeteneğini keşfetmesini sağlama gibi birçok yöntemi sözlü ve fiili olarak gerçekleştirmiştir.

Hız. Peygamber'in bu tutumunu güncel hayata aktarma noktasında Diyanet İşleri Başkanlığımıza ve paydaş kurumlara büyük iş düşmektedir. Diyanet İşleri Başkanlığımıza bağlı din görevlileri ve paydaş kurumlar ülkemizin en ücra köşelerine ulaşarak çocuklarımıza yeni şahsiyet yüklemesi yapacak adımlar atabilir. Özellikle 4-6 yaş çocuklardan başlamak üzere Hız. Peygamber'in örnek davranışları çağın teknolojik araçlarını da kullanarak çocuklarımıza aktarılmalıdır. Bunu yaparken de Hız. Peygamber'in çocuk yetiştirmede yani şahsiyet inşa etmede takip ettiği yöntemler göz önünde bulundurulmalıdır.

Kaynakça

- Acar, Cafer. "Hız. Peygamber'in Görevlendirmelerinde İnsan Yetiştirme Faktörü -Zeyd B. Hârîse ve Üsame B. Zeyd Örneği-" Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2015.
- Erul, "Bünyamin Zeyd b. Hârîse" *DİA*, İstanbul, 2013, VIL, s. 319.
- Erkoçaslan, Recep, "Kur'an'da İsmi Zikredilen Tek Sahâbî Zeyd B. Hârîse'nin Hayatı, Şahsiyeti ve İslâm'a Hizmetleri" *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11/56, Nisan 2018.
- İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübra*, thk. Ali Muhammed Ömer, Mektebetü'l-Hâncî, Kâhîre 2001.
- İbn Hişâm *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, thk. Amr Abdüsselam Tedmûrî, Dârü'n-Neşri'l-Arabî Beyrût 1990.
- İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi'r-Târîh*, çev. M. Beşir Eryarsoy, Bahar Yayınları İstanbul 1991.
- İbn Abdilber, *el-İstî'âb fi Ma'rifeti'l-Eshâb*. (tah.) Halîl Me'mûn Şihâ, Beyrût: Dârü'l-Marife 2006.
- İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-Safve*. (tah.) Mahmûd Fâhûrî, tah. Muhammed Revvâs Kal'acı, Beyrût: Dârü'l-Ma'rife 1985.
- İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, Ömer Abdüsselam Tedmûrî, Dârü'l-Kitâb^ül-'Uzlâ, Beyrut 1991.
- İbn Kuteybe, *el-Me'ârif*, thk. Servet Ukkâşe, Dârü'l-Me'ârif, Kahire 1981.
- Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*. (thk.) Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim, Dârü'l-Me'ârif, Kahire, 1968
- Zehebî, Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ thk. Şuayb el-Arnaût vd., Beyrût, Müessesetü'r-Risâle 1985.
- <http://sonpeygamber.info/cocuklara-guzel-isim-koymak> erişim: 03.11.2020.

OTURUM BAŞKANI- Çok teşekkür ediyorum bu güzel sunumunuzdan dolayı. Heyecanınızı ve hissiyatınızı paylaşmaktan gayet memnun olduğumuzu belirtmek isterim. Zannediyorum ki seyircilerimiz de benzeri bir heyecanı ve hissiyatı paylaşmıştır.

Hakikaten teklifiniz çok güzel. Gençlerden oluşan bir X, Y, Z kuşağının katılımıyla oluşan bir çalıştay, sempozyum tarzı bir şeyler yapmayı planlıyoruz inşallah. Ama zaten bunların böyle olması lazım yani bugünü bizden daha iyi bilenlerden öğrenmemiz lazım. Gençleştirme, hatta çocukluk çağına doğru inme çabalarını desteklememiz gerekiyor. Hakikaten Hazreti Peygamber'in örnekliğinde bunları hep görüyoruz. Dediğiniz gibi, mesela ilahî hikmet işte, Hazreti Zeyd'in bir yaşam serüveni ama hepimizin sonradan baktığımızda aliyyül âlâ diyebileceğimiz bir yaşam serüveni. Davranışları, inanışları, inançları, şahsiyeti, kişiliği, evet Hazreti Peygamber'in çocukluktan itibaren onu yetiştirmesiyle ortaya çıkan güzellikler. Hangi sahabiyi alsak bu güzellikleri görüyoruz.

Metin Hocamdan bu konuda daha nice çalışmalar, sunumlar bekliyoruz inşallah.

Ben, bütün katılımcılarımıza, Doç. Dr. Musa Kaval Beyefendiye, Doç. Dr. Veli Aba Beyefendiye, Prof. Dr. Metin Yılmaz Hocamıza, emeği geçen arkadaşlarımıza, sempozyumumuzu düzenleyenlere ve siz sevgili seyircilerimize ve izleyicilerimize çok teşekkür ediyorum, hepinizi Allah'a emanet ediyorum. Hoşça kalın.

TAKDİM- İkinci Oturuma katkı sunan Sayın Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanımız Prof. Dr. Abdurrahman Haçkalı ve değerli akademisyenlerimize, araştırmacılarımıza ve bizleri ekranları başında takip eden siz kıymetli izleyenlerimize katılımlarınızdan dolayı teşekkür ediyoruz.

III. OTURUM
HZ. PEYGAMBER'İN ÇOCUKLARLA
İLETİŞİMİ

Oturum Başkanı:
Prof. Dr. İbrahim Hilmi KARSLI
Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı

TAKDİM

Sayın Diyanet İşleri Başkan Yardımcım, sempozyuma katkı sunacak çok değerli akademisyenler ve araştırmacılar, ekranları başında bizleri takip eden kıymetli izleyenler; Diyanet İşleri Başkanlığı Din Hizmetleri Genel Müdürlüğüne düzenlenen Peygamberimiz ve Çocuk temalı Mevlid-i Nebi Sempozyumunun ikinci gününde sizlerle birlikteyiz.

Şimdi, sempozyumun Hazreti Peygamber ve Çocuklarla İletişimi konulu Üçüncü Oturumun açılışını ve aynı zamanda oturum başkanlığını yapmak üzere sözü Sayın Diyanet İşleri Başkan Yardımcımız Prof. Dr. İbrahim Hilmi Karlı Hocamıza bırakıyorum.

Buyurun Sayın Hocam.

OTURUM BAŞKANI– Bismillahirrahmanirrahim.

Bizi takip eden, izleyen bütün izleyicilerimize selam ve muhabbetle-rimle sözlerime başlamak istiyorum, hayırlı sabahlar diliyorum. İnşallah Mevlam bu programın bereketli ve hayırlı geçmesini hepimize nasip eylesin.

Değerli arkadaşlar, değerli izleyenler; Diyanet İşleri Başkanlığımızın düzenlediği Peygamberimiz ve Çocuk isimli sempozyumun ikinci gününde bulunuyoruz. Üçüncü Oturum olarak bugünkü oturumu gerçekleştireceğiz.

Hepinizin bildiği üzere geçtiğimiz günlerde bir deprem yaşadık. Enkazın altından çıkarılan Ayda Gezgin, çocuklara olan sevgi ve şefkatin bir sembolü oldu. Ayda o gün ülkemizin şafağında bir ümit ve ışık olarak doğdu. Hepimiz duygulandık, gözlerimiz yaşardı. Rabb'im bütün çocuklarımızı ve bizleri her türlü kazadan ve beladan muhafaza buyursun. Ancak, şunu da belirtmeliyim ki: Bugün yeryüzündeki çocukların durumuna göz attığımız zaman şunu görüyoruz: Milyonlarca çocuk açlık ve susuzluk sınırında. Öbür taraftan tedavi imkânı bulamayan gene milyonlarca çocuk. Bir başka açıdan baktığımız zaman, savaşlar dola-yısıyla bombaların altında hayat mücadelesi veren çocuklar, kurşunlara hedef olan çocuklar. Tabii ki bu bir kader değil, bütün insanlığın burada vebal ve sorumluluğu vardır.

Değerli izleyenlerim, Kur'an-ı Kerim'e baktığımız zaman Allah Teâlâ Rahman ve Rahim sıfatını yani eşsiz merhamet ve şefkatli olma

sıfatlarını sadece kendisine izafe eder. Mutlak kudret sahibi olarak bu sıfatlar kendisine aittir. Fakat beşer planında, insan planında düşündüğümüz zaman, bu sıfatların Kur'an-ı Kerim'de sadece peygamberle ilgili olarak kullanıldığını görüyoruz yani Hazreti Peygamber de (s.a.s.) rahmet kaynağı bir insan.

Şimdi, bugünkü oturumumuzda, dün başlayan bugün ve yarın devam edecek olan, sizlerin sunacağı tebliğlerde Allah Resûlü'nün bu merhamet hayatı, bu merhamet dolu kişiliğinin çocuklara yansıma boyutu ne olmuştur? Onun, çocukların eğitimi konusundaki telkinleri, tavsiyeleri ne olmuştur?

Şimdi, bugün bu oturumda Hazreti Peygamber'in Çocuklarla İletişimi konusunu gerçekleştireceğiz. Ben tabii ki fazla uzatmak istemiyorum, sözü sizlere bırakmak istiyorum fakat şu hatırlatmayı yapma ihtiyacını hissediyorum: Tabii, beş bildiri burada sunulacak, süremiz 110 dakika, iki saate yakın, zamanı çok iyi şekilde kullanmamız gerekiyor, bunun mutlaka siz de farkındasınız. Her bir arkadaşı, 20 dakikada sunumunu tamamlaması gerekiyor, ben bunu rica ediyorum, buna özen göstermenizi sizlerden rica ediyorum.

Üçüncü oturumun ilk tebliği olarak İletişim Süreci Açısından Hazreti Peygamber ve Çocuklar. Tebliği iki hocamız hazırladı, Prof. Dr. Ahmet Koç ve Dr. Öğr. Üyesi Umut Kaya. Ahmet Bey kendisi katılamayacaklar, Umut Kaya tebliği sunacak. Ben sözü Umut Kaya'ya bırakıyorum.

Umut Bey, buyurun.

Dr. UMUT KAYA (Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi)- Hocam, öncelikle teşekkür ederim, Allah razı olsun sunumunuzdan dolayı, girizgâhınızdan dolayı. Sözlerime başlamadan önce Ahmet Hocamızın da hepinize tek tek selamları var, onu iletmek isterim. Buraya online olarak bağlanmakla da, YouTube'dan izleyecek, onun da ekstra bir programı olduğu için katılamayacağını belirtti ama selamlarını iletti. Bizim de üzerimizde kalmasın, iletelim.

OTURUM BAŞKANI- Ve aleykümselem, bizim de selamlarımızı iletin kendisine.

Dr. UMUT KAYA (Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi)- Aleykümselem, inşallah hocam.

Öncelikle, bu programın organize edilmesinde emeği geçen tüm Diyanet personelini arkadaşlarımıza teşekkür ederek söze başlamak istiyorum. Yan yana değiliz, uzaktayız ve bunun çok ciddi bir teknolojik altyapı gerektirdiğini, ilgi gerektirdiğini biliyorum, bizzat 3-4 kez

arandığımızdan dolayı ne kadar gayret ettiklerini biliyorum, ayrıca teşekkür etmek isterim.

Bizleri bir arada tutan Rabb'imi tez zamanda başımızda bulunan bu salgından da tüm insanlığı kurtarmasını, bizleri de eski hâlimize döndüğümüzde şükredenlerden olmamızı nasip etsin inşallah.

OTURUM BAŞKANI– Amin.

Dr. UMUT KAYA (Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi)– Çok basit şeyler, beraber çay içmek, yüz yüze gelmek, konuşmak, çok basit şeylermiş ama şu anda bunun eksikliğini hissediyoruz. İnşallah o günlere döndüğümüzde Rabbim bizleri de şükredenlerden eylesin diyelim inşallah.

İLETİŞİM SÜRECİ AÇISINDAN HZ. PEYGAMBER VE ÇOCUKLAR

Ahmet KOÇ¹ - Umut KAYA²

Hız. Peygamber'in Kur'an'da ifade edilen 'tebliğ', 'davet', 'talim', 'terbiye', 'tezkiye'³ gibi bütün görevleri iletişim gerektiren eğitim faaliyetleridir. Hız. Peygamber'in kendisi de; "*Ben muallim olarak gönderildim*"⁴ sözleriyle görevinin 'eğitim' olduğunu açıklamıştır.

Hız. Peygamber'in bir 'eğitimci' olarak sorumluluğu, Allah tarafından kendisine gönderilenleri insanlara ulaştırmak, onları bu öğretilere davet etmek, bunları insanlara öğretmek, bunların yaşanılabilir olduğunu tutum ve davranışlarıyla göstermek ve örnek olmaktır.

Hız. Peygamber'in örneğinde ve bütün varlık âlemini kuşatan rahmet ikliminde, her şeyin anlamı yeniden belirlenmiştir. İnsan için hayatın ve varoluşun manası yeniden yorumlanmış, bilhassa kadınlar ve çocuklar özellikle de kız çocukları alışlagelmiş algıları, kabulleri ortadan kaldıran yepyeni bir değer kazanmıştır.

Hız. Peygamber, Kur'an-ı Kerim'de 'gözlerin nuru'⁵, 'dünya süsü'⁶ ama aynı zamanda 'imtihan'⁷ olarak takdim edilen çocuğu, bu yaklaşıma uygun olarak kız-erkek ayırmadan Allah'ın insana verdiği en değerli 'hediye' ve 'emanet' olarak görmüş ve göstermiştir. Bu yüzden Allah'tan bir çocuk istemenin adabını, usulünü öğretmiş, çocuğun doğumunu sevinçle beklemiş, doğduğunda kulağına ezan okumuş, dua etmiş, ağzına yumuşatılmış hurma gibi tatlı gıdalar vermiş, güzel bir isim koymuş, saçlarını tıraş etmiş, şükran ifadesi olarak sadaka vermiş, kurban kesmiştir.

¹ Prof. Dr., İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi.

² Dr., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

³ Bakara 2/129, 151; Âl-i İmrân 3/164; Cuma 62/2.

⁴ İbn Mâce, Sünnet, 17; Dârimî, Mukaddime, 32; Müslim, Talâk, 29.

⁵ Furkan 25/74.

⁶ Kehf 18/46; Âl-i İmran 3/14.

⁷ Enfâl 8/28; Teğâbun, 64/15.

Hız. Peygamber, kimin olursa olsun bütün çocukların tertemiz bir fitratla dünyaya geldiğini anlatmış; çocuklarla iletişimde ana ilkeyi: “Çocuklarınıza güzel davranıp iyilik ve ikramda bulunun. Onları en güzel şekilde terbiye edin”⁸ sözüyle belirlerken en güzel ikramın, en değerli mirasın da ‘güzel ahlak’ olduğuna vurgu yapmıştır.⁹ Acaba, Hız. Peygamber çocuklarla iletişimde bu ilkeyi nasıl uygulamıştır? Onlara güzel ahlakı ikram ederken iletişim süreçlerini nasıl yönetmiştir?

Bu bildiride, Hız. Peygamber’in başta kendi çocukları ve torunları olmak üzere etrafında yetişen çocuk sahabilerle yaşadığı iletişim süreçleri incelenecektir. İletişim sürecinde ‘kaynak’, ‘mesaj’, ‘kanal’ ve ‘alıcı’nın her birinin sorumlulukları ve etkileri vardır. Bu bağlamda, iletişim kaynağı olarak Hız. Peygamber’in çocukları etkileyen özellikleri, mesajlarının kapsamı, bu mesajları gönderirken kullandığı iletişim kanalları ve mesajına muhatap olan çocuk sahabilerin mesaja karşı tutumları üzerinde durulacaktır.

1. Hız. Peygamber’in “Kaynak” Olarak Çocukları Etkileyen Özellikleri

İletişimde “kaynak”, bir kişiye veya gruba birtakım kanallar aracılığıyla bir mesaj gönderen, böylece iletişim sürecini başlatan unsurdur.

İletişim sürecinin başarısı öncelikle kaynağın kişilik özelliklerine, tutum ve davranışlarına, bilgi ve deneyimlerine bağlıdır. Bu açıdan bakıldığında acaba Hız. Peygamber, ‘kaynak’ olarak çocukları hangi özellikleriyle etkilemiştir? Bu soruya cevap olarak Hız. Peygamber’in pek çok özelliğinden söz edilebilirse de burada iletişim psikolojisi açısından öne çıkan kapsayıcı özelliklerine dikkat çekilecektir. Bunlar şöyle sıralanabilir:

1.1. Çocukları Sevmesi ve Onlar Tarafından Çok Sevilmesi

İletişim sürecinde kaynağın ‘sevilen biri olması’, hedef kitlede tutum değişikliği meydana gelmesi için çok etkili bir özelliktir. Bilhassa çocuk ve gençlerde sevilen kaynağın tutumlarının özdeşim kurma yoluyla benimsenmesi çok güçlüdür. Çocuklar ve gençler sevdikleri kişilerle özdeşim kurarak, onlar gibi olmak istemekte, onların tutum ve davranışlarını benimseme eğilimi göstermektedir.¹⁰

⁸ İbn Mâce, Edeb, 3.

⁹ Tirmizî, Birr, 33.

¹⁰ Çiğdem Kağıtçıbaşı, *İnsan ve İnsanlar*, İstanbul 1988, s. 173.

Sevgi kalplerde gizlenerek verilecek bir şey değildir. Gözlenebilir bir davranıştır ve ancak gösterilirse, yansıtılırsa, ifade edilirse bir anlamı olur. Bu bağlamda sevginin gerekleri ve bazı tezahürleri vardır ki bunlar; 'ilgi', 'sorumluluk', 'saygı' ve 'tanıma'dır.

Sevgi, her şeyden önce sevilenin hayatına ve gelişimine yönelik aktif ilgidir. Sevgi, sevdiğine değer vermeyi, ona karşı sorumluluk almayı, saygılı olmayı yani onun duygu ve düşüncelerini, beklenti ve ihtiyaçlarını önemsemeyi, ona karşı yumuşak, şefkatli, merhametli olmayı, seviyesine uygun davranmayı gerektirir. Bütün bunların yerine getirilmesi de hiç şüphesiz, sevdiği kişiyi çeşitli özellikleriyle tanımaya bağlıdır.

Hz. Peygamber, çocukları çok seviyor, onlar tarafından da çok sevilirdi. O, çocuklara olan sevgisini bazen onları öperek, bazen kucağına alarak, bazen onlara dua ederek göstermiştir. Bazen de çocukları bineğine alarak, omuzlarında taşıyarak, yanaklarını okşayarak, hatta onlarla oynayarak ve şakalaşarak yakından ilgilenmiştir:

Ebû Hüreyre'nin anlattığına göre Hz. Peygamber bir gün kızı Fatıma'nın evine gitmiş ve üç defa; "*Yaramaz nerede!*" diye seslenerek torunu Hasan'ı çağırılmıştı. Hasan gelince kollarını açmış, ona sarılıp öptükten sonra da ona şöyle dua etmişti: "*Allah'ım, ben bunu seviyorum. Onu sen de sev, onu sevenleri de sev!*"¹¹

Bir seferinde de çok sevdiği torunlarını öperken Peygamberimizi gören birisinin, "Biz çocuklarımızı öpüp okşamayız" sözü üzerine Hz. Peygamber; "*Allah, senin kalbinden merhameti çekip almışsa, ben senin için ne yapabilirim ki!*"¹² diyerek, muhatabını ciddi bir biçimde uyarmıştır.

Hz. Peygamber, burada baba-çocuk ilişkisinde şefkat ve merhametin önemini çok etkili bir biçimde dile getirmiştir. Çocuk ve sevgi denilince genelde anne-çocuk ilişkisinin öneminden söz edilir oysa baba-çocuk ilişkisi de aynı derecede önemlidir. Günümüzde yapılan araştırma sonuçları, baba sevgisinden mahrum büyüyen çocukların güven duygusu eksikliği yaşadığını, genellikle çekingen bazen de saldırgan davranışlar gösterdiklerini ortaya koymaktadır. Bu tür çocukların, psiko-sosyal açıdan yeterince gelişemediği, içine kapanık ve ilişkilerinde ürkek ve mesafeli olduğu görülmüştür.

Câbir b. Semûre diyor ki: "Resûlullah ile birlikte ilk namazımı kılmıştım. Sonra o, ailesinin yanına gitmek üzere çıktı, ben de onunla çıktım. Yolda onu çocuklar karşıladılar. Onların her birinin yanaklarını teker

¹¹ Buhârî, Büyü', 49, Libâs, 60; Müslim, Fedâilu's-sahabi, 57.

¹² Buhârî, Edeb, 18.

teker okşamaya başladı. Benim de yanağımı okşadı. Elinde öyle bir serinlik ve hoş bir koku hissettim ki sanki elini güzel koku satan birinin sandığından çıkarmıştı.”¹³

Ümmü Hâlid de şöyle anlatıyor: “Ben Habeş toprağından küçük bir kız çocuğı iken geldim. Resûllullah bana yünden siyah bir elbise giydirdi. Bu elbisenin üstünde damgalar vardı. Allah Resûlü eliyle o damgalara dokunmaya ve “*senah, senah*” demeye başladı. ‘Senah’, Habeşçe’de ‘güzel’ demektir.”¹⁴ Hz. Peygamber, Habeşistan’dan yeni gelmiş bu küçük kız çocuğına, kendini değerli hissettirecek bir ilgi göstermiş ve ona kendi diliyle hitap etmiştir.

Çocuklar için kendilerinin varlığının kabul edilmesi, kendileriyle ilgilenilmesi o kadar önemlidir ki, sırf bunu sağlamak, dikkatleri üzerlerine çekmek için bile yetişkinlerle bir arada bulduklarında bilhassa yaramazlık yapabilir, yetişkinlerin istemedikleri davranışlar gösterebilirler. Hz. Peygamber bulunduğu her ortamda çocukların varlığını fark etmiş, dikkate almış, onlara değer vermiş ve özel bir alaka göstermiştir. Hz. Peygamber’le görüşen ve onunla hatırası olan bütün çocukların onu çok seviyor olmasında önemli bir faktör de şüphesiz ki budur. Şu rivayetler, bu konuda değerlendirilebilecek örneklerden bazılarıdır:

Hz. Peygamber, her seferinde ikrama sağından başlardı. Bir gün her yaştan ve kesimden insanın bulunduğu bir mecliste Hz. Peygamber’e içecek ikram edilmişti. İçecekten önce kendisi içti, sonra sağında bulunan ve henüz çocuk yaşta olan amcasının oğlu Abdullah b. Abbas’a, “*Bunu yaşlılara vermeme müsaade eder misin?*” diye sordu. O da; “Senden gelen hakkımı kimseyle paylaşmam ey Allah’ın Resûlü!” diye karşılık verdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber elindeki içeceği ona uzattı.¹⁵ Burada çocuk sahibinin, kendi düşüncesini ve tercihini rahat bir biçimde ortaya koyması ve kendini ifade etme biçimi, zarif gerekçesi oldukça dikkat çekicidir. Resûllullah’ı en yakından tanıyan çocuklardan biri olarak İbn Abbas’ın bu tutumu bize Resûllullah’ın çocukların kişilik gelişiminde ne kadar önem verdiğini göstermektedir. Burada bir çocuğı, yetişkinlerin olduğu bir mecliste hemen yanına hatta daha öncelikli olan sağ tarafına oturtması bir yana, mecliste yaptığı bir faaliyette onu yok saymayıp hak sahibi olduğu yerde ondan izin istemesi, çocuğun izin vermemesi karşısında da ona en ufak bir tepki göstermeden isteğini aynıyla yerine

¹³ Müslim, Fedâil, 80.

¹⁴ Buhârî, Menâkibu’l-Ensar, 36.

¹⁵ Buhârî, Mûsâkât, 10.

getirmesi çocuğun benlik gelişimi ve öz güven kazanması açısından çok önemlidir. Bu olay, o mecliste bulunan yetişkinlerin çocuklara karşı nasıl davranmaları gerektiğini öğretmesi bakımından da etkileyici bir örnektir.

Çocuklara gösterdiği şefkat ve merhameti, değeri gösteren, onları toplumun önemli bir parçası gören yaklaşımlarına dair bir örnek de şöyledir: Medineliler her hasat döneminde ilk çıkan meyveyi Allah'ın Resûlü'ne getirir, O da; *"Allah'ım! Meyvelerimizi bereketlendir, Medine'de bize bolluk ver, ölçü ve tartımızı bize bereketli kıl..."* diye dua ederdi. Sonra da meyveyi orada bulunan en küçük çocuğa vererek¹⁶ bir şenlik havası oluştururdu. Hz. Peygamber'in bu davranışı, çocukların yok sayıldığı bir toplumda yapıyor olması ve özellikle topluluklar içinde, onların izledikleri ortamlarda yapması onun eğitimci kimliğinin ne kadar öne çıktığını ve bu konuda her fırsatı en etkili biçimde nasıl kullandığını göstermektedir.

Hz. Peygamber Uhud'dan dönüyordu. Küçük bir çocuk olan Beşir, Hz. Peygamber'in karşısına dikildi ve savaşa katılan babasını sordu: "Babama ne oldu?", *"Baban şehit oldu. Allah ona rahmet etsin"* dedi, Hz. Peygamber. Beşir ağlamaya başladı. Hz. Peygamber durdu. "Ağlama!" diye teselli etti Beşir'i. Sonra da: *"Ben senin baban olayım, Âişe senin annen olsun, istemez misin?"* dedi. Beşir, hiç düşünmeden "çok isterim" dedi.¹⁷ Hz. Peygamber, Beşir'in saçlarını okşadı, kucakladı, bağrına bastı. Kaynaklarda belirtildiğine göre, Allah Resûlü'nün ilgisi ve duasıyla Beşir'in dilindeki kekemelik geçti, Beşir yaşlanıp da saçları ağardığı zaman Hz. Peygamber'in o gün elinin değdiği kısımlar hâlâ siyahtı.¹⁸

Hz. Peygamber'le kısa bir süre bir arada bulunan kim olursa olsun: *"Allah'ın Resûlü en çok beni seviyor, Onun yanında en kıymetli benim"* duygusuna kapılıyor ve onu yakın bir dost olarak görüyordu.¹⁹ Hz. Peygamber'in yanında hizmetçi iken kendisini bulup hürriyetine kavuşturmak isteyen öz ailesi ile Hz. Peygamber'den birini tercih etme durumunda kalan Zeyd b. Hârise,²⁰ tereddütsüz Hz. Peygamber'i tercih etmiş, Hz. Peygamber de *"Şahit olun, Zeyd benim oğlumdur, o benim mirasçım, ben de onun mirasçısıyım!"* diyerek onu azat etmişti.

¹⁶ İmam Mâlik, *Muvatta, Cami'*, 1.

¹⁷ İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fi temyîzi's-sahabi*, (thk. Ali Muhammed Bicavî), I, 302, Dâru'l-Ciyl, Beyrut, 1412.

¹⁸ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, (thk. Alî Şîri), X, 300, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1998.

¹⁹ Tirmizî, *Şemâil-i Şerife II*, çev. H. Nakşibendî, Hilal Yay. Ankara, ty., s. 355.

²⁰ Bünyamin Erul, "Zeyd b. Hârise", *DİA*, 44/ 319-320.

Hız. Peygamber'e on yıl hizmet ettiği için "*Hâdimü'n-Nebî*" lakabıyla anılan ve Resûlullah'ın vefatına kadar onun yanından hiç ayrılmayan Enes b. Mâlik de bize şunları anlatıyor: Hız. Peygamber, oğlu İbrahim'in Medine'nin yakınındaki köylerden birinde oturan bir sütannesini vardı. Sütannesinin eşi de bir demirciydi. Allah Resûlü bizimle birlikte sık sık çocuğunu görmeye giderdi. Orada demircinin dumandan dolayı is kokan evine girer, çocuğu kucaklar öper, koklar bir müddet sonra da dönerdi."²¹ "... Oğlu İbrahim, gözleri önünde can verirken gördüm. Resûlullah'ın gözleri yaşardı ve şöyle buyurdu: "*Göz yaşarır, kalp hüzünlenir fakat biz Rabbimizin razı olacağı sözlerden başkasını söylemeyiz. Ey İbrahim, biz senin ölümünden dolayı gerçekten üzgünüz.*"²²

Hız. Peygamber, mescitte hutbe okuduğu esnada mescide giren ve sendeleyerek kendisine ulaşmaya çalışan torunları Hasan ve Hüseyin'i o hâlde görünce hutbesini keserek minberden inip onları kucaklamış ve hutbesini tamamlamak üzere onlarla birlikte minbere çıktıktan sonra da şöyle demiştir: "*Allah, 'mallarınız ve çocuklarınız imtihan vesilesidir' derken ne kadar doğru söylemiş! Şu iki yavrunun düşe kalka yürüyüşünü görünce dayanamadım da sözümü keserek onları kucağıma aldım.*"²³

Hız. Peygamber, çocukları bazen bineğine alarak sevindirirdi. Abdullah b. Cafer²⁴, Üsâme b. Zeyd²⁵ ve Fadl b. Abbas²⁶ onun, bineğine alıp gezdirdiği çocuklar arasındaydı. Resûlullah'ın bu uygulaması, çocukların o kadar hoşuna giderdi ki onun seferden dönüşünü âdeta dört gözle beklerler ve onu karşılamak için yarışlardı. Resûlullah da çocuklardan birini bineğinin önüne, birini de arkasına alır ve gönüllerini hoş ederdi.²⁷

Hız. Peygamber'in kız çocuklarını erkek çocuklarla aynı statüye getirdiğini de burada vurgulamak gerekir. İslam öncesi Arap toplumunda kız çocuğu ailede maddi bir yük ve bir utanç kaynağı kabul edilir, Cahiliye Araplarından bir kısmı kız çocuklarını öldürürdü. Kur'an-ı Kerim'de, Cahiliye insanının kız çocuğuna karşı tutumu kınanmış ve yasaklanmıştır.²⁸ Hız. Peygamber de kız çocuklarına özel bir önem vererek; "*Bağış ve ihsanlarda çocuklarınızın arasını eşit tutun. Eğer ben birini üstün tutacak*

²¹ Müslim, Fedâil, 63.

²² Ebû Dâvûd, Cenâiz, 23, 24.

²³ İbn Mâce, Libâs 20; Tirmizî, Menâkıb 30; Ebû Dâvûd, Salât 17; Nesâî, Cuma 30.

²⁴ Müslim, Fedâilü's-sahabi, 66.

²⁵ Buhârî, Libâs, 98.

²⁶ Müslim, Hac, 267.

²⁷ Ebû Dâvûd, Cihâd, 54.

²⁸ Nahl 16/58-59.

*olsaydım, kızları üstün tutardım*²⁹ buyurarak kızlara pozitif ayırım yapmış, kız çocuğu yetiştirenleri de övmüştür.³⁰

Görüldüğü gibi Hz. Peygamber, çocuk sahabilerini tanıyor, onların ihtiyaçlarını biliyor, onlarla yakından ilgileniyor, iletişim sürecinde hem fiziksel hem de psikolojik olarak onlarla aynı düzeyde olmaya özen gösteriyordu. Onları selamlarken, ziyaret ederken, bineğine alırken, kucağına alırken, omuzlarında taşırken, sırtına bindirirken, bağrına basarken, öperken, onlara dua ederken, sarılırken, ikramda bulunurken, hediyeler verirken, yanaklarını ve başlarını okşarken, onlarla sohbet ederken, oyun oynarken, şakalaşırken, onlara dokunuyor, zaman ayırıyor, fikirlerine değer veriyor, önemli olduklarını hissettiriyor ve böylece sevgisini açıkça gösteriyordu.

Sevgi, çocuklarla iletişimde onların gelişimini destekleyen en güçlü motiftir. Duygusal gelişimin en yoğun olduğu çocukluk döneminde sevilen bir çocuk, önemsendiğini fark eder ve öz saygısı artar. Çocuğun sağlıklı bir kişilik gelişimi ve benlik inşası için sevmek ve önemsenmek temel ihtiyaçları arasındadır. Çocukla iletişimde sevginin ön şartı, ondan karşılık beklememek ve tutarlı davranmaktır. Çocuğun, kendisine gösterilen sevginin, yaptığı davranışla, davranışının onaylanması veya reddedilmesiyle alakasının olmadığını çocuğa hissettirilmesi önemlidir. Bir başka deyişle çocuğun bir tutum ve davranışının onaylanması veya reddedilmesi ona olan sevgiyi etkilememelidir. Kendisine gösterilen sevginin koşulsuz ve karşılıksız olduğunu fark etmesi çocuğun öz güvenli ve eleştiriye açık olmasını sağlayacaktır. Aksi takdirde koşula bağlı sevgi çocuğun girişimciliğini, atılganlığını, kendine olan inancını sarsarak içine kapanmasına ve silik bir kişilik geliştirmesine yol açacaktır.

1.2. Güven Vermesi

Araştırma sonuçları etkili bir iletişim için kaynakta iki temel özelliğin önemli olduğunu göstermiştir: ‘İnanılrlık’ ve ‘sevilmek’.³¹ Hz. Peygamber’in çocuklar tarafından ne kadar çok sevildiğine yukarıda işaret edildi. Bu başlık altında da onun inanılrlığı üzerinde durulacaktır.

‘İnanılrlık’ için iletişimde iki faktör önemlidir: ‘Uzmanlık’ ve ‘güvenilirlik’.³² Kaynağın ‘uzman’ olması, çocuklar için gençlerde ve

²⁹ Buhârî, Hibe, 12.

³⁰ Müslim, Birr, 149; İbn Mâce, Edeb, 3; Tirmizî, Birr, 13; Ebû Dâvûd, Edeb, 130.

³¹ Kağıtçıbaşı, *İnsan ve İnsanlar*, s. 168, 172.

³² Bk. David Krech, R. S. Crutchfield, E. L. Ballachey, *Cemiyet İçinde Fert*, çev. M. Turhan, İstanbul 1970, s. 381; Freedman ve dğr., *Sosyal Psikoloji*, s. 350; Kağıtçıbaşı,

yetişkinlerde olduğu kadar öne çıkan bir özellik olmasa da ‘güvenilir olmak’ çok önemlidir. ‘Sevgi’den sonra onların en önemli ihtiyacı ‘güven’ duygusudur. Kaynağın; sözünde durması, söyledikleriyle yaptıklarının uyumlu olması, beklentilerini karşılayacak, sorunlarını çözecek yetkinlik ve beceriye sahip olması çocukların etkileneceği, özdeşim kuracağı kişilik özellikleridir.

Bu açıdan bakıldığında Hz. Peygamber, şakalarında/mizahlarında bile gerçeğe aykırı bir şey söylememiştir.³³ Kur’an-ı Kerim, Hz. Peygamber’in liyakatine ve güvenilirliğine bilhassa dikkat çekmektedir. Hz. Peygamber Risalet öncesi hayatını kendi toplumu içinde geçirmiştir. Hayatının hiçbir yanı insanlardan saklı değildir. Onun Risalet görevi öncesinde toplumu içinde bilinen özelliği dürüst ve güvenilir (*el-Emîn*) oluşudur, Risalet’ten sonra da bu sıfatını zedeleyecek hiçbir tutum ve davranışına rastlanılmamıştır.

Abdullah b. Âmir’in çocukken yaşayıp naklettiği şu olay Hz. Peygamber’in bu konudaki hassasiyetini ortaya koyan örneklerden biridir: “Bir gün Resûlullah evimize ziyarete gelmişti. Ben henüz küçük bir çocuktum. O otururken ben oyun oynamak için dışarı çıkmak istemiştim. Bu sırada annem, “*Abdullah! Yanıma gel. Bak sana ne vereceğim!*” dedi. Bunun üzerine Resûlullah, “*Çocuğa ne vereceksin?*” diye sordu. Annem, “*Ona hurma vereceğim.*” deyince, Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “*Eğer çocuğa bir şey vermemiş olsaydın, bu söz senin için ‘yalan’ olarak yazılacaktı.*”³⁴

Hz. Peygamber’in, anne-babalardan çocukları arasında ayırım yapmamalarını, adil olmalarını, bağış ve ihsanlarda eşit davranmalarını istemesi³⁵ ve bu istediklerine öncelikle ve herkesten daha fazla kendisinin uymuş olması, bunu tutum ve davranışlarıyla göstermiş olması, öte yandan asla yalan söylememiş olması, söyledikleriyle çelişen bir şey yapmamış olması, kendilerine zaman ayırması, sorunlarıyla ilgilenmesi, üzüntülerini ve mutluluklarını paylaşması, birlikte keyif alacakları ve eğlenecekleri şeyler yapmaları, onları kıracak, incitecek hiçbir davranışına rastlamamaları, sürekli iyiye, doğruya ve güzele teşvik edip bunlara bizzat yaparak yaşayarak rehberlik etmesi Resûlullah’a güven duymalarında etkili olan hususlardan bazılarıdır.

İnsan ve İnsanlar, s. 168-9; Doğan Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı*, İstanbul 1991, s. 522.

³³ Tirmizî, *Birr*, 57, Ebû Dâvûd, *Edeb*, 92.

³⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/447.

³⁵ Buhârî, *Hîbe*, 12-13.

Araştırmalar, okşamak, sevmek, dokunmak, elini omzuna koymak ve sarılmak gibi hareketlerin asıl itibarıyla anne-çocuk arasındaki sıcak, saf ve samimi sinyaller olduğunu ve çocuğu sakinleştirdiğini, memnun ettiğini ve ona güven verdiğini ortaya koymuştur. Hz. Peygamber'in çocuklara bu tür hareketleri sıkça yaptığını yukarıda işaret edildi. Hz. Peygamber'in çocuklara 'yavrucuğum' gibi müşfik hitaplarla ve yumuşak bir üslupla hitap etmesi, çocuklara sert davrananlara müdahale edip onları şefkatle koruması, çocuksu ve masum isteklerini yerine getirmesi de çocukların ona güven duymalarında diğer önemli etkenlerdir.

1.3. Hoşgörülü, Sabırlı ve Bağışlayıcı Olması

Çocuklar hayatı, deneyimleyerek, yaşayarak tanımaya çalışırlar. Bu esnada sıklıkla hata yapabilir, inatçılık ve aksilik gösterebilir, bitmeyen arzu ve isteklere yönelebilirler. Bu tutum ve davranışlar, çocuklarda benlik, vicdan ve irade gelişimiyle yakından ilişkilidir. Bunların gelişimi uzun bir süreç gerektirir. Bu süreçte onların sağlıklı bir kişilik geliştirmeleri için, olumlu tutum ve davranışlarının onaylanarak, ödüllendirilerek pekiştirilmesi, olumsuz tutum ve davranışları karşısında ise hoşgörülü ve bağışlayıcı olunması gerekmektedir. Burada hoşgörünün 'boşgörü' olmadığı unutulmamalıdır. Hoşgörü; şiddetin, zorluğun ve zorbalığın olmadığı bir tahammül hali, bir ruh disiplindir. Muhatabı anlamaya çalışmak, onunla empati kurmaktır. Çocukta temyiz gücü, vicdan ve irade geliştikçe yani doğru ile yanlışın farkına varmaya, yanlış yaptığında rahatsızlık duymaya başladığında, doğruyu tercih edecek güce ulaştığında yanlışlar açıklanabilir ama her halükarda iyiyi, doğruyu, güzeli öne çıkararak bunların tekrarlanmasını sağlayacak yollar bulunmalıdır.

Dinî iletişimde korku motiflerinin kullanılmasında muhatabın durumu çok önemlidir. Henüz mükellefiyet çağına erişmemiş, dinen sorumlu olmayan, *Yalan nedir? Ceza nedir? Suç ve günah nedir? Niçin bunların karşılığında bir ceza verilmesi gerekir? Bu cezaları kim verir? Nasıl verilir?* vb. sorularına ve bunların cevaplarına, anlama çağına, suç ve ceza ilişkisini kavrama olgunluğuna gelmemiş bir çocuğun eğitiminde korku uyandırıcı motiflere yer verilmemelidir.³⁶

Çünkü çocukluk, korkuların ve kaygıların yoğun olduğu bir dönemdir. Bu nedenle çocuklukta 'sevgi merkezli eğitim' esas olmalıdır. Sevgi merkezli eğitimde sabır, hoşgörü, güven, paylaşma ve rehberlik edici denetim önemlidir. Bu eğitimde denge esas olduğu için, denetimden uzak

³⁶ Halis Ayhan, *Din Eğitimi ve Öğretimi*, Ankara 1985, s. 112.

aşırı serbest tutumlar kadar, aşırı müdahaleci, baskıcı, korku ve kaygı verici ya da aşırı korumacı tutumlardan da kaçınılmalıdır.

Hicretle birlikte annesi tarafından Hz. Peygamber'in hizmetine verilen ve o sıralarda 10 yaşlarında bir çocuk olan Enes, Hz. Peygamber'in vefatına kadar onun en yakınında bulunmuş ve onun terbiyesinde yetişmiştir. Ona en yakın olan ve onunla en uzun süre birlikte olan çocuklardan biri olan Enes, Hz. Peygamber'in çocuklara karşı insanların en şefkatlisi olduğunu söylemektedir. O'nun, peygamberimizle ilişkilerini özetleyen şu rivayet konumuza güzel bir örnektir:

“Resûlullah'a 10 yıl hizmet ettim. Her işim, onun arzu ettiği şekilde olmuyordu. Yaptığım bir şey için *“bunu niye böyle yaptın?”* Yapmadığım bir şey için de *“niye şöyle yapmadın?”* demedi.” “Resûlullah ne beni dövdü ne bana kötü bir laf söyledi ne de yüzünü ekşitti. Bir kere bile bana ‘öf!’ demedi. Beni hiçbir zaman ayıplamadı. Bir gün beni bir işe yollamıştı. Önce *“gitmiyorum!”* diye itiraz ettim. Ancak içimden de O'nun gönderdiği yere gitmek geliyordu. Yola çıktığımda sokakta oynayan çocuklara rastladım. Onların yanında oyalanıp kalmışım. Birden ensemde bir el hissettim. Dönüp baktım ki Resûlullah gülümseyerek karşımda duruyor. Bana; *“Enesçğim! Sana söylediğim yere gittin mi?”* diye sordu. Ben de *“Ey Allah'ın Resûlü, hemen gidiyorum”* diyerek bana söylenen yere gittim.”³⁷

Bu rivayet, iyi analiz edilmelidir. Burada Hz. Peygamber'in eğitimde her şeyi oluruna bırakan, müdahalesiz bir anlayış sergilediği düşünülmemelidir. Dikkat edilirse Hz. Peygamber, Enes'e bir görev veriyor, sonra verdiği sorumluluğun yerine getirilip getirilmediğini takip ediyor, bir aksama olduğunu görünce de şefkatli ve nazik bir biçimde uyarıyor. Burada muhatabın bir çocuk olduğu unutulmamalıdır. Hz. Peygamber, çocuğu rencide edecek sözlü veya fiili müdahalelerden, yanlısın üzerine giderek onu pekiştirecek yaklaşımlardan sakınmakta, bunun yerine yol gösterici, rehberlik edici, hoşgörülü bir tutum sergilemektedir.

Hz. Peygamber çocuklara ibadetleri öğretirken de hoşgörülü ve sabırlı tutumunu devam ettirmiştir: Namaz kılariken etrafına bakan Enes'i: *“Yavrucuğum! Namazda yüzünü sağa sola çevirip bakma”* diyerek tatlı bir üslupla uyarmıştır.³⁸

Hz. Peygamber, kendisi çocuklara karşı hoşgörülü ve sabırlı davranıldığı gibi çevresindekileri de bu konuda uyarmıştır. Bir gün kucağına aldığı torunu Hasan, üzerine idrarını kaçırınca kızan ve bebeğin omzuna

³⁷ Müslim, Fedâil, 54; Tirmizî, Birr, 69; Ebû Dâvûd, Edeb, 1.

³⁸ Tirmizî, Cum'a, 60.

vuran sütanesi Ümmü'l-Fadl'a, "Allah seni ıslah etsin! Oğlumun canını acıttın!" diyerek tepki göstermiştir.³⁹ Benzer şekilde küçük bir kız çocuğu iken babası ile Hz. Peygamber'i ziyarete gelen Ümmü Hâlid, Hz. Peygamber'in sırtındaki bene dokununca babası tarafından azarlanmış ancak Hz. Peygamber tarafından, "Bırak onu (dokunsun)" diyerek ikaz edilmiştir.⁴⁰

Görüldüğü gibi Hz. Peygamber, çocukların masumca yaptığı şeyler karşısında son derece müsamahalıdır. Bu tür davranışlar karşısında bedensel veya sözel bir tepki verilmesine karşı çıktığı gibi, çok küçük oldukları belli olan bu çocukları kınama veya engelleme yoluna da gitmemiştir. Davranışlarını değerlendirme ve kontrol etme çağında olmayan çocukların eleştirilmesi, suçlanması, kınanması ya da engellenmesi onların benlik inşasını olumsuz etkileyeceği gibi dikkatleri üzerine çekmek için istenmeyen davranışları tekrar etmelerine de yol açabilmektedir. Bu nedenle doğru olan, çocuklarda istenmeyen davranışlar üzerine gitmek değil, istenen davranışların pekiştirilmesidir.

2. Hz. Peygamber'in Çocuklara Verdiği Mesajların Özellikleri

Mesaj, iletişimde kaynak tarafından alıcıya gönderilen sözlü, sözsüz ya da yazılı simgelerdir. Kaynak tarafından alıcıya gönderilen ve alıcı için anlamlı gelecek şekilde kodlanmış her 'bilgi', 'düşünce', 'duygu' ve 'kanı' mesaj olabilir.

Hz. Peygamber, dinle ilgili mesajlarını vahye dayalı olarak açık, net ve anlaşılır olmaları yanında yerinde ve yeterince vermiştir. Bu genel ilkeler yanında, hayatın önemli bir parçası ve yetiştirmek istediği Müslüman şahsiyetin fidanları olan çocuklara verdiği mesajların özellikleri de şöyle sıralanabilir:

2.1. Çocuğa Göre Olması

İletişimde alıcının özelliklerinin çok iyi bilinmesi ve sürecin ona göre düzenlenip yönlendirilmesi önemlidir. İletişim becerisi de aslında, muhatabı tanıma ve anlama sanatıdır. Öğrenen merkezli eğitim ve dinleyici merkezli iletişimde muhatapların yaş, cinsiyet, yaşadığı yer, sosyo-kültürel düzey gibi demografik özellikleri yanında bilgi, inanç, tecrübe, değer ve tutum gibi psikolojik özelliklerinin de farkında olunması ve mesajların bunlara uygun olarak düzenlenmesi gerekir.

³⁹ İbn Mâce, Tâbiü'r-rü'ya, 10.

⁴⁰ Buhârî, Edeb, 17.

Öte yandan mesaj, mutlaka alıcıların dikkatini çekmeli, merak uyandırmalı ve onların anlayacağı biçimde kodlanmalıdır. Bunu sağlamak için de alıcıların ihtiyaçlarına, tecrübelerine, amaçlarına, hazır bulunuşluk düzeylerine ve seviyelerine uygun olmalıdır.

Hız. Peygamber'in iletişimde öne çıkan temel ilke; 'bireye/muhataba görelilik'tir denilebilir. Hız. Peygamber çocuk, genç, yetişkin, yaşlı, fakir, zengin, amir, memur her yaştan ve seviyeden insanla muhatap olmuş ve her birinin özelliklerine göre davranmıştır. Çocuklarla iletişimde de onların 'çocuk olduklarını unutmadan' yaklaşmıştır.

Hız. Peygamber, yoğun olarak koşulsuz sevgiye ihtiyaçları olduğu dönemlerde çocuklara son derece şefkatli, merhametli, sempatik ve bilhassa eğlenceli tutum ve davranışlarda bulunmuştur. Yapabilecekleri şeyler istemiş, örnek olmuş, yaparak yaşayarak öğretmiştir. 'Çocuklara bir yetişkin gibi davranmış, ama onlardan yetişkin davranışı beklememiştir.

Çocuklara hitabı bile özel olmuştur. Genellikle; *"yavrucuğum, oğulcuğum"*, *"kızcağızım"*, bazen de isimlerine sevgi ekleri koyarak *"Enesciğim"* ya da anlamını kastederek *"Reyhanım"* diye hitap etmiştir.⁴¹

Çocuklarla şakalaşırken sevimli lakaplar da takmıştır. Bazen Enes'i *"iki kulaklı"*,⁴² torunu Hasan'ı *"yaramaz"*, *"küçük adam"*⁴³ diye çağırmıştır.

Çocukların dünyasına onların penceresinden girmekte zorlanmamıştır. Onlar için oyun ve eğlencenin ne kadar önemli olduğunu bildiği için onlarla oyun oynamaktan, şakalaşmaktan, hatta namaz gibi son derece önem verdiği bir ibadette torunları Ümâme'yi,⁴⁴ Hasan veya Hüseyin'i⁴⁵ omuzunda, sırtında veya kucağında tutarak namaz kıldırmaktan çekinmemiştir. Çocuğuna sevgi, şefkat ve merhametle yaklaşanları hayırla anarken,⁴⁶ sevgisini çocuktan esirgeyenleri kınamış⁴⁷ ve *"Küçüğümüze merhamet etmeyen ve büyüğümüze hürmet göstermeyen bizden değildir"*⁴⁸ buyurmuştur.

Mahmud b. Rebî, 5 yaşında bir çocuk iken Hız. Peygamber'in, kendilerine ait su kuyusundan çektiği suyu yüzüne püskürttüğünü anlatmıştır.⁴⁹

⁴¹ Müslim, Fedâil, 54, Edeb, 31; Tirmizî, Menâkıb, 46; İlim, 16.

⁴² Ebû Dâvûd, Edeb, 84; Tirmizî, Birr, 57, Menâkıb, 45.

⁴³ Buhârî, Büyu, 49, Libâs, 60; Müslim, Fedâilu's-sahabi, 57; Buhârî, Menâkıb, 27; Müslim, Fedâil, 17.

⁴⁴ Müslim, Mesâcid, 41.

⁴⁵ Nesâî, Tatbîk, 82.

⁴⁶ Müslim, Fedâilu's-sahabi, 201.

⁴⁷ Buhârî, Edeb, 18.

⁴⁸ Tirmizî, Birr, 15.

⁴⁹ Buhârî, İlim, 18.

Bir gün torunları Hasan ve Hüseyin'i iki omuzuna oturtmuş olduğu hâlde Ensar'dan bir topluluğun meclisine girdiğinde onu bu hâlde görenler, "Bineğiniz ne kadar güzelmiş!" diye şaka yapmışlar, Hz. Peygamber de şakayla karşılık vererek; "*Onlar da ne iyi binicidirler!*" demiştir.⁵⁰ Burada olayı izleyenler, dikkati Hz. Peygamber'e yöneltirken, olayın kahramanı olarak onu gösterirken, O torunlarını öne çıkararak onları onore etmiştir.

Zeyd'in oğlu Üsâme'nin anlattığı şu olay, Hz. Peygamber'in çocuklarla nasıl çocuklaştığına iyi bir örnektir: Bir gece bir işim için Resûlullah'a uğradım, dışarıya çıktığında elbisesinin içinde bir şeyler vardı... Elbisesinin içinde ne olduğunu sorunca, elbisesini açtı da orada Hasan ile Hüseyin'i gördüm. Resûlullah şöyle buyurdu: "*Bunlar benim oğullarım, benim kızımın oğulları! Ey Allah'ım ben onları seviyorum, senin de onları ve onları sevenleri sevmeni niyaz ediyorum.*"⁵¹

Hz. Peygamber oyun yanında çocukların güreş, yüzme, binicilik, koşu, yürüyüş gibi sporlara teşvik edilmesini ve onların bu tür müsabakalara götürülmesini tavsiye etmiş bazen kendisi de onlarla spor yapmıştır. Mesela Enes, Hz. Peygamber ile bir akşam namazından sonra ok atışı yaptıklarını anlatmaktadır.⁵² Yine Abdullah b. Abbas ve kardeşi Ubeydullah'ı diğer çocuklarla birlikte koşu yarışına sokmuştur. Rivayete göre, çocukların hepsini bir sıraya dizer, yarışı kim kazanırsa ona mükâfat vereceğini söylerdi. Çocuklar vaat edilen ödülü almak arzusuyla var güçleriyle koşarlar, "*Yarışı ben kazandım*" diye kimi Resûlullah'ın kucağına atlar, kimi sırtına sarılırdı.⁵³ Torunları Hasan ve Hüseyin'i güreştirip onlara tezahürat yaptığını da kaynaklardan öğreniyoruz.

Hz. Peygamber, en hassas olduğu namazda bile çocuklar önünden geçtiklerinde namazına devam eder hatta bazen dizlerinden tutan çocuklar olurdu da o, namazını bozmadan tamamlardı.⁵⁴

Hz. Peygamber, kuşu ölen küçük sahabe Zeyd'e taziyeye gitmiştir. Zeyd'in çok bağlandığı, çok sevdiği, adını "Umeyr" koyduğu küçük bir kuşu vardı. Hz. Peygamber Zeyd'i her gördüğünde "Umeyr'in babası" anlamında "Ebû Umeyr" diye hitap eder ve kuşunun nasıl olduğunu sorardı. Bir gün Zeyd'in kuşu öldü. Onun ölümü Zeyd'i çok üzdü. Kuşun öldüğü günlerde Hz. Peygamber Zeyd'in evine gitti. Çocuğun kederli

⁵⁰ Tirmizî, Menâkıb, 31.

⁵¹ Buhârî, Menâkıb 27; Tirmizî, Menâkıb 31.

⁵² Ebû Dâvûd, Salât, 6.

⁵³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I/214.

⁵⁴ Nesâî, Kible, 7

hali, Hz. Peygamber'i etkiledi. Onu neşelendirmek istedi. Çocuğun saçlarını okşayarak yanağını öptü. Gülümseyerek ve eğlenceli bir ifadeyle: “*Ya Ebâ Umeyr! Mâ Feale'n-Nuğayr?*” (Ey Umeyr'in babası, kuşuna ne oldu?) dedi.” Bu davranış, Zeyd'i mutlu etti, güldürdü.⁵⁵

Küçük sahabi Numan b. Beşir anlatıyor: “Hz. Peygamber'e bir miktar üzüm hediye gelmişti. Beni çağırarak içinden bir salkım aldı ve bana: “*Şu üzümü al, annene götür*” dedi. Aldım fakat yolda giderken yedim bitirdim. Birkaç gün sonra beni görünce: “*Üzümü ne yaptın? Annene ulaştırdın mı?*” diye sordu. Hayır, dedim. Bunun üzerine bana takıldı ve: “*Guder!*” (vefasız) dedi.”⁵⁶

Görüldüğü gibi peygamberimiz çocuklarla iletişimde onların çocuk olduğunu hep göz önünde bulundurmuş, duygusal, empatik ve sempatik iletişimi öne çıkarmıştır. Çocukları, tutum ve davranışlarından bağımsız olarak sevmiş, onları davranışlarıyla yargılamamıştır. Çocuk masumiyeti ile yapılan davranışlarda hatanın, yanlışın üzerinde durmamış, eleştiren, kınayan, rencide eden tutumlardan kaçınmıştır.

2.2. Tedrici Olması

Hz. Peygamber, bütün muhatapları için mesajlarını ‘kolaydan zora’, ‘bilinenden bilinmeyene’, ‘somuttan soyuta’ kademeli ve azar azar vermiştir. Hedef kitle çocuklar olduğunda bu ilkeler daha da önemli hale gelmektedir. Çocuklarda öğrenme merakı yüksek olmakla birlikte öğrendikleri şeylerin pek çoğuyla ilk defa karşılaşmaları, deneyimlerinin yetersizliği, uzun süre bir konuya odaklanamamaları gibi nedenlerle bir anda birçok şeyi bir arada öğrenemez, istenenleri bir anda yapamazlar. Bilhassa uygulama isteyen, düzenli olarak yapılması gereken konularda zamana ve sürece ihtiyaçları vardır.

Hz. Peygamber'in bu konuda çok hassas olduğu görülmektedir. Çocuk sahabi Abdullah b. Abbas'ın anlattığı şu olay bu hususta iyi bir örnektir: “Bir gün Resûlullah devesine binmiş, ben de onun terkindeydim. Bana şöyle dedi: “*Abdullah! Öncelikle sana şunları öğretmek isterim. Genişlik zamanında kendini Allah'a sevdin ki, O da seni sıkıntılı zamanında sevsin. Allah'ın emir ve yasaklarına önem ver ki, Allah da sana önem versin, seni gözet sin. Allah'ın hakkını gözet ki, O'nu yanı başında bulasın. Bir şey istediğin zaman Allah'tan iste. Yardım dilediğin zaman Allah'tan dile... Şunu*

⁵⁵ Buhârî, Edeb, 81, 112; Müslim, Âdâb, 30; Ebû Dâvûd, Edeb, 69; Tirmizî, Salât, 131, Bir, 57; İbn Mâce, Edeb, 24.

⁵⁶ İbn Mâce, Et'ime, 61.

bil ki; bütün varlıklar elbirliğiyle sana zarar vermek isteseler, Allah'ın takdir ettiğinden başkasını yapamazlar. Kaderi yazan kalemin işi bitmiş, yazılanlar ise kurumuştur. Bilmiş ol ki, Allah'ın yardımı ancak sabredenler içindir ve her zorlukla beraber mutlaka bir kolaylık vardır.”⁵⁷

Dikkat edilirse burada Hz. Peygamber, küçük sahabe Abdullah'a, Allah ile ilişkilerinin nasıl olması gerektiğini öğretirken, iman konularının detaylarına inmediği gibi Allah'a iman, Allah'ın sıfatları gibi soyut konulara da girmeden tamamen hayatın içinden ve sevgi merkezli, biraz da çocuk açısından 'faydacı' olan bir tutum sergilemiştir. Burada tamamen olumlu motifler kullanılması, korku motiflerine yer verilmemesi ve çocuğun Allah ile ilişkisinin tamamen sevgiye dayandırılması da ayrıca gözden kaçmamalıdır.

Hz. Peygamber ibadet öğretimi konusunda da yine tedricî bir yol izlemiştir. Mesela namaz konusunda; yedi yaşına geldiklerinde çocuklara namazın öğretilmesini, 10 yaşına geldiklerinde kılmazlarsa müeyyide uygulanmasını emretmiştir.⁵⁸ Tedrici bir hazırlık yapmadan çocuğu namaz kılmaya zorlamak doğru değildir. 2-3 yaşlarından itibaren anne-babaları namaz kılarken onlara katılan, onlarla birlikte yatıp kalkan, eğilen, sırtlarına binen bir çocuk, bu süreçte sevgiyle, ilgiyle, takdirle karşılanarak namazla ilgili olumlu dinî tecrübeler yaşayarak büyürken 5-6 yaşlarında da bazı kısa sure ve dualar ezberletilirse doğru bir hazırlık evresi geçirilmiş olur ve 7 yaşına geldiğinde de namaz yavaş yavaş öğretilir. Bundan sonra hadiste işaret edilen 10 yaş için üç yıllık bir zaman vardır. Bu süreçte de namaz için gerekli olan diğer sure ve dualar öğretilip, namazı sevmesi ve kılmaması için bireysel özelliklerine göre teşvik edici şeyler yapılırsa o çocuk 10 yaşına geldiğinde namazı düzenli kılacak hazır bulunuşluğa ulaşmış olacaktır. Burada 10 yaş, bülüğ çağı olarak anlamakta bir mahzur olmasa gerektir. Nitekim şu meşhur hadiste bu husus açık bir biçimde ifade edilmiştir: “Üç kişiden sorumluluk kaldırılmıştır: Uyanıncaya kadar uyuyandan, akli başına gelinceye kadar akıl hastalığına duçar olandan ve bülüğ çağına gelinceye kadar çocuktan.”⁵⁹

Hz. Peygamber, öğretim konusu yapılacak her konuda tedricî bir yol izlemiştir. İbadet için sorumlu olacakları çağa gelinceye kadar, öncelikle ve özellikle çocukların Allah inancında, Allah ile ilişkilerinde sağlıklı bir tutum kazanmalarına önem vermiştir. Çocukların olgunlaşma düzeylerine ve hazır bulunuşluk durumuna göre onlardan yapmalarını

⁵⁷ Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 59.

⁵⁸ Ebû Dâvûd, Salât, 26; Tirmizî, Mevâkit, 182.

⁵⁹ Ebû Dâvûd, Hudûd, 17.

istediği konularda olduğu kadar yapmamalarını istediği konularda da hemen netice almayı beklememiş, acele etmemiş, aşama aşama benimsetme ve sevdirek yaptırma yoluna gitmiştir.

2.3. Zamanında, Yerinde ve Yeterince Olması

Hız. Peygamber, Allah tarafından eğitilmiştir, bu nedenle insanı ve eğilimlerini çok iyi bilmektedir. Her bakımdan dağılmış bir toplumun yeniden inşasını kısa bir sürede gerçekleştirmiş olmasında, fıtrata esas almasının, fıtrata uygun öğretileri fıtrata uygun olarak öğretmesinin rolü büyüktür.

Hız. Peygamber çocuklara bir şey öğretirken, onlardan bir şey isterken uygun zaman, uygun ortam gözetir ve çocukları bıktırmamaya, usandırmamaya özen gösterirdi. Bunlarla ilgili birkaç örnek şöyledir:

Küçük sahâbi Abdullah b. Hişam'ı annesi elinden tutarak biat etmesi için Hız. Peygamber'e götürüp O'ndan çocuğun biatını kabul etmesini istedi. Hız. Peygamber de: "O küçüktür!" buyurarak çocuğun başını okşayıp ona dua etti.⁶⁰

Öğrenmede 'olgunlaşma' ve 'hazır bulunuşluk' önemlidir. Öğretim konusu olan bir şey için gerekli olan olgunluğa ve hazır bulunuşluk düzeyine erişmemiş bireyler için o konunun öğretilmesi gereksiz bir çabadır. Bu örnekte de olduğu gibi küçük bir çocuğun biat sorumluluğu alması ve bunun gereklerini yerine getirmesi mümkün değildir, dolayısıyla böyle bir işe girişmenin anlamı yoktur. Burada Hız. Peygamber, böyle bir sorumluluk için çocuğun yaşının uygun olmadığını ifade etmiş, bununla birlikte ilgisiz kalmamış çocuğu sevip ona dua etmiş aynı zamanda da annesinin gönlünü almıştır.

Enes'in anlattığına göre Enes'in anneannesi Müleyke, kendi yaptığı bir yemeğe Hız. Peygamber'i davet etmişti. Davete icabet eden Hız. Peygamber de hazırlanan yemekten yedi ve sonra ev halkına "Haydi kalkın da size namaz kıldırayım!" dedi. Enes'in ifadesine göre "Bunun üzerine ben, kalkarak çok kullanılmaktan kararmış bir hasırımızı getirmeğe gittim ve onun üzerine biraz su serptim. Daha sonra Resûlullah onun üzerinde namaza durdu. Yetim bir çocuk ile ben de arkasında safa durduk. Anneannem de arkamıza durdu. Bu hâlde Resûlullah bize iki rekât namaz kıldırıldı. Sonra izin isteyip evine gitti."⁶¹

⁶⁰ Buhârî, Ahkâm, 47.

⁶¹ Buhârî, Salât, 20, Ezân, 171; Müslim, Mesâcid, 266; Ebû Dâvûd, Salât, 70; Tirmizî, Salât, 59.

Görüldüğü gibi Hz. Peygamber çocuklarla iletişimine, onları eğitirken daima uygun ortamları ve uygun zamanları gözetmiş ve fırsatları değerlendirmiştir. Bununla birlikte yine çocuk psikolojisini göz önünde bulundurmuş, çocukları bıktırarak, soğutacak tutum ve davranışlardan kaçınmıştır. Yukarıdaki örnekte, Hz. Peygamber ortamın uygunluğunu değerlendirmiş çocukları da katarak orada bulunanlara kısa bir namaz kıldırılmış, bu esnada onlara saf düzeninin nasıl yapılacağını öğretmiştir. Sadece iki rekat kıldığına göre belli ki bu namaz vakit namazları dışında bir namazdır akabinde de daha başka bir şey yapmadan izin alarak oradan ayrılmıştır.

Yalnız mescitte değil evlerde de namaz kılarken çocukların namaza katılmasını sağlayan Hz. Peygamber, açık alanda namaz kılınırken safaların arasında dolaşan çocuklara aldırılmamıştır.⁶² Onları ibadet edilen ortamdaki uzaklaştırmamış, aksine bunu fırsat olarak görüp onlara nasıl namaz kılacaklarını öğretmiştir. Yine, daha önceden tanıdığı Yahudi bir çocuğu hastalandığında ziyarete gidince, bunu fırsat olarak değerlendirmiş onu İslam'a davet etmiş ve Müslüman olmasına vesile olmuştur.⁶³

2.4. Açık, Net ve Anlaşılır Olması

Kaynak, gönderdiği mesajla alıcıdan ne istediğini açıkça ortaya koymalıdır. Mesajın anlaşılır olması, hem şekil hem içerik bakımından olmalıdır. Öncelikle olaya göre sözel veya sözel olmayan mesajlardan biri seçilmeli ve seçilen mesaj anlaşılır biçimde kodlanmalıdır. Anlaşılmayan mesajların algılanması ve kodunun çözülmesi mümkün değildir. Anlaşılabilirlik de şüphesiz ki alıcı ile kaynağın bilgisine, yeteneğine ve kültürel özelliklerine bağlıdır.⁶⁴

İletişim, alıcının algılama gücü ile sınırlıdır. Alıcı, çocuklar olursa bu konu daha önemli hale gelmektedir. Hz. Peygamber sadece çocuklarla değil her yaşta muhatabıyla iletişim kurarken sözel veya beden dilinde zorlama, karmaşa ve sanat kaygısı taşımamıştır. Hz. Âişe'nin bildirdiğine göre, *O, bir söz söylerken huzurunda bulunan kimselerin hafızalarına yerleşecek şekilde tane tane ve her kelimenin arasını ayırarak konuşurdu.*⁶⁵

Mesajlarındaki bu özelliği şu rivayetlerde görmek mümkündür: Torunu Hasan'a bir nasihatinde şöyle buyurmuştur: *“Hasan! Beş vakit*

⁶² Buhârî, Ezân, 161.

⁶³ Ebû Dâvûd, Cenâiz, 5.

⁶⁴ Hasan Tutar-M. Kemal Yılmaz, *Genel İletişim Kavramlar ve Modeller*, Seçkin Yayıncılık, 7.bs. Ankara 2010, s. 32.

⁶⁵ Tirmizî, *Şemâil-i Şerife II*, s. 131.

namazını aksatmadan kıl. Sana şüpheli gelen her şeyi terk et. İçinde şüphe uyandırmayan şeye yönel. Çünkü doğruluk insanın gönlüne huzur verir. Ya-lan ise huzursuzluk uyandırır.”⁶⁶

Hz. Peygamber’in eşi Meymûne, Abdullah b. Abbas’ın teyzesiydi. Onun yanında gecelediği günlerden birinde yaşadığı bir olayı küçük Abdullah şöyle anlatır: “... Resûlullah gece namaza kalktı. Ben de kalkıp onun sol yanına durdum. Resûlullah bana döndü ve beni sağına alarak “İşte böyle duracaksın dedi ve başımı okşadı.”⁶⁷

Dikkat edilirse birinci rivayette Hz. Peygamber, torunu Hasan’dan kısa ve öz şeyler istemiştir. Ondaki 5 vakit namazı aksatmadan kılmasını emrederken, içinde şüphe uyandıran şeylerden de sakınmasını istemiştir. Bir ortamda çok fazla şeyi bir arada istememiştir; Bir emir, bir yasak... Şüphe uyandıran şeyi de onun anlayacağı biçimde somut olarak kısaca açıklamış, detaylara girmemiştir.

İkinci rivayette de, İbn Abbas’ın yaptığıının yanlışlığı üzerinde durmamış, doğru davranışla ilgili uzun açıklamalar yapmamış, açık net ve anlaşılır bir tavırla ve beden diliyle onu doğruya yöneltmiş ve başını okşayarak da onun gönlünü alarak doğru davranışı pekiştirmiştir.

3. Hz. Peygamber’in Çocuklarla İletişimde Kullandığı İletişim Kanalları

Kanal, iletişim sürecinde, mesajın kaynaktan alıcıya ulaşmasını sağlayan fizik ya da teknik yollar, yöntemler, imkânlar, araç ve gereçlerdir. Bunlar sözlü olabileceği gibi sözsüz de olabilir. Sözlü iletişimde sesle ilgili vokal sistemimiz, sözsüz iletişimde ise yüzümüz ve bedenimiz ‘gönderici’ olarak görev yapar ve sözsüz iletişimde mesajlar, genellikle daha güçlüdür. Bu nedenle: “Konuşurken hiçbir şey söylemeyebilirsiniz; fakat susarken, asla!” denilmiştir.

Sözsüz iletişim, söz veya sözcük gerektirmeyen jestler, mimikler ve göz teması gibi faktörlerle kurulur. İnsan bedeninin en dikkat çeken yeri yüz, yüzde en çok dikkat çeken de gözlerdir. Gözler, iletişimde başlı başına bir mesaj kaynağıdır.

Sözsüz iletişimin bir diğer önemli unsuru da ‘dokunma’dır. İnsanlar arasında yakınlık ve sevgi duyguları, dokunma davranışlarıyla dile getirilir. Dokunma, bütün canlılara rahatlık ve güven verir; sözcük ve ifadelerden daha çok iletişim sağlar. Dokunma, iletişimde daha çok aynı

⁶⁶ Tirmizî, Kıyamet 61.

⁶⁷ Müslim, Müsâfirîn, 182.

cinsiyetten olanlara, yaşça daha küçük olanlara, statü bakımından daha alta olanlara karşı olumlu mesajlar vermektedir.

Hız. Peygamber'in sözlü iletişimde 'cevâmiu'l-kelîm', yani az söz ile çok mana ifade eden bir özelliğe sahip olduğu bilinmektedir. Bu özelliğiyle sözlü iletişimi çok etkili biçimde kullanan Hız. Peygamber, beden duruşu, jest ve mimikler, giyim kuşam, yüz ve gözlerdeki ifadeler, dokunma ve dinleme gibi sözsüz iletişim öğelerini de sıklıkla ve yine etkili biçimde kullandığı görülür.

Hız. Peygamber iletişimde alıcının, muhatabının demografik ve bireysel özelliklerini daima göz önünde bulundurmuş, mesajlarını ona göre düzenlemiştir. Bu açıdan bakınca çocuklarla iletişimde sözlü iletişimi çok daha az, sözsüz iletişimi daha fazla kullandığı söylenebilir. Fakat burada dikkat çekilmesi gereken asıl husus şudur ki, Hız. Peygamber, çocuklarla iletişimde ne sözlü ne de beden diliyle onları rencide edecek ve üzecek hiçbir tutum ve davranışta bulunmamış; her zaman onların sevgisini ve güvenini kazanacak iletişim kanallarını kullanmış böylece gönüllerine girmiş, onların sağlam bir şahsiyetle yetişmelerine özen göstermiş ve onları geleceğin dünyasını inşa edecek küçük dostları olarak görmüştür. O hâlde bunu sağlamak için hangi yöntem, ilke ve araçları öne çıkarmıştır? Bu sorunun cevabı şu başlıklar altında verilebilir:

3.1. Örnek Olma

Çocuklar ve gençler, tutum ve davranışlarını örnek alacak bir modelle ihtiyaç duyarlar. Bu yüzden çocukların en etkili öğrenme yollarından biri 'model alma yoluyla öğrenme'dir. Bu, onların daha erken ve sağlıklı bir şekilde olgunlaşmasını sağlar.

Bu öğrenmede modelin kişilik özellikleri ve iletişim becerileri çok önemlidir. Tutum ve davranışları doğru ve tutarlı bir model eğitim açısından ne kadar destekleyici ve geliştirici ise, yanlış bir model de o derece engelleyici ve zararlıdır.

Hız. Peygamber'in Kur'an-ı Kerim'de sayılan özelliklerinin tamamını kuşatan temel vasfı, 'en güzel örnek' (üsve-i hasene) oluşudur. Kur'an-ı Kerim, onun şahsında insan-ı kâmil örneğini ortaya koymaktadır. Onun örnekliliği belli bir zaman, belli bir mekân ya da belli bir toplumla sınırlı değildir. O bütün varlık âlemine rahmet olma ve evrensel görevine uygun olarak ırk, din, dil, cinsiyet, yaş, statü vb. ayırt etmeksizin her insanla ilgilenmiş, onlara söz ve davranışlarıyla rehberlik etmiştir.

Hız. Peygamber'in etrafında bulunan her yaşta ve seviyeden insanlar gibi çocuklar da onu model almaya çalışmıştır. Hız. Peygamber de

çocuklara özel bir alaka göstermiş, tutum ve davranışlarıyla onlara örnek olmuştur.

Çocukluğu yanında geçmiş ve Peygamber Efendimize 10 yıl hizmet etmiş olan Enes'in yukarıda etraflıca değerlendirdiğimiz; "... Kendisine on yıl hizmet ettim. Yaptığım bir işten dolayı; 'Niçin böyle yaptın?' ya da yapmadığım bir işten dolayı; 'Niçin böyle yapmadın?' demedi..."⁶⁸ rivayetinden çıkarılabilecek önemli bir mesaj da Hz. Peygamber'in Enes'i sözlerinden çok tutum ve davranışlarıyla örnek olarak ve ona rehberlik ederek eğittiğidir. Yoksa bu ifadeden Resûlullah'ın Enes'e hiç müdahale etmediği sonucu çıkarılamaz, zira böyle bir tutum onun genel eğitim ilkelerine uygundur.⁶⁹

Çocuklar da yetişkin sahabiler gibi Resûlullah'ı yakından izliyor, her konuda bilhassa dinî ve ahlaki meselelerde onu model alıyorlardı. Küçük sahabe Abdullah b. Abbas'ın anlattığı şu olay buna uygun bir örnektir: "Ben bir gece (Resûlullah'ın hanımlarından olan) teyzem Meymûne'nin yanında kalmıştım. Resûlullah kalkıp eski bir su kırbasından abdest aldı. Suyu azar azar kullanıyordu. Ben de kalktım, onun yaptığı gibi yaptım."⁷⁰

Küçük yaşta babası tarafından Hz. Peygamber'in hizmetine verilen ve 10 yıl onun hizmetinde bulunan Sa'd b. Ubâde'nin oğlu Kays'ın şu hatırası da Resûlullah'ın örnek davranışlarının, beden dili mesajlarının onu izleyenler üzerinde ne kadar etkili olduğunu gösteren başka bir örnektir: Kays, ileriki yaşlarında iken bir cenaze geçtiğinde ayağa kalkmıştı da kendisine bunun sebebi sorulduğunda; "Resûlullah bir Yahudi cenazesi için bile ayağa kalkmıştı" demişti.⁷¹

Günümüzde 'sosyal öğrenme' olarak adlandırılan ve başkalarının yaşantılarını gözlemlemeye ve model almaya dayalı dolaylı öğrenmeyi ifade eden kurama göre davranışların modellenmesi için bazı süreçler önemli sayılmıştır. Bunlar; 'Modele dikkat etme', 'model alınacak davranışları akılda tutma', 'gözlenen davranışları yeniden üretebilme kapasitesi' ve 'yeniden üretmeye motive olma'dır.

Buna göre model alan kişinin modelin davranışlarına odaklanması ve bunları doğru algılaması, modele ait davranışları zihnine kaydetmesi ve gerektiğinde hatırlaması, bunları performans dönüştürmesi ve tekrar yapmaya isteklendirilmesi gereklidir. Bunların gerçekleşebilmesi için

⁶⁸ Buhârî, Vesâyâ, 25; Ebû Dâvûd, Edeb, 1.

⁶⁹ Hadisin bu kanaatimizi destekleyen tamamı ve yorumu için bu bildirinin "Hoşgörü, Sabırlı ve Bağışlayıcı Olması" başlığı incelenebilir.

⁷⁰ İbn Mâce, Tahâret, 48.

⁷¹ Müslim, Cenâiz, 81.

de modelin özenilecek biri olması, model alacak kişiyi vereceği mesaja hazırlaması, mesajların karmaşık olmayıp sade ve yalın olması büyük önem taşımaktadır.

3.2. Sorumluluk Verme, İbadet Alışkanlığı Kazandırma

Sorumluluk eğitimi esnasında davranışlarla model olmanın yanı sıra, yaşına ve gelişim dönemine uygun olarak çocuğa verilecek çeşitli sorumlulukları bilinçli, planlı ve kararlı bir şekilde özendirmek, benimsetmek önemlidir.

Sorumluluk eğitimi küçük yaşlardan itibaren çocuğun hayata dair temel becerileri geliştirmesini sağlayacak ve öz güvenini arttıracaktır. Bu bağlamda dinî ve ahlaki sorumluluk da çocukların kazanması gereken önemli gelişim ödevlerindedir. Ancak çocuklar dinen sorumluluk çağına erişinceye kadar dinî ve ahlaki sorumluluklar, onlara yüklenmeden yavaş yavaş, azar azar seviyelerine uygun olarak kazandırılmalıdır. Bu süreçte korku değil sevgi merkezli, zorlaştırıcı değil kolaylaştırıcı, baskıcı değil müsamahalı tutum ve davranışlar göstermek önemlidir.

Bu açıdan bakıldığında Hz. Peygamber'in çocuklara; yemeğe başlamadan önce ve yedikten sonra ellerin yıkanması, besmele ile başlayıp, dua ile bitirilmesi, sağ elle, önünden ve tabağın kıyısından alınması⁷² gibi bazı temel alışkanlıklarla, ayakkabıları düzeltmek, mektup dağıtmak, abdest için su ve leğen hazırlamak, misafirlere içecek dağıtmak⁷³ gibi yapabilecekleri türden bazı basit görev ve sorumluluklar vererek onları hayata hazırladığı görülmektedir.

Hz. Peygamber'in, inanç eğitiminde ayrıntıları ergenlik dönemine tehir ettiği, bununla birlikte yeri ve zamanı geldikçe sade bir üslupla küçük çocukları da iman etmeye davet ettiği ve bazı iman esaslarını öğrettiği olmuştur. Henüz büluğ çağına gelmemiş olan İbn Seyyâd'a: "*Benim Allah'ın elçisi olduğuma şehadet eder misin?*" demesi⁷⁴ ve bir Yahudi çocuğunu Müslüman olmaya davet etmesi⁷⁵ bu hususlara örnek verilebilir.

Hz. Peygamber'in çocuklarla ilişkilerinde üzerinde durduğu konulardan biri de onlara ibadet alışkanlığı kazandırmaktır. O'nun çocuklarla iletişimde daha çok örnek olma yolunu, sevgiyi, ilgiyi, değer vermeyi

⁷² Tirmizî, Et'ime, 39, 47; Ebû Dâvûd, Et'ime, 12, 16, 20, 53 Buhârî, Et'ime, 2,3; Müslim, Eşribe, 108.

⁷³ Buhârî, Cihad, 74, Vudû 16, Eşribe 21; Müslim, Taharet, 69-71; Ebû Dâvûd, Edeb, 137; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/358.

⁷⁴ Buhârî, Cihad, 182; Tirmizî, Fiten, 63.

⁷⁵ Ebû Dâvûd, Cenâiz, 5.

ifade eden sözsüz iletişim öğelerini kullandığına yukarıda işaret edilmişti. Bu tutumu ibadet alışkanlığı kazandırmaya çalışırken de devam etmekte, ayrıca burada öğüt verme yöntemini de sıklıkla kullandığı görülmektedir.

Enes'in, Hz. Peygamber'in kendisine yaptığı öğütlere dair şu açıklamaları, bize çocuklara dinî ve ahlaki sorumluluklar kazandırırken hem içerik hem de yönetime dair kıymetli bilgiler vermektedir:

“Resûlullah'ın bana ilk tavsiyesi şu oldu: *'Sana sır olarak verdiğim şeyleri kimseye açıklama. Güvenilir bir kişi ol!'* Bundan dolayı annem ve hanımları benden Peygamberimize ait gizli konuları sorduklarında kesinlikle bir şey söylemezdim.”⁷⁶

Sonra bana şunları söyledi: *“Oğulcuğum! Abdestini tam ve güzelce al ki ömrün uzun olsun. Koruyucu melekler de seni sevsin ve korusun. Oğulcuğum! Gusül abdesti alırken güzelce yıkan. Saç diplerini iyice ıslat ve tenini de güzelce temizleyerek yıkan. Şayet böyle yaparsan, yıkandığın yerden ayrılırken günah ve hatalarından da arınmış olarak çıkarsın. Oğulcuğum! Elinden geldikçe abdestli ol. Çünkü kim abdestli olarak ölürse ona şehitlik sevabı verilir.*

Oğulcuğum! Namaz kılarırken, rükûa gidince ellerinle dizlerini sıkıca tut, parmaklarını birbirinden ayır. Dirseklerini yanlarına yapıştırma. Oğulcuğum, rükudan kalkınca her uzvun tam olarak yerine gelsin. Çünkü Allah, kıyamet gününde rüku ile secde arasında belini doğrultmayana merhamet etmeyecektir. Oğulcuğum secde edince de alnını ve ellerini yere tam olarak koy. Horozun yeri gagalaması gibi sen de secdeden çabuk kalkma. Secdede kollarını yere serme. Namazda sağa sola bakmaktan sakın. Oğulcuğum! Namazını devamlı olarak kılmaya özen göster... Eğer buna özen gösterirsen, melekler de senin için rahmet dileğinde bulunurlar. Müslümanların büyüklerine hürmet, küçüklerine de sevgi göster.”⁷⁷

“Oğulcuğum, ailenin yanına girdiğin zaman selam ver. Bu, senin ve ailen için bereket olur.”⁷⁸

“Oğulcuğum, Kur'an okumaktan geri durma. Zira Kur'an ölü kalbe hayat verir, kötü ve çirkin şeylerden ve haddi aşmaktan insanı korur.”⁷⁹

⁷⁶ Buhârî, İstî'zân, 46. Müslim'de de buna benzer şöyle bir rivayet vardır: *“Hz. Peygamber bana bir sır söyledi, ondan sonra bu sırrı kimseye haber vermedim. Onu bana Ümmü Süleym de sordu ama ona da haber vermedim.”* Müslim, Fedâilü's-sahabi, 146.

⁷⁷ Taberânî, *Mu'cemu'l-ıvâsât*, (thk. Târik b. İvazullah -Abdülmuhsin b. İbrâhim), VI/123-125, Darü'l-Haremeyn 1415.

⁷⁸ Tirmizî, İstî'zan, 10.

⁷⁹ Deylemi, *Müsnedü'l Firdevs*, II / 377.

*“Oğulcuğum, eğer hiç kimseye karşı kalbinde kötülük beslemeden sabaha ve akşama erişmeyi başarabilirsen bunu yap. İşte bu benim sünnetimdir. Kim benim sünnetimi yaşattırursa beni sevmiş olur. Kim de beni severse cennette benimle birlikte olur.”*⁸⁰

Buradan anlaşılacağı üzere, Hz. Peygamber’in çocuklara kazandırmak istediği temel ahlaki özellikler, sır tutmak, güvenilir olmak, doğruluk, büyüklerine hürmet, küçüklerine sevgi göstermek, kalbinde kimseye karşı kötülük beslememek, ayırım yapmaksızın herkese selam vermek, ayrıca kendi evine de selamla girmektir. Öne çıkan ibadetler ise abdest almak, namaz kılmak ve Kur’an okumaktır.

Burada Enes’in kaç yaşlarında olduğunu bilmiyoruz ancak Hz. Peygamber’in öğrettiği konularda açıklamalara girmesine, çocuktan yapmasını istediği şeylerin gerekçelerini, hikmetini anlatmasına bakılırsa Enes’in çocukluk döneminden çıkmaya başladığı düşünülebilir. Burada dikkat çeken başka önemli bir husus ise, Hz. Peygamber’in Enes’e verdiği öğütlerinde hep olumlu motifler kullanmasıdır. ‘Şunları yap’ veya ‘şunları yapma’ diye başlayan cümlelerden sonra ‘şayet bunlara dikkat edersen’ diye devam eden ifadeleri tamamlayan cümlelerinin tamamı ‘olumlu’ teşviklerdir. ‘Eğer yapmazsan’ diye devam edip tehdit, ceza veya benzeri bir olumsuzlukla biten bir ifade yoktur. Çocukların din ve ahlak eğitiminde bu hususa her zaman dikkat edilmelidir.

Hz. Peygamber cami ortamından çocukların da istifade etmelerine özen göstermiştir. Mescid-i Nebevi’de vakit namazlarında bile erkeklerin arkasında saf oluşturacak kadar çocuk bulunması⁸¹, omuzunda çocuklar ile namaz kılması⁸² hatta bu hâldeyken cemaate namaz kıldırması⁸³ ve Cuma hutbesi okuması⁸⁴ çocukların namaz alışkanlığı kazanmasına ne kadar önem verdiğini göstermektedir.

Hz. Peygamber’in namaz üzerinde ısrarla durduğu, çevresindeki çocukları her fırsatta namaz konusunda teşvik ve takip ettiği görülmektedir; Mesela Enes, Hz. Peygamber’in sabah namazına çıkarken altı ay kızı Fatıma’nın kapısına uğrayıp onları namaza çağırdığını bildirmektedir.⁸⁵

⁸⁰ Tirmizî, “İlim”, 16.

⁸¹ Ebû Dâvûd, Salât, 96.

⁸² Ebû Dâvûd, Salât, 164, 165.

⁸³ Müslim, Mesâcid, 43.

⁸⁴ Tirmizî, Menâkıb, 30.

⁸⁵ Tirmizî, Tefsir, 34.

Bir gece teyzesi Meymûne'nin yanında kalan Abdullah b. Abbas'ı görünce, "Çocuk namaz kıldı mı?" diyerek kontrol etmiştir.⁸⁶

Hz. Peygamber'in çocukların küçük yaşlarda 'Oruç' ibadetine alıştırılmasını istediğine, annelerin de oruçlu küçük çocuklarını yünden oyuncaklarla oyalayarak açlıklarını unutturmaya çalıştıklarına dair rivayetler bulunmaktadır.⁸⁷ Keza, çocukların 'Hac' gibi meşakkatli bir ibadete katılmalarına da müsamaha gösterdiği, hatta teşvik ettiği görülmektedir.⁸⁸

Hz. Peygamber'in çocuklara gerek sorumluluk verme gerekse ibadet alışkanlığı kazandırma gayretinin altında çocukları toplumun bir parçası olarak görme ve onların çocuk olmalarını göz ardı etmeden sosyal hayata katma düşüncesinin olduğu görülmektedir. Çocukları hem sosyal hayatın içinde istemek hem de onlardan yetişkin davranışı beklemek fitrata aykırıdır. Hz. Peygamber bu durumu dikkate alarak, çocukların ağlamaları karşısında namazını kısaltmış; namaz kılarken oyun oynamak istemeleri karşısında da onları kah omuzuna kah kucağına alarak namazını devam ettirmek suretiyle hem ibadetine ara vermemiş hem de onların oyun isteklerine cevap vermiştir.

3.3. Dua Etmesi ve Dua Öğretmesi

Araştırmalar, çocukların dua ve ibadet konularına ilgisinin yüksek olduğunu ve yetişkinlerin doğru tutumlarıyla zaman içinde gelişecek olan dua anlayışının, çocuğun hem Allah'la iletişim kurarak dinî gelişimine katkı sağlayacağını hem de korkularla dolu olan çocukluk döneminde duygusal ve sosyal gelişimine destek olacağını göstermektedir.

Çocuğun fitratında var olan inanma, bağlanma ve güvenme yönelimi; dua ve seviyeye uygun ibadetlerle aktif hale gelir. Küçük yaşlardan itibaren edinilen dua alışkanlığı, çocuğun yavaş yavaş Allah ile aracısız bir biçimde iletişim kurmasını, Allah'ın varlığını, gücünü hissetmesini, O'na yönelmesini sağlamakta böylece dinî duyguyu bizzat tecrübe etmesine, aynı zamanda kendini güvende hissetmesine vesile olmaktadır.

Çocukların dualarının, onların Allah tasavvurları ile yakından alakalı olduğu bilinmektedir. Bu nedenle sevgi motifli Allah tasavvuruyla yetişen çocuklar, korku motifli yetişenlere göre Allah ile daha sağlıklı bir iletişim kurabilmekte, Allah'a daha sık ve düzenli dua etmekte, daha huzurlu hissetmektedirler.

⁸⁶ Ebû Dâvûd, Tatavvu', 26.

⁸⁷ Buhârî, Savm, 47; Müslim, Sıyâm, 136, 137.

⁸⁸ Müslim, Hacc 409; Nesâî, Menasik, 15.

Bu açıdan Hz. Peygamber'in çocuklarla ilişkilerine bakıldığında, duanın önemli bir yeri olduğu görülür. Hz. Peygamber hem kendisi bizzat çocuklara dua etmiş hem de onların nasıl dua edeceklerini öğretmiştir.

Hz. Peygamber'in kendisinin çocuklara yaptığı dua örnekleri için şunlar verilebilir:

Üsâme b. Zeyd naklediyor: Resûlullah beni alır, bir dizine oturtur, (torunu) Hasan'ı da öbür dizine oturturdu. Sonra bizi bağrına basıp şöyle derdi: *"Allah'ım, bu ikisine merhamet et! Ben de onlara merhamet ediyorum!"*⁸⁹

Abdullah b. Abbas da bir gün Resûlullah'ın kendisini kucaklayarak *"Allah'ım! Ona Hikmet'i öğret"* diye dua ettiğini bildirmektedir.⁹⁰

Annesi Ümmü Süleyman ile birlikte huzuruna gelen küçük hizmetkârı Enes için Hz. Peygamber şöyle dua etmiştir: *"Allah'ım (bu yavruya) bolca mal ve evlat nasip et. Verdiğin nimetlerin kendisi için bereket dolu olmasını ihsan buyur!"*⁹¹

Hz. Peygamber, torunları Hasan ve Hüseyin'e; *"Her tür şeytandan, haşereden, kem nazardan Allah'ın tam kelimelerine (sonsuz iradesine ve hükmüne) sığınırım"* diye dua etmiş, sonra da *"Atanız İbrahim de bu duayı oğulları İsmail ile İshak için yapardı"* buyurmuştur.⁹²

Hz. Peygamber'in çocuklara öğrettiği dualar için de şu örnekler verilebilir:

Hz. Peygamber'in torunu Hasan, Hz. Peygamber'in vitir kunutlarında okuması için kendisine şu dua cümlelerini öğrettiğini nakleder: *"Allah'ım, hidayete erdirdiklerinle beraber beni de hidayete erdir. Sıhhat ve afiyet verdiklerinle beraber bana da afiyet ver. Himaye ettiğin kimseler gibi beni de himaye et. Bana verdiğin nimetleri bereketlendir. Verdiğin hükmün şerrinden beni koru. Hükmü sen verirsin, senin üstüne hüküm verecek kimse yoktur. Senin dost olduğun kimse asla zelil olmaz. Eksiklikler sana yakışmaz. Ey Rabbimiz! Yücesin ve kutlusun."*⁹³

Übâde b. Sâmit'in oğlu Kays'a hitaben de; *"Sana Cennet kapılarından birini öğreteyim mi?"* dedikten sonra, *"Allah'tan başka güç ve kudret sahibi yoktur"* cümlesini öğretmiştir.⁹⁴

Hz. Peygamber, kendisi çocuklara dua ettiği gibi anne-baba ve diğer büyüklere de çocuklara dua etmelerini isterken, beddua etmekten

⁸⁹ Buhârî, Edeb, 22.

⁹⁰ Tirmizî, Menakıb 50; İbn Mâce, Mukaddime, 11.

⁹¹ Buhârî, Deavât, 47.

⁹² Buhârî, Enbiyâ, 10.

⁹³ Tirmizî, Vitr, 10.

⁹⁴ Tirmizî, Da'vet, 141.

sakınmalarını öğütlemiştir; “Kendinize, çocuklarınıza, hizmetçilerinize ve mallarınıza beddua etmeyiniz. Olur ki, Allah’tan istenilenlerin ihsan edildiği bir zamana rastlarsınız da Allah dilediğinizi kabul ediverir.”⁹⁵

Çocuklar sevdikleri büyüklerinin söz ve davranışlarını modelleyerek öğrenirler. Bu dönemde büyüklerinin ağzından çıkan şeyleri tekrar ederek öğrenir ve bunları dile getirmekten hoşlanırlar. Yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi Hz. Peygamber, çocukların bu fitri durumlarının farkında olup onlara dua öğretmekte ve dua etmektedir. Hz. Peygamber’in çocuklara ettiği ve öğrettiği duaların içeriklerine bakıldığında; merhametin, bereketin, tüm şerlerden Allah’a sığınmanın ve Allah’ın sonsuz kudretinin yer aldığı görülmektedir ki bunlar, bir taraftan çocukların inanç eğitimini sağlarken diğer taraftan da üstün bir güce bağlanma ve güvende olma ihtiyacını karşılamaktadır.

3.4. Alternatif Getirme, Rehberlik Etme

Eğitimde bir şeyi sadece yasaklamak ya da engellemek yeterli değildir, yasaklanan ve engellenen şeyin yerine ne yapılacağını gösterilmesi de gerekir ki süreç anlam kazansın. Hatta eğer muhatap, çocuklar ise, onlara sürekli yasaklama ve engellemeler yerine, doğru tutum ve davranışlara rehberlik edici ve onları pekiştirici yaklaşımlar değerlidir ve çocuk için anlamlıdır. Ceza bir davranışın yanlış olduğunu gösterse de doğru davranışın ne olduğunu açıklamaz. Bu yüzden yanlış davranışın reddedilmesinden ve cezalandırılmasından daha önemli olan, doğru davranışın onaylanması ve ödüllendirilmesidir.

Çocuklar, bir şeyi yapmamak için kendilerini frenleyecek güçte değildirler. Onların olayları iradeleriyle kontrol etmeleri için zamana ihtiyaçları vardır. Bu itibarla onaylanmayan bir davranış sergilediklerinde çocuklara “*Yapma! Günah! Haram!*” gibi olumsuz talimat ve eleştiriler yerine, onlara “*öyle değil, şöyle yap*” gibi alternatifler sunulmalıdır. Bu konuda Hz. Peygamber’in uygulamalarından birkaçı şöyledir:

Küçük bir çocukken Ensar’dan birinin hurma ağaçlarını taşıyan Râfi b. Amr’ı bahçe sahibi yakalayıp Hz. Peygamber’in huzuruna getirdi. Olay Hz. Peygamber’e anlatılınca o, önce çocuğa: “*Yavrum, bu adamın hurma ağaçlarını niçin taşıladın?*” diye sordu. Râfi b. Amr; “*Ya Resûlallah! Aç idim, karnımı doyurmak için taşıladım*” dedi. Hz. Peygamber:

⁹⁵ Ebû Dâvûd, Vitr, 27.

“Yavrurum! Bir daha ağaçları taşlama, altına düşenleri al, ye. Allah seni doyurur” dedi. Sonra da: “Allah’ım! Bu yavrurunun karnını doyur” diye dua etti.⁹⁶

Burada Hz. Peygamber, müştekinin şikâyeti karşısında ne sözlü ne de beden diliyle hiçbir tepki göstermeden çocuğa önce yaptığı davranışın nedenini sormuştur. Çocuğun yaptığı açıklamayı yeterli ve kabul edilebilir bulmuştur. Çocuğu suçlamamış, yaptığı işin yanlış olduğu, haram işlediği gibi yargılayıcı tutumlara hiç girmemiştir. Çünkü bu tür yaklaşımlar iletişim değil, tek yanlı iletimdir ve rehberlik edici bir yanı yoktur.

Hz. Peygamber burada, Râfi’nin çocuk olmasını ve aynı durumla karşılaşma ihtimalini göz önünde bulundurarak da yerine getirilemeyecek öğütler, tavsiyeler, emirler ve yasaklar sıralamamış; sadece aynı durumda ne yapması gerektiğini öğretmiş, dua ederek de gönlünü hoş etmiştir.

Bir başka örnekte de Hz. Peygamber, kendi himayesinde yetişen çocuk sahabe Ömer b. Ebû Seleme’nin yemekte elini tabağın her tarafında gezdirdiğini görünce ona yumuşak bir edayla, “Yavrurum! Besmele çek, sağ elinle ve önünden ye!” uyarısında bulunmuştur.⁹⁷

Bu örnekte de yine Hz. Peygamber’in yukarıdaki tutumunu görüyoruz: Yanlış davranış üzerinde durmadan, yanlış yapan çocuğa kızmadan, eleştirmeden, ne yapmamasını uzun uzun anlatmadan, yumuşak ve müşfik bir eda ile yemeği nasıl yiyeceğini, yani doğru davranışı öğretmiştir.

3.5. Kolaylaştırma

Hz. Peygamber’in muhataplarıyla ilişkilerinde temel ilkesi, bizzat kendisinin şu ifadelerinde vurgulu bir biçimde görülmektedir:

“Allah, beni sıkıntı ve zahmet verici ve bunu arzu edici olarak değil, mualim ve kolaylaştırıcı olarak gönderdi.”⁹⁸

“**Kolaylaştırın**, zorlaştırmayın; müjdeleyin, nefret ettirmeyin ve hüküm verirken birbirinizle uyum içinde olun!”⁹⁹

“Şüphesiz din kolaylıktır; kim bu dini güçleştirirse, din onu mağlup eder. Siz ona yakın olanı yapınız, ılımlı olunuz.”¹⁰⁰

“Allah kullarına kolaylık gösterilmesinden memnun olur. Zorluk çıkaranlara ve başkalarına vermediği başarıyı ve sevabı, kolaylık gösterenlere verir.”¹⁰¹

⁹⁶ İbn Mâce, Ticarat, 67; Ebû Dâvûd, Cihad, 85.

⁹⁷ Buhârî, Et’ime, 2.

⁹⁸ Müslim, Talâk, 29.

⁹⁹ Buhârî, Cihâd, 164.

¹⁰⁰ Buhârî, İman, 29; Nesai, İman, 18.

¹⁰¹ Müslim, Birr, 77; Ebû Davud, Edeb, 10.

Hız. Peygamber, Hız. Aişe'nin bildirdiğine göre iki şeyden birisini seçmek durumunda kaldığında, günah olmadığı müddetçe muhatapları için hep kolay olanı tercih etmiştir.¹⁰²

Hız. Peygamber'in bu yaklaşımı, çocuklar için çok daha genişlemektir. O, kolaylaştırma ve sevdirmeye ilkesini her yerde, hatta hayatında en önem verdiği şeylerden biri olan namazda bile tereddütsüz uygulamıştır. Bilindiği gibi Hız. Peygamber'in namazlarında cemaat içerisinde yaşlılar, güçsüzler, kadınlar ve çocuklar da bulunmaktaydı. Bu nedenle cemaate namaz kıldıracakların namazı fazla uzatmamalarını istemiş,¹⁰³ çocuklar söz konusu olduğunda da genel prensiplerini ve kurallarını asıya almıştır. Onun şu sözleri konuyu ne kadar önemseydiğini göstermek için yeterli bir örnektir: *“Ben, uzatmayı arzu ederek namaza durduğumda bir çocuğun ağlamasını ışitir, onun annesini rahatsız etmesini istemediğim için namazı kısatırım.”*¹⁰⁴

İnsan fıtratı, zorluğa ve sıkıntıya gelemeyiz, gücünün üstündeki tekliflere direnir. Kur'an-ı Kerim, sıklıkla insanın bu zaafına dikkat çeker. Bu zaaf lar çocuklukta çok daha belirgindir. Çocuklar hem fiziksel hem zihinsel hem de duygusal yeterlikler açısından yetişkinlere göre daha zayıftırlar. Onlarda fiziksel güç ve dayanıklılık, soyut düşünce, muhakeme ve irade gücü sınırlıdır. Tecrübeleri de eksiktir, kendilerinden istenilen şeylerin birçoğuyla ilk defa karşılaşılıyor olabilirler. Bu nedenle birçok soyut kavramı, inanç konularını, ahlaki kuralları anlamlandıramazlar. İbadetlerin meşakkatlerine dayanamazlar. Bu yüzden sorumluluk üstlenmeye, kurallara, emir ve yasaklara uyma konusunda zaaf gösterebilirler.

Bunun için çocuklarla iletişimde 'kolaylık ilkesi'ne riayet etmek çok önemlidir. Onlara bir şey öğretirken olgunlaşma düzeylerini, hazır bulunuşluklarını gözeterek en kolay yolu seçmek, yapılması istenenin en kolayından başlamak, baskı ve zorlama olmadan ve severek yapacakları ortamlar oluşturmak, bıkkınlık vermeden yapabilecekleri kadarını istemek, yaptıklarında takdir edip pekiştirmek, yapmadıklarında olumsuz tepkiler göstermeden sabırla başka yollar denemek, en önemlisi de sözlü anlatımlardan daha çok iyi modeller sunmak, hep 'kolaylık' ilkesinin gereğidir.

Görüldüğü gibi çocuklarla iletişimde 'kolaylık' ilkesini ve diğer süreçleri etkili yönetebilmenin ön şartı, her bir çocuğun gelişimsel özellikleri,

¹⁰² Buhârî, Menâkıb 23, Edeb 80; Müslim, Fedâil 77-78.

¹⁰³ Buhârî, İlim, 28.

¹⁰⁴ Buhârî, Ezan, 65.

bireysel farklılıkları, algı, yetenek, ilgi ve meraklarıyla, davranış şekilleri ve psikolojisi konusunda bilgi ve gözlem sahibi olmak, yani onu bütün yönleriyle iyi tanımaktır.

4. “Alıcı” Olarak Çocukların Hz. Peygamber’in Mesajlarına Karşı Tutumları

Alıcı, iletişim sürecinde kaynağın gönderdiği mesaja muhatap olanlardır. Bu bildiride alıcı durumunda olanlar sahabe çocuklar olduğu için, kısaca çocukların Hz. Peygamber’e ve onun mesajlarına karşı tutumundan da bahsedilecektir. Bu konuyu daha iyi anlayabilmek için Hz. Peygamber’in, Allah’ın elçisi olarak geldiği toplumda çocukların sosyal hayattaki yerine kısaca temas etmek yararlı olacaktır.

Peygamberimizin risaletle görevli olarak geldiği dönemde, dünyanın birçok yerinde olduğu gibi cahiliye Arapları arasında da çocukların farklı nedenlerle ve şekillerde öldürüldüğü bilinmektedir. Öldürülen çocuklar arasında erkek çocukları da olmakla birlikte daha çok ailenin en zayıf üyesi olarak görülen kız çocukları bulunmaktadır. Öldürülme nedenleri içinde de en yaygın olanlar; fakirlik korkusu, namus kaygısı, uğursuz görme, bedensel engeller, putlara kurban sunma gibi anlayışlar gelmektedir.¹⁰⁵

Böyle bir anlayışın yaygın olduğu bir toplumda Hz. Peygamber’in tebliğ ettiği yeni dinin hiçbir ayırım yapmaksızın her varlığın yaşama hakkını öne çıkararak öğretmeleri, büyük bir değişim ve dönüşüme yol açmıştı. Bu bağlamda sosyal hayatta bilhassa kadınların ve çocukların yeri ve değeri yeniden tanımlanmıştı. Yeni düzende çocuklar, Allah’ın anne babalara verdiği en değerli hediye ve emanet kabul edilmiş, bilhassa kız çocukları ‘özel’ sayılmıştı. Hz. Peygamber çocuklarla sevgi, şefkat ve merhamet merkezli bir iletişim kurmuş, her vesileyle onları sosyal hayatın içine almış, ibadet hâlindeyken bile onlara verdiği değeri etrafında-kilere yaşayarak göstermiştir.

Çocuklar, seven, ilgilenen, anlayan, hoş gören, güven veren kişilerden etkilenirler. Bu tür kişilerden öğrenir, bunları rol model alırlar. İletişim engelleri açısından çocuklar, en avantajlı hedef kitledir. Onlarda yetişkinlerde olduğu gibi ön yargılar, kalıplaşmış düşünceler, gelenek, atalar dini, zan, taassup ve hevâ gibi dinî iletişim engelleri yoktur. İletişimde

¹⁰⁵ Yavuz Yıldırım, “İslam Öncesi Arap Yarımadasında Çocuk Öldürme Olgusu”, İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2002 (7), 79-111; Ahmet Acarlıoğlu, “Câhiliye Arap Toplumunda Kız Çocuklarının Katli Meselesi: İslam Tarihi Perspektifinden Değerlendirme”, Cumhuriyet İlahiyat Dergisi, Haziran 2019, 23 (1): 441-460.

çocuklardan kaynaklanan bilgi ve tecrübe eksikliği, algılama, irade ve muhakeme yetersizliği olabilir. Bunlar çocukların masumiyet ve gelişim düzeyi ile ilgili özelliklerdir. Kaynak kişinin bu gelişimsel özelliklerin farkında olması, sabırla, hoş görüyle, sevgi ve merhametle davranması hâlinde bunlar, iletişim engeli teşkil etmezler. Asıl iletişim engeli, kaynağın emirler ve yasaklar sıralaması, nutuk çekmesi, tehdit etmesi, yargılaması, eleştirmesi, suçlaması, alay etmesi, dinlemeden, anlamadan çocuğun davranışlarını yorumlaması, analiz etmesi, tanı koymasındır.

Yukarıda verilmiş örneklerde görüleceği gibi Hz. Peygamber kaynak olarak, çocuklarla samimi ve etkili bir iletişim kurmuştur. Mesajlarını çocuklara uygun düzenlemiş, çocukları etkileyecek iletişim kanalları kullanmış, bunlar karşısında çocuklar da Hz. Peygamber'i çok sevmiş, onun sözlü-sözsüz bütün mesajlarını ilgiyle takip etmiş ve onu modellemeye istekli olmuşlardır.

Sonuç

Hz. Peygamber'in örneğinde çocuk, Allah'ın insana verdiği en değerli 'hediye' aynı zamanda en büyük 'imtihan'dır. Çocuğun varlığı ayrı, yokluğu ayrı bir imtihandır. Bütün çocuklar 'masum' ve 'tertemiz bir yaratılış'la gelir dünyaya. 'Hürmet'e layık, 'ilgi'ye ve 'korunma'ya muhtaçtır. Bu yaklaşım, çocukların çok özel bir 'emanet' olarak görülmesini, büyük bir 'mutluluk' kaynağı olduğu kadar, 'hüzün', 'keder' ve 'acı'lara da sebep olabileceğini göstermektedir, insanlık tarihi bunun örnekleriyle doludur. Bu yüzden çocuk sahibi olmak, doğum öncesinden başlayarak bilinçli bir hazırlık, doğumla birlikte de onun iyi bir insan olması için zamanın bütün imkân ve şartlarını değerlendirmek gibi ciddi bir sorumluluk gerektirmektedir.

Hz. Peygamber'in çocuklarla iletişimi incelenirken, yorum ve değerlendirmelerde bulunurken ve günümüze mesajlar almaya çalışırken bizi sınırlandıran bazı faktörler bulunmaktadır. Bunların başında, rivayetlerde yer alan çocuk kahramanların neredeyse tamamının, olayın geçtiği esnadaki yaş aralıklarını bilememek gelmektedir. Günümüz eğitiminde, bireylerin yaş aralıklarına göre değerlendirilen gelişim dönemleri ve her dönemde fiziksel, bilişsel, sosyal, duygusal vb. gelişim alanlarında karakteristik gelişimsel özellikler üzerinde durulmakta ve bunlar çok önemsenmektedir. Dinî ve ahlaki gelişim özellikleri de bunlardan bağımsız değil, bunlarla iç içedir. Bu bakımdan Hz. Peygamber'in çocuklarla iletişimini, 'kaynak' olarak gösterdiği tutum ve davranışları, mesajlarını yani öğretim konusu yaptığı şeyleri, iletişim yollarını daha çok

ilke düzeyinde anlamaya çalışmak ve bunlardan günümüze yansıtımlar yapmak gerekmektedir.

Hız. Peygamber çocuklarla iletişimde sevgiyi, merhameti, hoşgörüyü, sabrı, bağışlamayı öne çıkarmış, verdiği mesajların çocuğa göre olmasına, tedricî olarak verilmesine, zamanında yerinde ve yeterince olmasına, sade, basit, açık ve net olmasına özen göstermiş, çocuklardan istediği şeyleri emir ve yasaklar hâlinde uzun uzun sıralamak yerine kendisi yaparak yaşayarak örnek olmuş, onlara da yapabilecekleri türden görev ve sorumluluklar vermiş, çocukluk döneminin ileriki yaşlar için önemli bir hazırlık evresi olduğu bilinciyle bilhassa temel alışkanlıklar kazanmaları için gayret göstermiştir.

Müslüman kimliği için vazgeçilmez olan iman esaslarını, temel ibadetleri ve ahlak konularını öğretmiş, bütün bunları öğretirken kolaylaştırmayı ve sevdirmeyi esas almış, zorlaştırmaktan ve soğutmaktan, güvenlerini sarsacak tutum ve davranışlardan uzak durmuştur. Aynı zamanda öğretmek istediği şeylerin çocuklara sağlayacağı yararları da belirterek onları motive etmiştir.

Hız. Peygamber, çocuğu önce ‘çocuk’ olarak görmüştür. Bu yaklaşımı, çocuğun varlığını dikkate almak, değerli görmek, empati kurmak, seviyesini gözetmek, anlamaya çalışmak, ilgi, istek, beklenti ve ihtiyaçlarını takip etmek, söz hakkı vermek, her hâlükârda kabul dili kullanmak, yani olduğu gibi kabul etmek şeklinde tecelli etmiş ve her çocuğun kendini özel hissetmesini sağlamıştır. Çocuğu ‘çocuk’ olarak gördükten sonra da değer verme ve ‘birey’ olarak görme yaklaşımıyla, çocuğa yetişkin gibi davranmış ama hiçbir zaman ondan yetişkin davranışı beklememiştir.

Hız. Peygamber Allah tarafından eğitilmiş, muhataplarını da ilahî kaynaktan aldığı bilgiye dayanarak eğitmiştir. Dolayısıyla o, vahiy karşısında öğrenen, muhatapları karşısında öğreten konumundadır. İnsanı ve eğilimlerini çok iyi bilmektedir. Hız. Peygamber’in bütün muhataplarıyla olduğu gibi çocuklarla iletişimde de öne çıkan temel ilke, fıtrata uygun öğretileri, fıtrata uygun öğretmesi, çocuklardan uymalarını istediği şeylere onlardan önce ve çok daha fazlasıyla kendisinin uymasındır denilebilir.

OTURUM BAŞKANI– Umut Bey’e ben de teşekkür ediyorum. Gayet açık mesajlarını verdi, benim ilave etmemi gerektirecek bir şey yok. Tekrar teşekkür ediyoruz.

Şimdi, ikinci tebliğ, Çocukluk Tarihinde İslam’ın Etkisi, Ayhan Öz. Çocukluk Tarihinde İslam’ın Etkisi yani İslam evrensel, bütün insanlığa değerler getirmiştir, çocuklarla ilgili değerler nelerdir, herhâlde bu konular üzerinde duracaktır Ayhan Bey.

Ayhan Bey, buyurun.

Doç. Dr. AYHAN ÖZ (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi)– Saygıdeğer Başkanım, değerli dinleyiciler; hepini-ze saygılarımı sunuyorum.

Ben kendime ayrılan süre içerisinde Çocukluk Tarihinde İslam’ın Etkisi başlıklı konuyu ana başlıkları etrafında toparlamaya çalışacağım.

ÇOCUKLUK TARİHİNDE İSLAM'IN ETKİSİ

Ayhan ÖZ*

İnsanoğlunun tarihî süreçte bireysel ve toplumsal olarak geçirdiği tüm tecrübeler onun hayata, varlığa ve daha özelde ise insana bakışını etkilemiştir. Bir manada insan, tecrübe ettiği hayat üzerinden kendini her defasında yeniden okumuş, kendiyile farklı açılardan yeniden tanış olmuştur. Çocuk ve çocukluk kavramları da bu etkileşimden nasibini almış, tarihi süreçte bu iki kavrama yüklenen anlam ve işlevler farklılaşmıştır. Avcı toplayıcı toplumlardan tarım toplumuna, tarım toplumundan endüstri toplumuna, endüstri toplumundan bilgi toplumuna geçiş çocuğa bakışta da ciddi değişimleri beraberinde getirmiştir. Tecrübe ettiği farklı ekonomik modellerin yanında insanoğlunun varlığa bakışını etkileyen başkaca dinamikler de vardır ki hiç şüphesiz din bunların en önemlilerinden biridir. Dinler varlığa dair bütünlükçü bir bakış açısı sunma iddiası taşırlar. Özellikle insana bakış, onun varlık düzlemindeki değer ve konumu, bu bütünlükçü bakışın nirengi noktasını teşkil eder. İnsana verilen değer ise ilk olarak kendini çocukta ve çocuklukta gösterir. Zira insan onurunu taşımak bakımından çocuk ile yetişkin arasında bir fark olmasa gerektir. Çocuğun değer görmediği bir toplumda yetişkinlerin de sahici bir değere sahip olması açıkçası mümkün değildir. Çocuğa verilen değer en önemli göstergelerinden biri çocuk üzerine yapılan çalışmalardır. Çocukluk kavramı ve çocukluk tarihi üzerine yapılan çalışmaların ilk örneklerinin Batılı bilim insanlarına ait olması bu alanda Batı merkezli bir anlayışı da hâkim kılmıştır. Hatta öyle ki “çocukluk”² kavramının Aydınlanma sonrası süreçte Batı'nın icat ettiği bir kavram olduğu dahi iddia edilmiştir. Hâlbuki insanlığın dünyadaki serüveninde temel değiştirici dinamiklerden bir olan ve insanla yaşıt kabul edilen “din”in çocukluk tarihine etkisi

¹ Doç. Dr., İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü Din Bilimleri Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

² “Çocukluk”, kendine ait özellikleri ile bebeklik ve yetişkinlik arasında ayrı bir evreye işaretle kullanılan bir kavramdır. Aries'e göre yetişkinlerde bu evreye dair farkındalık ve bilinç durumu ancak 17. yüzyıl Batı toplumunda ortaya çıkmıştır.

incelenmeye değer bir konudur. Zira hayatı kucaklama iddiasında olan bir dinin, insan soyunun ve onun eliyle dünyadaki düzenin devamına aracılık edecek olan çocuğu görmezden gelmesi düşünülemez. Acaba dinler, bu çalışma özelinde ise İslam dini, çocuğa bakışta ne türden bir değişime öncülük etmiş, ona nasıl bir değer biçmiştir? Bu çalışmada temelde bahsi geçen sorulara cevap aranacak ve böylece İslam dininin, çocukluk tarihinde nasıl bir dönüşüme öncülük ettiği meselesi bazı temel kavramlar çerçevesinde ele alınmaya çalışılacaktır.

Bu bildirinin amacı iki maddede özetlenebilir. Birinci amaç, geçmişten günümüze doğru çocukla ilişkili algının sürekli iyiye doğru gittiği ve nihayetinde çocuğun modern Batı toplumunda hak ettiği değere kavuştuğu; hatta çocukluğun, Batı'da inşa edilen bir kavram olduğu şeklindeki algıyı alttan alta işleyen Batı merkezli çocukluk tarihi yaklaşımının sorgulanmasına katkı sunmak; İslam'ın bu konudaki özgün katkısını ortaya koymaktır. İkinci amaç ise İslam'da ya da İslam geleneğinde çocuk dendiğine genelde Hz. Peygamber dönemine, onun sünnetine müracaat etmek şeklinde kendini gösteren temayülün meselenin etraflıca ele alınması noktasındaki yetersizliğine dikkat çekmek; İslam'ın bu konudaki katkısını daha sağlıklı analiz edebilmek için bu alanda ortaya konan ilke ve pratiklerin hem kendisinden önceki hem çağdaşı hem de kendinden sonraki toplum ve medeniyetlerle mukayese edilerek incelenmesinin önem ve gerekliliğine dikkat çekmektir.

1. Tarihi Süreçte Çocuk ve Çocukluk

Çocuk ve çocukluk, kimi zaman birbirinin yerine ikam edilen, esas itibarıyla farklı muhteva ve arka plana sahip olan iki farklı kavramdır. Çocuk ontolojik bir gerçekliğe işaret ederken çocukluk inşaî bir kavram olarak karşımıza çıkar. Çocuk, anne babadan dünyaya gelen biyolojik bir varlık olarak tüm toplumlarda var olagelmiş ortak bir fenomendir. Bu anlamda çocuksuz bir toplum düşünmek imkânı yoktur. Çocukluk ise başta modern psikoloji olmak üzere sosyoloji, antropoloji gibi farklı disiplinlerin tespit ve bulguları ile gün yüzüne çıkan bazı temel nitelik ve ilkeler üzerinden çocukların ayrı bir sosyal grup olarak tanımlanmasına karşılık gelen bir kavramdır. Bir başka ifadeyle çocukluk; bebeklik ile yetişkinlik arasında kendine özgü özellikleriyle tanımlanan ayrı bir dönemi ifade etmektedir. Çocuk tarihi alanındaki çalışmaların öncüsü sayılan Philippe Aries, çocukluğun 17. yüzyılda icat edilmiş bir kavram olduğunu iddia etmektedir. Aries, özellikle bu yüzyıldan öncesine ait görsel objelerde çocuklara yer verilmemiş olmasını bu iddiasını

temellendirmek için kullanmakta ve bu durumu çocuğun özgül niteliklerine karşı belirgin bir kayıtsızlık olarak görmektedir .

Çocuk tarihi konusunda yapılan çalışmalara öncülük etmiş olmakla birlikte Aries yetersiz sayılabilecek bulgulardan yola çıkarak çok çabuk genellemelere gitmekle eleştirilmiştir. Aries'in bu türden bir iddia ortaya koymasında Batı'nın Orta Çağ'da yaşadığı travmatik sürecin etkisi olsa gerektir. Aries, 17. yüzyıla kadar insanoğlunun, çocukluğun kendine ait hususiyetlere haiz bir dönem olduğuyula ilişkili bir bilinçten yoksun olduğu yönündeki iddiasında kendisine yöneltilen eleştiriyi haklı çıkartacak türde bir genellemeye başvurmaktadır. Çünkü 17. yüzyıla gelinceye kadar farklı toplumlara ve farklı dönemlere ait tecrübeler çocuğun yetişkinden ayrı mülahaza edildiğini ve çocuklara değer verildiğini gösteren örneklerle sahiptir. Örneğin Antik Roma'da çocuk sahibi olmak genişleme ve güçlenmenin sembolü olarak görülmekteydi. Aynı şekilde Sümerlerde de çocuk değerliydi ve kişinin çok çocuk sahibi olması öbür dünyasının iyi olması anlamına geliyordu. Eski Mezopotamya uygarlıklarında kız ve erkekler altı yaşında okula gider, okuma yazma zenginlerin bir ayrıcalığı olarak kabul edilmezdi. İslam'da da çocuğun hususiyetine dair bolca örnek bulmak mümkündür ve bu çalışmada, İslam'ın çocuğun değerini tayin noktasında ne türden ilke ve önceliklere sahip olduğu izaha çalışılacaktır.

Genel anlamda çocuk tarihine bakıldığında avcı toplayıcı toplumlardan tarım toplumuna, tarım toplumundan modern topluma doğru bir çizginin takip edildiği görülür. Avcı toplayıcı toplumlar sürekli hareket hâlinde olan toplumlar olduğu için çocuk sayısı sınırlıydı. Zira çok sayıda çocuğun hareketliliğini sağlamak bir sorun oluşturuyordu. Hatta kimi topluluklarda zayıf ve hasta çocuklar, vahşi hayvanlar ve kötü hava şartlarıyla mücadele edemeyecekleri için ölüme terk ediliyor, engelli olarak dünyaya gelen çocuklar ise doğaüstü güçlerin bir cezalandırması olarak görülüyordu (Erkut vd., 2017, 17). Kimi toplumlarda ise çocuk sayısını sınırlamak için düşük amaçlı bitkiler kullanılıyordu. Avcı toplayıcı toplumlarda çocuk ölüm oranları çok yüksekti ve çocukluk ile yetişkinlik arasında uzun süren bir bekleyiş dönemi yoktu. Özellikle erkekler avlanma ritüellerinden hemen sonra yetişkin sayılıyorlardı .

Tarım toplumunun çocuğun dünyasında meydan getirdiği en önemli değişim iş gücüne katılımı ilgiliydi. Zira tarım toplumunda avcı toplayıcı toplumlara kıyasla çocuklardan aile ekonomisine daha fazla katkı sunması bekleniyordu. Onlardan, onlu yaşlara geldiklerinde tarlada ya da ev çevresinde çalışarak bu anlamdaki sorumluluklarını yerine getirmeleri isteniyordu. Tarım toplumuna geçiş çocuk sayısında da ciddi bir

artışı da beraberinde getirmiş, ortalama her ailede altı yedi çocuk sayısına ulaşılmıştır. Yani çocuk hem ekonomik açıdan hem de sayı bakımından toplumun önemli parçası hâline gelmiştir. Tarıma dayalı bir ekonomik model ihtiyaç duyulandan fazla üretim yapma imkânı sunmuş bu ise artı değeri ve buna bağlı olarak da toplumsal sınıfları ortaya çıkarmış, burjuvazi ve aristokrasiyi beslemiştir. Eğitim olanakları da buna göre şekillenmiş, üst sınıfa ait çocuklardan oluşan bir azınlığın eğitim alması sağlanmış, genel anlamda çocuklar eğitimden mahrum kalmışlardır. Bu dönem için çocukluktan yetişkinliğe geçişin çok erken yaşlarda gerçekleştiği; çocuklardan özellikle babaya karşı mutlak bir itaat beklendiği, bu konuda zafiyet gösterenlerin cezalandırıldığı hatta kimi zaman infaz edildiği; çocukların yaşlılık dönemlerinde anne babalar için ekonomik bir güvence olarak görüldükleri söylenebilir. Toplumsal statü itibariyle bakıldığında kadınların ve çocukların köleliğin bir üstünde kabul edildiği, genel anlamda toplumda değer görmedikleri anlaşılmaktadır. Bu dönemin en önemli özelliklerin biri de -tıpkı avcı toplayıcı toplumlar gibi- çocuk ölüm oranlarının yüksekliğidir. Çoğu çocuk en az iki kardeşinin ölümünü görüyor, iki yaşına gelmeden ölen çocuk oranları %30 ile %50 arasında değişiyordu. Bununla birlikte çocuk sahibi olmak, özellikle de erkek çocuk sahibi olmak önemli görülürdü. Örneğin Mısır ve Mezopotamya toplumlarından çocuksuz çiftlere şüpheli gözülle bakılırdı. Yine bu dönemde çocukların çabuk olgunlaşmaları, olgun gibi davranmaları isteniyordu. Örneğin Romalılar “ihtiyar çocuk” (puer senex) olarak adlandırdıkları olgun çocuğu överlerdi. Yunan’da da yetişkinvari bir ciddiyet gösteren çocuklar takdir görürdü.

Çocukluk tarihi literatürü incelendiğinde her döneme ait söylemin bir önceki dönemin eleştirisi ya da reddi üzerine kurulduğu görülür. Her ne kadar avcı toplayıcı toplumlar, tarım toplumları ve modern toplumlar şeklinde bir okuma yapılmakta ise de çocukluk tarihini doğrusal bir düzlemde okumak yanıltıcı sonuçlar verir. Bir başka ifadeyle tarih öncesi toplumlardan bugüne gelinceye kadar tecrübe edilen her dönemde çocukla ilişkili algının sürekli iyiye doğru evrildiği söylenemez. Nitekim Elkind, Orta Çağ’da çocukların durumunun İlk Çağ’a göre daha kötü olduğunu, çocuk imgesinin mal ya da kölelikten farksız olduğunu iddia eder. 17. yüzyılda Amerikalı yerlilerin, Avrupalı göçmenlerin çocuklarını dövdüklerini gördüklerinde dehşete düştüklerinden bahsedilir. Aslında bu durum az gelişmiş toplumdan gelişmiş topluma geçişle çocuk imgesinin olumlandığı türünden bir iddiayı da geçersiz kılar. Nitekim sanayi toplum çocuk tarihinin en karanlık dönemlerinden biri

olarak kabul edilir. Zira bu dönemde çocuklar ucuz iş gücü olarak günde 12 saatten fazla çalıştırılmıştır. Bu nedenle Batı merkezli bir bakışla oluşturulmuş olan çocukluk tarihi anlatısının gözden geçirilmesi gerekmektedir. Özellikle de Aydınlanma sonrası süreçte Batı'da Hristiyanlık özelinde kendini gösteren din ve dinin temel değerine karşı çıkış, çocukluk tarihinin şekillenmesinde dinin etkisinin ön yargıdan uzak bir şekilde ele alınmasını güçleştirmektedir. Çocukluk kavramının modern döneme özgü bir kavram olduğu savunusunun altında da böylesi bir arka planın var olabileceği de dikkate alınmalıdır.

2. İslam'ın Çocukluk Tarihine Etkisi

Çocuk ve çocukluk kavramları insanlığın ortak katkısıyla yoğrulmuştur. Tarihi süreçte farklı toplumların tecrübe ettiği farklı ekonomik modeller ve sosyal sistemler çocuk kavramının muhtevasına ve çocukların toplumsal alandaki konum ve fonksiyonuna dair farklılıklara sebep olmuştur. Sosyoloji bilimi tarafından en önemli sosyal kurumlardan biri kabul edilen din, bireysel ve toplumsal hayatın pek çok alanına etki ettiği gibi çocuğa dair algı ve yaklaşımlarda da dönüştürücü bir aktör olarak tarih sahnesinde rol oynamıştır. Her dinin kendine göre bir insan ve varlık tasavvuruna sahip olduğu dikkate alındığında, dinlerde karşımıza çıkan çocuk algısının ilgili dinlerin insan ve varlık tasavvurundan bağımsız olması düşünülemez.

Çocukluk tarihi açısından bakıldığında dünya dinlerinin, çocukla ilişkili olarak çocukluk ve ebeveynlik övgüsünün yanında bu alana iki önemli katkısının daha olduğu söylenebilir. Bunlardan birincisi çocuğun da tıpkı yetişkinler gibi ilahî ruhun taşıyıcısı olarak görülmesidir. Bu kabul birçok ilkel ve politeist toplumda karşılaşılan çocuk katline karşı güçlü bir itiraz anlamı taşımaktadır. Hristiyanlığın geç Roma İmparatorluğu'nda güçlendiği dönemde bunun ilk yansımalarından biri bebek katlini yasaklayan bir fermanın çıkartılması olmuştur. Hz. Muhammed'in kız çocuklarının öldürülmesi şeklindeki cahiliye adetine karşı verdiği anlamlı mücadele de bunun en güzel örneklerinden biridir. Dinlerin çocuk ve çocuklukla ilişkili bir diğer katkısı ise çocukların eğitimiyle ilişkilidir. Zira bütün dinler kendi grubunun doğal bir üyesi olarak gördüğü çocukların eğitimini, özellikle de dinî eğitimi, teşvik etmiştir. Hinduizm'de özellikle erkek çocuklar din eğitimi için gurulara gönderilmiş; Hristiyan geleneğinde ruhban okulları çocukların dinî eğitiminde önemli rol oynamıştır.

Stearns klasik sonrası dönemde (500-1450) çocuklukta değişim yaratan en önemli etkenin misyoner karakterli dinler olduğunu belirtmekte

ve bunların içinde Hinduizm ve İslam'ın getirdiği değişikliklere özel bir yer ayırmaktadır. Zira tüm dinler gibi bu dinler de çocukluğun ne olduğu ve çocukların dinî sorumluluklarının sınırlarının nereden başlayıp nerede bittiği gibi konularda kendilerine özgü bir anlayış geliştirmiştir. İslam ise bu dönemde en hızlı yayılan din olarak özel bir yere sahiptir. Hz. Peygamber'in vefatını takip eden ilk asırlarda üç kıtaya yayılan bir din olma özelliği gösteren İslam, hayatın pek çok alanında olduğu gibi çocuğa bakış ve onun yetiştirilmesi noktasında yeni Müslüman olmuş toplumlarda değişim ve dönüşüme kaynaklık etmiştir.

Daha önce de belirtildiği üzere dinler, eğitimi teşvik edici bir rol oynamış, özellikle de çocukların dinî eğitimi üzerinde durmuştur. İslam'ın çocukluk tarihine en önemli etkilerinden biri de eğitim alanında kendini göstermiştir. Daha önce elitist bir ayrıcalık olarak görülen eğitim faaliyeti İslam'da erkek ve kadın tüm mü'minlerin ortak sorumluluğu olarak vazedilmiştir (bk. İbn Mâce, "Mukaddime", 17). İslam dini, klasik dönemdeki seçkin merkezli eğitim ile modern dönemde kendini daha net gösteren geniş katılımlı eğitim arasında adete bir köprü görevi üstlenmiştir. İslam toplumları küttab ya da mektep adı verilen okullar açarak başlangıcı onuncu yüzyıla kadar giden küçük yaştaki çocuklara yönelik yeni okul hareketine öncülük etmişlerdir. İslam coğrafyasında küçük yaştaki Müslüman çocuklar -buna kızlar da dâhil- camide, küttab adı verilen eğitim kurumlarında ya da Kur'an eğitimi verilen diğer yerlerde dinî bir eğitim alma imkânına sahip olmuşlardır. İslam'da eğitimin yaygınlaştırılması için ortaya konan bu çabalar diğer toplumları da etkilemiştir. Buna ilaveten İslam'da yetişkinler sadece çocuklarının değil aynı zamanda velayeti altındaki hizmetçi ve kölelerin de eğitiminin mesul tutulmuşlardır .

İslam'da çocuk büyük bir nimet ve ilahî bir emanet olarak görülmüşdür. Bundan sebeple çocuk, samimi ve şefkatli bir ilgiyi hak etmektedir . Gerek ayetlerde gerek hadislerde gerekse klasik döneme ait eserlerde çocuğa dair birçok hususa tesadüf etmek mümkündür. Bu bildirin sınırları içinde bunlara tek tek temas etmek mümkün olmadığı için burada İslam dininin çocukluk tarihine etkisi üç temel kavram etrafında ele alınmaya çalışılacaktır. İlgili kavramlar aidiyet, masumiyet ve mahremiyet olarak tespit edilmiştir.

2.1. Aidiyet

İslam'da çocuk bir aidiyet içinde tanımlanır. Çocuk ebeveyne karşı bir aidiyet geliştirmek durumunda olduğu gibi aynı zamanda dinî grubun da bir parçası olarak görülmektedir. Ancak en genel anlamda çocuk

anne-babaya verilmiş bir emanet olarak telakki edilmekte ve gerçek sahiplik anlamında Allah ile ilişkilendirilmektedir. Zira İslam dini insanın İlahî bir öze sahip olduğunu, ona Allah tarafından bir ruh üflendiğini kabul etmektedir (el-Hicr 15/29). O, Allah'tan gelmiş ve yine O'na döndürülecektir (el-Bakara 2/8). Yani insan, ilahî bir kaynağa sahiptir ve ilahî bir öz taşımaktadır. Yaratıcıyla kurulan bu aidiyet bağının insanla, daha özeldense çocukla kurulacak ilişkinin temel belirleyicisi olduğu söylenebilir. Zira O'na ait olan ve ondan gelen ne varsa sevgi ve hürmete layıktır. Yunus Emre'nin veciz ifadesiyle söylemek gerekirse yaratılanın Yaradan'dan ötürü sevilmesi, varlığı bu gözle nazar kılınması Müslümanca duruşun gereğidir.

İslam geleneğinde çocuk, Allah'ın ebeveynlere bahşettiği en büyük nimetlerden biri olarak kabul edilmiştir. Nimet kavramının bizatihi kendisi aidiyet kavramı üzerinden okunabilir. Zira nimet, o nimeti verene işaretle bu adı almaktadır. Şu da yine akılda tutulmalıdır ki nimetin her türlüşü ona değer vermeyi ve onu bahşedene şükrü gerekli kılmaktadır. Çocuğun ilahî bir kaynağa aidiyeti, fıtrat üzerinden okunabilecek masumiyeti, korunma ve hürmete layık olma anlamlarını havi mahremiyetle birlikte düşünöldüğünde ilk akla gelen kelimelerden biri "emanet" olacaktır. İslam geleneğinde çocuk bir emanet olarak görölmüş ve bu noktayla da ilişkili olarak ebeveynler için onun bir imtihan olduğu vurgulanmıştır (el-Enfâl 8/28). Emanet kavramı iki açıdan değer ve ilgiyi hak etmektedir. İlk olarak o, bizatihi emanet olduğu için değerlidir. Zira İslam'da emanete riayet önemli bir ilkedir ve burada emanetin büyük ya da küçük olması bir farklılık oluşturmaz. İkinci olarak ona değer katacak şey emanetin kime ait olduğudur. Emanetin sahibi ne denli değerli ve saygın ise emanet de o kadar artı değer kazanır. Hele ki bu emanet en yüce varlık olan Allah'tan gelen bir emanetse ona farklı bir gözle bakmak ve özen göstermek icap eder. Müslümanlar için çocukları Allah'ın kendilerine verdiği birer emanettir ve onunla ilgili olarak da sorguya çekileceklerdir. Kısacası çocukların aidiyeti ebeveynler için emanet kavramıyla da bütünleşerek bir mesuliyete dönüşmektedir.

İslam geleneğinde çocuk kavramı belli ölçüde biyolojik temelli bir kavram olmaktan çıkmış, daha temelde Allah ile kurulan aidiyet ilişkisi üzerinden okunan bir kavrama dönüşmüştür. Hakiki aidiyet bağı üzerinden Allah'a itaatin anne babaya itaati öncelediği kabul edilmiştir. İslam'da evlenmek ve çocuk sahibi olmak tavsiye edilmiş, ümmetinin çokluğunun Hz. Peygamber için övünç kaynağı olacağı belirtilmiş; ancak hiçbir zaman çocuk sahibi olmamak bir utanç kaynağı ya da ilahî

bir ceza olarak görülmemiştir. Bu konudaki mutlak takdirin Allah'a ait olduğuna inanılmış, çocuğun aidiyeti öncelikli olarak soy ve nesep bağı üzerinden değil Yaratıcı'ya inanç ve bağlılık üzerinden okunmuştur. Hâlbuki Yahudilikte çocuk doğrudan bir soyun devamıyla ilişkilendirilmiş; kısırlık hem erkek hem de kadın için ilahî bir ceza, noksanlık ve utanç kaynağı olarak kabul edilmiştir.

2.2. Masumiyet

İslamiyet bütün çocukların aynı fıtrî saflıkla dünyaya geldiğini kabul eder. Bu anlamda İslamiyet'te kız olsun erkek olsun her çocuğun ortak bir fıtrat üzere yaratıldığına inanılır. Fıtrat kavramı insanın yaratılış, tabiat ve mizacındaki sıhhat ve temizliğe karşılık gelir. Bir başka ifadeyle fıtrat, insanın olmanın en saf hâlini ifade eder. Çocuklar fıtratlarının saflığını korumaları itibariyle masum varlıklardır. Hadislerde her doğanın bu fıtrat üzere yaratıldığı vurgulanmış, Kur'an'da ise bu fıtrata dönüş âdeti insan olmanın ortak sorumluluğu olarak kabul edilmiştir (Bk. Buhârî, "Cenâiz", 92; er-Rum 30/30). Fıtrata dönüş bir anlamda masumiyete dönüşü ifade etmektedir.

İlahî ruhun taşıyıcısı olmak itibariyle çocuk ve yetişkin arasında fark bulunmasa da fıtrata yakınlık ve masumiyet anlamında çocuğun yetiştikten birkaç adım önde olduğu söylenebilir. İslam, kendisinden önce yaygın olan başka dinlerle mukayese edildiğinde çocuğa yüklenen anlam ve değer hususunda ciddi bir dönüşümün kapısını aralamıştır. İslam'da ne Hinduizm'deki kast sisteminin dayattığı bir hiyerarşi, ne Yahudilikteki gibi bir üstün ırk anlayışı ne de Klasik dönemde birçok Akdeniz medeniyetinde görülen kız ve erkek çocuk ayırımı kendine yer bulabilmiştir. Buna ilaveten evlilikten uzak bir şekilde münzevi bir yaşantının teşvik edildiği kimi uzak doğu dinleri ile ruhbanlık türünden bir pratiğin değer gördüğü Hristiyanlığa nispetle evliliğin ve çocuk sahibi olmanın nebevi öğretinin önemli bir parçası olarak görüldüğü İslam toplumunda çocuğun değer ve konumunun daha yüksek olduğu rahatlıkla söylenebilir.

İslam'da çocuğun masumiyetine yapılan vurgu esas itibariyle çocuğun günahkar bir tabiata sahip olduğu türünden bir kabule sahip olan Hristiyan teolojisiyle mukayese edildiğinde çocukluk tarihi açısından başlı başına bir devrim olarak değerlendirilebilir. Zira İslam'ın çocuğa yükledi anlam ve değer Hristiyanlıktaki aslî günah inancına karşı güçlü bir itiraza karşılık gelmektedir. Hristiyan geleneğinin önemli isimlerinden Saint Augustin ve diğer kilise önderleri çocuğu "ilk günah" üzerinde tanımlamışlardır. Bu inanç, çocuğun terbiyesinde katı bir disiplinin

gerekliliği şeklinde bir kabulü de beraberinde getirmiştir. Zira Augustin'e göre çocuğu bu kirden kurtarmanın en etkili yolu değnek kullanmaktır. Hatta o, yeni doğan çocukların konuşma yeteneğinden mahrum olmasını da ilk günah ile ilişkilendirmiştir. Özellikle Orta Çağ boyunca Batı'da çocuğun tanımlaması ve konumlandırılmasında çocuğun günahkar tabiatı belirleyici olmuştur. Çocuğun saf ve masum olduğuna dair İslam dinindeki temel sav Avrupa'da ancak 17. yüzyıl başlarında dillendirilir olmuştur. Bu dönemde ahlakçılar çocuğun saf ve zayıf olduğunu vurgulamış, ebeveynlere çocukların saflığını korumak ve zayıflıklarını güçlendirmek görevi verilmiştir. 18. yüzyılda ise J. Jack Rousseau çocuk konusunda hakim yerleşik kilise doktrinine benzer argümanlarla karşı çıkmıştır. Nitekim Rousseau ilk günah öğretisine dair itirazını "Yeni doğan bir bebeğin tamamen masum olduğunu ve kalbinde en ufak bir leke olmadığını kabul etmeliyiz" şeklinde ifade etmiştir. Ne var ki Batı'da ahlakçılar ve Rousseau ile kabul gören ve yaygınlık kazanan çocuğun masumiyetine dair algı Freud ile yeniden sarsılmıştır.

Başta Aries olmak üzere Batılı bilim adamlarından bazıları Orta Çağ'da çocukluk diye bir kavramın olmadığını, ancak çocuğun masumiyet ve zayıflığına yapılan vurgunun artmasıyla birlikte bu kavramın de kendini göstermeye başladığını iddia etmişlerdir. Bu görüş özelinde bakıldığında İslam'da çocuğun masumiyetinin temel bir ilke olarak başlangıçtan bu tarafa savunulduğunu, bu anlamda da çocukluk diye bir kavramın başlangıçtan beri İslam kültüründe var olageldiğini söylemek mümkündür. Zayıflık noktasından meseleye bakıldığında ise İslam geleneğinde çocuğa ilgi ve şefkatin altında her ne kadar çocuğun zayıf ve korunmaya muhtaç olduğu kabulü bulunsa da ona gösterilen şefkat ve saygı daha temelde Yaratıcı ile kurulan güçlü aidiyet ilişkisi ve ona bağlı olan "emanet" kavramı üzerinden okunmuştur.

İslam'da bülüğ çağına kadar her çocuk masum kabul edilmektedir. Hadislerde de bu durum açıkça ifade edilmekte, bülüğ ermemiş çocuk kendisinden sorumluluğun düştüğü üç kişiden biri olarak zikredilmektedir (İbn Mâce, "Talak", 15). Genel ilke bu şekilde olmakla birlikte çocukların yedi yaşında namaza alıştırılmasına dair nebevi tavsiyeden yola çıkarak bu yaşta çocuğun temyiz yaşına ulaştığı kabul edilmiş ve -her ne kadar genel anlamda bir cezâi sorumluluğu bulunmasa da- yedi yaşından bülüğ kadar olan dönemde "ta'zir" denilen bir disiplin yaklaşımına kimi zaman başvurulmuştur. Buna karşılık Orta Çağ kilise öğretisinde çocuğun 7 yaşında cezai sorumluluğa eriştiği kabul edilmiştir. Genel anlamda Orta Çağ Avrupasında çocukların 5 ile 7 yaş arasında yetişkin dünyasına adım

attıkları görülmektedir . 17. yüzyıl Avrupa'sında 10 yaşına gelen kız yetişkin kabul edilmiş, 12-15 yaş arasında evlendirilmiştir . Batı'da çocuğa uzunca bir dönem büyük adam gibi bakılmış, ceza konusunda yakın zamana kadar onlar büyüklerden ayrı tutulmamışlardır. Örneğin 8-12 yaşlarındaki çocukların 19. asrın sonlarına kadar cinayet suçlamasıyla idam edildiğine şahit olunmaktadır . Klasik dönemde Çin'de ve Akdeniz Havzası medeniyetlerinde erkek çocukların olgunluk yaşı 15 olarak kabul edilmiş ve onlar için dinî ritüeller düzenlenmiştir . Hindu geleneğinde Manu Yasaları kız çocuklarının sekiz yaşında evlendirilmesini önermiş, hatta bazı otoriteler kız çocukların dört yaşında evlendirilmesini, bunun kesinlikle on yaşı geçmemesi tavsiyesinde bulunmuştur .

İslamiyette çocuğun masumiyetini gösteren en güzel örneklerden biri bülüğe ermeden ölen Müslüman çocukların cennete gideceği yönündeki görüşün hemen hemen icmâ derecesinde kabul edilmiş olmasıdır.³ Defin işleminden sonra çocuklar için telkin verilmemesi de onların masum olduğuna dair inancın bir yansıması olarak değerlendirilebilir. İslam geleneğinde çocukların masumiyeti çocukları vefat eden ebeveynler için de bir arınma aracı olarak kabul edilmiş, bu durumu bir imtihan olarak görüp sabır gösteren ebeveynlerin çocukları sayesinde cennete gireceği kabul edilmiştir. Nitekim hadislerde bu çocukların cennetin kapılarında ebeveynleri bekleyip onları cennete götüreceği belirtilmektedir .

2.3. Mahremiyet

İslam dini çocuğun masumiyeti kadar mahremiyetine de vurgu yapmıştır. İslam hukuk geleneğinde çocuk, anne karnında teşekkül ettiği andan itibaren bir şahsiyet olarak kabul edilmiş ve bir dizi fıkhi (örneğin miras dağılımı) hüküm buna göre bina olunmuştur. Bu kapsamda, attığı taş nedeniyle ceninin ölümüne neden olan bir kadına “ğurre” adı verilen bir mali ceza uygulanmıştır (Ebû Dâvûd, “Diyât”, 19; Tirmizî, “Diyât”, 15). Canlı doğup ölen çocuk için – onun şahsiyet ve mahremiyetine işaretle- peygamberimiz tarafından cenaze namazının kılınması istenmiştir. Hâlbuki daha öncesine bakıldığında bazı avcı toplayıcı grupların beş

³ Hariciliğin bir kolu olan Ezârîka kendilerinden olmayan Müslüman çocuklarının cehennemlik olduğunu kabul etmiştir. Gayri Müslüm çocuklar için de ehl-i hadis (selefiyye) alimleri ile özellikle haricilerden Ezârîka kolu bülüğe ermeden vefat eden gayri müslim çocuklarının cehenneme gideceğini söylemiştir. Ancak İslam âlimlerinin çoğu (Abdullah b. Abbas, Ebû Hanife, Abdullah b. Mübarek, İmam Eş'ari, Ahmed b. Hanbel, İmam Malik vb.) gayr-i müslim çocuklarının ahiretteki yeri hakkında tevakkuf etmişlerdir (bk. Akçay, 2012).

yaşından önce ölen çocuklarını gömme zahmetinde bile bulunmadıkları aktarılmaktadır .

Anne karnında teşekkül ettiği andan itibaren şahsiyet olarak kabul edilmesi bizi çocuğun haklarının korunması ve gözetilmesiyle doğrudan ilişkilendirilebilecek olan mahremiyet kavramına götürmektedir. Hicr surresi 29. ayette insanın ete kemiğe bürünmesi ve ilahî ruhtan nasiplenmesi anlatıldıktan sonra takip eden ayette onun mahrem yani hürmete layık bir varlık olduğunu ispatlarcasına meleklere Hz. Âdem'e secde etmeleri emri verildiği ifade edilmektedir. Mahremiyet hem korunmuşluk/dokunulmazlık hem saygıdeğer olmak anlamlarını havi çift yönlü bir kavramdır. Korunmuşluk itibariyle bakıldığında çocukların özel bir ilgiye mazhar olduğu görülmektedir. Çocukların eğitim ve terbiyesinden öncelikle ebeveynler sorumlu tutulmuşlar; onlar, bir nimet ve emanet olarak kabul edilen çocuklarını cehennemden korumakla mükellef kılınmışlardır (Tahrîm 66/6). Özellikle de korunmaya çok daha fazla ihtiyacı olan çocukların çok daha özel bir ilgiyi ve korumayı hak ettiği görülmektedir. Mahremiyet zayıf olanın dışlandığı ve yok sayıldığı bir anlayıştan zayıf olanın himaye edildiği bir anlayışa geçişi ifade etmektedir. Nitekim ayet ve hadislerde yetime iyi muamele edilmesi yönünde birçok emir ve tavsiyeye rastlanmaktadır.⁴ Ashabın yetim ve kimsesizlerinin yerleştirilip himaye edildiği; sadece himaye edilmekle de kalmayıp eğitilip o günün Müslüman toplumlarının eğitimcileri hâline getirildiği Ashab-ı Suffa İslam'da çocuk mahremiyetine gösterilen özenin en canlı örneklerinden biridir. Dolayısıyla hayatla mücadele konusunda henüz yeterli entelektüel ve sosyal donanıma sahip olmayan ve bu anlamda zayıf kabul edilen çocukların koruyup kollanması anne babalar kadar ümmetin de ortak sorumluluğudur. Elitist ve aristokrat bir yaşam tarzının hakim olduğu çağdaşı toplumlarda alt sınıflardaki çocukların eğitim hakkının bile olmadığı, köle olarak alınıp satıldığı ve kolaylıkla gözden çıkarılabildiği bir dönemde İslam'ın, öksüz ve yetimlere özel bir ilgi gösterilmesini emretmesi İslam'da çocuğun mahremiyetinin ne denli gözetildiğini göstermesi açısından dikkate değerdir.

Çocuğun mahremiyeti/dokunulmazlığı denince öncelik onun canının ve sağlığının korunmasıdır. Çocukların geçim korkusuyla öldürülmesi İslam'da yasaklanmış (el-İsrâ 17/31), hadislerde ise bu nedenle çocuğun öldürülmesi şirkten sonraki en büyük günah olarak belirtilmiştir . İslam'da her ne şekilde olursa olsun masum bir cana kıyılması yasaklanmış; savaş,

⁴ Örnek için bk. Bakara, 83, 177, 220; Nisa, 2, 6, 8, 36, 127; En'am, 152; Müslim, Zühd 42; Ahmed ibni Hanbel, Müsned, V, 250.

kıyas gibi durumlar bundan istisna tutulmuştur. Mesele çocuklar olunca onların masumiyet ve zayıflığı da dikkate alınarak savaş durumunda bile can güvenliklerinin sağlanması öncelenmiştir. Çocuk yaştakilerin Müslüman saflarında savaşmaları da uygun görülmemiştir. Örneğin Hicret sırasında 11 yaşında olan Zeyd b. Sabit'in Bedir ve Uhud Savaşlarına katılmasına izin verilmemiş, ancak 15 yaşına bastıktan sonra Hendek Savaşı'na katılabilmektedir. Yine 14 yaşında olduğu için Uhud Savaşı'na alınmaya İbn Ömer 15 yaşına girdiği dönem denk gelen Hendek Savaşı'na katılmıştır. Buna mukabil genel anlamda klasik döneme bakıldığında çocukların öldürülmesinin sık karşılaşılan bir durum olduğu görülmektedir. Klasik dönemdeki birçok toplum gibi cahiliye dönemi Arap toplumunda da kız çocuklarının öldürülmesi adeti yaşatılmaya devam edilmiştir. Bu adetin temelinde erkeklerin iş gücüne katılımının daha yüksek olması; ilgili dönemde bireyler, aileler ve toplumlar arası mücadelelerin fiziki üstünlük üzerinden yürümesi ve erkeklerin bu anlamda kadınlara göre daha avantajlı olması gibi sebepler yatmaktadır. Bu âdet aynı zamanda savaşlarda erkeklerin ölümü ile birlikte kadın nüfusunun toplumdaki artışının önüne geçmek için başvurulmuş bir nüfus planlaması olarak da görülmektedir. Bu türden uygulamalar cahiliye Arap toplumuyla sınırlı değildir. Örneğin klasik Akdeniz medeniyetlerinde kız bebeklerin öldürülmesi yaygın bir uygulama olarak karşımıza çıkmakta, Atina özelinde ise doğan kız çocukların öldürülme oranının yüzde yirmilere kadar çıktığı tahmin edilmektedir. Hammurabi Kanunlarında babaya saygısızlık yapan çocuk için babaya kulak ve dil kemse türünden ağır cezalar verme, köle olarak satma yetkisi verilmiştir. Klasik dönem Çin kültüründe de itaate özel bir önem verilmiş, babaların çocuklarını dövmesi normal karşılanmış, hatta çocuğunu öldüren baba sadece hafif bir ceza tatbik edilmiştir. Çocukların anne babaya itaati Yahudi geleneğinde de çok önemli görülmüş, Eski Ahid'de bunu yapan çocuğun kentin erkekleri tarafından taşlanarak öldürüleceği hükmü yer almıştır.⁵ Avrupa'da çocuklar toplum tarafından uzunca bir süre yük olarak görülmüş, 1800'lere kadar çocuk öldürmek en yaygın suçların başını çekmiştir. Bütün bunlar göz önüne alındığında İslam'ın, çocukları öldürmek konusunda bahsi geçen toplumlara kıyasla ciddi yasaklama ve bu kapsamda işlenen suçlara dair ciddi müeyyideler getirdiği rahatlıkla söylenebilir.

⁵ Yahudi geleneğinde 13 yaşından küçük bir erkek çocuğa ceza verilemeyeceği göz önünde bulundurulursa, Tevrat'ta isyankâr oğul olarak bahsedilen erkeğin çocuk 13 yaşından büyük olması gerektiği söylenebilir.

Mahremiyetin ikinci boyutu çocuğun hürmete layık olmasıyla ilişkilidir. Allah'ın yarattığı bir kul olmak itibarıyla ne yetişkinin çocuğa ne de erkeğin kadına bir üstünlüğü yoktur. Bahsi geçen gruplar farklı özellikleriyle belli konularda (örneğin fiziki güç) birbirine üstünlük sağlamış olsalar da bu ontolojik anlamda bir üstünlük anlamına gelmemektedir. Kur'an'da Allah'ın, dilediğine kız dilediğine de erkek çocuk lütfedeceği ifade edilmektedir (eş-Şûrâ 42/49-50). Hatta ilgili ayette kız anlamına gelen "inâs" kelimesinin erkek anlamında kullanılan "zükûr" kelimesinden önce zikredilmesi cahiliye toplumunda aileler tarafından bir yük olarak görülen ve istenmeyen kız çocuklarının İslam'da onurlandırılması olarak değerlendirilmiştir. Bir diğer açıdan bakıldığında ise anne babaların değil Allah'ın muradı gerçekleşir, bu konudaki mutlak sahiplik ve takdir yetkisi Allah'a aittir anlamında bir vurgu öne çıkmaktadır ki bu, özellikle cahiliye döneminde erkek çocuk sahibi olmayı dileyen aileler için de bir uyarı anlamı taşımaktadır. Hatta İslam geleneğinde, kız çocuk dünyaya geldiğinde cahiliye düşüncesine itiraz için daha fazla sevinç gösterilmesi gerektiği de ifade edilmiştir. Cahiliye toplumunda birçok ebeveynin kız çocuğu sahibi olmayı utanç verici bulduğu, utancından insanların içine çıkamaz olduğu, yüzünün simsiyah kesildiği ve bu kişilerin âdeta öfkenden deliye döndüğü Kur'an'da ifade edilmektedir (en-Nahl 16/58-59; ez-Zuhrûf, 43/17). İslam bu yanlış düzeltmiş, hatta kız çocuklara iyi muamele etmeyi cennete götüren bir davranış olarak tavsif etmiştir. Nitekim hadis-i şerifte bülüğe erişinceye kadar iki kız çocuğuna bakan kişinin mahşerde Hz. Peygamber'le yan yana olacağı şeklinde bir müjdeye yer verilmiştir (Müslim, "Birr", 149). Bir başka hadiste ise kız çocuklarına iyi muamele eden ve onları yetiştirme görevini hakkıyla yerine getiren kişiler için bu çocukların cehennemden koruyan birer siper olacağı ifade edilmiştir (Müslim, "Birr", 147). Peygamberimizin küçük kızı olan Fatıma babasından her zaman özel bir ilgi görmüş; o, eve girdiğinde Allah Resûlü yerinden kalkıp onu öpüp kendi yerine oturtmuştur. Yine peygamberimiz kız torunu Ümame'yi sırtına alıp mescide getirmiş ve o, omuzundayken namaz kıldırmıştır. Allah'ın bahsettiği büyük bir nimet olarak çocuk için kesilen akikanın erkek ve kız tüm çocuklar için kesiliyor olması da kız çocuğa verilen değeri göstermesi açısından dikkate değerdir. Hâlbuki Yahudi geleneğinde de var olan akika türü bir kurban ibadeti sadece erkekler için yerine getirilmiştir.⁶ Klasik döneme ait kimi

⁶ İslam'da erkek için iki kızlar için ise bir akika kesilmesi sünnet kabul edilmiştir. İmam Malik ise bu konuda kız ve erkek çocukların eşit olduğunu belirtmiş ve her

toplumlarda çocukların Tanrılar için kurban edildiği de düşünülürken İslam'da çocuğun kurban edilen değil uğruna kurban olunan (akika) bir varlık olarak kabul edildiği görülmektedir.

Tarihin genel akışı içinde -ki buna sanayi toplumu da dahildir- çocuklara değer takdir ederken ekonomik kaygıların öncelendiği dikkat çeken bir husustur. Avcı toplayıcı toplumlarda gerek toplayıcılıkta gerekse av faaliyetlerinde çocukların bir an önce katkı sunacak bir olgunluğa ulaşması istenmiş, bu nedenle de çocukluktan yetişkinliğe geçiş çok erken yaşlarda gerçekleşmiştir. Tarım toplumunda ihtiyaç duyulan iç gücünün karşılanmasında çocuklar önemli bir kaynak olarak görülmüş hatta bu nedenle çocuk sayısında avcı toplayıcı toplumlara nazaran ciddi bir artış gözlenmiştir. Sanayi devrimi çocuklar için tam bir felaket olmuş; tarih, maden ocaklarında, sanayide 12 saatten fazla çalıştırılan çocukların dramlarına şahitlik etmiştir. Bütün bunlar çocuklara yönelik faydacı bir değer anlayışının hâkim olduğunu göstermektedir. İslam geleneğinde ise çocuğa faydacı bir değer anlayışıyla yaklaşılmamış; çocuk, ontolojik ve psikolojik değeri üzerinden makbul ve mahrem kabul edilmiştir. Çocuk ne salt biyolojik bir varlık ne de salt ekonomik bir aktör olarak görülmüştür. Peygamberimiz çocukların bu anlamdaki değerine işaretlerle “semeretü'l-kulûb”⁷ ve “kurretü'l-ayn”⁸ ifadelerini kullanmıştır.

Hz. Peygamber'in çocuklarla ilişki ve iletişimine bakıldığında çocukların ontolojik ve psikolojik değerinin öncelendiği görülür. On sene boyunca kendisine hizmet eden Enes b. Malik'in bir kere dahi olsa Hz. Peygamber'den azar işitmediğini ifade etmesi; Hz. Peygamber'in hasta çocukların ziyaretine gitmesi; onların tedavileriyle yakından ilgilenmesi; kuşu ölen çocuk için başsağlığında bulunması; ağlayan bir çocuk için namazı kısaltması; hac gibi meşakkatli bir ibadette çocukları terki sine bindirip gezdirmesi çocuğa verilen sahici değerlerin birer göstergesidir. Bunlara ilave olarak peygamberimizin sokakta rastladığı çocuklara selam verip hâl hatır sorması; kimi zaman onlarla oyunlar oynaması, kimi zaman da onlara namaz kıldırması da bu kapsamda değerlendirilebilir. Hz. Peygamber'in bir ara yakınında bulunan ve hastalandığı zaman peygamberimiz tarafından ziyaret edilen bir Yahudi çocuğun bu iltifattan sonra Müslüman olması, Yahudi geleneğinin içinde büyüyen

ikisi içinde birer akika kesilmesi gerektiğini savunmuştur (İbn-i Kayyim el-Cevziye, 2012, 56-58, 87).

⁷ “Kalplerin meyvesi” anlamına gelmektedir.

⁸ Kur'an'da da kullanılan bu ifade “göz aydınlığı” anlamına gelmekte olup Türkçe'de “gözün aydın” şeklinde kullanılmaktadır (bk. Furkan, 74).

bir çocuğun İslam'da çocuğa verilen değeri hakkıyla takdir ettiğini göstermesi açısından anlamlıdır. Yine çocuk doğuran cariye'nin serbest bırakılması da çocuğa verilen önemin bir diğer göstergesi sayılabilir.

Çocuk ölümlerinin çokça görüldüğü bu nedenle de çocukla duygusal bağ kurmaktan uzak durulduğu, ölen çocuğun ardından çok da üzüntü duyulmadığı dönemler dikkate alındığında İslam'da, her ne kadar ölüm mutlak anlamda kader ile ilişkilendirilse de, çocuğun ölümü büyük bir üzüntü ile karşılanmıştır. Peygamberimiz vefat eden çocuklarının ardından üzüntüsünü yaşamış, onun ağladığını görüp “Bu nedir ya Resûlallah?” diye soranlara “Bu merhamettir, Allah kullarından ancak merhametli olanlara rahmet eder” buyurmuştur (Buhârî, “Cenâiz”, 32; Müslim, “Cenâiz”, 11). İslam geleneğinde çocuğun ölümünden duyulan üzüntüyü ifade etmek için mersiye türünde eserler verilmiştir. Örneğin Takıyyud Muhammed el-Birgivî, küçük yaşta kaybettiği oğlu Muhammed Halim'in ölümünden müteessir olduğu için “Risâle fî Ahvâli Etfâli'l-Müslümîn” adlı eseri yazmıştır. On üçüncü ve on altıncı yüzyıllar arasında Mısır ve Suriye'de yirmiden fazla yas kitabı yazıldığı belirtilmektedir. Ölen bir çocuğun ardından üzüntü duyulması, göz yaş dökülmesi son derece insani bir davranıştır. Çocuk ölümlerini kabullenmiş, çocuklarını öldürmüş ya da ölüme terk etmiş toplumlara kıyasla İslam'ın bu konuda ortaya koyduğu tavır Müslümanların nezdinde çocuğun değeri noktasında bize ipuçları vermektedir.

Sonuç

İslam düşünce geleneğinde çocukların dinî konumları farklı açılardan tartışılmıştır. Özellikle de savaşta esir alınan çocuklara nasıl muamele edileceği, çocukların dinen mesul tutulup tutulmayacakları, iman ve irtidatlarının kabulü, bülüğa ermeden vefat eden kişilerin durumu, çocukların yıkanması ve kefenlenmesi türünden kelâmî ve fıkhi konular çerçevede mesele ele alınmıştır. Hatta usul kitaplarında muâmelât, ibâdât ve ukûbât (cezai işlemler) ile ilgili hususi hükümler içeren “ahkâmü's-sıbyân” adıyla ayrı bir başlığa dahi yer verilmiştir. Ancak çocuk bahsi insanlık tecrübesinin tarihi sürekliliği içindeki konumu itibarıyla ele alınmamıştır. Her şeyden önce bu kapsamda yapılacak çalışmalara ihtiyaç duyulduğu anlaşılmaktadır.

Bugün birçok alanda olduğu gibi çocuk ve çocukluk tarihi da Batı'nın kendine ait tecrübeleri ve Batı'ya ait şablonlar üzerinden okunmaktadır. Batı'ya ait tarihsel tecrübeden yola çıkılarak -Aries örneğinde görüleceği üzere- kolayca genellemelere gidilebilmektedir. Batılı bir bakışla

meseleye bakıldığında “Orta Çağ”, aynı dönemde yaşamış diğer toplumlar dikkate alınmadan karanlık bir çağ olarak tavsif edilebilmektedir. Hâlbuki Müslümanlar için Orta Çağ deyim yerindeyse apaydınlıktır ve bundan çocuk kavramı da payına düşeni almıştır. Aries’e ait olan 17. yüzyıla kadar çocukluk diye bir kavramın olmadığı; bu kavramın, çocuğun masumiyet ve zayıflığına yapılan vurgunun artmasıyla birlikte ortaya çıktığı türünden bir iddianın da gerçekçi olmadığı anlaşılmaktadır. Zira bu iki hususun en baştan beri -yani Aries’in bahsettiği zamandan yaklaşık 1000 sene önce- İslam’da çocuğa bakışı şekillendiren temel ilkeler arasında yer aldığı görülmektedir. Esas itibarıyla Aries’in, iddiasını temellendirmek için kullandığı masumiyet ve zayıflık ilkelerinin İslam’da baştan beri var olması; bebek ile yetişkin arasında ayrı bir kategoriye işaret eden çocukluk kavramının da İslam geleneği içinde baştan beri var olageldiğini göstermektedir. Nitekim Tan da İslam geleneğinde çocukluğun yetişkinlikten farklı bir evre olduğuna; yetişkinliğe belirli bir hazırlık ve yetiştirme sonucu ulaşıldığına ve buradaki en önemli sorumluluğun da anne babalara düştüğüne işaret etmektedir. Çocuğun mahremiyeti noktasındaki kabul de bu tespiti teyid etmektedir. Daha önceki ya da çağdaşı toplumların bazılarında yedi yaşına gelen çocuğun yetişkin kabul edildiği, onlu yaşlarda çocukların evlendirildiği dikkate alındığında İslam ile birlikte çocukluk döneminin biraz daha uzadığı dahi söylenebilir. Bu durum çocukların, daha uzun süren bir özel ilgiden ve çocukluğa ait bazı özel uygulamalardan yararlanabildiği anlamına gelmektedir. Her ne kadar İslam’da kahir ekseriyetle yedi ve sekizli yaşlar sinn-i temyiz (temyiz yaşı) olarak kabul edilmiş; yedi ve on yaşa ayrı bir önem verilmişse de⁹ mükellef olma yaşı ergenlikle eşdeğer tutulmuş ve yetişkinliğe geçiş yaş aralığı da 12-15’li yaşlara uzanmıştır.

İslam geleneğinde çocukluğun ayrı bir dönem olarak kabul edildiği çocuğu tanımlamak için kullanılan kelimelerin çokluğundan da anlaşılmaktadır. Nitekim İbn Sîde Arap dilinde bebek, çocuk ve onların gelişimiyle ilişkili kullanılan kırk dolayında sözcük olduğundan bahsetmektedir. Genel anlamda doğumdan büluğa kadar olan dönem “tıfl” kelimesiyle karşılanmakla birlikte süttan kesilinceye kadarki dönem “sabiyy”; süttan kesilmeyle yedi yaş arası “gulâm”; yedi ile on yaş arası

⁹ Yedi yaş temyiz yaşı olarak kabul edilmiş ve namaz ibadetine bu yaşta alıştırılması hadislerde tavsiye edilmiştir. On yaş ise temyiz ve idrakin güçlendiği bir yaş olarak görülmüş, ibadetlerden tam anlamıyla mükellef olmasa bile inanç ve ibadet noktasında önemli bir aşama olarak değerlendirilmiştir.

“yâfi’î”; on ile on beş yaş arası “hazver” olarak adlandırılmıştır.¹⁰ Buluş sonrası dönem ise “şebabet” kelimesiyle ifade edilmektedir ki bu dönemin buluş ile başladığında ittifak edilmiş olmakla birlikte hangi yaşa kadar devam ettiği hususu tartışmalıdır. Zeynü’d-din el-İrâkî bunu 30 yaş olarak zikrederken Tahavî buna itiraz ederek bu dönemi ellili yaşlara kadar uzatmıştır. Çocuk tarihi alanında öncü isim kabul edilen Fransız nüfus bilimci Aries Batı’da çocuğu karşılamak için kullanılan kelime sayısının son derece sınırlı olduğu bilgisini vermektedir. 18. yüzyıla Fransa’sında çocuk ve ergen için kullanılan iki kelime (puer ve adolescens) olduğunu ve bunların da birbirinin yerine kullanıldığını; “enfant” sözcüğünün ise her ikisinin yerine geçebilen bir kelime olarak kabul edildiğini aktarmaktadır.

Bu çalışmada, İslam’da yetişkinlikten ayrı tutulan ve on dörtlü on beşli yaşlara kadar uzanan çocukluk dönemi; aidiyet, masumiyet ve mahremiyet şeklinde ifade edilen üç temel kavram üzerinden ele alınmıştır. Çocuk, ilahî ruhtan bir parça taşımak yönüyle Allah’a nispet edilen bir varlıktır ve anne babalar tarafından emanet bilinciyle sahiplenilmiştir. Çocuk aynı zamanda temiz tabiatı itibariyle masumdur ve cezai müeyyideden uzak tutulmuştur. Ayrıca çocuk mahremiyet sahibidir ki bu, hem saf ve zayıf olması itibariyle korunması hem de eşref-i mahluk olarak yaratılmış olması itibariyle saygı ve hürmeti hak etmesi anlamlarına gelmektedir. Özellikle masumiyet ve mahremiyetle ilişkili çocuğa dair kabul Avrupa’da ancak 17. ve 18. yüzyıllarda ahlakçılar ve Rousseau gibi düşünürler aracılığıyla dillendirilir olmuştur. İslam, bu üç kavram özelinde hem çağdaşı hem de kadim toplumlarda çocuğa yönelik yanlış uygulamalar karşısında en üst perdeden hakkın, adaletin ve vicdanın sesi olmuştur. Çocukların öldürülmesi, bir meta gibi pazarlanması, kız çocuklara değer verilmemesi, fiziki cezalara muhatap kılınması, günahkar bir tabiata sahip olduğunun kabul edilmesi türünden pratikler İslam’da kendine yer bulamamıştır. Çocuk kendi gerçekliği içinde saygıya değer bir varlık olarak görülmüş; kız erkek ayrımı yapılmaksızın bir emanet

¹⁰ Akçay başka bir tasnife yer vermektedir. Buna göre “sabî” ve “tûfl” kelimeleri bülüğe ermemiş çocuk anlamında kullanılmaktadır. “Sağîr” ise yaşça küçük olan çocuk anlamında kullanılmaktadır. “Veled” ise küçük ya da büyük olsun genel anlamda çocuk anlamında kullanılmaktadır. Anne karnındaki çocuk “cenin”, bülüğe kadar olan dönemde “sabî”dir. Dinî istilahta bülüğe kadar olan dönemde erkek çocuğa “ğulam”, bülüğdan otuz yaşına kadar olan “şâb”, otuz yaşındakilere “feta”, elli yaşına kadar olanlara “kuhl” (olgun), elliden sonraki ise “şeyh” (yaşlı) adı verilmektedir (Akçay, 2012, 16-19).

bilinciyle ebeveynler tarafından sahiplenilip himaye edilmiştir. Ayrıca çocuk; avcı toplayıcı toplum, tarım toplumu ve sanayi toplumunda kendini iyiden iyiye belli eden faydacı değer telakkisinden uzak bir şekilde ele alınmış ve çocuğa ontolojik ve psikolojik olarak ölçülü bir değer yüklemesi yapılmıştır. Sonuç olarak bu çalışmada İslam dininin, gerek kendisinden önceki gerek çağdaşı gerekse kendisinden sonraki toplumlar içinde çocuğa attığı anlam ve değer itibarıyla olumlu yönde farklılaştığı değerlendirilmiştir.

Kaynakça

- Aries, Philippe. *Centuries of Childhood: A Social History of Family Life*. New York : Vintage Books, 1962.
- Bilgin, Beyza. *İslam ve Çocuk*. Ankara : Diyanet İşleri Başkanlığı, 1987.
- Canan, İbrahim. *Hız Peygamber'in Sünnetinde Terbiye*. İstanbul: Tuğra Neşriyat, t.y.
- Canan, İbrahim. "İslam'da Çocuk Hakları". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1995), 7-22.
- Çinpolat, Salih. "Yahudilikte Çocuk Sahibi Olma ve Çoğalmanın Yeri ve Önemi". *Dini Araştırmalar Dergisi* 20/51 (2017), 137-152.
- Demir, Bekir. *Hazreti Peygamber ve Çocuk Eğitimi*. İstanbul: İnsan Vakfı, 2002.
- Erkut, Zeynep vd. "Tarihsel Süreç İçinde Çocuk". *Çocuk ve Medeniyet Dergisi* 1 (2017), 17-28.
- Giladi, Avner. "Concepts of Childhood and Attitudes Towards Children in Medieval Islam". *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 32/1 (1989), 121-152.
- Hökelekli, Hayati. "Fitrat". *İslam Ansiklopedisi*. 13/47-48. Türkiye Diyanet Vakfı, ts.
- İbn-i Kayyim el-Cevziyye. *Kur'an ve Sünnete Göre Çocuk Ahkâmı*. çev. Mahmut Kısa. Kitap Dünyası, 2012.
- Onur, Bekir. *Çocuk Tarih ve Toplum*. Ankara: İmge Kitabevi, 2007
- Öztürk, Hatice Karakuş. "Çocuğun Tarihsel Gelişimi Üzerine Düşünceler". *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 13 (2017), 253-276.
- Rousseau, Jean-Jacques. *Emile*. çev. Ülkü Akagündüz. İstanbul: Selis Kitaplar, 2009.
- Sağlam, Mehmet - Aral, Neriman. "Tarihsel Süreçte Çocuk ve Çocukluk Kavramları". *Çocuk ve Medeniyet* 1/2 (2016), 43-56.
- Sayar, Kemal. "Çocukluğun Sosyal İnşası". *Serbestiyet*. 15 Ocak 2018. <https://serbestiyet.com/yazarlar/cocuklugun-sosyal-insasi-11772/>
- Stearns, Peter. *Çocukluğun Tarihi*. çev. Dikmen, Hilal - Uçar, Büşra. Dedalus Kitap, 2018.
- Tan, Mine. "ÇAĞLAR BOYUNCA ÇOCUKLUK". *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi* 22/1 (20 Ağustos 2019), 71-88.
- Tan, Mine. "Çocukluk: Dün ve Bugün". *Toplumsal Tarihte Çocuk*. 11-30. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994.

OTURUM BAŞKANI– Evet, Doç. Dr. Ayhan Öz Bey’e teşekkür ediyoruz.

Şunu anladık tebliğinden gayet güzel: İslamiyet, çağının çok ötesinde çocukla ilgili değerler getirmiştir ama bu yeterince ortaya konulamamıştır. Belki de bizim tarih yazma noktasında bir eksikliğimiz. Onun altını da çizdim.

Tekrar teşekkür ediyorum.

Üçüncü tebliğ olarak, tebliğ başlığı Hazreti Peygamber’in İslam’ı Çocuklara Aktarışı, Dr. Cüveyriye İltuş, Yüreğir İlçe Müftülüğünde çalışıyor.

Cüveyriye Hanım, buyurun.

Dr. CÜVEYRİYE İLTUŞ (Yüreğir İlçe Müftülüğü)– Çok teşekkür ediyorum hocam.

Sayın Başkanım, saygıdeğer hocalarım, kıymetli dinleyiciler; hepinizi saygıyla selamlıyorum.

Bu tebliğde Hazreti Peygamber’in çocuklarla iletişimi bağlamında, İslam’ı çocuklara aktarırken uyguladığı eğitim yöntem ve ilkelerinin çocuk psikolojisindeki arka planı, günümüz bakış açısı da göz önünde bulundurularak ele alınacaktır.

HZ. PEYGAMBER'İN İSLAM'I ÇOCUKLARA AKTARIŞI

Cüveyriye İLTUŞ¹

Öz

Eğitim, olumsuz davranışları düzeltme, verilmek istenen davranışları kazandırma sürecidir. İnsanların çocukluk dönemi, insan yaşamının gençlik ve yetişkinlik dönemlerini etkilemesi yönüyle yaşamın önemli bir zaman dilimini oluşturmaktadır. Ayrıca çocukluk dönemi insanın dini algılama ve yaşamasında, maneviyatının oluşmasında kilit öneme sahip olan bir evredir. Bu nedenle çocuğun karakterinin ve kimliğinin şekillendiği bu evrede verilen dinî eğitimin çocuğun hayatında önemi büyüktür. Çocuğun gelişim evrelerinde verilen din eğitiminin sağlıklı bir şekilde gerçekleşmesi, çocuğun gelişimi açısından önem arz etmektedir. Hz. Peygamber'in eğitim anlayışı, kullandığı öğretme-öğrenme süreçleri, ilke ve yöntemleri günümüz eğitimcilerine rehberlik etmiştir. Hz. Peygamber'in kullandığı yöntemler dinî bilgilerin sevdirelerek öğretilmesinde etkin rol oynamıştır. Bu çalışmanın amacı, Hz. Peygamber'in çocuklarla iletişimi bağlamında dinî değerleri çocuklara aktarırken uyguladığı eğitim yöntemlerini ve bu yöntemlerin çocuk psikolojisindeki arka planını, günümüz bakış açısıyla incelemektir. Bu çalışmada nitel araştırma kapsamında belge tarama modeli, verilerin toplanmasında belge tarama yöntemi kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Din Eğitimi, Hz. Peygamber, Öğretim İlke ve Yöntemleri, Öğretme-Öğrenme Süreçleri, Gelişim Evreleri.

¹ Dr., Kur'an Kursu Öğreticisi.

THE HOLY PROPHET'S TRANSFER OF ISLAM TO CHILDREN

Abstract

Education is the process of fixing negative behaviors and bringing out the desired behaviors. As childhood affects the youth and adulthood periods of human life, it constitutes an important period of life. Also, childhood is a key period in which religion is perceived and lived as well as the formation of spirituality. Therefore, the religious education given at this stage where the character and identity of the child are shaped is of great importance in the life of the child. A healthy religious education given in the developmental stages of the child is significant for his/her development. Our Prophet's understanding of education, teaching-learning processes, principles, and methods he used guided today's educators. Our Prophet's understanding of education played an active role in making religious knowledge loved and taught. The aim of this study was to examine the educational methods used by our Prophet from a contemporary perspective while conveying religious values to children in the context of communication with children and the background of these methods in child psychology. In this study, the document scanning model within the scope of qualitative research was used for data collection.

Keywords: *Religious Education, Holy Prophet, Teaching Principles and Methods, Teaching-Learning Processes, Stages of Development.*

Giriş

İnsan yaşamı: Çocukluk, yetişkinlik ve yaşlılık olmak üzere üç evreden oluşmaktadır. Çocukluk dönemi, insan yaşamının gençlik ve yetişkinlik dönemlerini etkilemesi yönüyle yaşamın en önemli unsurlarından biridir. Ayrıca insanın dini algılama ve yaşamasında, maneviyatının oluşmasında kilit öneme sahip olan bir evredir ve hayatın mihenk taşıdır. Çocuğun karakterinin, kimliğinin oluştuğu ve şekillendiği bu evrede verilen dinî eğitim çocuğun hayatında büyük önem taşımaktadır. İnsanın hayat yolculuğunda karşılaştığı problemlerle baş edebilmesinin yolu, manevi donanıma sahip olmasıdır. Çocuklar, çocukluk dönemini sorunsuz bir şekilde geçirdiğinde sorunlarla mücadelede kazanan taraf olmaktadır.

Bireyin biyolojik ve psikolojik olarak gelişim içinde olduğu çocukluk döneminde verilecek dinî değerler eğitiminin sağlıklı bir şekilde gerçekleşmesi mühimdir. Eğitim ilke ve yöntemlerini her çocuğun özel olduğu bilinciyle hareket ederek, çocuğun dünyasını göz önünde bulundurarak ve çocuğu merkeze alarak uygulamak etkili ve kalıcı bir eğitim için önem arz etmektedir. Çocukların, dinî değerlerin aktarılması sürecine dâhil edilmesi eğitimde başarı ve kalıcılığı sağlamaktadır. Bugünün çocuğu, yarının en önemli mirasçısıdır.

Dinî esasların ve değerlerin eğitim yoluyla yeni nesillere aktarılması, dinin varlığını devam ettirmesi açısından mühim rol oynamaktadır. Bu aktarımın sağlıklı bir şekilde gerçekleşmesinde insan hayatının kritik evresi olan çocukluk döneminin çok iyi bir şekilde değerlendirilmesi gerekmektedir. Bununla birlikte dinî değerlerin aktarılması tek başına yeterli olmamakta, çocuğun zihin ve gönül dünyasında bu değerlerin mahiyetinin kavranması ve anlamlandırılması daha mühim rol oynamaktadır.

Dinî esasların ve değerlerin yaşama aktarılmasında dikkat edilecek hususlar Hz. Peygamber'in hayatında bulunmaktadır. Onun, sahabinin eğitilmesi noktasında uyguladığı ilke ve metotlar günümüze ışık tutmakta ve yönlendirici bir görev yapmaktadır. Bu ilke ve metotlar iyi bir şekilde tahlil edilmeli ve pratiğe yansıtılmalıdır.

Bu çalışmada, Hz. Peygamber'in çocuklarla iletişimi bağlamında dinî değerleri çocuklara aktarırken uyguladığı eğitim yöntem ve ilkeleri ve

bu yöntem ve ilkelerin çocuk psikolojisindeki arka planı, günümüz bakış açısı da göz önünde bulundurularak ele alınmıştır.

1. Çocukluk Dönemi

İnsan hayatı normal şartlarda doğumla başlayıp ölüme kadar süren bir bütündür. Bununla birlikte gerek bedenî gerekse ruhi gelişim özellikleri yönünden kendi içinde farklı bazı devrelere ayrılır. Genellikle çocukluk, ergenlik, yetişkinlik ve yaşlılık olarak belirlenen bu devrelerden her biri bir öncekinin etkisi altında oluşmakta, özellikle insanın bedenî ve ruhi gelişmesinde çocukluk devresine birinci derecede önem verilmektedir.¹ İslam hukukunda doğumla başlayan ve ergenlik çağına kadar devam eden döneme “çocukluk”, bu dönemi yaşayan kimseye de “çocuk” denir. Çocukluk, doğumdan temyiz çağına ve temyizden ergenliğe kadar olmak üzere ikiye ayrılır. Birinci dönemdeki çocuğa “gayri mümeyyiz”, temyiz çağındakine de “mümeyyiz” denir.² İslam dininde çocuklar haklar bağlamında bağımsız birer fert olarak ele alınmış, ancak aile ve çevreden bağımsız bir şekilde düşünülmemiştir.³

2. Eğitim ve Eğitimin Önemi

Eğitim; doğaya, topluma, insana, kültüre, sanata, özetle tüm varlık, bilgi ve değerler alanına yönelik öğretim, tanıtım, tecrübe, eylem ve her türlü eğitsel etkinlik ve durumu ifade etmek üzere kullanılan zengin bir kavramdır.⁴ Eğitim, insanı bütün kabiliyetleri ile geliştirme ve onu toplumun bir üyesi yapma yolundaki amaçlı ve planlı etkilemelerdir. Bireyin dinî kabiliyetleri de din eğitimi ve öğretimi yoluyla, etkili bir şekilde geliştirilebilir.⁵ Eğitim, insanın yaratılış amacı olan Rabbini tanıma sürecinin temel başlangıç noktası olduğundan ayrı bir öneme sahiptir. Bu görev, öncelikle peygamberlerin temel görevi olarak kabul edilmiştir.⁶

¹ Hayati Hökelekli, “Çocuk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1993), 8:355.

² Mehmet Âkif Aydın, “Çocuk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1993), 8:361.

³ Cemil Oruç, “Din Eğitimi Açısından Çocuk Teolojisi ve İlahiyat Fakülteleri İçin Bir Öneri”, *Din Eğitimi ve Kalite Sempozyum Bildirileri*, ed. Fahri Kayadibi (İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi, 2014), 134.

⁴ Nurullah Altaş - İsmail Arıcı, “Din Eğitiminin Bilimselleşmesi Süreci”, *Din Eğitimi*, ed. Mustafa Köylü - Nurullah Altaş (İstanbul: Ensar Yayınları, 2014), 48.

⁵ Altaş - Arıcı, “Din Eğitiminin Bilimselleşmesi Süreci”, 68.

⁶ Zeki Salih Zengin, “Başlangıçtan Cumhuriyet Dönemine Din Eğitimi”, *Din Eğitimi*, ed. Mustafa Köylü - Nurullah Altaş (İstanbul: Ensar Yayınları, 2014), 23.

Dinî eğitimde amaçların bireylerin özelliklerine uygun olması, birbiriy-le psikolojik açıdan uyumlu olması, bireylerin beklentilerine, düzeyle-rine uygun olması mühimdir. Bu sayede bireyin daha fazla düşünmesi, daha fazla kendini ifade edebilmesi, eleştirel düşünme becerisi sergile-yebilmesi sağlanır.⁷ Hz. Peygamber de uygulamaları ile eğitimde takip ettiği ilke ve yöntemleri insanlara ulaştırmış ve rol model olmuştur.

3. Hz. Peygamber'in Eğitim Metodu

Geçmişte olduğu gibi günümüzde de eğitim ve öğretim, toplumların en önemli meseleleri arasındaki yerini korumaktadır. Birey, aile ve top-lumun gelişmesinde eğitim ve öğretimin katkısı büyüktür. Cehaletten saadete giden yol hiç şüphesiz doğru bir eğitim ve öğretimden geçmek-tedir. Eğitimdeki başarının bütün alanlardaki başarıyı beraberinde geti-receği muhakkaktır.⁸

Son ve mükemmel din olan İslam, bütün insanlık için evrensel me-sajların yanı sıra aynı zamanda bir eğitim sistemi, toplumlar ve insanlar arası ilişkilerin temeli olan bir değerler ve davranışlar düzeni vazetmiş-tir. Gerek eğitim sistemi gerekse davranış düzeni konusunda insanlık için en güzel örnek ise şüphesiz bu dinin mübelliği Hz. Muhammed'dir. Bundan dolayı Resûl-i Ekrem'in (s.a.s.) bir eğitimci olarak yeni yetişen nesillere yaklaşımını, onlarla olan ilişkilerini doğru bir şekilde tespit etmek, onun tavır ve davranışlarının gerisinde yatan temel prensiple-ri kavramak ve çocuklarını bu doğrultuda yetiştirmek Müslüman top-lumların en öncelikli görevi olmalıdır.⁹ Resûlullah'ın değerlerinin genç neslin hayatında yer alabilmesi için, Hz. Peygamber'i çağa taşımak ve benimsediği eğitim ilkelerini kabul etmek ve gözetmek suretiyle, onu ör-nek almanın her zamankinden daha elzem olduğu aşikârdır.¹⁰ İslam'da temel olgunun eğitim olduğu ve insanların ancak eğitim-öğretimle Al-lah'ın istediği erdemli bir kul olabilecekleri, bunun sonucunda ahenkli, adil ve düzenli bir toplumun oluşturulacağı ortaya çıkmaktadır.¹¹

⁷ Emine Demil, "Hadisler Çerçevesinde Hz. Peygamber'in Eğitim Metodu", *Ululara-rası Sosyal Bilimler Eğitimi Dergisi* 5/2 (Ocak 2019): 222.

⁸ Abdurrahman Ece, "Hadisler Bağlamında Hz. Peygamber'in Eğitim ve Öğretim Me-todu", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/10 (Ocak 2019): 292.

⁹ Adem Apak, "Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Çocuklarla İlişkileri Üzerine Tespit ve De-ğerlendirmeler", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/1 (Ocak 2010): 44.

¹⁰ Demil, "Hadisler Çerçevesinde Hz. Peygamber'in Eğitim Metodu", 231.

¹¹ Yasin Yılmaz, "Hz. Peygamber Dönemi Eğitimine Genel Bir Bakış", *Dini Araştırmalar* 15/40 (Haziran 2012): 207.

Talim yani eğitim ve öğretim, Allah'ın peygamberlere yüklediği önemli görevlerden biridir.¹² Hz. Peygamber, gönderiliş gayesini izah ederken açık bir şekilde muallim olarak gönderildiğini söylemekte ve bir yönü ile talim görevine dikkat çekmektedir. İbn Mâce ve Dârimî'de geçen bir hadiste: “Ben sizlere ancak bir muallim olarak gönderildim.”¹³ demektedir.¹⁴ İlk peygamberle başlayıp devam eden eğitim faaliyeti son peygamber Hz. Muhammed'in şahsında en mükemmel hâlini almıştır. Onun ne kadar başarılı bir muallim olduğunun en büyük göstergesi yetiştirdiği sahabe neslidir.¹⁵

Hz. Muhammed, ilahî yönlendirmelerde görevinin, insanlığı hem dünya hem de ahirette mutluluğa ulaştıracak olan yeni kültür ve manevi değerlerin tebliği ve bu değerlerin benimsetilmesindeki rolünün eğitimcilik olduğunu belirtmektedir.¹⁶

Hz. Muhammed'in sosyal yapıda bir değişiklik meydana getirebilmesi için yapması gereken öncelikli iş, dinî, ahlaki ve sosyal eğitimi temelden ele alıp insani standartlara çıkarmasıydı.¹⁷ O, içinde doğduğu ve yaşadığı bu toplumda insanın erdemli olması için, önceden önem verilmeyen ya da bilinmeyen birçok kelimeye anlam katarak canlılık kazandırmış, insan ve eğitim kavramları etrafında anlamlı ve tutarlı bir sistem oluşturmuştur.¹⁸

Hayatın bütün safhalarında olduğu gibi çocuk ve gençlerin eğitiminde de Hz. Peygamber'in metodu bize rehberlik edecektir. Zira Resûlullah hayatı boyunca yeni yetişen nesillerle özel olarak ilgilenmiş, gençlerle muhatap olması esnasında onların fitratını tanıyarak hareket etmiştir. Onlara öylesine şefkatli, candan ve sevgi dolu davranmıştır ki, hayatı boyunca gençler onun etrafında pervane olmuşlar, ona can ü gönülden bağlanmışlardır.¹⁹

¹² Ece, “Hadisler Bağlamında Hz. Peygamber'in Eğitim ve Öğretim Metodu”, 293.

¹³ Muhammed b.Yezid İbn Mâce el-Kazvini, *es-Sünen* (Dımaşk: Müessesetü'r-Risale, 1434/2013), “Sünnet”, 17; Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. Fazl ed-Dârimî, *es-Sünen* (Kahire: Darü'l-Hadis, 1420/2000), “Mukaddime”, 32 (No: 357).

¹⁴ Muhammed Emin Yıldırım, “Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Eğitim Metotlarından 'Tâlim' Kavramı Üzerine Bir Değerlendirme”, *Siyer Araştırmaları Dergisi* 1 (Ocak 2017): 149.

¹⁵ Abdulfettâh Ebû Gudde, *er-Resûlül-mu'allim* (Beyrut: Mektebü'l-Matbu'âtü'l-İslâmiyye bi Hâleb, 1996/1417), 14.

¹⁶ Yılmaz, “Hz. Peygamber Dönemi Eğitimine Genel Bir Bakış”, 205.

¹⁷ Yılmaz, “Hz. Peygamber Dönemi Eğitimine Genel Bir Bakış”, 204-205.

¹⁸ Yılmaz, “Hz. Peygamber Dönemi Eğitimine Genel Bir Bakış”, 205.

¹⁹ Apak, “Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Çocuklarla İlişkileri Üzerine Tespit ve Değerlendirmeler”, 67.

Eğitim-öğretim konusunda Hz. Peygamber'in son derecede dikkatli davrandığı görülmektedir. Allah Resûlü'nün bu konudaki yaklaşımını şu şekilde özetleyebiliriz 1- Meseleleri basitten zora doğru anlatırdı. Önce basit olanları söyler, muhataplarının algılarının açılmasını ister, sonra yavaş yavaş meseleleri zorlaştırırdı. 2- Hz. Peygamber, ön bilgiden gayeye doğru yürürdü. Önce anlatmak istediği şeye bir zemin hazırlar, birkaç cümle ile ne anlatacağına dair bir ön bilgi vermek suretiyle muhatapta ilgi ve merak uyandırır, daha sonra asıl gayesini ikrar ederdi. 3- Müşahhasan mücerrede doğru hareket ederdi. İşin başında muhataplarının hissedeceği, göreceği, söylenince algılayabileceği meselelerle başlar, sonra yavaş yavaş bir irtifa kaydederek, işi mücerretleştirirdi; yani somuttan soyuta doğru yürürdü.²⁰

4. Hz. Peygamber'in İslam'ı Çocuklara Aktarışıyla İlgili Uygulamaları Bağlamında Eğitim İlke ve Yöntemleri

İslam dini; iman, ibadet ve ahlak olmak üzere üç temel üzerine inşa edilmiştir. Bu durum gaz lambası örneğiyle ifade edildiğinde gaz lambasının fitili, iman; cam fanus, ibadetler ve fitilin yanarak etrafı aydınlatması ise ahlakıdır. Bu üç boyut birbirini tamamlayarak dinî konu ve değerleri oluşturmaktadır.

Çocuklara verilecek dinî konu ve değerlerin etkin ve kalıcı olabilmesi için çocuklara uygun öğretme-öğrenme yöntem ve teknikleri ile beraber süreçleri de verilmelidir. Bu durumu en iyi uygulayan ve insanlara rol model olan Hz. Peygamber'dir. Bu çalışmada da günümüz öğretme-öğrenme yöntem ve teknikleriyle Hz. Peygamber'in öğretme-öğrenme teknikleri birlikte ele alınmıştır.

Bu bölümde, Hz. Peygamber'in tevhid ve imanla ilgili konuları çocuklara aktarışıyla ilgili uygulamaları ele alınmaktadır.

5. Hz. Peygamber'in Tevhid ve İmanla İlgili Konuları Çocuklara Aktarışı

Hz. Peygamber, "Her doğan çocuk, İslam fıtratı üzere (temiz ve günahsız olarak, tevhide meyilli bir şekilde) doğar. Sonra anne babası onu Yahudi, Hristiyan veya Mecûsî yapar"²¹ sözüyle her çocuğun temiz bir

²⁰ Yıldırım, "Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Eğitim Metotlarından 'Tâlim' Kavramı Üzerine Bir Değerlendirme", 159.

²¹ Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Sabîh-i Buhârî*, el-Kütübü's-sitte (Mevsûati'l-hadîs eş-şerîf içinde), haz. Sâlih b. Abdülazîz (Arabistan: Dâru's-Selâm, 2000), "Cenâiz", 92; Ebu'l-Hüseyn el-Kuşeyri en-Nisâbü'rî Müslim b. El-Hac-

yaratılışla ve inanma kabiliyetiyle dünyaya geldiğini ifade etmekte; insan karakteri ve dinî kabulleri üzerindeki çevresel ve sosyal etkiye dikkat çekmektedir. Çünkü çocuğun Allah ile olan bağı ve din ile ilgili düşünceleri içinde yaşadığı çevreden etkilenmektedir. Hz. Peygamber, söz konusu hadiste çocuk eğitiminde ailenin, akran öğretimi ve sosyal çevrenin önemini vurgulamaktadır.

Çocukların fitratının çevreleriyle bütünleşmeye müsait olduğu ve kabiliyetlerinin içinde buldukları kültüre göre oluştuğu, eğitimde insana ait her faaliyetin evrensel bir renk taşıması gerektiği unutulmamalıdır.²² İnsan temiz bir fıtratla dünyaya gelmekte, fakat yaşadığı aile ve sosyal çevre onun hayatını şekillendirmektedir. Hz. Peygamber de bu gerçeğe işaret ederek sağlıklı bir sosyal çevrenin önemine dikkat çekmiştir. Nitekim çocuk olumlu veya olumsuz davranışlarını içinde bulunduğu ortam ve çevreden edinir.

Çocuğun ruhsal ve fiziksel bakımdan dengeli ve sağlıklı gelişimi için iç ve dış tesirlerle beslenmesi gerekmektedir. Aksi hâlde onun doğuştan getirdiği ruhsal kabiliyetlerin uyanışı ve serpilip gelişmesi aksayacaktır.²³ Bundan dolayı aile ve topluma, çocukların dinî değerleri edinebilmesi için uygun sosyal çevrenin düzenlenmesinde büyük görev düşmektedir.

Çocuğun doğumundan itibaren yerine getirilen dinî vecibeler, çocuğun din ile bağına oluşturmaktadır. Resûl-i Ekrem, torunu Hasan dünyaya geldiğinde kulağına tıpkı namaz vakitlerinde okunduğu gibi ezan okumuştur.²⁴ İslam'ın sembolü olan ezanda kelime-i şehadet ve kelime-i tevhid yer almakta, Allah'ın yüceliği vurgulanmaktadır. Böylece dünyaya geldiği ilk zamanlarda çocuğun kulağına ezanın okunmasıyla çocuğun fitratında olan inanma duygusu güçlendirilmektedir. Nitekim bebeklik dönemindeki ilk öğrenme deneyimleri göz ve kulağa dayanmaktadır.

Hz. Peygamber döneminde çocuklara kısa zamanda iman hakikatlerini kavrayacak şekilde dinî eğitim verilmekteydi. Bunun için ortam

câc, *Sahîb-i Müslim*, el-Kütübü's-sitte (Mevsûatü'l-hadis eş-şerîf içinde), haz. Sâlih b. Abdülazîz (Arabistan: Dâru's-Selâm, 2000), "Kader", 22 (No: 6755).

²² Demil, "Hadisler Çerçevesinde Hz. Peygamber'in Eğitim Metodu", 231.

²³ Fatih Menderes Bilgili, *Çocuğun Din Eğitimi ve Karşılaşılan Güçlükler* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2005), 153.

²⁴ Ebû Dâvûd es-Sicistânî Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdî, "Sünen-i Ebû Dâvûd", *el-Kütübü's-Sitte*, (Mevsûatü'l-Hadis eş-Şerîf içerisinde), haz. Sâlih b. Abdülazîz, (Arabistan: Dâru's-Selâm, 1421/2000), "Dahâyâ" 20 (No: 2838); Ebu İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *es-Sünen*, thk. Beşşar Avvad Ma'ruf (Beyrut: Daru'l-Garbi'l-İslâmî, 1998), "Edâhî", 17.

ziyadesiyle müsaitti. Resûlullah çocuk sahabilerle de bizzat ilgileniyordu.²⁵ Hz. Peygamber, huzuruna getirilen çocuklara ve gençlere, yaşlarına ve seviyelerine göre öncelikle iman hakikatlerini kavratırdı. Nitekim konuşmaya yeni başlayan akraba çocuklarına imanın esası olan tevhid hakikatinden bahseden ayetleri ve kelime-i tevhidi yedi kez tekrar ettirerek kavratmaya çalışmış ve dolayısıyla ashaba da bu hususta yol göstermiştir.²⁶ Örneklerde Hz. Peygamber'in çocukların gelişim özelliklerini de dikkate alarak eğitim-öğretim metodu uyguladığı görülmektedir. O, hedeflediği konuyu öğretirken öğrenmede kalıcılığı sağlamak adına tekrar, gösterip yaptırma ve örnekleme yöntem ve tekniklerini kullanmıştır.

Ashabdan Cündeb b. Abdullah'ın naklettiğine göre, bir grup genç Medine'ye gelmişler ve kısa bir süre Allah Resûlü'yle birlikte kalmışlardı. Hz. Cündeb, bu zaman zarfında Kur'an'dan önce, iman hakikatlerini öğrendiklerini, bilahare Kur'an'ı öğrendiklerini ve böylelikle imanlarının arttığını ifade etmektedir.²⁷ Hz. Peygamber çocuklara ve gençlere sadece imandan bahsetmemiş, imanın özünü ve hakikatlerini öğreterek ve aynı zamanda araştırma, inceleme, sorgulama, yaparak yaşayarak öğrenme ve uygulama yöntemlerini kullanarak imanın taklitten tahkik boyutuna çevrilmesini sağlamıştır.

Hz. Peygamber, Yahudi bir çocuk hastalandığında ziyaretine gitmiş ve onu Müslüman olmaya davet etmiştir.²⁸ Söz konusu örnekte Hz. Peygamber'in İslam'a davette yaş ayrımı yapmadığı ve her çocuğu ayrı bir birey olarak kabul ettiği görülmektedir. O, çocuğa değer atfetmiş, çocuğu iman ve İslam hakikatiyle buluşturmuştur. Hz. Peygamber çocuğa dini tebliğ ederken onu zorlamamış ve böylece onun iradesine saygı gösterdiğini de ortaya koymuştur. Nitekim müdahale, iradeyi ortadan kaldırmaktadır. Doğru bir anlatım neticesinde benimsenen konu ve davranışlar ise etkili ve kalıcı olmaktadır.

a. Hz. Peygamber'in İbadetleri Çocuklara Aktarışı

İmanın davranışa yansımaları olan ibadetlerin öğrenilmesinin ve kalıcı hâle gelmesinin yolu, çocukluk döneminde verilen bilinçli ve sağlıklı bir eğitimden geçmektedir. Bu anlamda, Hz. Peygamber'in çocuklara

²⁵ Adnan Demircan, *Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Ailesi ve Aile Hayatı* (İstanbul: Ufuk Yayınları, 2014), 136.

²⁶ Abdurrezzak es-San'ânî'nin, *el-Musannef* (Beyrut: y.y., 1970), 4:334.

²⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid Mâce el-Kazvinî, *es-Sünen*, thk. Şuayb el-Arnâud (Beyrut: Daru'r-Risale el-Âlemiyye, 2009), "Sünnet", 9.

²⁸ Buhârî, "Merdâ", 11.

ibadetleri öğretirken uyguladığı ilke ve yöntemler yönlendirici olmaktadır. Bu bölümde, Hz. Peygamber'in ibadetlerle ilgili konuları çocuklara aktarışıyla ilgili uygulamaları ele alınmaktadır.

i. Namaz

Enes b. Mâlik'in rivayetiyle Hz. Peygamber'in "Ben, uzun tutmak arzusuyla namaza başladım. (Namazı kıldırırken) bir çocuk ağlaması kuşağıma gelince çocuğun ağlamasından annesinin duyacağı elemi bildiğim için namazı uzatmaktan vazgeçtim"²⁹ ifadesi Hz. Peygamber'in bir eğitimci olarak, çocukların gelişim dönemlerini dikkate aldığını ve özellikle okul öncesi dönemde daha çok şefkatli ve merhametli davrandığını göstermektedir.³⁰ Aynı zamanda Hz. Peygamber'in, eğitimde anne ve çocuğun ilgi ve ihtiyaçlarını göz önünde bulundurduğunu ortaya koymaktadır.

Hz. Peygamber, çocukların yedi yaşından itibaren namaza başlatılmalarını tavsiye etmek³¹ suretiyle çocukta erken dönemde ibadet bilincinin oluşmasında ailenin rolüne dikkat çekmekte ve onlara yol göstermektedir. Hz. Peygamber'in çocuğun gelişimine göre eğitim-öğretimin önemli olduğuna ve erken yaşta başlanan eğitimin kalıcılığına vurgu yaptığı görülmektedir.

Hz. Peygamber, "Enes! Namaz kılarken, rükuya gidince ellerinle dizlerini sıkıca tut. Parmaklarını birbirinden ayır. Dirseklerini yanlarına yapıştırma. Oğulcuğum, rükudan kalkınca her uzvun tam olarak yerine gelsin. Çünkü Allah, kıyamet gününde rüku ile secde arasında belini doğrultmayana merhamet etmeyecektir. Oğulcuğum secde edince de alnını ve ellerini yere tam olarak koy. Horozun yeri gagalaması gibi sen de secdeden çabuk kalkma. Secdede kollarını yere serme. Namazda sağa sola bakmaktan sakın. Oğulcuğum, namazını devamlı kılmaya özen göster... Eğer buna özen gösterirsen, melekler de senin için rahmet dileğinde bulunurlar. Müslümanların büyüklerine hürmet, küçüklerine de sevgi göster..."³² şeklinde buyurarak namazın kılınma şeklini tarif etmiş ve anlatırken benzetme, açıklama, örnekleme, uygulama, gösterip yaptırma yöntemlerini kullanmıştır.

²⁹ Buhârî, "Ezan", 65.

³⁰ Yusuf Şen, "Hz. Peygamber'in Merhamet Eğitim Metodu", *Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi* 6/1 (Ocak 2011): 25.

³¹ Ebû Dâvûd, "Salât", 26.

³² Buhârî, "Vesâyâ", 25; Tirmizî, "Birr", 69; Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân, *Mecmau'z-zevâ'id* (Beyrut: y.y., 2. Basım, 1967), 1:271, 9:16.

Resûl-i Ekrem, kendisi de namazlarını kimi zaman torunlarıyla birlikte kılardı.³³ Eğitimde, çocuğa verilecek teorik bilgilerin uygulama olarak gösterilmediği müddetçe kalıcılığını sağlaması zordur. Dinî bilgileri çocukların beynine kaydetme biçimi ve bilgilerin gerektiğinde geri çağrılması, uygulanan öğretme yöntem ve ilkeleriyle yakından ilgilidir. Görüldüğü üzere Hz. Peygamber'in uyguladığı gösterip yaptırma ve anlatım yöntemleri eğitimde önemli ilkelere sahiptir. Hz. Peygamber sadece anlatım yöntemiyle değil aynı zamanda çocuklara rol model olarak eğitimde kalıcılığı sağlamıştır.

Hz. Peygamber, elde edecekleri manevi kazanımları ifade ederek çocukları namaza yönlendirmektedir. Nitekim torunu Hz. Hasan'a "Hasan! Beş vakit namazını aksatmadan kıl. Sana şüpheli gelen her şeyi terk et. İçinde şüphe uyandırmayan şeye yönel. Çünkü doğruluk insanın gönlüne huzur verir. Yalan ise huzursuzluk uyandırır"³⁴ diyerek namazda devamlılığa ve namazın psikolojik etkisine dikkat çekmek suretiyle torununu namaz konusunda teşvik etmiştir. Hz. Peygamber, dinî değerler -doğruluk ve yalan- arasında da karşılaştırma yapmak suretiyle torununu doğru olana yönlendirmiş, namaz ibadetinin bireyin ahlakı üzerindeki olumlu etkisine dikkat çekmiştir. Böylece çocuğun, bilgiyi değere dönüştürerek hayata aktarmasını sağlamıştır.

Hz. Peygamber, özellikle kız çocuklarının büyük çoğunluğunun yok sayıldığı dönemdeki davranışlarıyla bunun yanlış olduğuna vurgu yapmaktadır. Büyük kızı Zeyneb'den olan torunu Ümâme ile yakın ilişkileri olmuştur. Bir namaz esnasında sırtına binen torunu kendiliğinden ininceye kadar secdeyi uzatmış, çocuğa müdahale etmemiştir. Hatta namaz bitince cemaatten birinin, "Ey Allah'ın Resûlü, namaz sırasında secdeyi öyle uzun tuttunuz ki, bir hadise meydana geldiğini veya sana vahiy indiğini zannettik." demesi üzerine: "Hayır! Bunların hiçbirisi olmadı; torunum sırtıma bindi. Acele etmeyi ve hevesi geçmeden de sırtımdan indirmeyi uygun bulmadım." diye karşılık vermiştir.³⁵ Çocuğun namaz ibadeti bilincinin oluşumunda; rol model olan kişinin namaz öncesinde, namaz esnasında ve namazdan sonra çocuğa karşı sergilediği tavır önemlidir. Çocuk, namaz kılan kişinin kendisine karşı davranışlarına dikkat edecek ve böylece namaza karşı olumlu veya olumsuz bir yargı oluşturacaktır. Hz. Peygamber, bu gerçeğe göre hareket ederek çocuğun

³³ Buhârî, "Salât", 106.

³⁴ Tirmizî, "Kıyâmet", 61.

³⁵ Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb en-Nesâî, *es-Sünen*, haz. Abdulfettah Ebu Gudde (Haleb: Mekteb'ul-Matbûâtî'l-İslâmiyye, 2. Basım, 1986), "Tatbîk", 82.

psikolojik yapısını göz önünde bulundurmuş ve bu doğrultuda hareket etmiştir.

Medine Mescidi'nde vakit namazlarında bile Peygamber Efendimizin arkasındaki cemaatte bir saf oluşturacak kadar çok çocuk bulunması³⁶ Hz. Peygamber'in çocukların kalplerine dokunduğunun en somut örneklerindedir.

ii. Hac

Hz. Peygamber'in eğitim anlayışında kendisiyle barışık, çevresiyle uyumlu ve mutlu olan bir insan anlayışı vardır. Aileden başlayarak tüm insanlığın huzurlu bir şekilde yaşamalarını temin edebilecek bir eğitim anlayışı söz konusudur. Bu yakın ve uzak hedefi gerçekleştirmede insana düşen görev din tarafından ortaya konan sorumluluklarının yerine getirilmesidir.³⁷

Câbir b. Abdullah şöyle demiştir: Bir hac yolculuğunda bir kadın bir çocuğunu Hz. Peygamber'e arz ederek: Yâ Resûlullah! Bu çocuk için hac (sevabı) var mı? diye sordu. Resûl-i Ekrem: "Evet. Senin için de bir hac (sevabı) vardır" buyurdu.³⁸ Hz. Peygamber, ibadetler konusunda ailenin örneğine dikkat çekmiş ve hem ailenin hem de çocuğun elde edeceği mükafattan söz etmiştir. Yetişkinler ve çocuklar arasında mükafat bakımından ayırım gözetmemiş çocukların da aynı mükafata nail olacağından bahsetmiştir. Ayrıca Hz. Peygamber, eğitimde pekiştirecin etkisine vurgu yapmıştır.

Sâib b. Yezîd "Ben yedi yaşında iken Resûlullah ile birlikte bana hac yaptırıldı" demiştir.³⁹ Hz. Peygamber, küçük yaşta bir çocukla birlikte hac ibadeti yaparak bu bilincin çocuğun kalbine yerleşmesini sağlamıştır. Hz. Peygamber, eğitim-öğretimde gösterip yaptırma ve rol model olma ilke ve yöntemlerini uygulamıştır.

iii. Zekât

Zekâtta akrabalara öncelik verilmesini tavsiye eden Hz. Peygamber zekât almadığı gibi, yakınlarının da zekât almasını yasaklamıştır. Nitekim sevgili torunu Hz. Hasan, bir defasında Resûlullah'ın omuzunda iken, zekât hurmalarından birini ağzına almıştı. Bunu gören

³⁶ Ebû Dâvûd, "Salât", 96 (No: 677).

³⁷ Şükrü Keyifli, "Hz. Peygamber'in Bazı Eğitici Davranışlarının Günümüze Yansıyan Yönleri", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/2 (Ocak 2013): 87.

³⁸ İbn Mâce, "Menâsik", 11; Tirmizî, "Hac", 83.

³⁹ Tirmizî, "Hac", 83.

Peygamberimiz, “At ağzından onu! Bize zekâtın helal olmadığını bilmiyor musun?” diyerek derhâl müdahale etmişti.⁴⁰ Hz. Peygamber, torununun ağzından hurmayı attırarak olumsuz davranışını ortadan kaldırmaya çalışmış ve bu olumsuz davranışın tekrarlanmaması gerektiği konusunda torununu uyarmıştır.

iv. Kur’an-ı Kerim Öğretimi

Hz. Peygamber, “*Kur’an-ı Kerim’i okuyan ve hükümleriyle amel edenin anne-babasına kıyamet günü bir taç giydirilir. Bu tacın ışığı şayet aranızda olmuş olsa, dünya evlerindeki güneş ışığından daha güzeldir. O hâlde bununla amel eden hakkında ne düşünürsünüz?*”⁴¹ şeklinde buyurarak çocukları Kur’an-ı Kerim’i okuma ve hayatlarında gereğince tatbik etme hususunda teşvik ederek özendirmiştir. Bununla birlikte, anne ve babanın çocuğun Kur’an eğitimi noktasında çocuğu yönlendirme, yaşantısıyla ve örnek davranışlarla çocuğa rol model olma, yaptığı olumlu davranışlar neticesinde olumlu pekiştireçler verme, çocuğun öğrenmesinde ve öğrendiklerini hayatına yansıtmasında önemli rol oynamaktadır. Hz. Peygamber, çocuğun ailesi veya çocuğu yetiştiren kimseler tarafından çocuğa verilecek iyi bir din eğitimi neticesinde elde edilecek mükafatlardan söz ederek onları teşvik etmiştir.

Resûlullah, çocuklara Allah’ın keliması olan Kur’an-ı Kerim’i öğretir ve ashabına da çocuklarına Kur’an’ı öğretmeleri tavsiyesinde bulunurdu. Annesinin isteği üzerine sekiz yaşından itibaren çocukluğu Allah Resûlü’nün yanında geçmiş olan Enes b. Mâlik’e “Oğulcuğum! Kur’an okumayı ihmal etme ve (unutma ki) Kur’an ölü kalplere hayat verir; kötü ve çirkin şeylere, haddi aşmak gibi kusurlara karşı da insanı korur...”⁴² şeklinde tavsiyede bulunmuştur. Hz. Peygamber’in kalbi yumuşatan sevgi dolu bir ifadeyle söze başladığı görülmektedir. Kur’an-ı Kerim’in okunmasında devamlılığın önemine vurgu yaptıktan ve okumanın ihmal edilmemesi gerektiğini ifade ettikten sonra, Kur’an-ı Kerim okumanın ahlak üzerindeki etkilerinden söz etmiştir. Hz. Peygamber eğitimde açıklama, örnekleme, gösterip yaptırma gibi ilke ve yöntemleri kullanmıştır. Aynı zamanda eğitimde devamlılığın önemine vurgu yapmıştır.

Resûlullah, Abdülmuttaliboğulları’ndan bir çocuk güzel konuşmaya başladığında, ona İsrâ suresinin 111. ayetini yedi defa okutarak

⁴⁰ Buhârî, “Zekât”, 60.

⁴¹ Ebû Dâvûd, “Vitr”, 14 (No: 1453).

⁴² Ebû Mansûr Şehrdâr b. Şirveyh ed-Deylemî, *el-Firdevsü’l-abbâr*, thk. es-Sa’îdî Bes-yûnî Zağlûl (Beirut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1406/1986), 2/377.

öğretirdi.⁴³ Söz konusu örnekte Hz. Peygamber'in dil gelişimi döneminde çocuklara verdiği ilk eğitimin, bazı ayetlerin öğretilmesi şeklinde olduğu görülmektedir. Bahsi geçen ayet mana itibarıyla Allah'a hamd/şükür konusundan ve tekbir getirmek suretiyle Allah'ın şanını yüceltmekten söz etmektedir. Böylece Hz. Peygamber çocuğun karakterinin şekillendiği ve duyguların ifadesi olan konuşmanın öğrenildiği dönemde verilen eğitim-öğretimin önemine, davranışlarıyla vurgu yapmaktadır. Çocuğun kalbine ve dimağına yerleştirilen ilk duyguların ve dinî değerlerin "tekbir" ve "şükür" olması dikkate şayandır. Çünkü şükür, çocuğun psikolojik dayanıklılığında önemli duygulardan biridir. Ayrıca bu örnekte Hz. Peygamber'in, yedi defa okutmak suretiyle eğitim-öğretimde tekrar ve çocuğa görelilik yöntem ve ilkelerini uyguladığı görülmektedir.

v. Dua Öğretimi

Hz. Peygamber'in seyahatlerinden Medine'ye dönüşünde, şehrin dış mahallelerinden itibaren çocukları bir mükâfat olarak bineğinin önüne veya arkasına, bazen de hem önüne ve hem de arkasına bindirerek onlarla birlikte evine kadar yolculuk yaptığı aktarılmaktadır.⁴⁴ O, bu uygulamasını sadece Medine'ye girişlerinde değil, aynı zamanda Mekke'nin fethinde şehre girerken de tekrarlamıştır.⁴⁵

Hz. Peygamber, bineğine aldığı kimselerle bire bir sohbet etmiş, beraber oldukları süre boyunca bu kişilere nasihatlar ve bazı tavsiyelerde bulunmuş, onlara dualar öğretmiş, bazılarını özel dua etmiş, ümmeti için örnek alınması gereken davranışlarına yakından şahit olmalarını sağlamış ve onlara iltifatta bulunmuştur. Bu iltifata mazhar olan sahabiler de doğrudan kendilerine söylenen özel tavsiyeleri veya Resûlullah'la yaşadıklarını umuma söylenen sözlere göre daha bir dikkatle dinlemişler ve bunları sonraki nesillere aktarmakta daha avantajlı bir konumda olmuşlardır. O, ashabından bazılarını bineğine bindirmekle

⁴³ Abdurrezzak es-San'ânî'nin, *el-Musannef*, 4:334.

⁴⁴ Sabri Çap, "Resûlullah'ın Terkisine Bindirdiği Sahâbiler ve Aralarında Geçen Diyaloglarla İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi", *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10 (Ocak 2017): 101.

⁴⁵ Çap, "Resûlullah'ın Terkisine Bindirdiği Sahâbiler ve Aralarında Geçen Diyaloglarla İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi", 110.

şereflendirmiş, bilhassa çocuklar Hz. Peygamber'in kendilerine yaptığı bu iltifatı daha sonra hayatlarında bir iftihar vesilesi olarak anlatmışlardır.⁴⁶

Hız. Peygamber'in bineğine aldığı ve dua öğrettiği çocuklardan biri de amcası Hz. Abbas'ın oğlu Fadl idi. Bu çocuk Allah Resûlü'nün cenazesinin gasli ile şereflenenlerdendi. Resûlullah Müzdelife'den Mina'ya doğru giderken onu terkesine almış, yolda giderken de kendisine dua telkinetmişti.⁴⁷

Bu örnekler Hz. Peygamber'in, içinde bulunulan koşulları eğitim için vesile olarak görüp değerlendirdiğini ortaya koymaktadır. Hz. Peygamber, örnek olay ve anlatım yöntemlerini, duayı çocuklara etkili ve kalıcı bir şekilde öğretmek amacıyla kullanmıştır.

Hız. Peygamber'in sevgili torunu Hz. Hasan, vitir kunutlarında okuması için Allah Resûlü'nden şu dua cümlelerini öğrendiğini söylemektedir: *"Allah'ım, hidayete erdirdiklerinle beraber beni de hidayete erdir. Sıbbat ve afiyet verdiklerinle beraber bana da afiyet ver. Himaye ettiğin kimseler gibi beni de himaye et. Bana verdiğin nimetleri bereketlendir. Verdiğin hükmün şerrinden beni koru. Hükmü sen verirsın, senin üstüne hüküm verecek kimse yoktur. Senin dost olduğun kimse asla zelil olmaz. Eksiklikler sana yakışmaz. Ey Rabbimiz! Yücesin ve kutlusun."*⁴⁸ Bu sırada Hz. Hasan henüz yedi yaşına gelmemiştir. Hz. Peygamber, torununa ibadet esnasında okunacak duayı söyleterek ona öğretmiştir. Hz. Peygamber yaşama yakınlık (hayatilik), somuttan soyuta, çocuğun etkin katılımı ilke ve yöntemlerini uygulamıştır.

Abdullah b. Hişam adlı sahabiye annesi elinden tutarak biat etmesi için Hz. Peygamber'e götürüp O'ndan çocuğun biatını kabul etmesini istedi. Hz. Peygamber de ona: "O küçüktür!" buyurarak çocuğun başına, eliyle dokunup okşayarak Abdullah'a (bereketle) dua etti.⁴⁹ Hz. Peygamber çocuğun başına dokunarak vücut diliyle sevgisini göstermiş böylece onun kalbine hitap etmiş ardından dua ederek ona olan sevgisini kalben, kavlen ve fiilen göstermiştir. Çocuğun karar verme becerisine vurgu yapmıştır. Burada Hz. Peygamber, biat etme konusunda eğitimde çocuğun bilgi ve becerilerini güvence altına alma ilkesini kullanmıştır.

⁴⁶ Çap, "Resûlullah'ın Terkesine Bindirdiği Sahâbiler ve Aralarında Geçen Diyaloglarla İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi", 98.

⁴⁷ Ebû'l-Abbas Ahmed b. Yahyâ b. Cabir Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, thk. Süheyl Zekkar (Beyrut: Dârü'l-Fikir, 1997), 3:33.

⁴⁸ Tirmizî, "Vitr", 10.

⁴⁹ Buhârî, "Şirket", 13.

Dua, insanın rabbiyle olan iletişimini ifade etmektedir. İnsan, çocukluk döneminde ailesinden ve çevresinden dua etmeyi öğrenerek duanın insan hayatındaki kuşatıcılığını kavrar. Başkasına dua etmek, karşıdaki insana verilen değer, sevgi ve şefkatin ifadesidir. Dua ile büyüyen bir çocuk manevi açıdan da öz güven sahibi, hoşgörülü, merhametli ve iyi niyetli olur.

b. Hz. Peygamber'in Ahlaki Konuları Çocuklara Aktarışı

Aile, çocukların dinî, millî ve kültürel değerlerini öğrendiği, benimsediği, hayata hazırlandığı ilk eğitim ortamıdır. Bu ortamdaki anne ve babanın davranışları, çocuklara karşı muamelesi onların karakterini ve ahlaki değerlerini oluşturmakta; diğer insanlarla ilişkilerini şekillendirmektedir. Anne-babanın, çocuklarına vereceği en kıymetli hediye ahlaki eğitimidir. Hz. Peygamber de; “Bir baba, çocuğuna iyi terbiyeden daha değerli bir armağan vermemiştir”⁵⁰ şeklinde buyurmak suretiyle ahlak eğitiminin önemine dikkat çekmiş ve uygulamalarıyla insanlığa örnek olmuştur. Bu bölümde, Hz. Peygamber'in ahlaki konuları çocuklara aktarışıyla ilgili uygulamaları ele alınmıştır.

i. Başkalarının Haklarına ve Tercihlerine Saygı Göstermek

Hz. Peygamber, çocukların sosyal, psikolojik, ekonomik, eğitim ve sağlık alanındaki problemleriyle ilgilenmiş ve çözümler getirmiştir. Hz. Peygamber bunu yaparken cinsiyet, din, sosyal konum ve yaş farkı gözetmemiştir. Resûlullah'ın sünnetlerinden biri de kendisini ziyarete gelen heyetleri hediye ile gönüllerini hoş ederek göndermekti. H. 9. yılda biat etmek için 70-80 kişilik bir heyet hâlinde gelen Temim kabilesi üyelerinin hepsine hediye veren Hz. Peygamber, geride kimsenin kalıp kalmadığını sormuş, bir çocuğun hayvanların başında nöbet tutması için geride bırakıldığını öğrenince, onu da yanına yollamalarını istemiş ve ona da hediye vermişti. Bunun üzerine kendisi Müslüman olmadan evvel kız çocuğunu gömmesi ile tanınan Kays b. Asım, onun saygınlığı olmayan bir çocuk olduğunu söyleyince Hz. Peygamber “Olsun, o da neticede heyetle birlikte gelmiş.” şeklinde cevap vermişti.⁵¹

Hz. Peygamber çocukları, kendisine danışılmaya layık özgün bir şahsiyet olarak görür ve onların görüşleri doğrultusunda hareket ederdi.

⁵⁰ Tirmizî, “Biri”, 33.

⁵¹ Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî, *Kitabü'l-Meğazi*, thk. Marsden Jones (Kahire: Darü'l-Kütüb, 3. Basım, 1984), 3: 979-980.

O, içeceği meşrubatı yanındakilerle paylaşmak istediği bir gün, âdeti olduğu üzere ikrama sağdan başlamak ister. Ama sağına döndüğünde bakar ki yanı başında bir çocuk oturmaktadır. Solunda ise ashabın yaşlıları dizilmiş. Çocuğun sırasını atlamaz, hatırını da yıkmaz. “*Meşrubatı önce bu yaşlılara vermeme izin verir misin?*” diye sorar. Akıllıca bir cevap gelir: “Hayır. Vallahi, senden gelen nasibim için kimseyi kendime tercih edemem!” Bu akıllı çocuk, Resûl-i Ekrem’in amcasının oğlu Abdullah b. Abbas’tır.⁵² İşte o zaman Peygamberimiz ikrama çocuktan başlar.⁵³ Bu örnekte Hz. Peygamber’in çocuğu dinleyerek onun görüş ve tercihleri doğrultusunda hareket ettiği görülmektedir. Ahlak eğitiminin hedefine ulaşmasında çocuğu muhatap alarak saygı duymak temel noktalardan biridir. Tercihlerine ve görüşlerine saygı duyulan, haklarına riayet edilen bir ortamda yetişen ve kendisine de bu şekilde davranılan çocuk, başkalarına da aynı şekilde muamele edecektir. Söz konusu örnekte Hz. Peygamber’in somuttan soyuta ve bütünlük ilkelerini uyguladığı görülmektedir.

Hz. Peygamber eğitimde çocukların haklarını, tercihlerini, bireysel farklılıklarını, ilgi alanlarını, fiziksel ve gelişim özelliklerini, çevresel faktörleri göz önünde bulundurarak uygun öğretim-öğrenme ortamı sağlamıştır. Bu sayede çocukların öğrenme merakını arttırmış, pekiştiricilerle de dinî değerlere olan ilginin devamlılığını kalıcı hale getirmiştir.

ii. Sevgi ve Hoşgörü

Çocuk, davranışlarını büyükleri gözleyerek şekillendirir. Çocukların yapacağı olumlu ve/veya olumsuz tutumları oluşturan ebeveynlerdir. Çocuk eğitimindeki ve pedagojisindeki en önemli ilkelerden biri sevgi ve şefkat göstermektir. Çocuk bu duyguyu hissettiğinde eğitim ve öğretime hazır hale gelecek ve başarı elde edilecektir.

Hadisler, Hz. Peygamber’in kendi çocuk ve torunlarını ne kadar içten ve derin bir sevgiyle sevdiğinin göstergesidir. O, bu işi o kadar önemsemiştir ki çocuklar, hayatının her anında vazgeçilmez olmuşlardır. Hatta onlar için, mescitte hutbe vermek gibi önemli bir işi dahi bölmesi, çocuklara ne kadar önem verdiğinin apaçık bir göstergesidir.⁵⁴ Bahsi geçen

⁵² İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalâni, *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sabîhi'l-Buhârî* (Beyrut: Dâru'l-Marife, 1379), 1:328.

⁵³ Buhârî, “Musakat”, 11; Müslim, “Eşribe”, 127 (No: 5292).

⁵⁴ Adem Güneş, “Hz. Peygamber’in Eğitimde Fiziksel Temas Yoluyla Duygusal İletişim Kurmasının Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi”, *Cumhuriyet Üniversitesi*

örnekte Hz. Peygamber'in yaparak yaşayarak öğrenme modelini kullandığı görülmektedir.

Hicret esnasında Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin evine misafir olacağı sırada Neccâr oğulları'nın küçük kızları memnuniyetlerini ifade sadedinde def çalıp şarkı söylemişlerdir. Hz. Peygamber onlara "Beni seviyor musunuz?" diye sorduğunda onlar da "Evet yâ Resûlullah" cevabını vermişler, bunun üzerine de "Ben de sizleri seviyorum" sözüyle mukabelede bulunmuş ve bu ifadeyi üç defa tekrarlayarak⁵⁵ çocuklara olan sevgisini dile getirmiş ve sevgi dilinin hâkim olduğu ortamlar sunmuştur.

Asr-ı Saadete çocuk olarak erişmiş olanlardan birçoğunun Resûl-i Ekrem ile bir çocukluk anısı vardır.⁵⁶ Nitekim Üsâme b. Zeyd, Resûlullah'ın kendisini bir dizine, Hasan'ı da öbür dizine oturtup, onları bağrına bastığını ve onlar için şöyle dua ettiğini aktarmıştır: "*Allah'ım, bu ikisine merhamet et! Ben de onlara merhamet ediyorum!*"⁵⁷ Hz. Peygamber bilginin çocuklara aktarımını sadece düz anlatım yoluyla değil çocukların ilgisine yönelik yöntemlerle desteklemiş; beden dili ve çocuklara gösterdiği sevgisiyle öğrenmeye olan istekliliği arttırmıştır.

Sahâbeden Enes b. Mâlik, ailesi tarafından Hz. Peygamber'e hizmet etmesi için verilmişti. Enes on yıl süreyle Allah Resûlü ile birlikte kaldığını, bu süre içinde kendisinin bir defa dahi "Bunu niçin böyle yaptın veya yapmadın" şeklinde bir soruya muhatap olmadığını zikreder.⁵⁸ Hz. Peygamber, çocuğun gönül dünyasını göz önünde bulundurarak, çocuklara karşı "ben dilini" kullanmış, suçlayıcı dili tercih etmemiştir. Böylece onların zihinlerini ve kalplerini eğitim-öğretime hazır hale getirmiştir.

Çocuğa karşı hoşgörülle hareket etmek çocuğun öz güvenini geliştireceği gibi sağlam bir karakter inşasında da önemlidir. Hz. Enes'in şu ifadesi Hz. Peygamber'in hoşgörüsünü ortaya koymaktadır. "Resûlullah bir gün beni bir iş için gönderdi. Ancak ben sokakta oynayan çocuklara katıldım. Belli bir süre, geçtikten sonra Resûlullah bulunduğumuz yere geldi. Bir de baktım ki, Allah Resûlü arkamdan başımı tutmuş gülümseyerek duruyordu. Bana 'Enescik gönderdiğim yere gittin mi?' diye sordu.

İlahiyat Fakültesi Dergisi 15/2 (Ocak 2011): 243.

⁵⁵ Kâdî Hüseyin b. Muhammed b. el-Hasen ed-Diyarbakri, *Târihu'l-bâmis* (Mısır: y.y., 1302), 1: 385.

⁵⁶ Çap, "Resûlullah'ın Terkisine Bindirdiği Sahâbiler ve Aralarında Geçen Diyaloglarla İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi", 109.

⁵⁷ Buhârî, "Edeb", 22.

⁵⁸ Buhârî, "Vesâyâ", 25.

Ben de ‘Hemen gidiyorum Ey Allah’ın Resûlü’ cevabını verdim”.⁵⁹ Hz. Peygamber, suçlayıcı bir tavır içerisine girmeden, çocuğun hatasını yüzüne vurmadan verilen görevi ona hatırlatmıştır.

iii. Selam

İnsanlar arasında dostluk, sevgi ve barışın yaygınlaştırılması, Müslümanların kalplerinin birbirine ısındırılması açısından selam büyük önem taşımaktadır.⁶⁰

Enes b. Mâlik’ten gelen rivayete göre, Resûlullah ona şöyle buyurmuştur: *“Yavrucuğum! Ailenin yanına girdiğin zaman selam ver. Bu, senin ve ailen için bereket olur.”*⁶¹ Hz. Peygamber, bu tavsiyesinde selam davranışının kazanılmasında ve uygulamasında ailenin rolüne dikkat çekmekte ve selamın bereketine değinmektedir.

Herkesin birbirine selam vermesini önemseyen Hz. Peygamber, yolda karşılaştığı veya oynamakta olan çocukların yanından geçerken onlara selam verirdi.⁶² Hz. Peygamber’in çocuklara selam vererek onlara değer verdiği ve selamın önemini çocukların kalplerine nakşettiği görülmektedir. Hz. Peygamber *“Küçük büyüğe, yürüyen oturana, az çoğa selam verir”*⁶³ şeklinde buyurmak suretiyle selamın verilmiş yöntemini de öğretmiştir. O, selamın aileden başlayarak çevreye doğru yayılmasını isteyerek eğitimde yakından uzağa ilkesini uygulamıştır.

c. Doğru Davranışların Kazandırılması

Çoğu kuramcıya göre, bireyin potansiyelini en üstün sınıra kadar gerçekleştirebilmesi, mutlu ve başarılı olması çocukluk döneminde ona uygun bir fiziksel/sosyal çevrenin sunulması, geniş eğitim olanaklarından yararlandırılması, zengin uyarıcılar içerisinde olması ve uygun aile tutumları içerisinde büyümesi ile yakından ilgilidir. Kişiliğin temellerinin atıldığı bu dönemde anne-baba ve çocuğa bakım ve eğitim verenlerin tutumları özel bir önem taşımaktadır.⁶⁴ Ailenin çocuğa karşı davranışları, çocuğun kişiliği üzerinde etkilidir. Zira tutum ve davranış, sözlerden

⁵⁹ Müslim, “Fedâil”, 54 (No: 6015).

⁶⁰ Mehmet Efendioğlu, “Selâm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36: 343.

⁶¹ Tirmizi, “İstîzan”, 10.

⁶² Müslim, “Selâm”, 15 (No: 5665).

⁶³ Buhârî, “İstîzan”, 4.

⁶⁴ Fatma Gül Cirhinlioğlu, *Çocuk Gelişimi ve Ruh Sağlığı Okul Öncesi Dönem* (Ankara: Nobel Yayınları, 2010), 1-3.

daha etkilidir. Bir defasında Resûlullah, bir annenin çocuğunu çağırıp, “Gel sana bir şey vereceğim.” dediğini işitince kadına, “Ona ne vereceksin?” diye sormuş, “Kuru hurma.” cevabını alınca da şöyle buyurmuştur: “*Dikkatli ol, ona bir şey vermemiş olsaydın, bu senin için bir yalan olarak yazılacaktı.*” diyerek kendisini uyarılmıştı.⁶⁵ Hz. Peygamber, ailenin tutum ve davranışlarının, değer eğitimi üzerindeki olumlu ve olumsuz etkilerine dikkat çekmiş; davranışta tutarlı olmanın ve yalan söylemenin önemini vurgulamıştır. Davranışlarda tutarlı olma ve dengeli hareket etme, çocuğun dinî değerleri benimseyerek kabullenmesinde mühim rol oynamaktadır.

Çocuk eğitiminde bir davranışın sadece güzel yönlerini vermek yerine olumsuz yönlerini de göstererek çocuklara iyi yönlerini bulmalarını ve karşılaştırma yapmalarını sağlamak önemlidir. Karşılaştırma yapma potansiyelinin gelişmesiyle çocuk, aklını kullanma aşamasına ulaşır. Örneğin çocuklara yalan söylememenin iyi olduğunu söylemekle birlikte yalan söylenildiğinde ortaya çıkacak olumsuz davranışlarını da göstermek, bu şekilde çocuğun çıkarımda bulunmasını sağlamak eğitimin vazgeçilmez parçasıdır.

Çocuğun yaptığı yanlışları eğitimi için fırsat olarak değerlendirmek ve kuru kuruya cezalandırmak yerine, bir daha aynı hatayı işlemesini engelleyecek şekilde doğruyu öğretmek Hz. Peygamber’in yöntemidir.⁶⁶ Bir defasında hurma ağaçlarını taşıyan bir çocuğu yakalayanlar, cezalandırması için Hz. Peygamber’in huzuruna getirmişler, ama Hz. Peygamber onu azarlamak yerine “Evladım, ağaçları niye taşıyorsun?” diye sormuştur. Karnının aç olduğunu öğrendiğinde, “Hurma ağaçlarını taşıma da altlarına dökülenleri ye” buyurarak ona doğruyu öğretmiş, hatta başını okşadıktan sonra, “Allah’ım, bu yavrunun karnını doyur” diye dua etmiştir.⁶⁷ Hurma ağaçlarını taşıyan bu çocuğa yaptığı yanlışlığını belirterek kötülükten sakındırmış ve ikna yoluyla problemi çözmüştür. Çocuk bazen doğru ve yanlış ayırt edemeyebilir. Olaylara bir yetişkin gibi bakamaz veya doğru-yanlış kavramları yeterince gelişmemiştir. Çocuk hatalı davranışlar sergilediğinde gösterilecek tavır onun doğru-yanlış veya iyi-kötü ayrımındaki tutumunu belirlemektedir. Hatalı davranışlar karşısında yapıcı ve yönlendirmeci tutum sergilemek ve

⁶⁵ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 80 (No: 4991); Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *el-Müsned*, nşr. Şuayb el-Arnaûd vd. (Beyrut: Risale Yayınları, 2001), 3:447.

⁶⁶ Demil, “Hadisler Çerçevesinde Hz. Peygamber’in Eğitim Metodu”, 224.

⁶⁷ Ebû Dâvûd “Cihâd”, 85 (No: 2622).

böylece çocukta farkındalık oluşturmak önemlidir. Bu konuyla ilgili Hz. Peygamber'in örnekliliği yol göstericidir.

i. Sır Saklamak

Resûlullah'ın terbiyesinin izleri, yanında yetişen çocuklarda daha fazla hissediliyordu. Onlar diğer çocuklara nazaran daha olgun kişilikleri ile dikkat çekiyorlardı. Enes b. Malik eve giderken gecikmişti. Annesi de niçin geciktiğini sorunca, "Resûlullah beni bir iş için göndermişti." dedi. Annesi bu işin ne olduğunu sorunca, "O sırdır söyleyemem." diyerek cevap verdi. Annesi ise "Resûlullah'ın sırrını kimseye söyleme!" demiştir.⁶⁸ Söz konusu örnekte annenin tutum ve davranışının doğruluğunun, çocuğun davranışının kalıcılığındaki etkisi görülmektedir.

Hz. Enes, "Bana Peygamberimizin ilk tavsiyesi şu oldu: Sana sır olarak verdiğim şeyleri kimseye açıklama. Güvenilir bir kişi ol! Bundan dolayı annem ve hanımları benden Peygamberimize ait gizli konuları sorduklarında kesinlikle bir şey söylemezdim⁶⁹ demiştir. Böylece doğru bilgiye ulaşan çocukta etkin farkındalık oluşmuştur.

Sır, bir insanın diğerine verdiği ve çok iyi bir şekilde muhafaza edilecek başkalarına aktarılmaması gereken bir emanettir. Çocuklara sır saklamanın önemi idrak ettirildiği takdirde çocuk bunu genelleştirecek ve aynı zamanda emanetin önemini de kavrayacaktır. Böylece güvenilir bir insan olması sebebiyle saygı görecektir.

ii. Yemek Adabı

Hz. Peygamber'in üvey oğlu Ömer b. Ebî Seleme anlatıyor: "Ben Peygamber'in terbiyesi altında bir çocuktum. Yemek yediğim zaman elim yemek kabının her tarafında dolaşırdı. Bunun üzerine Peygamber bana: "Yavrum, besmele çek, sağ elinle ve önünden ye." buyurdu. O günden sonra ben hep Hz. Peygamber'in, buyurduğu gibi yemek yedim.⁷⁰

Hz. Peygamber'in sofrada adabıyla ilgili öğretim yönteminde dikkat çekici yönler bulunmaktadır. O, sevgi dolu bir ifadeyle söze başlamış ve çocuğu davranışından dolayı azarlamamış, rencide etmemiş sadece yapılan davranışın yanlışlığıyla ilgili uyarıda bulunmuştur. Sonrasında ise yemek esnasında nasıl davranması gerektiği konusunda yol göstererek

⁶⁸ Müslim, "Fedâilü's-Sahâbe", 145 (No: 6378).

⁶⁹ Buhârî, "Vesâyâ", 25; Tirmizî, "Birr", 69.

⁷⁰ Buhârî, "Et'ime", 2.

doğru olana yönlendirmiştir. Eğitimde davranışın kalıcılığını sağlayan unsur, davranışın yanlışlığını çocuğun gelişim evrelerini göz önünde bulundurarak çocuğa doğru bir dille ve yapıcı olarak aktarmak ve doğru davranışın ne olduğunu göstermektir. Aksi takdirde çocuk, davranışın yanlışlığını fark etse dahi doğru davranışı öğrenmediği müddetçe doğruya yönelemez. Söz konusu örnekte Hz. Peygamber'in, gösterip yaptırma, karşılaştırma, sonuç buldurma ilke ve yöntemlerini uyguladığı görülmektedir.

Sonuç

Hız. Peygamber döneminden günümüze kadar, sosyal hayatta büyük değişim ve gelişmeler olmuştur. Onun, dinî konu ve değerleri çocuklara aktarmada uyguladığı eğitim ilke ve yöntemleri günümüzün eğitim anlayışına rehberlik etmektedir. Çocuğun dinî konularla ilgili ihtiyaçları, gelişim özellikleri ve psikolojik yapıları dikkate alınarak; Hız. Peygamber'in uyguladığı öğretim ilke ve yöntemleri, günümüzün öğretim ilke ve yöntemleriyle birlikte desteklenerek karşılanmalıdır.

İnsan yaşamında karakter oluşumunun gerçekleştiği bir evre olması yönünden kilit öneme sahip olan çocukluk dönemi, manevi hayatın oluşumu ve gelişimi açısından büyük önem taşımaktadır. Çocukluk dönemi bireyin fiziksel, duygusal, zihinsel açıdan gelişim içerisinde olduğu bir süreçtir. Çocuğun yaşı ilerledikçe oluşacak dinî konularla ilgili sorularının gelişim özellikleri göz önünde bulundurularak doğru bir eğitim şekli ve ilkeleri çerçevesinde cevaplandırılması gerekmektedir. Bu dönemde verilecek sağlıklı, ilkeli, metodik din ve değerler eğitimi çocuğun hayat yolculuğunun doğru bir rotada seyretmesini sağlayacaktır. Hız. Peygamber'in, çocukların eğitilmesi noktasında uyguladığı ilke ve yöntemler günümüze ışık tutmakta ve yönlendirici bir görev yapmaktadır. Bu ilke ve yöntemlerin benimsenerek uygulamaya yansıtılması, din eğitiminde başarıyı beraberinde getirmektedir.

Teknolojinin gelişme süreciyle birlikte çocukların ilgi alanları da değişmektedir. Dinî bilgilerin çocuğa aktarılma biçimleri, günümüz teknolojileri kullanılarak çocuğun ilgi alanlarına göre şekillendirilmeli ve zenginleştirilmelidir. Zira çocuğun ilgi alanlarına, zihin ve gönül dünyasına dinî değerlerin doğru yöntemlerle aktarılması ve çocuk tarafından bu değerlerin anlaşılması önem arz etmektedir.

Hız. Peygamber'in çocuk haklarına önem vermesi, eşitlik ve adaleti gözetmesi, merhameti, hoşgörüsü, çocuğun gönül dünyasına hitap etmesi, psikolojik ve gelişimsel özelliklerine göre hareket etmesi, çocuğun

ilgi ve seviyesine göre öğretme-öğrenme süreçlerini etkili bir şekilde kullanması onun uyguladığı temel yöntemler olarak öne çıkmaktadır.

Kaynakça

- Abdulfettâh Ebû Gudde. *er-Resûlü'l-mu'allim*. Beyrut: Mektebül'-Matbu'âti'l-İslâmiyye bi Hâleb, 1996/1417.
- Abdurrezzak es-San'ânî. *el-Musannef*. Beyrut: y.y., 1970.
- Altaş, Nurullah - Arıcı, İsmail. "Din Eğitiminin Bilimselleşmesi Süreci". *Din Eğitimi*. ed. Mustafa Köylü - Nurullah Altaş. İstanbul: Ensar Yayınları, 2014.
- Apak, Adem. "Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Çocuklarla İlişkileri Üzerine Tespit ve Değerlendirmeler". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/1 (Ocak 2010): 43-67.
- Aydın, Mehmet Âkif. "Çocuk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8:361-363. Ankara: TDV Yayınları, 1993.
- Belâzürî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ b. Cabir. *Ensâbü'l-eşraf*, thk. Süheyl Zekkar. 9 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikir, 1997.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail. *Sahîh-i Buhârî*, el-Kütübü's-sitte (Mevsûatü'l-hadis eş-şerîf içinde). haz. Sâlih b. Abdülazîz. Arabistan: Dâru's-Selâm, 2000.
- Bilgili, Fatih Menderes. *Çocuğun Din Eğitimi ve Karşılaşılan Güçlükler*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2005.
- Cirhinlioğlu, Fatma Gül. *Çocuk Gelişimi ve Ruh Sağlığı Okul Öncesi Dönem*. Ankara: Nobel Yayınları, 2010.
- Çap, Sabri. "Resûlullah'ın Terkisine Bindirdiği Sahâbiler ve Aralarında Geçen Diyaloglarla İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi". *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10 (Ocak 2017): 97-123.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. Fazl. *es-Sünen*. Kahire: Dârü'l-Hadis, 1420/2000.
- Demil, Emine. "Hadisler Çerçevesinde Hz. Peygamber'in Eğitim Metodu". *Uluslararası Sosyal Bilimler Eğitimi Dergisi* 5/2 (Ocak 2019): 216-243.
- Demircan, Adnan. *Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Ailesi ve Aile Hayatı*. İstanbul: Ufuk Yayınları, 2014.
- Deylemî, Ebû Mansûr Şehrdâr b. Şirveyh. *el-Firdevsü'l-abbâr*. thk. es-Sa'îdî Besyûnî Zağlûl. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1406/1986.
- Diyarbakırî, Kâdî Hüseyin b. Muhammed b. el-Hasen. *Târihu'l-bâmis*. 3 Cilt. Mısır: y.y., 1302.
- Ebû Dâvûd es-Sicistânî, Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdî. "Sünen-i Ebû Dâvûd", *el-Kütübü's-Sitte*, (Mevsûatü'l-Hadis eş-Şerîf içerisinde). haz. Sâlih b. Abdülazîz. Arabistan: Dâru's-Selâm, 1421/2000.
- Ece, Abdurrahman. "Hadisler Bağlamında Hz. Peygamber'in Eğitim ve Öğretim Metodu". *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/10 (Ocak 2019): 291-314.
- Efendioğlu, Mehmet. "Selâm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36: 342-343. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Heysemî, Ebû'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân. *Mecmâu'z-zevâ'id*. 10 Cilt. Beyrut: y.y., 2. Basım, 1967.

- Hökelekli, Hayati. "Çocuk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8: 355-359. Ankara: TDV Yayınları, 1993.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî. *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sabîhi'l-Buhârî*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1379.
- İbn Mâce, Muhammed b.Yezid el-Kazvini. *es-Sünen*. Dımaşk: Müessesetü'r-Risale, 1434/2013.
- Keyifli, Şükrü. "Hz. Peygamber'in Bazı Eğitici Davranışlarının Günümüze Yansıyan Yönleri". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/2 (Ocak 2013): 47-67.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyin el-Kuşeyri en-Nisâbüri b. El-Haccâc. *Sabîb-i Müslim*, el-Kütübü's-sitte (Mevsûatü'l-hadîs eş-şerîf içinde). haz. Sâlih b. Abdülazîz. Arabistan: Dâru's-Selâm, 2000.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb. *es-Sünen*. haz. Abdulfettah Ebu Gudde. Haleb: Mektebu'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, 2. Basım, 1986.
- Oruç, Cemil. "Din Eğitimi Açısından Çocuk Teolojisi ve İlahiyat Fakülteleri İçin Bir Öneri". *Din Eğitiminde Kalite Sempozyum Bildirileri*. ed. Fahri Kayadibi. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi, 2014.
- Şen, Yusuf. "Hz. Peygamber'in Merhamet Eğitim Metodu". *Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi* 6/1 (Ocak 2011): 21-30.
- Şeybânî, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel. *el-Müsned*. nşr. Şuayb el-Arnaûd vd. Beyrut: Risale Yayınları, 2001.
- Tirmizî, Ebu İsa Muhammed b. İsa. *es-Sünen*. thk. Beşşar Avvad Ma'ruf. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1998.
- Vâkıdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer. *Kitabü'l-Meğazi*. thk. Marsden Jones. 3 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütüb, 3. Basım, 1984.
- Yıldırım, Muhammed Emin. "Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Eğitim Metotlarından 'Tâlim' Kavramı Üzerine Bir Değerlendirme". *Siyer Araştırmaları Dergisi* 1 (Ocak 2017): 145-165.
- Yılmaz, Yasin. "Hz. Peygamber Dönemi Eğitimine Genel Bir Bakış". *Dini Araştırmalar* 15/40 (Haziran 2012): 203-221.
- Zengin, Zeki Salih. "Başlangıçtan Cumhuriyet Dönemine Din Eğitimi". *Din Eğitimi*. ed. Mustafa Köylü - Nurullah Altaş. İstanbul: Ensar Yayınları, 2014.

OTURUM BAŞKANI– Evet, Dr. Cüveyriye İltuş Hanım’a teşekkür ediyoruz.

Şunu anladık: Genelde insanlar çocukları ihmal ederler yani büyüklerle ilgilenirken çocukları ihmal ederler. Ama Allah Resûlü, insanlığın devasa sorunlarıyla, temel din sorunlarıyla ilgilenmesine rağmen, çocukların onun hayatında ayrı bir yeri olduğunu çok zengin örneklerle gördük, arkadaşların sunduğu örnekler bunu ortaya koyuyor. Neden? Çünkü Hazreti Peygamber İslam’ın geleceğinin onlara bağlı olduğunu çok iyi biliyordu. Dolayısıyla, ayrı, özel bir önem veriyordu.

Evet, tekrar teşekkür ediyorum.

Şimdi, dördüncü tebliğci olarak, Hazreti Peygamber’in Öğretilerinde Çocukların Anne ve Baba Üzerindeki Hakları. Tebliği sunacak olan arkadaşımız, Mehmet Soysaldı Bey, Nevşehir Hacı Bektaş Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden.

Mehmet Bey, buyurun.

Prof. Dr. MEHMET SOYSALDI (Nevşehir Hacı Bektaş Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi)– Sayın Başkan, değerli katılımcılar; hepimizi sevgiyle, saygıyla selamlıyorum.

Bu güzel sempozyumun düzenlenmesinde emeği geçen herkese teşekkürlerimi sunuyorum.

Malumunuz olduğu üzere yakın bir zamanda ilçemizde büyük bir deprem oldu, dolayısıyla bu depremde hayatını kaybeden vatandaşlarımıza Allah’tan rahmet, yaralı olanlara da Allah’tan acil şifa diliyorum, bütün milletimizin başı sağ olsun.

HZ. PEYGAMBER'İN ÖĞRETİLERİNDE ÇOCUKLARIN ANNE-BABA ÜZERİNDEKİ HAKLARI

Mehmet SOYSALDI*

Öz

Çocuk, Allah'ın lütfu, anne babanın göz aydınlığı, ailenin neşesi ve bir milletin geleceğinin teminatıdır. Anne babanın çocukları üzerinde hakları olduğu gibi çocukların da ebeveynleri üzerinde bir takım hakları vardır. İşte bu çalışmada çocukların ebeveynleri üzerindeki hakları: 1. Evlenme öncesi, 2. Hamilelik dönemi ve 3. Doğum sonrası haklar olmak üzere üç başlık altında incelenecektir. Bu hakların bilinip tam olarak yerine getirilmesi, çocukların ebeveynlerine, vatan ve milletlerine faydalı bireyler olmalarını sağlayacaktır. Bu görevler yerine getirilirken rahmet peygamberi Hz. Muhammed'in öğretilerindeki yöntemleri bilmek ve uygulamak, çocuk eğitiminde başarıyı getirecektir. Anahtar Sözcükler: Çocuk, Ebeveyn, Haklar, Görev ve sorumluluklar.

CHILDREN'S RIGHTS OVER THEIR PARENTS IN THE TEACHES OF THE PROPHET

Abstract

The child is the grace of Allah, the bright eyes of the parents, the joy of the family and the guarantee of the future of a nation. Just as parents have rights over their children, children also have some rights over their parents. In this study, the rights of children on their parents are examined under three headings: 1. pre-marriage, 2. pregnancy period and 3. post-partum rights. Knowing and fully fulfilling these rights will ensure that children become beneficial individuals for their parents, homeland and nation.

¹ Prof. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

While performing these duties, knowing and applying the methods in Muhammad's teachings bring success in child education.

Keywords: *Child, Parent, Rights, Duty and responsibilities.*

Giriş

Çocuk, yüce Allah'ın anne-babaya büyük bir lütfudur. Çocuk, ailenin neşesi ve geleceğın teminatıdır. Geleceğının aydınlık olmasını isteyen anne babalar, çocuklarının eğitim ve öğretimine önem vermeli ve çocuklarına karşı görev ve sorumluluklarını bilip mükemmel bir şekilde yerine getirmelidir.

Ebeveynin çocukları üzerinde birtakım hakları olduğu gibi çocukların da ebeveyni üzerinde birtakım hakları vardır. Ancak genellikle ebeveynin çocukları üzerindeki hakları üzerinde durulur. Çocukların ebeveyni üzerindeki hakları göz ardı edilir. Hâlbuki Hz. Peygamber, çocukların eğitimine önem vermiş ve çocukların ebeveyni üzerindeki haklarını gerek uygulamalı gerekse sorulara cevap vermek suretiyle açıklamıştır.

Her insanın fitratında ebedi yaşama duygusu vardır. Ancak bu dünya geçici, ahiret ise ebedidir. Yani bu dünyada ebedi yaşaması mümkün olmayan insanın sahip olduğu bu duygu, bu dünyada ancak çocukları vasıtasıyla gerçekleşebilir. İnsan doğumla dünyaya gelir, çocukluk, ergenlik, yetişkinlik ve yaşlılık evrelerinden sonra, ölümlle bu dünyadan göçüp gider. Bu dünya hayatı boyunca, mal-mülk, çoluk-çocuk edinir. İşte insan, geride bıraktığı çocukları vasıtasıyla soyunu ve neslini devam ettirme imkânı bulmaktadır. Büyütüp yetiştirdiğı çocukları ve torunları vasıtasıyla âdeta sonsuzluk duygusunu bir nebze olsun gerçekleştirmeye imkânı bulmaktadır.

Çocuklar, Yüce Allah'ın anne babaya verdiği kutsal bir emanettir. Anne baba, Allah'ın bu kutsal emanetine çok iyi bakmalıdırlar. Zira anne babalar, bu emanetlere nasıl davrandıkları hususunda Allah'ın huzurunda hesap vereceklerdir.¹ Nitekim Yüce Allah, “*Ey iman edenler! Kendinizi ve çoluk çocuğunuzu, yakıtı insanlar ve taşlar olan cehennem ateşinden koruyunuz.*” (Tahrim, 66/6) buyurmak suretiyle aile efradına karşı, görev ve sorumlulukları hatırlatmakta ve onları cehennem ateşinden korumayı emretmektedir. Bu ayette Allah'ın emrettiğı “aile efradını ateşten korumak” ancak eğitimle gerçekleştirilebilir. Aile efradına İslami terbiye veren ebeveynler, onları hem dünyada hem de ahirette

¹ İbn Kayyim el-Cevziye, *Tuhfetu'l-mavdûd bi ahkami'l-mevlûd* (Dımaşk: 1391/1971), 1: 229.

mutluluğa kavuşturmuş olurlar. Böylece onlar cehennem azabından kurtulabilirler.

Çocuklarına karşı görev ve sorumluluklarını yerine getirmeyen ebeveynler, hesap gününde bedbaht olacaklardır. Nitekim bu hakikati Yüce Allah şöyle açıklamaktadır: *“De ki: Asıl ziyan edenler, asıl hüsrana uğrayanlar, hem kendilerini hem de ailelerini kıyamet günü hüsrana uğratanlardır. Haberiniz olsun ki apaçık hüsrana işte budur. Onların hem üstlerinde hem altlarında ateşten kat kat örtüler vardır. İşte Allah böyle bir azabın varlığını bildirerek, kullarını bunlardan sakındırıyor. Ey kullarım! Bana karşı gelmenizden ötürü azabıma uğramaktan sakının.”* (Zümer, 39/15-16)

İslam peygamberi Hz. Muhammed de (s.a.s.) bu hususu veciz bir şekilde şöyle dile getirmiştir: “Hepiniz bir sürünün çobanı gibisiniz. Çoban sürüsünü koruduğu gibi, siz de evlerinizde ve emirleriniz altında olanları cehennemden korumalısınız. Onlara Müslümanlığı öğretmelisiniz, öğretmez iseniz mesul olacaksınız.”²

Yukarıda zikredilen ayet ve hadislerden de anlaşılacağı üzere, çocuklar, anne babaya Allah’ın bir emanetidirler. Bu emanetler, ebeveyne büyük bir sorumluluk yüklemektedir. Anne babalar bu sorumluluklarının gereğini yerine getirip getirmedikleri hususunda Allah’a hesap vereceklerdir.³

Çocukların anne baba üzerindeki haklarının neler olduğunu bilmek ve onları yerine getirmeye gayret etmek, Allah’ın anne babaya emaneti olan çocuklara karşı görevlerin hakkıyla yerine getirilmesine ve ahiretteki imtihanda da başarılı olmaya vesile olacaktır.

Konunun ehemmiyetine binaen bu sempozyum bildirisinde, çocukların anne-baba üzerindeki hakları Hz. Peygamber’in öğretileri ışığında üç ana başlık altında incelenecektir:

1. Evlilik öncesi haklar
2. Hamilelik esnasındaki haklar
3. Doğum sonrası haklar

1. Evlilik Öncesi Haklar

İslama göre, çocukların ebeveynleri üzerindeki hakları, çiftler, evlenmeden önce başlamaktadır. İnsan, evleneceği eşini seçerken itinalı davranması gerekir. Zira geleceğinin teminatı olan çocukları ondan dünyaya

² Buhârî, “Vesâyâ”, 9; Müslim, “İmâre”, 20.

³ İbn Kayyim el-Cevziye, *Tuhfetu'l-mavdud*, 1: 229.

gelecek, soyu/nesli evlendiği eşinden devam edecektir. Ayrıca gerek annenin gerekse babanın çocuğun yetişmesinde büyük rolleri olacaktır.

Hız. Ali'den ilim öğrenmiş olan büyük İslam âlimlerinden Ebû Esved ed-Düelî, zaman zaman çocuklarına, “Doğumunuzdan önce, küçüklüğünüzde ve gençliğinizde sizlere çok iyilik ettim.” diyerek övünürmüş. Çocukları, doğumlarından önce kendilerine nasıl iyilik ettiğini sorduklarında, babaları onlara şöyle cevap verirmiş: “Sizlere sövülmeyecek bir anne seçtim.”⁴

İnsanın, evleneceği eşini, hayat arkadaşını seçimi çok önemlidir. Eş seçiminde dikkatli ve itinalı olmak gerekir. Nitekim bu hususta Hız. Peygamber (s.a.s.) şu tavsiyede bulunmaktadır: “Kadınlarla dört hasletleri için evlenilir: Malı için, asaleti için, güzelliği için ve dini için. Sen dindarı olanı tercih et, mesut olursun.”⁵

Atalarımız, “yuvayı yapan dişi kuştur” demişlerdir. Kadın, ailenin direğidir. Dolayısıyla annenin çocuğun yetişmesinde büyük katkısı olacaktır. İnsan, eşini seçerken, malından, soyundan ve güzelliğinden daha ziyade dindarlığına ve ahlak sahibi olmasına dikkat etmelidir.⁶ Hadiste belirtilen ilk üç özellik gelip geçicidir. Ancak dördüncü özellik baki olup ölünceye kadar devam eder. İnsanın mutlu bir aile hayatı sürdürmesine vesile olur.

2. Hamilelik Esnasındaki Haklar

Anne, çocuğuna hamile kaldığı zaman, hamilelik süresince, yediğine, içtiğine, hâl ve hareketlerine dikkat etmelidir. Çünkü modern tıbbın da ispat ettiği üzere, hamilelik süresince annenin yediği, içtiği çocuğuna besin olmaktadır. Dolayısıyla çocuğuna direkt olarak etki etmektedir. Anne, özellikle hamilelik süresince sigara, alkol gibi zararlı içeceklerden ve domuz eti gibi haram yiyeceklerden uzak durmalıdır.

Baba da rızkını helal yoldan kazanmaya özen göstermeli, eşine ve aile efradına temiz ve helal besinler yedirmelidir. Nitekim babanın, en temel görevlerinden biri, eşinin ve çocuklarının nafakasını sağlamaktır. Bir hadis-i şerifte; “Çocuğun babası üzerindeki haklarından birisi de onu

⁴ Ahmed el-Gandur, *el-Abvâlu's-şahsiyye fi't-teşrî'i'l-İslâmiyye* (Kuveyt, 1972), 27; Süleyman Ateş, *Kur'an'a Göre Evlenme ve Boşanma* (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1991), 5.

⁵ Buhârî, “Nikâh”, 15; Ebû Dâvûd, “Nikâh”, 2; İbn Mâce, “Nikâh”, 6; Nesâî, “Nikâh”, 13; Dârimî, “Nikâh”, 4; Malik, *el-Muvatta*, “Nikâh”, 21.

⁶ Mehmet Soysaldı, *Kur'an ve Sünnete Göre Evlenme ve Boşanma* (İstanbul: Şule Yayınları, 1999), 18.

yalnızca temiz şeylerle rızıklandırmasıdır.”⁷ buyrulmuştur. Yine başka bir hadis-i şerifte Hz. Peygamber, “Çocuğun babası üzerindeki hakkı, ona yazı, yüzme, atıcılık öğretmesi ve sadece temiz ve helal şeylerle rızıklandırmasıdır.”⁸ buyurur.

Ruh ve beden sağlığı, helal rızıkla olur. Haramla beslenen çocukta bir takım olumsuz davranışların ortaya çıkması muhtemeldir.

İnsan, eşini seçerken dikkat ettiği gibi hamilelik süresince de dikkatli davranmalı, eşinin stres ve sıkıntıdan uzak, huzurlu bir hamilelik süreci geçirmesine yardımcı olmalıdır. Çünkü annenin geçirdiği stres ve sıkıntılardan karnındaki çocuğun da etkilenmesi kaçınılmazdır.

3. Doğum Sonrası Haklar

Çocukların ebeveynleri üzerindeki hakları, doğumdan sonra da artarak devam etmektedir. Çocukların anne babaları üzerindeki doğum sonrası haklarını da altı başlık altında incelemek istiyoruz:

a. Güzel İsim Koyma Hakkı

Çocuk, dünyaya geldiği zaman, ebeveynin çocuğuna karşı ilk görevi, ona güzel bir isim vermesidir. Nitekim Hz. Peygamber, “Çocuğun babası üzerindeki haklarından biri de ona güzel bir isim koyması ve terbiyesini güzel yapmasıdır.”⁹ buyurarak ebeveynin çocuğa karşı görevlerinden birinin de çocuğuna güzel isim koymak olduğunu belirtmektedir.

İsim deyip geçmemek gerekir. Çünkü isim, çocuk için çok önemlidir. İsim, çocuğun psikolojik ve sosyolojik yönden gelişmesine etki etmektedir.¹⁰ Güzel isim, çocuğa müspet yönde, kötü isim ise çocuğa menfi yönde etki etmektedir. Çocuğa konulacak isim, mana yönünden güzel olmalıdır ki, toplumda çocuğun alay edilmesine, aşağılanmasına sebep olmasın. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s.), çocuklara güzel isim koymayı tavsiye ederek, “Siz, kıyamet günü kendi isimleriniz ve babalarınızın isimleriyle çağrılacaksınız. Öyle ise çocuklarınıza güzel isimler koyunuz.”¹¹ buyurmuştur. Hz. Peygamber, ismi güzel olmayan pek çok sahabinin ismini de değiştirmiştir. Mesela yanına gelen bir sahabinin ismini

⁷ Suyutî, Celalüddin, *el-Fethu'l-kebir* (Beyrut: 1351/1932), 2:116.

⁸ Beyhakî, *Şuabu'l-İman* (Riyad: 1423/2003), 6: 401; Ali el-Müttakî, 16: 443.

⁹ Münâvî, *Fezû'l-kadîr* (Beyrut: 1972), 3: 394; İbrahim Canan, *Hadis Ansiklopedisi*, 7: 363.

¹⁰ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Tuhfetü'l-mevrûd bi-abkâmi'l-mevlûd* (Beyrut: 1403/1983), 101-102.

¹¹ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 70.

sorduğunda, sahabi, benim ismim “zâhim” deyince, Hz. Peygamber, bu ismi beğenmemiş ve senin adın bundan sonra “beşîr” olsun demiştir.¹² Başka bir sahabinin ismi ise (isyân eden/isyankâr) anlamında “el-âsî” iken, onun ismini de değiştirmiş, ona da (itaatkâr) anlamına gelen “mûtî” ismini vermiştir.¹³

Hz. Peygamber’in ilk torunu dünyaya geldiğinde, babası Hz. Ali, oğluna “harp” ismini vermek istemişti. Ancak Resûlullah, ilk torununa “Hasan” ismini vermiştir.¹⁴

b. Çocuğun Süt Emme Hakkı

Çocuk, doğumla dünyaya geldikten sonra biyolojik ve psikolojik açıdan en önemli gelişme dönemi, süt emme dönemidir. Nitekim Yüce Allah, “Emzirmeyi tamamlamak isteyen (baba) için, anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler...” (Bakara, 2/233) buyurmak suretiyle süt emme döneminin iki yıl olduğunu ifade etmektedir. Bu dönemde çocuğa anne sütünden daha mükemmel bir gıda düşünülemez. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s.) de “Bebek için annesinin sütünden daha hayırlı süt yoktur.”¹⁵ buyurmak suretiyle anne sütünün önemine dikkati çekmiştir. Bilim adamları da bebek için en iyi besinin, anne sütü, en iyi besleme şeklinin de emzirme olduğu hususunda ittifak etmişlerdir.¹⁶ Zira anne sütünde çocuğun ihtiyaç duyduğu bütün gıdalar mevcuttur. Anne sütü, çocuk için en ideal besleyici olmakla birlikte çocuğun beyin gelişiminde büyük rolü vardır. Ayrıca anne sütü, çocuğu enfeksiyonlardan koruma özelliği de taşımaktadır. Annesini emmek için kucağa alınan çocukta bir güven duygusu meydana gelir. Aynı zamanda anne ve çocuk arasındaki bağ da böylece kuvvetlenmiş olur.¹⁷ Dolayısıyla çocuğun bu dönemde ebeveyni üzerindeki en önemli hakkı süt emme hakkıdır. Şayet annenin sütü varsa, anne, çocuğunu bu dönemde mutlaka emzirmelidir. Annenin sütü yoksa, baba, sütanesi tutmak veya çocuğun mama gibi ihtiyaçlarını karşılamakla yükümlüdür.

¹² Zâhim, sıkıntı anlamına gelirken, beşir ise neşeli, müjdecî anlamına gelmektedir.

¹³ Buhârî, *el-Edebü'l-müfred* nşr. Kemâl Yusuf el-Hût, (Beyrut: 1404/1984), 2: 181.

¹⁴ Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 2: 180.

¹⁵ Zeyd b. Ali, *Müsnedü'l-imâm Zeyd* thk. Abdulazîz b. İshâk el-Bağdâdî. (Beyrût: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 1403/1983), 481.

¹⁶ <https://www.haberler.com/bebeginizi-anne-sutunden-mahrum-ederrek-2270380-haberi/> (Erişim: 2.10.2020).

¹⁷ <https://www.milligazete.com.tr/haber/1161875/cocugun-gelisiminde-anne-sutunun-onemi> (Erişim; 2.10.2020).

c. Güzel Muamele Hakkı

Çocuğun ebeveyni üzerindeki haklarından birisi de çocuğa güzel muamelede bulunmaktır. Aile içerisinde anne babalar, çocuklarına güzel davranmak zorundadırlar. Anne baba, çocuklarına sevgi, şefkat ve merhametle davranmalıdır. Çocukları eğitirken onlara sert ve kaba davranmak/dayak atmak asla doğru bir davranış değildir. Çocuk yanlış bir davranış sergilediği zaman, ona yaptığının yanlışlığı anlayacağı bir üslupla, yumuşak bir şekilde anlatılmalıdır. Çocuk, aynı yanlış davranışı ısrarla tekrarladığı zaman, uygun bir cezalandırma yoluna gidilebilir. Çocukların eğitiminde kaba kuvvet ve baskıya asla müracaat edilmemelidir. Kaba kuvvetle ve baskıyla çocuk belki istenen şeyi ebeveyninin önünde bir kez yapar fakat onlardan ayrılınca tamamen tersini yapacaktır.

Her insan gibi çocuklar da tatlı dil ve güler yüzden hoşlanırlar. Hakikatler, çocuklara anlatılırken onların seviyelerine inmek, yumuşak bir üslupla, tatlı dil ve güler yüzle davranmak eğitimde başarılı olmayı sağlayacaktır. İslam dini çocukların eğitiminde onlara sevgi, şefkat ve merhametle muamele etmeyi temel metot olarak belirlemiştir. Nitekim Hz. Peygamber'in (s.a.s.) çocuklarla münasebetinde bu metodu kullandığını görmekteyiz. Çocuklara derin bir sevgi ve şefkat besleyen Allah Resûlü, "kimin çocuğu olursa onunla çocuklaşsın" diyerek onlara güzel muamelede bulunmayı emretmiştir.

Şefkat ve rahmet peygamberi Hz. Muhammed, çocukları kucağına alır, öper okşardı. Bir defasında onun torunları Hasan ve Hüseyin'i öpüp okşadığını gören Akra b. Hâbis bunu yadırgayarak, "benim on çocuğum var hiçbirini öpmedim" demesi üzerine Allah Resûlü ona "Merhamet etmeyene merhamet edilmez."¹⁸ cevabını vermiştir.

Özellikle dinî meseleler soyuttur. Anlaşılması, kabul edilmesi ilk anda zordur. Bundan dolayı çocuk eğitiminde Kur'an ve Hz. Peygamber'in eğitim metodu olan güzel temsil ve örnekleme yöntemleri kullanılmalıdır. Temsil ve örnekleme, soyut meselelerin anlaşılmasına yardımcı olur. Anne babalar, özellikle güzel davranışlarıyla çocuklarına rol model olmalıdırlar.

Ünlü bir düşünürün çocuğunu terbiye etmek isteyen babaya verdiği şu nasihat çok anlamlıdır. "Çocuğunu terbiyeye başlarken önce kendini düzelt, kendini örnek olabileceğin bir seviyeye çıkar. Çünkü çocuğun gözleri sana tabidir. Sen neyi güzel, doğru, iyi görürsen o da aynı

¹⁸ Buhârî, "Edeb", 18; Ebû Dâvûd, "Edeb", 144; Tirmizî, "Birr", 12.

değerlendirmeyi yapar. Senin yaptıklarının tamamını, iyi diye taklit eder.”¹⁹

d. Eğitim Hakkı

Çocuğun ebeveyni üzerindeki en temel haklarından birisi de eğitimi hakkıdır. Çocukları eğitmek, onları geleceğe hazırlamak, anne babanın temel görevleri arasındadır. Anne babaların görevleri sadece çocuklarını giydirmek, yedirmek ve içirmekten ibaret değildir. Onların iyi bir eğitim almalarını da sağlamalıdır.

Çocukların eğitiminde ailenin önemi büyüktür. Zira aile çocuğun ilk eğitim yeridir. Yani eğitim ailede başlar. Çocukların eğitimi konusunda ilk sorumluluk babaya aittir.²⁰ Bu sorumluluk da Allah’a karşıdır. Nitekim Yüce Allah, “*Mallarınız ve evlatlarınız sizin için bir imtihandır.*” (Teğabün, 64/15) buyurmaktadır. Çocuğunun eğitimiyle ilgilenen, bu konuda üzerine düşen görevi hakkıyla yerine getiren, salih bir evlat yetiştiren baba, çocuklarının yapacakları her salih amelin sevabına ortak olacaktır. Bu konuda ihmalkâr davranan ve görevini yerine getirmeyen baba ise Allah huzurunda hesaba çekilecek ve bedbaht olacaktır.²¹ Müslüman bir kimsenin, çocuğuna iyi bir terbiye vererek, çocuğunu eğitmesi, o Müslüman için sadakayı cariyeye/devam eden bir sadakadır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s.), “Hiçbir anne-baba, çocuğuna güzel bir terbiyeden daha üstün bir miras bırakamaz.”²² buyurmuştur. Yine başka bir rivayette ise Allah Resûlü, “Kişinin çocuğunu eğitmesi, sadaka vermesinden daha üstün bir ibadettir.”²³ buyurmuştur.

Demek ki, anne-babanın çocuğuna sadece meslekî bir eğitim alması için yardımcı olması yeterli değildir. Aynı zamanda ona dinini ve dinî vecibelerini nasıl yapacağını da öğretmekle sorumludur. Özellikle bir babanın çocuğuna öğretmekle sorumlu olduğu temel bilgileri şöyle sıralamak mümkündür:

- a. İtikad, inanç ve ibadetlerle ilgili temel bilgiler,
- b. Ahlak ile ilgili temel bilgiler,
- c. Âdab-ı muaşeret/insanlar arası beşerî ilişkilerle ilgili temel bilgiler,

¹⁹ Hüseyin Ağca, *Ailede Eğitim* (Ankara: T.D.V. Yayınları, 1993), 24-42.

²⁰ Râzî, Fahrüddin, Muhammed b. Ömer, *et-Tefsîru'l-Kebir-Mefatihü'l-Gayb* (Beyrut: 1990), 30: 46; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm* (Kahire: ts.), 4: 390-393.

²¹ Bk., İbn Kayyım el-Cevziye, *Tuhfetu'l-mavdud*, 1: 229.

²² Tirmizî, “Birr”, 33.

²³ Tirmizî, “Birr”, 33; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne'd*, 5: 96, 102.

d. Meslekî eğitim.

Bir baba, çocuğuna dinî vecibeleri yerine getirecek ölçüde dinî bilgileri öğretmekle yükümlüdür. Şayet kendisi bu bilgileri öğretecek seviyede değilse, doğru ve yeterli ölçüde öğretecek bir öğretmen tutmalı ve onun güzel bir dinî eğitim almasını sağlamalıdır.

Hız. Peygamber, “Çocuklarınız yedi yaşına geldiği zaman, onlara namaz kılmayı öğretiniz. On yaşına geldikleri zaman namaz kılmamaları durumunda hafifçe ikaz ediniz. Aralarını yatakta ayırınız.”²⁴ buyurmaktadır.

e. Eşit ve Adil Davranma Hakkı

Çocukların ebeveynleri üzerindeki haklarından biri de eşit ve âdil davranma hakkıdır. İslam dini çocuklar arasında eşit davranmamayı zulüm olarak nitelendirmektedir. Çocuklar arasında kız-erkek, büyük-küçük ayrımı yapılmamalıdır. Nitekim Ahmet b. Hanbel’in rivayet etmiş olduğu bir hadis-i şerifte Hız. Peygamber (s.a.s.), “Çocukların senin üzerindeki haklarından birisi de onlara eşit davranmandır.”²⁵ buyurmuştur.

Anne-baba çocuklarına, hediye, hibe, miras gibi maddi konularda adaletli davranmak zorunda olduğu gibi sevgi, şefkat ve ilgide de eşit ve adaletli olmakla yükümlüdür. Çünkü çocuklar arasında adaletle davranmamak, çocukların birbirine karşı kin ve öfke beslemesine sebep olmaktadır. Bunun sonucu olarak da birbirlerine karşı kin ve nefret duyguları gelişmekte ve bu zamanla düşmanlığa dönüşebilmektedir. Hız. Yusuf’un babası Yakub (a.s.) tarafından çok sevilmesi, kardeşlerinin kıskançlığına sebep olmuş ve böylece Hız. Yusuf’u kuyuya atmalarıyla sonuçlanan bir çok kötülüğün ortaya çıkmasına neden olmuştur.²⁶

Ebeveynin çocuklarına maddi konularda eşit ve adil davranması gerektiğiyle ilgili şu olay gerçekten Hız. Peygamber’in bu konuda ne kadar hassas davrandığına çok güzel bir örnektir. Numan b. Beşir’den nakledildiğine göre, Beşir, Numan adlı oğluna bir bahçeyi hibe etmek ister. Numan’ın annesi Amra ise “bu hibeye Allah Resûlünü şahit tutmadıkça biz bu hibeyi kabul etmeyiz” der. Bunun üzerine Beşir, oğlu Numan’ın elinden tutarak Hız. Peygamber’in huzuruna çıkarlar.

²⁴ Ebû Dâvûd, “Şalât”, 25; Tirmizî, “Mevâkîr”, 182.

²⁵ İbn Mâce, “Ticaret”, 67; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4: 269.

²⁶ Bz., Yusuf, 12/5, 8-9.

Beşir, oğlu Numan'a bir bahçesini hibe etmek istediğini söyleyince Hz. Peygamber ile aralarında şöyle bir diyalog geçer:

- "Numan dışında başka çocukların da var mı?"

- "Evet, var."

- "Diğer çocuklarına da aynı şekilde hibede bulundun mu?"

- "Hayır"

- "Peki, bütün çocuklarının sana karşı iyilik ve merhamette eşit olmasından hoşlanmaz mısın?"

- "Elbette hoşlanırım."

- "Öyleyse iyi dinle! Bilesin ki, çocukların arasında adil davranman, onların senin üzerindeki haklarından. Aynı şekilde senin de onlar üzerinde, sana iyi muamelede bulunmaları hakkın vardır. Şu hâlde Allah'tan korkun ve çocuklarınız arasında adil olun."

Allah Resûlü'nün bu sözleri üzerine Beşir oğlu Numan'a hibede bulunmaktan vazgeçmiştir.²⁷

Ebeveynler çocuklarına maddi konularda eşit ve adil davranmak zorunda oldukları gibi bir öpücüğe varıncaya kadar, sevgi ve şefkate de eşit ve adil davranmaya gayret etmelidirler. Nitekim şu olay bu hususta çok enteresandır.

Enes b. Malik'ten rivayet edildiğine göre bir gün sahabi-i kiram, Allah Resûlü'nün huzurda otururlarken, bir sahabinin küçük bir oğlu koşarak babasına doğru gelir. Baba, oğlunu kucaklar, öper ve dizine oturtur. Biraz sonra aynı kişinin küçük kız çocuğu koşarak gelir. Bu sefer baba, kızını öpmeksizin yanına oturtur. Bu olay üzerine Allah Resûlü kızarak "böyle yaparak çocuklarınız arasında eşit davranıyor musunuz?" diyerek adamı kınar.²⁸ Başka bir rivayette ise Hz. Peygamber, "Allah, öpücüğe varıncaya kadar her hususta çocuklar arasında adaletli davranmanızı sever."²⁹ buyurmuştur.

Günümüzde maalesef bazı anne babaların çocukları arasında eşit ve adil davranmamaları sebebiyle, gerek çocuklar ve ebeveynler arasında, gerekse çocukların birbirleri arasında kırgınlık ve dargınlıkların hatta düşmanlıkların ortaya çıktığını görmekteyiz.

²⁷ Buhârî, "Hibe", 12,13; Müslim, "Hibât", 9-19; Ebû Dâvûd, "Buyû", 83; Malik, *el-Muvattâ*, "Akdiye", 39; Abdürrezzâk, *el-Musannef*, 9: 96-98.

²⁸ İbrahim Canan, *Peygamberimizin Sünnetinde Terbiye* (İstanbul: Tuğra Neşriyat, trs), 175.

²⁹ Münâvî, *Feyzu'l-Kadir*, 2: 297.

Ebeveynler çocuklarına eşit ve adil davranma hususunda azami gayreti göstermelidirler ki, bu türlü olumsuzlukların önüne geçilebilsin. Aksi takdirde içinden çıkılmaz problemler gün geçtikçe artacaktır.

f. Evlendirme Hakkı

Ebeveynin çocuğuna karşı görevlerinden biri de, evlilik çağına gelmiş olan çocuğunu fazla geciktirmeden evlendirmektir. Nitekim Hz. Peygamber, “Çocuğun baba üzerindeki bir hakkı, bülüğa erince onu evlendirmesidir.”³⁰, “Kimin bir çocuğu olursa, ismini ve edebini güzel yapsın. Buluğa erince de onu evlendirsın.”³¹ buyurmuştur. Çocuğu evlenme çağına geldiği hâlde mazeretsiz olarak geciktiren anne baba, ileride doğacak kötü sonuçlardan sorumlu olacaklardır. Bu hususta da Hz. Peygamber, “Çocuk bülüğa erince babası onu evlendirsın, aksi hâlde çocuk günah işleyebilir, onun bu günahı da babaya ait olur.” buyurmak suretiyle uyarı ve ikazda bulunmuştur.³²

Ebeveynin çocuklarına karşı en önemli görevlerinden biri de onları salih bir eşle evlendirmeleri ve böylece mutlu bir aile yuvası kurmalarına yardımcı olmalarıdır. Zira sağlam toplumlar sağlam ailelerden meydana gelir. Bundan dolayı Yüce Allah, “Aranızdaki bekârları, kölelerinizden ve cariyelerinizden salih olanları evlendirin. Eğer bunlar fakir iseler, Allah kendi lütfu ile onları zenginleştirir. Allah, (lütfu) geniş olan ve (her şeyi) bilendir.”³³ buyurmak suretiyle bekarların evlendirilmesini emretmektedir. Hz. Peygamber de (s.a.s.), “Evleniniz çoğalınız. Çünkü ben sizin çokluğunuzla diğer ümmetlere övüneceğim.”³⁴ buyurmuştur.

Ebeveyn evlilik çağına gelmiş çocuğunu evlendirip yuva kurduktan sonra çocuğuna karşı görev ve sorumluluklarını tamamlamış olmaktadır.³⁵

Sonuç

Çocuk, yüce Allah'ın ebeveyne kutsal bir emanetidir. Ebeveyn çocuklarına karşı görevlerini yapıp yapmadıkları hususunda hesap gününde Allah'a hesap vereceklerdir.

³⁰ Suyûtî, *Camiu's-sagîr* (Riyad: 1988), 2: 74.

³¹ İbn Mâce, “Edeb”, 3.

³² Beyhakî, *Şuabu'l-İman*, 6: 402; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Tuhfetü'l-mevrûd*, 159.

³³ Nur, 24/32.

³⁴ İbn Mâce, “Nikâh”, 8; Beyhakî, *Şuabu'l-İman*, 7: 81; Münâvî, *Fezû'l-kadir*, 3: 269; Muttakî el-Hindî, *Kenzu'l-ummâl*, (Beyrut: 1985), 16: 276.

³⁵ Canan, “İslamda Aile Terbiyesi”, *Din Öğretimi Dergisi*, Sayı: 35, 63.

Anne babaların çocukları üzerinde hakları olduğu gibi çocukların da ebeveynleri üzerinde birtakım hakları vardır. Bu haklar, ebeveyn olacak kişiler evlenmeden önce başlamakta, annenin çocuğuna hamile kaldığı sürede devam etmekte, doğumdan sonra ölünceye kadar da artarak devam etmektedir.

İnsan, evleneceği eşini seçerken dikkatli olmalı, eşini itinayla seçmelidir. Çünkü geleceğinin teminatı olan çocuğu, ondan dünyaya gelecek ve annenin çocuğın yetişmesinde büyük rolü olacaktır. Hamilelik süresince de önce anne daha sonra da baba üzerlerine düşen görevleri itinayla yapmalıdırlar. Anne karnında gelişimini sürdüren cenin, annesinin yedikleri içtiklerinden etkilendiği gibi hâl ve hareketleri, duygu ve düşüncelerinin de anne karnındaki çocuğa etki etmektedir.

Doğumla dünyaya gelen çocuğa, anne baba güzel bir isim koymalı, doğumun ilk iki yılında anne çocuğunu sütüyle emzirip büyütmeli, baba da helal rızık kazanarak eşini ve çocuklarını temiz ve helal rızıkla beslemelidir. Anne baba çocuğuna güzel muamelede bulunmalı, çocuğunun iyi bir terbiye ve eğitim almasını sağlamalıdırlar. Ebeveyn, çocuklarına daima sevgi, şefkat ve merhametle davranmalı, bu konuda rahmet peygamberi Hz. Muhammed'i (s.a.s.) örnek almalıdırlar. Ebeveyn, çocuklarına gerek malî konularda gerekse sevgi, şefkat ve merhamette eşit ve adil davranmaya gayret etmelidirler. Evlilik çağına gelmiş olan çocuklarını da salih bir eşle evlendirip onların huzurlu ve mutlu bir aile yuvası kurmalarına yardımcı olmalıdırlar.

Topluma faydalı bir birey hâline gelen çocuk, bu dünyada hem anne babalarının hem de milletin geleceğinin aydınlık olmasını sağlayacaktır. Ahirette ise, anne babası için şefaatçi olacaktır.

Kaynakça

- Ağca, Hüseyin, *Ailede Eğitim*. Ankara: T.D.V. Yayınları, 1993.
- Ahmed b. Hanbel, Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *el-Müsned*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1982.
- Ahmed el-Gandur, *el-Abvâlu'ş-şahsiyye fi't-teşri'i'l-İslâmiyye*. Kuveyt, 1972.
- Ateş, Süleyman, *Kur'an'a Göre Evlenme ve Boşanma*. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1991.
- Beyhakî, *Şuabul-İman*. Riyad: 1423/2003.
- Buhârî, Ebu Abdirrahman Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-Sabih*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*. Nşr. Kemâl Yusuf el-Hût, Beyrut: 1404/1984.
- Canan, "İslamda Aile Terbiyesi", *Din Öğretimi Dergisi*, sayı: 35, Ankara, 1993.
- Canan, İbrahim, *Kütüb-i Sitte Hadis Ansiklopedisi*. İstanbul: Akçağ Yayınları, 2016.

- Canan, İbrahim, *Peygamberimizin Sünnetinde Terbiye*. İstanbul: Tuğra Neşriyat, trs.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman, *es-Sünen*. Nşr. Muhammed Ahmed Dehman, Beyrut: trs.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eşas es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvûd*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- <https://www.haberler.com/bebeginizi-anne-sutunden-mahrum-ederek-2270380-haberi/> (Erişim: 2.10.2020)
- <https://www.milligazete.com.tr/haber/1161875/cocugun-gelisiminde-anne-sutunun-onemi> (Erişim; 2.10.2020)
- İbn Kayyim el-Cevziye, *Tuhfetü'l-mavdûd bi abkâmi'l-mevlûd*. Dımaşk: 1391/1971.
- İbn Kayyim el-Cevziye, *Tuhfetü'l-mevrûd bi-ahkâmi'l-mevlûd*. Beyrut: 1403/1983.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-azîm*. Kahire: ts.
- İbn Mâce, Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvîni, *Sünen*. Nşr. Muhammed Fuad Abdalbâkî, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- Malik b. Enes, *el-Muvatta*. Nşr. Takıyyüddin en-Nedvî, Dımaşk-Beyrut: 1412/1991.
- Muttakî el-Hindî, *Kenzu'l-Ummâl*. Beyrut: 1985.
- Münâvî, Abdurrauf, *Feyzü'l-kadîr*. Beyrut: 1972.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b.el-Haccac el-Kuşeyrî, *es-Sahih*. Thk. M.Fuad Abdalbâkî, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb, *Sünenü'n-Nesâî*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- Râzî, Fahrüddin, Muhammed b. Ömer, *et-Tefsîru'l-Kebir (Mefatihü'l-Gayb)*. Beyrut: 1990.
- San'ânî, Abdürrezzâk, *el-Musannef*. Nşr. Habîburrahman el-A'zamî, Beyrut: 1390-92/1970-72.
- Soysaldı, Mehmet, *Kur'an ve Sünnete Göre Evlenme ve Boşanma*. İstanbul: Şule Yayınları, 1999.
- Suyûtî, Celalüddin, *Camii's-sagîr*. Riyad: 1988.
- Suyûtî, Celalüddin, *el-Fethu'l-kebir*. Beyrut: 1351/1932.
- Zeyd b. Ali, *Müsnedü'l-imâm Zeyd*. Thk. Abdulazîz b. İshâk el-Bağdâdî. Beyrût: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1403/1983.

OTURUM BAŞKANI– Evet, biz de Mehmet Soysaldı Bey’e teşekkür ediyoruz.

Tabii kendisi de ifade ettiler tebliğde, anne-babanın çocuğu üzerindeki sorumluluklarını genişçe anlattı ama bugün sanki bu sadece maddi anlamda, eğitim masraflarını karşılamak vesaire falan şeklinde anlaşılıyor. Oysa, konunun çok daha geniş boyutta ele alınması, onun manevi kişiliği, ahlaki kişiliği, insani kişiliğinin olgunlaştırılması, geliştirilmesi noktasında anne babanın birçok sorumlulukları vardır. İnşallah bu çerçevede hareket ederiz.

Bir başka husus da, isimle alakalı ifade etmek istiyorum. Hazreti Peygamber’in önem verdiği hususlardan birisi, fakat günümüze geldiğimizde, insanlar çocuklarına özgün isimler verelim düşüncesiyle bakıyoruz ki gerçekten ne kültürümüzde yeri var ne de önemli bir çağrışıma sebep olacak, çocuğa örnek teşkil edecek, çağrışım yapacak isimler veriliyor. Akılda kalmıyor, defalarca sormana rağmen unutabiliyorsun çünkü kültürümüzde bir kökeni yok. İkinci olarak da çift isim veriliyor. Bunun da sorun oluşturduğunu düşünüyorum. Yani o çift isim, mesela kültürümüzde bilinen çift isimler var, onlardan verilse akılda kalabilir ama iki kelime bir araya getiriliyor, onlar da ayrı bir kargaşaya sebep oluyor. Yani ben bu bağlamda, tabii, çocuğun ismi hatırlanmıyor. Çocuğun ismi hatırlanmayınca, çocuğun isminin hatırlanması, ismiyle kendisine hitap edilmesi malum son derece önemlidir. Bu tür sorunlara sebep oluyor. O bakımdan söylenmesi gereken şudur: Sade, anlaşılır, akılda kalan, çocuğun onurunu zedelemeyecek bir isim verme noktasında çaba sarf etmemiz gerektiğini düşünüyorum.

Evet, şimdi oturumumuzun son tebliğcisi, uzaklardan geliyor, Mağrip’ten, Fas’tan. Ehlen ve sehlen Üstat. Hoş geldiniz, sefalar getirdiniz. İnşallah dönüşte Fas’taki kardeşlerimize selamlarımızı götürürsünüz.

Sunacağı tebliğ Çocuklarla İlgilenmede Nebevi Metot. Ben tebliği aldım, oldukça geniş bir tebliğ, tabii özetleyecek bize Prof. Dr. Reşid Kehus. Abdulmelik Sadi Üniversitesi Usuliddin Fakültesi Tetvan/Mağrib. Bizde Tatvan var, sizde de Tetvan var, demek ki Mağrib’den geliyor.

Buyurun Üstat.

المنهاج النبوي في العناية بالأطفال

رشيد كهُوس¹

مقدمة:

بسم الله الرحمن الرحيم، الحمد لله رب العالمين، الملك الحق المبين، والصلاة والسلام على نور الأنوار وكنز الأسرار سيدنا وحبينا محمد المختار، وعلى آله الأطهار وأصحابه الأخيار. أما بعد: فتعتبر مرحلة الطفولة من أهم مراحل عمر الإنسان؛ إذ تتشكل من خلالها شخصية الفرد، لذلك أولاهها الإسلام اهتماما بالغاً، وأحاطها بعناية كبيرة، وحض على حماية النشء في هذه المرحلة وتربيته تربية حسنة.

ذلك بأن الطفل بالنسبة لنسل الإنسان كالبذرة بالنسبة لنسل الشجرة، والأمم التي تهمل أطفالها محكوم عليها بالانقراض والاندثار.

وعلى كل أمة تريد ضمان مستقبلها واستمرار حياتها أن توجه عنايتها إلى الأطفال؛ فضياع الأطفال يعني ضياع الأمة ومستقبلها وأملها.

والأمة إذا تخلت عن أطفالها العناية بأجيالها حسب فلسفة الإسلام ومنهاج خير الأنام صلى الله عليه وسلم في التربية والرعاية والتوجيه، محكوم عليها بالتحلل والذوبان بين فكّي الزمان الذي لا يرحم!

هذا ولا يجادل أحد في كون مستقبل كل مجتمع رهينا بمدى رعايته وتعهده وعنايته وإعداده وتأهيله لناشئته، كما أن طول أعمار الحضارات وامتدادها في الزمان والمكان يكمن في الاستثمار الراشد في الناشئة والبناء الأخلاقي للأطفال.

من أجل ذلك اهتم النبي العظيم صلى الله عليه وسلم بالأطفال اهتماما كبيرا، وحث الأمة على ذلك، وحذرنا من التقصير في تنشئتهم وتربيتهم ورعايتهم والعناية بهم؛ ذلك بأن الأطفال هم عماد الأمة وأملها المتجدد، وغدها القادم، فلرسم هذا الغد يجب أن نكتشف الجهود ونسخر طاقاتنا لتنشئته والعناية به انطلاقاً من المنهاج النبوي ومن خلاله وعلى نوره.. من أجل استشراف مستقبل زاهر لهذه الأمة..

هذا وقد تحقق في النبي المجتبي صلى الله عليه وسلم النموذج الأسمى للكمال الإنساني، والقدوة الحسنة في تربية الأجيال والعناية بالأطفال، فرغم مسؤولياته العظام ومهامه الجسام، لم يغفل الاهتمام بالأطفال وتوجيه الكبار إلى حسن رعايتهم والاعتناء بهم.

¹ أستاذ السيرة النبوية وعلومها بكلية أصول الدين بطنوان-جامعة عبد المالك السعدي-المغرب

لأهمية هذا اخترت الاشتغال بموضوع: (المنهاج النبوي في العناية بالأطفال). سأتناوله في فرعين رئيسيين:

- أولاً: مكانة الطفولة في المنهاج النبوي.
- ثانياً: من وسائل التربية النبوية للأطفال.
- راجياً من الله تعالى التوفيق والسداد.

الفرع الأول:

مكانة الطفولة في المنهاج النبوي

إن للأطفال مكانة خاصة في سيرة سيدنا رسول الله صلى الله عليه وسلم، فقد أولاهم عناية خاصة، وجعلهم في منزلة عالية، بمحبته لهم، وتربيته لهم، واهتمامه بحاضرهم ومستقبلهم.

- عن عبد الله بن شداد، عن أبيه قال: خرج علينا رسول الله صلى الله عليه وسلم في إحدى صلاتي العشي، الظهر أو العصر، وهو حامل الحسن أو الحسين، فتقدم النبي صلى الله عليه وسلم فوضعه، ثم كَبَّرَ للصلاة، فصلى فسجد بين ظهري صلاته سجدة أطالها، قال: إني رفعت رأسي، فإذا الصبي على ظهر رسول الله صلى الله عليه وسلم وهو ساجد، فرجعت في سجودي، فلما قضى رسول الله صلى الله عليه وسلم الصلاة، قال الناس: يا رسول الله، إنك سجدت بين ظهري الصلاة سجدة أطالها، حتى ظننا أنه قد حدث أمرٌ، أو أنه يُوحى إليك، قال: «كل ذلك لم يكن، ولكن ابني ارتحلني -ركب على ظهري-، فكرهت أن أعجله حتى يقضي حاجته»⁽²⁾.

هذا من رحمته صلى الله عليه وسلم ورفقه بالأطفال، وصبره على لعبهم، بقي ساجدا ولم يرفع رأسه الشريف من السجود حتى لا يؤذي الطفل الذي على ظهره.

- وَعَنْ أَبِي قَتَادَةَ الْأَنْصَارِيِّ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «كَانَ يُصَلِّي وَهُوَ حَامِلٌ أُمَّامَةً بِنْتِ زَيْنَبَ بِنْتِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَلَأَبِي الْعَاصِ بْنِ رَيْبَعَةَ بْنِ عَبْدِ شَمْسٍ، فَإِذَا سَجَدَ وَضَعَهَا، وَإِذَا قَامَ حَمَلَهَا»⁽³⁾.

هكذا يحمل النبي صلى الله عليه وسلم الطفل في الصلاة عناية ورحمة منه.

إن سيدنا محمداً صلى الله عليه وسلم لم يكن يمنع الصبيان من لعبهم وهو يصلي، وأن أبناءه وأحفاده كانوا يركبون على ظهره الشريف وهو ساجد، فيتزكُّهم يفعلون ذلك، ويستمر صلوات ربي وسلامه عليه في صلاته دون أن يدفعهم أو يضرهم.

- وعن عبادة بن الصامت، أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: «ليس من أمتي من لم يجلب كبيرنا، ويرحم صغيرنا...»⁽⁴⁾.

دعوة إلى الرفق بالأطفال الصغار، وعدم تعنيفهم أو ضربهم، فإذا أخطأوا يوجهون إلى الصواب ولا يعنفون.

² سنن النسائي، باب هل يجوز أن تكون سجدة أطول من سجدة، ح 1141.

³ صحيح الإمام البخاري، كتاب الصلاة، باب إذا حمل جارية صغيرة على عنقه، ح 494.

⁴ مسند الإمام أحمد، تحقيق: شعيب الأرنؤوط - عادل مرشد، وآخرون، إشراف: د عبد الله بن عبد المحسن التركي، مؤسسة الرسالة، ط 1:

1421هـ/2001م، 416/37.

وهكذا يحرص النبي صلى الله عليه وسلم على مراعاة حقوق الأطفال والعناية بهم، «ليس مِنَّا»، أي: ليس على طريقتنا وسنتنا ومنهجنا، من لم يرحم صغيرنا، ويعطيه حقه من الرفق والعطف، والشفقة واللطف..

• وعن أبي هريرة رضي الله عنه قال: قَبَلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْحَسَنَ بْنَ عَلِيٍّ وَعِنْدَهُ الْأَقْرَعُ بْنُ حَابِسٍ التَّمِيمِيُّ جَالِسًا، فَقَالَ الْأَقْرَعُ: إِنَّ لِي عَشْرَةَ مِنْ الْوَلَدِ مَا قَبَلْتُ مِنْهُمْ أَحَدًا، فَنَظَرَ إِلَيْهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ثُمَّ قَالَ «مَنْ لَا يَرْحَمُ لَا يَرْحَمُ»⁽⁵⁾.

توجيه نبوي للأقرب وللأمة جمعاء برحمة الأطفال الصغار وعدم القسوة عليهم، والعطف عليهم والرفق بهم. فارحم ترحم، وخالق أطفالك بخلق حسن، فما تقدمه لهم يعود إليك.. فإذا كنت تحب محمد صلى الله عليه وسلم فاسلك طريقه، وسر على منواجه ومعاملته للأطفال وعنايته بهم.

• عن أنس بن مالك رضي الله عنه مالكٍ رضي الله عنه، يَقُولُ: إِنْ كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِيَخْلِطُنَا، حَتَّى يَقُولَ لِأَخٍ لِي صَغِيرٍ: «يَا أَبَا عُمَيْرٍ، مَا فَعَلَ التُّغَيْرُ»⁽⁶⁾. إنه المنهاج النبوي في ملاطفة الأطفال.. فرغم اشتغاله بأمر الجهاد والدعوة والتربية والعبادة والبناء الاجتماعي والحضاري للأمة، فقد كان صلى الله عليه وسلم يعتني بالأطفال ويدخل السرور عليهم، وها هو صلوات ربي وسلامه عليه يسأل الطفل الصغير عن طائر، وهو صلى الله عليه وسلم مَنْ هو في علو منزلته وقدره وعظم مسؤولياته .

• وَعَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ السَّاعِدِيِّ رضي الله عنه: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أُتِيَ بِشَرَابٍ، فَشَرِبَ مِنْهُ وَعَنْ يَمِينِهِ غُلَامٌ وَعَنْ يَسَارِهِ الْأَشْيَاخُ، فَقَالَ لِلْغُلَامِ: «أَتَأْذُنُ لِي أَنْ أُعْطِيَ هَذَا؟»، فَقَالَ الْغُلَامُ: لَا وَاللَّهِ يَا رَسُولَ اللَّهِ، لَا أُؤَثِّرُ بِنَبِيِّي مِنْكَ أَحَدًا، قَالَ: فَتَلَّهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي يَدِهِ⁽⁷⁾.

هذا الحديث يكشف عن مكانة الأطفال عند سيدنا رسول الله صلى الله عليه وسلم، فرغم وجود الأشياخ الكبار عن يسار رسول الله صلى الله عليه وسلم، ومع ذلك قدم الطفل الصغير، واستشاره وأخذ برأيه، تعويدا للطفل على إبداء الرأي وأخذ القرار، وتأهيله لمعرفة حقه بأدب وشجاعة، وتربية له على الثقة بنفسه.

إن قوله صلى الله عليه وسلم للطفل: (أَتَأْذُنُ لِي)، دلالة هامة في رفع معنويات الطفل، واستثماره في التربية التي تحقق له الرقي في الحياة.. ذلك بأن الطفل ينشأ على ما يغرس فيه من القيم والآداب.

• وعن أنس رضي الله عنه، قال: أتى علي رسول الله صلى الله عليه وسلم، وأنا أعب مع الغلمان، قال: فسلم علينا، فبعثني إلى حاجة، فأبطأت على أمي، فلما جئت قالت: ما حبسك؟ قلت بعثني رسول الله صلى الله عليه وسلم لحاجة، قالت: ما حاجته؟

5 صحيح البخاري، كتاب الأدب، باب رَحْمَةِ الْوَلَدِ وَتَقْبِيلِهِ وَمُعَانَقَتِهِ، ح 5651.

6 صحيح البخاري، كتاب الأدب، باب الْإِنْسِاطِ إِلَى النَّاسِ، ح 5778.

7 صحيح البخاري، كتاب المظالم والغصب، باب إِذَا أَدْنَى لَهُ أَوْ أَخْلَهُ، وَمَنْ يَبِينُ كَمْ هُوَ، ح 2319.

قلت: إنها سر، قالت: لا تحدثن بسر رسول الله صلى الله عليه وسلم أحدا قال أنس:
والله لو حدثت به أحدا لحدثتك يا ثابت⁽⁸⁾.

إنها العناية النبوية بتربية الطفل على المعالي؛ ذلك بأن الطفل الذي يتعود كنم الأسرار ينشأ قوي الإرادة، واثقا في نفسه، قادرا على تحمل المسؤولية.. فحفظ الأسرار خلق رفيع، لا يتحلى به إلى الأخيار من الرجال، لكن النبي صلى الله عليه وسلم جعل هذا الطفل يراحم الأخيار على هذا الخلق النبيل.

هذا، ولم تقتصر رحمته صلى الله عليه وسلم وعنايته على أطفال المسلمين فقط؛ بل شملت حتى أطفال غير المسلمين، فعن أنس رضي الله عنه، قال: كَانَ غُلَامٌ يَهُودِيٌّ يَخْدُمُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَمَرَضَ، فَأَتَاهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُعُوذُهُ، فَقَعَدَ عِنْدَ رَأْسِهِ، فَقَالَ لَهُ: «أَسْلِمَ»، فَظَنَرَ إِلَى أَبِيهِ وَهُوَ عِنْدَهُ فَقَالَ لَهُ: أُطِعْ أَبَا الْقَاسِمِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَأَسْلَمَ، فَخَرَجَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ يَقُولُ: «الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَنْقَذَهُ مِنَ النَّارِ»⁽⁹⁾.

وفي ذلك دلالة عظيمة على حرصه صلى الله عليه وسلم على الأطفال وعنايته بهم، وشفقته ورحمته بهم..

كما أن لزيارة النبي صلى الله عليه وسلم -وهو من هو في علو مقامه وعظم شأنه- لغلام صغير لا يؤبه له في المجتمع. كانت لها الأثر الكبير على والده؛ مما جعله يبادر لابنه سريعا بقوله: «أطع أبا القاسم».

وإن من رحمته صلى الله عليه وسلم بالأطفال حضه على رعاية البنات وحفظ حقوقهن، وإكرامهن، ووعدهن من يقوم بذلك بالثواب الجزيل، والأجر العظيم، وجعل حسن رعاية البنات الصغيرات من الأسباب المؤدية إلى جنات النعيم ورضوان الرحمن الرحيم؛ هذا في الوقت الذي كانت فيه العرب تعتبر البنات من أسباب العار والسوء، بل قامت بوأدهن وهن على قيد الحياة بلا رحمة ولا شفقة.

فليس في الإسلام تفاضل بين الذكر والأنثى وهذا ما أظهره سيد الخلق صلى الله عليه وسلم بنفسه .

• عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ عَالَ جَارِيَتَيْنِ حَتَّى تَبْلُغَا، جَاءَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَنَا وَهُوَ» وَضَمَّ أَصَابِعَهُ⁽¹⁰⁾.

هنا يبين النبي صلى الله عليه وسلم فضل الإحسان إلى البنات، وأن من يقوم بذلك له الثواب العظيم، ورفقة النبي صلى الله عليه وسلم في الجنة.

• وَعَنْ جَابِرِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: دَخَلْتُ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ يَمْشِي عَلَى أَرْبَعَةٍ وَعَلَى ظَهْرِهِ الْحَسَنُ وَالْحُسَيْنُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا وَهُوَ يَقُولُ: «نِعْمَ الْجَمَلُ جَمَلُكُمْ، وَنِعْمَ الْعَدْلَانِ أَنْتُمَا»⁽¹¹⁾.

8 صحيح مسلم، كتاب فضائل الصحابة رضي الله عنهم، باب من فضائل أنس بن مالك رضي الله عنه، ح 2482.

9 صحيح البخاري، كتاب الجنائز، باب إذا أسلم الصبي فمات، هل يصلى عليه، وهل يعرض على الصبي الإسلام، ح 1290.

10 صحيح مسلم، كتاب البر والصلة والآداب، تاب فضل الإحسان إلى البنات، ح 2631.

11 المعجم الكبير، أبو القاسم طبراني، تحقيق: حمدي بن عبد المجيد السلفي، مكتبة ابن تيمية - القاهرة، ط 2، 5/23.

إن المتأمل في المنهاج النبوي يقف عند جانب كبير من العناية النبوية بالأطفال؛ فقد كان صلى الله عليه وسلم مع الأطفال الصغار أباً حنوناً، ومرتباً حكيماً، يداعب ويلعب ويمازح، وينصح ويرشد ويربي. ولم تقتصر رعاية النبي صلى الله عليه وسلم للأطفال على إظهار عواطفه نحوهم والاهتمام بهم؛ بل كانت تتعدى ذلك إلى تعليمهم، وتربيتهم، والدعاء لهم، بل كان يشرف على تربيتهم بنفسه صلى الله عليه وسلم..

• عن ابن عباس رضي الله عنهما، قال: كنت خلف رسول الله صلى الله عليه وسلم يوماً، فقال: «يا غلام إني أعلمك كلمات، احفظ الله يحفظك، احفظ الله تجده تجاهك، إذا سألت فاسأل الله، وإذا استعنت فاستعن بالله، واعلم أن الأمة لو اجتمعت على أن ينفعوك بشيء لم ينفعوك إلا بشيء قد كتبه الله لك، ولو اجتمعوا على أن يضروك بشيء لم يضروك إلا بشيء قد كتبه الله عليك، رفعت الأقلام وجفت الصحف»⁽¹²⁾.

وَعَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: بَثُّ عِنْدَ خَالَتِي «فَقَامَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي مِنَ اللَّيْلِ، فُقُمْتُ أَصْلِي مَعَهُ، فُقُمْتُ عَنْ يَسَارِهِ، فَأَخَذَ بِرَأْسِي، فَأَقَامَنِي عَنْ يَمِينِهِ»⁽¹³⁾.
وَعَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: صَمَّنِي النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى صَدْرِهِ، وَقَالَ: «اللَّهُمَّ عَلِّمُهُ الْحِكْمَةَ»، وَفِي رَوَايَةٍ: «عَلِّمُهُ الْكِتَابَ»⁽¹⁴⁾، وَفِي رَوَايَةٍ أُخْرَى: «اللَّهُمَّ فَكِّهِ فِي الدِّينِ، وَعَلِّمُهُ التَّوْبِيلَ»⁽¹⁵⁾.

وكان الأطفال يحضرون مجالسه صلى الله عليه وسلم، ويأكلون معه، فيعلمهم ويؤدبهم..
عن عُمر بن أبي سلمة، يقول: كُنْتُ غُلَامًا فِي حَجْرِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَكَانَتْ يَدِي تَطِيشُ فِي الصَّحْفَةِ، فَقَالَ لِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «يَا غُلَامُ، سَمِّ اللَّهَ، وَكُلْ بِيَمِينِكَ، وَكُلْ مِمَّا يَلِيكَ» فَمَا زَالَتْ تَلْكَ طَعْمَتِي بَعْدُ⁽¹⁶⁾.

(يا غلام) يلفت النبي صلى الله عليه وسلم نظر الغلام بهذه العبارة التي تثير انتباه الطفل، وتشعره بالاهتمام به، فيكون على استعداد تام لقبول ما يسمعه.

هذا هو منهج النبي صلى الله عليه وسلم في العناية بتربية الأطفال، لم ينهره؛ بل علمه بأدب وحكمة، حتى استقر ذلك الأدب في قلبه فصارت تلك طعمته.

هكذا كان النبي صلى الله عليه وسلم يُعلم الأطفال أمور دينهم، ويشجعهم على حفظ القرآن والتفقه في الدين، ويقدم أكثر الناس قرآناً في الصلاة بأقوامهم ولو كان طفلاً، فقد قدم عمرو بن سلمة الجرمي، وهو طفل صغير؛ إماماً على قومه، لأنه أكثرهم قرآناً..⁽¹⁷⁾

¹² سنن الترمذي، أبواب صفة القيامة والرفائق والورع عن رسول الله صلى الله عليه وسلم، ح 2516. قال أبو عيسى: هذا حديث حسن صحيح.

¹³ صحيح البخاري، كتاب الأذان، باب إذا لم ينو الإنام أن يؤم، ثم جاء قوم فأتمهم، ح 699.

¹⁴ صحيح البخاري، كتاب أصحاب النبي صلى الله عليه وسلم، باب ذكر ابن عباس رضي الله عنهما، ح 3546.

¹⁵ مسند الإمام أحمد، 160/5.

¹⁶ صحيح البخاري، كتاب الأطعمة، باب التسمية على الطعام والأكل باليمين، ح 5376.

¹⁷ مسند الإمام أحمد، 443/33.

كما كان النبي صلى الله عليه وسلم يدعو للأطفال بالخير والبركة، فانطلقوا يتسابقون إلى الخيرات، ويسعون في الصالحات.

• ومن عنايته صلى الله عليه وسلم بالأطفال الشفقة عليه والرفق بهم في الصلاة: فعن أبي هريرة رضي الله عنه أن النبي صلى الله عليه وسلم قال: «إِذَا أُمَّ أَحَدُكُمْ النَّاسَ، فَلْيُخَفِّفْ، فَإِنَّ فِيهِمُ الضَّعِيفَ، وَالْكَبِيرَ، وَالضَّعِيفَ، وَالْمَرِيضَ، فَإِذَا صَلَّى وَحَدَهُ فَلْيُصَلِّ كَيْفَ شَاءَ»⁽¹⁸⁾.

وَعَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِنِّي لَأَدْخُلُ الصَّلَاةَ أُرِيدُ إِطَالَتَهَا فَأَسْمَعُ بُكَاءَ الصَّبِيِّ، فَأُخَفِّفُ مِنْ شِدَّةِ وَجْدِ أُمِّهِ بِهِ»⁽¹⁹⁾.

إنها العناية النبوية بالأطفال، والمنهاج النبوي في تربيتهم والاهتمام بهم، والرفق بهم والتخفيف عليهم، وعدم إرهابهم بما لا يطيقون.

كما كان النبي صلى الله عليه وسلم يواسي اليتامى من الأطفال، عن سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «أَنَا وَكَافِلُ الْيَتِيمِ فِي الْجَنَّةِ هَكَذَا» وَقَالَ يَصْبِغِيهِ السَّبَابَةَ وَالْوَسْطَى⁽²⁰⁾. حيث وعد صلى الله عليه وسلم كافل اليتيم برفقة النبي الكريم صلى الله عليه وسلم في الجنة.. كما توعد صلى الله عليه وسلم من يعتدي على حق اليتيم، عن أبي هريرة قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «اللهم إني أخرج حق الضعيفين: اليتيم، والمرأة»⁽²¹⁾. أخرج: أضييق وأحرم على من ظلمهما.

ومن عناية النبي صلى الله عليه وسلم بالأطفال حفظه لحقوقهم في النسب المعلوم والموثق والمشهود عليه من قبل العدول، بعقد شرعي تام بكل أركانه وشروطه، كما حرم النبي صلى الله عليه وسلم الفواحش منعا من إنجاب الأطفال خارج العلاقة الزوجية الشرعية، حفظا للأطفال، وحماية لهم في مستقبلهم، فضلا عن تحصين المجتمع من الرذائل والمفاسد واختلاط الأنساب. ومن عنايته صلى الله عليه وسلم بالأطفال حثه الآباء والأمهات أن يختاروا لأبنائهم الأب الصالح والأم الصالحة، وأن يحسنوا اسمه وأدبه وتربيته، والعناية به رضاعة وحضانة ونشأة، وتربية حسنة... وجعل لهم المصطفى صلى الله عليه وسلم حقهم في الميراث والوصية، وأكد تأكيداً كبيراً على حق الأطفال اليتامى في الرعاية الكاملة، وأن يُحَفِّظَ له ماله، وأن يحميه مجتمعه ويعطف عليه، ويرعاه ويكفله الكفالة التامة.

لقد وجد الأطفال في سيدنا رسول الله صلى الله عليه وسلم القلب الحنون، والكف الحانية، والبسمة الرقيقة، والدُّعابة الحية، والأب المربي، والمعلم النبيل، فكان أطفال الصحابة ينهجون نهجه صلى الله عليه وسلم في حركاته وسكناته، (فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ) [آل عمران: 159]. فلطفولة من رعاية خير الأنام عليه الصلاة والسلام المكانة الحانية، والعناية البالغة، والحنان الكبير.

18 صحيح مسلم، كتاب الصلاة، باب أَمْرُ الْأَيْمَةِ بِتَخْفِيفِ الصَّلَاةِ فِي تَمَامِ، ح 467.

19 صحيح البخاري، كتاب الصلاة، باب أَمْرُ الْأَيْمَةِ بِتَخْفِيفِ الصَّلَاةِ فِي تَمَامِ، ح 470.

20 صحيح البخاري، كتاب الأدب، باب فَضْلُ مَنْ يَتَعَوَّلُ يَتِيمًا، ح 5659.

21 صحيح البخاري، كتاب الأدب، باب فَضْلُ مَنْ يَتَعَوَّلُ يَتِيمًا، ح 5659.

لقد كان النبي صلى الله عليه وسلم ذروة في كل مفصل من مفاصل الحياة وفي شؤونها كافة، فهو شمس ساطعة لم تر الإنسانية مثيلاً له ، فقد اهتم بكل شيء، بالنساء والأطفال، والشباب والكهول، وأعطى لكل ذي حق حقه، وكان قدوة كاملة لهم جميعاً.

الفرع الثاني:

من وسائل العناية التربوية النبوية بالأطفال

إن مرحلة الطفولة من أهم المراحل التي يمكن للمربي أن يغرس فيها المبادئ والقيم والأخلاق والآداب، وقد كان رسول الله صلى الله عليه وسلم حريصاً على تعليم أطفال المسلمين وتوجيههم وإرشادهم بأساليب مختلفة، كما حث على العناية بالأطفال بالتربية والتعليم في هذه المرحلة الحساسة.

عَنْ جَابِرِ بْنِ سَمُرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَأَنْ يُؤَدَّبَ الرَّجُلُ وَلَدَهُ خَيْرٌ مِنْ أَنْ يَتَّصِدَّقَ بِصَاعٍ»⁽²²⁾.

وعن عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: «حَافِظُوا عَلَيَّ أَوْلَادِكُمْ فِي الصَّلَاةِ وَعَلَّمُوهُمْ الْخَيْرَ فَإِنَّمَا الْخَيْرُ عَادَةٌ»⁽²³⁾.

وعن ابن عباس رضي الله عنهما، أنهم قالوا: يا رسول الله، قد علمنا حق الوالد على الولد، فما حق الولد على الوالد؟ قال: «أن يحسن اسمه، ويحسن أديبه»⁽²⁴⁾.

وعن أيوب بن موسى بن عمرو بن سعيد بن العاص عن أبيه عن جده رضي الله عنه قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «مَا نَحَلَ وَالِدٌ وَلَدَهُ نُحْلًا⁽²⁵⁾ أَفْضَلَ مِنْ أَدَبٍ حَسَنٍ»⁽²⁶⁾.

والولد الصالح ذخر لوالديه يوم القيامة، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «إِذَا مَاتَ الْإِنْسَانُ انْقَطَعَ عَنْهُ عَمَلُهُ إِلَّا مِنْ ثَلَاثَةٍ؛ إِلَّا مِنْ صَدَقَةٍ جَارِيَةٍ، أَوْ عِلْمٍ يُنْتَفَعُ بِهِ، أَوْ وَلَدٍ صَالِحٍ يَدْعُو لَهُ»⁽²⁷⁾.

كل هذه الأحاديث النبوية الشريفة تحث على العناية التربوية بالأطفال، تفقها في الدين، وتربية على آداب الإسلام وأخلاقه وقيمه وأحكامه.. وبيانا لثمره من يقوم بذلك في الدنيا والآخرة.

فما الأبوة والأمومة إنجاب جسوم فحسب، بل هي إصلاح العمل، وصيانة الفطرة والحفاظ على سلامتها.

ذلك بأن الحكمة في التربية ليست إصدار تعليمات وأوامر ونواهي، بل الحكمة حب ورحمة ورفق وحنان، وأدب وخلق كريم، وتدرج، فإذا كان هذا تعامل الأب والأم مع ابنهما لا شك أنه يستجيب لهما، ويقبلي بهما.

²² رواه الإمام الترمذي، كتاب البر والصلة، باب ما جاء في أدب الولد، ح 1951.

²³ السنن الكبرى، أبو بكر البيهقي، تحقيق: محمد عبد القادر عطا، دار الكتب العلمية، بيروت- لبنان، ط3: 1424هـ/2003م، 119/3.

²⁴ شعب الإيمان للبيهقي، حققه وراجع نصوصه وخرج أحاديثه: عبد العلي عبد الحميد حامد، أشرف على تحقيقه وتخرجه أحاديثه: مختار أحمد الندوي، مكتبة الرشد بالرياض بالتعاون مع الدار السلفية بيومباي بالهند، ط1: 1423هـ/2003م، 132/11.

²⁵ مسند الإمام أحمد، 265/27.

²⁶ النحل: العظيمة والهبة ابتداءً من غير عوض ولا استحقاق.

²⁷ صحيح الإمام مسلم، كتاب الوصية، باب ما يلحق الإنسان من الثواب بعد وفاته، ح 1631.

والعناية التربوية بالطفل تبدأ من الصغر، «والتربية في الصغر كالنقش على الحجر» كما يقال، يربى وينشأ تنشئة الغصن الحي ليستقيم على الشكل الذي نرتضيه. ولا يمكن أن نتصور غصنا حيا لينا إن أصابهُ الحريق فتخشب وتفحّم، أو أصابته الجراثيم فاهترا! «وينفع الأدب الأحداث في صغر»* وليس ينفع عند المشيئة الأدب إن الغصون إذا قومتها اعتدلت** ولن يلين إذا قومتها الخشب». وبناء على ما تقدم نصل إلى جملة من الوسائل للعناية التربوية بالطفل، وهي مستفادة من المنهاج النبوي في العناية بالأطفال:

أولا-القدوة:

إن للقدوة الحسنة الأثر الفعال في العناية التربوية بالطفل، فإذا صلحت القدوة صلح الطفل، لكون المربي المثل الأعلى في نظر الطفل، ولذلك فإن فاقد الشيء لا يعطيه، فإن لم تكن القدوة حسنة، كيف ننظر تنشئة الطفل تنشئة مستقيمة، لأن الطفل يكتسب صفات الوسط الذي ينشأ فيه وأهم العناصر المكونة لهذا الوسط: الأب والأم، فأهم عامل لبناء أطفال أسوياء هو نجاح الآباء والأمهات في التأثير على أبنائهم عن طريق معاملاتهم معهم «كُلُّكُمْ رَاعٍ، وَكُلُّكُمْ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ»⁽²⁸⁾، فنجاح الرعية الأبناء متوقف على حسن الرعاية من الآباء والأمهات. قال عُتْبَةُ بن أَبِي سُفْيَانَ لعبد الصمد مؤدّب ولده: «ليكن إصلاحكُ بني إصلاحكُ نفسك، فإن عُيُوبَهُمْ معقودة بعَيْبِكَ، فالحسنُ عندهم ما استحسنتُ، والقيحُ ما استقبحتُ؛ وعلمهم سَيْرَ الحكماءِ، وأخلاقُ الأدياءِ، وتهدّدُهم بي وأدبهم دوني؛ وكن لهم كالطبيب الذي لا يعجّل بالدواء حتى يَعْرِفَ الداءَ؛ ولا تتكلن على عذر مني، فإنني قد اتكلتُ على كفاية منك»⁽²⁹⁾. وباعتبار القدوة عاملا كبيرا في الصلاح أو الفساد، فإن الله تعالى اختار الله تعالى لحمل رسالته الخاتمة إلى الناس أفضل رسله وأكمل البشر، ليكون القدوة للناس جميعا في كل زمان ومكان، فكان صلى الله عليه وسلم القدوة الكاملة في كل شيء، وكان صورة كاملة لمنهاج الإسلام، قال الله تبارك وتعالى: (لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِمَنْ كَانَ يَرْجُوا اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ وَذَكَرَ اللَّهَ كَثِيرًا)(سورة الأحزاب: 21). ولذلك لما سئلت أم المؤمنين عائشة بنت الصديق رضي الله عنهما عن خُلُقِ رسول الله صلى الله عليه وسلم قالت: «كان خلقه القرآن»⁽³⁰⁾.

هكذا كان رسول الله صلى الله عليه وسلم الأسوة الكاملة والمثل الأعلى للأمة، وبهذه القدوة الحسنة انتشر الإسلام في كل البلاد. فنخلص إلى أن القدوة الحسنة من أكبر العوامل في التأثير على الطفل ونجاح تربيته وتنشئته تنشئة سوية.

28 صحیح البخاری، کتاب الجمعة، بابُ الْجُمُعَةِ فِي الْفَرَى وَالْمُدُنِ، ح 853.

29 عيون الأخبار، أبو محمد عبد الله بن مسلم بن قتيبة الدينوري (المتوفى: 276هـ)، دار الكتب العلمية - بيروت، 1418هـ، 2/182.

30 الأدب المفرد للبخاري، تحقيق: محمد فؤاد عبد الباقي، دار البشائر الإسلامية - بيروت، ط: 1409/1989م، باب من دعا الله أن يحسن خلقه، ح 308، ص 115.

من هنا حرص الشارع على أن يتخلق المربي بالصفات الحسنة والخصال الحميدة باعتباره قدوة لغيره من أبنائه.

وهنا تنبيه للمربي ألا ينعت طفله بصفات سلبية، فذهنية الطفل تتشكل بما يسمعه في مراحل عمره الأولى من الوالدين والأقارب، فإذا كان الطفل لا يسمع إلا السب والشتيم والكلام البذيء فإن هذه الكلمات ستترسخ في ذهنه وتتحول إلى هويته، وإن ترددت على مسمعيه الكلمات اللطيفة والجميلة والخلاقة... فستستقر في ذهنه ويحمله معه طوال حياته.

ولهذا حذر سيدنا رسول الله صلى الله عليه وسلم من المعاملة السيئة مع الطفل أو الكذب عليه: عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ قَالَ: «مَنْ قَالَ لِصَبِيٍّ: تَعَالَ هَاكَ، ثُمَّ لَمْ يُعْطِهِ فَبَيَّ كَذْبَةً»⁽³¹⁾.. هكذا يدعو صلى الله عليه وسلم إلى الصدق مع الأطفال واحترامهم، وعدم الكذب عليهم؛ لأنهم يراقبون سلوك غيرهم، وينشأون على ما يرونه في الآخرين.

هذا وقد حرص سيد الوجود صلى الله عليه وسلم على احترام نفوس الأطفال وذواتهم، وعدم تعنيفهم، وتربيتهم بأحسن الوسائل وأفضلها، فعبد الله بن عامر فيقول: «دعنتي أُمِّي وَرَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَاعِدَ فِي بَيْتِنَا، فَقَالَتْ: هَا تَعَالَ أُعْطِيكَ، فَقَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَا أُرَدْتُ أَنْ تَعْطِيَهُ؟ قَالَتْ: أُعْطِيَهُ تَمْرًا. فَقَالَ لَهَا: «أَمَا إِنَّكَ لَوْ لَمْ تَعْطِهِ شَيْئًا لَكُتِبَتْ عَلَيْكَ كَذْبَةٌ»⁽³²⁾.

فهنا يحذ النبي صلى الله عليه وسلم أم ابن عامر من الكذب على طفلها، حتى لا تستهين بمشاعره..
ما أعظمك يا رسول الله صلى الله عليه وسلم، لم تنس أحدا من أمتك إلا وقد بالغت في العناية به.

وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «لَا تَدْعُوا عَلَيَّ أَنْفُسِكُمْ، وَلَا تَدْعُوا عَلَيَّ أَوْلَادِكُمْ، وَلَا تَدْعُوا عَلَيَّ أُمُومِكُمْ، لَا تُؤَافِقُوا مِنَ اللَّهِ سَاعَةً يُسْأَلُ فِيهَا عَطَاءٌ فَيَسْتَجِيبُ لَكُمْ»⁽³³⁾.
وخلاصة القول: إن التأثير بالفعل أكثر قوة من التأثير بالقول، والطفل كالعجين في يد والديه، يستطيع أن يصنع منه ما يشاء، وذلك بتربيته وتهذيب غرائزه، وتأديبه...

ثانيا- الحب:

الحب كالغيث أينما نزل نفع؛ يسقي الأرض وينبت الزرع، ويروي الظمأ، ويملأ النفوس فرحاً ورجاءً، ويملأ الحياة رَوْحاً وبهجةً وسكينةً...

والطفل في أمس الحاجة إلى الحب واللطف والعطف والحنان في مرحلة طفولته الحساسة، وهذه المشاعر لا تكون في بيت يسوده التناطح والعنف والشقاق والخصام، ومن هنا ندرك أهمية بناء البيوت على المودة والرحمة، لبناء أسرة سعيدة، وتأمين بيئة عاطفية نقية للعناية التربوية بالطفل حتى ينشأ سوياً.

31 مسند الإمام أحمد، 520/15.

32 سنن أبي داود، باب في التشديد في الكذب، ح4402.

33 صحيح مسلم، كتاب الزهد والرقائق، باب حديث جابر الطويل، ح3009.

إن خطاب الحب يغذي حاجة الطفل الفطرية إلى العطف والحنان، «فالمحبة هي مصدر الأمن النفسي للولد، كما أنها هي القاعدة الصلبة لبناء شخصية الولد على الاستقامة والصلاح والتعامل الإيجابي مع المجتمع من حوله، ولا يتصور تحقق هذه الغايات. إذا كانت المحبة حبيسة داخل صدور الآباء والأمهات»⁽³⁴⁾.

والطفل الذي لا يجد الحب والعطف والحنان في البيت أو في المدرسة سيؤدي به ذلك إلى النفور من المربي وعدم تقبل توجيهاته ونصائحه، بل سيجعله ذلك لا ينسجم مع الحياة، ويزرع في قلبه الكراهية للآخرين.

والعناية التربوية عن طريق الحب تكون بالوسائل الآتية:

1. نظرة لطف ومحبة :

كان النبي صلى الله عليه وسلم يتسم للأطفال في وجوههم ويحسن لقاءهم، يعرف ذلك كل من صاحبه وخالطه، فعن عبد الله بن الحارث رضي الله عنه قال: «مَا رَأَيْتُ أَحَدًا أَكْثَرَ تَبَسُّمًا مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ»⁽³⁵⁾.

وعن جرير بن عبد الله البجلي رضي الله عنه قال: «مَا حَجَّبَنِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مُنْذُ أَسْلَمْتُ، وَلَا رَأَيْتُ إِلَّا تَبَسَّمَ فِي وَجْهِ»⁽³⁶⁾.

ليملأ الآباء والأمهات بيوتهم بعبق الابتسامة، فللابتسامة إشعاع قوي وتأثير لا يستهان به في نفسية النشء، كما أن للعبوس والاكفهرار أثره السلبي عليهم. فلا يكونن أطفالك أشقى الناس بك.

2. قُبلة حب:

عَنْ أُمِّ الْمُؤْمِنِينَ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ: جَاءَ أَعْرَابِيٌّ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ تَقْبَلُونَ الصَّيَّانَ فَمَا نُقْبَلُهُمْ. فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَوْأَمَلِكُ لَكَ أَنْ نَزَعَ اللَّهُ مِنْ قَلْبِكَ الرَّحْمَةَ»⁽³⁷⁾.

هل تتصورون شخصا بهذا المستوى، إن سيدنا محمدا صلى الله عليه وسلم كان أرحم الناس بالأطفال، يفيض حنانا وشفقة عليهم.

فلا تبخل على طفلك ببعض القُبلات، لتنمي فسيلة الحب في قلبه...

3. عناق حب:

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: خَرَجْتُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي طَائِفَةٍ مِنَ النَّهَارِ لَا يُكَلِّمُنِي وَلَا أَكَلُمُهُ، حَتَّى جَاءَ سُوقَ بَنِي قَيْنُقَاعَ، ثُمَّ انْصَرَفَ حَتَّى أَتَى خَبَاءَ فَاطِمَةَ فَقَالَ: «أَنْتُمْ لُكَعٌ»⁽³⁸⁾ أَنْتُمْ لُكَعٌ. يَعْنِي حَسَنًا فَظَنْنَا أَنَّهُ إِتْمَا تَحَبَّسَهُ أُمُّهُ لِأَنَّ تَعْسَلَهُ وَتَلْبَسَهُ سَخَابًا⁽³⁹⁾، فَلَمْ

34 تعامل الرسول مع الطفل، علي بن ربيع الزهراني، مدار الوطن، الرياض-السعودية، ص 125.

35 سنن الترمذي، أبواب المناقب، باب في بشاشة النبي صلى الله عليه وسلم، ح 3641.

36 صحيح مسلم، كتاب فضائل الصحابة رضي الله عنهم، باب من فضائل جرير بن عبد الله رضي الله عنه، ح 2475.

37 صحيح مسلم، كتاب الأدب، باب رَحْمَةُ الْوَالِدِ وَتَقْبِيلُهُ وَمُعَانَقَتِهِ، ح 5652.

38 لكع: اسم تصغير وتحجب.

39 السخاب: قلادة ليس فيها من اللؤلؤ والجوهر شيء.

يَلْبَثُ أَنْ جَاءَ يَسْعَى حَتَّى اعْتَنَقَ كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا صَاحِبَهُ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «اللَّهُمَّ إِنِّي أُجِبُهُ فَأَجِبْهُ وَأُحِبُّ مَنْ يُحِبُّهُ»⁽⁴⁰⁾.

كان صلى الله عليه وسلم يضم الصغار لصدره ويتسم لهم ويداعبهم.

4. لمسة الحب:

عَنْ جَابِرِ بْنِ سَمُرَةَ، قَالَ: «صَلَّيْتُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْأَوْلَى ثُمَّ خَرَجَ إِلَى أَهْلِيهِ، وَخَرَجْتُ مَعَهُ فَاسْتَقْبَلَهُ وَلَدَانِ الْمَدِينَةَ فَجَعَلَ يَمْسَحُ خَدِّي أَحَدَهُمْ وَاحِدًا وَاحِدًا، قَالَ: وَأَمَّا فَمَسَحَ خَدِّي فَوَجَدْتُ لِيَدِهِ بَرْدًا وَرِيحًا كَأَنَّهَا أَخْرَجَهَا مِنْ جُودَةِ عَطَارٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ»⁽⁴¹⁾.

وَعَنْ أَنَسِ بْنِ رَضِي اللَّهِ عَنْهُ قَالَ: (كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَزُور الْأَنْصَارَ؛ فَيَسْلَمُ عَلَى صِبْيَانِهِمْ وَيَمْسَحُ بِرُؤُوسِهِمْ وَيَدْعُو لَهُمْ)⁽⁴²⁾.

لكن للأسف الآباء اليوم الكثير من الآباء اليوم لا يلمسون خدود أبنائهم إلا حين الصفع!

5. ضمة الحب:

عَنْ أَسَامَةَ بْنِ زَيْدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَأْخُذُنِي فَيُقْعِدُنِي عَلَى فِخْذِهِ، وَيُقْعِدُ الْحَسَنَ عَلَى فِخْذِهِ الْأُخْرَى، ثُمَّ يَضُمُّهُمَا ثُمَّ يَقُولُ: «اللَّهُمَّ ارْحَمْهُمَا فَإِنِّي أَرْحَمُهُمَا»⁽⁴³⁾.

وَعَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: ضَمَّنِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَقَالَ: «اللَّهُمَّ عَلِّمْنِي الْكِتَابَ»⁽⁴⁴⁾.

وضمة الحب مهمة تعشر طفلك بالأمان.

6. عدل الحب:

الحب يقتضي من الأبوين أن يعدلا بين أطفالهما قال النبي صلى الله عليه وسلم: «اعْدِلُوا بَيْنَ أَوْلَادِكُمْ فِي الْعَطِيَّةِ»⁽⁴⁵⁾. وبالعدل بين الأبناء يمكن القضاء على بذور الغيرة والحسد والكراهية، ويورث المحبة والألفة بينهم.

7. ثناء الحب:

عن ابن عباس رضي الله عنهما قال: قدم النبي صلى الله عليه وسلم على راحلته وخلفه أسامة، فاستسقى فأتيناه بإناء من نبيذ فشرب، وسقى فضله أسامة، وقال: «أحسنتم وأجملتم، كذا فاصنعوا»⁽⁴⁶⁾.

40 صحيح الإمام مسلم، كتاب فضائل الصحابة، باب فضائل الحسن والحسين، ح 2421.

41 صحيح مسلم، كتاب الفضائل، باب طيب رائحة النبي صلى الله عليه وسلم ولين مسه والتبرك بمسحه، ح 2329.

42 عمل اليوم والليلة، أبو عبدالرحمن أحمد النسائي، تحقيق: فاروق حمادة، مؤسسة الرسالة - بيروت، ط 2: 1406هـ، ص 285.

43 صحيح الإمام البخاري، كتاب الأدب، باب وضع الصبي على الفخذ، ح 5657.

44 صحيح الإمام البخاري، كتاب العلم، باب قول النبي صلى الله عليه وسلم اللهم علمه الكتاب، ح 75.

45 صحيح الإمام البخاري، كتاب الهيئة، باب الهيئة للولد، ح 2447.

46 صحيح مسلم، كتاب الحج، باب وجوب المبيت بمبنى ليالي أيام التشريق، والترخيص في تركه لأهل السقاية، ح 1316.

لقد أثنى النبي صلى الله عليه وسلم على ابن عباس -رضي الله عنهما- وهو غلام على فعله الحسن، وفي هذا رفع من معنوياته وتشجيع له على الخير ونفع الآخرين، والعمل الإيجابي، والتعاون الاجتماعي.. كما أن في حمله لأسماء رضي الله عنه خلفه وهو صغير دلالة على تربية الأطفال بالقدوة في القيام بمناسك الحج. ولا شك أن للثناء على الطفل ومدحه الأثر البالغ في نفسه؛ حيث يحرك مشاعره، ويحيي فيه العزيمة، فيسارع إلى تصحيح سلوكه وفعله، ويستمر في نشاطه، ويعزز الثقة في نفسه. فأثنى على طفلك عندما يقوم بعمل حسن، واشكره على ما فعله من خير وبر بهذا يشعر الطفل بتقدير الذات ويشعر بقيمته كإنسان. علمه التفاؤل المسؤولة...

8. رفق الحب:

إن الرفق زنة الأخلاق وتاج الفضائل، يفعل في نفسية الطفل ما لا تفعله القسوة والخشونة، ويعطي ثماره كل حين بإذن ربه. ولذلك فإن التعامل مع الأطفال برفق ولطف ولين، واحترام وتقدير، يجعلهم أسوياء، ويعودهم على الاعتماد على النفس والثقة فيها، ويربي فيهم حب الآخرين، والتألف مع غيرهم، ومعاملتهم بالمودعة والرفقة كما كانوا يعاملون صغاراً..

ولنا في سيد الخلق وحبيب الحق صلى الله عليه وسلم قدوة مثلى في الرفق مع الأطفال في الخطاب والتعامل والتعليم، أما القسوة والجفاء والجفاف في المشاعر والتعامل عاقبتهم وخيمة على مستقبل الطفل، ولهذا حذر مؤرخنا الحكيم عبد الرحمن بن خلدون-رحمه الله- من هذا بقوله: «من كان مرباه بالعسف والقهر من المتعلمين أو المماليك أو الخدم، سطا به القهر وضيق على النفس في انبساطها، وذهب بنشاطها ودعاه إلى الكسل وحمل على الكذب والخبث، وهو التظاهر بغير ما في ضميره، خوفاً من انبساط الأيدي بالقهر عليه، وعلمه المكر والخديعة لذلك، وصارت له هذه عادة وخلقاً»⁽⁴⁷⁾.

ومن الأهمية بمكان القول: إن الملائمة والحنان تهب الطفل دفئاً وحناناً يظهر أثرهما على صحته، لكن دون إفراط في اللين والحنان، حتى لا يضيع الأولاد بكثرة الدلال، فالطريق المفروض بالورود لا يوصل إلى المجد أبداً... واشتد آخرون في الفظاظ والقسوة والخشونة فضيعوا أطفالهم بنهج سياسة الحرمان والقمع والكبت... فالتوسط والاعتدال مطلوب، ففي السنوات الأولى من العمر ينهج معه سياسة اللين والحنان، حتى إذا أدرك وتعقل بدأ معه سياسة اللين مع الشدة أي التوسط بين الأمرين حتى يستطيع الطفل مواجهة الحياة بحلها ومرها ونعيمها وشقاؤها...

كما كان النبي صلى الله عليه وسلم يعامل أبناءه ببعض الشدة عند الضرورة: عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ الْحَسَنَ بْنَ عَلِيٍّ أَخَذَ تَمْرَةً مِنْ تَمْرِ الصَّدَقَةِ، فَجَعَلَهَا فِي فِيهِ، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «كَخِ كَخِ، أَمَا تَعْرِفُ أَنَّا لَا نَأْكُلُ الصَّدَقَةَ»⁽⁴⁸⁾.

⁴⁷ ديوان المبتدأ والخبر في تاريخ العرب والبربر ومن عاصرهم من ذوي الشأن الأكبر، ابن خلدون، تحقيق: خليل شحادة، دار الفكر، بيروت، ط2: 1408هـ/1988م، ص743.

⁴⁸ صحيح البخاري، كتاب الزكاة، باب ما يذكر في الصدقة، ح2907.

9. دعابة الحب:

إن الطفل أحوج إلى الملاطفة في القول بالمزاح وغيره. والدعابة أسلوب تربوي هام يجلب للنفس البهجة والسرور ويزيل عنها الملل ويبعث فيها النشاط، إذ النفس تمل ولا بد لها من حادي يحدوها إلى الخير والفضيلة والعطاء، والدعابة من الأمور الهامة في تنشئة الطفل وتعليمه. وقد كان النبي صلى الله عليه وسلم يداعب الأطفال، كالحسن والحسين وأنس وعمير وغيرهم رضي الله عنهم.

10. نداء الحب:

إن من الأخلاق التي أرشد إليها الإسلام مخاطبة الناس بالقول الحسن والنداء الحسن والألفاظ اللطيفة، ذات وقع إيجابي على النفس، حيث تشعر المخاطب بالمودة والرحمة، والصفاء والنقاء، والاستعداد للبذل والاستجابة للقول..

فإذا كان هذا ما أرشد إليه الإسلام في التعامل سائر الناس، فإنه مع الطفل أحرى وأوجب. وهذا ما يتضح لنا جلياً في خطاب رسول الله صلى الله عليه وسلم :

- مناداة المخاطب بكنيته كما ورد في قوله صلى الله عليه وسلم : (يا أبا عُمَيْرٍ ما فعل التُّغَيْرِ) .
- مناداة المخاطب بطفولته كما في خطاب رسول صلى الله عليه وسلم لابن عباس رضي الله عنهما: (يا غلام سَمِّ الله وكُلْ يمينك وكل مما يليك).
- مناداة المخاطب بنداؤ النبوة حيث في قوله صلى الله عليه وسلم : (يا بني).
- مناداة المخاطب بتصغير اسمه : ، كما في خطابه صلى الله عليه وسلم لأنس بن مالك رضي الله عنه أيضاً : (يا أُتَيْسُ أَذْهَبَتْ حيث أمرْتُكَ) .
- مناداة المخاطب بالممازحة: في خطابه صلى الله عليه وسلم لأنس بن مالك رضي الله عنه: (يا ذا الأذنين).

إن مناداة الطفل بنداؤ حسن باسمه أو بكنيته أو بعبارة لطيفة... وسيلة هامة لإشعاره بمحبة المخاطب له وتحفيزه وتشويقه لسماع الخطاب، كما أنها وسيلة فعالة للترغيب في الامتثال بما يدعو إليه الخطاب، وتنفيذ الأوامر بكل فرح وسرور.

11. دعاء الحب:

الدعاء هو العبادة ومخها، وله أثر إيجابي على نفسية الطفل؛ حيث يشعر بالعطف والحنان والاهتمام، مما يرفع همته ويطمئن وجدانه.

وقد دعا النبي صلى الله عليه وسلم لابن عباس رضي الله عنهما، ودعا لغيره من أطفال الصحابة رضي الله عنهم.. ذلك بأن الدعاء للأطفال يسهم في بناء ثقتهم بأنفسهم. وخلاصة القول: فحب البنات والبنين والعطف عليهم واللطف بهم ونحلهم النحلة الحسنة سنة من سنن المصطفى صلى الله عليه وسلم.

ثالثاً- الحوار:

إن نفسية الأطفال تمل من العرض والإلقاء، لذا فإن أفضل طريقة لإيصال الأفكار طريقة السؤال والجواب وغيرها من طرائق التشويق.

والحوار بأدب ورفق لينشأ الطفل نشأة حرة ومسؤولة، وإلا فالفاظظة من جانب الآباء والقسوة من جانب المعلمين، والقمع السياسي من جانب الدولة، عصاً لا تربي إلا الحمير. وعلى رأس الضارب تعود الضربة.

وبالحوار والمناقشة والمجادلة تُنمى طاقات الأطفال جيل المستقبل وتفتح صدورهم وتوسع مداركهم، ويزيد نشاطهم في الكشف على حقائق الأمور، ومجريات الحوادث والأيام، بعيداً عن اللوم والسخرية بهم والتشكيك في قدراتهم مع الإصغاء إليهم، حتى يتمكنوا من إبداء آرائهم بكل ثقة وحرية، فترتفع همتهم وينشقون بأنفسهم، ويشعرون بالحظوة والاعتبار لدى الآباء، وتقوى بينهم المحبة، ويسود الاحترام، وتكتمل الشخصية.

وقد حاور النبي صلى الله عليه وسلم مجموعة من الأطفال من أجل تربيتهم وتعليمهم كما رأينا سابقاً، حاور ابن عباس رضي الله عنها الذي حضر مع رسول الله صلى الله عليه وسلم مجلس الأشياخ (أتأذن لي..)، لتنشئته على الإيجابية واكسابه القيم وتنمية الثقة لديه .

رابعا-القصة والموعظة والعبرة:

1)- القصة: إن القصة هي أفضل وسيلة لتربية النفس البشرية، وتهذيبها، وتطهيرها مما علق على مشجبتها من الآفات والعاهاات والعلل، وإذا أحكمت صورتها وأحداثها كان لها تأثير قوي في التربية، إضافة إلى ما فيها إثارة وتشويق وإفادة وعبر وعظات تنفع السالك إلى ربه، ولكونها من أبلغ الطرائق في إصابة الهدف... ولهذا عني بها القرآن الكريم اعتناء كبيراً، واستخدمها رسول الله صلى الله عليه وسلم في أساليب تربيته للصحابة الكرام رضي الله عنهم عامة وللأطفال الصغار خاصة.

وهكذا فالقصة إن صيغت بأسلوب سلس سهل مرتب الأفكار أسرت القلب وحسنت الأنفاس وفتحت العقل، وامتزجت بروح المتلقي، فوجدت فيها مكاناً تربعت عليه وآتت أكلها بإذن الله تعالى، وتحقق الهدف منها في الاعتبار والاعتاظ. فالقصة الهادفة تفتح آذاناً صمّاً، وقلوباً غلغفا، وعقولاً تلبدت، إن أحكمت أفكارها وأحسن أدائها.

2)- الموعظة: قال الله عز اسمه: (وَإِذْ قَالَ لُقْمَانُ لِابْنِهِ وَهُوَ يَعِظُهُ) (سورة لقمان: من الآية 13): هذه الجملة اسمية تدل على الثبوت والدوام والاستقرار وهي جملة حالية عن «لقمان» الوالد.

وتربية الطفل تمر عبر الوعظ ووسائله المشوقة ووسائل الترغيب والترهيب، والحكمة... واستعمال الكلمات الواضحة والسهلة توافق عقل المتلقي وسنه، مع شرح سبب كل عمل خير دله عليه.. ومخاطبته بمحبة (يا بني)... وتقديم البديل عن كل عمل سوء، وبيان سبب نهيه عنه. وقبل ذلك وبعده لابد من مع التيسير في تنشئة الطفل وتلقينه: «إِنَّمَا بُعِثْتُكُمْ مُبَشِّرِينَ، وَلَمْ تُبْعَثُوا مُعَسِّرِينَ»⁽⁴⁹⁾.

⁴⁹ () صحيح البخاري، كتاب الوضوء، باب صَبَّ الْمَاءِ عَلَى الْبُؤْلِ فِي الْمَسْجِدِ، ح 217.

وقد كان النبي صلى الله عليه وسلم يصحب الأطفال في الطريق ويعظهم ويعلمهم آداب الإسلام وقيمه، (يا غلام إني أعلمك كلمات)..

(خامسا)-الترغيب والترهيب:

1)-الترغيب: بترغيب الطفل في الخير والبر وما أعده الله تعالى لأهل الخير والبر... والترغيب في العبادات والمحبة ومساعدة الناس، ومكارم الأخلاق والصدق وما يترتب على كل ذلك من الثواب والجنة ومعية الله تعالى... (وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا مِنْ ثَمَرَةٍ رِزْقًا قَالُوا هَذَا الَّذِي رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ وَأُتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا وَلَهُمْ فِيهَا أَنْهَارٌ مَطَهَّرَةٌ وَهُمْ فِيهَا خَالِدُونَ (25)) (سورة البقرة). عن ابن عباس رضي الله عنهما أَنَّهُ قَالَ: كُنْتُ رَدِيفَ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- فَقَالَ: « يَا غُلَامُ أَوْ يَا غُلِيمُ أَلَا أَعْلَمُكَ كَلِمَاتٍ يَنْفَعُكَ اللَّهُ بِهِنَّ ». فَقُلْتُ: بَلَى. فَقَالَ: « أَحْفَظِ اللَّهَ يَحْفَظُكَ، أَحْفَظِ اللَّهَ تَجِدَهُ أَمَانًا، تَعْرِفِ إِلَهَ فِي الرَّحَاءِ يَعْرِفُكَ فِي الشَّدَّةِ، وَإِذَا سَأَلْتَ فَاسْأَلِ اللَّهَ، وَإِذَا اسْتَعْنَتْ فَاسْتَعِنِ بِاللَّهِ، قَدْ جَفَّ الْقَلَمُ بِمَا هُوَ كَائِنٌ فَلَوْ أَنَّ الْخَلْقَ كُلَّهُمْ جَمِيعًا أَرَادُوا أَنْ يَنْفَعُوكَ بِشَيْءٍ لَمْ يَكْتُبْهُ اللَّهُ عَلَيْكَ لَمْ يَقْدِرُوا عَلَيْهِ، وَإِنْ أَرَادُوا أَنْ يَضُرُّوكَ بِشَيْءٍ لَمْ يَكْتُبْهُ اللَّهُ عَلَيْكَ لَمْ يَقْدِرُوا عَلَيْهِ، وَأَعْلَمُ أَنَّ فِي الصَّبْرِ عَلَى مَا تَكْرَهُ خَيْرًا كَثِيرًا، وَأَنَّ النَّصْرَ مَعَ الصَّبْرِ، وَأَنَّ الْفَرْجَ مَعَ الْكَرْبِ، وَأَنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا ». (رواه الإمام أحمد في مسنده، قال شعيب الأرنؤوط: صحيح). وقد تقدم هذا الحديث، حيث رغب النبي صلى الله عليه وسلم الطفل في هذه الصالحات من أمور الإيمان والعقيدة.

2)-الترهيب: والترهيب يكون بيان جزاء بعض الأعمال الشنيعة والأفعال القبيحة، كما قال لقمان الحكيم لابنه: (يا بُنَيَّ لَا تُشْرِكْ بِاللَّهِ إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ) (سورة لقمان: من الآية 13). قل له يا بني لا تكذب، فإن الله تعالى لا يحب الكاذبين، قل له يا بني صل صلاتك في وقتها، فإن الله تعالى قال: (فَوَيْلٌ لِلْمُصَلِّينَ (4) الَّذِينَ هُمْ عَنْ صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ (5)) (سورة الماعون).

عن عَمْرُو بْنِ شُعَيْبٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مُرُوا أَبْنَاءَكُمْ بِالصَّلَاةِ لَسَبْعِ سِنِينَ، وَاضْرِبُوهُمْ عَلَيْهَا لِعَشْرِ سِنِينَ، وَفَرَّقُوا بَيْنَهُمْ فِي الْمَضْاجِعِ»⁽⁵⁰⁾. هنا يحث النبي صلى الله عليه وسلم الآباء على تربية أبنائهم على الحفاظ على الصلاة؛ لأنها عماد الدين وأساس الصلاح في الدنيا والآخرة.

يقول الإمام الشوكاني في قوله صلى الله عليه وسلم: (واضربوهم)؛ الضرب إيلا م للغير. وهو لا يباح للأمر المندوب، والاعتراض بأن عدم تكليف الصبي يمنع من حمل الأمر على حقيقته؛ لأن الإيجاب إنما يكون على فعل واجب أو ترك محرم، وليست الصلاة بواجبة على الصبي، ولا تركها محظورا عليه⁽⁵¹⁾.

فقوله (واضربوهم عليها لعشر سنين) له معنى مجمل، وهو يقصد أن الآباء والأمهات يجب ألا ينسوا أبناءهم الصغار بالرعاية الدينية على إقامة الصلاة، حيث يرغبونهم في الصلاة في سبع سنين، ويعاقبونهم بالخصام والتوبيخ أو التهديد بالضرب في عشر سنين، وهو تهديد فقط..

50 مسند الإمام أحمد، 369/11.

51 نيل الأوطار، محمد الشوكاني، تحقيق: عصام الدين الصباطي، دار الحديث، مصر، ط1: 1، 1413هـ/1993م، 369/1.

كقوله له: إن لم تصل سأقوم بضربك، أو سأقطعك، أو لن أفعل لك كذا.. وقد أكدت هذا المعنى أم المؤمنين عائشة رضي الله عنها لما قالت: (مَا ضَرَبَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ شَيْئًا قَطُّ بِيَدِهِ، وَلَا امْرَأَةً وَلَا خَادِمًا إِلَّا أَنْ يُجَاهِدَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ، وَمَا نِيلَ مِنْهُ شَيْءٌ قَطُّ فَيَنْتَقِمَ مِنْ صَاحِبِهِ، إِلَّا أَنْ يُنْتَهَكَ شَيْءٌ مِنْ مَحَارِمِ اللَّهِ فَيَنْتَقِمَ لِلَّهِ عَزَّ وَجَلَّ) (52).

ذلك بأن معاملة الطفل باللين والرحمة والعطف والحنان هو الأصل، أما الشدة فهي في حالات استثنائية، إذ لا بد من مراعاة طبيعة الطفل، والتدرج معه من الأخرى إلى الأشد، فلا يبدأ بالشدة لحل المشكلة ومعالجة انحراف الطفل، بل التوبيخ آخر وسيلة، وبعد اتخاذ جميع الوسائل من اللين والرحمة ثم الإرشاد إلى الخطأ بالتوجيه والملاطفة، ثم بالموعظة البليغة ثم بالتوبيخ، وتعطى له فرصة للتوبة والاعتذار...

لكن إذا قمنا بالرعاية التربوية للطفل منذ ولادته فستكون تنشئته تنشئة مستقيمة، لا نحتاج إلى توبيخ أو شدة.. بل إن تعويده على العبادة في صغره سيجعله يتذوق حلاوتها في كبره.

سادسا-المراقبة:

يراقب الأبوان مولودهما مراقبة دقيقة بعناية ودراية حركاته وهو يحبو، وجسمه ينمو، وعقله يتكون، ولسانه ينطلق.

بل يجب مراقبته من يوم ميلاده، فلا يستعمل في إرضاعه وأكله إلا الحلال. فتغذيته بالحرام كتغذيته بالسموم المهلكة، لا بركة فيها.

وإذا بلغ السابعة من عمره فيرغب ويحب في الطهارة والوضوء والصلاة... والحديث الذي ذكرناه سابقا في تعليم الصلاة للأبناء يستفاد منه كذلك مراقبتهم في أمور دينهم، واقتصر على الصلاة لأنها عنوان كل العبادات والأخلاق والفضائل.

قال الإمام ابن قيم الجوزية: «من أهمل تعليم ولده ما ينفعه وتركه سدى، فقد أساء إليه غاية الإساءة. وأكثر الأولاد إنما جاء فسادهم من قبل الآباء وإهمالهم لهم وترك تعليمهم فرائض الدين وسننه فأضاعوهم صغارا فلم ينتفعوا بأنفسهم ولم ينفعوا آباءهم كبارا. كما عاتب بعضهم ولده على العقوق، فقال يا أبت: إنك عققتني صغيرا فعقتك كبيرا، وأضعنتني وليدا فأضعنتك شيخا» (53).

الترويح:

إن الترويح التربوي له أهمية تربوية مؤثرة في تنمية شخصية الطفل وتهيئة نفسيته وتنمية قدراته العقلية، عن طريق الأنشطة الترويحية، فمن خلاله يتعلم دروسا في المسؤولية وتقدير الآخرين وحب الخير لهم، ومن خلالها يتكسب المهارات والمعارف، وينمي قدراته على التفكير السليم والإبداع..

يقول حجة الإسلام أبو حامد الغزالي: «وينبغي أن يؤذن له بعد الانصراف من الكتاب أن يلعب لعبًا جميلا، ويستريح إليه من تعب المكتتب، بحيث لا يتعب في اللعب، فإن منع الصبي

52 صحيح مسلم، كتاب الفضائل، باب مباحته للاكمام واختياره من المباح أسهله، ح2328.

53 تحفة المودود بأحكام المولود، ابن قيم الجوزية، تحقيق: عبد القادر الأرناؤوط، مكتبة دار البيان - دمشق، ط1: 1391هـ/1971م،

من اللعب، وإرهاقه إلى التعلم دائماً يमित قلبه، ويبتذل ذكائه، وينغص عليه العيش، حتى يطلب الحيلة في الخلاص منه رأساً»⁽⁵⁴⁾.

وعليه، فالإسلام منهاج متكامل يراعي نفوس الناس وفطرتهم وأحوالهم وظروفهم، فلم يرهقهم عسراً، ولم يكلفهم فوق طاقتهم، بل منهاجه الوسطية والاعتدال، والتيسير ورفع الحرج... ففي ديننا فسحة، وساعة للمرح والفرح والسرور، فإذا كان هذا حاله مع الكبار، فكيف بالصغار وهم أحوج الناس إلى المرح والفسحة واللعب، لنشاهد هذا الموقف السامي والتعامل الراقي لرسول الله صلى الله عليه وسلم مع أحفاده والصبيان رضي الله عنهم يلاعبهم ويلطفهم ويمازحهم ويروح عن نفوسهم:

عن البراء بن عازب رضي الله عنه قال: رَأَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَالْحَسَنُ عَلَى عَاتِقِهِ يَقُولُ: «اللَّهُمَّ إِنِّي أُحِبُّهُ فَأَجِبْهُ»⁽⁵⁵⁾.

وَعَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رضي الله عنهما قال: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَامِلاً الْحَسَنَ بِنِ عَالِيٍّ عَلَى عَاتِقِهِ فَقَالَ رَجُلٌ: نِعَمَ الْمَرْكَبِ رَكِبْتَ يَا غُلَامًا. فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «وَنِعَمَ الرَّكِيبِ هُوَ»⁽⁵⁶⁾.

وعن أسامة بن زَيْدٍ رضي الله عنهما قال: طَرَقْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ذَاتَ لَيْلَةٍ فِي بَعْضِ الْحَاجَةِ، فَخَرَجَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ مُشْتَمِلٌ عَلَى شَيْءٍ لَا أَدْرِي مَا هُوَ، فَلَمَّا فَرَعْتُ مِنْ حَاجَتِي قُلْتُ: مَا هَذَا الَّذِي أَنْتَ مُشْتَمِلٌ عَلَيْهِ؟ قَالَ: فَكَشَفَهُ فَإِذَا حَسَنٌ وَحُسَيْنٌ عَلَيْهِمَا السَّلَامُ عَلَى وَرَكَيْهِ. فَقَالَ: «هَذَانِ ابْنَايَ وَابْنَا ابْنَتِي، اللَّهُمَّ إِنِّي أُحِبُّهُمَا فَأَجِبْهُمَا وَأَحِبَّ مَنْ يُحِبُّهُمَا»⁽⁵⁷⁾.

وَعَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي رَاشِدٍ أَنَّ يَعْلى بْنَ مُرَّةَ حَدَّثَهُمْ أَنَّهُمْ خَرَجُوا مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - إِلَى طَعَامٍ دُعُوا لَهُ، فَإِذَا حُسَيْنٌ يُلْعَبُ فِي السُّكَّةِ، قَالَ: فَتَقَدَّمَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - أَمَامَ الْقَوْمِ وَبَسَطَ يَدَيْهِ فَجَعَلَ الْغُلَامُ يَبْرُهُ هَا هُنَا وَهَا هُنَا وَيُضَاحِكُهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - حَتَّى أَخَذَهُ، فَجَعَلَ إِحْدَى يَدَيْهِ تَحْتَ ذَقَبِهِ، وَالْأُخْرَى فِي فَاسِ رَأْسِهِ، فَقَبَّلَهُ وَقَالَ: «حُسَيْنٌ مِنِّي وَأَنَا مِنْ حُسَيْنٍ، أَحَبَّ اللَّهُ مَنْ أَحَبَّ حُسَيْنًا، حُسَيْنٌ سَبَطَ مِنَ الْأَسْبَاطِ»⁽⁵⁸⁾.

وخلاصة القول: تحتاج العناية التربوية بالطفل إلى عاملين أساسيين:

أولهما: التربية الإسلامية على منهاج صحيح.

وثانيهما: البيئة الصالحة: لقوله صلى الله عليه وسلم: «مَا مِنْ مَوْلُودٍ إِلَّا يُولَدُ عَلَى الْفِطْرَةِ، فَأَبَوَاهُ يُهَوِّدَانِهِ أَوْ يُنَصِّرَانِهِ أَوْ يُمَجَّسِنَانِهِ»⁽⁵⁹⁾.

54 إحياء علوم الدين، أبو حامد الغزالي، دار المعرفة، بيروت، 73/3.

55 صحيح البخاري، كتاب فضائل الصحابة، باب مناقب الحسن والحسين، ح3539. صحيح مسلم، كتاب فضائل الصحابة، باب فضائل الحسن والحسين، ح2421.

56 سنن الترمذي، كتاب المناقب، باب الحسن والحسين، ح3784.

57 سنن الترمذي، كتاب المناقب، مناقب الحسن والحسين، ح3769.

58 سنن ابن ماجه، باب فضل الحسن والحسين، ح144. قال الألباني: حديث حسن.

59 صحيح البخاري، كتاب الجنائز، باب إذا أسلم الصبي فمات، هل يصلى عليه، وهل يعرض على الصبي الإسلام، ح1292. صحيح مسلم، كتاب القدر، باب معنى كل مولود يولد على الفطرة وحكم موت أطفال الكفار وأطفال المسلمين، ح2658.

مسك الختام:

وفي الختام أختتم بهذه الخلاصات:

- إن العالم اليوم في أمس الحاجة إلى المنهاج النبوي في العناية بالأطفال، ذلك المنهاج الذي أثمر جيلا قرانيا راقيا وخالدا في أخلاقه وقيمه، وتحمله للمسؤولية، وإنقاذه للبشرية.
- إن المنهاج النبوي في العناية بالأطفال هو المخرج الوحيد والمنقذ لأطفال العالم من الظلم والاستغلال، وهو الطريق الواسع إلى تنشئتهم أسوياء أقباء عظماء.
- ومجمل القول: إذا أردت أن تعرف مستقبل أمة؛ فانظر إلى حاضر أطفالها وحالهم وتربيتهم..
- اللهم صل على سيدنا محمد وعلى آل سيدنا محمد وأعطه الوسيلة والفضيلة والدرجة الرفيعة وابعثه المقام المحمود الذي وعدته، إنك لا تخلف الميعاد، اللهم عظم شأنه، ويين برهانه، وأبلج حجته، ويين فضيلته، وتقبل شفاعته في أمته، واستعملنا بسنته، يا رب العالمين.

OTURUM BAŞKANI– Sayın Hocamız, uzaklardan geldi, bize büyük katkı sağladı, çok teşekkür ediyoruz.

Şimdi, değerli izleyenlerim, sempozyumun üçüncü oturumunun sonuna gelmiş bulunuyoruz.

Kısa bir özet yapacak olursak şunları ifade edebilirim: İslam âlimleri İslami emirleri iki başlık altında ele alırlar. Birincisi Allah'ı tazim yani onu yüceltmek, ona gerektiği şekilde buyruklarına riayet etmek. İkincisi ise, insanlara şefkat. Allah'ı tazim ve insanlara şefkat, insanlara merhamet. Bu oturumda şunu gördük ki: Bütün tebliğciler, bütün hocalarımız, Allah Resûlü'nün çocuklara nasıl davrandığı, onun rahmet boyutunun çocuklar bağlamında nasıl sergilendiği, tezahür ettiğini örneklerle ortaya koydular. Tabii burada İslam tarihinde bu değerler nasıl yaşanmıştır? Umarım ki, sempozyumun diğer oturumlarında İslam medeniyetinde, İslam kültüründe çocukların eğitimi ve diğer konularla alakalı tebliğler sunulacaktır.

Bir başka husus da, tabii burada sünnet çerçevesinde Hazreti Peygamber'in uygulaması ortaya konulmuştur. Bugün bu nasıl gerçekleştirilecektir? Tabii bu eğitimcilerin yoğunlaşmaları gereken bir alandır. Teorik olarak bunları bilmek yeterli değildir ama bugüne nasıl aktarılacaktır, bugünkü dünyada, bugünkü şartlarda farklı bir zihin dünyasında ete kemiğe nasıl büründürülecektir; bütün bunlar, başta din eğitimcileri olarak hepimizin yoğunlaşması gereken, imali fikirde bulunması gereken hususlardır.

Önemli bir oturum gerçekleşti. Bu sempozyum neticesinde çocuklarla alakalı gerçekten içeriği dolu bir kitap, sempozyum kitapçığı oluşturulacaktır.

Ben tekrar bizleri takip eden, izleyen bütün izleyicilerimize ve burada tebliğ sunan hocalarımıza teşekkür ediyorum, saygı ve selamlarımı sunuyorum, Allah'a emanet olun diyorum.

TAKDİM– Üçüncü oturuma katkı sunan Sayın Diyanet İşleri Başkan Yardımcımız Prof. Dr. İbrahim Hilmi Karslı Hocamıza, değerli akademisyen ve araştırmacılarımıza, ekranları başında bizleri takip eden siz kıymetli izleyenlerimize katılımlarınızdan dolayı teşekkür ediyoruz.

IV. OTURUM
HZ. PEYGAMBER'İN BİR MODEL
OLARAK ÇOCUKLARA SUNULMASI

Oturum Başkanı:
Dr. Selim ARGUN
Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı

TAKDİM– Sayın Diyanet İşleri Başkan Yardımcım, sempozyuma katkı sunacak çok değerli akademisyenler, araştırmacılar ve bizleri ekranları başında takip eden kıymetli izleyenler; sempozyumun ikinci gününde dördüncü oturumda sizlerle birlikteyiz.

Şimdi, Hazreti Peygamber’in Bir Model Olarak Çocuklara Sunulması konulu dördüncü oturumun açılışını ve aynı zamanda oturum başkanlığını yapmak üzere sözü Sayın Diyanet İşleri Başkan Yardımcımız Dr. Selim Argun Hocamıza bırakıyorum.

Buyurun Sayın Hocam.

OTURUM BAŞKANI– Teşekkür ediyorum.

Bismillahirrahmanirrahim.

Kıymetli katılımcılar, değerli hocalarım, bizleri ekranları başında izleyen sevgili izleyiciler; hepinizi bu cumartesi sabahında Allah’ın selamı, rahmeti, bereketiyle selamlıyorum; Rabbimizin feyzi, fazileti, atfeti üzerinize olsun.

Yaklaşık otuz yıldan beri Diyanet İşleri Başkanlığımız Mevlid-i Nebi haftaları, farklı isimlerde ve farklı zamanlarda da olsa, kutluyor. Son birkaç seneden beri de Efendimiz’in (s.a.s.) aile yönleriyle alakalı temalarını kendisine konu olarak belirlemiş durumda. Önce Hazreti Peygamber ve Aile, Hazreti Peygamber ve Gençlik ve bu yıl da inşallah 6-8 Kasım tarihleri arasında Mevlid-i Nebi Haftası kutlamaları çerçevesinde Hazreti Peygamber ve Çocuk temalı Mevlid-i Nebi Sempozyumumuzu gerçekleştiriyoruz.

Bugün sempozyumda ikinci gündeyiz, dördüncü oturumdayız ve elhamdülillah, takip edebildiğim kadarıyla başından itibaren, bugüne kadar dolu dolu tebliğler, dolu dolu paneller gerçekleştirildi. Bugün de aramızda çok kıymetli hocalarımız, akademisyenlerimiz, yurt içinden ve yurt dışından olmak üzere değerli katılımcılar var. Katkılarıyla inşallah bizlere Hazreti Peygamber’in (s.a.s.) örnekliğini değişik yönleriyle, değişik veçheleriyle anlatacaklar.

Ben, sözlerimin başında, bu değerli araştırmacılarımıza, katılımcılarımızı katkı ve desteklerinden dolayı her birine ayrı ayrı teşekkürü bir vazife kabul ediyorum. Cenab-ı Hak kendilerinden razı olsun. Bugünkü sunulacak tebliğlerin ve geneli itibariyle sempozyumumuzda sunulacak bütün tebliğlerin tesirini halk etmesini Cenab-ı Hak’tan niyaz ediyorum.

IV. OTURUM

Bugün dördüncü oturumda, yabancı katılımcı olarak sevgili Hasan Khattaf Hocamız var, Katar Devleti'nden bizlere iştirak ediyorlar. Kendilerine ayrıca teşekkür ediyoruz, hoş geldiniz diyoruz. Londra Din Hizmetleri Müşavirliğinden Rıdvan Kara Hocamız var. Aynı zamanda Pamukkale Üniversitesi'nden ve Gaziantep Üniversitesi'nden değerli akademisyen hocalarımız var.

Ben vakit kaybetmeden, süreyi iyi kullanmak adına hemen Bir Dede Olarak Hazreti Peygamber'in Rol Modelliği başlıklı tebliğini sunmak üzere Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden Dr. Öğr. Üyesi Gencal Şenyayla Hocamıza, süresinin yirmi dakika olduğunu hatırlatarak sözü bırakmak istiyorum. Teşekkür ediyorum.

Sayın Hocam, buyurunuz.

Dr. GENCAL ŞENYAYLA (Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi)– Bismillahirrahmanirrahim.

Sayın Başkan, değerli katılımcı hocalarım, çok kıymetli izleyicilerimiz; hepinize saygı, sevgi ve hürmetlerimi iletiyorum Denizli'den.

BİR DEDE OLARAK HZ. PEYGAMBER'İN ROL MODELİĞİ

Gencal ŞENYAYLA*

Öz

Çocuklar günahsız olarak dünyaya gelirler. Daha sonra çocuğun ailesi ve doğduğu ortam onu şekillendirip yönlendirir. Çocuklar, başta aile büyükleri ve yaşadıkları sosyal çevrenin kendilerine öğrettikleri değerler ve göstermiş oldukları davranış modellerini benimseyerek onları kendilerine rol model edinirler. Çocukluk safhası insan hayatının bütün dönemlerini etkileyen ve kendisine değerler yüklenerek karakterinin oluştuğu önemli bir dönemdir. Bu hassas dönemde çocuklara değer yükleyen kaynakların başında aile büyükleri gelmektedir. Yaşanan değişimlere paralel olarak çocukların aile dışı etkilere fazlasıyla maruz kaldığı günümüz dünyasında, ailenin yüklediği değerlerden uzaklaşan çocukların, buna bağlı olarak ailelerin maddi ve manevi açıdan ciddi problemlerle karşılaştıkları bilinmektedir. Çocuklara değer aşılamanın aile büyüklerinin Hz. Peygamber'i rol model edinmeleri söz konusu problemlerin çözümüne önemli katkılar sağlayacaktır. Değerlerin çocuklara aktarılmasında aile büyüklerinin, özellikle de dede ve ninelerin etkisi büyüktür. Ebeveynlerin çalışmak durumunda olduğu günümüzde çocuklarla çokça zaman geçiren ve onlara dinî ve millî bazı değerlerin aktarılmasında önemli etkileri bulunan dedeler için, bir dede olarak Hz. Peygamber'in rol model alınması, günümüz dünyasında yaşanan çocuk problemleri ve aile içi huzursuzlukların azalmasına katkı sağlayacaktır. Bu çalışmada Hz. Peygamber'in örnek dedeliği konusu İslam tarihi ve temel hadis kaynaklarındaki bilgiler doğrultusunda ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Çocuk, Torun, Dede, Rol Model, Hz. Muhammed.

* Dr. Öğr. Üyesi, Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

PROPHET'S ROLE MODEL AS A GRANDFATHER

Abstract

Children are born without sin. Later, the family and the environment in which the child was born shape and direct them. Children adopt the values and behavioral models which they are shown, especially by their family elders and the social environment they live in, and adopt them as role models. Childhood is an important period that affects all periods of human life, and a character is formed by attributing values to it. In this sensitive period, the primary source which gives the value for children is family elders. In today's world, where children are exposed to extraneous effects in parallel with the changes experienced, it is known that children who move away from the values imposed by the family face serious financial and moral problems. Adopting the Prophet as a role model will provide significant contributions to the solution of these problems. The influence of family elders, especially grandparents, in the transfer of values to children is great. Taking the Prophet as a role model for grandfathers who spend a lot of time with children today when parents have to work and who have important effects in conveying some religious and national values to the children will reduce child problems family unrest in today's world. In this study, the subject of the Prophet's exemplary grandfathership will be discussed in line with the information in the history of Islam and basic hadith sources.

Keywords: *Child, Grandchild, Grandfather, Role Model, Prophet Mohammed.*

Giriş

Hz. Peygamber insanlık için rol modeldir. Rol model kavramının Kur'an'daki karşılığı ise güzel örnek anlamındaki "üsve-i hasene" kavramıdır. Çalışmamızda rol model kavramı ile kastedilen Hz. Peygamber'in üsve-i hasene (en güzel örnek) oluşudur. Hz. Peygamber'in model oluşu sadece onun ibadetlerdeki uygulamalarını taklit etmekle sınırlı değildir. İnananlar için Hz. Peygamber'in örnekliliği hayatın her alanında geçerli ve gereklidir. Onun bu yönünü belirli alanlara hasrederek daraltmak, onun mesajını çarpıtmak anlamına gelir. O bir devlet başkanı, bir aile reisi, bir dede, bir baba, bir eş ve bir arkadaş idi. Aynı zamanda o örnek yaşantısıyla hayatın her alanında rol modeldir. Özellikle de çocuklarla ilişkisi bağlamında Hz. Peygamber'in örnekliliği çağları aşan bir niteliğe sahiptir.

Ahlak abidesi ve âlemlere rahmet olan Hz. Peygamber'in, rahmet özelliğinin tezahür ettiği kesimlerin başında çocuklar gelmektedir. Onun merhameti, şefkati ve sevgisi bütün çocukları kucaklamıştır. Engin tevazusuyla çocuklarla her fırsatta ilgilenmiş, şakalaşmış, gördüğünde onlara selam verip hatırlarını sormuş, hasta olduklarında ziyaretlerine gitmiş, onların kusurlarını hoş karşılamıştır.¹ Çocuklara karşı göstermiş olduğu sevgi, şefkat, merhamet ve adalet dolu yaklaşımıyla bir dedenin nasıl olması gerektiği konusunda günümüz dünyası için en güzel örnekliliği oluşturmuştur.

Dede; torun sahibi olan erkeklere verilen bir sıfattır. Hz. Muhammed, peygamberliğin ilk yıllarında dede olmuştur. Çünkü söz konusu dönemde büyük kızı Zeynep evlenmiş ve bu evliliğinden Ali ve Ümâme isimli torunları dünyaya gelmiştir. Daha sonra da diğer kızları evlenmiş ve onlardan da diğer torunları doğmuştur. Erkek çocukları küçük yaşta vefat ettiği için Hz. Peygamber, oğulları tarafından dede olamamıştır. Bütün torunlarıyla yakından ilgilenen, onları çok seven, aralarında ayırım yapmayan Hz. Peygamber'in torunlarıyla olan ilişkileri, günümüzde ebeveynler ve dedeler için güzel bir örnek teşkil etmektedir.

¹ Adem Apak, "Örnek Dede Hz. Peygamber", sonpeygamber.info (Erişim 19 Ekim 2020).

Son yüzyılda İslam dünyasının siyasi ve ekonomik anlamda batı medeniyeti karşısında ciddi bir mevzi kaybetmesiyle birlikte kültürel olarak da harici unsurların tesirine maruz kalması, özellikle çocuklar ve gençlerin asli değerlerimizden uzaklaşmalarına sebebiyet vermiştir. Çocukların medeniyetimizin değerleriyle yakınlaşmaları için, siyasi, ekonomik ve kültürel bakımlardan gerekli çalışmaların yapılması önemli olmakla birlikte, bu bağlamda ilmî çalışmaların artırılması da büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda yapılabilecek en önemli çalışmalardan birisi de çocukların sevip örnek alabilecekleri rol modelleri onlara tanıtmaktır. Tam da bu noktada bir dede olarak Hz. Peygamber'in rol modelliğinin müşahhas hale getirilerek çocukların karşısına çıkarılması önemli bir adım olacaktır.

1. Rol Model İhtiyacı

İnsan genellikle kendisi için gerekli olan bilgileri öğrenip uygulamaktan ziyade onları uygulayan güzel örneklerle bütünleşmeyi daha çok sever. İnsanın bu özelliği ise kendisiyle bütünleşebileceği bir rol modele olan zaruri ihtiyacını gündeme getirmektedir. Çünkü rol model kabul edilen kişiler, bazı teorik konuları yaşantılarıyla müşahhas hale getirerek insanların işini kolaylaştırmaktadırlar. İnsanı yaratan ve ona bu hissi yerleştiren Allah, tüm insanlığa ihtiyaç duyduğu rol model (üsve-i hasene) olarak Hz. Peygamber'i takdim etmiştir (el-Ahzâb 33/21).

Hız. Peygamber, kendisine uyulması gereken en güzel örnek (rol model) ve ideal bir şahsiyettir. Hız. Peygamber'in rol model oluşu önemli bir konudur. Çünkü her yaştan insanlar, özellikle de çocuklar, içinde buldukları sosyal çevre, aile büyükleri, toplumda etkinliği olan bir kısım figürler, öğretmenler, arkadaşlar vb. faktörlerin etkisinde kalmakta, böylece bilinçli ya da bilinçsiz olarak onları kendisine rol model edinerek taklit etmektedirler. Çocukların kişilik ve karakterlerinin oluşum sürecinde, rol model edinilen şahsiyetlerin taklit edilmesi önemli yer tutar. İşte tam da bu noktada çocukların dünyasına, davranışlarını taklit edebilecekleri örnek bir dede olarak Hız. Peygamber'in yerleştirilebilmesi, yaşanan çocuk merkezli problemlerin çözümüne katkı sağlayacak büyük bir kazanım olacaktır.

Hız. Peygamber, nübüvvetle görevlendirdikten hemen sonra dede olmuştur. O bir peygamber dede olarak torunlarıyla ilişkilerinde de en güzel örneklığı sergilemiştir. Çocuk sevmeyi yadırgayan, çocuklar arasında cinsiyet ayrımının yaygın olduğu bir çevrede doğup büyümesine rağmen çevresinin kınamalarına aldırış etmeden torunlarını kucağına

almış, sevip okşamış, onlarla oyunlar oynamış ve böylece çocukla çocuk olmayı bilmiştir. Kızları Zeynep, Rukiyye ve Fatıma'dan dünyaya gelen torunlarıyla sürekli irtibat hâlinde olmuş, onları ziyaret etmiş, onların şımarıklıklarına kızmamıştır. Onlar arasında özellikle cinsiyete dayalı bir ayırım yapmamış, onlara karşı içinden gelen sevgi ve şefkati her durumda göstermiştir.²

Çocukların eğitimi ve onlara bazı değerlerin aktarılmasında, bir eğitici olarak en güzel örnek Hz. Peygamber'dir. Bundan dolayı da hem çocukların hem de büyüklerin Hz. Peygamber'i sevmeye, tanımaya, anlamaya ve örnek almaya ihtiyacı vardır. Olumsuz rol modellerin çoğaldığı ve insan-ı kâmil modelini kaybettiğimiz şu zamanda, örnek dede Hz. Peygamber'in çocuklara yeterince tanıtılıp sevdirmesi önem arz etmektedir. Çünkü çocuk veya yetişkin olsun, insan ancak sevdiği birini kendisine rol model edinir.

2. Hz. Peygamber'in Dedesi

Hız. Muhammed, Mekke'nin en itibarlı ailelerinden bir olan Haşimoğulları ailesindendi. Bu aile içinde doğdu ve çocukluğunu burada geçirdi. Doğmadan önce babası vefat etmiş olduğundan dolayı sekiz yaşına kadar himayesi, bakımı ve terbiyesini dedesi üstlenmiştir. Hız. Muhammed'in ilk çocukluk döneminde himayesinde bulunduğu dedesi Abdülmuttalib, Arap kabileleri arasında itibarı yüksek olan, ayrıca Rifade ve Sikaye görevlerini uhdesinde bulunduran birisi idi.³ Abdülmuttalib, doğmadan önce babasını kaybeden torunu Muhammed'in hem hamisi hem de mürebbsi olmuştur.⁴

Hız. Peygamber dünyaya geldiğinde annesi Âmine, bir haberci ile dedesine müjdeli haberi ulaştırmıştır. Kâbe'de bulunduğu bir sırada, genç yaşta ölen oğlu Abdullah'ın bir erkek çocuğu olduğuna dair müjdeli haberi alan Abdülmuttalib, derhal yeni doğan torununun yanına giderek onu kucağına alıp bağrına basmış, daha sonra da Kâbe'ye götürerek orada dua etmiş ve torununa Muhammed ismini koymuştur.⁵

² Muhammed İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, Muhammed Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1990), 6/404; İzzüddin Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe fi ma'rifeti's-sahabi*, thk. Ali Muhammed Muavviz-Âdil Ahmed Abdülmecûd (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1994), 2/24-30.

³ Sa'd el-Mersafti, *el-Câmiu's-sabihu li's-sîreti'n-nebeviyye* (Kuveyt: Mektebetü İbn Kesîr, 2009), 2/548.

⁴ Saïd Havvâ, *el-Esâs fi's-sünne* (Kahire: Dâru's-Selâm, 1995), 1/135.

⁵ Ebû Muhammed Abdülmelik b. Hişâm İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*, thk. Ömer Abdüsselam Tedmürî (Beyrut, 2004), 1/108; Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerîr Ta-

Abdülmuttalib, yeni doğan bir çocuk için Mekke örfünde cari olan ritüellerin icra edilmesine bizzat öncülük etmiştir. Bu bağlamda doğumunun yedinci gününde akika kurbanı kesmiş ve şehrin ileri gelenlerine ziyafet vermiştir. Bu ziyafet esnasında torununun ismini Muhammed koyduğunu onlara bildirmiştir.⁶ Yine Araplarda gelenek olduğu üzere torunu Muhammed'i doğumunun yedinci gününde sünnet ettirmiştir. Kaynaklarda Hz. Muhammed'in doğuştan sünnetli olduğu, Cebrail'in sünnet ettiği yahut dedesinin sünnet ettirdiği yönünde rivayetler varsa da dedesinin sünnet ettirdiği yönündeki rivayetlerin daha sağlam ve tutarlı olduğu kabul edilmiştir.⁷

Abdülmuttalib, vefatına kadar Hz. Muhammed'in üzerinden elini hiç çekmemiş; onu himaye etmiş ve onunla yakından ilgilenmiştir. İsminin konulmasından sünnet ettirilmesine, emzirecek sütannenin tespit edilip ona teslim edilmesine kadar bütün işleri, ilerlemiş yaşına rağmen bizzat kendisi takip etmiştir.⁸ Abdülmuttalib gibi itibarlı, rifade ve siyake görevlerini ifa eden, şefkat, merhamet ve sevgi dolu bir dedenin gözetiminde ilk çocukluk dönemini geçirmiş olması, İslam'dan önceki dönemde Hz. Peygamber'in sahip olduğu örnek şahsiyetinin oluşmadaki en büyük etkenlerden birisi olmuştur.

Abdülmuttalib, torununu çok sever ve onu yanından ayırmamaya özen gösterirdi. Gözünün önünden ayırmadığı torunu Muhammed'i, bir defasında kaybolan bir deveyi araması için göndermiş fakat aradan uzun zaman geçmesine rağmen dönmemişti. Bu duruma çok üzülen Abdülmuttalib, Kâbe'yi ziyaret edip torununun dönmesi için dua etmiş ve onun kayboluşundan dolayı duyduğu hüznü dile getirmiştir. Çok geçmeden torunu Muhammed kaybolan deve ile birlikte çıkageldiğinde ise çok sevinmiş ve bir daha asla onu yalnız başına bir yere

berî, *Târîhu'r-rusul ve'l-mulûk* (Beyrut: Dâru't-Terâs, h. 1387), 2/156; Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr el-Kastallânî, *el-Mevâhibü'l-ledünniyye* (Kahire: el-Mektebetü't-Tevfikîyye, t.y.), 1/82; Süleyman b. Musa b. Sâlim el-Kelâî, *el-İktifâ bimâtedammenehu min meğâzi resûlillah* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, h. 1420), 1/109.

⁶ İmâdü'd-Dîn Ebu'l-Fidâ, *el-Muhtasar fî abbâri'l-beşer* (Kahire: el-Matbaatü'l-Hüseyniyye, t.y.), 1/110; Ömer b. Muzaffer İbnü'l-Verdî, *Târîhu ibnü'l-verdî* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1996), 1/93; Muhammed Saïd Ramazân el-Bûtî, *Fikhü's-sîre* (Dimeşk: Dâru'l-Fikr, h. 1426), 46.

⁷ Muhammed b. Ebî Bekr İbn Kayyım el-Cevziyye, *Zâdü'l-meâd* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1994), 1/80; Ebü'l-Fidâ İsmail İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye* (Beyrut, 1988), 2/325; Ebu Abdurrahmân Muhammed Mellâh, *et-Tâlik ale'r-rabîki'l-mah-tâm* (İskenderiye: ed-Dâru'l-Âlemiyye, 2010), 43.

⁸ İbn Kesir, *Bidâye*, 2/338; Ebu Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahman b. Muhammed İbn Haldun, *Târîhu ibn haldûn* thk. Halil Şehâde (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1988), 2/407.

göndermeyeceğini söylemiştir.⁹ Kaynaklardaki kayıtlardan anlaşıldığına göre, annesinin vefatından sonra Hz. Muhammed'in bakımı ve himayesini tamamen dedesi Abdülmuttalib üstlenmiştir. Bu dönem içerisinde Abdülmuttalib onu çok sevmiş, şımartmış ve âdeta ona yetimliğini unutturmuştur.¹⁰

Hz. Peygamber'in örnek şahsiyetini inşa eden en önemli kaynak vahiyydir ve bu durum onun örnek dedeliği için de geçerlidir. Bununla birlikte çocukluk dönemini kendisine karşı ilgili ve sevgi dolu bir dedenin terbiyesi altında geçirmesi, bir dede olarak Hz. Muhammed'in de torunlarına karşı benzer şekilde sevgi dolu yaklaşımına etki eden en büyük etkenlerden biri olarak kabul edilebilir.

Dede Abdülmuttalib'in, torunu Hz. Muhammed'e karşı bu sevgi ve ilgisi, yetim olması hasebiyle ona gösterdiği merhametten ve onun zâtı gereği mükemmel bir çocuk olmasından kaynaklanıyordu.¹¹

Abdülmuttalib, oğullarına ve diğer torunlarına göstermediği müsamahayı ondan esirgememiş ve onun üzülp ağlamasına tahammül edememiştir. Abdülmuttalib'in Kâbe'nin yanı başında sadece kendisinin oturduğu, saygıdan dolayı başka hiç kimsenin oturmadığı bir sedirinin olduğu ve ona oturmaya yeltenen torunu Muhammed'i bundan alıkoydukları zaman, onun ağlamasına dayanamadığı ve "Dokunmayın evladıma, o gelecekte büyük adam olacak." diyerek oğullarını uyardığı rivayet edilmektedir.¹²

Torunu Muhammed'in özel bir çocuk olduğunu fark eden Abdülmuttalib, onun edep ve ahlak kurallarını öğrenmesi ve iyi bir insan olarak yetişmesi için büyük çaba göstermiştir. Yemeğe oturduğu zaman torunu gelmeden yemeğe dokunmaz, ona yemeklerin en güzelinden yedirirdi. Sevip öper, sırtını okşar, konuşmasından hoşlanır ve yaptıklarını keyifle izlerdi.¹³ Böylece Hz. Muhammed'in çocukluğu kendisini böylesine

⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/90.

¹⁰ Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed İbn Abdirabbih, *el- 'İkdü'l-ferid* (Beyrut, h. 1404), 5/6; Şemsüddîn Ebu'l-Muzaffer Sibî İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-zemân fi tevârîhi'l-a'yân* (Dimeşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2013), 4/53; Şihâbüddîn Ahmed b. Abdilvehhab Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb fi funûni'l-edeb* (Kahire: Dâru'l-Kutubi ve'l-Vesâik, h. 1423), 16/88.

¹¹ el-Mersafî, *el-Câmiu's-sahîh*, 2/481.

¹² İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/95.

¹³ İbn Hişam, *Siret*, 1/112; İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/95; Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, h. 1405), 2/22; Ebu İbrahim Muhammed İlyas Abdurrahman el-Fâlûze, *el-Mevsûatü fi sahîhi's-sireti'n-nebevîyye* (Mekke, h. 1423), 98.

seven ve koruyan itibar sahibi bir dedenin gözetim ve terbiyesi altında geçmiş oldu.

Hız. Muhammed dünyaya geldiğinde babası ölmüştü. Allah ona kefil olmuş ve kalbine yerleştirdiği sevgi sayesinde dedesi Abdülmuttalib onu çok sevmiş ve bir baba gibi himaye etmiştir.¹⁴ Hız. Muhammed hem annesi hem de dedesinin gözetimi altında bulunduğu bu dönemde Allah'ın himaye ve kefaleti¹⁵ altında büyümüştür.

3. Torun Peygamber

Hız. Peygamber, henüz doğmadan babası öldüğü için yetim olarak dünyaya gelmişti. Bundan dolayı doğduğu andan itibaren dedesi Abdülmuttalib ona hem babalık hem de dedelik yapmış ve Hız. Muhammed baba hasretini dedesinde gidermiştir. Sekiz yaşında bir çocuk iken baba sevgisine çok ihtiyaç hissettiği bir dönemde dedesinin ölümü onu çok üzmüş ve ağlatmıştır.

Dedesi Abdülmuttalib'in ölümünü hatırlayıp hatırlamadığı kendisine sorulduğu zaman Hız. Peygamber'in o günü hatırladığını söylediği ve yine dedesinin cenazesinin arkasından ağladığı rivayet edilmiştir.¹⁶

Babasının erken yaşta vefat etmiş olması ve dedesinin Kureyşliler arasındaki şöhretinden dolayı Hız. Peygamber'i dedesine nispet ederek çağırıyorlardı. Bundan dolayı Hız. Peygamber kendisini "Ben Abdülmuttalib'in oğluyum" diye tanıtır. Çoğunlukla Araplar da onu aynı şekilde çağırırlardı.¹⁷

Hız. Peygamber, hayatı boyunca dedesini unutmamış ve ona olan vefa duygusunu canlı tutmuştur. Bilindiği üzere Hız. Peygamber, Hudeybiye Antlaşması'ndan sonra Huzaa kabilesi ile ittifak kurmuştu. Huzaalılar, Cahiliye döneminde Abdülmuttalib ile de ittifak kurmuşlardı. Huzaalılar'ın, Abdülmuttalib ile kurdukları bu ittifakı gösteren yazılı bir belgeyi

¹⁴ Ahmed b. Mustafa el-Merâğî, *Tefsîru'l-merâğî* (Kahire: Şirketü Mektebeti ve Matbaati Mustafâ, 1946), 30/185.

¹⁵ Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdullah Tilimsânî, *el-Cevheretü fi nesebi'n-nebiyyi ve es-hâbibi'l-aşera*, thk. Muhammed et-Tuncî (Riyad: Dâru'r-Rifâ'i, 1983), 2/53; İbn Haldun, *Tarih*, 2/407.

¹⁶ Ahmed b. Yahya b. Câbir Belâzürî, *Ensâbu'l-eşraf*, thk. Süheyl Zekkâr-Riyâd ez-Ziriklî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1996), 1/84; Abdülmelik b. Hüseyin el-İsâmî, *Simtu'n-nücümü'l-avâli fi enbâi'l-evâli ve't-tevâli* (Beyrut, 1998), 1/318.

¹⁷ Nureddin Ali b. İbrahim el-Halebî, *es-Sîretü'l-Halebiyye* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, h. 1427), 3/156.

Hız. Peygamber'e getirmeleri sonucu Hız. Peygamber'in onlarla ittifak kurmayı kabul ettiği belirtilmektedir.¹⁸

Hız. Peygamber nübüvvetten önce, takriben 35-40 yaşları arasında iken senenin belirli aylarında, özellikle de Ramazan aylarında Hira Dağı'ndaki mağarada inzivaya çekilmeyi alışkanlık hâline getirmişti. Toplumdan ayrılma anlamına gelen "tehannüs veya tehannüf" denilen Hira Dağı'nda bu çeşit bir inziva geleneğini Mekke'de ilk başlatan kişinin Hız. Peygamber'in dedesi Abdülmuttalib olduğu belirtilmektedir. Abdülmuttalib, ileri yaşlarda bulunduğu yıllarda Ramazan ayı içerisinde Hira'da inzivaya çekildiği gibi özellikle yine bu ayda Kâbe'yi tavaf etmeye ve fakir fukaraya yardım etmeye özen gösterirdi.¹⁹ Abdülmuttalib'den sonra da aynı şekilde cahiliye döneminde Kureyş içerisinde bazı kişilerin de bu geleneği devam ettirdikleri bilinmektedir.²⁰

Hız. Muhammed'in peygamberliği öncesinde devam ettiği ve kendinden önce dedesinin başlattığı aynı mekândaki benzer bir inziva geleneğini sürdürmüş olmasında dedesinin etkisinden bahsedilebilir. Zira Hız. Peygamber de tıpkı dedesi gibi, Hira'da günlerce inzivaya çekilir, buradan Mekke'ye indiği zaman da Kâbe'yi tavaf etmeden evine gitmez ve yine bu günlerde fakirlere çokça yardımda bulunurdu.²¹

Abdülmuttalib'in ileri yaşlarda bu uygulamaya devam ettiğine bakılırsa, ömrünün son yıllarında, torununun bakımını üstlenmiş olduğu yıllarda da aynı şekilde inziva geleneğini sürdürdüğu anlaşılabilir. Ayrıca Abdülmuttalib'in torunu Muhammed'in üzerine titrediği ve onu gözünün önünden ayırmadığına yukarıda değinilmişti. Dolayısıyla Abdülmuttalib'in Hira'da inzivaya çekildiği günlerde torunu Muhammed'i de yanında götürmüş olabileceği, Hız. Muhammed'in dedesinin yanında kaldığı bu mekândan aldığı manevi hazzı unutmadığı ve ömrünün ilerleyen yıllarında, ruhunu teskin için onun da bu uzlet geleneğini devam ettirdiği düşünülebilir mi? Hemen belirtmek gerekir ki bu konuda kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır.

Yukarıda iki başlık altında ele aldığımız bu dönem Hız. Muhammed'in nübüvvet öncesi hayatını kapsamaktadır. Hız. Peygamber'in nübüvvet öncesi hayatındaki evreler ile onun bu dönemdeki hareketleri ve sosyal çevresinden kazandığı davranışlarının örneklik ve rol modellik

¹⁸ Halebî, *Siyer*, 1/23; Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi* çev. Salih Tuğ (İstanbul: İrfan Yayımcılık, 1993), 1/33.

¹⁹ Belâzürî, *Ensâb*, 1/84.

²⁰ İbn Hişam, *Siret*, 1/156.

²¹ İbn Hişam, *Siret*, 1/156.

açısından bağlayıcı olup olamayacağı İslam ilim geleneğinde tartışmalı bir konudur.²² Hz. Peygamber'in nübüvvetten önce de ilahî koruma ve gözetim altında bulunmasından dolayı bir çocuk olarak Hz. Muhammed'in hareketlerinin çocukların kişilik inşasında rol model alınmasında beis olmamalıdır.

4. Dede Peygamber

Hz. Peygamber'in örnekliği hayatın bütününe şamildir. Hz. Muhammed, peygamber olmasının yanında aynı zamanda aile reisi, bir eş, bir baba ve bir dede'dir. Hz. Peygamber'in çocuklarla ilişkileri bağlamında kaynaklara yansımış olan örneklerin hemen hemen tamamı onun dedelik dönemine denk gelmektedir. Çünkü peygamber olarak görevlendirilmesinin hemen akabinde dede olmuştur.

Hz. Peygamber'in çocuklara karşı tutumu ve onlarla iletişimi konusunda kaynaklara yansıyan çok fazla rivayet bulunmaktadır. Bu rivayetler bütünü içerisinde onun genel anlamda çocuklara karşı tavrının nasıl olduğuna dair detaylı bilgiler mevcuttur. Bu bilgi yığını içerisinde Hz. Peygamber'in sadece kendi torunları ile olan ilişkileri öne çıkarılarak, onun örnek dedeliğine vurgu yapılmalı ve bu konuda farkındalık oluşturulmalıdır.

Hz. Peygamber'in erkek çocukları çok küçük yaşlarda vefat etmiş, kız çocuklarının ise tamamı yetişkinlik dönemlerinde hayatta kalmışlardır. Hz. Fatıma hariç, diğer kızlarının çocukluk dönemlerinde onlarla ilişkisine dair kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Hz. Fatıma en küçük kızı olduğundan dolayı, onun çocukluk ve genç kızlık dönemlerindeki baba-kız arasında yaşanan bazı olaylar kaynaklarda yer almaktadır.²³

Hz. Peygamber'in çocuklara bakışı, onlarla irtibatı ve yaşanan bazı olayları aktaran rivayetlere bakıldığında, Hz. Fatıma gibi bir iki örnek istisna, bunların tamamının nübüvvetten sonra ve dede olduğu dönemde vuku bulduğu görülmektedir. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in çocuklarla

²² Hz. Peygamber'in nübüvvet öncesi hayatının İslam'da delil olup olmayacağı konusunda yapılmış detaylı bir çalışma için bkz. Maabdeh Yahya, "er-Riâyetü'l-ilâhiyye li'n-nebî (kable'n-Nübüvve) ve i'dâdühü li'n-nübüvve ve derûrihâ fi binâi's-şahsiyyeti'l-islâmiyyeti'l-mu'âsira", *Hadith*, 3 (2019): 167-168.

²³ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u's-sabîh*, thk. Muhammed Zühayr b. Nâsır (Beyrut: Dâru Tavki'n-Necât, h. 1422), "Menâkıb", 25; Ebu'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc el-Müslim, *el-Câmiu's-sabîh*, nşr. Muhammed Fuâd Abdül-bâkî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Terâsi'l-Arabî, t.y.), "Fezâ'ilü's-sahâbe", 98.

ilişkisi ele alınırken onun bu yönünün muhakkak altının çizilmesi gerekir.²⁴

Kendi hayatlarımızdan da biliriz ki kişinin baba veya dede olarak olaylara yaklaşımında duygusal yoğunluk açısından büyük fark vardır. Nitekim onun bu yönü torunları Hasan ve Hüseyin ile olan ilişkilerinde bariz bir şekilde görülmektedir. Hz. Ali'nin verdiği isimleri değiştirerek torunlarına bizzat kendisinin isim vermesi, yetişkinlerin çocuklarla oynamaktan imtina edebileceği, belki de çocuklarıyla oynamadığı bazı oyunları torunlarıyla oynaması, onlara yönelik yapılması gerekli bazı ritüelleri yerine getirmeleri konusunda kızına ve damadına sık sık müdahalede bulunması gibi birçok örnek, Hz. Peygamber'in bütün bunları dedelik iç güdüsüyle yerine getirmiş olduğunun göstergeleri kabul edilebilir.

Hz. Peygamber, çocuk iken Abdülmuttalib gibi bir dedesi vardı. O, Abdülmuttalib gibi seçkin bir dedenin yanında ilk çocukluk dönemi geçirmiş ve onun terbiyesiyle yetişmiştir. Bu durum Hz. Peygamber için büyük bir talih olmuştur. Hz. Peygamber'in çocuklara yaklaşımındaki örnekliği onun peygamberliği ile irtibatlandırılrsa da karakterinin şekillendiği bir dönem kabul edilen o yaşlarda Abdülmuttalib gibi bir dedenin yanında bulunmuş olmasının da etkisi görmezden gelinemez. Nasıl ki dedesi Abdülmuttalib kimsenin oturmadığı minderine onu oturtmuş, o gelmeden yemeğe başlamamış ve onun yaptıklarını keyifle izlemişse, Hz. Peygamber de torunları sırtında iken namaz kıldırması, onları omuzlarında taşımış, hutbeden inip onları kucağına almış ve tıpkı dedesinin kendisine yaptığı gibi torunlarını sevip yüceltmıştır.

5. Hz. Peygamber'in Torunları

Hz. Peygamber'in üçü erkek dördü kız olmak üzere yedi çocuğu olmuştur. Çocuklarından erkek olanlar çok küçük yaşlarda vefat etmiş fakat kızlarının hepsi evlilik yaşına ulaşmış ve evlenmişlerdir. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in torunlarının hepsi kız çocuklarından olmuştur. Yaş sırasına göre Zeyneb, Rukiyye, Ümmü Külsûm, Fatıma şeklinde sıralanan Hz. Peygamber'in kızlarından Zeyneb, Rukiyye ve Fatıma'dan torunları

²⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, 8/31; Buhârî, "Edeb", 18; Ebu Abdullah Muhammed b. Yezid İbn Mâce, *Sünenü ibn mâce*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kahire: Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabî, t.y.), "Mukaddime", 11 (144); Ebû İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *Sünenü't-tirmizî*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1998), "Menâkıb", 31; Taberî, *Târih*, 5/153; Ebu Zekeriyye Muhyiddîn Yahya b. Şeref en-Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâi ve'l-luğât* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, t.y.), 2/331.

dünyaya gelmiş fakat Ümmü Külsûm isimli kızının çocuğu olmamıştır. Yaşı en büyük olan Zeyneb'in çocuklarından başlamak üzere yaş sırasına göre Hz. Peygamber'in torunları hakkında kısa bilgiler verilecektir.

5.1. Ali:

Hz. Peygamber'in en büyük kızı Zeyneb ile Ebü'l-Âs b. Rebî çiftinin ilk çocukları ve aynı zamanda Hz. Peygamber'in de ilk torunudur. Ali'nin doğum tarihi kaynaklarda açıkça verilmemiş olsa da Mekke'de doğduğu ve burada iken Benû Ğâdirâ kabilesine sütanneye verildiği anlaşılmaktadır. Sütannesinin yanından ayrılıp geldikten sonra da Hz. Peygamber'in onu yanına aldığı ve henüz iman etmemiş olan babası Ebü'l-Âs'ın yanına göndermediği belirtilmektedir.²⁵ Hz. Peygamber henüz hayatta iken Ali'nin buluş çağına ulaştığı ve takriben on dört veya on beş yaşlarında bir delikanlı iken vefat ettiği konusunda kaynaklar ittifak hâlinedirler. Mekke'nin fethinde Hz. Peygamber şehre girerken terkinde torunu Ali'nin bulunduğu belirtilmiştir.²⁶

Torunu Ali'yi müşrik babasının yanına göndermeyerek yanında tutması, fetih günü terkinde alarak onunla yakından ilgilenmesi, Hz. Peygamber'in, torunlarının sevgi atmosferinde ve İslam inancıyla büyümeleri için sarf ettiği gayreti göstermektedir. Hz. Peygamber'in, torunlarının inanç dünyalarının selameti için gösterdiği bu gayret, günümüz dedeleri için örnek olmalı ve dedeler, torunlarının maddi ihtiyaçlarıyla ilgilendikleri gibi onların inanç dünyalarıyla da yakından ilgilenmelidirler.

5.2. Ümâme:

Zeyneb ile Ebü'l-Âs b. Rebî'nin kızıdır. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte kaynaklardaki bilgilerden, hicretten birkaç sene önce Mekke'de dünyaya geldiği, üç veya dört yaşlarında iken de annesiyle birlikte Medine'ye hicret ettiği anlaşılmaktadır.²⁷ Hz. Fatıma'nın vefatından sonra ve onun vasiyeti üzerine Hz. Ali ile evlenmiş ve çiftin

²⁵ Ebü'l-Kâsım Ali b. el-Hasen İbn Asâkir, *Târîhu dimeşk*, thk. Amr b. Ğarâme el-Amravî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1995), 43/8.

²⁶ Ebu Ömer Yusuf b. Abdullah İbn Abdi'l-Ber, *el-İstîâb fî ma'rifeti'l-eshâb*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî (Beyrut: Dâru'l-Ceyl, 1992), 3/1134; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe fî ma'rifeti's-sahabi*, 4/118.

²⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, 8/31; Nevevî, *Tehzîb*, 2/331.

bu birlikteliği Hz. Ali'nin şehit edilmesine kadar takriben otuz yıla yakın devam etmiştir.²⁸

Kız çocuklarının hakir görüldüğü bir dönemde Hz. Peygamber torunu Ümâme'yi omuzlarında taşımış, mescide götürmüş, namaz kılarken kendisiyle oynamasına müsamaha göstermiş ve zaman zaman ona hediyeler vermiştir.²⁹ Hz. Peygamber'in Ümâme ile olan bu iletişimi, kız çocuklarına karşı oluşmuş olan ve belli oranda günümüzde de varlığını devam ettiren bu olumsuz algıları yıkmak adına büyük bir örnektir.

5.3. Abdullah:

Hz. Peygamber'in, Hz. Osman ile evli olan Rukıyye isimli kızından olan torunudur. Hicretten iki yıl önce dünyaya gelmiştir. Hz. Osman-Rukıyye çiftinin sadece bir erkek çocukları dünyaya gelmiş ve ona Hz. Peygamber'in babasının ismi olan Abdullah ismi verilmiştir. Çiftin Abdullah isimli bu oğulları henüz altı yaşında iken gözünü bir horozun gagalaması sonucu yaralanıp hastalanmış ve daha sonra da ölmüştür. Abdullah'ın cenaze namazını Resûlullah kıldırması, Hz. Osman da kabre indirmiştir.³⁰ Hz. Peygamber'in bu torunuyla ilişkisi bağlamında kaynaklara yansıyan başka bilgi bulunmamaktadır.

5.4. Hasan:

Hicri 3 (625) yılının Ramazan ayında Medine'de dünyaya gelmiştir.³¹ Rivayetlere göre babası Hz. Ali ilk oğluna isim vereceği zaman kendisinin çok sevdiği "Harb" ismini vermek istemiş fakat Hz. Peygamber bu ismi beğenmeyerek torunu için "Hasan" ismini uygun bulmuş ve kulağına ezan okuyarak ona ismini vermiştir. Doğumunun 7. günü akika kurbanı kesilmiş, annesi Hz. Fatıma da saçlarının ağırlığına gülmüşü tasadduk etmiştir.³² Hasan'ın görünüşü itibariyle, özellikle de başı ile göğüs arası bölgesinin Hz. Peygamber'e çok benzediği belirtilmiştir.³³

²⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, 8/31; Taberî, *Târîh*, 5/153; Nevevî, *Tehzîb*, 2/331.

²⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, 8/31; Nevevî, *Tehzîb*, 2/331.

³⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/40; Musa'b b. Abdullah b. Musa'b ez-Zübeyrî, *Nesebu kureyş* (Kahire, 1953), 105; İzzüddin Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, thk. Ömer Abdüsselam Tedmürî (Beyrut: Dâru'l-Kutübi'Arabî, 1997), 2/550; Ebû Abdullah Muhammed b. Yahyâ b. Muhammed İbn Ebû Bekr el-Endelüsî, *et-Tembîd ve'l-beyân fi makteli's-şehîd Osmân*, thk. Mahmud Yusuf Zâyed (Katar: Dâru's-Sekâfe, h. 1405), 19.

³¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, 6/352; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, 2/14.

³² İbn Sa'd, *Tabakât*, 6/352-357; Belâzürî, *Ensâb*, 1/404; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, 5/69.

³³ İbn Sa'd, *Tabakât*, 6/357; Belâzürî, *Ensâb*, 3/142; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, 2/13.

Çocukluğunun ilk yıllarını dedesi Hz. Peygamber’le geçiren Hasan, dedesi vefat ettiği zaman 7 yaşında idi.³⁴

5.5. Hüseyin:

Hicri 4. senede (626) Medine’de doğmuştur.³⁵ Annesi Hz. Fatıma doğumunun yedinci günü saçlarını kestirmiş ve kestirilen saçlar ağırlığına göre gümüşü tasadduk etmiştir.³⁶ Hz. Hasan ile aralarında sadece bir yaş bulunduğu için çocukluklarını birlikte geçirmişlerdir. Bundan dolayı da özellikle çocukluk yıllarında Hz. Peygamber’le geçen günleri hakkında bilgi veren rivayetlerin birçoğunda her ikisinin de ismi birlikte geçmektedir.³⁷ Hüseyin’in ise göğsünden aşağısının dedesi Hz. Peygamber’e çok benzediği belirtilmiştir. Hz. Peygamber vefat ettiğinde Hüseyin 6 yaşındadır.³⁸

Hz. Ali ilk oğlunda olduğu gibi ikinci oğlunun ismini de “Harb” koymak istemiş ama Hz. Peygamber yine müdahil olmuş ve onun ismini de “Hüseyin” koymuştur. Doğumunun ilk günlerinde Hasan için yapılanların aynısı Hüseyin için de yapılmıştır. Hz. Peygamber kulağına ezan okuyarak ismini koymuş, yedinci gününde saç kestirilip saçları ağırlığına göre gümüş tasadduk edilmiş ve akika kurbanı kesilmiştir.³⁹

Kaynaklar Resûl-i Ekrem’in Hasan ve Hüseyin’i çok sevdiğini, isteklerini tereddütsüz yerine getirdiğini, onlarla oyun oynadığını, sırtına bindirip gezdirdiğini, hatta secdede iken sırtına bindiklerinde ininceye kadar kalkmadığını belirtir ve onlara olan düşkünlüğünü gösteren birçok rivayet naklederler. Hz. Peygamber bu rivayetlerden birinde “Allah’ım! Ben o ikisini seviyorum sen de sev” diye dua etmiş, bir diğerinde ise “Hasan ve Hüseyin cennet gençlerinin efendileridirler” buyurarak onlara olan sevgisinin boyutunu ortaya koymuştur.⁴⁰ Ayrıca “Kim o ikisi-

³⁴ İbn Sa’d, *Tabakât*, 6/358; Belâzürî, *Ensâb*, 1/404; Mutaahhar b. Tâhir Makdisî, *el-Bed’ ve’t-târîh* (Kahire: Mektebtü’s-Sekâfeti’d-Dîniyye, t.y.), 5/75; İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-ğâbe*, 2/14-20.

³⁵ İbn Sa’d, *Tabakât*, 5/399; Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe, *el-Meârif* (Kahire: el-Heye’tü’l-Mısriyye, 1992), 213; Belâzürî, *Ensâb*, 1/404.

³⁶ İbn Sa’d, *Tabakât*, 6/352-357; Belâzürî, *Ensâb*, 1/404.

³⁷ İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-ğâbe*, 2/24-30; Mehmet Bahaüddin Varol, *Hz. Hasan* (Konya, 2010), 47.

³⁸ Belâzürî, *Ensâb*, 3/142; İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-ğâbe*, 2/24-30.

³⁹ İbn Sa’d, *Tabakât*, 6/400; Belâzürî, *Ensâb*, 3/142-144; İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-ğâbe*, 5/69; Ethem Ruhi Fığlalı, “Hüseyin”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Erişim 12 Ekim 2020).

⁴⁰ İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-ğâbe*, 2/24-30; Fığlalı, “Hasan”.

ni severse beni sevmiş, kim de onlara buğzederse bana buğzetmiş olur” buyurarak⁴¹ Müslümanları da onları sevmeye teşvik etmiştir.⁴²

5.6. Muhassin:

Hz. Ali-Fatıma çiftinin üçüncü erkek çocukları Muhassin'dir. Kaynaklarda doğum tarihi belirtilmemektedir. Muhassin'in isimlendirmesiyle ilgili rivayette, Hasan ve Hüseyin de olduğu gibi Hz. Ali'nin bu oğlunun ismimi de Harb koymak istediği ancak Hz. Peygamber'in bunu Muhassin olarak değiştirdiği belirtilir.⁴³ Hz. Peygamber'in üçüncü torunu doğunca onun ismini de değiştirdi denilmesinden⁴⁴ hareketle Hüseyin'den sonra, muhtemelen 627 yılında doğduğu fakat doğduktan sonra çok yaşamadığı ve hemen vefat ettiği anlaşılmaktadır.⁴⁵

5.7. Zeyneb:

Hz. Ali-Fatıma çiftinin ilk kızlarıdır. Doğum yılı belli olmamakla birlikte kaynaklardaki kayıtlardan Zeyneb'in, Hz. Peygamber vefat etmeden birkaç yıl önce doğduğu anlaşılmaktadır.⁴⁶ Ağabeyleri Hasan ile Hüseyin'in ve bazı rivayetlere göre ise ölü doğan veya doğduktan hemen sonra ölen Muhassin'in (Muhsin) ardından dünyaya gelmiştir. Hz. Ali'nin diğer bir hanımından olup kendisiyle aynı adı taşıyan küçük kardeşinden ayırt edilmesi için Zeyneb el-Kübrâ diye anılmıştır.⁴⁷

5.8. Ümmü Külsûm:

Hz. Peygamber'in vefatından kısa süre önce dünyaya gelmiştir.⁴⁸ Erken bir yaşta Hz. Ömer ile evlenmiştir. Ümmü Külsûm'un nesebinin Hz. Peygamber'e dayanıyor olması dolayısıyla halifelîği döneminde Hz.

⁴¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, 6/404; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-ğâbe*, 2/24-30.

⁴² İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-ğâbe*, 2/24-30; Varol, Hz. *Hasan*, s. 47.

⁴³ Belâzürî, *Ensâb*, 1/404; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-ğâbe*, 5/69.

⁴⁴ Sibte İbnü'l-Cevzi, *Mirâtü'z-zemân*, 6/475; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-ğâbe*, 5/69.

⁴⁵ İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 211; Makdisî, *el-Bed'*, 5/75; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-ğâbe*, 5/70.

⁴⁶ İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-ğâbe*, 7/134; Şihâbüddin Ahmed b. Ali el-Askalânî İbn Hacer, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahabi*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcud-Ali Muhammed Muavviz (Beirut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, h. 1415), 8/166.

⁴⁷ Ebu'l-Fadl Ahmet b. Ebî Tâhir İbn Tayfûr, *Belâğâtü'n-nisâ*, thk. Ahmed el-Elfî (Kahire, 1908), 103; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-ğâbe*, 7/134; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 8/166; Halit Özkan, “*Zeyneb bint Ali*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Erişim 12 Ekim 2020).

⁴⁸ İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-ğâbe*, 1/377; Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehbi, *Siyer-u a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnâvût (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1985), 3/500; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 8/464.

Ömer onunla evlenmek için ısrarcı olmuş ve 40 bin dirhem mehir karşılığında onunla evlenmiştir.⁴⁹ Zeyneb ve Ümmü Külsûm ile Hz. Peygamber arasında yaşanan her hangi bir olay kaynaklarda yer almamıştır.

Hz. Peygamber'in soyu, kızı Hz. Fatıma'dan olan erkek torunları vasıtasıyla devam etmiştir. Diğer kızlarından olan torunları ile Hz. Fatıma'nın kızlarının nesli devam etmemiştir. Hz. Ali-Fatıma çiftinin oğulları, Hz. Peygamber'in torunları Hz. Hasan'ın soyundan gelenlere "Şerif" Hz. Hüseyin'in soyundan gelenlere ise "Seyyid" unvanları verilmiştir. Böylece bunların toplum içerisinde rencide edilmemesi ve kendilerine olan saygının sarsılmaması sağlanmıştır.⁵⁰

5.9. Üsâme:

Hicretten sekiz yıl önce (614) Mekke'de doğmuştur. Babası Zeyd b. Hârise, Hz. Hatice'nin kölesiydi. Hz. Hatice Hz. Muhammed'le evlenince kölesini ona hediye etmiş, o da âzat ederek kendi yanında tutmuştur. Annesi Resûl-i Ekrem'in dadısı Ümmü Eymen'dir. Hz. Peygamber'in evlatlığı olan Zeyd b. Hârise'nin oğlu olduğundan dolayı Resûlullah'ın manevi anlamda torunu sayılmaktadır. Hz. Peygamber, Üsâme'yi küçükliğünden beri çok sever ve onu asla öz torunlarından ayırt etmezdi. Aralarında 11 yaş fark olmasına rağmen bir dizine onu, diğer dizine de Hasan'ı oturtur ve "Allah'ım, ben bunları seviyorum, sen de sev!" diye dua ederdi.⁵¹ Üsâme, "hibbü Resûlullah" (Resûlullah'ın sevdiği kişi) veya babasından dolayı "hibbü'bni'l-hib" (Resûlullah'ın sevdiği kişinin sevgili oğlu) diye şöhret kazanmıştır.⁵²

⁴⁹ Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Musannef*, thk. Habîbü'r-Rahmân el-A'zamî (Beyrut: el-Meclisü'l-İlmî, h. 1403), 6/163; İbn Sa'd, *Tabakât*, 8/338-9; Makdisî, *el-Bed'*, 5/75; Takiyuddîn Ahmed b. Ali el-Makrîzî, *İmtâü'l-esmâ bimâ li'n-nebiyyi mine'l-abvâli ve'l-emvâli ve'l-hafedeti ve'l-metâ'*, thk. Muhammed Abdülhamid en-Nümeysî (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1999), 1/368; Hüseyin b. Muhammed b. Hasan Diyarbekrî, *Târîhu'l-hamîs fî abvâli enfesi nefîs* (Beyrut: Dâru Sâdır, t.y.), 2/285; Hurriye Martı, "Ümmü Külsûm bint Ali", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Erişim 10 Ekim 2020).

⁵⁰ Mustafa Sabri Küçükbaşçı, "Seyyid", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Erişim 12 Ekim 2020).

⁵¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, 4/46; Belâzürî, *Ensâb*, 9/455.

⁵² Zübeyrî, *Nesebu kureys*, 380; Ebu Muhammed Ali b. Ahmed İbn Hazm, *Cemheretü ensâbi'l-arab*, thk. Lecnetün min'el-Ulemâ (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1983), 459; Mehmet Salih Arı, "Üsâme b. Zeyd", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Erişim 13 Ekim 2020).

Üsâme, Mekke fethinde Hz. Peygamber ile birlikte Beytullah'a girmiştir. Mekke fethinde olduğu gibi başka zamanlarda da Hz. Peygamber'in onu devesinin terkesine aldığı rivayet edilmektedir.⁵³

6. Hz. Peygamber'in Torunlarıyla Olan Örnek İlişkileri

Hz. Peygamber'in torunlarıyla iletişimi ve onlarla yaşadığı olayları aktaran çok sayıda rivayet vardır. Bu rivayetlerde bir dedenin torunlarına ilgisinin, onlara karşı sevgi ve alakasının en güzel örneklerini bulmak mümkündür. Günümüz dedelerine model teşkil edecek olan bu örnekler birkaç ana başlık altında özetlenecektir.

a. Torunlarına karşı sevgi ile yaklaşmış, onları öpmüş ve kucaklamıştır:

Hz. Peygamber, torunlarına karşı sevgisini göstermiş, onlara şefkat ve merhametle davranmıştır. Özellikle kız çocuklarına karşı şefkat duygularının köreldiği bir dönemde torunları arasında cinsiyet ayrımı yapmadan onları sevip okşamış, çeşitli davranış ve sözleriyle onlara karşı sevgi ve şefkatini göstermiştir.⁵⁴

Hz. Peygamber'in torunlarına karşı sevgi dolu bu yaklaşımı zaman zaman etrafındaki kişiler tarafından hayretle karşılanıp yadırganmıştır. Fakat o, bu yadırgamalara aldırış etmemiş ve etrafındakilerin de kendisini örnek almalarını arzulamıştır. Hz. Peygamber'in yanına gelen ve onun torunlarını öptüğünü gören bir bedevi: "Yoksa sen çocukları da mı öpüyorsun? Vallahi biz onları asla öpmeyiz" deyince, Hz. Peygamber: "Allah senin kalbinden merhameti çekip aldıysa benim elimden ne gelir ki" diye karşılık vermiştir.⁵⁵

Rivayet edildiğine göre bir defasında Hz. Peygamber ashabıyla birlikte yürürken torunu Hüseyin'e rastlamıştır. Hz. Peygamber, çocuğu görünce ellerini açarak onu yakalamak için peşinden gitmiş fakat Hüseyin, sağa sola yalpalayarak koşuşturmaya başlamıştır. Hz. Peygamber de onu taklit ederek arkasından koşmuş ve yakalamıştır. Daha sonra da ellerinden birini çenesinin altına diğerini ise ensesine koymuş ve o şekilde onu öpmüş ve sevmiştir.⁵⁶

⁵³ İbn Sa'd, *Tabakât*, 4/48; Buhârî, "Cihad", 59.

⁵⁴ Mehmet Emin Ay, "Hz. Peygamber (s.a.s.) ve Çocuklar", Diyanet İlmî Dergi, Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.s.) -Özel Sayı- (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003), 161-180.

⁵⁵ Buhârî, "Edeb", 18.

⁵⁶ İbn Mâce, "Mukaddime", 11 (144).

Rahmet peygamberi Hz. Muhammed, çevrenin psikolojik baskısına aldırılmayarak torunlarını sevmiş, öpmüş ve bağına basmıştır. Büyüklerin yanında çocuk sevmenin yadırganabildiği, çocukları kucağa alıp taşımamanın eleştirisi konusu olabildiği günümüzde Hz. Peygamber örnek alınmalı ve torunlar dede sevgisinden mahrum bırakılmamalıdır.

b. Torunlarına karşı müsamahalı davranmıştır:

Hz. Peygamber, çocuk olmaları hasebiyle torunlarının yaramazlıklarına en kritik anlarda bile müsamaha göstermiş, onlara kızıp azarlamamıştır. Kaynaklarda anlatılan bir olay bunun en canlı örneğidir. Buna göre Hz. Peygamber'in hutbede olduğu bir esnada, üzerlerinde kırmızı gömlekler giyinmiş olarak ve düşe kalka yürür bir şekilde Hasan ile Hüseyin mescide çıka gelmiştir. Torunlarının kendisine doğru gelmekte olduğunu gören Hz. Peygamber, minberden inerek onları kucağına alıp yukarı kaldırmış ve şöyle buyurmuştur: *“Yüce Allah, “mallarınız ve evlatlarınız birer imtihan vesilesidir”* buyurmakla gerçekten çok doğru söylemiştir. Torunlarımın bu hâlini görünce sözlerime ara verip onları kucaklamaktan kendimi alıkoyamadım.”⁵⁷

Hz. Peygamber, en kritik ortamlarda beklenmedik hareketler sergileyen ve yaramazlıklar yapan torunlarına karşı oldukça müsamahalı davranmıştır. Cemaat karşısında hutbe okurken torunları gelince hutbeden inerek onları kucaklayan, namazda sırtına tırandıklarında onları bir kenara koyup namazına devam eden bir dede olan Hz. Peygamber'den, namazda iken önünden geçti diye torununa tokat atan günümüz dedelerinin örnek alması gereken çok şeyler vardır.

c. Torunları arasında ayırım yapmamıştır:

Hz. Peygamber, torunları arasında ne cinsiyete dayalı ne anne babasına dayalı olarak ayırım yapmamıştır. Üsâme b. Zeyd'in anlattığına göre, Hz. Peygamber onu bir dizine, Hasan'ı da diğer dizine oturtmuştur. Daha sonra da ikisini de kucaklayarak şöyle buyurmuştur: *“Allah'ım onlara merhamet et. Çünkü ben onlara merhamet ediyorum.”*⁵⁸ Bu olayın ne zaman meydana geldiği tam olarak bilinmemektedir. Fakat doğum tarihleri dikkate alındığında, olayın meydana geldiği dönemde yaşı büyük olan Üsâme ile Hasan arasında en az 12-13 yaş farkı olduğu anlaşılmaktadır. Buna rağmen Hz. Peygamber öz torunu Hasan ile manevi

⁵⁷ Tirmizî, “Menâkıb”, 31.

⁵⁸ Buhârî, “Edeb”, 22.

torunu sayılan ve ten rengi siyah olan Üsâme'yi iki dizine oturtup severek, Üsâme ile Hasan arasında ırk ve ten rengine dayanan bir ayırım yapmamıştır. Muhtemelen bu hareketiyle de bu tür cahiliye algılarını ortadan kaldırmak istemiştir. Çocukların cinsiyet zemininde değer bulduğu ve ataerkil zihniyet yapısının hâkim olduğu bir toplumda, kız torunu Ümâme'yi omuzuna alarak mescide gitmiş, onunla oynamış ve yaptığı yaramazlıklardan dolayı azarlamamıştır.⁵⁹ Hz. Peygamber, İslam öncesi Arap toplumunda yerleşmiş olan kız çocuklarına karşı olumsuz algıyı değiştirmek için kız torunlarına özel bir ilgi göstermiştir.⁶⁰

d. Adaletli davranmıştır:

Hz. Peygamber, torunları arasında adaletle muamelede bulunurdu. Kaynaklarda anlatılan şu olay bunun en güzel örneğidir: Bir gün Hz. Peygamber, kızı Hz. Fatıma'nın evine gittiği bir sırada küçük torunu Hüseyin içecek bir şey istemiş, torununun bu isteği karşısında kayıtsız kalamayan Hz. Peygamber ise yakınında bulunan bir koyundan birazcık süt sağmış ve Hüseyin'e vermiştir. O esnada diğer torunu Hasan da yanına gelmiş fakat Hz. Peygamber sağdığı sütten ona vermemiştir. Bunun üzerine Hz. Fatıma, Hüseyin'i daha çok sevdiği için mi sadece ona süt verdiğini sorduğunda Hz. Peygamber şöyle cevap vermiştir: "Hayır, o ondan önce içecek istemişti!"⁶¹

Hz. Peygamber, torunları arasında cinsiyet veya ırk odaklı bir ayırım yapmamış, Ümâme ile Ali'yi, Hasan ile Üsâme'yi bir tutmuş ve onlara karşı sevgi ve ilgide adaletli davranmıştır. Aynı şekilde kızlarının çocukları arasında da ayırım yapmamış ve hepsine karşı dedelik görevlerini yerine getirmiştir. Anne-babalarına göre torunları arasında adaletsizlik yapan, onlara karşı cinsiyet odaklı davranış sergileyen günümüz dedelerinin bu bağlamda Hz. Peygamber'i örnek almaları günümüzün çocuk sorunlarının çözümüne büyük katkı sağlayacaktır.

e. Onlarla oyun oynamış ve terkisine bindirmiştir:

Hz. Peygamber torunlarıyla değişik oyunlar oynayarak onları sevin-dirmiştir. Deve taklidi yaparak Hasan ve Hüseyin'i sırtına bindirip taşımış, namazda omuzuna atlayıp kendisiyle oynamaya çalıştıklarında o şekilde namazına devam etmiş ve bu hareketlerinden dolayı onları

⁵⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, 8/31; Taberî, *Târîh*, 5/153; Nevevî, *Tehzîb*, 2/331.

⁶⁰ Apak, "Örnek Dede Hz. Peygamber".

⁶¹ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *Müsned*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1995) 1/510.

azarlamamıştır. Başka bir zaman da Hasan veya Hüseyin'in elinden tutarak ayaklarını kendi ayakları üzerine koymuş ve ona "çık, çık" diyerek bacakları üzerinden göğsüne basıncaya kadar tırmandırmıştır. Ardından çocuğu öpmüş ve şöyle dua etmiştir: Allah'ım bunu sev, ben bunu seviyorum". Hz. Peygamber, torunu Hasan'ı omuzlarında taşıırken gören sahabiden biri Hasan'a "Bindiğin binek ne güzel binektir." dediğinde Hz. Peygamber bunun üzerine "Ve sürücüsü ne güzel sürücüdür." cevabını vermiştir.⁶² Yine kaynaklarda anlatıldığına göre zaman zaman da torunlarını veya başka çocukları terkisine bindirmiştir.⁶³

Torunlarıyla çekinmeden oyunlar oynaması, onları terkisine alarak yakın temasta bulunması ve daha başka uygulamaları torunları tarafından çok sevilmesine vesile olmuştur. Aynı zamanda Hz. Peygamber, onlarla birlikte olduğu bu ortamları bir anlamda fırsat ortamı olarak değerlendirmiş ve İslam'ın bazı değerlerini onlara aşılama çalışmıştır. Dedelerin torunlarının duygu dünyasına hitap edebilmelerinin önemli şartlarından birisi de onlarla kurulacak olan sevgi merkezli yakın temastır. Bunun en güzel yollarından birisi de onlarla oyun oynamaktır.

f. Her istediklerini yerine getirmemiştir:

Hz. Peygamber, torunlarının hepsini çok sevmesine rağmen onların uygun olmayan bazı isteklerini yerine getirmemiştir. Hz. Peygamber'in, torunlarına olan bu düşkünlüğünü çok iyi bilen bazı sahabiler bir kısım isteklerini gerçekleştirme için torunlarını Hz. Peygamber'e aracı olarak gönderirlerdi. Nitekim Hz. Peygamber'in, manevi torunu olan Üsâme'yi çok sevdiği bilindiği için, hırsızlık yapan bir kadının cezasının affedilmesi ricasıyla onu Hz. Peygamber'e göndermişlerdi. Fakat Resûlullah çok sevdiği torunu aracılığıyla kendisinden istenen bu isteği kabul etmemiş ve kendi kızı Fatıma aynı suçu işlemiş olsa bile Allah'ın koyduğu cezayı yine de uygulayacağını söylemiştir.⁶⁴

Hz. Peygamber, çok sevmesine rağmen bazı durumlarda torunlarının isteklerini yerine getirmeyerek onların bencilleşmelerine sebebiyet vermemiştir. Hz. Peygamber'in torunlarına karşı bu uygulaması dedelerimize örnek olmalı ve dedelik duygusunun verdiği tabii zaafiyetle çocukların doğru olmayan istekleri yerine getirilmemelidir.

⁶² Tirmizî, "Menâkıb", 31.

⁶³ Buhârî, "Ashâbü'n-nebî", 22; Müslim, "Fezâil", 67.

⁶⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, 4/52; Buhârî, "Fezâ'ilü's-sahâbe", 18.

Sonuç

Hız. Peygamber, nübüvvetle görevlendirildikten hemen sonra dede olmuştur. Çocuklarla ilişkileri bağlamında kaynaklara yansıyan anlatımların hemen hemen hepsi onun dedelik dönemine denk gelmektedir. Hayatın bütün alanlarında en güzel örnek olan Hız. Peygamber, bir dede olarak torunlarıyla ilişkilerinde de en güzel rol modeldir.

Çocukların karakterlerinin şekillendiği yaş kabul edilen 4-6 yaş aralığında, Abdülmuttalib gibi bir dedenin gözetim ve terbiyesiyle büyüyen Hız. Peygamber'in bu örnek dedeliğinin oluşmasında dedesinin etkisi olmuştur. Torun iken dedesi onunla yakından ilgilenip onu çok sevmiş, dede olunca da, o torunlarına aynı şekilde şefkat ve merhametle yaklaşmıştır.

Hız. Peygamber, torunlarının doğumundan itibaren onların bütün işlemleriyle yakından ilgilenmiş, bir dede olarak kendisi kadar hayat tecrübesi olmayan kızları ve damatlarına yol gösterip rehberlik etmiştir.

Torunlarının İslam inancı üzere büyümelerini önemsemiş, bu konuda kızları ve damatlarına müdahalede bulunmaktan çekinmemiştir.

Çocuk sevmeyi yadırgayan ve çocuklar arasında cinsiyet ayrımının yaygın olduğu bir çevrede doğup büyümesine rağmen, çevresinin kınamalarına aldırmış etmeden torunlarını kucağına almış, sevip okşamış, onlarla oyunlar oynamış ve bir anlamda çocukla çocuk olabilmeyi başarmıştır.

Torunları arasında cinsiyet ve ırka dayalı bir ayrım yapmadığı gibi anne-babaları açısından da onlara karşı farklı davranmamıştır. Çok sevdiği torunlarının gönüllerini hoş tutmakla birlikte onların bazı taleplerini uygun bulmayarak reddetmiş ve gereksiz şekilde şımartılmalarını uygun bulmamıştır.

Özellikle de ebeveynlerin çalışmak durumunda olduğu günümüzde, çocuklarla çokça zaman geçiren, çocuklara değer aktarımında önemli etkileri bulunan dedeler için bir dede olarak Hız. Peygamber'in rol model alınması, günümüz dünyasında yaşanan çocuk problemleri ile aile içi huzursuzlukların azalmasına önemli katkılar sağlayacaktır.

Dinî ilimler bağlamında Hız. Peygamber'in çocuklarla ilişkisi üzerine oldukça fazla ilmî çalışma yapılmış olmasına rağmen, müstakil olarak torunlarıyla ilişkisi ve nasıl bir dede olduğu konusunda aynı durum söz konusu değildir. Bir dede olarak Hız. Peygamber'in bu yönü üzerine dinî ilimler başta olmak üzere; psikoloji, sosyoloji, eğitim ve davranış bilimleri alanlarında da bilimsel çalışmaların yapılması gerekmektedir.

Hız. Peygamber, ailesinin bütün bireyleriyle yakından ilgilenen aktif bir dede idi. İslam tarihi ve hadis kaynaklarındaki verilerden hareketle,

günümüz dedelerine rol model olacak böyle aktif bir dede profilini öne çıkaran güncele uyumlu bir siyer kitabı Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından hazırlanarak yayınlanmalıdır.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *Müsned*. thk
- Abdürrezzâk es-San'ânî. *el-Musannef*. 2. Bs, 11 Cilt. Beyrut: el-Meclisü'l-İlmî, 1403.
- Apak, Adem, "Örnek Dede Hz. Peygamber", Sonpeygamber.info. Erişim 19 Ekim 2020. <http://sonpeygamber.info/ornek-dede-hz-peygamber>.
- Arı, Mehmet Salih. "Üsâme b. Zeyd". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. Erişim 13 Ekim 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/usame-b-zeyd>
- Ay, Mehmet Emin. "Hz. Peygamber (s.a.s.) ve Çocuklar". Diyanet İlmi Dergi, Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.s.) -Özel Sayı- (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003), 161-180.
- Belâzürî, Ahmed b. Yahya b. Câbir. *Ensâbu'l-eşraf*. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1417/1996.
- Beyhakî, Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali. *Delâilü'n-nübüvve*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1405.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u's-şâbih*. nşr. Muhammed Züheyr b. Nâsır. 9 Cilt. Beyrut: Dâru Tavki'n-Necât, 1422/2001.
- Bûtî, Muhammed Saîd Ramazân. *Fıkhü's-sîre*. Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1426.
- Diyarbakrî, Hüseyin b. Muhammed b. Hasan. *Târîhu'l-hamîs fi ahvâli enfesi nefis*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, t.y.
- Ebu'l-Fidâ, İmâdü'd-Dîn. *el-Muhtasar fi abbâri'l-beşer*. 4 Cilt. Kahire: el-Matbaatü'l-Hüseyniyye, t.y.
- Fâlûze, Ebu İbrahim Muhammed İlyas Abdurrahman. *el-Mevsûatü fi sahihi's-sîreti'n-nebeviyye*. Mekke: Metâbiu's-Safâ, 1423.
- Fiğlalı, Ethem Ruhi. "Hüseyn". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. Erişim 12 Ekim 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/huseyin>
- Halebî, Nureddin Ali b. İbrahim. *es-Sîretü'l-halebiyye*. 2. Bs, 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1427.
- Hamidullah, Muhammed. *İslam Peygamberi*. çev. Salih Tuğ. 2 Cilt. İstanbul: İrfan Yayıncılık, 1993.
- İbn Abdî'l-Ber, Ebu Ömer Yusuf b. Abdullah. *el-İstiâb fi ma'rifeti'l-esbâb*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî. Beyrut: Dâru'l-Ceyl, 1992.
- İbn Abdirabbih, Şihâbüddin Ahmed b. Muhammed. *el-'İkdü'l-ferîd*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1404.
- İbn Asâkir, Ebû'l-Kâsım Ali b. el-Hasen. *Târîhu dimeşk*. thk. Amr b. Ğarâme. 80 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1415/1995.
- İbn Ebû Bekr el-Endelüsî, Ebû Abdullah Muhammed b. Yahyâ b. Muhammed. *et-Tembîd ve'l-beyân fi makteli's-şehîd osmân*. thk. Mahmud Yuzuf Zayed. Katar: Dâru's-Sekâfe, 1405.
- İbn Hacer, Şihâbüddin Ahmed b. Ali el-Askalânî. *el-İsâbe fi temyîzi's-sahabi*. thk. Adil Ahmed Abdülmevcûd- Ali Muhammed Muavviz. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1415.

IV. OTURUM

- İbn Haldun, Ebu Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahman b. Muhammed. *Târîhu ibn haldûn*. thk. Halil Şehâde. 2. Baskı. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1408/1988.
- İbn Hazm, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed. *Cemheretü ensâbi'l-arab*. thk. Lecnetün mine'l-Ulemâ. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1403/1983.
- İbn Hişam, Ebû Muhammed Abdülmelik b. Hişam. *es-Siretü'n-nebeviyye*. thk. Ömer Abdüsselam Tedmürî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 2004.
- İbn Kayyım el-Cevziyye, Muhammed b. Ebî Bekr. *Zâdü'l-meâd*. 27. Bs, 5 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1415/1994.
- İbn Kesir, Ebû'l-Fidâ İsmail. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. thk. Ali Şîrî. Beyrut: Dâru İhyâi't-Terâsi'l-Arabî, 1408/1988.
- İbn Kuteybe, Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim. *el-Meârif*. thk. Servet Ukkâşe. 2. Baskı. Kahire: el-Heye'tü'l-Mısıriyye, 1992.
- İbn Mâce, Ebu Abdillah Muhammed b. Yezid. *Sünenü ibn mâce*. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabî, t.y.
- İbn Sa'd, Muhammed. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkadir Atâ. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1410/1990.
- İbn Tayfûr, Ebû'l-Fadl Ahmet b. Ebî Tâhir. *Belâğâtü'n-nisâ*. thk. Ahmed el-Elfî. Kahire, 1326/1908.
- İbnü'l-Esîr, İzzüddin Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed. *el-Kâmil fi't-târîh*. thk. Ömer Abdüsselam Tedmürî. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1417/1997.
- İbnü'l-Esîr, İzzüddin Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed. *Üsdü'l-ğâbe fi ma'rifeti's-sahabi*. thk. Ali Muhammed Muavviz- Adil Ahmed Abdülmevcûd. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1415/1994.
- İbnü'l-Verdî, Ömer b. Muzaffer. *Târîhu ibnü'l-verdî*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1417/1996.
- İsâmî, Abdülmelik b. Hüseyin. *Simtu'n-nücûmi'l-'avâlî fi enbâi'l-evâili ve't-tevâlî*. thk. Ali Muhammed Muavviz- Adil Ahmed Abdülmevcûd. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1419/1998.
- Kastallânî, Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr. *el-Mevâhibü'l-ledünniyye*. 3 Cilt. Kahire: el-Mektebetü't-Tevfikîyye, t.y.
- Kelâî, Süleyman b. Musa b. Sâlim. *el-İktifâ bimâtedammenehu min meğâzî Resûlillab*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1420.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri. "Seyyid". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. Erişim 12 Ekim 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/seyyid>
- Makdisî, Mutahhar b. Tâhir. *el-Bed' ve't-târîh*. 6 Cilt. Kahire: Mektebtü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, t.y.
- Makrîzî, Takiyyüddîn Ahmed b. Ali. *İmtâü'l-esmâ bimâ li'n-nebiyyi mine'l-abvâli ve'l-emvâli ve'l-hafedeti ve'l-metâ'*. thk. en-Nümeysi Muhammed Abdülhamid. 15 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1999.
- Martı, Huriye. "Ümmü Külsûm bint Ali". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. Erişim 10 Ekim 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ummu-kulsum-bint-ali>
- Merâğî, Ahmed b. Mustafa. *Tefsîru'l-merâğî*. 30 Cilt. Kahire: Şirketü Mektebeti ve Matbaati Mustafâ, 1946.
- Mersafî, Sa'd. *el-Câmiu's-sahibu li's-sireti'n-nebeviyye*. 6 Cilt. Kuveyt: Mektebetü İbn Kesir, 2009.
- Muhammed Mellâh, Ebu Abdurrahmân. *et-T'alik ale'r-rabiki'l-mahtûm*. İskenderiye: ed-Dâru'l-Âlemiyye, 2010.

- Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc. *el-Câmiu's-sahib*. Beyrut: Dâru lhyâi't-Terâsi'l-Arabi, t.y.
- Nevevî, Ebu Zekeriyye Muhyiddîn Yahya b. Şeref. *Tehzîbü'l-esmâi ve'l-luğât*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, t.y.
- Nüveyrî, Şihabuddin Ahmed b. Abdilvehhab. *Nihâyetü'l-ereb fi funûni'l-edeb*. 33 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kutubi ve'l-Vesâik, 1423.
- Özkan, Halit. "Zeyneb bint Ali". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. Erişim 12 Ekim 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/zeyneb-bint-ali>
- Sâid Havvâ. *el-Esâs fi's-sünne*. 3. Bs, 4 Cilt. Kahire: Dâru's-Selâm, 1995.
- Sibt İbnü'l-Cevzî, Şemsüddîn Ebu'l-Muzaffer. *Mirâtü'z-zemân fi tevârîhi'l-a'yân*. 23 Cilt. Dımeşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2013.
- Taberî, Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Târîhu'r-rusul ve'l-mulûk*. 2. Bs. 11 Cilt. Beyrut: Dâru't-Terâs, 1387.
- Tilimsânî, Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdullah. *el-Cevheretü fi nesebi'n-nebiyyi ve eshâbihi'l-aşera*. thk. Muhammed et-Tuncî. Riyad: Dâru'r-Rifâî, 1403/1983.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa. *Sünenü't-tirmizî*. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslami, 1998.
- Uraler, Aynur. "Ümmü Külsüm", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. Erişim 21 Ekim 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ummu-kulsum>.
- Varol, Mehmet Bahaüddin. *Hiz. Hasan*. Konya, 2010.
- Yahya, Maabdeh. "er-Riâyetü'l-ilâhiyye li'n-nebi (kable'n-nübüvve) ve i'dâdühü li'n-nübüvve ve derûrihâ fi binâi'ş-şahsiyyeti'l-İslâmiyyeti'l-mu'âsira". *Hadıth*. 3 (2019): 163-187.
- Zehebî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Siyer-u a'lâmi'n-nübelâ*. 3. Bs. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985.
- Zübeyrî, Musa'b b. Abdullah b. Musa'b. *Nesebu kureyş*. thk. Lili Brunfesal. 3. Bs. Kahire: Dâru'l-Meârif, 1953.

OTURUM BAŞKANI- Değerli Hocam, biz teşekkür ediyoruz. İki sebepten ötürü sizlere teşekkür ediyoruz; birincisi vakti çok iyi kullandınız, tam zamanında, size ayrılan sürenin sonunda tebliğinizin sunumunu bitirdiniz, bunun için teşekkür ediyoruz. İkincisi de, Hazreti Peygamber'in (s.a.s.) bir eş olarak, bir baba olarak, bir komutan olarak, bir devlet başkanı olarak kitaplarımızda çokça değerlendirmesine rastlıyoruz ama bir dede olarak onun rol modelliği ve örnekliği konusunda çok fazla çalışma yok. Bu anlamda tebliğinizin sempozyuma orijinal bir katkı sağladığını ifade etmek istiyorum. İnşallah bunlar tabii ki yayınlanacak, bu süreç içerisinde belki farklı dillerde de yayımlanmak suretiyle inşallah etki alanı genişleyecek ve dikkat çekmiş olduğunuz hususları inşallah geniş kitlelere böylelikle ulaştırmış olacağız.

Ben fazla vakit kaybetmeden, ikinci olarak hemen iki akademisyen hocamızın, Gaziantep Üniversitesi Eğitim Fakültesi ve İlahiyat Fakültesinden iki hocamızın ortaklaşa hazırlamış oldukları Çocukta Dinî İnançın İnşasında Soyut Kavramlar Yerine Hazreti Peygamber Örneği... Bu da fevkalade önemli. Ben tebliği okudum. Doç. Dr. Mustafa Ünverdi ve Doç. Dr. Mehmet Murat hocalarımıza ben sırasıyla inşallah söz vermek istiyorum. Süreyi, oturum başkanı olarak bir kez daha hatırlatmak istiyorum, hocalarımızın 10'ar dakikalık süresi var.

Buyurun Hocam.

Doç. Dr. MEHMET MURAT (Gaziantep Üniversitesi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi)- Bütün katılımcılara, izleyicilere ve bu organizasyonu yapan, emeği geçen herkesi saygıyla selamlıyorum. Ben Mustafa Hocamdan önce sözü aldım çünkü asların biraz daha sonra konuşacağını düşünüyorum. Bu sunumun baş kahramanı bana göre Mustafa Ünverdi hocamdır. Ben psikolojik danışma ve rehberlik alanında hocayım. Psikolojik danışman olmam hasebiyle çocukların gelişim özellikleri, öğrenimi gibi konularda çalışıyoruz. Ben birazcık çocukların öğrenmesi, soyut somut kavramları, kimliklerinin oluşması, 0-6 yaştaki temel krizlerden sürem elverdiği ölçüde söz edip, sözü Üstat Mustafa Ünverdi Hocama bırakmak istiyorum.

ÇOCUKTA DİNÎ İNANCIN İNŞASINDA SOYUT KAVRAMLAR YERİNE HZ. PEYGAMBER ÖRNEKLİĞİ

Mustafa ÜNVERDİ* - Mehmet MURAT**

Öz

Bu bildirinin amacı, çocuklarda dinî inancın teşekkül sürecinde Allah, melek, şeytan, ahiret, cin gibi gaybî/soyut ve metafizik kavramlar yerine Hz. Peygamber'in (s.a.s.) merkeze alınması gerektiğini ortaya koymaktır. Her doğan çocuğun bir fitratla doğduğu ancak anne-baba ve çevresel faktörlerden dolayı ilerleyen süreçte, çocuğun farklı dinlere intisap edebileceği şeklindeki nebevi bilgi/uyarı, bilinen bir hakikattir. İnsan yapısal olarak İslam'ı kabule yatkındır. Ne var ki yeni neslin fitrata ne derece uygun bir yerde olduğu tartışılır. Aslında dinî inancın çocukluk çağından itibaren teşekkül ettiğini ve ilerleyen yaşlarda kanıksandığını ya da zayıfladığını söyleyebiliriz. Çocukluk düzeyi, soyut düşüncenin en zayıf olduğu dönemdir. Çocuk varlıkları benzetmelerle ve örneklerle anlayabilmekte ve dinî inanç ile ibadetlere dair ilk oluşum taklit düzeyinde başlamaktadır. Bu aşama dinî ve pedagojik açıdan doğru biçimde şekillenmediğinde birtakım sorunlar artık kaçınılmaz hale gelmektedir. Örneğin çocuğa dini sevmesi ve daha "dindar" olması için sıklıkla Allah'ın otoritesini hatırlatmak, çocuğu -eğitimle engellenemeyen- kötü davranışlardan men etmek için Allah'ın (günahkârları) yakıcı gücünü bir sopa gibi kullanmak aslında dinî inancın hiç de sağlam temellere oturtulmadığı anlamına geldiği gibi bazen de çocukta ruhsal travmalara yol açtığı bilinmektedir. Mâmafih dinin gaybî/ metafizik alanını çocuk terbiyesinde kullanmak son derece risklidir. Din, bir yönüyle gayba iman üzere inşa edilir. Hatta dinî inanç gayba iman üzerine inşa edilmiştir, denilebilir. Tüm metafizik

* Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

** Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi.

unsurlar insanın soyut düşünme kabiliyeti ile anlaşılabilir. Ne var ki pedagojik açıdan henüz soyut düşünme kabiliyeti gelişmemiş olan çocuğa bunlardan söz etmenin sonuçları tartışmalıdır. O hâlde çocuğun her şeyi somut nesnelere anladığı bir dönemde onu dinden uzak mı tutmalıdır? Elbette hayır: “Ağaç yaşken eğilir”. Yukarıda zikredilen nebevi uyarı ile dinî inancın doğası ve gerekliliği, erken yaşlardan itibaren çocukla dini bir şekilde buluşturmak gerektiğini gösterir. Çocukta dinî inancın oluşmasında onun anlama düzeyine uygun şekilde hareket etmek mühimdir. Bu, hem çocukların ruh sağlığı hem de dini dâba kolay ve sağlıklı biçimde algılamaları açısından önemlidir. İşte bu noktada Hz. Peygamber önemli bir role sahiptir. Çocuğa metafizik varlıkları anlatmak zordur. Ancak bizim gibi bir beşer olan Hz. Peygamber’i anlatmanın son derece kolay ve etkili olacağı düşünülmektedir. Bu nedenle dinî inançtan bigâne kalması düşünülemeyen çocukların dünyasına din, metafizik/gaybî unsurlarla değil, Hz. Peygamber örneği ile girmelidir.

Tebliğde çocuklara yönelik din eğitimi ve çocuk terbiyesinde soyut/metafizik kavramlar yerine Hz. Peygamber örneğine yer verilmesi gerektiği dinî ve pedagojik açıdan temellendirilmeye çalışılacaktır. Bu bildiride, Diyanet İşleri Başkanlığının çocuklara yönelik eğitim ve yayınlarına muhteva ve dil açısından katkı sağlanması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Din Eğitimi, Kalam, Sünnet, Çocuk Terbiyesi, Peygamber Örneği

Giriş

Her ana-baba evladının iyi bir insan olması için türlü imkânları seferber eder. Zira çocuk sahibi olmak kadar hayırlı evlat yetiştirmek de önemlidir. Hz. Peygamber anne babalara çocuklarının sorumluluğunu yüklemiş ve “hepiniz çobansınız, hepiniz güttüklerinizden sorumlusunuz” buyurmuştur.¹ Ancak günümüz bilişim ve teknoloji çağında artık çocuklarla iletişim kurmak ve onları istediğimiz ahlak ölçülerine göre yetiştirmek daha zor görünüyor. Zira çocuğun dünyasına hitap eden binlerce faktör var ve ebeveynler elbette bunları kontrol etmekte zorlanacaktır. Bununla birlikte her şeye rağmen görünen o ki, hâlen çocuğun ilk eğitim yuvası ana-baba ocağıdır ve aile büyükleri çocuğa belli bir yaşa kadar etki eden birincil unsurdur.

Çocuğun iyi bir kişiliğe sahip olması ve ahlak kurallarına riayet etmeyi öğrenmesinin önemli bir boyutu dinî terbiyedir. Dini terbiye, dinî referanslarla yapılan eğitim olarak kabul edilebilir. Çocuk gelişim sürecine bağlı olarak dinî olguyla ilişki kurar. Başta aile büyüklerinin inanç ve ibadetleri ile sosyal hayatta kendisini gösteren dinî ritüeller, semboller ve kurumlar aracılığıyla çocuk din olgusuyla karşılaşılır. Bu noktada anne-babanın çocuğu eğitme ve onun ahlakını güzelleştirme görevi vardır: “*Ey iman edenler, kendinizi ve eblinizi cehennemden koruyun...*” (Tahrim 66/6)

Toplumumuzda çocuk terbiyesi ve çocuğa din eğitimi verme isteği müsellemidir. Bu nedenle gerek Diyanet İşleri Başkanlığına gerekse özel vakıflara bağlı Yaz Kur’an Kursları binlerce her yıl binlerce öğrenciyi ağırlamaktadır. Keza çocuklara yönelik dinî yayınların büyük ilgi gördüğü de bilinen bir gerçektir. Bütün bu çabalar, asırlardır İslam kimliğine mensup ve meftun olmuş bir toplumun, inancını sonraki nesillerle aktarmanın ve hakikati konusunda hiç şüpheye düşmediği dinini yaşatmanın bir çabası gibidir. Atalarımızın “Ağaç yaşken eğilir” dediği gibi çocuklara küçük yaşlardan itibaren inanç, ibadet ve ahlak eğitimi vermek onları geleceğe daha iyi hazırlama adına önemlidir. Çocukluk evresi, insanın kişiliğinin oluştuğu ve karakter yapısının temelini aldığı dönem olarak kabul edilir. Eğer bu dönemde çocuğa ahlakın güzel özellikleri

¹ Buhârî, “Cumâ”, 11.

kazandırılırsa, çocuk bir ömür boyunca bu temel üzerine yaşayacaktır. İşte dinî inanç da çocukta bu dönemde aşılır ve çocuk yaratıcısı hakkında ilk bilgileri alır. Bununla birlikte bu tebliğde çocuğun pedagojik açıdan dinî inançla ilk temasının hangi düzeyde olması gereği tartışılacak ve bu konuda Hz. Peygamber örneği önerilecektir.

Bu bildiride Mevlid-i Nebi haftasının amacına yönelik olarak çocukta dinî inancın inşasında soyut kavramlara ağırlık vermek yerine Hz. Peygamber örneğinden hareket etmenin gerekliliği işlenecektir. Nitekim çocuğun anlama düzeyinin üzerinde veya dışında bilgilendirmeler kimi zaman çocukta psikolojik travmalara neden olabilmektedir. Bu nedenle çocuğa örnek teşkil edecek kişi ve kişiler tercih etmelidir. Esasen kaç yaşında olursa olsun her insan bir model ihtiyacı hisseder. Bilginin en doğru biçimde anlaşılması ve uygulanması için bir örnekle desteklenmesi gerekir. Bu anlamda Müslüman da bir modele veya örneğe ihtiyaç duyar. Bu noktada en iyi örneğin Hz. Muhammed (s.a.s.) olduğunda bütün mü'minler ittifak hâlinindedir. O tarih içerisinde vahyin ete kemiğe bürünmüş halidir. Kur'an bazen onun beşeri yönüne vurgu yaparak peygamberin insanlar içinden çıkarılmış normal bir kişi olduğunun altını çizer: “Senden önce gönderdiğimiz bütün peygamberler de hiç şüphesiz yemek yerler ve çarşılarda dolaşırlardı” (el-Furkan, 25/20). Onun evde bir baba, torunlarına dede, mahallede komşu, savaşta komutan, siyasette lider olması, farklı insani rolleridir. Onu diğer insanlardan ayıran ise Allah'tan vahiy alması ve bunu insanlara tebliğ etmesidir.² İşte bu tebliğde çocuk yetiştirmede Hz. Muhammed (s.a.s.) örneği ile hareket etmenin imkânı ve yararları ele alınacaktır.

1. İdeal Bir Çocuk Terbiyesinin Başlangıcı: Mutlu Aile Yuvası

Çocuklar içinde buldukları cemiyetin geleceğidir. Mutlu çocuk neşeli aile, neşeli aile sağlıklı toplum, sağlıklı toplum ise güvenli gelecek demektir. Ailede, toplumda ve toplumların geleceğinde bu kadar önemli olan çocukların iyi yetiştirilmeleri elbette büyük önem taşımaktadır. Çocukların iyi yetiştirilebilmelerinin bir takım ön koşulları bulunmaktadır. Bunlardan ilki bir birini evlenmek için tercih eden ya da birbiriyle evlenmeye teşvik edilen hatta yer yer de zorlanan kişilerin birbirlerini gerçekten sevmeleri gerekir. Bu sevginin temelinde; “Yaratılanı

² Cemaleddin Vatandaş, “İnsanlığın Model İhtiyacı ve Hz. Peygamber'in Örneği Üzerine”, Cahiliye Toplumundan Günümüze Hz. Muhammed Sempozyumu (Konuya: Fecr Yayınları, 2007) 301-313.

severiz yaratandan ötürü” diyen Yunus Emre’nin felsefesi olabileceği gibi ilahî aşkın yansıması da olabilir. Eşler evlenmeden önce birbirlerini yeterince tanımalı ve sağlıklı karar vermelidirler. Evlendikten sonra ise eşlerin çocuklarının annesi/babası olmayı hak edip etmediklerini yeniden gözden geçirmelidirler. Her şey yolunda gitti varsayalım, artık çocuk isteme zamanı gelmiş ise önce annenin fiziksel/ruhsal sağlığı gözden geçirilmelidir. Daha sonra ailenin ekonomi yönetimi ele alınmalıdır. Aile çocuk istiyorlar ise yüksek taksitli borçlanmalara girmemelidirler. Çünkü ekonomik zorluklar ailenin varlığını bile tehdit etmektedir. Belki de kişiler evlenmeden evliliğe hazırlık okuluna kayıt olmalılar. Evliliği tehdit eden ekonomik sosyal ve psikolojik etmenler konusunda eğitilmelidirler.

Birbirini seven mutlu çiftler çocuk istediler, Allah da nasip eti. Artık zorlu ve önemli bir hamilelik süreci başladı demektir. Psikologlar hamileliğin ilk üç ayını, doğum sonrası 0-6 yaş aralığını ve ergenlik dönemlerini kritik dönem olarak kabul ederler. Evlilik öncesinde sevgi öncelikli olarak vurgulandı ancak adayların genetik uyumları da çok önemlidir. Genetik uyum kavramı ile kalıtsal hastalıklar genlerle taşınan meseleler anlatılmak istenmektedir.

Bebek dünyaya geldiğinde artık potansiyel bakımından zengin, beceri bakımında fakir bir canlıyla karşı karşıyayız. Bebekteki bu zengin potansiyel uygun/sağlıklı çevre ortamında beceriye dönüşmesi gerekmektedir. Belki de anne baba burada kendini daha sorumlu hissetmektedir. Bebeğe/çocuğa dönük hizmetler onun potansiyelinin kendine, ailesine içinde yaşadığı topluma ve hatta insanlığa faydalı becerilere dönüşmesi bakımından büyük önem arz etmektedir. Çocukta kaş yapayım derken göz çıkarmamak gerek. İyi niyetli verilen birçok emek, çocuğun gelişimini tehdit edebilmektedir. İyi niyetli olmak gerekli ancak bu, yeterli değildir. Çocuk gelişimi ve eğitimi konusunda yeterli bilgi ve beceriye de sahip olmak elzemdir.

2. Çocuk Eğitiminde Yöntem Sorunu

Çocuk eğitimi ilk planda anne-babanın görevi olduğundan çocuk sahibi olmaya karar veren ebeveynin ilk andaki kararlılıkları, çocuk yetiştirmeye dair eğitim durumları ve çocuk sahibi olmada sevgiye dayalı duygusal hazır bulunuşları önemlidir.

Psikoloji ilmi bebeklerin temel ihtiyaçlarının karşılanma biçiminin onların psikolojilerini de etkilediğini belirtmektedir. Burada annenin ya da bebeği bakan kişinin beden dili ve tutumları çok önemlidir. Bebeğin

temel ihtiyaçlarını karşılarken olumlu bir beden diline ve güzel sözlerle de ihtiyaç vardır. Zorlama yapılmamalıdır. İhtiyaçlar yaşanmadan karşılanmamalıdır. Yani acıkmadan yemek vermek gibi. Her çocuğun kendine özgün yapısı vardır. Aile bu yapıyı dikkate alarak ihtiyaçlarını karşılamalıdır. Kendi zihinlerindeki modele göre çocuğa muamele yapmamalıdır. Çok sakıncası olmasına karşın bazı aileler kusturuncaya kadar yemek vermeye çalışmaktadırlar. Anne baba ve bebeğin çevresindeki kişiler bebekte ayna görevi görmektedirler. Bu kişilerin yüzlerine bakarak bebek kendi ruh hâlini düzenlemektedir. Buradan hareketle bebekle ilgilenecek kişilerin buna hazır olması gerekir. En azından aynaya bakıp kendi beden dillerinin o anda bebekle ilgilenmeye müsait olup olmadığına doğru karar vermelidirler. Müsait değil ama bebekle ilgilenmek zorunda iseler ellerini yüzlerini yıkayabilirler, derin nefes alabilirler. Kendileri aç ise bir bardak süt/meyve suyu içebilirler. Kendileri ile olan ilişkileri bebekleri ile olan ilişkilerinde temel belirleyici olacaktır. Kısaca çocuğum için zorluklara katlanıyorum yerine çocuğum için kendi koşularımı düzeltiyorum diye düşünmek gerekir. Çocukların yüksek seslerden ve ani silkmelerden olumsuz etkileneceğini ve hatta sarsılmış bebek sendromu yaşayabileceğini de unutmamak gerekir.

Çocukların iki yaş civarında tuvalet kontrolünü öğrendiklerini dikkate alırsak tuvalet eğitiminde acele etmemek gerekir. Eğitim de temel kural: “Olgunlaşma olmadan öğrenme olamaz”. Olgunlaşmayı; vücut organlarının kendilerinden beklenen gelişim görevlerini yerine getirebilecek gelişim düzeyine erişmesi olarak tanımlamaktayız. Çocuğun gelişimi dikkate alınmadan yapılan öğretim çabaları çocukta; öğrenilmiş çaresizliğe neden olabilmektedir. Bu durum ilerdeki başarısızlığın temelini oluşturmaktadır. Öğrenilmiş çaresizlik; ben başaramam inancının bilinçaltına yerleşmesidir. Bu inanç; rahatlıkla yapabileceği şeyleri bile denememeye neden olabilmektedir. Dolaysı ile daha sonraları bile potansiyeli kullanmamaya neden olmaktadır. Bundan dolayı çocukların yaş gruplarının gelişim özelliklerini bilmek ve ona göre eğitim programlarını ayarlamak gerekir.

Çocukların her şeyi sorguladıkları 3-4-5 yaşları vardır. Bu dönemler öğrenmeye en açık oldukları dönemler olarak yorumlanır. Eğitimciler soru sormayı öğrenmenin başlangıcı olarak görürler. İnsanın doğasında olan incelemek, araştırmak ve keşfetmek merak duygusu ile beslenmektedir. Çocuk soru sorarak merak ettikleri hakkında doğru ve sağlıklı bilgi almaya çalışmaktadır. Bu nedenle çocukların sordukları şeyler hiç evirip çevrilmeden olduğu gibi açıklanmalıdır. Burada en önemli olan şey sormadıkları şeyleri ilerde lazım olur diye kendi aklımızdaki şekli ile

açıklamamak gerekir. Çocukların sordukları şeyler gelişim düzeylerine uygun olan şeylerdir. Sordukları kadarı ile açıklamak gerekir. Açıklama sınırlarımız çocukların sordukları kadarla sınırlı kalmalıdır. Çocuklar sordukları şeylerden dolayı ayıplanıp eleştirilmemelidirler. Sorularının arkasındaki düşünceyi anlamaya çalışmak gerekir. Çoğu kez bizim anladığımız ile çocukların anlamak istedikleri birbirinden farklı olmaktadır. Çocuklarla öyle bir diyalog içinde olmalıyız ki çocuklar akıl edebildiklerini sorsunlar. Merak ettiklerin ve öğrenmek istediklerini sorsunlar. Çocuklar ile ilişkilerde biz yetişkinler az konuşmalıyız. Konuşmak tek taraflı bilgi aktarmak yerine çocuğun zekâsını kullanacağı, açıklamalar yapacağı sorular sormalıyız. Sorularımız onların düşüncelerini anlamaya yönelik olmalıdır. Çocukların düşünme biçimlerini öğrenebilirsek buradan hareketle onların pek çok şeyi öğrenmelerini sağlayabiliriz. Kısaca “çocuğa göre”li ve “çocukla birlikte” ilkelerini merkeze almalıyız. Çocuğa göreli derken; onun potansiyelini, gelişim özelliklerini ve ilgilerini dikkate alan bir yaklaşım kastedilmektedir. Çocukla birlikte derken ise onunla iletişim kurabilen bir yaklaşımdan söz edilmektedir. Çocukla iletişim kurabilmenin en önemli yolu onun biz yetişkinleri idol (model), örnek yetişkinler olarak görmelerinden geçmektedir. Çocuklar ile sağlıklı iletişim, kendimizle kurduğumuz iletişime bağlıdır. Kendimiz ile aramız iyi olmalı. Erdemli ve örnek alınabilecek davranışlarımızı arttırmaya çalışmalıyız. Öncelikli kendimiz ile daha sonra da eşimiz ve sevdiklerimiz ile anlamlı bir iletişime sahip olmalıyız.

Çocukların algı düzeyi onların gelişim aşamalarına göre değişir. Onların yaş seviyelerine nasıl bir din eğitimi almaları gerektiği ve bu din eğitiminin yöntemi eğitimciler tarafından farklı kuramlara konu olmuştur.³ Kabul edilen gelişim aşamalarına göre ilk çocukluk dönemi (2-6 yaş) itibariyle çocuk kavramlara anlam yüklemeye başlar. Ancak bu dönemde çocuğun kavramları algılaması yeterli düzeyde değildir. Buna ek olarak kavram algısı soyut düzeye erişmez. Son çocukluk döneminde ise (7-13 yaş) çocukta kavramları daha doğru ve yerli yerinde algılama yetisi gelişir. Ancak soyut anlama kapasitesi hâlen gelişmiş değildir. Çocuklar kavramları ancak somutlaştırarak öğrenebilirler. Çocuklarda soyut kavramların anlaşılma yaşı olarak 10-12 olarak ifade edilmektedir.⁴

³ Bk. Aybiçe Tosun-Kübra Yıldız, “Erken Çocukluk Dönemi Din Eğitimi Yaklaşımları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz”, *Amasya İlahiyat Dergisi*, 12/2 (Haziran/2019), 121-151.

⁴ Eser Ölçer, *Çocuk ve Her Şey*, (İstanbul: Sokak Kitapları Yayınları, 2011), 34-35, 105-106.

Çocuklarda soyut anlama yeteneği zayıf olduğundan din öğretiminde onların anlama düzeylerine daha uygun olan dinî kişilikler ve semboller ön plana çıkarılabilir. Hz. Peygamber'in yanı sıra sahabe ve İslam büyükleri, cami, minare, ezan, bayramlar, ibadetler vs. çocukta dinî inancın oluşmasında önemli yapı taşları olarak görülebilir. Ancak bu, çocuklara hiç Allah'tan bahsetmemeli anlamına gelmemelidir. Özellikle çevresindeki varlıkları keşfeden bir öğrenci gibi olan çocukta, evren ve yaratıcı ilişkisi üzerinden Allah hakkında bilgi verilmeli ancak bu, çocuğun anlayabileceği bir şekilde sunulmalıdır. O hâlde çocukluk düzeyinde Allah inancının nasıl verilmesi gerektiği öne çıkmaktadır.⁵ Erken dönem çocuklukta Allah inancı son derece önemli bir yer tutar. Zira çocuk varlığı Allah ile ilişkilendirerek anlamlandırma kabiliyetini küçük yaşlardan itibaren edindiğinde bu onun dinî ve ahlaki gelişimi için güçlü bir başlangıç olacaktır. Bununla birlikte erken dönem çocuklukta din eğitiminin çocukta ilgi uyandırma ve kutsallık hissini açığa çıkarma niteliğinde olması önerilmiştir.⁶

Çocukların sağlıklı bir terbiye ile büyümeleri için aile ortamında sevgi, şefkat ve güven duygusunu hissetmeleri gerekir. Hz. Peygamber'in "Kimin çocuğu varsa -onunla- çocuklaşsın" dediği rivayet edilir.⁷ Böylece o, çocuğun seviyesine inmeyi ve onu hoş tutmayı temel bir kural hâline getirmiş ve çocuklarla iyi bir iletişim kurmuştur.

3. Ailede Temel Bir Görev: Çocuğa Dini Terbiyenin Verilmesi

Çocuklarla doğru bir iletişim kurma becerisi gösteren ana-baba için kaçınılmaz görevlerden birisi çocukta dinî inancın inşa edilmesidir. Din insanları en güzel yola ileten bir çağrı olduğuna göre, hiçbir ebeveyn bu gerçeği göz ardı etmek istemez.

İslam eğitim tarihinde konunun ileri düzeyde tartışıldığını, kurumsal örgütlemelere gidildiğini ve teolojik temellendirmelerin yapıldığını söylememiz gerekir. İslam eğitim tarihinde Suffa, Küttab ve Sıbyan Mektepleri çocuğa din eğitimi sunan önemli kurumlardır. Ayrıca İbn Sina (ö. 428/1037), İbn Miskeveyh (ö. 421/1030), Gazâlî (ö. 505/1111) ve İbn Haldun (ö. 808/1406) gibi teorisyenler de küçük çocukların din eğitimi

⁵ Ölçer, *Çocuk ve Her Şey*, 125-129.

⁶ Cemil Oruç, "Erken Çocukluk dönemi Din Eğitimi: Teorik Çerçeve, Yaklaşımlar ve Uygulama Örnekleri", *Yeni Türkiye*, 58 (2014), 622, 633.

⁷ İbn Mahled, *Ahbârü's-Sıbyân*, s. 135 ; Hayati Hökekleli, "Hz. Peygamber'in Çocuk ve Gençlere Yaklaşımı", *Hz. Muhammed ve Gençlik Sempozyumu 1992* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1995), 48.

konusunda önemli çalışmalar yapmışlardır. İslam kurumlar tarihine baktığımızda Hz. Peygamber'in Mekke'den Medine'ye hicretinden sonra inşa ettiği Mescid-i Nebevi'nin bir bölümünün çocukların eğitimine ayrıldığı görülmektedir.⁸

İnsanın dinî sorumluluğu onun akıl baliğ olduğu dönemden itibaren başlar. Bunun naklî dayanağı Allah'ın Hz. Peygamber ve onun aracılığıyla tüm ümmete şu emri olarak kabul edilebilir: *"Ailene namazı emret. Kendin de onda kararlı ol. Senden rızık istemiyoruz, bilakis seni biz rızıklandırıyoruz. Güzel sonuç takva iledir"* (Tâhâ: 20/132). Hz. Peygamber bu ayet indikten sonra kızı Fatıma (r.a.) (ö. 11/632) ve damadı Ali'yi (r.a.) (ö. 40/661) -evlerinin kapısına kadar giderek- sabah namazına uyandırmaya başlamıştır. Bu açıdan bakıldığında insanın çocukluk döneminde dinî bilgiler ve uygulamalarla tanışması onun lehinedir. Çocuk eğer küçük yaşlardan itibaren eğitilmişse bunun yararını akıl baliğ olduğunda da görür. Ancak daha önceki yaşlarda güzel terbiye edilmez, kötü sözlere alış, gününü oyun ve eğlence ile geçirir, istediğini yer içer, istediğini giyer, har vurur harman savurursa, duvarın kuru toprağı kabul etmemesi gibi bu çocuk da hakikatleri kabul etmez. Bu nedenle çocuğun erken yaşlardan itibaren dinî inanç ve ahlakın güzel hususiyetleriyle tanışması gerekir.⁹

Mutlu bir evlilikle yuva kuran çiftler, Allah'ın lütfuyla emanet aldıkları çocuğu en güzel şekilde yetiştirmek durumundadırlar. Çocuk yetiştirmek, ne sadece onun bedensel ve hayati ihtiyaçlarını temin etmekten ibarettir ne de sadece çocuğun ileride iyi bir meslek sahibi olması için gerekli okul ihtiyaçlarını karşılamaktır. Bilakis çocuğun bu dünyada ve ahirette saadetini sağlayacak tüm bedensel ve ruhsal ihtiyaçlar dikkate alınmalı, çocuğun din eğitimi ihmal etmemelidir. Kur'an, kişinin ana-babasına iyilikle muamele etmesini emrettiği ayetlerinde, evladın ana-babası için nasıl dua etmesi gerektiğini de beyan eder ve bir bakıma ebeveynin sorumluluğuna da gönderme yapar: *"Ve ey Rabbim! 'Onların beni küçükken sevgi ve şefkatle besleyip büyüttükleri gibi, Sen de onlara merhamet eyle!' de."* (el-İsrâ, 17/24).

Allah Resûlü (s.a.s.) bu konuda meşhur hadis-i şerifinde ana-babanın görevini şöyle hatırlatır: "Hepiniz çobansınız ve hepiniz emriniz altındakilerden sorumlusunuz."¹⁰ Hz. Peygamber (s.a.s.) ayrıca çocuklarının yetişmesine ihtimam gösteren ana-babaları övmüş ve "Bir

⁸ Oruç, "Erken Çocukluk dönemi Din Eğitimi", 623.

⁹ Gazzâlî, *İhya-u Ulûmi'd-Din*, Çev. Ahmed Serdaroğlu (İstanbul: Bedir Yay., t.y.), 3/165-169.

¹⁰ Buhârî, "Savm", 10.

baba, çocuğuna iyi terbiyeden daha değerli bir armağan vermemiştir”¹¹ buyurmak suretiyle, çocukların güzel bir şekilde terbiye edilmelerinin ehemmiyetine işaret etmiştir. Bunun dışında Hz. Peygamber küçüklükte verilen terbiyenin taş üzerine nakış gibi olacağını belirtmiştir. Bu yüzdendir ki yeni doğanın kulağına ezan okunur ve küçük yaştan itibaren Kur’an’dan sureler ezberletilir.¹²

Ebû Mansûr el-Mâtûrîdî (ö. 333/944) Bakara suresi 220. ayeti yorumlarken, şöyle der: “Yetimleri himaye etmek ve terbiye etmek nasıl topluma bir görev ise öz çocuklarını terbiye etmek ve onlara dinî eğitim vermek de ana-babaya bir ödevdir. Ebeveyn, çocuklarının sosyalleşmesini sağlamada sorumlu oldukları gibi onlara namaz kılma alışkanlığı kazandırmakta da sorumludur.”¹³

Dinî gelenekten günümüze kadar bilgiler çocuğun dinî eğitiminin bir tercih meselesi değil, önce anne-baba üzerine sonra da topluma ait bir vecibe olduğunu göstermektedir. Bu nedenle ana-babalar (eğer onlar yoksa toplumda ilgili kurumlar) çocuklara temel eğitimin yanı sıra dinî terbiyeyi de vermeli, söz ve davranışları ile onlara hayatın gerçek anlamını ve gayesini göstermek için ellerinden gelen gayreti göstermelidirler. Çocuklarının İslam toplumunun dindar, dürüst ve vicdanlı birer üyeleri olabilmeleri için, onlara iyi bir terbiye vermek mü’minlerin ahlaki, dinî ve sosyal görevleridir. Böylece yeni nesiller her iki dünyada nimetlere ve mutluluklara kavuşurlar. Fakat bu noktada hiçbir zaman cebr ile hareket etmemeli, bütün gayretlerine rağmen çocuklarını dinî konularda ikna edemiyorlarsa onları kendi kararları ile baş başa bırakmalıdır. Ancak çocuklarının dinî tercihlerinin akıbetini de uyardıktan kaçınılmalıdır.¹⁴

4. Çocukta Dinî İnancın Oluşması

4.1. İnancın Doğası: Gayba İman

Çocukta dinî inancı tesis etme söz konusu ise, inancın doğası ve çocuğun algısı ilişkisini dikkate almamız gerekir. Bu nedenle öncelikle inancı oluşturan maddeleri incelediğimizde akaid esaslarının büyük oranda fizik âlemin dışında olduğunu görürüz. Dinde inanılması gereken hususların aslı gaybî esaslardır. Allah’ın zatı ve sıfatları, melek, ahiret ve

¹¹ Buhârî, “Birr”, 33.

¹² İbrahim Canan, “Kur’an’da Çocukla İlgili Meseleler” *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8 (1988) 19-42.

¹³ Mâtûrîdî, *Tevilatü'l-Kur’an*, 2/27.

¹⁴ Adem Apak, “Hz. Peygamber’in Çocuklarla İlişkileri Üzerine Tespit ve Değerlendirmeler”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19/1(2010) 43-67.

ahirete dair hâllerin tümü gayb niteliğinde olup algılanması ve tam anlamıyla bilinmesi mümkün değildir.¹⁵ Bunun dışında peygamberler ve onlar inmiş olan kitaplar da tarihin eski dönemlerinde kalmış olmaları hasebiyle gaybidir. Gayb, esas olarak duyularla algılanamayan ve gözle görülemeyen demektir. Ayrıca insanın bilgisi dışında kalan şeyler için de gayb kelimesi kullanılır.¹⁶ Kur'an-ı Kerim'de de gayb daha çok "duyu idrakinin ötesinde bulunup zorunlu akli bilgilerle bilinemeyen ve bilgisi sadece Allah'a ait olup vahiy yoluyla peygamberlere açıklanan muhteva" olarak zikredilir.¹⁷ Allah, melek ve ahiret hem duyular aleminin dışında kalana hem de aklın tam olarak anlamaktan aciz olduğu varlıklardır. Gayba iman, inanılan şeylerin uzağında, onları görmüyor, işitmiyor ve algılamıyor olmasına rağmen imandır.

Kur'an Allah'ın varlık açısından alemde tamamen farklı olduğunu ve görünen, algılanan hiçbir şeye benzemediğini şöyle beyan eder: "[O'dur] gökleri ve yeri yoktan var eden. O, nasıl ki hayvanlar arasında eşler [bulunmasını] irade etmişse size de kendi cinsinizden eşler vermiştir ve sizi böylece çoğaltıp durmaktadır: [ama] hiçbir şey O'na benzemez..." (eş-Şûrâ 42/11). Burada "Hiçbir şey O'na benzemez" ifadesi, O'nun mevcut olan veya olabilecek her şeyden yahut insanların düşünebileceği, hayal edebileceği veya tanımlayabileceği şeylerden köklü bir "farklılık" -yalnız sıfatlardaki farklılık değil- taşıdığına işaret eder. Bu ayet "Hiçbir şey O'na denk değildir" (el-İhlâs 112/4) ayeti ile birlikte düşünüldüğünde, varlık olarak Allah ve âlemin nasıl bir farklılık içinde olduğu ve beşeri düşünce kategorilerinin tamamen dışında olduğu anlaşılır.¹⁸ Bunun sonucu olarak, O'nu veya O'nun "vasıflarını" tanımlamaya yönelik bütün teşebbüsler mantıki bir imkânsızlık ile karşı karşıya bulunurlar ve ahlaken/manen ise günah sayılırlar. O'nun tanımlanamazlığı gerçeği, Kur'an'da zikredilen Allah'ın "sıfatları"nın O'nun gerçekliğini sınırlamadığını, ama tersine, O'nun faaliyetinin kendi yarattığı evren üzerindeki kavranabilir/görülebilir etkilerini gösterdiğini açıkça ortaya koyar.¹⁹ Allah'ın hâdis-

¹⁵ Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Muavviz, (Riyad: Mektebetü'l-Abikân, 1998), 1/153.

¹⁶ Ragıb İsfahânî, *el-Müfredât*, thk. Muhammed Halil İtânî, (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 2010), 370.

¹⁷ Yusuf Şevki Yavuz, "Gayba İmanın Dini Temelleri", Kur'an ve Tefsir Araştırmaları-V (İslam Düşüncesinde Gayb Problemi-I), 12-13 Ekim 2002, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2003), 171-178.

¹⁸ Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı*, çev. Cahit Koytak-Ahmet Ertürk, (İstanbul: İşaret Yayınları, 1999), 3/985.

¹⁹ Esed, *Kur'an Mesajı*, 1/246.

lere benzememesi akaid literatüründe “muhâlefetün lil havâdis” olarak kavramsallaşmıştır.²⁰

Allah’ın hiçbir şeye benzememesi, O’nun tek oluşundandır. Çünkü biz, âlemde varlık sıfatına sahip olan şeyleri birbirine benzetirken onların ortak sıfatlarından yararlanırız. Aslında hiçbir şey bir başkasıyla tamamen aynı olamaz. Fakat varlıklar arasında ortak nokta(lar) vardır ve biz buna dayanarak “şunun gibi, şunun misali vs.” ifadeleriyle varlıkları tanımlarız. Örneğin yeni keşfedilmiş bir yere gittiğimizi ve daha önce hiç kimsenin görmediği bir varlığı gördüğümüzü var sayalım. İnsanlara o varlığı anlatırken tamamen daha önce görüp bildiğimiz varlıkların özelliklerinden yararlanırız. İnsan, ancak suretini bildiği bir şeyi hayalinde canlandırabilir. Hâlbuki hem Kur’an hem de akıl, yaratıcının eşi benzeri olmadığını beyan ettiğinden O’nun zatı ve sıfatları hiçbir zaman idrak edilemez.²¹ Nitekim İsrailoğulları Hz. Musa’ya “Allah’ı apaçık görmedikçe sana iman etmeyeceğiz”²² şeklindeki taleplerine reddiye sadedine yüce Allah şöyle buyurur: “Gözler O’nu göremez, ama O her şeyi görür” (En’âm 6/103).²³

Peygamberler ve onlara inen kitaplar ise insan bilgisinin dâhilinde olmaları ve mevcut oldukları dönemde insanlar tarafından görülen, bilinen varlıklardır. Bu nedenle insanın iman esaslarından bu ikisini idrak etmesi diğerlerine göre daha kolaydır.

4.2. Çocukta Dinî İnancın İnşası

Kur’an, Lokman’ın (a.s.) öğütlerinden bahsettiği pasajlarında şu nasihatlere yer verir:

- Allah’a şirk koşma
- Ana-babana iyi davran.
- Ne yaparsan yap Allah onu görür ve hesabını sorar.
- Namaz kıl.
- İyiliği yap ve emret, kötülükten sakın ve sakındır.
- Kibirli olma, mütevazı ol.
- Sesini yükselterek konuşma.²⁴

²⁰ Cüveynî, *Kitabu’l-İrşad*, çev. A. Bülent Baloğlu vd., (Ankara: TDV Yayınları, 2012), 49.

²¹ Mâtürîdî, *Te’vilât*, 13/173.

²² Nisâ, 4/153.

²³ Eş’arî, *el-İbâne*, Tah. Salih b. Mukbil b. Abdullah el-Useymî, (Riyad: Dâru’l-Fazilet, 1432/2011), 287.

²⁴ Lokman 31/13-19.

Yukarıdaki öğütler, bir bakıma çocukta dinî terbiyenin metodolojik temelidir. Buna göre, çocuğa ilk önce Allah inancından söz edilmelidir. Ancak bu, Allah'ın zatına değil, sıfatlarına ve yarattığı aleme odaklı olmalıdır. Dini inancın özünde yer alan Allah'a iman, çocukta “tüm gördüğü varlıkların bir sahibi/yaratıcısı olduğu, bunları var edenin tek bir ilah olduğu ve bu yaratıcının adının Allah olduğu” anlatılabilir. Ancak çocukta soyut kavramların anlaşılma zorluğundan dolayı Allah kavramına değil, ilahî sıfatlara sıklıkla işaret edilmelidir. Bu, çocuğun psikolojik ve fizyolojik durumunu dikkate alınmalıdır. Aksi takdirde çocuk “dinî olandan” bir ömür boyu uzaklaşabilir. Bu nedenle, çocuğun algı düzeyine ve yapma kapasitesine uygun hareket etmelidir.

Aile çocuğun ilk eğitim yuvası olması itibariyle, yemek yeme, oturma-kalkma, yatma, temizlik, konuşma vs. her türlü davranış ve günlük ibadet ebeveynin taklidi üzere gelişir. Aile büyükleri hem bu konularda doğru örnek olmalı hem de güzel davranışları dinî bilgilerle desteklemelidir. Çocuk yedi yaşına geldiği zaman dinî ritüellerden taharet ve namaz öğretilmeli, ergenlik çağına geldiğinde ise soyut düzeyde anlaşılacak esaslar da öğretilmelidir.²⁵ Bunun için ebeveynin rol model olmayı ihmal etmemesi gerekir. Onlar anne-babalarından gördükleri ve duydukları şeyleri taklit yoluyla alırlar. Bu yüzden onların imanı takliddir.²⁶ Bu nedenle çocuğa yönelik eğitimin en önemli parçası aile büyüklerinin söz ve davranışlarıdır. Nitekim Hz. Peygamber Ramazan'ın son on günü eşlerine itikâfa girmeyi, Muharrem ayının 9 ve 10. günlerinde oruç tutmalarını teşvik etmiş ve daima onlara infak, sabır, helal lokma gibi ahlakın güzel hasletlerini öğütlemiştir.

Muhammed Hamidullah (1908-2002) çocukta dinî terbiye için geleekten gelen bir yaklaşımı şu şekilde önerir: Çocuk ilk eğitimini almaya başladığında evde bir şölen düzenlenir. Hayırlı bir eğitim olması niyetiyle çocuğun önünde Alak suresinin ilk beş ayeti okunur. Bu ayetler okur-yazar olmayan ümmi peygambere ilk nazil olan ve okuma-yazmadan bahseden ayetlerdir. Çocuktan bu ayetleri tekrar etmesi istenir. Daha sonra çocuk okuyabilecek duruma gelince ona namaz kılabileceği kadar sure ezberletilir ve namaz öğretilir. Çocuk yedi yaşına gelince anne baba çocuğun namaz kılma alışkanlığı edinmesi için gayret eder, on yaşına

²⁵ Gazzâlî, *İhya-u Ulûmi'd-Din*, 3/165-169.

²⁶ Mâtûridî, *Tevilatü'l-Kur'an*, 14/172.

geline yaptırım uygular. Oruç da çocuğun akıl balığı olduğu zamandan itibaren tutmaya başlayacağı bir ibadettir.²⁷

Çocuklara küçük yaşlarda soyut nitelikteki inanç esaslarından fazlaca söz etmek onların algı düzeyini aşan bir çabada bulunmak demektir. Nitekim Hz. Peygamber “Üç kişiden sorumluluk kaldırılmıştır: Büluğ çağına erinceye kadar çocuktan, akli başına gelinceye kadar mecnundan ve uyanınca kadar uykuda olandan.”²⁸ Diğer yandan dinî sorumluluk akla dayanır. Aklî düzeyi yeterli olmayan kimse dinî emir ve yasakları ve bunların keyfiyetini, hikmetini kavrayamaz. Buna ek olarak pedagojik açıdan çocuğun gelişim düzeyi dikkate alındığında onun ancak ergenlikten sonra dinî sorumluluklarla mükellef olması gerektiği ortaya çıkar.²⁹

Bu nedenle inancın özü niteliğinde gayba iman unsurlarını detaylıca öğretmek hususunda çocuğa baskı yapılmamalı, bunlar kısaca öğretilmelidir. Çocukların çevreden edindikleri ve gaybî konulara dâhil olan iman esaslarındaki yanlışlarına hoşgörü ile yaklaşmalıdır. Nitekim Hz. Peygamber “Allah göklerde dir” diyen ve Allah tasavvurunda problemlili olduğu düşünülen cariye nin iman ikrarını geçerli kabul etmiştir.³⁰ Bu, Hz. Peygamber’in muhatabının algı ve akıl düzeyine göre davranışına örnek kabul edilebilir. Zira söz konusu kadın ne eğitimli bir insandı ne de Allah Resûlünden dini doğru dürüst dinleyebilmiş bir kadındı. Hz. Peygamber o kadının imanını yerinde görüyorsa, bazen çocukların kendi hayalleriyle karışık ürettikleri Allah, melek ve cennet gibi inançları da -aklen olgun bir çağa geldiklerinde düzeltmek koşuluyla- hoş görmek gerekir.

Çocukta inancın tesisi noktasında Allah, melek ve cennet gibi insan için güzel sıfatlara sahip metafizik varlıklar ancak sıfatlarla ve yalın biçimde anlatılabilir. Ama âdeta bir kötülük ilkesi hâlindeki şeytandan, yetişkin insanda bile korku uyandıran cinden, mahiyeti bilinemez olan ruhtan ve korku salan bir ceza aracı olan cehennemden söz etmek çocukta olumlu dinî davranış yerine psikolojik sorunlara neden olabilir. Allah kavramını da korku unsuru veya terbiyede yaptırım aracı manasında dillendirmek çocukta Allah sevgisi yerine korku ve nefrete yol açabilir. Bu nedenle şeytan, cin, ruh ve cehennem din eğitiminde çocuğa hitap eden kavramlar

²⁷ Muhammed Hamidullah, *İslam’a Giriş*, çev. İbrahim Arif Koytak, (İstanbul: Beyan Yayınları, 2014), 315-316.

²⁸ Ebû Dâvûd, “Hudûd”, 17.

²⁹ Mehmet Emin Ay, “İslam Hukuku Kaynaklarına Göre, Pedagojik Açıdan Çocuk Eğitiminde Dayak Cezasına Getirilen Sınırlamalar” *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3/3 (1991), 225-230.

³⁰ Müslim, “Mesâcid” 33; Ebû Dâvûd, “Salât” 171.

olarak görülemez. Buna karşın Allah, melek ve cennet olumlu vasıflarıyla çocuğun dünyasına girebilir. Ancak bunların da merkezi bir rol oynamaması gerekir. Zira çocuk soyut anlama kapasitesi gelişmediğinden, söz konusu varlıklara zihninde farklı anlamlar yükleyecek ve beklide ileride sükût-i hayale uğrayıp mukaddesattan uzaklaşmayı tercih edecektir.

Çocukta dinî inancın inşasında soyut kavramlar yerine Hz. Muhammed'i anlatmak, onun hayatını ve sünnetini çocuğun dünyasına yaklaştırmak çocukta peygamber sevgisi üzerinden dindarlık temeli de oluşturulmuş olacaktır. Bu bağlamda Hz. Peygamber'in ibadet hayatı ve günlük yaşayışındaki davranışları anlatılmalı ve bunlar çocuklara örnek davranışlarla öğretilmelidir.

5. Çocuklara Örnek Bir Peygamber: Hz. Muhammed (s.a.s.)

Müslüman hayatın hakikatini vahiy ve akılla inşa eder. Akıl her insanda mevcut olan bir cevherdir. Vahiy ise her Müslümanın inandığı bir bilgi kaynağıdır. Ne var ki bu bilgi kaynağı metafizik bir kaynaktan çıkmış ve belirli bir sürede başlamış ve sona ermiştir. Bu yönüyle vahyin anlaşılması ve hayata geçirilmesi birtakım zorlukları muhtevlidir. Ancak tam da bu noktada vahyi tebliğ eden elçinin insanlar arasından birisi olması muhatapları için büyük bir nimettir. Şöyle bir düşünelim, insan içindeki kötülük duygusuna kapılıp şeytanı mı model alacaktır? İnsanın kötülük ilkesi ve sembolünü model alması akıl, vicdan ve vahyin ruhuna terstir. Nitekim Allah şeytanı dost edinmeyi yasaklar³¹ ve böylece kişiyi büyük bir hüsrandan korur. Peki insan meleği mi örnek alacaktır? İnsanın bir meleği model alması muhaldir. Çünkü melek insan gibi nefse sahip değildir. Duygularıyla aklı arasında mücadele etmez. Sadece itaate kodlanmıştır. Kötülük yapma özelliği yoktur. Melek ontolojik açıdan farklıdır. Biyolojik, sosyolojik veya psikolojik ihtiyaçları yoktur. İrade ve davranış özgürlüğü bulunmaz. Meleğin tek yolu vardır: Emre itaat ve emredileni yerine getirme. İnsanın önünde ise iki yol vardır: Birisi cennete, diğeri cehenneme giden hidayet veya dalalet yolu. Hangi açıdan bakılırsa bakılsın melek insan için rol model değildir.³² Melek ancak sıfatlarıyla insana örnek olabilir ama zatıyla model olacak nitelikte kabul edilemez.

³¹ Nisâ: 4/119; Kehf: 18/50.

³² Celaleddin Vatandaş, "İnsanlığın Model İhtiyacı ve Hz. Peygamber'in Örnekliliği Üzerine", Cahiliye Toplumundan Günümüze Hz. Muhammed Sempozyumu, 13-15 Nisan 2007 (Konya: Fecr Yayınları, 2007), 289-313.

Öte yandan çocuk terbiyesinde rol model önemli bir yer tutar. Çocuklar temel ahlaki görevleri ve davranış kurallarını öğrendiklerinde bir rol model edinmek isterler. İşte bu noktada çocuk, güzel ahlakın şahsında pratiğe geçtiği örnek kişilerle tanıştırmalıdır. Aksi takdirde, herhangi taklit edici durumundaki çocuk, çevresinde menfi bir kişiyi veya internet/dijital oyunlardaki karakterleri kendisine taklit aracı seçecektir. Bu da şiddet eğilimi ve davranış bozukluğu gibi risklerin artması anlamına gelebilir.

İslam peygamberi Hz. Muhammed (s.a.s.) güzel ahlakı ile sadece yetişkinler değil çocuklar için de en güzel örnek modeldir. Allah, Hz. Muhammed'in (s.a.s.) ahlakını "*Sen kesinlikle yüce bir ahlaka sahibsin*" (el-Kalem, 68/4) şeklinde beyan eder. Onun yüce Kur'an'da haber verilen ve çocukların da çok rahat biçimde örnek alabileceği ve kendilerini özdeşleştirebilecekleri iki temel insani özellikleri şunlardır:

Merhametli: "*And olsun, size kendi içinizden öyle bir peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya düşmeniz ona çok ağır gelir. O, size çok düşkün, mü'minlere karşı da çok şefkatli ve merhametlidir*" (Tevbe 9/128).

Yumuşak kalpli ve affedici: "*Allah'ın merhameti sayesinde sen onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, onlar senin etrafından dağılıp giderlerdi. Artık sen onları affet...*" (Âl-i İmrân, 3/159).

O, içinde yaşadığı toplumda yeni bir dinle ortaya çıktığı zaman kavminde hiç kimse onun ahlakına ve karakterine söz edememiştir. Nitekim o insanların en güvenilir kişisiydi. Adalet, iffet ve namus sahibiydi. Para biriktirmez, elinde birikenin ise infak ederdi. Kendi ayakkabısını diker, evde şahsi işlerini hanımlarına yüklemeydi. Hayâ sahibiydi, hiç kimseye göz dikmeydi. Hediye kabul eder ve hediye ile mukabelede bulunurdu. Toplumla karışır, davete icabet eder, insanları toplumsal rollerine ve zenginliklerine göre ayırt etmezdi. Allah için kızar, Allah için severdi. Kendisine zararı dokunsa da hakkı söylemekten çekinmezdi. Maddi zarara uğrayacağını bilse bile adaletten ayrılmazdı. Açlığa sabreder, helal lokmadan başka bir şey yemezdi. Nimeti reddetmez ama israf da etmezdi. Yemekte usulce oturur, yaslanarak veya yatarak yemek yemezdi. Alçak gönüllü idi. Çarşı pazarda tek başına dolaşır, kalabalık bir koruma vs. istemezdi. Son derece güler yüzlü idi. Süslü ve gösterişli giyinmekten sakınırdı. Hasta ziyaretine önem verir. Güzel kokuyu severdi. Fazilet sahibi olanları ziyaret eder, akrabalarını ihmal etmezdi. Mubah olan oyunları oynar, ailesiyle güzel vakit geçirirdi. Şakalaşır ama lakaytlık anlamın gelecek şekilde kahrkaha atmazdı. Elindeki imkânları hizmetlileriyle paylaşırdı. Boş işlerle vakit geçirmezdi. Yoksulu

fakirliğinden dolayı tahkir etmez, zengini de malvarlığından dolayı yüceltmezdi. İlahî daveti herkese eşit şekilde yapardı. Yetim doğmuş, öksüz büyümüş ve kurumsal bir eğitim almamış bu peygamberi, hadis-i şerifin ifadesiyle Allah edeplendirmişti.³³

Öte yandan Kur'an Müslümanları daha önce Hristiyanların düştüğü hatadan sakındırmak ve "beşer üstü peygamber" algısını önlemek için Hz. Peygamber'in insan oluşuna vurgu yapmıştır. Hz. Peygamber'in beşeriyet yönüne dair uyarılar, onun aşırı yüceltilmemesi için gereklidir.³⁴ Aslında bu yönüyle Hz. Peygamber, bize bizden biri olarak en yakın ve örnek alınması en kolay kişidir. O bir insan olarak Kur'an'ın tatbikçisi, İslam ahlak sisteminin canlı örneği ve dinî pratiklerin ilk uygulayıcısıdır. Kur'an'a göre Hz. Peygamber ne Ehl-i Kitab'ın iddia ettiği gibi bir kral veya bir günahkar, ne de Allah'ın oğludur.³⁵ Hz. Peygamber Allah'tan vahiy alan bir insandır. Hz. Muhammed'i (s.a.s.) diğer insanlardan ayıran iki temel şey vardır: Birincisi Allah'tan vahiy almış olmasıdır. İkincisi ise güzel ahlakıdır.

Peygamber insanların arasından seçilmiş ve insanlara rehber olarak gelmiştir. Mâtürîdî Allah'ın insanlar arasından bir elçi seçmiş olması, insanların mucizelerin gerçek olduğunu anlamaları ve Hz. Peygamber'le daha kolay özdeşlik kurmaları gibi hikmetlerle açıklar.³⁶

Kur'an, "*Gerçekten Allah'ı ve ahiret gününü ümitle bekleyen ve Allah'ı çokça anan kimseler için Allah'ın Resûlü güzel bir örnek teşkil eder.*" (Ahzâb, 33/21) Hz. Peygamber'in hayatını, onun sünneti anlamına gelen söz ve davranışlarını öğretmek özellikle dinî sembol ve kurumların zayıflatıldığı bu dönemde daha fazla önem taşımaktadır. Hz. Peygamber'in sünnetini belirli giyim-kuşam ve davranış şekillerine indirgemek ve onun dışında kalanları bidat veya tekdir etmek ise son derece hatalıdır. Özellikle dijital çağda çocukların dinamik öğrenme becerilerine hitap eden ve onları etkileyen kahramanlara karşı Hz. Peygamber'i belirli bir şekle eşitlemek son derece yanlıştır. Mâmafih, onun sünneti Mûsâ Cârullah Bigiyef'in (1875-1945) ifadesiyle şöyledir: "Hz. Peygamber'in, Allah'ın dinini ümmetine tebliğ amacıyla sergilediği örnek hayat ve takip ettiği yol ve yöntemdir. Hz. Peygamber'in bazı uygulamaları ise dini tebliğ amacıyla değil, Arap örf ve adetleri gereğidir. İslam, genişliği gereği, her

³³ Gazzâlî, *İhyâ*, 2/877-878; Ali Yardım, *Peygamberimizin Şemâilî*, (İstanbul: Damla Yayınevi, 2012), 201-459.

³⁴ Bk. Remzi Kaya, "Kur'an'da Hz. Peygamber'in Beşer ve Ümmi Oluşu", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11/1 (2002), 29-52.

³⁵ el-Mümtehine 60/4-6; el-Kalem 68/4; et-Tevbe 9/30.

³⁶ Mâtürîdî, *Tevilatü'l-Kur'an*, 6/481.

ümmeti kendi tabiatı ve âdeti üzerinde serbest bırakmıştır. Hiçbir ümmete başka bir ümmetin adetlerini dayatmamıştır.”³⁷ Bu nedenle çocuklara öğretilcek Hz. Peygamber modelinin belirli bir şekilden öte, belirli bir bakış, yaşayış tarzı ve anlayış olmalıdır.

6. Hz. Peygamber’in Çocuk Eğitiminden Örnekler

Peygamberimizin hayatına baktığımızda çevresinde büyüyen çocuklar olduğunu görürüz. Kaynakların belirttiğine göre bunlar torunları kızı Fatıma’dan torunları Hz. Hasan (ö. 49/669) ve Hz. Hüseyin (ö. 61/680), kızı Zeyneb’den (ö. 9/629) torunu Ümâme (ö. 50/670), âzadlı kölesi Zeyd b. Hârise (ö. 8/629), sahabiden Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12) ve Abdullah b. Abbas’tır (ö. 68/687-88).³⁸

Din eğitimcileri çocuk eğitiminde tespit ettikleri nebevi ilkeler şöyledir: Allah Resûlü’nün konuşması ve davranışları berraktı, insanlar onu anlamakta zorlanmazdı. Beden dilini iyi kullanırdı. Sevgi ile yaklaşmayı tercih ederdi. İnsanların hatalarını onların seviyesine ve konumuna göre düzeltirdi (bazen sert bazen tatlı-yumuşak). İnsanların yaşına, toplumsal statüsüne uygun hareket eder, psikolojik hâlleri göz ardı etmezdi. Şefkatli ve kolaylaştırıcı idi. Edep ve haya sahibiydi. İnsanları usandırmaz, kimseyekibirli davranmazdı.³⁹

Peygamberimiz çocuk eğitimiyle ilgili şu hususları ön plana çıkarmıştır: İman esaslarının öğretilmesi, ibadet eğitim ve öğretimi, Kur’an-ı Kerim öğretimi, temel ahlaki alışkanlıkların eğitimi. Çocukların kalbine iman duygusunun yerleşmesi için onların anlayacağı seviyede konuşmak ve inanca dair konulardan söz etmek gerekir. Hz. Peygamber (s.a.s.), yeri ve zamanı geldikçe küçük çocukları da imana davet etmiştir.

Abdullah b. Abbas Resûlullah’ın kendisine şu öğüdünü verdiğini nakleder: “Genişlik zamanında kendini Allah’a sevdin ki, O da seni sıkıntılı zamanında sevsin. Allah’ın emir ve yasaklarına önem ver ki, Allah da sana önem versin, seni gözet sin. Allah’ın hakkını gözet ki, O’nu yanı başında bulasın. Bir şey istediğin zaman Allah’tan iste. Yardım dilediğinde Allah’tan dile... Şunu bil ki bütün varlıklar el birliği ile sana zarar

³⁷ Musa Carullah Bigiyef, *Kitâbü’s-Sünne*, çev. Mehmet Görmez (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2000), 29.

³⁸ Apak, “ Hz. Peygamber’in (s.a.s.) Çocuklarla İlişkileri.”, s. 45-62; İsmail Sağlam, “Hz. Peygamber’in Çocuk Eğitiminde Öne Çıkardığı Hususlar”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11/2 (2002), 167-190.

³⁹ H. İbrahim Kutluay, “Din Öğretiminde Hz. Peygamber Örneği”, *Etkili Din Öğretimi*, (İstanbul: TİDEF,2010), 335-342.

vermek isteseler, Allah'ın takdir ettiğinden başkasını yapamazlar. Kadere yazan kalemin işi bitmiş, yazılanlar ise kurumuştur. Bilmiş ol ki, Allah'ın yardımını ancak sabredenler içindir ve her zorlukla beraber mutlaka bir kolaylık vardır.”⁴⁰ Böylece Hz. Peygamber (s.a.s.), iman esaslarının yanında, bu imanın nasıl olacağı, özellikle Allah'a imanın nasıl algılanması gerektiği ve Allah ile kurulacak ilişkinin keyfiyeti hususunda özlü ifadelerle yer vermiştir.⁴¹

Hz. Peygamber'in çocuklara dini öğretirken daha çok ibadet ve ahlak esasları üzerinde durduğunu görürüz. Enes b. Mâlik Peygamber Efendimizin kendisine öğütlerinden şöyle haber verir: “Bana Peygamberimizin ilk tavsiyesi şu oldu: Sana sır olarak verdiğim şeyleri kimseye açıklama. Güvenilir bir kişi ol! Bundan dolayı annem ve hanımları benden Peygamberimize ait gizli konuları sorduklarında kesinlikle bir şey söylemezdim. Bana diğer tavsiyeleri şöyle idi: Evladım abdestini tam ve güzelce al ki, ömrün uzun olsun. Koruyucu melekler de seni sevsin ve korusun. Gusül abdesti alırken güzelce yıkan. Saç diplerini iyice ıslat ve tenini de güzelce temizleyerek yıka. Şayet böyle yaparsan, yıkandığın yerden ayrılırken günah ve hatalardan da arınmış olarak çıkarsın. Elin-den geldikçe abdestli ol. Çünkü kim abdestli olarak ölürse ona şehitlik sevabı verilir. Namaz kılarırken, rükuya gidince ellerinle dizlerini sıkıca tut. Parmaklarını birbirinden ayır. Dirseklerini yanlarına yapıştırma. Rükudan kalkınca her uzvun tam olarak yerine gelsin. Çünkü Allah, kıyamet gününde rüku ile secde arasında belini doğrultmayana merhamet etmeyecektir. Secde edince de alnını ve ellerini yere tam olarak koy. Horozun yeri gagalaması gibi sen de secdeden çabuk kalkma. Secdede kollarını yere serme. Namazda sağa sola bakmaktan sakın. Namazını devamlı kılmaya özen göster... Eğer buna özen gösterirsen, melekler de senin için rahmet dileğinde bulunurlar. Müslümanların büyüklerine hürmet, küçüklerine de sevgi göster...”⁴²

Hz. Peygamber (s.a.s.) çocukların tüm ibadetlere katılmalarını tavsiye ettiği ve büyüklerle beraber onların da hac, oruç, dua gibi ritüellere kendi seviyelerine göre iştirak etmelerini tavsiye etmiştir.⁴³ O çocukları mes-cidin dışına çıkarmamış, sosyal hayatın bir parçası niteliğindeki

⁴⁰ Tirmizî, Kıyamet 6.

⁴¹ Sağlam, “Hz. Peygamber'in Çocuk Eğitiminde Öne Çıkardığı Hususlar”, 172.

⁴² Buhârî, Vesâyâ 25; Ahmed b. Hanbel, Müsned, VI, 71. Geniş bilgi için bkz. Adem Dölek, “Hz. Peygamber'in Çocuk Yetiştirmede Örneği”, *Hz. Peygamber ve İnsan Yetiştirme Düzenimiz” Sempozyumu, 18-20 Nisan 2014*, Erzurum, 259-272.

⁴³ Sağlam, “Hz. Peygamber'in Çocuk Eğitiminde Öne Çıkardığı Hususlar”, 173-174.

mescitlerde çocuk hâlleriyle kabul etmiştir. Kaynaklar, onun torunu kucağında iken namaza geldiğini, çocuğu bırakıp namaza durduğunu, secdede iken çocuğun sırtına binmesi üzerine secdeyi uzattığını; kızlarından Zeyneb'in (r.a.) kızı Ümâme'yi namazda omzuna aldığını naklederler.⁴⁴ Mescitte çocukların da olduğunu düşünerek namazı kısa tuttuğu olurdu. Çocuklar Peygamberimizin çağrısıyla bayram namazı kılınacak yere kadınlarla birlikte gelirlerdi.⁴⁵

Hz. Peygamber, torunu Hasan'ın bir gün zekât olarak getirilen hurmalardan birisini ağzına attığını görünce hemen onu yemesini engellemiş ve "Bilmiyor musun, Muhammed ailesinden kimse zekât malı yiyemez" demiştir.⁴⁶

Bir gün Hz. Peygamber kızı Fatıma'nın evine gitmişti. O esnada Hz. Ali uyuyordu. Derken Hz. Hüseyin içecek bir şey istemiş, Hz. Peygamber de bir koyun sağmaya yönelmişti. O zaman Hz. Hasan yanına gelmiş, ama Hz. Peygamber sağdığını ona vermemişti. Bunun üzerine Hz. Fatıma, Hz. Hüseyin'i mi daha çok sevdiğini sormuş, Hz. Peygamber de şöyle buyurmuştu: "Hayır, o ondan önce içecek istemişti!"⁴⁷

Hz. Hasan Hz. Peygamber'den aklında beş vakit namazın kaldığını,⁴⁸ ayrıca ondan zekât hurmalarıyla ilgili olayı, "Seni şüpheye düşüren şeyi bırak, şüpheye düşürmeyen şeye bak! Şüphesiz doğru söylemek gönül rahatlığı (verir), yalan söylemek ise şüphe (doğurur)." hadisini⁴⁹ ve öğrettiği bir duayı hatırladığını bildirmektedir. Bu, vitir namazında okunan dua olup, Allah Resûlü bunu diğer torunu Hz. Hüseyin'e de öğretmişti.⁵⁰ Hz. Peygamber'in çocuk ve torunlarına karşı tutumu, onların bir ömür boyu edindikleri ahlakta yapı taşı rolünde kabul edilebilir. Bunu Hz. Peygamber'in çocuklarına ve torunlarına yakın ilgisinden anlamak mümkündür.

Sonuç

İslam'da inanç esasları Kur'an ve sünnetle sabit olup, ağırlıklı olarak gaybî niteliktedir. Bu nedenle inanç esaslarına ilişkin farklı yorumlar ve anlama biçimi gelişmiştir. Allah, melek, cennet, cehennem, şeytan ve

⁴⁴ Buhârî, "İlim" 18.

⁴⁵ Buhârî, "İydeyn", 15-16.

⁴⁶ Buhârî, "Zekât" 60.

⁴⁷ Ahmed b. Hanbel, Müsned, 1/101.

⁴⁸ Ahmed b. Hanbel, Müsned, 1/200.

⁴⁹ Nesâî, "Eşribe" 50.

⁵⁰ Ahmed b. Hanbel, Müsned, 1/201.

cin gibi metafizik varlıklar dinin anlam dünyasında -kimi merkezî kim yan unsurlar olarak- yer tutar. Allah'ın insanlara kendisini bildirmesi yaratma ve vahiy üzerindedir. İnsan bunları anladığı ölçüde ilahî olanı idrak edebilecektir.

İnsanın çocukluk evresi, onun sadece bedensel değil, zihinsel açıdan da henüz başlangıç dönemidir. Bilişsel gelişme düzeyi itibariyle çocuk, pek tabii ki bir yetişkine soyutu ve metafiziği anlayamaz veya en azından yeterli düzeyde kavrayamaz. Çocuğun dünyasına her şey somut varlıklarla girer. Renkler, sayılar, sıfatlar somutlaştırıldığı ölçüde idrak edilebilir. Hâl böyleyken somutlaştırılması asla mümkün olmayan dinî metafiziğin çocukla ilişkisi nasıl olmalıdır?

İslam tarihinde gerek Hz. Peygamber uygulamaları gerekse geleneksek eğitim uygulamaları, çocuklara erken yaştan itibaren din eğitiminin verildiği yönündedir. Şüphesiz bu günümüzdeki gibi kurumsal nitelikte olmayabilir. Ancak inanç esasları, güzel Kur'an okuma ve ibadetin yapılması çocuklara erken yaştan itibaren öğretilmiş, pek çok kişi de küçük yaşta Kur'an hafızı olmuştur. O halda çocuğun küçük yaştan itibaren dinî ve kutsal olanla tanışması bir tercih meselesi değil, ana-babaya yönelik bir vecibedir.

Çocuğun bütün hayatını etkileyecek olan dinî inancın şekillenmesinde yöntem hatası, onu dinden uzaklaştırabilir. Yukarıda sorduğumuz soruya ve burada işaret ettiğimiz yöntem sorununa istinaden, çocuklara yönelik din eğitimi ve öğretiminde, soyut kavramlar yerine Hz. Peygamber başta olmak üzere somut varlıkların merkeze alınması gerektiği kanaatindeyiz. Nitekim Peygamberimiz de çocuklara ibadet usulü ve davranış adabı üzerinde çokça durmuştur. Bu, onun hiç Allah'a ve meleklerle imandan söz etmediği anlamına gelmez elbette. Ama ağırlıklı olarak ibadet ve ahlak kurallarına yönelik talimde bulunduğunu görmekteyiz.

İnsanın kendisiyle özdeşlik kurabileceği kişi, onu taklit ettiği rol modelidir. Çocuk Hz. Muhammed'i (s.a.s.) ne kadar tanırsa davranışlarında onunla o derece bağ kurar. Bu, çocuğun peygamber sevgisi üzerinden Allah sevgisi hissetmesi anlamına gelir. Buna ek olarak, cami, ezan, Kur'an gibi kutsallar da çocuklarda dinî inancın inşasında önemli role sahiptir. Modern dönemde her şeyden çabuk sıkılan çocuklara algılayamadıkları varlıkları öğretmeye çalışmak, onların ilgisini çekmeyecektir. Bir de buna Allah'ı korku unsuru olarak sunma, cehennem, cin ve şeytan gibi varlıkları sürekli anlatma gibi şeyler eklendiğinde çocukta kutsala yönelik onulmaz tahribat ve ruhsal bozukluklar baş gösterebilir.

Bu nedenle, Hz. Peygamber örneği, cami sevgisi, Ramazan ve bayram coşkusu gibi dinî unsurların sadece yetişkinler değil, çocuklar için de birincil din eğitimi kaynağı olduğu kanaatindeyiz.

Son olarak çocuğun güzel ahlak sahibi inançlı bir Müslüman olmasında, ailenin sevgi ve saygı temelli kurulmuş olması ve ebeveynin her hâliyle örnek olmasının önemi yadsınmamalıdır.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*.
 Apak, Âdem. “Hz. Peygamber’in Çocuklarla İlişkileri Üzerine Tespit ve Değerlendirmeler”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/1(2010), 43-67.
- Ay, Mehmet Emin. “İslam Hukuku Kaynaklarına Göre, Pedagojik Açından Çocuk Eğitiminde Dayak Cezasına Getirilen Sınırlamalar”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/3 (1991), 225-230.
- Bigiyef, Musa Carullah. *Kitâbü’s-Sünne*, ev. Mehmet Görmez. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2000.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-. *el-Câmi’u’s-şâhîh*.
- Canan, İbrahim. “Kur’an’da Çocukla İlgili Meseleler”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (1988), 19-42.
- Cüveynî, İmâmül-Haremeyn. *Kitâbü’l-İrşad*, çev. A. Bülent Baloğlu vd., Ankara: TDV Yay., 2012.
- Dölek, Adem. “Hz. Peygamber’in Çocuk Yetiştirmede Örneği”. *Hz. Peygamber ve İnsan Yetiştirme Düzenimiz Sempozyumu*, 259-272. Erzurum: 2014.
- Oruç, Cemil. “Erken Çocukluk dönemi Din Eğitimi: Teorik Çerçeve, Yaklaşımlar ve Uygulama Örnekleri”, *Yeni Türkiye* 58 (2014), 621-635.
- Ölçer, Eser. *Çocuk ve Her Şey*, İstanbul: Sokak Kitapları Yayınları, 2011.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş’as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *es-Sünen*
- Esed, Muhammed. *Kur’an Mesajı*. çev. Cahit Koytak-Ahmet Ertürk. İstanbul: İşaret Yayınları, 1999.
- Eş’arî, Ebu’l Hasan. *el-İbâne an usûli’d-diyâne*. thk. Salih b. Mukbil b. Abdullah el-Useymî. Riyad: Dâru’l-Fazilet, 1432/2011.
- Gazzâlî, Ebû Hamîd. *İhya-u Ulûmi’-d-Din*. Çev. Ahmed Serdaroğlu. İstanbul: Bedir Yay., t.y.
- Hamidullah, Muhammed. *İslam’a Giriş*, çev. İbrahim Arif Koytak. İstanbul: Beyan Yayınları, 2014.
- Hökelekli, Hayati. “Hz. Peygamber’in Çocuk ve Gençlere Yaklaşımı”. *Hz. Muhammed ve Gençlik Sempozyumu* 1992. 47-46. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1995.
- İsfahânî, Râgıb. *el-Müfredât*. thk. Muhammed Halil İtânî. Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 2010.
- Kaya, Remzi. “Kur’an’da Hz. Peygamber’in Beşer ve Ümmi Oluşu”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/1(2002), 29-52.
- Kutluay, H. İbrahim. “Din Öğretiminde Hz. Peygamber Örneği”. *Etkili Din Öğretimi*. 335-342. İstanbul: TİDEF, 2010.
- Müslim, Ebû’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi’u’s-şâhîh*.

IV. OTURUM

- Nesâi, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali. *es-Sünen*.
- Sağlam, İsmail. "Hz. Peygamber'in Çocuk Eğitiminde Öne Çıkardığı Hususlar". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/2(2002),167-190.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *el-Câmi'u's-şâhih*.
- Tosun, Aybiçe - Kübra, Yıldız. "Erken Çocukluk Dönemi Din Eğitimi Yaklaşımları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz". *Amasya İlahiyat Dergisi* 12/2 (2019), 121-151.
- Vatandaş, Celaleddin. "İnsanlığın Model İhtiyacı ve Hz. Peygamber'in Örnekliliği Üzerine". *Cahiliye Toplumundan Günümüze Hz. Muhammed Sempozyumu*. 289-313. Konya: Fecr Yayınları, 2007.
- Yardım, Ali. *Peygamberimizin Şemâili*. İstanbul: Damla Yayınevi, 2012.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Gayba İmanın Dini Temelleri". *Kur'an ve Tefsir Araştırmaları-V (İslam Düşüncesinde Gayb Problemi-I)* 12-13 Ekim 2002. 171-178. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2003.
- Zemahşerî, Ebu Kasım Mahmud b. Ömer. *el-Keşşâf*. thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Muavvız. Riyad: Mektebetü'l-Abîkân, 1998.

OTURUM BAŞKANI– Aleykümselam değerli hocam, biz de bu kıymetli takdiminizden dolayı hem zatıalınıza hem de Mehmet Murat Hocamıza çok teşekkür ediyoruz.

İslam geleneği aslında işitsel gelenektir, aktarmaya dayalıdır ama içinde yaşadığımız zaman dilimi görselliğin ön planda olduğu, insanların zihin dünyalarını, tasavvur dünyalarını gördüklerinin belirlediği bir dönemde gayba iman gibi çok önemli ama aynı zamanda soyut olan bir kavramın Hazreti Peygamber’in rnekleğinden hareketle somutlaştırılarak çocuklara aktarılması konusunda anlatmış olduğunuz, deęinmiŐ olduğunuz hususlar fevkalade önemli. nemli tespitler, büyük keŐifler iki farklı disiplinin keŐiŐtięi noktalarda meydana çıkmış. Bugün de ilahiyat alanı ile eğitim psikolojisi ve pedagojisi alanlarının keŐiŐmesiyle çok güzel bir tebliğe Şahit olduk.

Ben her iki hocamıza da katkılarından ve katılımlarından dolayı çok teşekkür ediyorum.

Şimdi de müsaadenizle Körfez bölgesinden, Katar’dan aramızda bulunan çok değerli bir hocamızı takdim etmek istiyorum.

Buyurun Sayın Hocam.

عناية السنة النبوية بالقدوة الصالحة في زراعة القيم الأخلاقية لدى الناشئة

GENÇLERDE AHLAKİ DEĞERLERİ SAĞLAMADA NEBEVİ SÜNNETİN GÜZEL BİR ÖRNEK OLMAYA GÖSTERDİĞİ ÖZEN

حسن الخطاب¹

فكرة البحث:

الحمد لله رب العالمين والصلاة والسلام على سيدنا محمد وعلى آله وصحبه أجمعين، وبعد فإنَّ القدوة من أخطر المؤثرات في حياة الطفل، فالطفل يلتقط كل الأشياء الملموسة من حوله، وقد لا يشعر الأهل بذلك، ومن هنا ينبغي على العائلة وخاصّة الأبوين العناية بهذه المسألة، فكما يتعلم الطفل النطق يتعلم الصدق والكذب والعنف والتمييز والرحمة... من خلال القدوة. وقد كان النبي عليه الصلاة والسلام أنموذجاً رائعاً لصحابته الكرام في التربية بالقدوة، وكان أيضاً مثالا لتعليم الأهل الاعتناء بالقدوة الصالحة كأكبر موجّه لحياة الطفل ومستقبله من خلال غرس القيم الأخلاقية كالعدل والصدق والمحافظة على نقاء الفطرة. انطلاقاً من هذا تأتي الدراسة.

أهمية البحث:

التربية بالقدوة لدى علماء التربية تحتلُّ الصدارة بين كلِّ الوسائل التربوية وتُعدُّ الأكثر رسوخاً في نفسية الطفل، كما أنّ هذا المنهج يُعدُّ الأكثر مقاومة للتيارات التي قد تعمل على توجيه سلوك الطفل سلوكاً خاطئاً أخلاقياً كان أو اجتماعياً. يروم البحث الكشف عن اهتمام السنة النبوية بزراعة القيم الأخلاقية نظراً إلى أهمية هذه القيم في تربية النشء عليها.

خطة البحث

المبحث الأول: ضبط المفاهيم (السنة النبوية، القدوة الصالحة، القيم الأخلاقية، الناشئة)
المبحث الثاني: القدوة الصالحة في القرآن والسنة النبوية
المبحث الثالث: القيم الموجهة للنشء الصادرة عن النبي عليه الصلاة والسلام وعن أصحابه
الكلمات المفتاحية:

السنة النبوية، القدوة الصالحة، القيم الأخلاقية، الناشئة، العدل، القوة

¹ حسن الخطاب / Hasan Alkhattaf أستاذ المنطق والإلهيات في جامعة قطر كلية الشريعة والدراسات الإسلامية

المبحث الأول ضبط المفاهيم

1. العناية:

عندما نرجع إلى ابن فارس (ت:395هـ) نجد الفعل (عنى) وما يُؤخذ منه يدل على ثلاثة معانٍ:

الأول: القصد للشيء بانكماش فيه وحرصٍ عليه، ومن هذا المعنى قولهم عنيت بالأمر فأنا معني به وعناني أمره: اهتممتُ به، و من ذلك معاناة الشيء: مخالطته والاهتمام بأمره، وعلى هذا يكون المعنى المقصود من العناية هو اهتمام السنة النبوية وانشغالها بقضية القدوة الصالحة والحرص عليها، والانكماش والاحتباس موجود في هذا المعنى فشدة الاهتمام بالشيء تجعله مُنكماشاً عليه لا يفرط فيه.

الثاني: عنا يعنو، إذا خضع وذلَّ، وهذا المعنى ليس مراداً هنا.

الثالث: هو البروز والظهور، ومنه قولهم عنوان الكتاب لبروزه، ومن هذا الباب معنى الشيء، ومعنى الكلام هو القصد الذي يبرز ويظهر في الشيء إذا بحث عنه، ومنه يُقال معنى الكلام ومعنى الشُّعر، أي الذي يبرز من مكنون ما تضمنه اللفظ² وهذا المعنى ليس بعيداً عن مقصودنا.

2. السنة النبوية:

تُطلق السُنَّة في اللغة بمعنى الطريقة التي يسلكها الشخص يقول ابن سيدة(ت:458هـ): «السُنَّة: السيرة حسنة كانت أو قبيحة»³، وهي عند الفقهاء مرتبطة بأمرين « ما يشاب على فعله ولا يعاقب على تركه» وهو تعريف للحنبلية، وللمغاربة من المالكية، أو « الفعل المطلوب طلباً غير جازم» وهو للشافعية وللبغداديين من المالكية، كما أن السنة - عند الأكثر - مرادفة للمندوب والمستحب والتطوع⁴ وأما السُنَّة عند الأصوليين فقد عرّفها سيف الدين الآمدي (ت:631هـ) بقوله هي: « أقوال النبي عليه السلام، وأفعاله وتقاريره»⁵، وهذا هو الذي يعيننا من تعريفنا للسنة بمعناها التشريعي الذي يُنتج أحكاماً، والسنة بهذا المعنى ترجع إلى نوعين هما أقوال وأفعال النبي عليه الصلاة والسلام؛ لأنَّ التقرير يعود إلى قولٍ أو فعل، يقول أبو بكر الجصاص(ت:370هـ): «وسنن رسول الله - عليه السلام - على وجهين: قول وفعل»⁶.

² انظر: فيما سبق أحمد بن فارس بن زكرياء القزويني ، مقاييس اللغة ، عبد السلام محمد هارون، دار الفكر، 1399هـ - 1979م. ج4،

ص 148، محمد بن أحمد بن الأزهرى الهروي، تهذيب اللغة، المحقق: محمد عوض مرعب، دار إحياء التراث العربي - بيروت، الطبعة: الأولى، 2001م، ج3، ص135، محمد حسن حسن جبل، المعجم الاشتقاقي المؤصل، الناشر: مكتبة الآداب - القاهرة، الطبعة: الأولى، 2010 م. ، ج3، ص 1532.

³ علي بن إسماعيل بن سيده المرسي، المحكم والمحيط الأعظم، تحقيق: عبد الحميد هنداوي، دار الكتب العلمية، بيروت، الطبعة: الأولى، 2000 م، ج8 ص417، وانظر:محمد بن مكرم ابن منظور، لسان العرب، تع:عبد الله علي الكبير ومحمد أحمد حسب الله وهاشم محمد الشاذلي، دار المعارف، القاهرة، ج3، ص2124.

⁴ انظر: عبد الغني عبد الخالق ، حجية السنة، دار السعداوي للطباعة والنشر والتوزيع، ص 45- 68.

⁵ سيف الدين الآمدي، الإحكام في أصول الأحكام، تحقيق: عبد الرزاق عفيفي، المكتب الإسلامي، بيروت/دمشق، ج1، ص 169.

⁶ أحمد بن علي أبو بكر الرازي الجصاص الحنفي، الفصول في الأصول، وزارة الأوقاف الكويتية، الطبعة: الثانية، 1414هـ - 1994م، ج3، ص 235.

3. القُدوة الصالحة:

يقول شيخ اللغوية ابن فارس (ت:395هـ) (قدو) القاف والبدال والحرف المعتل أصل صحيح يدل على اقتباس بالشيء واهتداء، ومقادرة في الشيء حتى يأتي به مساويا لغيره، من ذلك قولهم: هذا قدى رمح، أي قيسه، وفلان قدوة: يُقتدى به، ويقولون: إن القدو: الأصل الذي يتشعب منه الفروع»⁷.

نلاحظ من كلام ابن فارس أنّ الأصل اللغوي للاقتداء هو الاتباع، ومنه المقتدي في الصلاة الذي يتبع إمامه ولا يخرج عنه، وكُتِبَ اللغة عندما تذكر القدوة لاتخرج عن هذا المعنى، يقول ابن سيده (ت:458هـ): «القُدوة، والقدوة: ما تسننت به»⁸ وما تسنن به هو الذي تتبعه ولا تخرج عنه، والقُدّة مأخوذة من القُدُو ومن القُدِّ، والقدو «أصل البناء الذي يتشعب منه تصريف الاقتداء»... والقدوة والقدوة: الأسوة. يقال: فلان قدوة يقتدى به⁹.

ويقول الشيخ محمد الطاهر بن عاشور عن القدوة «بضم القاف وكسرهما- وقياسه على الإسوة يقتضي أن الكسر فيه أشهر، وقال في «المصباح»: الضم أكثر... وروى فيه فتح القاف أيضا، وهو نادر»¹⁰

ووفقا لهذا المعنى الذي ذكره ابن فارس وسار عليه اللغويون فيما بعد نجد الدكتور محمد حسن حسن جبل يؤكد في كتابه القيم «المعجم الاشتقاقي المؤصل» «° المعنى المحوري للقدوة هو اتباع الشيء انجذابًا او امتدادًا إليه لاستطابته أو أصالته وذلك كالأرائحة الطيبة من الطعام التي تجذب من يشمه، والمسك تجذب من يشمها فيتبعها، وكالفروع من الأصل، وهذا الاتباع قد يكون ماديا كمن يتبع الطعام وينجذب نحوه وقد يكون معنويا كمن يقتدي بغيره بالأخلاق.¹¹، ومن الاتباع المادي ما يقتدي به المصلي وراء إمامه، فالمقتدي ما سمي مقتديا إلا لاتباعه إمامه¹².

أما الصالحة، فهي مأخوذة من الصلاح وهو ضد الفساد يقول ابن فارس: «الصاد واللام والحاء أصل واحد يدل على خلاف الفساد»¹³، وضابط الصلاح والفساد هو ما جاءت به الشريعة، فكل ما دعت إليه الشريعة فهو من الصلاح، وكل ما نهت عنه فهو من الفساد. والصلاح في النفس والإصلاح للآخرين هي وظيفة الأنبياء الذين أرسلهم الله تعالى، يقول الله تعالى حاكيا عن شعيب عليه السلام {إِنْ أُريدُ إِلَّا الإِصْلَاحُ مَا اسْتَطَعْتُ وَمَا تَوْفِيقِي إِلَّا بِاللَّهِ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْهِ أُنِيبُ (88) } [هود: 88].

7 ابن فارس، مقاييس اللغة، ج5، ص 66.

8 ابن سيده المرسي، المحكم والمحيط الأعظم، ج6، ص 534.

9 ابن منظور، لسان العرب، ج15، ص 171.

10 محمد الطاهر بن محمد بن عاشور، الدار التونسية للنشر - تونس، سنة النشر: 1984 هـ، التحرير والتنوير، ج7، ص 356.

11 محمد حسن حسن جبل، المعجم الاشتقاقي المؤصل، ج4، ص 1742.

12 قاسم بن عبد الله بن أمير علي القنوي، أنيس الفقهاء في تعريفات الألفاظ المتداولة بين الفقهاء، الناشر: دار الوفاء - جدة، الطبعة الأولى،

1406، تحقيق: د. أحمد بن عبد الرزاق الكبيسي، ص 90.

13 ابن فارس، مقاييس اللغة، ج3، ص 303.

4. القيم والأخلاق:

أ. القيم: جمع قيمة، والقيمة بالمعنى الاقتصادي المنفعة، والقيمة بالمعنى الفلسفي الأحكام المعيارية الضابطة لسلوك الإنسان والموجهة له والتي تتميز من خلالها الخير والشر، والقيم كثيرة منها: قيم اقتصادية (النجاح الاجتماعي، الربح، الانتفاع، المال...) وقيم جمالية (الفن، الجمال، البعد الروحي) وقيم فكرية (العقلانية، الحقيقة، الوضوح، الصرامة، التماسك المنطقي، الخصوبة الفكرية، الموضوعية).

ب. الأخلاق: الأخلاق هي أفعال اختيارية تصدر عن المُكَلَّف وتُنَاط بها المدح أو الذم، كالصدق والأمانة والتعاون... فهذه أخلاق حسنة وما يقابلها أخلاق سيئة، والمعيار في ذلك هو المدح والذم وهما ملازمان للفعل الأخلاقي، فقول الصدق وأداء الحقوق وترك القبائح فعل أخلاقي يُمدح فاعله، والقتل ظلماً وإهدار الحقوق... يُذم مرتكبه، وبناء على هذا لا تدخل المباحات كالنوم والشرب في مسمى الفعل الأخلاقي إلا إذا تجاوزت المباحات حدودها وأثرت في غيرها، عندئذٍ تثبت المسؤولية ويُوصف الفعل بأنه غير أخلاقي، ومنه السهر والإفراط في النوم المؤديان إلى التفريط بالحقوق من صلاة أو وظيفة ونحوهما.

وعملياً ثمة ارتباط بين المسؤولية والفعل الأخلاقي، والآيات في هذا من الكثرة بمكان، من ذلك قول الله تعالى: {وَاعْبُدُوا اللَّهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَبِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَالْجَارِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَالْجَارِ الْجُنُبِ وَالصَّاحِبِ بِالْجَنبِ وَابْنِ السَّبِيلِ وَمَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ مَن كَانَ مُخْتَالًا فَخُورًا} [النساء:36]

5. الناشئة:

الناشئة جمع ناشئ والمقصود به المعنى اللغوي، ويُطلق على الأولاد ذكورا أو إناثا، يقول ابن فارس: «(نشأ) النون والشين والهمزة أصل صحيح يدل على ارتفاع في شيء وسمو، ونشأ السحاب: ارتفع، وأنشأه الله: رفعه... ومن الباب: النشء والنشأ: أحداث الناس، ونشأ فلان في بني فلان، والناشئ: الشاب الذي نشأ وارتفع وعلا»¹⁴.

فالأولاد الصغار لا يبقون صغارا وإنما ينشئون ويتربون، ومن الواضح أننا نقصد بهذا المعنى الأطفال حتى سنّ الشباب.

المبحث الثاني: القدوة الصالحة في القرآن والسنة النبوية

1. أنواع القدوة ومنزلتها:

ظهر من خلال ما تقدم أنّ المقصود بالافتداء هو القدوة بمعنيها المادي والمعنوي، والقدوة في الجانب المادي لاعتبره الشريعة مالم يكن هناك اقتداء واتباع معنوي صالح، وهذا ما جاءت به الآيات الكثيرة وأرشدت إليه ليكون المُقتدى به أصلا فكريا يرجع إليه المقتدي، وقد جعل القرآن الكريم الأنبياء وعلى رأسهم محمد صلى الله عليه وسلم مثالا يُقتدى بهم، قال سبحانه

¹⁴ ابن فارس، مقاييس اللغة، ج5، ص 429.

وتعالى في حق نبينا محمد عليه الصلاة والسلام {لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِمَنْ كَانَ يَرْجُو اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ وَذَكَرَ اللَّهَ كَثِيرًا} {الأحزاب: 21} وفي حق الأنبياء قال ربنا {لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِيهِمْ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِمَنْ كَانَ يَرْجُو اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ} {المتحنة: 6} والضمير يرجع هنا إلى «إبراهيم ومن معه من الأنبياء والأولياء»¹⁵ عليهم الصلاة والسلام.

والإسوة هي الاقتداء والتتبع، يقول سبحانه وتعالى {أُولَئِكَ الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ فَبِهِدَاهُمْ أَقْتَدِهِ} [الأنعام: 90]، وفي هذا السياق يقول الشيخ محمد الطاهر بن عاشور: «والقدوة هو الذي يعمل غيره مثل عمله، ولا يعرف له في اللغة فعل مجرد فلم يسمع إلا اقتدى، وكأنهم اعتبروا القدوة اسما جامدا واشتقوا منه الافتعال للدلالة على التكلف كما اشتقوا من اسم الخريف اخترف، ومن الأسوة اتتسى، وكما اشتقوا من اسم النمر تتمر، ومن الحجر تحجر... وفي قوله: فبهدهم اقتده تعريض للمشركين بأن محمدا صلى الله عليه وسلم ما جاء إلا على سنة الرسل كلهم وأنه ما كان بدعا من الرسل»¹⁶.
وحيثما دعا القرآن الكريم إلى الاتباع أو مدح أشخاصا أو أثنى على منهجهم فهو سبحانه وتعالى يدعوننا إلى أن نجعل منهم قدوة لنا كقوله سبحانه وتعالى {الَّذِينَ يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ أُولَئِكَ الَّذِينَ هَدَاهُمُ اللَّهُ وَأُولَئِكَ هُمْ أُولُو الْأَلْبَابِ} (18) {الزمر: 18}، وعلى رأس هؤلاء الأنبياء والصحابه والصالحون والشهداء يقول سبحانه {لَقَدْ رَضِيَ اللَّهُ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ إِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ فَعَلِمَ مَا فِي قُلُوبِهِمْ فَأَنْزَلَ السَّكِينَةَ عَلَيْهِمْ وَأَثَابَهُمْ فَتْحًا قَرِيبًا} (18) {الفتح: 18}، فالمقصود من ذكر ذلك الاقتداء بهم وبأفعالهم والتشجيع عليها.

وحيثما ذكر الله الكافرين والمعرضين والمفسدين ومنهجهم واللعن عليهم... فالمقصود منه التنفير أن نجعل من تصرفاتهم قدوة، كقوله سبحانه وتعالى عن اليهود {وَالْقَيْنَا بَيْنَهُمُ الْعِدَاةَ وَالْبَغْضَاءَ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ كُلَّمَا أَوْقَدُوا نَارًا لِلْحَرْبِ أَطْفَأَهَا اللَّهُ وَيَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُفْسِدِينَ} (64) {المائدة: 64}.

ويدخل في هذا كل ما دعانا إليه النبي عليه الصلاة والسلام وحسنه في نفوسنا، فالمطلوب أن نجعل من هذا التصرف ومن القائمين عليه موطن اقتداء لنا ولأولادنا، وكل ما نهانا عنه، فهو يحذرنا من أتباعه والاقتداء به، وذلك كقوله عليه الصلاة والسلام داعيا إلى أن نجعل من منهج من أثنى عليهم قدوة لنا «كَمَلْ مِنَ الرِّجَالِ كَثِيرٌ، وَلَمْ يَكْمُلْ مِنَ النِّسَاءِ: إِلَّا آسِيَةُ امْرَأَةِ فِرْعَوْنَ، وَمَرْيَمُ بِنْتُ عِمْرَانَ، وَإِنْ فَضَّلَ عَائِشَةَ عَلَى النِّسَاءِ كَفَضَّلَ الثَّرِيدَ عَلَى سَائِرِ الطَّعَامِ»¹⁷ فالنبي عليه الصلاة والسلام في ذكره لعائشة ومريم وآسية دعانا إلى أن نتخلق بأخلاق هذه النساء الطاهرات، وكقوله عليه الصلاة والسلام عن داود «وَلَا يَأْكُلُ إِلَّا مِنَ عَمَلِ يَدِهِ»¹⁸ وقد يكون تحذيرا من

¹⁵ القرطبي، محمد بن أحمد، تفسير القرطبي، تحقيق: أحمد البردوني وإبراهيم أطفيش، الناشر: دار الكتب المصرية - القاهرة، الطبعة: الثانية، 1384هـ - 1964م، ج18، ص57.

¹⁶ محمد الطاهر بن محمد بن عاشور، الدار التونسية للنشر - تونس، سنة النشر: 1984هـ، التحرير والتنوير، ج7، ص356.

¹⁷ البخاري، محمد بن إسماعيل، صحيح البخاري، كتاب أحاديث الأنبياء، باب وفاة ثموني وذكره بعد، رقم: 3411، تحقيق محمد زهير بن ناصر الناصر الناشر: دار طوق النجاة، الطبعة: الأولى، 1422هـ.

¹⁸ البخاري، صحيح البخاري، كتاب أحاديث الأنبياء، باب قول الله تعالى: {وَأَتَيْنَا دَاوُدَ زُبُورًا} «رقم: 3417»

الافتداء بالآخرين، كما حذر عليه الصلاة والسلام من حيل اليهود في قوله «لَعَنَ اللَّهُ الْيَهُودَ، حُرِّمَتْ عَلَيْهِمُ الشُّحُومُ فَجَمَلُوهَا، فَبَاعُوهَا»¹⁹.

شروط المُقتدى به واحتياج المُقتدي وهم النشء للقدوة:

a. شروط المُقتدى به هو التمسك بالهوية وعدم الانجراف وراء الآخرين:

من شروط المُقتدى به في زراعة القيم والأخلاق التمسك بالهوية وعدم الانجراف وراء الآخرين؛ فقد اختار الله سبحانه هذه الأمة على غيرها حتى جعلها وجعل نبيها شهداء على الناس، ومن يشهد على الناس ينبغي أن يكون أمينا صادقا عالما، وما ذلك إلا لمنزلة هذه الشريعة ومنزلة أهلها كما قال سبحانه وتعالى { كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ } [آل عمران: 110]، وكما قال سبحانه { وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا } [البقرة: 143] والوسط والعدل لا يُعرف إلا بالمقارنة مع غيره، ومقارنة أصحاب هذه الشريعة مع غيرهم تُظهر وسطيتهم فلا هم أهل غلو في الدين كـ«غلو النصارى الذين غلوا بالترهب، وقيلهم في عيسى ما قالوا فيه - ولا هم أهل تقصير فيه، تقصير اليهود الذين بدلوا كتاب الله، وقتلوا أنبياءهم، وكذبوا على ربهم، وكفروا به؛ ولكنهم أهل توسط واعتدال فيه، فوصفهم الله بذلك، إذ كان أحب الأمور إلى الله أوسطها»²⁰. وإذا كانت الشريعة وكان أصحابه بهذه المنزلة فمن الضروري أن يشعر المرء بانتمائه لهذه العقيدة ويفاخر بها ولا يشعر بضعف ولا بخجل في الانتماء إليها، فالارتداء نحو اليمين والشمال في الأفكار والتوجهات ضياع للنفس وللأمة وخروج عمّا تريده الشريعة من الاعتزاز بالهوية والتفاخر بها. ومن أجل هذا نهت الشريعة عن التشبه بغير المسلمين، وما ذاك إلا لأنها تريد من المرء أن يكون مُعتزا بدينه قال عليه الصلاة والسلام «إِنَّ الْيَهُودَ، وَالنَّصَارَى لَا يَصْبُغُونَ، فَخَالِفُوهُمْ»²¹، وما هذا إلا نموذج من النماذج الكثيرة التي تدعو فيه الشريعة إلى عدم اتباع الآخرين.

b. احتياج المُقتدي للقدوة لكونه على الفطرة:

المُقتدي هم النشء، وهؤلاء مخلوقون على الفطرة ولذا هم محتاجون لقدوة صالحة، والنشء كالأرض الخالية هي قابلة للزراعة وماتزرع فيها ينبت، فالنشء وخاصة الصغار منهم يكونون في سنّ الطفولة لا يعرفون إلا المحسوسات ومن المحسوسات يحكمون على الأشياء، فما كان من القيم والمفاهيم المجردة كالصدق والإخلاص والإحسان والإتقان والأمانة والعدل فالنشء لا يعرفون مفاهيمها ولا مدلولاتها، إنما يعرفون صدقاتها على حدّ قول المناطقة، وكذا لا يعرف الأطفال المفاهيم المجردة المقابلة لهذه القيم كالكذب والخيانة والظلم إلا من خلال تجسّداتها، ومن لا علم عنده لا حكم لديه على الأشياء.

هذه المفاهيم الخيرة أو الشريرة تتجسد أكثر شيء في الوالدين ومنهما تنتقل إلى النشء من خلال التربية وهذا معنى حديث النبي عليه الصلاة والسلام «مَا مِنْ مَوْلُودٍ إِلَّا يُولَدُ عَلَى الْفِطْرَةِ،

¹⁹ البخاري، صحيح البخاري، كتاب أحاديث الأنبياء، باب ما ذُكر عن نبي إسرائيل، رقم: 3460.

²⁰ الطبري، محمد بن جرير، جامع البيان في تأويل القرآن، المحقق: أحمد محمد شاكر، الناشر: مؤسسة الرسالة، الطبعة: الأولى، 1420 هـ - 2000 م، ج3، ص 142.

²¹ البخاري، صحيح البخاري، كتاب أحاديث الأنبياء، باب ما ذكر عن نبي إسرائيل رقم: 3462.

فَأَبَوَاهُ يُهَوِّدَانِهِ أَوْ يُنَصِّرَانِهِ، أَوْ يُمَجِّسَانِهِ، كَمَا تُنْتَجُ الْبَهِيمَةُ بِبَهِيمَةٍ جَمْعَاءَ، هَلْ تُحْشَوْنَ فِيهَا مِنْ جَدْعَاءَ»، ثُمَّ يَقُولُ أَبُو هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: {فَطَرَهُ اللَّهُ الَّذِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا} [الروم: 30] الآية²² «وأما قوله «بهيمة جمعاء» فالجمعاء السليمة من العيوب سميت بذلك لاجتماع سلامة أعضائها لا جدع بها ولا كيٍّ وكأنه - صلى الله عليه وسلم - شبه السلامة التي يولد عليها المولود من الاعتقادات الفاسدة بالبهيمة الجمعاء التي هي سليمة من العيوب ثم يطرأ عليها العيب يفعل يُفعل فيها كما يطرأ إفساد الاعتقادات على المولود بتربية يرَبِّي عَلَيْهَا»²³.

وقد تضاربت أقول العلماء وتشقت في معنى الفطرة، والمعنى الصحيح هو موجود عند الشيخ محمد الطاهر ابن عاشور في قوله: «أَرُ من أتنس الإفصاح عن معنى كون الإسلام هو الفطرة فأبينه: بأن الفطرة هي النظام الذي أوجده الله في كل مخلوق، والفطرة التي تخص نوع الإنسان هي ما خلقه الله عليه جسداً وعقلاً، فمشي الإنسان برجليه فطرة جسدية، ومحاولته أن يتناول الأشياء برجليه خلاف الفطرة الجسدية، واستنتاج المسببات من أسبابها والنتائج من مقدماتها فطرة عقلية، ومحاولة استنتاج أمر من غير سببه خلاف الفطرة العقلية وهو المسمى في علم الاستدلال بفساد الوضع، وجزمنا بأن ما نبصره من الأشياء هو حقائق ثابتة في الوجود ونفس الأمر فطرة عقلية، وإنكار السوفسطائية ثبوت المحسوسات في نفس الأمر خلاف الفطرة العقلية»²⁴.

ويقول أيضاً «فوصف الإسلام بأنه فطرة الله معناه أن أصل الاعتقاد فيه جار على مقتضى الفطرة العقلية، وأما تشريعاته وتفاريحه فهي: إما أمور فطرية أيضاً، أي جارية على وفق ما يدركه العقل ويشهد به، وإما أن تكون لصلاحه مما لا ينافي فطرته، وقوانين المعاملات فيه هي راجعة إلى ما تشهد به الفطرة لأن طلب المصالح من الفطرة»²⁵.

خلاصة الكلام أن الفطرة هي النظام التكويني وليس التكليفي الذي وُجد عليه المخلوق، وهذا النظام مهياً في المستقبل لقبول العقيدة فكراً وسلوكاً، وهذا التهيؤ يبقى مستمراً ما لم يتدخل المجتمع في انحرافه، والتهيؤ العقلي أشبه ما يكون بتهيؤ الحواس، فالسمع للمولود والبصر... كلها عبارة عن بذور مهياة في المستقبل للنمو والتطور والعمل.

وهذه الفطرة مستمرة على هذا الشاكلة وهو معنى قوله تعالى «لا تبدل لخلق الله» وقد كان للأسرة دور كبير في تنمية هذه الفطرة وتوجيه النشء وتوجيهها صحيحاً من خلال اقتنائهم بأبائهم، فالآباء هم الأقرب للنشء، فعن «عبد الرحمن بن أبي بكر، أنه قال لأبيه: يا أبة إني أسمعك تدعو كلَّ غداة: اللَّهُمَّ عافني في بدني، اللهم عافني في سمعي، اللهم عافني في بصري، لا إله إلا أنت، تعيدها ثلاثاً حين تضح، وثلاثاً حين تُمسي، فقال: إني سمعتُ رسولَ الله -صلى الله عليه وسلم- يدعو بهنَّ فانا أحبُّ أن أستنَّ بسنته»²⁶.

²² البخاري، صحيح البخاري، كتاب الجنائز، باب إذا أسلم الصبي فمات، هل يصلى عليه، وهل يعرض على الصبي الإسلام رقم: 1395.

²³ محمد بن علي بن عمر التميمي المازري، المُعَلَّم بفوائد مسلم، المحقق: فضيلة الشيخ محمد الشاذلي النيفر، الدار التونسية للنشر، المؤسسة الوطنية للكتاب بالجزائر، المؤسسة الوطنية للترجمة والتحقق والدراسات بيت الحكمة، الطبعة: الثانية، 1988 م، والجزء الثالث صدر بتاريخ 1991م، ج3، ص 320.

²⁴ محمد الطاهر ابن عاشور التونسي، التحرير والتنوير، الدار التونسية للنشر - تونس، سنة النشر: 1984 هـ التحرير والتنوير، ج21، ص 90.

²⁵ ابن عاشور، التحرير والتنوير، ج21، ص 91.

²⁶ أبو داود سليمان بن الأشعث بن إسحاق بن بشير بن شداد بن عمرو الأزدي السجستاني، سنن أبي داود، المحقق: محمد محيي الدين

عبد الحميد، المكتبة العصرية، صيدا - بيروت، أبواب النوم، باب ما يقول إذا أصبح، رقم: 5090

المبحث الثالث: القيم الموجّهة للنشء الصادرة عن النبي عليه الصلاة والسلام وعن

أصحابه

أولاً. قيم إيمانية:

المقصود بهذا النوع من القيم أنها تربط الطفل بربه ويدخل في ذلك الإيمان والعبادات وتعليم القرآن الكريم والدُّعاء بالبركة للصبيان... ومن دلائل هذه القيم في السنة النبوية:

1. ربط الطفل بربه:

الطفل كالقطعة البيضاء النقية تحتاج إلى ربطٍ مستمر بالله تعالى وبذلك يتعود وينشأ، ومما جاء في هذا قوله صلى الله عليه وسلم لعُمَرَ بْنِ أَبِي سَلَمَةَ: «يَا غُلَامُ، سَمِّ اللَّهَ، وَكُلْ يَمِينِكَ، وَكُلْ مِمَّا بِيَمِينِكَ»²⁷

فهذا الحديث الذي فيه توجيه من النبي عليه الصلاة والسلام وتعليم لعمر بن أبي سلمة فيه فوائد جمة ولعل من أبرزها أنّ النبي عليه الصلاة والسلام أراد أن يربط عمر بربه وذلك من خلال التذكير بالسمة، فما نأكله هو نعمة من الله تعالى، فنحن نأكله باسم الله وليس لنا حولاً ولا قوة، وبذلك جعل النبي عليه الصلاة والسلام من نفسه قدوة لعمر في هذا التوجيه.

2. الصلاة مع الأطفال:

الصلاة هي صلة للعبد بربه وبنفسه وبمجتمعه، من هنا تُعدُّ أساساً لزراعة القيم سواء أكانت قيماً خاصاً كقيمة النظافة الموجودة في الصلاة والمراقبة لله، أو قيماً اجتماعية كقيم التعارف والتعاون على الخير... المرتبطة بصلاة الجمعة والجماعة، ولذا حرص النبي عليه الصلاة والسلام على الصلاة مع الأطفال وإحضارهم للمصلى تنبيهاً إلى أهمية هذه القيمة وغيرها، فعن ابن عباس رضي الله عنه قال: «خرجت مع النبي صلى الله عليه وسلم يوم فطر أو أضحى فصلى، ثم خطب، ثم أتى النساء، فوعظهن، وذكرهن، وأمرهن بالصدقة»²⁸.

3. التأسي بالنبي عليه الصلاة والسلام والافتداء به:

ومما لاحظناه في حديث ابن عباس أنه رضي الله عنه تأسّى بالنبي عليه الصلاة والسلام وهذا في قوله «فَتَوَضَّأْتُ نَحْوًا مِمَّا تَوَضَّأُ» وليس هذا مقصوراً على النبي وإنما يُقتدى بأصحاب الفضل.

ثانياً. قيم التعليم، والتصحيح وعدم السكوت على الخطأ أو الخجل منه:

يحتاج الطفل أن يكون له نموذج يقتدى به، يقبل منه ويأخذ عنه، وقد كان النبي عليه الصلاة والسلام يهتم بتوجيه أمته ومن ذلك النشء «فَعَنَ ابْنُ عَبَّاسٍ، قَالَ: بَثُّ عِنْدَ خَالَتِي مِثْمُونَةَ لَيْلَةً فَقَامَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنَ اللَّيْلِ، فَلَمَّا كَانَ فِي بَعْضِ اللَّيْلِ قَامَ النَّبِيُّ صَلَّى

²⁷ البخاري، صحيح البخاري، كتاب الأطعمة، باب التسمية على الطعام والأكل باليمين، رقم: 5376

²⁸ البخاري، أبواب العيدين، كتاب الأطعمة، باب خروج الصبيان إلى المصلى، رقم: 975

اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «فَتَوَضَّأَتْ نَحْوًا مِمَّا تَوَضَّأُ، ثُمَّ جِئْتُ فَقُمْتُ، عَنْ يَسَارِهِ... فَحَوَّلَنِي فَجَعَلَنِي عَنْ يَمِينِهِ»²⁹.

هذا التصرف من النبي عليه الصلاة والسلام يزرع الشجاعة في نفس عبد الله بن عباس في المستقبل للقيام بما قام به النبي عليه الصلاة والسلام، ومن المعلوم أن النبي عليه الصلاة والسلام لا يسكت على خطأ يحصل أمامه، فتعليم غير المتعلم وتصحيح الخطأ قيمة كبرى في حياة المرء.

استفاد ابن عباس من تصرف النبي عليه الصلاة والسلام قيمتين على الأقل: القيمة الأولى قيمة تعليم الآخرين، والقيمة الأخرى قيمة التصحيح المباشر والذي يجمع بين هاتين القيمتين أنهما لا يحتاجان إلى استئذان، ومن جهة أخرى فإن التعليم يؤدي للتغيير كما أن وقوع هاتين القيمتين في غير وقتها يفقداهما المنزلة لهما، فالوقوع المباشر وتحويل النبي عليه الصلاة والسلام لابن عباس وهو في الصلاة هو الأرسخ في الذهن ولن ينسى ابن عباس رضي الله عنه هاتين القيمتين.

وهاتان القيمتان كانتا حاضرتين في حياة النبي عليه الصلاة والسلام مع أصحابه، وهي الوظيفة الأصلية للوحي الذي جاء بالتعليم والتغيير، والقرآن من بدايته إلى نهايته لا يخلو من تعليم، بل الآيات الأولى كانت حاضرة على العلم والتعليم {أَقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ (1) خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ (2) أِقْرَأْ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ (3) الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ (4) عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ (5)} {العلق: 1 - 5} والتعليم دائما يقود إلى التغيير إما من حسن إلى أحسن أو من الخطأ إلى الصواب وقد كان هذا منهجا في حياة النبي عليه الصلاة والسلام وكان مرتبطا بالحكمة.

ثالثا. قيم التواصل الاجتماعي وبناء شخصياتهم وعدم تعنيفهم:

يحتاج الأطفال حتى سن الشباب إلى من يتواصل معهم اجتماعيا، وبذلك توجد بيئة يتعلم فيها النشء خارج دائرة الأسرة الضيقة من الأبوين والإخوة، وهذا قيمة كبرى حتى لا يبقى النشء بعيدا عن التواصل الاجتماعي الذي يصيب كثيرا من المجتمعات اليوم حيث يبقى الطفل منعزلا بعيدا عن الواقع، وقد لاحظنا في حديث ابن عباس رضي الله السابق عندما بات عند خالته ميمونة، وهي ميمونة بنت الحارث ابن حزن الهلالية، وأختها لبابة بنت الحارث وتكنى أم الفضل، وهي أم عبد الله بن عباس، فهي أخت أمه من النسب³⁰ ومبيتة في بيت النبي عليه الصلاة والسلام هو توجيه لنا في توسيع الدائرة المحيطة بالنشء لينتفع منها، ولم يجد حرجا صلى الله عليه وسلم أن ينام معه ابن عباس على ذات الوسادة ففي رواية أخرى في «أنه - صلى الله عليه وسلم - اضطجع هو وأهله في طول الوسادة، واضطجع ابن عباس في عرضها»³¹.

²⁹ البخاري، صحيح البخاري، كتاب الوضوء، باب التخفيف في الوضوء رقم: 138.

³⁰ عبد الرحمن بن علي بن محمد الجوزي، كشف المشكل من حديث الصحيحين، المحقق: علي حسين البواب، الناشر: دار الوطن، ج2، ص 344.

³¹ ابن الملقن سراج الدين أبو حفص عمر بن علي بن أحمد الشافعي، التوضيح لشرح الجامع الصحيح، المحقق: دار الفلاح للبحث العلمي وتحقيق التراث، الناشر: دار النوادر، دمشق - سوريا، الطبعة: الأولى، 1429 هـ - 2008 م، ج4، ص 57.

ولاشكَّ أنَّ هذا الصنيع من النبي عليه الصلاة والسلام يجعل من ابن عباس قريبا من قلب النبي عليه الصلاة والسلام، وكلما أحسن الأطفال والصبيان والشباب أنهم يشعرون بقربهم من الآخرين يكون نفعهم بالآخرين أكثر.

وقد كان النبي عليه يتواصل مع الصبيان ولم يكن منعزلا عنهم لينتفعوا ببركته وليكون لأهله قدوة، تقول السيدة عائشة رضي الله عنها: «كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُؤْتِي بِالصَّبِيَّانِ فَيَدْعُو لَهُمْ، فَأُتِيَ بِصَبِيٍّ فَبَالَ عَلَى نُوْبِهِ، فَدَعَا بِمَاءٍ فَأَتَبَعَهُ إِيَّاهُ، وَلَمْ يَغْسِلْهُ»³².

ولنلاحظ كلمة الجمع (الصبيان) فالحالة لم تكون مقصورة على طفلٍ مُحدَّد، وإنما يُؤتون بصبيانهم ليقوم النبي عليه الصلاة والسلام بتحنينهم، وفي هذا من القدوة ما فيه بحيث يبقى هذا الأمر مستمرا إلى يوم القيامة على أنه من سنن النبي عليه الصلاة والسلام، وقد كان لطيفا عليه الصلاة والسلام بالأطفال وهم صغار وذلك نفهمه من هذا الطفل الذي بال على ثوب النبي عليه الصلاة والسلام ولم نجد من النبي تأففا ولا تعنيفا له أو لأمه، ولو حصل ذلك لنقله لنا الصحابة لشدة حرصهم على نقل كل ما يتفوه به النبي، ولشدة قرب النبي من الأطفال أنه كان يضع الطفل في حجره «يفتح الحياء المهملة وكسرهما وسكون الجيم هو الثوب، والحصن»³³، فهو لم يكن بعيدا عنه، وهذا يدلُّ على قُرب النبي من الصبيان.

وعلاقة النبي عليه الصلاة والسلام ليست مقتصرة على تحنيك الصبيان بل كان يُؤتى بالصبيان ممن بهم وجعٌ ليدعو لهم، ففي حديث السائب بن يزيد رضي الله عنه يقول: «ذَهَبَتْ بِي خَالَتِي إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَتْ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنَّ ابْنَ أُخْتِي وَجِعٌ «فَمَسَحَ رَأْسِي وَدَعَا لِي بِالْبَرَكَةِ، ثُمَّ تَوَضَّأَ، فَشَرِبْتُ مِنْ وَضُوئِهِ»³⁴، والسائب رضي الله عنه كان صبيا فقد ولد في السنة الثانية من الهجرة، وشهد حجة الوداع، وخرج مع الصبيان إلى ثنية الوداع يتلقى النبي - صلى الله عليه وسلم - مقدمه من تبوك»³⁵.

وكذلك حديث محمود بن الربيع رضي الله عنه: «عَقَلْتُ مِنَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَجَّةً مَجَّهَا فِي وَجْهِي وَأَنَا ابْنُ خَمْسٍ بَسِينٍ مِنْ دَلْوٍ»³⁶، و«المج في حكم المسح والدعاء بالبركة»³⁷.

يؤتى بالصبيان، فيدعو لهم بالبركة ويمضغ تمره بفيه، ثم ينقلها إلى فم الطفل، ليكون ريقه صلى الله عليه وسلم من أول الأشياء التي تدخل جوف الصبي، فتحل فيه بركته صلى الله عليه وسلم، وتسابقت الودعات في الحصول على هذه البركة لأطفالهن، وها هي أم سليم، زوج أبي طلحة الأنصاري، أم أنس رضي الله عنه تلد غلاماً. فتقول لابنها أنس: احمل هذا الطفل، واذهب به إلى النبي صلى الله عليه وسلم، وخذ معك تمرات، ليمضغها رسول الله صلى الله عليه وسلم،

³² البخاري، صحيح البخاري، كتاب الدعوات، باب الدعاء للصبيان بالبركة، ومسح رؤوسهم، رقم: 6355.

³³ أبو العون محمد بن أحمد بن سالم السفاريني الحنبلي، كشف اللثام شرح عمدة الأحكام، اعتنى به تحقيقا وضبطا وتخريجا: نور الدين طالب، الناشر: وزارة الأوقاف والشؤون الإسلامية - الكويت، دار النوادر - سوريا، الطبعة: الأولى، 1428 هـ - 2007، ج1، ص 312.

³⁴ صحيح البخاري، كتاب الوضوء، باب استعمال فضل وضوء الناس، رقم: 190.

³⁵ ابن الملقن، التوضيح لشرح الجامع الصحيح، ج4، ص 309.

³⁶ البخاري، صحيح البخاري، كتاب العلم، باب: متى يصح سماع الصغير؟ رقم: 77.

³⁷ شمس الدين الزُّمَامِي، أبو عبد الله محمد بن عبد الدائم بن موسى النعمي العسقلاني، اللامع الصحيح بشرح الجامع الصحيح، تحقيق ودراسة: لجنة مختصة من المحققين بإشراف نور الدين طالب، الناشر: دار النوادر، سوريا، الطبعة: الأولى، 1433 هـ - 2012 م، ج15، ص 390.

فيلقيها في فمه، حتى يكون أول شيء يدخل جوف الصبي ريق رسول الله صلى الله عليه وسلم، ففعل أنس، وفعل رسول الله صلى الله عليه وسلم، مضغ التمرات، وفتح فم الصبي، فوضعها في فمه، فأخذ الطفل يلعب بلسانه، لتدخل جوفه، ثم أدخل رسول الله صلى الله عليه وسلم إصبعه في فم الصبي، وأخذ يديره في حلقه مع عجينة التمر، يحنكه بها، وهو يدعو له بالبركة. وهذه أسماء بنت أبي بكر زوج الزبير بن العوام، تهاجر إلى المدينة مع أختها عائشة، ومع فاطمة بنت النبي صلى الله عليه وسلم، تهاجر وهي حامل في شهرها الأخير، فتلد في قباء، فتحمل ابنها إلى المدينة، وإلى بيت أبيها أبي بكر، وتبحث عائشة في البيت عن تمر، فلا تجد تمر في البيت إلا بعد جهد جهيد، فتأخذ الطفل والتمر إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم، فيمضغ التمرة، ويحنك بها الطفل، ويدعو له، ويباركه، ويسميه عبد الله. وهذا أبو أسيد تلد زوجته، فيحمل الطفل إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم ليباركه، فسماه رسول الله صلى الله عليه وسلم بالمنذر³⁸.

وثبت من حديث أسامة بن زيد رضي الله عنه قال: «كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَأْخُذُنِي فَيُقْعِدُنِي عَلَى فَيْحِهِ، وَيُقْعِدُ الْحَسَنَ عَلَى فَيْحِهِ الْأُخْرَى، ثُمَّ يَضُمُّهُمَا، ثُمَّ يَقُولُ: «اللَّهُمَّ ارْحَمْهُمَا فَإِنِّي أَرْحَمُهُمَا» وقد ترجم البخاري لذلك «باب وضع الصبي على الفخذ»³⁹.

رابعا. تنشئة الأطفال على تحمُّل المسؤولية:

هذه قيمة كبرى في الحقيقة في التربية وهي أن يُعلِّم الصبي ما يتعلمه الكبار حتى يخرج من طوق الطفولة من غير تحمليه فوق الطاقة، وهذه نظرة تربوية مهمة جدا، وهي على خلاف مانراه اليوم حيث نرى شبابا بسن الثامنة عشر وربما بسن العشرين وعقولهم عقول الأطفال يعجزون عن حمل المسؤولية.

فقد كان صلى الله عليه وسلم ينشئ فيهم الرجولة، يعلمهم كيف يتربون على ما يتربى عليه الكبار، بحيث يتجاوز سن الطفولة وقد كان هذا هديا من هديه عليه الصلاة والسلام فعن أنس بن مالك، أن رسول الله صلى الله عليه وسلم مرَّ على غلمان فسلم عليهم⁴⁰، ولأجل هذا كان الصبية يحضرون الصلوات العامة تدريرا لهم وتنشئة، فعن ابن عباس، قال: «خرجت مع النبي صلى الله عليه وسلم يوم فطر أو أضحى فصلى، ثم خطب»⁴¹.

خامسا. قيمة العدالة:

تعدُّ قيمة العدالة من أبرز القيم التي ينبغي أن يتحلى بها الإنسان، وقد وردت في ذلك المثات من النصوص في القرآن الكريم وفي السنة النبوية، ومن المعلوم أن العدل من أعظم

³⁸ انظر: موسى شاهين لاشين، فتح المنعم شرح صحيح مسلم الناشر: دار الشروق الطبعة: الأولى (لدار الشروق)، 1423 هـ - 2002 م، ج8، ص 443.

وانظر في قصة أسماء بنت أبي بكر وقصة أبي طلحة: صحيح البخاري، كتاب العقيقة، باب تسمية المولود غدا يولد، لمن لم يعق عنه، وتحنيكه رقم 5469، 5470.

³⁹ البخاري، صحيح البخاري، كتاب الأدب، باب وضع الصبي على الفخذ، رقم: 6003.

⁴⁰ مسلم بن الحجاج، صحيح مسلم، كتاب السلام، باب السلام على الصبيان، رقم: 5714، المحقق: محمد فؤاد عبد الباقي، الناشر: دار إحياء التراث العربي - بيروت

⁴¹ البخاري، صحيح البخاري، كتاب الجمعة، باب خروج الصبيان إلى المصلى، رقم: 975.

الصفات الإلهية حضورا في القرآن الكريم وبأساليب شتى، ولعلها لم تنل صفة من صفات الله مثل هذه الأهمية، ولذلك جُكِّم بارزة من أبرزها اطمئنان العبد بعدل الله وضرورة استقامة سلوكه وبناء مجتمعه وفق العدل، ومما يُلاحظ في النصوص القرآنية التي تتحدث عن العدل شدة وضوحها وارتباطها بأمثلة واقعية بعيدا عن التنظير الكلامي الذي رأيناه والذي يكون في كثير من الأحيان أقرب إلى الترف الكلامي البعيد في كثير من أجزائه عن الواقعية.

النصوص في وصف الله بالعدل كثيرة، وحسبنا قوله تعالى مادحا ذاته وشاهدا عليها بالعدل {شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ وَالْمَلَائِكَةُ وَأُولُو الْعِلْمِ قَائِمًا بِالْقِسْطِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (18)} [آل عمران: 18] وهي شهادة ليست قاصرة على الله تعالى بل شهدت بذلك الملائكة وأولو العلم. يقول الشيخ محمد الطاهر بن عاشور: «ولك أن تجعل «شهد» بمعنى يبين وأقام الأدلة... أي شهد بوحدايته وقيامه بالعدل... والقيام هنا بمعنى المواظبة... وقد أقام الله القسط في تكوين العوالم على نظمها... وفيما شرع للبشر من الشرائع في الاعتقاد والعمل، لدفع ظلم بعضهم بعضا، وظلمهم أنفسهم، فهو القائم بالعدل سبحانه، وعدل الناس مقتبس من محاكاة عدله»⁴². ويُلاحظ وجود كلمة «قائما» وإعرابها «حال»⁴³ ويعني ذلك الدوام والاستمرار وعدم التغيير فقيامه ربنا سبحانه بالعدل ثابت لا يتغير.

ومن الآيات التي تثبت عدل الله تعالى هو نفي الظلم عنه سبحانه { ذَلِكَ بِمَا قَدَّمْتُمْ أَيْدِيكُمْ وَأَنَّ اللَّهَ لَيْسَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ (182) } [آل عمران: 182]

سعى النبي عليه الصلاة والسلام إلى زرع هذه القيمة في نفوس الناس من خلال القدوة الصالحة وها هي أم النعمان بن بشير رضي الله عنه فيما يرويه ابنها قاتلا «أعطاني أبي عطية، فقالت عمرة بنت رواحة: لا أرضى حتى تشهد رسول الله صلى الله عليه وسلم، فأتى رسول الله صلى الله عليه وسلم، فقال: إني أعطيت ابني من عمرة بنت رواحة عطية، فأمرتني أن أشهدك يا رسول الله، قال: «أعطيت سائر ولدك مثل هذا؟»، قال: لا، قال: «فاتقوا الله واعدلوا بين أولادكم»، قال: فرجع فرد عطيته»⁴⁴

فهذه الأمة الصالحة رضي الله عنها كان قدوة لابنها وستبقى قدوة لكل الأمهات في قضية العدل، والذي لا ينبغي أن يفوتنا هنا أن هذا الولد هو ابن عمرة رضي الله عنها، وليس ابن ضُرَّتْها، كما هو منصوص عليه في الحديث السابق، ومع هذا رفضت هذه الأم هذه العطية حتى يكون رسول الله شهيدا على ذلك، وكأنها رضي الله عنها شعرت بعدم العدل في أن يُمنَح أحد أبنائها شيئا ويتميز به عن الآخرين الذين هم من أولاد ضُرَّتْها.

وبذلك يكون أمام هذا الصبي قُودوتان لن ينسأهما: أولهما هو رسول الله صلى الله عليه وسلم الذي فصل في القضية ولم يشهد عليه وعدم شهوده على العطية دلالة على عدم موافقتها للصواب. والقدوة الثانية هي أمه عمرة رضي الله عنها التي أبت أن تقبل حتى يشهد رسول الله وبذلك تكون هذه الأم منارة لابنها في زراعة قيم العدل والمساواة.

⁴² محمد الطاهر بن عاشور، التحرير والتنوير، ج3، ص 187.

⁴³ أبو البقاء عبد الله بن الحسين بن عبد الله العكبري، التبيان في إعراب القرآن تحقيق: علي محمد الجاوي، عيسى البابي الحلبي وشركاه، ج1، ص 247.

⁴⁴ البخاري، صحيح البخاري، كتاب الهبة وفضلها والتحريض عليه، باب الإهداء في الهبة رقم 2587

وهذه القيمة من أبرز القيم التي تصنع الألفة والمحبة بين أفراد الأسرة وتُبعد عنهم مواطن الخلاف والشجار وحبّ الذات.

سادسا. قيمة القوة:

القوة أمر اهتمت به الشريعة أيما اهتمام، وأيّا كانت هذه القوة: فكرية، عضلية، عامّة، خاصّة... فالأمر لانهض من غير قوّة، وصدق الله العظيم القائل {وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهِبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ وَعَدُوَّكُمْ} {الأنفال: 60} وقوله صلى الله عليه وسلم: «{الْمُؤْمِنُ الْقَوِيُّ، خَيْرٌ وَأَحَبُّ إِلَى اللَّهِ مِنَ الْمُؤْمِنِ الضَّعِيفِ، وَفِي كُلِّ خَيْرٍ احْرِصْ عَلَى مَا يَنْفَعُكَ، وَاسْتَعِنَ بِاللَّهِ وَلَا تَعْجَزْ، وَإِنْ أَصَابَكَ شَيْءٌ، فَلَا تَقُلْ لَوْ أَنِّي فَعَلْتُ كَانَ كَذَا وَكَذَا، وَلَكِنْ قُلْ قَدَرُ اللَّهِ وَمَا شَاءَ فَعَلَ، فَإِنَّ لَوْ تَفْتَحُ عَمَلَ الشَّيْطَانِ}»⁴⁵.

وقد اعتنى النبي عليه الصلاة والسلام بالقوة وجعل من نفسه ومن أصحابه نموذجا للاعتناء بهذه القيمة ومما قام به النبي أنّه طلب من سمرة بن جندب أن يتصارع مع رافع بن خديج وذلك أن النبي عليه الصلاة والسلام أجاز في القتال رافع لمهارته في الرمي بالنبل ولم يُجز سمرة، فقال سمرة: أنا أقوى من رافع، أنا أصرعه، فلما أخبر رسول الله صلى الله عليه وسلم بذلك أمرهما أن يتصارعا أمامه، فتصارعا، فصرع سمرة رافعا، فأجازه أيضا⁴⁶.

هذا الصنيع من النبي فيه زرع لقيمة القوة، فكلُّ من كان حاضرا وكلُّ من سمع بهذا الحديث سيدفعه إلى أن يصنع مثله لو كان في موقفٍ مماثل.

سابعا. قيمتا الشعور بالمسؤولية والعفة:

هاتان القيمتان من أبرز القيم التي دعت إليها الشريعة، والنصوص في هذا كثيرة جدًا، وحسبنا أن نقول إنَّ خيرية الأمة مرتبطة بقيمة الأمر بالمعروف والنهي عن المنكر كما قال سبحانه وتعالى {كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ} [آل عمران: 110] وهي داخلة ضمن قيمة المسؤولية، فقد أسس القرآن لقضية المسؤولية بربطها بالأخلاق والعقل والحرية والتكريم وبعثة الرسل، فمن قامت به هذه المعاني ثبتت مسؤوليتها، ومنها الأمر بالمعروف والنهي عن المنكر والنفقة والنصح والإرشاد وقول الحق، وأساس ذلك حمل الأمانة في قوله تعالى: {إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنْسَانُ إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا} [الأحزاب: 72]

وأما العفة فهي الطهر والنقاء الذي كان سببا في مدح يوسف عليه السلام، وهو سبب لطهارة النفس وتركيبتها، ويبدأ من غض البصر كما قال سبحانه وتعالى {قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ ذَلِكَ أَزْكَى لَهُمْ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا يَصْنَعُونَ} (30) وَقُلْ لِلْمُؤْمِنَاتِ يَغْضُضْنَ مِنْ أَبْصَارِهِنَّ وَيَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَلْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلَى جُيُوبِهِنَّ} [النور: 30، 31] ومن ثمراته الابتعاد عن الزنا وفاحشة اللواط.

⁴⁵ مسلم، صحيح مسلم، كتاب القدر، باب في الأمر بالقوة وترك العجز والاستعانة بالله وتفويض المقادير لله، رقم: 2664.

⁴⁶ صفى الرحمن المباركفوري، الرحيق المختوم الناشر: دار الهلال - بيروت، الطبعة: الأولى، ص 229.

نجد بذور هاتين القيمتين في حديث النبي عليه الصلاة والسلام «مُرُوا أَوْلَادَكُمْ بِالصَّلَاةِ وَهُمْ أَبْنَاءُ سَبْعِ سِنِينَ، وَأَضْرِبُوهُمْ عَلَيْهَا، وَهُمْ أَبْنَاءُ عَشْرِ وَفَرَّقُوا بَيْنَهُمْ فِي الْمَضَاجِعِ»⁴⁷ والحكمة من التفريق بينهم في المضاجع هي أن هذه السن هي مظنة البلوغ، والصبي في سن المراهقة قد يخطر في باله أشياء، وهذه الخواطر وإن كانت قليلة لكن الشرع أعطاها أهمية خاصة لأنها متعلقة بالعفة والتي هي الأساس في بناء الأسر النظيفة، يقول المناوي: «أي فرقوا بين أولادكم في مضاجعهم التي ينامون فيها إذا بلغوا عشرين حذرا من غوائل الشهوة وإن كُنَّ أخواته»⁴⁸.

الخاتمة والتوصيات

بعد أن منّ الله عليّ بإتمام هذه الدراسة يمكن القول بأن السنة النبوية كانت مصدرا مهما لغرس القيم انطلاقا من صناعة القدوة، فالطفل الذي خلق الله قلبه على براءة يحتاج إلى من يتأسى ويقتدي به، ولما كان النشء هم اللبنة الأساسية لقيام المجتمع ونهوضه كان الاهتمام النبوي منصباً على زراعة القيم انطلاقا من القدوة.

الطفل بحكم براءته لا يؤمن في نشأته إلا بما هو محسوس، وأقرب المحسوسات إليه هم الوالدان، ومن هذا المنطلق جعل النبي عليه الصلاة والسلام الأبوين مسؤولين عن تربيته أمام الله تعالى، فإذا فشِل الأبوان في التربية صار الطفل كالأرض الخالية الصالحة لكل من يريد أن يفرس فيها ماشاء.

وعندما نرجو إلى سيرة النبي عليه الصلاة والسلام في تعامله مع النشء نجد أنه صب اهتمامه نحوهم، فهم رجال المستقبل وبنائه وحماؤه، فقد كان يعاملهم عليه الصلاة والسلام وكأنهم رجال يُسَلَّم عليه، يأخذهم للصلاة يمازحهم، يُصَحِّح لهم... وهذا ليس انتقاصا من براءة الطفولة أو التقليل من شأنها، فالطفل يأخذ حقه من اللعب، ولكن لا يعني هذا أن يبقى الطفل طفلا حتى سن الثامنة عشر كما تربط الكثير من القوانين سن المسؤولية بهذا العمر، بحيث يبقى الشاب والفتاة يلعبان بالشوارع قُبيل هذه السن، فذلك يزرع في نفوس النشء اللامبالاة والتفريط من المسؤولية، ولا ننسى أن الكثير من الفاتحين في تاريخ أمتنا كانوا شبابا، كأسامة بن زيد رضي الله عنه، ومحمد بن القاسم الثقفي. ومن الملاحظ أن القيم التي اعتنى بها النبي عليه الصلاة والسلام هي القيم التي لا تخلو منها أمة تريد النهوض كقيم العدالة والمساواة وحبّ التعليم والتعلم والقوة والشعور بالمسؤولية والتواصل مع الآخرين، وكلّ هذه القيم متفرعة عن قيمة الإيمان بالله تعالى التي تجعل الإنسان عبدا لله وليس عبدا لشهوته.

مما نوصي به في خاتمة بحثنا أن يقع اهتمام بهذه القيم لدى الناشئة في المناهج المدرسية وفي تخصيص بعض الأماكن لممارسة هذه القيم تطبيقا.

والله من وراء القصد.

قطر/الدوحة 2020/10/20

47 أبو داود، سنن أبي داود، كتاب الصلاة، باب متى يؤمر الغلام بالصلاة، رقم: 495

48 المناوي، فيض القدير عبد الرؤوف، المكتبة التجارية الكبرى - مصر، الطبعة: الأولى، 1356 هـ، ج5، ص 521.

- ابن الجوزي، عبد الرحمن بن علي بن محمد الجوزي، كشف المشكل من حديث الصحيحين، المحقق: علي حسين البواب، الناشر: دار الوطن.
- ابن الملقن سراج الدين أبو حفص عمر بن علي بن أحمد الشافعي، التوضيح لشرح الجامع الصحيح، المحقق: دار الفلاح للبحث العلمي وتحقيق التراث، الناشر: دار النوادر، دمشق - سوريا، الطبعة: الأولى، 1429 هـ - 2008 م.
- ابن سيده، علي بن إسماعيل بن سيده المرسي، المحكم والمحيط الأعظم، تح: عبد الحميد هنداري، دار الكتب العلمية، بيروت، الطبعة: الأولى، 2000 م.
- ابن عاشور، محمد الطاهر ابن عاشور، التحرير والتنوير، الناشر: الدار التونسية للنشر - تونس، سنة النشر: 1984 هـ،
- ابن فارس، أحمد بن فارس بن زكرياء القزويني، مقاييس اللغة، عبد السلام محمد هارون، الناشر: دار الفكر، 1399 هـ - 1979 م.
- ابن منظور، محمد بن مكرم ابن منظور، لسان العرب، تح: عبد الله علي الكبير ومحمد أحمد حسب الله و هاشم محمد الشاذلي، دار المعارف، القاهرة.
- أبو العون محمد بن أحمد بن سالم السفاريني الحنبلي، كشف اللثام شرح عمدة الأحكام، اعتنى به تحقيقاً و ضبطاً وتخريجاً: نور الدين طالب، الناشر: وزارة الأوقاف والشؤون الإسلامية - الكويت، دار النوادر - سوريا، الطبعة: الأولى، 1428 هـ - 2007.
- أبو داود سليمان بن الأشعث بن إسحاق بن بشير بن شداد بن عمرو الأزدي السجستاني، سنن أبي داود، المحقق: محمد محيي الدين عبد الحميد، الناشر: المكتبة العصرية، صيدا - بيروت.
- الأزهري، محمد بن أحمد بن الأزهري الهروي، تهذيب اللغة، المحقق: محمد عوض مرعب، الناشر: دار إحياء التراث العربي - بيروت، الطبعة: الأولى، 2001م، محمد حسن حسن جبل، المعجم الاشتقاقي المؤصل، الناشر: مكتبة الآداب - القاهرة، الطبعة: الأولى، 2010 م.
- الأمدي، سيف الدين الأمدي، الإحكام في أصول الأحكام، تح: عبد الرزاق عفيفي، المكتب الإسلامي، بيروت/دمشق.
- البخاري، محمد بن إسماعيل، صحيح البخاري، تحقيق محمد زهير بن ناصر الناصر، الناشر: دار طوق النجاة، الطبعة: الأولى، 1422 هـ.
- البرزماوي، محمد بن عبد الدائم بن موسى النعمي العمقلاني، اللامع الصبيح بشرح الجامع الصحيح، تحقيق ودراسة: لجنة مختصة من المحققين بإشراف نور الدين طالب، الناشر: دار النوادر، سوريا، الطبعة: الأولى، 1433 هـ - 2012 م.
- الخصاص، أحمد بن علي أبو بكر الرازي الخصاص الحنفي، الفصول في الأصول، وزارة الأوقاف الكويتية، الطبعة: الثانية، 1414 هـ - 1994 م.
- الطبري، محمد بن جرير، جامع البيان في تأويل القرآن، المحقق: أحمد محمد شاكر، الناشر: مؤسسة الرسالة، الطبعة: الأولى، 1420 هـ - 2000 م.
- عبد الغني عبد الخالق، حجية السنة، دار السعداوي للطباعة والنشر والتوزيع.
- العكبري، أبو البقاء عبد الله بن الحسين بن عبد الله، التبيان في إعراب القرآن، تحقيق: علي محمد الجاوي، عيسى البابي الحلبي وشركاه.
- القرطبي، محمد بن أحمد، تفسير القرطبي، تحقيق: أحمد البردوني وإبراهيم أطفيش، الناشر: دار الكتب المصرية - القاهرة، الطبعة: الثانية، 1384 هـ - 1964 م.
- القونوي، قاسم بن عبد الله بن أمير علي، أنيس الفقهاء في تعريفات الألفاظ المتداولة بين الفقهاء، الناشر: دار الوفاء - جدة، الطبعة الأولى، 1406، تحقيق: د. أحمد بن عبد الرزاق الكبيسي.
- لاشين، موسى شاهين، فتح المنعم شرح صحيح مسلم، الناشر: دار الشروق للطباعة: الأولى (لدار الشروق)، 1423 هـ - 2002 م.
- المازري، محمد بن علي بن عمر التميمي، المُعَلَّم بفوائد مسلم، المحقق: الشيخ محمد الشاذلي النيفر، الناشر: الدار التونسية للنشر، المؤسسة الوطنية للكتاب بالجزائر، المؤسسة الوطنية للترجمة والتحقق والدراسات بيت الحكمة، الطبعة: الثانية، 1988 م.
- المباركفوري، صفي الرحمن، الرحيق المختوم، الناشر: دار الهلال - بيروت، الطبعة: الأولى.
- مسلم بن الحجاج، صحيح مسلم، كتاب السلام، باب السلام على الصبيان، رقم: 5714، المحقق: محمد فؤاد عبد الباقي، الناشر: دار إحياء التراث العربي - بيروت
- المناوي، فيض القدير عبد الرؤوف، الناشر: المكتبة التجارية الكبرى - مصر، الطبعة: الأولى، 1356 هـ، ج5، ص 521.

49 ملاحظة: كلُّ معلومة ناقصة من الدار الطابعة، أو المحقق أو سنة النشر... فهي ناقصة من الأصل

Allah razı olsun, beni dinlediğiniz için de teşekkür ediyorum. Allah'ın selamı, rahmeti ve bereketi üzerinize olsun.

OTURUM BAŞKANI– Çok teşekkür ediyoruz Sayın Hocam bu akademik tebliğinizden dolayı, gerçekten de sizin söylediğiniz gibi bizlerin şu anda birçok eğitim araç ve gereçlerine hükmedemediğimiz bir dönemde, çocuğun bizden ziyade ortamdan ve farklı eğitim argümanlarından öğrendiği bir zaman içerisinde Peygamber Efendimize göre çocuklara model olarak eğitimin ne kadar önemli olduğundan bahsettiniz.

Ben bundan dolayı tekrar teşekkür ediyorum.

Aynı zamanda ilahiyat derslerine de giren Prof. Dr. Hasan Khattaf Hocamızın bu zor zamanda sünneti seniyenin, ahlaki erdemlerin çocuklara nasıl öğretilmesi gerektiğine dair Hazreti Peygamber'in (s.a.s.) hayatından örnekleri ele aldığı sunumu dinlemiş olduk. Kendisinin aynı zamanda Türk vatandaşı olduğunu da öğrendik ve kendisine bu değerli katkılarından dolayı teşekkür ediyoruz.

Hemen akabinde, bu oturumumuzun son konuşmacısı olan, Londra'dan aramıza katılan Rıdvan Kara Hocamıza sunumunu yapmak üzere söz vereceğim. Kendisi Londra Din Hizmetleri Müşavirliğimizde görevli ve toplantı öncesinde bana sunumunu hem İngilizce hem Türkçe yapacağını ifade etmişti belki şu anda bizi uluslararası arenadan dinleyen, izleyen izleyicilerin olduğunu hesaba katarak.

Ben kendisini takdim etmek istiyorum.

Buyurun Sayın Hocam.

RİDVAN KARA (Londra Din Hizmetleri Müşavirliği)– Bismillahirrahmanirrahim.

Sayın Diyanet İşleri Başkanlığı yetkilileri, saygıdeğer hocalarım ve araştırmacılar, kıymetli düzenleme kurulu heyeti, sosyal medya üzerinden bizleri izleyen değerli seyirciler; hepinizi hürmetle, muhabbetle İngiltere'den selamlıyorum.

THE PROBLEM OF INTRODUCING THE PROPHET (P.B.U.H) TO CHILDREN: A SIRAH CURRICULUM WRITING PROPOSAL

Rıdvan KARA*

Öz

İnsan yaratılışı gereği hemen her türlü etkiye açık bir varlıktır. Hayatını etkileyen çok fazla unsur vardır. Farkında olsun ya da olmasın taklit güdüsüyle başlayan öğrenme sürecinde çeşitli özentiler ve rol model edinimleri olmaktadır. Çocuk ise daha bebeklik çağıyla birlikte güçlü bir gözlem yeteneğiyle özenti ve taklit evresine geçmektedir. Önce yakın ailesi ve çevresinde başlayan bu rol model edinimi yaşı ilerledikçe ve sosyal çevresi genişledikçe seçici davranmayı da beraberinde getirir. Özellikle 2001 sonrası dünyaya gelen ve X kuşağı olarak isimlendirilen bugünün çocuk ve gençlerinin hayatı algılama ve rol model edinimleri ise kendilerinden önceki kuşaklara göre farklılık göstermektedir.

Dijital çağın yeniliklerini hızla tüketebilen, her türlü yeniliğe açık görünümündeki bu neslin takip ettiği kişi ve karakterler onların hayatlarını ve kişiliklerinin oluşumlarını çok güçlü şekilde etkilemektedir. Güçlü olan, bilinmeyen, orijinal, ilginç görülen, fenomen hâline gelen, farklı-aykırı her ne varsa bu kuşağın hızla etkisinde kalıp takibine girmektedir. Bu derece farklı bir algı boyutunda hayatı öğrenmeye çalışan çocuklara Kur'an'ın ifadesiyle "en güzel örnek" olarak sunulan Peygamber (s.a.s.) tanıtılması da bir o kadar hassasiyet gerektirmektedir. Zira bu kuşak sıradanlaşmış değil, sıra dışı olana ilgi duyup onu takip etmekte ve rol model edinmektedir. Oysa bizler bu kuşağa Peygamber'i (s.a.s.) tanıtırken kısmen biyografik, tarihsel biraz da ahlaki değerler bağlamında örnek bir peygamber anlatıyoruz. Araştırmamızda bu kuşağa ilgi dünyalarına hitap edecek düzeyde aslında Kur'an'ın

* Istanbul University, Basic Islamic Sciences, PhD Student; Presidency of Religious Affairs, London.

da kullandığı bir yöntem olan mucizelerle, dijital araçlarla animasyon benzeri kısa filmlerle tanıtmanın etkili olma imkânını değerlendireceğiz. Böylece siyer anlatımının kitap merkezli ama QR kod kullanarak, görüntü ve ses efektleri güçlü, e-kitaba uyarlanabilen bir format ve üslupta öğretimini değerlendireceğiz.

Anahtar Kelimeler: Çocuk, Siyer, Hz.Muhammed, Diyanet İşleri Başkanlığı, X kuşağı, “uswatun hasanah”

Abstract

Human creation is an entity open to almost all kinds of effects. There are so many elements that affect your life. In the learning process, which begins with an imitation motive, whether consciously or not, there are various role models to imitate. The child, on the other hand, enters the imitation phase with a strong ability to observe. This role model acquisition, which first begins in and around their immediate family, also leads to selective behavior as their age progresses and their social environment expands. In particular, the perception of life and role model acquisition of today's children and young people; those born after 2001 are called Generation X, they differ from those before them.

The people and characters followed by this generation, who quickly implement the innovations of the digital age, are open to all kinds of influences, affect their lives and the formation of their personalities very strongly. Everything that is abnormal, unknown, original, interesting, has become a phenomenon, rapidly influencing this generation. This is a very different perception of the working children to learn about life. In the Koran the words “the best example”, is presented by the Prophet (s.a.s.) and its introduction requires sensitivity. Seeing that, current generation is following the bewilder, which is to increase the interest to follow him bear marvel and take it as a role model. However, when we introduce the Prophet to this generation, we describe an exemplary prophet in the context of partially biographical, historical and somewhat moral values. In our research, we will evaluate the ability how to become effective in introducing this generation to animated short films with miracles, a method used by the Quran, at a level that will appeal to the worlds of interest. In this way, we will evaluate the teaching of Sirah's narrative in a format and style that is book-centered but uses QR code, powerful image and sound effects, and can be adapted to an e-book.

Keywords: Children, generation X, sirah, the Prophet Muhammad, 'best example'

A. Human Learning Process

Childhood is the sweetest time in life. So much so that as a person grows up, they feel peace from remembering their happy moments during childhood. In fact, at this important stage, which affects the formation of their values and personalities, many elements that ensure the development of children are actively involved. The stage of childhood left behind during their formative years will influence their future; it is comparable to the time of sowing seeds, which will provide an abundant harvest of character, faith and values. Therefore, the environment in which they grew up, the age in which they lived, and almost everything involved in their life are factors that feed the growth phase of a young child.

The stage of human learning and how it develops has been marvelled throughout history, and has been studied thoroughly to become the basis of so many branches of scientific research. Important thinkers who have recently analysed this issue have tried to make sense of some concepts. Since infancy, the subject of how a person learns and to what extent it affects their learning has been considered. It is precisely on this issue that Allah has sent guides and role models as teachers (as prophets and messengers), which taught these issues to humanity. The last messenger/teacher assigned to this mission, Muhammad (p.b.u.h), was presented as “*uswatun hasanah*” i.e. an excellent example as expressed in the Quran (chapter 33: verse 21). It would be appropriate to take a short break from evaluating the issue in this way and decipher the accumulation of modern psychological and sociological thoughts on this subject.

Albert Bandura a Canadian social scientist (1925-2011) was a pioneer who attempted to define the learning process and the learning adventure of a person, by examining the stages and effects of individual learning in social learning theory. Social learning theory examines the issues around the following concepts: Social reinforcement, self-reinforcement and vicarious punishment, vicarious emotional arousal, semantic generalisation, rule-based learning.¹ Believing that imitation

¹ Mustafa Bayrakçı, “Social Learning Theory and Its Educational Applications”, *Sakarya University Journal of Education*, October 2007, vol.14, p. 201-202.

and observation over time are insufficient to explain human learning, Bandura expanded his theory to include cognitive processes such as thinking, memory, language, and predicting and evaluating the consequences of behaviour.²

A person has been described as a being who has learned through role models since childhood, thus striving to understand and make sense of the outside world. Pighin thinks that this condition begins to occur when it passes from infancy to a period called the childhood phase, emphasises that from early childhood, all people have a very strong ability to “observe and imitate the environment”.³ According to Bandura, people can improve their cognitive abilities by observing and learning, this allows them to shape their lives with these powerful models.⁴ Therefore, it can be stated that learning and societal influences have become very common today; these consist of role models and individuals of strong characters.

Regardless of the good or bad value judgment, an individual is interested in the characters they admire during their childhood and they try to imitate them. Various definitions of the concept of a role model will help us explain and assess these issues. In fact, identity models play a decisive role in a number of attitudes and behaviours that begin to take shape in the child from their childhood. The child learns how to express their emotions and thoughts by focusing on the role models around them. Role model is defined in the dictionary of psychology as: a person’s goals, attitudes, or behaviours, roles, people or groups that they try to emulate, establish themselves as, or be identified with⁵, “the behaviour, personal style, or unique characteristics of a admired person”⁶.

The shaping effect of role models is also strongly emphasised in the psychology of learning. According to the theory of social cognitive learning developed by Albert Bandura, a person learns most of their

² Malone, Y., “Social Cognitive Theory and Choice Theory: A Compatibility Analysis”, *International Journal of Reality Therapy*, d.2002, v.22 (1), p.10-13.

³ Gerda Pighin, *Kinder Werte Geben*, trans. Ali Y. Gök, *Çocuklara Değer Aktarımı*, İlyay Yayınları, İzmir, 2005, p.125.

⁴ Albert Bandura, “On The Psycholocical Impact and Mecanisms oF Spiritual Modeling”, *The International Journal For The Pyschology of Religion*, 13 (3), 2003, p.171.

⁵ Selçuk Bayraktar, *Psikoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2003, s.523.

⁶ Jill Moriearty and Jane Robbins-Carter, *Role Models in Library Education: Effects on Women’s Careers*, Fall, Library Trends, 1985, p. 324; Donald E.Gibson, “Devoloping the Professional Self-Concept:Role Model Construals in Early, Middle, and Late Career Stages”, *Organization Science*, vol.14, no.5, Sep.-Oct., 2003, p.592.

behaviour by modeling and observing others.⁷ Because the imitation motive begins to sprout in a person during childhood, the first lessons are learned in this way.⁸ In addition, role models can be selected from close quarters, as well as from distant and personally unrecognized people. Legendary personalities, movie stars, singers, sport personalities, wealthy individuals, fashion icons or political figures are adopted as role models. It is this type of observational learning that has become a lightning rod for controversy as parents and psychologists debate the impact that pop culture and media have on children. Many parents and educational professionals worry that children can learn bad behaviours like aggression from violent video games, movies, television programmes, and online videos.⁹

In addition, in the child's world, which is constantly manipulated by popular culture, environment and ambient influences for example visual media, it is inevitable that there will be an admiration for power and extraordinary characters. Bandura supports this view; he suggests that a person's learning and personality are largely influenced by observed behavior, and that such behavior performs both a person's learning and personality development. This theory, which we call learning through observation (modeling) or social learning, treats the individual as an entity that builds its life through the process of socialisation and acculturation and constantly seeks role models for itself.¹⁰ Therefore, the influence of role models, which begin with imitation in childhood, continues with identification and internalisation from adolescence.

The tendency to imitate and identify in a person is so strong that the child assimilates the lifestyles and value judgments of the role models that they are influenced by over time, turning these characteristics into personalities. It even develops a higher superego based on these values.¹¹ Because the child first assimilates the behaviors that they have engaged in with the imitation and wannabe over time, identifying with them and

⁷ Bandura, "Human Agency in Social Cognitive Theory", American Psychologist-American Psychological Association", vol. 44, no.9, p.1178.

⁸ Near Elgar Miller and John Dollard, *Social Learning and Imitation*, Routledge, London, 2000, p.211.

⁹ <https://www.verywellmind.com/social-learning-theory-2795074#citation-3> (11.10.2020)

¹⁰ Cemil Oruç-Erhan Tecim-Hilal Özyürek, "Okul Öncesi Dönem Çocuğunun Kişilik Gelişiminde Rol Modellik ve Çizgi Filmler", *Ekev Akademi Dergisi*, (2011) vol:48, p.287.

¹¹ Atalay Yörükoğlu, *Çocuk Ruh Sağlığı*, Ankara: Özgür Yayınları, 1994, p.126.

turning them into their own behavior over time. In this regard, in order for the child to develop behaviors in accordance with the desired religious and moral values, it is necessary to prepare encouraging lives that contain these values as much as possible, and to create appropriate common shared areas of life. In this way, children have the opportunity to gain the desired values in the relationships they develop in these living environments.¹²

Especially during preschool learning, the child needs a role model that they will imitate down to the smallest detail, while learning to be a social individual.¹³ How important it is for the individual role model to be an ideal person is expressed by Albert Comenius in the following image: “No one can draw a correct line with a curved ruler board, nor can they succeed in creating its correct analogy when the original is wrong, that is, with the wrong example.”¹⁴ In the stages of transition from childhood to adulthood, a child asks themselves: “who am I?”, “who should I look like?”. In this phase, when young children asks themselves these questions, they tries to find out who they are as an individual, who are they connected to, who or what do they believe in and what do they value? They always strives to look for people around them to act as role models who they wants to “be like them” and who they can relate to.¹⁵

The messenger of Allah, was sent as the supreme role model and teacher, so how should the values he believed in be communicated and shared with muslim children who have been subjected to such intense external societal learning and influence? How can this role model be introduced to young children so that the child can develop an enthusiastic and admirable connection with the role model.

B. Role Model In The Quran

Islam aims to manifest religious worship in social life where an individual will find benefit in goodness, and harm in evilness. The Quran positions the Prophets-alayhimussalam- on our agenda as role models, by emphasising that they are the ‘best example(s)’ for us. As a matter

¹² Suat Cebeci, *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye’de Din Eğitimi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2005, p.336.

¹³ Haluk Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, Remzi Kitabevi, 27.Basım, İstanbul, 2005, s.129.

¹⁴ Jan Amos Comenius, *Didactica Magna*, trans. Hasip A. Aytuna, *Büyük Didaktika*, Millî Eğitim Basımevi, Ankara, 1964. p.191.

¹⁵ Haluk Yavuzer, *Çocuk ve Suç*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1982, p. 21, 181.

of fact, the word ‘uswatun’ is mentioned in three places¹⁶ in the Quran and used together with the word ‘hasana’. In this context, we see that Muhammad and Abraham are presented as the best example of humanity as ‘uswatun hasanah’. Almighty Allah commands: “Indeed, in the messenger of Allah a ‘good example (uswatun hasanah / أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ)’ has been set for the one who seeks Allah and the Last Day and thinks constantly about Allah” (Quran 33:21), “Verily, there has already been an excellent example/pattern for you in Abraham and those with him”. In Surah Mumtahin (Quran 60:4,6) the concept of “uswatun hasanah” is mentioned in the verses and is used specifically for prophet Abraham, who was an imam and a leader in the struggle for Tawhid. Abraham (a.s.) is shown as the most beautiful role model and is considered the ancestor of the prophets through his sons Issac and Ismael (a.s.).¹⁷ The word “uswatun” means “example, guide and model” in the Arabic dictionary.¹⁸ Ragib Isfahani (502/1108), references the word “uswatun” to a state in which a person is an example for someone else. This can be used in good and evil, in abundance and adversity.¹⁹ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (d. 1942) explained the word uswatun as “an example that will be followed in all respects, followed as a model, a specimen, a type/excellent example”.²⁰ The word hasanah, mentioned in the verse, means beautiful.²¹ “uswatun hasanah” means:” beautiful example, beautiful guide and beautiful model.

Surah Ahzab (Quran 33:21) in this verse, the Messenger of Allah is presented as the best example for people who believe in Allah and want to get His consent, who want to get the eternal blessings prepared by Allah in the hereafter, and who remember Allah a lot. All believers are asked to take him as an example.²² In addition, Almighty Allah presents

¹⁶ Bkz., Ahzab, 33/21; Mümtahine, 60/4-6.

¹⁷ Hayreddin Karaman & other writer, *Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, Ankara, 2007, D.İ.B. Pub., 2007, 5, p.312.

¹⁸ Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisanu’l-Arab*, (Beyrut: Dâru sâdir, ts.), esâ md.; Mecdüddin Muhammad b. Yakub Firuzabâdî, *el-Kamusu’l-Muhit*, (Beyrut: 1987), “esâ”.

¹⁹ Ebu’l-Kasım Hüseyin b. Muhammed Ragib İsfahânî, *Müfredâtu elfâzi’l-Kur’an*, (Dimeşk: Dâru’l-kalem, 1992), 76.

²⁰ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, Azim Dağıtım, (İstanbul: ts.), 6: 304

²¹ İbn Manzûr, *Lisanu’l-Arab*, “hasune”; İsmail b. Hammad Cevherî, *es-Sihah Fi’l-Luga*, (Beyrut: Dâru’lilm, 1979), “hasune”

²² Hayreddin Karaman& other writer, *Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, Ankara, 2007, D.İ.B. Pub., 2007, 4: 377.

prophet Mohammad (a.s.) as a role model in another respect by swearing an oath²³ on the life of the Prophet (s.a.s.). The presentation of the Prophet (s.a.s.) as a model personality for people stems from the belief that a life lived in adherence to his guidance in this world will result in a great reward in the hereafter.

Knowing that a person will receive a reward for imitating a model person motivates them to pay more attention to the model person and emulate them in behavior. Therefore, they undertake direct rewards, information and motivation.²⁴ Is there a need to present someone as a role model for generations? According to the descriptions of scientists, the act of learning can be interpreted as a format in which all role model classifications become a character and are imitated by someone or something and personalizing what is learned over time. As a matter of fact, if the new generations are not given the norms and moral values that they will take as an example, they will look to other societies that will offer them these examples. In this case, a new generation image emerges that conflicts with the society in which they grew up.²⁵

C. Child's Learning Phase

Children learn about life and everything about it first from their mother, father and relatives. When the stages of child development are examined, it is seen that the only method that affects the child between the ages of 2-7 is "to be an example". Accordingly, in this process, whatever the child will take as an example, will create their personality and character. Because over time, the child will adopt the characteristics and personalities that they borrow during the phase of imitation, without distinguishing between good and bad until reaching a certain age. So all the details that can affect the child's upbringing stage are also a problem for the family and educators. A child during the period of 7 to 14 years of age gradually experiences a transition from concrete perception to abstract perception. Ethics, values, virtues, which are abstract concepts, begin to have meaning for them. Therefore, they are equipped with the impulse to win these beautiful and prized internal qualities, which are also supported by society. This desire leads them towards role models.

²³ Surah Hijr 15:72.

²⁴ Dale H., Schunk, *Learning Theories*, Ed: Muzaffer Şahin, *Öğrenme Teorileri Eğitimsel Bir Bakışla*, Nobel Yay., Ankara, 2009, p.95.

²⁵ Şakir Gözütok, "İslam'da Karakter Eğitiminde Rol Model", Uluslararası Kişilik ve Karakter İnşasında Dinin Yeri Sempozyumu, Ordu 2016, p.74.

These role models are taken as examples because the child feels good about them, they don't break, or cause hurt.²⁶

Childhood is a process in which the learning adventure that begins from the womb continues. As the child learns to be a social individual, he also needs a model that he will imitate. Mother and father, with their religious attitude, behavior and life, are important role models for the child. Before social media became active in our lives, children were influenced by strong characters such as family, relatives and teachers, and they built personality formations by imitating their behavior. However, in many publications that children reach through tv, the internet and social media, their influence in different currents and the models that they will imitate are gaining a lot of diversity. Today, when daily life and social media feed each other, especially in children aged 6-9 or even 9-12, certain models and products belonging to them gain popularity in life, especially in this age group, the interest of children also drives.

D. The Search of Role Models For Today's Muslim Children

In the context for our search of role models for today's muslim children, asking the following questions here will help us analyze the issue. I consider if Muhammad (s.a.s.), the best example presented by their own holy book for muslim children of the modern world, can be presented with a method and narrative that can be a role model when he is introduced? In the context of changing time and value judgments, can the methods of narrating the Sirah science to the interlocuting audience create a perception in truth that may be the most important role model of the Prophet (s.a.s.) in them? I wonder if the profile of the Prophet Muhammad (s.a.s.), written under the science of Sirah and described in mosque-based religious education, can provide an interaction in the minds of the interlocutors that will admire him? Or does the detailing of the chronological life story of Muhammad (s.a.s.) with the teaching of Sirah turn into an engaging biography by heart. Especially in Europe, in the face of publications and behaviors where individuals live under the banner of Islamophobia, which leads to verbal and other forms of abuse, occurring almost every day and which insults their values, leads us to consider to what level is the interest and commitment of muslim children to their prophets, their religion affected? In such an environment, to what extent is it possible to create a perception of the Prophet

²⁶ Hatice Kübra Tongar, *Fitrat Pedagojisi*, Hayykitap, 2015, p.24.

that will appeal to their heart and soul while Muhammad (s.a.s.) is introduced to children and will be synthesized into their daily lives and accepted as value? Can a child who grows up in this environment be able to develop their ownself with the values of faith? Or will the child be expected to bridge the gap between religious education and social life that they receive in mosques, homes and social settings? In this context, many problems can lead to crises in the upbringing of muslim children.

If these needs can be answered, muslim children will recognize the Prophet (s.a.s.), who stands out in competition with alternative values, as a guide to life, and in the face of the problems they face in daily life, they will be able to more easily answer the question of what the Prophet would do if he was in their situation. Because a person loves the person they know and admire, they try to investigate and recognize their beloved. They also try to emulate the person their role model in almost every behavior, from the words they speak to their gestures and facial expressions. They are happy if they look and think like their role model within themselves. If this orientation of them is not noticed and corrected in time, it is inevitable that they will construct their personality on it, thinking that they have found their own identity. The approval and appreciation they receive from the environment, friends, and social environments will reinforce this interest in the role model. In particular, the role models followed in the 0-6 age range, which is called the “Golden Age” by psychologists, are extremely important.

E. Current Sirah Teaching

Currently, sirah teaching takes place in the form of educational centers, books and visual publications, primarily in the family. When this process is examined from a family-centric perspective, it is seen that a method based on rote learning with a chronological-biography axis is followed, such as the names of the Prophet and members of his family, where and when he was born and died, which was memorised at an early age in the majority of Muslim and Turkish families, is observed for many years. In addition, another method of teaching is the book-centered methodology which with few exceptions seems to face a similar paradigm until recent years. In this symposium, we will evaluate with some examples the nature of introducing Muhammad (s.a.s.) which the Quran offers to Muslim children living at home and abroad in today’s world as the best example, the necessity of a Sirah narrative that they can relate in life by taking as a role model.

As a result, we will discuss the need for a Sirah narrative and curriculum that is popular in the concrete and real world, which will create self-confidence when imitated and represented, which can be practised in life, as well as children's abstract perceptions of religion, the dominant orientation of the environment in which they live. Accordingly, an alternative curriculum and method will be recommended in the context of current values and models that children are interested in. In this way, we will make inquiries and recommendations to the institutions affiliated to the Directorate of Religious Affairs and to the institutions that are responsible for Sirah teaching to children at the international level and to revise the curriculum and training methods in question. After noticing the problem every day and striving to develop curriculum for it in visual and social media environments, we will make some offers from the practical and field experience to institutions that are primarily engaged in Religious Affairs and civic publishing activities.

Today, when daily life and social media feed each other, especially in children aged 6-9 or even 9-12, certain models and products belonging to them gain popularity in life, especially in this age group, the interest of children also drives. At present, when the perception and orientation of children of this age group is subjected to such an intense influence, the methods of religious education for Muslim children also seem to have to revise themselves. Because the language of religion taught to children in this age group also has other problems in itself.

Other problems arise when we evaluate the issue with the axis of education, religious language and curriculum that will be applied to the children of Turkish and Muslim families living in Europe. In this communicate, we present the problem, especially to the children of both Turkish and Muslim families living in Europe, as the best example of the expression of the Quran, 'uswatun hasanah'. We'll consider introducing the Prophet. How should Sirah be communicated to a Muslim who is interested in games involving such intense virtual reality, who is heavily influenced by wannabes to strong characters on social media channels and televisions, so that at least my prophet can create an interest that they can call as strong, effective and magnificent as they are.

For children at this stage, at least in the first place, Muhammed (a.s.) will appear. In the next step, we need a Sirah curriculum and writing that can make these young brains feel that the messenger of Allah should be taken as a role model, that he is really the best example sent as a mercy to the worlds, that he is the most perfect person. We say we need it

because the curriculum and materials used in the narrative in its current form are not. They will be unable to make the Prophet stand out as the most powerful character. Here, in order to indicate our paradigm at the center of the problem, it is necessary to express the following.

We do not mean that the Prophet is introduced by comparing them to characters in virtual reality, transferring them to this virtual world as they are in the showroom. But how should the messenger of Allah be introduced in the context of their orientation and without compromising Islamic sensitivities to children whose perceptions and interests are focused on this world. This sentence actually constitutes our hypothesis. When we examine many of the religious education materials on this subject, The Life of the Prophet is written on the axis of biography and historical science. The degree to which children of this age will be effective in learning new information by this method, will in our opinion bring with it other questions. Especially when examined with the curriculums developed in recent years, this information transfer with subject-centered reading, activities, word games, concept map and mini-exams has opened the door to very good developments.

But in the context of the paradigm of our research, is it sufficient in the subjects we question? Is it enough to tell this generation, especially living in Europe and growing up in the virtual reality world in the interaction of many behavioral models and different cultures? Or should the introduction of the Prophet be started here? This issue is open for evaluation. We have to consider that question of within Current education and effort of introduction of prophet, SAV will that lead the children to put him as role model at the top from among others characters? As part of these concerns, our research will bring some proposals to make the curriculum in question more efficient. Because in addition to these powerful characters that exist in the field and stand out in the world of children, the Prophet (s.a.s.) should be presented as an effective role model under the influence of popular culture so that the interlocutor can be transformed into a character that will be admired by the audience.

In addition, how should the Prophet of a faith based on Islamophobia, which has increased in recent years, devalue the Islamic religion and propaganda and activities aimed at the Prophet be told to their interlocutors at this child's age, so that these children do not feel shame and losers from saying and stating that they are muslims with their heads held high. On the other hand, in today's Islamic world, it is aimed at denigrating the Prophet and those who share his faith by increasing the

effect of the formation of a “religion without a prophet” by rejecting the Hadith narrations of the Prophet altogether. In addition, how can it be ensured that the Prophet of Islam becomes admired and even honored to bear the name of Muhammad, as well as his words and actions that will be prescribed as an antidote for the spiritual collapse of humanity. When we evaluate the problem a little more field-centered and with our observations on students, the reality of the size of the problem worries us.

F. Generations

With the diversity of communication networks that come into our lives, generations are changing very fast compared to the old ones. This new generation is trying to be portrayed in the context of Generations X, Y and Z. As a matter of fact, Generation X is defined as those born 1960-1980, Generation Y for 1980-2001 and Generation Z for those born after 2001. Generation Z, a generation in which globalization and extreme individualization are deeply felt, includes those born in 2001 and beyond. For them, street games have become history, virtual parks have become indispensable places for this generation. For Generation Z, technology and digital media have become obligatory. But this generation likes to watch videos on the internet, even create its own videos.²⁷ Especially children have qualities that can develop themselves in a technological sense and knowhow to research in a virtual environment. The key words of this generation can be expressed as advanced technologies, new media, continuous online status, innovative, interactive and flexibility.²⁸ In this context, they are conducting through the social media channels distractive and recreation activities, personal identities, and role models. These channels form their environment, and their personal relationships within the framework of events and facts, are again through the followed social media channels.

Known as Generation Z, this generation is versatile in its technological developments. They believe that the best teacher is experience, not avoiding taking risks through trial and error when learning. The fact that Generation Z has a lifestyle integrated with technology in all areas of

²⁷ Serap Duygulu, “Yeni Medya Teknolojilerinin K-Kuşağının Ebeveynleri İle Olan İletişimine Etkisi”, *TRT Akademi*, 2018 v.3, 639.

²⁸ Mustafa Aydemir ve Esmâ Ebru Şentürk, 2016: 659). Aydemir, M., Şentürk, E. E. (2016). “Yeni Medyalar ve Mesleki Eğitimin Geleceği”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, sy.9(46), s.659.

everyday life creates a number of disadvantages as well as advantages for them. The reason for this is that the accessibility of content produced through children's social media channels can be ensured in an uncontrolled way. This allows for various disinformation, propaganda activities, perception and consent production, and beautification of bad habits. An example of this situation is the game "Blue Whale Challenge", which happened in the recent past and still continues its effect. The game, which spread rapidly through social media, has led to hundreds of children committing suicide. It has become inevitable to take measures to protect Generation Z on social media platforms with this and many similar applications. It takes both a humanitarian and an Islamic responsibility to present to this generation, who are open to interaction in such risky environments, role models that are good and beautiful in such a way that they will be affected.²⁹ Offering generation Z, who refuse to be passive, the ability to deal with multiple topics at the same time and establish links between topics, the transfer of information with reading activity would be ordinary for them and underestimate their cognitive world.

In order to save Generation Z students from the monotony of reading and listening, information and teachings should be transformed into electronic media, audio and video works and gain the wealth that will attract their attention. Because visual and animated short films can further intensify their interest in subjects and characters.

Most watched and popular children cartoon characters, Pixels, Cailou, Pepe, Dopey, Avatar, Barbie, Jonny Bravo, Spider-Man, Scooby Doo, Tom and Jerry, Sponge Bob, Bugs Bunny, The Flintstones, Bakugan; most of them bear the traces of different cultures. The number of children who adopt the characters in these games and movies as role models and want to live like them is not insignificant. A child who believes in the impossibility of this over time bears the traces of a problematic effect, even in the dream world. In the next step, as in these cartoons, they are looking for models with unusual and extraordinary powers and abilities, consciously or subconsciously. This situation raises the question: what is the reality of emerging technological opportunities.

²⁹ Ali Murat Kırık, Ersin Altun, "Yeni Medya ve Z Kuşağı İlişkisi Bağlamında Youtube Kids Uygulamasının İçeriksel Analizi" *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2019, v. 7(6), p.111-119.

Role models also significantly affect children's language, food preferences and entertainment options. Many words and sentences used by role models become part of their lives. For example, in food culture, the number of children eating sushi, burgers, pizza is not small. There is a generation who go to McDonalds or Burger King on weekends to eat hamburgers and for some families the preferred breakfast option-this is particularly popular in families where both parents have to go to work in the morning.

Given what is in the worlds of Generation Z, their interests and orientations, Muhammad (s.a.s.)- Sirah science- I wonder if it will affect their agenda? For example, we can say that children are very interested in the role of an actor reflecting the role of a hero in cartoons or movie screenings. Batman, Superman, Hulk etc. are just some of them. Children admire them to such an extent and an essential and profitable industry has been developed for items such as special costumes for consumers.

Let's say that the admiration of children is directed at these role models with extraordinary powers. This child will naturally get to know the Prophet but try to resemble the character they observe in the cartoon down to the smallest detail, rather than look like them. In addition, in the construction of identity, it will be seen that this character continues to move many positive and negative habits and discourses from the imitation phase to the application and internalization phase. Then, the Prophet when a comparison takes place in the mind of the interlocutor child, who is praised as Muhammad but is also overwhelmed with biographical information, of course, the child sees it as a virtue to resemble characters in the world of cartoons or interactions and to take on their personalities and identities. Well, really, compared to the child's mind, Muhammad (s.a.s.). Is the Prophet similarly someone with extraordinary powers?

If the new generations are not given the norms and moral values that they will take as an example, they will look for other societies that will offer them these examples. In this case, a new generation image emerges that conflicts with the society in which they grew up. Because it is seen that the child tries to resemble people, characters and types that they recognize and glorifies their superiority during their development period. A child who first begins to imitate the character will briefly model their behavior, from clothing to speech, from sitting to standing to walking and will begin to internalize these behaviors in the future and promote them into the dimension of faith. In this way, imitation prepares and

supports them how they will believe, think and behave in the future.³⁰ Culture and environment shape the child's religious perspective as it contributes to other aspects of development.³¹

G. Solution Proposals

It is known that the target audience is Generation Z, that their contact with technological tools is extremely strong, and that they over-value power, fashion and popular elements when their level of interest and perception is taken into account. At the same time, the fact that they are a fast-consuming generation probably gives many organizations and producers who supply products to the sector a role model and scenario problem. Perhaps it is necessary to allocate serious funds in order to identify new products. Of course, this situation becomes evident in the media sector, cinema and similar areas, which are tools of popular culture. As a matter of fact, a magazine culture has been created on this issue, all the actions of the most recognized role models in society are followed and can be turned into the agenda of the virtual world. It is known that when Generation Z is examined, the people they follow as role models leads their disciples to investigate and research their personal information, such as family, private life, and follow their social media accounts like Snapchat, Pinterest, Vine, Instagram, Twitter as the next step. However, when we introduce the Prophet to Generation Z, we alter the ranking of role models. Perhaps the problem is that we cannot introduce the Prophet for whom Allah the All Mighty has taken an oath as the best example (role model) for those who have an agenda in which they strive to become an alternative role model. However, the Quran gives place to miracles about the messengers appointed as prophets, and then shows the attitude of their people towards miracles.

-Miracle

Miracle are an extraordinary and welcome event that is not explicable by natural or scientific laws and is therefore attributed to a divine agency. Along with Muhammad, the Quran contains the miracles of other prophets. Although there are many wisdom in the inclusion of the miracle, it invites non-believers to Islam in its simple form, and it is instrumental in increasing the faith of believers. Therefore, the miracle

³⁰ Henry B.Robins, "The Religion of Childhood. III", *The Biblical World*, Jan 1918, v.51, no.1, p. 37.

³¹ Bernard Spilka, Ralph W.Hood et al., *The Psychology of Religion: An Empirical Approach*, The Guilford Press, Third Edition, New York, 2003, p.75.

is not only an occasion for infidels, but also for Muslims to strengthen their faith. In our opinion, the presentation of prophets to this generation with miracles and sensational titles will ensure that they are considered role models. It will quickly attract their attention, even make them become phenomena. Because this generation is amazed and interested in those who are unknown, not famous, and do what no one can. In the context of our topic, Muhammad (s.a.s.) miracles, and even the miracles of the other prophets will receive a lot of attention for this generation. Accordingly, the ability of the prophets to show miracles should be the first subjects of the Sirah curriculum. Of course, it should be inevitable that it will be enriched with visual and highly technological equipment, enriched with animations. As a matter of fact, the children of this period are especially interested in power and interesting experiences. Doing what no one else can, 'being different' is what this generation is looking for. The fact that the audience of unusual videos and images in the virtual world is viewed and followed by millions of people in a short time is a marker of this, we just have to look at the number of subscribers to individual 'YouTube channels'. Because in order to increase selectivity in perception in child and adult psychology, it is aimed that the interlocutor can intensify his interest at first glance. This interest can be intensified with remarkable titles and effects like details of the miracles performed by the prophet to an audience of children. There are some issues that need attention when doing this:

- > A narrative that will lead the prophet to have a superior status (makaam) than Allah Almighty should be avoided.

- > There should be no compromise on the Islamic faith, it should often be emphasized that miracles are a special dispensation and favor given to the prophets by the permission of Allah. Otherwise, a false perception of the Prophet may be created in the context of constitution.

- > Details of the Prophet's body can be reflected as light or radiance (noor); care should be taken not to use an actor or figure.

- > Rumors that are not authenticated and original should not be presented. The sources and narrations of non-Quranic miracles should be well studied, and science-fiction should not be shown to be a weakness.

- > The concept of a miracle should be well evaluated and care should be taken not to create a problematic religious concept in the interlocutor mass in the context of a sense and mental miracle.

- > When the subject matter of miracle, for those who questions the truth of the matter miracle following question will be meaningful? I

wonder if today's children interest over the event of miracle, is that the relation of subject of their creation-disposition?

- *Some recommended titles and topics:*

1. The Prophet who divided the moon!: The miracle of dividing the moon into two, which is also mentioned in the Quran.³²
2. The prophet who speaks with a stone: Abu Jahl takes a handful of stones in his hand and asks how many stones there are in order to put the Prophet in a difficult position.³³
3. A weeping tree, a groaning palm tree stump, a prophet who speaks to the pulpit or treats the pulpit! Titles can be diversified. In the mosque of Madinah, after the pulpit was made, the palm stump, which was read a sermon based on it in the first times, was made by the Prophet. It is the case that when the prophet comes to the pulpit, he begins to moan, and the log is silent when the messenger of Allah touches it with his hand.³⁴
4. The Prophet who informed of the future, the man who knew the outcome of the war! A prophet who announces victory! Under this title, it can be explained that the Byzantines and the Persians will fight in the future, which will be done in the Surah Rum, and indicate the result. (Rum 30: 2-6). Advance notification of the outcome of the Battle of Badr: "All of them will be defeated; they will turn around and flee." (Qamer 54:45)
5. This Unicorn (Buraq) is like no other in the world: Under this heading, the Mi'raj incident³⁵ can be described in different parts.

³² Qamer 54:1; Abi Abdillah Muhammed b. Ismail b. Ibrahim al-Cu'fi al-Bukhari (d. 256/870, *Sabih al-Bukhari*, "Menâkib", 7(71); Muslim İbnu'l-Haccac el-Kuşeyri an-Naysaburi, (d.204/819), *Sabih al-Muslim*, "Münâfikûn", 8.

³³ Abu Jahl who once asked the Messenger of Allah while hiding stones in his hand that if the Prophet (sallallahu alayhi wa sallam) is in fact the Messenger then confirm how many stones is he holding. Resûlullah (sallallahu alayhi wale wa sallam) replied that *it is the stones that will confirm to you who I am*. Upon hearing this, the stones declared the *Kalima* and Abu Jahl released them and fled. Everything created by Allah (swt) supports and loves Resûlullah (sallallahu alayhi wa sallam) as commanded by their Creator and even when stones recite the *Kalima* -La illaha illallah Muhammad Resûlullah, they are set free. Muslim İbnu'l-Haccac el-Kuşeyri an-Naysaburi, (d.204/819), *The Book Of Virtues*, 43(3).

³⁴ Abi Abdillah Muhammed b. Ismail b. Ibrahim al-Cu'fi al-Bukhari (d. 256/870) "Medicine", 76(89), *Sabih al-Bukhari*, "Menâkib", 25.

³⁵ It went into space 1400 years ago!: - Under this heading, different stages of the Mirach event, riding a buraq, traveling from Mecca to Jerusalem in a short time com-

As a title, The Flying Horse can be described with remarkable titles such as the fast horse from the plane!³⁶

6. Talking Lunch!: - During the conquest of Khyber, when a Jewish woman offered him fried poisoned mutton in order to kill the Prophet, the sheep spoke and informed him that he was poisoned. Reports that poisoned goat meat is poisonous³⁷
7. Food that does not decrease, food that increases as you eat:
8. Many companions have repeatedly witnessed that a small meal enough for a few people eaten with the Prophet fed a large number of people, but it does not decrease. This miracle has happened many times. It is also quoted in the Hadith book of Bukhari, where the Prophet blessed food, dates, and milk.
9. The Prophet who rained the rain:

During periods of famine, the prayer of the Prophet and the beginning of rain in a short time

10. The Prophet who treated the eye that came out of place in battle by putting it back into place
11. The prophet who runs the trees: the Prophet (s.a.s.): points to the tree at the valley edge and the tree comes crawling with its roots.
12. Miracles Of Other Prophets: For this generation, much more interesting miracles performed by other prophets are mentioned in the Quran and will be of interest. These examples are a means to emphasize Tawhid and increase faith.

H. Presentation Considerations

Since Generation Z has been taught, titles should be presented as intriguing, interesting and mysterious. In recent years, the visual richness of the books used in Sirah writing is very beautiful. In the digital age, visuals are more and more preferred as learning tools. Therefore, the narration should be enriched with 2-3 minute animations movie to the visual on each subject. With the covid-19 outbreak, education seems to

prising a part of a night, rising from there to the sky, each of them can be presented with a separate topic and generic)

³⁶ Isrâ, 17:1; Najm, 53:13

³⁷ Sahih al-Bukhari "Medicine", 76(89); Muslim, "The Book Of Greetings", 18; Abi Dawud Suleyman bin al-Eş'as b. Ishak as-Sicistani al-Ezdi, (d.275/889), Sunan Abi Dawud, "Diyat", 41(17).

be more active in the online field. Therefore, e-book applications will be more dominant. For this reason, animation or short films prepared on almost any subject should be created with an interface where they can access the image directly with the QR code application:

1. In short films the Prophet and important values should not to be performed by character.
2. The generic and effects of animations should not exceed 2 minutes.
3. The infrastructure and visual wealth to be used are very important for attracting the attention of the interlocutor audience.
4. English, Arabic, Chinese, Spanish and other languages, which are the most widely spoken languages, should be dubbed quickly.
5. The story should be supported by the effects and rich visibility of verses and hadiths in the context of the subject between miracles and events.
6. Online game software should be developed on the lives of the Prophet and his friends, centering on the beauty and moral values of the Islamic religion. In order to encourage them, serious funded competitions, R&D studies should be carried out that will provide game software and animation generics.
7. Board games should be developed based on popular themes like 'Monopoly' where the players compete to win and accumulate good deeds as credit and visit to Islamic sites as property.

Conclusion

Every child is precious. It is unthinkable that a child should be left unattended in the turbulence of modern life. Because the universe will not accept emptiness, others will fill this void in the process when muslim parents and educators cannot provide information and content that will appeal to the hearts, minds and intellectual curiosity of their children. With changing world conditions and technological developments, it is inevitable that this new generation will have an educational method in which they can confidently represent their own values. When he became a prophet sent as a mercy to the worlds a failure to introduce him justly and effectively to this generation will be like devaluing the diamond that we have been given. This is the responsibility of all of us as muslims and educators. If we cannot effectively describe and introduce the Prophet in the context of changing circumstances, it will not be easy

for our children to take him as a role model and follow him. Therefore, our answer to the question of where to start introducing the Prophet in the Sirah curriculum should first highlight his different aspects, unknown features, and enrich this with effective presentation tools so that he can be followed on the side of the interlocutor audience. In the next step, the child will start to wonder about his family, his daily behavior, and investigate the subject themselves. Therefore, we should also strive to prevent the rapid consumption of knowledge and value by using the gradual method in education. This is a process that wants to be constantly revised by observing and reporting on what they are interested in, why and how they report on this generation well, following a long-term and daily follow-up. The Prophet, who is introduced with this extremely rich content, will also contribute to the formation of self-confidence in muslim children in the face of Islamophobic attacks and harassment, which are growing rapidly every day, increasing their interest in him and the acquisition of role models. And for millions of non-muslims, it will be a great opportunity to communicate. It should not be forgotten that advertising is not good or bad. They advertise the Prophet mercilessly and insults him in some way and attract attention, albeit poorly. In order to correct what has been done and to reveal the truth, the effective and appropriate introduction of the Prophet in accordance with the level of interest of the followers of the digital age will be a means of many good. In this communique, we tried to evaluate the possibilities of introducing the Prophet to the younger generation more efficiently in the context of examples. This is considered a criticism of the curriculum and is aimed at improving the field. It is open to all kinds of criticism and evaluation by the public and experts of the field. As a result, this is a search and seeking way of the find the quest. It seems impossible to claim that we have found it, especially in the context of Generation Z.

References

- al-Bukhari, Abi Abdillah Muhammed b. Ismail b. Ibrahim al-Cu'fi (d. 256/870) "Medicine", 76(89).
- al-Ezdî, Abi Dawud Suleyman bin al-Eş'as b. Ishak as-Sicistani (d.275/889), Sunan Abi Dawud, "Diyat".
- an-Naysaburi, Muslim İbnu'l-Haccac el-Kuşeyri, (d.204/819), "The Book Of Greetings", 27. "The Book Of Virtues", 43(3). "The Book Greetings", 39(59).
- Aydemir, Mustafa ve Şentürk, Esmâ Ebru "Yeni Medyalar ve Mesleki Eğitimin Geleceği" *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2016, sy.9(46)

- Bandura, A. (1989). "Human Agency in Social Cognitive Theory", American Sycho-
logist-American Psychological Association", 44(9).
- Bandura, A. (2003). "On The Pyscholocial Impact and Mecanisms oF Spiritual Modeling",
The International Journal For The Psychology of Religion, 13(3).
- Bayrakçı, M. (2007). "Social Learning Theory and Its Educational Applications", *Sakarya
University Journal of Education*, vol.14, p. 201-202.
- Bayraktar, S. (2003). *Psikoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.
- Cebeci, Suat. (2005). *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye'de Din Eğitimi*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Cevherî, İsmail b. Hammad es-Sihah Fi'l-Luga, (1979). Beyrut: Dâru'lilm.
- Comenius, Jan Amos. (1964). *Didactica Magna*; trans. Hasip A. Aytuna, *Büyük Didaktika*,
Millî Eğitim Basımevi, Ankara.
- Donald E.Gibson,(2003). "Devolving the Professional Self-Concept:Role Model Const-
ruals in Early, Middle, and Late Career Stages", *Organization Science*, 14(5).
- Duygulu, S. (2018). "Yeni Medya Teknolojilerinin K-Kuşağının Ebeveynleri İle Olan İle-
tişimine Etkisi", *TRT Akademi*, 3(6).
- Firuzabâdî, Mecdüddin Muhammad b. Yakub el-Kamusu'l-Muhit. (1987), Beyrut, "esâ".
<https://www.verywellmind.com/social-learning-theory-2795074#citation-3> (11.10.2020)
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem, *Lisanu'l-Arab*, Beyrut, Dâru sâdır, "esâ", "hasune";
İsfahânî Ebu'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed Ragıb, Müfredâtu elfâzı'l-Kur'an, (1992).
Dımeşk, Dâru'l-kalem.
- Gözütok, Şakir "İslam'da Karakter Eğitiminde Rol Model", Uluslararası Kişilik ve Karakter
İnşâasında Dinin Yeri Sempozyumu, Ordu 2016.
- Karaman, Hayreddin & other writer, (2007). *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, Ankara,
DİB Yay. (4), (5).
- Kırık, Ali Murat; Altun, Ersin. "Yeni Medya ve Z Kuşağı İlişkisi Bağlamında Youtube Kids
Uygulamasının İçeriksel Analizi" *Anemon Muş Alparşan Üniversitesi Sosyal Bilimler
Dergisi*, 2019, sy. 7(6).
- Malone, Y. (2002). "Social Cognitive Theory and Choice Theory: A Compatibility Analy-
sis", *International Journal of Reality Therapy*, 22(1)
- Miller, Near Elgar and Dollard, John. (2000). *Social Learning and Imitation*, Routledge,
London.
- Moriearty, Jill and Robbins-Carter Jane, (1985). *Role Models in Library Education: Effects
on Women's Careers*, Fall, Library Trends.
- Oruç, Cemil-Tecim, Erhan-Özyürek, Hilal. (2011). "Okul Öncesi Dönem Çocuğunun Ki-
şilik Gelişiminde Rol Modellik ve Çizgi Filmler", *Ekev Akademi Dergisi*, 48.
- Pighin, Gerda, (2005). *Kinder Werte Geben*, trans. Ali Y. Gök, *Çocuklara Değer Aktarımı*,
İlya Yayınları, İzmir.
- Robins, Henry B. (1918). "The Religion of Childhood. III", *The Biblical World*, 51(1).
- Schunk, Dale H. (2009). *Learning Theories*, Ed: Muzaffer Şahin, *Öğrenme Teorileri Eğitimsel
Bir Bakışla*, Nobel Yay., Ankara.
- Spilka, Bernard; Hood, Ralph W. (2003). et al., *The Psychology of Religion: An Empirical
Approach*, The Guilford Press, Third Edition, New York.
- Tongar, Hatice Kübra. (2015). *Fıtrat Pedagojisi*, Hayykitap.
- Yavuzer, Haluk. (1982). *Çocuk ve Suç*, İstanbul: Remzi Kitabevi, p. 21, 181.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Azim Dağıtım, İstanbul. 6.
- Yörükoğlu, Atalay. (1994). *Çocuk Ruh Sağlığı*, Ankara: Özgür Yayınları, 1994, p.126.

OTURUM BAŞKANI– Biz teşekkür ediyoruz Rıdvan Hocam.

Hakikaten gündeme hitap eden, bir siyer hocası olarak söylüyorum, fevkalade önemli, anlamlı ve zamanlı bir tebliğ oldu, teşekkür ediyorum.

Pandeminin öngörülemeyen sonuçlarından bir tanesi de aslında eğitim din hizmetlerinin dijitalleşmesi şeklinde oldu. Dolayısıyla artık hem çocuklar, hem yetişkinler, ebeveynler çok daha fazla süreyi ekran önünde geçirir hâle geldiler. Böyle bir zamanda Peygamber Efendimiz'in (s.a.s.) örneğinin de kuru bir biyografik anlatımdan ziyade QR kodlarıyla, artırılmış gerçekliklerle donatılmış bir yeni siyer historiografisi telakkisine dönüş yapılması, geçiş yapılmasına işaret eden tebliğimizi zamanlama açısından da fevkalade önemliydi.

Bu topraklardaki siyer yazım geleneğine baktığımız zaman aslında, İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde yazılan siyer kitaplarında çok büyük bir patlamanın, sayı itibarıyla, olduğunu görüyoruz. Sadece kemiyet açısından değil muhteva ve usul açısından da çok farklı örneklerin yüzyıllara sari bir şekilde en fazla bu dönemde artış yaptığını gösteriyor. Tabii bunda da Avrupa'daki değişen tarih telakkisi, oryantalistlerin eleştirileri, reddiyeleri ve buna karşı gerçekleştirilen siyer yazım çalışmaları önemli derecede rol oynamıştır. Görünen o ki, ikini bir dalgayla aslında şu anda karşı karşıyayız, Müslümanlığın ve İslam'ın gece gündüz şeytanlaştırılmaya çalışıldığı bir zaman diliminde Peygamber Efendimizin örneğini yeni Z kuşağına nasıl aktarabilmeliyiz sorusunu sormamız gerekiyor. Klasik ve konvansiyonel bir anlayışla bu sistemi devam ettirmemiz mümkün değil. Belki Tanzimat'ın mottosu hâline gelen o meşhur cümleyi hatırlamamızda fayda var “Devamül hâl minel muhal, ya yeni hâl ya izmihlal” demiş Tanzimat uleması.

Dolayısıyla, bizim de yeni eğitim öğretim metotlarını, yeni eğitim teknolojilerini, başta siyeri nebi olmak üzere diğer İslami ilimlerde de istihdam etmemiz, kullanmamız gerekiyor.

Bu celseyi de Hazreti Ali'nin şu sözüyle bitirmek istiyorum önemine ve anlamına binaen, Hazreti Ali (r.a.) şöyle buyuruyor: Allimu azabekum gayrameta allemtum ve innehum huliguli zamani ehar. Çocuklarınızı, kendi yetiştirdiğiniz usullerden ve metotlardan farklı bir şekilde yetiştirin ve donatın çünkü onlar başka zamanlar için yaratılmış insanlardır.”

IV. OTURUM

Aslında son tebliğ başta olmak üzere bugünkü bütün tebliğ sunan değerli akademisyen hocalarımız farklı şekillerde de olsa zamanın değişen ruhu ve Efendimizin değişmeyen örnekliliği arasındaki dengeyi kurmamıza işaret ettiler. Zaten İslam ulemasının da asıl vazifesi budur, hayatın değişkenleriyle İslam'ın değişmez sabiteleri arasında denge kurmaya çalışmışlardır her zaman için. Bugünkü bu celsede yapılanlar, bu sempozyumun da asıl amacı aslında, netice itibariyle böyle bir denge arayışıdır.

Ben bu vesileyle, Katar'dan, Türkiye'den ve İngiltere'den katılan, çok önemli hususlara işaret eden değerli akademisyen hocalarımıza hem şahsım hem de kurumum adına teşekkür ediyorum, Allah razı olsun diyorum ve inşallah bir sonraki oturumda buluşmak üzere hepinize saygılar sunuyorum, teşekkür ederim.

TAKDİM- Dördüncü oturuma katkı sunan Sayın Diyanet İşleri Başkan Yardımcımız Dr. Selim Argun Hocamıza, değerli akademisyen ve araştırmacılarımıza ve bizleri ekranları başında takip eden siz kıymetli izleyenlere katılımlarınızdan dolayı teşekkür ediyoruz.

V. OTURUM
KUR'AN'IN VE HZ. PEYGAMBER'İN
ÇOCUKLARI KORUMAYA YÖNELİK
UYGULAMALARI

Oturum Başkanı:
Prof. Dr. Enbiya YILDIRIM
Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı

TAKDİM

Sayın oturma başkanım, sempozyuma katkı sunacak çok değerli akademisyenler ve araştırmacılar ve bizleri ekranları başında takip eden kıymetli izleyenler; sempozyumun “Kur’an’ın ve Hz. Peygamber’in Çocukları Korumaya Yönelik Uygulamaları” konulu beşinci oturumun açılışını ve aynı zamanda oturma başkanlığını yapmak üzere sözü Sayın Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi Prof. Dr. Enbiya Yıldırım hocamıza bırakıyorum.

Buyurun Sayın hocam.

OTURUM BAŞKANI– Çok teşekkür ediyorum.

Eûzübillâhimineşşeytânirracîm Bismillâhirrahmânirrahîm sallallahu âlâ seyyidina Muhammedin ve âlâ alihî ve sahbihî ecmain.

Öncelikle bizleri seyreden sevgili kardeşlerimizi de buradan muhabbetle ve sevgiyle selamlıyorum. Peygamber Efendimizi (s.a.s.) bir vesileyle anacak olduğumuz bu programımızın bu bölümünün hayırlara vesile olmasını ve bitirdikten sonra bu celseyi aleyhissalâtü vesselâm efendimize yönelik muhabbetimizin, bağlılığımızın onun peşinden gitme istek ve iştiyakımızın artmasını Rabbimden niyaz ediyorum.

Esasında Peygamber Efendimize (s.a.s.) biz hangi veçhesini ele alırsak alalım onu hakkıyla belki ifade etmekten yoksun kalırız ama sonuçta biz onun ümmetiyiz, onu anlatmakla, onu genç kuşaklara kazandırmak ve sevdirmekle mükellefiz. İnşallah bu uğurda ortaya koymuş olduğumuz çabalar da Rabbimiz katında ahiret sermayemiz olarak bizlerin defterine yazılır diye ümit ediyoruz.

Ben hep şunu söylüyorum aziz seyirciler, değerli kardeşlerim: Hazreti Peygamber’in peygamberliğini anlamak istiyorsanız onun hayatının sadece bir noktasına odaklanmak suretiyle bir araştırma yaparsanız onun yine de Allah’ın son elçisi olduğunu anlarsınız.

İşte bu oturumdaki konular ve diğer arkadaşlarımızın sunmuş olduğu konular da her biri esasında Peygamberimizin son elçi, son peygamber olduğunu anlamak için bizler için yeterli. Ümit ediyorum ki kıymetli kardeşlerimin akademisyen olan arkadaşlarımızın sunumları bu yönde bizim ülkemizdeki Hz. Peygamber (s.a.s.) çerçevesinde yapılan çalışmalara ciddi bir katkı sağlayacak ve yeni bereketli ürünlerin ortaya çıkmasına vesile olacaktır diye ümit ediyorum.

Burada dört arkadaşımız var sunum yapacaklar. Hepsine ben yirmi-şer dakika vereceğim. Bana verilen listeye göre ilk sözü kıymetli hocamız İsmail Metin Bey'e vereceğim. Hocamızın sunumunun başlığı "Hz. Peygamber'in Çocukları Şiddet İhmal ve İstismardan Korumaya Yönelik Tutumu" olacak.

Hocam buyurun söz sizin.

Dr. Öğr. Üyesi İSMAİL METİN (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)– Evet, teşekkür ediyorum Saygıdeğer Başkanım Enbiya Yıldırım Hocam.

Değerli katılımcılar, sosyal medya üzerinden bizleri takip eden çok kıymetli izleyici ve dinleyicilerimiz; Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed'e (s.a.s.) salatü selamla programımıza başlayalım.

Tebliğimizin konusu hocamızın da belirttiği gibi "Hz. Peygamber'in Çocukları Şiddet İhmal ve İstismardan Korumaya Yönelik Tutumu" şeklinde olacak.

Öncelikle konuşmama başlarken Diyanet İşleri Başkanlığımın Mevlid-i Nebi gibi önemli bir gündemi Hz. Peygamber ve Çocuk temasıyla değerlendirmesinin çok önemli olduğunu düşünüyor ve bu açıdan Sempozyum Danışma ve Düzenleme Kurulundaki çok değerli hocalarımıza özellikle teşekkür ediyorum.

HZ. PEYGAMBER'İN ÇOCUKLARI ŞİDDET, İHMAL VE İSTİSMARDAN KORUMAYA YÖNELİK TUTUMU

İsmail METİN*

Öz

Çocuk, Allah tarafından insana bahşedilmiş en kıymetli hediyelerden biridir. Selim ve temiz bir fıtrat üzere dünyaya gelen çocuk; dili, rengi, ırkı, cinsiyeti ve ailesinin dinî aidiyetinden bağımsız olarak, İslam inancına göre masum ve muhteremdir. Yetim olarak dünyaya gelmiş ve henüz çocuk yaşta öksüz kalmış bir insan olan Hz. Peygamber, yaşadığı süre boyunca çocukların en büyük destekçisi olmuş ve onları her türlü tehlikeye karşı koruma altına alarak bu konuda da ümmetine en güzel örneği takdim etmiştir. Çocuklara beddua etmeyi yasaklayan, onlara şefkat göstermeyi zorunlu kılan ve her konuda olduğu gibi bu konuda da model olan Hz. Peygamber, çocuk sevgisinden mahrum kalmış bir kalpte merhametin de bulunmayacağını ifade etmiştir.

Çocuklara yönelik şiddet, ihmal ve istismar, insanlık tarihi boyunca bütün toplum ve kültürlerde rastlandığı gibi, son dönemlerde ülkemizin ve dünyanın gündemini çokça meşgul eden bir olgu hâline gelmiştir. Bu çalışmada, konu Hz. Peygamber'in eylem ve söylemleri çerçevesinde incelenecek; buradan çıkarılacak temel ilke ve esaslar doğrultusunda çocukları şiddet, ihmal ve istismardan korumaya yönelik bazı tespit ve değerlendirmeler yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hz. Peygamber, Merhamet, Çocuk, Şiddet, İstismar ve İhmal.

* Dr. Öğr. Üyesi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü.

THE PROPHET'S ATTITUDE TO PROTECT
CHILDREN FROM VIOLENCE, NEGLIGENCE
AND ABUSE

Abstract

The child is one of the most precious gifts bestowed on man by Allah. Being born as a pure and sinless disposition, the child is innocent and honourable according to the Islamic belief, regardless of his language, colour, race, gender and family's religious affiliation. The Prophet, who was born as an orphan and remained fatherless at a young age, was the greatest supporter of children during his lifetime; and by protecting them against all kinds of hazards, he presented the best example to his ummah in this regard. The Prophet who prohibited curse on children, ordered to show compassion to them and was always a role model in this regard as in every subject, expressed that there will be no mercy in a heart that is deprived of the love of children.

Violence, negligence and abuse against children has recently become a phenomenon that occupies domestic and international public opinion as it has been encountered in all societies and cultures throughout human history. In this study, the subject will be examined within the framework of the actions and discourses (sunnah) of the Prophet; in the line of rules and principles derived from this some determinations and evaluations will be made to protect children from violence, negligence and abuse.

Keywords: *The Prophet, Mercy, Child, Violence, Abuse and Negligence.*

Giriş

Şiddet ve istismar, insanlık tarihi kadar eski bir olgudur. Tarih boyunca çocuklar, birtakım şiddet ve ihmalin yanında birçok istismarın da ögesi olmuşlardır. Bugün de şiddet ve istismar, hemen hemen bütün toplumlarda varlığını devam ettirmektedir. İnsanlığın ortak beklentisi bu tür olumsuz olgulardan uzak bir dünyada yaşamaktır. Fakat yapılan bilimsel araştırmalarda, gerek aile içinde gerekse toplumsal çevrede çocuklara karşı şiddet, istismar ve ihmallerin artık göz ardı edilemez boyuta eriştiği görülmektedir. Toplumsal bir sorun olan çocuk istismarı, şiddet ve ihmalin önemli sebepleri arasında; ailede, sokakta ve sosyal hayatta giderek tırmanan merhametsizlik, sevgisizlik, iktisadi ve toplumsal bunalımlar bulunmaktadır.

Hz. Peygamber, savaş ve sefer gibi siyasi mücadeleler esnasında, yeni bölgelerin fethi durumunda ve doğal afetlerin etkisiyle oluşan olumsuz şartlarda daima çocukların korunmasını emretmiştir. Zira şiddet ve istismar, özellikle çocukların üzerinde hem ruhsal hem de bedensel olarak derin ve kalıcı hasarlara neden olmaktadır. Bundan dolayı Hz. Peygamber, çocuklar üzerindeki bu olumsuz durumları önleyici birçok tedbiri hayata geçirmiştir. Her türlü şiddetin, zulüm ve baskının yaşandığı Cahiliye döneminde çocuklar ezilmiş ve güvensizlik ortamında büyümüşlerdir. Kendisi de böyle acımasız bir toplumda çocukluğunu geçiren Hz. Peygamber ise, çocukların beden gücünün kötüye kullanılmasını, hakaret, aşağılama, küçümseme, tehdit etme gibi benzeri tutum ve davranışları yasaklamıştır. Onun hayatı şiddeti, çatışmayı ve her tür istismarı önleyici bir model oluşturmuştur.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. Çocuk

İlk yaratılış esnasında, Allah'ın tabiatına bahşettiği fitrat, ruh temizliği ve birtakım yeteneklerle donattığı çocuk hakkında, kavramsal olarak farklı dillerde birçok tanımlama yapılmıştır. Biyolojik yaşı itibarıyla, Türkçede çocuk kelimesi “küçük yaştaki oğlan veya kız”, “bebeklik ile erginlik arasındaki gelişme döneminde bulunan oğlan veya kız”¹ ve

¹ TDK Türkçe Sözlük, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011), 556.

“doğumundan bülüğa kadar olan insan yavrusu”² şeklinde tanımlanmıştır. Hukuki ve bireysel sorumluluk açısından ise “gelişen bir insan yavrusu, olgunlaşmamış, reşit sayılmayan küçük yurttaş”³ veya “yaş küçüklüğünden dolayı henüz mükellef olmayan ve her çeşit muameleyi yapmaya yetkili bulunmayan insan”⁴ olarak tarif edilmektedir.

Kur’an-ı Kerim’de ise, Türkçedeki çocuk kelimesinin karşılığı olan طفل (tıfl) (en-Nûr 24/31) ve صبی (sabî) (Meryem 19/29) kelimeleri geçmektedir. Bununla birlikte çocukla ilgili meseleler, diğer anlamları yanında “çocuk” manasında da kullanılmış olan çok sayıda farklı kelimeler etrafında geniş bir şekilde ele alınmaktadır. Çocuk anlamını çağrıştıran farklı kelimeler, ابن (ibn), ولد (veled), غلام (ğulâm) (Meryem 19/7)⁵, صغیر (sagîr), ذریة (züriyyet) (Yûnus 10/83), حفدة (hafede), اهل (ehl), آل (âl), یتیم (yetîm), ربائب (rebâib) olarak kaydedilebilir. Kullanıldıkları yer ve üslûp bakımından genellikle bu kelimeler “henüz bülüğ çağına ermemiş” insan anlamı içermekte ve bu anlamda kullanılmıştır. Bunun yanında gerek fıkıh kitaplarında gerekse çocuk gelişimi ve eğitimine yer veren bazı eserlerde, bu devrenin kendi içindeki gelişim safhaları dikkate alınarak, her safhadaki çocuk için hatta kız ve erkek çocuklar için ayrı ayrı kelimeler de kullanılmıştır.⁶

1.2. Şiddet, İstismar ve İhmal

1.2.1. Şiddet

Şiddet, birinin diğeri üzerinde baskın ve güçlü olmayı amaçlayan ezici davranışlarıdır. Şiddet güvensiz ilişki zemininde, yapıcı olamama ile ilişkili olarak, karşısındakini yok edici ve yıkıcı eylemdir. Şiddetin pek çok türünden söz edilebilir. Şiddet konusunun detaylarını bir bütün olarak anlatan kaynaklara havale ederek, burada konumuzla ilgili kısımlarına dikkat çekmek istiyoruz. Çocuklar söz konusu olduğunda, çocuklara zarar veren ve onlara travma yaşatan bazı başlıkları şöyle ifade edebiliriz:

² Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, (Ankara: Birlik Yayınları, 1982), 186.

³ Atalay Yörükoğlu, *Değişen Toplumda Aile ve Çocuk*, (İstanbul: Özgür Yayıncılık, 2007), 13.

⁴ Orhan Çeker, *İslam Hukukunda Çocuk*, (İstanbul: 1990), 29.

⁵ Ğulâm (غلام) kelimesi, Kur’an-ı Kerim’de hem tekil hem ikili hem de çoğul şekliyle geçmektedir.

⁶ Bu konuda bkz: Hayati Hökelekli, “Çocuk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8: 355.

a. Fiziksel ve psikolojik şiddet

Fiziksel ve psikolojik şiddeti alıkoyma, zorbalık, ölüm cezası, aile içi şiddet, yargısız infaz, çete şiddeti, zararlı geleneksel uygulamalar, namus cinayetleri, bebek öldürme, fiziksel cezanın yargı sistemi içinde kullanımı, kaçırma, fiziksel istismar, fiziksel ceza, psikolojik istismar, psikolojik cezalandırma, devlet şiddeti, işkence ve zalimce insanlık dışı aşağılayıcı muamele olarak ifade edebiliriz.

b. Sömürü

Geniş anlamli sömürü kavramı ile bu çalışmada, cinsel sömürü, kölelik, alıp-satma, kaçırma, iş yerinde şiddet gibi anlamlar kastedilmektedir. Bu tebliğ, söz konusu üç başlık çerçevesinde incelenmeye çalışılacaktır. Bu bağlamda çocuklara yönelik şiddetin çoğunluğunun, çocukların en yakınındaki kişilerden kaynaklı olduğu bilimsel çalışmalara yansımaktadır. Bu kişilerin çocukların anne-babası, öğretmenleri, okul arkadaşları, işverenleri ve çocuk bakıcıları olduğu da kaydedilmektedir.⁷

Şiddetin tarihi dikkate alındığında bazı önemli bilgilerin tekrar vurgulanmasının önemli olduğunu görmekteyiz. Buna göre; toplumsal hayatın tüm alanlarında, bütün dünyada ve farklı kültürlerde sıklıkla görülen şiddet, Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ/WHO) tarafından, “istemli bir şekilde, tehdit yoluyla ya da bizzat, bir kişiye, bir gruba ya da topluma karşı yaralanma, ölüm, psikolojik hasar, gelişme geriliği/bozukluğu gibi sağlık sonuçlarına yol açan ya da yol açması yüksek bir ihtimalle fiziksel güç ya da nüfuz kullanılması”⁸ olarak tanımlanmıştır.

Türk Dil Kurumu ise şiddeti, “Bir hareketin, bir gücün dengesi, yeğlilik, sertlik, aşırılık, karşıt görüşte olanlara, inandırma veya uzlaştırma yerine kaba kuvvet kullanma”⁹ şeklinde tanımlamaktadır.

Yukarıdaki tanımlardaki vurguları da içeren daha kapsayıcı bir başka tanım ise şöyle yapılmıştır: “Kişinin, fiziksel, cinsel, psikolojik veya ekonomik açıdan zarar görmesiyle veya acı çekmesiyle sonuçlanan veya sonuçlanması muhtemel hareketleri, buna yönelik tehdit ve baskıyı ya da özgürlüğün keyfi engellenmesini de içeren, toplumsal, kamusal veya özel alanda meydana gelen fiziksel, cinsel, psikolojik, sözlü veya

⁷ Behiye Alyanak, “Şiddet ve Çocuk”, *Din ve Hayat İstanbul Müftülüğü Dergisi* 15, (Şubat 2012): 85.

⁸ https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/42495/9241545615_eng.pdf;jsessionid=29.09.2020.

⁹ <http://www.tdk.gov.tr/> (erişim: 29.09.2020).

ekonomik her türlü tutum ve davranışdır”.¹⁰ Görüldüğü gibi şiddete yönelik olarak yapılan tanım, oldukça kapsamlı ve kuşatıcı bir nitelik arz etmektedir.

Fiziksel, cinsel, psikolojik (duygusal), ekonomik, sözel ve kontrol içerebilir olmak üzere tüm şiddet türleri evrensel bakış ve yaklaşımla dünyanın her yerinde yasaktır ve suçtur. İnsanı kâinatın merkezine alan İslam medeniyetinde de bu tür eylemlerin tümü yasaklanmıştır ve günah kapsamında sayılmıştır. Buna bağlı olarak Hz. Peygamber, gerek aile içi şiddeti gerekse toplumsal şiddeti ve buna bağlı olan her türlü söz ve davranışı yasaklamıştır. Onun hayata bakışı, sevgi ve saygıya dayalı, merhamet odaklı bir yaşam tarzı olmuştur.

1.2.2. İstismar

Çocukların beden ve ruhen gelişimine olumsuz etki oluşturan zararlı eylem ve söylemlerden birisi de istismardır. İstismar, bireylerin sağlığına zarar veren, fiziksel, duygusal, zihinsel ya da sosyal gelişimlerini olumsuz etkileyen bütün tutum ve davranışlar olarak tanımlanmaktadır.¹¹

Genel anlamda istismar, “çocuk istismarı ve ihmali” 18 yaşın altındaki çocuğun, onun bakım, gözetim ve sorumluluğunu üstlenen kişi ya da kurumlar tarafından, çocuğun gelişimini herhangi bir şekilde zedeleyici biçimde fiziksel, cinsel, ekonomik ve duygusal zarar görmesi olarak tanımlanmaktadır. Bir eylem, o eylemi gerçekleştirenin niyetine göre değil, çocuğun üzerinde yarattığı etkiye göre istismar teşkil etmektedir.¹²

Çocuk istismarı, literatürde farklı şekillerde de tanımlanabilmektedir. Çocuk istismarı, anne babaların ya da toplumda çocuğun bakım, gözetim ve eğitiminden sorumlu olanların yaptıkları ya da yapmaları gerektiği hâlde yapmadıkları, çocuk için uygunsuz veya zararlı olduklarına toplum değerleri ve uzman bilgisinin birleştirilmesiyle karar verilen davranışlar şeklinde tanımlanmaktadır.¹³ Dünya Sağlık Örgütü “çocuğun sağlığını, fiziksel ve psiko-sosyal gelişimini olumsuz yönde etkileyen bir

¹⁰ Bkz: <https://magdur.adalet.gov.tr/6284-sayili-ailenin-korunmasi-ve-kadina-karsi-siddetin-onlenmesine-dair-kanun-01170> (erişim: 10.10.2020)

¹¹ Ufuk Beyazova, Figen Şahin; “Çocuğun Şiddetten Korunma Hakkı”, *Millî Eğitim Dergisi*, c. 2, s. 151.

¹² Sema Öztürk, *Çocuklarda Duygusal İstismar*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, (Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007), 9.

¹³ Türkan Yılmazırnak, *Çocuk İstismarı ve İhmalinin Yaygınlığı ve Dayanıklılıkla İlişkili Faktörler*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, (İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008), 11.

yetişkinin bilerek veya bilmeyerek yaptığı davranışları” çocuk istismarı olarak değerlendirilmektedir.¹⁴

İstismar ve özellikle çocuk istismarı konusunda, dünyanın birçok yerinde yapılan araştırmalar, “Save The Children” adlı kuruluş tarafından rapor hâlinde yayımlanmaktadır. Buna göre; Avrupa ve Asya kıtalarında sadece dernek merkezlerinin mevcut olduğu yerlerde yapılan araştırmada, 9-17 yaşları arasındaki çocuklarda her on çocuktan altısında yanlış bir şey yaptıklarında ebeveynleri tarafından dayak yemeye maruz kaldıkları ve bu şekilde istismara uğradıkları belirtilmektedir.¹⁵

Dünya Sağlık Örgütü’nün 1999’daki Çocuk İstismarını Önleme Toplantısı raporunda, çocuk istismarı ve ihmali, çocuktan sorumlu olan kişilerin kendilerine duyulan güveni ya da fiziksel güçlerini kullanarak çocuğun gelişimine, sağlığına ya da yaşamına zarar veren veya zarar vermekle sonuçlanabilecek davranışlarda bulunduğu tespit edilmiştir.¹⁶

Bu raporun tespiti aynı zamanda çocuğun istismar veya şiddet olarak algılamadığı veya yetişkinlerin istismar olarak kabul etmediği davranışları da kapsamaktadır. Bununla birlikte istismar, çocukların beden ve ruh sağlıklarına zarar veren ya da fiziksel, zihinsel, duyuşsal, sosyal ve ahlaki gelişimlerini engelleyen ve kaza sonucu olmayan eylemler olarak da ifade edilmektedir.¹⁷ Çocuk İstismarı ve İhmali dergisinin (Child Abuse & Neglect) 1999 yılında yayınlanan bir sayısında, çocuklara kötü muamelenin önlenmesi konusunun gündemde tutulması için yapılması gerekenler ve bu doğrultuda ne kadar yol alındığı konusu sitemkâr bir ifadeyle dile getirilmiştir.¹⁸

1.2.3. İhmal

İhmal, çoğu zaman istismar kavramıyla birlikte kullanılan ve çoğunlukla çocuğa yönelik şiddetin farklı bir yönüne işaret etmek için kullanılan bir kavramdır. İstismar kavramı, sıklıkla çocuk üzerindeki ağır

¹⁴ Howard Dubowitz, “Preventing child neglect and physical abuse”, *Pediatr Rev*, 23, 2005, s. 191-196.

¹⁵ Oğuz Polat, *Tüm Boyutlarıyla Çocuk İstismarı*, (Ankara, 2007), I: 13.

¹⁶ WHO, *World Report On Violence And Health*, Geneva, s. 59. Ayrıca bkz: https://www.who.int/violence_injury_prevention/violence/world_report/en/ (erişim: 10.10.2020)

¹⁷ Serpil Pekdoğan, “Annelerin İstismar Potansiyellerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi”, *Ege Eğitim Dergisi* 2016(17), 2: 427.

¹⁸ David Finkelhor, The science. *Child Abuse and Neglect*, (1999), 23:969–974. Ayrıca bkz: <https://www.sciencedirect.com/journal/child-abuse-and-neglect> (erişim: 15.10.2020)

ve gözle görülen fiziksel yaralanmaları ve ondan faydalanmaları ifade ederken ihmal kavramı, kötü muamelenin fiziksel olmayan gizli biçimlerini ifade etmek için kullanılmaktadır.¹⁹

İhmal daha ziyade çocuğa bakmakla yükümlü ve/veya onu eğitmekle sorumlu olan kişilerin çocuğun bakım, beslenme, barınma, sevgi, güven, eğitim gibi temel gereksinimlerini karşılama konusundaki görevlerini gerektiği gibi yapmaması olarak belirtilmektedir.²⁰ İhmal aynı zamanda, çocuğun giyim, hijyen, oyun, eğitim, güvenlik ve sağlık hizmetini sağlama görevinin reddedilmesi ya da yerine getirilmemesidir. Buluntu bebeklerde olduğu gibi, çocuğa fiziksel ya da duygusal, bilinçli ve isteyerek zarar verilmesi hâlinde “aktif çocuk ihmal”inden söz edilmektedir. Benzer şekilde birlik, bilgisizlik, olanaksızlık, umursamazlık gibi nedenlerle oluşan ihmal ise “pasif çocuk ihmal” olarak değerlendirilmektedir.²¹

İhmal ve istismarı birbirinden ayıran en temel nokta, istismarın aktif, ihmalin ise pasif bir olgu olmasıdır. İhmalin belirti ve bulguları, yasal tanımı istismara göre daha belirsizdir.²² Bundan dolayı çocuk ihmal bir davranışın varlığı değildir. Yokluğuna dayanması nedeniyle sinsi bir kötü muamele biçimidir. Çocuk ihmal, çocukların gelişimlerinin birçok yönünü etkileyerek kalıcı izler bırakmaktadır. Bu nedenle ihmalin gecikmeden fark edilmesi ve gerekli müdahalelerin yapılması oldukça önemlidir.

Konuya temel teşkil edecek kavramları özetle tanımaya çalıştık. Bu hazırlayıcı bilgilerin akabinde, tebliğimizin asıl konusunu oluşturan başlıklara geçebiliriz. Bu bağlamda; şimdi de “Hz. Peygamber’in Yetim Ve Öksüz Geçen Çocukluğu” başlığı ile tebliğimizin odak konularına geçiş yapalım.

2. Hz. Peygamber’in Yetim ve Öksüz Geçen Çocukluğu

Hz. Peygamber, Fil Olayı’ndan elli beş gün sonra 20 Nisan 571 tarihinde dünyaya gelmiştir. Doğumundan sonra üç veya dokuz gün annesi Âmine ve sonrasında amcası Ebû Leheb’in cariyesi Süveybe tarafından

¹⁹ Adem Güneş, *Şiddet, Din Eğitimi ve Değerler*, (İstanbul: Arı Sanat Yayınları, 2018), 37-38.

²⁰ Pekdoğan, *a.g.m.*, s. 427-428.

²¹ Feyza Altıngöz, *Çocuk İstismarı Çocuklarda Uyum Sorunları ve Psikolojik Danışma*, (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2020), Kaynak metinde sayfa numarası belirtilmemiş.

²² Munkel WI., *Neglect and abandonmet*, Child maltreatment GW medical Publishing: St. Louis, 1994.

emzirilmiştir. Daha sonra Arap geleneklerine göre çölün sağlıklı havasında yetişmesi ve fasih bir dil öğrenmesi için sütanne olarak Halime bt. Ebû Züeyb'e verilmiştir. Dört veya beş yaşına geldiğinde annesine teslim edilen Hz. Peygamber, altı yaşına kadar Mekke'de annesinin yanında kalmıştır. Annesi ve Ümmü Eymen ile babasının kabrini ziyaret amacıyla Medine'ye doksan kilometre mesafede bulunan Ebvâ'ya gelen Hz. Peygamber, burada annesini de kaybetmiş ve Mekke'ye Ümmü Eymen ile dönmüştür. Sekiz yaşına kadar Ümmü Eymen'in gözetiminde olarak kendisi de bir yetim olarak büyümüş olan dedesi Abdülmuttalib'in yanında kalmıştır. Dedesi de vefat edince amcası Ebû Tâlib ve eşi Fatıma bt. Esed tarafından himaye gören Hz. Peygamber, Hz. Hatice ile evlenince hanımının evine taşınmıştır.

Yetim olarak dünyaya gelen ve öksüz bir çocuk olarak büyüyen Hz. Peygamber, bir peygamber ferasetinin yanı sıra içselleşmiş bir hayat pratiği yaşadığı için çocuklara yönelik şiddet, istismar ve ihmallere karşı ortaya konulması gereken ilk prensipleri geliştirme konusunda daha etkili ve samimi bir yaklaşım içerisinde olmuştur. Oldukça dikkat çekici olan bu yaklaşım Hz. Peygamber'in çocukları korumasına ziyadesiyle yansımıştır.

3. Hz. Peygamber'in Kendi Çocuklarını ve Akrabalarını Himayesi

Evrensel bir din olan İslam'ın bütün insanlığa gönderilen peygamberi Hz. Muhammed, çocukların eğitimi, gelişimi ve her türlü kötülükten korunması için birçok tedbir almıştır. Bu tedbirleri öncelikli olarak en yakın aile ve akraba çevresinde göstererek örnek teşkil etmiştir.

Hz. Peygamber'in Mâriye'den olan oğlu İbrahim hariç bütün çocukları ilk hanımı Hz. Hatice'den doğmuştur. Erkek çocuklarının tamamı daha küçüklüklerinde vefat etmiştir. Hz. Peygamber'in çocukları ve isimleri hakkında değişik rivayetler vardır. Yedi çocuğu olduğu konusunda ittifak edilmiştir. Bunlar Kasım, Zeyneb, Rukiyye, Ümmü Gülüsum, Fatıma, Abdullah ve İbrahim'dir.

Hz. Peygamber, iyi ve müşfik bir babaydı. Çocuklarına samimi ve içten bir sevgi beslemiş, yeri geldikçe bu sevgisini açıkça göstermekten de geri durmamıştır. Çocukları ile olan ilişkileri sadece maddi ve geçici duygulara değil, derin sevgiye dayanmıştır. O her şeyden önce çocuklarının dünya ve ahiret hayatlarında gerçekten mesut, bahtiyar ve başarılı olmalarını istemiştir. Çocuklarına iyilik, takva ve ahlaki mükemmellik gibi ebedi değerleri miras bırakmıştır. Ayrıca çocukların Allah yolunda olmaları, hayatın yanlış ve kötü yollarından kaçınarak hakiki ve kalıcı

huzur ve mutluluğa ulaşmaları için evrensel eğitim esasları da bırakmıştır.²³

Hız. Fatıma, Hız. Peygamber'in en küçük ve kendisinden sonra yaşayan tek çocuğudur. Hız. Peygamber, kızı Fatıma'yı çok sever, onu görünce sevinir, kendisini ayakta saygıyla karşılar, elini tutarak yanaklarından öper, iltifat edip yanına veya kendi yerine oturturdu. Babası kendi evine gelince Hız. Fatıma da onu aynı şekilde karşılayıp ağırlardı (Müslim, "Fedâil", 98; Ebû Davûd, "Edeb", 143, 144; Tirmizî, "Menâkıb", 60). Yine Hız. Peygamber, çok sevdiği biricik torunları olan ve Hız. Ali ve Hız. Fatıma'nın oğulları olan Hız. Hasan ve Hız. Hüseyin'i de çok sevmiş ve onlarla sık sık oynamıştır. Ebû Hureyre bir gün dışarı çıkıp Hız. Fatıma'nın evine geldiklerinde Hız. Peygamber'in Hız. Hasan'ı kastederek "Küçük adam orada mı? Küçük adam orada mı?" diye sorduğunu ve bundan sonra Hız. Hasan'ın geldiğini, kucaklaştıkları sırada Hız. Peygamber'in "Ey Allah'ım ben onu seviyorum, senin de onu ve onu sevenleri sevmeni niyaz ediyorum" buyurduğunu rivayet etmiştir (Buhârî, "Menâkıb", 27; Müslim, "Fedail", 17).²⁴

Son derece vefalı ve saygılı bir insan olan Hız. Peygamber, vefatına kadar kendisine çocukken yardım eden ve destek olan kimselere saygıda kusur etmemiş, kendi üzerindeki haklarını her zaman ikrar ve teslim etmiştir. Şartların uygun olmasıyla birlikte kendisine destek olanlara bu defa da kendisi yardımda bulunmak istemiştir. İşte buna örnek olarak, çocuk yaşta olan Hız. Ali'yi himayesine alması gösterilebilir. Kâbe hakemliğinden bir yıl sonra yani Hız. Peygamber otuz beş yaşlarında iken, Mekke'de şiddetli bir kuraklık baş göstermiştir. Hız. Peygamber çocukluğundan itibaren kendisine destek olan amcası Ebû Tâlib'in kalabalık aile efradını geçindirmekte zorlandığını anlamıştır. Hız. Peygamber, amcaları arasında en zengini olan Abbas'a gidip, Ebû Tâlib'in ailevi durumunu ve kıtlığı hatırlatarak, ona yardım edilmesi gerektiğini, oğullarını kendi aralarında paylaşarak, onun yükünü azaltabileceklerini teklif etmiştir. Abbas da teklifi kabul etmiş ve böylece Abbas, Cafer'i, Hız. Peygamber de Hız. Ali'yi himayelerine almışlardır.²⁵

²³ Adem Apak, "Hız. Peygamber'in (s.a.s.) Çocuklarla ilişkileri Üzerine Tespit ve Değerlendirmeler", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19: 1 (Bursa: 2010): 56.

²⁴ Apak, *a.g.m.*, s. 69.

²⁵ İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik b. Eyyub el-Himyerî (218/833), *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, Beyrut 1391/1971, I, 263-264; Belâzürî, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Yahyâ (279/892), *Ensâbu'l-Eşraf*, tahk. Süheyl Zekkar-Riyâd Ziriklî, Beyrut, 1417/1996,

Hız. Ali'nin, Hız. Peygamber'in himayesine girdiğinde 5-11 yaşları arasında olduğu rivayet edilmektedir. Hız. Ali, çocukluğundan itibaren Hız. Peygamber'in yanında olmuş, onun terbiyesinde büyümüş ve onun peygamber olması ile birlikte vefatına kadar onun yanından ayrılmamıştır.

Hız. Peygamber, yakın aile çocuklarına merhametli davrandığı gibi, ümmetine örnek olması bakımından yakın ailesi dışındaki çocuklara da mümkün olduğunca merhametli davranmış ya da merhametli davranmanın ilkelerini belirleyerek rol model olmuştur.

3.1. Hız. Peygamber'in Yetim, Öksüz ve Şehit Çocuklarını Himayesi

Kendisi de bir yetim olarak dünyaya gelen ve çocuk yaşta öksüz kalan Hız. Peygamber, içinde yaşadığı toplumun yetim ve kimsesiz çocuklara karşı kötü davranışlar sergilediğine bizzat şahit olmuştur. Bu yüzden, belki de üzerinde titizlikle durulması ve himaye edilmesi gereken sosyal grupların başında yetim ve kimsesiz çocuklar gelmiştir. Cahiliye döneminin karmaşık ve acımasız aile hayatında çocuklar; bakımsızlık, savaş, şiddet, boşanma ve vefat gibi nedenlerle yetim ve öksüz kalmıştır. Bu durum, hiç şüphesiz arkada kalan masum ve günahsız çocukların mağdur olmasına yol açmıştır. Üstelik bu durumda kalan sahipsiz çocuklar kabile reislerinin insafına terk edilmiş, malları ve bedenleri üzerinde istismara yönelik birtakım tasarruflarda bulunulmuştur. Öyle ki, bir velinin (kabile reisinin) velayeti altında bazen onlarca çocuk bulunmuş, bu yetimler kendilerini ve haklarını savunmadan mahrum kaldıkları için istismara uğramışlardır. Bundan dolayı Hız. Peygamber, hayatı boyunca cahiliye dönemine geçmişte yaşanmış bir dönem olarak bakmamış, her dönem ve her fırsatta tekrar ortaya çıkıp tekrarlanacak bir dönem olarak değerlendirmiş ve uyarılarda bulunmuştur.²⁶

Cahiliye döneminde kabileler arası savaşlarda ve yıllarca süren kan davalarında ölenler arkalarında çok sayıda yetim bırakmıştır. Arap

II, 346; Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir (310/922), *Târîhu't-Taberî-Tarihü'l-Umem ve'l Müllûk*, Darü'l Kütübül İlmiye, Beyrut, 1987, I, 537; Zehebî, Şemsuddin Muhammed b. Ahmed b. Osman (748/1348), *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, tahk. Beşar Avvad Ma'ruf, Beyrut, 1996, I, 110; Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi (Hayatı ve Faaliyeti)*, çev. Salih Tuğ, (İstanbul: İrfan Yay., 1990), I, 66, 88; M. Âsım Köksal, *İslâm Tarihi*, (İstanbul: Şamil Yay., 1987-1989), II, 172-173; Hüseyin Algül, *İslâm Tarihi I-IV*, (İstanbul: Gonca Yay., 1986), I, 183; M. Hanefi Palabıyık, "Mekke Döneminde Hız. Ali", *BELGÜ/1* (Mayıs 2015), s. 132-133.

²⁶ Geniş bilgi için bkz: Mustafa Fayda, "Cähiliye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7: 18.

yarımadasında kızlara, eli silah tutmayan çocuklara, yaşlılara ve kadınlara genellikle miras hakkı tanınmamış, yetimlere de babalarından kalan malları verilmemiştir. Bazı yetim kızlar vasîleri tarafından evlendirilerek mehirlerine el konulmuş, bazen de vasîleri sırf mallarına sahip olmak için onlarla evlenmiştir. Kur'an-ı Kerim'de birçok ayette yetimlerle ilgili konulara temas edilmiş ve yetimlere karşı iyi davranılması emredilmiştir. Bu husus, Allah'a iman ve ibadet yanında anılmış (el-Bakara 2/177; en-Nisâ 4/36), yetimlerin itilip kakılması ve onlara karşı ilgisiz davranılması kınanmış (el-Fecr 89/17; el-Mâûn 107/2), yetimlerin küçümsenip kendilerine kötü muamelede bulunulması ise yasaklanmıştır.²⁷

Yetimlere cahiliye toplumunda uygulanan muameleler, sosyal problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sebeple hem Kur'an-ı Kerim'de, hem de Hz. Peygamber'in sünnetinde bu probleme yer verildiği, üzerinde durulduğu, çözüme kavuşturulması için tedbirler alındığı ve hükümler getirildiği görülmektedir. Nitekim Kur'an-ı Kerim ve hadislerde yetimlere uygulanan kötü muameleler yerilmiş ve yetim hakları himaye altına alınmıştır. Kur'an-ı Kerim'de ve Hz. Peygamber'in hadislerinde yetimlerle ilgili çeşitli meseleler için belli bazı esaslar getirilmiştir.²⁸

Kur'an-ı Kerim, Hz. Peygamber'in bir yetim olarak büyüdüğünü (ed-Duhâ 93/6) ve Allah tarafından korunduğunu haber vererek âdeta yetimlerin maddi ve manevi sorumluluğunu da Hz. Peygamber'e yüklemiştir ve onlara iyi davranması gerektiğini emretmiştir (ed-Duhâ 93/9).

Hz. Peygamber, hayatı boyunca yetimlere ve kimsesiz çocuklara sahip çıkmış ve onların haklarını korumaya çalışmıştır. Bir örnekte, Ensar'dan Evs b. Sâbit'in öldüğünde geriye kalan üç yetim kızından bahsedilir. Ölen kişinin oğlu olmadığı için yakınları onun malının tamamına el koymuş ve dul kadınla bu yetim kızlara bir şey vermemişler. Kadın bu durumu Hz. Peygamber'e şikâyet ettiğinde, vârisler malın tamamının kendilerine ait olduğunu söylemiştir.²⁹ Bunun üzerine şu ayet-i kerime nazil olmuştur: *“Ana, baba ve akrabaların (miras olarak) bıraktıklarından erkeklere bir pay vardır. Ana, baba ve akrabaların bıraktıklarından kadınlara da bir pay vardır...”* (en-Nisâ 4/7). Bundan sonra, kadınların da

²⁷ Abdüsselam Arı, “Yetim”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43: 503.

²⁸ Ahmet Özdemir, “Hz. Peygamber Devrinde Yetim ve Kimsesiz Çocuklar Meselesi”, *Çocuk Sorunları ve İslâm Sempozyumu (30 Eylül-2 Ekim 2005)*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010), s. 815-816.

²⁹ Vâhidi, Ebû'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nisâbü'rî (468/1076), *Es-bâbü'n-Nüzûl*, (tahk. Seyyid el-Cümeylî), Beyrut 1990, s. 120-121.

mirastan pay sahibi oldukları belirtilmiş ve ilgili kişilerin hakları koruma altına alınmıştır.

Yetim ve kimsesiz çocukların toplum içindeki konumlarını daha iyi bir seviyeye getirmek için gayret gösteren Hz. Peygamber, onların haklarıyla ilgili birtakım düzenlemelerde bulunmuştur. Onun yetim ve kimsesiz çocuklara ilgisinin en güzel örneğini Enes b. Mâlik'te görürüz. Bir yetim olan Enes, Hz. Peygamber Medine'ye hicret ettiği sırada henüz on yaşında bir çocuktur. Akıllı, zeki ve becerikli bir çocuk olan Enes, annesi (veya üvey babası) tarafından Hz. Peygamber'e hizmet etmesi için teslim edildi ve vefatına kadar da Hz. Peygamber'e hizmet etmiştir. Hz. Peygamber'in çocuklara karşı davranışıyla ilgili birçok bilgiyi bizzat Enes rivayet etmiştir. Enes, Hz. Peygamber'in kendisine çok iyi davranıldığından ve asla kızmadığından bahsetmiştir.³⁰

Hız. Peygamber, yetim ve kimsesiz çocukların haklarının korunması konusunda son derece hassas davranmıştır. Bir yetim ile başkası hakkında meydana gelen anlaşmazlıkta, mahkeme yetimin aleyhine bile sonuçlansa, bağış ve gönül rızası yoluyla yetime pozitif ayrımcılık yapılmış ve gönüllü hoş tutulmuştur. Uhud Savaşı'ndan önce Ensar'dan Ebû Lübâbe isimli şahıs ile yine Ensar'dan bir yetim arasında çıkan anlaşmazlıkta yetim olan kişi haksız bulunur. Bu şahıstan hakkını yetime bağışlamasını isteyen Hz. Peygamber'in isteği olumlu karşılanmaz. Daha sonra, İbnü'd-Dehdâha isimli şahıs bir hurma bahçesi satın alarak bu yetime bağışlamış ve bu durum Hz. Peygamber'i çok sevindirmiştir.³¹

Yetim ve korunmaya muhtaç olan çocukların haklarının istismar edilmesinin önüne geçen Hz. Peygamber, kamu hizmetinde kullanılacak bile olsa yetimlerin hakkına göz dikmemiş ve onların mallarına el koymamıştır. Hatta onların gönül rızasıyla mallarını bu işler için bağışlamalarını dahi hoş karşılamamıştır. Bunun en güzel örneği; Medine'ye hicretten sonra yapılan ilk işlerden birisi olan Mescid-i Nebevi'nin inşasıdır. Mescidin üzerine inşa edilecek arazi Ensar'dan Es'ad b. Zürrâre'nin korumasında olan Sehl ve Süheyl adındaki iki yetime aitti. Bu yetimler arazilerini mescid için gönül rahatlığı ile hibe etmek istemişlerse

³⁰ İbrahim Canan, "Enes b. Mâlik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 1995), 11: 234-235.

³¹ Vâkidî, Muhammed b. Ömer (207/822), *Kitâbü'l-Meğâzi*, tahk. Marsden Jones, Beyrut 1966, I, 281; İbrahim Sarıçam, *Hız. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007), 351.

de Hz. Peygamber buna karşı çıkmış ve arazinin ücreti bizzat Hz. Ebû Bekir tarafından ödenerek satın alınmıştır.³²

Yardım konusunda her zaman yetim ve korunmaya muhtaç çocukları tercih eden Hz. Peygamber, ganimet paylaşımı gibi konularda onları kendi yakın akrabalarına tercih etmiştir (Ebû Dâvûd, “Edeb”, 100, “Harac”, 20). Hz. Peygamber’in himayesine aldığı korunmaya muhtaç çocukların başında şehit ve gazi çocukları gelmektedir. Şehit çocuklarının sadece maddi ve manevi olarak ihtiyaçlarının karşılanmasıyla yetinilmemiş, aynı zamanda onların kendi kazançlarıyla geçinmeleri teşvik edilmiştir. Birçok şehit çocuğunu himaye eden Hz. Peygamber’in bu konudaki hassasiyetini şu örnek çok güzel açıklamaktadır: Beşîr b. Akrebe adlı sahabi, henüz çocukken babası Uhud Savaşı’nda şehit olmuştur. Çocuğu ziyaret eden Hz. Peygamber, onun ağladığını görünce “Ağlama! Ben, baban olsam, Aişe de annen olsa istemez misin?” diyerek onu teselli etmiş, Beşîr de bu duruma çok sevinerek “Evet” cevabını vermiştir.³³

Başka bir örnekte Hz. Peygamber, Mûte Savaşı’nda şehit olan Câfer-i Tayyâr’ın oğlu Abdullah’ı pazarda satış yaparken görmüş, yanına uğramış, kendisiyle ilgilenip ona “Allah’ım! Onun satışını bereketli kıl!” diye dua etmiştir. Abdullah b. Câfer Hz. Peygamber’in vefatı esnasında on yaşında olduğuna göre,³⁴ bu sıralarda çok daha küçük ve yedi ila on yaşlarında olduğu söylenebilir.³⁵

Uhud Savaşı’nda şehit olan Enes b. Fedâle’nin yetim kalan üç yaşlarındaki oğlu Muhammed, Hz. Peygamber’in huzuruna getirilir. Hz. Peygamber ona satılmamak ve hibe edilmemek şartıyla bir hurmalık hediye etmiştir.³⁶

İslam ordusu Uhud Savaşı’ndan Medine’ye döndüğünde kadınlar savaşa katılan yakınlarından haber sormak üzere Hz. Peygamber’in

³² el-Halebî, Ebu’l-Ferec Nureddin Ali b. İbrahim b. Ahmed (1044/1635), *es-Siretü’l-Halebiyye, İnsanü’l-Uyûn fi Sireti’l-Emîni’l-Me’mun*, Beyrut 1980, II, 252; Nebi Bozkurt-Mustafa Sabri Küçükaşçı, “Mescid-i Nebevi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29: 281-282.

³³ Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail (256/870), *et-Târibu’l-Kebîr*, Haydarâbâd 1941, II, 78.

³⁴ İbn Hacer, Ebu’l-Fazl Ahmed b. Ali (852/1448), *el-İsâbe fi Temyisi’s-Sahâbe*, Beyrut 1940, II, 280-281.

³⁵ Bugün, çocukların küçük yaşta çalıştırılması bir istismar çeşidi olarak eleştirilmektedir. Burada Hz. Peygamber’in, babası şehit olmuş bir çocuğun evinin geçimini sağlamak amacıyla gösterdiği çabayı görerek ona dua etmesi, çocukların çalıştırılmasını makul karşıladığı şeklinde değerlendirilmemelidir.

³⁶ İbn Sa’d, Ebû Abdillâh, Muhammed (230/844), *et-Tabakâtü’l-Kübrâ*, (I-VIII), Beyrut 1985, II, 37; VIII, 342; Sarıçam, s. 355-356.

yanına gelmiştir. Hamne bt. Cahş'a önce kardeşi Abdullah'ın ve dayısı Hamza'nın şehit olduğu söylenmiş, Hamne soğukkanlılık göstermiş ve Allah'tan onların bağışlanmasını istemiştir. Fakat daha sonra Hz. Peygamber, ona kocasının da şehit düştüğünü söyleyince kadın üzülmüş ve feryat etmiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber, kadınların yanında kocalarının ayrı bir yeri olduğunu söylemiştir. Ona niçin böyle yaptığını sorduğunda, "Ey Allah'ın Resûlü! Yetim çocuklarını hatırladım; beni ürpertti" demiştir. Hz. Peygamber o çocukların iyi yetişmesi için dua etmiş ve onlarla yakından ilgilenmiştir. Hamne'ye ilave olarak Hayber'de yiyecek yardımında bulunmuştur.³⁷

Medine döneminde sahabinin büyük bir kısmı gazilerden oluşmaktaydı. Bu yüzden savaşın ve şiddetin acısından en çok etkilenen kadınlar ve çocuklar olmuştur. Asr-ı Saâdet'ten iki yüz aile üzerine yapılan istatistiki bir çalışmada o dönemde doğurganlık oranının düşük olduğu sonucuna varılmıştır.³⁸ Bu olumsuz sonuçların etkisini en az seviyeye indirmek için Hz. Peygamber olağanüstü gayret göstermiş, yetim ve korunmaya muhtaç çocuklara bir baba şefkatiyle yaklaşarak onların her türlü ihtiyaçlarında yanlarında bulunmuştur. Hz. Peygamber, bizzat Uhud'ta şehit düşen amcası Hz. Hamza'nın yetim kızı Ümâme gibi çocuklarla ilgilenmek başta olmak üzere bu durumda olan bütün çocuklara kol kanat germiştir.

3.2. Çocuklara Güzel İsimler Verilerek Onursal Anlamda Korunması

İnsanlık onuru, insanı diğer insanlarla iletişimde değerli kılan ve onu içinde yaşadığı toplumun saygın bir üyesi olduğunu hissettiren önemli bir durumdur. Onuruyla yaşama imkânı bulan her birey, toplumu için bir katma değerdir. İnsanlık ailesinin bir ferdi olan çocuk onur sahibi olarak yaratılmıştır ve bu onur fitratı itibarıyla Allah vergisidir.³⁹ İnsanın onursal gelişimi de çocukluk döneminde başlamaktadır. İnsanlık onuru ile çocukluğunu yaşayabilen çocuklar, toplumlarının geleceği

³⁷ Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, I, 291-292.

³⁸ Mehmet Birekul, Fatih Mehmet Yılmaz, *Peygamber Günlerinde Sosyal Hayat ve Aile*, Konya 2001, s. 142-144.

³⁹ "Andolsun biz insanoğluna (onur) şan, şeref ve nimetler bahsettik; onları karada ve denizde taşıdık, kendilerine güzel güzel rızıklar verdik ve onları yarattıklarımızın çoğundan üstün kıldık."el-İsrâ 17/70.

için belirleyici bir öneme sahiptir. Konuyu bu bakış açısı ile gündeme getirmek son derece önemlidir.⁴⁰

Hz. Peygamber'in fıtratla ilgili şu hadisi, İslam'ın çocuğa bakışını ortaya koyar niteliktedir: "Her doğan fıtrat üzere doğar; sonra ana-babası onu Yahudi, Hristiyan, Mecusi yapar" (Buhârî, "Cenaiz", 79,80,93, "Sünnet", 17, "Kader" 3; Müslim, "Kader", 22,23). Bu hadisten hareketle fıtrat, çocukların tertemiz ruhlarına işlenmiş ilk yaratılış nüvesi şeklinde tarif edilebilir. Zira dünyaya gelen her çocuk; günahsız, kusursuz ve yaratılış itibarıyla ihmal edilemeyecek bir değerdir. Bu nedenle çocuğun sevgi, merhamet ve şefkatle yoğrulması, onun psikolojik ve sosyolojik olarak ilgi görmesini sağlamaktadır.

Genel olarak bireylere karşı acıma ve merhamet duygularının köreldiği Cahiliye Devrinde, özellikle çocuklar da bu kötü durumdan etkilenmiştir. Toplumsal ve ahlaki çürümenin zirveye ulaştığı İslam öncesi Cahiliye Dönemi, güçsüz toplum kesimlerinin başında gelen çocuklar için oldukça zor bir dönem olmuştur. Böyle bir dönemde Hz. Peygamber, çocukların korumasına yönelik olarak birtakım tedbirler almıştır. Bu tedbirlerle aynı zamanda çocuğun ana-babası üzerine bir sorumluluk yüklemiştir. Bunlardan birisi, hangi dilde olursa olsun, çocuğa güzel, anlamlı ve alay konusu olmayacak bir isim koyulmasını tavsiye ederek, büyüdüğünde onun aile ve sosyal çevresindeki konumunu her türlü dışlanmadan uzak tutarak kişilik onurunu koruma altına almıştır.⁴¹

Bu bağlamda, Hz. Peygamber bazı çocukların isimlerini İslam inancıyla bağdaşmadığı için yenisiyle değiştirmiştir.⁴² Allah'tan başkasına kulluk etme anlamı taşıyan, putperestliği çağrıştıran ve İslam adabına uymayan isimlerin güzel isimlerle değiştirilmesini tavsiye etmiştir. Bu isimlendirmelerle çocuğun alay konusu olacak durumlara düşmemesi

⁴⁰ İslam'ın evrensel "insan onuru" fikrinin gelişmesine katkısı hakkında geniş bilgi için bkz: Şemsettin Ulusal, "Uluslararası Hukukta İnsan Onuru Fikrinin Gelişmesine İslam'ın Katkısı", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 23: 199-221, 2014.

⁴¹ Hz. Peygamber, bu konuda "Siz kıyamet gününde kendi isimleriniz ve babalarınızın isimleriyle çağrılacaksınız, öyleyse güzel isimler seçin" buyurmuştur (Ebû Dâvûd, "Edeb", 70).

⁴² Buna örnek olarak bkz: Selman Başaran, "Hadislerin Işığında Sahabi İsimleri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3: 3 (Bursa:1991): 77-88; Hz. Ebû Bekir'in câhiliye döneminde "Abdu'l-Ka'be" olan adının Müslüman olduktan sonra Hz. Peygamber tarafından "Abdullah" olarak değiştirildiği rivayet edilir: Mustafa Fayda, "Ebû Bekir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10: 101.

hedeflenmiştir. Çocuğun büyüdüğünde psiko-sosyal açıdan kendini rahat ve güvende hissetmesi açısından bu konu önemlidir.

Bu, gerçekten de çok önemli bir konudur. Zira günlük hayatımızda öylesine anlamsız, öylesine nahoş anlam ifade eden isimlerle karşılaşırız ki, insanın o isimle yaşaması o kadar rahat olmamaktadır. Okul yıllarında yaşadığım bir örnek ile konuyu açmak isterim: Okul dönemi-mizde bir arkadaşımızın ismi “Satılmış” idi. Bazı yörelerde ebeveynin bu ismi verirken taşıdıkları geleneğe dayalı niyet ve manevi arka plan saklı kalmak kaydıyla, ismin kelime anlamının meydana getirdiği çağrışımlar çok gerekli olmayan nahoş tepkilere yol açabilmektedir. O arkadaşımın kendisini tanıtırken ismini zikrettikten sonra yüzünün kıpkırmızı hâle geldiğini hatırlıyorum. O dönem itibariyle gençlik çağındaki bu arkadaşımız, isminden dolayı rahatsızlık duymaktaydı. Hocalarımızdan birisi bu durumu fark etmiş, arkadaşımızla birebir iletişim kurarak ismini değiştirmesini teklif etmişti. Bu teklif olumlu karşılanmış olmalı ki arkadaşımız gerekli yasal iş ve işlemleri gerçekleştirerek “Satılmış” adına veda edip “Abdullah” ismi ile yola devam etmeyi uygun bulmuştu. Hz. Peygamber’in bu yaklaşımının insan onuru bağlamında ne kadar önem arz ettiği bu örnek özelinde bile kendini göstermektedir.⁴³

İnsanlık onuru ile bezenerek yetişen çocuklar o toplum için gelecek vadeden önemli dinamik bir potansiyeldir. Onuru ile yaşamasını sağladıktan sonra çocuğun iyi bir eğitim ve öğretimden geçirilmesi de gereklidir. Çocuğun terbiye edilmesini sağlamak, insani ve ahlaki faziletlerini geliştirerek toplum için faydalı bir birey hâline gelmesini temin etmek de oldukça ehemmiyet arz etmektedir. Böylece çocuk, toplumun kötü duygularından korunmuş olarak büyüyecek ve ileriki yaşlarda doğması muhtemel kötü sonuçlara karşı kendisini koruma altına almış olacaktır. Çocuklar arasında eşit davranılması; kız-erkek, büyük-küçük, öz veya üvey olması durumu onlara olan davranışı etkilememelidir.

3.3. Kız Çocuklarının Himayesi ve Pozitif Ayrımcılık

Yaşam hakkı, bütün insanların en temel hakkıdır. Dünyaya gelen her varlık bu temel haktan hissesine düşeni almalıdır. Cahiliye toplumunda kız çocuklarına yapılan insanlık dışı muameleler karşısında Hz. Peygamber’in göstermiş olduğu himaye dikkate değer bir ölçüdür. Cahiliye çağı

⁴³ Yaşadığımız toplumda, önceki dönemlerde tamamen iyi niyetle çocuklara isim olarak konulan “Satı, Satılmış, Döne ve Döndü” gibi bazı isimler, zamanla uygun olmayan birtakım anlam ve çağrışımlara sahip olabilmektedir.

insanlarının Hz. Peygamber ve ashabına karşı yaptıkları bütün zulüm ve işkencelerin arkasında “cehalet” ruhunun bulunduğu bir gerçektir. Çocukluktan kaynaklanan yaramazlıkları hoşgörülle karşılayan, ibadet esnasında bile zarar görmemeleri için onları sırtından indirmeyen Hz. Peygamber, kız-erkek ayrımı yapmaksızın çocuklara değer vermiş ve her türlü özeni göstermiştir. Hz. Peygamber, özellikle yaşadığı toplum itibariyle yeterince değer göremeyen kız çocuklarından başlayarak, bütün çocukların fiziki/psikolojik şiddete ve her türlü istismara karşı korunmasını amaçlamıştır. Hz. Peygamber’in örnek yaşantısı, sözleri, tutum ve davranışları ise bunun apaçık kanıtıdır.

Kabile ve asabiyete dayalı ataerkil Cahiliye toplumunda, kız çocuklarının içinde bulunduğu durum oldukça onur kırıcıydı. Aile için maddi bir yük ve sosyal açıdan ise bir utanç kaynağı olarak görülmekteydi. Kur’an-ı Kerim’de İslam öncesi Arap toplumunun kız çocuklarına karşı gösterdiği tepki şu şekilde anlatılır: *“Aralarından birine bir kızı olduğu müjdelendiği zaman içi gamla dolarak yüzü simsiyah kesilir. Kendisine verilen kötü müjde (!) yüzünden halktan gizlenir. Şimdi onu, aşağılanmış olarak yanında tutacak mı, yoksa toprağa mı gömecek?”* (en-Nahl 16/58).⁴⁴

İçinde yaşadığı toplumun aksine, Hz. Peygamber’in kız çocuklarına ayrı bir önem verdiği görülmektedir. Her şeyden önce kız çocuğunun küçük görülmesi, ona karşı kötü duygu ve düşünceler beslenmesi yasaklanmıştır (Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 151). Hz. Peygamber bir defasında, parmaklarını birbirine bitiştirerek “Kim iki kız çocuğunu bâliğ oluncaya kadar yetiştirirse, kıyamet günü ben ve o kimse şöylece yan yana olacağız” buyurmuştur (Müslim, “Birr”, 147, 149). Ayrıca bazı hadislerde kız çocuğu yetiştirmenin büyük ecir ve sevap vesilesi olduğu vurgulanmaktadır (İbn Mâce, “Edeb”, 3; Tirmizî, “Birr”, 13; Ebû Davud, “Edeb”, 130).⁴⁵

İslam’ın doğduğu sırada, Arap toplumunda değer görmeyen kız çocuklarını erkeklerle eşit bir statüye getirmeye çalışan Hz. Peygamber, çocuklarına düşkün olan kadınları övmüş ve her vesileyle onları çocuklarına

⁴⁴ Bu ayete benzer bir diğer ayet ise şudur: *“Ama Rabman olan Allah’a isnat ettiği kız evlat kendilerinden birine müjdelenince, o kimsenin içi gayzla dolarak yüzü simsiyah kesilir”* (ez-Zuhruf 43/17).

⁴⁵ Hz. Aişe (r.ah) anlatıyor: *“Yanıma bir kadın girdi. Beraberinde iki kız çocuğu vardı. Bir şeyler istedi fakat yanımda tek bir hurmadan başka bir şey yoktu. Onu verdim, kadın aldı ve ikiye bölerek kızlarına bölüştürdü. Kendine ise ayırmadı sonrasında çıkıp gittiler. Arkadan Resûlullah girdi. Durumu ona anlattığımda: ‘Kim bu şekilde kız çocukları ile imtihan edilir o da onlara iyi davranırsa, kızlar onun için ateşe karşı perde olurlar’ dedi.”* (Buhârî, “Zekât”, 10, “Edeb”, 19; Müslim, “Birr”, 147,149; Tirmizî, “Birr”, 13).

karşı sevgi ve şefkatle davranmaya teşvik etmiştir (Buhârî, “Nikâh”, 12; İbn Mâce, “Nikâh”, 62; “Edeb”, 3). Öte yandan küçük çocukların mutlaka anne veya onun yerini alacak birisi tarafından yetiştirilmesi hususundaki gelişmeler Hz. Peygamber döneminden itibaren uygulama alanı bulmuştur (Ebû Dâvûd, “alâk”, 35; “Cihâd”, 132; Tirmizî, “Siyer”, 17).

Hz. Peygamber her fırsatta çocukları kucağına almış, onlara şefkat ve merhametle yaklaşmıştır. Bir defasında torunlarını severken kendisini gören Akra' b. Hâbis'in bunu yadırgayarak, “Benim on çocuğum var, hiçbirini de öpmedim” demesine karşılık, “Merhamet etmeyene merhamet edilmez” cevabını vermiştir (Buhârî, “Edeb”, 18; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 144; Tirmizî, “Birr”, 12). Başka bir hadiste, çocuklara gösterilen sevgi ve ilginin merhamet duygusunun tabii bir sonucu olduğu belirtilerek herhangi bir şekilde bu duygudan mahrum kalmanın normal bir durum sayılmayacağına işaret edilmiştir (İbn Mâce, “Edeb”, 3).

Genel olarak kız çocukları, bazen da erkek çocuklarının öldürülmesi Cahiliye Devri Arap toplumunda birçok kabile tarafından uygulanan bir gelenektir. Mudar'dan Temîm, Kinâne, Kays, Hüzeyl, Esed ve Kureys, Rebîa'dan Bekir b. Vâil ve Kahtânîlerden Kinde ve Huzâa bu âdetin uygulandığı kabileler arasında zikredilir. Mev'ûde (المؤودة)⁴⁶ kelimesi, Cahiliye döneminde diri diri toprağa gömülen kız çocuğunu ifade eden bir terim olarak müennes/feminen olarak kullanılsa da sadece kız çocuklarının diri diri gömülmeleri anlamına gelmemektedir. Bazen erkek çocuklarının da bu şekilde öldürülüp gömüldüğü olmuştur.⁴⁷ Bu bağlamda, Cahiliye döneminde her ne kadar kız çocukları özelinde kadınları değersizleştirme anlayışı egemen olsa da, kabilecilik uğruna değersizleştirilen erkeklerin de varlığı dikkate alındığında, genel insan ve yaşam hakkı sorununun var olduğu açıkça görülmektedir.

Kız çocuklarının değersizleştirilmesi, diri diri toprağa gömülecek kadar insanlığını kaybetmiş bir dönemde, Hz. Peygamber'in erkek çocuklarını asla ihmal etmeden, kız çocuklarını koruma adına pozitif ayrımcılık yapması son derece önemli bir yöntemdir. Varlığı tartışmalı hale gelen ve varlıklarından rahatsızlık duyulan kız çocuklarının içinde bulunduğu hak kaybının telafisi için Hz. Peygamber, pozitif ayrımcılığın böylesine kritik durumlarda dikkate alınması gerektiğine işaret etmiştir.

⁴⁶ Mehmet Ali Kapar, “Mev'ûde”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29: 491-492.

⁴⁷ Bu konuda geniş bilgi için bkz: Adnan Demircan, “Câhiliye Araplarında Kız Çocuklarını Gömerek Öldürme Adeti”, *İSTEM 2:3* (Konya 2004): 9-29.

Sonuç itibariyle kız çocuklarına pozitif ayrımcılık dışardan bakıldığında adaletsizlik gibi görülse de, her pozitif ayrımcılığın olumsuz sonuçlar oluşturmayacağına da bilinmesi gerekir. Buradaki pozitif ayrımcılık âdeta adaletin tahakkuku bakımından kaçınılmaz bir çözüm olmaktadır.

3.4. Savaş, Şiddet ve Felaketlerde Çocukların Korunması

Hız. Peygamber, çocukları başta savaşlar olmak üzere her türlü şiddet ortamından korumak için gerekli tedbirleri bizzat almış ve bunu uygulamalı olarak göstermiştir. Çocukların en çok etkilendiği bir olgu olarak savaş, sonuçları itibariyle telafisi imkânsız yaralar açmıştır. Bu yüzden Hız. Peygamber, gazve ve seriyyelerinde çocukların görev almasını asla hoş karşılamamıştır. Bedir Seferi'ne çıkarken Medine sınırları dışında İslam ordusunu durdurmuş ve yaşlarının küçük olduğunu düşündüğü sahabileri geri çevirmiştir.

Bu sahabeler arasında, henüz on üç yaşlarında bulunan Abdullah b. Ömer, Berâ' b. Âzib ve Zeyd b. Sâbit de bulunmaktadır. O sıralarda on altı yaşında olan Umeyr b. Ebî Vakkas'ı da geri çevirmek istemiş fakat onun çok istekli olması ve ağlaması üzerine izin vermiştir. Aynı şekilde Uhud Savaşı'na çıkarken Şeyheyn denilen yerde durup ordusunu gözden geçiren Hız. Peygamber, yaşlarının küçük olması nedeniyle yirmi civarında çocuğu geri göndermiştir.⁴⁸ Yine Ebû Saîd el-Hudrî, Uhud Savaşı esnasında on üç yaşındadır. Babası Mâlik b. Sinan oğlunun gelişmiş olduğunu ve dolayısıyla savaşa katılabileceğini söylemesine rağmen Hız. Peygamber buna izin vermemiştir.

Çocukların savaşa katılmalarına asla izin vermeyen ve onları savaşın yıkıcı etkilerinden korumaya çalışan Hız. Peygamber zamanında, bütün önlemlere rağmen yine de bazı olumsuzluklar yaşanmıştır. Bu duruma Hârîse b. Sürâka'nın başından geçen olay örnek olarak verilebilir: Hârîse, yaşının çok küçük olması nedeniyle Bedir Savaşı'na katılamamış fakat savaş gerisinde bulunan bir su birikintisinden su içerken ansızın düşman tarafından atılan bir okla yaralanmış ve daha sonra şehit olmuştur. Böylece, aynı zamanda bir yetim olan Hârîse, Ensar'dan şehit olan ilk kişi olmuştur. Bu durum karşısında çok üzülen annesi Ümmü Hârîse, Hız. Peygamber tarafından teselli edilmiştir.⁴⁹ Bu olay, her ne kadar yeterli

⁴⁸ Sarıçam, *a.g.e.*, s. 335-336.

⁴⁹ Ali Toksarı, "Hârîse b. Sürâka", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16: 202-203.

tedbir alınsa da, savaşın özellikle çocuklar açısından birtakım kaçınılmaz sonuçlar doğurduğuna dair bir örnek olması açısından önemlidir.

Bedir ve Uhud'dan sonra Hendek Savaşı öncesinde, savunma amaçlı hazırlanan hendeklerin kazılması sırasında çocukların çalışmasına izin veren Hz. Peygamber, savaş fiili olarak başladığında çocukları kalelere ve ailelerinin yanına göndererek koruma altına almıştır. Bu savaşta cep-hede bulunan çocuklardan birisi olan Zeyd b. Sâbit'in o sıralarda on beş yaşında olduğu⁵⁰ dikkate alındığında, bu yaşın altında kalan çocukların savaştan uzak tutulduğu ve evlerine gönderildiği söylenebilir.

Çocukları savaştan ve savaşın kötü etkilerinden daima koruyan Hz. Peygamber, savaş esirleri arasında bulunan bülüğ çağına ermemiş çocukların ebeveynlerinden ayrılmalarını yasaklamış ve onların mümkün olduğunca anneleri ile kalmalarını emretmiştir.⁵¹ Bedir esirleri arasında olan Ebû Azze isimli kişi, kendisinin fakir olduğunu ve beş kız çocuğunun bulunduğunu belirtmesi üzerine bunların hatırına Hz. Peygamber'den kendisini serbest bırakmasını istemiş, bunun üzerine de çocukların hatırına serbest bırakılmıştır.⁵²

Medine'ye hicretin dokuzuncu yılında gelen yetmiş-seksen kişilik Benî Temim heyetiyle birlikte o sırada çocuk yaşta olan Amr b. Ehtem de gelmiştir. Heyet üyeleri onu eşyalarının başına nöbetçi olarak bırakmıştır. Hz. Peygamber, heyet üyelerine birtakım hediyeler vermiştir. İçlerinde hediye almayan kimse olup olmadığı sorulduğunda, eşyalarının yanında bir çocuk kaldığını söylemişlerdir. Hz. Peygamber onun da gönderilmesini istediğinde, Kays b. Âsım adlı heyet üyesi, çocuğun soy ve nesep itibarıyla saygın olmayan bir çocuk olduğunu söylemiştir. Hz. Peygamber de "Olsun! O, heyetle birlikte gelmiştir ve bahşiş almaya hakkı vardır" buyurarak, çocuğu getirtmiş ve bahşişini verdirtmiştir.⁵³

Hız. Peygamber'in çocuklara karşı bu pozitif ayrımcı bakışı, kendisinden sonra gelen halifeler tarafından da devam ettirilmiştir. Bunlardan biri olan Hız. Ebû Bekir, Şam bölgesine gönderdiği ordunun komutanı olan Üsâme b. Zeyd'e verdiği talimatlarda soykırım ve katliamı kesinlikle yasaklamış, kadın ve ihtiyarların yanı sıra özellikle çocukların zarar

⁵⁰ Vâkidî, *Kitâbü'l-Meğâzi*, II, 453.

⁵¹ Makrîzî, Takıyyüddin Ahmed b. Ali (845/1444), *İmtâü'l-Esmâ'*, tah. Mahmud Muhammed Şâkir, y.y; ts., s. 251.

⁵² Vâkidî, *Kitâbü'l-Meğâzi*, I, 110-111; İbn Hişâm, I, 660.

⁵³ Vâkidî, *Kitâbü'l-Meğâzi*, III, 979-980; Sarıçam, *a.g.e.*, s. 336.

görmemesini teminat altına almıştır.⁵⁴ Bu bağlamda, temel insan hakları, din, dil, ırk ve sosyal statüye bakılmaksızın insanın “insan” olarak yaratılmış olmasından kaynaklanan vazgeçilmez, devredilemez haklardır.⁵⁵

Tarihsel olarak bu dönemlerde, askere ihtiyacın bulunduğu göz önüne alındığında, bu savaşlarda ihtiyaç duyulsa bile, çocukların kurban edilmediğini görmekteyiz. Savaş ve benzeri hadiselerde çocukların korunması daima öncelik verilen konulardan olmuştur.

Hz. Peygamber, tüm boyutları ile çocukların korunmasına öncelik vermiş ve bunu büyük bir hassasiyetle uygulamıştır. Cezalandırmada da aynı yaklaşımın sergilendiği görülmektedir. Bir bütün olarak cana verilen değerden çocuklar da fazlası ile faydalanmakta ve bu durumun bilinçli ve objektif bakış açısı ile yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu konuyla ilgili şu hadise bu yaklaşımın anlaşılmasını daha kolay hale getirmektedir:

Hz. Peygamber’in huzuruna gelerek, zina etmesi sonucunda hamile kaldığını itiraf eden ve sonrasında kendisine ceza verilmesini isteyen kadının cezasını Hz. Peygamber ertelemiştir. Bunun sebebi olarak, önce çocuğun doğumunun gerçekleşmesi, hatta süten kesilmeye kadar beklenilmesi gösterilmiştir. Bu örnek, çocuğun yaşam hakkının kutsallığına en güzel örneklerden birisidir (Müslim, “Hudud”, 22).

Son tahlilde İslam düşünce sistematığında, çocuk hiçbir durumda ihmal edilmemektedir. Öncelikle ana-babası vasıtasıyla, eğer bunlar yoksa devlet imkânlarıyla çocukların şiddet, istismar ve ihmalden korunmaları sağlanmıştır. Hz. Peygamber, “Velisi olmayanın velisi benim” anlayışı ile kimsesiz ve korunmaya muhtaç çocuklara sahip çıkmıştır.

On dört asır önce bugünün dünyasına çocuk hakları bağlamında ışık tutan evrensel ilke ve uygulamaları ile dikkatleri üzerine çeken Hz. Peygamber’in bu eylem ve söylemleri, günün şartlarına uygun olarak geliştirilmeli, beşeri düşünce ve hukuki ilkelerin oluşumuna katkı sağlayacak düzlemde güncelleştirilmelidir. Müslüman dünyanın bu katkısı, İslam’ın yeryüzünde daha görünür hale gelmesinde belirleyici bir öneme sahip olacaktır.

3.5. Çocukların Maddi Olarak İhmal Edilmemesi

Kişinin ailesinin geçimini temin etmesi, onların muhtaç duruma düşmemesi için gayret göstermesi Hz. Peygamber’in birçok hadisinde

⁵⁴ Vâkidî, Muhammed b. Ömer (207/822), *Kitabu'r-Ridde*, (tahk. Yahya el-Cebûri), Beyrut 1990, s. 7071; İbnü'l-Esîr, İzzüddîn Ebü'l-Hasen (630-1232), *el-Kâmil fi't-Tarih*, I-IX, Beyrut 1986, II, 227.

⁵⁵ Adem Apak, *Ana Hatlarıyla Hz. Muhammed'in (s.a.s.) Evrensel Mesajları*, Ensar Yayınları, İstanbul 2016, s. 122.

dile getirilmiştir. Çocuklar için yapılacak harcamalar sadaka olarak değerlendirilmiş (Buhârî, “Îmân”, 41, “Meğâzî”, 12, “Nafakât”, 1; Müslim, “Zekât”, 48) ve bu yönde yapılan her türlü tasarrufun sevap kazandıracığı belirtilmiştir. Çocuklar dünyaya geldiklerinde aciz ve savunmasız oldukları için uzun bir süre korunmaya ve bakılmaya muhtaçtır.⁵⁶

Tarihsel olarak bugüne dek devam eden önemli konulardan biri de “çocuk işçiliği” konusudur. Çocuk ailenin geçimini sağlamak durumunda değildir. Ancak hayat şartları belli yaştaki çocukların çalışarak ailesine katkıda bulunmasını zorunlu kılıyorsa bu durumda şu hususlara dikkat edilmelidir:

1. Çocuk, küçültücü yönü bulunan veya yaşına ve gücüne göre ağır, tehlikeli ve yorucu gelebilecek ya da kendisine çok fazla fayda sağlamayacak bir işte çalıştırılmaz.
2. Çocuğun çalışmasından esas amaç, onu hayata hazırlamak, beceri kazandırmak olduğuna göre çalışacağı işte kişisel yatkınlığı ve kabiliyetleri/yetenekleri, eğilimleri dikkate alınmalıdır.
3. Çocuk, iş sebebiyle aşığılama, şiddet ve dövme gibi kötü muameleye maruz bırakılmamalıdır.
4. Çocukların her türlü güvenlikleri sağlanmalıdır.
5. Çalışan çocuğun ücret hakkı gözetilmeli ve ücreti baştan belirlenmelidir.
6. İş, yapısı ve süresi itibarıyla çocuğun gücüne göre olmalı, zihinsel ve ruhsal açıdan kaldırabileceği bir özelliğe sahip olmalıdır.⁵⁷

Buna benzer birçok tedbir düşünülse de elbette çocukların çalışması asıl amaç değil, zorunlu durumlarda dikkat edilmesi gereken hususlardır. Hz. Peygamber, özellikle çocukların ekonomik açıdan onurlarını koruyarak ayakta kalabilmeleri için tedbirler almıştır. Ana-babasının ilk önceliğinin kendi aile fertlerinin ve çocuklarının rızkını temin etmesini emretmiştir. Bunun en güzel örneği şu hadisedir: Malının tamamını Allah yolunda harcamak isteyen ve bu yönde vasiyette bulunmak isteyen Sa’d b. Mâlik’e Hz. Peygamber; “Çocuklarına ne bıraktın?” diye

⁵⁶ Saffet Sancaklı, “Hz. Peygamber’in Çocuklara Verdiği Değer Bağlamında Sokak Çocukları Sorununa Genel Bir Bakış”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21 (Bahar 2006): 18.

⁵⁷ Saffet Köse, “İslam Hukukunda Çocuğun Çalışması Gelirinin Korunması ve İstismarını Önleyici Tedbirler”, *Çocuk Sorunları ve İslâm Sempozyumu* (30 Eylül-2 Ekim 2005), Ensar Neşriyat, İstanbul 2010, s. 131-136.

sormuştur. Cevap olarak ise çocuklar için bir şey bırakmadığı cevabını alınca, ona malının onda dokuzunu bırakması gerektiğini söylemiştir.⁵⁸ Bir başka örnek de şudur: En yakın arkadaşı olan Hz. Ebû Bekir'in Allah yolunda malının tamamını bağışlaması üzerine ona da aynı soruyu sorması ve "Çocuklarına ne bıraktın?" diye hatırlatmada bulunmasıdır.⁵⁹ Hz. Peygamber'i her konuda örnek almaya çalışan halifelerden biri olan Hz. Ömer de Kur'an-ı Kerim öğrenen çocuklara beytülmalden maaş bağlaması⁶⁰ bu konuda çocukların kendilerine olan öz güvenlerini sağlaması açısından son derece önemlidir.

Bu tarihi örneklerden hareketle, öncelikle çocukların bakımı, giyimi, yeme-içme gibi temel ihtiyaçları hususunda asla ihmale gelmeyecek toplumsal kesimi oluşturduklarını söyleyebiliriz. Zira Hz. Peygamber, bizzat bu konuda aileleri uyarılmış ve çocukların bakımının ve geçiminin öncelik verilmesi gereken konulardan olduğunu belirtmiştir. Çocuğun istismar ve ihmali önlemede onların hakkı olanın veya çalıştıklarında kazandıklarının kendilerine iade edilmesi büyük önem arz etmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Çocuklar, bir toplumun ve medeniyetin geleceği adına en güçlü insan potansiyelidir. Bu bağlamda bir medeniyetin niteliği ve gelişme düzeyi, çocuklarına yaptığı maddi ve manevi yatırımlarla doğru orantılıdır. Bu durum insanlık tarihinin yüzleştiği en yalın realitelerden birini oluşturmaktadır. Ne hazindir ki insanlık tarihi her konuda olduğu gibi çocukların ihmali konusunda da başarısızlık örnekleri ile doludur. Bir başka ifadeyle teori ile pratik arasında ciddi bir açıklık söz konusudur.

Çocuklara yönelik şiddet, istismar ve kötü muamele konusu, pratik çözümleri olan basit bir problem değildir. Bu konu, günümüzde hem bireysel açıdan hem de toplumsal duyarlılık açısından, son derece hassas ve duygusal bir konudur. Çocuklara karşı şiddet, istismar ve kötü muamele sorunu, ulusal ve uluslararası platformlarda daha görünür hale gelmiştir. Hz. Peygamber her konuda olduğu gibi çocukların maddi ve manevi himayesi bakımından da başta Müslümanlar olmak üzere tüm insanlığa en iyi örnek olmuştur. Hz. Peygamber'in, çocukları himayesi, onları şiddet ve her türlü istismardan koruyucu tedbirleri aldığı örnek hayatından çıkardığımız birtakım sonuçlar vardır. Öncelikle Hz. Peygamber, Cahiliye

⁵⁸ İbrahim Sarıçam, *a.g.e.*, s. 335.

⁵⁹ Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, III, 991.

⁶⁰ Mustafa Fayda, "Ömer", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34: 50.

Döneminde bir yetim olarak dünyaya gelmiş, kısa süre sonra da annesini kaybederek öksüz olarak hayatına devam etmiştir. Bu anlamda Hz. Peygamber bizzat kendisi çocukluğun zorluklarını yaşamıştır. Aile içerisinde yakın çevresinden başlayarak, Hz. Ali gibi çocukları yanına alarak onlara destek olmuş belli bir yaşa kadar bakımını ve himayesini üstlenmiştir.

Yetim, öksüz, terk edilmiş ve kimsesiz çocuklarla bizzat ilgilenmiş; savaş, şiddet ve olağanüstü durumlardan onları uzak tutmayı gaye edinmiş olan Hz. Peygamber, çocukların psikolojik ve ruhsal açıdan yıpranmalarının önüne geçmek için gerekli tedbirleri almıştır. Hz. Peygamber'in uygulamalarıyla, fiziki, duygusal ve cinsiyet ayrımcılığından korunan çocuğun, aynı zamanda hakları da koruma altına alınmış ve çocukların mali açıdan istismarı önlenmiştir.

Sosyal medyanın artık gündem belirlediği günümüz dünyasında çocukların istismarıyla ilgili haberler her geçen gün artmaktadır. Bu haber ve yorumların bir kısmı abartılı, ön yargılı ve maksatlı olsa da çocukların istismar edildiği de bir gerçektir. Dinî değerlerin aşındırıldığı, adet, gelenek ve göreneklerin yerini kimliği belirsiz birtakım duygu ve düşüncelerin aldığı Müslüman toplumlarda çocukların fiziki ve ruhsal olarak ihmali artık görünür hale gelmiştir. Bu konuda, ülkemizde ve dünyada yaşanan trajik olaylar göz önünde bulundurulduğunda, genel itibarıyla çocuk istismarının, özeldede çocuklarda cinsel istismarın önlenmesi için şeffaf, açık ve bilgilendirici yol ve yöntemlerin ortaya konulması gerekmektedir. Bu da özellikle ailevi ve toplumsal mahremiyetin ön plana çıkartılarak, her türlü istismarı önleyici mekanizmaların devreye sokulması ile mümkündür. Çocuk suçlarının caydırıcılığıyla ilgili hukuki altyapının güçlendirilmesi, ailenin, toplumun ve devletin daha bilinçli ve hassas olması gerekmektedir.

Bütün bu değerlendirmelerden sonra; toplumu din konusunda aydınlatma vazifesini anayasal bir zorunluluk gereği üstlenen Diyanet İşleri Başkanlığına terettüp eden bazı sorumluluklardan da söz edilebilir:

Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından çocuğa yönelik şiddet, istismar, ihmal ve kötü muamelenin araştırılması, bu kötü muameleyi önleyici programların oluşturulması ve etkinliklerin düzenlenmesi, bu sorunun bir nebze de olsa azalmasına katkıda bulunacak ve bir farkındalık oluşturacaktır.

Bu kapsamda, Diyanet İşleri Başkanlığının tek başına yapacakları sınırlı olacağından, bu konuda görev ve sorumluluk alanına dâhil olan tüm kurum ve kuruluşlarla koordinasyon sağlanması, inisiyatif alan bir konumda kalarak, söz konusu koordinasyonun öncülüğünün ve rehberliğinin Diyanet İşleri Başkanlığınca yapılması isabetli olacaktır.

Bütün bu kolektif ve kapsayıcı çalışmaların sürdürülebilirliğini sağlamada Diyanet İşleri Başkanlığının aktif rol oynamasının, sorunların çözümünde veya en aza indirilmesinde önem arz edeceği düşüncesindeyiz.

Özellikle aileden başlanarak, devlet imkânlarının daha etkin kullanımını gibi ve Diyanet İşleri Başkanlığının bazı proje ve etkinliklerle çocukların istismar ve ihmali önleyecek somut tedbirler geliştirmesi ve uygulaması yerinde olacaktır.

Diyanet İşleri Başkanlığının, Hz. Peygamber'in doğumu vesilesiyle Mevlid-i Nebi gibi önemli bir gündemi "Hz. Peygamber ve Çocuk" teması ile değerlendirmesinin, bugüne kadar olduğu gibi bundan sonra da ailevi ve toplumsal açıdan yapacağı önemli faaliyetlerin bir göstergesi olacağını ümit ediyoruz.

Kaynakça

Kur'an-ı Kerim

Ahmed b. Hanbel Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî (241/855), *Müsned*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1982.

Algül, Hüseyin, *İslâm Tarihi*, I-IV, İstanbul: Gonca Yayınları, 1986.

Altıngöz, Feyza, Çocuk İstismarı Çocuklarda Uyum Sorunları ve Psikolojik Danışma, (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2020).

Alyanak, Behiye, "Şiddet ve Çocuk", *Din ve Hayat İstanbul Müftülüğü Dergisi* 15, (Şubat 2012): 85-89.

Apak, Adem, *Ana Hatlarıyla Hz. Muhammed'in (s.a.s.) Evrensel Mesajları*, Ensar Yayınları, İstanbul 2016.

Apak, Adem, "Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Çocuklarla ilişkileri Üzerine Tespit ve Değerlendirmeler", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19: 1 (Bursa: 2010): 43-67.

Arı, Abdüsselam. "Yetim". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43: 501-503. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Başaran, Selman, "Hadislerin Işığında Sahabi İsimleri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3: 3 (Bursa:1991): 77-88.

Belâzürî, Ebul-Abbas Ahmed b. Yahyâ (279/892), *Ensâbu'l-Eşraf*, tahk. Süheyl Zekkar Riyâd Ziriklî, Beyrut, 1417/1996.

Beyazova, Ufuk-Şahin, Figen. "Çocuğun Şiddetten Korunma Hakkı", *Millî Eğitim Dergisi*, c. 2.

Birekul, Mehmet- Yılmaz, Fatih Mehmet *Peygamber Günlerinde Sosyal Hayat ve Aile*, Konya 2001.

Bozkurt, Nebi-Küçükaşçı, Mustafa Sabri. "Mescid-i Nebevi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29: 281-282. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail (256/870), *et-Târihu'l-Kebîr*, Haydarâbâd 1941.

Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail (256/870), *Sahihu'l-Buhârî, I-VIII*, İstanbul: Çağrı Yayınları 1981.

Canan, İbrahim, "Enes b. Mâlik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11: 234-235. Ankara: TDV Yayınları, 1995.

V. OTURUM

- Çeker, Orhan. *İslam Hukukunda Çocuk*, İstanbul: 1990.
- Demircan, Adnan, “Cahiliye Araplarında Kız Çocuklarını Gömerek Öldürme Adeti”, *İSTEM* 2:3 (Konya 2004): 9-29.
- Doğan, Mehmet. *Büyük Türkçe Sözlük*. Ankara: Birlik Yayınları, 1982.
- Dubowitz, Howard. “Preventing child neglect and physical abuse”, *Pediatr Rev.* (23:191-196). 2005.
- Ebü Dâvûd Süleymân b. el-Eş’as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî (275/889), *Sünen*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Fayda, Mustafa, “Cahiliye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7: 17-19. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Fayda, Mustafa, “Ebû Bekir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10: 101-108. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Fayda, Mustafa, “Ömer”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34: 44-51. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Finkelhor, David. The science. *Child Abuse and Neglect*, (1999), 23:969–974.
- Güneş, Adem. *Şiddet, Din Eğitimi ve Değerler*. İstanbul: Arı Sanat Yay., 2018.
- Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi (Hayatı ve Faaliyeti)*, çev. Salih Tuğ, (İstanbul: İrfan Yay., 1990).
- el-Halebî, Ebu’l-Ferec Nureddin Ali b. İbrahim b. Ahmed (1044/1635), *es-Sîretü’l-Halebiyye, İnsanı’l-Uyûn fî Sîreti’l-Emîni’l-Me’mun*, Beyrut 1980.
- Hökekleli, Hayati. “Çocuk”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8:355. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- İbn Hacer, Ebu’l-Fazl Ahmed b. Ali (852/1448), *el-İsâbe fî Temyîsi’s-Sahâbe*, Beyrut 1940.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik b. Eyyub el-Himyerî (218/833), *es-Sîretü’n-Nebeviyye*, Beyrut 1391/1971.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni (273/887), *es-Sünen*, İstanbul: Çağrı Yayınları 1981.
- İbn Sa’d, Ebû Abdillâh, Muhammed (230/844), *et-Tabakâtü’l-Kübrâ*, (I-VIII), Beyrut 1985.
- İbnü’l-Esir, İzzüddîn Ebû’l-Hasen (630-1232), *el-Kâmil fi’l-Tarih*, Beyrut 1986.
- Kapar, Mehmet Ali. “Mev’ûde”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29: 491-492. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Köksal, M. Âsım, *İslâm Tarihi*, İstanbul: Şamil Yay., 1987-1989.
- Köse, Saffet. “İslam Hukukunda Çocuğun Çalışması Gelirinin Korunması ve İstismarını Önleyici Tedbirler”, *Çocuk Sorunları ve İslâm Sempozyumu (30 Eylül-2 Ekim 2005)*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2010, s. 118-159.
- Makrizî, Takiyyüddin Ahmed b. Ali (845/1444), *İmtâü’l-Esmâ’*, tahk. Mahmud Muhammed Şâkir, y.y; ts.
- Munkel, WI., *Neglect and abandonmet*. Child maltreatment GW medical Publishing: St. Louis, 1994.
- Müslim, Ebu’l-Huseyn b. el-Haccac b. Muslim el-Kuşeyri (261/875), *Sahîbu Muslim*, Çağrı yay. İstanbul, 1992
- Özdemir, Ahmet. “Hz. Peygamber Devrinde Yetim ve Kimsesiz Çocuklar Meselesi”, *Çocuk Sorunları ve İslâm Sempozyumu (30 Eylül-2 Ekim 2005)*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2010, s. 811-828.

- Öztürk, Sema. *Çocuklarda Duygusal İstismar*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.
- Palabıyık, M. Hanefi. "Mekke Döneminde Hz. Ali". *BELGÜ/1* (Mayıs 2015): 125-160.
- Pekdoğan, Serpil. "Annelerin İstismar Potansiyellerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi". *Ege Eğitim Dergisi* 2016(17), 2: 425 – 441.
- Polat, Oğuz. *Tüm Boyutlarıyla Çocuk İstismarı*. I-II, Ankara, 2007.
- Sancaklı, Saffet. "Hz. Peygamber'in Çocuklara Verdiği Değer Bağlamında Sokak Çocukları Sorununa Genel Bir Bakış", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21 (Bahar 2006): 8-32
- Sarıçam, İbrahim, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir (310/922). *Târîhu't-Taberî-Tarîhu'l-Umem ve'l Mülûk*, Darü'l Kütübü'l İlmiye, Beyrut, 1987.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (279/892), *Sünen*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- TDK Türkçe Sözlük. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011.
- Toksarı, Ali. "Hârîse b. Sürâka". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16: 202-203. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Ulusal, Şemsettin. "Uluslararası Hukukta İnsan Onuru Fikrinin Gelişmesine İslam'ın Katkısı", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, (2014), 23: 199-221.
- Vâhidî, Ebû'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nisâbü'rî (468/1076). *Es-bâbü'n-Nüzûl*, (tahk. Seyyyid el-Cümeylî), Beyrut 1990.
- Vâkıdî, Muhammed b. Ömer (207/822), *Kitâbü'l-Meğâzî*, tahk. Marsden Jones, I-III, Beyrut 1966.
- Vâkıdî, Muhammed b. Ömer (207/822). *Kitabu'r-Ridde*, (tahk. Yahya el-Cebûri), Beyrut 1990.
- WHO, *World Report On Violence And Health*, Geneva.
- Yılmazırmak, Türkan. *Çocuk İstismarı ve İhmalinin Yaygınlığı ve Dayanıklıkla İlişkili Faktörler*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.
- Yörükoğlu, Atalay. *Değişen Toplumda Aile ve Çocuk*. İstanbul: Özgür Yayıncılık, 2007.
- Zehebî, Şemsuddin Muhammed b. Ahmed b. Osman (748/1348), *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, tahk. Beşar Avvad Ma'ruf, Beyrut, 1996.

İnternet Kaynakları

- <http://www.tdk.gov.tr/> (erişim: 29.09.2020).
- https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/42495/9241545615_eng.pdf;jsessionid=... (erişim:29.09.2020).
- <https://magdur.adalet.gov.tr/6284-sayili-ailenin-korunmasi-ve-kadina-karsi-siddetin-onlenmesine-dair-kanun-01170> (erişim: 10.10.2020)
- https://www.who.int/violence_injury_prevention/violence/world_report/en/ (erişim: 10.10.2020)
- <https://www.sciencedirect.com/journal/child-abuse-and-neglect> (erişim: 15.10.2020)

OTURUM BAŞKANI– İsmail hocama ben de kalbi şükranlarımı sunuyorum.

Hocam, sunumunuz hakikaten o kadar güzeldi ki yirmi dakikanın nasıl geçtiğini anlayamadık ama sonuçta bize verilen bir süre var, ona uymak durumundayız.

Konuşmanızla ilgili olarak iki hususu bizleri seyreden aziz kardeşlerime sunmak istiyorum. Bizim geleneğimizde verilen isimlerin hemen hemen hepsinin bir anlamı var, vurgulamış olduğu bir husus var. Sizin ifade etmiş olduğunuz Satılmış ismi de günümüzde bunun karşılığı, ne için verildiği pek bilinmediği için çocuklara verilmesi de pek uygun durmuyor ama 1950’li, 1960’lı yıllarda “Allah’a satılmış, Allah yoluna kurban edilmiş” anlamında verilen bir isim idi. Örf, âdet ve gelenekler değişince esasında iyi bir anlamı olan isimlerin vurguları da değişmiş oluyor.

İkinci olarak İsmail hocam, ben size şu açıdan teşekkür etmek istiyorum. Ülkemizde Hz. Peygamber’in (s.a.s.) çocuklarla ilişkilerini ele alan bütün kitapları elden geçirdim. Belki birkaç tanesi gözümden kaçmış olabilir ama en azından kahir ekseriyetine bakma imkânım oldu. Bu kitaplarda şunu gördüm: Hemen hemen hepsinde Hz. Peygamber’e (s.a.s.) aidiyeti şüpheli olan hatta mevzu olan pek çok rivayetin bu kitaplarda yer aldığını, Hz. Peygamber’i (s.a.s.) sevdirmek adına her şeyin kullanıldığını görüyoruz. Bazen de Hz. Peygamber’e (s.a.s.) isnat edilen sözler var. Bunlar da bizim normal hadis kitaplarını bırakın mevzuat kitaplarında bile geçmiyor bu rivayetler. Bunlar da maalesef çocuklara yönelik Hz. Peygamber ve çocuk ilişkisini ele alan kitaplarda yer almaktadır. Bunların bunlardan arındırılması gerekmektedir. Siz titiz bir seçki yapmışsınız yani bizim kaynaklarımızda geçen rivayetleri kullandınız. O açıdan da ben size kalbi şükranlarımı arz etmek istiyorum.

Şimdi, sevgili kardeşlerim, değerli izleyici kardeşlerim; ikinci sözü Dr. Hafsa Kesgin hocamıza vereceğim. Hocamızın sunumunun başlığı “Hz. Peygamber’in Uygulamaları Temelinde Yetimlerin Aile Ortamında Himayesi ve Mahremiyet Tartışmaları”.

Hocam buyurun.

Sizin de yirmi dakikanız var.

Dr. HAFSA KESGİN (Gemlik İlçe Müftülüğü)– Teşekkür ediyorum hocam.

V. OTURUM

Sayın Başkanımı, değerli katılımcıları, kıymetli dinleyicilerimizi ben de saygıyla muhabbetle selamlıyorum.

Elhamdülillah essalâtü vesselâmü âlâ Resûlillah diyerek sözlerime başlamak istiyorum.

HZ. PEYGAMBER'İN UYGULAMALARI TEMELİNDE YETİMLERİN AİLE ORTAMINDA HİMAYESİ VE MAHREMİYET

Hafsa KESGİN*

Öz

Yetimlerin himaye edilmesi sorunu, temeli Hz. Peygamber'e kadar dayanan kadim bir tarihî arka plana sahip evrensel bir problemdir. Toplum içinde ebeveynin ölümü, savaşlar, aile içi sorunlar, derin yoksulluk, mental sorunlar nedeniyle birçok çocuk sağlıklı bir aile ortamına erişememektedir. Söz konusu bu çocukların devlet ya da kurumlar tarafından yeterince korunmayışı toplumda suça sürüklenen, ihmale ya da istismara uğrayan ve ahlak açısından ciddi zafiyetler taşıyan bir kitlenin ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır. Toplumun geleceğini şekillendiren bu çocukların himaye edilmesi, yetiştirilmesi, topluma kazandırılması en başta toplumun sonra da devletin görevidir. Bu görevin yerine getirilmesinde Hz. Peygamber'in yetimlerin himayesine yönelik yaptığı uygulamalar bize kaynaklık teşkil edecektir. Bu bağlamda Hz. Peygamber'in bizzat kendi yetimleri olduğu gibi toplumda da yetimleri himaye eden bir kesimin olduğu ilgili ayetlerden, hadislerden ve tarihî verilerden anlaşılmaktadır.

Korunmaya muhtaç çocukların himayesinde eskiden beri var olan ve günümüzde de özellikle resmi kurumlar tarafından bazı hizmetlerin verildiği görülmektedir. Bu hizmetlerin çocuklar üzerinde olumlu etkisi olmakla birlikte daha da iyileştirilmesi gereklidir. Ancak korunmaya muhtaç bir çocuk için en sağlıklı ve gerekli yetişme şartlarının aile ortamı olduğu açıktır. Bu durumda temel sorun, mahremiyet bağlamında ortaya çıkmaktadır. Aile içinde barındırılan yabancı çocukların himaye edilmesinde barınağın nasıl sağlandığı temel sorunlardan biridir. Söz

* Dr., DİB/Uzman Vaiz, Gemlik İlçe Müftülüğü.

konusu bu sorunların çözülebilmesi Hz. Peygamber dönemindeki uygulamaların ortaya konmasına bağlıdır. Bizzat kendi yetimleri de bulunan Hz. Peygamber'in bu çocukları nerede ve nasıl himaye ettiğinin açıklığa kavuşturulması gereklidir. Zira İslam'ın yetime ve öksüze verdiği değere dair yaklaşımlar daha ziyade genel ifadeler şeklinde kurulmakta, meselenin incelikleri vurgulanmamaktadır. Bu bağlamda korunmaya muhtaç çocukların Asrısaaadet döneminde nasıl himaye edildiği özellikle aile içinde himaye söz konusu olduğunda mahremiyet şartlarının nasıl yerine getirildiği incelenmeli ve bu çerçevede günümüzde yapılan uygulamalarda buna dair sorular cevaplanmalı, dinî kaygılar ve şüpheler giderilmelidir. Tebliğde İslam'ın yetimin korunmasına dair ortaya koyduğu ilkeler kısaca ifade edildikten sonra, Hz. Peygamber dönemi uygulamaları, özellikle aile içi mahremiyet bağlamında ele alınacak, günümüzde korunmaya muhtaç çocukların aile içinde himaye edilmesine dair örnek bir uygulama ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Yetim, Aile, Mahremiyet, Koruma, Hz. Peygamber.

PROTECTION OF ORPHANS WITHIN THE FAMILY AND DISCUSSIONS ABOUT PRIVACY IN THE APPLICATIONS OF PROPHET MOHAMMAD (PHUB)

Summary

Problem of protecting the orphans is a global problem with a history which can be traced back to Prophet Mohammad (phub). In the society, as a result of their parents being dead, wars, domestic problems, extreme poverty, mental problems, a significant number of children does not have access to a healthy family life. The fact that the aforementioned children are not efficiently protected by the state or organisations creates a foundation for the emergence of a mass which is prone to committing crimes, being abused or neglected and has lower moral standards. Protection, raising these children which is the cornerstone of the future of the society and their inclusion into the society are the responsibility of, primarily society, and then the state. In order to achieve this responsibility, applications of the Prophet Mohammad (phub)

concerning the protection of these orphans, are a source for our own applications. In this regard, it can be understood from the verses, hadiths and historical facts that there was a section of the society which protected and embraced these orphans, as well as the fact that Prophet Mohammad himself guarded these orphans.

Concerning the protection of the children who are in need of guardianship, it can be understood that there is a great deal of services which were being offered in the past and are now offered by official institutions. These services have a positive impact on the children but they are in dire need of improvement. However, it is clear that a healthy family life is the most necessary and healthy way for a child who is in need of guardianship, to be raised. In this sense, main problem arises concerning the topic or privacy. Main topics for discussion are concerning how these strange children could be embraced by the family which protects them and how could the conditions for privacy be ensured. The topic of answering these questions depends on the applications of Prophet Mohammad (phub) in his own period. It is necessary to clarify that how Prophet Mohammad (phub) who also personally guarded the orphans, embraced these children and under what conditions he protected them. Because, the value which Islam gives to the orphans and homeless children is only mentioned with general statements and the details of the topic are not underlined. In this regard, it is necessary that how the children who were in need of protection have been embraced during the period of golden age, were protected and how the terms of privacy concerning this embrace, were ensured and within this concept, the answers regarding these applications in our contemporary era should be answered, the religious worries and suspicions should be remedied. After shortly stating the revealed principles of Islam concerning the protection of the orphans, applications of the era of Prophet Mohammad (phub) shall be examined, specifically on the grounds of in-family relationship and the relevant discussions shall be evaluated and it shall be tried to provide exemplary applications concerning the principles of the protection of the children who are in need of guardianship within the family, in our contemporary era.

Keyd words: Orphan, Family, Privacy, Protection, Prophet.

Giriş

Cahiliye döneminde süregelen savaş ve kan davalarında çok sayıda yetim ortada kalmıştır. Söz konusu bu yetimlere babalarından kalan mal verilmez, bazı yetim kızlar vasîleri tarafından evlendirilir, mehirleri alınır ya da malına sahip olmak için onunla evlenilirdi. Kur'an indiği bu zulüm ortamında birçok ayette yetimlerle ilgili konuları gündeme getirerek onlara iyi davranılmasını vurgulamıştır. Allah'a iman ve ibadet yanında yetimleri de anmış,¹ yetimlerin itilip kakılması ve onlara karşı duyarsız kalınması eleştirilmiş² kötü muamelede bulunulması yasaklanmıştır.³ Kur'an muhtaç durumdaki yetimleri doyurmaya, onları mali yönden desteklemeye ve yaşam şartlarını düzeltmeye teşvik etmiştir.⁴ Özellikle yetimlerin mali hakları korunmuş, devlet gelirlerinden ganimet ve fey içinde yetimlerin hakkı olduğu bildirilmiştir.⁵

Kendisi de yetim olan Hz. Peygamber birçok hadisinde yetimlerin hukukunu ifade eden açıklamalar yapmış, “yetimin ve kadının, bu iki zayıf insanın hakkını ihlâl etmekten insanları şiddetle sakındırıyorum”⁶, “yetimi koruyup gözetenle cennette böyle yan yana olacağız” şeklinde buyurarak söz konusu hakların korunmasının gereğini belirtmiştir. Allah rızası için yetimin başını okşayan kimseye elinin dokunduğu her saç teli kadar sevap verileceğini bildirmiş⁷ yetimlere ait malların ticaret yoluyla arttırılmasını istemiştir.⁸ Yetimlerin mallarına dair yetim malı yemenin insanı helak eden büyük günahlardan olduğunu vurgulamıştır.⁹

Kur'an ve sünnetin yetime bu kadar vurgu yapmasının akabinde Hz. Peygamber ve ashabı onların korunması ve himaye edilmesine özellikle dikkat etmişlerdir. Yetimleri yedirme, içirme, giydirme, barındırma, eğitime destek olma, dinî ve ahlaki açıdan geliştirilmesine katkıda bulunma söz konusu himayenin kapsamında olan tasarruflardır. Yetimlerin bu ve

¹ Bakarâ 2/177; Nisâ 4/36.

² Fecr 89/17; Mâûn 107/2.

³ Duhâ 93/9.

⁴ Bakarâ 2/215, 220; Nisâ 4/8; İnsân 76/8; Beled 90/15.

⁵ Enfâl 8/41; Haşr 59/7.

⁶ İbn Mâce, “Edeb”, 6.

⁷ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 121.

⁸ Tirmizî, “Zekât”, 15.

⁹ Buhârî, “Veşâyâ”, 23.

buna benzer destekleri alabilmeleri elbette bir mesken içinde olmak durumundadır. Söz konusu meskenin neresi olduğu devletin kontrolü altında ayrı bir yer tahsisi şeklinde mi yoksa bireye ait bir mülk içinde kişinin ailesiyle birlikte bir mesken içinde mi himaye edildiği günümüzde mahremiyet bağlamında ortaya çıkan bir sorun olarak görülmektedir. Bu sorunun açıklığı kavuşturulması söz konusu meskenin tanımlanması ve aileyle beraber bir mesken söz konusu olduğunda mahremiyetin nasıl tesis edildiğiyle bağlantılıdır. Bu çerçevede Hz. Peygamber ve ashabının yetimleri hangi ortam ve meskende nasıl himaye ettiği konusuna odaklanılacaktır.

1. Yetim Kavramı

Sözlükte “tek başına kalmak, yalnız olmak, gaflette bulunmak, geride kalmak”¹⁰ anlamlarına gelen yetim kavramı, yaygın olarak büluğ çağına ermeden babasını kaybetmiş çocuk¹¹ için kullanılsa da günümüzde anne-babasının her ikisini de kaybetmiş çocuğu da ifade etmektedir. Diğer taraftan “erginlikten sonra rüştünü bulamayanlar” için kullanılır. Örfte, “kocasız olmayan kadınlar”¹² için kullanıldığı gibi “babaları vefat etmiş erkek veya kız çocukları” için de kullanılmaktadır. Hukuki maddelerde yetimlik ise, ergenlik veya rüşt çağına kadar olan dönemi kapsar.¹³ Ayrıca anne-babası sağ olduğu hâlde herhangi bir sebeple onlardan ayrı ve sıcak bir aile yuvasından ve şefkatten mahrum olarak, hatta himaye muhtaç yetişkinleri de korunmaya muhtaç olmaları bakımından yetim kavramı içinde değerlendirmek gerekir.

2. Kur’an’ın Yetime Bakışı

Kur’an nüzulünden itibaren cahiliye döneminde mali ve bireysel haklar açısından mağdur edilen yetimleri muhatap almış ve haklarını düzenleyici hükümler vaz’ etmiştir. “Yetim kızlar hakkında sana sorarlar.”¹⁴

¹⁰ Muhammed b. Muhammed, ez-Zebidî, *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmus*, nşr. Abdülhalîm Tahâvî, (Kuveyt: et-Türâsü'l-Arabî, 2001), 34: 136.

¹¹ Hüseyin, Ertuç, “İslâm’da Yetimlerin Hukukî Statüsü”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 31 (2009), ss. 127-150, 129; Abdüsselâm, Arı, “Yetim”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43: 501; İsmail, Karagöz, “Toplumda İlgiye, Desteğe ve Yardıma Muhtaç Gruplar ve İnsan Onuru”, *Hz. Peygamber ve İnsan Onuru*, (Ankara, 2013), 79; Ebül-Bekkâ, *el-Külliyat*, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle), 978.

¹² Cemal Ağırman, “Fert ve Toplumun Yetim ve Öksüzlere Karşı Sorumlulukları”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 7/ 2, (2007), 11.

¹³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, (Beyrut: Dâru's Sadr, 1414), 12: 645-646.

¹⁴ Nisâ 4/127.

ayetiyle ilgili olarak İbn Abbas'tan naklen Ali b. Ebî Talha'nın "Cahiliye devrinde, birinin yanında yetim bir kız olurdu da onun üzerine elbisesini atardı. O böyle yaptığında hiç kimse ebediyen o kızla evlenemezdi. Yetim kız, güzel olur ve kişi de onu severse onunla kendisi evlenir ve malını yerd; yetim kız çirkin ise, kendisi onunla evlenmez ancak ölünceye kadar diğer erkeklerden onu meneder ve öldüğünde de onun varisi olurdu. Allah bunu haram kılarak bundan menetti"¹⁵ şeklindeki ifadeleri bu mağduriyetin boyutlarını göstermesi bakımından oldukça çarpıcı bir örnektir. Bu bağlamda kendisi yetim olan bir Peygamber aracılığıyla vahyin nakledilmiş olması ve "Seni yetim bulup da barındırmadı mı? Öyleyse sakın yetimi ezme!"¹⁶ ayeti aracılığıyla Hz. Peygamber'in bu anlamda hem desteklenmesi hem de uyarılması çok anlamlıdır.

Kur'an'da yetimlere dair ayetlerin çokluğu onların cahiliye döneminde maruz kaldıkları haksız uygulamaların çokluğuna vurgudur. Vahyin gelme sürecine bakıldığında Mekke'de yetime iyi davranmayı teşvik, kötü muameleden men edici ayetler gelmesine karşılık, Medine'de yetimlerin korunma ve himaye edilmeleri hususunda daha bağlayıcı emirleri ve daha müşahhas tedbirleri içeren ifadeler olduğu görülmektedir. Söz konusu emirleri aşağıdaki şekilde özetlemek mümkündür:

Vahyin yetime dair üzerinde durduğu en önemli konu yetime yapılan muamele üzerinedir. Bu konuda topluma ve yetimin himayesini üstlenen kişilere bazı ihtarlar yapılmıştır. "İyilik, yüzlerinizi doğu ve batı taraflarına çevirmeniz(den ibaret) değildir. Asıl iyilik, Allah'a, abiret gününe, meleklere, kitap ve peygamberlere iman edenlerin; mala olan sevgilerine rağmen, onu yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışa, (ihtiyacından dolayı) isteyene ve (özgürlükleri için) kölelere verenlerin; namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren, antlaşma yaptıklarında sözlerini yerine getirenlerin ve zorda, hastalıkta ve savaşın kızıştığı zamanlarda (direnip) sabredenlerin tutum ve davranışlarıdır. İşte bunlar, doğru olanlardır. İşte bunlar, Allah'a karşı gelmekten sakınanların ta kendileridir"¹⁷ (Bakara, 2/177) ayeti ve buna benzer başka ayetlerde yetimlere karşı iyilik yapmanın kâmil bir Müslüman'ın temel özellikleri arasında zikredildiği görülmektedir. Yetimlere adaletle davranılması, özellikle mallarını ele geçirmek amacıyla yetim kızlarla evlenip haksızlık yapılmaması, evlendirilen yetim

¹⁵ Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerir, *Cam'iu'l Beyân an Te'vil-i Ayi'l-Kur'an*, Riyad 2003. IV, 302-303.

¹⁶ Duhâ 93/69.

¹⁷ Benzer bir âyet için bkz. Nisâ 4/36.

kızların mehirlerine el konulmaması¹⁸ yetimlerin mallarının en güzel şekilde korunup yönetilmesi¹⁹ büyüdüklerinde mallarının geciktirilmeden kendilerine teslim edilmesi ve teslim sırasında şahit bulundurulması hususu²⁰ Kur'an'da yetim haklarına dair temel prensiplerdir. Yetim malı yemek büyük günahlardan sayılmış, haksız yere yetim malı yiyenlerin şiddetli azap görecekları bildirilmiş, yetimin veli ve vasîlerine ancak fakir olmaları durumunda onun malından belli ölçüde faydalanma izni verilmiştir.²¹

Yetime iyilik etmeyi zor bir yokuşu aşmaya benzeten vahiy²² metinlerinde İsrailoğullarından da yetime iyilik yapılması hususunda söz alınmış²³ olması söz konusu hususun kadim bir geçmişi olduğunu göstermektedir. Kur'an yetimlere güzellik ve iyilik çerçevesinde davranılmasını emretmesi yanında bunun teşvik edilmesi gerektiğine de vurgu yapmıştır. “Gördün mü, o hesap ve ceza gününü yalanlayani! İşte o, yetimi itip kakan, yoksula yedirmeyi özendirmeyen kimsedir”²⁴ ayeti bu konuya işaret eden bir ibaredir.

3. Hz. Peygamber'in Yetimlere Yönelik Uygulamaları

a. Mahrem Olmayan Yetimlerin Himayesi

Hz. Peygamber yetimlerin himayesinde devletin söz sahibi ve sorumlu olduğunu “Allah ve Resûlü, velisi olmayanın velisidir”²⁵ ve Abdullah b. Câfer'in annesinin eşinin ölümünden sonra çocukları için endişelenmesi üzerine “Ben onların dünya ve ahretteki velileri olduğum hâlde sen onların fakir ve çaresiz kalmalarından mı korkuyorsun?”²⁶ şeklindeki

¹⁸ Nisâ 4/3, 127.

¹⁹ En'am 6/152; İsrâ 17/34.

²⁰ Nisâ 4/6.

²¹ Nisâ 4/2, 6, 10.

²² İlgili, âyet şöyledir: “Fakat o, sarp yokuşu aşamadı. O sarp yokuş nedir bilir misin? Köle azat etmek veya açlık gününde yakını olan bir yetimi, yahut aç-açık bir yoksulu doyurmaktır.” Beled 90/11-16.

²³ İlgili âyet şu şekildedir: “Hani, biz İsrâiloğullarından, “Allah'tan başkasına ibadet etmeyeceksiniz, anne babaya, yakınlara, yetimlere, yoksullara iyilik edeceksiniz, herkese güzel sözler söyleyeceksiniz, namazı kılacaksınız, zekâtı vereceksiniz” diye söz almıştık. Sonra pek azınız hariç, yüz çevirerek sözünüzden döndünüz.” Bakarâ 2/83.

²⁴ Mâûn 107/1,2,3.

²⁵ Ebû Dâvûd, “Nikâh”, 19; Tirmizî, “Nikâh”, 15; İbn-i Mâce, “Nikâh”, 15; Darîmî, “Nikâh”, 11.

²⁶ İbn Sa'd, Muhammed ez-Zührî, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebir*, nşr. Dr. Ali Muhammed Ömer, (Kâhire: Mektebetul-Hanci, 2001), IV, 34; Ahmed Bin Hanbel, *Müsned*, nşr. Muhammed Abdulkadir Ata, (Beyrût: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2008), I, 552.

ifadeleriyle vurgulamıştır. Hz. Peygamber mahrem olmayan çocukların korunmasına dair uygulamalarının temeline yakın ya da uzak akraba çocuklarının kendi yakınlarının yanında himaye edilmesini koymuştur. Çocuğun yakın ya da uzak akrabası tarafından korunması buna ihtiyaç duyan çocuklar için en makul çözümdür. Bu durum çocuğun maddi ve manevi gelişimi için de oldukça önemlidir. İslam kimsesiz ve yetim çocuğun korunması hususunda bazı ölçü ve sıralama getirmiştir. Eğer çocuğun annesi yok veya yeterli değilse, anneanne, babaanne, öz kız kardeş, ana bir kız kardeş, baba bir kız kardeş, daha sonra ana baba bir, daha sonra ana bir olan teyzeler, sonra babanın kız kardeşleri, kız kardeşin kızları, erkek kardeşin kızları hidâne/bakım hakkına sahiptirler.²⁷ Hiçbir kadının bulunmadığı durumlarda asabe denilen erkek akraba onun olmadığı durumlarda ise zevi'l-erhâm devreye girmektedir. Söz konusu bakımın süresi ise mezheplere göre farklılık arz etmekle beraber genel olarak erkek çocuklar için yedi, kız çocuklar içinse dokuz kabul edilmiştir. Bugün çocukların durumuna göre bakımın Mâlikîler'in kabul ettiği erkeklerin büluğa erme, kız çocuklarının ise evlenmesine kadar devam edeceği görüşü de çağın ihtiyacını karşılama açısından daha uygundur.²⁸

Hz. Peygamber döneminde akraba çocuğunu koruma geniş bir uygulama alanı bulmuştur. Bu bağlamda Hz. Peygamber'in anne ve babasının vefatından sonra dedesi ve amcası tarafından himaye edilmesi bu durumu gösteren örneklerdendir. Yine eşi, Hz. Aişe kardeşi Abdurrahmân'ın yetim kızı Esmâ'yı ve diğer kardeşi olan Muhammed'in de iki oğlunu korumaya almıştır. Hz. Hamza'nın kızı Umâme'nin kimin koruması altında olacağı sahâbi arasında tartışma konusu olmuş ve bu hususta iki amca oğlu bir de Hz. Hamzâ'nın manevi kardeşi istekte bulunmuştur. Hz. Peygamber Ümâme'yi teyzesiyle evli olan amca oğluna vermiştir. Aynı şekilde Hz. Ebû Bekir de teyzesinin torununu himaye etmiştir.²⁹ Burada Ümâme'yi kendisine mahrem olan amca oğullarının ve yabancı birinin talep ettiği görülmektedir. Bu durum o dönemde yetimi himaye etmek için akraba olma zorunluluğunun olmadığı bir göstergesi olarak yorumlanabilir.

²⁷ Mevsilî, Abdurrahîm b. Muhammed, *el-İhtiyâr li ta'lîli Muhtâr*, I-IV, İstanbul, 1984, IV, 247-248.

²⁸ Ali, Bardakoğlu, "Hidane", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17: 470.

²⁹ Aşşe Esra, Şahyar, "Hz. Peygamber Döneminde Yetim ve Kimsesiz Çocukların Himâye Edilmesi", *Koruyucu Aile Olmak*, ed. Bedriye Yılmaz, (Ankara: TDV Yayınları, 2018), 53-54.

Hız. Peygamber döneminde uzak akrabasının çocuğu da gerektiği zaman koruma altına alınmıştır. Mesela, Hız. Peygamber'in akrabalarından Neccaroğullarından Esat b. Zürâre'nin kızlarını Hız. Peygamber'e vasiyet ettiği nakledilmektedir. Hız. Peygamber kızları gittiği eşinin yanında götürmüş, onlara hediyeler vermiş, evlenme çağına geldiklerinde de evlendirmiştir. Esât b. Zürâre de kendi kabilesinden iki yetim çocuğu himayesine almıştır. Hız. Osman'ın koruma altına aldığı yetim ise Muâviye'nin dayısının oğludur.³⁰

b. Mahrem Olan/Yabancı Çocukların Himaye Edilmesi

Hız. Peygamber döneminde koruma altına alınan çocuklar sadece yakın ya da uzak akraba çocuklarıyla sınırlı değildi. Bazen başka kabilelerin çocukları da koruma altına alınır ve bakım ve eğitimleri üstlenilirdi. Hız. Peygamber'in Kuveyse ve Sumeyste adlı iki yetim kızı koruma altına aldığı bilinmektedir. Hız. Ebû Bekîr ve Hız. Ömer de yabancı çocukları koruma altına almışlardır. Eşlerinden Meymûne ise küçük yaşta ailesi tarafından terk edilen Esed el-Havlânî'yi alıp yetiştirmişti. Uhud savaşında Őhid düşen Sâ'd b. Er-Rebî'nin kızı Ümmü Sâd ise Hız. Ebû Bekîr'in himayesinde büyümüş bir yetim kızıdır.³¹

Yine engelli olan ve babası Uhud Savaşı'nda Őhid olan Bişr b. Akra-be'yi himaye etmeyi teklif etmiştir. Sahabilerin bazılarının himayesinde yetim, öksüz ve kimsesiz çocuklar bulunmakta bunların zekâtlarını da vermekteydiler.³² Hız. Aişe'nin yanında yetişen ve onun hadislerini çok iyi bilen Amre, Ümmü Seleme, Hamne bint Cahş, Rafi' b. Hadic gibi sahabilerden de hadis rivayet etmiştir. Bütün cerh ve ta'dil alimlerince sika ve hüccet kabul edilen Amre, hadislerin toplanması maksadıyla Halife Ömer b. Abdülaziz tarafından çıkarılan fermanla rivayetlerinin yazılması özellikle istenen tabiidir. İlminden çok faydalandığı Amre'nin bir "ilim denizi" olduğunu belirtilir.³³ Hız. Peygamber'in ve ailesinin bu davranışları sahabi arasında uygulanırdı. Hız. Aişe, Adullah b. Ömer, Hız. Ömer, Abdullah b. Mesûd'un eşi Zeyneb'in himayelerinde yetimler

³⁰ şahyar, "Hız. Peygamber Döneminde Yetim ve Kimsesiz Çocukların Himâye Edilmesi", 55-56.

³¹ şahyar, "Hız. Peygamber Döneminde Yetim ve Kimsesiz Çocukların Himâye Edilmesi", 57.

³² Yılmaz, Çelik, *İslam'da Sosyal Hizmetler-Hız. Peygamber Dönemi-*, (Konya: Çizgi Kitabevi, 2017), 152.

³³ Abdullah, Aydınlı, "Amre bint Abdurrahmân ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 1991), 3: 95-96.

bulunuyordu. Yine Hz. Peygamber'in Salih ismini verdiği sahabinin evinde yetimler vardı ve kızını bu yetimlerden biriyle evlendirmişti.³⁴ Aynı şekilde İbn'ü-d-Dahdâh evinde yetim barındıran sahabiler arasındaydı.³⁵ Enes b. Mâlik'in ananesinin evinde bir yetimi barındırdığı nakledilmektedir.³⁶

Hz. Peygamber'in yabancı olan çocukların korunmasına dair yaptığı uygulamalardan biri de dul kadınlarla evlenmek suretiyle onların yetimlerini himaye etmek olmuştur. Bu bağlamda verilebilecek örneklerden bazıları şunlardır: Hz. Peygamber eşlerinden Ümmü Habîbe'nin kızı Habîbe³⁷ ve diğer eşi Ümmü Seleme'nin dört çocuğunu evinde ve himayesine almıştır.³⁸ Dul kadınların çocuklarını himaye etme hususunda ashabın da hassas olduğu görülmektedir. Hicretin 18.yılında bir vebâ salgını esnasında vefat eden Hâris b. Hişâm'ın karısı Fatıma bint el-Velîd Abdurrahmân b. el-Hâris isimli oğluyla dul kaldığında sahabinden Hz. Ömer, Fatıma ile evlenmiş oğlunu da yanına almıştır.³⁹ Hz. Ebû Bekîr'in vefatından sonra Hz. Ali eşi Esmâ bint Umeys ile evlenerek henüz daha üç yaşında olan oğlu Muhammed'i korumasına almıştır. Muhammed büyüdükten sonra Hz. Ali'nin yanında yer almış cemel savaşında ablası Hz. Aişe'ye karşı savaşmıştır.⁴⁰

Dul kadınların yanlarında getirdiği çocukların yeni eşlerine helal olması "Anneleriniz, kızlarınız, kız kardeşleriniz, halalarınız, teyzeleriniz, erkek kardeşin kızları, kız kardeşin kızları, sizi emziren anneleriniz, süt bacılarınız, eşlerinizin anneleri, kendileriyle birleştiğiniz eşlerinizden olup evlerinizde bulunan üvey kızlarınız size haram kılındı. Eğer onlarla birleşmiş değilseniz (nikâh ortadan kalktığında) kızlarınızı almanızda size bir sakınca yoktur. Kendi sulbünüzden olan oğullarınızın eşleri ve iki kız kardeşi birden almak da size haram kılındı; ancak geçen geçmiştir, Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir" (Nisâ suresi, 4/23) ayetinin

³⁴ Heysemî, Ebû'l-Hasan Nureddin Ali b. Ebî Bekr b. Süleyman, *Mecmeu'z-zevâid ve menbau'l-fevâid*. trc. Heyet, (İstanbul, 2011), 7: 468.

³⁵ Heysemî, *Mecmeu'z-zevâid ve menbau'l-fevâid*, 5: 174.

³⁶ Buhârî, "Sifâtu's-salât", 80.

³⁷ Aynur, Uraler, "Ümmü Habîbe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2012), 62: 318.

³⁸ Yaşar, Kandemir, "Ümmü Seleme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2012), 42: 329.

³⁹ İbn Hacer, Şihâbuddîn Ahmed b. Ali el-Askalânî, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahabi*, (Beirut. 1412), 5: 23.

⁴⁰ Adem, Apak, "Muhammed b. Ebû Bekîr es-Siddîk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2005), 30: 118.

gereği olarak kendileriyle cinsel birlikteliğin yaşanması şartına bağlanmıştır. Yani kadın yeni eşiyle bir birliktelik yaşadığında yanında getirdiği çocuğu mahremiyet açısından bu yeni eşinin öz çocuğu gibidir. Bu bağlamda dul kadınlar yoluyla yetim himayesinde herhangi bir mahremiyet problemi söz konusu olmamıştır.

c. Hz. Peygamber'in Yetimleri Kendi Evinde Barındırması

“Müslümanlar içinde en hayırlı ev, içinde kendisine iyilik edilen bir yetimin bulunduğu evdir ve Müslümanlar içindeki en şerli ev içinde bir yetim bulunup da kendisine fenalık edilen evdir” sözlerinin sahibi Hz. Peygamber kendi himayesinde/evinde yetimleri barındırmıştır. Söz konusu yetimlerin bir kısmı üvey çocukları, bir kısmı vasiyet edilmiş çocuklar bir kısmı da yetim kalmış akraba çocuklarından oluşmuştur. Üvey çocukları arasında Hz. Hatice'in önceki eşinden olma Hind, Hz. Sevd'e'nin eşinin ölümünden sora geriye kalan beş altı küçük çocuğu sayılabilir. Hz. Peygamber'e vasiyet edilen çocuklar arasında daha önce belirttiğimiz Esad b. Zürâre'in üç kızı bulunuyordu. Yine Sumeyte el-Leysiyye Hz. Aişe'nin yanında barınan bir yetimdir. Aynı şekilde Amra bint Abdurrahmân da kız ve erkek kardeşleriyle birlikte Hz. Aişe'nin himayesinde barınan bir yetim kız olarak kaynaklarda nakledilmektedir. Aynı şekilde Hz. Peygamber'in eşlerinden Hz. Meymûne'nin de Ubeydullâh b. Esed adında bir yetimi olduğu bilgisi verilmektedir. Hz. Peygamber'i örnek alan sahâbi de yetimleri barındırmışlardır. Aynı şekilde Enes b. Mâlik henüz on yaşındayken Hz. Peygamber'in hizmetine verilmiş yetim bir çocuktur. Hz. Peygamber'in yanında on sene boyunca kaldığı nakledilmektedir.⁴¹ Bu durum yetim bir çocuğun Hz. Peygamber'in evinde rüşd çağını geçecek kadar kaldığını göstermektedir.

4. Yabancı Çocukların Korunmasında Mahremiyet Sorunu

4.1. Mahremiyet Kavramı

Mahremiyet anlayışının zamana ve kültüre göre değişim ve dönüşüm yaşaması, aynı çağa ve kültüre ait insan ve toplumlar tarafından farklı algılanıp yaşanması kavramın sınırlarının çizilmesini zorlaştırmaktadır.⁴² Mahremiyet kavramı, “kişilerin yalnız kalabildikleri, başkalarıyla hangi koşullarda ilişki içerisine gireceklerine kendilerinin karar

⁴¹ Buhârî, “Vesâya”, 25; İbrahim Canan, “Enes b. Mâlik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11: 234.

⁴² Nalan, Çelikoğlu, *Türkiye'de Üniversite Gençliğinde Mahremiyetin Dönüşümü*, Yüksek Lisans Tezi, (İstanbul: Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007), 1.

verebildikleri alan”⁴³ olarak tanımlanan, İslam hukukunda ise genellikle günlük hayat içinde kadın ve erkek arasındaki ilişkinin sınırlarını çizen ve tesettür ölçüsünü belirleyen bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Klasik kaynaklara bakıldığında ise mahremiyet konusunun çerçevesinin oldukça geniş tutulduğu görülmektedir. Özellikle aile hukukunda mahremiyet sıkça kullanılan bir terim olarak işlerlik kazanmıştır.⁴⁴ Mahrem kavramı, gizliliğe, aile hayatına, kadının alanına, yabancı bakışa dair bir olgudur.⁴⁵ Haram kelimesinden türemiş olan “mahrem” lügatte evlenilmesi yasak olan, nikâhlanması kendisine haram kılınan anlamına gelmektedir. Mahrem kelimesi ayrıca “hürmet”, “ihtiram” gibi anlamlarda da kullanılmaktadır. Yine aynı kökten türemiş olan mahremiyet kavramı ise İslam hukukuna göre “Şâri’in başkalarının ulaşmasına sınır koyduğu hak” şeklinde tanımlanır. Mahremiyet, kişi ve topluma ait olan özel ve dokunulmaz alanları ifade eder. Modern hukukta mahremiyetin kayağı insanın kendisi olarak kabul edilirken fıkhîta vahiy mahremiyetin temelini oluşturmaktadır. Bu bağlamda yabancı yetim çocukların da ev içinde barındırılmasında mahremiyet bir sorun oluşturmaktadır.

4.2. Yetimlerin Himayesine Dair Kullanılan “Hacr/Hicr” Kavramının Mahremiyetle İlişkisi

Hadislerde yetimlerin barındırılması, himayesi ve bakımına dair “hacr, hicr” kavramlarını kullanıldığı görülmektedir. Bu sebeple ilgili kavramların tahlilinin yapılması gereklidir. Zira bu kavramın hadislerde kullanımında yetimlerin barındırılmasında “ev, oda” anlamında mı yoksa “himaye” manasında mı olduğu kapalıdır. Kavramın tahlili yetimlerin aile içinde diğer bir ifadeyle aynı ev içinde mahremiyet kuralına rağmen barındırılıp barındırılmadığını daha net ortaya koyma imkânı verecektir.

Kavramın hadislerde “hacr” ve “hicr” olmak üzere iki farklı versiyonda kullanıldığı görülmektedir.⁴⁶ Hacr kavramı, sözlükte “engel, menetme”

⁴³ Çelikoğlu, *Türkiye’de Üniversite Gençliğinde Mahremiyetin Dönüşümü*, 8.

⁴⁴ Abdullah Kahraman, “Mahremiyetin Tanımı ve Sınırı”, *Din Gelenek ve Ahlak Bağlamında Mahremiyet Algıları Sempozyumu*, ed. Yavuz Ünal vd., (Samsun: Ordu İlahiyat Vakfı Yayını, 2015), 1: 33.

⁴⁵ Nilüfer, Göle, *Modern Mahrem –Medeniyet ve Örtünme-*, (İstanbul: Metis Yayınları, 1998), 20.

⁴⁶ Kavramın “hacr” olarak geçtiği hadislere örnek olarak bkz. Buhârî, “Nikâh”, 16, 43; “Hiyel”, 8; Aynı hadiste bu kavram Ebû Dâvûd’da “hicr” olarak geçmektedir; Ebû Dâvûd, “Nikâh”, 12; Aynı hadisin hicr olarak geçtiği tefsir kaynakları için bkz. İbn ‘Arabî, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, Ebû Bekir İbn Arabî, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, nşr. Abdullah b. Abdulhasan et-Türkî, (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 2006), 3: 392.

manalarında verilmektedir.⁴⁷ Fıkıhta fukahânın çoğunluğu tarafından “kişiyi mali tasarruflarından menetme” olarak tanımlanırken Hanefî ulemâ “kişiyi sözlü tasarruftan menetme” şeklinde tarif vermiştir.⁴⁸ Hadislerde küçüğün ve sefihin malından tasarruftan menedilmesi şeklinde kullanılmıştır.⁴⁹ Çoğulu “hucûr” olan hicr kavramı “kucak”, çoğulu “hicâr” olan hicr ise taş, duvar manasındadır. Hicâr kavramının kullanıldığı bir hadiste duvar ya da avlunun odası (hücretu’ d-dâr) manası verilmiştir.⁵⁰ Hicr, bazı hadislerde asli manası olan “kucak” anlamında da kullanılmıştır.⁵¹

Hadislerde yetimlerin himayesine dair kullanılan ifade “hacri/hicri veliyyiha” ibâresidir.⁵² Bu kavramın anlaşıldığı mana yetimlerin aynı ev/aile içinde barındırılabilmesine ışık tutacaktır. İbnü’l-Esîr bu ifadenin kullanıldığı Hz. Aişe’den nakledilen “O, velisinin hicrinde/fî hicri veliyyihâ bir yetimedir” şeklindeki hadiste geçen ibârenin yetimi giydirme/sevb ve bakım/hıdn olduğunu ifade etmiş ve hem fethalı hem de kesralı okunabileceğini belirtmiştir.⁵³

“Fî hacrî/hicrî” ibaresinin evde bulunan câriyeler için de kullanıldığı görülmektedir. Hz. Aişe’den naklen gelen bir hadiste şöyle geçmektedir: “Ensardan bir câriye hacrimde/himayemde idi.⁵⁴ Ben onu evlendirdim.....”⁵⁵ Yine başka bir hadiste Hz. Aişe’nin Hz. Safiyye’nin yanına gittiğini onun yanında bülüğa ermiş olabilecek kızların/benât başörtüsüz namaz kıldıklarını görüyor ve örtünmeleri konusunda uyarıyor. Zira Hz. Peygamber’in yanına girdiğini ve kendisinin hicrinde/himayesinde/evinde bir cariye olduğunu⁵⁶ ve Hz. Peygamber’in ona bir örtü atarak ikiye bölmesini ve hem kendi cariyesine hem de Ümmü Seleme’nin hicrindeki/

⁴⁷ Râgip el-İsfehânî, *Müfredâtü el-fâzil’l-Kurân*, nşr. Safvân Adnân Dâvûdî, (Beyrût: Dâru’ş-Şâmiyye, 2009), 220.

⁴⁸ Yunus, Apaydın, “Hacir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14: 513.

⁴⁹ İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye fî garîbi’l-hadîs ve’l-eser*, nşr. Tâhir Ahmed ez-Zâvî, Mahmûd Muhammed et-Tanâhî, (Riyâd: Mektebetü’l-İslâmiyye, ts.),1: 342.

⁵⁰ İbnü’l-Esîr, *Nihâye*, 1: 342.

⁵¹ “Hz. Aişe’den naklediliyor: Hz. Peygamber ben hayızlı iken kucağıma (fî hacrî) yaslanarak Kurân okudu”.

⁵² Bu ibârenin kullanıldığı hadisler için bkz. Buhârî, “Tefsîr”, 1; “Şirket”, 7; “Nikâh”, 16, 43; “Hiyel”, 8; Ebû Dâvûd, “Nikâh”, 12.

⁵³ İbnü’l-Esîr, *Nihâye*, 1: 342.

⁵⁴ Arapça ibâresi, “Kâne fî hacrî/hicrî câriyetün mine’l-ensâr” şeklindedir.

⁵⁵ İbn Hibbân, *Sahîb*, 5875.

⁵⁶ Arapça ibaresi, “dehale ‘aleyye ve kânet fî hicrî câriyetun” şeklindedir.

himayesindeki/evindeki genç kıza⁵⁷ vermesini söylediğini nakletmiştir. Burada çocuk, genç kız ve cariyeye için hep aynı ifadenin kullanıldığı ve söz konusu bu grupların aynı ev ortamında barındırıldığı bilinmektedir. Bu çerçevede yetimler için de bu ibarenin kullanılıyor olması söz konusu grupların aynı şekilde himaye edildiğini göstermektedir.

Konuya dair bazı verileri tefsir eserlerinde de bulmak mümkündür. Zira Nisa suresi 23. Ayette geçen “rabâib” kelimesi “rabîbe” kelimesinin çoğuludur. Bir kimsenin hanımının başkasından olan kızı anlamına gelen bu kelime, “terbiye edilmiş” manasında tanımlanmıştır. Ayette geçen “fi hucûrikum” ibâresi ise “hacr/hicr” kelimesinin çoğulu olarak anlaşılmış İbnus-Sikkît kelimenin, fetha ve kesre ile de okunabileceğini ve “bir kimsenin himayesi” şeklinde kullanıldığını söylemektedir. Buna göre bu ifadeden maksat, “Sizin terbiye ve himayenizde olan” demektir. Birisi bir kimsenin hacrinde olduğu zaman, “falanca, falancanın terbiye ve himayesindedir” denilir. Burada söz konusu olan benzetmede çocuğunu terbiye eden kimse, onu kucağına oturtmasından dolayı hacr/hicr (kucak) kavramıyla bir bağlantı kurulmuştur. Esasında burada çoğulu hucûr olan kelimenin “hicr/kucak” olduğunu vurgulamak gereklidir. Ancak kelimeye farklı anlam veren kişiler de olmuştur. Mesela Ebu Ubeyde, “fi hucûrikum” tabirini “evlerinizde..” şeklinde anlamıştır. Ebû Ubeyde’nin bu anlayışını destekleyen bir hadis metninde Mâlik bir Evs’in yanında bir kadın olduğu ve kendisinden bir çocuk doğurduğu ve öldüğü geride ise bir kız bıraktığı zikrediliyor. Adam bu kızla evlenmek istediğinde kendisine, kızın Taif’de yaşamasından onun hicrinde/evinde/himayesinde sayılmayacağı, bu sebeple evlenebileceği yorumu yapılmıştır. Adamın aynı evde olmadığı üvey kızıyla evlenip evlenemeyeceği bir başka konudur ancak hadiste farklı bir yerde yaşama yani mekân farklılığında “hicrinde değil” ifadesinin kullanılması dikkat çekicidir.⁵⁸ Zira adam uzaktan da olsa himayesine alıp ilgilenebilir. Bu bağlamda himaye için daha yakın bir ilişkinin ve mekân birliğinin gerektiği şeklinde bir anlayışın olduğu çıkarılabilir. İbn Kesîr tefsirinde “fi hucûrikum” ifadesinin Türkçe’ye “evinizde” şeklinde tercüme edildiği görülmektedir. Yine burada Hz. Peygamber’in Ümmü Seleme’nin kızıyla evlenmesi hususunda “Eğer o, benim himayemde/evimde bulunan üvey kızım/rabîbeti fi hacrî

⁵⁷ Araçça ibâresi, “fetât elletî fi hicri Ümmü Seleme” şeklindedir.

⁵⁸ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kurâni’l-‘azîm*, nşr. Sâmi b. Muhammed es-Sellâme, (Riyâd: Dâru Tayyibe, 1999/1420), 2: 252.

olmasaydı yine de bana helal olmazdı. Çünkü o, benim süt kardeşimin kızıdır, hadisindeki hicr kelimesi de evimde diye tercüme edilmiştir.⁵⁹

Hadislerde yetimlerin himayesinin kişinin kendi ailesi/evi içinde olduğuna dair net bir sözcük yerine mecazi bir ifade kullanılmıştır. Ancak literatürde verilen bazı bilgilerin bu konunun biraz daha açılmasına katkı sunacağını düşünüyoruz. Vahyin indirdiği mahremiyete dair ayetler, görünmemesi gereken yerlerin örtülmesini vurgulamaktadır. Mahremiyet örtüsünün kaldırılması ya da mahrem yerlerinin açılması ise insanın kendisinde bulunan utanma gibi fitri özelliğinden uzaklaşmasını ifade eder. Cahiliye döneminin kültürel özelliklerine bağlı olarak özel alanlara girilirken gevşek davranılmasına uyarıda bulunulmakta, insanların evlerine girerken izin alınması gerektiği, izin verilmediğinde geri dönülmesi emredilmektedir. Bu bağlamda ensardan Müslüman bir hanımın Resûlullah'ın (s.a.s.) yanına gelerek, “Ey Allah'ın Resûlü! Günün her hangi bir saatinde biri kapımdan odama dalabiliyor, görünmek istemediğim bir hâlde beni görebiliyor. Artık bir ikaz yapsanız da, kimse kimsenin evine, özel odasına izinsiz girmese, istemediğim bir görüntü içinde iken beni görmese...” şeklindeki talebi bu durumun göstergesi olarak zikredilebilir. Hz. Peygamber döneminde bu ve buna benzer sorunların artmasıyla birlikte “*Ey iman edenler! Kendi evinizden başka evlere, geldiğinizi hissettirip (izin alıp) ev sahiplerine selam vermeden girmeyin. Bu davranış sizin için daha hayırlıdır. Düşünüp anlayasınız diye size böyle öğüt veriliyor. Eğer evde kimseyi bulamazsanız, size izin verilinceye kadar oraya girmeyin. Eğer size, “Geri dönün” denirse, hemen dönün. Çünkü bu, sizin için daha nezih bir davranıştır. Allah, yaptıklarınızı hakkıyla bilendir. İçinde size ait bir eşya olan, oturamı bulunmayan evlere girmenizde herhangi bir günah yoktur. Allah, açığa vurduklarınızı da, gizlediklerinizi de bilir*” (Nur suresi, 24/27) ayeti gelmiştir. Bu ayetler evlere girme adab ve kurallarını beyan ederek aile içi mahremiyetin önemine dikkat çekmektedir. Bu tarz olayların temelinde içli dışlı bir ilişkinin ve evlerin fiziki durumunun sebep olduğu anlaşılmaktadır. Zira, Hz. Peygamber'in Fatıma bint Kays'a Ümmü Şerik'in yanında iddet beklemesini söyledikten sonra: “O kadının yanına ashabım gider gelir. Sen amcanın oğlu İbn Ümmü Mektum'un yanında iddetini bekle, çünkü o gözü görmeyen bir adamdır. Sen elbiselerini üzerinden bırakacak olursan, o seni görmez”⁶⁰ ifadeleri, Ümmü Şe-

⁵⁹ İbn Kesîr, *Hadislerle Kurân-ı Kerîm Tefsiri*, çev. Bekir Karlığa, Bedrettin Çetiner, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1988), 1618; Buhârî, “Nikâh”, 20.

⁶⁰ Ebû Dâvûd, “Libâs”, 37, Tirmîzî, “Nikâh”, 38, Müslim, “Talâk”, 48, Nesâî, “Nikâh”, 19,21, “Talâk”, 15.

rik'in evine sahabiden erkeklerin gidip gelmekte olması ve bu erkeklerin Fatıma binti Kays'ı mahremiyete uygun olmayan bir durumda görme ihtimalinin bulunmasından dolayıdır. Bu olay, Asr-ı Saadet döneminin Medine'sinde kadın-erkek alanlarının birbirinden tam olarak ayrıştırılmadığını göstermektedir.⁶¹

Başkalarının evlerine girme durumunda bazı ölçü ve kurallar getiren İslam, Müslümanların kendi evlerindeki mahremiyet ölçülerine dair de bazı kurallar koymuştur. Söz konusu bu kuralların bildirildiği ayetlerden biri şöyledir: *“Ey iman edenler! Ellerinizi altında bulunanlar (köleleriniz) ve sizden henüz bülüğ çağına ermemiş olanlar, günde üç defa; sabah namazından önce, öğleyin elbiseleriniz çıkardığınız vakit ve yatsı namazından sonra (yanınıza girecekleri zaman) sizden izin istesinler. Bu üç vakit sizin soyunup dökündüğünüz vakitlerdir. Bu vakitlerin dışında (izinsiz girme konusunda) ne size, ne onlara bir günah vardır. Birbirinizin yanına girip çıkabilirsiniz. Allah, ayetlerini size işte böyle açıklar. Allah, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir. Çocuklarınız ergenlik çağına geldiklerinde, kendilerinden öncekilerin izin istedikleri gibi izin istesinler. İşte Allah, ayetlerini size böyle açıklar. Allah, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir”* (Nur suresi, 34/58). Burada kişilerin özel hayatlarının, mahremiyetlerinin korunmasını vurgulayan ayet, insanların rahat oldukları, dökülüp saçıldıkları, mekânı özgürce ve rahat kullandıkları zaman ellerinin altında olanlar ve bülüğe ermemiş kendi çocuklarının dahi bu saatlerde odaya girerken izin almalarını ifade etmektedir. Kişinin kendine ait odası serbest ve özel mahremiyet alanı olduğu için saygı gösterilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bu vesileyle aile içindeki bireylerin küçükten büyüğe hizmetçiden köle ve câriyeye kadar mahremiyet bilincine sahip olmalarını tesis etmiştir. İbn Abbas bu ayetin indiği dönemlerde mü'minlerin yokluk içinde olduğunu ve evlerinde kapı, perde gibi bölmelerin bulunmadığını ifade etmektedir. Çocuklar, hizmetçiler ve ev içinde yaşayan yetim, bahsedilen üç vakitte karı-kocanın yanlarına girdiklerinde onları uygunsuz bir durumda görebiliyorlardı. Bunun için eve girerken izin almaları emredildi. Sonra Allah mü'minlerin imkânlarını arttırdı, şimdi kapıları da var perdeleri de, bu sebeple kimse bu ayeti uygulamıyor.⁶² İbn Abbas'ın ayetin nüzul sebebini açıklarken

⁶¹ Bedriye Yılmaz, Kur'an Yorum Tarihinde Nur Suresi 31. Âyet İle Ahzâb suresi 32-33., 53. ve 59. Âyetlerin İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, (Ankara: Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007), 53.

⁶² Ebû Dâvûd, “Edeb”, 129- 130; Kurtubî, İmam, *el-Câmi'u li-ahkâmü'l-Kur'an*, (İstanbul: Buruç Yayınları, 2002), 12: 466; Ebû Bekir İbn Arabî, *Abkâmü'l-Kur'an*, (thk.

kullandığı “adamın hicrinde/himayesinde bulunan çocuğu, hizmetçisi ve ehlinden olan yetim”⁶³ ibaresi yetimlerin evin içinde korunduğuna ve kişinin çocuğuyla bir tutulup ehlinden sayıldığına dair bir göstergedir. Ayrıca kendi evinde olan çocuğu için de “fî hicrihi” ifadesinin kullanıldığı görülmektedir. Burada şu duruma da açıklık getirilmek gereklidir. Ayette görülmesi istenmeyen asıl durum insanların karı-koca ilişkileri ve özellikle avret mahallinin görülmemesine yöneliktir. Zira Hz. Aişe ve Ümmü Seleme’nin kölelerine karşı örtünmediklerinin nakledilmesi⁶⁴ bu durumu göstermektedir. Evde bulunan yetimler de bülüğ çağına kadar aynı esnekliğe sahiptir.

Müslümanların yetimlere muamele etme, şahıs ve mallarını korumalarına dair ilkelerin belirtildiği “Haksız yere yetim malı yiyenler, karınlarına ancak ateş sokmuş olurlar. Bunlar, alevli, çılgın bir ateşe sokulacaktır”⁶⁵ ayetinden hareketle yetim hâmleri yetimin önünden artan yemeği yemekten dahi çekinmişlerdir. Evlerinde yetim bulunanlar onun yiyeceğini ve içeceğini ayırmış, onlara ayrı bir ev tahsis etmişlerdir.⁶⁶ Bu durum, mallarını çalıştırmaktan aciz olan yetimlerin aleyhine olduğu gibi yetim hâmlerini de zorlayan bir durum oluşturmuştur. Hatta Abdullah bin Revâha Hz. Peygamber’e gelerek “Yâ Resûlallah, hepimiz yetimleri oturtacak ayrı bir eve, onlara ayrı yiyecek ve içecek verecek güce sahip değiliz”⁶⁷ serzenişinde bulunmuştur. İşte bu yanlış anlamayı bertaraf edip konuya açıklık getirmek maksadıyla “Sana yetimler hakkında soruyorlar. De ki: Onları iyi yetiştirmek daha hayırlıdır. Eğer onlarla birlikte yaşarsanız, bilin ki onlar sizin kardeşlerinizdir”⁶⁸ şeklinde nazil olan ayet, aleyhlerine olmamak şartıyla yetimlerle beraber oturmakta, onların mallarını kendi mallarına katıp beraber çalıştırmakta bir sakınca olmadığını ifade etmiştir.⁶⁹

Abdullah b. Abdulhasan et-Türki, (Beirut: Müessesetü’r-Risâle, 2006), 15: 331.

⁶³ Arapça ibâre, “veledühu ev hâdimuhu ev yetimuhu fî hicrihi ve hüve ‘alâ ehlihi” şeklindedir.

⁶⁴ Ebû Cafer et-Tahâvî, *Şerhu me’âni’l-âsâr*, (Beirut, 1987), 4: 331.

⁶⁵ Nisâ suresi, 34/10.

⁶⁶ Râzi, Fahrüddîn, *Tefsir-i Kebir Mefâtihu’l-Gayb*, (Ankara: Akçağ Yayınları, 1998), 5: 125-126; Ateş, Süleyman, *Kur’ân’ın Yüce Meâli*, (Ankara: Ankara İlahiyat Yayınları, 1982), 1: 236.

⁶⁷ Ebû Dâvûd, “Vesâyâ”, 7.

⁶⁸ Bakara, 2/220.

⁶⁹ İbrahim, Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2007), 350.

Burada zikredilen hadiste sahabiden Abdullah b. Ravâhâ'nın "ayrı ev" açmaya güçlerinin yetmediğini söylemesi yetimlerin aynı evin/ailenin içinde himaye edildiğini göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Yine aynı şekilde söz konusu olay üzerine gelen ayette zikredilen "ve in tuhâ-litûhum" şeklinde geçen muhâlata kavramının "eğer onlarla birlikte/bir arada yaşarsanız" mealinde Türkçeye tercüme edilmesi yetimin aynı ev içinde himaye edildiğine delâlet etmektedir. Ayette geçen muhâlata ibaresine dair farklı görüşler ortaya konmuştur. Yüce Allah'ın: "Şayet onlarla bir arada olursanız, onlar sizin kardeşlerinizdir" buyruğunda sözü geçen bir arada karışık olmak, hurmanın hurmaya karıştırılması gibi misli misle karıştırılma olarak da yorumlanmıştır.⁷⁰ Fahreddin er-Râzî ayetin manalarından birinin "Eğer siz o yetimlerle yiyecek, içecek, mesken ve hizmet hususlarında bir araya gelerseniz, biliniz ki onlar sizin kardeşlerinizdir" şeklinde anlaşılabilirliğini belirtmiştir. Bu çerçevede şu açıklamaları yapmıştır: "O zaman ki kimseler, yetimin yiyeceğini yiyeceklerinden, içeceğini içeceklerinden ve barınağını da kendi barınaklarından ayırmışlardı. Allah Teâlâ ise onlara, kişinin kendi oğlunun malı üzerindeki tasarrufu gibi, yiyeceği ile onun yiyeceğini, içeceği ile onun içeceğini karıştırmayı (birleştirmeyi) ve tek bir evde birlikte yaşamayı mubah kılmıştır. Çünkü bu şekilde davranma, mu'âşeret ve sevgi itibarıyla daha müessirdir. Öyle ise ayetin manası şöyle olur: "Eğer siz, mallarının yok olmasına yol açmayacak şekilde onlarla bir araya gelerseniz, işte bu caizdir."⁷¹

Buraya kadar verdiğimiz bilgiler ışığında korunmaya muhtaç çocuğun aynı ev içinde korunabileceğinin işaretlerini görmüş olduk. Zira aynı evde köle, cariye ve üvey kızların da yaşaması söz konusuydu. Onların da mahremiyet açısından ev halkına karşı sorumlu olduğu malumdur. Zira İslam kişinin bülüğa ermemiş olan çocuğuna dair dahi bir ölçü ve sınırlama getirmiştir. Bu bağlamda evde barındırılan kimsesiz çocukların İslam'ın koymuş olduğu mahremiyet ve halvet kuralları çerçevesinde bakım ve korumalarının sağlanması gerekmektedir. Özellikle çocukların ergenlik çağı olan kızlarda âdet görme, erkeklerde ihtilam olma zamanına kadar mahremiyet açısından daha esnek bir ilişki söz konusudur. Bu iki biyolojik gelişmenin gecikmesi veya olmaması hâlinde Ebû Hanîfe'ye göre erkeklerde on sekiz, kızlarda on yedi, müçtehitlerin çoğuna göre ise on beş yaşın dolmasıyla ergenlik çağına girilmiş olur.

⁷⁰ Kurtubî, *el-Câmi'u li-abkâmi'l-Kur'an*, 12: 209- 210.

⁷¹ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 5: 127-129.

Çocuklar ergenlik çağına girince, aynı derecedeki diğer mahremler için söz konusu olan sınırlara ve istisnalara tabi olurlar.⁷²

Ergenlik konusu çerçevesinde yetimlerin yetimliğinin ne zaman sona ereceği de diğer bir tartışma konusudur. Ergenlikten sonra yetimliğin biteceğini ifade eden hadise göre,⁷³ fiilen ergenlik çağına girmekle yetimlik sona ermiştir. Yetimliğin ergenlikle sona ereceğine dair bir ittifak bulunmakla beraber ergenlik yaşının belirlenmesinde bir ihtilâf söz konusudur. Mezheplere göre ergenlik yaşının tespiti, aynı zamanda yetimliğin sona erme yaşıdır. Ancak ergenliğe girmede kıstas alınan şeyin ergenlik yaşı ya da rüşd çağının esas alınmasında farklı görüşler mevcuttur. İbn Abbas'ın "yetimlik ne zaman biter?" sorusuna "Ömrüme yemin ederim ki, adam vardır, sakalı çıkar da hâlâ kendi hakkını almakta aciz, kendi namına bir şey vermektense acizdir. Kişi kendine ait hakkını elde etmekte diğerlerinin alışverişi gibi doğru karar verip yetenekli olabiliyorsa, işte o zaman yetimlik sona ermiş demektir"⁷⁴ şeklinde cevap vermesi bu fikir farklılığına bir örnek niteliğindedir. Yetimliğin ergenliğin bitmesiyle sona ermesi düşüncesi yetimlerin zaten yetimlikleri sona erinceye kadar ergen olmayışları onların ev içindeki bakımlarında mahremiyetin de sorun olmayacağını göstermektedir. Ergenlikten sonra ise yetimi barındırmaya aday olan ve cennetin kapısını aralamak isteyen elbette bu konudaki mahremiyet çizgilerini korumak konusunda bunun yükünü çekmeyi bir görev olarak kabul etmelidir.

Burada Hz. Peygamber dönemindeki ev mimarisinin de ortaya konması korunmaya muhtaç çocukların aynı ev içinde mahremiyet bakımından nasıl daha rahat korunacağını belirtmesi açısından oldukça önemlidir. Bu bağlamda aynı evde mahremiyet sorununa ya da Hz. Peygamber döneminde "aynı ev"den kastın ne olduğu sorusuna cevap verme kısmen mümkün olabilir.

4.3. Mahremiyet ve Mesken İlişkisi

Sözlük anlamı itibariyle "durma, rahat ve huzur bulma"⁷⁵ manalarına gelen mesken, terim anlamı itibariyle bir kişinin ve ya ailenin sürekli kalmak/oturmak için yerleştiği yeri ifade eder. Mesken sadece fiziksel sığıma alanı değil aynı zamanda insanın ve milletin bütün değerlerini de

⁷² Şamil Dağcı, *İslâm Ceza Hukukunda Şahıslara Karşı Müessir Fiiller*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1996), 138 vd.

⁷³ Ebû Dâvûd, "Vesâyâ", 115.

⁷⁴ Müslim, "Cihâd ve Siyer", 137.

⁷⁵ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'arab*, 13: 211.

içine alan bir boyuta sahiptir. Zira mekân tesisi aynı zamanda bir medeniyet inşasıdır. Diğer bir ifadeyle insan psikolojik, sosyolojik, dinî olan bütün motiflerini meskene yansıtır. Esasen meskenle insan arasında çift yönlü bir ilişki söz konusudur, insan meskeni mesken de insanı yapar.

Daha önce de ifade edildiği gibi mahremiyetin kapsamı oldukça geniştir. Bu bağlamda zikredilebilecek en önemli hususlardan biri de mesken mahremiyetidir. Özel hayatın gizliliği ve aile mahremiyetinin sağlanabilmesi ancak meskenle mahremiyetiyle mümkün olabilir. Zira kişinin her yönüyle kendi olabildiği yer olan evin mahrem bir alan olması zorunludur. Bu esasında insan için temel haklardan biridir. Ancak günümüzde mesken tasavvurunun derin bir dönüşüm yaşamamasından kaynaklı yetimlerin aile içerisinde korunması ve barındırılması konusunda mahremiyetin aşılammaması problemi gündeme gelmekte ve bu durum yetimlerin himayesine Hz. Peygamber dönemindeki kadar ehemmiyetin verilmemesine sebep olmaktadır.⁷⁶ Bu bağlamda mesken tasavvurunun mahremiyet şartlarına uygun yeniden inşa edilmesi yetimlerin aile ortamında bakılmasına ciddi anlamda katkı sağlayacaktır. Bu çerçevede Hz. Peygamber dönemindeki mesken yapısının bilinmesi mahremiyetin nasıl sağlandığına katkı sağlayacaktır.

4.4. Mahremiyete Katkısı Bakımından Hz. Peygamber Döneminde Mesken

İnsanoğlu, mesken yapımında kendi bulunduğu doğal ortamın şartlarına uygun hareket etmek durumundadır. Günümüz teknolojilerine rağmen, mesken yapımında kullanılan malzeme, o yörenin iklimi ve jeolojik yapısının kontrolü altındadır. Arabistan'ın sert iklimi göz önüne alındığında, evlerin şekilleriyle ilgili bir kanaat edinebiliriz: Yerleşik kültüre sahip Arapların evleri, taş, kerpiç vs. gibi malzemelerden oluşmaktaydı. Ağaç yetiştirmedeki zorluk sebebiyle, ahşap ve bu cins malzeme sınırlı miktarda kullanılırdı. Göçebe olarak yaşamını sürdürenlerin evleri ise taşınabilir özellikte, daha basit çadırlardı. Hz. Peygamber devrinde Mekke ve Medine'de bazı evlerin bir üst katı olduğu nakledilmektedir. Hz. Peygamber'in eşi Hz. Hatice'nin onu Suriye dönüşü Mekke'ye girerken evinin üst katından gözlediği, Medine'ye hicret sonrasında Resûlullah'ın Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin evinin alt katında misafir olarak kaldığı,

⁷⁶ Günümüzde mesken anlayışının ve mimarisinin değişimine dair daha geniş bilgi için bkz. Nevzat, Aydın, Hadislerde Mesken Mahremiyetini Tehdit Eden Unsurlara Karşı Alınan Önlemler, *Ekev Akademi Dergisi*, 19/63 (Yaz, 2015).

sonradan ev sahibinin ısrarları üzerine, üst kata geçtiği ifade ediliyor.⁷⁷ Hz. Peygamber'in kendisine ait evlerinin mescidin yanına sıralanmış odacıklardan müteşekkil olduğu eşlerinden her biri ve ailesiyle birlikte oturan Hz. Fatıma için bir odanın bulunduğu nakledilmektedir. Kiblenin Mescid-i Haram'a çevrilmesine kadar odaların kapıları mescide açılmaktadır. Hz. Peygamber, kızı Fatıma'yı eşi ve çocuklarıyla Medine'de Yahudilerden boşalan evlerden birine yerleştirtinceye kadar misafirlerini hangi eşinin odasında/evinde bulunuyorsa o odada kabul etmiştir. Kızının ailesinden boşalan odayı daha sonra misafir odası olarak kullandığı, bu odayla Hz. Aişe'nin odası arasındaki duvarda bir pencere yer aldığı nakledilmektedir.⁷⁸

Hz. Peygamber'e ait her evin içinde selvi ağacından tutturulmuş perdeyle ayrılmış bir bölüm olduğu ve Hz. Peygamber, kendisini ziyarete gelenlerle görüşürken, hanımlarının bu kısmında bulunduğu ifade edilmektedir. Bu evler yaklaşık 3,5 x 5 m. ebadında yan yana dizilmiş odalar şeklinde tavsif edilmektedir. Hz. Peygamber'in evlerinin bahçe duvarı muhtemelen hurma dallarından oluşuyordu. Resûlullah'ın Dûme seferi sırasında Ümmü Seleme, "İnsanların, gözlerinden korunmak için" kerpiçten bir duvar yaptırmıştı. Evlerin müştemilatına gelince, genel olarak, özel mutfak, tuvalet ya da banyo olmadığı belirtilmektedir. Mutfak yerine geçen fırınlar, bazen komşular tarafından ortak kullanılırdı. Tuvalet evin yakınlarında dahi bulunmazdı. Öteden beri alışkanlık hâline gelmiş şekliyle, bu ihtiyaç, insanlardan uzak bir mekâna gidilerek giderilirdi. Banyo ise evin bir bölümüne perde çekilerek yapılırdı. Hz. Peygamber'in eşlerinden Mâriye'nin evi bahçe içinde küçük bir ev olarak nitelenmektedir. Eni boyu aynı olan ev bir duvarla bölünmüş ve üzerine kalın mertekler döşenmiştir. Bir merdivenle döşenmiş bölümün üstünde iki oda ve bir gölgelik bulunmaktaydı.⁷⁹ Hz. Peygamber dönemindeki evlerin mimari özellikleri açısından ele alındığında bahçe içinde bir ya da iki bölmeli evler olduğu ve her hanımının da böyle bir evi olduğu anlaşılıyor. Zira Hz. Peygamber kendisine emanet edilen üç yetim kızı gittiği her eşinin evine götürürdü ifadesinden bunu anlamak mümkündür.

⁷⁷ Muhammed, Hamidullâh, *İslam Peygamberi*, çev. Salih Tuğ, (İstanbul: Beyan Yayınları, 1973), 289.

⁷⁸ Yılmaz, *Kurân Yorum Tarihinde Nur Suresi 31. Âyet İle Ahzâb suresi 32-33., 53. ve 59. Âyetlerin İncelenmesi*, 41.

⁷⁹ Bozkurt, Nebi, "Asr-ı Saadette Evler ve Ev Hayatı", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam*, Ed. Vecdi Akyüz, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007), 4: 293-95.

Sonuç itibariyle Hz. Peygamber'in evlerinin ne birbirinden tamamen ayrı ne de bugünkü gibi apartman dairesi şeklinde iç içe olmadığı, her evin birbirinden bağımsız bölümleri olduğu gibi ortak bir kullanım alanının da bulunduğu, bir bahçe içinde yan yana dizilmiş ayrı ayrı evler şeklinde odacıklardan oluştuğu anlaşılmaktadır. Böyle bir mimari yapı içinde kimsesiz bir çocuğun eve dâhil ancak kendine özel alanının bulunması ve mahremiyet sınırlarına riayet ederek yaşamasının daha kolay olduğu açıktır. Bu bağlamda bugün aynı ev içinde himaye edilecek çocuklar için ne evden ayrı ne de evin içinde bir ev tipiyle ortaya çıkan mahremiyet probleminin aşılabileceğini düşünmekteyiz. Bu bağlamda mimari yapılarımızın söz konusu yetimlerin himaye ve bakımını sağlayacak şekilde yeni mesken ve mekân tasavvuruna ihtiyacımız olduğunu vurgulamak gereklidir. Bu çerçevede günümüzde yapılan dubleks evler bu tip mekanlara örnek olarak verilebileceği gibi yetimleri himaye etmek isteyen ailelerin bu tarz evleri tercih etmesinin mahremiyet açısından daha rahat bir ilişkiyi oluşturacağını ifade edebiliriz. Bu konuda devletin de yetimleri evlerine almak isteyen ailelere yönelik böyle bir mekân oluşturma konusunda destek olması gereklidir.

Sonuç

Vahiy ve sünnet metinlerinin yetimlerin hukuki haklarına dair çok sayıda hüküm vazettiği görülmektedir. Söz konusu bu duruma yapılan vurgu cahiliyye döneminde yapılan ihmal, suistimal ve hak ihlalleriyle irtibatlıdır. Zira yetim ve kimsesiz çocukların özellikle mallarından faydalanmak üzere sömürdükleri ve sosyal hayattan dışlandıkları tarihi vesikaların ortaya koyduğu bir bilgidir. Kur'an bu duruma müdahale etmiş ve yetimlerin hukuki haklarını korumak üzere bireylere ve topluma bazı görev ve sorumluluklar yüklemiş onların mali ve kişisel haklarının korunması gereği üzerinde durmuştur. Yetimlerin akraba ve ya velileri tarafından korunması, himaye edilmesi konusunda hadislerde kullanılan ibarelerde yetimlerin nerede barındırıldığı konusu açık değildir. Buna dair hadislerde kullanılan "hacr/hicr", "fi hacri/hicri veliyyiha" ibarelerinin genellikle himaye olarak tercüme edildiği ancak bunun da yetimlerin nasıl barındırıldığına bir açıklık getirmediği görülmektedir. Esasında literatürde hacr ya da hicr kavramının karışık kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ancak yukarıda verdiğimiz bilgiler ışığında hacr kavramının daha ziyade yetimlerin mallarının kullanımına yönelik bir anlama sahip olduğu hicr kavramının ise sözlük manasıyla irtibatlı olarak "terbiye, himaye, ev" anlamında kullanıldığı görülmektedir. Burada

hadislerde kullanılan “fi hacri/hicri” ifadesinin evde bulunan üvey kız ve cariyeye için de kullanılması, tefsirlerde bulunan bazı ifadelerden yetimlerin üvey kızlar ve cariyeler gibi velisiyle aynı evde himaye edildiğini gösteren veriler olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda ortaya çıkan en önemli sorun mahremiyettir.

Aynı aile ortamında bulunmaları hasebiyle, yetimlere mahremiyet anlamında yapılan muamele cariyeye, çocuk ve üvey kızlara yapılan muameleyle paralel olmalıdır. Aynı evde bulunmanın, içli dışlı olma zorunluluğunu doğurması, yetimlerle olan münasebetlerde büluğ çağından sonra da daha esnek bir mahremiyet ilişkisinin olduğunu düşündürmektedir. Ancak söz konusu bu esnekliğin Hz. Peygamber dönemindeki mesken yapısıyla da yakından irtibatlı olduğu görülmektedir. Bu bağlamda o dönemdeki evlerde mahremiyet açısından korunaklı kapı olmayışı, perde ve örtülerle mahremiyetin sağlanması ve umuma daha fazla açık olması bakımından çok yeterli olmadığı ancak bir avlu/dâr içinde ayrı ayrı odalar hâlinde bir yapı olması itibariyle de kapı ve perde koruması tam sağlanırsa mahremiyetin temininde daha elverişli olduğu ifade edilebilir. Sonuç olarak yetimlerin aynı ev/aile ortamında bakılmasında bugünkü apartman hayatı açısından düşünüldüğünde ne evden ayrı ne de evden gayrı olan farklı bir mesken tasavvurunun inşa edilmesi, mahremiyeti ve daha fazla yetime hayatımızda yer açmayı sağlayacağını ve konunun, daha geniş çaplı ve derinlikli çalışmalara konu olması gerektiğini vurgulamak gereklidir.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel. *Müsned*. Nşr. Muhammed Abdulkadir Ata. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2008.
- Ağırman, Cemal. “Fert ve Toplumun Yetim ve Öksüzlere Karşı Sorumlulukları”. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*. 7/ 2, .2007.
- Apaydın, Yunus. “Hacir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14: 513. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Arı, Abdüsselâm. “Yetim”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43: 501-501. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Apak, Adem. “Muhammed b. Ebû Bekîr es-Siddîk”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30: 118. Ankara: TDV Yayınları, 2005.
- Ateş, Süleyman. *Kur'an'ın Yüce Meâli*. Ankara: Ankara İlahiyat Yayınları, 1982.
- Aydın, Nevzat, “Hadislerde Mesken Mahremiyetini Tehdit Eden Unsurlara Karşı Alınan Önlemler”, *Ekev Akademi Dergisi*, 19/63, Yaz, 2015.
- Aydınlı, Abdullah. “Amre bint Abdurrahmân “. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3: 95-96. Ankara: TDV Yayınları, 1991.

V. OTURUM

- Bardakoğlu, Ali, "Hidane", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3: 470. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Bozkurt, Nebi. "Asr-ı Saadette Evler ve Ev Hayatı". *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam*. 4 Cilt. Ed. Vecdi Akyüz. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007.
- Canan, İbrahim. "Enes b. Mâlik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11: 234. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Çelik, Yılmaz. *İslam'da Sosyal Hizmetler-Hz. Peygamber Dönemi-*. Konya: Çizgi Kitabevi, 2017.
- Çelikoğlu, Nalan. *Türkiye'de Üniversite Gençliğinde Mahremiyetin Dönüşümü*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.
- Dağcı, Şâmil. *İslâm Ceza Hukukunda Şahıslara Karşı Müessir Fiiller*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1996.
- Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. 2. Baskı. Ankara: y.y. 1970.
- Ebü'l-Bekkâ. *el-Külliyat*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. 4. Baskı. İstanbul: Ensar Yayınları, 2013.
- Ertuç, Hüseyin. "İslâm'da Yetimlerin Hukukî Statüsü". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 31 (2009), 127-150.
- Güllük, İsmail. Avret Mahremiyeti Prensipleri Açısından Görüntü Gerçeklik. Sanal Âlem ve Cinsellik Üzerine Fıkhi Bir Analiz". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*. 23 (2014).
- Göle, Nilüfer. *Modern Mahrem –Medeniyet ve Örtünme-*. İstanbul: Metis Yayınları, 1998.
- Hamidullâh, Muhammed. *İslam Peygamberi*. Çev. Salih Tuğ. İstanbul: Beyan Yayınları. 1973.
- Heysemî, Ebü'l-Hasan Nureddin Ali b. Ebî Bekr b. Süleyman. *Mecmeu'z-zevâid ve menba-u'l-fevâid*. Trc. Heyet. İstanbul, 2011.
- İbn Arabî. Ebü Bekir. *Abkâmü'l-Kur'an*. Nşr. Muhammed Addülkadir Ata. Beyrut: Dârü'l-Kutubi'lİlmiyye, 2003.
- İbn Belbân. *Sabîhu İbn Hibbân bi tertibi İbn Belbân*. Nşr. Şuayb el-Arnaûd. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1993.
- İbnü'l-Esîr. *en-Nihâye fi garîbi'l-hadis ve'l-eser*. Nşr. Tâhir Ahmed ez-Zâvî, Mahmûd Muhammed et-Tanâhî. Riyâd: Mektebetü'l-İslâmiyye, ts..
- İbn Hacer, Şihâbuddîn Ahmed b. Ali el-Askalânî. *el-İsâbe fi temyîzi's-sahabi*. 8 Cilt. Beyrut. 1412.
- İbn Kesîr. *Tefsîru'l-Kur'ani'l-'azîm*. Nşr. Sâmî b. Muhammed es-Sellâme. 8 Cilt. Riyâd: Dâru Tayyibe, 1999/1420.
- İbn Kesîr. *Hadislerle Kur'an-ı Kerîm Tefsiri*. Çev. Bekir Karlığa, Bedrettin Çetiner. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1988.
- İbn Manzûr. *Lisanü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Daru's Sadr, 1414.
- İbn Sa'd, Muhammed ez-Zühri, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebir*. 11. Cilt. Nşr. Dr. Ali Muhammed Ömer. Kâhire: Mektebetul-Hanci, 2001.
- İbn Ebî Şeybe, Ebü Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrahim el-Absî el-Kûfi. *el-Musannef*. Çev. Yaşar Güngör-Yusuf Özbek. I-XVI. İstanbul, 2010.
- İbnü'l-Esîr. *el Kâmil fi't-târîh*. Çev. A. Ağrakca-M. B. Eryarsoy-Y. Apaydın. I-XII. İstanbul, 1986.

- Kahraman, Abdullah. "Mahremiyetin Tanımı ve Sınırı". *Din Gelenek ve Ahlak Bağlamında Mahremiyet Algıları Sempozyumu*. ed. Yavuz Ünal vd.. Samsun: Ordu İlahiyat Vakfı Yayını, 2015.
- Kandemir, Yaşar. "Ümmü Seleme". 42: 329. Ankara: TDV Yayınları, 2012.
- Karagöz, İsmail. "Toplumda İlgiye, Desteğe ve Yardıma Muhtaç Gruplar ve İnsan Onuru", *Hız. Peygamber ve İnsan Onuru*. Ankara, 2013). 77-95
- Kurtubî, İmam. *el-Câmi'u li-ahkâmi'l-Kur'an*. İstanbul: Buruç Yayınları, 2002.
- Mevsilî, Abdürrahîm b. Muhammed. *el-İhtiyâr li ta'lîli Muhtâr*. I-IV. İstanbul, 1984.
- Râgıp el-İsfehânî. *Müfredâtü el-fâzil'l-Kur'an*. Nşr. Safvân Adnân Dâvûdî. Beyrût: Dâru's-Şâmiyye, 2009.
- Sarıçam, İbrahim. *Hız. Muhammed ve Evrensel Mesajı*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2007.
- Şahyar, Ayşe Esra. "Hz. Peygamber Döneminde Yetim ve Kimsesiz Çocukların Himâye Edilmesi". *Koruyucu Aile Olmak*. ed. Bedriye Yılmaz. Ankara: TDV Yayınları, 2018.
- Tahâvî, Ebû Cafer. *Şerhu me'âni'l-âsâr*. Beyrut, 1987.
- Uraler, Aynur. "Ümmü Habîbe". 62: 318. Ankara: TDV Yayınları, 2012.
- Yılmaz, Bedriye. *Kurân Yorum Tarihinde Nur Suresi 31. Ayet İle Ahzâb suresi 32-33., 53. Ve 59. Ayetlerin İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.
- Yüksel, Mehmet. "Mahremiyet Hakkı ve Sosyo-Tarihsel Gelişimi". *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*. 58/1 (2003).
- Zebidî Muhammed b. Muhamme. *Tâcü'l-arûs min cevâbiri'l-kâmus*. Nşr. Abdülhalîm Tahâvî. Kuveyt: et-Türâsü'l-Arabî, 2001.

OTURUM BAŞKANI– Ben sizin sunumunuzla ilgili iki hususu ifade etmek istiyorum: Değerli kardeşlerim, öncelikle şunu göz önünde bulundurmamız lazım: Kur’an-ı Kerim’de veya Hz. Peygamber’in (s.a.s.) hadislerinde herhangi bir eksikliğe, kusura dikkat çekiliyorsa ve bu mesele çok fazla bir şekilde vurgulanıyorsa demek ki toplumsal bir yara var. Kur’an, Hazreti Peygamber Aleyhisselam bunları tedavi etmeye çalışıyor. Ne Kur’an ne de Hz. Peygamber (s.a.s.) toplumsal karşılığı olmayan problemleri asla dile getirmezler. Dolayısıyla Kur’an’ın nazil olmuş olduğu Hz. Peygamber’in (s.a.s.) İslam medeniyetini inşa etmiş olduğu coğrafyada esasında o ayetleri ve Hz. Peygamber’in (s.a.s.) uygulamalarını göz önüne alacak olursak ne kadar büyük bir toplumsal yara ile karşı karşıya olduğumuzu hepimiz anlarız.

Biz tabii günümüzde yetimlerle ilgili uygulamalar hukuksal kolaylıklar çok sağlandığı için bu ayetleri ve hadisleri anlamakta zorlanabiliriz. Ama bunların ne kadar önem arz ettiğini anlayabilmemiz için lütfen kendimizi Hz. Peygamber’in (s.a.s.) dönemine taşıyalım. Bunu yaparsak o zaman bu ayetlerin ve Hz. Peygamber’in (s.a.s.) uygulamalarına ve tavsiyelerinin ve yetimlerin haklarının yenmemesine yönelik uygulamalarının ne kadar önem arz etmiş olduğunu çok daha iyi anlarız. Böylece Hz. Peygamber’in (s.a.s.) büyüklüğünü bir açıdan daha yeniden keşfetmiş oluruz. Hafsa hocanın tebliğinde dile getirmiş olduğu yetimlerin bakılmasıyla ilgili husus, son kısımda dile getirmiş olduğu husus elbette ki bu biraz daha maddi olanaklarla ilintili olan bir husustur. İnşallah ülkemizdeki refah seviyesi arttıktan sonra -daha da artar, ülkemiz şu anda çok güzel bir yolda- o bahsetmiş olduğu, özlemine duymuş olduğu hususta da iyileştirmeler hiç şüphesiz olacaktır.

Değerli seyirciler, iki kardeşimiz sunumlarını yaptılar. Şimdi sunum sırası Hakkâri Üniversitesi’nden Saviş Muhammed Murad kardeşimizde. Kardeşimizin tebliğinin, sunumunu başlığı “Peygamber’in Sünnetinde Çocukları Zararlı Alışkanlık ve Fikirlerden Koruma Yolları”.

Dr. Öğr. Üyesi SAVIŞ MUHAMMED MURAD (Hakkâri Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)– Selamünaleyküm çok değerli dinleyiciler, takipçiler.

Benim tebliğim çocuğun kötü alışkanlık ve sahipsizlikten koruma araçları hakkında olacak. Öncelikle salat ve selam Peygamber Efendimiz’in (s.a.s.) üzerine olsun.

وسائل نبوية في صيانة الطفل من الانحراف والتشرد ومقاصدها الشرعية

ÇOCUĞU, BAŞIBOŞ EVSİZ BARKSIZ KALMAKTAN VE SAPMAKTAN KORUMA KONUSUNDA NEBEVİ YÖNTEMLER VE ŞER'Î MAKSATLAR

Swawish MURAD*

الملخص

جاءت الشريعة الإسلامية لصالح الإنسان وحفظ مصالحه في الدنيا والآخرة؛ لذلك اهتمت السنة النبوية بصلاح الطفل، وحمت حقوقه، وصانته من الانحراف، لكي تجعله إنساناً صالحاً في مجتمعه؛ وفي هذه الورقة البحثية سوف نتحدث عن أهم الوسائل النبوية في صيانة الطفل من الانحراف والتشرد، من خلال البحث في الأساليب التي استخدمتها السنة النبوية في حماية الطفل من ذلك، واستقراء الأحاديث والوقائع والتوجيهات والأحوال التي صدرت من النبي الكريم والتي تخص الطفولة بشكل خاص، في الحفاظ على تنشئة تُرعم الطفولة بماء حكمة النبوة، فمن هذه الوسائل: اختيار أم صالحة له، والتعامل مع الطفل برفق وحب ورحمة، ومراعاته وعدم إهماله، والاهتمام به روحياً وعقلياً ومادياً، وحُضُّه على الآداب الاجتماعية العامة، ومصاحبته للأخيار، والتعامل معه بالعدل والمساواة مع بقية أفراد الأسرة، وتربيته تربية صالحة، وتحصينه بالدعاء، وغرس واعظ الله في قلبه، وترهيبه عند الحاجة، وغيرها.

الكلمات المفتاحية: وسائل، نبوية، صيانة، الطفل، الانحراف، مقاصد.

THE PROPHETIC MEANS OF PROTECTING
THE CHILD FROM DELINQUENCY AND
HOMELESSNESS AND THEIR LEGITIMATE AIMS
*Summary: Islamic law came to reform people and preserve their
interests in this world and the hereafter. Therefore, the prophet's*

* Dr. Öğretim Üyesi. Hakkâri Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku/Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı.

دكتوراه في الفقه وأصوله، وأستاذ محاضر في جامعة هكاري، كلية الإلهيات، لمادتي اللغة العربية والقرآن الكريم، منذ عام 2013م

sunnah focused on the goodness of the child, And I kept his rights And protect him from deviation, In order to make him a good person in his society in this paper, We will talk about the most important prophetic means in protecting a child from delinquency and homelessness, Through the prophet's dealing with and preserving children which: Choose a suitable mother for the child, Dealing with the child with kindness, love and compassion, Take care of him and not neglect him, And taking care of him spiritually, Mentally and financially, And exhort him to general social etiquette, accompanying the good guys, Dealing with him fairly and equitably with the rest of the family, And raising him a good education, And fortify him with supplication, And he instilled in his heart God fearing, And terrorizing him when needed, And others.

Key words: *Methods, Prophetic, Protection, Child, deviation, Purposes.*

المقدمة

الحمد لله رب العالمين، وأفضل الصلاة وأتم التسليم على سيدنا محمد وعلى آله وصحبه أجمعين: وبعد:

قال الله سبحانه وتعالى: ﴿ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ عَلَيْهَا مَلَائِكَةٌ غِلَاظٌ شِدَادٌ لَا يَعْصُونَ اللَّهَ مَا أَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ ﴾ [التحریم 66/6] فالرجل راع في أهل بيته وهو مسؤول عنهم، وعن وقايتهم وحمايتهم من دخول النار. وانحراف الأولاد وتشردهم من أسباب دخول النار، والإسلام جاء بمنهج قويم يصلح به البشرية جمعاء، فهو دين الفطرة، ومن أهم مقاصده الحفاظ على الإنسان ومصالحه في الدنيا والآخرة، وإبعاده عن كل ما يضره في دينه ونفسه وعقله ونسبه وماله، فلوفاية الطفل من الانحراف والتشرد، لا بد من اتباع هدي الإسلام في محافظة على الطفل، وحمايته من طرق الضلال والتشرد.

في السنة النبوية الكثير من الحلول والوسائل في التعامل مع الطفل وتربيته تربية صالحة، قبل وقوعه في الانحراف. وأردنا هنا أن نبين وبالتطبيق العملي أهم وسائل النبوية في حماية الطفل من الانحراف والتشرد من خلال البحث والاستقراء في الأحاديث والتصرفات التي كان يتعامل بها رسول الله -صلى الله عليه وسلم- مع الأطفال وتنشئتهم، وذلك فيما يأتي:

أهم الوسائل النبوية في صيانة الطفل من الانحراف والتشرد ومقاصدها الشرعية

1. اختيار الأم الصالحة للمحافظة على النسب

أخذت الأسرة موضع عناية واهتمام شديدين من الإسلام، للحفاظ على الفطرة الإنسانية في رغبة الفرد الانطواء تحت غطاء الأسرة والمحافظة على النسب. وتبدأ خطوات الأولى في تكون الأسرة عندما يرى الرجل في نفسه الحاجة إلى الارتباط بمرأة تشاركه حياته، وتكون أمًا لأولاده وتتولى تربيتهم، لذا أهتم الإسلام بأن يُحسن الرجل اختيار المرأة الصالحة؛ لأثرها في تنشئة الأطفال والمحافظة على بناء الأسرة السليمة، فهي البيئة الأولى في تكوين الطفل؛ لشعوره وافتخاره بالانتساب إلى والديه، وكراهته الانتساب إلى غيرهما، فجاءت السنة النبوية تُبَيِّن أهمية هذا الاختيار وتقدم أهم صفات المرأة الصالحة، فقال عليه الصلاة والسلام: «تخيروا لنطفكم، وانكحوا الأفضاء، وانكحوا إليهم»¹، وقال: «وانظر في أي نصاب تضع ولدك فإن العرق دساس»²، عرق المرأة وخلقها دسيسة في طبائع أولادها، يكتسبون منها خلقها، ويتأثرون بها صلاحاً وإفساداً، فالمرأة الدنيئة الخلوقة تحرص أشد الحرص على تربية أولادها،

¹ ابن ماجه، أبو عبد الله محمد بن يزيد، سنن ابن ماجه، ت: محمد فؤاد عبد الباقي، دار إحياء الكتب العربية، بيروت، بدون ط، ت، باب الأكتفاء، 1/ 633، برقم: 1968؛ والحاكم، أبو عبد الله محمد بن عبد الله بن محمد بن حمادويه، المستدرک علی الصحیحین، ت: مصطفى عطا، دار الكتب العلمية، بيروت، ط1، 1990م، باب أول فضائل أبي عبد الله الحسين، 3/ 194، برقم: 4820.

² ابن الأعرابي، أبو سعيد أحمد بن محمد بن زياد بن بشر، معجم ابن الأعرابي، ت: عبد المحسن الحسيني، دار ابن الجوزي، الرياض، ط1، 1997م، باب (ي)، 2/ 501، برقم: 973.

وتشجعهم على الخير، وتبعدهم عن الإفساد، وتُحذّره من مغبة المُحرمات والمُنكرات، لهذا فقد حمّل النبي- صلى الله عليه وسلم- الرجل مهمة سعادة الأسرة وحماية أفرادها من التشرد والانحراف باختيار المرأة التي تكون صالحة وتهتم بتنشئة أولادها على الدين والأخلاق والقيم النبيلة، عندما أوصى بذات الدين في قوله: «تنكح المرأة لأربع: لجمالها، ولدينها، فاظفر بذات الدين، تربت يداك»³، وحمّل أولياء أمور المرأة مهمة تزويجها ممن يرضون خلقه ودينه، حيث قال: «إذا جاءكم من ترضون دينه وخلقه فأنكحوه، إلا تفعلوا تكن فتنة في الأرض وفساد»⁴، حتى لا تقع المرأة الصالحة وأولادها في حوض دناسة خُلِقَ الرجل وقلة دينه، فبصلاح الرجل مع المرأة ذات الدين تكتمل بناء الأسرة وتتكافل جهودهم في تنشئة أبنائهم؛ فتتعمم الأطفال بالاستقرار والحياة الطيبة نتيجة حتمية لتوافق الوالدين وتكافلهم وتدينهم، وانحراف الأطفال وتشردهم هي أخرى نتيجة حتمية لسوء اختيار الوالدين لبعضهم البعض وعدم انسجامهم وتشاكسهم. وهذا السكن الروحي والنفسي الذي يخيم على الأسرة هو المقصد الشرعي من الزواج الذي دل عليه قوله تعالى: ﴿وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْتَكِرُونَ﴾ [الروم/12/03].

2. التعامل مع الطفل برفق وحب ورحمة والمقصد الشرعي منه

بيّنت السنة النبوية أن من أهم وسائل تربية الأولاد تربية صالحة، وإبعادهم عن الانحراف والتشرد، هي المعاملة الحسنة والكلمة الطيبة، والتعامل الجميل برفق وحب ورحمة، وخُلُق حسن، فعن أنس بن مالك- رضي الله عنه- قال: كان رسول الله- صلى الله عليه وسلم- أحسن ناس خُلُقاً، وقد كان لي أخ يقال له أبو عمير، وكان فطيماً، فكان إذا جاء رسول الله- صلى الله عليه وسلم- فرآه قال: «أبا عمير ما فعل النغير. قال: فكان يلعب به»⁵، بيّن النبي- صلى الله عليه وسلم- بأسلوب عملي كيفية التعامل مع الطفل وأهمية منحه العطف والرفق والرحمة والمداعبة البناءة، وإحاطته بالرعاية والاهتمام، وحرص على إشعار الطفل بذلك من خلال قوله وفعله، فعن أنس بن مالك- رضي الله عنه- قال: قال النبي- صلى الله عليه وسلم-: «ليس منا من لم يرحم صغيرنا ويوقر كبيرنا»⁶، ومن فعله صلى الله عليه وسلم ما رواه أبو هريرة- رضي الله عنه- قال: قبّل رسول الله- صلى الله عليه وسلم- الحسن بن علي وعنده الأقرع بن حابس التميمي، فقال الأقرع: إن لي عشرة من الولد ما قبلت منهم أحداً، فنظر إليه رسول الله- صلى الله عليه وسلم- ثم قال: «من لا يرحم لا يُرحم»⁷.

³ البخاري، أبو عبد الله محمد بن إسماعيل، صحيح البخاري، ت: محمد زهير، دار طوق النجاة، بيروت، ط1، 1422هـ؛ باب الأكل في الدين، 7/7، برقم: 5090؛ ومسلم، أبو الحسن مسلم بن الحجاج، صحيح مسلم، ت: محمد فؤاد عبد الباقي، دار إحياء التراث العربي، بيروت، بدون ط، ت، باب استحباب نكاح ذات الدين، 2/1086، برقم: 1466.

⁴ الترمذي، محمد بن عيسى بن سورة بن موسى، سنن الترمذي، ت: بشار معروف، دار الغرب الإسلامي، بيروت، بدون ط، 1998م، باب إذا جاءكم من ترضون دينه فزوجوه، 2/386، برقم: 1085.

⁵ البخاري، صحيح البخاري، باب الكنية للصبي، 8/45، برقم: 6203؛ ومسلم، صحيح مسلم، 3/1692، برقم: 2150.

⁶ أحمد، مسند الإمام أحمد، مسند عبد الله بن عمرو بن العاص، 11/345، برقم: 6733؛ والترمذي، سنن الترمذي، باب ما جاء في رحمة الصبيان، 3/385، برقم: 1919.

⁷ البخاري، صحيح مسلم، باب رحمة الولد وتقبيله ومعانفته، 8/7، برقم: 5997؛ ومسلم، صحيح مسلم، باب رحمته صلى الله عليه

فمن وسائل تجحب إلى الطفل مآزحته وملاعبته ومخاطبته كأن يُصغر اسمه، إذ كان النبي- صلى الله عليه وسلم- يُخاطب ربيته زينب بنت أم سلمة يلاعبها ويقول لها: «يا زوينب، يا زوينب» مراراً⁸. وكان يقول لأنس بن مالك: «يا بُنيَّ»⁹، ويقول: «يا ذا الأذنين»¹⁰، يمازحه بها ويتودد إليه. ومن ملاحظته- صلى الله عليه وسلم- الأطفال، ما رُوي أنه كان: «ليدلع لسانه للحسين بن علي، فيرى الصبي حمرة لسانه، فيبهش إليه»، أي يسرع إليه¹¹، وما روي عن يعلى العامري قال: «أنه خرج مع رسول الله- صلى الله عليه وسلم- إلى الطعام دُعوا إليه، فاستقبل رسول الله- صلى الله عليه وسلم- أمام القوم وحسين مع الغلمان يلعب، فأراد رسول الله- صلى الله عليه وسلم- أن يأخذه فطفق الصبي يفر هاهنا مرة، وها هنا مرة، فجعل رسول الله- صلى الله عليه وسلم- يضاحكه حتى أخذه، قال: فوضع إحدى يديه تحت قفاه، والأخرى تحت ذقنه، فوضع فاه على فيه يقبله»¹². دلت الأحاديث والأخبار السابقة من تعامل النبي- صلى الله عليه وسلم- مع الأطفال على أن إشعار الطفل بالحب والعطف والرحمة تُكسبه التخلُّق بمثل هذه الصفات مع الآخرين ويجعله متأخياً متألِّفاً، محباً لهم، فتكسبه شخصية متوازنة مستقيمة سوية، محبة للخير، ومُكرهةً للشر، بعيدة عن الانحراف والتشرد، أما التعامل معه بالشدة المفرطة فسوف تنمي في نفسه البغضاء والنفور من الآخرين، وستضيق به نفسه فيسعى إلى الإضرار بنفسه أو بغيره.

3. مراعاة الطفل وعدم إهماله والمقصد الشرعي منه

سن النبي- صلى الله عليه وسلم- مراعاة الطفل والاهتمام به من خلال مبادرته بالسلام؛ فعن أنس بن مالك- رضي الله عنه- قال: «أتى رسول الله - صلى الله عليه وسلم- على غلمانٍ يلعبون فسلم عليهم»¹³، وبالمسح على رأسه وإثارة انتباهه، يقول أنس بن مالك- رضي الله عنه-: «كان رسول الله- صلى الله عليه وسلم- يزور الأنصار، ويُسلم على صبيانهم ويمسح على رؤوسهم»¹⁴، وبالمسح على خد الطفل أو اعتناقه وتقبيله، فعن جابر بن سمرة قال: «صليت مع رسول الله - صلى الله عليه وسلم- صلاة الأولى، ثم خرج إلى أهله وخرجت معه، فاستقبله

8 وسلم الصبيان والعيال وتواضعه وفضل ذلك، 4/ 1808، برقم: 2318.

9 ضياء الدين المقدسي، أبو عبد الله محمد بن عبد الواحد، الأحاديث المختارة مما لم يخرجها البخاري ومسلم في صحيحهما، ت: عبد الملك دهيش، دار خضراء للطباعة، بيروت، ط3، 2000م، 5/ 109، برقم: 1732.

10 مسلم، صحيح مسلم، باب جواز قوله لغير ابنه: يا بني واستجابته للملاطفة، 3/ 1693، برقم: 2151.

11 أبو داود، سنن أبي داود، باب ما جاء المزاح، 4/ 301، برقم: 5002؛ والترمذي، سنن الترمذي، باب ما جاء في المزاح، 3/ 426، برقم: 1992.

12 الغري، أبو محمد الحسن بن مسعود بن محمد بن الفراء، شرح السنة، ت: شعيب الأرنؤوط ومحمد زهير الشاويش، المكتبة الإسلامي، دمشق، ط2، 1983م، باب المزاح، 13/ 180، برقم: 3603.

13 أحمد، مسند أحمد بن حنبل، مسند عمرو بن يعلى، 29/ 102، برقم: 17561؛ والحاكم، المستدرک علی الصحیحین، باب أول فضائل أبي عبد الله الحسين، 3/ 194، برقم: 4820.

14 أحمد، مسند أحمد بن حنبل، حديث أنس بن مالك، 20، برقم: 12724؛ وأبو داود، سنن أبي داود، باب في السلام على الصبيان، 4/ 352، برقم: 5202.

15 السنائي، أبو عبد الرحمن أحمد بن شعيب، السنن الكبرى، ت: حسن شلبي، مؤسسة الرسالة، بيروت، ط1، 2001م، أبناء الأنصار، 7/ 386، برقم: 8291؛ وابن حبان، أبو حاتم محمد بن حبان بن أحمد، صحيح ابن حبان، ت: شعيب الأرنؤوط، مؤسسة الرسالة، 1988م، باب ذكر ما يستحب للمرأة استعمال العطف على صغار أولاد آدم، 2/ 206، برقم: 459.

ولدان، فجعل يمسح خدي أحدهم واحداً واحداً. قال: وأما أنا فمسح خدي، قال: فوجدت ليدته برداً أو ريحاً كأنما أخرجها من جُؤنة عطار¹⁵. وإعطاء الهدايا والعطيات، فعن عائشة- رضي الله عنها- قالت: قَدِمْتُ على النبي- صلى الله عليه وسلم- جليّة من عند النجاشي، أهداها له، فيها خاتم من ذهب فيه فص حبشي، قالت: فأخذ رسول الله يعود ببعض أصابعه مُعرضاً عنه ثمّ دعا أمامه بنت أبي العاص ابنة ابنته زينب فقال: «تحلي بهذا يا بُنَيَّةُ»¹⁶. وبممازحته بأية حركة محببة، فقد وقف بين يدي رسول الله- صلى الله عليه وسلم- ذات مرة محمود بن الربيع، وهو ابن خمس سنين، فمَجَّ رسول الله في وجهه مُجَّةً من ماء من دلو يُمَازحه بها¹⁷. إن إشعار الطفل باهتمام والديه به ومراعاته وعدم إهماله يدخل السرور والفرحة في نفسه ويعطيه الحافز إلى تلقي النصائح والإرشادات منهم، والامتثال بها، ويزرع فيه الثقة والتفاعل الإيجابي، ويثير انتباهه فيلقي إليهم السمع جيداً، ويبعده ذلك عن الانحراف والتشرد والضلال.

4. الاهتمام بالطفل روحياً وعقلياً ومادياً والمقصد الشرعي منه

اهتمت السنة النبوية بالطفل روحياً وعقلياً ومادياً، من خلال إبراز قيمة الفضائل والطاعات، وتعليمه مبادئ الدين وتمرينه عليها، وإتباعه الأسوة الحسنة، وإعطائه حقه في اللعب والمرح والتعبير عن رأيه، وقضاء حاجاته المادية، وإنفاق عليه في حدود الاعتدال، وقد اتخذت السنة النبوية وسائل متعددة في سبيل ذلك منها: مخاطبة الطفل بأحب الأسماء إليه، فقد خاطب النبي- صلى الله عليه وسلم- أبا أنس بن مالك بيا: «أبا عمير»¹⁸، وإعانتة في إبراره لوالديه بقبول إحسانه والتجاوز عن إساءته، ففي حديث: «رحم الله والد أغان ولده على برّه. قالوا: كيف يا رسول الله؟ قال: يقبل إحسانه، ويتجاوز عن إساءته»¹⁹، والترحم به، فقد قال النبي- صلى الله عليه وسلم-: «ليس منا من لم يرحم صغيرنا»²⁰، وإكرامه وتحسين أده: «أكرموا أولادكم وأحسنوا أدبهم»²¹، وتقبيله والتودد إليه: «كان النبي- صلى الله عليه وسلم- يقبل الحسن والحسين»²²، وحمله ودعاء له، فعن عائشة- رضي الله عنها- قالت: «كان النبي- صلى الله عليه وسلم-

¹⁵ مسلم، صحيح مسلم، باب طيب رائحة النبي، 4/ 1814، برقم: 2329.

¹⁶ أحمد، أبو عبد الله أحمد بن محمد بن حنبل، مسند أحمد بن حنبل، ت: شعيب الأرنؤوط وعادل مرشد، مؤسسة الرسالة، بيروت، ط1، 2001م، حديث عائشة بنت الصديق، 41/ 373، برقم: 24880؛ وابن ماجه، سنن ابن ماجه، باب النهي عن خاتم الذهب، 2/ 1202، برقم: 3644؛ وأبو داود، سليمان بن الأشعث بن إسحاق، سنن أبي داود، ت: محمد محي عبد الحميد، المكتبة العصرية، بيروت، بدون ط، ت، 4/ 92، برقم: 4235.

¹⁷ البخاري، صحيح البخاري، باب متى يصح سماع الصغير، 1/ 26، برقم: 77.

¹⁸ البخاري، صحيح البخاري، باب الانبساط إلى الناس، 8/ 30، برقم: 6129؛ ومسلم، صحيح مسلم، 3/ 1692، برقم: 2150.

¹⁹ ابن وهب، أبو محمد عبد الله بن وهب بن مسلم، الجامع في الحديث، ت: مصطفى أبو الخير، دار ابن الجوزي، الرياض، ط1، 1995م، باب البر، 1/ 212، برقم: 138؛ وابن أبي شيبه، أبو بكر عبد الله بن محمد بن إبراهيم، المصنف في الأحاديث والآثار، ت: كمال الحوت، مكتبة الرشد، الرياض، ط1، 1409هـ، 5/ 219، برقم: 25215.

²⁰ أحمد، مسند الإمام أحمد، مسند عبد الله بن عمرو بن العاص، 11/ 345، برقم: 6733؛ والترمذي، سنن الترمذي، باب ما جاء في رحمة الصبيان، 3/ 385، برقم: 1919.

²¹ ابن ماجه، سنن ابن ماجه، باب بر الوالد، 2/ 1211، برقم: 3671.

²² أحمد، مسند أحمد بن حنبل، مسند عمرو بن يعلى، 29/ 102، برقم: 17561؛ والحاكم، المستدرک على الصحيحين، 3/ 194، برقم: 4820؛ وابن ماجه، سنن ابن ماجه، باب فضل الحسن والحسين، 1/ 101، برقم: 143؛ والترمذي، سنن الترمذي، مناقب أبي محمد الحسين، 6/ 123، برقم: 3775؛ و3/ 382، برقم: 1911.

وسلم- يؤتى بالصَّبيان فيدعوو لهم، ويحملهم»²³، ومؤانسته وملاعبته وملاطفته فعن عبد الله بن الحارث قال: «كان رسول الله- صلى الله عليه وسلم- يَصُفُّ عبد الله، وعبيد الله، وكثيراً بني العباس، ثم يقول: «من سبق إلي فله كذا وكذا» قال فيستبقون إليه فيقعون على ظهره وصدرة، فيقبلهم ويلتزمهم»²⁴، وتشجيعه، ففي حديث أن رسول الله- صلى الله عليه وسلم- قال عن الحسن بن علي: «إن ابني هذا سيد ولعل الله أن يصلح به بين فئتين عظيمتين من المسلمين»²⁵، وقضاء حاجاته المالية، ففي حديث: «خذي ما يكفيك ولدك بالمعروف»²⁶، وفي حديث قال لأمامه بنت زينب عندما أعطها خاتماً من ذهب: «تحلي بهذا يا بنية»²⁷. بهذه الوسائل التي أكدتها عليها السنة النبوية في التعامل مع الطفل، تساهم في بناء شخصية الطفل الروحية والعقلية والاجتماعية، وتصونه من الانحراف والإفساد والتشرد.

5. حض الطفل على الآداب الاجتماعية العامة والمقصد الشرعي منه

دعت السنة النبوية المطهرة الآباء إلى حض أولادهم على مكارم الأخلاق والآداب الاجتماعية العامة، واجتناب ما ينافيها، وتربيتهم عليها، كحضهم على إفشاء السلام، وغض البصر، وتجنب الكذب والخيانة، والغيبة والنميمة، ومراعاة آداب الطعام والشراب. فعن عمر بن سلمة قال: «كنت غلاماً في حجر رسول الله- صلى الله عليه وسلم-، وكانت يدي تطيش في الصَّحفة، فقال لي رسول الله- صلى الله عليه وسلم-: «يا غلام سَمِّ، وكُلْ بيمينك، وكُلْ مما يليك» فما زالت تلك طعمتي ذلك»²⁸، فقد أفاد الحديث أنه ينبغي على الوالدين أن يؤدب الصغار على كيفية الأكل والشرب وآدابهما، وقد سبق أن النبي- صلى الله عليه وسلم- كان يبدأ الصغار بالسلام²⁹؛ ليعلمهم إفشاء السلام، وعن ابن عباس- رضي الله عنه- قال: «كان الفضل بن عباس رديف النبي- صلى الله عليه وسلم-، فجاءت امرأة من خثعم، فجعل الفضل ينظر إليها، وتنظر إليه، فجعل النبي- صلى الله عليه وسلم- يصرف وجه الفضل إلى الشق الآخر»³⁰. في الحديث تنبيه من النبي- صلى الله عليه وسلم- للغلام بغض بصره عن المرأة الأجنبية، وعن أنس بن مالك- رضي الله عنه- قال: «أسرَّ إليَّ النبي- صلى الله عليه وسلم- سرّاً، فما أخبرت به أحداً بعده، ولقد سألتني أم سليم فما أخبرت بها»³¹، فقد تعلم أنس وهو صغير من النبي- صلى الله عليه وسلم- حفظ سر الآخرين وعدم

²³ أبو عوانة، يعقوب بن إسحاق الإسفراييني، ت: أحمد بن حسن الحارثي، المسند الصحيح المخرج على صحيح مسلم، الجامعة الإسلامية، السعودية، ط1، 2014م، 186 / 18، برقم: 10244.

²⁴ أحمد، مسند أحمد، حديث تمام بن العباس، 335 / 3، برقم: 18361.

²⁵ البخاري، صحيح البخاري، باب قول النبي للحسن بن علي، 186 / 3، برقم: 2704.

²⁶ البخاري، صحيح البخاري، باب إذا لم ينفق الرجل فللمرأة أن تأخذ بغير علمه، 65 / 7، برقم: 5364.

²⁷ أحمد، مسند أحمد بن حنبل، حديث عائشة بنت الصديق، 373 / 41، برقم: 24880؛ وابن ماجه، سنن ابن ماجه، باب النهي عن خاتم الذهب، 1202 / 2، برقم: 3644؛ وأبو داود، سنن أبي داود، 92 / 4، برقم: 4235.

²⁸ البخاري، صحيح البخاري، باب التسمية على الطعام والأكل باليمين، 68 / 7، برقم: 5376؛ ومسلم، صحيح مسلم، باب آداب الطعام والشراب وأحكامهما، 1599 / 3، برقم: 2022.

²⁹ أحمد، مسند أحمد بن حنبل، حديث أنس بن مالك، 20، برقم: 12724؛ وأبو داود، سنن أبي داود، باب في السلام على الصبيان، 352 / 4، برقم: 5202.

³⁰ البخاري، صحيح البخاري، باب حج المرأة عن الرجل، 18 / 3، برقم: 1855؛ ومسلم، صحيح مسلم، باب الحج عن العاجز لزمانة، 9773 / 2، برقم: 1334.

³¹ البخاري، صحيح البخاري، باب حفظ السر، 65 / 8، برقم: 6289.

إفشاءه، فقد روي أن أنس قال: «خدمتُ النبي- صلى الله عليه وسلم- عشر سنين فقال:» احفظ سري تكن مؤمناً»³²، فحفظ السر أمانة لا ينبغي كشفها. وعن عبد الله بن عامر- رضي الله عنه-، قال: «دعنتي أُمِّي يوماً ورسول الله- صلى الله عليه وسلم- قاعد في بيتنا فقالت: ها، تعال أعطيك، فقال لها رسول الله- صلى الله عليه وسلم-: «وما أردتِ أن تعطيه؟» قالت: أعطيه تمرأ، فقال لها رسول الله- صلى الله عليه وسلم-: «أما إنك لو لم تعطيه شيئاً كُتبت عليك كِذبة»³³، دل الحديث على نهْي أولياء الأمور الكذب على الصغار حتى لا يتعودوا عليه، ويقاس على الكذب كل تصرف ينافي الآداب المعاشرة العامة. يتبين لنا من هذه الأحاديث أن محافظة الطفل على الآداب الاجتماعية العامة وحضه عليها من قبل أولياء الأمور، وتنفيذه عن كل ما ينافيها؛ تُحسِّن من أخلاقه وتصرفاته، وتقوي فيه حبه للأخلاق الفاضلة، وتعلو فيه محبة روح الإخاء والمحبة والرحمة، فيتحصن عن جميع أسباب الانحراف والتشرد والفساد.

6. مصاحبته للأخيار والمقصد الشرعي منه

اهتمت السنة النبوية بالصحبة الصالحة، وأوجب على المسلم أن يختار لنفسه الرفقة الصالحة التي تعينه على فعل الخير، وتقوي فيه الهمة والعزيمة، والطفل أمانة في عنق والديه، وهو يميل بطبعه إلى رفيق يعلب معه، ولكن لقلته خبرته وصغره، لا يميز الرفيق الصالح من السيء، لذا على والديه اختيار رفيق صالح أمين صدوق له، وقد بيَّن النبي- صلى الله عليه وسلم- أهمية مراقبة المجلس الصالح، وحذَّر من رفيق السوء فقال: «مثل المجلس الصالح والمجلس السوء، كمثل صاحب المسك وكبير الحداد، لا يعدمك من صاحب المسك إما تشتريه، أو تجد ريحه، وكبير الحداد يحرق بدنك، أو ثوبك، أو تجد منه ريحاً خبيثة»³⁴، فالجليس الصالح ورفيق الصالح كحامل المسك إن لم تتزود منه أو يعطك شيء منه؛ فإنك ستجد منه رائحة طيبة، وأما جليس ورفيق السوء مثل نافخ الكير فهو إما أن يحرق ثيابك، وإما أن تصيب ثيابك السواد، فإن لم يصبك ذلك فسوف تشم منه رائحة سيئة، وقال عليه الصلاة والسلام: «المرء على دين خليله فلينظر أحدكم من يخال»³⁵، فالإنسان يكتسب صفات خليله وطباعه وأخلاقه، لذا جاء التوجيه النبوي بعدم مصاحبة غير المؤمن، فقال: «لا تصاحب إلا مؤمناً، ولا يأكل طعامك إلا تقي»³⁶، فمصاحبة الطفل للأخيار تورثه في المستقبل الهداية إلى طريق الخير، وإلى إصلاح حاله، وإعانتة على الطاعات والمسارعة إليها، وتبعده عن المعاصي والذنوب، والترفع عن الفساد والانحراف، في حين أن مصاحبة الطفل للرفيق السوء يدعوه إلى الكسل عن فعل الطاعات، وترك الواجبات، وتدني همته، وفساده وانحرافه.

³² الحديث أخرجه أبو يعلى والخراطي وفيه علي بن زيد وهو صدوق كثير الأوهام وقد أخرجه أصله الترمذي وحسنه: قاله ابن حجر، أبو الفضل أحمد بن علي بن حجر، فتح الباري شرح صحيح البخاري، ت: محمد فؤاد عبد الباقي، دار المعرفة، بيروت، بدون ط، 1379، 82 / 11.

³³ أحمد، مسند أحمد، حديث عبد الله بن عامر، 470 / 24، برقم: 15702؛ وأبو داود، سنن أبي داود، باب في التشديد في الكذب، 298 / 4، برقم: 4991.

³⁴ البخاري، صحيح البخاري، باب في العطاء وبيع المسك، 63 / 3، برقم: 2101؛ ومسلم، صحيح مسلم، باب استحباب مجالسة الصالحين، 2026 / 4، برقم: 2628.

³⁵ أحمد، مسند أحمد، مسند أبي هريرة، 398 / 13، برقم: 8028؛ والحاكم، المستدرک علی الصحیحین، 188 / 4، برقم: 7319.

³⁶ أبو داود، سنن أبي داود، باب من يؤمر أن يجالس، 259 / 4، برقم: 4832؛ والترمذي، سنن الترمذي، باب ما جاء في صحبة المؤمن، 178 / 4، برقم: 2395.

7. التعامل مع الطفل بالعدل والمساواة مع بقية أفراد الأسرة والمقصد الشرعي منه

العدل والمساواة من الفضائل التي أكدت على أهميتها الشرعية الإسلامية، وهما من أسس التي تقوم عليها نظام تربية الطفل في الأسرة، من خلال الموازنة بين الحقوق والواجبات؛ فهم جميعاً متساوون في الحقوق، ويعملون معاً للنهوض بهذه الأسرة، لهذا يجب على الوالدين التساوي بينهم، في جميع التصرفات والأحوال، لذلك ربط النبي - صلى الله عليه وسلم - العدل بين الأبناء ببرهم وطاعتهم لوالديهم، فقال: «اعدلوا بين أولادكم في النحل، كما تحبون أن يعدلوا بينكم في البر واللطف»³⁷، وقد أكد النبي - صلى الله عليه وسلم - على هذا العدل مرراً وتكراراً بقوله: «اعدلوا بين أبنائكم، اعدلوا بين أبنائكم، اعدلوا بين أبنائكم»³⁸، فالاهتمام بأحد الأولاد وتفريه، وإهمال الآخرين وإبعادهم سواء في المعاملة الطيبة أو في الأخذ والإعطاء من أهم أسباب الحسد والبغض والنفور بينهم، لذلك اعتبره النبي - صلى الله عليه وسلم - من الظلم والجور، ففي حديث النعمان بن بشير - رضي الله عنهما - قال: سألت أمي أبي بعض الموهبة لي من ماله، ثم بدا له فوهبها لي، فقالت: لا أرضى حتى تشهد النبي - صلى الله عليه وسلم -، فأخذ بيدي وأن غلام، فأتى بي النبي - صلى الله عليه وسلم -، فقال: إن أمه بنت راحة سألتني بعض الموهبة لهذا، قال النبي - صلى الله عليه وسلم -: «ألك ولد سواه»، قال: نعم، قال: «لا تشهدني على جور»³⁹، لقد حذر النبي - صلى الله عليه وسلم - أصحابه من عدم المساواة بين الأبناء، فقد روى ابن أبي الدنيا عن الحسن قال: بينا رسول الله - صلى الله عليه وسلم - يحدث أصحابه إذ جاء صبي حتى انتهى إلى أبيه، في ناحية القوم، فمسح رأسه وأقعده على فخذه اليمنى، قال: فلبث قليلاً، فجاءت ابنة له حتى انتهت إليه، فمسح رأسها وأقعدها في الأرض، فقال رسول الله - صلى الله عليه وسلم -: «فهلأ على فخذك الأخرى»، فحملها على فخذه الأخرى، فقال صلى الله عليه وسلم: «الآن عدلت»⁴⁰، فيه تأكيد على المساواة بين الأبناء في جميع الأحوال والتصرفات؛ لأن إشاعة العدل والمساواة بين أفراد الأسرة الواحدة تشيع في نفوسهم الطمأنينة والرضا، بينما عدم العدل والمساواة بينهم فيمزق الأسرة وتحفي في قلوبهم أسباب الحسد والبغض والنفور، وهي منشأ الانحرافات والتشرد والخروج عن طريق الصواب.

8. تربية الطفل تربية صالحة والمقصد الشرعي منه

1.8. تربية الطفل على العقيدة الصحيحة

تربية الطفل على العقيدة السليمة تحمي الطفل من الانحراف، فالعقيدة الفاسدة تحمل في طياتها أسباب الانحراف، والطفل في المراحل الأولى من حياته كالصفحة البيضاء التي لم تُكتب

37 ابن حبان، صحيح ابن حبان، ذكر خبر ثان يصرح الإيثار بين الأولاد غير جائز في النحل، 11/ 502، برقم: 5103.

38 أحمد، مسند أحمد، حديث نعمان بن بشير، 30/ 373، برقم: 18422؛ وأبو داود، سنن أبي داود، باب في الرجل يفضل بعض ولده على بعض في النحل، 5/ 403، برقم: 3544.

39 البخاري، صحيح البخاري، باب لا يشهد على شهادة جور إذا شهد، 3/ 171، برقم: 2650؛ ومسلم، صحيح مسلم، باب كراهية تفضيل بعض الأولاد في العبة، 3/ 1243، برقم: 1623.

40 ابن أبي الدنيا، أبو بكر عبد الله بن محمد بن عبيد، العيال، ت: نجم خلف، دار ابن القيم، الدمام، السعودية، ط1، 1990م، 1/ 173، برقم: 36.

عليها شيء، فإذا نشأ على شيء شاب عليه، لذلك اهتم النبي - صلى الله عليه وسلم- بتعليم صغار الصحابة- رضوان الله عليهم- أمور العقيدة، وتنشئتهم عليها، فعن جندب بن عبد الله- رضي الله عنه- قال: «كنا مع النبي - صلى الله عليه وسلم- ونحن فتيان حزاورة، فتعلمنا الإيمان قبل أن نتعلم القرآن، ثم تعلمنا القرآن فزدنا به إيماناً»⁴¹؛ لذا أمر رسول الله- صلى الله عليه وسلم- بأن يفتح على الصبي أول ما يفتح عليه كلمة التوحيد، فقال: «افتحوا على صبيانكم أول كلمة بلا إله إلا الله، ولقنوهم عند الموت لا إله إلا الله»⁴²، وقال: «إذا أفصح أولادكم، فعلموهم لا إله إلا الله»⁴³؛ وهذا يكسب الطفل الطمأنينة والراحة في حياته، فينشرح صدره وترضى نفسه، ويتحرر من عبودية أهواءه وشهواته، ويُسلم أمره إلى الله تعالى، فيرضى عما قدر الله له، ويقتنع بما قسم الله له، فلا يُذل نفسه لغير خالقه ومعبوده، فيتعد عن الشرور والانحرافات.

2.8. تربية الطفل على العبادة

أمر رسول الله- صلى الله عليه وسلم- الأب المسلم أن يعلم طفله العبادة ويُرغبه فيها، فقد جاء في الحديث: «مروا أولادكم بالصلاة وهم أبناء سبع سنين، واضربوهم عليها وهم أبناء عشر، وفرقوا بينهم في المضاجع»⁴⁴، حتى يتعود الطفل على أداء الصلاة بعد سن البلوغ، فالصلاة تنهى عن الفحشاء والمنكر، والصوم جُنَّةٌ تقوي في صاحبها التقوى والصبر، والزكاة تُطهر نفس المزكي من الشح والبخل وتوثق رابطة الإخوة فيما بينه وبين المسلمين، والحج تورث التقوى والصبر على مشاق الحياة، ومن وسائل التي استعملها النبي- صلى الله عليه وسلم- لتحبب الأطفال بالعبادات وتعويدهم عليها إحضارهم أماكن العبادة، كحضورهم المسجد، فقد روى أن النبي- صلى الله عليه وسلم-: «كان يُصلي بالناس فجاءه الحسين فركب عنقه وهو ساجد»⁴⁵. وحضور الحج وأماكن النسك، فعن ابن عباس قال: قدمنا رسول الله- صلى الله عليه وسلم- ليلة المزدلفة أُعْثِمَةَ بَنِي عَبْدِ الْمُطَّلِبِ، عَلَى حُمْرَاتٍ، فَجَعَلَ يَلْطَخُ أَفْخَادَنَا، وَيَقُولُ: «أُنْبِيِّي لَا تَرْمُوا الْجُمْرَةَ حَتَّى تَطْلُعَ الشَّمْسُ»⁴⁶، وفي حديث أن امرأة سألت رسول الله- صلى الله عليه وسلم- ومعهها صبي فقالت: ألهذا حج؟ قال رسول الله: «نعم ولك أجر»⁴⁷، دلت هذه الأحاديث النبوية على أهمية تربية الطفل على العبادات الصلاة والزكاة والصوم والحج ومشاهدته لها ومشاركته إياها حتى يألف العبادة ويتعود عليها؛ فيتطهر قلبه من الآثام، وتنمو جذوة الإيمان في فؤاده، فتتهفو نفسه إلى فعل الخير، وتخبو الرغبة في الشر والفساد، فيحميه ذلك من التشرد والانحراف.

41 ابن ماجه، سنن ابن ماجه، باب في الإيمان، 23 / 1، رقم: 61.

42 البيهقي، شعب الإيمان، حقوق الأَوْلَاد والأهلين، 128 / 11، رقم: 8282.

43 ابن السني، أحمد بن محمد بن إسحاق بن إبراهيم، عمل اليوم والليلة سلوك النبي مع ربه عز وجل ومعاشرته مع العباد، ت: كوثر البرني، دار القبلة، جدة، بدون ط، ت، باب ما يلحق الصبي إذا أفصح بالكلام، 373 / 1، رقم: 423.

44 أبو داود، سنن أبي داود، باب متى يؤمر الغلام بالصلاة، 133 / 1، رقم: 495.

45 أحمد، مسند أحمد بن حنبل، حديث شداد بن الهاد، 419 / 25، رقم: 16033.

46 أحمد، مسند أحمد، حديث عبد الله بن العباس، 504 / 3، رقم: 2082؛ وأبو داود، سنن أبي داود، باب التعجيل من جمع، 194 / 2، رقم: 1940.

47 مسلم، صحيح مسلم، باب صحة حج الصبي، 974 / 2، رقم: 1336.

3.8. تربية الطفل على الأخلاق الفاضلة

دعت السنة النبوية الآباء إلى تأديب أبنائهم على مكارم الأخلاق، وجعلها من أهم حقوق الولد على والديه، فقد جاء عن ابن عباس- رضي الله عنه- قال: قالوا: يا رسول الله قد علمنا ما حق الوالد فما حق الولد؟ قال: «أن يحسن اسمه ويحسن أدبه»⁴⁸. وقال: «أكرموا أولادكم وأحسنوا أدبهم»⁴⁹ فالآباء والأمهات هم المسؤولون عن سلامة دين الطفل واستقامته وصدقه وأمانته، وعن سوء أخلاقه وانحرافه وكذبه وخيانتة؛ لأن «المولد أول ما يولد على الفطرة، فأبواه يهودانه أو ينصرانه، أو يمجسانه»⁵⁰، فسلامة فطرته وعقيدته وبقائها على سجيته أو انحرافها وفسادها من توجهات الوالدين وتربيتهما، لهذا أكد رسول الله- صلى الله عليه وسلم- على أن من أفضل النحل التي يهبها الوالد ولده حسن تربيته على الأخلاق الحسنة، ففي الحديث: «ما نحل والد ولداً أفضل من أدب حسن»⁵¹، وقال: «والله لأن يؤدب الرجل ولده، خير له من أن يتصدق كل يوم بنصف صاع»⁵². ومقصد الشرع الحنيف من صلاح الأولاد وتربيتهم على الأخلاق الفاضلة هو تعميم الخير في المجتمع وصلاحه، فإذا صلح الولد صلح ولد الولد، وأسرته ومجتمعه.

9. تحصين الطفل بالدعاء والمقصد الشرعي منه

تحصين الطفل بالدعاء مما أكدت عليه السنة النبوية، من خلال تعويد الطفل بالمعوذات وقراءة القرآن عليه، وترقيته بها، والدعاء له وتعليمه إياها، ففي حديث ابن عباس- رضي الله عنه- قال: كان النبي يعوذ الحسن والحسين، ويقول: «إن أباكما كان يعوذ إبراهيم بها إسمايل وإسحاق. أعوذ بكلمات الله التامة، من كل شيطان وهامة، ومن كل عين لامة»⁵³. ويقول عبد الله بن مسعود في المعوذتين: «كان يرى رسول الله- صلى الله عليه وسلم- يعوذ بهما الحسن والحسين»⁵⁴، ودعاء النبي- صلى الله عليه وسلم- لأنس بن مالك وهو صغير فقال: «اللهم أكثر ماله وولده وبارك له فيه»⁵⁵.

لقد حفظت لنا السنة النبوية الكثير من الأدعية التي علمها النبي- صلى الله عليه وسلم- صغار الصحابة ليحفظوها، ويدعون بها، فعن ابن عباس- رضي الله عنه- قال: كان رسول

48 البزار، مسند البزار، مسند أبي حمزة أنس بن مالك، 15/ 176، برقم: 8540؛ والبيهقي، شعب الإيمان، باب حقوق الأولاد والأهلين، 132/ 11، برقم: 8291.

49 ابن ماجه، سنن ابن ماجه، باب بر الوالد والإحسان إلى البنات، 2/ 1211، برقم: 3671.

50 البخاري، صحيح البخاري، باب إذا أسلم الصبي فمات، 2/ 94، برقم: 1358؛ ومسلم، صحيح مسلم، باب معنى كل مولود يولد على الفطرة، 4/ 2047، برقم: 2658.

51 أحمد، مسند أحمد بن حنبل، حديث جد أيوب بن موسى، 27/ 265، برقم: 16710؛ والترمذي، سنن الترمذي، باب ما جاء في أدب الولد، 3/ 402، برقم: 1952؛ والحاكم، المستدرک علی الصحیحین، كتاب الأدب، 4/ 292، برقم: 7679.

52 أحمد، مسند أحمد، حديث جابر بن سمرة، 34/ 459، برقم: 20901؛ والحاكم، المستدرک علی الصحیحین، كتاب الأدب، 4/ 292، برقم: 7680.

53 البخاري، صحيح البخاري، باب، 4/ 147، برقم: 3371.

54 أحمد، مسند أحمد، حديث زر بن حبیش، 35/ 118، برقم: 21189.

55 البخاري، صحيح البخاري، باب دعوة النبي لخادمه بطول العمر، 8/ 75، برقم: 6344؛ ومسلم، صحيح مسلم، باب من فضائل أنس بن مالك، 4/ 1928؛ 2480.

الله- صلى الله عليه وسلم- يعلمنا هذا الدعاء كما يعلمنا السورة من القرآن: «اللهم إني أعوذ بك من عذاب جهنم، وأعوذ بك من عذاب القبر، وأعوذ بك من فتنة المسيح الدجال، وأعوذ بك من فتنة المحيا والممات»⁵⁶. ويقول الحسن بن علي- رضي الله عنه: علمني رسول الله- صلى الله عليه وسلم- كلمات أقولهن في الوتر: «اللهم اهدني فيمن هديت، وعافني فيمن عافيت...»⁵⁷. ويقول عبد الله بن عمرو- رضي الله عنه-: كان رسول الله- صلى الله عليه وسلم- يعلمنا، يقول: «اللهم فاطر السماوات والأرض، عالم الغيب والشهادة...»⁵⁸. إن الدعاء للطفل له مقصد وغاية عظيمة؛ لما للدعاء من أثر عظيم على النفس وصلاحتها واستقامتها، فهو دواء ناجع لما تعانيه النفس من كرب وهموم ومصاعب، ولأثره في سكون النفس وطمأنيتها وشعورها بالراحة والاستقرار.

01. غرس واعظ الله في قلب الطفل والمقصد الشرعي منه

واعظ الله في القلب هو ذلك الحارس والرقيب المستور في نفس المؤمن يحمله على فعل الخير وينهاه عن فعل الشر. إن إحياء هذا الواعظ في نفس الطفل هي نتيجة وثمره لكل ما مرَّ من خطوات التربية التي يتلاقها من والديه ومربييه حسب ما رسمت لنا السنة النبوية المطهرة، فقد ألقى النبي- صلى الله عليه وسلم- كلمات في سمع ابن عمه عبد الله بن عباس وهو صغير غدت روحه ونفسه واشبعها بالموعظة ونمت فيه هذا الواعظ عندما قال: «يا غلام، إني أعلمك كلمات، احفظ الله يحفظك، احفظ الله تجده تجاهك، وإذا سألت فاسأل الله، وإذا استعنت فاستعن بالله، وأعلم أن الأمة لو اجتمعت على أن ينفعوك بشيء لم ينفعوك إلا بشيء قد كتبه الله لك، ولو اجتمعت على أن يضروك بشيء لم يضروك إلا بشيء قد كتبه الله عليك، رفعت الأقلام وجفت الصحف»⁵⁹. إن تفهم الطفل أن الله هو حافظه وهو الذي يعطي ويمنع وينفع ويضر وحده، وأن الاستعانة الحقيقية بكل أمر من أمره بالله، وأن الحفظ من كل سوء أو شر بيده وحده، فلسوف يحاسب نفسه في كل حركاته وسكنات، قبل مباشرتها.

ومن الأساليب التي سنّها النبي- صلى الله عليه وسلم- لإحياء واعظ الله في قلب الطفل رؤيته القدوة الحسنة، فعن ابن عباس قال: «بت عند خالتي- ميمونة- فقام النبي- صلى الله عليه وسلم- يصلي من الليل، فقممت أصلي معه، فقممت عن يساره، فأخذ برأسي فأقامني عن يمينه»⁶⁰، فرؤية الطفل للقدوة صالحة مما ينمي فيه محبة الله تعالى والرغبة في التقرب منه بالأعمال الصالحة، وهكذا معرفته قيمة الأخلاق الفاضلة من الصدق والأمانة والتواضع وحب الآخرين، ومبادئ الدين والعقيدة كقراءة القرآن والصيام وذكر الله تعالى، ووجود ملائكة حافظين لأعماله. إن واعظ الله في قلب الطفل يحمله في العاجل أو الآجل على الإقبال على الخير

⁵⁶ أبو داود، سنن أبي داود، باب ما يقول بعد التشهد، 1/ 259، برقم: 984؛ والترمذي، سنن الترمذي، باب، 5/ 402، برقم: 3494.

⁵⁷ أبو داود، سنن أبي داود، باب القنوت في الوتر، 2/ 63، برقم: 1425؛ وابن ماجه، سنن ابن ماجه، باب ما جاء في القنوت في الوتر، 2/ 252، برقم: 1178؛ والترمذي، سنن الترمذي، باب ما جاء في القنوت في الوتر، 328، 464.

⁵⁸ أحمد، مسند أحمد، حديث عبد الله بن عمرو بن العاص، 11/ 171، برقم: 6597؛ والترمذي، سنن الترمذي، باب، 5/ 542، برقم: 3529.

⁵⁹ أحمد، مسند أحمد، حديث عبد الله بن عباس، 4/ 487، برقم: 2763؛ والترمذي، سنن الترمذي، باب، 4/ 248، برقم: 2516.

⁶⁰ البخاري، صحيح البخاري، باب إذا لم ينو الإمام أن يؤم، 1/ 141، برقم: 699.

والطاعات وترك الشر والمعاصي والإثم والفجور، فيكون سبباً عظيماً لبعده عن الانحراف والتشرد وأسبابهما.

11. تهريب الطفل عند الحاجة والمقصد الشرعي منه

إن هذه الخطوة هي آخر الخطوات التي تُستعمل في إبعاد الطفل عن سبيل الانحراف والتشرد، ولا يمكن استعمالها إلا بعد استنفاد جميع الوسائل والأساليب السابقة مع الطفل، فيستعمل التهريب كأخر علاج لتقويم الطفل وردعه، وبحسب حاله وحجم خطأه، فلا ينتقل إلى الضرب مثلاً وهو يرى أن التوبيخ يردعه، «فلا يرتقي لمرتبة من مراتب التأديب وهو يرى ما دونها كافياً»⁶¹، يقول عز بن عبد السلام: «ومهما حصل التأديب بالأخف من الأفعال والأقوال والحس والاعتقاد، لم يعدل إلى الأغلظ إذ هو مفسدة لا فائدة فيه، لحصول الغرض بما دونه»⁶²، فالترغيب إن لم يجد منه نفع انتقل إلى التهريب الذي يشمل التأنيب والتوبيخ والتخويف والتهديد قبل الضرب، فقد اتفق الفقهاء على جواز ضرب الولد تأديباً له وإصلاحاً، ضمن ضوابط وشروط فصلوها في ذلك⁶³، ودل على ذلك أحاديث من سنة المصطفى - صلى الله عليه وسلم - تجيز ضرب الولد للتأديب عند الحاجة، منها حديث: «مروا أولادكم بالصلاة وهم أبناء سبع سنين، واضربوهم عليها وهم أبناء عشر، وفرقوا بينهم في المضاجع»⁶⁴، ومن ذلك قول رسول الله - صلى الله عليه وسلم -: «علقوا السوط حيث يراه أهل البيت فإنه أدب لهم»⁶⁵، إن أمر النبي - صلى الله عليه وسلم - ضرب الولد لتركه الصلاة عند وصوله العاشرة من عمره - ويقاس عليه كل انحراف لا يمكن ردعه عنها إلا بالعقاب - إنما يلجأ إلى ذلك عند فشل كل أساليب الترغيب، فإن باءت المحاولات بالفشل، وبعد التهريب المعنوي كإعراض عن الولد وهجره وذمه وتوبيخه وتخويفه وتهديده، يلجأ إلى الضرب غير المبرح وبضوابط معينة المذكورة في الكتب المطولات، وقد يحتاج الأمر إلى استعمال كلمات قاسية من جنس الجريمة، فقد ذكر أن عبد الله بن بسر المازني الصحابي - رضي الله عنه - قال: «بعثتني أمي إلى رسول الله - صلى الله عليه وسلم - بقطف من عنب، فأكلته، فقالت أمي لرسول الله - صلى الله عليه وسلم - هل أتاك عبد الله بقطف؟ قال: «لا» فجعل رسول الله - صلى الله عليه وسلم - إذا رأيته قال: «عُدْرُ عُدْرُ»⁶⁶، وكذلك لا بد من بيان سبب التوبيخ عند التهريب، عن أبي هريرة - رضي الله عنه - قال: أخذ الحسن بن علي - رضي الله عنهما - تمر من الصدقة، فجعلها في فيه،

⁶¹ الألباني، محمد بن محمد، رسالة في رياضة الصبيان وتعليمهم وتأديبهم، ت: وليد العلي، دار البشائر الإسلامية، بيروت، ط1/ 2011م، ص40.

⁶² عز الدين عبد السلام، أبو محمد عبد العزيز بن عبد السلام بن أبي القاسم، قواعد الأحكام في مصالح الأنام، ت: طه سعد، مكتبة الكليات الأزهرية، القاهرة، 1991م، 2/ 88.

⁶³ وزارة الأوقاف والشؤون الإسلامية، الموسوعة الفقهية الكويتية، وزارة الأوقاف، الكويت، ط2، 1427هـ، 45/ 170.

⁶⁴ أبو داود، سنن أبي داود، باب متى يؤمر الغلام بالصلاة، 1/ 133، رقم: 495.

⁶⁵ الطبراني، أبو القاسم سليمان بن أحمد بن أيوب بن مطير، المعجم الكبير، ت: حمدي عبد المجيد، مكتبة ابن تيمية، القاهرة، ط2، 1994م، حديث علي بن عبد الله بن عباس، 10/ 284، رقم: 10671؛ وعبد الرزاق، أبو بكر عبد الرزاق بن همام بن نافع، المصنف، ت: حبيب الرحمن الأعظمي، المكتب الإسلامي، بيروت، ط2، 1203هـ، باب ضرب النساء والخدم، 9/ 447، رقم: 17963.

⁶⁶ الهيثمي، أبو الحسن علي بن أبي بكر بن سليمان، مجمع الزوائد ومنبع الفوائد، ت: حسام الدين القدسي، مكتبة القدسي، القاهرة، بدون ط، 1994م، باب الهدية، 4/ 147، رقم: 6725.

فقال النبي- صلى الله عليه وسلم:- «كخ، كخ، ارم بها، أما علمت أنا لا نأكل الصدقة؟»⁶⁷. إذن ترهيب الطفل هو آخر ما يلجأ إليه الوالدان أو المربي من الأساليب التي يصونونه بها من الانحراف والتشرد، وعند استنفاد جميع وسائل الترغيب؛ لما للعنف من نتائج سيئة على الطفل ومستقبله، أما ما أجزى من أساليب الترغيب فالمقصد الشرعي منها أن يشعر الطفل بحجم الجريمة أو الخطأ الذي يرتكبه وشناعتها، فيتردع عنها ويتعد عن الانحراف والفساد.

خاتمة

بعد البحث والدراسة في منهج النبي- صلى الله عليه وسلم- في التعامل مع الأطفال والأساليب والوسائل التي استعملها في صيانة الطفل من الانحراف والتشرد، فقد توصل البحث إلى النتائج التالية:

1. في السنة النبي- صلى الله عليه وسلم- وسيرته هناك منهج تربوي متكامل في التعامل مع الطفل، له أساليبه ووسائله الخاصة.
2. الغاية والمقصد من اهتمام النبي- صلى الله عليه وسلم- بالطفل هو جعله إنساناً صالحاً في مجتمعه، وتبعده عن السوء وتحفظه من الشر.
3. من أهم الوسائل النبوية في حماية الطفل من الانحراف والتشرد ومقصد الشرعي منها:
 - a. اختيار الأم الصالحة؛ فتكافل الأسري بين الرجل والمرأة ينعم في ظلالة الأطفال بالاستقرار والحياة الطيبة، وتبعدهم عن الانحراف والتشرد.
 - b. التعامل مع الطفل برفق وحب ورحمة؛ تكسبه التخلق بهذه الصفات، ويجعله محباً للآخرين، مستقيماً في سلوكه وتصرفاته.
 - c. مراعاة الطفل وعدم إهماله؛ يدخل في نفسه الفرحة والسرور، والثقة والتفاعل الإيجابي، فيتمثل بالنصائح والإرشادات، فيبعده ذلك عن الانحراف والتشرد.
 - d. الاهتمام بالطفل روحياً وعقلياً ومادياً؛ تساهم في بناء شخصية الطفل الروحية والعقلية والاجتماعية، وتصونه من الانحراف والإفساد.
 - e. حض الطفل على آداب الاجتماعية العامة؛ تُحسِّن أخلاقه وتصرفاته، فيحب الخير ويكره الشر.
 - f. مصاحبة الطفل للأخيار؛ تورثه الهداية إلى طرق الخير، وتبعده عن الذنوب، فيترفع عن الفساد والانحراف.
 - g. التعامل مع الطفل بالعدل والمساواة مع بقية أفراد الأسرة؛ تثمر في نفسه الطمأنينة والرضا.
 - h. تربية الطفل على العقيدة الصحيحة والعبادة والأخلاق الفاضلة؛ تحرره من عبودية أهواءه وشهوته، ويرضى بما قسم الله له؛ فلا يذل نفسه لغير خالقه، ويتعد عن الشرور والانحرافات.

⁶⁷ البخاري، صحيح البخاري، باب ما يذكر في الصدقة للنبي صلى الله عليه وسلم، 2/ 127، برقم: 1491؛ ومسلم، صحيح مسلم، باب تحريم الزكاة على رسول الله، 2/ 751، برقم: 1069.

- i.** تحصين الطفل بالدعاء؛ دواء ناجع للنفس من كل الكروب والهموم والمصاعب.
- j.** غرس واعظ الله في قلب الطفل؛ يحمله على الإقبال إلى الخير وترك الإثم والشور، فيكون سبباً عظيماً لإبعاده عن الانحراف والتشرد وأسبابهما.
- k.** ترهيب الطفل عند الحاجة وعند استنفاد جميع الوسائل السابقة، وبشروطه وضوابطه، يشعر الطفل بحجم الجريمة التي يرتكبها، فيتردد عن الانحراف والفساد.
- وأخيراً نشكر الجهود التي تقوم بها الجمهورية التركية ممثلة برئاسة الشؤون الدينية والمؤسسات التابعة لها لإقامة مثل هذه الندوات والمؤتمرات العلمية، لربط المسلمين بدينهم ونيهم محمد- صلى الله عليه وسلم-، والحمد لله أولاً وآخراً.

المصادر والمراجع

- ابن أبي الدنيا، أبو بكر عبد الله بن محمد بن عبيد، العيال، ت: نجم خلف، دار ابن القيم، الدمام، السعودية، ط1، 0991م.
- ابن أبي شيبة، أبو بكر عبد الله بن محمد بن إبراهيم، المصنف في الأحاديث والآثار، ت: كمال الحوت، مكتبة الرشد، الرياض، ط1، 9041هـ.
- ابن أثير، أبو السعادات المبارك بن محمد بن محمد، النهاية في غريب الحديث والأثر، ت: طاهر الزاوي ومحمود الطناحي، المكتبة العلمية، بيروت، بدون ط، 9791م.
- ابن حبان، أبو حاتم محمد بن حبان بن أحمد، صحيح ابن حبان، ت: شعيب الأرنؤوط، مؤسسة الرسالة، 8891م.
- ابن حجر، أبو الفضل أحمد بن علي بن حجر، فتح الباري شرح صحيح البخاري، ت: محمد فؤاد عبد الباقي، دار المعرفة، بيروت، بدون ط، 9731هـ.
- ابن ماجه، أبو عبد الله محمد بن يزيد، سنن ابن ماجه، ت: محمد فؤاد عبد الباقي، دار إحياء الكتب العربية، بيروت، بدون ط، ت.
- ابن وهب، أبو محمد عبد الله بن وهب بن مسلم، الجامع في الحديث، ت: مصطفى أبو الخير، دار ابن الجوزي، الرياض، ط1، 5991م.
- أبو داود، سليمان بن الأشعث بن إسحاق، سنن أبي داود، ت: محمد محي عبد الحميد، المكتبة العصرية، بيروت، بدون ط، ت.
- أبو عوانة، يعقوب بن إسحاق الإسفراييني، المسند الصحيح المخرج على صحيح مسلم، ت: أحمد بن حسن الحارثي، الجامعة الإسلامية، السعودية، ط1، 4102م.
- أحمد، أبو عبد الله أحمد بن محمد بن حنبل، مسند أحمد بن حنبل، ت: شعيب الأرنؤوط وعادل مرشد، مؤسسة الرسالة، بيروت، ط1، 1002م.
- الأنبائي، محمد بن محمد، رسالة في رياضة الصبيان وتعليمهم وتأديبهم، ت: وليد العلي، دار البشائر الإسلامية، بيروت، ط1/1102م.
- البخاري، أبو عبد الله محمد بن إسماعيل، صحيح البخاري، ت: محمد زهير، دار طوق النجاة، بيروت، ط1، 2241هـ.
- البيزار، أبو بكر أحمد بن عمرو بن عبد الخالق، مسند البيزار، ت: عادل بن سعد، مكتبة العلوم والحكم، المدينة المنورة، ط1، 9002م.
- البيهقي، أبو بكر أحمد بن الحسين بن علي بن موسى، شعب الإيمان، ت: عبد العلي حامد، مكتبة الرشد، بومباي، الهند، ط1/3002م.
- الترمذي، محمد بن عيسى بن سورة بن موسى، سنن الترمذي، ت: بشار معروف، دار الغرب الإسلامي، بيروت، بدون ط، 8991م.
- الحاكم، أبو عبد الله محمد بن عبد الله بن محمد بن حمدويه، المستدرک على الصحيحين، ت: مصطفى عطا، دار الكتب العلمية، بيروت، ط1، 0991م.

- الصنعاني، أبو إبراهيم محمد بن إسماعيل بن صلاح، التنوير شرح الجامع الصغير، ت: محمد إبراهيم، مكتبة دار السلام، الرياض، ط1، 1102م.
- الطبراني، أبو القاسم سليمان بن أحمد بن أيوب بن مطير، المعجم الكبير، ت: حمدي عبد المجيد، مكتبة ابن تيمية، القاهرة، ط2، 4991م.
- عبد الرزاق، أبو بكر عبد الرزاق بن همام بن نافع، المصنف، ت: حبيب الرحمن الأعظمي، المكتبة الإسلامي، بيروت، ط2/ 3021هـ.
- عز الدين عبد السلام، أبو محمد عبد العزيز بن عبد السلام بن أبي القاسم، قواعد الأحكام في مصالح الأنام، ت: طه سعد، مكتبة الكليات الأزهرية، القاهرة، 1991م.
- العلوي، محمد بن صالح بن علي، الخطاب النبي صلى الله عليه وسلم للطفل المسلم وتطبيقاته التربوية، جامعة أم القرى، كلية التربية، رسالة ماجستير، لعام: 0341هـ، بإشراف: محمد السعيد.
- مسلم، أبو الحسن مسلم بن الحجاج، صحيح مسلم، ت: محمد فؤاد عبد الباقي، دار إحياء التراث العربي، بيروت، بدون ط، ت.
- النسائي، أبو عبد الرحمن أحمد بن شعيب بن علي، سنن النسائي، ت: عبد الفتاح أبو غدة، مكتب المطبوعات الإسلامية، حلب، ط2، 6891م.
- الهيثمي، أبو الحسن علي بن أبي بكر بن سليمان، مجمع الزوائد ومنبع الفوائد، ت: حسام الدين القدسي، مكتبة القدسي، القاهرة، بدون ط، 4991م.
- وزارة الأوقاف والشؤون الإسلامية، الموسوعة الفقهية الكويتية، وزارة الأوقاف، الكويت، ط2، 7241هـ.

Son olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin çabalarını burada takdirle karşıladığımı ifade etmek isterim. Özellikle Diyanet İşleri Başkanlığına bu gibi önemli sempozyumlara ev sahipliği yaptığı için teşekkür ediyorum, özellikle de Peygamber Efendimiz'i (s.a.s.) konu alan bu sempozyumdan dolayı kutluyorum.

OTURUM BAŞKANI– Ben de size teşekkür etmek istiyorum. Gerçekten güzel bir sunum yaptınız bu başlık altında.

Kardeşimizin tebliği gerçekten orijinal. Çok güzel başlıklar var içerisinde. Güzel örneklerle bezemiş. Burada zaman itibariyle tercüme etmeye, özetini en azından sunmaya zamanım var. Bir de bekleyen başka diğer kardeşimiz olduğu için de inşallah basıldığı zaman tercümesiyle birlikte basılmasını ümit ediyorum. O zaman inşallah daha fazla faydalı olacaktır.

Şimdi son konuşmacımıza geliyoruz. Esra Hacımüftüoğlu hocamız bizlere “Ne Suç İşledi ki Öldürüldü?” başlığıyla sunum yapacaklardır.

Kıymetli hocam herkese olduğu gibi siz benim çok sevdiğim bir insanın gelini olmakla birlikte size de yirmi dakika vermekle yetineceğiz.

Buyurun hocam.

Doç. Dr. ESRA HACİMÜFTÜOĞLU (Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)– Hocam, çok teşekkür ediyorum.

Sayın başkan, değerli katılımcılar ve bizleri takip edenler; Allah'ın selamı hepimizin üzerine olsun.

“NE SUÇ İŞLEDİ Kİ ÖLDÜRÜLDÜ?”

Esra HACİMÜFTÜOĞLU*

Öz

Bu çalışma, özelde kız çocuklarına, genelde ise çocuklara yönelik takınılan olumsuz tutumlara karşı Kur’ani tavrı ortaya koymaya çalışmaktadır. Kız çocuklarını diri diri gömme hadisesi her ne kadar cabiliye âdeti olarak biliniyorsa da, 21. yüzyılda yaşayan birtakım insanların çocuklara karşı takındıkları tutumun, içine düşülen cabiliye karanlığından farksız olduğu aşikârdır. Günümüzde bazı ülkelerde teknolojinin sağladığı imkânlar sayesinde (!) geleneksel düşünce yapıları ve çeşitli politikaların sonucu olarak, kız olduğu anlaşılan bebeklerin ölümünün anne karnında sağlandığı bilinmektedir. Kürtaj, kız-erkek fark etmeden dünya çapında yapılan bir uygulamadır. Bu tebliğde, cabiliye kavramı incelenerek, aslında cabiliyenin bir döneme hapsedilemeyeceği, karşılaşılabilecek her türlü cabiliyet kalıntısının o devri cabiliye olarak nitelendirmeye bir esas teşkil edeceği ortaya konulacaktır. Dolayısıyla modern dönem olarak tesmiye edilen bu yüzyılda da, cabili uygulamalar olabilmektedir. Kız çocuklarını gömme, rızık korkusuyla çocukların hayatına son verme gibi durumlardaki Kur’anî bakış açısı, evrensel hükümler belirlemektedir. Bu yüzden, ilgili ayetler incelenerek konuya ilişkin çeşitli yorumlara yer verilecektir. Ayrıca çocukları öldürmenin sadece bedenen olmayacağı da belirtilecektir. Günümüzde çeşitli sapkın kuruluşlar çocukları hedef almakta ve fitratı değiştirmeye çalışmaktadır. Onur(!) yürüyüşlerinde kullanılan ve cinsiyetsizliğin/eşcinselliğin sembolüymüş gibi teşhir edilen çocukların hayatı, bir bakıma katledilmiş olmamakta mıdır? Özgürlük adı altında fitratıyla uğraşılacak çocukların hakkının korunması gerekmektedir. Bu yüzden Kur’an’ın belirlediği sınırlar önem

* Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı.

taşımaktadır; çocuklar çeşitli ayetlerde ahlaki ve hukuki açıdan koruma altına alınmıştır. Çünkü insanın sapkınlıklarının sınırı yoktur ve bunun önüne ancak sağlam inanç sahipleri geçecektir. Bizlere emanet edilen çocukların Allah'ın kulu olduğu gerçeği, her türlü zulmün/haksızlığın önüne geçilmesini sağlayan yegâne hakikattir.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Cahiliye, Çocuk, Kız Çocuğu, Öldürme, Mev'ûde.

“WHAT CRIME WAS COMMITTED AND KILLED?”

Abstract

This study tries to reveal the Quranic attitude about the negative assumptions made to children in general and girls in particular. Although the incident of burying girls alive is known as the custom of ignorance, it is obvious that the attitude of some people living in 21st century towards children has no difference from the darkness of ignorance. As a result of traditional thinking structures and various policies, the deaths of babies who are understood to be girls are ensured by abortion nowadays, by the opportunities provided by technology. Abortion, whether a baby is male or female, is a worldwide practice. This study tries not only to examine the concept of ignorance, but also to reveal that ignorance cannot be imprisoned in an era and that any remnants of ignorance to be encountered will constitute a basis for qualifying that era as ignorant. Therefore, there may be ignorant practices in this century, which is defined as modern period. The Quranic attitude against burying girls alive and ending the lives of children for fear of sustenance, determines universal provisions. Therefore, the subject will be investigated in this content by examining various relevant verses and their comments. It will also be stated that killing children will not be solely bodily. Nowadays, various deviant organizations target children and try to change their nature. Isn't the lives of children are murdered in a different way, who are used in honor (!) marches and exposed as a symbol of sexlessness/homosexuality? The nature of the children is being tried to be changed in the name of freedom. The rights of children must be protected. Therefore, Quran determines important limits about the protection of children in terms of morality and legality

V. OTURUM

in various verses. Because there is no limit to human perversions, and only those with strong beliefs will prevent it. The fact that children entrusted to us are the servants of God is the only truth that prevents all kinds of cruelty/injustice against them.

Keywords: *Quran, ignorance, children, girls, killing, maw'uda.*

Giriş

Kur'an-ı Kerim'in insanlığa sunduğu muazzam ufku anlayabilmek için başvurulmuş en sağlam yol, vahyin nüzulünden önceki zamana gitmek olmuştur. Bu dönemin incelenmesi, vahyin anlaşılması için bir zorunluluk olduğu gibi, İslam'ın bireysel ve toplumsal alandaki tezahürlerini göstermesi açısından da önemlidir. Cahiliye olarak bilinen bu kesit, isimlendirilmesi, hangi zaman dilimini kapsadığı ve içerdiği hususiyetler gibi pek çok açıdan incelenmiştir. Cahiliyenin vahyin başlamasından önceki zamanı ihtiva ettiği hakikati, bu dönemin geçip gittiği ve tarihin derinliklerinde kalmış, yaşanmış bir zaman dilimini gösterdiği şeklinde bir düşüncüyü de beraberinde getirmiştir. Bu zihinsel yanlısamadan dolayıdır ki, cahiliye dendiği zaman yaklaşık on dört asır önceki dönem düşünülürken, cahiliye zihniyetinin yaşayabildiği düşüncesi pek akla gelmemektedir. Hâlbuki cahiliye, kültürel-sosyal kodlarıyla zamanlar üstü bir yapıya sahiptir; her dönemde varlığını gösterebilir ve arzularının, heva ve heveslerinin tutsağı olan kişilerin olduğu yerlerde cahilî anlayış ortaya çıkabilir.

Cahiliye dönemiyle ilgili olarak pek çok sapkınlıktan bahsedilebilir. Bozuk akidenin uzantısı olarak, içi boş ibadetler ve ahlaki zafiyetler hayatın her alanını kapsamış görünmektedir. Ancak bu dönemle ilgili olarak hafızalarda en çok yer edinen hususun, gıda maddelerinden yapılan putlara önce tapınıldığı ve acıkınca yenildiği rivayeti ile kız çocuklarının diri diri toprağa gömülmesi hadisesi olmuştur, denilebilir. İlkinde istikametini kaybetmemiş aklın ve saf fitratın kavraması imkânsız bir durum tasvir edilmektedir; inancın sağlam bir dayanağı olmadığı zaman düşülecek trajikomik hali göstermesi açısından önemlidir. İkincisi ise, vicdanın körleştiği, insanın vahşilikteki boyutunu, zulmün sınır tanımazlığını göstermesi bakımından calib-i dikkattir. Ancak yine bir zihinsel yanlısamayla, bugün bu tarz eğilimlerin-davranışların olmadığını düşünmektedir. Günümüzde, modern çağda, nasıl olur da bir insan, böylesi bir sapkın inanışın sahibi ya da acımasızca işlenen bir cinayetin faili olabilir? Modern kavramının yaldızlı ama içi boş söylemi, özgürlük, demokrasi, eşitlik kavramlarıyla bezenmiş ifadeleri, bu yüzyılda böylesi barbarlıkların olmayacağını hissettirmektedir. Hâlbuki günümüzde, yeni dinî hareketlerin sapkınlıkları, şirkin modernize edilmiş hâlidir; ritüelleri

boyut değiştirmiştir. Savaşlarda milyonlarca çocuk katledilmekte; türlü sapık oluşumlarla masum bedenleri ve zihinleri taciz edilmektedir. Cinsiyet ayırımına gidilmeden gebeliklerin sonlandırıldığı bilindiği gibi, cinsiyeti kız olduğu anlaşıldığında da istenmeyen gebelik düşüncesiyle süreç sona erdirilmektedir. Demek ki cahiliye zihniyeti, aradan geçen asırlara rağmen, form değiştirmiş bir hâlde devam etmektedir.

Bu çalışmada, öncelikle cahiliye kavramı üzerinde durulacak, peşinden çocukların öldürülmesini yasaklayan ilgili ayetler incelenecektir. Tarihsel boyut ve günümüzdeki uygulamalar arasında bağlantı kurularak değerlendirme yapılacaktır.

1. Cahiliye; Bir Zihniyeti Niteleme

C-h-l kökü klasik kaynaklarda *‘ilm*in zıddı olarak belirtilir.¹ Bir fiilin bilgisizce yapılması bu kökten türeyen kelimelerle ifade edilirken,² *cabiliye*, İslam’dan önceki fetret zamanı olarak belirtilir.³ Râgıb el-İsfahânî (v.502), *cehlin* üç farklı anlamına işaret eder. Buna göre, nefsin bilgiden hâlî/yoksun/boş olması, kelimenin asıl anlamıdır. Bir şeyi olduğunun hilafına inanmak ve olması gerekenin hilafına bir şeyi yapmak, kelimenin diğer anlamları olarak yer alır.⁴ Bu kökten türemiş kelimeler, zaman içerisinde çeşitli ilim dallarında terimleşmiş; hadis, fıkıh ve ahlak gibi ilim dallarında özel bir anlamı muhteva edecek şekilde kullanılmaya başlanmıştır.⁵ Cahiliye kelimesi de İslami dönemde ortaya çıkmış bir

¹ Halil b. Ahmed, *Kitâbu’l-‘ayn*, thk. ‘Abdulhamid Hindâvî (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘ilmiyye, 2003), I/270; Ezherî, Muhammed b. Ahmed, *Tehzîbu’l-luğa*, thk. ‘Abdusselâm Muhammed Hârûn –Muhammed ‘Alî en-Neccâr (Kahire: el-Mu’essese-tu’l-Misriyyeti’l-‘Amme li’t-Te’lif ve’l-Enbâ’ ve’n-Neşr-ed-Dâru’l-Misriyye li’t-Te’lif ve’t-Terceme, 1964), VI/56; Cevherî, İsmâ’îl b. Hammâd, *es-Sihâb*, thk. Ahmed ‘Abdulgafûr ‘Attâr (Beyrut: Dâru’l-‘ilmi li’l-Melâyîn, 1984), IV/1663; İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘arab*, thk. ‘Abdullâh ‘Aliyyu’l-Kebîr, Muhammed Ahmed Hasbullâh, Hâşim Muhammed eş-Şâzeli (Kahire: Dâru’l-Me’arif, t.y.), 713; Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, thk. ‘Abdussettâr Ahmed Ferrâc v.dğr. (Kuveyt: Matba’atu Hukûmeti’l-Kuveyt, 1965), XVIII/255.

² Halil b. Ahmed, *Kitâbu’l-‘ayn*, I/270; Ezherî, *Tehzîbu’l-luğa*, VI/56; Cevherî, *es-Sihâb*, IV/1663-1664; İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘arab*, I/713-714; Zebîdî, *Tâcu’l-‘arûs*, XVIII/255-256.

³ Halil b. Ahmed, *Kitâbu’l-‘ayn*, I/270; Ezherî, *Tehzîbu’l-luğa*, VI/56; İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘arab*, I/714.

⁴ Râgıb el-İsfahânî, *el-Mufredât fî garîbi’l-Kur’ân*, thk. Muhammed Seyyid Keylânî (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, t.y.), 102.

⁵ Mustafa Çağrırcı, “Cehâlet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), VII/218-219; İsmail Lütfi Çakan, “Cehâlet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), VII/219; İbrahim Kâfi Dön-

terim olup, Kur'an-ı Kerim ve hadislerde, Arapların İslamiyet'ten önceki inaniş, tutum ve davranışlarını İslami devirden ayırmak için kullanılmaya başlanmıştır.⁶ Cehl kökünün 'ilmin zıddı olarak tanımlanması, cahiliye kavramının da bilgisizlik çağı olarak adlandırılmasına yol açmış; Arapların İslam'dan önceki inanışları, düşünce yapıları ve hayat tarzlarıyla bağlantı kurularak bu kavram açıklanmaya çalışılmıştır.⁷

Ancak Nafiz Danişman, Ignaz Goldziher ve Toshihiko İzutsu'nun yaptıkları araştırmalar, cahiliye kelimesinin anlaşılmasına başka bir boyut kazandırmıştır. Danişman, Arapların cehile fiilini nadiren bilmedi manasında kullandığını, bu fiilin daha çok zorbalastı, zorba oldu veya zorbalık etti manasında anlaşıldığını ve kullanıldığını Arap şiirinden örnekler vererek açıklamaktadır. İslamiyet'ten önceki devrin, zorbalık ve zorbalığın muhtelif şekillerini barındırdığını belirterek, ilk Müslümanların cahiliye kelimesinden anladıklarının bu olduğunu ve o yüzden bu devri nefretle andıklarını belirtmektedir. Ancak İslami devirlerde bu kökün zorbalık anlamında kullanımına ihtiyaç kalmadığı için bilmezlik ve tanımazlık anlamında kullanılmaya başlandığını ve neredeyse (Farabi'nin *el-medînetu'l-câhileyi* zorbalık sitesi olarak betimlemesi hariç tutulursa) zorbalık anlamının unutulduğunu ifade etmektedir.⁸ Goldziher'e göre ise cehl, bilginin karşıtı olarak değil, barbarlık olarak nitelenebilecek bir kullanıma sahiptir; azgınlık, arzu ve hevanın esiri olma, hayvansal bir dürtüsellikle davranma bu kökle alakalıdır. Goldziher'in araştırmasına göre câhilin karşıtı âlim değil, hâlimdir. Hâlim, medeni insan olarak tercüme edilebilirken, bunun zıddı olan câhil ise, şiddet taraftarı barbar bir kimsedir ve cahiliye, barbarlık ve vahşetin hüküm sürdüğü bir dönemdir.⁹

İzutsu, Goldziher'in ileri sürdüğü görüşü, cehl-hilm analizi bağlamında ele alır ve ileri bir noktaya taşır. Cahilliği küfrün kökeni ve dayanağı olarak görür. Cehl kavramının cahiliye dönemi Araplarının ruh hâlini çok iyi karakterize ettiğini ve o dönem şiirlerinde sıklıkla kullanıldığını belirtir. Cehl-hilm arasındaki zıtlıktan bahsederek, cehlin en küçük bir

mez, "Cehâlet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), VII/219- 222.

⁶ Mustafa Fayda, "Câhiliye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), VII/17.

⁷ Fayda, "Câhiliye", VII/17.

⁸ Nafiz Danişman, "Câhiliyye Kelimesinin Mânâ ve Menşei", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, I-IV, 1956 (Ankara 1958), 193-196.

⁹ I. Goldziher, "What is meant by 'al-Jâhiliyyâ'", *Muslim Studies*, Edited by. S.M.Stern, (New York 2017), 201-208; Toshihiko İzutsu, *Kur'an'da Tanrı ve İnsan*, çev. M. Kürşad Atalar (İstanbul: Pınar Yayınları, 2014), 301; Fayda, "Câhiliye", VII/17.

tahrik karşısında bile soğukkanlılığını kaybeden, düşüncesizce hareket eden, davranışının yol açabileceği kötü sonuçları hesap etmeyen, tutkularının esiri olmuş; duygularını kontrol edemediği için kolaylıkla nefsi arzularına tabi olan, çabuk öfkelenen insana özgü bir davranış biçimi olduğunu belirtir. Sükûnet ve soğukkanlılığını kaybeden insan, cahildir. Hilm ise, cehlin aşırılıklarını durdurulabilen kişinin vasfıdır. Cehlin bir diğer boyutu, insanın muhakeme yetisi üzerindeki olumsuz etkisidir ve sadece olumsuz anlamda, yıkıcı olarak görülür. Cehl, insanda ne zaman etkin olursa muhakeme yeteneğini baskılayarak zayıflatır; kişinin doğru yargılarda bulunabilmesi için, halim olması gerekir. Çünkü cehl akli zayıflatır ve akl ancak hilm ile bir araya geldiği zaman normal fonksiyonunu görebilir. Aklın geçici olarak işlev kaybına sebebiyet veren cehl, arada bir görülen duygu patlaması olarak düşünülebilir ancak birisi sürekli bu durumda bulunuyorsa artık zihnen kördür ve sağlıklı karar verme yetisine sahip değildir. Artık cehl, aklın olayları derinlemesine anlayamamasına yol açar ve her konuda isabetsiz davranılır. İzutsu, bu yaklaşımlarını, o döneme ait Arap şiirlerinden örnekler vererek açıklar ve ilgili ayetlerdeki kullanımları inceler. Cehl kelimesinin son anlamı olarak, klasik Arapçadaki en yaygın anlamı verir; artık cehlin zıddı hilm değil, ‘ilmdir. Bu yaklaşımın erken dönemde kelimenin anlamlarından en az önemli olan olduğunu belirtir.¹⁰

Kur’an-ı Kerim’de c-h-l kökünden türemiş yirmi dört kelime bulunmakta;¹¹ *cabiliye* kullanımı hepsi Medenî surelerde bulunan dört ayette yer almaktadır.¹² Mekkî ayetlerde kelimenin geçmemiş olması bu terimin o devirde henüz yerleşmemiş olduğu düşüncesine götürmektedir.¹³ Ancak Habeşistan’a hicret edildiğinde, Ca’fer b. Ebû Talib’in Necâşi ile aralarında geçen konuşmada İslam öncesi işledikleri kötü fiilleri aktarırken, *biz cabiliye (zihniyetine sahip) bir kavimdik*, şeklinde bu kelimenin geçmiş olması,¹⁴ hicretten önce de cahiliye kavramının muhtevasının oluşmaya ve kullanmaya başladığının işareti olarak görülebilir.¹⁵

¹⁰ İzutsu, *Kur’an’da Tanrı ve İnsan*, 302-315.

¹¹ M. Fuad Abdalbâkî, *el-Mu’cemu’l-Müfehres li Elfâzi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, (Kahire: Dâru’l-Hadîs, 2001), 225-226.

¹² Abdalbâkî, *el-Mu’cemu’l-Müfehres li Elfâzi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, 226; Abdurrahmân Hasan Habenneke el-Meydânî, *Kavâ’idu’t-Tedebburi’l-Emsâl li Kitâbillâhi ‘Azze ve Celle* (Dâru’l-Kalem, Şam, t.y.), 183-184.

¹³ Fayda, “Câhiliye”, VII/17.

¹⁴ İbn Hişâm, *es-Siretu’n-nebeviyye*, thk. Mustafâ es-Sekkâ - İbrâhîm el-Ebyârî - ‘Abdulahafiz eş-Şelebî (Kahire: Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, 1936/1355), I/335-336.

¹⁵ Fayda, “Câhiliye”, VII/18.

Nüzul sıralamasına göre ilk olarak Âl-i İmrân 3/154'te geçen *zannu'l-câhiliyye* ifadesi, Uhud'da, savaşın Müslümanların aleyhinde bir seyir izlediğinde, savaşa katılan münafıkların kalplerindeki yanlış duygu ve düşünceleri ortaya koymaları bağlamında yer almıştır. İlgili ayette, *يَظُنُّونَ بِاللَّهِ غَيْرَ الْحَقِّ ظَنَّ الْجَاهِلِيَّةِ* "Allah hakkında haksız yere cahiliye düşüncelerine kapılmaları" şeklinde yer alan bu kısımda, Allah hakkındaki yanlış inanışlarının zannu'l-cahiliye olduğuna işaret edilmiştir. İnanç noktasındaki zafiyetin, sapkınlıkların kaynağının cahiliye olduğu belirtilir ve bu basit düşünce eleştirilir. Çünkü Allah'ı hakkıyla bilmemek, tanıyamamak, ancak cahiliyeye özgü bir zihniyetin neticesidir.

Hz. Peygamber'in hanımlarının şahsında bütün mü'min hanımlara yönelik değerlerin ifade edildiği el-Ahzâb suresi 33/33'te kelime, *teber-ruce'l-câhiliyye* şeklinde yer almaktadır. Kadınların cazibelerini sergilememeleri ikazında bulunulan ayette, kelimenin *الْجَاهِلِيَّةِ الْأُولَى* şeklindeki kullanımı dikkat çekicidir. Çünkü ayette yer alan el-ülâ (ilk) kelimesi, cahiliyenin kısımları olabileceği düşüncesine yol açmış ve tefsirlerde bu konuyla ilgili çeşitli görüşlere yer verilmiştir.¹⁶

Hudeybiye Antlaşması'nın ele alındığı, umre ibadetini yerine getiremeyen mü'minlerin yaşadığı üzüntü ve müşriklerin davranışlarının konu edinildiği Feth suresi 48/26'da kelime, müşriklerin içinde buldukları hali belirtmek için *hamiyyetu'l-câhiliyye* şeklinde geçmektedir. *إِذْ جَعَلَ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْحَمِيَّةَ حَمِيَّةَ الْجَاهِلِيَّةِ* "İnkâra sapsmış olanlar o zaman kalplerini o gurura, cahiliye dönemine ait büyükleme duygusuna kaptırmışlardı." mealindeki ayette, câhiliyye kelimesinin gazab kuvvetini göstermede, sinirlenme, öfkelenmede kullanılan *hamiyyet*¹⁷ kelimesi ile birlikte kullanılması dikkat çekmektedir. Ayetin devamında, *فَأَنْزَلَ اللَّهُ* "Allah da Resûl'ün ve mü'minlerin gönüllerine huzur ve güven duygusu verdi." kısmında *sekîne* kavramının *hamiyyetu'l-câhiliyye*'nin zıddı bir duygu durumunu tasvir etmede kullanılması da, cahiliyye kavramının insanda oluşturduğu psikolojik etkiyi göstermesi açısından önemli görülebilir.

Nüzul sıralamasına göre son sırada yer alan ayette ilgili kelime, *hukmu'l-câhiliyye* şeklinde geçmektedir. Nâdiroğullarının insanlar arasında adaletsiz bir şekilde hüküm vermelerinin nüzul sebebi olarak bildirildiği ve bu tutumun kınandığı ayette, *أَفَحُكْمَ الْجَاهِلِيَّةِ يَتَّغُونَ* "Yoksa cahiliye

¹⁶ Fahrüddin er-Râzî, Mefâtihu'l-ğayb (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981), XV/210; Âlûsî, Şehâbeddin Mahmûd, Rûhu'l-me'ânî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l'Arabî, t.y.), XXII/8.

¹⁷ İsfahânî, *el-Mufredât fî garîbi'l-Kur'ân*, 132.

Devrinin hükmünü mü istiyorlar?” (Mâide 5/50) şeklinde muhataplara soru yöneltilmekte ve peşinden Allah’tan daha güzel hüküm sahibi kimse olamayacağı belirtilmektedir. *Zannu’l-câhiliyye*, *teberrucu’l-câhiliyye*, *hamiyyetu’l-câhiliyye* ve *hukmu’l-câhiliyye* şeklindeki bu dört kullanımın, bağlamları de dikkate alındığında İslam öncesi dönem için kullanıldığı, olumsuz anlamları ihtiva ettiği ve bir zihniyetin kınanması şeklinde anlaşıldığı ifade edilebilir.

Kur’an-ı Kerim’de cahiliye kelimesi her ne kadar dört ayette geçse de, Mekke’de nazil olan ayetlerin önemli bir kısmının cahiliye zihniyetini ve bunu benimseyen insanların zihin yapısını tanımladığı ifade edilebilir. Özellikle Mekki ayetlerde cahiliyenin inanç, düşünce, ahlak ve sosyal ilişkileri ortaya konulup eleştirilirken, bu zihniyete sahip insan tipolojileri de ortaya konur ve cahiliye geleneğinin insanları nasıl bir karanlığa, bağnazlığa ve aymazlığa mahkûm ettiği dikkatlere sunulur. Cahiliye zihniyetinin ve bu geleneğin önemli bir temsilcisi olan Amr b. Hişâm, cahiliye döneminde toplumdaki önderliği nedeniyle Ebû’l-Hakem olarak bilinirken, Müslümanlar tarafından Ebû Cehil olarak isimlendirilmesi bu durumun tipik bir örneğidir.¹⁸ Demek ki cahiliye, bir dönem ya da dönemde yaşamış insanlardan ziyade, bir zihniyeti gösteren ifade olarak görülebilir.

Cahiliye, öncelikli olarak Arapların İslamiyet gelmeden önceki durumlarını ifade eden bir kavram olmakla birlikte, Hz. Peygamber cahiliyeyi eskide kalan bir yapı olarak görmemiş; bu döneme ait zihniyetin her zaman ortaya çıkabileceğini düşünerek çeşitli uyarılarda bulunmuştur. Konuyla ilgili hadislerden anlaşıldığı kadarıyla Hz. Peygamber, belli bir ahlak ve zihniyet yapısının ifadesi olan cahiliyenin, her çağda varlığını hissettirebileceğini belirtmiştir.¹⁹ O zaman şu ifade edilebilir; tarih boyunca hak ve hakikate dair doğru referansını kaybetmiş veya umursamamış insanların, kâinatı, var oluş nedenlerini ve sosyal yapıyı başta kendi çıkar ve menfaatleri olmak üzere çevrelerini saran güç ve çıkar odaklarına göre okuyup, inanç, düşünce ve eylemlerini buna göre tesis etmeleri, cahiliyedir. İnsanın Allah’ın otoritesine, iradesine ve gücüne sırtını çevirip haddini aşması ve kendine zulmetmesi, cahiliyedir. Bu yüzden cahiliye, geçmişte olduğu gibi, bugün de yaşanabilir ve insanların yaşamlarını kuşatabilir. İnsanların kendilerini saran cahiliye geleneğini sorgulamaları, varoluşlarına dair hakikatin farkına varmaları

¹⁸ Şinasi Gündüz, “Cahiliyenin Kültürel Kodları”, *Milel ve Nihal*, 13 (1), (2016), 12.

¹⁹ Fayda, “Câhiliye”, VII/19.

ve Rableriyle buluşup O'nun mesajını rehber edinerek bu karanlıktan kurtulmaları gerekir.²⁰

Cahiliyenin bir döneme inhisar edilemeyeceği, cahiliye zihniyeti denilebilecek bir olgunun zamanlar üstü yapıya sahip olduğu ifade edildikten sonra, inanç sahiplerinin bu konuda her zaman titiz olmaları gerektiği nazar-ı dikkate sunulabilir. Feraset ehli olmak gerektir; çünkü hem herkesin bireysel olarak yaşadığı dünya imtihanında tökezlemek hem de dünyayı mamur etmekle görevleri mü'minlerin çevrelerini sarmalayan aşikâr veya sinsi anlayışların farkına varmaları için elzemdir. Günümüzde söylem değişikliğiyle âdeta yeni bir ambalajla sunulan pek çok sapkın fikrin/uygulamanın, dikkatli bir bakış açısıyla, cahiliyenin modern versiyonu olduğu görülecektir. Bu yüzden Kur'an'ın rehberliğinden şaşmadan olayları yorumlamak, ilahî vahyin ve nebevi sünnetin aydınlığında yol göstermek gerekmektedir. Özelde kız çocuklarının, genelde ise çocukların öldürülmesinin yasaklanmasıyla ilgili ayetler de, bu minvalde değerlendirilmelidir. Bu uygulamaların geçmişte kaldığı gibi bir yanlıgı, cahilî uygulamanın önüne geçebilecek tek hakikat olan Kur'an vahyinin insanlara ulaştırılamaması anlamına gelecektir.

2. Mev'ûde; Kız Çocuklarını Katletme

Kur'an-ı Kerim'de çocuklarla ilgili hususlar, çeşitli kelimelerle (ibn, gulâm, sağır, evlâd, yetîm...) geniş bir bağlamda ele alınır. Ancak çocukların yaşam haklarının korunması hususundaki ayetler, belki de çocuk bahsinin temelini oluşturur. Çünkü insanın doğrudan Yaratıcıdan aldığı bir hakkın korunması ilahî irade tarafından koruma altına alınmış ve câhilî zihniyetin -gerekçesi her ne olursa olsun- çocukları öldürmesinin önüne geçilmek istenmiştir.

Kur'an-ı Kerim'de, çocukların öldürülmesini konu edinen/yasaklayan sekizi Mekki on ayet bulunmaktadır. Bu ayetler nüzul sıralamasına göre incelenebileceği gibi, içerikleri/bağlamları dikkate alınarak da değerlendirilebilir. Kategorik bir ayırım yapmak gerekirse ilgili ayetler, üç grupta ele alınabilir.²¹ Buna göre ilk grupta, kız-erkek fark etmeden çocukların öldürüldüğü bilgisi yer almaktadır: *وَكَذَلِكَ زَيْنَ لِكَثِيرٍ مِنَ الْمُشْرِكِينَ قَتَلُوا أَوْلَادَهُمْ شُرَكَاءَهُمْ لِيَزْدُوهُمْ وَيَلْبِسُوا عَلَيْهِمْ دِينَهُمْ وَلَوْ سَاءَ اللَّهُ مَا فَعَلُوهُ فَذَرَهُمْ وَمَا يَنْتَرُونَ* “*Bunun gibi, ortakları, müşriklerden çoğuna çocuklarını öldürmeyi iyi bir*

²⁰ Gündüz, “Cahiliyenin Kültürel Kodları”, 26.

²¹ Necdet Çağıl, “İslam Öncesi Mekke Toplumunda Kadın”, *Kur'an'ın Anlaşılmasına Katkısı Açısından Kur'an Öncesi Mekke Toplumu, 1-3 Temmuz 2011 İstanbul*, (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi, t.y.), 205.

şey gibi gösterdi ki, hem kendilerini mahvetsinler hem de dinlerini karıştırıp bozsunlar! Allah dileseydi bunu yapamazlardı. Öyleyse onları uydurduklarıyla baş başa bırak!” (En’âm 6/137) *قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ قَتَلُوا أَوْلَادَهُمْ سَفَهًا بِغَيْرِ عِلْمٍ* (En’âm 6/137) “Bilgisizlikleri yüzünden beyinsizce çocuklarını öldürenler ve Allah’ın kendilerine verdiği rızkı, Allah adına yalan söyleyerek (kadınlara) yasaklayanlar muhakkak ki ziyan uğramışlardır; bunlar yoldan sapmışlardır, doğruyu bulacak durumda değillerdir.” (En’âm 6/140) En’âm suresinde yer alan bu iki ayette *evlâd* kelimesinin kullanılmış olması, kız-erkek ayırımına gidilmeden çocukların öldürüldüğü bilgisini vermektedir.²² Ancak genelde çocukların öldürülmesi bahsi, kız çocuklarının diri diri toprağa gömülmesi hadisesi eşliğinde incelendiğinden, bu ayetin yorumunda kız çocuklarının diri diri gömülmesiyle ilgili rivayetlere de yer verilmiştir.²³ Mekki olan bu iki ayet,²⁴ müşriklerin batıl inanışlarının anlatıldığı pasajda yer almaktadır. İlk ayette belirtilen müşriklere çocuk öldürme işini güzel gösteren, onlara bu eylemin iyi olduğuna inandıran (zeyyene) ortaklardan maksadın ne olduğuna dair görüşler aktarılmış, ortakların put bakıcıları/bekçileri de olabileceği belirtilmiştir.²⁵ Bu yorum dikkate alınırca, çocuk öldürmenin şirk inanışa göre insanları tanrılara yaklaştıran bir eylem olarak düşünüldüğü ve bu yüzden uygulandığı ifade edilebilir. Burada, dünya tarihi boyunca çok çeşitli milletlerde farklı sebeplerle insan kurbanlarının olduğu, kutsal varlıklara yaklaşma/şükretme maksadıyla çocukların da kurban edildiği bilgisi göz önünde bulundurulduğunda,²⁶ böylesi bir uygulamanın cahilî Arap toplumunda da görülebileceği ifade edilebilir. Nitekim Hicaz yarımadasında Hz. İbrahim’in gördüğü rüya üzerine Hz. İsmail’i kurban etmek istemesinin bilindiği dikkate alındığında, zaman içerisinde saf inancın bozulmasıyla sapmaların yaşanabileceği belirtilebilir. Ayrıca, *eğer şu kadar erkek çocuğum olursa, birini mutlaka kurban*

²² Çağıl, “İslam Öncesi Mekke Toplumunda Kadın”, 206-207.

²³ Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Câmi’u’l-beyân ‘an te’vili âyi’l-Kur’ân*, thk. ‘Abdullâh b. ‘Abdulmuhsin et-Turkî (Kahire: Dâru Hecl, 2001), IX/575, 591-592.

²⁴ Habenneke el-Meydânî, *Kavâ’idu’t-Tedebburi’l-Emsâl li Kitâbillâhi ‘Azze ve Celle*, 181.

²⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an hakâ’ii’t-tenzîl ve ‘uyûni’l-ekâvil fi vucûhi’t-te’vil*, thk. ‘Âdil Ahmed ‘Abdulmevcûd’Alî Muhammed Mu’avvad (Riyad: Mektebetu’l-‘Ubeykân, 1998), II/400; Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, XIII/217.

²⁶ Adnan Demircan, “Câhiliyye Araçlarında Kız Çocuklarını Gömerek Öldürme Âdeti”, *İstem*, 3/2004, 11.

edeceğim, şeklindeki sözlerin cahiliyede kullanıldığı²⁷ ve Abdulmuttali-
b'in bu şekilde yemin ettiği bilinmektedir.²⁸ Dolayısıyla kız-erkek fark
etmeden çocuk öldürme hadisesinin var olduğu ve Kur'an'ın bunu açık
bir şekilde reddettiği, bu eylemin beyinsizlikle nitelendirildiği ifade edi-
lebilir.

İkinci grupta, rızık korkusuyla çocukların öldürülmesinin yasaklandığı
gını belirten ayetler yer almaktadır. Fakirlik endişesiyle çocuk öldürmeyi
yasaklayan ilk ayet, şu şekildedir: وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ حَشِيَّةَ إِسْلَاقٍ نَحْنُ نَرْزُقُهُمْ وَإِيَّاكُمْ إِنَّ قَتْلَهُمْ كَانَ خِطْئًا كَبِيرًا
“*Fakirlik korkusuyla çocuklarınızın canına kıymayın! Biz onların da sizin de rızıkınızı veririz. Onları öldürmek gerçekten
büyük bir günahıdır.*” (İsrâ 17/31) Mekke’de nazil olan bu ayet, içerdiği
mutlak hükümlerle bu çirkin eylemin vahyin ilk yıllarından itibaren kesin
bir şekilde yasaklandığını göstermesi açısından önemlidir. Aynı şekilde
kız-erkek fark etmeden evlâd lafzının kullanılarak bu eylemin yasaklan-
dığı bir diğer ayet de, bu ayetin Medenî olduğu kabul edilen En’âm
suresinde yer almaktadır: قُلْ تَعَالَوْا أَتْلُ مَا حَرَّمَ رَبِّيَ كُفْرًا بِآيَاتِي وَمَا كَانُوا بِآيَاتِي يَوقِنُونَ وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ
وَإِيَّاكُمْ إِنَّ قَتْلَهُمْ كَانَ خِطْئًا كَبِيرًا وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ ذَلِكُمْ وَصِيَّتُكُمْ بِه لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ
“*De ki: Gelin, rabbinizin size neleri haram kıldığını okuyayım: O’na hiçbir
şeyi ortak koşmayın. Anne babaya iyilik edin. Fakirlik korkusuyla çocukları-
nızı öldürmeyin; biz, sizin de onların da rızıkını veririz. Kötülüklerin açığına
da gizlisine de yaklaşmayın. Haklı bir sebep olmadıkça Allah’ın yasakladığı
cana kıymayın. İşte bunları Allah size emretti; umulur ki düşünüp anlarsı-
nız.*” (En’âm 6/151) Bu iki ayet, çocuk öldürmeyle ilgili bir başka boyuta
işaret etmektedir. Fakirlik korkusu, rızıkla ilgili endişeler, çocukları öl-
dürmek için bir sebep değildir. Ayetlerde geçen rızık korkusu veya geçim
sıkıntısı kaydından hareketle, bu uygulamanın cahiliyede görülen çocuk
öldürme uygulamasından daha geniş bir bağlamda düşünülebileceğini
göstermektedir. Burada, anne karnındaki bebeğin/çocuğun öldürülme-
sinin de yasaklandığı ifade edilmektedir. Günümüzde dünyaya gelen bir
çocuğun öldürülmesi suçtur ve ebeveynin bu tarz suçlar işlediği nadiren
görülmemektedir. Ancak anne karnındaki bebeğin öldürülmesi, çeşitli şe-
killerde devam etmektedir. Doğum kontrolü ve nüfus planlaması gibi
uygulamalarla, dünya genelinde gebelik sürecinin sonlandırıldığı bilin-
mektedir. İnsanların isteyerek veya istemeyerek, doğrudan veya dolaylı

²⁷ Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, *Me’âni’l-Kur’an* (Beyrut: ‘Âlemu’l-Kutub, 1983), I/357; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II/401; Râzî XIII/217.

²⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II/401; Muhammed et-Tâhir İbn ‘Âşûr, *et-Tabrîr ve’t-tenvîr* (Beyrût: Muessesetu’t-Târih, 2000), VII/ 76.

yollarla sebebi ve şekli değişse bile, anne karnındayken bebekleri/çocukları öldürdükleri bilinmektedir. İşte bu ayetler, baskın sebep rızık kaygısı olsa bile, çocukların hiçbir gerekçeyle öldürülemeyeceğini bildirmekte ve mutlak bir hüküm vermektedir. Günümüzde yaygın olarak uygulanan ve pek çok açıdan tartışılan kürtaj uygulamasıyla yakından ilgili olan ve güncelliğini koruyan bu ayetler, konuyla ilgili net hüküm içermektedir.²⁹ Anne karnındaki bebeğin yaşam hakkı, Allah tarafından korunmaya alınmıştır.

Bu ayetlerde yer alan rızık kaydı, Allah'ın yeryüzündeki her canlıya rızık verecek kudrette olduğunu belirten şu ayetle birlikte değerlendirildiğinde daha iyi anlaşılabilir: *رَزُقُوهَا وَيَعْلَمُ: وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ إِلَّا عَلَى اللَّهِ رِزْقُهَا وَيَعْلَمُ* “Yeryüzünde kıvıldaayan hiçbir canlı yoktur ki rızık Allah'ın üzerine olmasın! Allah onların hâlen bulunduğu yeri de emanet olarak konulacağı yeri de bilir; hepsi apaçık kitapta vardır.” (Hûd 11/6) Çocuk öldürmeyi rızık gerekçesine sığınarak yapmak, bu ayetin içeriğine de muhalif olacak ve dolayısıyla zihinlerdeki Yaratıcı tasavvuruyla ilgili de bir sıkıntıyı beraberinde getirecektir.

Râgıb el-İsfahânî, katl maddesini açıklarken En'âm 6/151 ayetinin ilgili kısmını da verir ve çocukların ilim öğrenmelerine veya ebedi hayatı kazandıracak hususları araştırmalarına engel olacak şeylerle meşgul olmalarının yasaklanması gerektiğini kaydeder. Ahireti bilmeyen ve gafil olan kimselerin ölümler hükmünde olduğunu belirterek bu kelimeye başka bir boyut kazandırır.³⁰ Bu açıdan bakıldığında, ayetin sadece çocukların bedenlen değil, ruhen katlini de yasakladığı ifade edilebilir. Dolayısıyla günümüzde çocukları hedef alan her türlü sapık oluşumların, çocukların masum zihinlerini ve bedenleri taciz etmeye çalışan azgın güruhun önünde engel olmak, Kur'anî bir ödev olarak düşünölmelidir. 2018 yılı itibariyle dokuz AB ülkesinde kısaca IPCE olarak tanına Uluslararası Sübyancılık ve Çocuk Serbestleşmesi federasyonunun şemsiyesi altında faaliyet gösteren pedofili destekçisi 34 sivil toplum kuruluşunun olduğunun ve bunların her iki tarafın da rızasıyla çocuk-yetişkin arasındaki cinsel ilişkinin toplum genelinde ve bireysel anlamda kabul edilmesi için mücadele ettiklerinin bilinmesi, konunun günümüzdeki dehşet verici boyutunu göstermesi açısından önemlidir.³¹ Çocukların çeşitli sapkın

²⁹ *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, Komisyon (Ankara: DİB Yayınları, 2007), II/486-487; III/480.

³⁰ İsfahânî, *el-Mufredât fi garîbi'l-Kur'an*, 393.

³¹ Ayşe Böhürler, “Fortuynizm-1” Sabah, 31.10.2020. <https://www.yenisafak.com/yazarlar/aysebohurler/fortuynizm-1-2056661> (Erişim: 31.10.2020).

cinsel fikirlerin maşası olmaktan kurtarabilmek, onların yaşam haklarını savunmak kadar önemlidir. Çocukların yaşam haklarının yanında, sağlıklı bir şekilde yetişebilmeleri için de korunmaya muhtaç oldukları unutulmamalıdır. “*Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi, yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun...*” (Tahrîm 66/6) ayetinin ebeveyne yüklediği sorumluluk, çocuğun haklarının korunmasına yönelik bir çağrı olarak da okunabilir. Kur’an-ı Kerim’de ve Hz. Peygamber’in hadislerinde, çocuğun haklarının muhafazasına dair pek çok malumat bulunmaktadır.³²

Bu grupta değerlendirilebilecek bir diğer ayet ise, tamamı Medine döneminde nazil olan Mümtehine suresinde yer almaktadır: إِذَا يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا جَاءَكَ الْمُؤْمِنَاتُ يُبَايِعْنَكَ عَلَى أَنْ لَا يُشْرِكْنَ بِاللَّهِ شَيْئًا وَلَا يَسْرِقْنَ وَلَا يَزْنِينَ وَلَا يَقْتُلْنَ أَوْلَادَهُنَّ وَلَا يَأْتِينَ بِبُهْتَانٍ يَفْتَرِينَهُ بَيْنَ أَيْدِيهِنَّ وَأَرْجُلِهِنَّ وَلَا يَعْصِينَكَ فِي مَعْرُوفٍ فَبَايِعْنَهُنَّ وَأَسْتَغْفِرْ لَهُنَّ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ “*Ey Peygamber! Mü’min kadınlar Allah’a hiçbir şeyi ortak koşmayacakları, hırsızlık yapmayacakları, zina etmeyecekleri, çocuklarını öldürmeyecekleri, elleriyle ayakları arasında bir iftira düzüp getirmeyecekleri, dine ve akla uygun hiçbir konuda sana karşı gelmeyecekleri hususunda sana biat etmeye geldiklerinde onların biatlarını kabul et ve onlar için Allah’tan bağışlama dile. Kuşkusuz Allah bağışlayıcıdır, engin merhamet sahibidir.*” (Mümtehine 60/12) Hudeybiye Antlaşmasından sonra müşrik eşlerine muhalif davranarak İslamiyet’i seçen ve Medine’ye göç eden kadınların imtihan edilmelerinin emredildiği (فَأَمْتَحِنُوهُنَّ) ve adını buradan alan surede, kadınlardan alınan biatten de bahsedilmektedir. Bu biatin içeriği arasında, çocuklarını öldürmeme (وَلَا يَقْتُلْنَ أَوْلَادَهُنَّ) ifadesi de yer almaktadır. Allah’a iman etmek, hırsızlık yapmamak, zina etmemek gibi temel İslami esaslar arasında bu hususun zikredilmesi, bu uygulamanın İslamiyet’le bağdaşmadığını göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca bu cahilane uygulamanın kökten kaldırılmasına yönelik, bizzat kadınlardan alınan ve uyulması istenen bir sözdür. Bununla ilgili olarak şu rivayet oldukça dikkat çekicidir. ‘İzzet bint Hâyil (Hâbil), Hz. Peygamber’e gelecek zina etmemek, hırsızlık yapmamak, gizli veya açık çocuk gömmemek üzere biat etmiştir. Ancak bu sahabi hanım açık çocuk gömmenin ne olduğunu anladığını (ve’d), fakat gizli gömmenin ne olduğunu anlamadığını, Hz. Peygamber’e sormadığını, onun da açıklamadığını belirtmiştir. Fakat bunun çocuk düşürmek olabileceğini (ifsâdu’l-veled) ve çocuk düşürmemek üzere yemin ettiğini belirtmektedir.³³ Bu rivayet, bilhassa kız

³² Hayati Hökelekli, “Çocuk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), VIII/361-363.

³³ Heysemî, *Mecma’u’z-Zevâid ve menba’u’l-fevâid* (Beirut: Dâru’l-Kitâbi’l-‘Arabî, t.y.) VI/38-39; İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî temyîzi’s-sahabi* (Beirut: Dâru’l-Kutu-

çocuklarını öldürmenin en bilinen şekli olan diri diri toprağa gömmenin yasaklanmasının yanında, bilerek ve isteyerek düşük yapmanın da bizzat Hz. Peygamber tarafından yasaklandığını göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca biat esnasında çocuk öldürmemek üzere alınan söz, o dönemde çocuk öldürmenin yaygınlığı hakkında fikir vermesi açısından da önemlidir. Cahiliye devrindeki çocuk öldürmenin yaygınlığı, hangi kabilelerde yapıldığı ve sayısı hakkında çalışmalar yapılmıştır ancak kadınlardan alınan biat esnasında bu sözün zikredilmesi, bu olayın çok nadir olmadığını ya da bu rivayetten yapılacak bir çıkarsamayla farklı şekillerde de olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Bu hususta, sadece bir tane hadise yaşanmış olsa bile, vahiyle bu vahşi uygulama kaldırılmıştır denebilir ancak Kur'an'da çeşitli ayetlerde öldürmenin yasaklanmasının zikredilmesi, çok da nadirattan olmadığını göstermektedir.

Üçüncü grupta ise, kız çocuklarının öldürülmesini yasaklayan ayetler yer almaktadır. Nüzul sıralamasında Mekke'nin oldukça erken sayılabilecek bir döneminde nazil olan Tekvîr suresinde³⁴ geçen ayetler şu şekildedir: *وَإِذَا الْمَوْءُودَةُ سُئِلَتْ بِأَيِّ ذَنْبٍ قُتِلَتْ* “Diri diri gömülen kıza hangi suçundan dolayı öldürüldüğü sorulduğunda...” (Tekvîr 81/8-9) Bu ayetlerde kız çocuğu vurgusunun yapılması, cahilî dönemde câri olan bir uygulamaya işaret etmektedir. Ve'd mastarından türeyen mev'ûde (المَوْءُودَةُ), kız çocuklarının diri diri toprağa gömülmesini ifade etmektedir.³⁵ Ayetteki kız çocuk vurgusunun anlaşılabilmesi için o dönemin zihniyetinin iyi bilinmesi gerekir. Zuhruf suresinde yer alan ayetler, cahiliyedeki kız çocuk algısını göstermesi açısından önemlidir: *وَإِذَا بُشِّرَ أَحَدُهُمْ بِمَا ضَرَبَ لِلرَّحْمَنِ مَثَلًا ظَلَّ وَجْهُهُ مُسْوَدًّا وَهُوَ كَظِيمٌ أَوْ مَن يَنْشُؤُنَا فِي الْحَلِيبَةِ وَهُوَ فِي الْخِصَامِ غَيْرُ مُبِينٍ* “Onlardan birine, rahmâna lâyük gördüğünün (kız çocuğunun) müjdesi verince öfkeye kapılarak yüzü mosmor olur. Mücadelede başarısız olarak ömrünü süslenmekle geçirecek olan kız çocuğu mu?” diye öfkeyle sorar.” (Zuhruf 43/17-18)

Kız çocuklarının öldürülmesiyle ilgili bir diğer ayet grubu ise Nahl suresinde yer almaktadır. *وَإِذَا بُشِّرَ أَحَدُهُمْ بِالْأُنثَىٰ ظَلَّ وَجْهُهُ مُسْوَدًّا وَهُوَ كَظِيمٌ يَتَوَارَىٰ مِنَ الْقَوْمِ مِن سُوءِ مَا بُشِّرَ بِهِ أَيُمْسِكُهُ عَلَىٰ هُونٍ أَمْ يَدُسُّهُ فِي التُّرَابِ أَلَّا سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ* “Onlardan birine bir kız müjdelendiğinde, öfkelenerek yüzü mosmor kesilir. Verilen müjdenin (kendisine göre) kötülüğünden dolayı halktan gizlenir. Böyle bir alçaltıcı duruma rağmen onu yanında mı tutsun yoksa toprağa mı gömsün! Görün işte, ne kötü yargıda bulunuyorlar!” (Nahl 16/58-59)

bi'l-İlmiyye, 1995), VIII/238-239.

³⁴ Habenneke el-Meydânî, *Kavâ'idu't-Tedebburi'l-Emsâl li Kitâbillâhi Azze ve Celle*, 178.

³⁵ Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-'ayn*, IV/ 340; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 4745.

Mekkî olan bu ayetlerde³⁶ dikkat çeken husus, kız çocuklarının öldürülmesinde *yedussu* fiilinin kullanılmış olmasıdır. Sevimsizliğinden dolayı bir şeyi bir yere tıkamak anlamına gelen bu fiil,³⁷ aynı cinayet yöntemine işaret etmektedir. Bu ise, kızların ya doğar doğmaz ya da belli bir yaşa gelince toprağa gömülerek hayatlarına son verilmesidir. Bu ayette dikkat çeken bir diğer husus ise, ayette geçen *hûn* kelimesine verilen anlamlardan biriyle ilgilidir. Bazı kabilelerde bu kelimenin, ucuz, değeri olmayan develer için kullanıldığı belirtilmektedir.³⁸ O zaman, kendisine kız çocuğu verilen kişinin, kendisini nasıl değersiz hissettiği daha iyi anlaşılabilir. Aslında burada, hem Zuhruf hem de Nahl suresinde, ilgili ayetlerden önce gelen ayetlere bakmak yerinde olacaktır. Çünkü her iki ayette de, müşriklerin kızları Allah'a nispet ettikleri, oğlanları da kendilerine ayırdıkları belirtilmektedir:³⁹ “*Yoksa O, yarattıkları arasından kızları kendine ayırdı da oğlan çocukları için sizi mi seçti?*” (Zuhruf 43/16) “*Yine onlar -hâşâ- “Kızlar Allah’ındır”* diyorlar. Akıllarınca beğendikleri de kendilerinin oluyor!” (Nahl 16/57) Hâlbuki kendilerine kız çocuğu verildiğinde, öfkeden deliye dönmekte ve ortadan kaldırmayı çözüm olarak görmektedirler. Hoşlanmadıkları şeyleri Allah’a nispet eden⁴⁰ anlayışın ulaştığı sonuç, kendileri söz konusu olduğunda barbarca bir yönetime başvurmak ve kızları öldürmektir.

Cahili dönemde kız çocuklarının öldürülmesiyle ilgili sosyal, ekonomik ve psikolojik pek çok sebep sayılmaktadır. Yoksulluk, yoksul düşme korkusu, kıtlık, savaşlarda esir düşme endişesi, namus korkusu, kızların değersiz görülmesinden dolayı utanma, kız çocuklarının kötürüm, kör, topal, şaşı, cildinde alaca veya benekler olması vb. durumunda uğursuz sayılması, bedensel sakatlıklar, tedavisi mümkün olmayan hastalıklar, ölüm yoluyla meleklerle katma ve tanrılara/putlara kurban etme düşüncesi gibi çeşitli etmenler o dönemde bu cinayetlerin işlenme sebebi olarak gösterilmektedir. Ayrıca bu cinayetlerin hangi kabileler arasında yapıldığı, yaygınlık derecesi veya ne şekillerde bu işlemin gerçekleştiğine (toprağa gömme, suda boğma, kuyuya veya uçuruma atma, boğazlama)

³⁶ Habenneke el-Meydânî, *Kavâ'idu't-Tedebburi'l-Emsâl li Kitâbillâhi Azze ve Celle*, 181.

³⁷ İsfahânî, *el-Mufredât fi garîbi'l-Kur'ân*, 169.

³⁸ Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, XIV/257.

³⁹ Konuyla ilgili diğer ayetler için bkz. Necm 23/21-22; Sâffât 37/149-153.

⁴⁰ Nahl 16/62.

dair çalışmalar da mevcuttur.⁴¹ İlgili rivayetleri okumak bile insanı dehşete düşürürken, o dönemde bu eylemin nasıl yapılabildiği gerçekten düşündürücüdür. Çocuklarını diri diri öldürmeyen kadınlara zihâr uygulandığına dair rivayetlerden,⁴² bu eylemi kadınların da işlediği ve zihârın sonuçları düşünüldüğünde⁴³ toplumsal baskının ne denli ağır olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Kendine yabancılaşan insanların çeşitli vehimler üreterek yaptıkları bu uygulamanın hiçbir mazereti olmayacağı için, Kur'an-ı Kerim'de bu uygulama kesin bir şekilde reddedilmiştir.

Burada, bu çirkin eylemin toplumun tamamı tarafından benimsenmediği, kız çocuklarının hayatlarını kurtaran kişilerin olduğu da ifade edilebilir.⁴⁴ Ancak cahilî zihniyetin kadınlara karşı takındığı çeşitli sosyal, ekonomik ve psikolojik tutumlar göz önünde bulundurulduğunda, kadınların ve doğal olarak kız çocuklarının önemsenmediği rahatlıkla söylenebilir. Bilhassa kız çocuklarını diri diri gömmenin sebepleri arasında pek çok şey zikredilmekle birlikte, bu durumun sınırsız poligaminin bir sonucu olarak o döneme ait vahşi nüfus planlaması yöntemi olduğu da belirtilebilir.⁴⁵ Günümüzde de, özellikle ultrason cihazlarının bulunma-

⁴¹ Bu konuyla ilgili yapılmış çalışmalar için bkz. Demircan, “Câhiliye Araplarında Kız Çocuklarını Gömerek Öldürme Âdeti”, 9-29; Yavuz Yıldırım, “İslam Öncesi Arap Yarımadasında Çocuk Öldürme Olgusu”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [Darulfunun İlahiyat]*, (2003), sayı: 7, 79-111; Ahmet Acarlıoğlu, “Câhiliye Arap Toplumunda Kız Çocuklarının Katli Meselesi: İslam Tarihi Perspektifinden Değerlendirme”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* Haziran 2019 23 (1), 441-460; Mehmet Ali Kapar, “Mev'ûde”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), XXIX/491-492.

⁴² Taberî, *Câmi'ü'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*, IX/591-592.

⁴³ Câhiliye toplumunda, kocanın eşini kendisine haram kılmak amacıyla karısına “Sen bana annemin sırtı gibisin” demesiyle gerçekleşen ve kadını ortada bırakan bir boşama şekli olarak bilinen zihâr ile erkek, eşini veya eşinin vücudunun bir kısmını, annesine veya kendisine haram olan kadınlardan birine benzetmek suretiyle kendine ebediyen haram kılmaktadır. Kadın evlilik haklarından mahrum kaldığı gibi, yeniden evlenmesine de mani olan bir durum ortaya çıkmakta ve âdeti muallakta kalmaktadır. (Esra Hacimüftüoğlu, “Kur'an'da Şikayetini Allah'a Duyuran Kadın: Havle” *Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 11/5 (Winter 2016), p. 304) Zihâr hakkında bilgi için bkz. Hacimüftüoğlu, “Kur'an'da Şikayetini Allah'a Duyuran Kadın: Havle”, 297-314.

⁴⁴ Demircan, “Câhiliye Araplarında Kız Çocuklarını Gömerek Öldürme Âdeti”, 23-24; Yıldırım, “İslam Öncesi Arap Yarımadasında Çocuk Öldürme Olgusu”, 1098-100; Acarlıoğlu, “Câhiliye Arap Toplumunda Kız Çocuklarının Katli Meselesi: İslam Tarihi Perspektifinden Değerlendirme”, 450-451; Kapar, “Mev'ûde”, 492; Çağıl, “İslam Öncesi Mekke Toplumunda Kadın”, 209.

⁴⁵ Yıldırım, “İslam Öncesi Arap Yarımadasında Çocuk Öldürme Olgusu”, 101.

sından sonra, cinsiyetinin kız olduğu anlaşılan bebeklerin yaşamlarına son verildiği bilinmektedir. The Economist dergisinin 2010 yılında ka- pağına taşıdığı bu konu, ürkütücü sonuçlar içermektedir. Cinsiyet soy- kırımı olarak çevrilebilecek Gendercide başlığıyla sunulan araştırmada- ki çarpıcı soru şu şekildedir: *100 milyon kız bebeğe ne oldu?* Dergide yer alan makaleye göre, dünyada kadın-erkek nüfusundaki dağılımda artan bir dengesizlik bulunmaktadır ve özellikle Çin'in tek çocuk politikasını uyguladığı zamanlarda 100 milyon kız bebek kürtaj yoluyla veya başka şekillerde öldürülmüştür. Üstelik bu sadece Çin'e özgü bir durum de- ğildir; Hindistan, Güney Kore gibi ülkelerdeki artan nüfus dengesizliği de, kız bebeklerin istenmemesiyle alakalı bir durumdur. Artık yoksul ülkelerin de kolaylıkla ultrasona erişebilmeleri ve bebeklerin kız oldu- ğunu anladıkları zaman, çeşitli sebeplerle kürtaja başvurdukları belir- tilmektedir. Âdeta kız bebeklere açılan bu savaşın, toplumsal anlamda çeşitli sonuçları olmaktadır.⁴⁶ Bu konu, farklı argümanlar eşliğinde çeşit- li şekillerde incelenebilir; ancak çalışma açısından belirtilmesi gereken husus, teknolojinin sağladığı imkânlar, çeşitli ideolojiler, politikalar ve kültürel kodlarla birleşince, 14 asır önce yaşanan vahşetin modern bir versiyonuyla karşı karşıya kalındığının belirtilmesidir.

Değerlendirme

Modern dönemlerde yaşıyor olmak, beraberinde zihinsel bir konfor alanı sağlamaktadır. Çünkü geçmişle aramıza girmiş olan zaman, tarihte yaşanmış olayların çok uzaklarda olduğu hissini vermektedir. Cahiliye de eskide kalan bir zaman dilimi olarak görüldüğünde, günümüzde o döneme ait uygulamaların olmayacağı gibi bir düşünceye sebebiyet verebilir. Hâlbuki cahiliye, sosyo-kültürel kodlarıyla zamanlar üstü yapıya sahiptir. O yüzden hangi yüzyıl olursa olsun varlık gösterebilir. Ancak pratikteki sonuçları, içinde yaşanan çağa göre şekil değiştirebilir. Bu- nun için, her dönemi dikkatli bir şekilde okumak ve o dönemin cahiliye- sinin farkına varmak gerekir. Modern dünyanın çeşitli veçheleriyle kar- şılaştıran insanların, cahilî uygulamaların değişik versiyonları karşısında bilinçli olması gerekir.

Kur'an-ı Kerim'in genelde çocukların, özelde ise kız çocuklarının ya- şamlarının korunmasına yönelik yaptığı çağrı, zamanlar üstü bir yapıya

⁴⁶ <https://www.economist.com/leaders/2010/03/04/gendercide> (Erişim: 01.11.2020); <https://www.bmj.com/content/338/bmj.b1211#:~:text=The%20highest%20sex%20ratios%20were,to%20the%20highest%20sex%20ratios> (Erişim: 01.11.2020).

sahiptir. Kur'an'da yer alan çocukların rızık korkusuyla öldürülmemesiyle, bilhassa kız çocuklarının diri diri toprağa gömülmesinin yasaklanmasıyla ilgili ayetler, sadece geçmişte kalan cahiliye dönemine yönelik yapılmış yasaklar değildir. Aksine ana rahmine düşmüş her çocukla ilgili yapılan güncel bir çağrıdır; yaşam haklarını Allah'tan alan bebeklerin öldürülmesinin yasaklanmasıdır. Kız-erkek fark etmeden yapılan kürtaj uygulamasının (annenin sağlığının tehlikede olması gibi durumlar müstesna) ya da cinsiyetinin kız olduğunun anlaşılmasıyla gebeliğin sonlandırılmasına yönelik isteklerin önüne geçebilecek ilahî bir ikazdır. İnsanların sonsuz arzu ve isteklerinin önüne set çekebilecek hiçbir yaptırım bulunmamaktadır; bu yüzden insanoğlunun yapabileceği zulümlerin sınırları bulunmamaktadır. Ancak varlığını Allah'a adanmış ve iyi bir insan olmak için Allah'a teslimiyet sözü veren kişiler, içlerindeki kötülük yapma potansiyelinin önüne set çekebilir. Allah'a iman, insanın yapabileceği zulümleri engelleyecek yegâne duygudur. O yüzden Kur'anî çağrının insanlarla buluşması ve bilhassa herkesin en temel hakkı olan yaşam hakkının sağlanabilmesi için Kur'anî referansların insanlığa sunulması gerekmektedir. Çünkü anne karnındaki bebeğin yaşamını, ancak ona hayat hakkı bahşeden koruyabilir. Her çocuğun temel yaşama hakkına sahip olduğunu belirten Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşmesi'nin yaklaşık otuz yıl önce imzalandığı⁴⁷ göz önünde bulundurulduğunda, ne ifade edilmek istendiği daha iyi anlaşılacaktır. Çocukların günümüzde sadece beden değil, ruhen de korunması gerekmektedir. Çeşitli sapkın oluşumlarla istismar edilmek istenen çocukların korunması, hayat hakkı kadar önemlidir. Allah'ın emaneti olarak bizlere bahşedilen çocukların ruhen ve beden korunmaması durumunda, kıyamet gününde şu sorunun cevabı verilemeyecektir: *Ne suç işledi ki öldürüldü?*

Kaynakça

Acarlıoğlu, Ahmet. "Cahiliye Arap Toplumunda Kız Çocuklarının Katli Meselesi: İslam Tarihi Perspektifinden Değerlendirme". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* Haziran 2019 23 (1), 441-460.

Âlûsî, Şehâbeddîn Mahmûd. Rûhu'l-Me'ânî. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l'Arabî, t.y, el-Askalânî, İbn Hacer. *el-İsâbe fî temyîzi's-sahabi*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1995.

⁴⁷ <https://www.unicef.org/turkey/%C3%A7ocuk-haklar%C4%B1na-dair-s%C3%B6zle%C5%9Fme> (Erişim: 01.11.2020).

- Böhürler, Ayşe. "Fortuynizm-1" *Sabah*, 31.10.2020. <https://www.yenisafak.com/yazarlar/aysebohurler/fortuynizm-1-2056661> (Erişim: 31.10.2020)
- Cevherî, İsmâ'il b. Hammâd. es-Sihâh. thk. Ahmed 'Abdulgafûr 'Attâr. Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâ'în, 1984.'
- Çağlı, Necdet. "İslam Öncesi Mekke Toplumunda Kadın". *Kur'an'ın Anlaşılmasına Katkısı Açısından Kur'an Öncesi Mekke Toplumu, 1-3 Temmuz 2011 İstanbul*, 2011, (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi, t.y.), s. 199-224.
- Çağrı, Mustafa. "Cehâlet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. VII/218-219. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Çakan, İsmail Lütfi. "Cehâlet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. VII/219. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Danişman, Nafiz. "Câhiliyye Kelimesinin Mânâ ve Menşe'i". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, I-IV, 1956 (Ankara 1958). 192-197.
- Demircan, Adnan. "Câhiliyye Araplarında Kız Çocuklarını Gömerek Öldürme Âdeti". *İstem*, 3/2004, 9-29.
- Dönmez, İbrahim Kâfi. "Cehâlet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. VII/219-222. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Ezherî, Muhammed b. Ahmed. Tehzîbu'l-luğa. thk. 'Abdusselâm Muhammed Hârûn – Muhammed 'Alî en-Neccâr. Kahire: el-Mu'essesetu'l-Mısıriyyeti'l-'Amme li't-Te'lif ve'l-Enbâ' ve'n-Neşr – ed-Dâru'l-Mısıriyye li't-Te'lif ve't-Terceme, 1964.
- Fayda, Mustafa. "Cahiliyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. VII/17-19. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- el-Ferrâ, Yahyâ b. Ziyâd. *Me'âni'l-Kur'an*. Beyrut: 'Âlemu'l-Kutub, 1983.
- Goldziher I. "What is meant by 'al-Jâhiliyyâ'". *Muslim Studies*. Edited by S.M.Stern, (New York 2017), 201-208.
- Gündüz, Şinasi. "Cahiliyenin Kültürel Kodları". *Milel ve Nihal*, 13 (1), (2016), 8-27.
- Hacımuftuoğlu, Esra. "Kur'an'da Şikayetini Allah'a Duyuran Kadın: Havle". *Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 11/5 (Winter 2016), p. 297-314.
- Halil b. Ahmed. Kitâbu'l-'ayn. thk. 'Abdulhamid Hindâvî. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003.
- Heysemî. *Mecma'u'z-Zevâid ve menba'u'l-fevâid*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, t.y.
- Hökekleli, Hayati. "Çocuk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. VIII/361-363. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- <https://www.bmj.com/content/338/bmj.b1211#:~:text=The%20highest%20sex%20ratios%20were,to%20the%20highest%20sex%20ratios> (Erişim: 01.11.2020)
- <https://www.economist.com/leaders/2010/03/04/gendercide> (Erişim: 01.11.2020)
- <https://www.unicef.org/turkey/%C3%A7ocuk-haklar%C4%B1na-dair-s%C3%B6zle%C5%9Fme> (Erişim: 01.11.2020)
- el-İsfahânî, Râgıb. *el-Mufredât fi garîbi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Seyyid Keylânî. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, t.y.
- İbn 'Âşûr, Muhammed et-Tâhir. *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. Beyrût: Muessesetu't-Târîh, 2000.
- İbn Hişâm. *es-Sîretu'n-nebevîyye*. thk. Mustafâ es-Sekkâ - İbrahim el-Ebyârî - 'Abdulhafiz eş-Şelebî. Kahire: Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, 1936/1355.
- İbn Manzûr. Lisânu'l-'Arab. thk. 'Abdullâh 'Aliyyu'l-Kebîr, Muhammed Ahmed Hasbullâh, Hâşim Muhammed eş-Şâzeli. Kahire: Dâru'l-Me'arif, t.y.

- Kapar, Mehmet Ali. "Mev'ûde". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. XXIX/491-492. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, Komisyon. Ankara: DİB Yayınları, 2007.
- el-Meydânî, Abdurrahmân Hasan Habenneke. *Kavâ'idu't-Tedebburi'l-Emsâl li Kitâbillâhi 'Azze ve Celle*. Dâru'l-Kalem, Şam, t.y.
- M. Fuad Abdulbâkî, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'ani'l-Kerîm*, (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2001
- er-Râzî, Fahrüddîn. *Mefâtihu'l-ğayb*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981.
- et-Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. thk. 'Abdullâh b. 'Abdulmuhsin et-Turkî. Kahire: Dâru Hecr, 2001.
- Toshihiko İzutsu, *Kur'an'da Tanrı ve İnsan*, çev. M. Kürşad Atalar (İstanbul: Pınar Yayınları, 2014)
- Yıldırım, Yavuz. "İslam Öncesi Arap Yarımadasında Çocuk Öldürme Olgusu". *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [Darulfunun İlahiyat]*, (2003), sayı: 7, 79-111.
- Zebîdî, Tâcu'l-'Arûs. thk. 'Abdussettâr Ahmed Ferrâc v.dğr. Kuveyt: Matba'atu Hukûmeti'l-Kuveyt, 1965.
- Zemahşerî. *el-Keşşâf'an hakâ'ii't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvil fi vucûbi't-te'vîl*. thk. 'Âdil Ahmed 'Abdulmevcûd - 'Âli Muhammed Mu'avvad. Riyad: Mektebetu'l-'Ubeykân, 1998.

OTURUM BAŞKANI– Esra hocam ben size kalbi şükranlarımı arz ediyorum. Niye? Siz İslam öncesi cahiliye dönemiyle zamanımız cahiliyesini bir ayet ışığı altında çok güzel bir şekilde bağdaştırarak aradaki irtibatı kurmak suretiyle bizleri seyreden sevgili seyircilerimize sunmuş oldunuz. Keşke bütün ayetler için bu yapılabilse.

İnşallah Allah sizi Kur'an'a hizmette böyle güzel bakış açıları, ufukları ortaya koyan çalışmalar yapmayı sizlere de bizlere de nasibi müyesser eylesin. İnşallah basıldıktan sonra sizin tebliğiniz de şüphe yok ki özellikle tefsir alanında çalışacak olan genç arkadaşlarımıza ben yol açacağını, fikir açacağını düşünüyorum.

Evet, değerli kardeşlerim oturumumuzun sonuna gelmiş bulunuyoruz. Bereketli ve kendi açımdan ifade edecek olursam hakikaten yararlandım. Arkadaşlarımın hepsine şükranlarımı sunuyorum. İnşallah başka ortamlarda tekrardan Saviş kardeşimiz de dâhil olmak üzere bir araya geliriz.

Hepinizi Allah'a emanet ediyorum, iyi günler diliyorum.

TAKDİM– Beşinci oturuma katkı sunan Sayın Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi Prof. Dr. Enbiya Yıldırım hocamıza, çok değerli akademisyen ve araştırmacılarımıza ve bizleri ekranları başında takip eden kıymetli izleyenlerimize teşekkür ediyoruz.

VI. OTURUM
ÇOCUK DİLİ VE EDEBİYATINDA
HZ. PEYGAMBER

Oturum Başkanı:
Prof. Dr. Soner GÜNDÜZÖZ
Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi

TAKDİM– Sayın Başkanım, oturuma katkı sunacak çok değerli akademisyenler ve araştırmacılar ve bizleri ekranları başında takip eden kıymetli izleyenler; şimdi sempozyumun “Çocuk Dili ve Edebiyatında Hz. Peygamber” konulu altıncı oturumun açılışını ve aynı zamanda oturum başkanlığını yapmak üzere sözü Sayın Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi Prof. Dr. Soner Gündüzöz Hocamıza bırakıyorum.

Buyurun Sayın hocam.

OTURUM BAŞKANI– Evet, çok teşekkür ediyorum.

Bismillahirrahmanirrahim.

Mevlid-i Nebi sempozyumumuzun altıncı oturumunun hayırlara vesile olmasını temenni ediyorum. Bütün hocalarımıza hoş geldiniz diyorum. İnşallah güzel bir oturum olacak bu oturum da.

Değerli hocalarım, Allah Resûlü'nün sünnet-i nebeviyyesinin günümüze intikal ettirilmesi, çocuklarımıza birtakım değerlerin öğretilmesi ve çocuklarımızın bu dinî ve ahlaki değerler çerçevesinde hareket ederek dünyanın inşasında söz sahibi olmaları çok büyük bir önem arz ediyor. Küreselleşen dünyada birtakım İslam toplumlarıyla ilgili ciddi sıkıntılar var. Çocuklarımızın eğitilmesi bu anlamda da çok önemli. Çünkü terörize edilmiş bir dünya ile karşı karşıyayız. Batı'da özellikle İslamofobi gibi birtakım unsurların İslam toplumunu manipüle etmesi, onun imajını, Allah Resûlü'nün imajını farklı olarak göstermesi gibi şeyler de söz konusu.

Bunun dışında küreselleşen dünyada İslam coğrafyasının savaflara maruz kalması ve ilk tebliğimizin de konusunu teşkil eden Suriyeli çocuklarımızın bir mobilizasyona uğrayarak farklı ülkelerde entegrasyon sorunları yaşaması gibi problemlerle karşı karşıyayız. Dolayısıyla çocuk edebiyatı bu anlama temellerini, temel referanslarını Kur'an-ı Kerim'den, Allah Resûlü'nün hadis-i nebevviyesinden alması bakımından da çok büyük bir önem arz ediyor.

Bu sempozyumumuzun da o şekilde günümüzdeki o problemlere ışık tutabilecek şekilde değerlendirilmesi gerekiyor. Çocuğun belki kendisi küçük ama gönlü olabildiğince büyük. Onun sorumluluğu da bizim üzerimizde ve o çocuğun dünyasına girmek çok büyük bir önem ifade ediyor.

Sözlerime bu şekilde başlarken kısa bir bilgi vererek hemen siz değerli tebliğcilere sözü bırakacağım.

Sıralamayı Şu Şekilde yapacağız: Öncelikle Hüseyin Esved ve Yassin Jamoul hocalarımızın bir tebliği ile baŐlanacak. Tebliğ Arapça sunulacak. Tebliğin adı “Din Eğitiminin Türkiye’de Yaşayan Suriyeli Çocukların Dil Kimliğinin Oluşumuna Etkisi”. Burada dil ve din parametreleri üzerinden bir tebliğ ele alınıyor. Bir farklı bakış açısı olacak. Suriyeli öğrencilerin ve Suriyeli öğrencilerin velilerinin ve aynı zamanda imam-hatip liselerinde ve Kur’an kurslarında Türkiye’deki dinî eğitimin paydaşları olarak Millî Eğitim, Diyanet İşleri Başkanlığı gibi kurumlarda Arapça öğretilimi ve dil öğretilimi ekseninde ankete dayalı bir sunum yapacak hocalarımız.

İkinci konuşmacımız Prof. Dr. Alev Sınar Uğurlu. “Hz. Peygamber’i Çocuğa Tanıtmak Amacıyla Yazılan Kitapların Çocuk Edebiyatı Açısından Değerlendirilmesi” üzerinde sayın hocamız duracak. Bu noktada da bazı örneklemler üzerinden gittiğini göreceğiz hocamızın. Merakla bekliyoruz bunu da.

Üçüncü konuşmacımız Dr. Handan Yalvaç Arıcı, “Dinî Kavramların Çocuk Dilinine Aktarılması” konusunda olacak. Dinî kavram olgusu ve konuların çocuklara kazandırılması ciddi bir problem. Soyut özellikle kavramların aktarımında ne gibi yolların izleneceğini hocamız bizlere aktaracak.

Dördüncü konuşmacımız Doç. Dr. Hanifi Şahin. Dijital bir ekseninde konuşmasını yapıyor yani dijital problemlerin olduğu bir noktada “Sanal Kuşatılmışlık Altındaki Çocuklara Geleneksel Kahramanlarımızı Sunmanın Aracı Olarak Cenknemeler” Türk edebiyatında 13. yüzyılda özellikle hocamızın ifadesine göre başlayan cenkname olgusunun dijital dünyadaki yeri ve çocuklara ahlaki değerlerin ve dinî değerlerin kazandırılmasındaki fonksiyonel değerini üzerinde duracak.

Dr. Öğr. Üyesi HÜSEYİN ESVED (Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)– Teşekkürler Sayın Başkan.

Bismillahirrahmanirrahim.

أثر التعليم الديني في بناء الهوية اللغوية عند الأطفال السوريين في تركيا

TÜRKİYE'DEKİ SURİYELİ ÇOCUKLARIN DİLSEL KİMLİKLERİNİN İNŞASINDA DİN EĞİTİMİNİN ETKİSİ

د. حسين أسود - د. ياسين جمول

ملخص البحث:

يناقش هذا البحث تعليم العربية في مراكز التعليم الديني للأطفال السوريين، بما يمثله ذلك من فرصة كبرى لهم للحفاظ على الهوية اللغوية؛ للأهمية البالغة للغة باعتبارها أهم عناصر الهوية، ولذا مع دمج الطلبة السوريين بعد العام الدراسي 2015-2016 أقبل السوريون بكتافة على تسجيل أبنائهم وبناتهم في مدارس الأئمة والخطباء، اغتناماً لهذه الفرصة ليكسبوا التعليم الشرعي مع حفظ الهوية اللغوية لأبنائهم؛ لأن إغلاق المدارس السورية المؤقتة أثار مخاوفهم من ضياع لغة الأطفال الأم مع إقبالهم على تعلم اللغة التركية للاندماج في المجتمع والتفوق في الدراسة. فالخوف على هوية الأطفال السوريين اللاجئين في تركيا يخفف منها مراكز التعليم الديني في مدارس الأئمة والخطباء، وفي مراكز تحفيظ القرآن الكريم التي ترعاها رئاسة شؤون الديانة؛ لكن هذه الفرصة الثمينة تعترضها عقبات في طريق تمكين العربية للطلاب السوريين.

فكان هذا البحث على طريقة اللقاء المباشر مع المستهدفين من السوريين؛ أولياء أمور ومعلمين ومختصين، عبر استبانة إلكترونية استطلعت آراء أكثر من مئتين منهم، مع مقابلات شخصية للتعلم بشكل أكبر في دراسة تجارب طلاب وطالبات في مراكز التعليم الديني، ثم تحليل نتائج الاستبانة والمقابلات وفق الدراسات العلمية وآراء المختصين في تعليم العربية، واختتمت بجملة من التوصيات انتهت إليها البحث في ضوء التحليل والمعالجة.

للتأكيد أهمية التعليم الديني الذي ازدهر في تركيا منذ سنوات، وصار محط اهتمام الدارسين في تركيا وخارجها كتجربة مميزة جديرة بالدراسة، وهذه مساهمة متنا في خدمة هذا التعليم لتطوير تعليم العربية للطلاب السوريين مفتاح هويتهم الثقافية الإسلامية التي تحقق لهم الاندماج الصحيح مع إخوانهم الأتراك وبناء مستقبل مشترك أفضل.

إشكالية البحث:

اللغة أهم ركن من أركان الهوية، ومع فرض التعليم في المدارس التركية ضعفت اللغة العربية عند الأطفال السوريين اللاجئين؛ فهل يكون تعلم اللغة التركية بسبب الدراسة والرغبة بالاندماج

في المجتمع المضيف على حساب الاهتمام باللغة العربية عند الأطفال؟ وما الفرصة التي يمثلها التعليم الديني في تركيا للمحافظة على اللغة العربية وبناء هوية إسلامية متوازنة للأطفال السوريين؟

أولاً- القسم النظري:

- تعليم الأطفال السوريين في تركيا منذ بداية الحرب حتى الآن

منذ بداية الحرب السورية أولت الحكومة التركية الأطفال السوريين الذي جاؤوا إليها (مهاجرين ولاجئين) عناية خاصة وحرصت على توفير بيئة تعليمية مناسبة لهم، وحرصت على إلزامية التعليم الابتدائي ومجانته لجمع الأطفال في تركيا، وسعت جاهدة لتذليل الصعوبات التي تقف في وجه تعلمهم، من خلال رفع القيود الإدارية والقانونية التي تحول دون وصول الأطفال السوريين إلى التعليم النظامي التركي، فألغت مثلاً عام 2014 شرط الحصول على تصريح إقامة للسوريين في الولايات التي يسكنون فيها ليلتحق أطفالهم بالمدارس التركية الرسمية، وسمحت لجميع الأطفال السوريين الذين يحملون بطاقة الهوية (الكمليك) التي تصدر من دائرة الهجرة في مختلف الولايات التركية بالالتحاق بمدارسها الرسمية في كل المراحل التعليمية.

وفي العام نفسه اعتمدت الحكومة التركية (مراكز تعليم مؤقتة) للطلاب السوريين في الولايات التي يكثر فيها الطلاب السوريون، وهي مدارس تُشرف عليها جمعيات خيرية ومؤسسات محلية ودولية لا سيما منظمة الأمم المتحدة للطفولة (اليونيسيف)، والذي يميّز هذه المراكز أنها كانت تُقدم مناهج دراسية تعليمية باللغة العربية، وهي مناهج مصادق عليها من قبل وزارة التعليم في الحكومة السورية المؤقتة، إلا أن هذه المراكز كانت محدودة العدد وغير متوفرة على نطاق واسع في جميع المناطق الجغرافية التي تستضيف لاجئين سوريين في تركيا⁽¹⁾.

في عام 2015 ارتأت الحكومة التركية أن تلحق جميع الطلاب السوريين في المدارس الحكومية بشكل تدريجي بحلول عام 2020 لأنها رأت أن الاحتياجات التعليمية للأولاد السوريين لم تعد مؤقتة. وهكذا عام 2016 ألغيت الصفوف: الأول والخامس والتاسع من مراكز التعليم المؤقتة ليلتحق طلابها في المدارس الرسمية، وفي عام 2017 ألغيت بقيت الصفوف⁽²⁾. إن الجهود التي بذلتها الحكومة التركية في مجال التعليم أدت إلى رفع نسب الطلاب السوريين المنتسبين إلى المدارس الرسمية سنويًا:

فقد ازداد عدد الطلاب السوريين المنتسبين للمدارس الرسمية من 230 ألف تلميذ خلال العام 2014-2015 إلى 684 ألف و 919 تلميذ خلال العام الدراسي 2019-2020 وفقاً لما صرح به يوسف بويرك مدير التعليم في وزارة التعليم التركية.

- اللغة العربية عند الأطفال السوريين في تركيا

إن العربية هي اللغة التي نشأ وترعرع عليها السوريون، وهي اللغة التي يُفترض أن يتكلم بها أطفالهم في كل مكان لأنها لغتهم الأم ولغة آبائهم وأجدادهم وهي التي تكسب العربي الهوية العربية.

1 - من تقرير صادر عن المنظمة الدولية لحقوق الإنسان أيلول عام 2014.

2 - تعليم اللاجئين السوريين في تركيا، كنانة قلدور، صدى، 2017.

وفي ظل الوضع الراهن الذي يعيشه السوريون في تركيا والذي يبدو أنه لن يتغير في ظل المنظور القريب فرضت اللغة التركية نفسها عاملاً مهمّاً لاندماج الأطفال السوريين في المجتمع التركي وشرطاً أساسياً في عملية التعليم في المدارس التركية، فأقبل التلاميذ السوريون على تعلم التركية وبذلوا جهوداً واسعة لإتقانها.

إلا أن كثيراً من الأهالي شعروا بخطورة هذا الأمر على لغة أبنائهم العربية، مما جعلهم يترددون في إرسال أبنائهم إلى المدارس التركية، وفضلوا عوضاً عن ذلك أن يتابع أبنائهم تعليمهم من البيت استناداً إلى المنهاجين العربيين اللبني والسوداني اللذين يتيحان للطلاب التعلم باللغة العربية ويُمكنان الطلاب من الحصول على شهادة رسمية معترف بها في تركيا.

مع ذلك كله، ومع مرور الأيام وتوالي السنين بدأ يظهر نسل جديد من الأطفال السوريين المقيمين في تركيا لا يجيد اللغة العربية، بل إن كثيراً منهم لا يعرف من العربية سوى اسمها، وهو ما يشكل خطراً على هوية هؤلاء الأطفال في المستقبل ويهدد بضياعها كلياً.

- اللغة العربية والهوية

لا نبالغ إن قلنا: إن هوية الإنسان هي لغته، فإن فقد الإنسان لغته فَقَدَ ذاته ووجوده وكل مكونات هويته « فاللغة والهوية وجهان لعملة واحدة، ذلك أن الإنسان في جوهره ليس إلا لغة وهوية، اللغةُ فكره ولسانه، وفي الوقت نفسه انتماءه»⁽³⁾

فإذا كان المجتمع الذي عاش فيه الإنسان هو الذي يمثل الهوية فإن اللغة هي لسان ذلك المجتمع وأداته المحركة، وإذا كان الدين هو الذي يمثل الهوية فإن اللغة هي حامل ذلك الدين ولسانه الناطق به، كذلك الثقافة والتراث فإنهما لا يتشكلان بدون لغة. لذلك فإن لبّ الهوية ومكونها الأساسي هو اللغة.

من هنا تأتي ضرورة أن يحافظ الولد السوري على لغته لأنه بذلك يحافظ على هويته التي تمثل مجتمعه الذي عاش فيه، ودينه الذي يتعبد الله به، وثقافته وتراثه اللذين ورثهما عن آباءه وأجداده. إن الضعف اللغوي عند الأطفال السوريين في تركيا يؤذن باضمحلال المكونات الأساسية للهوية العربية السورية ويعرض أولئك الأطفال لخطر الانقطاع عن تاريخهم وتراثهم، ويُضعف عندهم أمل العودة في المستقبل إلى الوطن الذي هُجروا منه.

وفي ظل المعطيات السابقة التي تهدد اللغة العربية عند الأطفال السوريين في تركيا كان لا بد من حلول واقتراحات تمكن الأطفال السوريين من تعلم اللغة العربية والحفاظ على ما تبقى منها قدر الإمكان.

- التعليم الديني ودوره في الحفاظ على الهوية اللغوية العربية عند الأطفال السوريين في تركيا

لا يخفى على أحد طبيعة العلاقة بين اللغة العربية والدين الإسلامي، فالعربية هي لغة القرآن الكريم والحديث الشريف، لذلك لا يمكن للمسلم أن يؤدي عباداته وأذكاره إلا باللغة العربية، ولا يمكن له أن يفهم كلام الله وسنن النبي صلى الله عليه وسلم بدون إتقان اللغة العربية.

³ - محمود السيد: اللغة والهوية، مجلة مجمع اللغة العربية بدمشق، مجلد 85/3، ص 642.

والعكس صحيح، فإن المثابرة على قراءة القرآن الكريم ومتابعة الدروس الدينية تؤدي إلى إتقان العربية، لذلك نرى أن التعليم الديني الذي تقدمه الشؤون الدينية في المساجد والمعاهد الإسلامية كفيل بتعلم الأطفال اللغة العربية والحفاظ عليها وهو ما قد يشكل حلاً جذرياً يحد من الخطر الذي يلف اللغة العربية عند الأطفال السوريين ويمنحهم فرصة ليقبوا على اتصال بدينهم وكتاب الله الكريم.

ثانياً - الدراسة التطبيقية:

اختيار العينة ومنهج الدراسة:

انطلاقاً مما يمثله التعليم الديني في مدارس إمام وخطيب التركية من فرصة كبيرة للسوريين للمحافظة على لغة أبنائهم التي هي عصب هويتهم الثقافية كانت هذه المشاركة لدراسة أثر التعليم الديني في الهوية اللغوية عند الأطفال السوريين في تركيا؛ وتأكيداً لأهمية الأخذ عن المستهدفين بشكل مباشر استندنا في هذا البحث - مع المراجع العلمية عن الهوية - إلى دراسة إجرائية لتسجيل كلام السوريين أنفسهم من أولياء أمور الطلاب والطالبات في مدارس التعليم الديني أو المعلمين والمربين المعنيين بمتابعة الطلاب المطلعين على تجربة تعليم العربية في هذه المدارس.

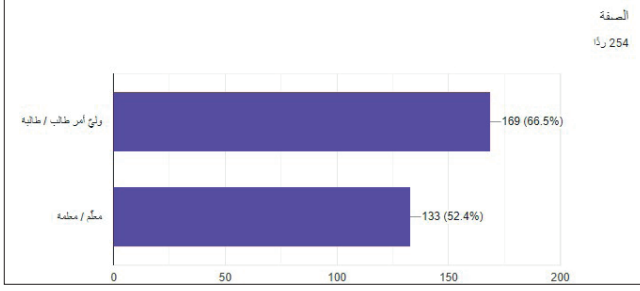
وجرت هذه الدراسة الميدانية عبر استبانة وُزعت خلال شهر تشرين الأول/2020، وشملت الاستبانة شريحتين: أولياء أمور ومعلمين، وجرى التوزيع إلكترونياً عبر منصات التواصل الاجتماعي، وبلغت الشريحة التي استجابت للاستبانة وأجابت عن جميع ما فيها 255 شخصاً، 200 منهم سجلوا آراءهم خلال 24 ساعة من نشر الاستبانة. مع مقابلات شخصية مع أولياء أمور ومعلمين بلغت 14 مقابلة 7 منها كانت مع أولياء أمور طلاب وطالبات في التعليم الديني و7 مع معلمي لغة عربية، وجرت المقابلات بسبب ظروف وباء كورونا عن بُعد عبر نموذج أسئلة تسلّمه الأفراد بشكل منفرد، وبعد الشرح من الباحثين قام كل منهم بالإجابة على النموذج بحرية تامة وإعادة إرساله.

ثم كان تحليل نتائج الاستبانة والمقابلات على ضوء الدراسات العلمية وأبحاث واقع السوريين في تركيا، لتكون المخرجات صحيحة نافعة؛ إذ المراد من هذه المشاركة توصيف واقعي دقيق للهوية اللغوية للأطفال السوريين في تركيا من خلال مراكز التعليم الديني، وتقديم ما يمكن من مقترحات لتطوير تجربة تعليم العربية لحفظ الهوية اللغوية والثقافية للأطفال السوريين بما يناسب الواقع في تركيا.

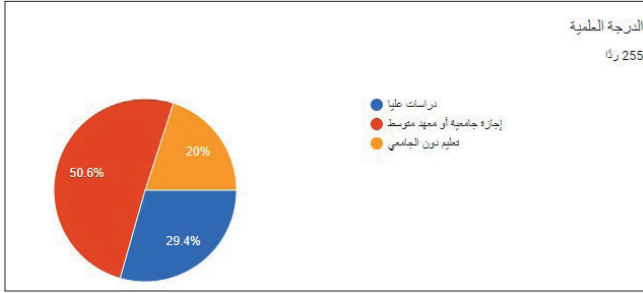
VI. OTURUM

تفاصيل نتائج الدراسة:

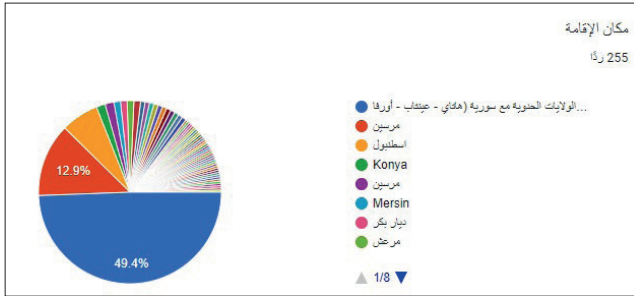
بلغت الاستجابات على الاستبانة كما مرّ 255 استجابة، منهم 169 وليّ أمر، ومن أولياء الأمور هؤلاء 47 معلماً ومعلمة وفق الشكل البياني الآتي:

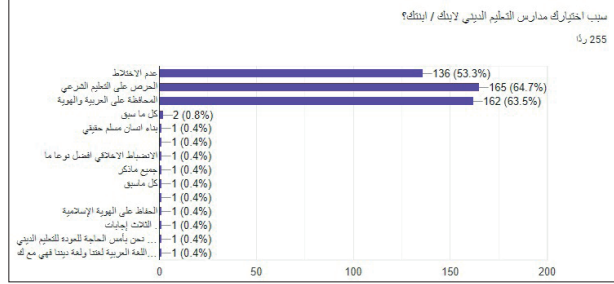
وعن الدرجة العلمية لمن استجابوا للاستبانة: نحو 30% من أصحاب الدراسات العليا، وأكثر من 50% من الجامعيين وفق الشكل الآتي:

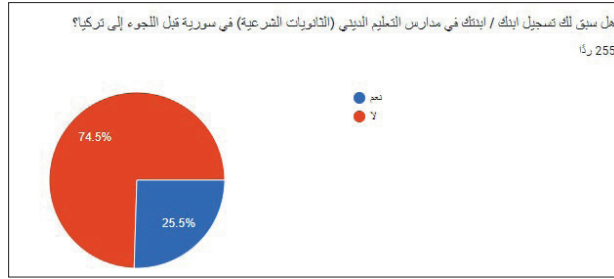
وعن مكان الإقامة كانت نحو نصف الاستجابات من الولايات الحدودية مع سورية (هاتاي، وعينتاب، وأورفا، وكيلس)، وبعدها مرسين فإسطنبول ثم باقي الولايات، وفق الشكل الآتي:

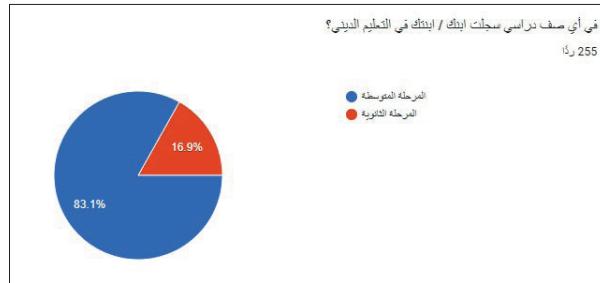
بدأت أسئلة الاستبانة بقياس اهتمام السوريين بالعربية؛ وأول ذلك معرفة أسباب اختيارهم تسجيل أبنائهم في مدارس التعليم الديني (إمام وخطيب)، فأقبال السوريين عليها أمرٌ ظاهر؛ فكانت الإجابات وفق الشكل الآتي بنسبة تتجاوز 60% أن المحافظة على اللغة العربية والهوية من أسباب إقبالهم على مدارس إمام وخطيب:

وأكثر من ذلك الحرص على التعليم الشرعي (64.75)؛ والعربية مفتاح العلوم الشرعية كلها. ولعل اللافت في إقبال السوريين على مدارس التعليم الديني التركية مما يؤكد الحرص على العربية والهوية فيها أن أكثر من 74% لم يكونوا يسجلون أبنائهم في مدارس التعليم الشرعي قبل اللجوء إلى تركيا:

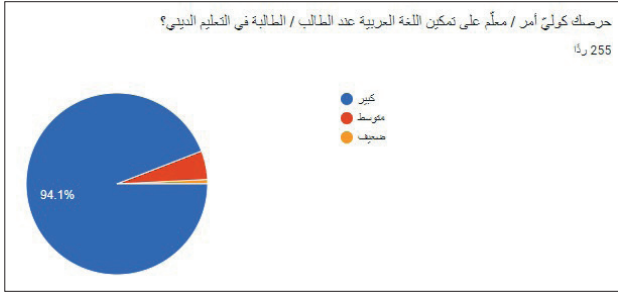

ما يعني أن إقبالهم على الالتحاق بمدارس التعليم الديني جاء بسبب ظروف اللجوء، والخوف على هوية أبنائهم اللغوية بدرجة ما، وجاء هذا مطابقاً للصفوف التي دفعوا فيها أبنائهم للالتحاق بهذه المدارس من المرحلة المتوسطة وليس الثانوية:

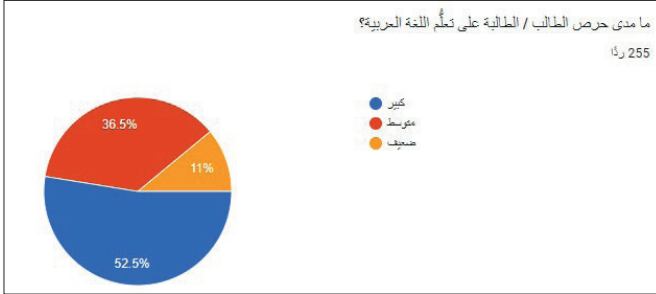

VI. OTURUM

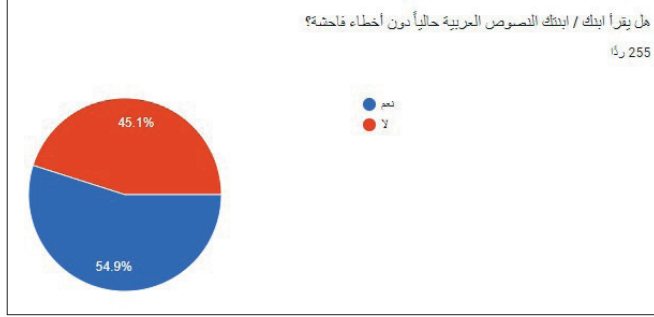
وإن كان نسبة من السوريين اضطروا لإرسال أبنائهم وبناتهم إلى مدارس إمام وخطيب كونها الخيار الوحيد الذي أُتيح لهم؛ لكن عدة عوائل ممن تمت مقابلتهم أرسلوا بناتهم إلى مدارس التعليم الديني اختياراً مع إمكانية التحاقهم بالمدارس العامة. لكن ظروف اللجوء والهزيمة النفسية تفعل فعلها في النفوس، فيهرب كثيرون إلى ما يرونه نجاة لهم ومهرباً، وكذلك فإن قرارات دمج الطلاب السوريين في المدارس التركية بعد إغلاق المدارس السورية المؤقتة صرفَ اهتمام كثيرين عن الإقبال على تعلّم العربية بحجة ضرورة إتقان التركية للاندماج بالمجتمع والنجاح في الدراسة، لذا كان سؤال لأولياء الأمور عن مدى حرصهم على تعليم العربية لأبنائهم فكانت النتيجة وفق الشكل الآتي:

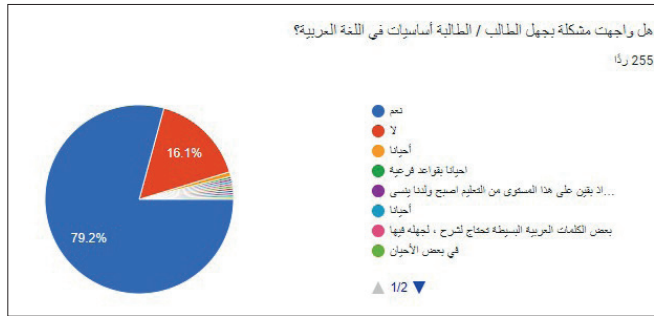
وهي نسبة عالية مطمئنة، لنجدها انخفضت عند الأبناء وفق أولياء أمورهم كما في الشكل الآتي:

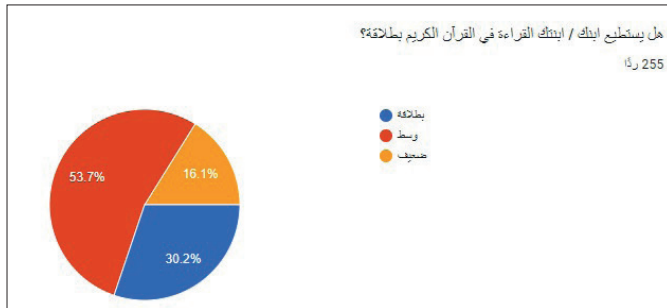
ولا يبدو هذا غريباً مع ظروف اللجوء والحرص على الاندماج والنجاح كما يراها الطلاب، ولعل هذا الاهتمام المتوسط عندهم بالعربية صرفهم حقيقةً عنها وإن قليلاً، فصارت تظهر عند ما يقارب نصف الطلاب مشاكل في القراءة الصحيحة:

وكذلك في أساسيات اللغة وقواعدها كما يبيّن الشكل الآتي:

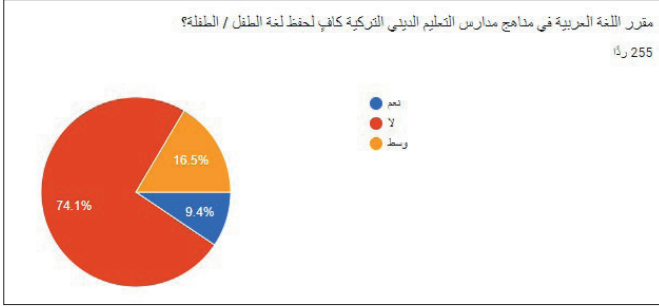

بل امتدّ أثر هذا الضعف والتراخي في العربية إلى إتقانهم القرآن الكريم:

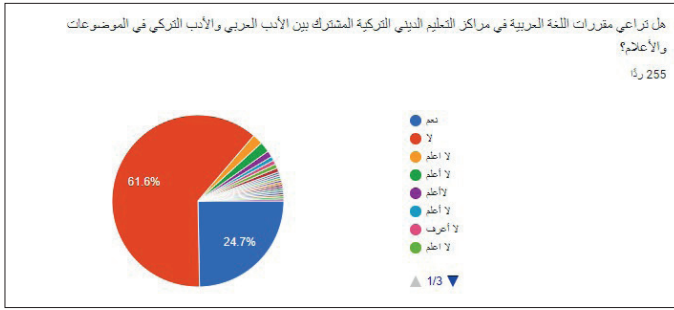

VI. OTURUM

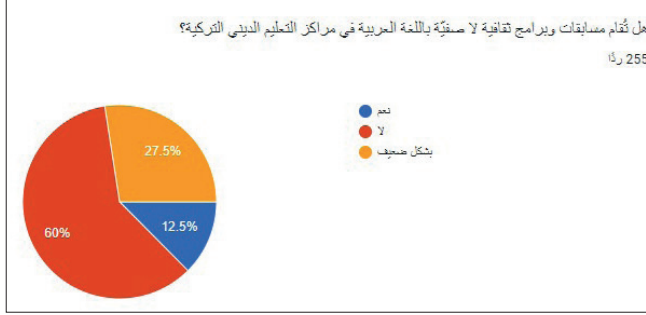
مع أنهم في مدارس التعليم الديني .
لتنقل الاستبانة المعلمين وأولياء الأمور - وشريحة كبيرة منهم معلمون كما سبق - عن رأيهم في مناهج اللغة العربية ضمن مدارس التعليم الديني لمعرفة الخلل الذي حصل عند الطلاب في العربية؛ مع أنهم أقبلوا على مدارس التعليم الديني للمحافظة على هويتهم اللغوية، فكانت الإجابات:

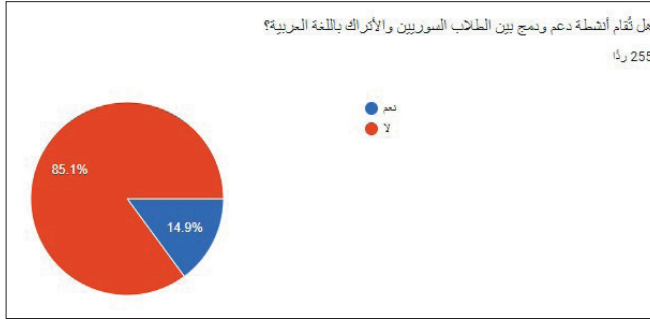
فأكثر الأهالي يرون المناهج الحالية لتعليم العربية لأبنائهم السوريين قاصرة عن تحقيق الهدف من حفظ لغة الطفل وهويته، ويبدو أن من الخلل في المناهج قصورها وفق ما عبّر أصحاب الإجابات عن المشترك بين الأدبيين العربي والتركي؛ فعند سؤالنا عن مراعاة مناهج مدارس التعليم الديني عن هذا المشترك كانت الإجابات:

فأقل من 25% رأوا أنها تراعي ذلك؛ مع أنه يمثل مساحة كبيرة تجمع الطلبة وتقرّب بينهم. ولأهمية الأنشطة اللاصفية في دعم المواد المدرسية المقررة سألنا أولياء الأمور والمعلمين عن المسابقات والأنشطة اللاصفية باللغة العربية في مدارس التعليم الديني، فكانت الإجابات:

ولأهمية استفادة الطلاب من بعضهم بين أتراك وسوريين، وللتأكد من تحقق هدف الدمج كان السؤال للأهالي عن الأنشطة المشتركة بين الطلاب السوريين والأتراك تحت مظلة العربية في مدارس التعليم الديني، فأجاب أكثر من 85% بالنفي:

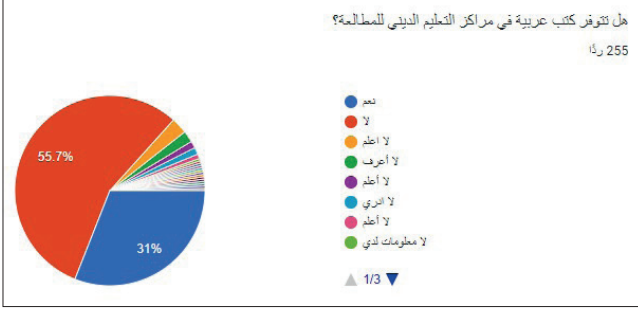
ما يوحي بعدم تحقق أهداف الدمج من جهة على النحو المأمول بعد سنوات من تطبيق قرار دمج الطلاب السوريين في المدارس التركية⁴، وبحفظ العربية وتطوير تدريسها في مدارس التعليم الديني من جهة أخرى. وما يزيد هذا الأمر خطورة استمرار مدارس دينية بالفصل بين الطلاب السوريين وأقرانهم الأتراك، بحيث يتم تحديد مدرسة إمام وخطيب كاملة للسوريين فحسب بدوام للذكور ودوام للإناث، ويُمنع الطلاب السوريون من الالتحاق بمدرسة إمام وخطيب الخاصة بالأتراك ولا يُسجل في مدرسة السوريين طلبة أتراك؛ مع أن دعم المدرسة في جزء كبير منه من منظمات إنسانية سورية وعربية⁵.

⁴ - للتوسع في تقييم تجربة دمج الطلاب السوريين في المدارس التركية عامة يُنظر: أربع سنوات على قرار الدمج؛ الطلاب السوريون في المدارس التركية، مركز الحوار السوري، 2020/7/8، الرابط: <https://sydialogue.org/ar/169>

⁵ المدرسة في الریحانية - هاتاي؛ وإدارتها وكامل هيئتها التدريسية من الأتراك، وفيها مدرسون سوريون للإشراف وضبط الطلاب في الساحات فقط؛ وقد بدأت منذ أربع سنوات لاستيعاب الطلاب السوريين مع بدء إغلاق المدارس السورية المؤقتة وتحويل كامل طلاب الصف الخامس للمدارس التركية، لكنها تابعت بالشكل ذاته مع تقدم مستوى الطلبة في اللغة التركية ومواد المنهاج المقرر، ولا يُعطى الطلاب في هذه المدرسة أية مواد علمية خاصة بالعربية أو بالتركية؛ فالمنهاج هو منهاج مدارس إمام وخطيب ذاته تماماً.

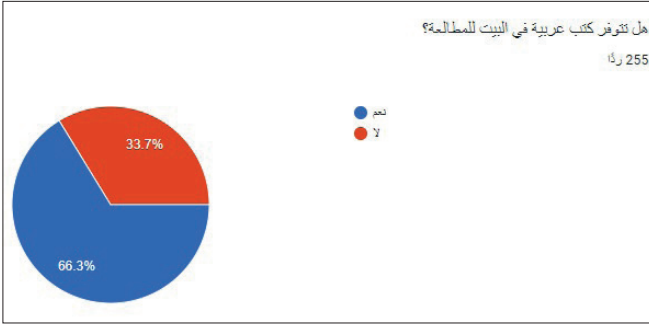
VI. OTURUM

ومع قصور المنهاج عن مستوى الطلبة السوريين، ولأهمية القراءة في ترميم النقص سألنا عن توفر الكتاب العربي في مدارس التعليم الديني:

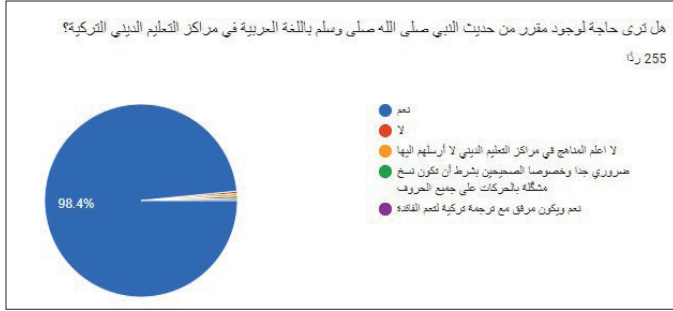
وسألنا طالبة في مدرسة إمام وخطيب منذ سنوات في إحدى مدن الجنوب التركي عن مكتبة المدرسة والكتب فيها، فأجابت: «المكتبة صغيرة جداً، وفيها بعض الكتب التركية فحسب، وليس فيها أي كتاب عربي»⁶.

ولمتابعة قضية القراءة والكتاب العربي سألنا عن توفره في البيوت، فكانت الإجابات:

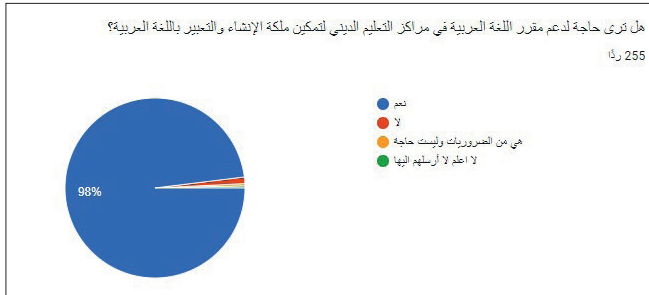

⁶ تمت المقابلة شخصياً مع الطالبة (ج. ر.) ووالدها في الريحانية - هاتاي في تشرين الأول / 2020، وقد اختارت مدارس التعليم الديني طوعاً من الصف الخامس، وهي الآن في الصف التاسع.

ونسبة أكثر من 66% يحرصون على اقتناء الكتب العربية في بيوتهم يؤكد حرص الأهالي على الهوية اللغوية لأبنائهم وبناتهم، لاسيما أنها في بلد بدأت الكتب العربية فيه منذ سنوات فقط بالانتشار، لكنه لم يُقابل باهتمام وتوفير للكتب العربية في المدارس بما يناسب ذلك. وعلى سبيل تلمس الحلول لتطوير تعليم العربية للسوريين في مدارس التعليم الديني التركية لتحقيق هدف المحافظة على الهوية اللغوية لهم سألنا عن دعم المناهج المقررة بمادة من الحديث النبوي مثلاً باللغة العربية، فكانت الردود وفق الآتي:

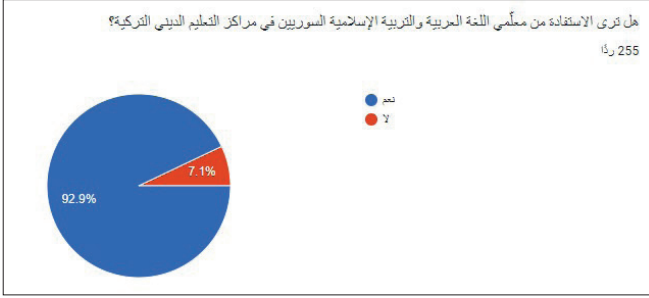
وبنسبة متقاربة كانت الإجابات عن ضرورة إدراج مقرر خاص بتنمية مهارات الإنشاء والتعبير بالعربية في مدارس التعليم الديني:

وهذا يخرج بالطلبة عن إطار الحفظ الصوري للقرآن الكريم كمقرر وحيد بالعربية صار يتوهم طلبة كثيرون أن العربية لتلاوة القرآن فحسب، دون باقي العلوم الشرعية والكونية، وضعفت مهارات الطلبة السوريين عن التعبير بالعربية مع الدمج في المدارس التركية والكتابة باللغة التركية فحسب، وهذا ما يتوافق مع جهل شريحة ليست قليلة بأساسيات العربية من الطلبة السوريين كما تقدم.

ولعل من أهم أوراق القوة التي لم يُستفد منها بالوجه الصحيح في مدارس التعليم الديني التركية وفرة المعلمين السوريين من المتخصصين باللغة العربية والشريعة الإسلامية؛ فهؤلاء المعلمون بالمثل في مختلف الولايات التركية، وبعد إغلاق المدارس السورية المؤقتة تم فرزهم إلى المدارس التركية، بما فيها مدارس إمام وخطيب، ولكن كمشرفين على الطلاب فحسب،

دون أن يُسمح لهم بدخول القاعات الصفية والتعليم؛ لذا رأت غالبية الاستجابات (أكثر من 92%) ضرورة الاستفادة من معلّمي اللغة العربية والتربية الإسلامية السوريين في مدارس التعليم الديني التركية:

وفي بعض الولايات التركية سُمح لمعلّمي العربية بالتدريس في مدارس إمام وخطيب وبعدها ساعات كبير يصل لعشرين ساعة أسبوعياً، ولكن دون أية إضافات مالية؛ وإنما يتقاضون مكافأة اليونيسيف وحدها كما كان يتقاضونها خلال العمل في المدارس السورية المؤقتة، كما أفادنا أحد المعلمين في إسطنبول⁷، وهذا ما جعل بعض المعلمين الذين قابلناهم غير راغبين بالتدريس في مدارس إمام وخطيب⁸؛ لأن بعضهم حصل على الجنسية التركية وأنجز معادلة شهادته الجامعية لكنه يرى من العُبن العمل في التعليم بمكافأة اليونيسيف وحدها⁹، ومن هؤلاء المعلمين المجتسّين الذين قابلناهم من هم حاصلون على شهادات تخصصية عليا في العربية وآدابها وتم فرزهم إلى مدارس إمام وخطيب للإشراف وضبط الطلاب فحسب.

خلاصة الدراسة والتوصيات:

شهدت مدارس التعليم الديني التركية إقبالاً كبيراً من السوريين لتسجيل أبنائهم وبناتهم فيها، وتقدّم الحفاظ على هويتهم اللغوية أسباب ذلك، وكان إقبال كثيرين منهم عليها طواعيةً قبل قرار الدمج أو أنهم قصدوها عمداً بعد التجنيس وإتاحة الفرصة لهم للتسجيل في غيرها. ظهرت في تركيا عدة أبحاث علمية تدرس تجربة التعليم الديني؛ حتى إن عدد الدراسات والمؤلفات والتقارير التي تناولت موضوع مدارس الأئمة والخطباء حتى عام 2011 هي: 155 دراسة، ما يعكس اهتماماً كبيراً فيها¹⁰.

7 تمت المقابلة افتراضياً مع الأستاذ (ز. هـ) المدرّس في مدارس إمام وخطيب في إسطنبول بتاريخ 2020/10/10، وهو مع مدرّسين آخرين للربية والإنكليزية يعملون بين 18-20 ساعة أسبوعياً، وقد يطلبونهم لأنشطة تفرّغ خلال يوم العطلة، دون أية عقود أو مكافآت خارج عقد اليونيسيف التطوعي.

8 أبدى أكثر من معلم ومعلمة عدم الرغبة بالتعليم في مدارس إمام وخطيب للسبب المادي فحسب، وتوافق في هاتاي وأضنة ومرسين أن معلّمي العربية السوريين تم فرزهم كمشرّفين إلى المدارس التركية عموماً دون أن يُطلبوا لتدريس العربية في مدارس التعليم الديني.

9 أفاد الأستاذ (م. م.) أنه حصل على الجنسية التركية منذ عامين وأنجز معادلة شهادته الجامعية، وعنده خبرة أكثر من 15 سنة، لكنه يستمر في عمله كمشرّف في المدارس التركية، دون أن يُطلب لتدريس العربية في مدارس إمام وخطيب.

10 تُنظر نماذج لهذه الدراسات والأبحاث في: التحولات الحاصلة في أشكال ومضامين التعليم الإسلامي في تركيا المعاصرة: خطوات هامة نحو تفعيل التعليم الإسلامي، 2016، *lahiyat Fakültesi Dergisi*, 101: 1/Mohammed J.A Thalji, Hitit Üniversitesi

بدأت مناهج التعليم الديني عامة واللغة العربية فيها خاصة تسترعي اهتمام المتخصصين من الأكاديميين السوريين والأترك، وتأخذ حظها من البحث والمؤتمرات¹¹؛ ولعل شؤون الديانة بالتعاون مع الجامعات التركية تزيد من توجه الأكاديميين لدراسة مناهج تعليم العربية في مراكز التعليم الديني وتطويرها.

تجاوز الاهتمام بالتعليم الديني في تركيا حدودها؛ حتى صارت تجربتها في التعليم الديني موضوع أبحاث ودراسات أكاديمية على امتداد العالم الإسلامي¹²، وهذا يتوازي مع تصدّر تركيا كقوة متميزة بين الدول الإسلامية؛ فهي اليوم قلعة من قلاع الإسلام يأوي إليها المظلومون وتحتضن أكثر من 5 مليون لاجئ عربي فيها. ومدارس التعليم الديني في تركيا ملاذ المحيّن من المسلمين الوافدين؛ فلا بد من مناهج علمي يوازي عالمية تركيا ومدارس التعليم الديني فيها. كشفت المقابلات الشخصية مع أولياء الأمور والمعلمين شكاوى كثيرة في الولايات الجنوبية من تدني مستوى التعليم في مدارس التعليم الديني عامة، مع الشكوى من ضعف مناهج تعليم اللغة العربية فيها خاصة.

شدّد أولياء الأمور في المقابلات والمقترحات ضمن الاستبانة على خطأ الفصل بين الطلاب السوريين وأقرانهم الأترك في مدارس الأئمة والخطباء؛ لأنه بذلك أخلّ بأهداف الدمج والتحصّل العلمي لاسيما في اللغة العربية لدى الطرفين.

لوحظ ضعف المسابقات الثقافية والأنشطة اللاصفية باللغة العربية أو غيابها عن كثير من مدارس التعليم الديني؛ مع أهميتها في تحقيق الدمج بين الطلبة الأترك والسوريين وتطوير تعلّم اللغة العربية لديهم.

في تركيا مخزون علمي ليس بقليل من المعلمين السوريين والعرب المتخصصين باللغة العربية والشريعة الإسلامية، وهؤلاء لا تستفيد منهم مراكز التعليم الديني التركية إلا بشكل ضعيف؛ فلا بد من الاستفادة منهم في تعليم العربية، كما جاء في أكثر المقترحات ضمن الاستبانة، ولا بد أن يكون وفق ضوابط قانونية واضحة مع مراعاة الوضع المادي للسوريين اللاجئين والمقيمين. أظهرت المقابلات وجود نشاط لمراكز تعليم خاصة تابعة للأوقاف الإسلامية والجمعيات الخيرية تهتم بالتعليم الإسلامي واللغة العربية في بعض الولايات؛ لكن هذه المراكز ضعيفة كما ظهر في الولايات الحدودية؛ ولعل كثرة الناطقين بالعربية فيها أحد أسباب ذلك، ولكن هذا لا يكفي؛ فالعربية التي تضيع من الطلاب السوريين في تركيا - لاسيما في الولايات الحدودية - ليست اللغة المحكية في البيوت والشوارع، بل لغة القرآن العالية التي لا بد من مدارستها وتعليمها ومراجعتها؛ فهي التي تشكّل الهوية وتحفظ الدين.

¹¹ أفادنا الدكتور محمد نور اليوسف المدرّس في كلية الإلهيات في جامعة إينونو -ملطية أن له بالاشتراك مع الدكتور عتيق آيدن بحثاً علمياً عن كتاب الصف العاشر، وأن بحثاً آخر للدكتور أحمد نوف وللدكتور صبري تركان بعنوان: «تحليل مناهج اللغة العربية للمرحلة المتوسطة في مدارس الأئمة والخطباء بتركيا في ضوء وثيقة أجد لتعليم العربية للناطقين بغيرها»، وقُدّم البحثان في مؤتمر علمي عُقد في جامعة إينونو تحت عنوان: «تعليم اللغة العربية في مدارس الأئمة والخطباء بتركيا» عام 2017.

¹² من ذلك بحث في المغرب الأقصى بعنوان: مناهج التعليم العالي في تركيا - نظرة إصلاحية، شامل الشاهين، مجلة دعوة الحق، وزارة الأوقاف والشؤون الإسلامية في المملكة المغربية، العدد 363، 1422-2001. وكذلك: رسالة أكاديمية بعنوان: التعليم الإسلامي في تركيا - دراسة وصفية لواقع التعليم الإسلامي في تركيا، رسالة ماجستير للطلاب علي عبده الشهلي، كلية الدعوة وأصول الدين في الجامعة الإسلامية بالمدينة المنورة، العام الدراسي 1436-1437.

أفاد المختصون بضعف كثير من معلمي اللغة العربية ضمن مدارس الأئمة والخطباء، وأن عدد الساعات المخصصة للعربية قليلة نسبياً؛ ما أثار بشكل سلبي في اهتمام الطلاب بالعربية، وهذا ما يحسن مراجعته وتصويبه.

الخلل في مقررات تعليم العربية في مدارس الأئمة والخطباء - لاسيما للسوريين والعرب - ظاهر يبيّن وفق دراسات المختصين؛ ما يوجب استنفار المعنيين لمراجعة هذه المناهج وتطويرها. مع ازدهار الطباعة العربية في تركيا يبقى حضور الكتاب العربية داخل مراكز التعليم الديني ضعيفاً كما ظهر؛ فتوصي الدراسة بزيادة الاهتمام بالمكتبات الإسلامية العربية داخل مدارس الأئمة والخطباء، وللتخفيف من الأعباء المالية لذلك يمكن الاستفادة في ذلك من مئآت المنظمات الثقافية والفكرية العاملة في تركيا عبر اتفاقيات مشتركة لتزويد المراكز بالكتب المطلوبة.

تحتضن تركيا اليوم فعاليات ثقافية عربية مرموقة، كمعرض الكتاب العربي في إسطنبول ومهرجان الشعر العربي وغيرهما، لكن أكثر هذه الأنشطة لا يكون منها نماذج تجوب الولايات التركية المترامية، ولا يكاد يسمع بها طلبة مدارس التعليم الديني فيها؛ فلعل في تنشيط هذه الفعاليات وتوجيه الطلبة السوريين والأترك إليها خيراً كثيراً في تمكين العربية لغةً وهويةً عندهم. شهدت ولايات عديدة إغلاق مراكز ثقافية ودينية كانت لها مشاركتها في تمكين اللغة العربية عند الأطفال السوريين على مدار سنوات، مع تشديد شروط السماح لها بممارسة أنشطتها التعليمية والثقافية؛ فتوصي الدراسة بإعادة النظر في ذلك، والسماح بفتح مراكز ثقافية وتعليمية لتمكين اللغة العربية وعلومها عند الأطفال السوريين وفق ضوابط قانونية مناسبة.

لا ينكر إلا جاحد أن خير بلدٍ للسوريين اللاجئين هو تركيا، وفيها مقومات كثيرة تساعد الأطفال السوريين على حفظ هويتهم اللغوية، والحسن الأكبر لذلك هي مراكز التعليم الديني، ولا تخفف ملاحظات أولياء الأمور والمعلمين من أهميتها؛ بل حرصت كافة التعليقات على ضرورة تطوير أداء هذه المراكز لشدة تعلق السوريين بها.

مراجع البحث:

- أربع سنوات على قرار الدمج؛ الطلاب السوريون في المدارس التركية، مركز الحوار السوري، 8/7/2020.
- تحليل مناهج اللغة العربية للمرحلة المتوسطة في مدارس الأئمة والخطباء بتركيا في ضوء وثيقة أبجد لتعليم العربية لناطقين بغيرها: أحمد نتوف وصبري تركمان، بحث علمي مقدم في مؤتمر عُقد في جامعة إينونو تحت عنوان: «تعليم اللغة العربية في مدارس الأئمة والخطباء بتركيا» عام 2017.
- التحولات الحاصلة في أشكال ومضامين التعليم الإسلامي في تركيا المعاصرة: خطوات هامة نحو تفعيل التعليم الإسلامي، Mohammed J.A Thalji, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2016/1: 101
- التعليم الإسلامي في تركيا - دراسة وصفية لواقع التعليم الإسلامي في تركيا، رسالة ماجستير للطلاب علي عبده الشهلي، كلية الدعوة وأصول الدين في الجامعة الإسلامية بالمدينة المنورة، العام الدراسي 1437-1436.
- تعليم اللاجئين السوريين في تركيا، كنانة قدور، صدى، 2017.
- اللغة والهوية: محمود السيد، مجلة مجمع اللغة العربية بدمشق، مجلد 85 / ج3.
- مناهج التعليم العالي في تركيا - نظرة إحصائية، شامل الشاهين، مجلة دعوة الحق، وزارة الأوقاف والشؤون الإسلامية في المملكة المغربية، العدد 363، 2001-1422.

OTURUM BAŞKANI–Hocalarımıza bu sunumundan dolayı teşekkür ediyoruz. Son yirmi dakikalık kısımda da bir müzakere yapacağız.

Şimdi, Sayın Prof. Dr. Alev Sinar Uğurlu'nun “Hz. Peygamber’i Çocuğa Tanıtmak Amacıyla Yazılan Kitapların Çocuk Edebiyatı Açısından Değerlendirilmesi” sunumunu yapmalarını kendilerinden rica ediyoruz.

Süreniz on beş dakikadır sayın hocam. Son beş dakikada yine bir müzakere için size zaman tanıyacağız.

Bu şekilde başlayabiliriz.

Buyursunlar efendim.

Prof. Dr. ALEV SINAR UĞURLU (Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi)– Teşekkür ederim.

Sayın Başkan, kıymetli hâzirûn; öncelikle hepinizi saygıyla selamlarım. “Hz. Peygamber ve Çocuk” temalı Uluslararası Mevlid-i Nebi Sempozyumunu düzenlemesinden dolayı Diyanet İşleri Başkanlığımıza, Düzenleme Kuruluna ve sempozyumda emeği geçen herkese şükranlarımı sunuyorum.

Mesleğe başladığı ilk günden itibaren çocuk edebiyatıyla uğraşan Türk edebiyatı hocası olarak böyle bir sempozyuma katılmaktan dolayı da hissettiğim, duyduğum mutluluğu ifade etmek isterim.

HZ. PEYGAMBER'İ ÇOCUĞA TANITMAK AMACIYLA YAZILAN KİTAPLARIN ÇOCUK EDEBİYATI AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Alev SINAR UĞURLU¹

3 ile 12 yaş arasını kapsayan çocukluk insan hayatının en özel ve en önemli dönemidir. 0-2 yaş arasındaki bebeklik döneminden sonra başlayan çocukluk karakterin şekillendiği, kişinin hayata hazırlandığı, içine doğduğu kültür ve inancı öğrenip hem evrensel hem de yerel olumlu değer ve davranışları kazandığı, toplum hayatına uyumlu bir birey olmanın yollarını kavramaya başladığı bir süreçtir. Bu süreçte çocuğun ilk dinî ve ahlaki eğitimi de gerçekleşir. Bireyin kendisi ve toplumla barışık, iç huzuru olan, mutlu, sağlam karakterli, güven veren, hiçbir canlıya isteyecek zarar vermeyecek kadar merhametli, sevgi dolu, şükretmeyi-tövbe etmeyi bilen, aza kanaat edebilen, yaradılanı Yaradan'dan ötürü hoş görebilen, yaşadığı âlemi bir tablo olarak görmeyip anlamlandırabilen bir mü'min olabilmesi için öncelikle çocukluğunda sağlam bir dinî eğitim alması gerekir. Çocuğa verilecek ilk dinî eğitimde aile ve okula büyük görev düşmektedir. Çocuğa dinî duyarlılık kazandırmada çocuğun gördüğünü taklit etme özelliği doğrultusunda rol-model olma birinci sırada yer almakla birlikte kitaplar da son derece önemli bir işleve sahiptirler. Kitaplardaki kahramanlar da çocuk için olumlu örnek olabilirler. Ancak bu kitapların çocuğun ilgisini çekecek şekilde hazırlanmış olması şarttır. Soyut kavramlardan yola çıkarak didaktik tarzda kaleme alınan dinî kitaplar çocuğa göre değildir. Çocukluk çağına seslenen kitaplar somuttan yola çıkarak çocuğun hayal dünyasına hitap edebilen; merak, heyecan, hareket öğelerini içeren ve çocuğun anlayabileceği bir dil ile yazılmış metinlerden oluşur. Bu özellikler çocuğa dinî eğitim vermek üzere kaleme alınan kitaplar için de geçerlidir. Çocuğa dinî ve ahlaki değerler telkin etmek amacıyla hazırlanan kitaplarda somuttan hareket etmenin

¹ Prof. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

en sağlam yolu din büyüklerinin hayat hikâyelerini çocuğa aktarmak ve bu suretle çocuğu değerleri davranışa dönüştüren gerçek kahramanlarla tanıştırmaktır. Son peygamber olan Hz. Muhammed (s.a.s.) de İslam dininin en büyük ismi olarak çocuğa hayat hikâyesi anlatılabilecek en çarpıcı isimdir. Çocuğun temel eğitimi aldığı dönemde, somuttan soyut düşünceye geçmeye, bütünden parçaya doğru kavramaya başladığı 8-12 yaş arasında Hz. Peygamber'in hayatının hikâye edildiği metinlerle karşılaşması dinî eğitimi sağlam temel üzerine oturtma noktasında son derece etkili olacaktır. Sağlam bir dinî bilgi ile, çocuğun gelişim dönemlerini bilerek ve çocuk yayınlarında bulunması gereken özellikleri göz önünde bulundurarak hazırlanan bu tip kitaplar sadece çocuğu en son peygamberle tanıştırmayacak aynı zamanda peygamber efendimizin güzel ahlakı ve mücadelesi çocuğa hayat boyu örnek alabileceği bir rol-model sunacaktır. Bunun yanı sıra Hz. Muhammed'in hayatı anlatılırken pek çok ashâbı tanıma fırsatı bulan çocuk hem bazı dinî terimleri öğrenecek, hem de İslam tarihinin çok özel bir dönemi olan Asr-ı Saadet dönemi hakkında fikir sahibi olup İslamiyet öncesi ve sonrasını karşılaştırma imkânı bulacaktır.

Bu çalışmada 8-12 yaş arası çocuğun 2020 yılında piyasada bulabileceği çocuklar için hazırlanmış Hz. Muhammed'in hayatını anlatan dört kitap değerlendirilmiştir. Bu kitaplar Engin Arslan tarafından hazırlanan *Çocuklar İçin Efendimiz Hz. Muhammed (s.a.s.) Hayatı* (y.t.y), Ahmet Efe tarafından hazırlanan *Sevgili Peygamberim -Çocuklar ve Gençler İçin-*(2013), Cuma Karakoç tarafından hazırlanan *Çocuklar İçin Sevgili Peygamberimizin (s.a.s.) Hayatı* (2018), Ayşe Serra Kara tarafından hazırlanan *Gül Peygamberim Hz. Muhammed (s.a.s.) Çocuklar İçin Siyer* (2019) adlı kitaplardır. Bu kitaplarda ortak ve farklı olarak Hz. Peygamber'in hayatının hangi dönem ve hadiseleri üzerinde durulduğu, değerler eğitimi içinde çocuğa nelerin ve nasıl aktarıldığı, dil ve anlatımın çocuğa uygunluğu incelenecektir.

Hedef Kitle

İncelediğimiz kitapların hedef kitlesi uzmanların orta çocukluk olarak adlandırdıkları 6-12 yaş arasıdır. *Çocuklar İçin Efendimiz Hz. Muhammed* adlı kitabın dış kapağında 8-12 yaş için uygun olduğu belirtilmiştir. *Sevgili Peygamberim*'in dış kapağında "Çocuklar ve Gençler İçin" ibaresi yer almaktadır. Uzmanların 14-21 yaş arası olarak tespit ettiği gençlik dönemi ile (http://auzefkitap.istanbul.edu.tr/kitap/kok/_%C3%BC%C3%BC%C5%9F%C3%BCi_gelisimpsikolojisi.pdf, s. 217)

14 yaş öncesindeki çocukluk dönemindeki zihinsel, duygusal ve sosyal gelişim birbirinden çok farklıdır. Araştırmalar çocukta dinî duygu ve düşünce 7 yaş itibarıyla gelişmeye başladığını kaydetmektedir (Yavuz, 1987). Buna göre kapaktaki çocuk ifadesinin 7-12 yaş aralığını kapsadığını düşünmek gerekir. Ancak bu yaş aralığı ile gençlik dönemini aynı çalışmanın içinde bir araya getirmek hedefe ulaşmanın önünde ciddi bir engeldir. İçerik açısından her iki gruba ortak olarak ulaşmak kolay değildir. Bunun yanı sıra kitap orta çocukluk dönemi için hazırlanmışsa genellikle birleşen gençlik döneminin doğası gereği gençlerin çoğunlukla ilgi göstermemesine, gençlik için hazırlanmışsa orta çocukluk dönemindekiler için kavrama güçlüğüne yol açacaktır.

Çocuklar İçin Sevgili Peygamberimizin (s.a.s.) Hayatı adlı dizide yaş aralığı belirtilmemiştir ancak resimlerin bolluğu ve niteliği hedef kitleyi 7-10 yaş arası olarak düşündürmektedir. *Gül Peygamberim Hz. Muhammed* adlı kitabın dış kapağında “Çocuklar için Siyer” ibaresi vardır. Yaş grubu belirtilmemekle birlikte içerik 10-12 yaş aralığına göre düzenlenmiştir.

Kitapların Şekil Özellikleri

Kitapların hepsi çocuğun taşıyabileceği hacim ve ağırlıktadır.

Çocuklar İçin Efendimiz Hz. Muhammed (s.a.s.) Hayatı kaliteli parlak kalın bir kâğıda basılmıştır; 32 sayfadır; sayfalar ve yazılar farklı renklerle oluşturulmuştur; kapakta Kâbe'nin, kitabın içinde yine Kâbe'nin, Hz. Muhammed'in doğduğu evin, Medine'nin ve değişik tabiat manzaralarının fotoğrafları vardır. Sayfaların ve harflerin farklı renklerde tasarlanması çocuk kitabı için cazibe katan bir vasıf olsa da özellikle parlak koyu mavi kâğıdın üstünde kırmızı harflerle yazılı olan kısımlar okuma güçlüğü oluşturmaktadır.

Sevgili Peygamberim son derece kaliteli, kalın ve parlamayan bir kâğıda basılmıştır; 80 sayfadır; sayfalarda kenar boşlukları bej, yazılar beyaz olarak tasarlanmıştır. Kapakta Hz. Peygamber'i ve tevhidi (Kemikli, <http://www.sonpeygamber.info/turk-kulturunde-hz-peygamber-ve-gul-imaji>) temsil eden gonca şeklinde kırmızı bir gül ve Kâbe'yi yıkılmaktan kurtaran Ebabil kuşu resmedilmiştir. İç kapakta da Ebabil kuşunun resmi ve hat sanatkârı Yesârîzâde Mustafa İzzet Efendi'nin ta'lik hatla yazdığı bir levhanın kopyası yer alır. Metnin içinde çiçek resimleri, Kâbe ve Mescid-i Nebevi resimleri ya da anlatılanları tasvir eden resimler vardır. Her sayfada eski harflerle bir kandilin üstünde Peygamber Efendimizin adı, metnin içinde ve son sayfada kelime-i tevhid yazılıdır.

Çocuklar İçin Sevgili Peygamberimizin (s.a.s.) Hayatı 16'şar sayfalık 10 formadan oluşur. Her formanın kapağında içeriğe uygun renkli resimler vardır. Bol resimli olan kitap kuşe kâğıda basılmıştır.

Gül Peygamberim Hz. Muhammed 111 sayfadır, üçüncü hamur kâğıt kullanılmıştır. Kapakta Peygamberimizin mezarına ev sahipliği yapan Mescid-i Nebevi'nin kırmızı güllerle çerçevelenmiş resmi vardır; kitabın içinde ise içeriği tamamlama gayesi güden renksiz, kara kalem tasvirler bulunmaktadır.

Çocuklar İçin Efendimiz Hz. Muhammed, Sevgili Peygamberim ve Gül Peygamberim Hz. Muhammed adlı kitaplarda ortak olarak "ilahî güzelliğin ve bu güzelliğin işareti olan Hz. Peygamber'in simgesi" (Kemikli, <http://www.sonpeygamber.info/turk-kulturunde-hz-peygamber-ve-gul-imaji>) sayılan gül sembolünün kullanıldığı görülmektedir. Ancak hiçbirinde gül-Hz. Muhammed ve İslam dini arasındaki bağlantıyla ilgili bir açıklama yoktur; bu nedenle kullanılan sembol İslam dinî hakkında bilgisi sınırlı olan küçük okurların zihninde bir karşılık bulmayacaktır. Bu dört kitap içinde hedef kitlenin ilgisini çekebilecek, metinle bütünlük arz ederek görsel uyarıcı işlevini yerine getiren resimler ve uygun sayfa sayısı *Çocuklar İçin Sevgili Peygamberimizin (s.a.s.) Hayatı* adlı kitaptadır.

Kitapların İçerikleri

İncelediğimiz kitaplar gündelik hayattan yola çıkarak değerler eğitimi vermeye çalışan alışılmış çocuk kitaplarından farklıdır. Özel bir amaçla hazırlanmışlardır. Bilişsel gelişimin kuramcısı İsviçreli psikolog Jean Piaget'nin "Somut İşlemler Dönemi" olarak adlandırdığı (http://auzefkitap.istanbul.edu.tr/kitap/kok/_%C3%BC%C3%BC%C5%9F%C3%BC_Ci_gelisimpikolojisi.pdf) orta çocukluk dönemini idrak eden çocuklar için peygamberlerin sonuncusu ve İslam dininin en yüce ismi Hz. Muhammed'in yaşamını anlatmak üzere kaleme alınmışlardır.

Siyer kitapları, biyografi türünün özelliklerine sahiptir. "Çocuğu biyografilerde en çok cezbeden de anlatılanların gerçek olmasıdır" (Sınar, 2006: 157). Çocuğa gerçekte var olmuş, yaptıklarıyla-düşünceleriyle-savunduğu davayla derin izler bırakmış sembolik modeller sunan biyografi kitapları çocuk üzerinde son derece etkidirler. Biyografi kitapları Hz. Muhammed gibi İslam dininin en kutsal ve en yüce temsilcisini tanıtmak üzere yazılmış siyer kitaplarına dönüştüğünde çalışmanın taşıdığı önem daha da artar. Bu kitaplarda özellikle çocuğa aktarılan ayrıntı ve verilen bilgilerin seviyeye uygun olup olmadığına dikkat etmek gerekir. Çocuk hedeflenerek yazılan siyer kitaplarında Peygamber Efendimizin

yaşamıyla birlikte, O'nun güzel ahlakından yola çıkarak ideal Müslüman kimliğini tanıtmak, dinî bilgiler aktarmak ve dinî aidiyeti güçlendirmek amaçlanmıştır. Bu kapsamlı ve çocuğu şekillendirmeye yönelik amaç, çocuk için hazırlanan siyer kitaplarında öğreticiliğin ve edebî niteliğin bir arada olmasını gerektirmektedir.

Araştırmalar siyer kitaplarının çocuklar tarafından ilgiyle karşılandığını ortaya koymaktadır (Yavuz, 1987: 86). “Onların birçokları “Hz. Peygamber’i merak ediyorum”, “Onu düşünüyorum” derken bu arada O'nun hakkında birçok sorularla karşılaşmış bulunuyoruz: Onun nasıl bir insan olduğunu, çocukluğunu, ne zaman doğup ne zaman peygamber olduğunu ve ne zaman öldüğünü, nasıl bir hayat geçirdiğini, neler yaptığını, Müslümanlığı nasıl yaydığını, hangi savaşlara katıldığını, bütün işleri nasıl başardığını, O’nu düşmanlarının neden öldürmek istediklerini, düşmanlarının kimler olduğunu, neden Mekke’den Medine’ye göç ettiğini, Allah’ın O’nu düşmanlara karşı nasıl koruduğunu, peygamber olmasaydı, Allah’ın O’nu koruyup korumayacağını, Hz. Peygamber’in diğer peygamberlerden üstün olduğunu gösteren özelliklerin neler olduğunu, Mirac’a nasıl çıktığını, orada Allah ile neler konuştuklarını merak etmektedirler.” (Yavuz, 1987: 86) Bu çalışmada incelenen siyer kitapları ana hatlarıyla çocuğun Hz. Peygamber hakkında merak duyduğu konuları cevaplamaktadır. Hz. Muhammed’in hayatını anlatırken ana hatları ortak olan kitaplar ayrıntılarda ve konunun aktarılışında farklılıklar arz etmektedir.

Ortak olarak anlatılanlar: Cahiliye dönemi’ndeki sosyal hayat; Fil Olayı; Hz. Muhammed’in baba soyu, annesi ile babasının evlenişi, doğumundan önce babasının ölmesi, doğumu, sütanneye verilmesi, annesi Âmine Hatun’un ölümü; dedesi Abdumuttalib’in O’nu himaye etmesi; dedesinin ölümünden sonra amcası Ebû Tâlib’in koruması; Hz. Muhammed’in ticaretle uğraşması, Hz. Hatice ile evlenmesi, Hira Mağarası’na çekilmesi, Cebrail’in (a.s.) görünmesi, ilk vahiy, “Oku” emriyle birlikte *Kur’an-ı Kerim*’in tebliğ edilmeye başlanması; Hz. Hatice’nin iman etmesi ve desteği; Hz. Muhammed’in İslam dinini tebliğ etmeye başlaması, Safa Tepesi’nde Mekkelilere peygamberliğini duyurması; ilk Müslümanlar; Mekke’li müşriklerin Müslümanlara yaptığı eziyetler; Miraç; Mekke’den Medine’ye hicret; Hz. Muhammed’in Medine’de coşku ile karşılanması; Medine şehir devletinin kurulması; Bedir Savaşı; Mekke’nin fethi; Veda Haccı ve Veda Hutbesi; Hz. Muhammed’in ölümü.

Yukarıda işaret edilen ortaklıklara karşılık ayrıntılarda dikkat çekici farklılıklar vardır:

- İncelediğimiz çocuk siyerlerinin hepsi Hz. Muhammed'in doğumundan önceki durumu yansıtarak başlar. *Çocuklar İçin Efendimiz Hz. Muhammed (s.a.s.) Hayatı* dönemin sosyal hayatını aktarır, insanın birey olarak değer görmediğini ve cehaleti özellikle vurgular. *Gül Peygamberim Hz. Muhammed Cahiliye Dönemi'ndeki köle ticaretinden, güçlünün güçsüzü ezmesinden, putlara tapılmasından, kadına değer verilmemesinden söz eder. Çocuklar İçin Sevgili Peygamberimizin (s.a.s.) Hayatı* dede Abdulmuttalib odaklı dönemi yansıtmayı tercih eder. Abdulmuttalib'in rüyaları, erkek çocuk için Allah'a dua edişi, on erkek çocuğu olursa birini kurban etmeye ant içmesi, Abdullah'ın doğumu, kurban olmaktan kurtulması sadece bu dizide vardır. *Sevgili Peygamberim*'de ise "Peygamberimizden Önce Olanlara Kısa Bir Bakış" başlığı altında Hz. Havva ve Hz. Âdem'in Cennet'ten kovuluşlarına kadar gidilir, *Kur'an-ı Kerim*'de 25 peygamberin adının geçtiği ve son peygamberin Hz. Muhammed olduğu uzun uzadıya anlatılır. Hz. Muhammed'in diğer peygamberlerden farkı üzerinde durulur. Bu bilgiler orta çocukluk dönemi için uzun ve soyuttur; bu yaş grubu için didaktik yoğunluk içinde aktarılanların bellekte uzun süreyle kalması pek mümkün değildir.
- Hz. Muhammed'in doğumundan söz ederken *Çocuklar İçin Efendimiz Hz. Muhammed, Çocuklar İçin Sevgili Peygamberimizin (s.a.s.) Hayatı ve Sevgili Peygamberim*'de Âmine Hatun'un doğum sırasındaki duyguları yansıtılmak istenmiştir. Bu kısım okunurken Süleyman Çelebi'nin *Mevlid*'indeki viladet bahrinde yer alan bazı beyitler akla gelmektedir². *Çocuklar*

² "Anne Âmine olağanüstü olayların şaşkınlığı içerisinde, melekler etrafında hizmet yarışına girmişler, O güzel bebeği ve annesini âdeta el üstünde tutuyorlar" (Arslan, y.t.y.:5) cümlesi "Gökler açıldı vü feth oldu zulem/ Üç melek gördüm elinde üç alem (...) İndiler gökten melekler saf ü saf/ Kabe gibi kıldılar evim tavaf" (<https://www.antoloji.com/mevlid-2-siiri/>) mısralarını çağrıştırmaktadır. "Âmine, sevgili oğlunun doğumu ile bütün bir dünyanın çehresinin değişeceğini hissediyordu. Çünkü O henüz doğmadan önce nice rüyalar görmüş, nice müjdeler almıştı" (Efe, 2013: 13-14) cümleleri de "Dediler oğlun gibi hiç bir oğul/ Yaradılalı cihan gelmiş değil; Bu senin oğlun gibi kadri cemil/ Bir anâya vermemiştir ol Celil; / Ulu devlet buldun ey dildare sen/ Doğuserdir senden ol hulki hasen; Bu gelen ilm-i ledün sultanıdır/ Bu gelen tehvid-i irfan kânıdır" (<https://www.antoloji.com/mevlid-2-siiri/>) mısralarını hatırlatmaktadır. "Âmine hayatının en mutlu anını yaşıyordu. Annesi sevinmekte haklıydı; çünkü yeryüzünde hiçbir anneye nasip olmayan bir yavru ona nasip olmuştu" (Karakoç, 2018d: 10).

İçin Sevgili Peygamberimizin (s.a.s.) Hayatı'nda bir Yahudi'nin doğan bebeğin peygamber olacağını söylemesinden bahsedilir.

- Hz. Muhammed'in sütanneye verilışı ve sütanesi Hz. Halime'nin evine bereket getiriışı üzerinde bütün kitaplarda durulurken *Çocuklar İçin Sevgili Peygamberimizin (s.a.s.) Hayatı*'nda Hz. Muhammed'in sütkardeşi Abdullah ile koyun güttüğü sırada iki melekle karşılaşması ve göğsünün yarılması kıssası anlatılır: “*Beni tuttular, göğsümü yardılar. Kalbimi de çıkarıp yardılar. Ondan siyah bir kan pıhtısı çıkarıp bir yana attılar. Göğsümü ve kalbimi o karla temizledikten sonra ayrılıp gittiler.*” (Karakoç, 2018g: 7). “Şakk-ı sadr” olarak tabir edilen bu kıssanın hem çocuklukta hem de Miraç öncesinde meydana geldiği söylenmektedir (<https://islamansiklopedisi.org.tr/sakk-i-sadr>). *Çocuklar İçin Efendimiz Hz. Muhammed* adlı kitapta Hz. Muhammed'in göğsünün yarılması, kalbinin çıkartılması, içi iman dolu bir kaptaki kalbin yıkanıp, içine iman ve hikmet konup yerine yerleştirilmesi Miraç hadisesi anlatılırken aktarılmıştır. Ancak ister çocukluk dönemi isterse Miraç sırasında anlatılsın somut işlemler dönemini yaşayan çocuğun zihinsel ve duygusal gelişimi bu kıssayı idrak etmeye ve sembolik olan ruhanî boyutunu çözmeye müsait değildir.
- Dedesinin ölümünden sonra Hz. Muhammed'i amcası Ebû Tâlib'in himaye ettiği kitapların hepsinde belirtilir. *Sevgili Peygamberim*'de Ebû Tâlib'in karısı Hz. Fatıma'nın Hz. Peygamber üzerindeki emeği ve Peygamber Efendimizin yengesine duyduğu saygı ve sevginin özellikle altı çizilir.
- Hz. Muhammed'in ticaret ile uğraştığı, dürüstlüğü ve güvenilir oluşu ile herkesin takdirini kazandığı dört kitapta da ifade edilir. *Çocuklar İçin Efendimiz Hz. Muhammed*'in dışında kalan kitaplarda Hz. Muhammed'in amcası Ebû Tâlib ile ticaret için Şam'a gittiklerinden söz edilir. *Çocuklar İçin Sevgili Peygamberimizin (s.a.s.) Hayatı* ve *Gül Peygamberim Hz. Muhammed*'de Şam'a giderken mola verdikleri bir kasabada Rahip Bahira'nın kervanı güneşten koruyan bulutu fark edip Hz. Peygamber'in sırtına bakmak istemesi, sırtındaki peygamberlik mührünü görünce O'nun son peygamber olduğunu söylemesi aktarılır.
- *Gül Peygamberim Hz. Muhammed* ve *Sevgili Peygamberim*'de Hz. Muhammed'in gençliğinde barışın, can ve mal

güvenliğinin sağlanması, zulmün önlenmesi amacıyla kurulan Hilfü'l-Fudûl teşkilatına (<https://islamansiklopedisi.org.tr/hilful-fudul>) katıldığı belirtilir. *Sevgili Peygamberim*'de bu teşkilat hakkında bir açıklama yapılmamış, *Gül Peygamberim Hz. Muhammed*'de Erdemliler Birliği açıklamasıyla yetinilmiştir. Hedef kitle için herhangi bir açıklama yapılmadan Hilfü'l-Fudûl'un ne olduğunun ve hangi amaca hizmet ettiğinin anlaşılması mümkün değildir.

- Kâbe'nin tamiri sırasında Hacerü'l Esved'i kimin yerine koyacağı ile ilgili Hz. Peygamber'in hakemlik yapması sadece *Gül Peygamberim Hz. Muhammed* adlı kitapta anlatılır. Kitapta Kâbe hakemliğinden hareketle Hz. Muhammed'in adaleti somutlaştırılır. Hz. Muhammed'in Kâbe hakemliği çocuklar için uygun bir anekdottur.
- Cebel-i Nur olarak da bilinen Hira Dağı'ndaki Hira Mağarası'nda Cebrail (a.s.) aracılığı ile "Alak" suresinin ilk beş ayeti birlikte *Kur'an-ı Kerim*'in tebliğine başlanmasından sonra Hz. Muhammed'in titreyerek Hz. Hatice'nin yanına gitmesi bütün kitaplarda ortaktır. Bu durumun Varaka b. Nevfel'e danışılması ile ilgili rivayet (Kahraman ve Şakar, 2017: 153-154) *Gül Peygamberim Hz. Muhammed* ile *Sevgili Peygamberim*'de kullanılmıştır. *Gül Peygamberim Hz. Muhammed*'de Hz. Muhammed ve Hz. Hatice'nin birlikte Varaka'ya gittikleri yazılıdır. *Sevgili Peygamberim*'de ise Hz. Hatice'nin akrabası bilge Varaka'ya danıştığı ve Varaka'nın sözlerini Hz. Peygamber'e iletmesi, Hz. Muhammed'in de Kâbe'yi tavaf ederken Varaka ile karşılaşması üzerine bir kez de onun ağzından Cebrail'in melek, kendisinin beklenen peygamber olduğunu duyduğu ifade edilir. *Gül Peygamberim Hz. Muhammed*'de yeni bir vahiy için Hz. Muhammed'in 3 yıl beklediği belirtilir. Ancak çalışmalar üç gün ile üç yıl arasını kapsayacak şekilde farklı sürelerden söz etmektedirler (Kahraman ve Şakar, 2017: 164). Varaka'ya gitme veya yeni vahiy için bekleme gibi konularda yazarların farklı rivayetlerden yararlandıkları görülmektedir.
- Hz. Muhammed'in İslam'ı tebliğe başlaması ve ilk Müslümanların kimler olduğu bütün kitaplarda anlatılır. Bu süreçte evini İslam dininin tebliği için Hz. Muhammed'e açan Erkam b. Ebül-Erkam'dan (<https://islamansiklopedisi.org.tr/erkam-b-ebul-erkam>) sadece *Gül Peygamberim Hz.*

- Muhammed*'de söz edilir. İlk Müslümanlar içinde bütün kitaplarda ortak olarak Hz. Hatice, Hz. Ali, Hz. Bilal, Hz. Zeyd, Hz. Ebubekir, Hz. Osman, Hz. Ömer isimleri geçer. Ancak *Çocuklar İçin Efendimiz Hz. Muhammed ve Sevgili Peygamberim*'de bunlara ilave olarak Talha b. Ubeydullah, Zübeyr b. Avvam, Abdurrahman b. Avf, Sa'd b. Ebî Vakkas, Ümmü Fadl isimleri de vardır. 8-12 yaş aralığındaki bir çocuğun ayrıntıları ve gündelik hayatında sık karşılaşmadığı isimleri takip etmesi kolay olmadığı gibi okuduğu kitaptan da onu uzaklaştırabilir.
- İlk Müslümanlara müşriklerin eziyet ettiği bütün kitaplarda dile getirilir. Bu eziyetler anlatılırken “*Kimilerini bunharca şehit ettiler, kimilerini yaktıkları ateş üzerine çırılçıplak yatırıp akıl almaz vahşet örnekleri sergilediler*” (Efe, 2013: 47), “*Eret oğlu Habbab ismindeki Müslümanın üzerine kızgın demirler sürdüler*” (Kara, 2019: 59) gibi çocuğu korkutup onda duygusal zedelenme oluşturabilecek ifadeler kullanılmıştır.
 - *Gül Peygamberim Hz. Muhammed*'de Habeşistan'a hicret eden Müslümanları Necaşi'nin koruması; müşriklerin Hz. Muhammed'i öldürmeye çalışması, sosyal ve ticari boykotları; Hz. Muhammed'in Taif'e gitmesi ve orada taşlanması; 1. ve 2. Akabe Sözleşmesi âdeta bir İslam tarihi kitabı kaleme alınırcasına uzun uzadıya anlatılmıştır. Ancak Miraç'tan *Sevgili Peygamberim*'de olduğu gibi muhtemelen soyutu anlamanın hedef kitle için zorluğu düşünülerek çok kısa bahsedilmiştir. *Çocuklar İçin Efendimiz Hz. Muhammed*'de ise Miraç hadisesi soyut boyutuyla geniş olarak anlatılmış ve Miraç gecesinin önemi vurgulanmıştır.
 - *Çocuklar İçin Efendimiz Hz. Muhammed*'de ve *Sevgili Peygamberim*'de anlatılan Hz. Ali'nin çocukken kendi iradesi ile, *Çocuklar İçin Efendimiz Hz. Muhammed*'de ve *Gül Peygamberim Hz. Muhammed*'de aktarılan Hz. Ömer'in kız kardeşi ve eniştesinden etkilenecek Müslüman oluşlarının hikâyesi orta çocukluk dönemi için son derece uygun öğretim ve eğitimi bir arada gerçekleştiren anekdotlardır. Mekke'den Medine'ye hicret sırasında Hz. Muhammed ve Hz. Ebû Bekir'in Sevr Mağarası'nda kendilerini takip eden müşriklerden gizlenmeleri, mağaranın kapısına yuva yapan bir kuşun ve ağını ören örümceğin onları korumaları orta çocukluk döneminin fantastik dünyası için son derece uygun bir anekdotdur. Bu anekdot *Gül Peygamberim Hz. Muhammed ve Sevgili Peygamberim*'de

kullanılırken *Çocuklar İçin Efendimiz Hz. Muhammed*'de yer almamaktadır. *Sevgili Peygamberim*'de ve *Gül Peygamberim Hz. Muhammed*'de söz edilen Medine'de Kuba Mescidi'nin kurulması ve ilk cuma namazının burada kılınması da söz konusu yaş grubu için aktarımı uygun bir ayrıntıdır.

- İslam dininin müşriklere karşı ilk zaferi olan Bedir Savaşı bütün kitaplarda yer almaktadır. Ancak *Sevgili Peygamberim*'de çocuk tarafından daha rahat anlaşılacak şekilde anlatılmıştır. Uhud, Hendek ve Mute savaşlarından ise *Gül Peygamberim Hz. Muhammed*'de ve *Sevgili Peygamberim*'de söz edilir.
- Kitapların hepsinde 8 ile 12 yaş arasındaki çocukların bilmeleri muhtemel olan tamlama ve kavramlar, açıklama yapılmadan kullanılmıştır. “Müşrik, hicret, hutbe, muallakat-ı seb'a, Asr-ı Saadet, ashab, ashab-ı suffa, nebi, gazve, iki cihan serveri, sahabi-i kiram, telbiye, hüsn-ü zan”³ gibi ifadeler açıklanmadan metinler içinde kullanılmıştır.
- *Çocuklar İçin Sevgili Peygamberimizin (s.a.s.) Hayatı* öyküleyici bir anlatımla kaleme alınmıştır. Yazar, bu anlatım tekniği ile çocuk metnin içine çekip, Asr-ı Saadet dönemine götürmeyi başarmıştır. *Sevgili Peygamberim* ve *Çocuklar İçin Efendimiz Hz. Muhammed*'de bilgilendirici bir anlatım vardır. *Gül Peygamberim Hz. Muhammed*'de bazen öyküleyici ve sıklıkla bilgilendirici anlatım kullanılmıştır.

Hz. Peygamber'in Fiziki Özellikleri ve Mizacı

İncelediğimiz çocuk siyerlerinde Hz. Muhammed'in sırtındaki nübüvvet mühründen ortak olarak bahsedilmekle birlikte sadece *Gül Peygamberim Hz. Muhammed*'de fiziki özellikleri tasvir edilmiştir: “Amcasının yanında geçirdiği seneler içerisinde hem güzel ahlaklı hem de yakışıklı bir delikanlı olmuştu. Gül Peygamberim simsiyah gözlüdü. Kirpikleri upuzundu. Kaşları hilal şeklinde ve birbirine yakındı. Saçları siyah ve gürdü. Uzuna yakın orta boyluydu; ama kiminle yürürse Gül Peygamberim hep uzun gözü-kürdü. Güler yüzlüdü.” (Kara, 2019: 33) Bu kısa tasvir için ashabin anlatımından yararlanılmıştır (<https://islamansiklopedisi.org.tr/semail>).

Kitapların hepsinde Hz. Peygamber'in mizacından kapsamlı olarak söz edilmiştir. Çocuk siyerlerinde dile getirilen Hz. Peygamber'in mizaç özellikleri şöyledir: Sözü tutar, güvenilirdir. Yalan söylemez,

³ İmla hatası kitaba aittir.

dürüsttür. Adaletlidir. Daima haklının yanında yer alır. İnsanlar arasında ayırım yapmaz. Merhametlidir. Muhtaca yardım eder. Duygusaldır. Hoşgörülüdür. Affedicidir. Cömerttir. Sabırlıdır. Yumuşak huyludur. Başkalarının fikirlerine önem verir. İstişare eder. İyi niyetlidir. Akrabalık haklarına dikkat eder. Misafirperverdir. Eşine ev işlerinde yardım eder. Arkadaş canlısıdır. Çocukları sever. Zamanı iyi değerlendirir. Davasına bağlıdır. Zekidir. Kararlıdır. Liderde olması gereken vasıflara sahiptir. Bu özelliklerden güvenilirliği, adaletli, merhametli, affedici, zeki ve kararlı oluşu, muhtaca yardım edişi ve çocuk sevgisi somutlaştırılarak verilmiş; diğer özellikler ise metnin çeşitli yerlerinde ifade edilmiştir.

Plan

Çocuk kitaplarında olay örgüsünün bir sıra takip edilerek anlatılması yani bir plan dâhilinde verilmesi gerekir. “Zira hoşlandıkları bir hikâyeyi anlatmaları istendiğinde çocuklar genellikle hikâyenin planını veya aksiyonun düzenini naklederler. Çocuklar iyi bir planı olan bir kitap isterler.” (Sınar, 2006: 82) İncelediğimiz kitaplarda zaman zaman belli bir düzene uyulmadığı, kronolojiye dikkat edilmediği, çocuğun olaylar arasındaki mantık bağıni kurmasının engellendiği görülmektedir. Örnek olarak *Gül Peygamberim Hz. Muhammed*'de, Hz. Muhammed'in gençliğinde Hilfü'l-Fudûl teşkilatına katıldığı dönemden bahsedilirken, henüz Cebrael (a.s.) aracılığıyla *Kur'an-ı Kerim*'in tebliğ edildiği safhaya gelmeden Hicret hadisesine geçilmiş, “*Gül Peygamberim, Mekke'den Medine'ye hicret ederken, kendisine verilen bütün emanetleri sahibine vermesi için yatağında Hz. Ali'yi (r.a.) bırakarak hicret yolculuğuna çıkmıştı*” (Kara, 2019: 35) cümlesinin ardından da “*Gül Peygamberimin (s.a.s.) Ticaret Hayatı*” başlığı ile Hz. Peygamber'in amcası Ebû Tâlib ile birlikte ticaret yapması anlatılmıştır. Aynı kitapta çocuğun mantık bağı kuramayacağı bir başka örnek Bedir Savaşı'nı anlatılırken “*Ebu Cehil de ölenler arasındaydı*” (Kara, 2019: 84) vurgusudur. Zira öncesinde İslam dininin düşmanı Ebû Cehil'den özel olarak söz edilmemiş, sadece kitabın 59. sayfasında diğer müşriklerle birlikte adı zikredilmiştir. Dolayısıyla bu kitabı okuyan çocuk için Ebû Cehil'in Bedir Savaşı'nda öldüğü vurgusunun anlamı yoktur. Bir başka örnek *Sevgili Peygamberim*'de dedesinin ölümünden sonra amcası Ebû Talib'in himayesine girmesi anlatıldıktan sonra kronoloji ve olayın akışı bozularak Hz. Muhammed'in babasının hikâyesi ve ölümü anlatılır, ardından sütanneye verilmesine geçilir sonra tekrar dede ile amcaya dönlür. Çocuk için takip güçlüğü doğurabilecek bir başka örnek de *Çocuklar İçin Efendimiz Hz. Muhammed*'de vardır. Hz. Muhammed'in

karakter özellikleri sayılırken arada Hz. Ali'nin İslam dinine girişi anlatılmış bir sayfa sonra Peygamberimizin karakter özelliklerinden söz etmeye devam edilmiştir. Bu kitapta olayın akışı sık sık kesilerek ayet-i kerimelere, salâya ve hadislere yer verilmiştir.

Dil ve Anlatım

İncelediğimiz kitapların hiçbirinde imlâ kurallarına uyulmamıştır. Bağlaçlar ayrı yazılmamış, lokatif eki ile bağlaç karıştırılmış, büyük harfle başlaması gereken özel isimler küçük harfle yazılmış, soru eki birleşik yazılmış, sıfat türetme eki bağlaç zannedilmiştir:

“(...) *ber ikiside Müslüman oluyorlar.*” (Arslan, yty: 12)

“*Amca Ebû Tâlib'in oğlu Hz. Ali'de Efendimizin yanında kalıyor.*” (Arslan, yty: 12)

“*Allah Teâlâ beni yaratırken Ebû Tâlib'e mi sordu ki ben*” (Arslan, yty: 12)

“*Ömer'de kim ki Allah'tan korkmasın!*” (Arslan, yty: 16)

“*İster misin ben baban, Aişe annen, Hasan ve Hüseyin ise kardeşin olsun*” (Arslan, yty: 19)

“*Medine'de ki Müslümanlar Mekke'de yaşayan ve orada ki müşriklerin...*” (Arslan, yty: 20)

“*Âmine'de çocuğunun süt annesine karşı hep sevgi ve saygı gösterdi.*” (Efe, 2013: 24)

“*Amca dedi, 'sende mi beni terk etmek istiyorsun?'*” (Efe, 2013: 44)

“*Belli ki bu gül kokulu bebek te bir başkalık vardı*” (Kara, 2019: 19)

“*Müslümanlarda kervanı ele geçirmek için 305 kişilik bir orduyla ilerliyordu.*” (Kara, 2019: 83)

Bütün kitaplarda sıklıkla anlatım bozukluğu yapılmıştır. Fiil zamanlarına dikkat edilmemiş, özne ile fiil arasında uyum gözetilmemiş, gereksiz kelimeler kullanılmış, nesnelere yanlış kullanılmış, cümleler tamamlanmadan bırakılmış, kelimeler yanlış anlamda kullanılmıştır:

“*Hız. Hatice düzenli çalışmasını ve doğruluğunu tüm kalbiyle bildiği bu eşsiz insanla evlenmek istiyor. Hız. Hatice bu isteğini yakın akrabalarına bildirir.*” (Arslan, yty:6)

“*Uzun bekleyişten sonra eve giren müşrikler, Efendimizin yerinde yatanın Hız. Ali (r.a.) olduğunu görünce kızgınlıkları daha da artıyor.*” (Arslan, yty: 22)

“*(...) ve içlerinden birinin kurban etmesi gerektiğini söyledi.*” (Karakoç, 2018b:3)

“Kura sonucuna hiç itiraz etmedi aksine babasına, ‘Kuradan çıkan sonucu uygula’ demek oldu” (Karakoç, 2018b: 6)

“Kurban edilen develerin etlerinden **Mekke balkı dağıtıldı**. Bu sayede uzun zamandan beri evlerine et girmeyen kişiler **bol bol**” (Karakoç, 2018b:14)

“Âmine, kendisine sunulan evlilik **teklifi** sevinç içinde kabul etti” (Karakoç, 2018c:4)

“Âmine **güven teskin eden** bir ses tonuyla.” (Karakoç, 2018c:7)

“(…) aylar sonra Mekke’ye **dönüş yaptı**.” (Karakoç, 2018c:7)

“Ebrehe, orduyu Mekke’ye doğru **harekete geçmesini** emretti.” (Karakoç, 2018d:6)

“Ebrehe, Kabe’yi **ziyarete gelen ziyaretçileri** kısıkanıyordu.” (Kara, 2019: 12)

“Bu geleneğe göre yeni doğan **her bebekler yaylalarda yaşayan...**” (Kara, 2019: 18)

“Hz. Hatice ve Gül Peygamberim evlatları Kasım’ı **kaybettikleri çok üzüldüler**” (Kara, 2019: 38)

“Kız kardeşi Fatıma şu sözleri **abisi Ömer’e haykırdı**.” (Kara, 2019: 57)

“Allah’ın (cc) **indirdiği ilk ayetleri** Mekke’de **inmişti**.” (Kara, 2019: 96)

“**Herkes** bu iki emanete **sarıldılar**.” (Kara, 2019: 100)

Çocuklar İçin Efendimiz Hz. Muhammed (s.a.s.) Hayatı adlı kitapta anlatım bozukluğu başlıkla başlamaktadır. Türkçede “Hz. Muhammed hayatı” şeklinde bir kullanım yoktur. Dil bilgisi açısından tamlayana tamlama eki getirilip “Hz. Muhammed’in hayatı” şeklinde belirtili isim tamlaması oluşturmak daha doğru bir kullanımdır. Bunun yanı sıra kitapta anlatıcının geniş zaman, geçmiş zaman ve şimdiki zaman arasında gidip geldiği, fiil zamanlarında bir türlü uyumu yakalayamadığı görülür. Bu da anlatımı özensiz hale getirmekte, okuma zevkini ortadan kaldırmaktadır.

Anlatma esasına bağlı metinler oldukları için çocuk siyerlerinde anlatıcı da önemlidir. “Her yazar, ifade etmek istediği düşünceye, nakledeceği olaya ve eserine vermek istediği şekle göre anlatıcı veya anlatıcılar yaratmak zorundadır” (Aktaş, 2013: 72) İncelediğimiz kitaplarda 3.tekil kişi olan “O” anlatıcı kullanılmıştır. “O” anlatıcı her şeyi gören, bilen hâkim bakış açısını temsil eder; kendi varlığını okura hissettirmemesi eserin teknik başarısını olumlu yönde etkiler. Bu teknik bilgi ışığında değerlendirildiğinde özellikle *Gül Peygamberim Hz. Muhammed*’de “O” anlatıcının yer yer kendini gizleyemediği, metnin akışını kesip yazarın kimliğine bürünerek, 3. şahıstan 1. şahsa geçip, Hz. Peygamber’e karşı hislerini âdeta haykırdığı görülmektedir. “(...) *affedici olması özelliğiyle Taiflilere*

hiç kötü dua etmedi. “Bilmiyorlar! Bilseler böyle yapmazlardı!” diyordu. Af-fediyordu. Gül Peygamberim (s.a.s.), yine sabretti. Ey sevgili peygamberim! Ne kadar güzel bir ahlakınız var!... Seni çok seviyoruz!...” (Kara, 2019: 65) satırları anlatımdaki bu kusura bir örnektir.

Sonuç

Çocuk için ilk dinî bilgiler arasında yer alan, yönlendiren, rol model sunan ve İslam dininin en yüce ismini tanıtmak gibi önemli bir vazife üstlenen siyer kitaplarını hazırlamak sorumluluğu büyük, ciddi bir çalışmadır. Bu kitapların çocuk üzerinde olumlu ve kalıcı izler bırakması sonucunda çocuğun hem peygamberini hem de dinini tanıyarak dinî kimlik ve aidiyetini oluşturmaya başladığı görülecektir. Böylesine sorumluluğu ve vebali büyük bir çalışmayı hakkıyla yapabilmek için sadece İslam tarihini ve buna bağlı olarak Hz. Muhammed'in hayatını bilmek yeterli değildir. Hedef kitle olarak seçilen yaş grubunun gelişim özelliklerini de mutlaka bilmek gerekir. Ortaya anlatmaya dayalı bir metin koyulacağı için dinî bilgilerin ve gelişim psikolojisiyle ilgili bilgilerin yanı sıra bir metni edebî kılan ölçütlerden haberdar olunmalıdır. Çocuk gelişimini bilmeden, sentaks (söz dizimi) ve semantik (anlambilim) bilgisi olmadan kaleme alınan kitaplardaki bilgilerin çocuğa ulaşmayacağı- nı unutmamak gerekir.

Çocuk için siyer kitabı yazacaklar aşağıdaki tespitlerimizi göz önünde bulundurlarsa hedef kitle üzerindeki etkileri çok daha kalıcı olacaktır:

Hedef kitle tam olarak tespit edilmeli, aynı kitapta çocuklar ve gençler ortak hedef kitle olarak belirlenmemelidir.

Hangi yaş aralığına hitap edilecekse o yaş grubunun zihinsel, duygusal ve sosyal gelişim özellikleri bilinmelidir.

Gözü rahatsız edici ve çocukta okuma güçlüğü oluşturucu kâğıt ve harfler kullanılmamalıdır.

Orta çocukluk dönemi için hazırlanan siyer kitaplarının görsel öğelerle desteklenmesi önemlidir. Resimli olması anlatılanların tamamlanması, zihinde karşılık bulması, görsel hafıza vasıtasıyla pekiştirilmesi açısından önemli olduğu gibi kitabı çocuk için cazip hale getirme noktasında da etkilidir. Bu resimler çocuğun zihinsel ve duygusal gelişimini bilen ve estetik duyarlılığı olan ressamlar tarafından tasarlanmalıdır.

Amaç açıklamak ve öğretmek de olsa siyer kitabını anlatma esasına bağlı bir sanat metni olarak görmek gerekir. Kitap çocuğun ruhuna seslenmeyi başarmalı, hissettirmeli ve düşünmeye sevk etmelidir. Bilgi aktarımı edebî ölçütler gözetilerek yapılmalıdır.

Uzun ve çocuğun anlayamayacağı soyut anlatıma yer verilmemelidir. Çocuğun zihinsel, duygusal ve sosyal gelişimine uygun kıssalar seçilmelidir.

Öğretme amacı da taşıdığı için Hz. Peygamber ile ilgili rivayetler kesin bilgi olarak yansıtılmamalıdır. Eğer rivayetler kullanılmak isteniyorsa çocuğa uygun bir dille bu kısmın sahih olmadığı anlatılmalıdır.

Fazla ayrıntı ve isimden söz etmenin çocukta takip güçlüğü oluşturma-
cağını unutmamak gerekir.

Korkutucu, ürkütücü, duygusal anlamda zedeleyip çocuğun ruh dünyası üzerinde olumsuz etki bırakabilecek ifadelerden kaçınılmalıdır.

Edebî eserlerdeki kahramanlar sembolik modellerdir. Çocuğun bu modellerden etkilenebilmesi için olay örgüsünün dikkat çekici ve ana hatların hatırda kalıcı bir şekilde düzenlenmesi gerekir. Çocuk olay örgüsü içinde verilen değerleri kavramışsa bu değerleri davranışa dönüştürmeye başlar. Çocuğun zihninde canlandırma yapmasına imkân tanınmalıdır. Orta çocukluk dönemindeki çocuklarda öğrenmeyi sağlayabilmek ve öğrenilenlerin uzun süreli belleğe yerleşmesini sağlayabilmek için somuttan hareket etmek gerekir.

Dil ve anlatıma dikkat edilmelidir. İmla hataları ve anlatım bozuklukları ile Hz. Peygamber'in hayatı gibi önemli bir konunun hedef kitle tarafından anlaşılması engellenmemelidir.

Konunun ve iletinin tam olarak anlaşılabilmesi için imla ve anlatımın düzgün olması, anlatıcının iyi belirlenmesi gerekir.

Kaynakça

- Aktaş, Şerif (2013) *Anlatma Esasına Bağlı Edebî Metinlerin Tablili*, Kurgan Edebiyat, İstanbul.
- Arslan, Engin (y.t.y) *Çocuklar İçin Efendimiz Hz. Muhammed (s.a.s.) Hayatı*, Üsküdar Yayınevi, İstanbul.
- Aybey, Salih (2016) "6-14 Yaş Arası Çocuğun Dinî Gelişim Dönemi Özelliklerinin Bilinmesinin Din Eğitimi Açısından Önemi", *Turkish Studies*, Volume 11/5, s. 69-84.
- Afe, Ahmet (2013) *Sevgili Peygamberim –Çocuklar ve Gençler İçin-* 5. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Kahraman, Hüseyin-ŞAKAR Mehmet (2017) "Hz. Peygamber'in İlk Vahyin Akabinde İntiharı Düşünmesi İle İlgili Rivayetlerin Tahlil ve Tenkidi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26/1, s. 151-190
- Kara, Ayşe Serra (2019) *Gül Peygamberim Hz. Muhammed (s.a.s.) Çocuklar İçin Siyer*, Kalyalpark Yayınları, Konya.
- Karakoç, Cuma (2018a) *Çocuklar İçin Sevgili Peygamberimizin (s.a.s.) Hayatı*, S 1, Aktaş Yayıncılık ve Dağıtım, İstanbul.

- Karakoç, Cuma (2018b) *Çocuklar İçin Sevgili Peygamberimizin (s.a.s.) Hayatı*, S 2, Aktaş Yayıncılık ve Dağıtım, İstanbul.
- Karakoç, Cuma (2018c) *Çocuklar İçin Sevgili Peygamberimizin (s.a.s.) Hayatı*, S 3, Aktaş Yayıncılık ve Dağıtım, İstanbul.
- Karakoç, Cuma (2018d) *Çocuklar İçin Sevgili Peygamberimizin (s.a.s.) Hayatı*, S 4, Aktaş Yayıncılık ve Dağıtım, İstanbul.
- Karakoç, Cuma (2018e) *Çocuklar İçin Sevgili Peygamberimizin (s.a.s.) Hayatı*, S 5, Aktaş Yayıncılık ve Dağıtım, İstanbul.
- Karakoç, Cuma (2018f) *Çocuklar İçin Sevgili Peygamberimizin (s.a.s.) Hayatı*, S 6, Aktaş Yayıncılık ve Dağıtım, İstanbul.
- Karakoç, Cuma (2018g) *Çocuklar İçin Sevgili Peygamberimizin (s.a.s.) Hayatı*, S 7, Aktaş Yayıncılık ve Dağıtım, İstanbul.
- Karakoç, Cuma (2018h) *Çocuklar İçin Sevgili Peygamberimizin (s.a.s.) Hayatı*, S 8, Aktaş Yayıncılık ve Dağıtım, İstanbul.
- Karakoç, Cuma (2018ı) *Çocuklar İçin Sevgili Peygamberimizin (s.a.s.) Hayatı*, S 9, Aktaş Yayıncılık ve Dağıtım, İstanbul.
- Karakoç, Cuma (2018i) *Çocuklar İçin Sevgili Peygamberimizin (s.a.s.) Hayatı*, S 10, Aktaş Yayıncılık ve Dağıtım, İstanbul.
- Kemikli, Bilal, "Türk Kültüründe Hz. Peygamber ve Gül İmajı", <http://www.sonpeygamber.info/turk-kulturunde-hz-peygamber-ve-gul-imaji> (erişim tarihi 30.08.2020).
- Köylü, Mustafa (2004) "Çocukluk Dönemi Dini İnanç Gelişimi ve Din Eğitimi", *AÜİFD* XIV (53) Sayı 11, s. 137-154.
- Sınar, Alev (2006) *Çocuk Edebiyatı*, Morpa Yayınları, İstanbul.
- Yavuz, Kerim (1987) *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişimi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Yavuzer, Haluk (1984) *Çocuk Psikolojisi*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul.
- Yönükoğlu, Atalay (2002) *Çocuk Ruh Sağlığı*, Özgür Yayınları, Ankara.

İnternet Kaynakları

- http://auzefkitap.istanbul.edu.tr/kitap/kok/_%C3%BC%C3%BC%C5%9F%C3%BCi_gelisimpsikolojisi.pdf (erişim tarihi 29.09.2020)
- <https://islamansiklopedisi.org.tr/sakk-i-sadr> (erişim tarihi 29.09.2020)
- <https://islamansiklopedisi.org.tr/hilful-fudul> (erişim tarihi 30.09.2020)
- <https://islamansiklopedisi.org.tr/erkam-b-ebul-erkam> (erişim tarihi 30.09.2020)

OTURUM BAŞKANI– Hocam biz teşekkür ederiz bu tespitleriniz ve değerlendirmeleriniz için.

Prof. Dr. Alev Sınar hocamızın sunumu tamamlanmış bulunuyor. Müzakere kısmında bunları yine birkaç husus üzerinde durarak değerlendiririz.

Şimdi Sayın Dr. Handan Yalvaç Arıcı hocamıza sözü vereceğim. “Dinî Kavramların Çocuk Diline Aktarılması” konusunu hocamız bize sunacak.

Buyursunlar efendim.

Dr. HANDAN YALVAÇ ARICI– Hepinize hayırlı akŐamalar diliyorum.

Peygamberimiz ve Çocuk temalı bu uluslararası sempozyumun hakikaten çocuk dünyasına kalıcı güzellikler getirmesini niyaz ederek başlamak istiyorum.

DİNÎ KAVRAMLARIN ÇOCUK DİLİNE AKTARILMASI

Handan YALVAÇ ARICI*

Öz

Kavramlar bireylerin dünyayı anlamaları, anlamlandırmaları ve kişiler arası iletişim kurabilmelerinde aynı zamanda maddi-manevi bilgileri öğrenmeleri ve yorumlamalarında öncelikli faktörlerdir. Kavram, kavram oluşturma ve kavram kazanma olmak üzere iki aşamadan meydana gelmektedir. Yetişkinler kendi bilişsel düzeylerine göre üretilen kavramları anlamakta, anlamlandırmakta ve yorumlamaktadırlar. Aynı şekilde çocuklar da kavramları kendi anlama ve kavrama becerileri üzerinden öğrenmektedirler. Çocukların kavramsal dünyaları geliştikçe kavramları yetişkinlerin kavramlaştırdıkları şekilde anlamaları kolaylaşmaktadır. Fakat çocukluk evresinde yetişkinlerin kullandığı kavramların çocuk dilinden uzak olması çocukların o kavramları anlayabilmesini ve öğrenebilmesini güçleştirmektedir. Özellikle dinî kavramların çocuk diline aktarılmadan öğretilmesi çocuğun zihninde belirli kelime grupları oluşturduğu hâlde kavramın içeriği anlaşılammaktadır. Genellikle çocuk diliyle anlatılmayan bilgi ve kavramlar çocuklarda kalıcı duruma gelmemektedir. Aynı zamanda bu tutum din eğitiminin verilmesini zorlaştırmakta, öğretmen ile öğrenci, öğrenci ile dinî içerikli kitaplar arasında mesafeler oluşturmaktadır. Bu yaklaşım tarzı çocuğun kavramları ezber olarak bilmesini desteklerken kavramı anlamasına yardımcı olmamaktadır. Bu çalışmada kavram, kavramın oluşması, dinî kavramların öğretimi ve dinî kavramların çocuk diline aktarımıyla ilgili konular anlatıldıktan sonra dinî kavramların çocuk diline aktarımı konusunda öneriler verilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kavram, Dinî Kavramlar, Çocuk Dili, Aktarım, Öğretim

* Dr.

Transferring Religious Concepts to Children's Language

Abstract

Concepts are the primary factors for individuals to understand the world, make sense of it and establish interpersonal communication, as well as learn and interpret material-spiritual information. Concept consists of two stages: concept creation and concept acquisition. Adults understand, make sense of and interpret the concepts produced according to their own cognitive levels. Likewise, children also learn concepts through their own understanding and comprehension skills. As the conceptual worlds of children develop, it becomes easier for them to understand the concepts as adults conceptualize. However, the fact that the concepts used by adults in childhood are far from children's language makes it difficult for children to understand and learn those concepts. Especially teaching religious concepts without transferring them into children's language creates certain word groups in the mind of the child, the content of the concept cannot be understood clearly. Usually, information and concepts that are not explained in children's language do not become permanent in children. At the same time, this attitude makes religious education difficult, creating distance between teacher and student, student and religious books. While this style of approach supports the child to know the concepts by heart, it does not help them to understand the concept. In this study, after explaining the concept, the formation of the concept, the teaching of religious concepts and the transfer of religious concepts to the children's language, suggestions are given on the transfer of religious concepts into children's language.

Key Words: Concept, Religious Concepts, Children's Language, Transference, Teaching

Giriş

Dil, insanın varlığı, varoluşu ve hayatı tanımlamaktaki en önemli özelliklerinden biridir. Dilin sınırları dünyanın sınırlarını belirlemektedir.¹ Dili düşünceyle bağlayan kavramlar, bireyin hayatı anlama ve anlamlandırmasında, problem çözmesinde ve anlamlı iletişim kurmasında zihinsel tasavvurlarını oluşturmaktadır. Kavram dünyası gelişmeyen bir bireyin düşünce becerileri de gelişmemektedir. Dilin yapısı düşüncenin yapısını yansıtmaktadır.² Dili ve düşünceyi geliştiren en önemli faktörlerden biri kavramlardır. Kavramlar, yetişkinler gibi çocukların da kendilerini ve dış dünyayı tanıma, anlama, anlamlandırma, iletişim kurma, problem çözüme, yaratıcı düşünme, varlıkları tasnif etme, eşleştirme karşılaştırma gibi birçok bilişsel ve duyuşsal faaliyetleri için önem arz etmektedirler. Kavram öğrenmek çocukların bilişsel düzeylerini ve iletişim becerilerini geliştirmektedir. Çocuklar kavramları öğrendikçe uygulayarak hayat içerisinde kullanabilmektedir. Kavramlar çocukların düzeylerine göre verilmediği zaman çocuklar o kavramları anlamakta zorluk çekmektedirler. Özellikle soyut kavramlar çocukların zihinsel süreçlerini zenginleştirmede önemli rol oynasa da çocuklar anlamadıkları ya da dünyalarında yer etmeyen kavramları hayat içerisinde kullanamamaktadırlar. Aynı şekilde dinî kavramlar da çocukların bilişsel, duygusal ve sosyal gelişimleri için önemli görülmektedir. Fakat okul öncesi, ilkököl ve ortaokul seviyesindeki çocuklara dinî kavramların direk aktarımı çocukların dünyasında kalıcı bir şekilde yer etmemektedir. Bu durumun çocuğun dinî konulara, öğretmenine ve dinî içerikli kitaplara karşı mesafe oluşturduğu gözlenmektedir.

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi yöntemi kullanılmakta, kavramın tanımı, mahiyeti, dinî kavramları anlatmanın önemi anlatıldıktan ve dünyada bu konuda yapılmış olan çalışmalardan örnekler verildikten sonra uzmanların görüşleri doğrultusunda dinî kavramların çocuk diline aktarımıyla ilgili öneriler sunulmaktadır. Okul öncesi, ilkököl ve ortaokullarda dinî kavramların çocukların

¹ Ludwig Wittgenstein, *Tractatus logico-philosophicus* (Newyork: Harcourt, Brace& Company, 1922), 5.6, s. 144.

² Rita L. Atkinson vd., *Psikolojije Giriş*, çev. Yavuz Alogan, 12 Basım (Ankara: Arkadaş Yayınları, 1999), s. 312.

gelişim seviyelerine göre çocuk diline aktararak verilmesi çocukla dinî kavramlar arasında bir uzlaşma olmasını destekleyeceği düşünülmektedir. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenlerinin ya da Kur'an Kursu öğrencilerinin dinî kavramları yetişkinlerin kavram dünyasından çocukların kavram dünyasına aktarımında birtakım problem yaşadıkları bilinmektedir. Tevhit, şirk, sevap, günah, kader, kaza gibi birçok kavram ilkökul ve ortaokulda kavranamamaktadır. Çalışma neticesinde çocuğun öğrendiği dinî kavramların tanımını öğrenmesinin yeterli olmadığı aynı zamanda çocuğun zihninde o kavramların bir karşılığının olması gerektiği anlaşılmaktadır. Bu konuda daha önce yapılan çalışmaların geneli dinî kavramların çocuk diliyle tanımlanmasına ya da ifade edilmesine yönelik olduğu görülmektedir. Dinî kavramların çocuk diline aktarımı çocuğun hayata bakış açısını, düşünce ve eylemlerini etkileyeceği için en güzel şekilde, birçok yöntem ve teknik kullanılarak verilmesi gerekmektedir.

Kavram Nedir?

Kavram, Türkçe sözlüklerde “*bir nesnenin ya da düşüncenin zihindeki soyut ve genel tasarımı*”³ şeklinde tanımlanmaktadır. İngilizce ve Fransca’da “concept” kelimesiyle ifade edilmekte olan “kavram” kelimesi, Latince “conceptio” kelimesinden türemektedir. “conception” ise kavramsallaştırma anlamına gelmekte, etimolojik olarak dölleme, hamileliğin başlaması anlamlarını ifade etmektedir. Düşüncelerin doğumuna ve hayat bulmasına yönelik bilişsel faaliyetler⁴ manası içeren “concept” kelimesi, zihinde bir düşünce olarak algılanan bir oluşum ya da belirli örneklerden özetlenerek oluşan genel bir fikir,⁵ Arapça’da ise “مفهوم–mefhûm” kelimesiyle ifade edilmekte, mefhum kelimesinin kökü olan “f-h-m” hissedilen, anlaşılan, anlamların kendisiyle anlaşıldığı hâl⁶ anlamına gelmektedir. Felsefe sözlüğünde “*Bir şeyin, bir nesnenin zihindeki ve zihne ait tasarımı; soyut düşünme faaliyetinde kullanılan ve belli bir somutluk ya da soyutluk derecesi sergileyen bir düşünce, fikir ya da ide*”,⁷ eğitim disiplinde

³ Şükrü Haluk Akalın vd., *Türkçe Sözlük* (Ankara: Türk Dil Kurumu, 2010), “kavram”, s.1357.

⁴ Kübra Bilgin Tiryaki-Lütfü Sunar (ed.), *Kavram Geliştirme: Sosyal Bilimlerde Yeni İmkanlar* Ankara: Nobel, 2016), s. IX.

⁵ Robert Allen (ed.), *The Penguin English Dictionary*, (New York: Penguin Books, 2004), “concept”, s. 282.

⁶ Ragıp el-İsfahani, *Müfredatu Elfazi'l-Kur'an*, thk: Safvab Adnan Davudi, 3. Basım (Dimaşk: Darü'l-Kalem, Beyrut: Darü's-Şamiyye, 2002), “fehim”, s. 646.

⁷ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü* (İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999), “kavram”, s. 499.

ise “benzer nesnelere, insanları, olayları, süreçleri gruplandırmada kullanılan bir kategori”⁸ olarak tanımlanmaktadır.

Bir kelimeye yüklenmiş, bir kelimedede toplanmış bir bilgi olarak düşünülen kavramlar, epistemolojik olarak, delalet ettiği şey ya da nesne hakkındaki bilgi çoğaldıkça hacmi genişleyen bir depo niteliğini ifade etmektedir. Kavramlar, ortak özellikleri olan bir nesne grubu veya nesnelerin sahip olduğu ortak özellikler ya da nitelikler psikolojik ya da zihinsel bir tasarım sonucunda, soyutlama yoluyla elde edilen zihinsel tasavvurlardır.⁹ Kavramlar zihindeki tasavvurların en önemli unsurlarıdır. Öyle ki bir şeyin kavramı yoksa o şeyi zihin görememekte, o şeyle ilgili tasavvur oluşmamaktadır. Örneğin Batı Avrupalılar Latin Amerika’ya gittiklerinde at kavramına sahip olmadıkları için atın üzerindeki zırhlı savaşılar ile atları tek bir varlık olarak algılamaları kavramın olmayan şeyin görülmediğini göstermektedir.¹⁰ Zihinsel tasavvurların kaynağı olan kavramlar bir önerme içerisinde özne ya da yüklem olarak yer almadıkları zaman doğruluk ya da yanlışlık gibi özellikler içermemektedirler. Çünkü doğruluk ya da yanlışlık veya olumluluk ya da olumsuzluk kavramlara değil önermelere ait bir özelliktir. Bir başka ifadeyle kavramlar tek başına olduklarında işlevsel değillerdir. Buna mukabil kavramların işlevsellikleri önerme içerisinde ortaya çıkmaktadır.¹¹

Bireyin düşünmesini sağlayan, zihinsel tasavvurları meydana getiren kavramlar, bireyin fiziksel ve sosyal dünyayı anlamasını ve anlamlı iletişim kurmasını sağlamaktadır. Kavramları olmayan bir yetişkinin düşünebilmesi, kendisini ve dış dünyayı anlayabilmesi bir bebek gibi duygusal algılamalarla sınırlı olmaktadır. Birey kendisini, dış dünyayı düşünmenin öncelikli araçları olan kavramlar vasıtasıyla anlayabilmekte, problem çözebilmekte ve anlamlı iletişim kurabilmektedir. Kavramlar somut ve soyut ya da somut ve tanımlanmış olmak üzere iki kısımda değerlendirilmektedirler. Örneğin sandalye, masa gibi nesnelere somut kavramlar, özgürlük, sevgi, demokrasi gibi soyut ifadeler tanımlanmış veya soyut kavramlar olarak görülmektedir. Ev, araba, masa gibi somut kavramlar hayat içerisinde informal yollarla öğrenilirken vatan, adalet, saygı gibi kavramlar formal yollarla öğrenilmektedir.¹² Farklı obje ve

⁸ Nuray Senemoğlu, *Kuramdan Uygulamaya Gelişim ve Öğrenme*, 21. Basım, (Ankara: Pegem Akademi, 2010), s. 511.

⁹ Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, s. 500.

¹⁰ İhsan Fazlıoğlu, *Sözün Eşiğinde* (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2020), s. 70.

¹¹ Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, s. 500.

¹² Senemoğlu, *Kuramdan Uygulamaya Gelişim ve Öğrenme*, s. 511-512.

olayların, ortak ve değişebilen özelliklerine işaret eden kavramların genel olarak iki tür özellikleri bulunmaktadır. Kavramların orijinallerini oluşturan ve duruma göre değişkenlik gösteren özellikleri bulunmaktadır. Örneğin “gelişim” kavramı belli bir yönde ilerlemeyi ve bir süreci ifade etmekte aynı zamanda gelişim kavramının orijinalini oluşturmaktadır. Gelişim kavramı, davranış bilimlerinde “gelişme, bireyin düşünce, duygu ve hareket sisteminin koordinasyonunda meydana gelen birbirine dayalı olumlu ilerlemeler” şeklinde tanımlanmaktadır. Bu tanım gelişim kavramının orijinal özelliklerine yeni nitelikler eklenmesine neden olarak gelişim kavramı farklı bir alanda kullanılır duruma gelmektedir.¹³ Dolayısıyla kavramların orijinal yapıları ve duruma göre değişim gösteren birtakım özellikleri bulunmaktadır.

Kavramların Özellikleri

- Zihinsel tasavvurları oluşturan kavramların genel özellikleri bulunmaktadır.
- Bir kavram bütün bir sınıfı ifade etmekte ve o sınıfla birleşen farklı özellikler kümesini oluşturmaktadır. Örneğin “kedi” kavramı, öncelikle bir hayvanı hatırlatmakta aynı zamanda dört bacak ve bıyıklı olma özelliklerini de kapsamaktadır.
- Kavramlar dünyayı kavranabilir bir şekilde birimlere ayırarak bilişsel olarak kolaylıklar sunmakta ve bilişsel ekonomiyi beslemektedir. Örneğin her nesne farklı bir isimle tanımlansaydı iletişim imkânsız bir duruma gelirdi.¹⁴
- Kavramların bireylerin algılama biçimleri, değer yargıları, yetenekleri, geçmiş yaşantılarından getirmiş oldukları anlayışları gibi birçok faktöre dayalı bireyden bireye değişiklik gösteren yapıları bulunmaktadır.
- Kavramların orijinalleri ya da prototipleri vardır. Kavramın en iyi örneklerini tanımlayan öncelikli özellikleridir. Aynı zamanda bireyin tasavvurundaki kavramın en önemli özelliklerinden meydana gelen ilk oluşumdur. Birey kavramın prototipini ölçüt almaktadır.¹⁵
- Kavramlar tecrübe ve benzetmeler olmak üzere iki kısımda gruplanmaktadır. Yukarı-aşağı, dar-geniş gibi uzamsal, varlık,

¹³ Gülten Ülgen, *Eğitim Psikolojisi*, 3. Baskı (İstanbul: Alkım Yayınevi, 1997), s. 217.

¹⁴ Atkinson vd., *Psikolojiye Giriş*, s. 306-307.

¹⁵ Ülgen, *Kavram Geliştirme*, 5. Basım (Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2004), s. 107-108; Atkinson vd., *Psikolojiye Giriş*, s. 307.

insan gibi ontolojik, olay şeması gibi yapısal olmak üzere birçok şekilde tecrübe edilerek gruplanan kavramlar bulunmaktadır. Metaforik olarak benzetilen kavramlar benzetme gruplarını ifade etmektedir.¹⁶

- Kavramlar kelimelerle ifade edilmektedir. Düşüncenin ön başarısı olarak değerlendirilen söz,¹⁷ düşüncenin ifadesi ve iletişimin önemli bir vasıtasıdır. Bir kavramı oluşturan kelimeler aynı dili konuşan bireyler arasında ortak isimler ve anlamlar oluşturmaktadır. Kavramlar isim, sıfat, fiil, zarf gibi kullanıldıkları yere göre gruplandırılmaktadırlar. İsim, fiil, sıfat gibi yapılarla temsil edilen kavramlar hangi sözcük grubuyla temsil edilirse edilsin değişmeyen özellikleri bulunmaktadır.

Öğrenilebilirlik: Kavramların öğrenebilir olma özelliği bulunmaktadır. Somut kavramlar daha kolay öğrenilirken soyut kavramlar biraz daha zor öğrenilmektedir.

Kullanılabilirlik: Kavramların ilkeleri anlama, problem çözme gibi kullanılabilirlik özelliği vardır.

Açıklık: Kavramların açıklık özelliği kavramın daha iyi anlaşılmasına yardımcı olmaktadır.

Genellik: Kavramların birçoğu hiyerarşik şekilde organize edilmekte ve bu hiyerarşik yapının en üstünde kavramların en genel anlam ifade edeni bulunmakta, alt gruplara doğru kavramların özellikleri azalarak daha özel bir anlama indirgenmektedir.

Güçlülük: Kavramların bir konuyu güçlü ifade edebilme özelliği bulunmaktadır. Örneğin sayı kavramı tüm matematiksel işlemlerin anlaşılmasında önemli bir vasıta olduğu için güçlü bir kavram olarak kabul edilmektedir.¹⁸

- Kavramlar objelerin ve olayların doğrudan veya dolaylı olarak gözlenebilen özelliklerinden oluşmaktadır.
- Kavramlar dil ve kültüre göre değişiklik göstermektedir.

¹⁶ Ülgen, *Eğitim Psikolojisi*, s. 221.

¹⁷ Hans-Georg Gadamer, *Güzelin Güncelliği*, çev. Fatih Tepebaşı, 2. Baskı (İstanbul: Çizgi Kitabevi, 2017), s. 21.

¹⁸ Herbert J. Klausmeier vd., "Levels of Concept Attainment and the Related Cognitive Operations", *Theoretical Paper* 40 (Kasım 1972), 3-4; Senemoğlu, *Kuramdan Uygulamaya Gelişim ve Öğrenme*, s. 502-503.

- Kavramların çok boyutlu olma özellikleri bulunmaktadır. Örneğin dünyanın çevresindeki gezegenler ifade edilirken Mars, Venüs, Güneş, Güneşin çevresindeki gezegenler ifade edilirken Venüs, Mars ve Dünya'dan bahsedilebilmektedir.¹⁹
- Kavramların genellik ya da hiyerarşik olma özelliği bulunmaktadır. Kavramların özellikleri ve diğer kavramlarla ilişkili özellikleri bir hiyerarşi oluşturmaktadır. Kavramlar genel özellikleri azalarak çok daha özel bir kavram hâline gelmektedir.²⁰

Kavram Öğrenme

Çocuklar dünyaya geldikleri zaman kavramları duymakta ve kavramlara aşinalık kazanmaktadırlar. Kavram öğrenme kavram oluşturma ve kazanma olarak iki aşamadan oluşmaktadır.

Kavram oluşturma: Kavram öğrenmenin birinci aşaması çocuğun kavramla ilgili örneklerin benzer ve farklı yönlerini algılaması ve benzerlikleri genelleme yeteneğine dönüştürme aşaması olarak kabul edilmektedir. Örneğin belirli bir süre annesi ya da bakıcısı tarafından bakılan bir bebeğin gülme tepkisini öğrenip diğer insanlara da aynı tepkiyi vermesi kavram oluşturma aşamasıdır. Kavramların en yoğun şekilde oluşturulduğu zaman dilimi çocukluktur. Çocuk dünyaya geldiği zaman varlıkları, nesnelere, olay ve olguları görmeye ve zihninde kavramsallaştırmaya başlamaktadır. Çocukluk evresinde oluşturulan kavramlar sözel olarak ifade edilmekte zor olsa da zaman içerisinde kolaylıkla ifade edilebilir duruma gelmektedir.²¹

Kavram kazanma: Kavram öğrenmenin ikinci aşaması çocuklar doğal deneyimler, yapılandırılmış ve yapılandırılmamış olmak üzere üç çeşit öğrenme deneyimiyle kavram kazanmaktadırlar. Örneğin ev yapmak için ahşap blokları üst üste koymak, bir yere su boşaltmak ya da evcilik oynarken çay partisi için masa hazırlamak gibi çocuk tarafından başlatılan ve kontrol edilen eylemler doğal deneyimlerle öğrenmedir. Yapılandırılmış ya da formal öğrenmede deneyimler önceden planlı ve programlı olarak gerçekleştirilmektedir. Yapılandırılmamış ya da informal öğrenmede ise çocuğun yetişkin ya da kendisinden daha büyük bir çocukla gerçekleştirmiş olduğu etkinliklerde önceki bilgilerin

¹⁹ Ülgen, *Eğitim Psikolojisi*, s. 218-220.

²⁰ Atkinson vd., *Psikolojiye Giriş*, s. 308; Senemoğlu, *Kuramdan Uygulamaya Gelişim ve Öğrenme*, s. 503.

²¹ Ülgen, *Kavram Geliştirme*, 119-120.

güçlendirilmesini, uygulanmasını veya genişletilmesini destekleyen yorumların yapılmasına veya sorular sorularak cevaplar verilmesine yönelik faaliyetlerdir.²² Dolayısıyla kavram öğreniminde ilk aşama kavram oluşturma, ikinci aşama ise kavram kazanım aşaması olarak meydana gelmektedir.

Kavram Öğrenme Düzeyleri

Kavram öğrenme esnasında zihinsel süreçlerin belirli bir sırayı takip ettiği ve aşamalı olarak bir düzeyden diğer düzeye geçiş gerçekleştiği kabul edilmektedir. Somut düzey, tanıma düzeyi, sınıflama düzeyi ve soyut düzey olmak üzere en alt düzeyden en üst düzeye doğru aşamalı bir geçiş meydana gelmektedir.

Somut Düzey: Kavram öğrenmenin en alt düzeyi olarak kabul edilen somut düzeyde kavram kazanımı, bireyin daha önce karşılaştığı bir nesneyi tanıdığı anlamına gelmektedir. Bu aşamada bir nesneye dikkat etme, nesnenin farklı özelliklerini tanıma ve o nesnenin niteliklerini hatırlama gibi en basit düzeyde zihinsel aktivite gerçekleşmektedir. Örneğin bir çocuğun bir kitabı gördüğünde kitaba dikkat etmesi, o kitabı diğer nesnelere ayırt etmesi ve aynı yerde gördüğünde tanınması somut öğrenme düzeyini göstermektedir.

Tanıma Düzeyi: Somut düzeyde basitçe bir nesneyi diğer nesnelere ayırt ettikten sonra kimlik düzeyindeki tanıma biçimidir. Bu kazanım somut ve tanıma olmak üzere iki kazanımı da kapsamaktadır. Somut düzeyde öğrenilen bir nesne kimlik olarak kazanıldığı için farklı yer ve farklı durumlarda da tanınmakta ve o nesneyle ilgili genelleme yapılabilmektedir. Örneğin kitabı somut düzeyde tanıyan bir çocuğun farklı bir yerde ve farklı bir durumda kitap olduğunu genelleyerek hatırlaması tanıma düzeyini ifade etmektedir. Somut ve tanıma düzeyi kavram gelişiminin ilk yılları olan okul öncesi dönemde meydana gelmektedir.

Sınıflama Düzeyi: Bu düzeyde kavramın en az iki örneğinin tanıma düzeyinde öğrenilmesi gerekmektedir. Sınıflama düzeyinde nenenin en az iki örneğin özelliklerine dikkat etme, örnekleri birbirinden ayırt etme, örnekleri hatırlama, farklı ortam ve farklı durumlarda her örneğin aynı veya eşdeğer olduğunu bilerek genelleme yapma ve genellemeyi hatırlama gibi bilişsel süreçler bulunmaktadır. Sınıflama düzeyi okul döneminde kazanılmaya başlamaktadır. Örneğin çocuğun kitap

²² Rosalind Charlesworth, "Prekindergarten Mathematics: Connecting With National Standards", *Early Childhood Education Journal* 32/ 4 (Şubat 2005), 230-231.

hakkında daha fazla bilgi edinerek kitabın fonksiyonlarına göre hangi tasnife girdiğine bilmesi sınıflama düzeyini ortaya koymasındır.

Soyut Düzey: Birey kavram örneklerini tanıma, adını verme, kavramın tanımlanan özelliklerini ayırt etme, toplumsal olarak kabul gören tanımını bilme ve aynı kavramlar arasında farkını belirleyebilme düzeyidir. Birey kavramın isimlerini ve niteliklerini tanımlayabildiğinde soyut düzeye gelmiş kabul edilmektedir. Örneğin kitap olarak isimlendirilen nesnenin neler olduğunu, özelliklerini, diğer kitaplarla farkını ve her kitaba özgü özellikleri fark edebilir.²³ Dolayısıyla kavram kazanma süreci dört düzeyde oluşmakta, kavramın özelliklerini kavrama, kavramın özelliklerini etiketlerle bağlantılı duruma getirme, verilen bir örneğin, kavrama dair olup olmadığını kavrama, kavramın örneğini etiketi ile ilişkilendirme, kavramın birbirinden farklı örneklerinin ortak yanlarını kavrama, ortak özellikleri ilişkilendiren kuralı kavrama, kavram ile o kavramın bağıntılı olduğu diğer kavramlar arasındaki ilişkiyi kavrama olmak üzere belirli aşamalar ve süreçlerle meydana gelmektedir.²⁴

Kavram Öğretimi

Öğretimin en önemli ve ilk basamaklarından biri olarak kabul edilen kavram öğretimi, anlamlı öğrenmelerin gerçekleşebilmesi ve öğrenilen kavramların doğru şekilde kullanılabilmesi için ilk adım olarak görülmektedir. Çünkü kavram öğretimi çocuğun kavramı nasıl öğrendiği, bilgiyi hangi aşamalarla oluşturduğu, bilgide gerçekleşen doğru ve yanlış yapılanmaları kapsamaktadır.²⁵ Bir çocuğun gündelik hayat içerisinde kolaylıkla öğrenip ustalaşabileceği kavramların bilimsel bilgiyle örtüşebilmesi ve bilimsel bilgiye göre çocuğun öğrenmiş olduğu kavramla ilgili bilgilerdeki eksikliklerin giderilebilmesi veya kavramın daha üst bir düzeyde anlaşılması ve kavranabilmesi için bilinçli, sistemli ve planlı bir öğretim süreci gerekmektedir. Çünkü kavramlar, bireylerin özel tecrübelerine dayanarak kendi dünyaları ve dış dünya ile ilgili genel fikirler oluşturmalarını sağlamaktadır.²⁶ Bir başka ifadeyle hayat içerisinde

²³ Klausmeier vd., “Levels of Concept Attainment and the Related Cognitive Operations”, s.13-15; Senemoğlu, *Kuramdan Uygulamaya Gelişim ve Öğrenme*, s. 5024-508.

²⁴ Süleyman Akyürek, *Din Öğretiminde Kavram Öğretimi* (İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi, 2004), s.95.

²⁵ İlknur Yüksel Dönmez-Abdülkadir Aydoğan, “9. Sınıf Öğrencilerinin “Akarsular” Konusundaki Temel Kavramları Öğrenme Düzeylerinin Tespiti”, *Kastamonu Eğitim Dergisi* 16/1 (Mart 2008), 177.

²⁶ Dean R. Spitzer, “What Is a Concept?”, *Educational Technology* 15/7 (Haziran 1975), 36-37.

farkında olmadan oluşan ve gelişen kavramların bilimsel bilgiye dayalı bir şekilde eksikliklerinin giderilmesi, yanlışlıkların düzeltilmesi ve geliştirilmesi için öğretim faaliyeti gerekmektedir.

Öğretme öğrenmeyi sağlayan, bireyde davranış değişikliği meydana getirmek amacıyla yapılan etkinliklerin tümü, öğretim ise öğretme faaliyetlerinin bir kişi ya da bir grup tarafından planlı, kontrollü ve örgütlenmiş şekilde aynı zamanda önceden belirlenmiş hedefler doğrultusunda davranış değişikliği amacıyla düzenlenmesi ve yürütülmesi olarak tanımlanmaktadır.²⁷ Kavram öğrenme, bilişsel/psikolojik süreçler açısından değerlendirildiğinde kavramsallaştırma yaklaşımları kavramların zihindeki temsiline aynı zamanda tanım ve özellikleri açısından kavramlaştırmadaki işlevselliğine odaklanmaktadır. Kavram öğretimi ise içerik ihtiyaçlarına yönelik düzenli bir şekilde planlama, uygulama ve uyarılama amacı güden öğretim tasarımı (instructional design) veya öğretim modeli (teaching model) geliştirme süreçlerinin ürünleri olarak kabul edilmektedir.²⁸ Kavram öğretimi genel olarak altı aşamada gerçekleşmektedir.

- Öncelikle kavram öğrenciye içinde gösterilmeli aynı zamanda üst-alt kavramlar içerisinde yeri belirtilmelidir.
- Bir kavram kendi içinde ve kendi özellikleriyle tanımlanmalıdır.
- Kavramın en önemli özellikleri aynı zamanda değişebilen, çok önemli olmayan özellikleri belirlenerek aşamalı bir şekilde gösterilmelidir.
- Bir kavram öğretilirken o kavramın olumlu örnekleriyle olumsuz örnekleri karşılaştırılmalı olarak anlatılmalıdır.
- Bir kavramın sınıflandırılmasında belirlenmiş bir ölçüt kullanılmalı ve kavram gruplandırılmalıdır.
- Kavram kullanılarak problem çözme becerileri arttırılmalıdır.²⁹

²⁷ Nurettin Fidan, *Okulda Öğrenme ve Öğretme* (Ankara: Alkım Kitapçılık Yayıncılık, 1996), s. 11-12.

²⁸ B. Ümit Bozkurt, "Kavram, Kavramsallaştırma Yaklaşımları ve Kavram Öğretimi Modelleri: Kuramsal Bir Derleme ve Sözcük Öğretimi Açısından Bir Değerlendirme", *Dil Dergisi* 169/2 (Temmuz 2018), 15.

²⁹ Klausmeier vd., "Levels of Concept Attainment and the Related Cognitive Operations", s.19-21; Ülgen, *Kavram Geliştirme*, 139.

Kavram öğretiminin belirli aşamalarda gerçekleştiği gibi belirli ilkeler çerçevesinde gerçekleştirilmesi gerektiği düşünülmektedir. Kavram öğretiminin ilkeleri:

- Kavram öğretiminin ilkelerinden biri, çocuğun dikkatinin öğretilecek kavrama odaklanmasını sağlamak aynı zamanda dikkati dağıtacak örnekler ve olaylara yer vermekten kaçınmak ve çocuğun kavramla ilişkili olayları anlamasına yönelik faaliyetlerde bulunmaktır.
- Kavram öğretiminin diğer bir ilkesi, öğretilecek kavram, çocuğun daha önce öğrenmiş olduğu kavramlarla ilişki kurularak ve bir kavram ağı oluşturularak gösterilmesidir. Böylelikle daha üst düzey kavramların öğretimi kolaylaşmaktadır.
- Kavram öğretiminin ilkelerinden bir diğeri, çocuğa bir kavram öğretileceğinde öncelikle çocuğun yaşantı ve deneyimleri üzerinden gerçeklikler hakkında bilgilendirilme yapılmalıdır. Daha sonra formal düzeyde kavram öğretimi gerçekleştirmek için anlama ve kavrama düzeylerinde öğrenime yönelik gerçeklerle ilgili bilgiler sunulmalıdır.
- Kavram öğretiminin bir ilkesi de öğretimde kelimelerle kavramların eşleştirilmesinin yapılabilmesi için daha önce öğrenilen kavramların bellekte tutulması ve gerektiğinde o kavramların hatırlanması gerekmektedir. Kavramların bellekte tutulup tekrar hatırlanması öğrenmenin niteliği ve anlamlılığıyla ilgili bir durumdur. Kavram öğretiminde kavramların anlamlı ve kalıcı bir hâle getirilebilmesi için çocuğun geçmiş yaşantıları ve kavramsal birikimiyle ilişki kurulması gerekmektedir.
- Kavram öğretiminin son ilkesi, kavram öğretimini gerçekleştirebilmek için çocuğun düzeyine göre öğretim yöntemlerinden bir yöntem seçilerek uygulanmalıdır. Öğrenmenin gerçekleşmesi için öğrenme yöntemlerinden farklı seçenekler kullanılabilir. ³⁰ Dolayısıyla kavram öğretimi belirli aşamalarla meydana gelmekte aynı zamanda belirli ilkelerle doğru bir şekilde gerçekleşmektedir.

³⁰ İbrahim Geyik, *Ortaöğretim Seçmeli Temel Dini Bilgiler Öğretim Programında Yer Alan Kavramların Anlaşılma Düzeylerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), s. 30.

Din Eğitiminde Kavram Öğretimi ve Önemi

Din eğitiminin bireyin yaşantısına anlam kazandırmak, bireyin kendini gerçekleştirilmesine yardımcı olmak, bireyin temel duygu ve ihtiyaçlarını doyurmak, doğru bir Allah tasavvuru oluşturmak, dinî ilimleri sistemleştirerek öğretime uygun hâle getirmek, dinî ilimlerde teorik ve pratik bütünleşmesine yardımcı olmak, geleneği ve kültür mirasını doğru bir şekilde nesillere aktarmak, bireyi topluma kazandırmak ve toplumun bir üyesi hâline getirmek gibi görevleri bulunmaktadır.³¹ Din öğretiminin görevleri ise yetişmekte olan nesle din hakkında bilgi vermek, bireyin sosyalleşmesini desteklemek, bireylerin toplumda yaygın olan zihniyetler üzerinde düşünmesini sağlamak, bireyleri bilinçlendirmek, problemlerle başa çıkma yeteneklerini geliştirme, sosyal uyum ve bütünleşmeyi desteklemek, toplumsal barışa katkıda bulunmak olarak sıralanmaktadır.³² Din öğretimi çocuğun kendi dinini keşfetmesine, dinî değerlerini ve kültürünü öğrenmesine yardımcı olurken aynı zamanda çeşitli dinî inançlardan, değerlerden ve kültürlerden haberdar olmasına yardımcı olmaktadır. Çocukların bireysel ve sosyal olarak olgunlaşmalarını desteklemekte, dinî, ahlaki ve sosyal konulardaki görüşlerini ve kararlarını rafine ederek onları toplum içerisinde en güzel şekilde yaşamaya hazırlamaktadır. Din öğretimi gerçekleştirilirken çocuklar hayatın anlam ve önemi, Allah'a olan inanç, ibadet ve ahlaki konularda birçok kavram öğrenmekte ve o kavramlarla zihinsel tasavvurlarını oluşturmaktadırlar.³³

Din eğitiminde kavram öğretimi çocuğun doğru bir tasavvur oluşturması açısından önemli görülmekte ve kavram öğretiminin din öğretiminin hedeflerini gerçekleştirmede yardımcı ve geliştirici bir rolü olduğu düşünülmektedir. Dinî kavramların öğretilmesinin genel olarak hedefleri sekiz kısımda değerlendirilmektedir.

- **Doğru dinî bilgi edinimi ve dinî bilinç kazanma yönünden:**
Din öğretiminin en önemli amaçlarından biri yetişmekte olan nesle doğru bilgi aktarımı yapmak ve bilinçli davranmaya

³¹ Cemal Tosun, *Din Eğitimi Bilimine Giriş* (Ankara: Pegem A Yayıncılık, 2002), 86-91; Beyza Bilgin, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1998), s. 29-32.

³² Tosun, *Din Eğitimi Bilimine Giriş*, s. 159-160; Ramazan Bulut, "Okulda Din Öğretiminin Toplumsal Temeli ve İşlevleri", *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 4/1 (Haziran 2011), 29-31.

³³ Flourish Itulua-Abumere, "The Significance of Religious Education in Local Primary Schools (Specific Reference to Christianity)", *Journal Of Humanities And Social Science* 6/6 (Şubat 2013), 70-71.

yöneltmektir. Din hakkında temel kavramların çocukların gelişim dönemi özelliklerine öğretilmesi ve kavramların diğer kavramlarla ilişkileri değerlendirilmesi çocuğun doğru dinî bilgi edinme ve dinî bilinç elde etmesine yönelik faaliyetler bütünü olarak kabul edilmektedir.

- **Bireyin hayatını anlamlandırma yönünden:** İnsan ontolojik olarak dünyadaki varlığını ve hayatın anlamını sorgulamaktadır. Din hayatın anlamına dair insanı bilgilendirmektedir. Kavramları doğru öğrenen ve kavram dünyası genişleyen bir çocuğun hayatını anlam ve amaç üzerine yaşayabilme becerisi kazanacağı düşünülmektedir.
- **Bilginin sistemleştirilmesi yönünden:** Dinî kavramların doğru bir şekilde öğrenilmesi planlı ve sistemli olmasıyla alakalıdır. Din öğretimi süreçlerinde dinî kavramların hedefler doğrultusunda hangi sırayla öğretileceği ve hangi kavramlarla ilişkilendirileceğinin sistemli olması çocuğun öğrenmesini kolaylaştırmaktadır.
- **Bireysel gelişime katkısı yönünden:** Dinî kavramların çocukların gelişimlerine göre ve anlayacakları şekilde gerçekleştirilmesi bireysel olarak gelişimlerine, doğru zihinsel tasavvur oluşturmalarını desteklediği düşünülmektedir.
- **Bireyin kişiliğinin gelişimine katkısı yönünden:** Dinî kavramlar öğretilerek çocuğun zihin dünyasının gelişeceği, kavramlar aracılığıyla fikir, tutum ve inançlarını anlamlı bir bütün hâlinde olabileceği ve dolayısıyla çocuğun bütüncül bir kimlik edinimine katkı sunacağı kabul edilmektedir.
- **Bireyin özgürleşmesine katkı yönünden:** Birey kendi kararlarını verebilme ve uygulayabilme aynı zamanda gerçekleştirdiği eylemlerin sonucunu değerlendirebilme ve sorumluluğunu alma beceresini kazandıkça özgür hareket imkânı bulmaktadır. Çocuklar kavramlar doğru şekilde öğrendikleri zaman gerçekleştirmek istedikleri davranışı ve o davranışın sonuçlarını daha iyi değerlendirebilecekleri için daha özgür davranabilmektedirler.
- **Bireyin sosyalleşmesine katkısı yönünden:** Çocuğun sosyalleşmesinde ailesinin, arkadaş, komşuluk ve akrabalık ilişkilerinin önemli olduğu bilinmektedir. Çocuğun dinle ilgili bilgi ve kavram edinmesi öncelikle ailesi sonrasında yakın çevresiyle olan iletişim ve etkileşimlerle meydana gelmektedir. Aile

ve yakın çevrenin dine karşı tutumları ya da dinî kavramlara yüklemiş oldukları anlamlar çocuğun dinî tasavvurlarının oluşumunda etkili olduğu bilinmektedir. Dinî kavramların eksik ya da yanlış öğrenilmesi sonucunda çocuk düşüncesini ve duygusunu aktarmada zorluk çekmekte ya da sadece kendi fikrini doğru kabul ederek iletişimde çatışmalar ortaya çıkabilmektedir. Dinî kavramlara kendi bağlamlarına uygun ortak anlamların yüklenmesi ve bu kavramların doğru şekilde öğretilmesi çocuğun sosyal alanlarda çatışmadan uzak kalmasına ve doğru bir dil kullanarak sosyal ortamından izole olmamasına katkı sağlayacağı anlaşılmaktadır.³⁴

- **Problem çözme becerisi geliştirme yönünden:** Bireylerin yaşadıkları olaylarla başa çıkma çabalarında problem çözme sürecinin önemine işaret edilmektedir. Problem çözümünün etkili olması, bireyin uyumlu bir kişiliğe sahip olması, genel olarak hayatı yaşayışı ve hayatla ilgili tasavvurlar gibi birçok değişkenle ilişkilendirilmektedir. Dinin ve dinî kavramların problem çözme sürecinde etkili olduğu, bireyin problemlerle daha rahat başa çıkabilmesine yardımcı olduğu bilinmektedir. Çocukların yaşadıkları olayları anlamaları, problemleri çözme becerilerini geliştirmeleri, kendilerini kontrol etmeleri ve öz güvenlerini sürdürmelerine yardımcı olabilmek için din öğretiminin ve dinî kavramların öğretimi önemli rol oynamaktadır.³⁵ Dolayısıyla din öğretiminde kavram öğretiminin çocuğun doğru bir tasavvur oluşturması, dinî konularda bilinçli olması, din hakkında sistemli bilgi edinmesi, bireysel ve kişilik gelişimini desteklemesi, sosyalleşmesine yardımcı olması ve problem çözme becerilerinin gelişmesi gibi birçok açıdan önemli olduğu anlaşılmaktadır.

Kavram Öğretimi Yöntemleri

Kavramlar çocuklara öğretilirken çocukların anlayabilecekleri ve anlam dünyalarında yer edebilecekleri şekilde yöntemler kullanılarak verilmesi gerekmektedir. Kavram öğretiminde kullanılan yöntemlerin geneli dinî kavramların öğretiminde de kullanılmaktadır. Kavram öğretiminde

³⁴ Akyürek, *Din Öğretiminde Kavram Öğretimi*, s. 169-185.

³⁵ Kenneth I. Pargament vd., "Religion and the Problem-Solving Process: Three Styles of Coping", *Journal for the Scientific Study of Religion* 27/1 (Mart 1988), 90-91.

genel olarak anlatım, takrir, küme çalışması, soru-cevap, problem çözme, gösteri, gözlem, dramatizasyon, eğitsel oyunlar, Sokrates yöntemi, akrostiş tekniği, akıl haritaları, örnek olay inceleme, hikâyeleştirme, tartışma, akıl haritaları³⁶ gibi birçok yöntem ve teknikler kullanılmaktadır. Ayrıca kavramı anlatabilmek için illüstrasyonlar, kelime kartları veya dijital oyunlara müracaat edilmektedir. Kavram öğretiminde kavram seçilip tanımlandıktan sonra, kavramın nitelikleri, o kavramla ilgili örnekler anlatılması uygun görülmektedir.³⁷ Son yıllarda çocukların motivasyonunu arttırmak ve daha iyi öğrenmelerini desteklemek için çaprazlama öğrenme, tartışma, oyunlaştırma, kavram haritaları, kavram karikatürleri, kavram ağları, v-diyagramı gibi yeni kavram öğretimi yöntem ve teknikleri geliştirilmektedir.

Çaprazlama öğrenme: Formal ve informal eğitimin çaprazlama olarak verildiği bu yöntemde, okulda öğrenilen kavramların ders bittikten sonra müze ya da kulüp gibi ortamlarda kazanılması faaliyetidir.

Tartışma yoluyla öğrenme: Geleneksel tartışma yönteminden farklı olarak çocukların konunun uzmanı gibi hazırlanarak tartışma yapmalarına yönelik bir yöntemdir.

Tesadüfi öğrenme: Plansız bir öğrenme yöntemidir. Herhangi bir faaliyet yürütülürken bir kavram üzerinde durularak ve bağlantılar kurularak kavram öğretiminin yapılmasıdır.

Bilimsel faaliyetler yaparak öğrenme: Sınıfta veya laboratuvarında deneyler yapılarak kavramın anlaşılmasına yönelik yapılan etkinliklerdir.

Somutlaştırılmış öğrenme: Bu yöntem öğrenme sürecini desteklemek için gerçek veya simüle edilerek yapılan etkinlikleri kapsamaktadır. Kavram somut bir nesne gibi gösterilmektedir.³⁸

Oyunlaştırma: Oyunlaştırma, oyun dışı ortamlarda özellikle internet odaklı günümüz çocuklarına yeni bilgi ve kavramları benimsemeye teşvik etmek için oyun mekaniklerinin kullanılmasıdır.³⁹ Bir başka ifadeyle çocukların içgüdüsel olarak sahip oldukları, oyun deneyiminin öğrenme

³⁶ Mehmet Zeki Aydın, *Din Öğretiminde Yöntemler* (Ankara: Nobel Yayınları, 2011) s. 119-403; Vasantha Kalyani David-Sundaramoorthy Rajasekaran, "Innovative teaching and learning", *Journal of Applied and Advanced Research* 3/23 (Mayıs 2018), 23-24.

³⁷ Kumar Dillip -Dillip Giri, "Concept Attainment Model English Language-teaching", *Education*, (Haziran 2015), s. 1-2.

³⁸ Vasantha Kalyani David and Sundaramoorthy Rajasekaran, "Innovative teaching and learning", 24-25.

³⁹ Karl M. Kapp, *The Gamification of Learning and Instruction: Game-based Methods and Strategies for Training and Education*, (NJ): John Wiley & Sons, 2012), s. 9-11.

sürecine aktarılmasıdır. Oyunlaştırılmış öğrenme süreçleri insanın bedeninde kimyasal maddelerin salgılanmasına neden olduğu için öğrenmeyi çekici hâle getirdiği ve motivasyon sağladığı düşünülmektedir.⁴⁰

Resfebe: Türkçeye ‘Resimli alfabe’ ya da ‘resimli bilmece’ olarak geçmiş olan “rebus” kavramı, ‘resim’ ve ‘alfabe’ kelimelerinin hecelerinin birleşiminden oluşturularak ‘resfebe’ şeklinde kullanılmaktadır.⁴¹ Latince şey anlamına gelen rebus çocukların bir metni daha kolay bir şekilde okuyabilmelerine yönelik bir etkinlik olarak kullanılmaktadır.⁴²

Doğaçlama Melodi Yöntemi: Doğaçlama müzik yapım sürecinin temelini oluşturmaktadır. Kavramın daha kolay öğrenilmesini desteklemektedir.⁴³

Kavram haritaları: Bireylerin anlamlı öğrenmesini sağlayan, kavramlar arası ilişkilerini gösteren şema sistemleri olarak tanımlanmaktadır.⁴⁴

Kavram ağları: Çocuklardaki mevcut bilgileri harekete geçirerek, kavramlar arasındaki ilişkileri ve kavramların kapsamalarını geliştirmek amacıyla kullanılan grafik araçlardır.⁴⁵

Tanılayıcı dallanmış ağaç (TDA) tekniği: Bu teknikte bir ağaç diyagramına birbiriyle ilişkili kavramlar yerleştirilir ve çocukların doğru veya yanlış cevaplar vererek bir sonuca ulaşmalarına sağlanmaktadır. Böylece kavramın daha iyi öğrenilip öğrenilmediğini ve bilgi örüntüleri ile kavram yanlışlarını tespit etmeyi amaçlayan bir ölçme ve değerlendirme aracı olarak görülmektedir.⁴⁶

⁴⁰ Sezan Sezgin vd., “Oyunlaştırma, eğitim ve kuramsal yaklaşımlar: Öğrenme süreçlerinde motivasyon, adanmışlık ve sürdürülebilirlik”, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 54 (Haziran 2018), 183.

⁴¹ Ece Çalış Zeğerek, “Tarihsel Süreçte Rebus ve Kullanım Alanları”, *Yedi: Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi* 22 (Haziran 2019), 32.

⁴² Richard W. Woodcock, “Rebus as a Medium in Beginning Reading Instruction”, *IMRID Papers and Reports* 5/4 (1968), 1-2.

⁴³ Ruth Wright-Panagiotis Kanellopoulos, Informal music learning, improvisation and teacher education”, *British Journal of Music Education* 27/01 (Mayıs 2010), 71-72.

⁴⁴ Rabia Sarıca-Bayram Çetin, “Öğretimde Kavram Haritaları Kullanımının Öğrencilerin Akademik Başarısına ve Kalıcılığa Etkisi”, *Elementary Education Online*, 11(2), 306-318, 2012. İlköğretim Online 12/2 (Haziran 2012), 307.

⁴⁵ Gözde Alkan, *Sosyal Bilgiler Öğretiminde Kavram Karikatürlerinin Öğrenci Başarısına Etkisi*, (Niğde: Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), s. 79.

⁴⁶ Mustafa Kocaarslan, “Tanılayıcı Dallanmış Ağaç Tekniği ve İlköğretim 5. Sınıf Fen ve Teknoloji Dersi Maddenin Değişimi ve Tanınması adlı Ünitede Kullanımı”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 9/18 (Kasım 2013), 272.

Kavramsal Karikatürler: Kavram karikatürleri, üç veya daha fazla karakter tarafından yapılan tartışmanın resimli anlatımı olarak tanımlanmaktadır. Kavramsal karikatürlerde konuşmalar karikatürize edilerek konuşma balonları içerisinde sunulan bilişsel çizimlerdir. Bu çizimlerde fikirler, bir tartışma formatında çizgi film karakterleri tarafından ortaya konulmakta ve çocukların çizgi film karakterleri ile tartışması istenmektedir. Karikatürdeki her karakter farklı bir düşünceyi savunmaktadır.⁴⁷

Akıl Haritaları: Çok farklı amaçlar için kullanılacak bir öğrenme tekniği olan akıl haritalarının örümcek ve zincir olmak üzere iki çeşidi bulunmaktadır. Öğrenilecek kavram sayfanın ortasına yazılır ve tüm yönlerden merkezde bulunan kavrama doğru kavramla ilgili çağrışım yapan kavram, düşünce, sembol ve resimlere yer verilmektedir.⁴⁸

Anlam Çözümleme Tabloları: Bir kavramın diğer kavramlarla ilişkisini gösteren, kavramı tanımlayıcı ve ayırt edici özelliklerinin öğrenilmesinde önemli rolü olduğu düşünülen kavram öğretme tekniklerinden biridir. İki boyutlu bir tablo olarak geliştirilen tablonun bir boyutunda öğrenilecek kavram yer alırken diğer boyutta özellikleri çözümlenecek olan kavramın hangi temalar açısından çözümleneceğiyle ilgili özellikler yazılmaktadır.⁴⁹

V-Diyagramı: ‘V’ harfi şeklinde olan ve bu şeklin farklı kısımlarına belli bir düzenle epistemolojik elamanlar yerleştirilmektedir. Şeklin sol tarafında ön bilgilerin ortaya çıkarıldığı ‘kavramsal kısım’, sağ tarafında ise derste edinilen bilgilerin ön bilgiler ile ilişkilendirerek yapılandırılmaları ‘yöntemsel kısım’ bulunmaktadır.⁵⁰

Yapılandırılmış Grid Tekniği: Rastgele verilen bilgiler yeniden düzenlenirken öğrenilen bilgiler kullanarak öğretici ile iletişime geçme tekniği olarak tanımlanmaktadır. Bu teknik, kavramların kökenine inme ve sınıflandırma, kavram ve fikirleri sıralama ve farklı seviyelerde sonuç çıkarma yeteneklerini geliştirmektedir.⁵¹ Dolayısıyla kavram öğretimiyle

⁴⁷ Halil Tokcan-Gözde Alkan, “Sosyal Bilgiler Öğretiminde Kavram Karikatürlerinin Öğrenci Başarısına Etkisi”, *Abi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD)* 14/2 (2013), 4-5.

⁴⁸ Aydın, *Din Öğretiminde Yöntemler*, s. 396-397.

⁴⁹ Gül Tuncel, “Anlam çözümleme tablolarının sosyal bilgiler öğretmen adaylarının ölçme değerlendirme sürecinde kullanımı”, *Marmara Coğrafya Dergisi* 0/25 (Ekim 2010), 128-129.

⁵⁰ Mehmet Yakışan-Meryem Selvi, “Bir Öğrenme Stratejisi Olarak V-Diyagramı: Biyoloji Laboratuvarlarında Kullanılması”, *Eğitim ve Bilim* 30/138 (2005), 46.

⁵¹ Tekin Çelikkaya, “Yapılandırılmış Grid”, ed. Savaş Baştürk, *Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme* (Ankara: Nobel Yayıncılık, 2014), s. 197-198.

ilgili geleneksel ya da yeni birçok yöntem kullanıldığı ve çocukların kavramları anlamalarına yönelik çalışmaların devam ettiği görülmektedir.

Dinî kavramları çocuk diline aktarabilme yöntemleriyle ilgili örnekler: Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi, Kur'an-ı Kerim gibi derslerde öğretilecek kavramlar çocukların diline aktarılmalı, onları motive edebilecek ve kolay anlamalarına yardımcı olacak yöntem ve tekniklerle öğretilmelidir.

Çocuklar için dinî kavramlar sözlüğü: Bu sözlük çocukların severek müracaat edebileceği ve öğretmenin çocuğun seviyesine göre kavramı açıklamasını destekleyici nitelikte olmalıdır. Sözlükte kavramın kısa açıklaması, kavramın çocuk kavramıyla ifadesi, kavramla ilgili cümle, kavramla ilgili görsel, eş anlamlısı, zıt anlamlısı ve kavramla ilgili örnek cümle olmalıdır.

1. Örnek: Ayet

Tanım: Kuran'da bir duraktan diğer durağa kadar olan her cümleye denir.

Çocuk diline aktarımı: Kur'an'da Rabbimizin sözleri.

Kavramın cümle içinde kullanımı: Rabbimizin sözleri bizim güzel ve mutlu yaşamamız içindir.

Kavramın görseli: ﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ﴾ “De ki Allah tektir.” (İhlas/1)

Örnek: Rabbimizin her sözü bir ayettir.

2. Örnek: Sevap

Tanım: İyi işler sonucunda aldığımız ödüller.

Çocuk diline aktarımı: Muhteşem puanlar

Kavramın cümle içinde kullanımı: Güzel söz söylemek, büyüklere saygı, küçüklere sevgi göstermek muhteşem puanlarımızı arttırır.

Kavramın görseli:

Eş anlamlısı: Ödül

Zıt anlamlısı: Günah

Oyun: İlkokul ve ortaokul Din Kültürü Ahlak Bilgisi, Kur'an-ı Kerim, Hz. Peygamber'in Hayatı derslerinde verilecek kavram ve kazanımına uygun “kelime” zinciri, “tabu”, “sessiz sinema”, “çember oyunu”, “adam asmaca”, “nedir, ne değildir?” gibi birçok oyun oynanarak kavram öğretilmesine yardımcı olunur. Örnek: 8. Sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 1. ünite 3. kazanımı olan kaza ve kader ile ilgili kavramları analiz eder ifadesine uygun olarak “tabu” oyunu oynatılabilir. Önceden hazırlanmış olan oyun kartlarından birinin üstünde anlatılacak olan “kaza” kavramı, alt kısmında ise kullanılması yasak olan kelimeler yazar. Yasak kelimeler kullanılmadan kaza kavramı anlatılmaya çalışılır. Gerçekleşmek, olay,

olmak, ortaya çıkmak gibi kaza kavramını ifade eden kelimelerle kavram anlatılmış olur.

Ritim ve koreografi: Derste öğretilecek kavramları tanımları ya da çağrışım yapan kavramları bir söz dizgisi olarak yazılıp ritimle söylenmesidir. Örnek: 6. Sınıf Kur'an-ı Kerim 1. ünite 4. kazanımına uygun şekilde ayet, sure, cüz kavramları bir söz dizgisi içinde melodiyle verilebilir.

Kur'an-ı Kerim'de 114 sure (iki defa söylenir.)

6236 ayet, 114 Besmele (iki defa söylenir.)

14 secde ayeti

30 cüz 30 cüz

Her cüz 20 sayfadır (iki defa söylenir.)

Her cüzde 4 hizip, her hizip beş sayfadır. (İki defa söylenir.)

Deney: Kavramların anlaşılması için deney yapılabilir. Örnek: 5. Sınıf Din Kültürü Ahlak Bilgisi 2. ünite 3. kazanımının içinde bulunan iletişim ve konuşma adabına uygun davranır ya da seçmeli Kur'an-ı Kerim derslerinde nezaket ve adap kavramlarını öğrenir konularında deney yapılabilir.

Deney: Sulu dolu bir bardağa her bir kaba söz söylendiğinde bir damla mürekkep damlatılır. Bardaktaki su karardıktan sonra nezaketli, güzel sözler söylendikçe bardağın içine su dökülür. Bardaktaki su temizleninceye kadar bu işleme devam edilir. Kaba ve kötü sözlerin bizim kalbimizi kirlettiği, nezaketli ve güzel sözlerin temizlediğiyle ilgili sonuca verilir. Deneyin sonucunda neler öğrenildiğini görebilmek için “Deneyde hangi malzemeleri kullandınız?”, “Deneyi yaparken en çok ilginizi ne çekti?”, “Bu deneyden ne öğrendiniz?” gibi soruların olduğu bir deney raporu hazırlanabilir.

Oyunlaştırma: Oyunlaştırma çocukların ilgisini çeken bir tekniktir. Örneğin peygamberlerin sıfatları öğretilirken oyunlaştırma tekniğinden yararlanılabilir. Yapılması gereken peygamberlikle ilgili kavramların bulunması ve kutucukların üzerine basarak peygamberlik mührüne ulaşılmasıdır. Yanlış bir kavrama basıldığı zaman kutu kırmızıya dönüşerek yanlış alarm sesi gelir. Doğru olduğu zaman ise kutucuk “Bismillah” sesiyle yeşile dönüşür. Oyun öncesinde “Peygamberlik mührü için gerekli taşlardan geçerek peygamberlik mührüne ulaşman gerekiyor. Geçtiğin taşların manalarını bulup yerine yerleştireceksin. Bu zorlu görev sana madalyanın dördüncü parçasını Peygamberlik Mührünü kazandıracak.” şeklinde bir komut verilir.

VI. OTURUM

.....ne olursa olsun, daima doğru sözlü olmak.

..... verdiği sözü tutmak, emaneti korumak, güvenilir olmak.

.....akıllı ve uyanık olup olacakları önceden anlayabilmek.

..... gizliden ya da açıktan hiçbir günah işlememek, kötülük yapmamak.

..... Allah'tan aldığı bilgileri değiştirmeden aynı kelimelerle bildirmek.

Tebrikler! İman Madalyası'nın bir parçasını daha kazanmış oldun.

Yarışmalar: Kavramların öğrenilmesine yönelik sınıf içerisinde yarışmalar düzenlenebilir. Örnek: 8. sınıf Din Kültürü Ahlak Bilgisi 1. ünitesinde "Kader-Kaza" kavramlarındaki harflerin yerleri değiştirilerek tahtaya yazılır.

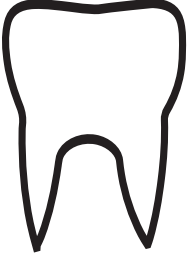
ARED? ÇÖL? LEC? EÜZD? MUOLT?

NVER? RİEA? ÜEVKLTE? AZK? KZRI?

Sınıf üç gruba ayrılır. Tahtaya konu ile ilgili soru işaretli kelimeler yazılır. Her gruptan bir kişi ayağa kalkar. Tahtada yazılı kavramların üçünün ne olduğunu bulan ilk öğrenci istediği bir kavramı açıklar. Kavramı açıklarsa 20 puan, bulamayıp bir arkadaşına paslarsa ve arkadaşısı cevabı bilirse grup 10 puan alır. En fazla puanı olan grup oyunu kazanır.

Şenlik: Çocuklardan öğrenecekleri kavramları araştırmaları ve sınıfta sunmaları istenir. Sunumlardan sonra bir şenlik yapılır. Örnek: 4. Sınıf Din Kültürü Ahlak Bilgisi 1. ünite 1. kazanımına veya seçmeli Kur'an dersleri kazanımlarına uygun olarak şölenler yapılabilir. Örneğin, şükür, tevhit, Kur'an-ı Kerim kavramları açıklandıktan sonra üçer, dörder ya da beşer öğrenci Kur'an'daki meyveleri araştırırlar. Yaptıkları araştırmaları

sonucunda öğrendiklerini arkadaşlarıyla paylaşırlar. Aynı zamanda her grup araştırma yaptığı meyveyi getirir. O meyveler kesilip içlerindeki vitaminler, mineraller anlatılır. Her meyvenin rengiyle, kokusuyla, şekliyle, vitaminleriyle özel olduğu hatta kimi meyvelerin dilimlenmiş olarak bize ikram edilmiş olmasının ancak Allah'ın kudretiyle olabileceği, şükretmemiz gerektiği ifade edilir. Sonrasında şenlik yapılır ve meyveler çocuklara ikram edilir.

Kavramsal karikatürler: Dinî kavramları öğretmek için eğlenceli bir tekniktir.

“Ne yapar ne yapmaz” çalışması: Kavramın anlaşılması için o kavramın hayatımızda ne yapıp ne yapmadığıyla ilgili düşünceler yazılır. Örnek: 7. Sınıf Din Kültürü Ahlak Bilgisi 1. ünitesi olan “Ahiret” kavramı açıklandıktan sonra hayat içerisinde örnekler verilirerek “Ne yapar ne yapmaz?” çalışması yapılır.

Ahirete inanırsak her söylem ve eylemimizin hesabının olacağını bilir,

İnsanların kötü söylemlerine, yaptıkları kötülüklere karşılık vermeyip sabırlı davranmayı öğreniriz.

Ahirete inandığımız için sorumluluklarımızı yerine getirmek için çabalarız, sorumluluk ahlakıyla davranırız.

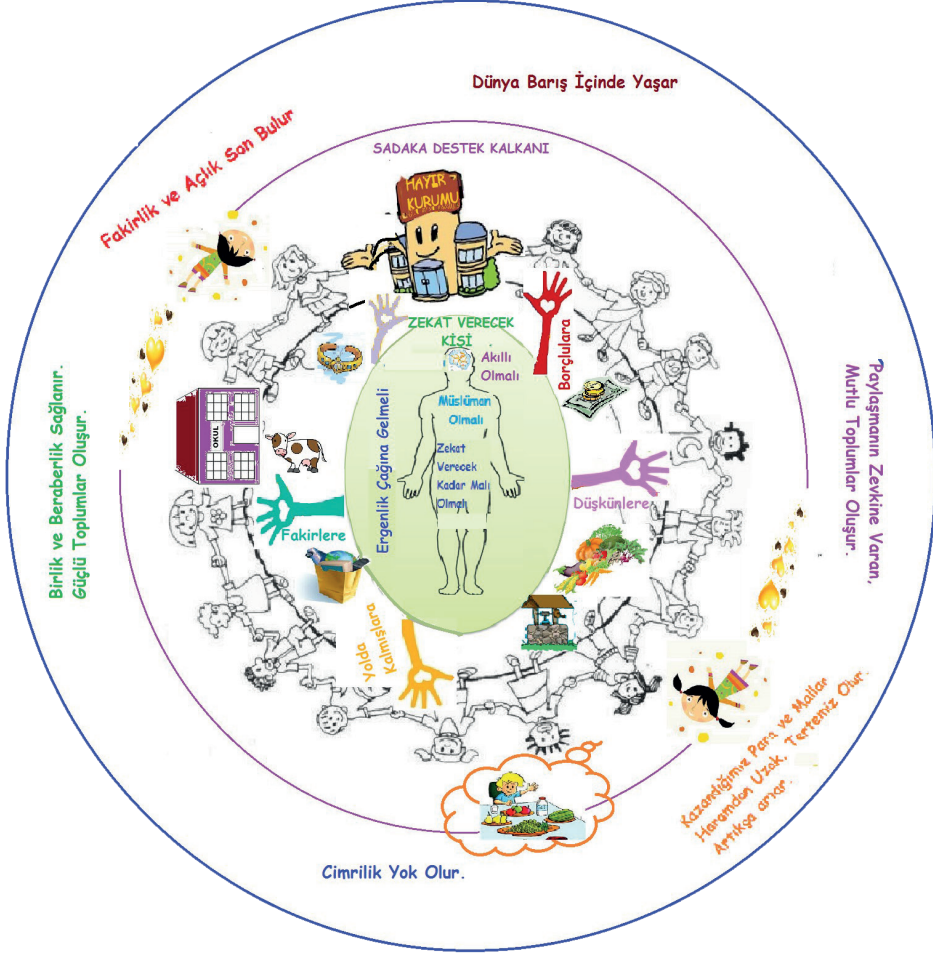
Ahirete inandığımız için dünyada istediğimiz gibi yaşayamayız,

Ahirete iman dünyada yaşadığımız hastalıklara, felaketlere karşı bize hem teselli hem umut olur. Böylece yaşadığımız zorlukları daha kolay bir şekilde atlatabiliriz.

Zihin haritaları: Kavram küçük resimlerle ilişkilendirilir.

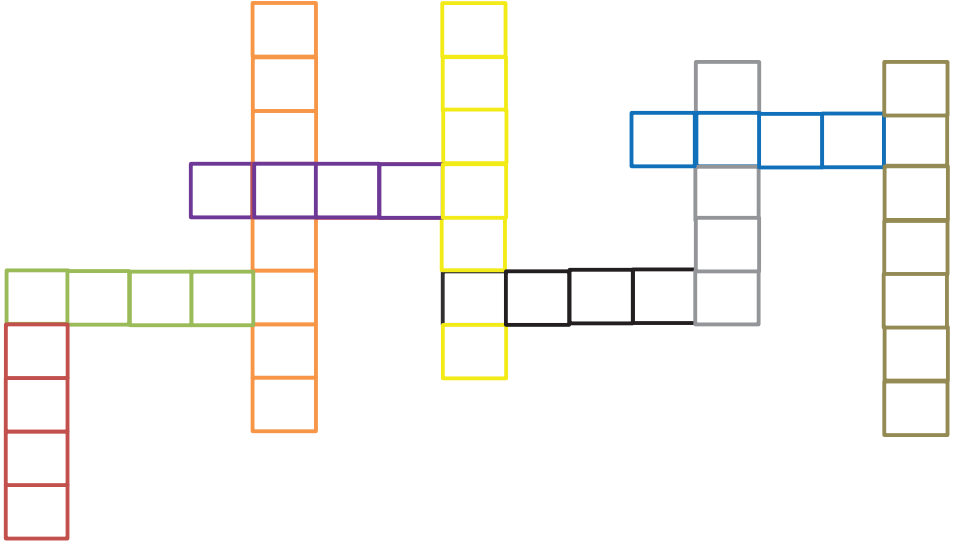
Kroki çalışması: Kavramın krokisi çizilerek kavram hakkında detaylı bilgi verilir.

Bulmaca yoluyla: Kavram öğretimi yapıldıktan sonra kavramların kalıcı bir şekilde yerleşmesi için bulmaca etkinliği yapılabilir. 5. Sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 2. ünitesindeki kavramlardan oluşan bulmaca örneği:

1. Ramazan ayında verilen sadaka
2. Oruç tutamayanların tutamadığı oruçlara karşılık verdiği para
3. Bir başkasının Kur'an-ı Kerim'i okuyuşunu takip etmek
4. Oruç tutmak için gecenin bir bölümünde kalkmak
5. Ramazan ayında kılınan namaz
6. Orucun açıldığı vakit

7. Bin aydan daha hayırlı olan gece
8. Camilerin iki minaresi arasına konulan ışıklı yazı
9. Müslümanlarca oruç tutulmaya başlanılan ay

Resfebe ya da emojiyle öğretim: Kavramlar farklı yöntemler kullanılarak tekrarlandıkça çocuğun dünyasında yer etmektedir. Derslerin sonunda öğrenilen kavramlar resfebe ya da emojiyle kullanılarak sorulur ve tekrarlanmış olur.

Mu le: Mukabele

  ası: Diş kirası

 or u: Tekne orucu

Örnek: 5. Sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 2. ünite 3. kazanımının içinde bulunan kavramlardan bazılarının resfebe ile yazılması.

Sonuç

İnsan doğduğu zaman kavramlarla karşılaşmakta ve kavramlar üzerine tasavvurunu inşa etmektedir. Kavramlar, bireyin hayatı anlayıp, anlamlandırması ve yorumlamasını sağlayan zihinsel tasavvurlardır. Bireyler olay ve olguları kavramlar yoluyla tanımakta, ayırt etmekte, seçmekte ve birleştirmektedir. Çocukluk döneminde edinilmiş olan kavramların hayat içerisinde önemli role sahip oldukları bilinmektedir. Kavramları öğrenme zaman içerisinde formal ya da informal yollarla gerçekleşmektedir. Çocuğun bilişsel ve duyuşsal gelişimi için kavram ve dinî kavram öğretimine ihtiyaç duyulmaktadır. Çalışmamızın sonucunda kavramların çocukların gelişim düzeylerine göre ve çocuk diline uygun bir şekilde aktarılması gerektiği anlaşılmaktadır. Aksi takdirde kavramlar çocuğun dünyasında anlamsız ve zorluk olarak görülüp çocukla kavram, o kavramı aktaran öğretmen ve kitaplar arasında kopukluklar yaşanmaktadır. Özellikle dinî kavramların soyut olması ve çocuk diline aktarılmadan verilmesi çocuğun din ile olan ilişkisine de yansımaktadır. Dolayısıyla dinî kavramların çocuk diline aktarılması, çocuğun dünyasında anlam bulmasına yönelik çalışmalar yapılmak zorundadır. Günümüz çocuğunun teknolojiyle olan bağı düşünüldüğünde hıza, haza ve akan görsellere alışkanlık kazanan çocukların dikkatlerinin çekilmesi, motive olmaları ve öğrenme isteklerinin uyarılması için çocukların diline uygun şekilde dinî kavramlar öğretilmelidir. Çalışma verilerine göre dinî kavramların çocuk diline aktarımıyla ilgili çalışmalar yapılmasının gerekli olduğu anlaşılmaktadır.

Örgün eğitimde kavram öğretimi uygulamalarına yönelik Millî Eğitim Bakanlığı ve Diyanet İşleri Başkanlığı dinî kavramların çocuk diline aktarımıyla ilgili çalıştay düzenleyebilir. Bu çalıştayda ilkökul ve ortaokul düzeylerinde dinî kavramların tanımlanması ve merkez kavramın çocuk kavramıyla da verilebileceği bir sözlük hazırlanabilir. Dinî kavramları öğretme konusunda öğretmenlerin öz yeterliklerini arttırmaya yönelik çalışmalar yapılmalıdır. Millî Eğitim Bakanlığı ve Diyanet İşleri Başkanlığı çocukların öğrenecekleri kavramlarla ilgili yöntemleri ve uygulamalarını hizmet içi eğitimlerle desteklemelidir. Bu eğitimler belirli aralıklar yapılmalı ve eğitimcilerin kavramları çocukların diline aktarabilme becerilerinin geliştirilmesine yönelik çalışmalar yapılmalıdır. Diyanet İşleri Başkanlığı, yaz döneminde çocuklara din eğitimi verecek öğreticilere kavramların çocuk diline aktarılması yöntemleriyle ilgili hizmet içi eğitim programları düzenlemelidir. Dinî kavramları daha etkin biçimde öğretebilmek için öğretmenlerin zümreler oluşturması,

kavram öğretimi konusunda öğrencilere hangi yöntemleri uygulayacakları konulu değerlendirme meclisleri kurulmalıdır. DKAB öğretmenleri, İmam Hatip Liseleri'nde görev yapan meslek dersi öğretmenleri ve okul öncesi öğretmeni olacak bireylere lisans programlarında, pedagojik formasyon derslerinde kavram öğretimiyle ilgili sadece teorik değil uygulamalı dersler verilmelidir.

Kaynakça

- Akalın, Şükrü Haluk vd.. *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu, 2010.
- Akyürek, Süleyman. *Din Öğretiminde Kavram Öğretimi*. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi, 2004.
- Alkan, Gözde. *Sosyal Bilgiler Öğretiminde Kavram Karikatürlerinin Öğrenci Başarısına Etkisi*. Yüksek Niğde: Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Atkinson, Rita L. vd., *Psikolojiye Giriş*. çev. Yavuz Alogan., 12 Basım. Ankara: Arkadaş Yayınları, 1999.
- Aydın, Mehmet Zeki. *Din Öğretiminde Yöntemler*. 5. Basım. Ankara: Nobel Yayınları, 2011.
- Bilgin, Beyza. *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1998.
- Bozkurt, B. Ümit. "Kavram, Kavramsallaştırma Yaklaşımları ve Kavram Öğretimi Modelleri: Kuramsal Bir Derleme ve Sözcük Öğretimi Açısından Bir Değerlendirme". *Dil Dergisi* 169/2 (Temmuz 2018), s. 5-24. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/27/2286/23780.pdf>
- Bulut, Ramazan. "Okulda Din Öğretiminin Toplumsal Temeli ve İşlevleri". *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 4/1 (Haziran 2011), 20-37. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/usaksosbil/issue/21649/232743>
- Cevizci, Ahmet. *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999.
- Charlesworth, Rosalind. "Prekindergarten Mathematics: Connecting With National Standards", *Early Childhood Education Journal*, 32/ 4 (Şubat 2005), 229-236. <https://doi.org/10.1007/s10643-004-1423-7>
- Çelikkaya, Tekin. "Yapılandırılmış Grid". Savaş Baştürk (ed.), *Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme*. Ankara: Nobel Yayıncılık, 2014.
- Dillip, Kumar –Giri, Dillip. "Concept Attainment Model English Language-teaching". *Education*, (Haziran 2015), 1-9. https://www.researchgate.net/publication/270957524_Concept_Attainment_Model_English_Language-teaching
- Fazlıoğlu, İhsan. *Sözün Eşiğinde*. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2020.
- Fidan, Nurettin. *Okulda Öğrenme ve Öğretme*. Ankara: Alkım Kitapçılık Yayıncılık, 1996.
- Gadamer, Hans-Georg. *Güzelin Güncelliği*. çev. Fatih Tepebaşı. 2. Basım. İstanbul: Çizgi Kitabevi, 2017.
- Geyik, İbrahim. *Ortaöğretim Seçmeli Temel Dini Bilgiler Öğretim Programında Yer Alan Kavramların Anlaşılma Düzeylerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- I. Pargament, Kenneth vd.. "Religion and the Problem-Solving Process: Three Styles of Coping". *Journal for the Scientific Study of Religion* 27/1 (Mart 1988), 90-104. DOI: 10.2307/1387404

VI. OTURUM

- Itulua-Abumere, Flourish. "The Significance of Religious Education in Local Primary Schools (Specific Reference to Christianity)". *Journal Of Humanities And Social Science* 6/6 (Şubat 2013), 69-74. DOI: 10.9790/0837-0666994
- Kalyani, Vasantha D.-Rajasekaran, Sundaramoorthy."Innovative teaching and learning". *Journal of Applied and Advanced Research* 3/23 (Mayıs 2018), 23-25. DOI: 10.21839/jaar.2018.v3iS1.162
- Kapp, Karl M.. *The Gamification of Learning and Instruction: Game-based Methods and Strategies for Training and Education*. NJ: John Wiley & Sons, 2012.
- Klausmeier, Herbert J. vd.. "Levels of Concept Attainment and the Related Cognitive Operations". *Theoretical Paper*. 40 (Kasım 1972). <https://doi.org/10.3102/0091732X002001003>
- Kocaarslan, Mustafa, "Tanılayıcı Dallanmış Ağaç Tekniği ve İlköğretim 5. Sınıf Fen ve Teknoloji Dersi Maddenin Değişimi ve Tanınması adlı Ünite de Kullanımı". *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 9/18 (Kasım 2013), 269-279. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/mkusbed/issue/19552/208335>
- Ragıp el-İsfahani. *Müfredatu Elfazil-Kur'an*. thk: Safvab Adnan Davudi, 3. Basım.Beyrut: Darü's-Şamiyye.
- Robert Allen (ed.). *The Penguin English Dictionary*. New York: Penguin Books, 2004.
- Sarıca, Rabia-Çetin, Bayram. "Öğretimde Kavram Haritaları Kullanımının Öğrencilerin Akademik Başarısına ve Kalıcılığa Etkisi". *İlköğretim Online*, 12/2 (Haziran 2012), 306-318. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/balikesirnef/issue/42015/506475>
- Senemoğlu, Nuray. *Kuramdan Uygulamaya Gelişim ve Öğrenme*. 21.Basım. Ankara: Pegem Akademi, 2010.
- Sezgin, Sezan vd. "Oyunlaştırma, eğitim ve kuramsal yaklaşımlar: Öğrenme süreçlerinde motivasyon, adanmışlık ve sürdürülebilirlik". *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 54 (Haziran 2018), 169-189. DOI: 10.21764/maeuefd.339909
- Spitzer, Dean R. "What Is a Concept?". *Educational Technology* 15/7 (Haziran 1975), 36-39. <https://www.jstor.org/stable/44418021>
- Tiryaki, Kübra Bilgin-Sunar, Lütfü. (ed.). *Kavram Geliştirme: Sosyal Bilimlerde Yeni İmkanlar*. Ankara: Nobel, 2016.
- Tokcan, Halil-Alkan, Gözde "Sosyal Bilgiler Öğretiminde Kavram Karikatürlerinin Öğrenci Başarısına Etkisi". *Abi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD)* 14/2 (Ağustos 2013), 1-19. [file:///Users/handan/Downloads/4993-33740-2-PB%20\(4\).pdf](file:///Users/handan/Downloads/4993-33740-2-PB%20(4).pdf)
- Tosun, Cemal. *Din Eğitimi Bilimine Giriş*. Ankara: Pegem A Yayıncılık, 2002.
- Tuncel, Gül. "Anlam çözümleme tablolarının sosyal bilgiler öğretmen adaylarının ölçme değerlendirme sürecinde kullanımı". *Marmara Coğrafya Dergisi* 0/25 (Ekim 2010), 127-136. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/marucog/issue/472/3857>
- Ülgen, Gülten. *Eğitim Psikolojisi*. 3. Basım. İstanbul: Alkım Yayınevi, 1997.
- Ülgen, Gülten. *Kavram Geliştirme*. 5.Basım. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2004.
- Wittgenstein, Ludwig. *Tractatus logico-philosophicus*. Newyork: Harcourt, Brace&Company, 1922.
- Woodcock, Richard W.. "Rebus as a Medium in Beginning Reading Instruction". *IMRID Papers and Reports*, 5/4 (1968), s. 1-35. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED046631.pdf>
- Wright, Ruth-Kanellopoulos, Panagiotis. "Informal music learning, improvisation and teacher education". *British Journal of Music Education*, 27/01 (Mayıs 2010), 71-87. DOI: 10.1017/S0265051709990210

- Yakışan, Mehmet-Selvi, Meryem. “Bir Öğrenme Stratejisi Olarak V-Diyagramı: Biyoloji Laboratuvarlarında Kullanılması”. *Eğitim ve Bilim* 30/138 (2005), 45-51. file:///Users/handan/Downloads/4993-33740-2-PB%20(4).pdf
- Yüksel Dönmez, İlknur-Aydoğan, Abdülbaki. “9. Sınıf Öğrencilerinin “Akarsular” Konusundaki Temel Kavramları Öğrenme Düzeylerinin Tespiti”. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 16/1 (Mart 2008), 177-184. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/819062>
- Zeğerek, Ece Çalış. “Tarihsel Süreçte Rebus ve Kullanım Alanları”. *Yedi: Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi* 22 (Haziran 2019), s. 31-40. DOI: 10.17484/yedi.532802

OTURUM BAŞKANI– Handan hocam teşekkür ediyoruz.

Dr. Handan Yalvaç Arıcı hocamızın son derece zevkli örneklerle sunumunu izlemiş olduk.

Şimdi, Doç. Dr. Hanifi Şahin hocamızın “Sanal Kuşatılmışlık Altındaki Çocuklara Geleneksel Kahramanlarımızı Sunmanın Aracı Olarak Cenknâmeler” tebliğı için söz veriyorum.

Süreniz 15 dakika. Biraz da zamanımız daraldı. Belki müzakerelerden kısmanız gerekecek.

Buyursunlar hocam.

Doç. Dr. HANİFİ ŞAHİN (Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)– Kıymetli hocam, aynı oturumu paylaşmış olduğumuz kıymetli hocalarım, ekranları başında bizi takip etmekte olan kıymetli seyircilerimiz; hepinizi saygı ve sevgiyle selamlıyorum.

SANAL KUŞATILMIŞLIK ALTINDAKİ ÇOCUKLARA GELENEKSEL KAHRAMANLARIMIZI SUNMANIN ARACI OLARAK CENKNÂMELER

Hanifi ŞAHİN*

Öz

Günümüz dijital çağında teknolojinin etkilemediği birey, din, kültür neredeyse yok gibidir. Varlıklarını sürdürmek isteyen tüm kültür ve medeniyetler yeni çağın gereklerine göre dil geliştirmek zorunda olduklarının farkındadırlar. Teknolojiyi yok saymak sorunların çözümüne yardımcı olmamaktadır. Sanat, dijital çağın en etkili kültür aktarım aracıdır. Yazılı olarak sunmakta zorlandığımız birçok kültürel değerlerimizi, çizgi film, boyama kitapları, animasyon çalışmaları aracılığıyla gelecek nesillere ulaştırmak mümkündür. Cenknâmeler XIII. yüzyıldan itibaren Anadolu coğrafyasında, devrin toplum yapısı, hayat tarzı ve dünya görüşüne uygun olarak yazılmıştır. Cenknâmeler, İslamiyet'ten önceki Türk destan geleneğinin devamıdır. Çıkış noktalarını Kur'an ve hadisler başta olmak üzere İslam tarihi oluşturmaktadır. Cenknâmelerde ideal tip örnekleri Hz. Peygamber (s.a.s.), Hz. Ali, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ve Muhammed b. el-Hanefiyye'dir. Cenknâmeler vasıtasıyla çocuklarımıza geleneksel kahraman arketiplerimizi sunmak mecburiyetindeyiz. Aksi hâlde başka içeriklerle hazırlanan sunumlar çocuklarımızı elimizden alıp onları tüketim toplumunun bir parçası hâline getirecektir. Tarihimiz, geleneğimiz, kültür ve medeniyetimiz başka kültürler karşısında sanattan edebiyata hemen her alanda bizlere kaynaklık edebilecek durumdadır. Her teknolojik ürün, beraberinde kendi kültür ve medeniyetinin değer kodlarını taşır. Teknolojiye aşırı derece bağımlılığımız onu üreteni üst varlık olarak görmemize yol açarken kendi

* Doç. Dr., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

medeniyetimize ve kültür varlıklarımıza küçümseyici bir tavırla yaklaşmamıza neden olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Cenknâmeler, Hz. Ali, Çocuk, İnternet, Çizgi Film, Sosyal Medya, Rol-Model*

THE CANKNAMES AS A TOOL OF OFFERING OUR TRADITIONAL HEROES TO CHILDREN UNDER VIRTUAL SIEGE

Abstract

In today's digital age, there is almost no individual, religion or culture that is not affected by technology. All cultures and civilizations that want to maintain their existence are aware that they have to develop a language according to the requirements of the new age. Ignoring technology does not help solve problems. Art is the most effective culture transfer tool of the digital age. It is possible to convey many of our cultural values that we have difficulty presenting in writing to future generations through cartoons, coloring books, animation work. The Canknamas, it has been written in Anatolian geography since the XIII. century in accordance with the social structure, lifestyle and worldview of the era. They are a continuation of the Turkish epic tradition before Islam. Their starting points are the history of Islam, especially the Quran and hadiths. Examples of ideal types in the The Canknamas are The Prophet Muhammad (PBUH), Hazrat Ali, Hazrat Hasan, Hazrat Hussein and Muhammad b. Al-Hanafiyah. We have to present our traditional hero archetypes to our children through The Canknamas. Otherwise, presentations prepared with other content will take our children away from us and make them part of "consumption society". Our history, tradition, culture and civilization stand as a source for us in almost every field from art to literature in the face of other cultures. Each technological product carries the value codes of its own culture and civilization. Our excessive dependence on technology leads us to see its producer as the upper being, while leading us to approach our own civilization and cultural values with a dismissive attitude.

Key Words: *The Canknamas, Hazrat Ali, Child, İnternet, Cartoon, Social Media, Role-Model*

Giriş

Şimdilerde dünyanın küreselleşmesinden değil, teknoloji sayesinde her gün yeniden inşa edilmesinden bahsedilmektedir. Özellikle bilgisayarlar ve akıllı telefonlar sayesinde iletişim, akıl almaz bir biçimde gelişmiştir. Baş döndürücü bir hızla gerçekleşen bu değişimlere maruz kalan medeniyetler ve kültürel unsurlar varlıklarını ileriye taşıyıp taşımayacaklarının kaygısını gütmektedirler. Ya yeni çağın iletişim araçlarına ayak uyduramayıp tarihin tozlu raflarında yerlerini alacaklar, bir anlamda ontolojilerinin yokluğa mahkûm edilmesini kabul edecekler; ya da yeni çağın dijital araçlarını kullanmak suretiyle çağın diline göre yeniden inşa etmenin gayreti içinde olacaklardır.

Kültür ve medeniyet unsurları her ne kadar durağan bir dünya çağrışırsalar da aslında onlar üretimin, gelişimin ve güncellenmenin önemli kaynağı olarak işlevsel olabilir. Yeter ki, onlara dair yeni bir okuma metodu ortaya konulabilsin. Bu sayede durağan gözüken değerlerin folklorik olarak yeniden üretilmesi, içinden geçilen zamana, mekâna, sosyo-kültürel yapılara uygun hâle getirilmesiyle mümkün olacaktır. Folklorik hale getirilen ürünler, çağın ihtiyaç ve beklentilerine cevap vererek kazandığı yeni niteliklerle farklı formlar hâlinde yaşamaya devam edebilecektir.

Aslında kitap okuma, yazar ile özdeşim kurmadır. Dijitalleşen dünyada bu özdeşim kurma sanal âlemde üretilen kahramanlar ile sağlanmaktadır. Günümüzde çocukların ve gençlerin ilgisi görsellik, anlık ve hızlı bir yaşam tarzıdır. Günümüzde kitapların yerine görsellik almıştır. Sanal kültür ortamına taşınan yeni ürünlerin görsel nitelik taşıması, dijital ortamda daha çok kişiye ulaşma imkânı sağlamaktadır. Bu durum aynı zamanda güncel ihtiyacı okuma eyleminden ziyade görme etkinliklerine dayanan çocukların ihtiyaçlarını da karşılamaktadır.

İnsanın sosyal ve ahlaki gelişimi içine doğduğu toplumun dinî, kültürü, değerleri, medeniyet tasavvuruyla şekillenir. Aslında bunlar onu insan yapan unsurlardır. İnsan, tüm gelişme evrelerinde; bebektikten erişkinliğe ve hatta sonraki süreçleri de kapsayacak şekilde, olumlu veya olumsuz birçok davranış örnekleriyle karşılaşır. Dijital çağda, çocukların gelişiminde, şahsiyetlerinin oluşmasında akran, arkadaş, mahalle, cami ve okulların yanı sıra internetin çok daha etkin olduğu bir süreç yaşanmaktadır.

Müslüman aydınların çağın getirdiği inanç ve sosyal konulara ilgisiz kalması düşünülmez; bu mesele sadece entelektüel bir ilgi olarak da görülemez. Zamanın problem teşkil eden olay ve olgularına karşı itiraz etmek, ses yükseltmek ve en önemlisi çözüm sunmak aynı zamanda aydın duyarlılığının bir gereğidir. Dolayısıyla aydınlar dijital çağın getirdiği ve getireceği muhtemel tehlikelere karşı teyakkuz hâlinde olarak gerektiğinde eleştiri, gerektiğinde çözüm önerileri sunmak durumundadırlar. Aksi hâlde karşı karşıya kalınan bu problemler, hem epistemik hem de teolojik açıdan ağır sonuçların yaşanmasına neden olacaktır.

Çocuklarla ve gençlerle iletişim kurabilmek için artık klasik epistemolojinin yetmediği, yeni bir din diline ihtiyacımızın olduğu müsellem bir kaziyedir. Hayatımıza giren her bir teknolojik araç hayata bakışımızı, algılarımızı ve dünya ile olan ilişkimizi etkilemekte, yer yer değiştirmektedir. Bu husus, dinî alan ve konularda çocukların, gençlerin ilgisini çekecek yöntem arayışları içinde olmamızı zorunlu kılmaktadır. Mevcut koşulların dayatmalarına karşı yeni metot arayışları her zaman olmuştur, olmaya devam edecektir. Sağlıklı metotlar geliştirilebilmek için çocukların dünyasına girmek, yaşadıkları çağın gerçekliklerinin neler olduğunun farkında olmak, dünyalarını yansıtacak eylemlerine, internet ilgilerine ve giyim tarzları vakıf olmak faydalı olacaktır. Bu sayede hem onları yakından tanıma hem de anlama imkânı bulabiliriz.

Bu tebliğde İslami Türk edebiyatının önemli bir türü olan *Cenknâmelerde* yer alan, dinimiz ve kültürümüzce ideal arketipler olarak görülen kişiliklerin, gelişen teknolojik imkânlar aracılığıyla çocuklarımıza ve gençlerimize tanıtılması, kendi değerlerimizden elde edilen içeriklerden oluşturulacak yapımların imkânı ve yöntemini üzerinde durulacaktır.

Sanal Âlem Nedir, Neyi Hedeflemektedir?

Dijital çağ/sanal ortamlar, postmodernizmin kendini ifade edebildiği en etkili mecradır. Sanal ve gerçeğe muhatap olan insanın her ikisine iliştirdiği anlamlar, kendimizi ve çevremizi algılama imkân ve yeteneklerimizin sürekli artmasıyla değişiklik gösterir. Ne kadar çok fazla uyarıcıyla muhatap olursak o kadar çok bilgi akışı olacaktır. Ama tüm bunlar aynı zamanda sahip olduğumuz din, kültür ve medeniyet alanında çeşitli değişikliklere yol açacak unsurlardır.

İnternet öncesi süreçte sekülerleşme tartışmalarıyla gündeme oturan dinî hayat ve değişim sorunu, internet sonrası dönemde ise, sanal dünya ve sanal din bağlamında çok yeni boyutlar kazanmıştır. Teknolojik gelişme sürecindeki hıza ve değişim süreçlerine atfen, XV. yüzyıl sonunda

matbaanın icadı bir milat olarak değerlendirilmiş, toplumsal değişmeye tesirleri ve önemine binaen tarih ‘matbaa öncesi ve sonrası’ ayrımı yapılmıştı. İlerleyen yüzyıllar içinde radyo keşfedildiği zaman ise, ‘Marconi öncesi ve sonrası’ ayrımı takip etmişti. Şimdiki zaman dilimini önceki dönemlerden ayırmak için, ‘internet öncesi ve sonrası’ şeklinde¹ bir ayırım ortaya konulabilir.

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren belirli dönemlerde ve belirli bölgelerde yaşayan insanlar hayata bakış ve kabul noktasında sınıflandırılmaya ve kategorilere ayrılmaya başlanmıştır. Bu kapsamda X ve Y kuşağının televizyon ve internet ile olan ilişkisinin sınırlılığına karşın özellikle Z ve Alfa kuşaklarının teknolojiyle iç içe bir yaşamın içine doğmuş olmaları yeni bir kültürel evrenin, bireysel ve toplumsal kabullerin değişimine ne şekilde etki ettiği ilerleyen zaman dilimlerinde kendini gösterecektir. Teknoloji bu boyutla ele alındığında günümüz insanı birçok şeyi geride bırakarak farklı bir çağda farklı bir bilgiyle varlığını sürdürmektedir. Geline süreçte insanın en büyük bilgiye ulaşma aracı, iletişim olanaklarının ona sağladıklarıdır.²

İletişim teknolojisindeki devrim geleneksel mekân ve zaman algısını değiştirmiş, bu bağlamda geçmiş önemli oranda paranteze alınmıştır. Geçmiş ve buna bağlı olarak da tarih, bir anlamda insanın varlık zeminini oluşturmaktadır. Ancak değişen zaman ve mekân algısı nedeniyle çocukların ve gençlerin dünyasında *şimdiyi, anı* yaşamak temel doyum olarak kodlanınca geçmişinden, tarihinden kopuk bir bilincin inşa edeceği yeni hayat, oluşturacağı perspektifler hep geleceği şekillendirme, ele geçirme üzerine kurulacaktır. Hızlı değişim ve dönüşümün oluşturacağı muhtemel sorunların başında, bireylerin ait olduğu kültür ve medeniyetin değer üreten kodlarından, kök paradigmasından kopmak, zamanla yalnızlaşmak olacaktır.

İçinde yaşadığımız dijital çağı en iyi betimleyecek kavramlar “parçalanmışlık”, “hiper-bireysellik” ve artan “yalnızlaşma”dır. Aslında “modern insan”a ilişkin en büyük vurgu, onun “tek başına”lığıdır. Bu özellik onu, daha bilinçliliğe doğru atmış olduğu adımda, kitle insanı ile *mistik katılımdan* ve ortak bilinç dışına dalma tehlikesinden uzaklaştırır. Modern insan, “*sorgu*” ve “*şüphə*” altındadır; Orta Çağ insanının metafizik kesinliklerinin hepsini yitirmiştir ve derin bir “*belirsizlik*”

¹ Mehmet Akgül, “Dijitalleşme ve Din”, *Marife* 17/2 (2017): 192.

² Filiz Güven, “Medya Kahramanı İle Kurulan Parasosyal Etkileşim Bağlamında Kültür Ve Sürdürülebilirliği”, *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi* 12/28 (2019): 959.

içerisinde, öldürücü bir şokun acısını çekmektedir. Bu insanın diğer bir özelliği de kutsal dâhil hemen her şeye yabancılaşmasıdır. Yabancılaşmayı; “Yurttaşlarıyla birlikte yaşar ama onları göremez, onlara dokunur ama onları hissetmez, kendi içinde ve yalnız kendisi için varlığını sürdürür.” olma hali diye tanımlamak mümkündür.”³

Sanal nedir sorusuna verilecek cevaplar, insanların içinde yaşadığı kültürel boyutla, kendi iç ve dış dünyasıyla kurduğu bilinçli ve nesnel ilişkiyle; tarih içinde insanlığın geçirdiği dünya görüşündeki değişimle yakından ilgilidir. Ancak onu tanımanın yolu büyük oranda *ne olmadığı*-ni tanımlamaktan geçer. *Sanal*, en kısa tanımlamayla “gerçek” olmayan-*dır*. *Gerçek*; ideal, koşullu, potansiyel ya da olanaklı olana karşıt olarak aktüel, somut, olgusal ve zihinden bağımsız bir varoluşa sahip olan; kurgusal, yanıltıcı, gerçek olmayan, yapay, fantezi ya da imgesel olana karşıt olarak, algıdan ya da zihinden bağımsız bir biçimde var olanıdır.⁴ *Sanal* ise bunların tam zıttı yani gerçekte yeri olmayıp zihinde tasarlanan, mevhum, farazi, tahmini olanıdır. Bir başka deyişle sanal dediğimiz şey, nesnel dünyadan algılama vasıtalarımızla gerekçelendiremediğimiz şeylerdir. *Sanal âlem* ise, internet vasıtasıyla ortaya çıkan ve kurulan reel olmayan ortam, çevre olarak tanımlanabilir.

Günümüzde hemen her şeyin sanalından bahsediyoruz; cemaatlerin bile sanalı söz konudur. *Sanal cemaat* kavramı bu anlamda dikkat çekmektedir. Kavram, insan ve teknolojinin şaşırtıcı bir biçimde bir araya gelmesinden doğmuştur. İnternetin oluşturduğu bilgisayar ağları aracılığıyla, fiziki mekândan bağımsız, milyonlarca insan, “siberuzay”da bir araya gelebilmektedir. İnternet yalnızca ekonomik ve teknolojik bir alt yapı oluşturmamakta, giderek herkesin yaşamını kuşatan bir iletişim ve medya ağı olma yolunda ilerlemektedir. İnsanlar yeni iletişim araçları sayesinde kendilerini özgür ve yetkili hissetmelerinin yanı sıra, başka insanlarla yakın bir bağlantı da kurabilmektedirler. Kavramı ilk kullanan Howard Rheingold’a göre sanal cemaatler; *kişisel ilişkiler ağının oluşturulması için yeterli sayıda insan bir araya geldiğinde networkler (İnternet) vasıtasıyla kurulan sosyal gruplardır.*⁵

³ Veysel Bozkurt, “Sanal Cemaatler”, <https://birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-127-kasim-1999/2320/sanal-cemaatler/5433>, Erişim. 04.10.2020.

⁴ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü* (İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999), 407.

⁵ Erkan Perşembe, “Enformasyon Toplumunda Cemaatler: Sanal mı, Gerçek mi?”, *Muhafazakâr Düşünce* 1/2 (2004): 38. Ayrıca bk. Mehmet Haberli, “Yeni Bir Örgütlenme Biçimi Olarak Sanal Cemaatler, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 1/3 (2012): 122 vd.

İnterneti başat araç olarak kullan sanal âlem artan bir ivmeyle çekiciliğini artırmakta, kendisini topluma alternatif bir alan olarak sunmaktadır. Çünkü onda cisimleşmiş varlık ve karşılaşmalar yoktur. Burası sanki “öteki”lerle bedenleri yokmuş gibi ilişki kurmaya imkân veren yeni bir sosyal hareket alanıdır. Bu ortam, modern dönemin alternatif bir toplumu yerine, topluma alternatif bir ortam kurma arzusunun ürünüdür. Sanal alanın uzak, dokunulmaz ve kurgusal bir yer olması onu bütün ilgilerin odağına yerleştirmektedir. O, arzu ve düşlerimizin içinde daha rahat gezinip sörf yapabileceği farklı bir dünya olarak görülmektedir. Sınırlılıkları ve kusurlarıyla şu anda ve burada olan gerçekliğin yerini alabilme potansiyelinden söz edilebilmektedir.⁶

Teknolojinin gelişmesiyle yeni değişmelere ayak uydurma sürecinde yeniliklere en açık kesim çocuklar ve gençlerdir. Onlar internetin sağladığı imkânlardan maksimum düzeyde yararlanmaktadırlar. Ancak sanal âlemin oluşturduğu mevcut ve muhtemel risklere dikkat etmek gerekir. Yapılan araştırmalar gençlerin ve çocukların sanal âlemde birçok risk altında olduğu göstermektedir. Onların maruz kalabilecekleri en büyük sorunlar fiziksel, sosyal ve psikolojik sorunlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Şiddet içerikli oyunlar, görseller (dizi, film) ve gruplar (çete, taraftar grupları); bireylerin şiddete yönelim sağlamalarına sebep olabilmektedir. Sanal âlemin sağladığı ifade özgürlüğünün dezavantajı olarak da bireylerin görüşlerinin belli grup ya da kişiler tarafından kabul görmemesiyle birlikte içinde buldukları, var olmaya çalıştıkları sanal sosyal gruplarda dışlanmalarına yol açabilmektedir. Bu durum da psikolojik çöküntüye uğramalarına sebep olabilmektedir.⁷

Sanal âlemde ortak amaç ve duyguların varlığı söz konusu olsa da gerçeklikle ilişkileri oldukça kırılgan ve naiftir. Sanal âlemin bu kadar kolay revaç bulmasında günümüz insanının, özellikle gençlerinin, toplumsal bağlılık ve kimlik arayışı önemli rol oynamaktadır.⁸ Gerçek dünyada inşa edilemeyen kimlik ve toplumsallaşma süreçlerinin yerine ikame edilen sanal kimlik (ikame kimlik) ve sanal aidiyetler (ikame aidiyet) bireylerde gerçek ile sanalın karışımından mürekeb, üzerinde müphemiyet ve güvensizlik taşıyan yeni kimlikler, yeni tipolojilerin oluşmasına yol açmaktadır. Bu da neyin tam olarak gerçek neyin sanal ya da neyin hak ve

⁶ Perşembe, “Enformasyon Toplumunda Cemaatler”, 40.

⁷ Mustafa Alpgiray Söylemez, “Türkiye’de Sanal Âlem Kullanımı ve Genç Kullanıcılar Üzerindeki Risklerin Yeniden Değerlendirilmesi Üzerine”, *Sanal Âlem/ Medya Şiddeti*, ed. Nurten sargın (Ankara: Hegem Yayınları, 2018): 263.

⁸ Bk. Perşembe, “Enformasyon Toplumunda Cemaatler”, 43.

hakikat neyin batıl veya yanlış olduğunun anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. En nihayetinde insanın varoluşsal deviniminin başladığı sağlıklı aile ve güven ortamından uzak kalması onu doğrudan sanal âlemin kucağına itmektedir. Çünkü insanın en temel ihtiyaçlarından birisi de güven ve saygı içinde varlığını sürdürmesidir.

Dijital çağın aileden eğitime, dinlerden kültürlere, değerlerden yaşam tarzlarına varıncaya kadar etkilemediği hiçbir alan yok gibidir. Önceleri aile içinde başladığı kabul edilen çocuğun eğitiminde, teknolojinin gelişmesiyle birlikte, ilk olarak televizyon, çizgi filmler; şimdilerde ise internet, ailenin bu konudaki belirleyiciliğini ortadan kaldırmıştır. Bu nedenle örneğin “İçeriği özenle hazırlanmış çizgi filmler çocuğun sosyal hayatına, davranışlarına ve bilişsel gelişimine önemli katkı sağlamaktadır. Çocuklar çizgi film seyredirken birçok davranışı ve bilgiyi farkında olmadan erken öğrenmeye başlarlar. Çizgi film kahramanlarının dünyasının gerçek mi hayal mi olduğunu tam kavrayamayan çocuk, etkisinde kaldığı olaylardan dolayı zamanla farklı davranışlar sergileyebilir. Bu yüzden ailelerin çocuk programlarında özellikle de çizgi filmlerin seçiminde çok dikkatli olmaları, hatta bunları ara sıra çocuklarıyla seyretmeleri gerekir.”⁹

Bu bağlamda denebilir ki, medya gerçekliği diye bir gerçeklik insanoglunun hayatında yer almakta ve medya her eyleminde takipçisine olumlu veya olumsuz yönlendirici bir misyon üstlenmektedir. Medya ile kurulan iletişim şekillerini bir başlık altında toplamak veya ‘medya zararlıdır, olumsuzdur’ demek başlı başına çok büyük bir hata olur. Yine de ayrıca belirtmek gerekir ki, medya parasosyal bağlarla mevcut düzene alternatif düzen oluşturabilir ve gelenek görenek aktarım işini işleyimsel olarak üstlenebilir. Bu noktada yapılması gereken, medyanın bu özelliği doğru hamlelerle -birey ya da toplum katmanları göz önünde bulundurularak- ileri ve işleyimsel bir şekilde toplum menfaatine, bilinçaltı beklentilerine uygun medya karakterleri/ kahramanları oluşturarak toplumu çağın gereklerine uygun gelişmiş ama yabancılaşmamış bireylerden oluşturmak olmalıdır.¹⁰

Cenknâmeler Nedir Neyi Hedeflemektedir?

XIII. yüzyıldan itibaren Anadolu’da devrin toplum yapısı, hayat tarzı ve dünya görüşüne uygun olarak yazılan Cenknâmeler, İslamiyet’ten

⁹ Ali Yağlı, “Çocuğun Eğitiminde Ve Sosyal Gelişiminde Çizgi Filmlerin Rolü: Cailou Ve Peepe Örneği”, *Turkish Studies* 8/10 (2013): 707-719.

¹⁰ Güven, “Medya Kahramanı” 964.

önceki Türk destan geleneğinin bir devamı olmakla birlikte, çıkış noktalarını Kur'an ve hadisler başta olmak üzere, İslam tarihi oluşturmaktadır. Cenknâmeler, Anadolu'nun en hareketli dönemlerinden birinde, birer kültür kaynağı olarak birtakım tarihi gerçekleri içerisinde barındırmayı başaran, ideal insan tipini işleyerek toplumun karizmatik lider ve örnek insan arayışına cevap veren, mezhebi taassuptan uzak, yaygın İslami anlayışa paralel, toplumun ortak kültürü olan ve devrin aydınlarıncı tercüme, adapte ve telif yoluyla kültürümüze kazandırılan eserlerdir.¹¹

Edebiyatımızda Cenknâme geleneğini Osman Gazi (ö. 724/1324) adına ilk hutbeyi okuyan kadı, âlim, şair ve devlet adamı Dursun Fakih-Tursun Fakih, Tursun Fakih (ö. 726/1326'dan sonra)¹² tarafından başlatıldığı kabul edilir. XIII. yüzyılda yaşadığı tahmin edilen Şeyyâd İsmâ, XIII. yüzyılın sonu ile XIV. yüzyılın başında yaşadığı şeklinde bilgi verilen Kirdecî Alî, XIV. yüzyılda yaşamış Meddâh Yusuf ve XIV. yüzyılın sonu ile XV. yüzyılın başında yaşadığı belirtilen Ma'azoğlu Hasan bu geleneği devam ettirmişlerdir.¹³

Literatürde *Ali Cenknâmeleri* dikkatleri çekmektedir. Hz. Ali, eski Türk ozanlarında gördüğümüz epik alp tipinin alp-eren tipine evirmeleri noktasında önemli bir duraktır. "Alp tipinin İslami akideler çerçevesindeki ideali olarak görülen Hz. Ali, bu eserlerin başkahramanı konumundadır."¹⁴ Hz. Ali, adına Türkçe destan yazılmış bir sahabidir. Türkçe eserlerde; Allah'ın Arslanı, Haydar/Hayder, Saki-i Kevser, Şah-ı Velâyet, Durr-i Necef, Padişah, Emiru'l-mü'minin, Ebu Turab, Mürteza gibi lakap ve isimler ile anılmıştır. Edebiyat tarihlerine *Hazreti Ali Cenknâmeleri* veya *Hazreti Ali Destanı* olarak geçen eser, Hz. Ali'nin Türk milletinin gönlünde destanlaştığını gösteren en somut örnektir. Türk milleti Hz. Ali'yi gönlünün tam ortasına yerleştirmekle kalmamış,

¹¹ Mehmet Atalan, "Türk Kültüründe Hz. Ali Cenknâmeleri", *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları*, 1/2 (2008), 7-27, 8. Detay için bk. Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi* (İstanbul: 1980), 252-253; Vasfi Mahir Kocatürk, *Türk Edebiyatı Tarihi* (Ankara: 1970), 143-166; İsmet Çetin, "Destandan Hikâyeye Hazreti Ali Cenknâmeleri", *Anadolu'da Aleviliğin Dünü ve Bugünü* (Sakarya: 2010), 385-386.

¹² Hakkında bk. Hasan Aksoy, "Dursun Fakih", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/7-8.

¹³ Atalan, "Türk Kültüründe Hz. Ali Cenknâmeleri", 12; a.mlf., "Anadolu'da Cenknâmelerin Toplumsal Yansımaları", 46. Ayrıca bk. Köprülü, *Edebiyat Araştırmaları*, s. 245-254; Necla Pekolcay, *İslâmî Türk Edebiyatı* (İstanbul 1967), 96; Ahmet Yaşar Ocak, *Türk Folklorunda Kesik Baş: Tarih-Folklor İlişkisinden Bir Kesit* (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1989), 11-16.

¹⁴ İsmet Çetin, *Türk Edebiyatında Hz. Ali Cenknâmeleri* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1997), XXXI.

kendi tarihindeki önemli insanları (Atilla, Bilge Kağan,...) gölgede bırakıp Hz. Peygamber'den sonra onu örnek insan kabul etmiştir. Allah'ın Arslan'ı, kutsal değerlerini temsil etmiş; dürüstlük, fazilet, mürüvvet, fütüvvet, yiğitlik, hoşgörü, adalet konularında her Türk, ona benzemek için yüzyıllarca emek sarf etmiştir.¹⁵ Hz. Peygamber'in duası ve Allah'ın inayetiyle fevkalade meziyetlerle donatılan Hz. Ali, İslam'a ve mü'minlere musallat olan her türlü belayı defe memurdur. O, İslam'a dâhil kültürler içinde özellikle Türkler için faziletin ve kahramanlığın timsalidir.¹⁶

Cenknâmelerin en önemli şahsı, kahramanlığı ve bilgeliği ile dünya tarihinde yer alan Hz. Ali'dir. Destanın konusu da bizzat Hz. Peygamber'in himayelerinde, onun kahramanlığı ile onlarca kaleyi fethetmesi; Arabistan ve çevresinde, İran ile Türkistan'da İslamiyet'i yaymasıdır. *Hazreti Ali Cenknâmeleri*'nin zengin ve önemli bir şahıs kadrosu bulunmaktadır. Şahıs kadrosu bizzat Hz. Peygamber de dâhil, İslamiyet'in kabul edilmesinde ve yayılmasında emeği olan din ulularından oluşmaktadır. Destandaki olayların olduğu yıllarda Hz. Peygamber sağdır ve bizzat kendisi İslam ordularına komuta etmektedir. Hz. Peygamber'den sonra İslam Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, Hz. Aişe ve Hz. Fatıma da eserin şahıs kadrosu içerisinde en önlere yer almaktadırlar. *Hazreti Ali Cenknâmeleri*'nin coğrafyası, İslamiyet'in doğduğu Mekke ve Medine çevresidir.¹⁷

Cenknâmeler, yazıldıkları dönem itibarıyla dinî tebliğ ve yayma amacını güden kahramanlık konulu eserlerdir. Dolayısıyla gerek vakalar, gerekse tipler dinî esaslar ile beslenecek ve dinin propagandasını açık yapacaktır. Bu bilgiler, ya doğrudan müellif tarafından, ya da Cenknâmelerde adları geçen şahıslar tarafından Müslüman olmayan bir kişi veya gruba hitap edilerek okuyucuya verilmektedir.¹⁸

Cenknâmelerde bir cengâver olarak görülen Hz. Ali, kılıcı Zülfikar ve atı Düldül ile hücum eden siyah sakallı, sarıklı bir kahraman olarak tasvir edilmiştir. O, insanları İslam'a davet için her türlü gayreti gösteren, yaptığı savaşları sadece İslam'ın yayılması amacıyla yapan bir kahraman olarak sunulmuştur. O, Cenknâmelerde putperest, ejderha, büyücü, dev

¹⁵ Necati Demir, "Türk Düşünce Dünyasında Hazreti Ali", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi* 60 (2011): 86.

¹⁶ Namık Aslan, "Hz. Ali Cenknâmeleri Bağlamında Bir Eser (Destan-ı Ejderha ve Bazı Motifleri Üzerine)", *Millî Folklor*, 28/111 (2016): 209.

¹⁷ Demir, "Türk Düşünce Dünyasında Hazreti Ali", 90-91.

¹⁸ İsmet Çetin, *Tursun Fakı, Hayatı, Edebi Şahsiyeti, Mesnevileri* (Ankara: İlesam Yayınları 2002), 76-77.

ve sihirbaz gibi zalim ve gaddar unsurlara karşı kahramanca mücadele vererek yüceltilmiştir. Hz. Ali'nin bu tür eserlerde öne çıkan en önemli vasfı, bütün kötülüklerle mücadele eden bir kahraman oluşudur.¹⁹

Destanların ve onlarda öne çıkan kahramanların milletlerin ortak kültürünün oluşumunda özel bir rolü vardır; bu Türk düşünce tarihinde *Oğuz Kağan*, *Dede Korkut*, *Koroğlu*, *Nasreddin Hoca* gibi kahramanlar tarafından asırlardır işlenmektedir. Cenknâmelerde Hz. Ali bilge ve cesaretli adam arketipinin en önemli örneğidir. Arketip terimi, Psikoloji literatüründe algılamamızı örgütleyen, bilinç içeriklerini düzenleyen, değiştiren ve geliştiren yapılar olarak tanımlanmaktadır. Jung, arketiplerini kolektif bilinçaltının çekirdek yapıları olarak ifade eder. Arketipleri mitlerde bulabiliriz, mitlerde ve mitsel öykülerde gördüğümüz karakterlerin ve olay örgülerinin her birinin bir arketipe tekabül ettiğini söyleyebiliriz. Arketipler karakter oluşturmada kullanılır. Arketip kahramanlar hikâyede/destanlarda vs. hep bir yolculuk hâlinindedir.²⁰

İletişim olanaklarının dünyayı yeniden yorumlayan farklı bakış açılarına sahip kitleleri meydana getirmesi, yeni bir sosyo-kültürel sürecin başlamasına ve yeni kahraman tip(ler)inin oluşmasına neden olmuştur. Bugünün kahramanı, arkaik dönemden itibaren varlığı ritüeller ve mitler aracılığıyla tespit edilen düzenleyici idealize tipin, süreç boyunca genel hatları itibarıyla sanal kahramana dönüşmüş hali olarak kabul edilebilir. Bu yeni sanal kahraman, insanlığın tüm dönemlerinde olduğu gibi topluma yol gösterici, kurtarıcı, bireyin kendini onda bulduğu, özdeşim kurduğu, günlük hayatın tanzimini sağlayan ideal kahraman tipinin özelliklerini belli oranda taşımaktadır.²¹

Cenknâmeler bağlamında Türk düşüncesinde var olan destanları “insana ve insan gerçeğine ayna tutan kavrayışın sistemleşmesi, kimliksiz toplumu millet yapmaya yetecek etki ve güce sahip olan eser, yüksek seviyeli bir edebî metinler”²² olarak kodlamak gerekir. Bir başak deyişle millî olan ile evrenselleşmesi noktasını destanlar oluşturur. Günay'ın ifadesiyle “Millî hayat içinde evrensel insan boyutunun”²³ yakalanması

¹⁹ Jean Louis Mattei, *XVIII. ve XIX. Yüzyıllara Ait Defterlere Göre Hz. Ali Cenknâmeleri* (İstanbul: Kitabevi, 2004).

²⁰ Arketipler hakkında detay için bk. Carl Gustav Jung, *Analitik Psikoloji*. Çev. Ender Gürol (İstanbul: Payel Yayınları, 2006).

²¹ Güven, “Medya Kahramanı”, 956.

²² Ülkü Eliuz, “İmge ve Göstergeler Uzamı: Dede Korkut Hikâyeleri” *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* 15/2 (2015).

²³ Günay Umay, “Dede Korkut Hikâyeleri’ndeki Karakterlerin Tahlili”, *Millî Folklor Dergisi* 37 (1998): 7.

amacına hizmet eder. Destanlar arkaik dönem ürünlerinden biri olarak kabul edilmekte, toplumsal değerleri güncelleştirdiği, millî değerleri şahsi değerlerin üstünde tutmayı benimsettiği ve milletin ortak şuurunu yansıttığı söylenebilir. Destanların bu nitelikleri toplumsal hafızanın aktarımına imkân sağlarken, destan kahramanı üzerinden kurulan kozmos, toplumsal değerlerin geleceğe taşınmasına zemin hazırlar.²⁴

Cenknâmelerin yazılış amacı topluma, dinî-ahlaki, tarihî bilgi vererek insanları şuurlandırmaktır. İnsanın kendisine ve başkalarına karşı olan yükümlülüklerini yerine getirmek, güzel huylar edinip kötülüklerden kaçınmak gibi nasihatlerin işlendiği Cenknâmelerdeki asıl amaç, topluma İslami bir ahlak sistemi öğütlemektir. Cenknâmeler ahlaki bilgilerin yanı sıra çeşitli örnekler ve insani davranış biçimleri ile öğüt tarzı ifadeler de yer almaktadır.²⁵

Önceleri sözlü olarak anlatılan Cenknâmeler, daha sonraları yazıya geçirilerek günümüze kadar gelmiştir. Cenknâmelerin büyük bir kısmının, günümüzde yeniden ele alınıp hikâyelere konu edilmesiyle bu eserler, Türk modern hikâyeciliğine kaynaklık etmiştir. Türk edebiyatında dinî içerikli kahramanlık Cenknâmelerinin sayısı oldukça fazladır. Bu Cenknâmelerde, Hz. Ali'nin hayat hikâyesi, kerametleri ve onun etrafında cereyan etmiş olaylar anlatıldığı gibi, diğer İslam büyüklerinin kahramanlıklarına da yer verilmiştir.²⁶

Köprülü'nün belirtğine göre XIII. yüzyılda halk arasında, ordular da, hatta saraylarda ellerindeki kopuzlarıyla Dede Korkut hikâyelerini, “Battal Gazi” ve “Danişmend Gazi” menkıbelerini söyleyen “Ozan”lar vardı. Onlar şehirlerde olduğu kadar köylülerin toplandıkları yerlerde, aşiret reislerinin obalarında, uçlardaki “Gaziler” arasında da makbul idiler. Bütün halk sınıfları arasında dağılmış olan bu “Destani Edebiyat”ın gördüğü rağbet, şairleri ve ozanları, mevzularını İslam an’anelerinden alan birtakım “Kahramanlık Hikâyeleri” daha vücuda getirmeğe mecbur etti ki, XIII. yüzyılda kuvvetle başlayan bu cereyanın müteakip sırda, muhtelif amiller de te’siri ile büsbütün inkişaf ettiğini göreceğiz. Bu kahramanlık hikâyeleri, en ziyade İslam an’anesinin te’siriyle “Ebu Mislim’in, “Hamza’nın, “Ali”nin şahsiyetleri etrafında vücuda geliyordu.

²⁴ Güven, “Medya Kahramanı” 958.

²⁵ Atalan, “Türk Kültüründe Hz. Ali Cenknâmeleri”, 9.

²⁶ Atalan, “Türk Kültüründe Hz. Ali Cenknâmeleri”, 9; Atalan, “Cenknâmelerde Hz. Ali’nin Yeri”, *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları* 5/2 (2012): 8; Atalan, “Anadolu’da Cenknâmelerin Toplumsal Yansımaları,” *Kelam Araştırmaları Dergisi [Kader]*, 9/1 (2011): 46.

XIV. yüzyılın başında ölen meşhur “İbn Teymiyye” Türkmenler arasında “Hamzanâmeler”in bolluğundan bahseder ki, pek dikkat çekicidir. Halk arasında bu gibi “Kahramanlık Hikâyeleri”nin yayılması ve kabul olması, mutasavvıfları da birtakım sufiyane mevzuları ve menkıbeleri böyle hayali “Hikâyeler” tarzında yazmaya sevk etmiş ve bu suretle, edebiyatımızda “Tasvirî” eserler süratle çoğalmıştır.”²⁷

Burada vurgulanan başta Hz. Ali olmak üzere Ebû Müslim ve Hz. Hamza’nın isimleri Türklerin Anadolu’dan başlayarak cihan hâkimiyeti ülkelerini İslam’ın cihat anlayışıyla taçlandırmak suretiyle yeni bir nizam-ı âlem kültü oluşturmalarına ve “alp” tipinin “alp eren” tipine evrildiği sürecin ideal örnekleri olarak algılanmalarına katkı sağlamıştır.²⁸ Cenknâmelerde ve benzeri destanlarda, maneviyatının daha ağır bastığı veli tipinin bazı unsurlarını bünyesinde taşıyan *gazi* tipi de teşekkül etmiştir. İslami idealler için savaşan, cihan hâkimiyetini, hâkimiyet idealindeki adalet duygusunu din ile birleştiren gaziler, içinde yaşadığı şartlardan dolayı savaşı bir yaşam tarzı olarak benimsemişlerdir.²⁹

Cenknâmelerde idealize tipe örnek olarak, İslam Tarihinde kahramanlıklarıyla tebarüz eden şahsiyetler gösterilir. Bu şahsiyetler Hz. Ali, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ve Muhammed b. el-Hanefî’dir. Türk milleti, İslamiyet’i kabul ettikten sonra bu isimleri örnek almıştır. Hz. Muhammed başta olmak üzere Hz. Ali gibi şahsiyetler, Türk insanının ideal insan olarak kabul ettiği tiplerdir. Bu şahsiyetler, hayat tarzı, kişilikleri ve inançları ile topluma örnek tip olarak sunulmuşlardır. Anadolu’da aradan geçen yüzyıllara rağmen Hz. Ali’nin etkisi, tarihî veya menkıbevi şekillerde yaşamaya devam etmektedir. Cenknâmeler, XIII. yüzyıldan itibaren kuruluş dönemini yaşayan Osmanlı Devleti’nin başlangıcında, toplumu dinamik tutmak, onlara tarih şuuru ve bilgisi vermek, örnek insan tipini takdim etmek açısından büyük işlevler görmüştür.³⁰

Cenknâmelerde işlenen dinî içerikli kahramanlık konularıyla ideal insan tipinin bir örneği sunulur.³¹ Cenknâmelerin muhteva özelliklerine bakıldığında İslamiyet’ten önceki Türk kültür hayatı ve inancına ait pek çok unsur ile İslami unsurların mezcedildiği görülecektir. Dinî motiflerin yanı sıra başka motiflerinde yer aldığı bu eserlerde iyi-kötü

²⁷ Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, 253.

²⁸ Aslan, “Hz. Ali Cenknâmeleri Bağlamında Bir Eser”, 209.

²⁹ Mehmet Kaplan, *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar: Tip Tablilleri* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1991), 112.

³⁰ Atalan, “Anadolu’da Cenknâmelerin Toplumsal Yansımaları”, 50.

³¹ Çetin, *Türk Edebiyatında Hz. Ali Cenknâmeleri*, XXX-XXXI.

ve Müslüman-küffar mücadelelerinin işlendiği görülecektir. Eserlerin konularını yaşanan sosyo-politik süreçler belirlemiştir.³²

Öte yandan Cenknâmeler tarihe de kaynaklık ederler. Sunumlarda mitolojik unsurlar söz konusu olduğu gibi Cenknâmelerde yer verilen isimlerin büyük çoğunluğu adı geçen cenklerde fiilen yer almış da değillerdir. Bu eserleri yazanlar, bu tarihi olayları kendi muhayyilelerinde yeniden kurgulayıp kendilerine göre kahramanlar oluşturarak tarihi gerçeklere uygun düşmeyen anlatımlarda bulunmuşlardır.³³ Ancak bu Cenknâmelerin kıymetini düşürmez; zira onlarda yer alan tarihi bilgilerde gerçekliğin izini değil, kurguyla hedeflenen mesajın üzerine odaklanmak gerekir. O da ideal karakter olarak sunulan Hz. Peygamber ve ashabın örnekliği üzerinden şuurlu Müslüman *bahadır/alp/gazi* tipolojisinin oluşumunu sağlamaktır. Bir başka deyişle Cenknâmeler, tarihî gerçekleri tam yansıtmamakla birlikte, kökü tarihe dayanan, ilhamını tarihten alan bir halk edebiyatı türü eserler oldukları için, anlatılan hikâyeler gerçeğe uymasa da milletlerin kendi millî mazileri hakkında neler bilip neler düşündüğünü haber vermesi bakımından oldukça önemlidir.

İslamiyet öncesi Türk destanlarındaki alp tipi ve İslami dönem halk anlatılarında karşımıza çıkan gazi tipi birbirinin devamı niteliğindedir. Alp tipinin temel vasıfları olan adalet, cesaret, mertçe savaş, strateji ve tedbir, kahramanın en yakın yoldaşı olan sadık ve meziyetli at gibi unsurları gazi tipinde de aynen görürüz. Ancak artık bu vasıflar İslamiyet'le yoğrulmuş ve İslami hassasiyet etrafında şekillenmiştir. Adalet, İslam adaleti ve İslam'ın buyurduğu şekilde paylaşma esasına dayanır. Mertçe savaşmak önemlidir fakat aslolan İslamiyet'i yaymak ve bu noktada kâfirlere karşı gereken mücadeleyi vermektir. Alp tipindeki olağanüstü motifler, gazi tipinin başrolde olduğu anlatımlarda yerini İslamiyet kaynaklı menkıbevi motiflere bırakır. Olağanüstülük, kerametlerle birlikte görülür. Alp tipinin cihan hâkimiyeti fikri, İslamiyet'i yaymak amacıyla gerçekleştirilen cihatlarla hem Türklük hem de İslam için verilen mücadeleye dönüşür. Elbette Cenknâmelerde de aslolan cihattır; ancak Hz. Ali'nin mücadelelerinin Anadolu'ya yansımaları, bilhassa Osmanlı ordusunun yoğun fetih dönemlerindeki etkisi muazzamdır. Burada Türk-İslam ülküsünü manevi anlamda besleyen bir kaynak durumundadır. En çarpıcı hâliyle Hz. Ali'nin şahsında vücut bulan ve benimsenen gazi tipi,

³² Çetin, *Tursun Fakih*, 130-131. Ayrıca bk. İsmail Toprak, *Hazreti Ali Cenklere* (İstanbul: 2014), 7.

³³ Atalan, "Türk Kültüründe Hz. Ali Cenknâmeleri", 18; a.mlf., "Anadolu'da Cenknâmelerin Toplumsal Yansımaları", 49.

Anadolu Türklüğünün Hz. Muhammed (s.a.s.) ve ehl-i beytine karşı beslediği en samimi duygu ve muhabbetin gerçek bir tezahürüdür.³⁴

Bir yazın türü olarak Cenknâmeler, Horasan'dan başlayarak Türk dünyasına yayılan ve İslam öncesi millî edebiyat geleneğinin pek çok açıdan devamı olan tekke ve tasavvuf edebiyatından ayrılmıştır. Bir zaman sonra kahvehaneler, tekkenin karşısında bir nevi Müslümanların alternatif sosyal kurumu olarak belirir ve tekkenin, topluca eğlenme ve çeşitli sosyo-kültürel faaliyetlerde bulunma tekeli kırılır. Dahası tekke ekseninde uhrevi bir neşve içinde yer alan zikirler, kahvehane ekseninde neredeyse tamamen dünyevi bir karakter kazanır.³⁵

Cenknâmeler oluşturulduğu dönem ve sonrasında toplumların motivasyon kaynağı olarak oldukça işlevseldir. Bunu, insanları ortak din, inanç ve ilkeler etrafında birleştirerek onların millî hedeflere yöneltmek suretiyle gerçekleştirir. Ayrıca geçmişte aynı amaçlar için fedakârlık etmiş insanların, kahramanların adının, sanının ve yaptıklarının yaşatılması da önemsenmiştir. Bu, bir yandan tarihteki kahramanların anılması ve yaşatılmasını sağlarken, diğer yandan yeni gelecek nesillerin dinî ve millî hedeflere yönlendirilmesini teşvik etmektedir ki, bunu Cenknâmelerin toplumsal işlevi olarak görmek mümkündür. Cenknâmelerin bu özelliklerinin tarihi boyunca devam ettiği söylenebilir.³⁶

Kadim kültürümüzde Cenknâmeleri sadece evde değil, köy misafirhanelerinde, camilerde, tekkelerde, kıraathanelerde ve benzeri yerlerde sesli olarak okumak ve birlikte dinlemek geleneği yaygındır. Hz. Ali Cenknâmeleri, bu yolla bütün aile fertlerinin şuurulanma sürecinde etkili olmuştur. Vaktiyle *cami önü edebiyatı* diye küçümsenmiş halk hikâyelerinden müteşekkil Cenknâmeler, bu şekilde defalarca okunmuştur. Hz. Ali Cenknâmeleri diye bilinen eserler toplumumuzu çok farklı bir şekilde etkilemiştir. Bu kitaplar, Türkler arasında Hz. Muhammed, Hz. Ali, Hz. Fatıma, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ve Muhammed b. el-Hanefiyye muhabbetini besleyen en önemli kaynaklar arasındadır. Yakın zamanlara kadar Anadolu'da kahvehanelerin çoğu, camilerin yakınlarında

³⁴ Z. Görkem Duran Gültekin, "Alp Tipinden Gazi Tipine Türk Destanları ve Hz. Ali Cenknâmeleri", *IV. Uluslararası Alevilik ve Bektaşilik Sempozyumu*, ed. Orhan Kurtoglu-Ayşe Çamkara Erginer (Ankara: 2018), 2/409.

³⁵ Atalan, "Türk Kültüründe Hz. Ali Cenknâmeleri", 16; a.mlf., "Türk Kültüründe Hz. Ali Cenknâmeleri," *Hazreti Ali -Sempozyum Bildirileri* (İzmir: 2009), 552; Toprak, *Hazreti Ali Cenklere*, 7.

³⁶ Özkul Çobanoğlu, *Âşık Tarzı Kültür Geleneği ve Destan Türü* (Ankara Akçağ Yayınları, 2000), 112.

bulunurdu. Cemaat için camiye erken gelenler namaz vaktine kadar buralarda beklerdi. Boşa vakit harcamamak için de kahvecinin sahaflardan kira ile alıp getirdiği kitaplar okunurdu. Genellikle akşamla yatsı namazı arasında Hz. Ali Cenknâmeleri'ni bir kişi okur, diğerleri de onu dinlerdi. Kahveci de kıraat eden müşteriden kahve parası almazdı. *Kıraathane* diye de adlandırılan kahvehanelerde muhakkak bir kitaplık bulunurdu. Özellikle gençlerin devam ettiği kahvehanelerde, kahramanlık konularını işleyen bu kitapları okutup dinlemek çok revaçta idi.³⁷

Cenknâmeler Anadolu'da hemen her yaştan insana mesajları taşınan oldukça işlevsel olan bir yöntemle okunmaktaydı. Köy odalarında sadece erkekler toplanırdı. Fakat odalarda okunan Cenknâmeler, ertesi sabaha kadar kadın, kız, çocuk bütün köy sakinlerine ulaştırılırdı. Bu açıdan bakıldığında köy odaları bir nevi iletişim merkezi olarak değerlendirilebilir. Bu durum, sözlü kültürün hâkim olduğu küçük bir yerleşim biriminde, sözlü kültüre dayalı kültürel referansların oluşmasına katkıda bulunurken yapısal ve kalıpsal açıdan da mükemmel bir model teşkil etmektedir. Cenknâmeler okunurken kadınların, erkeklerin ve çocukların bir arada bulunabileceği yerler tercih edilirdi. Çocuklar bu Cenknâmeleri çok okumaktan olsa gerek rahatlıkla ezberler ve bu ezberlerini çocukların olduğu yerlerde kendileri okurlardı.³⁸ Ayrıca Cenknâmeler, dedelerin ceketlerinin cebinde kutsal metinler gibi özenle saklanarak yıllarca muhafaza edilen kitaplardı. Okumaları karşılığında çocuklara ceviz ve şeker verilen bu metinler, aslında cenk hikâyeleri derlemesi olarak hazırlandığı söylenilmektedir.³⁹

Cenknâmelerde kullanılan dil ve üsluba bakıldığında mezhepler üstü bir yaklaşımın varlığı görülmektedir.⁴⁰ Ayrıca ortak paydanın geniş tutulması adına Kur'an'ın ve Sünnet'in merkeze alındığı; diğer unsurların, özellikle de mezhebî kabullerin dışarıda bırakıldığı ifade edilebilir. Dolayısıyla kendilerini var eden sosyo-politik süreçlerdeki mezhebî kabullerin, ya da mezhebî sürtüşmelerin yansıdığı söylenemez. Varlığını, küffar olarak değerlendirildiği yapılara karşı konumlandırılan Cenknâmeler, onlara karşı yapılacak mücadelenin peşinde olurken, aynı zamanda

³⁷ Atalan, "Türk Kültüründe Hz. Ali Cenknâmeleri", 19.

³⁸ Atalan, "Türk Kültüründe Hz. Ali Cenknâmeleri", 20.

³⁹ Atalan, "Anadolu'da Cenknâmelerin Toplumsal Yansımaları", 52.

⁴⁰ Cenknâmelerin dil özellikleri ve öne çıkan motifler hakkında detay için bk. Çetin, "Destandan Hikayeye Hazreti Ali Cenknâmeleri", 394-398; Aslıhan Öztürk, "Bilinmeyen Bir Hz. Ali Cenknâmesi", *IV. Uluslararası Alevilik ve Bektaşilik Sempozyumu*, ed. Orhan Kurtoğlu-Ayşe Çamkara Erginer (Ankara: 2018), 2/309-331.

topluma dinî bilgileri aktarmak ve onlara motivasyon kaynağı olarak da özellikle Müslümanlara destek olmanın gayreti içerisinde olmuşlardır.

Cenknâmelerde, toplum hayatına ilişkin konular da işlenmiştir. Savaşlar, isyanlar, sosyal problemler, toplumsal eleştiriler, özlem duyulan şeyler işlenen konular arasındadır. Sözü edilen bütün bu konular, belli bir olaydan kaynaklandıkları için Cenknâmelerde belli bir olayı hikâye etmek söz konusudur. Anadolu'daki bu eserler, devletin siyasî durumu ne olursa olsun halk arasındaki cenknâme yazma, okuma ve dinleme geleneğinin, özellikle olumsuz süreçlerde daha fazla yaygınlaştığı, bir anlamda toplumun teselli sığınağı/melcei olarak görüldüğü ifade edilebilir. Cenknâmelerin bu yönünün Osmanlı ordusunca dikkate alındığı görülmektedir. Zira Cenknâmelerin askerinin maneviyatını güçlendirdiği kabul edilmektedir.⁴¹

Sonuç ve Öneriler

Hayatımızı tüm veçheleriyle kuşatmış olan günümüz dijital çağında teknolojinin girmediği ev, etkilemediği birey, din, kültür neredeyse yok gibidir. Teknoloji sayesinde aktarılan “şey”lerin millî değer ve kültürlerle örtüşüp örtüşmediği kaygısını, gücü elinde tutan ve teknolojiye yön verenlerin taşıdığı söylenemez. Tüketimin mutlak değer olarak görüldüğü bir anlayışta, satılması mümkün olan her şeyin paraya çevrilmesi temel bir erek olarak görüldüğü sürece teknolojiyi var eden iradenin ahlaki kaygılar taşımasını beklemek boş bir umut olacaktır

Teknolojiye sırt çevirmek, onu ve etkisini görmezden gelmek ancak deve kuşu gibi başını kuma gömmek metaforuyla açıklanabilir. Bu yaklaşım çocuklarımızı, gençlerimizi sanal alemin tehlikelerinden koruyamamaktadır. Çünkü dijital çağdaki hızlı gelişim ve dönüşüm, bize rağmen gerçekleşmektedir. Bu konuda yasaklar da çözüm olamamaktadır. O hâlde yapılması gereken, teknolojiyi kendi millî ve manevi değerlerimizden aldığımız güçle şekillendirmek olmalıdır. Hedef kitlemiz olan çocukların en çok sevdiği çizgi film ve animasyon sektörüne onların değerlerle buluşmasına, sosyalleşmesine ve olumlu davranışlar geliştirmesine katkı sağlayacak senaryolar sunulmalıdır. Bu konuda zorlanmayacağımız açıktır; zira Türk-İslam klasiklerinden çok sayıda konu ve kahraman tipi bulmak mümkündür. Hatta İslam tarihi kaynaklarında yer verilen Hz. Peygamber'in savaşları, tek başlarına Bedir, Uhud, Hendek savaşları ve bu savaşlarda öne çıkan bazı ashap, özellikle Hz. Hamza

⁴¹ Mattei, *Hizmetçi Ali Cenknâmeleri*, 8, 12, 41.

ve Hz. Ali arketipleri olmak üzere, çocuk edebiyatı için hem yazılı hem de görsel sanatlar kullanılarak oluşturması muhtemel çok sayıda edebi türe kaynaklık yapabilecek niteliktedir. Çocukların görerek kavramaları daha kolay olduğu için tercih edilen çizgi filimlerin sadece sanat için değil, aynı zamanda değerlerin aktarım aracı olarak da araçsallaştırıldığını ve bu konuda inisiyatifin Hristiyanların elinde olduğunu dikkatlerden uzak tutmamak gerekir.

Sanat, dijital çağın en etkili kültür aktarım aracıdır; özellikle yazılı olarak sunmakta zorlandığımız birçok kültürel değerlerimizi, yerli çizgi film, boyama kitapları, animasyon çalışmaları aracılığıyla gelecek nesillere aktarabiliriz. Seçilecek karakterleri işleme biçimi öylesine başarılı olmalı ki onu okuyan, seyreden çocuklar orada âdeta kendilerini keşfetmeli, kendi duygularını sade bir şekilde yansıttığı hissine kapılmalıdırlar. Yine oluşturulacak yeni kurgularda televizyon, sinema, animasyon, çizgi film, çizgi roman, vs. görselliği olan alanlarda; Masal, Bilmece, Destan, Fabl, Ninni, Roman, Hikâye, Gezi Gözlem Yazıları vs. gibi yazılı alanlarda; Tiyatro çeşitlerinde seçilecek karakterlerin, süper kahramanların olduğu fantastik maceralarla bezenmiş bir içerikle veya görüntüyle değil, hayatın içerisinde her çocuğun yaşaması muhtemel olaylar göz önünde bulundurularak hazırlanmalı, yabancı olmadıkları konularla ve kendi millî değerleriyle harmanlanmış olaylarla kurgulanmalıdır. Burada merkeze yazarın, senaristin değil, çocuğun bakış açısı, beklentileri alınmalıdır. Çocuklara yönelik yapılacak her türlü faaliyet “çocuklar büyüdüktan sonra değil büyürken eğitebilecekleri” anlayışıyla geliştirilmelidir.⁴²

Dijital çağın beklentilerine göre hazırlanacak yeni yapımlarda iletişim araçlarının olumsuz etkilerini azaltabilmek için ebeveynlerin çocuk programlarının ve onlara dair her türlü sunuların (çizgi film, tiyatro sinema vs.) seçiminde çok dikkatli olmaları gerekir. Bu bağlamda ME-B’in 2008’de hazırlamış olduğu “Öğrencilerin Televizyon İzleme Alışkanlıkları” adlı raporda elliye yakın öneride işaret edildiği hemen her hususu, özellikle ideal arketiplerin seçilmesinde, geleneksel değerlerimizde çok sayıda örnek mevcuttur. İlgili rapordaki yaklaşımları genelleyerek çocuklara sunulacak her türlü etkinliğin özellikleri hakkında şunları söylemek mümkündür. Sunular, etkinlikler: olumlu modeller, somut örneklerle çocuğa “yaşatılarak” öğretilmeli; toplumsal değerleri aktarabilmeli; çocukların kimliklerinin oluşumunu sağlayıcı içerikler

⁴² Yağlı, “Çocuğun Eğitiminde Ve Sosyal Gelişiminde Çizgi Filmlerin Rolü”, 713.

belirlenmeli, Türk kültüründe yer etmiş halk tiplmelerine daha çok yer verilip çocuklara tanıtılmalı, çocuk için hazırlanan televizyon dizileri, romanlar, çizgi filmler vs. ondaki yardımseverlik, yurtseverlik ve insan severlik gibi değerleri pekiştirmeli; farklı konularda düşünme fırsatı vererek gerektiğinde sentez, yorum ve kıyaslama yapabilmesine imkân hazırlayacak nitelikte olmalıdır.⁴³

Tarihimiz, geleneğimiz, kültür ve medeniyetimiz başka kültürler karşısında sanattan edebiyata hemen her alanda bizlere kaynaklık edecek durumdadır. Yeter ki teknolojiye yön veren Batı'yı her konuda taklit etme eğilimden vazgeçelim. Hiçbir teknolojik ürün masum değildir; beraberinde kendi kültür ve medeniyetinin değer kodlarını da taşır. Teknolojiye aşırı derece bağımlılığımız onu üretene üst varlık olarak görmemize yol açarken kendi medeniyetimize ve kültür birikimimize küçümseyici bir tavırla yaklaşmamıza neden olabilmektedir. Oysa bize düşen “Kökeni hangi kültüre dayanırsa dayansın, Türk kültür hayatında zemin tutmuş ve toplumsal uzlaşa temelinde benimsenmiş mit ve ritüelleri yaşatmak, çağdaşlaştırarak küresele kazandırmak ve mit yoksullaşması ve bunun doğal sonucu olarak öteki milletlerin mitlerini benimseme olgusu karşısında yeni ve yaratıcı çözümler aramak”⁴⁴ olmalıdır. Batı kültürü tam olarak bunu başarmıştır, zira o, halk edebiyatı ve folklordan faydalanarak opera, bale, tiyatro, roman ve çocuk şiiri yazmış; sözlü ve yazılı kaynaklara yönelmek suretiyle çocuk edebiyatının ana damarını sağlamlaştırmıştır. Bu sayede destanlar ve efsaneler çağdaş edebiyata dönüşürken Batı, hem edebiyatı hem de kültürünü yaşatmayı amaçlamıştır.⁴⁵

Batı'ya kıyasla bize kaynaklık edecek çok sayıda değer hazinelerimiz vardır. Özellikle halk edebiyatı adı altında tasnif edilen birçok kaynak bize ihtiyaç duyduğumuz ideal kahramanları sunacak zenginliktedir. “Halk bilgisi ürünlerinin geçmişte kalmış, donmuş ve arkaik kültür ürünleri olmadığı, yine geçmişte olduğu gibi günümüz ve geleceğin insanına söyleyecek birçok sözü olduğunu söylemek mümkündür. Bu bağlamda, reklam filmlerinden televizyon dizilerine, çizgi filmde eğlence programlarına kadar daha birçok alanda geleneksel değerlerimizden,

⁴³ “Öğrencilerin Televizyon İzleme Alışkanlıkları” https://www.meb.gov.tr/earged/earged/TV_izleme.pdf (Erişim: 11.10.2020).

⁴⁴ M. Öcal Oğuz: *Küreselleşme ve Uygulamalı Halkbilimi* (Ankara: Akçağ Yayınları 2002), 8.

⁴⁵ Mustafa Ruhi Şirin: “Mustafa Ruhi Şirin’le Çocuklar İçin Edebiyat Üzerine”, *Çocuk Edebiyatı Yılığ* (İstanbul:1988), 342-343.

figürlerde yararlanılmalıdır. Küresel değerlerin yerel ve ulusal alandaki değerlere baskın geldiği günümüz dünyasında, kendimiz olma adına geleneğe ve geleneksel olana her zamankinden daha fazla ihtiyacımız vardır. Müşterek bir hafızanın adı olan gelenek, geçmişle günümüz arasındaki bağı kurar. Dolayısıyla geleneğin gücünden alınan ilhamla geleceğin inşa edilmesi fikri, özellikle küresel değerlerin hâkim olmaya başladığı günümüz dünyasında daha güvenli bir yol tercihi olarak görülmektedir.”⁴⁶

Cenknâmeler gibi önce sözlü olarak var olan daha sonra yazıya geçirilen önemli kültür aktarım araçlarının dijitalleşen dünyada, yeni nesillerle buluşturulması son derece önemlidir. İslamiyet öncesi ve sonrası Türk destanları okul öncesi, ilköğretim, lise öğrencilerinin seviyelerine göre uyarlanmalıdır. Okul öncesindeki boyama kitaplarından, yap-boz tarzı oyunlara kadar çocuklara yönelik etkinliklerde bu tarz millî kaynaklarımızdaki olaylar, kahramanlar çocukların ilgisini çekecek şekilde sunulmalıdır. Bu tarz eserlerde yer alan atasözlerin ve deyimlerin günümüz hikâye ve romanlarında, sinema filmlerinde yer alması sağlanmalıdır.

Bizler Cenknâmeler vasıtasıyla çocuklarımıza geleneksel kahraman arketiplerimizi sunmak mecburiyetindeyiz. Aksi hâlde başka içreklerle hazırlanan sunumlar çocuklarımızı elimizden alıp onları “tüketim toplumun” bir parçası hâline getirecektir. Zira “Çocuklara yönelik hazırlanan programlar, çizgi filmler, animasyonlar, reklamlar çocuğu sadece ekrana bağımlı hale getirmekle kalmıyor aynı zamanda onu tüketim toplumunun bir bireyi hâline de getiriyorlar.”⁴⁷

Ayrıca ideal örnek olarak alternatif sunulmadığı takdirde çocuk kendisine ne verilirse, ne örnek olarak sunulursa onu almaktadır. Bu da birden çok soruna neden olmaktadır. “Çocuğun izlediği programlardaki kişilerin veya daha yoğun olarak filmlerdeki karakterlerin yerine kendini koyması nedeniyle özgün kimliği etkilenmektedir. Çoğu kez hayran olduğu kahraman ya da karakter, büyüyünce olmak istediği kişidir. Böylece çocuk kendi kişisel bilinci, çalışması ya da yetenekleri ile değil, tamamen farklı etkilenmelerle büyüyünce “O” (o her neyse) olmak istemektedir. Bu bazen bir yarışma programı sunucusu, bazen filmdeki kötü adamları döven erkek karakter, bazen de güzelliği sayesinde zengin ve yakışıklı bir erkekle evlenen bir kadın karakter olabilmektedir. Bunlar aynı zamanda çocuğun okuma, yorumlama ve yargılama yetilerinin gelişmemesine de

⁴⁶ Zülfikâr Bayraktar, “Masaldan Çizgi Filme Keloğlan Tipi Üzerine” *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 49 (2014): 48.

⁴⁷ Yağlı, “Çocuğun Eğitiminde ve Sosyal Gelişiminde Çizgi Filmlerin Rolü”, 709.

neden olmaktadır.”⁴⁸ Bu konuda Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 28-30 Ekim 2005 tarihleri arasında Ankara’da düzenlenen “Türkiye’de Çocuk Yayıncılığı” konusunu ele alan III. Din Şûrası’nda alınan kararlar uygulandığı takdirde birçok problemin çözüleceği ifade edilebilir.

Son olarak üzerinde ısrarla durulması gereken önemli detay, toplumsal ve kolektif alana hizmet eden aynı zamanda ulusal ortak belleği işaret eden imgeleri, sembolleri, davranışları kısacası her türlü göstergeyi medya ve medya karakteri aracılığıyla sunmanın gerekliliğidir. Fakat Türkiye’de kültür endüstrisi alanında yapılamayanların başında imge oluşturma veya oluşmuş hazır imgeleri kullanamama veya küresele taşıyamama sorunu gelmektedir. Bu noktada, folklorun oluşturduğu ortak bellek ve paylaşılan deneyimden faydalanmak medya aracılığıyla kolektif bir kimlik üretmek, üretilen kimlik üzerinden “biz”i oluşturmak, dinamik bir kültürel yapı inşa edilebilir. Ancak bu şekilde yerel, ulusal kültürler hem birey hem toplum merkezli yaklaşımlarla Batı’nın baskın kültürüne entegre olmaktan kurtarılabilir.⁴⁹

Kaynakça

- “Öğrencilerin Televizyon İzleme Alışkanlıkları” https://www.meb.gov.tr/earged/earged/TV_izleme.pdf (Erişim: 11.10.2020).
- Akgül, Mehmet. “Dijitalleşme ve Din” *Marife*, 17/2 (2017): 191-207.
- Aksoy, Hasan. “Dursun Fakih”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10:7-8. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Aslan, Namık. “Hz. Ali Cenknâmeleri Bağlamında Bir Eser (Destan-ı Ejderha ve Bazı Motifleri Üzerine)” *Milli Folklor*, 28/111 (2016), 208-219.
- Atalan Mehmet. “Türk Kültüründe Hz. Ali Cenknâmeleri”, *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları*, 1/2 (2008), 7-27.
- Atalan, “Anadolu’da Cenknâmelerin Toplumsal Yansımaları,” *Kelam Araştırmaları Dergisi [Kader]* 9/1 (2011), 45-56.
- Atalan, “Cenknâmelerde Hz. Ali’nin Yeri,” *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları*, 5/2 (2012), 7-29.
- Atalan, “Türk Kültüründe Hz. Ali Cenknâmeleri,” *Hazreti Ali -Sempozyum Bildirileri-*, 24-25 Ekim 2007, (2009), s. 547-558.
- Bayraktar, Zülfikâr. “Masaldan Çizgi Filme Keloğlan Tipi Üzerine” *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 49 (2014), 19-51.
- Bozkurt, Veysel, “Sanal Cemaatler”, <https://birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-127-kasim-1999/2320/sanal-cemaatler/5433>, Erişim. 04.10.2020.
- Cevizci, Ahmet. *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999.

⁴⁸ “Öğrencilerin Televizyon İzleme Alışkanlıkları” https://www.meb.gov.tr/earged/earged/TV_izleme.pdf (Erişim: 11.10.2020).

⁴⁹ Güven, “Medya Kahramanı” 969.

- Çetin, İsmet. “Destandan Hikâyeye Hazreti Ali Cenknâmeleri, *Anadolu’da Aleviliğin Dünü ve Bugünü* (Sakarya: 2010), 379-404.
- Çetin, İsmet. *Tursun Fakı, Hayatı, Edebi Şahsiyeti, Mesnevileri*. Ankara: İlesam Yayınları 2002.
- Çetin, İsmet. *Türk Edebiyatında Hz. Ali Cenknâmeleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1997.
- Çobanoğlu, Özkul. *Âşık Tarzı Kültür Geleneği ve Destan Türü*. Ankara Akçağ Yayınları 2000.
- Demir, Necati. “Türk düşünce dünyasında Hazreti Ali”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 60, (2011): 85-104.
- Eliuz, Ülkü. “İmge ve Göstergeler Uzamı: Dede Korkut Hikâyeleri” *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* 15/2 (2015): 75-88.
- Gustav, Jung, C. *Analitik Psikoloji*. Çev. Ender Gürol. İstanbul: Payel Yayınları, 2006.
- Gültekin, Z. Görkem Duran. “Alp Tipinden Gazi Tipine Türk Destanları ve Hz. Ali Cenknâmeleri”, *IV. Uluslararası Alevilik ve Bektaşilik Sempozyumu*, ed. Orhan Kurtoğlu-Ayşe Çamkara Erginer 2/389-410. Ankara: 2018.
- Güven, Filiz. “Medya Kahramanı İle Kurulan Parasosyal Etkileşim Bağlamında Kültür Ve Sürdürülebilirliği”, *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 12/28 (2019), 956-969.
- Haberli, Mehmet. “Yeni Bir Örgütlenme Biçimi Olarak Sanal Cemaatler, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 1/3 (2012):118-134.
- Kaplan, Mehmet. *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar: Tıp Tablilleri*. İstanbul: Dergah Yayınları, 1991.
- Kocatürk, Vasfi Mahir. *Türk Edebiyatı Tarihi*. Ankara: 1970.
- Köprülü, Fuat. *Türk Edebiyatı Tarihi*. 2. Bs. İstanbul: 1980.
- Mattei, Jean Louis. *XVIII. ve XIX. Yüzyıllara Ait Defterlere Göre Hz. Ali Cenknâmeleri*. İstanbul: Kitabevi, 2004.
- Ocak, A. Yaşar. *Türk Folklorunda Kesik Baş: Tarih-Folklor İlişkisinden Bir Kesit*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1989.
- Oğuz, M. Öcal: *Küreselleşme ve Uygulamalı Halkbilimi*. Ankara: Akçağ Yayınları 2002.
- Öztürk, Aslıhan. “Bilinmeyen Bir Hz. Ali Cenknâmesi”, *IV. Uluslararası Alevilik ve Bektaşilik Sempozyumu* (18-20 Ekim 2018 Ankara) *Bildiriler Kitabı*, ed. Orhan Kurtoğlu-Ayşe Çamkara Erginer 2018, Ankara, 2/309-331.
- Pekolcay, Necla. *İslâmî Türk Edebiyatı*. İstanbul: 1967.
- Perşembe, Erkan, “Enformasyon Toplumunda Cemaatler: Sanal mı, Gerçek mi?”, *Muhafazakâr Düşünce* 1/2 (2004): 33-44.
- Söylemez, Mustafa Alpgiray. “Türkiye’de Sanal Âlem Kullanımı ve Genç Kullanıcılar Üzerindeki Risklerin Yeniden Değerlendirilmesi Üzerine”, *Sanal Alem/ Medya Şiddeti*, ed. Nurten sargin. 258-265. Ankara: Hegem Yayınları, 2018.
- Şirin, Mustafa Ruhi. “Mustafa Ruhi Şirin’le Çocuklar İçin Edebiyat Üzerine”, *Çocuk Edebiyatı Yıllığı*, (İstanbul:1988): 342-343.
- Toprak, İsmail, *Hazreti Ali Cenklere*. İstanbul: 2014.
- Umay, Günay. “Dede Korkut Hikâyeleri’ndeki Karakterlerin Tahlili”, *Millî Folklor Dergisi* 37 (1998):3-11.
- Yağlı, Ali. “Çocuğun Eğitiminde Ve Sosyal Gelişiminde Çizgi Filmlerin Rolü: Caillou Ve Pepee Örneği”, *Turkish Studies* 8/10 (2013), 707-719.

OTURUM BAŞKANI– Biz de teşekkür ediyoruz Sayın Doç. Dr. Hanifi Şahin hocamızın sunumunu postmodernite kavramı çerçevesinde dijitalleşmenin bize dayattığı birtakım şeyler ve bizim kendi gelenegimizin tipolojilerini, öykü geleneğimizin moderne taşma sorunu etrafında yaptığı sunumu için.

Ben daha önce müzakerede beşer dakikalık bir süre ayıracağımı söyledim ama zaman giderek daraldı. Biraz da taşmalar oldu sunumlarda. Dolayısıyla bunu üçer dakikaya çekmek durumundayım. Müzakereleri bu şekilde yapacağız.

Dr. Öğr. Üyesi HÜSEYİN ESVED (Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)– Çok teşekkürler.

Araştırmamızda söyledik ki ailelerin birçoğu ya Sudan okullarına veya Libya okullarına öğrencilerini göndermek istiyorlar. Matematik olsun, fen bilimleri olsun hepsi Arapça öğretiliyor. Dolayısıyla aileler kendi çocuklarının Arapçalarını kaybetmemeleri için Libya veya Sudan okullarına gönderdiklerini söyledik. Türkiye’de baktığımızda Türkçe çoğunlukta. Sadece imam-hatipte ise sadece bazı dersler siyer gibi Kur’an-ı Kerim gibi Arapça. Ancak dediğim gibi bu fark imam-hatipte çok sınırlı düzeyde Arapça dersler varken Libya veya Sudan okullarının tümünde tüm dersler Arapça.

OTURUM BAŞKANI– Teşekkürler.

Yassin Bey sizin ekleyeceğiniz bir şey var mı?

YASSİN JAMOUL– Çok teşekkürler Sayın Başkan.

Çok değerli hocalarıma da teşekkür ediyorum.

Türkiye’deki eğitim müfredatının tamamıyla Arapça öğrenmekte olan Türklere yönelik olduğunu söyleyebilirim. Oysa Suriyelilerin ve Arapların istediği ise bir dil öğrenmek değil kendi ana dillerinde eğitim alabilmek, dersleri alabilmek. Onun için bu bağlamda ana dili Arapça olanlarla bu dili öğrenmeye çalışan Türklere arasında belli derslerde belki bir dikkate alınarak bir çalışma yapılabilir. Böylelikle ne azından Türk ve Suriyeli araştırmacılar bir araya gelerek ya imam-hatipteki eğitim müfredatını geliştirebilirler, Arapçayı yoğunlaştırabilirler ki bu daha faydalı olacaktır diye düşünüyorum.

OTURUM BAŞKANI– Özellikle bazı Suriyeli ailelerin imam-hatip liselerine çocuklarını göndermediklerini ve Libya ve Sudan metoduna uygun bir

şekilde çocuklarına ders aldıkları konusunda bilgiler olduğunu sordum. Aradaki farkın ne olduğunu sordum. Onlar Tabii müfredat çerçevesinde onların tamamen derslerin Arapça yürüttüklerini söylediler. Kimliğin muhafazası açısından Tabii Arapçayı çok önemsiyorlar. Bunun için ders müfredatının imam-hatip liselerinde hassaten Arapça olmasının gerektiğini, bunun daha ağırlıklı bir şekilde yürütülmesi gerektiğini söylediler. Yassin hocamız da bu konuda akademik bazı çalışmalara ihtiyaç olduğunu ifade etti.

Burada Alev Sınar Uğurlu hocamıza dönüyorum.

Alev Sınar Uğurlu hocamız gerçekten dinî hikâyelerin sembolik boyutu çocuklar tarafından tam olarak çözülemeyecek şekilde ele alındığını ifade ettiler. Metaforların aslında çocukların anlayış düzeylerinin üstünde olduğunu belirttiler. Birtakım Tâhâ bin Ubeydullah gibi söylenmesi, telaffuzu belki bizim İslam tarihinde çok önemli şahsiyetler ama zor olduğunu ifade ettiler. İşkenceye maruz kalan sahabilerin şiddet sarmalı içerisinde sunulduğunu ifade ettiler. 8-12 yaş arası çocukların bazı dinî kavramları telbiye, ashab-ı suffe gibi anlayamayacaklarını, bir açıklama gerektiğini söylediler. Pilot kavramı ekseninde, olay örgüsü ekseninde birtakım problemler ve imla hatalarının olduğunu söylediler.

Bütün bu çerçeve içerisinde dinî bir metin bir dakika içerisinde nasıl ifade edilecekse, nasıl olmalıdır, biz bu işi nasıl becerebileceğiz hocam?

Prof. Dr. ALEV SINAR UĞURLU (Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi)– Ben torunuma kitap seçerken karşılaştım, bu kitaplardan biri elime geçti. Sonra diğerlerine bir bakayım dedim, onlarda da benzer problemler gördüm.

Nasıl olmalı? Tabii ki İslam tarihini çok iyi bilen, Hz. Peygamber'in hayatını çok iyi bilen biri tarafından kaleme alınmalı. Kitaplardan bir tanesine baktım aynı zamanda hem Türk dili ve edebiyatı bölümünü bitirmiş hem ilahiyat fakültesi. İkisini birden. Altyapının aslında buna çok uygun olduğu izlenimi veriyor ama en çok hata da onda çıktı. Dolayısıyla Türk dili edebiyatı bölümünü de tek başına bitirmek yeterli değil. Çocuğu çok iyi tanımak lazım.

Handan Hanım'ın o kadar beğendim ki okul öncesinde yaptığı çalışmaları. Ben meslek hayatıma okul öncesinde başlamıştım. O çocuklara oyunla ulaşabilmek gerçekten çocuğu yakalayabilmek demektir ve iz bırakabilmek demektir. Bu bağlamda çocuğun içinde bulunduğu yaş aralığı neyi alabileceği, nasıl alabileceği her şeyden önce bunu bilmek lazım. Onun üstüne de belki bir ekip çalışmasıyla yapılabilir.

Bu gerçekten çok önemli bir çalışma. Bu şekilde üstünkörü, işte ben yaptım yayınladım, bizim yayınevimizden çıktı şeklinde çalışmalarla

olmaması gerekiyor. Çünkü her ebeveyn bu kitapları okuyarak çocuğuna ulaştırmıyor. Çocuğa sadece veriyor. Bunu alan her çocuğun altyapısı algılamaya müsait değil. Bu nedenle gerçekten çok hassas olmak gerekir diye düşünüyorum.

Teşekkür ederim.

OTURUM BAŞKANI- Sayın hocam teşekkür ediyorum bu açıklamalarınızdan ve bizi aydınlattığınızdan dolayı.

Sayın Dr. Handan Yalvaç Arıcı hocamıza yönelmek istiyorum.

Kavram öğretimi konusu üzerinde durdunuz. Aslında Sayın Uğurlu hocamızın ifade ettiği çerçevede bir sunumdu ama bunu pratik olarak sahada da örneklerini verdiniz. Hepimiz zevk aldık. Birtakım kavramlardan bahsettiniz, “resfebe” dediniz mesela. Arapça “fail” veznine uygun en bunu daha önceden duysaydım Arapça zannederdim bu kelimeyi ama “resimli alfabe” diye onu açıkladınız. “Resimli bilmece-rebus” kelimesinden bir uyarılma olduğunu söylediniz. Doğaçlama, melodi yoluyla anlatmak TDA tekniği gibi birtakım tekniklerden bahsettiniz. Çocuklar için bir kavram sözlüğünün oluşturulmasından bahsettiniz. “Muhteşem puanlar”dan bahsettiniz hocam.

Tabii, bütün bunlar ritim, koreografi, deney ve oyunlar farklı bir boyut kattı dinî öğretim alanına. Bizim alışageldiğimiz öğretim metotlarından çok farklı. Öğrencinin interaktif bir şekilde aslında öğretime dâhil edildiği ve biraz da keyfi bir öğretimdi sanırım.

Neler söylemek istiyorsunuz son bir dakikada?

Dr. HANDAN YALVAÇ ARICI- İlk önce teşekkür ediyorum. Sizlerin yorumları beni çok mutlu etti hocam.

Ben şunu söylemek istiyorum: Tek ve hiç değişmeyecek bir dil var; sevgi dili var. O sevgi diliyle siz her türlü kavramı çocuğun seviyesine göre aynı zamanda o kadar çok yöntemle öğretebilirsiniz ki. Öğrencileriniz sizin çocuğunuz zaten, öğrencileriniz sizi kapıda beklerler bugün ne olacak, bugün nasıl bir şeyler öğreneceğiz diye. Onların hayatına bu hem zihinsel anlamda tasavvurlarını oluşturacak hem de hayatlarına olumlu pozitif bir şekilde yansıtacağına inanıyorum.

Benim bu konuda önerim şu: İlahiyat fakültelerinde çocuk bölümü olması gerektiğini düşünüyorum. Çocuklara ait bir bölümümüz olmalı. Bizim öğretmenlik yapacak bütün arkadaşlarımızın... Çünkü burada çok önemli bir görev var. Hem eğitim veriyoruz hem de eğitimin manevi tarafını da veriyoruz. Ne kadar severse çocuk ne kadar heyecan duyarsa o kadar onu kendi dünyasına alacaktır. Bu anlamda biz çocuklar için özel bölümler...

Kitaplarda da ben de aynı şeyi düşünüyorum hocamla. Onların hissedeceği kitaplar olmalı, onların hissedeceği şekilde resimlere yansımali. Burada özellikle hizmet içi eğitimlerin artırılmasını... Çocuk anlamaz değil, çocuklar anlar.

Slogan sevgi ve onlara yöntemler bilen öğretmenler yetiştirmek olduğunu düşünüyorum.

OTURUM BAŞKANI- Çok teşekkür ediyorum hocam bu son değerlendirmeleriniz için.

Ben Doç. Dr. Hanifi Şahin Hocamızdan son sözlerini almasını isteyeceğim. Kendisi cenknâmeler bağlamında aslında dijital dünyada İslami bilginin veya bizim kendi kültürel birikimimizin kökeninde bulunan paradigmanın İslamileştirilmesi ve çocuğa modern dünyada aktarım konusunda bazı değerlendirmeler yaptı. Referans ağı Kur'an, hadis ve İslam tarihi olan ama bizim yerli birtakım millî kültürel değerlerimizle örülü cenknâmelerdeki tipolojilerin geliştirilerek çizgi film ve sanal dünyaya kazandırılması gerektiğini söyledi. Çünkü cenknâmelerin karakter inşası tarihe kaynaklık ettiği bir yönünün olduğunu ve karakter inşa ettiğini söyledi. Alp tipolojisi ile gazi tipolojisini birleştirmesi noktasında önemli bir şey olduğunu söyledi. Tekke hâkimiyetinin kırılması ve aynı zamanda bunların cenknâmelerin kahvehanelere kadar uzanan bir şekilde aslında canlı bir dinî hayatında temel dinamikleri olduğunu söyledi. Aslında bana bu Diyanetçi olarak, aynı zamanda bir akademisyen olarak cami dışı din hizmetleri kapsamında cenknâmelerin kullanılabilirliğini de aklıma getirdi.

Hocam, bütün bu anlattığımız ve sizin ifade ettiğiniz düşünceler çerçevesinde son bir dakikada ne gibi stratejik yöntemleri bize söyleyebilirsiniz?

Buyursunlar hocam.

Doç. Dr. HANİFİ ŞAHİN (Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)- Hocam, çok teşekkür ederim.

Ben çok istifade ettim Alev Hocamdan, Handan Hocamdan. Özellikle tam benim düşündüğüm yani hocalarımın ortaya koyduğu şey bende malzeme olarak var. Benim önerdiğim malzemeler Handan hocam ve Alev hocam çok profesyonel bir şekilde yazıya veya pratiğe dökülebilir... Tabii, bu bir ekip işi.

Burada bir şeye çok dikkat etmemiz lazım. Az önce hocam işaret etti: Bir ekip ruhuyla hareket edilmeli. Bizde geleneksel değerleriyle problemi olmayan, kutsalla problemi olmayan ilahiyat eğitimi alması gerekli değil ama kendi bildiği alanı çok iyi bilen, bizim de destek verebileceğimiz

yani ilahiyatın, Diyanet'in, Millî Eğitim'in ve birçok ortak paydaşların verebileceği bir konsorsiyumla senaryolar, çizgi filmler vesaire çok nefis şeyler çıkabilir.

Malzeme çok yani un var, yağ var. Bir becerikli ustamız yok. İnşallah onlu da zamanla yaparak çocuklarımıza güzel gelecekler hazırlayabiliriz.

Ben teşekkür ediyorum.

OTURUM BAŞKANI- Hanifi hocama ben de teşekkür ediyorum. Gastronomik bir ifadeyle bitirdi ama bizim mutfağımız gerçekten çok zengin kültürel bakımdan. O mutfağın değerlendirilmesi gerekiyor.

Ben son bir dakikada bağlayıp hemen sözü vereceğim sunucumuz be-yefendiye.

Tabii ki burada ifade edilen şeyler genellikle bu işte din öğretimi konusunda paydaş olan kurumların stratejik olarak birbirleriyle koordinasyon içerisinde çalışmaları gereği üzerinde yoğunlaştı. Özellikle Suriyeli bir toplum var, 5 milyona kadar ulaşan bin nüfus. Onların çocukları var. O çocukların dinî eğitim almalarının aynı zamanda Arapça öğretimiyle paralel gittiği bir vakıa. Bunun bir ortalamasının yapılması... Çünkü bizim çocuklarımız da dinî öğretim alan kurumlarda Arapça görüyor. Ortak bir stratejinin geliştirilmesi konusunda ısrarla durmamız zaruriyeti ortaya çıktı. Bu yapılırken özellikle hikâyecilik ve dinî edebiyatın aslında din öğretiminde ne kadar önemli bir fonksiyon arz ettiği hocalarımız tarafından ayrı ayrı ifade edildi.

Gelenek içerisinde kalmış gibi görünen pek çok unsurun dahi dijitalleşmiş olan bu dünyada farklı aktarım yollarıyla sunulabileceğini, gençlerimizin kitap okumanın yanı sıra görsel birtakım malzemedен istifade edeceği ve birtakım tipolojik arketiplerin kazandırılması gereği üzerinde duruldu. Bunun için çünkü pedagojik tekniklerin gündemde tutulması ve Diyanet İşleri Başkanlığının Din Şurasında belirlemiş olduğu birtakım kararların ivedilikle hayata geçirilmesi ve bunların takip edilmesi konusunda da hassasiyetle duruldu.

Ben bu noktada Diyanet İşleri Başkanlığımızın burada gerçekleştirmiş olduğu bu sempozyumun hayırlara vesile olmasını, emeği geçen bütün hocalarımızın başta Diyanet İşleri Başkanımız olmak üzere gerçekten emeklerinin meşkûr olmasını ve hayırlara vesile olmasını diliyorum.

Sayın katılımcılarımıza ayrı ayrı teşekkür ediyorum bilgilerini paylaştılar.

Yine takip eden dostlarımıza, ilgililere şükranlarımı, teşekkürlerimi sunuyorum.

VI. OTURUM

Buyursunlar efendim.

Söz sunucu beyefendimizde.

TAKDİM- Altıncı oturuma katkı sunan Sayın Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi Prof. Dr. Soner Gündüzöz Hocamıza, değerli akademisyen ve araştırmacılarımıza ve bizleri ekranları başında takip eden siz kıymetli izleyenlerimize katılımlarınızdan dolayı teşekkür ediyoruz.

VII. OTURUM
ÇOCUKLARDA DİNÎ DUYGU
VE DÜŞÜNCE GELİŞİMİ

Oturum Başkanı:

Prof. Dr. Hacı Mehmet GÜNAY
Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi

TAKDİM– Sayın oturma başkanım, sempozyuma katkı sunacak çok değerli akademisyenler ve araştırmacılar ve ekranları başında bizleri takip eden kıymetli izleyenler; sempozyumun üçüncü gününde yedinci oturumla sizlerle birlikteyiz. “Çocuklarda Dinî Duygu ve Düşünce Gelişimi” konulu yedinci oturumun açılışını ve aynı zamanda oturma başkanlığını yapmak üzere sözü Sayın Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi Prof. Dr. Hacı Mehmet Günay Hocamıza bırakıyorum. Buyurun Sayın Hocam.

OTURUM BAŞKANI– Bismillahirrahmanirrahim.

Âlemlerin Rabbi olan Allah’a bizlere rahmet olarak Peygamberimiz Muhammed Mustafa’yı (s.a.s.) lütfeden Allah Teâlâ’ya hamdüsena ile ve doğumuyla bizleri şereflendiren ve peygamberliğiyle de âlemlere rahmet olan, bizlere rahmet olan Resûl-i Ekrem Muhammed Mustafa’ya (s.a.s.) salatü selam ederek oturuma başlıyorum.

Uluslararası Mevlid-i Nebi Sempozyumumuzun yedinci oturumuna hem sempozyuma katkı ve tebliğleriyle katkı verecek değerli akademisyenleri hem de gerek ekranları başında gerek diğer mecralarda bizleri izleyen tüm izleyicilere hoş geldiniz diyorum.

Bu oturumumuzun hayırlara vesile olmasını, verimli neticeler doğurmasını yüce Allah’tan temenni ediyorum.

Üç günlük uzun bir sempozyumun son gününün ilk oturumunu beraber icra etmeye çalışıyoruz. Elbette baştan beri dinleyenler izleyenler çok büyük kazanımlar elde ettiler. İnşallah bugün de bunu katlayarak daha da artırmaya çalışacağız.

Çok kıymetli tebliğcilerimiz var bugün. Beş ayrı birbirinden değerli tebliğler sunulacak.

Bir saat elli dakikalık gibi bir süremiz gözüküyor programa göre. Herkese yaklaşık yirmişer dakikalık, beni saymazsanız, süre düşüyor. Arkadaşların bundan sonraki oturumları da dikkate alarak bu süreyi daha da kısaltarak azami dikkat etmesini öncelikle istirham ederek, çok da vakit kaybetmeden bu oturumumuzun tebliğlerine başlamak istiyorum.

Oturumumuzun ana başlığı “Çocuklarda Dinî Duygu ve Düşünce Gelişimi”. Kendim de tebliğleri incelemeye çalıştım, kendi arasında bir birliğin de olduğunu görüyoruz. Tebliğler arasında bir konu bütünlüğü de var birbirini teyit eden, birbirine tamamlayan özellikte. İnşallah bu yönüyle de çok verimli bir toplantı olacaktır.

VII. OTURUM

Buradaki sıraya riayet ederek ilk tebliği sunmak üzere değerli hocamız Metin Elkatmış'ı Kırıkkale Üniversitesi Eğitim Fakültesinden hocamız “Çocuk Hakları ve Eğitimi Bağlamında Ahlaki Öznenin İnşası” başlıklı tebliğini sunmak üzere sizlerin huzuruna davet ediyorum. Buyurun hocam.

Doç. Dr. METİN ELKATMIŞ (Kırıkkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi)– Sayın Başkanım ve değerli hocalarım, katılımcılar; 2020 yılı Mevlid-i Nebi Haftasının ana teması olarak belirlenen “Peygamberimiz ve Çocuk” konulu sempozyumun evvela amacına matuf olmasını dilerim. Zira toplumsal hayatta yaşanan ve çocukların mağdur olduğu pek çok olayı günlük aktüel gelişmelerle ne yazık ki görüyoruz, duyuyoruz ve biliyoruz. Dahası bu insanlık dışı eylemlerin sayısı ve çeşidi de can yakar boyutu çoktan geçmiş durumda. Bu itibarla da bu yılın çocukları ön-celemiş olmasının son derece isabetli olduğunu söyleyerek, programın tertibinde emeğe geçen herkese evvela teşekkür etmek isterim.

ÇOCUK HAKLARI VE EĞİTİMİ BAĞLAMINDA AHLAKİ ÖZNEİNİN İNŞASI

Metin ELKATMIŞ*

Öz

Çocuk hakları ve onun eğitimi kendine özgü ilke ve yasaları olan özel bir disiplin ya da öğrenme alanı değildir. Son yarım yüzyılda insan hakları ve demokrasi eğitimine olan ilgiye paralel olarak eğitim olgusu içinde vatandaşlık, demokrasi, insan hakları, karakter, değer, ahlak ya da barış eğitimi gibi kimi isimlerle dersler verildiği bilinmektedir. Çocuk hakları eğitimi de bu kapsamda ele alınan alt bir öğrenme alanı olarak değerlendirilebilir. Ancak hak, özgürlük, sorumluluk, adalet, eşitlik gibi bireyin zihin ve duyu dünyasına hitap eden oralarda yerleşik izler oluşturma iddiasında olan bir alanın öğretimi geleneksel usulleri aşan günün ihtiyaçlarına ve insan profiline uygun bir anlayışı gerekli kılmaktadır. Bu çalışma da çocuk hakları ve eğitimi ile ilgili olarak teorik bir çerçeve çizilmeye çalışılacaktır. Bu amaçla çalışmada 1) Çocuk ve çocukluk nedir? 2) Çocuk haklarının amacı ve kapsamı nedir? 3) Çocuk hakları eğitimi nasıl olmalıdır? şeklinde kurgulanan üç ana eksen üzerinden ahlaki öznenin oluşum süreci teorik ve pedagojik açıdan kritik edilmiştir. Çocuk hakları eğitimi temelde ahlak eğitimidir. Ahlak eğitiminde asıl olanda kişinin kendi ahlaki algısını inşa edebilmesidir. Ahlaki bir öznedeki kurgusal ve sonucu belli olan uygulamalarla değil, bireyin aktif olarak katıldığı, uygulama ağırlıklı ve yaşantı merkezli yöntemlerle gelişir.

Anahtar Kelimeler: Çocuk, Çocukluk, Çocuk Hakları, Eğitim, Ahlak

* Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi.

CONSTRUCTING THE MORAL SUBJECT IN THE CONTEXT OF CHILDREN'S RIGHTS AND EDUCATION

Abstract

Children's rights and his education are not a special discipline or learning area with its own principles and laws. It is known that in the last half century, in parallel with the interest in human rights and democracy education, lessons have been given under some names such as citizenship, democracy, human rights, character, value, morality or peace education. Child rights education can also be considered as a sub-learning field addressed in this extent. However like rights, freedom, responsibility, justice and equality the teaching of a field that claims to create established traces that appeals to the mental and emotional world of the individual requires an understanding that goes beyond traditional methods and is suitable for the human profile. In this study, a theoretical framework will be drawn regarding children's rights and education. For this purpose 1) What are children and childhood? 2) What is the purpose and extent of children's rights? 3) How should be child rights education? The formation of the moral subject process has been criticized both theoretically and pedagogically on three main axes. Child rights education is basically moral education. The main thing in moral education is to build person's own moral perception. In a moral subject, it develops not with fictional and evident practices, but with practice-oriented and life-centered methods in which the individual actively participates.

Keywords: *Child, Childhood, Children's Rights, Education, Morality*

Giriş

İnsanlık ailesinin asli bir parçası olan çocuk aynı zamanda ve esasta insanlığın geleceğini sembolize eder. Bu açıdan çocuğa verilen değer ve emek sadece onun kendi şahsında ve kendi özelinde bir gelişmeye karşılık gelmez. İçinde doğduğu topluma ve tüm insanlık ailesinin dününe, bugünü ve yarınına katkı yapma potansiyeline sahip yegâne varlıktır. Bu açıdan insanlığın geleceği çocukların gördüğü ilgi, itibar ve aldığı eğitimle doğrudan irtibatlıdır. Bu bağlamda çocuğun huzuru ve mutluluğunu sağlayacak bir atmosfer oluşturmak toplumların öncelikli görev ve sorumluluğu olmalıdır. Ne var ki tarihsel süreçte çocuk idealize edilen ilgiyi, değeri ve bakışı her zaman görmemiştir. Yetişkin ve çocuk arasında yaşanan ilişkinin tarihi seyrinin bilinmesi son yılların en dikkat çekici araştırma konuları arasında yer almaktadır. Kavram olarak çocuk zaman ve mekâna göre değişiklik göstermezken çocukluk toplumdan topluma, kültürden kültüre tarihsel olarak çok büyük farklılık gösterdiği bilinmektedir. Bu nedenle çocukluğun geçmişine yönelik iz sürülmesi hem kavramının anlaşılması hem de çalışmanın ana konusu olan çocuk hakları ve eğitiminin nereden geldiği, neden önemli olduğu ve neler yapılması gerektiği gibi hususlar daha iyi anlaşılacaktır.

Türkçe kökenli bir kelime olarak çocuk genel olarak insan yavrusu, evlat, uşak, bala, bebek gibi anlamlara gelmektedir (Aydemir, 2018). Postman da (1995) çocuk kavramını doğal ve ölümlü olmayan, dünyanın her köşesinde aynılık gösteren zorunlu ve özel bir dönem, çağ olarak tarif etmektedir. Türk Dil Kurumu (1998) sözlüğünde de “küçük yaştaki erkek veya kız” olarak karşılık verilmektedir. Postman (1995) kavrama daha çok olgunlaşma ile ilgisi üzerinden yaklaşarak onu, özel bakım ve korunma biçimlerine ihtiyaç duyan, herhangi bir mesleki tecrübe ve yeteneğe henüz sahip bulunmayan ortalama 0 ila 18 yaş arasındaki insan grubudur şeklinde tanımlamaktadır. Bu noktada ortaya çıkan çocuk kavramının yaşam döngüsü üzerinde bir süreç olduğu ve onun da alt ve üst sınırlarının bulunduğudur. Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'nin 1. maddesinde de (1989) bu husus dikkate alınarak “erken yaşta reşit olmak durumu hariç, on sekiz yaşına kadar her insan çocuk sayılır” şeklinde ifade edilerek çocuk kavramını daha çok biyolojik ve fizyolojik farklılıkları üzerinden tanımlanmakta ve bunun için üst sınırı da 18

olarak ilan etmektedir. Elkind ise (1999) tüm bunlardan farklı olarak çocuğu doğanın bir armağanı olarak görmekte ve çocuk imgesini de insanın yarattığı bir kavram olarak değerlendirmektedir. Doğan (2000) ise doğumdan ergenliğe kadar süren hayat diliminde olan insan yavrusuna çocuk; çocuğun geçirdiği bu süreci de çocukluk olarak adlandırmaktadır. Söz konusu tanımlama da ise ikinci bir kavram ortaya çıkmaktadır ki o da çocukluk. Polat da (2001) insan yaşam sürecini biri çocukluk diğeri yetişkinlik olan iki temel bölüme ayırdığını ancak bu dönemlerinde yapay olduğunu ileri sürer. Çocuk, somut bir gerçeği, hayatın doğal bir sürecini ifade ederken çocukluk sosyo-kültürel bir kavram olarak içinde yaşadığı norm ve değerlerden beslenen sosyal, kültürel ve ekonomik koşullardan etkilenen çok boyutlu bir kavramdır.

Çocukluğun toplumsal bir tasavvur olduğu tezinden yola çıkan Aries, çocukluk düşüncesinin de tarihin belli bir noktasında toplumsal koşulların sonucu olarak ortaya çıktığını savunmuştur (Atılgan ve Atılgan, 2009). Franklin'e göre de (1993) "çocukluk düşüncesi son 400 yıla ait bir Avrupa icadıdır". Bu itibarla çocukluğun kendine özgü bir döneme yerleştirilmesi toplumsal anlamda çok daha geç bir dönemin ürünüdür (Doğan, 2000). Bu temel kabulden hareketle diyebiliriz ki çocuğun tarihi insanlığın tarihi kadar eski iken çocukluğun tarihi oldukça yenidir. Bu nedenle eğitim, felsefe tarih, hukuk, sosyoloji, psikoloji ve teoloji gibi pek çok disiplinin ilgi alanını teşkil etmektedir.

Her toplumun dili, dini, kültürü ve yaşayışı gibi çocuğa bakışı, ona biçtiği değer ve rolde de farklılık vardır. Bu farklılık sadece toplumdan topluma değil aynı zamanda içinde bulunulan zamana göre de değişmektedir. Toplumlara göre çocuğa verilen değer ve ona biçilen rolün bilinmesi ile modern çocukluğun ve bağlantılı olarak da çocuk haklarının anlaşılmasına hizmet edecektir. Kavramsal tanımlamadan sonra tarihsel arka planın ortaya konması bu noktada önemli görülmektedir. Bu noktada ilk çağ uygarlıklarından itibaren eklektik bir biçimde Orta, Yeni ve Yakın Çağ içerisinde çocuk ve çocukluğa ilişkin kültürel algı, genel kabuller ve yaşayış biçimlerinden örneklerle izaha çalışılacaktır.

Çocukluğun Tarihi Gelişimi

Yaşamın kas gücüne bağlı olduğu dönem ve toplumlarda çocukluk özel bir dönem olarak ya hiç kabul görmemiş ya da hızla geçiştirilen bir evre olarak kabul edilmiştir (Doğan, 2000). Bu nedenledir ki ilk medeniyetler çocukluğu yaşamın farklı ve özel bir kesiti olarak görmediği için bu evrenin bireyin yaşantısında oynadığı belirleyici rolü iskalamışlardır.

Öyle ki ilk medeniyetlerde çocuk; sağlığı, mutluluğu, geleceği önemsenen ve ilgilenilen bir konu değildi. Hatta toplumun bir üyesi olarak bile kabul edilmiyordu. Çocuk, anne-baba için vakit alan bir uğraşı olarak görülüyordu (Doğan, 2000).

Antik Çağ'daki Yunan ve Roma uygarlıklarının çocuk imgesi, toplumun yasaları ve kültürü içinde eğitilmesi gereken itaakâr “küçük yurttaş” imgesidir (Elkind, 1999; Şirin, 2019). Aileler, özellikle de babalar çocukları üzerinde sınırsız ve ölçsüz denilebilecek nitelikte geniş haklara sahiptir. Bu durum hem sosyal hayatın hem de hukuk alanının acı bir gerçeği olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin bu dönemde “Romalı bir baba, çocuğunu dilediği gibi cezalandırabiliyor, evden atabiliyor, terk edebiliyor, alıp satabiliyor, sakat bırakabiliyor, hatta öldürebiliyordu” (Doğan, 2000; Yörükoğlu, 1992). Benzer şekilde antik Yunanda da “babanın çocuk üzerinde velayet hakkı vardı”(Akyüz, 2000). Ancak bu durum çocuğun ergin olacağı döneme kadar geçerliydi. Roma'da ise baba öldüğünde ya da çocuğu serbest bıraktığında; babanın çocuk üzerindeki hâkimiyeti son buluyordu.

Eski uygarlıkların tamamında olduğu gibi Antik Yunanda da kız ve erkek çocuklar arasında ayrımcılığının yapıldığı ve ailelerin daha çok erkek çocuk istediği bilinen bir gerçektir. Bu durumun en tipik örneğini Jenkins (1993), “Eski Yunan'da hastalıklı ve engelli çocuklar ölüme terk edilirken, erkek çocuk doğduğunda evin kapısına zeytin dalından bir çelenk kız çocuk doğduğunda ise aynı yere bir yün çilesi asılırdı” şeklinde ifade etmektedir. Daha da ilginç bu şekilde ki doğum duyurularının ancak çocukların eve ve aileye kabul edilip edilmeyeceklerine karar verildikten sonra yapılıyor olmasıdır. Bu kararlarda genellikle erkek çocuklar lehine alındığından aileye kabul edilmeyen kız çocukları çoğunlukla toplum hizmeti için kurulan yerlere verilmekteydi. Diğer taraftan istenmeyen ya da hasta doğan bebeklerinde ölüme terk edilmesi gibi azda olsa bugünde varlığını sürdüren bir davranış söz konusudur (Golden, 2004; Akt. Karadoğan, 2019). Yine erkek çocuklar için tanınan birtakım haklar varken kız çocukları bu haklardan yoksun bırakılmıştır. Örneğin Socrates, erkek çocuklarını kız çocuklardan daha üstün kabul ettiği için sadece erkek çocuklara felsefe dersi vermeyi uygun görmüştür. Platon ise ontolojik varoluştaki farklılığı esas alarak, erkek çocukların kızlardan daha mükemmel biçimde yaratılmış olduğunu ileri sürmüştü ve erkeklerle devleti, kızlara ise evi yönetmek gibi toplumsal rol ve görev tanımlamasına gitmiştir (Şirin, 2019; Doğan, 2000; Kılbaş, 2000).

Eski Roma döneminde olduğu gibi İslamiyet öncesi Arap toplumlarında da aile reisi mutlak gücü sembolize etmektedir. Arap aile reisleri

de çocuklarını öldürebilir, özellikle kız çocuklarını satabilir, evden atabilirdi. Daha da ötesi kız çocuklarının diri diri gömülmesi adeti bilinen en acı ritüeldir. Cahiliye Arapları içinde kız çocuklarının doğum haberi onlar için utanç, üzüntü ve keder manasına geliyordu. Bir kişiye “Kız çocuğun oldu.” dendiğinde, utancından ne yapacağını ve insanlardan nasıl saklanacağını bilemezdi. Buna karşın erkek çocuklarının çokluğu da bir övünç vesilesiydi. Dolayısıyla Arap toplumu da içinde yaşadığı zaman kesitinin çocuğa ve cinsiyetlere bakışının tipik bir örneğini göstermektedir. Arap toplumunun yaşamış olduğu bu trajik durum Kur’an-ı Kerîm’de “*Onlardan biri, kız ile müjdelendiği zaman içi öfke ile dolarak yüzü simsiyah kesilir! Kendisine verilen kötü müjde (!) yüzünden halktan gizlenir. Şimdi onu, aşağılanmış olarak yanında tutacak mı, yoksa toprağa mı gömecek? Bak, ne kötü hüküm veriyorlar!*” (Nahl, 58-59) ifadeleriyle betimlenerek yerilmektedir. Ancak İslamiyet’in gelişi ile birlikte çocuklara daha hoşgörülü bakıldığı da kaynaklarca ifade edilen bir durumdur (Çelik, 2005; Acarlıoğlu, 2019).

Eski Türklerde ise çocuk ve çocukluğa ilişkin kültürel atmosfer diğer toplumlardan görece daha iyi bir durumdadır. Geleneksel Türk kültüründe çocuğa oldukça değer verilmektedir. Zira çocuk sahibi olmak çok arzulanır bir durumdur. Erkek ve kızlar arasında da genellikle fark gözetilmemiş, hatta bazen kızlara daha fazla değer verildiği de görülmektedir. Türklerin İslamiyet’i kabulünden önceki dönemde kadının hem aile hem de devlet idaresinde ki belirleyici rolü olduğuna yönelik görüş de bu düşüncenin en önemli kanıtı niteliğindedir. Yine gerek Orhun Kitabelerindeki bilgilerden gerekse de Dede Korkut Hikâyelerinden hareketle Türk töresinde babanın çocuk üzerinde sonsuz bir velayet hakkının olmadığı da rahatlıkla söylenebilmektedir (Ögel, 1979; Şirin, 2019; Arı ve Karatepe, 2010).

Orta Çağ’da da hayat çocuklar için hiçte kolay geçmemiştir. Özellikle batı kültür ve medeniyetine dâhil olan toplumlarda çocuklar türlü zorluklarla mücadele etmişlerdir. Bu dönemde çocuklar toplumda “küçük” (Gander ve Gardiner, 2010) ya da “eksik yetişkinler” (Heywood, 2003) olarak tanımlanmaktadır. Küçük ya da eksik yetişkin tasnifi söz konusu toplumlarda çocukluğun kendine has bir dönem olarak görülmediğini göstermesi açısından önemli bir ipucudur. Diğer taraftan insan olarak değer ancak yetişkinlikle elde edildiğine ilişkin çıkarım ise çocuğa biçilen değer somut bir yansıması olarak okunabilir ki buda çocuk aleyhine başka bir olumsuzluğa işaret etmektedir. Dönemin koşulları gereği bebek ölümlerinin çok fazla olduğu kayıtlarda yer almaktadır (Genç,

2016). Bu da altı yaşına kadar çocukların ailenin bir üyesi olarak kabul edilmediği ve ailelerin de çocuklarına bağlanmakta çekindikleri bildirilmektedir (Gander ve Gardiner, 2010). Diğer taraftan yeni doğmuş ve boğularak öldürülmüş çocukların balıkçı ağlarına takıldığı da kayıtlarda yer alan en acı gerçeklerden birisidir (Korczak, 2011; Akt. Şirin, 2019).

Dönem boyunca çocukluk algısının şekillenmesine en büyük etki hiç kuşkusuz kilise ve din adamları üzerinden gelmiştir. Augustin'in ilk günah öğretisi batı kültür ve medeniyetinde çocukluğun özel bir zaman dilimi olarak görülmesinin önünde asırlarca bir perde olarak kalmasını sağlamıştır. Doğuştan suçlu ve günahkar olarak tanımlanan çocuk çağlar boyunca masumiyetini ispat edememiştir. Buda batının çocuklara olan bakış ve yaklaşımını olumsuz yönde etkilemiştir. Albayrak'ın da (2011) belirttiği gibi ana babaların ve yetişkinlerin görevi, çocuktaki şeytani eğilimleri bastırmaktı. Bundan dolayı çocuklar sık sık korkutulur, dövülür ve katı bir itaate zorlanırdı. Bu yüzden olsa gerek tüm Orta Çağ boyunca çocuklara oldukça kötü davranıldığı, katı disiplin anlayışı ile ağır cezalar verildiği de kayıtlarda yer almaktadır.

Türk-İslam kültür ve medeniyet havzasında ise aynı dönemde batının tersi yönde bir durumun olduğu söylenebilir. Gazâlî, Farâbî ve İbn Sina gibi Türk düşünür ve ilim adamlarının çocuk eğitime ilişkin ortaya koydukları görüşler çağının ilerisinde bir bakışı yansıtmaktadır. Benzer olarak 11. yüzyılda Kutadgu Bilig'de yasalar karşısında eşitliğin kabul edildiği, insan sevgisinin vurgulandığı ve çocuk eğitiminin de ciddiye alınması gerektiğine ilişkin önemli kanıtlar bulunmaktadır. Bu çerçevede Yusuf Has Hacib eğitimin ailede başladığını, hem annenin hem de babanın çocuk üzerinde önemli görev ve sorumlulukları bulunduğunu belirtmektedir. Çocuğun başıboş bırakılmamasından küçük yaşta eğitime; anne ve babanın dışında çocuğun eğitimiyle ilgilenecek kişilerin seçiminden hem zihinsel hem de duygusal bir eğitim verilmesine kadar günümüz çocuk eğitiminde de dikkate alınan hususlar şiiir formunda dikkate değer öneri ve bilgilerle sunulmuştur. Bunun da ötesinde özel eğitime ihtiyaç duyan çocukların fark edilmesi gibi hususların da ele alındığı görülmüştür (Akay, 2004; Emiroğlu, 2012).

Orta Çağ'ın olumsuz atmosferine karşın yeni çağda batı dünyası, matbaanın icadı, Rönesans, Reform ve Sanayi Devrimi gibi birbirini etkileyen bir dizi sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik gelişmelerin merkezi olmuştur. Tüm bu gelişmeler batı toplumlarının kültürel ve zihinsel açıdan bir dönüşüm yaşamasında önemli rol oynamıştır. Özellikle bilimsel gelişmeler, dinsel özgürlükler, sanayileşme ve beraberinde

gelen kentleşme ile çocuk ve çocukluk algısı batılı toplumlarda büyük bir değişim göstermiştir. Orta Çağ'ın görmezden geldiği, ihmal ettiği ve çoğu zamanda hor gördüğü çocuk, Burjuva aileleri ile başlayan ve etkisi günümüze kadar devam eden yeni bir döneme girmiştir. Diğer taraftan sanayileşme adımları ise çocuk işçiliğine bağlı olarak çocuk istismarını devamında ise çocuk haklarını gündeme getirmiştir.

Çocuk Haklarının Amacı ve Kapsamı

Çocuk ve çocukluğun tarihsel gelişim sürecinden de anlaşılacağı gibi geçmişten günümüze doğru geldikçe toplumların çocuğa verdiği değer ve önemin giderek arttığı görülmektedir. Çocuk hakları olgusu da, tarihsel süreçte çocuğun maruz kaldığı ihmal, istismar ve nesneleşme muamelelerinin neticesinde şekillenmiş uzunca bir serüvenin günümüzdeki izdüşümüdür. İnan'a göre (1968) çocukların ve çocuk haklarının korunması görüşü, çocuklar arasında dil, din, ırk, renk, millet, dinî inanç ve fikir ayırt etmeksizin, insanlığın çocuklara karşı sorumlu olduğu fikrinin kabulü ile başlamıştır. Bu yönüyle çocukların bedenlen, ruhen, ahlaken ve fikren iyi gelişebilme ve eğitilebilme, korunma ve geleceğe hazırlanma haklarının tümü olarak adlandırılmaktadır. Akyüz ise (2000) çocuk haklarını, kanunen veya ahlaki olarak dünya üzerindeki tüm çocukların doğuştan sahip olduğu, eğitim, sağlık, barınma; fiziksel, psikolojik veya cinsel sömürüye karşı korunma gibi haklarının hepsini birden tanımlamakta kullanılan evrensel kavram olarak açıklamıştır. En yalın hâliyle çocuk insanların haklarıdır.

Tarihsel seyri içerisinde bakıldığında çocuk çoğunlukla yetişkinlerin insafına bırakılmıştır. Antik ve Orta Çağ boyunca babanın aile üzerinde mutlak otorite sahibi olması ona çocuğu üzerinde her türlü tasarruf hakkını tanımış hatta öldürebilmesine kadar varan sınırsız ve ölçsüz bir yetki vermiştir. Yine İslamiyet öncesi Arap toplumlarında kız çocukların utanç vesilesi olarak görülüp diri diri toprağa gömülmesi, çeşitli medeniyetlerde ilk çocuğun tanrıya kurban olarak sunulması kültürün ve inanışların çocuklara karşı takınılan tutumda belirleyici etmenler olmuştur (Pelendecioğlu ve Bulut, 2009). Takibinde ise Rönesans ve reformla birlikte gelen aydınlanma, hümanizm gibi akımlar, sanayi devrimi ve Fransız ihtilali gibi gelişmelerle çocukların güvence altına alınmasının fikri gelişimini tetiklemiştir. 20. yüzyılda ise bu durum biraz daha ileri gitmiş ve çocuk, toplumun geleceğini belirleyen en önemli insan kaynağı olarak değerlendirilmiştir. Bu yüzyılda filozofların, eğitimcilerin, psikologların ve hukukçuların çocukları incelemeleri, onların gelişimleri ve

hakları konusunda fikirleri sürmeleri gibi nedenlerle “çocuk yüzyılı” olarak da adlandırılmıştır (Gander ve Gardiner, 2010). Bu açıdan çocuk haklarının gelişme süreci, geçmişteki olumsuz çocuk algısının kültürel ve ekonomik değişime paralel olarak yasal belgelere yansımalarıyla başlamıştır denilebilir. Söz konusu gelişmeler aşağıda kısaca özetlenmiştir.

Uluslararası alanda çocukların korunmasına ilişkin bir örgütün kurulma fikri, 1894 yılında Jules Jeune tarafından ortaya konmuştur. Bu konu ile ilgili bazı Avrupa devletleri Paris’te bir araya gelmişlerdir. I. Dünya Savaşı’ndan hemen sonra dünyada evrensel barışın sağlanması amaçlı kurulan Milletler Cemiyeti öncelikle barışçı ve mutlu bir toplumun inşası gereğine dikkat çekerek, çocukların her türlü ihmal ve istismardan korunması amaçlı Cenevre Çocuk Hakları Bildirgesi’ni hazırlamıştır. Bu bildiğe 26 Eylül 1924’de Milletler Cemiyeti Genel Kurulu’nda kabul edilmiştir. Böylelikle çocukların yaşatılmaları, gelişmeleri ve korunmalarının uluslararası bağlamda ilk kez temel ilke olarak ele alındığı bir bildiğe yayınlanmıştır. Bu bildiğe ile başlayan süreç, 1948 yılında 2. Çocuk Hakları Bildirgesi’nde alınan temel ilkelerle devam etmiştir (Merey ve Kuş, 2014).

Takip eden yıllarda daha güçlü bir koruma mekanizmasına duyulan ihtiyaca paralel olarak 1959 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’nda on maddelik Çocuk Hakları Beyannamesi kabul edilmiştir. Ancak, bu bildiğe, taraf olan devletlere yaptırım ya da bağlayıcılığı olmayan bir tür iyi niyet belgesi olarak uzun yıllar kalmıştır. 1979 yılında Birleşmiş Milletler Çocuk Yılı ilan edilmesiyle bu alandaki eksiklik de dile getirilmiş ve Polonya’nın öncülüğünde on yıl süren bir hazırlıkla bugünkü Çocuk Hakları Sözleşme’si, 20 Kasım 1989 tarihinde Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda onaylanmış ve 2 Eylül 1990’da uluslararası hukukta yürürlüğe girmiştir. Türkiye ise Sözleşme’yi 14 Eylül 1990’da imzalamış, 9 Aralık 1994’de 17, 29, 30. maddelerine Anayasa ve Lozan Antlaşması çerçevesince çekince koyarak Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde onaylamıştır. Sözleşme 27 Ocak 1995 tarih ve 22184 sayılı Resmî Gazete’de yayınlanarak 4058 sayılı yasa olarak yürürlüğe girmiştir (Sağlam ve Aral, 2016; Serdar, 2008; Ak-yüz, 2001; Müftü, 2001). Söz konusu belge hâlen ABD ve Somali dışında 191 devlet tarafından onaylanmıştır (Merey ve Kuş, 2014).

Buna göre yürürlükte olan Birleşmiş Milletlerin Çocuk Haklarına Dair Sözleşme, her biri ayrı bir hakkı özetleyen 54 maddeden oluşur. Haklar dört gruba ayrılmıştır: Hayatta kalma, korunma, gelişme ve katılma. Bunlar kısaca şöyle özetlenebilir (Dağ vd., 2015);

Birleşmiş Milletlerin Çocuk Haklarına Dair Sözleşme dört ana tema altında 54 maddeden oluşmaktadır.

Hayatta kalma hakkı: Çocuğun yaşam hakkını ve var olmak için gereken temel ihtiyaçlarını vurgular. Bunlar arasında beslenme, barınma, yeterli bir yaşam standardı ve sağlık hizmetlerine erişim yer almaktadır.

Gelişme hakkı: Çocukların tam potansiyellerine erişebilmeleri için neye ihtiyaç duyduklarını özetler; örneğin, eğitim, dinlenme, kültürel faaliyetler, bilgiye erişim, düşünce, vicdan ve din özgürlüğü gibi.

Korunma hakkı: Çocukların her türlü istismar, ihmal ve sömürüden korunmalarını gerektirir. Mülteci çocuklar için özel koruma, çalışan çocuklar için güvenceler, herhangi bir istismar veya sömürüye maruz kalmış çocukların korunması ve rehabilitasyonu gibi konuları ele almaktadır.

Katılım hakkı: Çocukların toplumlarında ve topluluklarda aktif bir rol oynayabilmeleri gerektiğini kabul eder.

Sözleşme’de yer alan bazı haklar, çocuklara tanınan diğer bütün hakların kullanılmasında ve devletlere yüklenen görevlerin yerine getirilmesinde göz önünde bulundurulacak temel ilkeler niteliğindedir (Aktürk, 2006; Akyüz, 2001). Bu ilkeler; ayrımcılığın önlenmesi, çocuğun yüksek yararı, yaşama ve gelişme hakkı ve çocuğun ifade hakkıdır. Sözleşmede, çocukların nitelikli bir yaşam düzeyine ulaşabilmeleri, kişiliklerini ve yeteneklerini en üst düzeyde geliştirebilmeleri için gerekli olan haklar belirlenmiş; öte yandan çocukların her türlü örselenmeden (sömürü, istismar) korunması için taraf devletlere sorumluluklar yüklenmiştir. Sözleşmenin en çarpıcı özelliklerinden biri de çocuklara demokratik süreçlere etkin biçimde katılma hakkını sağlamış olmasıdır (Sever, 2002). Sözleşme uluslararası hukuk açısından çocuklara yönelik tutum ve davranışlara ilişkin evrensel standartları düzenleyen ve bağlayıcı güce sahip hukuksal bir metindir. Bu durum sözleşmesinin ikinci maddesinde, taraf devletler Sözleşme’de yazılı olan hakları, kendi yetkileri altında bulunan her çocuğa, kendilerinin, ana babalarının veya yasal vasilerinin sahip oldukları ırk, renk, cinsiyet, dil; siyasal ya da başka düşünceler; ulusal, etnik ve sosyal köken; mülkiyet, sakatlık, doğuş ve diğer statüler nedeniyle hiçbir ayırım gözetmeksizin tanınır” ifadeleriyle kayıt altına almıştır.

Polat’a göre (1997) sözleşme başlangıç kısmı ele alındığında, sözleşmenin dayandığı esaslar şu şekilde tespit edilmiştir (Akt. Merey ve Kuş, 2014);

1. Dünyada özgürlük, barış ve adaletin temeli olan, bütün insanların doğuştan insan haysiyetine sahip olmaları ile eşitliğin ve hakların devredilmez niteliği.

2. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ile Uluslararası İnsan Hakları Sözleşmesinin herkesin hak ve özgürlüklerinden, özellikle ırk, renk, cinsiyet, dil ve din, siyasi ya da öteki inançlarla toplumsal ya da ulusal kökenler, zenginlik veya doğuştan ya da başka bir durumdan kaynaklanan ayrımlar dâhil hiçbir ayırım gözetmeksizin yararlanacağına dair temel ilkesi.
3. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinin bütün çocukların özel bakım ve yardıma hakkı olduğuna dair ilkesi.
4. Çocukların büyümeleri ve esenlikleri için doğal ortam olan ailenin, toplum içindeki işlerini tam olarak yerine getirebilmesi için gerekli yardım ve koruma görmesinin zorunluğu olduğu gerçeği.
5. Çocuğun kişiliğinin uyumlu bir biçimde gelişmesi için bir aile ortamında, mutluluk, sevgi ve anlayış havası içinde büyümesi ihtiyacı.
6. Çocuğun toplum içinde kişiliğine özgü bir yaşam sürebilmesi için hazırlanması, barış, saygınlık, hoşgörü, özgürlük, eşitlik ve dayanışma düşüncesi içinde yetiştirilme düşüncesi.
7. Çocuğa özel bir koruma sağlanması gereksinimini belirten, 1959 tarihinde kabul edilmiş olan çocuk hakları beyannamesi ile diğer uluslararası belgelerde yer alan ilkeler.

Çocuk Hakları Sözleşmesi'nde yer alan hakların üç önemli özelliği vardır. Bunlar evrensellik, bütünsellik ve karşılıklı bağımlılıktır. Haklar evrensel, yani her çocuk kendi haklarına sahiptir ve haklar ayırım yapılmaksızın tüm çocuklar içindir. Haklar, bütünseldir, yani bütün haklar eşit statüye sahiptir hiçbir hak diğerinden daha az ya da çok öneme sahip değildir. Hakların karşılıklı bağımlılık özelliği vardır, yani hakların yerine getirilmesi kısmen veya tamamen diğer hakların yerine getirilmesine bağlıdır (Friedmann, 2013; Akt. Kent Kükürtçü, 2019). Bu açıdan çocuk hakları tüm insanlığın çocuklara karşı sorumluluğu ve ödevidir. Bir toplumda çocuk haklarının kökleşmesi, beraberinde demokrasi kültürünün de gelişmesini getirmektedir. Çünkü çocuk, içinde bulunduğu şartlar ve yetişme ortamının bir yansıması olarak yetişkinlik dönemi geçirecektir. Bu bakımdan çocuk haklarının temel ilkeleri bağlamında yetiştirilen çocuklar, ileride de bu zihniyetle hareket edecekler ve dayanışma, hoşgörü, barış gibi ahlaki değer yargılarının toplumda yer edinmesini getirecektir (Serozan, 2017).

Çocuk hakları sözleşmesi insanlığın ortaya koyduğu evrensel ahlaki bir yasadır. Yetişkinlerin ortaya koyduğu bu ilkeler yine yetişkinler

tarafından ihlal edilebilmektedir. Bugün çocukların maruz kaldığı ihmâl, istismar, şiddet, çocuk işçiliği gibi pek çok sorun yetişkinler eliyle işlenmektedir. Bugünün yetişkinlerine ne ölçüde yararı olur bilinmez ancak geleceğin yetişkinlerine bugünden verilecek çocuk hakları eğitimi onlarda ahlaki bir bilincin oluşmasına kapı aralayacaktır.

Çocuk Hakları Eğitimi ve Ahlaki Özne İnşası

Bugün dünya uluslarının neredeyse tamamına yakınının imzaladığı bir belge olarak Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin hayata geçirilmesi eğitimin öncelikli hedeflerindedir. Adalet, eşitlik, özgürlük, hoşgörü, saygı gibi kavramlarla çerçevelenen "*haklar meselesi*" aynı şekilde felsefi bir derinliğe sahiptir. Tüm bunların tam olarak anlaşılması ve yaşam pratiğine dönüştürülmesi ise "*haklar meselesi*" ile eğitim arasında güçlü bir işbirliğini gerekli kılmaktadır. Çünkü genelde haklar özelde ise çocuk hakları meselesi temelde bir zihniyet meselesi ve sorunudur.

Eğitim bir yönüyle sosyalizasyon sürecidir. Bireyi toplumun norm, değer ve ilkeleri ile ahlak dışı gördüğü kural ve yasaları çerçevesinde sosyalleştirmektedir. Sosyal hayat ise ahlaki bir yükümlülük gerektirir. Johnson ve Johnson (2019)'a göre de ahlak doğası gereği sosyaldir. Başka bir ifadeyle insanın birlikte yaşayabilmesi için bir takım yazılı ya da yazısız kurallara ihtiyacı vardır. Ahlak da hem yazılı hem de yazısız kurallar olarak toplumsal yaşamı düzenler ve ona belli bir standart getirir.

Hak kavramı da sosyal hayatın içinde oluşan ahlaki bir olgudur. Günlük dilde adalet, hukuken birine ait olan, doğruluk, gerçeklik, iddiaya uygunluk ve yetki (TDK, 1998) anlamlarında kullanılan hak kavramı zengin bir içeriğe sahiptir. Bir kişiyi hak sahibi kılan yetkinin kaynağı ya bir sözleşme, ya hukuk kuralları ya da talebin ahlakiliğidir (Uygun, 2000). Başka bir ifadeyle iki kişi arasında imzalanan sözleşme kişiyi hak sahibi yapabilir. Bu durumda taraflardan biri bazı haklar elde ederken, diğeri de bir takım sorumluluklar üstlenir. Hukuk kuralları da kişiyi hak sahibi yapabilir. Kişiyi hak sahibi yapan bir başka kaynak ise davranışların ya da talebin doğruluğu, haklılığı düşüncesidir. Bu durumda ise talebin ahlaki meşruluğu söz konusu olmaktadır (Şenol, 2002). Ne var ki gerek sözleşme ve gerekse hukuk kurallarına uyma açısından insan tutum ve davranışlarına yön veren en güçlü unsur kişinin ahlaki algısı ve duruşu olacaktır. Zira ahlak içsel bir kontrol mekanizması olarak hukuk metinlerinden daha çok etkili olabilmektedir. Örneğin, hukuk kurallarına uyulmaması hâlinde dışarıdan birtakım yaptırımlarla karşılaşılması söz konusudur. Ne var ki bazı durumlarda kişiler cezaya razı olarak

hukuk normları kolaylıkla ihlal edebilmekteler. Karşılıksız çek senet vermeden cinayetlere kadar giden pek çok vakiada bu durumun yaşandığı bilinmektedir. Diğer taraftan hiçbir yazılı anlaşma olmaksızın sadece sözünde durmak adına yapılan bir davranış ise ahlaki boyutu örneklemektedir. Böylesi bir durumda kişiyi sözünde durmaya iten güç hukuki yaptırımlar değil içsel motivasyondur. Elbette eylemlerimize yön veren en güçlü kaynakta iradenin sahibi olan kişi ve onun ahlaki duruşudur.

Gündelik dilde sıkça kullandığımız bir kavram olarak ahlak kelimesinin etimolojik açıdan kökeni Arapça “hulk”, Yunanca “ethos” ve Latince “mos” kelimelerine dayandığı bilinmektedir. Arapça “hulk”, “huy, tabiat, karakter, adet, hâl ve hareket tarzı” gibi anlamlara gelmektedir. İngilizce’de ahlak kelimesinin karşılığı olarak kullanılan “ethic” (etik) kelimesinin kökeni ise Yunanca “ethos” dan gelmektedir. Yine İngilizce de ahlak kavramını ifade etmek üzere kullanılan “morality” kelimesi Latince “mos” kelimesinden türetilmiştir. Ortak özellikleri ise gelenek, görenek, huy ve alışkanlık anlamlarına gelmektedir (Aktan, 1999). Sözlük anlamıyla bakıldığında ise ahlak, “bir toplum içinde kişilerin uymak zorunda oldukları davranış biçimleri ve kuralları” ve “iyi nitelikler, güzel huylar” olarak iki farklı biçimiyle açıklanmaktadır (TDK, 1998). Ülken’e göre (2001) ahlak insanlığın kabul ettiği ve başka kesinlik ölçüleriyle ölçülemeyen hareketlerimize ait değerlerin toplamıdır. Kuçuradi ise (1994) kişiler arası ilişkilerde davranışlara ilişkin geçerli olan ya da olması istenen değer yargıları sistemi; Hançerlioğlu (1989) “belli bir toplumun, belli bir döneminde bireysel ve toplumsal davranış kurallarını belirleyen ve inceleyen bilim” Develioğlu’na göre (1986) “iyilik etmek ve fenalıktan sakınmak için takibi lazım gelen usül ve kaideleri öğreten ilim” olarak açıklamaktadırlar. Getirilen tanımların ortak özelliği ahlakın kişisel ve toplumsal olmak üzere iki yönü olduğudur. Kişisel olarak bir kimsenin iyi, güzel ve istedik niteliklerini ifade ederken toplumsal olarak belirlenmiş davranış standartları genel yasalardır.

Ahlak insanın insanlaşma sürecidir. Toplumsal yaşamda neyin iyi neyin kötü olduğu bilinmesine karşın insanların iyi, doğru, güzel ve yararlı olandan yana tavır takınmakta bir takım problemler yaşanır. Bu açıdan ahlaki tutum ve tavır alış kurgusal ya da mekanik bir düşünce ve anlayış olmaktan öte kökleri daha derinde içsel bir kabulleniş, bir ruh halidir. Bu yönüyle kişinin daha önceden belirlenen toplumsal kurallara edilgen bir şekilde uyumunu değil aksine bilinçli bir şekilde aktif tavır alışını sembolize eder ki buda güçlü bir ahlaki formasyonu gerekli kılar. Gazzali gibi İslam bilgin ve düşünürleri de ahlaki, insanın ruhuna yerleşen

bir beceri olduğunu ve onun sayesinde bireyin tutum ve davranışları, zihinsel zorlanma olmaksızın, kolaylıkla gerçekleştirdiğine vurgu yapar (Aydın, 2012).

Genel olarak ahlaki gelişim denildiğinde, çocukların belirli davranışları doğru ya da yanlış olarak değerlendirmelerine rehberlik eden ve kendi eylemlerini yöneltmelerini sağlayan ilkeleri kazanma süreci olarak açıklanmaktadır (Güngör Aytar, 2015). Ahlak gelişiminde amaç ise, bireyin toplumsal değer yargılarını öğrenerek içinde bulunduğu çevreye uyum sağlaması, aynı zamanda kendi değer yargıları ve ilkelerini oluşturmasıdır (Tuzcuoğlu, 2014). Bu çerçevede çocuk doğduğu andan itibaren çevresindekilerle etkileşimi başlar ve özellikle iki yaşından itibaren dil kullanımının artmasıyla toplumsal kurallar yani ahlaki ilkeler gelişip pekişmeye başlar (Özgün 2012). Özetle denilebilir ki ahlak gelişimi, bireyin içinde bulunduğu kültürel çevrenin kabul ettiği doğru ya da yanlış algısı ile genel ahlaki kurallara ilişkin şekillenen düşünce, tutum ve davranışlarında gerçekleşen değişimlerdir. Burada dikkat edilmesi gereken husus, birey her ne kadar toplumsal olan iyi ve kötüyü öğreniyor olsa da esas ve önemli olan kişinin kendi ahlaki değer yargılarını geliştirmesidir. Bu durum gelişim psikologlarının da ısrarla ve önemle vurguladığı bir nokta olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Senemoğlu'na (1997) göre ahlak gelişimi toplumun tüm değerlerini kayıtsız şartsız edilgin bir uyma değil, topluma etkin bir uyum sağlamak için kendi değerler sistemini geliştirme süreci olarak görülürken Selçuk (1997) daha öz bir ifadeyle bilinç geliştirme olarak ifade etmektedir. Benzer olarak Özden (2008) de ahlaki gelişimin birinci adımının toplumsal değer yargılarını edinerek içinde bulunduğu çevreye uyumu olduğunu söyledikten sonra ikinci adımının kişinin kendi ilke ve değer yargılarını oluşturması olduğuna dikkat çekmektedir. Davutoğlu ise (2017) gerçek ahlakın dışsal algı üzerine değil içsel uyum üzerine inşa edilebileceğini söylemektedir. İçsel olan ise bilinçli bir tercihi ve iradeyi beraberinde getirecektir ki bu da kişiyi aktif bir özne kılacaktır.

Ahlak eğitiminin tarihi insanlığın tarihi kadar kadim ve çok boyutlu bir çalışma sahasıdır. Öteden beri ahlaki bilinç geliştirme süreci din eğitimi, ahlak eğitimi, değer eğitimi, karakter eğitimi ya da vatandaşlık eğitimi gibi başlıklar altında kodlanmıştır. Benzer görüşte olan Kirschenbaum (1995) da ahlak eğitiminin bugüne kadar değer eğitimi, karakter eğitimi, vatandaşlık eğitimi, ahlak eğitimi olmak üzere dört önemli başlıkta ele alındığını vurgular (Akt. Akbaş, 2008). Adı her ne olursa olsun ahlaki bilinç oluşturma süreci antik yunan filozoflarının önerdiği öğretim yöntemleriyle gerçekleştirile gelmiştir. Aristo'ya göre bu süreç,

örnek alma, pratik yapma ve düşünme biçiminin eğitilmesiyle gerçekleşmektedir (Wren, 2019; Carr, 2019). Aristo'ya göre ahlaki erdemlerin öğrenilmesinde pratik ve alıştırmaların özel bir yeri vardır. Ona göre ahlaki düşünce ve davranışlar sürekli tekrarlar yoluyla öğrenilebilir. Başka bir ifadeyle adil, sorumlu, saygılı, hoşgörülü olmak gibi değerlerin edinimi tıpkı bir resmin yapılışını, bir müzik aletinin kullanımını ya da bir becerinin kazanımında olduğu gibi düzenli ve devamlı alıştırmaya ve pratiklerle öğrenilir (Carr, 2019). Genel olarak ahlak eğitiminde önerilen öğretim yöntemleri (Yeşil ve Aydın, 2007);

1. Gözlem yoluyla öğretim (model alma)
2. Ahlaki muhakeme
3. Değer açıklama
4. Değer analizidir.

Gözlem yoluyla öğretimde bireyin benimsediği bir karakteri kendisine örnek alması söz konusudur. Daha çok hissi ve taklide dayalı olduğu için derinliği ve kalıcılığı belirsizdir. Zira ilerleyen süreçte kişi, başka birisine de benzeme ihtiyacı ve isteğiyle de hareket edebilir. Kohlberg'in ileri sürdüğü ahlaki muhakeme yoluyla öğretim ise bir tür ahlaki akıl yürütme becerisi olarak da tanımlanabilir. Ahlaki ikilem içeren senaryolar karşısında bireylerin verecekleri tepkilerle onlarda ahlaki yargıların geliştirilmesi amaçlanmıştır. Yöntemin kurgusal olması ve uygulanmasında yaşanan kimi güçlükler önemli eksiklikleri olarak değerlendirilebilir. Değer açıklama ise bireyin sahip olduğu ahlaki değer yargılarının karakteristik özelliğinin ortaya konulması olarak izah edilebilir. Ahlaki değerlerin neler olduğuna ilişkin bir tür bilgilendirme ve tanıtım sürecini içerir. Değer analizi yaklaşımında ise ahlaki yargıların nedenleri ve nasılları üzerine duygularını katmadan akıl yürüterek anlama sürecini içermektedir.

Literatürde de ahlaki değerler eğitimi “değer geliştirici” ve “değer aktarıcı” olarak iki ana başlıkta toplanmaktadır. Ahlaki değerlerin aktarımını esas alan anlayış geleneksel yaklaşım olarak kabul edilirken geliştirmeye yönelik yaklaşımlarda bireyi merkeze almaları nedeniyle ilerici ya da çağdaş olarak tasnif edilmektedir. Ulusal literatürde “değer açıklama, ahlaki muhakeme ve değer analizi” yaklaşımları ahlaki değerlerin gelişimini esas alması nedeniyle çağdaş yöntemler olarak değerlendirilmekte ve önerilmektedir (Meydan, 2014). Ne var ki ahlaki muhakeme yaklaşımının bireylerin ahlaki gelişimine etkisi orta derecede olduğu araştırmalarla test edilmiş (Schlaefli, Rest ve Thomas, 1985)

ve bu nedenle de Amerika genelinde yaygınlık kazanmamıştır (Leming, 2019). Ayrıca ahlaki muhakeme ile ahlaklı eylem arasında da çok zayıf bir bağın olduğu araştırmalarla ortaya konan bir gerçektir (Blasi, 1980; Thoma, 1994; Akt, Narvaez, 2019). Benzer olarak değerleri açıklama yaklaşımına ilişkin araştırma bulgularının da ahlaki yargıların edinimi üzerinde olumlu etkisinin oldukça düşük olduğu bilinmektedir (Leming, 2019). Genellikle bilgi, emir, azar, övgü, ödül, ceza, uyarı, tavsiye gibi cümlelerden oluşan ve daha çok vaaz niteliği taşıyan söz konusu yöntemin okullarda terk edilmesi oldukça önemlidir. Diğer taraftan gözlem, açıklama, pekiştirme, pratik yapma yaklaşımlarının nostaljik ve modası geçmiş bir anlayışı yansıttığını da söylenmektedir. Hatta bunlar güçlü araştırma bulgularına dayanmadıkları gerekçesiyle günümüzün önde gelen ahlak ve karakter eğitimcileri tarafından da tercih ve tavsiye edilmemektedir (Berkowitz, 1995; Schaps, Schaeffer ve McDonnell, 2001; Akt. Leming, 2019). Bununda ötesinde bazı araştırmacılara göre de idealleri aşılamanın geleneksel yolları genellikle çok az yarar sağladığı hatta bazen de zarar verdiği de iddia edilmektedir (Hartshorne ve May, 1930; Akt. Leming, 2019). Çünkü değerlerin sürekli değiştiği, çeşitli rol modellerin boy gösterdiği, doğru ve yanlış hakkında çocukların sürekli değişik görüşlere maruz kaldığı çoğulcu (Arthur, 2019) ve dijital bir dönemde yaşıyoruz. Özellikle bilgisayar ve internet teknolojileriyle sadece çocukların değil tüm insanlığın hayatını istila eden sosyal medya, asırlardır kötü, yanlış ve çirkin olarak görülen ahlaki tutum ve davranışları like ya da retweet kültürüyle göklere çıkarmıştır (Narvaez, 2019). Like ve retweet yapmak paylaşılan bir içeriğe katkı sunmak, eklemeler ya da çıkarmalar yapmak olmadığı için kişiyi pasifize ederek uzun vadede nesneleştirme tehlikesini de barındırıyor.

Ahlak eğitimi bir davranış denetimi, katı bir disiplin, belirli egzersizler eğitimi de değildir. Bir eylem, cezadan kaçmak, ödül elde etmek, güçlü bir modele benzemek ya da üst rol ve statüye sahip kimseleri memnun etmek amacıyla değil kişinin ahlaki kabulleri nedeniyle gerçekleşmiş olması beklenir ve istenir (Watson, 2019). Geleneksel anlayışa göre aile, okul ve kültürel çevre, çocukların ahlaki gelişimlerini belirleyen en önemli unsur olarak görülmektedir. Ne var ki bu anlayış ahlak olgusunu çocuğun dışında gerçekleşen bir süreç olduğu tezine dayanmaktadır. Yetişkinlerin rol model alındığı, gruplara duygusal bağlılığın ölçü olduğu, ödül ve cezanın doğru ve etkin kullanımıyla ahlaki değerleri aşılama iddiasındadır. Her ne kadar uzun bir geçmişi ve halende savunucuları olmasına karşın çocuğu bilginin ve genel deneyimlerin aktif bir yorumcusu

olarak gören çağdaş öğrenme anlayışlarıyla taban tabana zıtlık oluşturur. (Nucci, 2019). Diğer taraftan bütün bunlar çocuğun ahlaki gelişimine yön vermede yardımcı olur. Fakat ilerde yetişkin bir insan olarak standartlarının gerçekten güvenilir olabilmesi için köklerinin korku ya da taklitten çok daha sağlam esaslara dayanması gerekir. Gerçekten ahlak sahibi bir şoför “Park Yapılmaz” işaretine boyun eğer; çünkü kanunların genel olarak doğru ve gerekli olduğuna inanmaktadır. Ahlak sahibi bir genç satış memuru, oyunu, patronu gibi olmak veya patronunun hoşuna gitmek istediği için değil kendi görüşüne, inanç ve değerlerine dayanarak verir (Montagu, 2005). Başka bir ifadeyle hareket kaynağımızın kendi ahlaki değer standartlarımızın olabilmesi için kendi düşünce ve mantık süzgecimizin işlevsel olmasını gerektirir. Buda kuşkusuz çocukluk döneminde atılacak doğru ve etkin bir ahlak eğitimi ile mümkündür.

1960’lardan beri ilerici öğretim yöntemleri işbirliği, problem çözme, empati, sosyal beceriler, çatışma çözme, tartışma, drama ve rol yapma gibi düşünmeye, ifade etmeye, yaşamaya ve empatik anlayışa dönük strateji ve yöntemlerle öğrenmenin daha etkili olacağı iddia edilmektedir (Arthur, 2019; Bacanlı, 1999). Temel bir ilke olarak söylemek gerekirse ahlak eğitiminde başarılı olunabilmesi için bireyin aktif olduğu, uygulama ağırlıklı, süreç temelli ve yaşantı merkezli yöntemler kullanılmalıdır. Tüm bunlar bireyi daha aktif bir zihinsel sürece zorlayarak bilişsel ve duyuşsal açıdan ikna olmalarını, benimseyerek kabul etmelerini getirecektir (Yeşil ve Aydın, 2007). Örneğin Kirschenbaum (1994) One Hundred Ways to Enhance Calues and Morality in Schools and Youth Settings adlı eserinde işbiliğine dayalı öğrenmenin ahlak eğitimi, değer eğitimi ve sosyalleşme üzerinde en önemli ve en güçlü etkiye sahip olduğu ifade edilmektedir. İşbirliği odaklı bir ortamda ahlaki yönelim öz saygıya, karşılıklı saygıya ve eşitliğe odaklanmaktadır (Deutsch, 1985; Akt. Johnson ve Johnson, 2019). Başkalarının bakış açılarını anlama çabası sürekli ve doğru biçimde sergilenir. Bunun sonucunda diğer üyelere karşı empati duygusu gelişir. Başkalarının bakış açılarını anlamak ruh sağlığının göstergesi iken ben merkezlilik psikolojik patolojinin belirtisi olabilir. İşbirliği odaklı durumlarda başkalarının bakış açısını doğru biçimde anlama kişinin başkalarının ihtiyaçlarına empati, şefkat ve destekle karşılık verme yeteneğini geliştirir (Johnson ve Johnson, 2019).

Sonuç

Ahlak eğitimi kadim zamanlardan beri öğrenme öğretme süreçleriyle ilgilenen herkesin önceliği olagelmıştır. Geleneksel ahlak eğitiminde dış

dünya aracılığıyla öğretilen ahlaki ilkeler vardır. Dışsal bir uyarıcı olması nedeniyle yalnızca bir anlayış, tutum ve davranışa yol açabilmektedir. Oysa ahlak eğitiminde asıl olan kişinin kendi ahlaki algısını bilinç, irade ve özne olarak sürekli inşa edebilmesidir. Bu yolla birey dış dünyada pasifize edilerek nesneleştirilen değil, dış dünya ile özne arasında özgün bir alışverişle gerçekleşen ve öznenin etken olduğu sağlam bir yapıya kavuşacaktır. Ahlaki bir özne kurgusal ve sonucu belli olan uygulamalarla değil, bireyin aktif olarak katıldığı, uygulama ağırlıklı ve yaşantı merkezli yöntemlere ihtiyaç vardır.

Çocuk hakları ve onun eğitimi kendine özgü ilke ve yasaları olan özel bir disiplin ya da öğrenme alanı değildir. Son yarım yüzyılda insan hakları, demokrasi ve demokratik değerlere olan ilgiye paralel olarak eğitim olgusu içinde vatandaşlık, demokrasi, insan hakları, karakter, değer, ahlak ya da barış eğitimi gibi kimi isimlerle dersler verildiği bilinmektedir. Çocuk hakları eğitimi de bu çerçevede ele alınacak alt bir öğrenme alanı olarak değerlendirilebilir. Daha özel bir konum belirlemek gerekirse; hak, özgürlük, sorumluluk, adalet, eşitlik gibi bireyin zihin ve duygu dünyasına hitap eden kavramların esasta ve özde ahlak meselesi olduğunu, buradan hareketle de insan hakları, demokrasi ve çocuk hakları kavramlarının özelde bir ahlak eğitimi meselesi olduğu tezi ileri sürülebilir. Bu çerçevede çocuk hakları eğitimi çocuk hakları sözleşmesi maddelerinin dikte ettirildiği bir öğrenme konusu da değildir. Evrensel anlamda eğitimin iyi insan yetiştirme misyonuna atfen söylemek gerekirse, temel vatandaşlık bilincine sahip, hak ve özgürlükleri ile görev ve sorumluluklarının farkında, ezeli ve ebedi ahlak ilkelerini benimsemiş ahlaki özneler yetiştirmeyi amaçlar. Çocuk haklarının öğrenilmesi geniş manada insan haklarının da öğrenilmesini beraberinde getirecektir. Söz konusu eğitim bireyin yararına olduğu kadar tüm insanlığa da barış, huzur ve mutluluk getirecektir.

Bilgisayar ve iletişim teknolojilerinde kat edilen mesafeye paralel olarak insanlar birbirleri ile zaman ve mekân sınırlaması olmaksızın etkileşim içindeler. Özellikle sosyal medya söz konusu etkileşimin boyutunu ve türünü değiştirmiş durumda. Anlık fotoğraf paylaşımı ile sohbet etmenin yanı sıra güçlü bir propaganda ve örgütlenme aracı olarak da kullanılabilmekte. Buda temel hak ve özgürlüklerin bilinmesi ile birlikte güçlü bir ahlaki duruşu da zorunlu kılmaktadır. Aydın'a (2012) göre de küreselleşme sonucu oluşan açık toplumda artık yasaklarla yönetilen bireylere değil; kendi kendini çekip çevirebilen bireylere ihtiyaç vardır. Konunun yasaklarla savuşturulmadığı bu şartlarda çözüm, kişilerin bilinç

düzeylerini yükseltmektir. Bireyi sanal ortamlara mahkûm etmeyecek kadar güçlü bir bilinç, disiplinli bir benlik oluşturmak için de, bireyleşme sürecini işletmek gerekmektedir. Kendi kararlarını alabilen, kendi aklıyla düşünebilen ahlaki öznenin ortaya çıkması için etkin bir hak ve ahlak eğitimine ihtiyaç olacaktır. Kendini gerçekleştiren birey, kendine saygı duyar. Kendine saygı duyan ve kendini önemseyen birey “başkalarını” da önemser ve saygı duyar. Kendine saygı duyan kimse kendisiyle de çevresiyle de barışık olur. Bu bireylerin oluşturduğu toplumda huzur ve barış boy atar.

Kaynakça

- Acarloğlu, A. (2019). “Cahiliye Arap Toplumunda Kız Çocuklarının Katli Meselesi: İslam Tarihi Perspektifinden Değerlendirme”. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 23(1), 441-460.
- Akay, A. S. (2004). İnsan Haklarının Tarihi Gelişimi 1919-1938. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara.
- Akbaş, O. (2008). “Değer Eğitimi Akımlarına Genel Bir Bakış”. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 6(16), 9-27.
- Aktan, C. C. (1999). Ahlak ve Ahlak Felsefesi. İstanbul: ARI Düşünce ve Toplumsal Gelişim Derneği Yayınları.
- Aktürk, S. (2006). Avrupa Birliği Sürecinde Türkiye’de Çocuk Hakları ve Güvenliği. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hatay.
- Akyüz, E. (2000). *Ulusal ve Uluslararası Hukukta Çocuğun Haklarının ve Güvenliğinin Korunması*. Ankara: Millî Eğitim Basımevi.
- Akyüz, E. (2001). “Çocuk Hakları Sözleşmesinin Temel İlkeleri Işığında Çocuğun Eğitim Hakkı”. *Millî Eğitim Dergisi*, 151(1), 3-24.
- Albayrak, A. (2011). Çocuğun Saygı Hakkına Varoluşsal Ve Psikolojik Bakış. *I. Türkiye Çocuk Hakları Kongresi Yetişkin Bildirileri Kitabı 1*, İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları.
- Alver, F. (2004). “Neil Postman’in Çocukluğun Yok Oluş Sürecinde İletişim Teknolojisi Eleştirisinin Eleştirisi”. *İletişim Araştırmaları*, 2(2), 129-141.
- Arı, B., & Karatepe, E. (2010). “Dede Korkut Hikâyelerinde Kadın ve Çocuk Eğitimi”. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(14), 275-284.
- Arthur, J. (2019). İngiltere ve ABD’de Karakter Eğitimine İlişkin Geleneksel Yaklaşımlar. *Ahlak ve Karakter Eğitimi El Kitabı (Edit. Nucci, L.P ve Narvaez, D)*, İstanbul: EDAM Yayınları.
- Atılğan, A. & Atılğan, Ü. E. (2009). *Çocuk Hakları Paradigması ve Çocuk Ceza Yargılamasına Hakim Olan İlkeler Açısından Türkiye’deki Düzenleme ve Uygulamaların Değerlendirilmesi*. İnsan Hakları Ortak Platformu, Kapasite Geliştirme Derneği, Ankara: Mattek Matbaacılık.
- Aydemir, H. (2018). “Çocuk” Sözcüğünün Etimolojisi Üzerine”. *Rumeli DE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*. Ekim, 1-18.
- Aydın, M. Ş. (2012). “Ahlakın Öznesi Olarak Birey”. *Diyanet Aylık Dergi*, 257, 27-30.
- Bacanlı, H. (1999). *Duyuşsal Davranış Eğitimi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

- Carr, D. (2001). "Moral and Personel Identity". *International Journal of Education and Religion*, 2(1), 79-97.
- Carr, D. (2019). Erdem Kazandırma Yolu Olarak Karakter Eğitimi. *Ahlak ve Karakter Eğitimi El Kitabı (Edit. Nucci, L.P ve Narvaez, D)*, İstanbul: EDAM Yayınları.
- Çelik, C. (2005). Çocuk kavramı ve medeni hukuk açısından çocuk haklarının tarihi gelişimi. *E-Akademi, Hukuk, Ekonomi ve Siyasal Bilimler Aylık İnternet Dergisi*, 36.
- Dağ, H., Doğan, M., Sazak, S., Kaçar, A., Yılmaz, B., Doğan, A., & ARICA, V. (2015). "Çocuk Haklarına Güncel Yaklaşım". *Çukurova Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 40(1), 1-5.
- Davutoğlu, A. (2017). *Duruş Gençlerle Yüz Yüze*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Develioğlu, F. (1986). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Ankara: Aydın Kitabevi.
- Doğan, İ. (2000). *Akıllı Küçük: Çocuk Kültürü ve Çocuk Hakları Üzerine Sosyo-Kültürel Bir İnceleme*. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Elkind, D. (1999). *Çocuk ve Toplum Gelişim ve Eğitim Üzerine Denemeler. (D. Öngen, çev.)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları No: 3.
- Emiroğlu, S. (2012). "Kutadgu Bilig'de Çocuk Eğitimi". *Turkish Studies*. 7(1), 1027-1041.
- Franklin, B. (1993). *Çocuk Hakları*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Gander, M. J. & Gandiner, H.W. (2010). *Çocuk ve Ergen Gelişimi. (H. N. Çelen, A. Dönmez, çev.)*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Genç, Ö. (2016). "Çocukların Orta Çağ Avrupa'sındaki Yeri". *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 241-261.
- Güngör Aytar, F. A. (2015). *Ahlaki (Törel) Gelişim. Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi (Edt. A. Ulusoy)*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Hançerlioğlu, O. (1989). *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Heywood, C. (2003). *Baba Bana Top At! Batı'da Çocukluğun Tarihi. (E. Hoşsucu, çev.)*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- İnan, A.N. (1968). "Çocuk Hakları Beyannamesi İlkelerinin Türk Hukuk Sistemine Etkisi". *Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1, 201-219.
- Johnson, D.W. & Johnson, R.T. (2019). Sosyal Karşılıklı Bağımlılık Ahlakı Karakter ve Ahlak Eğitimi, *Ahlak ve Karakter Eğitimi El Kitabı (Edit. Nucci, L.P ve Narvaez, D)*, İstanbul: EDAM Yayınları.
- Karadoğan, U. C. (2019). "Çocuk ve Çocukluk" Kavramının Tarihsel Süreçte Değerlendirilmesi". *Çocuk ve Medeniyet Dergisi*, 4(7).195-226.
- Kent Kükürtçü, S. (2019). Çocuk Hakları ve Demokrasi Eğitiminin Çocukların Demokratik Davranışlarına Etkisi. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Kılbaş, Ş. (2000). "Çocuğun Dinlenme, Boş Zamanını Değerlendirme, Oyna, Kültürel Ve Sanatsal Etkinliklere Katılma Hakkı". *Mülkiye Dergisi*, 23(222), 181-194.
- Kuçuradi, İ. (1994). *Uludağ Konuşmaları Özgürlük, Ahlak Kültür Kavramları*. Ankara: Meteksan.
- Leming, J. S. (2019). Ahlak ve Karakter Eğitiminde Araştırma ve Uygulama: Esnek Şekilde Eşleştirilmiş Olgular, *Ahlak ve Karakter Eğitimi El Kitabı (Edit. Nucci, L.P ve Narvaez, D)*, İstanbul: EDAM Yayınları.
- Merey, Z. ve Kuş, Z. (2014). Demokratik Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi. Farklı Yönleriyle Değerler Eğitimi (Edt. R. Turan ve K. Ulusoy). Ankara: Pegem Akademi.

VII. OTURUM

- Meydan, H. (2014). "Okulda Değerler Eğitiminin Yeri ve Değerler Eğitimi Yaklaşımları Üzerine Bir Değerlendirme". BEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1(1), 93-108.
- Montagu, A. (2005). *Çocuklarınıza Ahlaki Değerleri Nasıl Kazandırabilirsiniz? (Çev. Remzi Öncül)*. İstanbul: MEB Yayınları.
- Narvaez, D. (2019). İnsani ve Ahlaki Gelişim: Erdem Gelişimine Bilişsel ve Nörobiyolojik Bakışlar. *Ahlak ve Karakter Eğitimi El Kitabı (Edit. Nucci, L.P ve Narvaez, D)*, İstanbul: EDAM Yayınları.
- Nucci, L.P. (2019). Sosyal Bilişsel Alan Teorisi ve Ahlak Eğitimi. *Ahlak ve Karakter Eğitimi El Kitabı (Edit. Nucci, L.P ve Narvaez, D)*, İstanbul: EDAM Yayınları.
- Ögel, B. (1979). *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*. Ankara: Kömen Yayınları.
- Özden, Y. (2008). *Öğrenme ve Öğretme*. Ankara: Pegem Akademi.
- Özgün, Ö. (2012). Ahlak Gelişimi. *Erken Çocukluk Döneminde Gelişim (Edt. E. Deniz)*. Ankara: Maya Akademi.
- Pelendecioglu, B. & Bulut, S. (2009). "Çocuğa Yönelik Aile İçi Fiziksel İstismar". Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 9(1),49-62.
- Polat, O. (2001). *Çocuk ve Şiddet*. İstanbul: Der Yayınları.
- Schlaefli, A., Rest, J. R., & Thoma, S. J. (1985). "Does Moral Education Improve Moral Judgment? A Meta-Analysis of Intervention Studies Using the Defining Issues Test". *Review of Educational Research*, 55(3), 319-352.
- Selçuk, Z. (1997). *Eğitim Psikolojisi*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Senemoğlu, N. (1997). *Gelişim Öğrenme ve Öğretim Kuramdan Uygulamaya*. Ankara: Ertem Matbaacılık.
- Serozan, R. (2017). *Çocuk Hukuku*. İstanbul: Vedat Yayıncılık.
- Sever, S. (2002). "Çocuk Kitaplarına Yansıtılan Şiddet (Millî Eğitim Temel Yasası ve Çocuk Haklarına Dair Sözleşme Bağlamında Bir Değerlendirme)". *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 36(1-2), 25-37.
- Şirin, M. R. (2019). "Değişen Çocuk ve Çocukluk (Biraz Tarih ve Felsefe Biraz Sosyoloji ve Çocukluk Sosyolojisi)". *Çocuk ve Medeniyet Dergisi*, 4(7), 5-39.
- TDK. (1998). *Türkçe Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tuzcuoğlu, S. (2014). Kişilik Gelişimi. *Eğitim Psikolojisi (Gelişim ve Öğrenme) (Edt. B. Aydın)*, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Uygun, O. (2000). *İnsan Hakları Kuramı*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Ülken, H. Z. (2001). *Ahlak*. İstanbul: Ülken Yayınları.
- Watson, M. (2019). Gelişimsel Disiplin ve Ahlak Eğitimi. *Ahlak ve Karakter Eğitimi El Kitabı (Edit. Nucci, L.P ve Narvaez, D)*, İstanbul: EDAM Yayınları.
- Wren, T. (2019). Felsefi Kökenler. *Ahlak ve Karakter Eğitimi El Kitabı (Edit. Nucci, L.P ve Narvaez, D)*, İstanbul: EDAM Yayınları.
- Yeşil, R., & Aydın, D. (2007). "Demokratik Değerlerin Eğitiminde Yöntem ve Zamanlama". *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11 (2), 65-84
- Yörükoğlu, A. (1992). *Değişen Toplumda Aile ve Çocuk*. İstanbul: Özgür Yayınları.

OTURUM BAŞKANI– Evet, Metin hocama çok teşekkür ediyorum.

O kadar da güzel anlatıyor ki böyle bir uyarıda bulunmak bile bana mahcubiyet verir ama bir söz var ya, güneş çarığı, çarık ayağı sıkarmış. Bize baştan sıkı bir şekilde aman hocam bir sonraki oturuma sarkmayın dedikleri için mecburen bizim de görevimiz burada zaman ayarlamak. Zaman ayarı yaparken zamandan da çalmayalım. Çok teşekkür ediyorum Metin Bey bu güzel sunumunuz için.

Hemen vakit kaybetmeden ikinci sunumumuzu değerli hocamız Doç. Dr. Zeynep Özcan sunacaktır: “Merhametli Çocuk Yetiştirmenin Psikolojik Temelleri”.

Hocamız Karabük Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi aynı zamanda. Buyurun.

Doç. Dr. ZEYNEP ÖZCAN (Karabük Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi)– Teşekkür ediyorum hocam.

Sunumuma başlamadan önce sizi, değerli katılımcı hocalarımı, bizi dinleyen herkesi ve bu organizasyonda emeği geçen herkesi selamlıyorum ve teşekkür ediyorum.

MERHAMETLİ ÇOCUK YETİŞTİRMENİN PSİKOLOJİK TEMELLERİ

Zeynep ÖZCAN*

Öz

Tüm varlık, var oluşunu merhamete borçluymken zamanla bu duygunun insanlığın “yitik mirası” hâline gelmesi, hayatı her alanda yaşanılmaz hale getirmiştir. Nitekim gerek sanal âlemdede gerekse günlük hayatta gün geçmiyor ki şiddet, öfke ve zorbalık içeren merhametsizlik temelli haberlere ve olaylara tanıklık edilmesin. Artık insanlar tarafından sıradan kabul edilen bu durum, insanlığın her geçen gün biraz daha kötüye gittiğinin en bariz göstergeleri olmuştur. Bu gidişatın durdurulmasının ve hayatın yeniden yaşanılır hale gelebilmesinin ise ancak yaratılıştaki öze dönmeye mümkün olacağı aşikârdır. Bu özü en saf hâliyle bünyesinde taşıyanlar elbette ki çocuklardır. Büyüyüp birer yetişkin olduklarında insanlarla ve evrenle ilişkilerinin olumlu devam etmesi, bu özün korunması ve geliştirilerek diğer ilişkilere yansıtılmasıyla mümkündür. Bu noktada aile kavramı anahtar bir kavram olarak dikkatleri üzerine çeker. Nitekim, bilim insanlarının da üzerinde ittifak ettikleri üzere fitri bir duygu olan merhametin açığa çıkartılıp geliştirilmesi, ebeveyn tutumlarıyla yakından ilişkilidir. Özellikle yaşamın ilk yıllarında anne ya da temel bakıcıyla girilen ilişkinin niteliği, bireyin Yaraticısına ilişkin tabıyyüleri de dâhil olmak üzere tüm tutum ve davranışları belirleyici bir etkiye sahiptir. Bu bağlamda araştırmanın amacı, fitri olarak olumlu duygularla dünyaya gelen çocukların bu potansiyellerini açığa çıkarmada bilhassa yaşamın ilk yıllarındaki ilişki biçimlerine dikkat çekerek, farklı psikolojik yaklaşımlar çerçevesinde işleyen süreçleri ele almaktır. Nitel bir yaklaşımla ele alınan araştırmanın verileri

* Doç. Dr., Karabük Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

dokümantasyon tekniği ile elde edilmiş olup, veriler içerik analizine tabi tutularak yorumlanmıştır.

Merhamet Nedir?

Merhamet, Arapça kökenli bir kelime olup, rahmân, rahîm ve rahmet kelimeleriyle aynı kökten gelmektedir (r-h-m رَحْم).¹ Sözlükte: “Bir kimsenin veya bir başka canlının karşılaştığı kötü durumdan dolayı duyulan üzüntü ve acıma” şeklinde karşılık bulan merhamet,² Elmalılı Hamdi Yazır tarafından “acıyı ortadan kaldırmak” ve “onun yerine sevinci ve hayrı koymaya yönelik bir iyilik duygusu” şeklinde tanımlanmaktadır.³ Elmalılı Hamdi Yazır yaptığı bu tanımla, merhametin hem insanı hayra yönelten motivasyonel yönüne vurgu yapmış, hem de kuru bir acıma duygusuyla arasındaki farka işaret etmiştir. Anlam itibarıyla dinî ve manevi temelli bir kavram olan merhamete dinî referanslar ışığında bakıldığında, başta İslam olmak üzere tüm ilahî dinlerin bu duygunun kaynağını Allah’a dayandırdığı görülmektedir. Nitekim dinî öğretiye göre merhamet aslında soyut olan yüce Yaraticının kendini evrende somut bir şekilde ifade etme biçimidir. Daha farklı bir ifadeyle merhamet, Allah’a atfedilen ilahî bir nitelik olarak varoluşu bahşetmenin ontolojik bir gerçekliğidir. Dolayısıyla eğer Allah’ın rahmeti olmasaydı, hiçbir varlığın var olma ya da varlığını sürdürme imkânı olmayacaktı.⁴ İnsan-insan ilişkisi bağlamında düşünüldüğünde ise insanlar arasındaki duygu birliğinin en önemli amillerinden biri kabul edilen bu duygunun, muhtaç ve çaresiz insanların sıkıntılarını gidermek üzere Allah’ın insanların ruhuna yerleştirdiği bir “iyilik aracı” olarak kabul edildiği görülmektedir.⁵

¹ Raşit Küçük, “İslam Kültüründe Sevgi İçin Kullanılan Kavramlar (Muhabbet, Meveddet, Rahmet ve Merhamet)”, *Hz. Peygamber, Sevgi ve Merhamet* (Ankara: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 2017), 27-28.

² TDK, “Merhamet”, 3 Mart 2019, <https://sozluk.gov.tr/>.

³ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dîni Kur’an Dili* (İstanbul: Azim Yayınevi, 2007), I: 72-73.

⁴ Muhyiddin İbnü’l-Arabî, *Fütûbât-ı Mekkiyye, Rahmâni Nefes*, trc. Ekrem Demirli, 2. Baskı (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2015), 24, 25, 40; William C. Chittick, *Varolmanın Boyutları, Tasavvuf ve Vacibu’l Vücut Üstüne Yazılar*, trc. Turan Koç, 7. Baskı (İstanbul: İnsan Yayınları 2019), 27, 202; Şaban Ali Düzgün, “The Nature of Mercy/Rahma and its Manifestations in the Quran”, *Kader* 15/3 (2017): 566; Yazır, *Hak Dîni Kur’an Dili*, 32-35.

⁵ Hüseyin Karaman, “İslâm Ahlâkında Temel Erdemler”, *İslam Ahlak Esasları ve Felsefesi*, ed. Müfit Selim Saruhan (Ankara: Grafiker Yayınları, 2013), 212.

Dinî, felsefi ve ahlaki bakışa göre, insan, hem olumlu hem de olumsuz duygularla donatılmış bir canlıdır. Kendisinden istenen şey ise olumlu duyguları geliştirirken, olumsuz duyguları kontrol altına almayı başarabilmesidir. Dünyada yaşanan tüm olumsuzlukların, insanın yıkıcı duygularını kontrol altına alamamasının bir sonucu olarak yaşandığı düşünülürse, bunu başarmanın insanlığın geleceği için ne anlama geldiği daha iyi anlaşılabilir.⁶ Kaldı ki zaten insanın insani gelişimini başka şekilde tamamlayabileceğini düşünmek de zordur. Bu nedenle merhametin özellikle psikoloji biliminde ifade ettiği anlam üzerinde durmak, olumlu duygularla insani gelişim arasındaki ilişkiyi anlamak açısından faydalı olacaktır.

Psikolojide Merhamet

Psikolojik bakış, insanın var olduğu günden buyana sahip olduğu geniş duygu yelpazesinden bir parça olarak kabul ettiği merhameti, duygusal, bilişsel ve motivasyonel olmak üzere üç farklı boyuta sahip kompleks bir yapı olarak ele almaktadır.⁷ Çünkü bu bakışa göre merhamet, karşı tarafa seni hissediyorum, seni anlıyorum ve sana yardım etmek istiyorum gibi çok yönlü mesajlar vermektedir.⁸ Merhamet odaklı terapinin mimarı olan Gilbert, merhameti, bireyin kendisine ve başkalarına karşı yardımsever, kibar, anlayışlı ve destekleyici olması için duygu, güdü ve yetilerle bağlantılı bir tutum olarak görmektedir. Ona göre merhamet, bireyin kendi acısı ve diğerlerinin acıları karşısında bir duyarlılığa sahip olması ve bu acıyı anlama, hafifletme veya engelleme

⁶ Muhammed Kutub, *İnsan Psikolojisi Üzerine Etüdler*, 14. Baskı (İstanbul: İşaret Yayınları, 1992), 48-59; Osman Türer, “Rahman İsminin Varlık ve İnsandaki Tecellisi: Şefkat ve Merhamet”, *Hz. Peygamber ve Merhamet Eğitimi* (Ankara: DİB Yayınları, 2011), 49; Meister Eckhart, *Ben, Meister Eckhart, Tanrı'nın Kendisinden Hiçbir Şeyi Saklamadığı Adam*, der. David O'Neal, trc. Aslı Özer (İstanbul: Klan Yayınları, 2003), 114.

⁷ Tanımlar için bkz: Ondördüncü Dalai Lama, *Mükemmel Olmayan bir Dünya İçin Sonsuz Merhamet*, trc. Emre Boyacıoğlu (İstanbul: Ganj Yayıncılık, 2011), 268; Christopher K. Germer - Ronald D. Siegel, *Wisdom and Compassion in Psychotherapy: Deepening Mindfulness in Clinical Practice* (New York: NY: Guilford, 2012), 12; Jennifer L. Goetz v.dğr., “Compassion: an Evolutionary Analysis and Empirical Review”, *Psychological Bulletin* 136/3 (2010): 351; Paul Gilbert, “The Origins and Nature of Compassion Focused Therapy”, *British Journal of Clinical Psychology* 53 (2014): 19-28; Barbara L. Vivino v.dğr., “Compassion in Psychotherapy: The Perspective of Therapists Nominated as Compassionate”, *Psychotherapy Research* 19/2 (2009): 157.

⁸ Germer - Siegel, *Wisdom and Compassion in Psychotherapy*, 12.

konusunda bilişsel ve davranışsal olarak çaba göstermesidir.⁹ Bu tanımları aynı perspektifle daha farklı bir şekilde ifade etmek gerekirse merhamet, kişisel ya da çevresel olsun, ortaya çıkan acı verici durumlar karşısında hissedilen acının kalbi titretmesi sonucu, bu acıyı ve acıya sebep olan durumları ortadan kaldırmaya yönelik gösterilen çaba şeklinde tanımlamak mümkündür.¹⁰

Bir terapinin odağına oturtulacak kadar önemli görülmeyle başlayan merhametin psikoloji alanında yıldızının parlaması, özellikle son 15-20 yıla dayanmaktadır. Nitekim 2000'li yılların başında gerçekleştirilen bir dizi toplantıda bilim insanları ile bazı din adamları bir araya gelerek insanın bünyesinde bulunan merhamet gibi olumlu duyguları geliştirmenin önemini masaya yatırmışlardır. Sonuç olarak insanlığın şiddetten, saldırganlıktan ve bağımlılıktan uzak, sağlıklı bir hayat yaşayabilmesi için merhamet başta olmak üzere tüm olumlu duyguları geliştirmenin önemi üzerinde fikir birliğine varılmış ve bu konuda neler yapılabileceği hakkında kararlar alınmıştır. Örneğin bilimsel çalışmaların sonuçlarının özellikle eğitim ve sağlık alanlarında uygulanması kararlaştırılarak merhamet eğitimi programlarının planlanmasına başlanmıştır.¹¹

Merhametin, psikoloji kuramları içerisinde doğrudan değil de dolaylı bir şekilde yer aldığı dikkat çekmektedir. Psikolojik yaklaşımda duyguya yönelik negatif bakışın uzun bir süre bu disiplini etkisi altına almış olması, bu tür konuların hem geç hem de doğrudan ele alınmasını engelleyen bir faktör olarak kabul edilmektedir. Ancak psikologların insanı anlamaya yönelik daha bütüncül bir bakışa sahip olamadıkları için kendilerini eleştirmeleri, özellikle merhamet gibi insani gelişim açısından son derece önemli olumlu duyguları yeniden ele alma veya üzerinde daha fazla yoğunlaşma gibi bir sonucu beraberinde getirmiştir.¹² Bu

⁹ Paul Gilbert, "Introduction and Outline", *Compassion, Conceptualisations, Research and Use in Psychotherapys*, ed. Paul Gilbert, (Canada: Routledge, 2005), 1-5; Gilbert, "The Origins and Nature of Compassion Focused Therapy", 19.

¹⁰ Zeynep Özcan, *Merhamet Psikolojisi, Zihinsel İmgeler Işığında Merhamet*, (Ankara, Sonçağ Yayınları, 2019), 47.

¹¹ Jenny Gu v.dğr., "An Empirical Examination of the Factor Structure of Compassion", *PLoS ONE* 12/2 (2017): 2-3; Gilbert, "The Origins and Nature of Compassion Focused Therapy", 6-41.

¹² Salman Akhtar, "Forgiveness: Origins, Dynamics, Psychopathology, and Technical Relevance", *The Psychoanalytic Quarterly* 71/2 (2002): 176. Aura Glaser, "A Call to Compassion- Bringing Buddhist Practices of the Heart into the Sou of Psychology", *The Crazy Wisdom Community Journal* (May-August 2005): 10, erişim: 4 Haziran 2019. <https://static1.squarespace.com/static/526e8724e4b06485ddc46b03/t/53b6edc4b07ea97842930c/1404497356556/Call+to+Compassion+05.pdf>,

bağlamda, dolaylı da olsa konuya ilişkin yapılan açıklamaların özellikle bu duygunun kaynağı, ortaya çıkıp gelişme imkânı ve insan ilişkileri açısından önemi üzerinde yoğunlaştığı ve benimsenen yaklaşımlar çerçevesinde bilimsel bir temele oturtulmaya çalışıldığı görülmektedir.

Çocuktaki Merhamet Duygusunun Kaynağı ve Gelişimine Psikolojik Bakış

Çocuktaki merhamet duygusunun kökenine dair ilgili literatüre hâkim olan genel kabul, bu duygunun fitri olduğu ve içinde bulunulan şartlara bağlı olarak öğrenilip geliştirilebileceği yönündedir.¹³ Aslında bu durumun sadece merhamet için değil din de dâhil olmak üzere tüm duygu potansiyelleri için geçerli olduğunu hatırlatmak gerekir. Nitekim fitri olarak bir takım potansiyel kabiliyetlerle dünyaya gelen insanın, her ne kadar başlangıçta birçoğunu kullanmakta aciz olsa da bir dizi gelişim süreci içine girdikten sonra bu kabiliyetlerini faaliyet hâline dönüştürmesi ve özgün bir kişilik dokusu oluşturması söz konusudur.¹⁴ Yaklaşımları ve bu yaklaşımlar çerçevesinde ortaya koyduğu kuramlarla psikoloji biliminin bu gelişim sürecini biyo-psiko-sosyal yönden irdeleyerek anlamaya ve detaylandırmaya çalıştığı görülmektedir. Bu konuda en çok ön plana çıkan psikolojik yaklaşımlar; biyolojik yaklaşım, bilişsel yaklaşım, hümanist yaklaşım, psikanalitik yaklaşım ve davranışçı yaklaşımıdır. Her bir yaklaşımın, ilgili kuramlar çerçevesinde merhametin kökeni, ortaya çıkartılıp geliştirilmesi ve diğer ilişkilere yansıtılması konusunda farklı izahatları vardır. Örneğin biyolojik yaklaşımda merhametin kökenleri ayna nöronlarla ilişkilendirilerek bu duygunun ortaya çıkışı biyolojik yapıya dayandırılmıştır. Zira bilindiği üzere biyolojik yaklaşımda bütün psikolojik olayların, beynin ve sinir sisteminin faaliyetlerine bir şekilde karşılık geldiği düşünülür.¹⁵ Dolayısıyla insana ilişkin tepkileri

Zeynep Özcan, “Hayatı Merhametle Yaşamak”, erişim: 18 Mayıs 2020, <https://www.youtube.com/watch?v=wSr4ul0Xbg0>.

¹³ Vivino v.dğr., “Compassion in Psychotherapy: The Perspective of Therapists Nominated as Compassionate”, 162-163; Akdeniz, *Farklı Merhamet Düzeylerine Sahip Üniversite Öğrencilerinde Depresyon, Anksiyete, Stres ve Duygusal Zekânın İncelenmesi*, 46; İsa Yücel İşgör, “Üniversite Öğrencilerinde Bağlanma Stilleri ve Akademik Başarının Merhamet Üzerindeki Yordayıcı Etkisi”, *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 19/1 (2017): 84.

¹⁴ Yurdagül Mehmetoğlu, *Okul Öncesi Çocuklarda Dinî Duygunun Gelişimi ve Eğitimi* (Ankara: TDV Yayınları, 2005), 22.

¹⁵ Rita L. Atkinson v.dğr. *Psikolojiye Giriş*, trc. Yavuz Alogan, 6. Baskı (İstanbul: Arkadaş Yayınları, 2010), 11.

bedenin, özellikle de beynin ve sinir sisteminin içinde oluşan elektriksel ve kimyasal olaylarla ilişkilendiren bu yaklaşıma göre insanın biyolojik yapısı, merhamet duygusunun ortaya çıkması için uygun bir zemine sahiptir. Nitekim insan beynindeki ayna nöronların işlevi sayesinde diğer insanların hislerine duygusal olarak ortak olabilmek mümkündür. Ötekinin duygu, düşünce ve hareketlerini sanki kendi içinden geçercesine hissetmeye yol açan ayna nöronlar, ânı paylaşma duygusu yarattığı için “empatik rezonans” adı verilen bir yakınlaşma ve bağlantı hâli oluşturmaktadır. İç gözü yeteneğini geliştiren bu durum, karşıdakinin ne hissettiğini veya ne yapmak istediğini anlayarak ona uygun tepkiler vermeyi mümkün hâle getirmektedir. Duyguların bulaşıcı olmasını da açıklayan bu yapı, ayna nöronların çoğu zaman insanın kendi farkındalığı dışında çalıştığına da bir göstergesi olarak kabul edilebilir.¹⁶ İnsanların diğer canlılardan farklı olarak başkalarının zihinlerinde olup bitene yönelik çıkarımlarda bulunma yeteneğinin de bu yapıyla ilişkili olduğunu söylemek yanlış olmasa gerektir.¹⁷ Nitekim “zihin teorisi” bağlamında ele alınan bu yetenek, başka bir zihin içinde olup bitenleri, bedene ve dışarıya yansıyan işaretlerden tahmin etmeyi kolaylaştırmaktadır. İnsanın kendi zihinsel ve duygusal kodlarından hareketle başkalarının zihinsel durumlarına yönelik çıkarımlarda bulunma yeteneğinin özellikle çocuklarda daha isabetli çalıştığına, geç erişkinlik dönemlerinde ise bu yeteneğin gelişmeye devam ettiğine dair kuvvetli kanaatler mevcuttur.¹⁸ Entelektüel anlamda bireyin kendisini karşıdakinin yerine koymayı esas alan bu empatik süreç, merhametin özü olarak kabul edilmektedir.¹⁹ Nitekim Sayar’a göre gerçek empati, ötekinin ızdırabına dikkat kesilmekle

¹⁶ Giuseppe di Pellegrino v.dğr., “Understanding Motor Events: a Neurophysiological Study”, *Experimental Brain Research* 91 (1992), 179; Daniel Goleman, *Sosyal Zekâ, İnsan İlişkilerinin Yeni Bilimi*, trc. Osman Çetin Deniztekin, 8. Baskı (İstanbul: Varlık Yayınları, 2019), 54-57. Kemal Sayar, “Merhamet: Kalbin En Güzel Mevsimi”, *Merhamet Devrimi, Merhamet Dünyamızı Nasıl Aydınlatabilir?*, ed. İslâm Dalp ve dğr. 3. Baskı (İstanbul: Timaş Yayınları, 2016), 307, 458; Kürşat Altınbaş v.dğr., “Empatinin Biyolojik Yönleri - Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar”, *Current Approaches in Psychiatry* 2/1 (2010), 19-21.

¹⁷ Michael Arbib, “The Mirror System Hypothesis. Linking Language to Theory of Mind”, erişim: 3 Ekim 2020, <https://web.archive.org/web/20090329093003/http://www.interdisciplines.org/coevolution/papers/11>.

¹⁸ Sinan Canan, *İFA, İnsanın Fabrika Ayarları, II. Kitap İlişkiler ve Stres*, 3. Baskı (İstanbul: Tutukitap Nefes Yayıncılık, 2020), 63-65.

¹⁹ Doğan Cüceloğlu, “İnsan İlişkilerinde Dinlemek Konuşmaktan Daha Önemli”, *Bilim ve Teknik Dergisi* 4 (1993), 343; Abdurrahman Kasapoğlu, “Empati ve Sempatik Olgusuna Vurgu Yapan Bazı Ayetler”, *bilimname* X/1 (2006), 40-45; Kemal Gök-

gerçekleşir. Merhamet işte tam bu noktada kıvılcımlaşır. Başka bir insanın nasıl bir durumda olduğunu hayal edebilmek, insan olabilmenin de cevheridir. Merhametin özü buradadır ve ahlak burada başlar.²⁰ Empatik tutum ve davranışın, dolayısıyla da merhametin biyolojik temeli olarak kabul edilen ayna nöronların yanı sıra insan vücudundaki ökar-yot adı verilen gelişmiş hücrelerin, ancak birlikte hareket ettikleri ölçüde hayatta kalabiliyor olmalarının da insanın başkalarına karşı duyarlı olabilmesinin biyolojik temeli olduğu yönünde yorumlar mevcuttur. Bu yorumlara göre insan vücudunun işleyişi, “öteki” ile iyi ilişkiler kurmaya ve başkalarına karşı duyarlı davranmaya programlanmış bir şekilde planlanmıştır. Kendisinden istenen şey ise kendi doğasına uygun hareketetmesidir.²¹

Çocuktaki merhamet duygusunun ortaya çıkıp gelişmesini ilk dönem ebeveyn ilişkilerine dayandıran diğer bir yaklaşımda ise özellikle yaşamın ilk yıllarında anne ya da temel bakıcıyla girilen sevgi ve güven temelli ilişkinin önemi üzerinde durulmuş ve konuya ilişkin görüşler, bağlanma kuramı çerçevesinde temellendirilmiştir. Nesne ilişkileri bağlanmada meseleyi psikoanalitik bir yaklaşımla ele alan bu kurama göre, doğuştan bağlanma ihtiyacı içinde olan bebeğin bu ihtiyacının en sağlıklı bir şekilde giderilmesi, onun biyo-psiko-sosyal ve manevi gelişimi için hayati bir öneme sahiptir.²² Çünkü özellikle yaşamın ilk yıllarında ikili ilişkilerin yapılanmasını ve içselleştirilmesini, ruhsal yapının merkezine alan bu yaklaşımda, birey, kendilik tasarımı bu ilişki üzerinden şekillendirmekte ve diğer ilişkilerine bu tasarım üzerinden bir yansıtma yapmaktadır. Bu anlamda eğer bebeklik döneminde doyum sağlanmış bir ilişki içinde bulunulmuşsa, bu durum o bireyi ileriki yaşamında bağımlı olmayan, insanlara güvenen, onlarla iyi ilişkiler kurabilen ve kendine değer veren bir kişi hâline getirecektir.²³

can, “Empatik İletişim”, erişim: 30 Haziran 2019, <http://www.sosyalhizmetuzmani.org/empatikiletisim.htm>

²⁰ Sayar, “Merhamet: Kalbin En Güzel Mevsimi”, 231.

²¹ “Prof. Dr. Sinan Canan ile Salgın Günlerinde Zihnin Sınırları”, erişim: 18 Haziran 2020, <https://www.youtube.com/watch?v=g7KE5xXb6Tc>

²² John Bowlby, *Bağlanma*, trc. Tuğrul Veli Soylu, 3. Baskı (İstanbul: Pinhan, 2018), 233; John Bowlby, *Güvenli Bir Dayanak Ebeveyn-Çocuk Bağlanması ve Sağlıklı İnsan Gelişimi*, trc. Sarp Güneri (İstanbul: Psikoterapi Enstitüsü Eğitim Yayınları, 2012), 5, 156; Akif Hayta, *Bağlanma Kuramı ile Allah Tasavvuru* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2019), 127-128.

²³ Hande Gündoğan, “Nesne İlişkileri Kuramı Çerçevesinden Borderline (Sınır) Kişilik Örgütlenmesine Bakış: Vaka Örneği ile Psikoterapi Sürecinin Yorumlanması”,

Gilbert, çocukların sevgi dolu bir ortamda büyümelerinin kendilerini güvende hissetmelerini sağlayacağını ifade ederek bu durumun, bireyi, diğer insanlara karşı açık hâle getireceği için merhametin temelini oluşturduğunu ileri sürmektedir. Çünkü aksi bir durumda kendini korumaya alan bireyin, iç dünyasına yönelerek dış dünyayla bağlarını koparması ve böylece hem kendine hem de çevresine karşı yabancılaşması söz konusu olacaktır.²⁴ Özellikle yaşamın ilk aylarında, anne ile bebek arasında duyguların beden diline yansımalarıyla ortaya çıkan “ilk sohbet”in, bebeğin ilk etkileşim dersi olarak daha sonraki yıllarda duygusal eş güdüme zemin hazırladığı ileri sürülmektedir. Hatta duygularla gerçekleşen bu sessiz diyalogun, bireyin diğer tüm ilişkilerini üzerine inşa ettiği bir katman olarak tüm insan etkileşimlerinin gizli gündemini oluşturduğu belirtilmektedir. Bu durumda anne ile bebek arasında geçen bu sevgi dolu “ilk sohbet”in başkalarıyla bağlantı kurarken, onlara hem ayak uydurmayı hem de duyarlılığı sağlayan sözsüz bir farkındalık olarak merhamete temel teşkil ettiği söylenebilir. Nitekim “ince ayarlı duygusal bir dans görünümü veren” bu ilk sohbet, bebek gülümsediğinde ya da ağladığında, anne buna uygun tepkiler vermektedir. Bu süreçte annenin yavrusunu yönettiği kadar bebeğin duygularının da anneyi yönlendirdiği gözlenir. Anne ve bebeğin birbirine karşı bu keskin duyarlılıkları, aralarındaki döngünün çift yönlü bir duygusal ana yol şeklinde işlediği ve daha sonraki ilişki biçimlerini şekillendirecek kadar etkili olduğu ileri sürülmektedir.²⁵ Seligman, kendi bebeğinin annesiyle yaşadığı ilk sohbeti anlatırken bu sözsüz iletişimin daha sonraki dönemlerde nasıl bir etki bırakacağına dair düşüncelerini şu sözlerle ifade etmektedir: “*Bu dans zarif bir şekilde tamamlandığında her iki tarafta da güçlü sevgi ve güven bağları oluşur. Bu güvenli bağlantıyı yaşayan çocuklar, büyüdüklerinde, sabır, sorun çözüme, bağımsızlık, araştırmacılık ve coşku gibi test edilebilen hemen her alanda akranlarından daha başarılı olurlar.*”²⁶

AYNA Klinik Psikolojisi Dergisi 3/2 (2016), 3.

²⁴ Paul Gilbert, “Compassion and Cruelty a Biopsychosocial Approach”, *Compassion, Conceptualisations, Research and Use in Psychotherapy*, ed. Paul Gilbert (Canada: Routledge, 2005), 52; Gilbert, “The Origins and Nature of Compassion Focused Therapy”, 19-28; Engin Geçtan, *İnsan Olmak*, 17. Baskı (İstanbul: Metis yayınları, 2019), 160; Sayar, “Merhamet: Kalbin En Güzel Mevsimi”, 220.

²⁵ Goleman, *Sosyal Zekâ, İnsan İlişkilerinin Yeni Bilimi*, 49-50, 204; Özcan, *Merhamet Psikolojisi*, 50.

²⁶ Martin E. P. Seligman, *Gerçek Mutluluk*, trc. Semra Kunt Akbaş, 2. Baskı (İstanbul: Eksi Kitaplar, 2019), 78.

Daha önce de ifade edildiği gibi özellikle bebek ile anne arasındaki bağlanma stillerinin bu duygunun ortaya çıkması ve gelişimindeki rolü tartışılmazdır. Nitekim başlangıçta zihinsel olarak kendisi ile başkaları arasındaki sınırı kavrayamayan bir bebekte “ben” bilinci, ancak diğer insanların kendisinden ayrı varlıklar olduğunu anlayacak düzeye ulaştığında gelişebilmektedir. Dolayısıyla yaşamın bu ilk döneminde, anne-çocuk ilişkisinde ortaya çıkan ve devam eden bazı aksaklıklar, çocukta “ben” kavramının yanı sıra “öteki” kavramının da gelişmesini engelleyebilmektedir. Bu aksaklıkların kaynağı, annenin kaygılı ve itici tutumları olabileceği gibi, kendi yalnızlığını çocuğa aşırı bağlanarak telafi etme yönündeki tutumları da olabilir. Nitekim gelişim psikolojisi açısından bakıldığında, çocuğa karşı ilgisiz ve itici davranışlar kadar aşırı koruyuculuğun da gelişimi engelleyen faktörler arasında olduğu bilinmektedir. Bu tür aksaklıklarla büyüyen bir çocuk, duygusal ihtiyaçlarının doyurulmaması ya da aşırı doyurulması sonucu kendi benliğinin sınırlarını oluşturamayacağı için, diğer insanları da kendilerine özgü ihtiyaçları olan varlıklar olarak kabul etmeyi öğrenemez. Böyle bir durumda da diğer insanları hep kendi ihtiyaçları açısından değerlendirip, onları kendi benliğinin bir uzantısı olarak görme hatasına düşebilir. Böyle bir çocuk, yetişkinliğe ulaştığında ise çevresindeki kişilerin de ihtiyaçları olabileceğini idrak edemeyen, durumları sırf kendi ihtiyaçları açısından algılayan, ilişkileri hep “ben” ve “ben” düzleminde kurabilen bir insan hâline gelir. Kısacası, bir bireyin doğumdan itibaren kendini gerçekleştirme yollarını engelleyen bir ortamda büyümesi, onu “ben” ve “ben” ilişkisi çıkmazında narsizm adı verilen maskelenmiş bir yalnızlığın içine sürükler ki bu da bireyin merhamete yabancı hâle gelmesinin en büyük sebeplerindendir.²⁷

Gelişimin her aşamasının ve her yönünün birbiriyle paralel bir ilişkisi olduğu düşünüldüğünde, bebeklerin ebeveynleriyle günbegün yaşadıkları deneyimlerin beyinlerindeki sinirsel devreleri biçimlendirecek kadar büyük bir öneme sahip olduğu söylenebilir. Daha açık bir şekilde ifade etmek gerekirse psikolojik gelişim, fiziksel gelişim üzerinde etkilidir. Beyin gelişimi üzerinden bu düşünceyi örneklendirmek mümkündür. Bilindiği üzere anatomik olarak bedenin en son olgunlaşan organı

²⁷ Geçtan, *İnsan Olmak*, 113, 176; Olcay Tüzün-Kemal Sayar, “Bağlanma Kuramı ve Psikopatoloji”, *Düşünen Adam* 1/1 (2006): 25-27; Jeremy Holmes, “Attachment Theory in Clinical Practice: A Personal Account”, *British Journal of Psychotherapy* 31/2 (2015): 211; Özcan, *Merhamet Psikolojisi*, 51.

beyindir.²⁸ Yani bir insan yavrusu diğer canlılardan farklı olarak anne karnındaki süreyi tamamlasa bile beyin gelişimini tam tamamlamadığı için prematüre bir şekilde dünyaya gelmekte ve beynin tekamülü ancak dünyada gerçekleşmektedir. Bu anlamda yeni doğan bebeğin maruz kaldığı sosyal ortam ve ilişki biçimleri, beyindeki sinir ağlarının gelişimine ve değişimine bağlı olarak ne tip davranış devreleri oluşturacağını belirleyecek kadar önem arz etmektedir. Beyindeki sinirsel gelişimin istenen hız ve verimde gerçekleşmesi ve beyindeki şebeke ve iletişim hatlarının sağlıklı bir şekilde değişmesi, özellikle bebeğin ebeveyniyle olan ilişkisinin niteliğine bağlı olarak şekil almaktadır. Nitekim sevgi ve güven dolu bir aile ortamının, sağlıklı bir beyin gelişimi için temel şart olduğunu ileri süren bilim insanlarına göre, hoşgörüsüzlüğün, merhametsizliğin ve şiddetin olduğu huzursuz bir aile ortamında beyin gelişiminin sağlıklı bir şekilde ilerlemesi zordur.²⁹

İnsanın biyolojik yapısının yanı sıra içinde bulunduğu sosyal ortamın da merhamet duygusunun gelişmesindeki önemi inkâr edilemez. Nitekim insan biyo-psiko-sosyal bir varlıktır. Dolayısıyla tüm yönleriyle hayat boyu devam eden bir gelişimin içindedir. Hem mevcut potansiyellerini açığa çıkartması hem de ahlaki gelişimini tamamlamasında bireysel faktörler kadar çevresel faktörlerin de etkili olduğu bilinmektedir. Ancak öğrenme sürecinde ailenin önemi özellikle zikredilmeye değerdir. Çünkü insanın sosyalizasyon sürecinde muhatap olduğu ilk kurum ailedir ve ailedeki olumlu ve olumsuz tüm tecrübelerin bireyin gelişim seyrini ve değer kazanımını doğrudan etkilemesi söz konusudur.

Çocuktaki ahlaki gelişimin özellikleri dikkate alınarak değer kazanımı hedefleyen eğitim modellerinde farklı aşamalardan bahsedilir. Değer aktarma, bu değerlere yönelik farkındalık geliştirme, değerlerin gelişim basamaklarına uygun bir şekilde içselleştirilmesini sağlama ve değer merkezli iletişim kurabilmeyi başarma şeklinde özetlenebilecek bu aşamaların her birinde ailenin etkisinin belirleyici bir düzeyde olduğu vurgulanır.³⁰ Bu durumda özellikle aileye düşen görev, iyi örneklik yoluyla çocuğun fitri olarak getirdiği potansiyelleri gün yüzüne çıkartabilmesine yardımcı olmaktır. Çocukların gözünde anne ve babalar, kulsuz, her şeye gücü yeten ve her şeyi en iyi bilen insanlar olduğundan,

²⁸ Goleman, *Sosyal Zekâ, İnsan İlişkilerinin Yeni Bilimi*, 189-201.

²⁹ Canan, *İFA, İnsanın Fabrika Ayarları*, 33-35, Sinan Canan, *Değişen Beynim*, 12. Baskı (İstanbul: Tutukitap Nefes Yayıncılık, 2020), 45.

³⁰ Cemil Oruç, "Okul Öncesi Dönem Çocuğunda Ahlaki Değerler Eğitimi" *Eğitim ve İnsani Bilimler Dergisi: Teori ve Uygulama* 1/2, (2010), 46.

onların kullandığı ifadelerin ve sergilediği davranışların çocuğa benzer şekillerde transfer edilip, içselleştirilmesi söz konusudur. Zira sosyal öğrenme kuramına göre ebeveynin her alandaki tutum ve davranışları, çocuklar için bilişsel referans noktaları sağladığı için çocuklarla ebeveynlerinin tepkileri arasında önemli benzerlikler ortaya çıkar.³¹ Özellikle taklit, rol alma ve özdeşleşme yoluyla bünyeye mal edilen her şeyin mevcut eğilimlerin ortaya çıkmasında etkin bir rol oynadığı söylenebilir.³² Bu durum aslında davranışçuların iddia ettiği gibi çocuğun bu süreçte sadece pasif bir alıcı olmadığını göstermesi bakımından da anlamlıdır. Nitekim Bandura'nın başını çektiği sosyal bilişsel yaklaşıma göre, davranış sadece dışsal uyarıcılar ve tepki örüntüleri tarafından değil, aynı zamanda hem beklentiler, yargılar ve bellek gibi bilişsel süreçler, hem de modellerin taklidi aracılığı ile yönetilir.³³ Bu süreç konu bağlamında tekrar düşünüldüğünde, başta anne-babalar olmak üzere tüm aile bireylerinin çocuğa karşı göstereceği şefkatli ve merhametli tutumun, bu duygunun gelişmesinde katalizör rol oynadığı söylenebilir.³⁴ Ayrıca hayatın ilk dönemlerinden itibaren böyle bir aile ortamında yetişen bir bireyin düşünce yapısını “ben” düzeyinden “biz” düzeyine doğru geliştireceği ve “öteki” ile ilişkilerini daha sağlıklı bir zemine oturtacağı muhakkaktır.

Aile dışında okul, kitle iletişim araçları, sosyal medya ve akran gruplarının da bu duygunun ortaya çıkıp gelişmesinde önemli katkıları olduğu bilinmektedir. Peker, sosyal öğrenmenin özellikle model alma yoluyla gerçekleştiği üzerine vurgu yaparak, okuldaki öğretmenlerin konuya ilişkin tutumlarının çocuk üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olduğunu belirtmektedir. Öğretmenlerin yanı sıra çizgi film kahramanları ve roman kahramanlarının da çocukların duygu dünyalarını şekillendirdiğinin altını çizen Peker, örnek alınan modelin merhametten uzak olması hâlinde çocuğun da merhametsiz olma eğilimi göstereceğini belirtir.³⁵

³¹ Faruk Karaca, *Dinî Gelişim Psikolojisi*, (Trabzon: Eser Ofset Matbaacılık, 2016), 39-40.

³² Mehmedoğlu, *Okul Öncesi Çocuklarda Dinî Duygunun Gelişimi ve Eğitimi*, 24., Mustafa Köylü, “Çocukluk Dönemi Ahlaki Gelişim”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 12, (2003) 70.

³³ Sandra K. Ciccarelli – J. Noland White, *Psychology*, trc. Deniz Nafia Şahin, 3. Baskı (Ankara: Nobel, 2018), 418-419; Ali Baz Bilici, *Gelişim ve Eğitim Odaklı Çocuk Psikolojisi ve Din (İlk Çocukluk)*, (İzmir: Akademik Gelişim Yayınları, 2015), 211.

³⁴ Hayati Hökelekli, “Gökyüzünden Yeryüzüne Yayılan Bir Değer: Merhamet Eğitimi”, *Diyanet Aylık Dergi* 244 (2011), 16; Hayati Hökelekli, *Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsani Değerler* (İstanbul: Dem Yayınları, 2013), 195-197.

³⁵ Hüseyin Peker, “Merhamet Eğitiminde Model Almanın Önemi”, *Diyanet Aylık Dergi* 244 (2011), 21-22; Muhammed Şevki Aydın, “İslam Ahlak Eğitimi”, *İslam Ahla-*

Bunun en belirgin örneklerinden biri, son dönemlerde oynanan şiddet içerikli dijital oyunların çocukların davranışları üzerindeki etkisidir. Nitekim çocukların zihin dünyasını istila ederek sanal ile gerçeklik arasındaki farkı ayırt etmesine engel olan bu oyunların, çocuğun davranışına şiddet şeklinde yansıdığı görülmektedir.³⁶ Uzmanlar, pek çok şiddet olayının yanı sıra, dünya genelinde okullarda yaşanan toplu öldürme vakalarının temel sebeplerinden birinin, bu oyunların merhamet gibi olumlu duyguları gölgeleyerek şiddet ve saldırganlık gibi yıkıcı duyguları ön plana çıkarmasından kaynaklandığını ileri sürmektedir. Konuya ilişkin yapılan bir araştırmada, şiddet içerikli oyun oynayan çocukların antisosyal saldırganlık alt ölçeğinden aldıkları puanın, oynamayanlara göre daha yüksek olduğunun bulgulanmış olması, ne yazık ki bu gerçeği teyit eder mahiyettedir.³⁷

Sosyal öğrenme kuramının çevreye yaptığı vurgu ve sosyalizasyon sürecindeki aşamaları ön plana çıkaran yaklaşımı, bu duygunun özellikle nasıl geliştirilebileceği sorusuna cevap ararken, hümanist yaklaşım merhametin insani gelişim açısından önemi üzerinde durmuştur. Örneğin Maslow merhameti, insani gelişmişliğin üst sınırı olan kendini gerçekleştirme bir göstergesi olarak kabul etmektedir. Zira Ona göre: *“Kendini gerçekleştiren insanlar, aynı zamanda bizim en merhametlilerimiz, toplumumuzun geliştiricileri ve devrimcileri, adaletsizliğe, eşitsizliğe, köleliğe, sömürüye ve zulme karşı en etkili biçimde savaşanlarımızdır. Gittikçe görmekteyiz ki, bu insanlar bizim en büyük yardımcılarımız ve en “insan” olanlarımızdır.”*³⁸ Pozitif psikolojinin temsilcilerinden kabul edilen Seligman ise merhameti hem insanlık erdemi hem de ölçülü olma erdemi adı altında sınıflandırdığı karakter güçlerinden biri olarak ele almakta ve bu duygunun aşkın güce bağlanmayı kolaylaştırdığının altını çizmektedir. Bunun yanı sıra insani ilişkileri iyileştiren bir yönü olduğunu vurgulayan Seligman, bu duygunun bencilliğin zıddı olduğunu ifade

kı, Temel Konular Güncel Yorumlar (Ankara: DİB Yayınları, 2015), 208, 224; Vivino v.dğr., “Compassion in Psychotherapy: The Perspective of Therapists Nominated as Compassionate”, 162-163.

³⁶ Yaprak İşçibaşı, “Bilgisayar, İnternet ve Video Arasında Çocuklar”, *Selçuk İletişim* 7/1 (2011): 124-125.

³⁷ Gözde Bahar Kars, *Şiddet İçerikli Bilgisayar Oyunlarının Çocuklarda Saldırganlığa Etkisi* (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2010), 53; Daniel Goleman, *Yıkıcı Duygular ile Nasıl Başa Çıkabiliriz? Dalai Lama ile Yapılan Bilimsel Bir Diyalog*, trc. Seda Hauser (İstanbul: İnkılap Yayınları, 2005), 482. Özcan, *Merhamet Psikolojisi*, 55.

³⁸ Abraham H. Maslow, *Dinler, Değerler, Doruk Deneyimler*, trc. H. Koray Sönmez (İstanbul: Kuraldışı Yayınları, 1996), 28.

etmektedir.³⁹ İnsanın mutlu ve sağlıklı olabilmesi için onun hem kendisine hem de başkalarına karşı merhametli olması gerektiğini ileri süren bu yaklaşıma göre insan yetiştirme düzeninin bu anlayış doğrultusunda yeniden yapılandırılması ayrı bir önem arz etmektedir.

Bir Nesli Merhametle Yeniden İnşa Etmek

Pedagoglardan psikologlara, yöneticilerden din adamlarına kadar pek çok kişinin zihnini meşgul eden: “Merhametli bir nesil yetiştirmek için ne yapılabilir?” sorusu, hiç şüphesiz ki çözüm arayışlarını da beraberinde getirmektedir. Tüm arayışların etrafında kenetlendiği anahtar kavramın “farkındalık” olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Nitekim merhamet, farkındalık yolunda atılmış bir adımla yola çıkmaktadır. Bu nedenle öncelikle yapılması gereken şey çocukları evde, okulda ve sosyal çevrede farklı hayatların varlığı ve zenginliği konusunda eğitmektir.⁴⁰ Dalai Lama’ya göre merhamet duygusunun gelişmesi için yapılması gereken ilk iş, sinekler ve böcekler gibi küçük yaratıklar için bazı duygular geliştirmeye çalışmaktır. Çünkü gerçekten ilgi göstererek, onların da kendi yaşamlarında acıdan uzak mutlu bir yaşamın peşinde olduklarını anlayıp kabul ettiğiniz takdirde bu düşünceyi daha sonra tüm canlılara genelleme kabiliyeti gelişir. Bu da insanları gerek hemcinslerine gerekse tüm canlılara karşı daha hassas ve empatik bir hâle getirir. Budist felsefeye göre bu yaklaşımın özü tüm canlıları “anne varlıklar” olarak görmekten ileri gelmektedir.⁴¹

Hökelekli konuya ilişkin farkındalık geliştirmenin önemine dikkat çekerek, küçük yaştaki çocukların çevrelerinde bulunan aç, yoksul, kimsesiz, çaresiz, engelli ve yaşlı kişilere ya da hayvanlara karşı duyarlılıklarını artırıp onlara hizmette bulunmaya alıştırmalarının, masum vicdanlarında bu duyguyu yeşerteceğini ifade etmektedir. Bunun yanı sıra eğitim ortamlarında hikâye veya dramalar yoluyla da bu duyguyu geliştirmenin mümkün olacağını hatırlatır.⁴² Tarhan, şefkat, merhamet

³⁹ Martin E. P. Seligman, *Gerçek Mutluluk*, 243; Christopher Peterson - Martin E. P. Seligman, *Character Strengths and Virtues, a Handbook and Classification* (New York: Oxford University Press, 2004), 325-337.

⁴⁰ Kemal Sayar, “Şiddet ve Merhametsizliğin Kökenleri”, *Diyanet Aylık Dergi* 244 (2011): 24; Sayar, “Merhamet: Kalbin En Güzel Mevsimi”, 421.

⁴¹ Goleman, *Yıkıcı Duygular ile Nasıl Başa Çıkabiliriz? Dalai Lama ile Yapılan Bilimsel Bir Diyalog*, 468; Özcan, *Merhamet Psikolojisi*, 56-57.

⁴² Hökelekli, “Gökyüzünden Yeryüzüne Yayılan Bir Değer: Merhamet Eğitimi”, 16; Havva Sula, “Merhamet, İsteneni Değil, İhtiyaç Duyulanı Vermektir”, *Hz. Peygamber ve Merhamet Eğitimi* (Ankara: DİB Yayınları, 2011), 127.

ve empatiden oluşan duygu kümesini geliştirmenin en kolay yolunun, birlikte yaşanılan insanların hayatlarına aksedecek yararlı işler yapmak olduğunu ileri sürmektedir.⁴³ Merter'in "hayır terapisi" dediği bu yöntem sayesinde dertli, acılı ve şefkate muhtaç insanlara merhamet gösterilirken aynı zamanda insanın kendi hâline şükretmeyi öğrenmiş olması da, büyük bir kazanım olarak kabul edilebilir.⁴⁴ Bu nedenle özellikle okullarda sosyal sorumluluk adı altında yapılacak projelerin merhamet başta olmak üzere pek çok değer kazanımı konusunda büyük bir katkı sağlayacağı muhakkaktır. Tüm bunların yanı sıra, insanların birbirlerinin iyi yönlerini takdir etmesi, sorunların gecikmeden çözülmeye çalışılması, sevgi dairesini genişletecek ve neşe yayacak birlikteliklerin kurulması, özel günlerin samimiyetle kutlanması, herkesi ilgilendiren konulardaki kararların hep birlikte alınması, adil, düşünceli, nazik, yardımsever ve güler yüzlü olunması gibi tutum ve davranışların da, toplumda merhamet kabiliyetini geliştireceği ve kelebek etkisiyle tüm insanlığa yayacağı düşünülmektedir.⁴⁵

İnsani gelişim dinî gelişimden bağımsız ele alınamayacağı için süreçteki katkısı sebebiyle din ve merhamet ilişkisine değinmek faydalı olacaktır. Zira psikoloji biliminin kıymetini daha yeni yeni anlamaya başladığı merhamet duygusunun gelişimi ve ilişkilere yansıtılması konusunda başta İslam olmak üzere tüm ilahî dinlerin yoğun vurgusu, Yaratıcının, insan için en güzel olanı istediğinin bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Aslında gerçek şu ki din ve merhamet konusu başlı başına bir tebliğ konusudur. Bu çalışmanın sınırlılıklarını aşacağı için detaylı bilgi vermek mümkün olmasa da manevi temelli olan bu duyguya dinî bakışı örneklendirecek bazı referanslarla değinmek gerekir. Nitekim özellikle İslam özelinde tüm ilahî dinlerin, bu duyguyu insani gelişmişliğin en temel şartı ve göstergesi kabul ettiği ve bu konudaki farkındalığı en üst düzeye taşımaya çalıştığı görülür. Örneğin Hz. Peygamber'in "*Birbirlerine karşı merhamette, muhabbette, lütuf ve yardımlaşma hususlarında mü'minlerin tek vücut gibi olduklarını görürsün. O vücudun bir organı*

⁴³ Nevzat Tarhan, *Duyguların Psikolojisi ve Duygusal Zekâ, Bize Özgü Duygular, Bize Özgü Analiz*, 23. Baskı (İstanbul: Timaş Yayınları, 2019), 103.

⁴⁴ H. Kâmil Yılmaz, "Merhamette Rehber Hz. Peygamber (s.a.s.)", *Diyanet Aylık Dergi* 244 (Nisan 2011), 7; Mustafa Merter, *Doküz Yüz Katlı İnsan* (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2006), 372-376.

⁴⁵ Alperen Manisalıgil, "Kayıp Merhametin İzinde", *Merhamet Devrimi, Merhamet Dünyamızı Nasıl Aydınlatabilir?*, ed. İslâm Dalp ve dğr. 3. Baskı (İstanbul: Timaş Yayınları, 2016), 107; Özcan, *Merhamet Psikolojisi*, 57.

*hastalanınca, vücudun diğer organları da uykusuzluk ve hararete ortak olmaya çağırırlar.*⁴⁶ diye buyurarak mü'minleri bir bedenin organlarına benzetmiş olması, sevgi ve merhameti ilişkilerin temeline oturtmak istemesi bakımından oldukça anlamlıdır. Dinde Yaratıcının rızasını elde etmenin şartının, “Yaratana itaat, yaratılana şefkat” prensibine dayanıyor olması da bu duygunun sadece insana değil insanın ilişki hâlinde bulunduğu tüm varlığa yöneltilmesi konusunda yol göstermektedir.⁴⁷ Kaldı ki tüm yaratılana yaratandan ötürü sevgi beslemeyi imanın unsurları arasına yerleştiren dinî kültürde zikredilmeye değer pek çok örnek bulunmaktadır. Bu bağlamda, inançlı insanların ellerinden çıkan eski yapılarda barınmaları için kuş yuvalarının yapılması, hatta “Gurebâhâne-i Laklakân” isimli bu yuvaların giderleri için vakıf kurmanın ihmal edilmemiş olması, yaratılana duyulan sevgi ve merhametin en somut göstergelerinden olmuştur.⁴⁸ İnsanı en güzel şekilde yaratarak⁴⁹ sevgi ve güven dolu bir aile ortamı oluşturmak için eşlerin gönüllerine sevgi bahşeden Yüce Allah,⁵⁰ çocukların huzurlu bir ortamda yetişip, bünyelerindeki duygu potansiyellerini bir fidan misali yeşertip büyütmeleri için hem bireysel hem de toplumsal manada kurallar ihdas etmiş ve bu kurallara uymamanın merhametsizlik olacağını belirterek Hz. Peygamber aracılığı ile en çarpıcı uyarısını yapmıştır: “*Merhamet etmeyene merhamet edilmez.*”⁵¹ Ayrıca insan-insan ilişkilerinde bir gerilim yaşanması söz konusu olduğunda insiyatînin merhametten yana kullanılmasını öğütleyen ayet⁵², ya da “*Seni yetim bulup da barındırmadık mı?... Öyleyse sakın yetimi ezme!...*” ayetinde olduğu gibi gerçek merhametin insanın kendisi için istediği iyiliği başkası için de istemesi anlamına gelen hatırlatma⁵³, ya da Maun suresinde pek çok rutin ibadeti doğrudan “yetimin başını okşamakla” ilişkilendiren bağlam dikkatle incelendiğinde, merhametin aslında dinin tam da kendisi olduğunu anlamak zor olmayacaktır.⁵⁴ Dolayısıyla bir çocuğun küçük yaştan itibaren ehil ellerden alacağı din

⁴⁶ Buhârî, “Edep”, 27.

⁴⁷ Türer, “Rahman İsminin Varlık ve İnsandaki Tecellisi: Şefkat ve Merhamet”, 51.

⁴⁸ Sema Doğan, “Merhamet Medeniyetinin Sembolü Kuş Evleri”, *Hz. Peygamber ve Merhamet Eğitimi* (Ankara: DİB Yayınları, 2011), 131.

⁴⁹ et-Tîn 95/4.

⁵⁰ er-Rûm 30/21.

⁵¹ ez-Zümer 39/53; Buhârî “Edep” 27; Buhârî, “Cenaiz”, 32; Matta 5/7; Luka, 6/36.

⁵² eş-Şûra 42/40.

⁵³ ed-Duhâ 93/6-9.

⁵⁴ el-Maûn 108/1-7; Özcan, *Merhamet Psikolojisi*, 159.

eğitiminin, bu duygunun ortaya çıkartılıp geliştirilmesinde belki de en büyük katkıyı sağlayacağı muhakkaktır.

Sonuç olarak bir çocuğun yaratılışında potansiyel bir eğilim olarak bulunan merhamet duygusunu geliştirerek bir erdem hâline dönüştürmesinin birtakım şartlara bağlı olduğu söylenebilir. Çocukların doğduğu günden itibaren sevgi ve güven duygusunun hâkim olduğu bir aile ortamında büyüüp gelişmelerinin, fitratlarında mevcut olan merhamet duygusunu açığa çıkartacağı bilimsel olarak da ispat edilmiştir. Bu nedenle özellikle yaşamın ilk yıllarında görerek ve deneyimleyerek öğrenen çocuğun merhameti çevresinden öğrenmesi durumu söz konusu olduğu için başta aile olmak üzere tüm sosyal çevrenin bu konuda iyi örneğine ihtiyaç vardır. Çünkü merhamet ancak, aile içinde merhametin kol gezdiği, insanların birbirlerinin haklarını gözetdiği ve kimse-nin kimseyi incitmediği sevgi ve güven dolu ortamlarda öğrenilir. Ayrıca gelişim özellikleri dikkate alındığında çocuğun merhametli davranışlarının ödüllendirilerek pekiştirilmesinin de bu davranışın yerleşmesinde ve tekrarlanmasında faydalı olacağı muhakkaktır. Çocuğun mümkün olduğunca sosyal oyunlarda yer alması sağlanarak, arkadaşlarıyla iş birliği hâlinde bazı aktiviteler içinde bulunması, onun sosyal zekâsını geliştiren önemli bir faktör olacaktır. Bilindiği üzere sosyal zekâ, karşıdaki kişinin duygularını anlamaya çalışma ve onun duygularına zarar vermemeyi öğrenme kapasitesidir. Dolayısıyla bir çocuğun merhametli olabilmesi için onun sosyal ortamlarda, insan ilişkileri konusunda desteklenerek büyütülmesi gerekir. Aksi hâlde yalnızlaşan çocuğun bencilleşmesi ve tek taraflı almaya alıştığı için merhametsiz davranışlar sergilemesi muhtemel hale gelir. Bu nedenle çocuğun özellikle sevdiği faaliyetlerde yoğunlaşması ve sevgiyi hissedebileceği aktivitelerde yer alması sağlanmalıdır. Zira sevgi, merhametin ortaya çıkmasını sağlayan sihirli bir kapı gibidir. Bu yüzden sevgi zemininde ortaya çıkan bu duygunun literatürde “duyarlı sevgi” olarak isimlendirilmesi bile vakidir.⁵⁵ Çocuğun sevgi ve merhamet bulması için sevgi ve merhamet göstermesi gerektiğini bilmesi bu konuda atılacak önemli bir adım olacaktır. Yani çocuğun gelişim aşamasında, almayı öğrenirken vermeyi de öğrenmesini sağlamak önemlidir. Zira bu durum, onun, merhametin bilişsel ön adımı olan empati becerisini geliştirmesine hizmet eder. Bunun yanı

⁵⁵ Susan Sprecher - Beverley Fehr, “Compassionate Love for Close Others and Humanity”, *Journal of Social and Personal Relationships* 22/5 (2005), 630; Halil Altıntaş, “Rahmetten Şefkat ve Merhamete”, *Diyanet Aylık Dergi* 244 (Nisan 2011), 18.

sıra bazı psikologlar, bir çocuğun merhametsiz olmaması için korku ve kaygılarının yatıştırılması ve ona bu konuda doğru rehberlik edilmesinin zalimane davranışları engelleyici ve duyarlı davranışları destekleyici bir etkisi olacağını ifade etmektedirler. Çünkü onlara göre iç dünyasında huzurlu olan bir çocuk bu huzuru sosyal ilişkilerine aynen yansıtırken, huzuru olmayan bir çocuğun ise çatışma ve gerginlik temelli bir ilişki içinde merhametsiz davranışlar sergilemesi kaçınılmaz olmaktadır.⁵⁶

Çocuğun bünyesindeki olumlu duyguları açığa çıkartıp geliştirmek ve insan ilişkilerine yansıtma için devlete de düşen birtakım görevler vardır. Değerler ancak yaparak ve yaşayarak içselleştirilebileceği için MEB'in müfredat programlarında merhamet gibi olumlu duyguların gelişmesi adına konulacak uygulamalı değerler eğitimi derslerinin bu konuda etkili olacağı düşünülmektedir.⁵⁷ Bu aynı zamanda din eğitiminin de konusudur. Nitekim merhamet, insani olması hasebiyle aynı zamanda dinî bir duygudur. Gerek ilahî mesaj gerekse Hz. Peygamber'in uygulamaları hep bu duygunun teşvik edilmesi yönündedir. Bu nedenle din kültürü derslerinde teorik bilgi aktarımından ziyade yine benzeri uygulamalı çalışmalara yoğunluk verilmesinin bu duygunun gelişimine ciddi anlamda katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Eğitim sisteminde tüm sınıflar düzeyinde hayata dokunan projeler geliştirilmesi ve yüksek öğrenimde bu tür projelerin mezuniyet şartları arasına dâhil edilmesinin, toplumda konuya ilişkin farkındalığı önemli ölçüde artıracığına ve daha merhametli nesillerin yetiştirilmesini kolaylaştıracağına inanılmaktadır.⁵⁸

Kaynakça

- Akdeniz, Seher. *Farklı Merhamet Düzeylerine Sahip Üniversite Öğrencilerinde Depresyon, Anksiyete, Stres ve Duygusal Zekânın İncelenmesi*. Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2014.
- Akhtar, Salman. "Forgiveness: Origins, Dynamics, Psychopathology, and Technical Relevance". *The Psychoanalytic Quarterly* 71/2 (2002): 175-212.
- Altınbaş, Kürşat - Gülöksüz, Sinan - Özçetinkaya, Serap E. - Oral, Timuçin. "Empatinin Biyolojik Yönleri - Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar". *Current Approaches in Psychiatry* 2/1 (2010): 15-25.
- Altuntaş, Halil. "Rahmetten Şefkat ve Merhamete". *Diyanet Aylık Dergi* 244 (Nisan 2011): 17-19.

⁵⁶ Mehtap Kayaoğlu, *Huyu Suyu Güzel Çocuk*, 2. Baskı (İstanbul: Nesil Yayınları, 2015), 50-70.

⁵⁷ Kader Ayan, *Değerler Eğitiminin İmkânı* (Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi, 2016), 41.

⁵⁸ Özcan, *Merhamet Psikolojisi*, 173.

VII. OTURUM

- Arbib, Michael. The Mirror System Hypothesis. Linking Language to Theory of Mind, <https://web.archive.org/web/20090329093003/http://www.interdisciplines.org/coevolution/papers/11>.
- Atkinson, Rita L. – Atkinson, Richard C. – Smith, Edward E. – Bem, Darly J. – Hoeksema, Susan Nolen. *Psikolojiye Giriş*. Trc. Yavuz Alogan. 6. Baskı. İstanbul: Arkadaş Yayınları, 2010.
- Ayan, Kader. *Değerler Eğitiminin İmkânı*. Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi, 2016.
- Aydın, Muhammed Şevki. “İslam Ahlak Eğitimi”. *İslam Ahlakı, Temel Konular Güncel Yorumlar*. 201-251. Ankara: DİB Yayınları, 2015.
- Bilici, Ali Baz. *Gelişim ve Eğitim Odaklı Çocuk Psikolojisi ve Din (İlkÇocukluk)*. İzmir: Akademik Gelişim Yayınları, 2015.
- Bowlby, John. *Bağlanma*. Trc. Tuğrul Veli Soylu. 3. Baskı. İstanbul: Pinhan, 2018.
- Bowlby, John. *Güvenli Bir Dayanak Ebeveyn-Çocuk Bağlanması ve Sağlıklı İnsan Gelişimi*. Trc. Sarp Güneri. İstanbul: Psikoterapi Enstitüsü Eğitim Yayınları, 2012.
- Canan, Sinan. *Değişen Beynim*. 12. Baskı. İstanbul: Tutukitap Nefes Yayıncılık, 2020.
- Canan, Sinan. *İFA, İnsanın Fabrika Ayarları, II. Kitap İlişkiler ve Stres*. 3. Baskı. İstanbul: Tutukitap Nefes Yayıncılık, 2020.
- Chittick, William C. *Varolmanın Boyutları, Tasavvuf ve Vacibu'l Vücut Üstüne Yazılar*. Trc. Turan Koç. 7. Baskı İstanbul: İnsan Yayınları, 2019.
- Ciccarelli Sandra K. – White, J. Noland, *Psychology*, trc. Deniz Nafia Şahin, 3. Baskı Ankara: Nobel, 2018.
- Cüceloğlu, Doğan. “İnsan İlişkilerinde Dinlemek Konuşmaktan Daha Önemli”. *Bilim ve Teknik Dergisi* 4 (1993).
- Doğan, Sema. “Merhamet Medeniyetinin Sembölü Kuş Evleri”. *Hız Peygamber ve Merhamet Eğitimi*. 131-134. Ankara: DİB Yayınları, 2011.
- Düzgün, Şaban Ali. “The Nature of Mercy/Rahma and its Manifestations in the Quran”. *Kader* 15/3 (2017): 564-575.
- Eckhart, Meister. *Ben, Meister Eckhart, Tanrı'nın Kendisinden Hiçbir Şeyi Saklamadığı Adam*. Der. David O'Neal. Trc. Aslı Özer. İstanbul: Klan Yayınları, 2003.
- Fromm, Erich. *Sevme Sanatı*. Trc. Işıtan Gündüz. 11. Baskı. İstanbul: Say Yayınları, 2000.
- Geçtan, Engin. *İnsan Olmak*. 17. Baskı. İstanbul: Metis yayınları, 2019.
- Germer, Christopher K. - Siegel, Ronald D. *Wisdom and Compassion in Psychotherapy: Deepening Mindfulness in Clinical Practice*. New York, NY: Guilford, 2012.
- Gilbert, Paul. “Compassion and Cruelty a Biopsychosocial Approach”. *Compassion, Conceptualisations, Research and Use in Psychotherapys*. Ed. Paul Gilbert, 9-74. Canada: Routledge, 2005.
- Gilbert, Paul. “Introduction and Outline”. *Compassion, Conceptualisations, Research and Use in Psychotherapys*. Ed. Paul Gilbert, 1-6. Canada: Routledge, 2005.
- Gilbert, Paul. “The Origins and Nature of Compassion Focused Therapy”. *British Journal of Clinical Psychology* 53 (2014): 6-41.
- Glaser, Aura. “A Call To Compassion- Bringing Buddhist Practices of the Heart into the Sou of Psychology”. *The Crazy Wisdom Community Journal* (May-August 2005).
- Goetz, Jennifer L. - Keltner, Dacher - Thomas, Emilliana Simon. “Compassion: An Evolutionary Analysis and Empirical Review”. *Psychological Bulletin* 136/3 (2010): 351-374.
- Goleman, Daniel. *Sosyal Zekâ, İnsan İlişkilerinin Yeni Bilimi*. Trc. Osman Çetin Deniztekin. 8. Baskı. İstanbul: Varlık Yayınları, 2019.

- Goleman, Daniel. *Yıkıcı Duygular ile Nasıl Başa Çıkabiliriz? Dalai Lama ile Yapılan Bilimsel Bir Diyalog*. Trc. Seda Hauser. İstanbul: İnkılap Yayınları, 2005.
- Gökcan, Kemal. "Empatik İletişim". Erişim: 30 Haziran 2019. <http://www.sosyalhizmetuzmani.org/empatikiletisim.htm>.
- Gu, Jenny - Cavanagh, Kate - Baer, Ruth - Strauss, Clara. "An Empirical Examination of the Factor Structure of Compassion". *PLoS ONE* 12/2 (2017).
- Gündoğan, Hande "Nesne İlişkileri Kuramı Çerçevesinden Borderline (Sınır) Kişilik Örgütlenmesine Bakış: Vaka Örneği ile Psikoterapi Sürecinin Yorumlanması", *AYNA Klinik Psikolojisi Dergisi* 3/2 (2016), 3.
- Hayta, Akif. *Bağlanma Kuramı ile Allah Tasavvuru*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2019.
- Holmes, Jeremy. "Attachment Theory in Clinical Practice: A Personal Account". *British Journal of Psychotherapy* 31/2 (2015): 208-228.
- Hökelekli, Hayati. "Gökyüzünden Yeryüzüne Yayılan Bir Değer: Merhamet Eğitimi". *Diyanet Aylık Dergi* 244 (2011): 13-16.
- Hökelekli, Hayati. *Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsani Değerler*. İstanbul: Dem Yayınları, 2013.
- İbnü'l-Arabî, Muhyiddin. *Fütûhât-ı Mekkiyye, Rahmani Nefes*. Trc. Ekrem Demirli. 2. Baskı. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2015.
- İşçibaşı, Yaprak. "Bilgisayar, İnternet ve Video Arasında Çocuklar". *Selçuk İletişim* 7/1 (2011): 122-130.
- İşgör, İsa Yücel. "Üniversite Öğrencilerinde Bağlanma Stilleri ve Akademik Başarının Merhamet Üzerindeki Yordayıcı Etkisi". *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 19/1 (2017): 82-99.
- Karaca, Faruk. *Din Psikolojisi*. Trabzon: Eser Ofset, 2017.
- Karaman, Hüseyin. "İslâm Ahlakında Temel Erdemler". *İslam Ahlak Esasları ve Felsefesi*. Ed. Müfit Selim Saruhan. 197-213. Ankara: Grafiker Yayınları, 2013.
- Kars, Gözde Bahar. *Şiddet İçerikli Bilgisayar Oyunlarının Çocuklarda Saldırganlığa Etkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2010.
- Kasapoğlu, Abdurrahman. "Empati ve Sempati Olgusuna Vurgu Yapan Bazı Ayetler". *bilimname* X/1 (2006): 33-61.
- Kayaoğlu, Mehtap. *Huyu Suyu Güzel Çocuk*, 2. Baskı İstanbul: Nesil Yayınları, 2015.
- Köylü, Mustafa. "Çocukluk Dönemi Ahlaki Gelişim". *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 12, (2003): 69-87.
- Kutub, Muhammed. *İnsan Psikolojisi Üzerine Etütler*. 14. Baskı. İstanbul: İşaret Yayınları, 1992.
- Küçük, Raşit. "İslam Kültüründe Sevgi İçin Kullanılan Kavramlar". *H. Peygamber, Sevgi ve Merhamet*. Ankara: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 2017.
- Manisalıgil, Alperen. "Kayıp Merhametin İzinde". *Merhamet Devrimi, Merhamet Dünyamızı Nasıl Aydınlatabilir?*. Ed. İslam Dalp-Ümran Tüzün. 15-184. 3. Baskı İstanbul: Timaş Yayınları, 2016.
- Maslow, Abraham. *Dinler, Değerler, Doruk Deneyimler*. Trc. H. Koray Sönmez. İstanbul: Kuraldışı Yayınları, 1996.
- Merter, Mustafa. *Doküz Yüz Kath İnsan*. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2006.
- Ondördüncü Dalai Lama. *Mükemmel Olmayan bir Dünya İçin Sonsuz Merhamet*. Trc. Emre Boyacıoğlu. İstanbul: Ganj Yayıncılık, 2011.
- Oruç, Cemil. "Okul Öncesi Dönem Çocuğunda Ahlaki Değerler Eğitimi" *Eğitim ve İnsani Bilimler Dergisi: Teori ve Uygulama* 1/2, (2010): 37-60

VII. OTURUM

- Özcan, Zeynep. “Hayatı Merhametle Yaşamak”, erişim: 18 Mayıs 2020, <https://www.youtube.com/watch?v=wSr4ul0Xbg0>
- Özcan, Zeynep. *Merhamet Psikolojisi, Zihinsel İmgeler Işığında Merhamet*. Ankara, Sonçağ Yayınları, 2019.
- Peker, Hüseyin. “Merhamet Eğitiminde Model Almanın Önemi”. *Diyanet Aylık Dergi* 244 (2011): 20-22.
- Pellegrino, Giuseppe di- Fadiga, Luciano- Fogassi, Leonardo- Gallese, Vittorio- Rizzolatti, Giacomo. “Understanding Motor Events: A Neurophysiological Study”. *Experimental Brain Research* 91 (1992):176-180.
- Peterson, Christopher - Seligman, Martin E. P. *Character Strengths and Virtues, a Handbook and Classification*. New York: Oxford University Press, 2004.
- “Prof. Dr. Sinan Canan ile Salgın Günlerinde Zihnin Sınırları”, erişim: 18 Haziran 2020, <https://www.youtube.com/watch?v=g7KE5xXb6Tc>.
- Sayar, Kemal. “Merhamet: Kalbin En Güzel Mevsimi”, *Merhamet Devrimi, Merhamet Dünyamızı Nasıl Aydınlatabilir?*, Ed. İslâm Dalp-Ümran Tüzün. 191-496. 3. Baskı. İstanbul: Timaş Yayınları, 2016.
- Sayar, Kemal. “Şiddet ve Merhametsizliğin Kökenleri”. *Diyanet Aylık Dergi* 244 (2011): 23-24.
- Seligman, Martin E. P. *Gerçek Mutluluk*, Trc. Semra Kunt Akbaş, 2. Baskı. İstanbul: Eksi Kitaplar, 2019.
- Sprecher, Susan - Fehr, Beverley. “Compassionate Love for Close Others and Humanity”. *Journal of Social and Personal Relationships* 22/5 (2005): 629-651.
- Sula, Havva. “Merhamet, İsteneni Değil, İhtiyaç Duyulanı Vermektir”. *Hz. Peygamber ve Merhamet Eğitimi*. 121-128. Ankara: DİB Yayınları, 2011.
- Şentepe, Ayşe - Güven, Metin. “Kişilik Özellikler ve Dindarlık İlişkisi Üzerine Ampirik Bir Araştırma”. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/31 (2015): 27-44.
- Tarhan, Nevzat. *Duyuların Psikolojisi ve Duyusal Zekâ, Bize Özgü Duyular, Bize özgü Analiz*. 23. Baskı. İstanbul: Timaş Yayınları, 2019.
- TDK, “Merhamet”, 3 Mart 2019, <https://sozluk.gov.tr/>.
- Türer, Osman. “Rahmân İsminin Varlık ve İnsandaki Tecellisi: Şefkat ve Merhamet”. *Hz. Peygamber ve Merhamet Eğitimi*. Ankara: DİB Yayınları, 2011.
- Tüzün, Olcay - Sayar, Kemal. “Bağlanma Kuramı ve Psikopatoloji”. *Düşünen Adam* 1/1 (2006): 24-39.
- Vivino Barbara L. - Thompson, Barbara J. - Hill, Clara E. - Nicholas Ladany. “Compassion in Psychotherapy: The Perspective of Therapists Nominated as Compassionate”. *Psychotherapy Research* 19/2 (2009): 157-171.
- Yazır, M. Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul: Azim Yayınevi, 2007.
- Yılmaz, H. Kâmil. “Merhamette Rehber Hz. Peygamber (s.a.s.)”. *Diyanet Aylık Dergi* 244 (Nisan 2011).
- Yurdagül, Mehmetoğlu. *Okul Öncesi Çocuklarda Dinî Duygunun Gelişimi ve Eğitimi*. TDV Yayınları, 2005 Ankara, 22.

OTURUM BAŞKANI– Esas biz teşekkür ederiz çok derli toplu ve hatta bize de merhamet eden, biraz da bize ikramda bulunan bir sunum oldu vakit bakımından. Ağzınıza sağlık. Hem tebliğ içerik olarak hem de sunum olarak çok güzel bir tebliğ dinlemiş olduk.

Şimdi, nc tebliğimize geçelim. Değerli hocamız Seyfullah Kara Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden hocamız. “ocukların Dinİ Duygularını Negatif Etkileyen Faktörler ve Bu Duyguların Geliştirilmesine Dair Bazı zm nerileri” başlıklı tebliğimizi sunacağız.

Buyurun hocam.

Prof. Dr. SEYFULLAH KARA (Zonguldak Bülent Ecevit niversite İlahiyat Fakültesi)– Teşekkür ederim Sayın Başkanım.

Bütün katılımcılara saygılarımı sunarak hemen sözlerime başlamak istiyorum.

ÇOCUKLARIN DİNÎ DUYGULARINI NEGATİF ETKİLEYEN FAKTÖRLER VE BU DUYGULARIN GELİŞTİRİLMESİNE DAİR BAZI ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Seyfullah KARA*

Öz

Çocukluk dönemi, kişinin sonraki yıllardaki karakter ve davranış tarzlarını belirleyen önemli bir zamanı kapsar. Bu dönemde öğrenilenler, yaşananlar ve hissedilenler sonraki dönemlerde bir karakter olarak ortaya çıkar ve kişinin söylem ve eylemlerinin önemli ölçüde belirleyicisi olur. Hem kindar, öfkeli, saldırgan acımasız karakterlerin hem de uyumlu anlayışlı, sosyal, öz güvenli, sevgi dolu, sakin ruhlu karakterlerin belirleyicisi çoğu zaman çocukluk dönemi olgu ve olaylarıdır. Kindar, öfkeli, saldırgan, acımasız karakterlerin de; uyumlu, anlayışlı, sosyal, öz güvenli, sevgi dolu, dingin ruhlu karakterlerin de arka planını çoğu zaman çocukluk dönemi olgu ve olayları besler. Bu bakımdan çocukların bu dönemde öğrendiklerinin, yaşadıklarının, hissettiklerinin ve algıladıklarının niteliği, hayati bir önem arz eder. Öyleyse, çocukların özellikle din eğitimi ve öğretiminde yaşadıkları her şeyin onların din algularında ne kadar derin izler bırakacağını tahmin etmek güç olmasa gerektir. Bu çerçevede, onların din algularında olumsuzluklar yaratacak olan etkenlerin neler olduğu öncelikle tespit edilmelidir. Bunu yaparken hem çocuk psikolojisine dair bilimsel verilerden faydalanmak, hem de bizzat yaşayarak hayatın içinden edindiğimiz tecrübelerden istifade etmek gerekir. Biz tebliğimizde çocukların dinî duygularının gelişmesine katkı sağlayabileceğini düşündüğümüz bazı önerileri sıralayacağız.

Anahtar kelimeler: Peygamber, Çocuk, Eğitim, Din, Aile, Çevre

* Prof. Dr., Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

**FACTORS THAT NEGATIVE AFFECT CHILDREN'S
RELIGIOUS EMOTIONS AND SOME SOLUTION
RECOMMENDATIONS ON THE DEVELOPMENT OF
THESE EMOTIONS**

Abstract

Childhood covers an important time that determines the character and behavior styles of a person in the following years. What is learned, experienced and felt in this period emerges as a character in the following periods and becomes a significant determinant of the person's discourse and actions. The determinants of both vindictive, angry, aggressive, brutal characters and harmonious, understanding, social, self-confident, loving, calm-spirited characters are often childhood phenomena and events. In this respect, the quality of what children learn, experience, feel and perceive during this period is of vital importance. It should not be difficult, then, to predict how deeply everything that children experience, especially in religious education and teaching, will leave traces on their perception of religion. In this context, the factors that will create negativity in their religious perceptions should be determined first. While doing this, it is necessary to benefit from both the scientific data on child psychology and the experiences we have gained from living personally. In our paper, we will list some suggestions that we think can contribute to the development of children's religious feelings.

Keywords: *Prophet, Child, Education, Religion, Family, Environment*

Giriş

Çocukluk dönemi, insanın daha sonraki yıllarda yaşayacağı hayatta karakter ve davranış tarzlarını belirleyen çok önemli bir zamanı kapsar. Bu dönemde öğrenilenler, yaşananlar ve hissedilenler sonraki dönemlerde bir karakter tarzı olarak ortaya çıkar ve kişinin söylem ve eylemlerinin önemli ölçüde belirleyicisi olur. Kindar, öfkeli, saldırgan, acımasız karakterlerin de; uyumlu, anlayışlı, sosyal, öz güvenli, sevgi dolu, dingin ruhlu karakterlerin de arka planını çoğu zaman çocukluk dönemi olgu ve olayları besler. Bu bakımdan çocukların söz konusu dönemde öğrendiklerinin, yaşadıklarının, hissettiklerinin ve algıladıklarının niteliği, hayati bir önem arz eder.

Öyleyse, çocukların bilhassa din eğitimi ve öğretiminde karşı karşıya geleceği her türlü bilgi, hayata dair kesitler ve rol modellerin, onların din algılarında ne kadar derin izler bırakacağını tahmin etmek güç olmasa gerektir. Bu çerçevede, onların din algılarında olumsuzluklar yaratacak olan etkenlerin neler olduğu öncelikle tespit edilmelidir. Bunu yaparken hem çocuk psikolojisine dair bilimsel verilerden faydalanmak, hem de bizzat yaşayarak hayatın içinden edindiğimiz tecrübelerden istifade etmek gerekir.

Bu tecrübelerin işlevsel olması için her şeyden önce çocuğun ruhuna nüfuz etmek ve empati yapabilmek önemlidir. Bu suretle âdeta onun yerine geçerek, onunla diyalog kurulmuş olacaktır. Meseleyi sadece ilmî ve teorik alana hapsedip, bilimin öne sürdüğünü kabul ettiğimiz teorileri çocukların üzerinde uygulamaya kalkmak, onları deneysel amaçlarla kullanmak anlamına gelecektir. Oysa, bu bilimsel teorileri tecrübelerle buluşturmak, çocuğu doğru anlamamızı sağlayacaktır.

İlk çocukluk devresi diye tabir ettiğimiz 2-6 yaş arası dönem, kişinin tüm duygularının oluşmaya başladığı dönemdir. Bu dönemdeki bir çocuk her şeyi duygusal bir gözle değerlendirir; rasyonalite ise ilerleyen dönemlerin görünen bir özelliğidir. Bu bakımdan dinî eğitim ve öğretimin her dönemde farklı yöntemlerle çocuğa verilmesi gerekir. 2-6 yaş arası dönemi çocuğunun en karakteristik hususiyeti, etrafını bilinçsiz bir biçimde taklit etmesidir. Bu durum, söz konusu dönemdeki bir çocuğun çevresindeki en yakın kişilerin aile fertleri olması nedeniyle aile kuruğunu en önemli olgu olarak karşımıza çıkartır. Çünkü bu yaş aralığındaki çocukların en çok gördüğü ve temas kurduğu kişiler annesi, babası

ve kardeşleridir. Dolayısıyla onların, çocuğun dinî hayatını ve algısını etkilemeye yönelik her türlü faaliyetleri, çocukta derin izler bırakacaktır. Şu hâlde çocuğun dinî duygu bakımından gelişmesinde de gerilemesinde de en önemli faktör ailesi olarak görünmektedir.

Çocuklar dini anlamaya kavramlarla başlamaktadırlar. İlk devrede din olgusuna duygularıyla taklidi bir biçimde yaklaşan çocuklar, zaman geçtikçe daha önce duymuş oldukları Allah, Peygamber, Kur'an, dua, namaz, oruç, Müslüman, Müslümanlık, iman, cennet, cehennem, melek, şeytan, haram, helal, günah, sevap, cami, hoca, imam, ezan gibi kavramları anlamaya çalışmaktadırlar. Çocuklar, üç-dört yaşlarından itibaren dinî kavramlar üzerinde düşünmeye başlarlar ve "ne, nasıl, neden" gibi sorularla bu meraklarını gidermeye çalışırlar. Bu sorular, yedi yaşından itibaren daha da gelişerek devam eder. Bununla birlikte dinî kavramlar, 7-8 yaşlarındakilerde bile çocuğun zihninde yeterince oturmamış ve anlamları tebellür etmemiş, fakat sürekli bir biçimde gelişmesine de devam etmiştir. Artık çocuk, daha önce ailesinden şuursuz bir biçimde taklidi olarak aldığı dinî ve ahlaki fikirleri daha iyi anlamaya ve anlamlandırmaya çalışmaktadır.¹

7-8 yaşlarına gelmiş olan çocuklar, artık aileden dışarıya çıkmışlar ve çevreyle iyiden iyiye tanışmaya başlamışlardır. Bu yaşın çocukları, din ve dinî hayatla ilgili önemli kavramları ve yaşayış biçimlerini çevrelerinden almaya çok daha yeteneklidirler. Bu durumda onların dinî duygularını olumlu ya da olumsuz etkileyen faktörlerden biri de çevreleridir.

Çevre o kadar büyük bir etkendir ki, çocuğun bulunduğu çevre eğer dinden tamamen uzakta ise, çocuk ilk "din dersini" alacağı döneme kadar dinden habersiz kalabilir. Eğer çocuk, ruhuna ve duygularına hitap eden dinî hikâyeler, menkıbeler ve türlü anlatılarla yetişirse, buna ilâveten kendi gözlemleriyle idrak ettiği olay ve duyumlara tanıklığı müspet motifler içeriyorsa, bu takdirde dine karşı içinde gittikçe artan bir alâka duymaya başlayacaktır. Çünkü çocuk çok taze ve işlenmeye hazır bir cevhere, öze ve ruha sahiptir,²

Öyleyse, çocukta dinî duygunun uyanması ve gelişmesinin temelde iki büyük belirleyicisi vardır: Aile ve çevre. Çevrenin içine hem arkadaşlarını hem de okulunu dâhil ettiğimizi burada belirtmekte fayda vardır. Bununla birlikte çevre, sadece bu ikisiyle de sınırlı bir olgu değildir. Arkadaşlarla

¹ Kerim Yavuz, *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 1987), 200-202.

² Yavuz, 45.

birlikte, çocuğun duyumsadığı ve görebildiği tüm fenomenler çevre kapsamında ele alınmalıdır. Çocukların insanlardan duyup işittikleri; görsel medyanın, çocukların zihinlerine empoze ettikleri; din adına konuşulup anlatılanlar; din dersi öğretmenlerinin söylem, hâl ve davranışları; yetişkinlerin çeşitli olaylar karşısındaki tavırlarının onlar üzerindeki tesiri gibi hususlar, hep çevre faktörüyle doğrudan ilintili hususlardır.

Çocuklarda dinî duyguların uyanmasını ve gelişmesini sağlayan iki temel faktör olarak aile ve geniş anlamda çevreyi belirlediğimize göre, meseleye tersinden baktığımızda, çocuklarda dinî duyguların bastırılmasına, hatta tahrip edilmesine neden olan temel etkenler cümlesinden de aile ve çevreyi sorumlu tutmamız gerekir. Nitekim Hz. Peygamber bu hususa şu sözleriyle temasta bulunur: “Her çocuk İslam fıtratı üzerine doğar. Sonra anne-babası onu Hristiyan, Yahudi veya Mecusi yapar.”³ Hadis-i Şerif’te belirtildiği gibi, çocuğun dinî temayül ve reflekslerinin oluşumunda ve gelişiminde aile ocağı ile, temasta bulunduğu çevrenin çok büyük etkisi vardır.

Bu durumda ailenin çocuğa karşı tavrı, çocuğun dinî duyguları açısından ya müspet ya da menfi bir rol oynayacaktır. Günümüz İslam ailesinin çocukta dinî duygular oluşturmak ve ibadet alışkanlığı kazandırmak babında uyguladıkları birtakım tedbirler, çocuklar için dinî hayata sevk edici motivasyon kaynağı olmaktan ziyade, büyük bir handikap teşkil edebilir. Bu konuda ailelerin eğitilmesi ve bilinçlendirilmesi, konunun mahiyeti açısından son derece önemlidir.

Hem aile, hem de geniş anlamda çevreyi dikkate alarak çocuğun dinî bakımdan gelişmesinin önünde birtakım engellerin var olduğunu görmezden gelmememiz gerekir. Çocuğun dindarlaşmasını olumsuz yönde etkileyen faktörlerden biri, ailenin din adına örseleyici tavrıdır.

Ebeveynin, çocuklarına bazı dinî ibadetleri ve hükümleri cebirle yaptırması ve üstelik bu yöntemini de Kur’an ayetlerindeki direktiflere bağlaması, ileride çocuğun İslam’la ilgili hususlara antipatiyle yaklaşması sonucunu doğurmaktadır. Çocuk, hem anne-babasına hem de onların zorla, cebirle ve hatta dayakla dayattıkları dine karşı düşmanca hisler beslemektedir. Bunun toplumumuzda çok sayıda örnekleri vardır. İslam ailesinin reisi olan dindar baba, Kur’an’ın, “Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun” (et-Tahrim 66/6) emrini, kendince tefsirini de yaparak, “dayakla, cebirle, şiddet uygulayarak koruyun” şeklinde anlayabilmektedir.

³ Buhârî, Cenâiz 92; Ebû Dâvûd, Sünne 17; Tirmizî, Kader 5.

Çünkü, İslam'a göre aile eğitimi ve eğitim yöntemleriyle ilgili eserler veren klasik ve çağdaş İslam bilginlerinin, Hz. Peygamber'e nispet edilen ve az sonra nakledeceğimiz "10 yaşına geldiğinde namaz kılmayan çocukları dövme" emreden (!) hadisi de kendilerine kılavuz edinerek dayak atılabileceğine, nasihatten anlamıyorsa dövmek lazım geldiğine dair açıklamaları, bu konuda şiddete temayüllü dindar babaları daha da kamçılayabilmektedir.

Ne yazık ki, bu içler acısı anlayışa sadece kendi köyümden iki örnek verebilirim. İlk örneğim, 80'li yıllarda dindar bir babanın iki erkek çocuğuna dinî hayata kayıtsız kaldıkları ve namaz kılmadıkları gerekçesiyle inanılmaz biçimde şiddet uyguladığı ve sopayla vücutlarını yaraladığı, eve sokmadığı, yemek vermediği, eşi çocuklarını eve gizlice alıp yemek verdiğinde eşini de dövdüğü vakıasıdır. Sonuç ne olmuştur?! Büyük kardeş zaman içinde tamamen delirmiş, onun küçüğü de yediği dayaklardan ötürü saflaşmıştır. Söylediğim sebeple meydana gelen bu dramatik hadise, o yıllarda yaşamış olan bütün köy halkının malumudur ve olayın muhatapları hâlen hayattadır.

İkinci örneğim de yine kendi köyümden ve yine aynı yıllara ait başka bir dramdır. Sahnede ise, kot pantolonu giyeni mü'min kabul etmeyecek kadar fanatik bir Müslüman baba ve yine iki çocuk var. Yine namaz kılmama ve dinî hayata kayıtsız kalma gerekçesi ve yine bu gerekçeyle her gün ayrı bir azar ve üç günde bir dayak faciası. Demir çubuklarla dövülen iki erkek kardeş. Sonuç mu?! Ağabey ve kardeşi, her ikisi de evi terk ettiler. Şansları varmış ve fitratları tertemiz gençlermiş ki, kötü yollara gitmediler. Her ikisi de farklı şehirlerde iş tuttular. Ağabey her şeye rağmen imanını koruyor; ama küçük kardeş tam bir ateist oldu. Hala hayattalar ve babalarının bırakın yüzünü görmeyi, adını duymaya bile tahammül edemiyorlar. "O günler, babamızın din adına yaptığı işkence günleriydi" sözü onlara ait. Bu olayın muhatapları da hâlâ hayattalar.

İslam ailesi böyle olmamalı, İslam ailesinin reisi de böyle davranmamalıydı. Ve bu dramatik durum sadece bahsettiğim yıllara ait değildir. Kendi köyümden verdiğim bu iki örneği, bireysel ve sınırlı olarak görmemiz, bizi hâlâ yanlış yöntemlerimizde ısrara götürecektir. Arz ettiğim bu iki örnek, esasen hepimiz biliyoruz ve farkındayız ki, bireysel ve sınırlı örnekler değildir. Bugün belki o sertlikte değil, ama hâlâ buna benzer hadiselerin varlığını öğrencilerimizin hikâyelerinden anlayabiliyoruz. Hiçbir çocuk, hiçbir genç, dinî kaygılarla kendisine nefes aldırmayan böyle bir İslam ailesi içinde yaşamak istemez.

Bu tür faciaların meydana gelmesinin tek sorumlusu olarak yukarı da arz ettiğim Tahrir suresinin ilgili ayetindeki "kendinizi ve ailenizi

ateşten koruyun” ifadesini, “dayak atarak ve şiddet uygulayarak koruyun” şeklinde anlayan bu babaları mı görmeliyiz? Yoksa, geldiğimiz noktada, dünyanın yaşadığı değişimi dikkate almadan, gençliğin algı dünyasını ve haberleşme ağlarına hakimiyetini tahlil etmeden bu zihniyete çanak tutan rivayetleri kritiğe tabi tutmaksızın ve mal olacağı faturaları muhakeme etmeksizin yazdıkları kitaplara alan ve oradan da “tedip için dayak atmakta beis yoktur” fetvalarını bugün dahi veren din bilginlerini mi sorumlu tutmalıyız.

“Çocuk ergenlik çağına yaklaşır da on yaşına girdiği hâlde namaz kılmaz veya birtakım günahları işler, hiçbir söz de tesir etmezse, o takdirde terbiyecisi elindeki değnekle on defa vurur. Yine uslanmadığını görürse değnekle vurma sayısını artırır. Dilerse çocuğun canını acıtır ve bu dayağı tekrarlayabilir. Çocuk doğru yola gelinceye, İslam’ın açtığı doğruluk caddesinde yürüyünceye kadar (dayaklara) devam edebilir.”⁴

Atılacak dayağın miktarı konusunda bir sınırlama bile getirmeyip “uslanıncaya kadar” demek suretiyle ucunu tamamen açık bırakan yukarıdaki bu pasaj, “İslam’da Aile Eğitimi” adlı bir eserden alınmıştır. Bu pasajın ifade ettikleriyle, yukarıda gerçek hayattan örneğini verdiğim dramatik hikâyede uygulananların hiçbir farkı bulunmamaktadır.

Eğitime dair yazılan bir başka eserde ise, Hz. Peygamber’in 10 yaşına geldiği hâlde namaz kılmayan çocuğun dövülmesini emrettiği rivayeti alınarak, uzun uzun dayağın meşruiyetinin izahları yapılmıştır. Kitapta, sünnette dayakla terbiyenin öneminden (!) söz edilmektedir.⁵ Bunu yaparken, Hz. Peygamber’in, eğittiği onca çocuktan veya gençten kaç tanesini dövdüğüne dair bir tek uygulama bile verilememiştir. Çünkü hepimiz biliyoruz ki, yoktur.

Bu eserlere bir örnek de, hadisin geçtiği Ebû Dâvûd’un Sünen’inin tercümesinden verelim. Eseri çeviren mütercim, “çocuk yedi yaşına geldiğinde namazı emredin. On yaşına geldiğinde kılmazsa dövün”⁶ hadisinin izahını yaparken,

“Çocuklar yedi yaşında iken namaza alışmaları için namazla emrolurlar. On yaşına girdikleri zaman namaz kılmazlarsa dövülürler. Bu

⁴ Ulvan, Abdullah Nâsîh, İslam’da Aile Eğitimi, çev. Celal Yıldırım, (Konya: Uysal Kitabevi, ts.), II, 213.

⁵ Canan, İbrahim, *Peygamberimizin Sünnetinde Terbiye*, İstanbul, ts., s.284-291.

⁶ Ebû Dâvûd, Kitabu’s-Salât 26; Tirmizî, Kitabu’-Salat 183.

dövmek namazı kılmaya gayret edecek kadar olmalı, kabalara vurulmalı, bir tarafını yaralayacak, kıracak kadar olmamalı”⁷

ifadelerini kullanır. Mütercim, hadisin izahını yaparken dayağa sınırlama koymuş, çok zalim olunmaması, çocuğun kolunun bacağına kırılmaması konusunda uyarıda bulunmuş. Bunlar gerçekten ürpertici ve irite edici ifadelerdir.

Sorulan sorulara fetvalar verilen bir internet sitesinden de alıntı yaparak örnekleri sonlandırmak istiyorum. Vatandaşımızın sorusu şu:

“Selamünaleyküm hocam. Peygamber Efendimiz (s.a.s.) bir hadis-i şerifinde “Çocuklarınıza, onlar yedi yaşında iken namazı emredin. On yaşında olunca namaz(da ki ihmalleri) sebebiyle onları dövün, yataklarını da ayırın.” buyurmuşlardır. Hocam dinde zorlama yoktur denilmesine rağmen peygamber efendimiz (s.a.s.) namaz kılmadıkları takdirde çocukların dövülmesini buyurmuşlardır. Buradaki dövmek fiili ne kadar doğrudur? Şimdiden sağ olun hocam”.

Soruyu soran kişinin kafasına takılan ve belli ki onu rahatsız eden şey, Hz. Peygamber’le çocuğun dövülmesi eyleminin yan yana gelmesi olmuştur. Hz. Peygamber’e hürmeten bir şey diyememekte ve kalbini rahatsız eden bu uygulama karşısında çareyi bir İslam bilgini olarak gördüğü kişiye soru sormakta bulmakta, ondan sadre şifa bir cevap beklemektedir. Soruya verilen cevabı aktaralım:

“Selamünaleyküm. Bu hadis doğrudur, sabittir. Çocuğun namazı kabullenmemesine karşı bir tedbirden söz etmektedir. Buradaki dövmenin falakaya yatırmak ya da elektrikli jopla vurmak olmayacağını bilmemiz gerekir. Çocuğun omzuna hafif bir tokat vurma şeklinde anlayabiliriz bunu. Yalnız yedi ile on yaş arasındaki dört seneyi tam bir eğitim seneleri olarak kullanabilmiş bir babanın hakkıdır bu tokat. Bunu unutmayalım.”⁸

Aslında soruya cevap veren kişi, kendisi bile verdiği cevaptan tatmin olmamakta ve bu yüzden meseleyi hiç ilgisi olmayan anakronik bir

⁷ Ebû Dâvûd, I, 369.

⁸ <https://fetvameclisi.com/fetva-cocugu-namaz-icin-dovmek-28089.html> (erişim: 26.10.2020).

yaklaşımına “elektrikli jop”a kadar götürerek demagojik bir gayretle karşındakini ikna etmeye çalışmaktadır. Çünkü bir yanda çocuğu dövme ve öbür yanda Hz. Peygamber bulunmakta, her ikisini yan yana koyamamaktadır.

Vaktiyle, bir gazetede İslam bilgini sıfatıyla yazı yazan bir kişi, 21. yüzyılın başlarında yazdığı “Fıkıh” köşesinde, “10 yaşına geldiği hâlde namaz kılmayan çocuk, ilgili hadis mucibince dövülür”, dedikten sonra, hemen ertesi günkü yazısında, Aynî’den nakilde bulunarak, “bülüğdan sonra namazı geçiren kimse, bülüğdan evvel geçiren kimseden daha şiddetli olarak, kan çıkıncaya kadar dövülür ve hapsedilir” ifadelerini kullanmıştır.⁹ Eleştiri getirmediğine göre kendi kanaatini de Aynî üzerinden serdetmiştir. Delikanlılık çağlarına gelmiş bir çocuğu kan çıkıncaya kadar döven dindar (!) ama hunhar bir babanın elinde yetişen neslin dine ve dinî ibadetlere bağlanacağını düşünmek, patolojik bir durumdan başka ne olabilir!

İşte bu ve benzeri yaklaşımlar, şiddete temayüllü dindar babaların sadist duygularını tatmine meşruiyet kazandırmakta ve şiddete temayüllü olmayanları dahi dinî gayretle kışkırtırken, çocukları da huzursuz ve mutsuz bir aile ortamının içine yuvarlamaktadır.

İçinde yaşadığımız çağın ilim adamları sırf geçmiş ulemanın bu yönde verdikleri fetvalarına aykırı düşmemek amaçlı aynı fetvaları tekrarlamakta bir beis duymamaktadırlar. Oysa, kendilerini, ibadeti terk eden çocuğun dövülmesi konusunda sorumlu tutacak bir ayet de, zikrettiğimiz bu husus dışında bir hadis de bulunmamaktadır. Hatta bazı âlimler sırf bu hadisi esas alarak, İslami teamül ve ilkelere aykırı bir biçimde, “namazı terk etmesi hâlinde çocuğun dövülmesini gerekli kılan hadisten dolayı çocuğa namaz kılma ibadeti vaciptir” demişlerdir.¹⁰ Üstelik hem Hz. Aişe’den hem de Hz. Ali’den nakledilen ve çocukların hiçbir mükellefiyet taşımadıklarını bildiren hadislere¹¹ rağmen bu fetvayı vermişlerdir.

Hâlbuki, en azından bugün tebliğ ve irşad konumunda bulunan ve İslam bilgini olarak kabul edilen kişilerin yapması gereken şey, tıpkı muhaddis Beyhakî’nin yaptığı gibi hadisi kritiğe tabi tutmak ve İslam ailesinin içinde muhtemel faciaların ve dramların önüne geçmek olmalıydı. Nitekim meşhur muhaddis Beyhakî, söz konusu hadisi tenkide tabi

⁹ 04-05.07.2001 tarihli Millî Gazete, Mehmet Talu.

¹⁰ Münâvî, Muhammed Abdurraûf, Feyzu’l-Kadir, (Beyrut: Dâru’l-Fikr, ts.), IV, 327.

¹¹ Ebû Dâvûd, Kitabu’l-Hudud, bab 16.

tutmuş ve onu garib ve bülüğa ulaşıncaya kadar çocuktan sorumluluğun kaldırıldığına dair hadisten ötürü mensuh bir hadis olarak nitelemiştir.¹²

Hz. Peygamber'in hayatında çocuklara uygulanmış en küçük bir şiddet emaresinin bulunmaması da çocuğun dövülmesine dair ortaya atılan görüşleri hükümsüz kılmaya yetmektedir. Hakikat şu ki, Resûl-i Ekrem'in, namaz da dâhil herhangi bir ibadeti aksattığından ötürü bir çocuğu, hatta yetişkin gençlerden herhangi birini bırakın dövmeyi, sitem ettiğine dair bile kaynaklarımızda bir haber bulunmamaktadır. Nitekim, babası tarafından 10 yaşında iken Hz. Peygamber'in yanına hizmet için gönderilen Enes b. Malik'in, "Peygamberimize 10 yıl hizmet ettim. Bazen hatalar da yaptım. Buna rağmen Hz. Peygamber bir kez olsun bana vurmadı; yüzünü ekşitmedi; beni azarlamadı ve ayıplamadı; hatta "öf" bile demedi. Hoşuna gitmeyen bir şey için, "niçin böyle yaptın" diyerek beni sorguya çekmedi"¹³ sözleri, Resûl-i Ekrem'in çocuklara elini kaldırmayacağına, kaldıranlara da müsaade etmeyeceğine dair en güçlü kanıtlardan biridir.

Üstelik çocuğun veya gencin baba tarafından dövülmesi, Hz. Peygamber'in yetiştirmek istediği genç tipinin karşısında da en büyük engeli teşkil edecektir. Dayak yiyerek yetişen -ki, yukarıda temas edildiği gibi, babanın istediği kıvama gelinceye kadar dövme fetvası verildiğine göre, çocuk sık sık dayak yiyecek demektir- çocuğun her şeyden önce ruh sağlığı bozulur; gözünde şiddet meşrulaşmış ve olağan hale gelmiş olur; ayrıca kendine olan öz güveni kaybolur, silikleşir ve şahsiyetini yitirmeye başlar. Oysa Hz. Peygamber'in yetiştirmek istediği genç, hem merhametli hem de öz güveni yüksek, atılımcı ve girişimci ruha sahip bir gençtir. Bu yüzden kendisinden zina etmek için izin isteyen gence bile onu rencide etmeden, rencide etmek isteyen sahabiyi de engelleyerek anlayışla davranmış, onu ciddiye alarak dinlemiş, sonra da ona kendi nasihatlerini aynı ciddiyetle yapmıştır.¹⁴

Hz. Peygamber'in eğitim modelinin en vazgeçilmez yöntemi daima yumuşak üslupla öğüt, irşad ve nasihat olmuştur. Konuyla ilgili ayetlerden başka hadis ve siyer kaynakları, onun genç sahabilere yaptığı sayısız öğüt ve nasihatlerle doludur.

¹² Münâvî, IV, 327.

¹³ Ebû Dâvûd, Kitâbu'l-Edeb 1; Tirmizî, Kitâbu'l-Birr, 69.

¹⁴ Hz. Peygamber'in gençlik siyaseti hakkında geniş bilgi için bkz. Seyfullah Kara, *Peygamber Döneminde Gençlik*, (İstanbul: Ağaç Yayınları, 2009); Ayrıca bkz. a.mlf, Hz. Peygamber'in Elinde Şekillenen İdeal Gençlik, *Gençlik Araştırmaları Dergisi*, 1/2 (2013), s.6-29.

Bütün buraya kadar naklettiklerimizden anlaşılmaktadır ki, çocukların ve ergen dönem gençlerinin dinî duygularını olumsuz etkileyen en önemli sebeplerin başında anne-babanın din namına çocuklarına kaba ve kötü davranmaları gelmektedir.

Oysa erkek olsun kız olsun, çocuk ve genç, en özel duygularını bile ailesine anlatabilmelidir. Dindar ebeveynin baskısı ve korkusu nedeniyle bunu yapamayan çocukları dışarıda çok büyük tehlikeler bekliyor demektir. Kuzu postuna bürünüp onlara ailelerinin göstermediği sevgiyi ve anlayışı güya gösteren çevre olgusu, bu çocukları karanlık ve dipsiz bir kuyuya çekmek için onları potansiyel kurban adayları olarak görebilmektedir.

Çocuklarda sağlıklı bir din algısının ve duygusunun yerleşmesindeki ikinci bir engel, İmam Hatip okullarında meslek dersleriyle diğer okullarda din kültürü ve ahlak bilgisi derslerine giren öğretmenlerin olumsuz yaklaşımlarıdır. Din dersi öğretmenin ilk ve orta kademedeki öğrencilere olumsuz davranışları ve onlara karşı negatif davranış biçimleri neler olabilir? Bu soruya birkaç cihetten örnek verilebilir:

Öncelikle öğretmenin öğrencileriyle gönül bağı kuramaması negatif davranış biçimlerinden biridir. Öğretmen, bu küçük yüreklere dokunmalı, oraya nüfuz edebilmelidir. Bıkkın, bezgin ve gergin bir ruh hâliyle çocuğun dersine giren ve bunu da bir karakter hâline getiren sert mizaçlı, yüzü düşmüş bir öğretmenin, din gibi, iman ve gönül üzerine inşa edilmiş manevi bir değeri, sadece anlatarak küçük yüreklerde yeşertme şansı yoktur. Oysa çocuklar, öğretmenlerini birer değer olarak görmekte, öyle kabul etmekte ve zor anlarda anne-babalarından sonra sığınabilecekleri melce olarak kalbi bir sevgiyle onlara bağlanmaktadırlar. Çocukların çok büyük bir kesiminin, “büyüyünce ne olmak istiyorsun” sorusuna, “öğretmen” cevabı vermeleri, o yaşta çıkar hesabı güdemeyeceklerine göre bu sevginin bir sonucudur. Çocuğun bu sevgisinin öğretmenin hoyratça davranışları nedeniyle yıkılması ve küçücük yüreklerin hayal kırıklığına uğratılması, çocukların dinî duygularını daha işin başındayken tahrip eden negatif davranış biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Din dersi öğretmenlerimizle ilgili bir başka sorun da, çocuğun aklına ve mantığına uygun, onun anlayıp gönül rahatlığıyla kabul edebileceği bir söylem ve üslubu ortaya koyamamasıdır. Örneğin, kader konusunu anlatırken konuya mensubu bulunduğu mezhebin sınırları içinde izah getirebilme kaygısı, çocuğun ve gençlerin aklına ve mantığına uygun gelen söylemler ve izahlar geliştirebilme yeteneğini yok etmektedir. Oysa çocukların ve gençlerin soruları karşısında eğitimcinin kaygı duyması

gereken şey, kendi mezhebinin kanaatlerinden ayrılması değil, çocuklarda dinî duygu ve heyecanı harekete geçirememesi ve onların dinî duygularını vereceği cevaplarla olumsuz etkileme endişesi olmalıdır.

Hz. Peygamber çocukları eğitirken, onların akıllarına göre söylemler geliştirmiştir. Nitekim İbn Müleyke'nin anlattığına göre, sahabiden biri çocukluğunda Resûlullah ile yaşadığı bir diyalogu nakletmiştir. Bu diyalog, Hz. Peygamber'in çocukların eğitiminde onların akıl ve hayal dünyalarını nasıl dikkate aldığını göstermesi bakımından fevkalade önemlidir. Söz konusu sahabi, şöyle demiştir: “Ben Resûlullah'ın terkisinde giderken hayvanın ayağı sürçtü. Aniden meydana gelen bu durum karşısında “kör şeytan” deyiverdim. Resûlullah ise bana, “böyle deme! Böyle dersin, o büyür, hatta ev kadar olur ve, ‘onu kendi gücümle yere attım’ der. Bunun yerine sen, ‘bismillah’ de. Böyle söylersen, o küçülür ve sinek kadar olur”.¹⁵

Hz. Peygamber'in çocukla kurduğu bu diyalog, onun, çocukların akıllına yönelik lisan ve üslupla konuşarak onları eğittiğini göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Hâlbuki şeytan ne ev kadar büyüyecek, ne de sinek kadar küçülecektir. Ama o, çocuğun zihin dünyasında algılayabileceği bir söylemle onu İslami bakımdan doğru olana yönlendirmiştir. Esasen bu diyalogda Hz. Peygamber'in kullandığı alegorik üslup, din eğitimcilerinin cennet, cehennem, melek, ahiret, kader, mizan, şeytan, sevap, günah gibi soyut kavramları izah ederken, başka hiçbir kaygı gütmeksizin sadece çocukların akıllarının alabileceği üsluba odaklanmaları gerektiğine işaret etmektedir.

Çocuklarımızın eğitimiyle ilgili söylenecek çok şeyler olup toparlamak ve özetlemek babından ifade edecek olursak, “çocuklarımızın sağlıklı bir din algısına ve duygusuna sahip olmaları için ne tür önlemler almalı ya da ne tür faaliyetlerde bulunmalıyız” sorusu, en sağlıklı soru gibi görünmektedir.

Bu soruyu, çocukların dinî duygularının gelişmesine katkı sağlayabileceğini düşündüğümüz bazı önerileri özetlemek gayesiyle maddeler hâlinde sıralayarak cevaplandırmaya çalışacağım.

1. Yukarıda da söylediğimiz gibi, çocuk için hayatta en önemli ve en güvenli sığınak ailesidir. Aile çocukla sağlıklı iletişim kurabiliyorsa, çocuk da ruhen sağlıklı olur. Dolayısıyla ailelere, bu iletişimi sağlıklı bir biçimde nasıl yapabileceklerine ve çocuklarda dinî algıyı tahrip etmeden bunu nasıl başarabileceklerine dair eğitimler

¹⁵ Ebû Dâvûd, Edeb 85.

verilmelidir. Bu eğitimler, hem psikolojiyi bilen hem de din alanını iyi kavramış olan uzman kişilerce verilmelidir. Bu uzman kişiler, konuları, detaylarla dallandırıp budaklandırarak kafa karıştırmak ve meseleyi anlaşılmasız hale getirmek yerine, kısa net ve öz cümlelerle ailelere anlatılmalıdır. Her aileye aynı metotla eğitim vermek doğru olmayabilir. Çünkü her ailenin içinde yaşadığı koşullar farklı olabilir. Öyleyse bu uzman psikologlar, ailenin sosyal, kültürel, ekonomik tüm şartlarını dikkate alarak her ailenin kavrayabileceği yöntemlerle bu eğitimleri vermeli, belki çoğu zaman aileye özel yöntemler belirlemelidirler.

2. Çocukların irtibat kurduğu çevre araştırılmalı ve dinî bakımdan hiçbir kaygısı ve derdi olmayan, ahlak ve edeb konularında lakayt olan kişi, aile ve gruplarla teması önlenmelidir. Bu yapılırken çocuğa baskı yapılmamalı, irtibat kurduğu çevre veya arkadaşları kötülenmeksizin ve çocuğun bile farkına varamayacağı kadar maharetle yapılmalıdır. Aileler bunu nasıl başarabileceklerine dair fikir, bilgi ve eylem planını yine dinî konularda uzmanlaşmış psikologlardan destek alarak yapmalıdırlar. Bu konuda aile, okul ve psikolog üçlüsü işbirliği içinde olmalıdır.
3. Yukarıdaki iki maddenin gerçekleşmesi için Diyanet İşleri Başkanlığının taşra teşkilatında (il ve ilçe müftülüklerinde) ailelerin danışabileceği dinî konularda da uzmanlaşmış psikologlar görevlendirilmelidir. Bu psikologlar sadece kendilerine danışıldıkça faaliyet gösteren görevliler olmayıp, buldukları bölgenin çocuk ve genç portföyünü hazırlayıp tutmalı, onların ve ailelerinin eğitimi için plan ve projeler geliştirmeli, devamlı aksiyon hâlinde olmalıdırlar. Ayrıca, bölgedeki İmam Hatip Okulları Meslek Dersi öğretmenleri, orta öğretimde Din Dersi öğretmenleri ve Kur'an Kursu öğrencileriyle sürekli temas hâlinde olarak, onlara çocuk ve gençlerle ilişkilerinin nasıl olması gerektiğiyle ve din eğitimiyle ilgili seminerler vermelidirler. Sahada görülen din eğitimiyle ilgili eğitim aksaklıklarını raporlayarak çözümü için ilgililere önerilerde bulunmalıdırlar. Bu görevler onun MEB'e bağlı olmasını gerektirmez; ancak MEB'le koordinasyon hâlinde olmalıdırlar. Bilinmelidir ki, çocuk ve genç eğitimi tesadüflere bırakılamayacak kadar hassas bir konudur. Öyleyse bu hassasiyetin gereği yerine getirilmelidir.
4. İslam'ı öğretmekle, en azından Meslek Dersleri ve Din Kültürü dersini vermekle görevli öğretmenlerin, bugünkü çocukların sorularına genellikle makul ve mantıksal örgü içinde tatmin edici

cevaplar veremedikleri görülmektedir. Sahada aldığımız bilgiler ve kendi gözlemlerimiz bunu tartışmaya mahal olmayacak kadar net ortaya koymaktadır. Bunun bizce temelde üç sebebi vardır:

5. **Birincisi**, 28 Şubat ürünü olan ve üstünkörü eğitime tabi tutulmuş bulunan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği Bölümünden mezun olanların, bölüm müfredatının yetersizliği nedeniyle bugünün çocuk ve gençlerinin modern dünyanın zihinlerinde oluşturdukları sorulara cevap verebilecek bir altyapıyla yetişmeden eğitim camiasına katılmış olmalarıdır. Bu tespitimize yapılacak muhtemel itirazların haksızlığını anlamak için sözü edilen bölümün müfredatına ve derslerin de içeriğine bakmak ve bu derslerle ilahiyat programında verilen aynı adlı derslerin içerikleriyle öğrenci çıktılarına görmek yeterli olacaktır. Bunu söylerken kastımız elbette bu bölümden mezun olan meslektaşlarımızı üzme ve itham etmek değildir. Fakat, aldıkları derslerin içerikleri itibarıyla bu hakikati görmek mecburiyetindeyiz. Bu sorun, çözülmeyecek bir sorun değildir ve ilgili öğretmenlerin kendilerini öğretmenlik hayatı boyunca geliştirmeye ve yenilemeye devam etmeleriyle çözülebilecektir.
6. **İkincisi** ise, 2013 yılında İlahiyat Fakültelerinin ders ve müfredatlarıyla oynanarak, temel İslam Bilimlerinde bazı derslerin sayılarının Felsefe ve Din Bilimleri ile İslam Tarihi ve Sanatları Bölümlerinden önemli bazı derslerin kısılmak suretiyle artırılması ve böylece İlahiyat Fakültelerinin âdeta Yüksek Kur'an Kursu hâline getirilmesidir. Oysa, feda edilen derslerin bugünün çocuk ve gençlerinin zihinlerindeki sorulara analitik düşünce yöntemleriyle mantıksal örgü içinde cevap verebilecek modern ilmî birikim ve yeteneği oluşturabilecek dersler olduğunu dikkate almamız gerekirdi. Ne yazık ki, İlahiyat Fakülteleri Yüksek Kur'an Kursu muamelesine maruz kalmış ve bununla yetişen öğrencilerimizin, çağın gençlerini dindar bir şekilde yetiştirebileceği sanılmıştır. Hâlbuki, fakülte bünyesinde daha çok ayet ve hadis ezberlettilerik ya da tefsir okutturularak veya şerh yaptırılarak bunun gerçekleşmeyeceğini, tam tersine, gençlerin kafalarındaki sorulara makul ve mantıklı cevaplar üretebilecek birikim ve yetenekte öğretmen adayları yetiştirmemizin zorunlu olduğunu, bunu da çoğunlukla feda ettiğimiz derslerin sağlayabileceğini görmemiz gerekirdi. Bu sorunun çözümü için İlahiyat Fakültelerinin müfredat ve derslerinin tekrar gözden geçirilmesi, hiç olmazsa 2013 yılından önceki hâline getirilmesi gerekmektedir.

7. **Üçüncüsü de**, öğretmenlerimizin kendilerini yenilememeleri, çocukların sorduğu sorulara onların kavrayacağı biçimde nasıl cevaplar üretebilecekleri yönünde hem araştırma yapmamaları hem de kafa yormamalarıdır. Çocuklarımıza ve gençlerimize dini öğretmek ve onlarda dinî duyguları uyandırmak gibi önemli bir misyon üstlenmiş olan öğretmenlerimiz, ne yazık ki bu kutsal vazifeyi mesai kavramına kurban etmekte, ders veya okuldan çıkışlarıyla birlikte görevlerinin son bulduğunu düşünmektedirler. Üzülerek belirtmemiz gerekir ki, istisnaları bir kenara bırakırsak öğretmenlerimizin önemli bir kesimi, İslam'a hizmet, çocuk ve gençlerimizi irşat idealine sahip bulunmamaktadırlar.
8. Ehl-i Sünnet dediğimiz ve bizimde içinde bulunduğumuz itikadi ekolün kendi ilke, esas ve yöntemleriyle ilgili paradigma değişikliğine gitmesi ve başta Mutezile olmak üzere diğer mezheplerin görüş ve kanaatlerine kapılarını açması gerekir. Çocukların ve gençlerin zihinlerine modern dünyanın koyup bıraktığı ve çözülmesi gereken sayısız soru ve soruna artık tek bir ekolün ilke ve yöntemleriyle cevap üretmek imkânı yoktur. Artık bugün gençlerimizin kafalarındaki çok farklı sorular onların zihin dünyasını meşgul ediyor, mantıklı cevaplar bulamadıklarında ise dine karşı hem ilgileri zayıflıyor hem de dine bakışları negatif bir biçimde etkileniyor. Örneğin, çocuklar ve gençler, "Allah zalimleri sevmiyor ve zulme rıza göstermiyorsa, neden dünyada hep zalimler galip geliyor ve mazlumlar eziliyor. Yeryüzü kötülüklerle dolu. Allah bunca kötülüğü niye yaratıyor ve her şeye gücü yetiyorsa neden kötülüğe engel olmuyor. Kader varsa özgür irademizin, özgür irademiz gerçekse kaderin ne anlamı vardır. Allah merhametliyse ve tüm kainata da hakim ise neden doğal afetleri yaratıp insanlara acı çektiriyor " gibi daha sayısız sorulara klişe cevaplar istemiyorlar. Bu soruların mantıklı cevabı için hem diğer ekollerin neler düşündüğüne, hem de Doğu ve Batı felsefecilerinin ne tür yöntemler ve cevaplar ürettiklerine bakmak gerekmektedir. Dolayısıyla dini anlatma ve öğretme faaliyetlerimizde gençlerin ve çocukların aklına hitap etme zorunluluğumuz olduğunu bilmemiz gerekir. Bunu da, fikrimizi ve ufkumuzu açık ve geniş tutarak başarabiliriz.
9. Din Kültürü dersinin Ana okullarından başlamak suretiyle birinci kademenin tüm sınıflarına da konulması gerekir. Çocuklar dinî kavramlar üzerinde 3-4 yaşlarında düşünmeye başladıklarına göre, din eğitimi ve öğretiminin de bu yaşlardan itibaren verilmesi gerekir.

10. Ana okullarında ve birinci kademede Din Dersi konulurken yapılması gereken şey, din eğitimi ve öğretimi müfredatının bu yaşlara uygun olmasına dikkat etmektir. Anaokulundan itibaren birinci dört yıllık dönem de dâhil, çocuklara sadece Allah sevgisi, Peygamber sevgisi, iman etmenin faydası ve güzelliği, Allah'ın sığınılacak ve yardım istenecek güzel bir varlık olduğu, Peygamberimizin ve sahabinin hayatından insanlık örnekleri gibi hususlar, çocukların sevebileceği formatta hikâyeleştirilerek anlatılmalıdır. İşin ibadetle ilgili eğitim ve öğretimi, ancak uzun zaman İslam muhabbetini çocuklara verdikten sonra ele alınmalıdır.
11. Çocuklarda dinî duyguyu uyandırmanın ve özendirmenin bir diğer yolu da, tüm güzel davranışları İslam'a bağlamak, bu davranışlarla ilgili Hz. Peygamber'den ve İslam büyüklerinden örnekler verip bu örnekleri hikâyeleştirerek anlatmaktır. Bu çerçevede, Hz. Peygamber'den nakledilen hadisleri hadis formatında değil, hikâye formatında çocuğun ilgisini çekecek bir biçimde anlatmak gerekir.
12. Din dersinde çocuklara, bölgedeki camiler ve İslam büyüklerinin türbeleri başta olmak üzere dinî-tarihî mekânlar gezdirilmelidir. Bu uygulama, çocukların görsel hafızasında dinî motiflerin yerleşmesinde ve bunları unutmamasında etkili olacaktır.
13. Din dersi öğretmenleri, derslerine girdikleri çocuklara kandillerde çikolata gibi hediyeler dağıtabilir. Ramazan ayında tekne orucu gibi gönüllü oruç tutturabilir. Böylece çocukları ibadete alıştıranken bunu bir eğlence hâline getirebilir.
14. Din dersi öğretmenleri sınıfça fidan dikimi, kuş ağacı yapımı, sokak hayvanlarına su verme, çevre temizliği, yaşlıları ziyaret etme, yoksul evleri ziyaret ederek yardım dağıtma gibi insani ve İslami uygulamalara dair projeler yapabilirler. Öğretmenler, bu projelerin konularıyla ilgili İslam'ın ve Hz. Peygamber'in uygulamalarını referans almalı, ondan ve tarihi şahsiyetlerden örnekler vermeli ve bunları İslam ile ilişkilendirmelidirler.
15. Çocuklar için çizgi filmleri yapılmalıdır. Bu önerim, Diyanet TV'de yayınlananlardan farklı çizgi film önerisidir. Diyanet TV'deki çizgi filmler tamamen dinî ve toplumsal nitelikli kuraları doğrudan öğretmeye yönelik filmlerdir. Bunlar elbette faydalıdır ve devam etmelidir. Ancak, çocukların tamamen eğlenmek amaçlı ekran başına geçerek seyredeceği ve hararetle bekleyeceği farklı çizgi filmler planlanmalıdır. Bu çizgi filmler çok daha geniş

- kitlelerin çocukları tarafından zevkle seyredilebilecek türden filmler olmalıdır.
16. Bu konuda TRT Çocuk kanalının bir benzeri kurulabilir. Kanal Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından idare edilmekle birlikte, isim olarak Diyanet İşleri Başkanlığıyla ilişkilendirilmesi gerekmektedir. Çünkü bu kanal, az önce ifade ettiğimiz gibi, her kesimden çocukların takip edebileceği, dinî konuların yoğun olmayıp yer yer satır aralarına gizlenerek aktarıldığı, çocukların bilinçaltına manevi duygu ve kavramların zaman içinde sabırla verilmesini amaçlayan, ama çocukların zevkle izleyebileceği bir kanal olmalıdır.
17. Bu filmler yapılırken çocuk psikologlarıyla istişare edilerek yapılmalıdır. Çocukların hangi yaşlarda hangi tür filmleri izleyebilecekleri psikologlarca tespit edilmeli ve onların görüşleri dikkate alınarak bu filmler yapılmalıdır. Filmler, hem konuları hem görselliği hem de üslubu bakımından çocukların ilgisini çekmelidir. Çocukların, mesela çizgi film kanalı olan Cartoon Network kanalına neden bağımlı oldukları araştırılarak, bu kanalın yöntemlerinden yararlanılabilir.

Sonuç olarak; çocukların ve gençlerin eğitimi bütün milletler için önemli ve bir o kadar da zor faaliyetlerden biridir. Her şeyden önce eğitim, iş bitince hemen anında karşılığı alınabilen bir şey değildir. Onun meyvesi uzun yıllar sonra alınabilmektedir. Ama, milletlerin sürekli bir biçimde ileriye doğru hamle yapabilmesi ve toplumsal huzurun sağlanabilmesi de buna bağlıdır. Nasıl 21. yüzyılın sorunları 20. yüzyılın bilgileriyle çözülemezse, aynı yüzyılın eğitimi de geçmiş yüzyılın metot ve yöntemleriyle yapılamaz. Çünkü nesillerin karşılaştığı sorunlar farklı, yaşadıkları dünya farklı, algıları farklı, hayattan beklentileri farklıdır. Öyleyse çocuklarımızı ve gençlerimizi bugünün dünyasını dikkate alarak belirleyeceğimiz yöntemlerle eğitmemiz gerekir. Dinî eğitim de çağın gerektirdiği bu zorunluluktan azade tutulmamalıdır.

Kaynakça

- Buhârî, Muhammed b. İsmail, *Sahîbu'l-Buhârî*, Dımaşk: 1993.
 Canan, İbrahim, *Peygamberimizin Sünnetinde Terbiye*, İstanbul: ts.,
 Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Sünen-i Ebi Davud ve Tercemesi*, çev. İbrahim Koçaşlı, İstanbul: 1985.

<https://fetvameclisi.com/fetva-cocugu-namaz-icin-dovmek-28089.html> (erişim: 26.10.2020).

Kara, Seyfullah, “Hz. Peygamber’in Elinde Şekillenen İdeal Gençlik”, *Gençlik Araştırmaları Dergisi*, 1/2 (2013): s.6-29.

Kara, Seyfullah, *Peygamber Döneminde Gençlik*, İstanbul: Ağaç Yayınları, 2009.

Münâvî, Muhammed Abdurraûf, *Fezû'l-Kadir*, Beyrut, ts.

Tirmizî, Muhammed b. İsa, *Sünenü't-Tirmizî*, Beyrut, 2002.

Ulvan, Abdullah Nâsîh, *İslam'da Aile Eğitimi*, çev. Celal Yıldırım, Konya: Uysal Kitabevi, ts.

Yavuz, Kerim, *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1987.

OTURUM BAŞKANI– Hocama tekrar teşekkür ediyorum.

Hemen vaktimizi daha fazla almadan dördüncü tebliğimiz değerli hocam Abdulvahid Sezen Mersin Üniversitesi İslami İlimler Fakóltesinden “Çocuklukta Nezaket Kavramının Gelişimi” başlıklı tebliğini sunacaklar.

Hocam yine sizlerin de aynı sürede bunu takdim etmenizi bekliyoruz.

Buyurun

Doç. Dr. ABDULVAHİD SEZEN (Mersin Üniversitesi İslami İlimler Fakóltesi)– Sayın Başkanım teşekkür ederim.

Öncelikle katılımcı hocalarımızı ve dinleyicilerimizi saygıyla selamlıyorum.

ÇOCUKLUKTA NEZAKET KAVRAMININ GELİŞİMİ

Abdulvahid SEZEN*

Öz

Çocukluk dönemi psikologlarca sonraki gelişim dönemlerin özelliklerini belirleyici etkileri açısından önemli bulunmuştur. Çocuk kendi zihinsel kavrama düzeyi ile dünyaya bakmakta hem kendisini hem de çevresinde olup bitenlere bir anlam vermektedir. Anlayabildiği kadaryla oluşturduğu psikolojik algılama çerçevesi gelişmekte ve gelecek dönemlerin ödev ve sorumluluklarını kaldıracak bir güce kavuşmaktadır.

Ailesi çocuğun kavram şemasına birtakım katkılar sunmak ve ona rehberlik etmek istemektedir. Toplumsal kural ve değerlerin öğretilerek aktarımı çocuğun hem sosyal çevresince kabulünü hem de bu sayede öz güven gelişimini sağlamış olmaktadır. Nezaket kavramının algısı ise büyük oranda diğer görgü kuralları misali görecelikte öğrenilmekte, yaşama ancak bu şekilde aktarılabilir. Çocukların ebeveynlerinde kolaylıkla fark edebildikleri söylem-eylem tutarlılığı, nezaketli olmak ile davranmak arasındaki ilişkiyi ve farkı anlamalarına yardımcı olmaktadır. Anne baba olarak çocuklara kibar ve saygılı davranmak mesaj anlamı açısından en etkili dikkat çekme yöntemi olarak kabul edilmektedir. İlgilerinin bu şekilde yönlendirilmesi ile bu kavramın algılanması ve yaşantı hâline dönüşmesi süreci işlemektedir. Toplumsal kurallar içinde görülen görgü kuralları, adabı muâşeret ve ahlaki değerlerin hem içerik hem de öğretim yöntemleri sosyo-kültürel yapılara ve psikolojik yapılara göre değişim göstermektedir. Farklı inanç ve değer yargıları, oluşturduğu topluma bazı kuralları gösterip öğretimini tavsiye ederken dinî kaynak ve modellerin örnekliğinden de istifade etmektedirler.

* Doç. Dr., Mersin Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi.

Elbette bu kural öğretiminin bireysel farklılığa dayanan mizaç, benlik yapıları ve kişilik türü ile de yakından ilişkisi vardır. Bu çalışmada çocuklukta nezaket algısı ve davranışının gelişim süreci ve ilişkili kavramlar ele alınacaktır. Kişiler arası ilişkilerde bir ilişki yönetim tarzı olarak da ele alınan nazik-kibar davranışların kişilerin sosyal uyumunu kolaylaştırdığı belirtilmektedir. Nezaketin sosyal hayatta hissedilen yüksek ihtiyacın psikolojik dayanakları ve motiveleri özellikle literatürde incelenmektedir. Hangi güdülenme süreci ile nasıl bazı kişilerde nezaket algısının oluşumu gözlenirken diğerlerinde daha düşük seyretmesinin altında yatan sebepleri önemli görülmektedir. Ayrıca bu kavramın ilişki olabileceği benlik türleriyle ilişkisi de incelenmeye çalışılacaktır. Bağımsız benlik yapısı, ilişkisel ve özerk-işkisel benlik türlerinin nezaket kavramını algılayışları ve kullanımları da farklılık gösterebilmektedir. Daha özerk-bağımsız benliğe sahip olanların nezaket kavramını diğer insanlarla aralarında koymak istedikleri sosyal mesafeyi ifade aracı olarak kullanabildikleri de gözlenmektedir. Son olarak bu kavramın din psikolojik kuramsal analiz düzeyinde bazı yaklaşımlarla ilişkili değerlendirmelerine yer verilmeye çalışılacaktır. Bireyin gösterdiği davranışların dinî-manevi kaynaklarla teması ve anlam verme sürecindeki faktörler değerlendirmeye alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Çocukluk Dönemi, Nezaket Kavramı, Görgü Kuralları, Gelişim, Psikoloji.

THE DEVELOPMENT OF THE CONCEPT OF KINDNESS IN CHILDHOOD

Abstract

Childhood period has been found important by psychologists in terms of its effects determining the characteristics of subsequent developmental periods. The child looks at the world with his / her mental comprehension level and gives a meaning to both himself and what is happening around him. As far as he can understand, the psychological perception framework he has created is developing and gaining the power to remove the duties and responsibilities of future periods. The family wants to contribute to the child's concept scheme and to guide him. The transfer of social rules and values by teaching ensures the acceptance of the child by the social environment and thus

the development of self-confidence. The perception of the concept of courtesy is mostly learned by seeing it like other etiquette and it can only be transferred to life in this way. Discourse-action consistency, which children can easily notice in their parents, helps them understand the relationship and difference between being kind and acting. Being polite and respectful to children as parents is considered to be the most effective method of drawing attention in terms of message meaning. The process of perceiving this concept and transforming it into a life is under way by directing their interests in this way. Both the content and teaching methods of etiquette, manners and moral values within social rules vary according to socio-cultural and psychological structures. While different beliefs and value judgments show some rules to their society and advise them to teach, they also benefit from the examples of religious sources and models. Of course, this rule teaching has a close relationship with temperament, self structures and personality types based on individual differences. In this study, the development process of childhood courtesy perception and behavior and related concepts will be discussed. It is stated that gentle-polite behaviors, which are also considered as a relationship management style in interpersonal relations, facilitate social adaptation of individuals. The psychological foundations and motivations of the high need of kindness in social life are examined especially in the literature. With which motivation process, the formation of courtesy perception in some people is observed, while the reasons underlying its lower course in others are considered important. In addition, the relationship of this concept with the types of ego with which it may be related will be examined. Independent self structure, relational and autonomous-relational self types' perception of courtesy concept and their use may also differ. It is also observed that those who have a more autonomous-independent self can use the concept of kindness as a means of expressing the social distance they want to put with other people. Finally, it will be tried to include evaluations of this concept related to some approaches at the level of psychological theoretical analysis of religion. The contact of the behavior of the individual with religious and spiritual resources and the factors in the process of making sense will be evaluated.

Keywords: *Childhood Period, Concept of Kindness, Etiquette, Development, Psychology.*

Giriş

Gün geçtikçe nesilden nesile daha çok sözlü kültürler, aktarılan bir takım değerler ve moral ilke-kurallar unutulmaya yüz tutmaktadır. Burada hem bu konudaki bilginin eksikliğinin yöntemleri hem de sonuçları ile ilgili karşı karşıya kaldığımız meseleler ortaya çıkmaktadır. Sorun daha çok dilde ve eylemde elimizde olmayan bazı güçlü ilişki yönetim tarzlarına sahip olmayışımızdır. Nezaket gibi kırmadan, dökmeden her türlü ortamlarda ilişkilerimizin sağlıklı bir biçimde sürdürme yollarından mahrum kalmanın pratik etkilerine şahit olunmaktadır. Görgü kuralları olarak da sosyal ilişkilerimizde bir gereklilik olan nezaket değeri aynı zamanda toplumcu bir bakış açısını göstermektedir. Bireyci bir kültürel süreçte unutilan ve bencil arzuların tatmininin normal görüldüğü bir akışta¹ negatif sayılabilecek çatışma ve uzaklaşma hatta yalnızlaşma problemlerinin önüne geçme hedefi için nezaket algısı ve davranışı vazgeçilmez bir olgudur.

Çocukluk Dönemi Özellikleri ve Nezaket Algısı-Davranışı

Çocukluk dönemi içinde bilişsel özelliklerin de kazanıldığı bir süreci ifade eder. Algılama, düşünme, hatırlama ve karar verme işlevlerinin söz konusu olduğu şekilde ele alındığında bir takım dönem özelliklerine göre kavramların algılanması ve davranışa dönüşmesi de gelişim gösterecektir. Kavram öğrenimi zihinsel düzeye göre belirlenirken sosyal duygu ve becerilerin gelişimi ile toplumun değer ve kuralları da kazanılma imkânına kavuşur.² Nezaket gibi hem bir bilişsel bir kavramı, hem toplumsal bir değeri hem de bir kişilik özelliğinin kazanılması şüphesiz bir öğretim ve eğitim süreci içinde gerçeklik kazanabilir.

Olumlu birer etki ve sonuçları ile kişiliğin gelişimine eşlik eden nezaket özelliği bireyin psikolojik çevresindeki rol modellerinin etkisi görmekten gelinebilir. Özellikle çocukların bir kavramı doğru bir şekilde algılamaları ve yaşantı hâline özümseyerek dönüştürebilmeleri için somut örnekliklerin varlığı önemlidir.

¹ Kemal Sayar - Mehmet Dinç, *Psikolojiye Giriş* (İstanbul: DEM Yayınları, 2016), 157.

² Haluk Yavuzer, *Doğum Öncesinden Ergenlik Sonuna Çocuk Psikolojisi* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2019), 83-86.

Çocukluk 7-12 yaş aralığıyla ikinci gelişim dönemini göstermektedir. Psiko-sosyal anlamda temel niteliklerin kazanıldığı bir süreç içerisinde değerlendirilmektedir. Çocuğun zihinsel olarak gelişimi ile sosyal çevresini anlamlandırması katı kurallarla sınırlı değildir. Elbette bireysel olarak farklılık gösteren durumlar olabilir. Çevresel ilişki ve iletişimi sahip oldukları uyarıcı imkânlarına da bir derece bağlıdır. İletişimin gelişimi zengin içerikli olumlu yaşantılara ihtiyaç duymaktadır. Toplumsal değer ve özellikleri içselleştirip yaşamlarına aktarabilmelerinde algısal olarak farkındalık ve rol modelin etkisi belki de en belirleyici iki faktördür.³

Çocukluk dönemi yaşantıları sonraki gelişim dönemleri için hayati nitelikler taşımaktadır.⁴ Gelişimsel olarak kişilik yapısı şekillenirken sosyal çevre tarafından gösterilen yaklaşım tarzları kalıcı etkiler bırakabilir. Çocuğun bilişsel-duygusal olarak bağlanma biçimiyle de ilgili olan kritik yaşamsal olaylar, sonuçları açısından değerlendirilebilmektedir. Ebeveynin rol modelliğinin belirleyiciliği yanında akranlarının ilişki yaklaşımları da kişilik oluşumunda etkili yönlerde sahiptir. Taklit ve sosyal öğrenme süreci bilişsel-zihinsel gelişimin göstergelerindedir. Taklit ile başlayan davranış ifadeleri modellerin davranışlarının sonucunu yorumlayabilme becerisiyle beraber öğrenmenin niteliğini de etkilemektedir.⁵

Çocuğun kavramlara verdiği anlam şüphesiz sosyal bağlamlar içindeki kullanımıyla yakından ilişkilidir. Hangi amaç ve niyetle kullanımına bağlı olarak kavramların edinilmesi ve ifade edilmesi değişiklik gösterebilir. Kendi kültürel ve geleneksel içerikle, gösterilme şeklinin örtüştüğü kavramsal çerçeve çocuk tarafından algılanıp kullanıma hazır hale gelir.

Çocuklarda bilişsel gelişim basamakları sosyal öğrenme imkânlarından azami ölçüde faydalanmayı kolaylaştırıcı bir etkidir. 2-7 ve 7-12 yaşlarıyla iki ayrı dönem olarak ele alınan çocukluk dönemi somuttan soyuta doğru bir zihinsel gelişimin sürecini bizlere gösterir. Somut işlemler döneminde bilişsel olarak anlaşılmaya çalışılan sosyal kullanımındaki kavramlar soyut dönemde daha rahat anlaşılma imkânına kavuşur.⁶

Çocuklar için ikinci çocukluk dönemi okul hayatının başlaması- nı da ifade eder. Okul ortamındaki öğretmen ve diğer öğrenciler aynı

³ Yavuzer, *Doğum Öncesinden Ergenlik Sonuna Çocuk Psikolojisi*, 109-112.

⁴ R.W. Crapps, *An Introduction to Psychology of Religion* (Macon, GA: Mercer University Press, 1986), 164.

⁵ Yavuzer, *Doğum Öncesinden Ergenlik Sonuna Çocuk Psikolojisi*, 132-136.

⁶ Kerim Yavuz, *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi* (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2012), 2-3.

zamanda eğitim-öğretim faaliyetleri belirli bir disiplinle zihinsel donanımına önemli katkılar sunar. Çocuk ilişki-iletişim çevresinin genişlemesiyle kendi benlik yapısına dair tanıma gerçekleşirken diğer yandan kendisini nasıl sunup ifade edeceğini de öğrenmeye başlar.

Okulda birbirleriyle etkileşime geçen öğrenciler/çocuklar ilişki yönetimi sürecinde, arkadaşlık edinmede belirli bir sosyal mesafe eğiliminde olabilirler. Nezaket ve kibarlık, mahremiyet alanı psikolojik olarak ilişkilerin sürdürülebilirliğini etkiler. Bu tür toplumsal değer ve kavramların ailede öğrenilmeye başlanması ise okulda sürdürülmesiyle mümkündür. Kavramsal olarak belirli bir olgunluk taşıyan çocuklar mizaç ve benlik algılarına göre diğerlerine nasıl davranacakları/davranmaları gerektiğini görerek-yaşayarak öğrenirler.

Ailede ebeveynlik rolleri çocuğun benlik yapısı ve algısını etkileme potansiyeline sahiptir. Belirli sosyal hassasiyet ve duyarlılıkların ısrarla vurgulanması ve ödül-ceza mekanizmaları ve bilişsel ikna ile nezaket öğretimi mümkün hale gelebilir. Çocuk için nezaket davranışı, büyükleri-akranları ve küçükleri ile ilişkilerinde düzenlilik anlamına gelir. Adab-ı muaşeret adıyla da anılan nezaket kuralları çocuğun topluma uyumunu kolaylaştırıp kişisel olarak öz güven kazanmasını da sağlar. Çocuk toplum içinde nasıl davranması gerektiği ile ilgili kuralları öğrendiğinde kabul-onay görür, topluma uyumu kolaylaşır ve bu sayede kendisine olan güveni gelişim gösterir.

İlişki yönetim aracı olarak nezaket kavramı oldukça işlevsel bir etkiye sahiptir. Karşısındakine bir mesaj iletimi ile aslında kişi kendisine nasıl davranılması yönlendirmesinde bulunmaktadır. Dolayısıyla iletişim kazaları/çatışmaları yerine kişilik farklılığı ile toplumda o şekilde yer alma isteği görünmektedir. Kaba ve anlayışsız bir yaklaşım ve ilişki biçiminin karşısında nezaket/nazik/kibar ve empatik yaklaşım ve benlik algısı içeriği şeklinde bir kavramsallaştırmanın uygun olacağı düşünülebilir.

Benlik kavramının içine nezaket algısı yerleştirilebilirse kişinin davranışsal eğilimi de bu yönde olacaktır. Önemli olan kişinin benlik yapısı içinde nezaket kavramının yerleştirilmesi konusudur. Özümseven ve içselleştirilen yönüyle/özelliği ile nezaket olumlu toplumsal bir ilişki biçimi oluşturmaktadır. Dolayısıyla nezaket hem bir sosyal değer, hem bir benlik yapısı özelliği hem de kişilik tarzı hatta genetik yönüyle mizaç özelliği hâlinde ele alınabilecek bir kavramdır.

Nezaket algısı ve davranışı düzenli bir şekilde çocukların dikkatine ve ilgisine sunulması gereken bir mahiyete sahiptir. Hem algılama süreciyle ilgisi olması bakımından zihinsel olgunlaşma hem de çevresel

uyarıcılarının fonksiyonu vardır. Çocukluk dönemi aslında önemli düşünsel ve davranışsal alışkanlıkların kazandırılması gereken temel bir dönemdir. Bu dönemde tutarlı ve sürekli bir örneklik ve anlatı/ ifade ile yerleştirilebilir bir kavramsal özelliği vardır.

Aynı zamanda nezaket kavramı, tutumsal bir niteliğe de sahiptir. Tutumun temel unsurları olarak bilgi, duygu ve davranışsal eğilimlerin nezaketle ilgili gelişimi, bu yönde bir davranışın niyet/ ikna süreci ile oluşumu sağlanmış olacaktır. Planlı davranış kuramına göre belirli yönde oluşan niyet, tutum-davranış ilişkisini elbette g c lendirecektir.

Nezaket davranışı çocukta nitelikli bir ilişki aynı zamanda ilişkilerde yaşanabilecek sorunların önüne geçilmesini sağlamaktadır. Toplum içinde yaygınlaşması, aile ile birlikte okul ve ders içeriklerinde bu yaklaşımın eğitim-  ğretimi sağlanması olumlu sonuçları olacaktır.  ocuk iletişim sorunlarıyla baş etmek yerine toplumsal değer ve kuralları zamanlı olarak öğrenebilirse uyum sorunları ortadan kalkabilir. Uyum ise kişinin benlik algısına olumlu katkıları olan bir edimdir. İçinde hissettikleri ve kendisiyle ilgili kanaatlerinin toplum nezdinde karşılığını görmesi çocukları sosyal ilişkilere katılmaya motive edecektir. Hem bireysel hem de sosyal seviyede katılım, paylaşım ve anlayışın sağlanması daha mümkün hale gelecektir.

Kontrol odağına göre nezaket davranışı gösterme eğilimlerinin arttığı belirtilmektedir.⁷ Kontrol odağı olayların nedenleriyle ilgili değerlendirmelerimizi içerir. Bir Şeyin düşünülmesi, planlanması ve uygulanması sürecinde esas etkenin, karar verici ve uygulayıcının daha çok kendisi olduğunu düşünenlerin iç kontrol odaklı bireyler oldukları kabul edilir. İç kontrol duygusuna sahip bireyler bahane ve mazeretler üretmeden iş ya da görevin sorumluluğunu üzerlerine alırlar ve gereğini yerine getirirler.

Bireysel olarak kendi tercih ve kararlarıyla hareket etme özgürlüğü içinde iç kontrol sahibi kişiler başka etken, olay ya da kişilerin yönlendirme ve etkisiyle hareket etmekten sakınırlar. Bu sayede kitle ya da grup davranışı yerine her bireyin kendi başına bir değer ve saygısı, güvenine olan inançları yüksektir. Dolayısıyla nezaket davranışında da çevresel etmenlerle ya da başka durum ve Őartlarla değil kendilik algısı içinde mevcut olan nezaketli davranma eğilimini kolaylıkla dışa vururlar. Bir

⁷ N. Basım - H. Şeşen, "Kontrol odağının çalışanların nezaket ve yardım etme davranışlarına etkisi: Kamu sektöründe bir araştırma", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 16 (2006), 159-168.

anlamda iç kontrol sahibi olanlar kendilerini daha aktif, dış kontrolcüler ise daha pasif görünürler.

Eğitim bilimleri ve uygulanması alanında nezaket konusunun ele alınışı eğitim programı olarak geliştirildiğine rastlanmaktadır. “Okul temelli nezaket eğitim programlarının öğrenme ve sosyal-duygusal gelişime fayda sağlayabileceği ve okul ortamı/iklimi/güvenliği sonuçlarını iyileştirebileceği” öngörülmektedir.⁸ Nezaketin eğitimi ve öğretiminin okul ortamında gerçekleştirilmesi hedeflenen bu tür programlarda akran zorbalığı gibi yaygın şiddet olaylarının önüne bu sayede geçilebileceği tahmin edilmektedir. Birbirlerine karşı gönüllü bir şekilde kibar davranma ve yardımseverliğin teşvik edildiği programlarla öğrencilerin daha mutlu ve barışık bir ilişki biçimi öğrenmesi amaçlanmaktadır. Esas nokta bu çalışmalarla öğrencilerin sosyal-duygusal becerilerinin gelişimine bilişsel, duyuşsal ve davranışsal olarak katkı sunulmasıdır. Güçlü sosyal-duygusal beceriler ve pozitif okul ikliminin akademik başarı, sağlık, öğrencilerin iyi oluşları ve sosyal sonuçları üzerinde önemli etkisi olduğu belirtilmektedir. Sosyal duygusal beceriler sayesinde öğrenciler duygularını düzenleyebilecek, pozitif ilişkilere sahip olacak ve etkili hedefler de belirleyebileceklerdir. Dolayısıyla nezaket, önemli bir sosyal-duygusal beceri ve okul ortamının vazgeçilmez bir unsurudur. Ayrıca nezaket davranışının depresif belirtileri azaltarak ve öznel mutluluk ve yaşam doyumunu artırarak pozitif zihinsel sağlık sonuçlarına sahip olduğunu bulgulayan çalışmalar vardır.⁹

Psikoloji literatüründe nezaket davranışının yaşam doyumuyla ilişkisine dair araştırmalarda kibar ve anlayışlı yaklaşım ve davranışların ilişkileri güçlendirerek bağlanma duygusuna yatırım oluşturarak daha doyumlu bir yaşam duygusu yaşandığı belirtilmektedir.¹⁰ Kişiler arası ilişkiler özellikle yakınlıkların birbirleriyle ilgilenme biçim ve düzeyleri genel duygu durumunu etkilemektedir. Zaman geçirme süresi açısından çocukların akranlarıyla ilişkisinde de benzer etki ve sonuçlar gelişmektedir. Yakın arkadaşlık ve akrabalık ilişkilerinde davranış tarzlarının

⁸ Deanna M. Kaplan vd., “Studying the Teaching of Kindness: A Conceptual Model for Evaluating Kindness Education Programs in Schools”, *Evaluation and Program Planning* 58/ (Ekim 2016), 160-170.

⁹ Kathryn E. Buchanan - Anat Bardi, “Acts of Kindness and Acts of Novelty Affect Life Satisfaction”, *The Journal of Social Psychology* 150/3 (30 Nisan 2010), 235-237; Keiko Otake vd., “Happy People Become Happier through Kindness: A Counting Kindnesses Intervention”, *Journal of Happiness Studies* 7/3 (Eylül 2006), 361-375; Kaplan vd., “Studying the Teaching of Kindness”.

¹⁰ Buchanan - Bardi, “Acts of Kindness and Acts of Novelty Affect Life Satisfaction”.

kendilik algısına yönelik anlam ve değer verme işlevi de vardır. Kendisine hitap edilen dil ve söylem içerikleri duygusal yakınlık yaşayanlar için kalıcı ve etkili izler bırakmaktadır. Öğretmenin rol model olarak kabul edildiği okul ortamında öğrencinin kendisini nasıl hissettiği her ikisi arasında geçen diyaloglara bağlıdır. Öğretim ortamına yönelik öğrencinin ilgi ve motivasyonun öğretmenin ifade ve yaklaşımlarıyla yükseldiği veya düşüşe geçtiği görülebilir.

Yine psikoloji çalışmalarında nezaket kavramının olumlu bir kişilik özelliği olarak ele alındığı görülmektedir. Psikolojik iyi oluşu arttırabilecek faktörlerden biri olarak nezaket algısı ve davranışı ele alınmakta ve geliştirici bir etkisinin olduğu bulunmuştur. Ayrıca pro-sosyal bir davranış olarak nezaket kavramı araştırılmakta ve bencil ya da bireyci yaklaşımlar yerine daha toplumcu ve ilişkisel bir kişilik özelliği şeklinde de düzenlenmektedir.¹¹

Nezaketin psikolojik etkilerine ilişkin bazı çalışmalar,¹² nezaket eylemlerinde bulunmanın mutluluğu ve iyi oluşu arttırdığını ortaya koymuştur. İlişkilerde gözetilen bu yaklaşım kişinin hem kendisi açısından olumlu duygular yaşamasını sağlamakta hem de diğerleri ile ilişkilerini korumasına yardımcı olmaktadır. Mutlu insanların da aynı zamanda daha nezaketli davranarak daha da mutlu oldukları ileri sürülmektedir.¹³

Ekşi ve arkadaşları ise “karakter gelişim indeksi”nin Türkçeye geçerlik ve güvenilirlik çalışması yapmış ve bu ölçekte alt boyutlardan birisinin de “nezaket” kavramı olduğunu belirtmektedirler. Diğer boyutlar ise kararlılık, alçak gönüllülük, iyimserlik, sakinlik, cesaret, bilgelik, maneviyat, affedicilik ve dürüstlüktür. Nezaket kavramı ise “yardımsever ve anlayışlı olma, başkalarının iyiliğini düşünme” olarak tanımlanmıştır.¹⁴ Ayrıca nezaketin üç bileşenin olduğu, bunlar ise başkalarına karşı nazik olma motivasyonu, başkalarında nezaketi görme veya fark etme

¹¹ J-T Binfet - A. Gaertner, “Children’s Conceptualizations of Kindness at School” 40/3 (2015), 27; A. Kaya-Memiş - N. Oğuz-Duran, “İlkokul Öğrencilerinde Okul Nezaket Algısı ve Psikolojik İyi Oluş Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”, *Elementary Education Online* 18/4 (2019), 1671-1686.

¹² Lee Rowland - Oliver Scott Curry, “A Range of Kindness Activities Boost Happiness”, *The Journal of Social Psychology* 159/3 (04 Mayıs 2019), 340-343; Nadja Kristin Erdinger - M Thesis, “Can Acts of Kindness Influence Positive Relations?”, (2019), 28.

¹³ Otake vd., “Happy People Become Happier through Kindness”.

¹⁴ H. Ekşi vd., “Karakter Gelişim İndeksi’nin Türk Ergenlerdeki Psikometrik Özellikleri”, *Ege Eğitim Dergisi* 18/2 (2017), 476-500.

ve kişinin günlük yaşamında nazik davranışı canlandırma ya da aktive etme olarak sıralanmıştır.¹⁵

Nezaketin Oluşumunda Empati ve Özgeciliği Artıran Dinî Öğretilerin ve Dinî Sosyalleşmenin Önemi

Nezaket kavramının gelişiminin yakından ilişkili olduğu iki temel kavram vardır. Bunlar empati ve özgeciliktir. Her iki kavramın ise daha çok benlik-kişilik yapısıyla ve sosyo-kültürel etkenlerle ilişkilendirildiği görülür. Empati ve özgeciliğin temel sağlayıcılarından biri de dinî öğretiler ve sosyalleşme biçimleridir.¹⁶ İçerik ve süreçleri açısından dinî bilişsel ve sosyal arka plan, içerik mesajı ve sağladığı sosyal pekiştirmeyle, kişilerde diğerlerine yönelik hem dertliliği-neşeliliği ve diğerkamılığı¹⁷ geliştirmeyi hedefler. Özü itibarıyla tüm dinlerde ideal insan modeli özelliği olarak nezaketli, kibar ve ince düşüncelilik öne çıkar.¹⁸ Bu tarz yönlendirici dinî bakış açıları da insanlar arasında problem olabilecek durumlardan sakındırmayı ve olumlu, sürekli ve kalıcı ilişkileri teşvik edici işlevleri sağlamış olurlar. Aynı zamanda her türlü farklılık ve karmaşıklığına rağmen insana dair tüm şeylerle ilgili ilişkilerini yönetebilme potansiyelini geliştirerek esas nitelikleri göstermiş olmaktadır. Aile ya da diğer sosyal ilişki ortamlarında belki de en temel kazanılması gereken nezaket kurallarının öğrenilmesi ve uygulanması toplumsal barış ve devamlılığa da katkı sunabilecektir.

Kibar ve ince düşünce, karşılıklı ilişkilerde düşünme ve anlayışı zorunlu kılar. İlgi ve saygı göstermek benmerkezcilikten uzak bir tutum-kişilik türü ile mümkündür. Diğerkamılık da sosyal duygunun gelişimini göstermektedir. Dolayısıyla kibar, nazik ve nezaketin oluşumu için empati¹⁹ ve özgecilik-diğerkamılık önemli psikolojik katkılara sahiptir. Empati, özveri, özgecilik-diğerkamılığı destekleyen bilişsel ve sosyal duygu kaynağı olarak dinî-ahlaki öğretisi ve sosyal uygulama örnekleri de

¹⁵ Otake vd., "Happy People Become Happier through Kindness".

¹⁶ Qingke Guo vd., "Religiosity and Prosocial Behavior at National Level.", *Psychology of Religion and Spirituality* 12/1 (Şubat 2020), 55-65.

¹⁷ Ali Ayten, *Empati ve Din Türkiye'de Yardımlaşma ve Dindarlık Üzerine Psiko-Sosyal Bir Araştırma* (İstanbul: İz yayıncılık, 2010), 74-76.

¹⁸ Sam A. Hardy - Gustavo Carlo, "Religiosity and Prosocial Behaviours in Adolescence: The Mediating Role of Prosocial Values", *Journal of Moral Education* 34/2 (Haziran 2005), 231-249.

¹⁹ Ayten, *Empati ve Din Türkiye'de Yardımlaşma ve Dindarlık Üzerine Psiko-Sosyal Bir Araştırma*, 79-84.

destekleyici potansiyele sahiptir.²⁰ Kur'an-ı Kerim'de ayetlerde ve Hz. Peygamber'in sözlerinde ve yaşamında nezaketi, empati ve diğerkamılığı öğütleyen bir çok örnek vardır. "Kendiniz için istediğinizi başkaları için de istemedikçe gerçekten iman etmiş olamazsınız." "Sizler inanmadıkça cennete giremezsiniz, birbirinizi sevmedikçe iman etmiş olmazsınız" "Komşusu açken tok yatan bizden değildir." şeklindeki hadisler bu konuda öne çıkan yaklaşımlardandır. Bu tarz öneri ve yönlendirmelerin bilgisine sahip bir dinî tutuma sahip dindar için diğerleri hakkında özgeci veya diğerkam olması beklenir. Bu bilişsel boyutuyla dinî tutumun davranışsal ve duygusal olarak da gelişimi için sosyal öğrenme ve modelleme imkânlarının olması da gerekmektedir.²¹

Kişi ne kadar empatik, özgeci veya diğerkâm özelliklere sahipse karşındakilere de ince, düşünceli, anlayışlı, kibar ve nazik olacaktır. Empati duygusunun gelişmediği, özgeciliği ve diğerkamılığı öğrenmediği durumlarda ise kişiden ancak zorba, kaba yaklaşımlar gelişebilecektir.

Ailede kazanılması-öğrenilmesi gereken en temel duygu ve kişilik özelliği olarak empati aslında sosyal ilişkilerin sağlıklı sürmesini sağlayan en önemli kavramlardandır.²² Sadece bencilce kendini merkeze alan hatta narsist bir eğilim yaşayan, kendi çıkar ve hazzını önceleyenlerin merhametli ve utanma duygularına sahip olması da beklenemez. Merhamet duygusu, sosyal çevre kadar tüm canlı-cansız çevrelerine karşı duyarlılık, farkındalık ve sorumluluk anlamına gelmektedir.²³

Kişiler arası çekiciliğin de temelinde empati, diğerkamalık ve nezaket yatar. Arkadaşlıkları belirleyen ve sürekliliğini sağlayan şey ortak, benzer ve yakın duyguların paylaşımıdır. Karşılıklı duygu paylaşımları, değer, onay ve ilgi sunumları kişiler arası ilişkilerin çekiciliğini artırır. Aranmak, ihtiyaçların karşılanması için fedakarlık, sevildiğini karşılıksız hissetmek ve düşünceli sürpriz ve iltifatlar dostlukları sağlamlaştırır. İnce düşünce ve hassas yaklaşımlar adabı muaşeret gereği uygun bir saygı seviyesi oluşturur. Mesafeli sıcaklık, kişiler arası mahremiyet ve bireyselliğe olan saygıyı da gösterir. Kişisel alanın korunduğu durumlarda daha kabul edilebilir bir saygı sınırı çizilmiş olur. Kırılğanlık ve kopmalar bu sayede önlenmiş olur.

²⁰ Guo vd., "Religiosity and Prosocial Behavior at National Level."

²¹ Hayati Hökelekli, *Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din* (İstanbul: DEM Yayınları, 2009), 12-13.

²² Hökelekli, *Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din*, 20.

²³ Hayati Hökelekli, *Ailede, Okulda, Toplumda Değerler Psikolojisi ve Eğitimi* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2013), 69-70.

Dindarlığın nezaketle ilişkisinde ise dinî öğretilerin mahremiyete saygıyı, kibarlığı, ince düşünceyi, insanın onuruna saygıyı, kişiye değer katmayı, güven vermeyi, kontrolü sağlayan olgunlaşmayı, gelişmeyi önerdiği ve bunların inceliklerini gösterdiğine inanılmaktadır. Bu noktada nezaket algısının oluşumu içeriğindeki bilişsel bir farkındalık ve dikkat çekme işleviyle pek çok dinî öğreti ve uygulamalar göze çarpmaktadır.²⁴

Dinin insanlar arası ilişki düzenleyici işlevi temel bir öneme sahiptir. İnsan ilişkilerinin temel düzenleyicilerinden dinin, adabı muâşerete dair de öneri ve tavsiyeleri önemlidir. Dindarlığın öğrenilme sürecinde çocukluk örneğinde modellerin ifade ve eylemlerindeki nezaket vurguları etkileyicidir. Bilişsel boyutta pro-sosyal (toplum yanlısı) davranışlara²⁵ yönelik dinin emir ve tavsiyeleri ya da nehy ve yasakları ayetlerde ve Hz. Peygamber'in söz ve sünnetinde görmek mümkündür. Kabalık ve sertliğin her daim uzak durulması gereken, dinî olgunlaşma öncesine karşılık geldiği dinimizde söz ve eylemlerle gösterilmiştir. Dindarlığın da bir gelişim konusu olduğuna göre²⁶ gelişmişliğin ilişki boyutuna yansımaları arzu edilir bir seviyedir. İslam'ın geldiği dönem ve mekânda bedevi kişilik ve ilişki tarzında olanların iman ve İslam'la yükseldikleri incelik ve kibarlık tarihsel örnek şahsiyetlerle dikkat çekicidir. İlk başlarda Hz. Peygamber'in de bir takım kaba söz ve eyleme sessiz kalmasına rağmen ayetlerle bu davranış tarzları düzeltilmeye çalışılmıştır.

Nezaketin oluşması için bir takım kurallar vardır. Din aslında özünde insanları ince kibar yapmayı hedeflemektedir. Dinin ve nezaketin bulunduğu pek çok ortak noktalar vardır. Nezaketle kişilerin birbirlerinin hakları yanında hukuk alanı dışında kalan kişisel ahlaki alandaki düzenlemeler sağlanmaktadır. Görece kişiler arası ilişkilerde hukuk alanındaki gibi kesin ceza sistemi olmasa da nezaket kurallarını ihlal etmenin toplumsal görgü, adet ve gelenekleri için de dışlanma nedeni oluşturabilir. Kural ihlalinde nezaketin ahlaken eksiklik durumu "ayıp" terimi ile ifade edilir. Ayıp teriminin karşıtında ise güzel, hoş ve uygun terimler kullanılır. Ayıplı eylemleri toplumun kabul görmüş ahlaki kuralları dışına çıkmak şeklinde tanımlayabiliriz. Kültürlere göre bir ayıp eylemi, utanma ve haya duygusunun öğrenilme biçim ve seviyesiyle de ilgisi vardır. Çocuklukta genellikle ilişkileri bozucu örnekler gösterilerek kalıcı

²⁴ Klearhos K. Stamatoulakis, "Religiosity and Prosociality", *Procedia - Social and Behavioral Sciences* 82/ (Temmuz 2013), 830-834.

²⁵ Ayten, *Empati ve Din Türkiye'de Yardımlaşma ve Dindarlık Üzerine Psiko-Sosyal Bir Araştırma*, 16.

²⁶ Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1998), 251.

öğrenmeler sağlanır. Nezaketin kültürlü, eğitilmiş ve deneyimli insanların tanısal niteliklerinden görgülü terimiyle ilişkisi de vardır. Nezaketli bir kişi görgü dışı olacak bir şekilde davranmaz. Aynı zamanda nezaket bir sosyal mesafe ve şehirlilikle de ilişkisi vardır. Bu durum mahremiyeti korumak isteğimiz diğer insanlarla aramızda bir mesafe koyma isteğini gerekli kılar. Bir anlamda saygı ve itibarın hayatımıza müdahalelerle yıkılmasını istemeyiz. Mahremiyet mesafesi bireyin oluşum sürecinde arzu edilen bağımsızlık ifadesidir. Şehirli olmanın nezaketi doğurması ise farklılıklarla bir arada bulunma ve yaşama zorunluluğudur. Çünkü kabalık ve anlayışsızlığın görece daha homojen toplulukların özelliği ise incelik nezaket ve anlayış ise kent hayatına ait birer terim ve sıfatlardır. Şehir hayatında çeşitli inanç, etnik köken, dünya görüşü ve yaşam tarzları mecburen bir araya gelmişlerdir, bu farklılıklarla insanlar birbirlerini tanımak gereği duyarlar ve sonunda saygı da göstererek anlayış ve nezaket sahibi olabilirler. Sonuç olarak din ve nezaket ilişkisinde farklılıklara ve belirsizliklere karşı müsamahakârlığın oluşması biraz da kent dindarlığının bir özelliği olabilir.

İlişki yönetimi ve öz güven gelişimi bağlamında nezaket algısı ve davranışı belirleyici işlevlere sahiptir. Kişi istendik düzeyde sahip olduğu nezaket algısı ile ilişkilerini koruyabilir ve bağlantılı davranışlarla da ilişkileri dayanıklı, sürekli ve hatta kalıcı hale getirebilir. Ayrıca kişilik gelişiminde önemli bir kavram olan öz güveni, nezaket gibi sosyal kabulü ve uyumu kolaylaştırıcı bir şekilde kazanabilir. Çevresi tarafından belirlenen ilişkilere dair görgü ve kültürel kurallara dair bilgisini edinmesi ve buna uygun davranması sayesinde kendisine olan güvenini de olumlu yönde geliştirecektir.

Nezaketin temel motivasyonu aslında temel olarak sosyal kabul ve onay ihtiyacına dayanmaktadır. Birey ortak dil ve sembollerle etkileşerek içinde bulunduğu aile, arkadaşları, okul ya da iş ortamlarına ayak uydurmak amacıyla kavramsal düzeyde bir algılama gerçekleştirir. Bunun neticesi olarak da kültürel değer ve amaçlara uygun bir model oluşturmaya güdülenir. Nezaket ve kibar davranışların hem kendisini çevresine kabul ettirmesine hem de kendi öz saygısına hizmet ettiği şahit olunur.

Kişinin nezaket algısının gelişiminde bir takım psikolojik kaynaklara sahip olduğu belirtilebilir. Örneğin mizaç, kişilik, benlik, bilişsel-duygusal eğilimler, öğrenme olanakları vb. etkenlerin nezaketin oluşumundaki farklılıkları açıklayabilir. Bağımsız ya da bireyci tarzdaki benlik yapısına²⁷

²⁷ Nuran Hortaçsu, *En Güzel Psikoloji Sosyal Psikoloji* (Ankara: İmge Kitabevi, 2012).

sahip olanlar görece daha sosyal ve ilişkisel benlik sahibi kişilere göre daha düşük bir nezaket algısına sahip olacakları düşünülebilir. Çünkü daha ben merkezli eğilimli bir kişiliklerin sosyal kabul ve onay gereksinimleri düşük olacağı için empati için de geçerli olan nezaket için de geçerlilik gösterecektir. Çevresine yönelik iletişim ve etkileşimi daha açık olanların ise hem öğrenme imkânları hem de istekleri daha fazla olduğundan sosyal duygu ve değerleri kabullenmeleri kolaylaşacaktır.

İlişkilerimizde karşımızda düşünsel veya davranışsal düzeylerde etki oluşturmak ve ikna sürecini işletmek motivisi de nezaket davranışının oluşumunda işlevsel öneme sahiptir. İkna edeceğimiz bir konu ya da yaptırmak istediğimiz bir iş-görev için duygusal bir karşılıklılık ilkesiyle²⁸ hareket ederek karşımızdakileri bir anlamda borçlandırmış oluruz. Kibar ve anlayışlı yaklaşımlar bir benlik sunumu ve izlenim oluşturma fonksiyonu olarak işe yarar. Bu sayede bir zamanda yapılmasını istediğimiz şeylerin kolaylaşması mümkün hâle gelebilir.

İnsanlar temel olarak kendilerine saygı gösterilmesini isterler. Aynı zamanda kendilerini de değerli görmek isterler. Her iki gereksinime katkıları açısından nazik ve anlayışlı davranışlar görünür etkilere sahiptir. Bir nezaket kuralı olarak saygılı davranarak karşımızdakine verdiğimiz bir mesaj karşılıklılık düşüncesiyle birlikte oluşur. Ne kadar ince düşünceli ve duygusal sıcaklık, yakınlık gösterirsek aslında aynısını da kendimiz için istiyoruzdur. Dinî anlamda kişinin kendisi için istediği iyilikleri başkası için de istemesiyle ilgili öneriler karşılıklılık prensibinin sadece sırasının değiştirilmesiyle ilgilidir. Sosyal bağlamda kişinin bencilce davranması önüne geçilmesi menfaatçi ve çıkarıcı eğilimlerini geliştirmemesinin istendiğini samimi bir dindar fark edebilir.

Sonuç olarak dinî öğretisi ve eylemler dindar için bir çok olumlu davranış için hem bir motivasyon hem de bir anlam kaynağı oluşturur.²⁹ İdeal anlamda ve olgusal gerçeklikte dinî düşünce ve inançlar farklı değerlendirilmelere tabi tutulurlar. İdeal anlamda dinlerin gerçekleştirmek istedikleri bir insan modeli ve içerdiklerine bakarak dinin aslından nezaketin temel etkenlerinden biri olduğu söylenebilir. Hatta dinin bir gelişim ve olgunlaşma konusu olduğunu bireyin gözünden bakarak ifade edebiliriz. Nezaket kavramının oluşmasını ve buna uygun bir ilişki biçimi-kişilik geliştirmesinin dinî anlamda arzu edilen bir şey olduğunu belirtmek

²⁸ Ayten, *Empati ve Din Türkiye’de Yardımlaşma ve Dindarlık Üzerine Psiko-Sosyal Bir Araştırma*, 68.

²⁹ Hökelekli, *Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din*, 83-84.

gerekir. İslam dininde gülümsemenin dahi yani jest ve mimiklerimizle bile sadaka türünden bir ödülle teşvik edilmesi ilişkilere verilen önemi göstermektedir. Dinlerin tabilerine fark ettirmek, dikkatlerini çekmek ve algılamalarına yardımcı olmak amacıyla ayet ve sünnette gösterilen vurgulara paralel olarak ortaya koyulabilecek davranışlar da elbette farklı bir çeşitlilik gösterecektir.

Dolayısıyla dinin, inanç ve ahlaki yapısıyla aslında insanlar arası ilişkileri düzenleyici işlevi görülmektedir. Belirsizliğin sebep olabileceği çatışma ve endişe yerine düzenlilik ve kurallı ilişkiler vazgeçilmez bir gereklilik oluşturmaktadır. Bireyin toplum içinde diğerlerini anlamak ve anlaşılacak üzere geliştireceği stratejilerde toplumsal değer ve kuralların doğru bir şekilde algılanıp davranışa dönüşmesi önemlidir. Nezaket gibi empati ve özgeci özelliklerin oluşumuyla meydana gelebilecek davranışların dinî, sosyal-kültürel dayanaklarla daha da kolay gelişimi söz konusu olabilir. Dini-sosyal temeller bazı bireyler için önemli etki kaynağı oluşturabilir. İlişkilerinde bu tür değerlendirme ve eylem eğilimleri oluşturmada bu kaynaklardan faydalanabilir.³⁰ Dini inancın bilişsel bir çerçeve sunarak nezaket algısına katkı sunabileceği, dikkat, ilgi ve iradenin odaklanarak nezaket davranışına dönüşme imkânının artabileceği söylenebilir.³¹

Sonuç

Kişiler arası ilişkilerde nezaket algısı ve davranışının önemi özellikle ilişki yönetimi ve kişisel öz güven söz konusu olduğunda daha da iyi anlaşılmaktadır. Nezaket eğilimi için temel motivasyon, kişi için toplum tarafından kabullenilme, onay ve uyum süreciyle ilgilidir. İlişkilerde bir takım problemler oluşmadan ya da oluşuktan sonra sağlıklı çözümler üretmede nezaket yaklaşımı işlevsellik göstermektedir. Nezaket algısı ve davranışının psikolojik kaynakları, mizaç, benlik yapısı, sosyo-kültürel-dinî öğreti ve öğrenmeler olarak sıralanabilir. Esas fonksiyon olarak saygı kazanmak, ikna etmek, etkilemek ve iş yaptırmanın yumuşak yönetim gücü şeklinde ortaya çıkabilir.

Nezaket kavramının içeriği ve anlamı açısından bazı kavramlarla yakından ilişkili olduğu görülmektedir. Örneğin nezaket, belirsizliğe ve farklılığa karşı tolerans ifadesi anlamına gelebilir. Çünkü nezaket

³⁰ Hasan Kayıklık, *Din Psikolojisi Bireysel Dindarlık Üzerine* (Adana: Karahan Kitabevi, 2011), 216-217.

³¹ Jesse Lee Preston vd., "Religious prosociality: Personal, cognitive, and social factors.", *Religion, personality, and social behavior*, (2014), 149-169.

düşüncesi bireye ve bireyselliğe saygı, esneklik, öz güvenli, gelişmişlik ve olgunluk anlamlarını çağrıştırmaktadır. Yine saygılı ve saygın bir ilişki biçimi olarak nezaket, daha yüksek benlik kontrolü, diğerkâm ve empatik, sempatik bir şemsiye bir kavram özelliği vardır. Gönüllük, iç kontrol odağı, iyimser, sakin, mütevazı, içten, samimi noktalarıyla nezaket davranışı kanaat ve şükrü aynı zamanda sabrı ve tahammülü de göstermektedir.

Dini motivasyon olarak Hz. Peygamber'in muhataplarına söz ve yaklaşımlarındaki nezaket örneklerine bakıldığında ise mensubiyet, aidiyet ve bağlanma işlevi kazandırması dikkat çekicidir. Öncelikle yakın arkadaşlarının özdeşleşme ve benimseme seviyeleriyle kendilerine yönelik bu ince ve müsamahakar yaklaşımla inanç gelişimi bir kimlik ve sahiplenme aşaması niteliği göstermektedir. Bu sayede nezaketin ikna ve benimseme sürecindeki gücü ve etkisi inanç ve hareketin içsel bir mahiyet hâline dönüşümünü kolaylaştırmaktadır. Bir anlamda kişiselleşen bir ödev, ideal düşüncesi ve duygusu, güçlü ve kalıcı diğerkâm davranış modellerine dönüşmektedir. Hz. Peygamber'in baskı, tehdit, korkutma yerine nazik ve itinalı, sevdirci, kolaylaştırıcı ve müjdeleyici yaklaşımı sayesinde riyakar ya da iki yüzlü, çok kişilikli değil daha çok sağlıklı kişilik gelişimi oluşumu görülmektedir.

Kaynakça

- Basım, N. - Şeşen, H. "Kontrol odağının çalışanların nezaket ve yardım etme davranışlarına etkisi: Kamu sektöründe bir araştırma". *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 16 (2006), 159-168.
- Binfet, J-T - Gaertner, A. "Children's Conceptualizations of Kindness at School" 40/3 (2015), 27.
- Buchanan, Kathryn E. - Bardi, Anat. "Acts of Kindness and Acts of Novelty Affect Life Satisfaction". *The Journal of Social Psychology* 150/3 (30 Nisan 2010), 235-237. <https://doi.org/10.1080/00224540903365554>
- Crapps, R.W. *An Introduction to Psychology of Religion*. Macon, GA: Mercer University Press, 1986.
- Ekşi, H. vd. "Karakter Gelişim İndeksi'nin Türk Ergenlerdeki Psikometrik Özellikleri". *Ege Eğitim Dergisi* 18/2 (2017), 476-500.
- Erdinger, Nadja Kristin - Thesis, M. "Can Acts of Kindness Influence Positive Relations?", 2019, 28.
- Guo, Qingke vd. "Religiosity and Prosocial Behavior at National Level." *Psychology of Religion and Spirituality* 12/1 (Şubat 2020), 55-65. <https://doi.org/10.1037/rel0000171>
- Hardy, Sam A. - Carlo, Gustavo. "Religiosity and Prosocial Behaviours in Adolescence: The Mediating Role of Prosocial Values". *Journal of Moral Education* 34/2 (Haziran 2005), 231-249. <https://doi.org/10.1080/03057240500127210>

- Hortaçsu, Nuran. *En Güzel Psikoloji Sosyal Psikoloji*. Ankara: İmge Kitabevi, 2012.
- Hökelekli, Hayati. *Ailede, Okulda, Toplumda Değerler Psikolojisi ve Eğitimi*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2. Basım, 2013.
- Hökelekli, Hayati. *Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din*. İstanbul: DEM Yayınları, 2009.
- Hökelekli, Hayati. *Din Psikolojisi*. Ankara: TDV Yayınları, 1998.
- Kaplan, Deanna M. vd. "Studying the Teaching of Kindness: A Conceptual Model for Evaluating Kindness Education Programs in Schools". *Evaluation and Program Planning* 58/ (Ekim 2016), 160-170. <https://doi.org/10.1016/j.evalprogplan.2016.06.001>
- Kaya-Memiş, A. - Oğuz-Duran, N. "İlkokul Öğrencilerinde Okul Nezaket Algısı ve Psikolojik ve Duygusal İyi Oluş Arasındaki İlişkinin İncelenmesi". *Elementary Education Online* 18/4 (2019), 1671-1686.
- Kayıklık, Hasan. *Din Psikolojisi Bireysel Dindarlık Üzerine*. Adana: Karahan Kitabevi, 1. Basım, 2011.
- Otake, Keiko vd. "Happy People Become Happier through Kindness: A Counting Kindnesses Intervention". *Journal of Happiness Studies* 7/3 (Eylül 2006), 361-375. <https://doi.org/10.1007/s10902-005-3650-z>
- Preston, Jesse Lee vd. "Religious prosociality: Personal, cognitive, and social factors." *Religion, personality, and social behavior.*, 149-169.
- Rowland, Lee - Curry, Oliver Scott. "A Range of Kindness Activities Boost Happiness". *The Journal of Social Psychology* 159/3 (04 Mayıs 2019), 340-343. <https://doi.org/10.1080/00224545.2018.1469461>
- Sayar, Kemal - Dinç, Mehmet. *Psikolojiye Giriş*. İstanbul: DEM Yayınları, 2016.
- Stamatoulakis, Klearhos K. "Religiosity and Prosociality". *Procedia - Social and Behavioral Sciences* 82/ (Temmuz 2013), 830-834. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2013.06.357>
- Yavuz, Kerim. *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 3. Basım, 2012.
- Yavuzer, Haluk. *Doğum Öncesinden Ergenlik Sonuna Çocuk Psikolojisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 43. Basım, 2019.

OTURUM BAŞKANI– Evet, ben teşekkür ederim değerli hocam bu kıymetli sunumunuzdan dolayı.

Hocamın tebliğinde başka pek çok güzel örnekler var ama zaman planlaması dolayısıyla mecburen bazen insicamı da bozuyoruz sizin affınıza sığınarak. Birçok örnekler var ama bir cümle de ben söyleyeyim en azından bir şey olsun diye. Bizim fıkihta zekât, sadaka bağlamında çok fazla vurguladığımız bir şey vardır: Hazreti Peygamber’in (s.a.s.) sağ elin verdiğini sol elin duymaması meselesi. Çağımızda o kadar çok anlamlı hâle geldi ki. Hocamın tebliğinin bir çıkarımı olarak bunu söylüyorum. Ufak bir yardımda televizyonlar, kameralar, özçekimler, bunların olduğu bir ortamda ellerin bile mecazi bir anlatımla, bir insana yardım ederken bile bu kadar hassas davranılması gerektiğini öngörmesi Hazreti Peygamber’in (s.a.s.) tebliğle de birleştirdiğimizde çok anlamlı hâle geliyor.

Hocam, size tekrar çok çok teşekkür ediyorum.

Son tebliğcimiz “Çocuğun Manevi Açından Güçlendirilmesinde Ailenin Rolü”. Bu tebliğimizi değerli dostumuz, hocamız, Prof. Dr. İhsan Çapcıoğlu Kübra Çetin’le beraber hazırlamışlar.

Biliyorsunuz İhsan Çapcıoğlu hocamız Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde, aynı zamanda Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi. Sempozyumumuzda da açılış konuşması yapmıştı. Dolayısıyla kendi aralarındaki tercihle bu sunumu Kübra Çetin’in yapmasına karar vermişler. Kendileri de zaten burada.

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde aynı zamanda yüksek lisans yapıyorsunuz değil mi?

KÜBRA ÇETİN (Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)– Evet hocam.

İhsan hocamın size çok selam ve saygıları var.

Bugün bildiriye ben sunacağım inşallah bir aksilik olmazsa.

OTURUM BAŞKANI– Buyurun, artık söz sizin.

Son bildiri de olduğuna göre artık bütün ayarlamalar size ait.

KÜBRA ÇETİN (Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)– Teşekkür ediyorum hocam.

Sayın hocalarım ben hiç vakti uzatmadan bildiriye gireyim.

OTURUM BAŞKANI– Ben çok teşekkür ederim Kübra hocam. Hem çok faydalı bir bildiri oldu -zaten bildiriye de okumuştum, içeriğini diğer

VII. OTURUM

okuyucularımız da tüm detaylarıyla görünce bunu görecekler- hem de burada hakikaten bize çok yardımcı oldum. Hakkım vardı, nasıl bildiriye keseyim onu düşünüyordum ama bir taraftan da sol taraftan bir sonraki oturum için hazırlıklar yapılıyor.

Çok çok teşekkür ediyorum öncelikle senin tebliğinden dolayı. Aynı zamanda İhsan Hocamıza da çok teşekkür ediyoruz katkısından dolayı.

Evet, değerli arkadaşlar güzel bir oturum oldu. Sizlerin tebliğleri bir bütünlük hâlinde gerçekten bu sempozyumun önemli bir parçası olacaktır. Bize düşen bu zaman ayarlama dolayısıyla aralardaki müdahalelerimizi de ben hoş görmenizi istirham ediyorum.

Yeni oturum için hazırlıklar yapılıyor. İsterseniz burada biz oturumumuzu kapatalım.

Ben hem genel anlamda bu sempozyumu Uluslararası Mevlid-i Nebi Sempozyumu ve geleneği sürdüren Diyanet İşleri Başkanlığımıza, sempozyumun tertip heyetine bilim heyeti olarak aynı zamanda tebliğci, oturum başkanı ve diğer konularda yardımcı olan, katkı veren tüm hocalarımıza, arkadaşlarımıza çok çok teşekkür ediyorum. Bu vesileyle, Mevlid-i Nebi vesilesiyle Yüce Allah'ın bizim Hazreti Peygamber'e hayırlı bir ümmet olmamızı, onun izinden yolundan ayrılmamamızı ve onun ahrette de yardımına, şefaatine mazhar olmamızı dileyerek, temenni ederek bu oturumu kapatıyorum. Hepinizi ve değerli dinleyicileri bütün içtenliğimle sevgi ve hürmetle selamlıyorum.

Hoşça kalın.

TAKDİM- Yedinci oturumu sunan Sayın Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi Prof. Dr. Hacı Mehmet Günay hocamıza, değerli akademisyen ve araştırmacılarımıza ve bizleri ekranları başında takip eden siz kıymetli izleyicilerimize katılımlarınızdan dolayı teşekkür ediyoruz.

ÇOCUKLARIN MANEVİ AÇIDAN GÜÇLENDİRİLMESİNDE AİLENİN ROLÜ

İhsan ÇAPCIOĞLU* - Kübra ÇETİN**

Öz

Aile, toplumu oluşturan, geliştiren ve bir arada tutan temel kurumların başında gelir. Aile kurumunun sürekliliğini sağlayan yapısal bileşenlerin başında ise çocuk yer alır. Aile kurumu, toplumdaki bireylerin sosyalizasyonunu sağlayan ilk ve en temel kurum olması bakımından da önem taşımaktadır. Kişiliğin temellerinin atıldığı aile çevresinde aktarılan bilgi, görgü ve tecrübeler, çocukların her açıdan olduğu gibi manevi ve psiko-sosyal açıdan da sağlıklı gelişimlerinin temelini oluşturmaktadır. Çocuğun manevi ve psiko-sosyal açıdan sağlıklı gelişimi bakımından aile, başka kurumlar tarafından yerine getirilmesi mümkün olmayan rollere ve işlevlere aracılık etmektedir. Bununla birlikte, manevi değerlerin tüketim toplumunun yaygınlaştırdığı maddi değerlerin tahrip edici etkilerine maruz kalarak metalaştığı günümüz toplumlarında maneviyat çok daha önemli bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Tüketim toplumunun metalaştırıcı etkisiyle birlikte ailede maddi ve araçsal değerlerin manevi değerlere öncelenmesi, çocukların kişilik ve karakter gelişimi üzerinde tabripkâr etkilere kaynaklık etmektedir. Ebeveynler arasında boşanmaların, psikolojik, psiko-somatik sorunların ve intihar olaylarının artması, bu durumu doğrular niteliktedir. Söz konusu sorunlar karşısında, özellikle ailede yalnızlaşan çocuğun manevi ve psiko-sosyal açıdan desteklenmesi gerekir. Ebeveynlerin ahlaki duyarlılığı yüksek tutum ve davranışları, çocukların ahlaki gelişimine önemli katkılarda bulunur. Bu çalışmada, çocuğun manevi bağımsızlık

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

** Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yüksek Lisans Öğrencisi.

kazanmasında ailenin rolü, ebeveynlerin tutum ve davranışları, psikolojik dayanıklılık ve manevi bağışıklık kavramları çerçevesinde incelenmektedir.

Anahtar Kavramlar: *Manevi Bağışıklık, Psikolojik Sağlamlık, Aile, Çocuk, Maneviyat, Karakter ve Kişilik Gelişimi.*

THE ROLE OF THE FAMILY IN EMPOWERING THE CHILDREN IN SPIRITUALITY

Abstract

Family is one of the main institutions that form, develop and hold the society together. The child is at the top of the structural components that ensure the continuity of the family institution. Family institution is also important in terms of being the first and most basic institution that provides socialization of individuals in society. The knowledge, manners and experiences conveyed in the family environment, where the foundations of personality were laid, form the basis of the healthy development of children in spiritual and psycho-social aspects. The family has undertaken roles and functions that cannot be fulfilled by other institutions in terms of the spiritual and psycho-social and healthy development of the child. However, spirituality emerges as a much more important issue in today's societies where spiritual values become commodified by being exposed to the destructive effects of material values popularized by the consumer society. The fact that material and instrumental values take precedence over spiritual values in the family with the commoditizing effect of the consumption society is a source of destructive effects on the personality and character development of children. The increase in divorces, psychological, psycho-somatic problems and suicide among parents confirms this situation. In the face of these problems, especially the child who is lonely in the family should be supported spiritually and psycho-socially. The morally sensitive attitudes and behaviors of parents make important contributions to the moral development of children. In this study, the role of the family in the child's spiritual immunity, parents' attitudes and behaviors are examined within the framework of the concepts of psychological resilience and spiritual immunity.

VII. OTURUM

Keywords: *Spiritual Immunity, Psychological Resilience, Family, Child, Spirituality, Character and Personality Development.*

Giriş

Günümüz toplumlarının yaygın aile modelini oluşturan çekirdek aile, temel olarak anne-baba ve çocuktan meydana gelir. Bireyler, toplumsal hayata ilişkin çeşitli öğretileri, inançları, gelenekleri, alışkanlıkları ve kültürel faaliyetleri öncelikle ailede öğrenir ve böylece aile, yetişmekte olan nesiller için ilk eğitimin verildiği güvenli yuva hâline gelir. Bu eğitim kapsamında gündelik hayata, dini, kültürel ve sosyo-ekonomik pratiklere ilişkin pek çok bilgi ailede aktarılır. Aile bireylerinin, çocukların kişiliklerini geliştirmeye yönelik görev ve sorumlulukları, bu eğitimin ayrılmaz bir parçasıdır.

Aile, aynı zamanda, bireyleri ve toplumları birbirine bağlayan, toplumu oluşturan en temel kurumdur. Bu özelliğinden dolayı toplumların geleceğine ilişkin planlamalarda öncelikle aile kurumuna atıfta bulunulur. Toplumun ayakta ve bir arada tutan temel kurum olarak aile, pek çok farklı açıdan tanımlanabilirse de, en genel anlamıyla onu; “evlenme, kan ya da evlat edinme bağlarıyla birbirine bağlanmış, aynı evde yaşayan, aynı geliri paylaşan, birbirleri ile devamlı ilişki ve etkileşim altında olan, karı-koca, ana-baba, kız-oğul, kız kardeş-erkek kardeş gibi sosyal ilişkileri olan insanların oluşturduğu en küçük sosyal kurum” (Çağan, 2011) olarak tanımlayabiliriz. Aile kurumu toplumdan topluma ve zaman içinde bir takım değişimlere maruz kalmış olsa da, tarih boyunca her toplumda karşımıza çıkar ve toplumların aile yapıları çeşitli farklılıklar arz eder. Aynı toplumda bile zaman içinde aile kurumunun çeşitli değişimlere maruz kalması kaçınılmazdır. Bununla birlikte ailenin temelde değişmeyen ve her toplumda var olan belli başlı özellik ve işlevleri bulunmaktadır (Eşsizoglu, 2012).

Aile, öncelikli olarak bireylerin kişilik, benlik ve kimlik gelişimlerinde ve sosyalizasyon süreçlerinde ilk ve temel bir etkiye sahiptir (Cansel, 1969). Çünkü bireyin toplumsallaşma sürecinde ilk karşılaştığı kurum ailedir. Bunu ilerleyen zamanlarda arkadaş, akran grubu, eğitim, okul sistemi, meslektaşlar gibi toplumsallaşma ajanları takip eder. Kişilik, benlik ve kimlik oluşumu öncelikle ailede başlar. Diğer taraftan aile, sevgi ve bağlılık üzerine kurulmuş bir yapılanmaya sahiptir (Elbruz, 1981). Temel olarak anne, baba ve çocuktan oluşan aile üyeleri; birincil, yüz yüze ve samimi ilişkilerle birbirine bağlanır. Aile için toplumun temel

yapı taşı, iskeleti ve omurgası denebilir. Zira o; eğitim, ekonomi, siyaset ve serbest zamanlar gibi kurumların en basit ve temel hâlini oluşturur.

Ailenin, biyolojik/fizyolojik, ekonomik, toplumsal, psikolojik, kültürel ve dinsel pek çok işlevi bulunmaktadır. Aile kurumunun temelinde neslin korunması ve böylece toplumun sürekliliğinin sağlanması yer alır. Bu özelliğiyle o, bireylerin cinsellik ve nesli sağlıklı bir şekilde devam ettirme ihtiyacını meşru bir şekilde karşılamasını sağlar. Psikolojik açıdan sevgi, bağlılık ve aidiyet duygularını tatmin eden aile kurumu, sağlıklı kişiliklerin oluşumuna kaynaklık etmesi bakımından vazgeçilmez öneme sahiptir. Ailenin işbölümü ve gelir düzenleme gibi ekonomik, kültürü aktarma gibi toplumsal, üyelerine huzur, dinlence ve güven ortamı oluşturmak gibi pek çok kültürel işlevi bulunmaktadır.

Ailenin sağlıklı nesillerin yetişmesini ve böylece toplumun sağlıklı bir şekilde devamını sağlama işlevi, çocuk yetiştirme pratiklerinde görünürlük kazanmaktadır. Çocukların sadece fiziksel değil, psikolojik boyutta da sağlıklı olabilmelerinde erken çocukluktan itibaren gelişim dönemlerinde aileleriyle kurdukları ilişkiler önemli bir yer tutmaktadır. Psikolojik iyi oluş hallerinden biri olan ve son zamanlarda sıklıkla karşılaştığımız bir kavram olarak psikolojik sağlamlık da, bu dönemde çocuğa kazandırılması gereken bir beceri ve tecrübe alanını oluşturmaktadır. Bildirimizde psikolojik sağlamlık kavramı, daha çok manevi dayanıklılık veya manevi bağımsızlık kavramlarıyla ilişkilendirilerek ifade edilecektir.

Manevi bağımsızlık, bireylerin hayatlarındaki herhangi bir risk faktörüne veya yaşadıkları olumsuzluklara rağmen yaşamlarına alt üst olmadan ve iyileştirici sonuçlar çıkartarak devam edebilmeleridir (Masten, 2001). Psikolojik iyi oluşu etkileyen etmenler arasında yaş, cinsiyet, evlilik, sosyo-ekonomik düzey gibi demografik değişkenlerin yanı sıra, sosyal ilişkiler, sağlık, fiziksel etkinlik, aile ve sosyal çevre de bulunmaktadır (Kındıroğlu, 2018).

Manevi bağımsızlığın gelişiminde çocukların karakter özellikleri kadar aile yapısı ve ebeveyn davranışlarının da önemli rolü bulunmaktadır. Ebeveynlerin psikolojik iyi oluş ve psikolojik sağlamlık düzeyleri ile çocukların sosyal yetkinlik ve davranışları arasında doğrusal bir bağlantı bulunmaktadır (Kındıroğlu, 2018). Çocukluk döneminin bireyin ilerleyen yaşamına etkisi düşünüldüğünde manevi bağımsızlığın henüz çocukluk döneminde elde edilmesinin önemi daha iyi anlaşılacaktır (Özbey, 2019). Manevi bağımsızlığını çocukluk döneminde sağlıklı bir şekilde kazanmış ve bu konuda ailesi tarafından yeterli desteği görmüş olan çocuklar, yetişkinlik dönemini sağlıklı geçirecek ve olumsuzluklar

karşısında olması gereken tavır göstererek aşırı etkilenmelere karşı kendisini korumaya alacaktır.

Araştırmalar, çocukluk döneminde manevi açıdan bağışıklık kazanan çocukların, yetişkinlik dönemlerinde çeşitli risk faktörleri ve olumsuzluklar karşısında daha dayanıklı, daha sağlıklı olduklarını; insan ilişkileri ve sosyal yaşantılarında ise daha başarılı ilişkiler kurduklarını göstermektedir (Best Start Resource Centre, 2018). Çocukların sağlıklı gelişimi, aile değerlerinin korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması bakımından tarihin her döneminde hayati önemi haiz olmuştur. Ailelerin manevi bağışıklık konusundaki destekleriyle çocuğun karşılaştığı sorunlarla başa çıkma becerisi geliştirilmiş ve manevi bağışıklık sistemi de oluşturulmuş olur. Bu kapsamda çalışmada, psiko-sosyal açıdan sağlıklı toplum yapısının korunmasında, erken çocukluk döneminden itibaren çocuklara sorunlarla başa çıkma/sorun çözme ve psikolojik sağlamlık yeterliğinin kazandırılmasının önemine dikkat çekilmektedir. Ayrıca, manevi ve psiko-sosyal duyarlılığı yüksek bir karakterin geliştirilmesinde, ebeveyn davranışlarının biçimlendirici ve yönlendirici etkisi vurgulanmaktadır.

Bildiri kapsamında öncelikle '*çocukluk döneminde manevi bağışıklığın kazanılmasında ailenin rolü*' ele alınacaktır. Bu başlık altında çocuğun karakter gelişiminde aile yapısının ne ölçüde etkili olduğu, ebeveyn davranışlarının çocukların karakter gelişimi ve manevi bağışıklık sisteminin gelişimi hususundaki rolü ve çocukların manevi bağışıklık kazanabilmesi için ailelerin dikkat etmesi gereken hususlar üzerinde durulacaktır. Bu çerçevede '*manevi bağışıklığın çocuğun karakter gelişimine etkisi*' ele alınacaktır. Ayrıca, manevi açıdan bağışıklık kazanmış çocuğun karakter gelişimi, olumsuzluklar ve riskler karşısında nasıl bir tavır takınacağı ve bu özelliklerin yetişkinlik dönemine etkisi üzerinde durulacaktır.

Bildiride son olarak '*manevi bağışıklık bağlamında Hz. Peygamber'in çocuklara yaklaşımı*' ele alınacaktır. Bu başlık altında Sevgili Peygamberimizin çocuklar ve gençlerle olan ilişkileri, bu ilişkilerinde muhatabını manevi açıdan nasıl desteklediği ve davranışlarıyla insanlığa verdiği mesajlar ve örnek davranışları üzerinde durulacaktır.

Çocukluk Döneminde Manevi Bağışıklığın Kazanılmasında Ailenin Rolü

Manevi bağışıklık kazanmış kişiler olağanüstü yeteneklere sahip kişiler olmayıp zorluklar ve olumsuzluklar karşısında normal gelişim gösterebilen kişilerdir (Bektaş ve Özben, 2017). Bu kişiler, hayat boyunca karşılaşılabilecek olan olumsuzluklar ve risk faktörleri karşısında olması

gerekenden fazla yıpranmadan, manevi açıdan aşırı zarara uğramadan hayatlarına devam edebilen ve hayattan kopmadan olması gerektiği şekilde tutum ve davranışlar sergileyebilir. Bununla birlikte manevi bağışıklık olgusu; yaşa, cinsiyete, kültüre, sosyo-ekonomik duruma göre değişkenlik gösterebilmektedir (Özbey, 2019).

Bireyin manevi bağışıklık kazanmasında etkili olan pek çok etmenden söz edilebilir. Manevi bağışıklıkla ilgili ilk çalışmalar daha çok bireyin kişilik özelliklerine ve bireysel potansiyeline vurgu yapmaktaydı. Ancak son zamanlarda psikolojik sağlamlık gibi konularda yapılan çalışmalar yalnızca kişilik özelliklerine değil, çevresel pek çok faktörün de bu konuda etkisine değinmektedir. Manevi bağışıklığın kazanılmasında etkili olan faktörler temelde üç başlık altında incelenebilir: *bireysel özellikler, aile özellikleri ve geniş sosyal çevre* (Masten ve Garmezy, 1985; Werner ve Smith, 1982, 1992'den akt. Luthar, Cicchetti ve Becker, 2000).

Manevi bağışıklığın kazanılmasında yalnızca bireylerin değil bireylerin yetiştikleri aile yapılarının da önemine değinilmelidir. Bireylerin aileleriyle vakit geçirdikleri ve ailenin kişilik özelliklerine etki ettiği dönem daha çok okul öncesi olup çocukluk yıllarında kişilerin aileleriyle olan ilişkileri akla gelmektedir. Bu durum okul öncesi çocukluk döneminde kişilerin aile yapılarının ve ebeveynlerin çocuklara yaklaşımının hemen her konuda olduğu gibi manevi bağışıklık kazanma konusunda da önemini göstermesi bakımından önemlidir.

Bireyler yaşamları boyunca pek çok olumsuz durum ile karşı karşıya kalabilmektedir. Söz konusu durumlara genel olarak risk faktörü adı verilmektedir. Risk faktörleri hayatın her anında karşılaşma ihtimalimiz olan olumsuzluklardır. Bireylerin yaşamlarındaki bu faktörleri genel olarak maddi yoksunluklar, doğal afetler, yakınına kaybetme-ölüm, fiziksel yetersizlikler, terör, savaş, boşanma, şiddet ve aile ilişkilerindeki sıkıntılar (Wang, 1995; Kararımak, 2006; Bektaş ve Özben, 2017) olarak özetleyebiliriz. Bu çerçevede, özellikle ailesel risk faktörlerine değinmek bildirinin kapsamı bakımından açıklayıcı olacaktır. Ailesel risk faktörleri arasında çok çocuklu aile, boşanmış ebeveynler, cinsel istismar olayları, kardeş ilişkilerindeki sıkıntılar, aile içi iletişimin sağlıklı olmayışı, bilinçsiz ebeveynler gibi etkenler sayılabilir. Aile içi sağlıklı ve başarılı iletişim, eğitilmiş ebeveyn ve çocuklar, ebeveynlerin çocuklarına olumlu ve doğru yaklaşımları bu olumsuzluklara karşı koruyucu önlemler arasındadır (Akyıldırım, 2017: 19).

Bireylerin bu risk faktörleri karşısında doğru tutum ve davranışları öğrenmeleri hayata daha sıkı bir şekilde tutunmalarını ve olumsuzluklar

karşısında ayakta kalmalarını sağlayacaktır. Bu nedenle bireylerin risk faktörleri karşısındaki manevi bağışıklıklarını henüz çocukluk yıllarında kazanmaları ve bu konuda ailelerinden gerekli ve yeterli desteği görmeleri son derece önemlidir. Manevi bağışıklığın kazanılmasında her ne kadar çocukların karakter özellikleri etkiliyse de, aile yapıları ve ebeveynlerin çocuklara yaklaşımı da göz ardı edilmemelidir. Zira çocuklar hemen her konuda olduğu gibi bu konuda da ailelerini rol model edinmekte ve onların davranışlarından etkilenmektedir.

Okul öncesi çocukluk döneminde çocuklar anne ve babalarının zorluklarla nasıl başa çıktığını gözlemlemektedir (Özbey, 2019). Ebeveynlerin zorluklar ve riskler karşısında sağlam duruşları, sakinliklerini koruyup mantıklı hareket ederek olaylara yaklaşmaları, olayları büyütme yerine nasıl çözülebileceğine odaklanmaları çocukların dikkatini çekmektedir ve bu konuda çocuklar anne babalarını kendilerine rol model almaktadırlar.

Ebeveynlerin zorluklarla nasıl başa çıktığının gözlemlenmesinin yanı sıra, çocukların bu konuda nasıl ve ne kadar desteklendiği önemlidir. Aile içinde anne ve babalar hem kendileri zorluklarla nasıl başa çıkılabileceğini kendileri üzerinden çocuklarına göstermeli hem de çocukları herhangi bir zorlukla karşılaştığında onu desteklemelidir. Bu durumda ailelerin çocuklarına yol gösterici olması; onlara hayatta her an zorluk ve risklerle, beklenmedik durumlarla karşılaşma ihtimalinin olduğunun anlatılması, bu olumsuzluklar karşısında kişinin yıkılmadan ve sarsılmadan makul ölçüler içinde tutum ve davranışlarda bulunması gerektiğinin açıklanması gerekir. Esasen çocukların psikolojik sağlamlıklarının desteklenmesi için yetişkinlerin sevgi ve saygıya dayalı sıcak ilişkiler kurmaları, çocuğa güvende olduğunu hissettirmeleri, onlarla birlikte hem fiziksel hem de hayal güçlerini geliştirecek oyunlar oynamaları, sosyal becerilerini destekleyecek ortamlar oluşturmaları beklenir (Özbey, 2019).

Aile ortamında anne ve babaların çocuklarına manevi bağışıklık kazandıracak bir yaklaşıma sahip olmaları önemli olmakla birlikte, bu durumda aşırıya kaçıldığında birtakım sorunlarla karşılaşılabilir. Sözgelimi manevi bağışıklık, çocuk bir olumsuzluk ile karşılaştığında onu söz konusu sorunla başa çıkma konusunda kendi yalnızlığına terk etmek değildir. Diğer taraftan, böyle bir durum karşısında onun adına her şeyi kontrol altına alıp onu her türlü risk ve zarardan korumak gibi aşırı korumacı davranışlar sergilemek de değildir. Anne ve babaların bu durumda yapmaları gereken, olumsuzluk karşısında çocuklarını

uzaktan takip edip onları her konuda desteklemek ancak çocuğun sorunla kendisinin başa çıkmasını sağlamak ve bunu sabırla beklemektir.

Bazı ailelerin çocuklarına karşı aşırı korumacı davranışları çocuğun karakteri üzerinde olumsuz etkilere yol açmakta ve çocuk bu durumda pasif ve sorumluluk almaktan kaçınan bir kişilik tipi geliştirebilmektedir. Aksi durumda ise, onu ilgisiz ve sorunlarıyla baş başa bırakmak, çocukta güvensizlik ve yalnızlık hissi oluşturmaktadır ve bu durum çocuğu her türlü tehlikeye açık hale getirebilmektedir. Her iki durumun da çocuğun karakter gelişimi üzerinde olumsuz etkileri olduğu unutulmamalıdır. Elbette çocukluk döneminde manevi bağışıklığını kazanamamış kişiler yetişkinlik döneminde de benzer sıkıntılar yaşayacaktır. Zira bu kritik dönem, bireyin karakter gelişiminin merkezini oluşturmaktadır (Çamdibi, 2011: 227).

Herhangi bir olumsuzluk karşısında anne ve babalar çocuklarına sorunu başarıyla çözebileceği konusunda güven ve destek sağlamalıdır. Onlar bu desteği hem sözlü hem de fiili bir şekilde gerçekleştirebilirler. Böylece çocuk, anne ve babasının yanında olduğunu ve onların kendisine güvendiğini fark edecek, kendine olan özgüveni sayesinde sorunu çözmeye odaklanacaktır. Çocuklarının olumsuzluk karşısında neler hissettiğini anlayabilmek için ailelerin duygudaş yaklaşımlar sergilemeleri, çocukların da bu yaklaşımı benimsemelerini sağlayacaktır (Best Start Resource Centre, 2018).

Manevi Bağışıklığın Çocuğun Karakter Gelişimine Etkisi

Bir önceki başlıkta aile yapısı ve ebeveyn davranışlarının çocuğun manevi açıdan bağışıklık kazanmasına etkisi üzerinde durulmuş ve bu noktada ailenin önemi dile getirilmişti. Ebeveynlerin çocuklarıyla ve birbirleriyle kurmuş oldukları sağlıklı ilişki, güven ortamı ve çocuğun manevi anlamda desteklenmesinin karakter gelişimi ve yetişkinlik dönemindeki tutum ve davranışlarına önemli katkıları bulunmaktadır.

Psikolojik sağlamlık İngilizce *resilience* sözcüğüne karşılık gelmektedir. Bu sözcük, bir maddenin elastik yapıya sahip olmasını ve böylece eski hâline kolayca dönebilmesini ifade etmektedir (Greene, 2002). Sözcüğün Türkçe'de pek çok karşılığı bulunmaktadır. Ancak bu bildiri kapsamında daha çok manevi bağışıklık nitelemesi tercih edilmiştir. Kavram, anlam itibarıyla manevi bağışıklığın ne olduğuna dair önemli bilgiler içermektedir. Manevi bağışıklık, hayatta karşılaşılan olumsuzluklara rağmen hiçbir şekilde etkilenmemek değildir. Zaten bu durum insan için mümkün değildir. Bireyler yaşam boyu pek çok risk faktörü

ve olumsuzlukla karşılaşmakta ve elbette bu durumlardan bir şekilde etkilenmektedir. Burada aslolan kişinin yaşadığı olumsuzluklar karşısında metanetini koruması, kendini ve hayatını dağıtmaması ve olumsuzluklar karşısında sağlam durabilmesidir. Olaylara olması gerektiği kadar tepki göstermesi, aşırı tutum ve davranışlarının hayatını olumsuz etkileyeceğini, bu davranışların sorunu çözmeye yaramayacağı gibi, aksine sorunu daha da işin içinden çıkılmaz hale getireceğini bilmesidir. Sorunlarla başa çıkmak için mücadele eden kişi manevi bağımsızlık kazanabilir ve hayatının her döneminde bu bilinçle olaylara yaklaşarak sorunların üstesinden gelebilir. Manevi bağımsızlık, bireyin hayattaki olumsuzluklara rağmen, gelişimini sağlıklı bir şekilde gerçekleştirmesi ve kritik dönemleri doğru bir şekilde yaşamasıdır (Sameroff, 2005). Manevi bağımsızlık kavramının çok boyutlu ve karmaşık ilişkilerin olduğu bir süreç olması kavramı tanımlı zor hale getirmektedir (Liebenberg, Ungar ve LeBlanc, 2013).

Manevi sağlamlık her ne kadar bazı kişilerde karakter itibarıyla daha belirgin olsa da, temelde o, öğrenilen ve geliştirilebilen bir özelliktir (Basım ve Çetin, 2010). Bireyler doğuştan manevi bağımsızlığa yatkın doğmakta; bu özelliklerini zamanla aile ve sosyal çevre desteğiyle geliştirmektedir. Doğuştan getirilen bu yatkınlığın küçük yaşlardan itibaren desteklenmesi ve geliştirilmesi gerekmektedir. Bireylerin doğuştan getirdiği bu yatkınlık; aile çevresi, akran grupları, okul, eğitim ve iş hayatı ile evlilik gibi sosyal çevrelerde şekillenmektedir. Bu durum, manevi bağımsızlığın yalnız bireysel bir özellik olmadığını, aynı zamanda çevresel faktörlerden de etkilendiğini göstermesi bakımından önemlidir.

Manevi bağımsızlık konusunda risk faktörleri ve koruyucu faktörler olmak üzere iki farklı kavram karşımıza çıkmaktadır (Luthar ve Cicchetti, 2000; Luthar, vd., 2000). Risk faktörü, kısaca, bireyin yaşamı boyunca karşılaşma ihtimali olduğu her türlü olumsuzluğu ifade etmektedir. Bu faktörler; bireysel, ailesel ve çevresel faktörler olmak üzere üç başlıkta sınıflandırılabilir (Tümlü ve Receptoğlu, 2013). Koruyucu faktörler ise risk faktörleri karşısında bireyleri koruyan, olumsuzlukların etkisini en aza indirmeyi sağlayan özelliklerdir. Koruyucu faktörler de bireysel, ailesel ve çevresel olmak üzere üç başlık altında incelenmektedir (Garnezy, 1993).

Manevi bağımsızlığı güçlü olan kişiler; hayata tutunan, olaylara iyimser yaklaşan, olumsuzluklar karşısında soruna değil çözüme odaklanan, insan ilişkilerinde başarılı olan, iletişim becerileri gelişmiş, hayattan ders almasını bilen, yaşanılan her türlü tecrübeye saygı duyan ve tecrübelere

önem veren, olaylar karşısında nasıl davranması gerektiğini bilen, kendini yalnız, güçsüz ve güvensiz hissetmeyen, özgür kararlar alabilen, kendi iradesiyle almış olduğu kararların sonuçlarını kabullenen, bazı zamanlarda risk almasını bilen ve risk almaktan korkmayan, çocuklarını ve arkadaşlarını manevi bağımsızlık konusunda destekleyen, yaşamdaki olumsuzluklara rağmen mutlu olmayı bilen bir kişilik tipine sahiptir (Kındıroğlu, 2018).

Mayr ve Ulich'e, manevi yönden bağımsızlık kazanmış kişileri; "pozitif sosyal ilişkileri olan, empati kurabilen, sosyal becerilere, olumlu benlik algısına sahip, sebatkar, duygularını doğru ifade edebilen, iyimser, canlı ve neşeli, sakin ve rahat, bağımsız ve özerk davranabilen, problem çözme becerisi gelişmiş, ilgi alanları ve hobileri olan, meraklı ve araştırmacı, yeni deneyimler edinmekten hoşlanan ve zorluklarla karşılaştığında tekrar toparlanabilme becerisine sahip bireyler" olarak ifade etmektedir (Mayr ve Ulich, 2009).

Manevi Bağımsızlık Bağlamında Hz. Peygamber'in Çocuklara Yaklaşımı

Hız. Peygamber, her konuda olduğu gibi manevi bağımsızlığın kazanılması ve kazandırılması hususunda da örnek davranışlarıyla yol gösterici/rehberlik edici bir rol üstlenmiştir. İnsan davranışlarının, ebeveyn tutumlarının bireylerin karakter gelişimi üzerindeki etkisini vurgulayan Sevgili Peygamberimiz, muhatabına nasıl davranılması gerektiği hususunda önemli mesajlar vermiş ve takipçilerine rol model olmuştur.

Kur'an-ı Kerim'de Hz. Peygamber için 'en güzel örnek' (*usve-i hasene*) ifadesinin kullanılması tesadüf değildir (Ahzab, 33/21). O, örnek bir yaşantı sürmüş ve insanların karşılaştıkları durumlarda nasıl davranmaları gerektiğini hem sözleriyle hem de davranışlarıyla göstermiştir. Hz. Peygamber her şeyden önce muhatabını çok iyi tanırdı. Muhatabı kimdir, niçin kendisine danışmaktadır, neden ona gelmiştir, neye ihtiyacı vardır, karakter özellikleri nedir ve ona nasıl davranılması gerekir gibi sorular üzerinde düşünürdü. Muhatabı iyi tanımak, ona yönelik özenli bir dil ve üslup geliştirmeyi, tutum ve davranışlarına dikkat etmeyi gerektirir. Hz. Peygamber'in bu şekilde pek çok kişinin hayatına derinden dokunduğunu, dertlerine çare olduğunu ve başarılı bir biçimde iletişim kurduğunu görmekteyiz.

Hız. Peygamber, çocuklar ve gençlerle de nasıl muhatap olunması gerektiğini, örnek davranışlarıyla göstermiştir. O, muhatabı kim olursa olsun ona değer verir; insan olmak bakımından değerli ve saygıdeğer

bir varlık olduğunu hissettirirdi. Bu tutumu, onun çocuk ve gençlerle olan ilişkisine de yansımıştır. Hz. Peygamber, muhatabı küçük bir çocuk bile olsa, onu ciddiye alır, başından savmaz ya da geçiştirmeye çalışmazdı. Aksine onunla yetişkin bir birey gibi dikkatli konuşur; öncelikle kendisinden ne istediğini anlamaya çalışır; daha sonra sorununa çözüm bulmaya çalışırdı. Çocuklarla etkili iletişim, onların manevi açıdan güçlendirilmesinin de ilk adımıdır. Bu bağlamda, Hz. Peygamber'in hayatındaki örneklerden bazılarını değinmek konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

Hz. Peygamber'in örnekliliği öncelikle kendi ailesi ve çocuklarıyla olan ilişkisinde kendini göstermektedir. Onun henüz İslamiyet'in yayılmaya başladığı ve ilk vahiylerin geldiği sırada çocuk yaşta olan Hz. Ali ile iletişimi dikkat çekicidir. O sıralarda Hz. Peygamber'in evinde kalan Hz. Ali, Sevgili Peygamberimizin davranışlarında bazı farklılıkların olduğunu sezinlemiştir. Bir gün Hz. Peygamber'i namaz kılarken görünce, ona ne yaptığını sormuştur. Bu soru karşısında Sevgili Peygamberimiz Hz. Ali'yi geçiştirmemiş; konu oldukça mühim ve derinlikli boyutlar içermesine rağmen, gelişim özelliklerine uygun bir dil ve üslupla İslamiyet'i anlatarak, onunla bir yetişkin gibi ilgilenmiştir. Bu anlatımların ardından kararı Hz. Ali'ye bırakmış; düşünmesini ve gerekirse ailesine de danışarak bir seçim yapmasını istemiştir. Hz. Ali ise bir müddet düşündükten sonra bu konuyu ailesiyle görüşmesine gerek duymadığını belirterek Müslüman olduğunu açıklamıştır (Keskiöglü, 2016).

Bu örnekte Hz. Peygamber'in Hz. Ali'ye değer vermesi, onu çocuk yaşta bir birey olarak muhatap alması ve tebliğde bulunduğu konudaki seçimi ona bırakması, onun manevi açıdan gelişimini destekleyen örnek bir davranış sergilediğini göstermektedir. Hz. Peygamber'in bu davranışı karşısında Hz. Ali, kendisinin ciddiye alındığını, hayatıyla ilgili konularda kendi başına kararlar alabileceğini ve muhatabının kendisine güvendiğini hissetmiş, kendine olan güveni artmış ve sorumluluk alması gerektiğini bilerek hareket etmiştir.

Hz. Peygamber benzer bir tercih meselesini evlatlık edindiği Zeyd bin Harise ile de yaşamıştır. Mekke'ye köle olarak gelen ve daha sonrasında Hz. Peygamber'in evlatlık edindiği Zeyd bin Harise, aslında varlıklı ve itibarlı bir ailenin evladıdır. Köle olarak Mekke'ye getirilmesinin ardından akrabaları Zeyd bin Harise'yi kurtarmak için Mekke'ye gelerek, Hz. Peygamber'i ziyaret etmiştir. Bu durum karşısında Sevgili Peygamberimiz, kendi yanında kalması ya da dilerse akrabalarıyla birlikte dönmesi konusunda serbest bırakmış olmasına rağmen Zeyd bin Harise, ailesiyle

dönmeyi reddederek Hz. Peygamber'in yanında kalmayı tercih etmiştir (Sarıçam, 2007). Zeyd'in kendi ailesi yerine Hz. Peygamber'i tercih etmesinde Sevgili Peygamberimizin etkili iletişim tarzının önemli etkisi bulunmaktadır.

İslamiyet'in yayılmaya başladığı gizli davet döneminde karşımıza etkili genç figürler çıkmaktadır. Bu gençlerden biri de Erkam bin Ebi'l Erkam'dır. Hz. Erkam, o zamanlar henüz on yedi yaşlarında bir sahabidir. Ancak İslam'ın gizli davet döneminde evini Hz. Peygamber'e ve Müslümanlara tahsis etmiştir. Hz. Peygamber böylesine önemli ve gizli bir olayda yine bir genç sahabiye güvenmiş ve onun bu görevi başarıyla üstlenebileceğine olan güvenini göstermiştir. Böylesine önemli ve tecrübe gerektiren bir görevde, genç yaşta ve tecrübesiz olmasına rağmen Hz. Erkam'ı reddetmemiş; aksine İslam'ın henüz yayılma döneminde gençlere sorumluluk ve öncelik vererek onlara olan güvenini göstermiştir (Apak, 2016).

Hz. Peygamber'in çocuklarla ve gençlerle olan iletişimi ve onların manevi açıdan güçlendirilmesi hususundaki benzer tutum ve davranışları, Medine döneminde de devam etmiştir. Medine'ye hicretin ardından, Hz. Peygamber'in yakın çevresindeki önemli isimler arasında Enes bin Malik'i görmekteyiz. Hz. Enes, Sevgili Peygamberimizin kendisine bir kere bile kızmadığı şu sözleriyle anlatmaktadır: "Peygamber Efendimiz insanların en güzel ahlaklısı idi. Bir gün beni bir işi için göndermek istedi. İçimden de Peygamber Efendimizin emrettiği yere gitmek istiyordum. Efendimizin yanından çıktım. Sokakta oynayan çocuklara uğradım. Onlara takılıp kaldım. Aradan epey zaman geçti. Birden Peygamber efendimizin ensemden tuttuğunu gördüm. Hemen ona baktım, gülümsüyordu. 'Ey Enescik! Gönderdiğim yere gittin mi?' dedi. 'Evet, gidiyorum ya Resûlallah!' dedim. Enes devamla demiştir ki 'Resûlallah'a on yıl hizmet ettim. Her işim onun arzu ettiği şekilde olmuyordu. Yaptığım bir şey için 'bunu niye böyle yaptın?' Yapmadığım bir şey içinse 'niçin böyle yapmadın?' demedi." "Resûlullah beni ne dövdü, ne bana kötü bir söz söyledi, ne de yüzünü ekşitti. Bir kere bile bana öf demedi. Beni hiç bir zaman ayıplamadı." (Ebû Dâvûd, Edeb, 1, IV, 246).

Hz. Peygamber'in çocuklara yaklaşımındaki olumlu, sıcak, sevecen ve merhametli yaklaşımı aynı zamanda çocuklarda güven ve bağlılık duygusu oluşturmuştur. Bu sayede çocuklar kendilerinin güvenli bir ortamda olduğunu ve Hz. Peygamber'in kendilerine güven verdiğini yakından gözlemlene imkânı bulmuştur. Onunla muhatap olan çocuklar, azarlanma korkusuyla risk almaktan kaçınmamış, duygu düşüncelerini

rahatça ifade edebilmiş ve girişimci bir kişiliğe sahip olmuştur. Böylece onlar, kendileri de yetişkin birer birey olduğunda çocuklarla iletişimde benzer ve örnek davranışlar sergilemeyi öğrenmişlerdir. Hz. Peygamber'in, hiçbir çocuğu azarlamamış, onur kırıcı ve incitici davranmamış, aksine sevgi, saygı ve güvene dayalı ilişkiler kurmuş olması; çocukların kişilik ve benlik gelişimlerine ne kadar değer verdiğini, onları manevi açıdan geliştirmek ve güçlendirmek için örnek davranışlar sergilediğini göstermektedir.

Hız. Peygamber, hayatı boyunca pek çok olumsuzlukla ve riskli durumla karşılaşmıştır. Söz konusu durumlardaki tavır ve davranışlarıyla da, benzer durumlarda nasıl davranılması gerektiğinin örnekliğini ortaya koymuştur. Bu konudaki örnek olaylardan biri, oğlu İbrahim'i henüz on altı aylık küçük bir çocukken kaybetmesi sonrası yaşananlardır. Hz. Peygamber, her merhametli baba gibi, oğlu İbrahim'in kaybından derin üzüntü duymuş, içlenmiş ve son derece müteessir olmuştur. Elbette bu durum, onun bir insan ve müşfik bir baba olarak yaşadığı üzüntünün göstergesidir. Hz. Peygamber'in oğlunu kaybetmesi sonrası yaşadığı üzüntüye ve gözünden akan yaşa şahit olan sahabe-i kiram ise bu durum karşısında şaşkınlığını gizleyememiş ve Abdurrahman bin Avf "Ya Resûlallah! Siz de mi ağlıyorsunuz" demiştir. Bunun üzerine Sevgili Peygamberimiz şu cevabı vermiştir: "Ey İbn Avf? Ben size günah ve ahmaklığın ifadesi olan şu iki ağlayış ve bağıırışı yasakladım: Nimete kavuşulduğu sıradaki eğlence, oyun bağıırışı ile; musibet ve felaket sırasındaki yüz göz tırmalamak, üst baş yırtmak şeklindeki bağıırıştan. Benim bu ağlamam ise, şefkatin eseridir, acımadan ibarettir. Merhamet etmeyene, merhamet edilmez. Göz, yaş döker; kalp ise teessür duyar. Biz, Yüce Rabbimizin razı olacağı sözden başkasını söylemeyiz. Vallahi, Ey İbrahim! Senin ayrılığın bizi fazlasıyla mahzun etti!" (Müslim, 4: 1808).

Bu olayda Hz. Peygamber'in hayatta karşılaşılan olumsuzluk ve riskler karşısındaki tavrını görmekteyiz. O, bu örnekte de, Manevi açıdan bağıırıklığı güçlü bir bireyde olması gereken özellikleri ve karakter yapısını en güzel şekilde bizlere göstermektedir. Elbette insanlar, olumsuzluklar karşısında üzüntü, acı ve sıkıntı yaşamaktadır. Ancak burada Hz. Peygamber'in davranışıyla örneklendirdiği; olumsuzlukların kabullenilmesi, yaşamın devam ettiğinin farkına varılması, üzüntü ve acının kişiliğimizi tümüyle kontrol ederek feryadı figana dönüşmesine izin verilmemesidir. Hz. Peygamber bu davranışıyla, hem olaya şahitlik edenlere hem de yüzyıllar sonra günümüz insanlarına hayattaki olumsuzluklar karşısında nasıl davranılması gerektiğini örneklendirmektedir.

Sonuç Yerine

Hız. Peygamber'in çocuklara ve gençlere yönelik destek ve güveninin yaşamı boyunca devam ettiğini görmekteyiz. O, vefatına yakın bir zamanda bile gençlerin önünü açmak ve onlara sorumluluk kazandırmak için çabalamıştır. Buna örnek olarak Usame bin Zeyd'in ordu komutanlığı anlatılmaktadır. O sıralarda henüz on sekiz yaşlarında bir genç olan Usame, Sevgili Peygamberimiz tarafından ordunun başına komutan olarak getirilmiş ve ordu içindeki hem yaş hem de tecrübe itibarıyla kendisinden büyük olan pek çok sahabe liderlik etmiştir. Hız. Peygamber'in Usame'yi bu şekilde öne çıkarması, ona güvenmesi, bir yetişkin gibi ona önemli sorumluluklar yüklemesi, onun manevi açıdan güçlendirilmesinde önemli bir adımdır. Burada dikkat edilmesi gereken önemli bir husus ise, ordu içindeki yaş ve tecrübe itibarıyla büyük olan sahabinin de Hız. Peygamber'den aldıkları terbiyenin gereği olarak bu duruma itiraz etmemeleri, aksine bu karara saygı gösterip aynı şekilde genç komutan Usame'yi desteklemeleridir (Sarıçam, 2007). Bu ve buna benzer pek çok olay, Hız. Peygamber'in hayatı boyunca çocuklara ve gençlere olan güvenini ve desteğini göstermektedir. Hız. Peygamber, pek çok konuda olduğu gibi, manevi bağımsızlık kazandırılması konusunda da çocuklara nasıl davranılması gerektiğini örnek davranışlarıyla göstermiştir. Bireyin sağlam/dayanıklı bir kişilik ve benlik gelişimi için manevi bağımsızlığın önemini ve çocukluktan itibaren çeşitli açılardan desteklenmesi gerektiğini yine en güzel şekilde Hız. Peygamber'de görmekteyiz.

Kaynakça

- Apak, Adem. *Gençler İçin Siyer-i Nebi*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016.
- Basim, Nejat ve Çetin, Fatih. "Yetişkinler İçin Psikolojik Dayanıklılık Ölçeğinin Güvenilirlik ve Geçerlilik Çalışması", *Türk Psikiyatri Dergisi*, 22/2 (2010): 104-114.
- Bektaş, Mahmut ve Özben, Şüheda. "Evli bireylerin psikolojik dayanıklılık düzeylerinin bazı sosyo-demografik değişkenler açısından incelenmesi", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14/1 (2017): 215-240.
- Best Start Resource Centre (2018). Building resilience in young children. <http://www.ecdc.syr.edu/wp-content/uploads/Building-Resilience-1.pdf>. Erişim Tarihi:18.10.2020.
- Cansel, Erol. "Sosyal Devlet ve Aile", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, (1969): 3-4.
- Çağan, Kenan. *Aile Sosyolojisi-Ailenin İşlevleri*, Ed. Kadir Canatan ve Ergün Yıldırım, İstanbul: Açılım Kitap, 2011.
- Çamdibi, Mahmut. *Şahsiyet Terbiyesi ve Din Eğitimi*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2011.
- Damran Akyıldırım, Pınar. Üniversite Öğrencilerinde Benlik Saygısı Algılanan Sosyal Destek ve Psikolojik Sağlamlık Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Arel Üniversitesi, 2017.

VII. OTURUM

- Ebu Davud, Edeb, *Sünen-i Ebu Davud*. İstanbul: Şamil Yayınevi, 2017.
- Elbruz, Leyla. *Ailenin Hukuk Açısından İncelenmesi İçin Teorik Çerçeve*. Ankara: Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları, 1981.
- Eşsizoğlu, Altan. "Aile ile İlgili Temel Kavramlar Aile Yapısı ve İlişkileri içinde". Ed. Çınar Yenilmez, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Web Ofset, 2012.
- Garmezzy, Norman. "Children in Poverty: Resilience Despite Risk", *Psychiatry*, 56/1 (1993): 127-136.
- Greene, Roberta. (2002). "Holocaust survivors: a study in resilience", *Journal of Gerontological Social Work*, 37/1 (2002): 3-18.
- Keskioglu, Osman. *Siyer-i Nebi (Hz. Peygamber'in Hayatı)*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016.
- Kındıroğlu, Zeynep. *Ebeveynlerin Psikolojik İyi Oluş ve Psikolojik Dayanıklılık Düzeyleri İle Çocukların Sosyal Yetkinlik ve Davranışları Arasındaki İlişki*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, 2018.
- Liebenberg, Linda, Ungar, Michael ve LeBlanc, John. "The CYRM-12: A brief measure of resilience", *Canadian Journal of Public Health*, 104/2 (2013): 131-135.
- Luthar, Suniya, Cicchetti, Dante ve Becker, Bronwyn. "The construct of resilience: a critical evaluation and guidelines for future work", *Child Development*, 71/3 (2000): 543-562.
- Masten Ann. "Ordinary Magic: Resilience Processed in Developments", *American Psychologist*, 56 (2001): 227- 238.
- Masten, Ann ve Garmezzy, Norman. "Risk, vulnerability, and protective factors in developmental psychopathology", *Advances in clinical child psychology*, 8 (1985): 1-52.
- Mayr, Toni ve Ulich, Michaela. "Social-Emotional welll-being and resilience of children in early childhood settings- PERIK: An empirically based observation scale for practitioners", *An Interna-tional Journal of Research and Development*, 29/1 (2009): 45-57.
- Özbey, Saide. "Okul Öncesi Çocuklar İçin Sosyal Duygusal İyi Oluş ve Psikolojik Sağlamlık Ölçeğinin (PERİK) Geçerlik Güvenirlik Çalışması", *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 10/17 (2019): 758-786.
- Sameroff, Arnold. "Early resilience and its developmental consequences", *Encyclopedia on early childhood development*, 2005: 1-6.
- Sarıçam, İbrahim. *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007.
- Wang, Margaret. "Educational Resilience: An emergent construct. Publication Series", ERİC. ED399312. 1995: 1-36.

VIII. OTURUM
ÇOCUKLARI KUŞATAN RİSKLER:
TESPİTLER VE TEKLİFLER

Oturum Başkanı:
Prof. Dr. Abdullah KAHRAMAN
Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi

TAKDİM– Sayın oturma başkanım, sempozyuma katkı sunacak çok değerli akademisyenler ve araştırmacılar ve ekranları başında bizleri takip eden kıymetli izleyenler; sempozyumun “Çocukları Kuşatan Riskler Tespitler ve Teklifler” konulu sekizinci oturumun açılışını ve aynı zamanda oturma başkanlığını yapmak üzere sözü Sayın Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi Prof. Dr. Abdullah Kahraman Hocamıza bırakıyorum.

Buyurun Sayın hocam.

Oturum BAŞKANI– Evet, teşekkür ediyorum.

Programımızın hayırlara vesile olmasını Cenab-ı Hak’tan niyaz ediyorum.

Şimdi, arkadaşlar aşağı yukarı bir buçuk saatlik bir zaman içerisinde Peygamber Efendimiz (s.a.s.) ve çocuk sempozyumumuzun sekizinci oturumunu yönetmek üzere karşınıza çıkmış bulunuyorum.

Bu oturumda birbirinden değerli ilim adamları, hocalarımız, arkadaşlarımız yer alıyor. Dr. Öğr. Üyesi Cemil Liv, Prof. Dr. Selim Özarslan, Dr. İsa Onay ve Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Akbaş olmak üzere dört hocamız bulunuyor. Ben hocalarımıza tekrar hoş geldiniz diyorum. Programımızın hayırlara vesile olmasını tekrar diliyorum.

Elbette önemli bir konu başlığıyla çocukları kuşatan riskler gibi gerçekten günümüzün çok önemli bir konusuyla izleyicilerimizin, dinleyicilerimizin karşısına çıkmış bulunuyoruz. Âlemlerin efendisi herkese, her şeye rahmet olan Peygamber Efendimiz’in (s.a.s.) hayatında çocuklar için önemli bir yerin olduğunu, onun çocuklara yansıyan rahmet, merhametinin dillere destan olduğunu hepimiz biliyoruz. Bu anlamda çocuklar da Peygamber Efendimiz’e (s.a.s.) çok şey borçludurlar. O çocukların da gönüllerinin sultanıdır, onların sevgilisidir, onların himayedarıdır, onların mihmandarıdır aynı zamanda. Bu sebeple çocuklara gelebilecek her türlü kötülüğe, kötü bakışa, kötü yönlendirmeye karşı Hazreti Peygamber Efendimiz’in (s.a.s.) değişik şekillerde değişik üsluplarla ve yöntemlerle korumaları mevcuttur, yönlendirmeleri bulunmaktadır.

Tahmin ediyorum değerli hocalarımız bu bildirimlerinde bu yönlere temas edecekler. Şimdi, bendeniz sözü çok uzatmadan hemen ilk konuşmacımız Dr. Öğr. Üyesi Cemil Liv hocamıza sözü vermek istiyorum. Çankırı Karatekin Üniversitesi İslami İlimler Fakültesinden “Çocuk

VIII. OTURUM

İhmal ve İstismarına Fıkhi Pencereden Bakış” konulu tebliğini sunacaklar.

Sayın Hocam buyurun.

Dr. Öğr. Üyesi CEMİL LİV (Çankırı Karatekin Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi)– Çok teşekkür ediyorum.

Eûzübillâhimineşşeytânirracîm. Bismillâhirrahmânirrahîm elhamdülillah essalâtü vesselamü âlâ Resûlillah.

Sayın Başkanım, değerli hocalarım, sosyal medya üzerinde bizi takip eden kıymetli izleyicilerimizi; öncelikle hepinizi saygıyla, hürmetle selamlıyorum.

ÇOCUK İHMAL VE İSTİSMARINA FIKHÎ PENCEREDEN BAKIŞ

Cemil LİV*

Öz

İnsanın doğup büyüdüğü ve karakter yapısının büyük ölçüde şekillendiği aile, toplumun en önemli parçasıdır. Aile hayatının huzur içinde sürdürülmesi toplumun da huzur içerisinde olması anlamına gelir. Bu sebeple de İslam, aile birliğinin sağlanması adına eşler arasında ve ebeveyn ile çocuklar arasındaki hak ve sorumlulukları belirleyen düzenlemeler getirmiştir. İslam, getirdiği ilkelerle sakin ve huzur kaynağı olmasını hedeflediği aile yuvasında çocuklara ayrı bir önem verir. Aile için büyük bir sevinç ve neşe kaynağı olan çocuklar aynı zamanda anne-babanın ve toplumun ahiret karnesinin önemli bir kalemini temsil eden büyük bir imtihan vesilesidir. Zira çocuk, anne-babaya ve topluma emanettir. Anne-baba yakıtı insan ve taşlar olan ateşe karşı çocukları korumakla yükümlüdürler. Toplum ve devlet ise “Hepiniz birbirinizden ve yönettiklerinizden sorumludur.” nebevi ilkesi gereği ihmal ve istismar gibi her türlü tehdiye karşı çocukları koruyucu önlemler almakla yükümlüdür.

Çocukların yaşam ve eğitim hakkını korumak; beslenme, barınma ve sağlık ihtiyaçlarını gidermek; karakter ve kimlik oluşumunda belirleyici bir rol edinmek onlara karşı sorumluluklar içerisinde yer alır. Bu doğrultuda İslam anne karnesinden itibaren çocuğun yaşam hakkının muhafaza edilmesini istemiştir. Sağ olarak dünyaya gelen çocuğun vücûb ehliyetine sahip olduğu kabul edilerek miras hakkına önem atfedilmiştir. Çocuklar rüşt çağına gelinceye kadar mal varlığını muhafaza etme görevi velisinin uhdesine verilmiştir. Çocuğun mal varlığına yönelik haksız müdahalelerin uhrevi cezasının ağır olacağı hatırlatılarak bu konuda son derece öz verili davranılması istenmiştir.

* Dr. Öğr. Üyesi, Çankırı Karatekin Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi.

Uhrevî cezanın yanı sıra devlete de bu konuda hukuksal düzenlemeler yapma yetkisi verilmiştir. “Bir babanın çocuğuna bırakacağı en büyük mirasın, iyi bir isimle güzel terbiye” olduğunun altı çizilerek çocuğun eğitim hakkının ihmal edilmemesi istenmiştir. Bu tebliğde çocuk ihmal ve istismarı, bunlarla mücadele ve günümüz hukuk sistemlerinin konuyla ilgili getirdiği düzenlemeler fıkıh penceresinden değerlendirilecektir. Anne-babanın yanı sıra toplum ve devlet olarak çocuklarla ilgili sorumlulukların yerine getirilmemesi, onların küçük yaşta çalıştırılması, fiziki ve cinsel şiddete maruz bırakılması istismar kapsamında değerlendirir. Her iki durumda ihmal ve istismara sebebiyet verenler kazâî ve diyânî müeyyidelere muhatap olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Çocuk, Hak, İstismar, İhmal, Şiddet.

AN EVALUATION OF THE ABUSE OF THE RIGHTS OF CHILDREN FROM THE FIQH PERSPECTIVE

Abstract

The family is a such a core environment where individual are born and grow up, has a significant role on shaping individuals' characterizations and identities thus it is accepted that family is the core of society. If everything is good in the process within the family and family life, this means that all will be good for society. For this reason, Islam orders several rules, regularizing the responsibilities between family members to maintain the union of the family life not only between husbands and wives but also keeps ties strict between parents and children. At this point, it is recognizable that Islam gives importance on the children as a necessity of Islamic order based on the silence and peace within the family life. To this tradition, children are regarded as a source of happiness and humor as well as children are also seen metaphorically like that they give a chance to desire Paradise not only to the parents but also to society itself. So it is highly meaningful why a child is thought as an entrust to family and also to society. In other words, as in the Quran claims that father and mother must protect their children from the fire whose supplies are both humans and Stones. Additionally, it is known that amongst the Islamic perspective, each state is responsible for the security and protection of the ruling class and of its subjects. Thus all the

precautions and measures to protect the lives and rights of the children against any abuse must be taken.

There are fundamental responsibilities which should not be neglected or manipulated like that: to protect the right of life and education, to provide their accommodation and their food, to meet the needs related to their health and lastly to become a good example for these children as a father, mother and even society itself is seen as a guide for children. Therefore, Quran underlined the right of life for newborns since they are even in form embryo in the vow of their mothers. Also, it is accepted that a child who was born, is regarded to have the right of inheritance however the responsibility of the protection of their properties, belongs to their parents until they reach the age of majority i.e legal age. Any abuse or manipulation of the right of the children, according to Islamic tradition, will be punished by divine orders. By this warning, it emphasizes the protection of the rights of children. In addition to divine punishment, it is also notable that states are given the right to regularize certain rules for doing so. As Islam highlights that “the best of the inheritance by a father to his child is undoubtedly a nice name and a good ethic”, by this way, the education right of a child is underlined. In this workshop, any neglect, manipulation, and abuse of the right of the children is sophisticated in the manner of fiqh. Also, the measures of today’s juridical systems and its regularizations against the problems mentioned above, are evaluated by the fiqh perspective. Some of the abuse or manipulation of the right of the children are described like that the situation of that when the father and mother do not meet the needs of their child and this child starts to work by the order of family or himself, and the sexual abuse of the children is also assumed as guilt. It is absolute that in both situations, those who are responsible for these abuses are punished by kazâi i.e legal juridical systems, and diyânî i.e religious judgments.

Keywords: *Child, Right, Abuse, Neglect, Guilt.*

Giriş

Hukuk sistemleri insanın hayatını fiziki ve akli olgunlaşmaları dikkate alarak çeşitli devrelere ayırmışlardır. Bu devreler içerisinde çocukluk, insan yaşamının en önemli dönemidir. Bu devrede yaşananlar, çocukların hayatı boyunca unutamayacakları kalıcı izler bırakmaktadır. Ne yazık ki günümüz dünyasında birçok çocuk neşe ve huzur dolu geçirmesi gereken çocukluk dönemini istismar ve ihmalin açtığı ağır yaralar ile tamamlamaktadır. Çocuk istismar ve ihmali hemen hemen her toplumun kanayan yarası hâlini almıştır. Şayet gerekli tedbirler alınmaz ise bu yaranın kangrene dönüşeceği aşîkârdır.

Aile ve toplumun temel taşı olan çocuk, insana Allah'ın emanetidir. Çocuğun beslenme, giyinme, barınma, sağlık, eğitim, sevgi ve şefkat gibi bedensel ve ruhsal ihtiyaçlarının karşılanmasında aile, toplum ve devlete sorumluluklar verilmiştir. Anne-baba yakıtı insan ve taşlar olan ateşe karşı çocukları korumakla yükümlüdürler (Tahrîm, 66/6). Toplum “Müslümanlar arasında en hayırlı ev, içinde kendisine iyi davranılan bir yetimin bulunduğu evdir. Müslümanlar arasında en kötü ev ise içinde kendisine kötü davranılan evdir”¹ nebevi düsturu ile ailesini kaybetmiş çocuklara ilgi ve şefkat göstererek onların ihmal edilmesine müsaade etmemekten sorumludur. Devlet ise “Hepiniz birbirinizden ve yönettiklerinizden sorumludur.”² nebevi ilkesi gereği ihmal, istismar ve bağımlılık gibi her türlü tehdiye karşı çocukları koruyucu önlemler almakla yükümlüdür.

Çocukların haklarının korunması, onlara yönelik ihmal ve istismarın engellenmesi, bedensel, zihinsel ve ahlaki gelişimi ile ilgili önlemlerin alınması ve gerek ebeveyn gerekse toplum ve devletin sorumluluklarını yerine getirmesini sağlamak için hukuki düzenlemelere ihtiyaç vardır.³ İslam hukuku eşref-i mahlukat olarak yaratılan insanın haklarını dokunulmaz kabul ederek koruma altına almış, hak ihlalinde bulunanlar için cezai müeyyideler öngörmüştür. Bu haklar; can, din, nesil, akıl ve mal olarak ifade edilmiştir. Zarûriyyât-ı hamse olarak adlandırılan bu

¹ İbn Mâce, “Edep”, 6.

² Buhârî, “İstikrâz”, 20.

³ Kaşif Hamdi Okur, “Çocuğun Korunması Açısından Âkile Kurumu”, *Çocuk Sorunları ve İslam Sempozyumu* (Rize: Ensar Neşriyat, 2010), 433.

hakların⁴ sahibi çocuk olduğunda muhafazası yönünde tedbirler de, ihlalinde uygulanacak cezalar da çok daha önem arz etmektedir.⁵ Küçük bünyeleri ile savunmasız olmalarını, onların ihmal ve istismarını kolaylaştırıcı bir unsur olarak görenler, hukukun çocuğa tanıdığı hakları ihmal edenler veya çocuklara karşı hak ve sorumluluklarını kötüye kullananların fiilleri suç kapsamına dâhil edilmiştir.⁶

Batıda UNICEF gibi örgütlenmelerle çocuk hakları, ihmal ve istismara karşı çocukları koruma çalışmaları yakın tarihe dayanır. Buna karşın İslam ilk günden itibaren müstakil bir birey olarak gördüğü çocuklar için ayrı düzenlemeler getirerek ana rahmine düştüğü andan itibaren onun haklarını muhafaza altına almıştır.⁷ Geçim korkusuyla çocukların öldürülmesini yasakladığı gibi (En'âm, 6/151; İsrâ, 17/31) kız çocuklarından utanç duyarak öldürme adetini ortadan kaldırmış (Nahl, 16/58-59; Tekvîr, 81/8-9) ve kız çocuğuna sahip olmayı övünç duyulacak bir meziyete dönüştürmüştür.⁸ Cinsiyet ayrımı yapmadan bütün çocukların yaşam hakkını kutsal sayarak bu hakka saldırıları sonunda verilecek cezada yetişkinler ile aynı kategoride değerlendirmiştir.⁹

Günümüzde sayıları her geçen gün artış gösteren ve sokak çocukları olarak isimlendirilen sınıfın oluşmaması için İslam özel tedbirler almıştır. Onların bakım ve gözetiminden toplum ve devlet sorumlu tutulmuştur. Fıkıh kaynaklarında lakît¹⁰ kapsamında değerlendirilen sokağa terk edilmiş çocukların bedensel ve ruhsal zararları dikkate alınarak himaye edilmeleri zorunlu kılınmıştır.¹¹ Kur'an'da yer alan “*Kim bir insanı*

⁴ Muhammed et-Tâhir İbn Âşûr, *İslam Hukuk Felsefesi* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2013), 223.

⁵ Celal Erbay, *İslâm Hukukunda Küçüklerin Himayesi* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 1998), 70.

⁶ Erbay, *İslâm Hukukunda Küçüklerin Himayesi*, 70.

⁷ Üzeyir Köse, “İslâm Ceza Hukuku Açısından Çocuklara Yönelik Cinsel İstismar”, *Sosyal Bilimler Dergisi* 8/16 (2018), 314.

⁸ Tirmizî, “Birr”, 13.

⁹ Ebû Bekr Alaeddin Ebû Bekr b. Mes'ud b. Ahmed Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi' fi tertîbi'ş-şerâi'* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1406/1986), 7/237.

¹⁰ Lakît, ailesi tarafından terk edilmiş çocuktur. Mehmet Erdoğan, *Fıkah ve Hukuk Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010), 325; Saffet Köse, “Lakît”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003), 27/68.

¹¹ Ebû Abdillah Muhammed b. İdrîs Şâfiî, *el-Ümm* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1403), 4/73; Ebû İshak Cemaleddin İbrâhim b. Ali b. Yusuf Şirâzî, *el-Mübezzeb* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 2/312; Ebû Bekr Alâüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed Semerkandî, *Tuhfetü'l-fukahâ* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 3/351; Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi*, 6/197; Ebû'l-Hasan Burhânüddîn Ali b. Abî Bekr Merginânî,

öldürürse bütün insanları öldürmüş gibi olur. Kim de bir can kurtarırsa bütün insanların hayatını kurtarmış olur.” (Mâide, 5/32) prensibi sokağa terk edilmiş çocukların muhafaza altına alınması bütün insanlığın ihyası olarak kabul edilmiştir.¹² Devlet korunmaya muhtaç çocukların bakım ve himayesini üstlenip onların topluma kazandırılmasını sağlamakla mükellef olduğu gibi, genel anlamda bütün çocukların akıl, ruh ve beden sağlığını muhafaza ederek onların gelişimlerini ve topluma yararlı birer fert olmalarını sağlayacak tedbirleri almaktan sorumludur. Bu sayede çocukların itibarlı, kültürlü, faydalı bir şahsiyet olarak gelişmelerini temin ettiği gibi toplumun geleceğini de teminat altına almış olacaktır.¹³

Çocuk İhmal ve İstismarına Fıkhi Pencereden Bakış

Çocuk istismarı, anne-babanın veya çocuğun bakım, gözetim ve eğitimden sorumlu kişilerin ya da diğer şahısların, çocuk için uygunsuz ve zararlı olan her türlü davranışları olarak tanımlanmıştır.¹⁴ Diğer bir tanıma göre ise çocuk istismarı, 18 yaşın altındaki çocuğa, bakım, gözetim ve sorumluluğunu üstlenen kişiler tarafından, gelişimini olumsuz etkileyecek biçimde fiziksel, cinsel, ekonomik ve duygusal zarar verilmesidir.¹⁵

Çocuk ihmali ise “anne-baba veya velayeti üzerinde olup bakmakla yükümlü olan kimselerin, çocuğun beslenme, giyinme, barınma, eğitim, sağlık, ilgi ve sevgi gibi temel ihtiyaçlarını ihmal etmeleri sebebiyle çocuğun fiziksel, duygusal ve sosyal gelişiminin engellenmesidir.”¹⁶

el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübeddî (Beyrut: Dâru İhyâi Tûrâsi'l-Arabi, ts.), 2/415; Ebû'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid* (Kahire: Dâru'l-Hadis, 1425), 4/93.

¹² Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Sehl Serahsi, *el-Mebsût* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1402), 210; Abdulkerim Zeydân, *el-Ferd ve'd-devle fi's-şeriatü'l-İslam* (Bağdad: Matbaatü Selman Azami, 1965), 51; Erbay, *İslâm Hukukunda Küçüklerin Himayesi*, 71.

¹³ Erbay, *İslâm Hukukunda Küçüklerin Himayesi*, 237.

¹⁴ Türkan Yılmaz Irmak, *Çocuk İstismarı ve İhmalinin Yaygınlığı ve Dayanırlılıkla İlişkili Faktörler* (İzmir: Ege Üniversitesi, Doktora Tezi, 2008), 11; Nuran Güler vd., “Anneleri Tarafından Çocuklara Uygulanan Duygusal ve Fiziksel İstismar/İhmal Davranışı ve Bunu Etkileyen Faktörler”, *Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi* 24/3 (2002), 129; Bülent Kara vd., “Çocuk istismarı”, *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi* 47 (2004), 140.

¹⁵ Sema Öztürk, *Çocuklarda Duygusal İstismar* (Elazığ: Fırat Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 9.

¹⁶ Öztürk, *Çocuklarda Duygusal İstismar*, 11; Kara vd., “Çocuk istismarı”, 144; Muhammed Arif Abdunazar, *İslam Hukukunda Çocuk İstismarını Önleyici Tedbirler* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2012), 19.

1. Fiziksel İstismar

Fiziksel istismar, çocuğa anne-babası veya diğer şahıslar tarafından verilen, kaza sonucu olmayan her türlü fiziki zarardır.¹⁷ Çocuğa yönelik fiziksel istismarın altında yatan en önemli etmenler aile içinde yaşanan huzursuzluklar, ekonomik durum, alkol kullanımı ve eşler arasında yaşanan şiddet olaylarıdır. Çocuk terbiyesinde şiddetin eğitim aracı olarak görülmesi de fiziksel istismarın bir başka sebebidir.¹⁸ Şiddetin disiplin ve eğitim aracı olarak kabul edilmesi çocuklarda ruhsal gelişime bir katkı sunmadığı gibi fiziksel zararın yanı sıra kaygı bozuklukları, saldırganlık gibi psikolojik travmalara da neden olabilmektedir.¹⁹

İslam hukukunda çocukluk dönemi üç ayrı kategoride değerlendirilmiştir. Temyiz öncesi küçük çocukluk dönemi, temyiz dönemi ve büyüğ sonrası dönem.²⁰ Temyiz öncesi dönemde idrak ve ihtiyarda bulunacak akli güç bulunmadığı için ceza ehliyeti de söz konusu değildir. Zira sorumluluk kişinin gücü nispetindedir (En'am, 6/152 Mü'minûn, 23/62; Talak, 65/7). Hz. Peygamber (s.a.s.) "Üç kişiden sorumluluk kaldırılmıştır. Uyanıncaya kadar uykuda olandan, iyileşinceye kadar mecnundan ve idrak çağına gelinceye kadar çocuktan"²¹ buyurarak gayr-ı mümeyyiz çocuklarda cezai sorumluluğun olmadığını bildirmiştir. Bu hadisi dayanak olarak kullanan İslam hukukçuları da temyiz öncesi dönemde çocuklarda cezai sorumluluğun olmadığını prensip olarak benimsemişlerdir.²²

Akli melekelerin zayıf olduğu temyiz döneminde ise cezai sorumluluk sadece tedip ve tedbir amaçlı olarak vardır.²³ Bu dönemde çocuk cezai sorumluluk açısından değil yaptığı fiillerin yanlış olduğunu öğretmek maksadıyla tedbiren bazı müeyyidelerle karşı karşıya kalır.²⁴ Bir kişiye

¹⁷ Kara vd., "Çocuk istismarı", 142; Betül Pelendecioglu - Sefa Bulut, "Çocuğa Yönelik Aile İçi Fiziksel İstismar", *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Dergisi* 9/1 (2009), 51; Abdunazar, *İslam Hukukunda Çocuk İstismarını Önleyici Tedbirler*, 8.

¹⁸ Abdunazar, *İslam Hukukunda Çocuk İstismarını Önleyici Tedbirler*, 9.

¹⁹ Sevgi Usta, "Anne Babanın Tedip Hakkı", *İstanbul Üniwestesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 8 (1994), 17.

²⁰ Serahşî, *el-Mebsût*, 9/184; Alâüddîn Abdülazîz b. Ahmed b. Muhammed Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr an Usûli'l-Fabri'l-İslâm el-Pezdevî* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1417/1997), 4/249.

²¹ Buhârî, "Hudud", 22; Ebû Dâvûd, "Hudud", 17.

²² Serahşî, *el-Mebsût*, 1402, 26/93; Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed İbn Kudâme, *el-Mugnî* (Kahire: Mektebetu İbn Teymiyye, ts.), 9/66.

²³ Orhan Çeker, *İslâm Hukukunda Çocuk* (Konya: Tekin Kitabevi, 2015), 180.

²⁴ Kâsânî, *Bedâiü's-sanâi'*, 7/64; Abdulkâdir Udeh, *et-Teşrîü'l-cinâiyyü'l-İslâmî mukârinen bi'l-kânûni'l-vad'i* (Beyrut: Dâru'l-Kâtibi'l-Arabi, ts.), 1/518; Konu hakkında güncel

sorumluluk yüklenebilmesi için idrak gücünün yerinde ve suç işleme-ye elverişli olması gerekir. Kişinin idrak ve ihtiyar sahibi olabilmesi ise akıl-baliğ olmasına bağlıdır.²⁵ Akıl rahatsızlığı olan ve ergenlik çağına gelmemiş çocuk idrak gücü olmadığı için cezai sorumluluktan muaftır.²⁶

Gerek mümeyyiz gerekse gayr-ı mümeyyiz çocuklar cezai sorumluluklarının olmaması sebebiyle had ve ta'zîr cezalarına muhatap olmasalar da işledikleri suç sebebiyle oluşan zararları tazminle sorumludurlar. Çocuğun mükellef olmamasına rağmen tazminle sorumlu tutulması, mağdurun haklarını korumak amaçlıdır.²⁷ Aslında tazminat konusunda velinin muhatap alınması ve âkile sisteminin devreye sokulmasında da çocuğu koruma amacı vardır.²⁸ Belirli bir çevresi ve akraba topluluğu olmayan veya bilinmeyen kimsesiz çocukların verdiği zararların devlet hazinesinden ödenmesi de mağdurun hakkının zayi olmamasının yanı sıra çocuğun haklarını koruma gayesine matuf bir uygulamadır.²⁹

İslam hukukçuları “Çocuğunuz yedi yaşına geldiğinde ona namazı emrediniz/öğretiniz. On yaşına geldiğinde şayet kılmazlarsa dövünüz. Bu yaştan itibaren de yataklarını ayırınız.”³⁰ hadisini dayanak göstererek mümeyyiz çocuğun tedip amaçlı hafif bir biçimde cezalandırılabileceğini ifade etmişlerdir.³¹ Söz konusu hadise istinaden temyiz çağının başlangıcı yedi yaş

çalışmalar için bkz. Mücahit Çolak, “İslâm Hukukunda Ceza Ehliyeti Açısından Yaş Küçüklüğü”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 35 (2011), 111; Naci Şensoy, “Eski Devirlerde ve İslâm'da Yaşın Cezai Mesuliyet Üzerindeki Tesiri”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası* 13/2 (1947), 513-528; Talip Atmaca, *İslâm Hukukunda Ceza Ehliyeti* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2002); Murat Şimşek, “İslâm Hukuku ve Pozitif Hukuk Açısından Çocukta Ceza Ehliyeti”, *İnsan ve Toplum Dergisi* 2/3 (2012), 139-164; Mehmet Emin Ay, “İslam Hukuku Kaynaklarına Göre Pedagojik Açıda Çocuk Eğitiminde Dayak Cezasına Getirilen Sınırlamalar”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/3 (1991), 225-230; Mustafa Ertürk, “Çocuğun Dini Eğitiminde Kullanılan Bir Hadis ve Tahlili”, *Marife* 2/2 (2002), 53-79.

²⁵ Atmaca, *İslâm Hukukunda Ceza Ehliyeti*, 111.

²⁶ Buhârî, “Hudud”, 22; Ebû Dâvûd, “Hudud”, 17.

²⁷ Okur, “Çocuğun Korunması Açısından Âkile Kurumu”, 435.

²⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, 26/86.

²⁹ Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 7/256.

³⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/404; İbn Ebi Şeybe, *Musannef*, 1/381-382; Ebû Dâvûd, “Salât”, 26; Tirmizî, “Mevâkît”, 182; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübra*, 2/22, 323, 324; Çocuk namaz kılmazsa onun dövülebileceğini ifade eden rivayet sened itibarıyla sahih görülemeyeceği gibi metin açısından da Hz. Peygamber'in yapmadığı, yapmasını tavsiye etmediği ve Hz. Peygamber'in terbiye metodolojisi ile ilgili genel sünnetine aykırı olduğu ifade edilmiştir bkz. Mustafa Ertürk, “Çocuğun Dini Eğitiminde Kullanılan Bir Hadis ve Tahlili”, *Marife* 2/2 (2002), 53-79.

³¹ Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 7/64; Konuyla ilgili değerlendirme için bkz. Erbay, *İslâm Hukukunda Küçüklerin Himayesi*, 80; Saffet Köse, *İslâm Hukukunda Hakkın Kötüye*

olarak benimsenmiş olsa da tedip amaçlı ceza için on yaş vurgusu gözden kaçırılmamalıdır. Hatta Enes b. Malik rivayetinde bu sınırın on üç olduğu nakledilmiştir.³² Hadisin Beyhakî’de yer alan varyantında dövünüz kelimesi yerine “terbiye ediniz” (ادبوه) lafzının yer alması da dikkat çekicidir.³³

“Çocuğunuz yedi yaşına geldiğinde ona namazı emrediniz/öğretiniz.” hadisi fıkıh literatürü sahasında pek çok uygulama alanı bulmuş olsa da Hz. Peygamber’den nakledilen “Üç kişiden sorumluluk kaldırılmıştır” hadisi ile nesh edildiği yönünde görüşler de mevcuttur.³⁴ Özellikle mükellef olma çağının buluş ile başladığı dikkate alındığında çocuğa emredilecek namazın vücûb ifade etmediği için cezalandırılmasının da söz konusu olmayacağı belirtilmiştir.³⁵ Bununla birlikte çocuğun namaza alıştırma amaçlı tedip maksadıyla dövülebileceği de söylenmiştir.³⁶

“Çocuğunuz yedi yaşına geldiğinde ona namazı emrediniz” hadisi dışında, çocuğun dövülmesinin eğitim ve öğretiminde bir araç olarak kullanılabileceği yönünde Hz. Peygamber’den nakledilen bir rivayet bilinmemektedir.³⁷ Aksine eğitim ve öğretimde sevgi, şefkat ve merhamet merkezli bir üslubun kullanıldığını gösteren çok sayıda hadis nakledilmiştir. Örneğin çocukluk yıllarını Hz. Peygamber’in rahle-i tedrisatında geçiren Enes b. Malik on yıl yanında bulunmasına karşın Allah Resûlü’nün bir kez olsun kendisine öf bile demediğini, bir işi ihmal ettiğinde “Enesçik hâlâ gitmedin mi?” şeklinde nezaket dolu ifadelerle hatırlatmada bulunduğunu dile getirmiştir.³⁸ Hz. Peygamber’in torunu Hz. Hasan’ı sadaka mallarından bir hurmayı ağzına götürdüğünü gördüğünde

Kullanılması (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1997), 96; Çeker, *İslâm Hukukunda Çocuk*, 179-186.

³² Dârekutnî, *es-Sünen*, 1/432 (891 nolu hadis); Ebû Rafî’den nakledilen rivayette vefatı sonrası Hz. Peygamber’in kılıcının kınından çıkan kâğıtta yedi yaşına geldiğinde çocukların yataklarının ayrılması ve namaz kılma hususunda dövülebileceği lafzını yazılı olduğu ifade edilmiştir. Ebû’l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân Heysemî, *Mecma’u’z-zevâ’id ve menba’u’l-fevâ’id* (Kahire: Mektebetü’l-Kudsî, 1414), 1/294 (1627 ve 1629 nolu hadisler).

³³ Beyhakî, *es-Sünenü’l-Kübra*, 2/324 (3236 nolu hadis).

³⁴ Ebû Bekr Muhammed b. İshâk İbn Huzeyme, *Sahîh* (Dımeşk: el-Mektebetü’l-İslami, 1424–2003), 1/496; Beyhakî, *es-Sünenü’l-Kübra*, 1/144.

³⁵ İbn Huzeyme, *Sahîh*, 1/496; Beyhakî, *es-Sünenü’l-Kübra*, 1/144.

³⁶ Ebü’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *Fet-hu’l-bârî bi-şerhi Sahîbi’l-Buhârî* (Beyrut: Dâru’l-Marife, ts.), 2/346; Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed Aynî, *Umdetü’l-Kârî* (Beyrut: Dâru İhyâi Tûrâsî’l-Arabi, ts.), 6/150.

³⁷ Ertürk, “Çocuğun Dinî Eğitiminde Kullanılan Bir Hadis ve Tahlîli”, 68.

³⁸ Müslim, “Fedâil”, 54.

“Kaka, kaka! At onu! Biz sadaka olarak gelen şeyleri yemeyiz.”³⁹ şeklinde çocuğun anlayacağı bir dil ile uyarıda bulunması nebevi metodun diğer bir güzel örneğidir. Hz. Peygamber’in terbiyesinde yetişen çocuk sahabiden birisi olan Ebû Hafs Ömer b. Ebî Seleme’nin (ö. 83/702) yemek yerken elini tabağın her yerine götürmesi üzerine Hz. Peygamber’in hitap şekli de eğitim ve öğretim usulünün ipuçlarını vermektedir: “*Evlât, besmele çek, sağ elinle ve önünden ye.*”⁴⁰

Hz. Peygamber (s.a.s.) dinin tebliğinde kullandığı kavli leyyin üslubunu çocukların eğitim ve öğretiminde de kullanmış, ondan tedip amaçlı dahi olsa çocuklara yönelik şiddet içeren bir uygulama nakledilmemiştir.⁴¹ Aksine, “*Küçüğümüze merhamet etmeyen, büyüğümüze saygı göstermeyen bizden değildir.*”⁴² hadisiyle çocuk eğitiminde şiddetin disiplin aracı olarak kullanılmamasını istemiş, torunu Hz. Hasan’ın üzerine idrar kaçırması üzerine sütannesi Ümmü Fadl kızıp çocuğa vurunca “*Yavruma karşı şefkatli ol. Allah seni ıslah etsin! Yavrucuğumun canını acıttın*” diyerek tepkisini göstermiştir.⁴³ Buna karşın on yaşına geldiklerinde namaz kılmamaları hâlinde çocukların dövülebileceğini ifade eden hadis, çocuklara yönelik mutlak anlamda şiddet/dövme hakkının olduğunu düşünen ebeveynleri uyarma amaçlı ifade edilmiş olabilir. Nitekim toplumda Hz. Peygamber’in torununu sevip öpmesini yadırgayan insanların varlığı göz önüne alındığında, hadiste bu şekilde bir işaretin de olduğunu söylemek yanlış olmaz. Babanın çocuk üzerinde tedip hakkının bulunduğu kabul edilmekle birlikte bu hakkın, çocuğa fiziksel şiddet uygulama aracı olarak kötü amaçlı kullanılmasına müsaade edilmemiştir. Babaya tedip hakkı çocuğun eğitim, öğretim, terbiye ve güzel ahlak sahibi olarak geleceğe hazırlanması amacıyla verilmiştir. Söz konusu bu hasletler çocuğun lehine olan unsurlardır. Dolayısıyla baba tedip hakkının kullanımında çocuğun bedensel, zihinsel ve duygusal gelişimine uygun olanı tercih etmek zorundadır.⁴⁴ Tedip hakkı kötüye kullanılarak çocuğa yönelik fiziksel istismar aracı hâline geldiğinde, sedd-i zerâi ilkesi gereği hakkın kullanımında sınırlamalara gidilebilecektir.

³⁹ Buhârî, “Zekât”, 60; “Cihad”, 188; Müslim, “Zekât”, 161.

⁴⁰ Buhârî, Et’ime”, 2, 3; Müslim, “Eşribe”, 108.

⁴¹ Ertürk, “Çocuğun Dini Eğitiminde Kullanılan Bir Hadis ve Tahlili”, 69.

⁴² Tirmizî, “Birr”, 15.

⁴³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 44/446.

⁴⁴ Muhammed b. Mahmud Üsrüşeni, *Abkâmu’s-Sığâr*, çev. İbrahim Canan (İstanbul: Cihan Yayınları, 1984), 365.

Hız. Peygamber'in eğitim-öğretim metodunda şiddetin yer almaması, şiddetin çocuklarda yol açtığı fiziksel zarar ile kaygı bozuklukları, saldırganlık gibi psikolojik travmalar dikkate alındığında, tedip amaçlı da olsa mutlak anlamda ebeveynin çocuklara şiddet uygulama haklarının olmadığını söylemek daha isabetli gözükmektedir. Bu yaklaşım tedip hakkı bağlamında ebeveynlik haklarının çocuklara yönelik fiziksel istismar aracı hâline getirildiği günümüzde sedd-i zerâi ilkesinin de bir gereği olarak düşünülebilir.

2. Cinsel İstismar

Cinsel istismar, bir yetişkinin cinsel doyum sağlamak amacıyla zorla veya ikna ederek bir çocuğu kullanmasıdır.⁴⁵

İslam hukukunda cinsel istismarın da içerisinde yer aldığı cinsel içerikli suçlar zina kapsamında değerlendirilmiştir. Kur'an'da hayâsızlık ve çirkin davranış (Nisa, 4/15-16; Nur, 24/2; İsrâ, 17/32) olarak isimlendirilen zina suçunun unsurları yerine geldiğinde uygulanacak ceza had cezaları kısmında yer almıştır (Nur, 24/2).⁴⁶ Sadece zina suçu yasaklanmamış gerek ayet gerekse sünnet tarafından zinaya götürücü etmenler de yasak kapsamına alınarak kişileri bu çirkin fiilden uzak tutacak tedbirler alınmıştır (İsrâ, 17/32).⁴⁷ Zina konusunda yapılan bu düzenlemelere karşın, Kur'an ve Sünnet naslarında çocuğa yönelik cinsel istismarla ilgili ne tür bir ceza/yaptırım uygulanacağı konusunda açık bir nas yoktur. Ancak fıkıh kaynaklarında cinsel içerikli suçlara çocukların alet edilmesi durumunda verilecek ceza zina bahsi içerisinde değerlendirilmiştir.⁴⁸ Buna göre cinsel istismarda bulunan kişi ister kadın ister erkek olsun cezalandırılacağı konusunda mezheplerin ittifakı vardır. Ancak verilecek cezanın türü konusu fail ve fiilin durumuna göre farklı değerlendirilmiştir.⁴⁹

Hız. Peygamber'den nakledilen hadisleri⁵⁰ dikkate alan fakihler cinsel saldırıya maruz kalan mağdur kişinin herhangi bir ceza almayacağı konusunda hem fikirdirler. Ceza ehliyeti olan bir erkek tarafından kız çocuğuna yönelik cinsel istismarın ister zorla isterse ikna ederek olsun

⁴⁵ Kara vd., "Çocuk istismarı", 129.

⁴⁶ Buhârî, "Hudud", 21, 24, 28; Müslim, "Hudud", 13, 26, 28, 29; İbn Mâce, "Diyât", 36; Tirmizî, "Hudud", 10, 22.

⁴⁷ ; Müslim, "Hudud", 12, 13; Ebû Dâvûd, "Hudud", 24; Tirmizî, "Hudud", 8.

⁴⁸ Köse, "İslâm Ceza Hukuku Açısından Çocuklara Yönelik Cinsel İstismar", 314.

⁴⁹ Şirâzî, *el-Mübezzeb*, ts., 3/338; Serahsî, *el-Mebsût*, 9/75-76; Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 7/34; İbn Kudâme, *el-Mugnî*, 9/39.

⁵⁰ Ebû Dâvûd, "Hudud", 8; İbn Mâce, "Hudud", 30; Tirmizî, "Hudud", 22.

cezalandırılması gerektiği konusunda mezheplerin ittifakı vardır. Ancak gerekli olan cezanın türü konusunda kız çocuğunun fiziksel olarak cinsel birlikteliğe uygun olup olmaması belirleyici bir unsur olarak kabul edilmiştir. Fiziksel olarak gelişmiş çocuklara yönelik cinsel saldırının failinin had ile cezalandırılacağı ve meydana gelen yaralanmaların tazmin edileceği kabul edilmiştir.⁵¹ Bedensel olarak gelişmemiş çok küçük yaşlardaki çocuğa yönelik cinsel saldırının failinin, had değil ta'zîr ile cezalandırılacağı ve meydana gelen yaralanmaların tazmin edileceği ifade edilmiştir.⁵² Haddin uygulanmamasına gerekçe olarak normal bir insan tabiatının buna meyletmeyeceği ve küçük çocukların zina mahalli olmayacağı gösterilmiştir.⁵³ Bununla birlikte Hanbelî mezhebinden faile had cezasının uygulanacağı doğrultusunda görüş de nakledilmiştir.⁵⁴

Fıkıh literatüründe suçun unsurlarının tam olarak gerçekleşmesi pence-resinden bakılarak küçük yaştaki çocuklara yönelik cinsel saldırının failine had uygulanmayacağı görüşü öne çıkmış olsa da insan tabiatının kabul etmeyeceği derecede iğrenç ve vahşice bir fiilin gerekli cezayı alması mağdurun, ailesinin ve kamuoyunun teskini için önemlidir. Adaletin tesisi için cezanın suç ile orantılı ve caydırıcı olması gerekir.⁵⁵ Nitekim Kur'an-ı Kerim'de "Kötülüğün karşılığı, dengi olan cezadır" (Yunus, 10/27); "Cezalandırmak isterseniz size yapılanın misliyle cezalandırın" (Nahl, 16/126; Hac, 22/60; Şûrâ, 42/40) ifadesiyle suçun misli ceza kuralı benimsenmiştir.

⁵¹ Kâsânî, *Bedâiü's-sanâi'*, 7/34; Ebû İshak Cemaleddin İbrâhim b. Ali b. Yusuf Şirâzî, *el-Mühezzeb* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-ilmîyye, ts.), 3/338; Serahsî, *el-Mebsût*, 9/75; Necib el- Mutî'i, *Tekmiletü'l-Mecmû'* (Beyrut: Daru'l-Fikr, ts.), 20/9; Ebû'l-Abbas Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdîrahmân el-Karâfi, *ez-Zabîra* (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, ts.), 12/49; Kemâlüddin Muhammed b. Abdilvâhid İbnü'l-Hümâm, *Fet-hu'l-Kadîr* (Beyrut: Matbaatü'l-Kübra'l-Emiriyye, 1317), 5/248.

⁵² Ebû'l-Kâsım Abdülkerîm b. Muhammed b. Abdilkerîm Râfî, *el-Azîz şerhu'l-Veçîz* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmîyye, 1417/1997), 11/130; Serahsî, *el-Mebsût*, 9/75; Ebû Abdil-lâh Muhammed b. Ahmed Muhammed İliş, *Minehu'l-celîl alâ Muhtasari's-Şeyh Halîl* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1409/1989), 9/247; Ömer Nasûhi Bilmen, *Hukûk-ı İslâmîyye ve Istîlâbat-ı Fıkhiyye Kâmusu* (İstanbul: Bilmen Basım ve Yayınevi, 1985), 3/221.

⁵³ Serahsî, *el-Mebsût*, 9/76.

⁵⁴ İbn Kudâme, *el-Mugnî*, 9/39.

⁵⁵ Konuyla ilgili değerlendirme için bkz. Suat Erdoğan, "Kur'an ve Sünnet Işığında Suç-Ceza Uygunluğu", *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/3 (2014), 125-182; Sabri Erturhan, "Fıkhi Açından Nitelikli Cinsel Saldırı (Irza Geçme)", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/2 (2012), 54; Adem Yıldırım, *İslam Ceza Hukukunda Suça Misliyle Mukabele prensibi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2007); Adem Yıldırım, "İslam Hukukunda Cinsel Dokunulmazlığa Karşı İşlenen Hetk-i Irz (Tecavüz) Suçunun Cezası ve Kur'an Ceza İlkeleri Açısından Değerlendirilmesi", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 47 (2018), 225-261.

Buna karşın fıkıh ekollerinde çocuğa yönelik cinsel istismar/saldırı suçunun cezası çocuğun fiziki yapısı dikkate alınarak belirlenmiştir. Çok küçük yaştaki çocuklar zina mahalli olmamaları sebebiyle bunlara yönelik cinsel istismar suçu için ta'zîr cezası uygulanması benimsenmiştir. Yaş ve fiziki görünüm itibarıyla daha büyük olan çocuklara yönelik cinsel saldırı suçu zina kapsamına alınmıştır. Zina kapsamına alınarak had cezası verilmiş olsa da failin evli veya bekar oluşu (recm tartışmaları bir tarafa bırakılırsa) cezanın mahiyetini değiştirecektir. Bu durumda fail bekar ise ona verilecek celde cezasının çocuğun maruz kaldığı gerek fiziki gerekse psikolojik travmanın misli/karşılığı olduğunu söylemek güçtür. Mağdur çocuk maruz kaldığı psikolojik tahribat bir tarafa bedeninde oluşan zararı bir ömür taşımak durumunda kalacaktır. Buna rağmen celde ile cezalandırılacak failin hissettiği acı bir süre sonra geçecektir. Dolayısıyla çocuğa yönelik cinsel istismar suçunun zina kapsamına dâhil edilmesinin her durumda suça misli ceza prensibine uygun olduğunu söylemek güç gözükmektedir. Bu kurala atıfta bulunan günümüz İslam hukuku araştırmacıları cinsel saldırı suçunun cezasının suçun oluşturacağı fiziki ve psikolojik zararlar için yeterli bir karşılık olmadığı konusunu gündeme getirmişlerdir.⁵⁶ Bu araştırmacılardan bir kısmı, küçük çocuklara yönelik cinsel saldırı suçunun cezasının had yerine ta'zîr olarak belirlenmesinin, mağdurun ve kamu vicdanının teskini için yeterli olmayacağını dile getirmişlerdir.⁵⁷ Bazı araştırmacılar ise suç misli ceza prensibi bağlamında cinsel saldırı suçunun zina kapsamından ayrılarak farklı bir kategoride değerlendirilmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Buna göre zina suçunun cezası olarak belirlenmiş olan celde, cinsel saldırı suçunun misli bir ceza değildir. Mağdurun genital bölgesine yönelik saldırı suçuna denk ceza Osmanlı dönemi ceza kanunnamelerinde de yer alan⁵⁸ cerrahi kastrasyon/hadım olabilir.⁵⁹

⁵⁶ Erturhan, "Fıkhi Açıdan Nitelikli Cinsel Saldırı (Irza Geçme)", 21-71; Yıldırım, "İslam Hukukunda Cinsel Dokunulmazlığa karşı İşlenen Hetk-i Irz (Tecavüz) Suçunun Cezası ve Kur'an Ceza İlkeleri Açısından Değerlendirilmesi", 225-261; Köse, "İslâm Ceza Hukuku Açısından Çocuklara Yönelik Cinsel İstismar", 327.

⁵⁷ Erturhan, "Fıkhi Açıdan Nitelikli Cinsel Saldırı (Irza Geçme)", 54; Köse, "İslâm Ceza Hukuku Açısından Çocuklara Yönelik Cinsel İstismar", 327.

⁵⁸ Çoşkun Üçok, "Osmanlı Kanunnamelerinde İslam Ceza Hukukuna Aykırı Hükümler", *Ankara Üniversitesi Hukuk fakültesi Dergisi* 4/1 (1947), 58; Yıldırım, "İslam Hukukunda Cinsel Dokunulmazlığa karşı İşlenen Hetk-i Irz (Tecavüz) Suçunun Cezası ve Kur'an Ceza İlkeleri Açısından Değerlendirilmesi", 242; Belkıs Konan, "Osmanlı Hukukunda Tecavüz Suçu", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)* 29 (2012), 158.

⁵⁹ Yıldırım, "İslam Hukukunda Cinsel Dokunulmazlığa karşı İşlenen Hetk-i Irz (Tecavüz) Suçunun Cezası ve Kur'an Ceza İlkeleri Açısından Değerlendirilmesi", 254.

Çocuklara yönelik cinsel istismar suçunu zina kapsamında değerlendirirken zinanın tarafların rızası doğrultusunda gerçekleştirildiğini, cinsel saldırı suçunun ise failin zor kullanması ile oluştuğu göz ardı edilmemelidir. Dolayısıyla karşılıklı rıza ile gerçekleşen zinaya göre daha ağır bir suç söz konusudur. Mağdur çocuk olduğunda durum çok daha kötü ve iğrenç bir hale dönüşmektedir. İstismar, çocuk ikna edilerek gerçekleşmiş olsa da onun eda ehliyetinin olmaması sağlıklı düşünemediğini bu sebeple rızasının olmadığını gösterir.⁶⁰ Oluşum süreçleri ve etkileri dikkate alındığında suç misli ceza prensibi ile mağdur ve yakınlarının teskini için cinsel saldırı suçunun zinadan farklı kategorize edilmesinin daha doğru olacağı söylenebilir. Bu yaklaşım İslam'ın ceza politikasının da bir yansımasıdır. Kur'an-ı Kerim'de korunmuş malın çalınması şeklinde gerçekleştirilen hırsızlık suçunun cezası ile hırâbe/yol kesme kapsamında gerçekleştirilen hırsızlık farklı kategorize edilmiştir (Mâide, 5/33, 38). Hırsızlık suçuna sadece kişinin mülkiyetini ihlal ettiğinde el kesme cezası verilir. Buna karşın toplumsal güven ve huzuru tehdit eder hâlde gerçekleştiğinde elin kesilmesine ek olarak çapraz şekilde ayakların kesilmesi cezası da verilir ki bu durum, cezanın suçun niteliğine göre değiştiğini gösterir.⁶¹ Bazı fıkıh kaynaklarında birinci tür hırsızlık suçunu küçük hırsızlık (السرقۃ الصغرى), toplumsal düzene yönelik olan ise السرقۃ الكبرى) büyük hırsızlık olarak isimlendirilmiştir.⁶² Bu durum dikkate alındığında zina suçu ile cinsel saldırı suçunun benzer yönleri olmakla birlikte farklı kategorize edilmesi daha isabetli görülmüştür.⁶³

Karşılıklı rızanın yer aldığı zina suçuna göre çok daha ağır sonuçları olan çocuklara yönelik cinsel istismar suçunun cezasının belirlenmesinde suçun ağırlığı, hak ihlalleri, sebep olduğu fiziki ve psikolojik zarar, mağdurun, yakınlarının ve kamuoyunun teskini ile cezanın caydırıcı olması prensiplerinin göz önüne alınması “bir suçun karşılığı ona uygun cezadır” (Nahl, 16/126; Hac, 22/60; Şûrâ, 42/40) ilahî düsturunun yerine getirilmesi açısından yerinde bir karar olacaktır. Fıkıh kaynaklarında cinsel saldırı suçunu mükerreren yapanların siyaseten öldürülecekleri

⁶⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, 9/76; Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 7/34; İbn Kudâme, *el-Mugnî*, 9/39.

⁶¹ Erdoğan, “Kur'an ve Sünnet Işığında Suç-Ceza Uygunluğu”, 169.

⁶² Merginânî, *el-Hidâye*, 2/368; Abdullah b. Mahmud Mevsilî, *el-İhtiyâr li ta'lîli'l-Muh-târ* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1416), 4/102; Serahsî, *el-Mebsût*, 9/133; Fahreddin Osman b Ali b Mihcen Zeylâi, *Tebyînü'l-hakâik fi şerhi Kenzi'd-dekâik*. (Kahire: Matbaatü'l-Kübra'l-Emiriyye, 1313), 3/214.

⁶³ Yıldırım, “İslam Hukukunda Cinsel Dokunulmazlığa Karşı İşlenen Hetk-i Irz (Tevcüz) Suçunun Cezası ve Kur'an Ceza İlkeleri Açısından Değerlendirilmesi”, 247-248.

yönündeki görüş de suçun vasfına göre cezanın değişimine örnek verilebilir.⁶⁴

3. Ekonomik İstismar

Çocuğun ekonomik istismarı, çocuğun erken yaşlarda kazanç sağlama amacıyla bedensel ve ruhsal gelişimine uygun olmayan yerlerde ve işlerde çalıştırılması, kazancının kullanılması durumudur.⁶⁵

İslam, çocuğun para kazanmak için çalıştırılmasını prensip olarak kabul etmez. Çocuğun yaşam hakkının korunması, eğitimi, şayet varsa malının korunması, ihtiyaçlarının karşılanması, nafakası ve hayata hazırlanma sorumluluğu öncelikle ailesine aittir.⁶⁶ Şayet aile çocuğun beslenme, giyim, mesken, tedavi, eğitim gibi temel gereksinimlerini karşılayamayacak durumda ise veya çocuk kimsesiz ise bu ihtiyaçlar devlet tarafından karşılanır. Zira Hz. Peygamber (s.a.s.) “*Velisi olmayanın velisi sultandır*”⁶⁷ prensibini zikrederek çocukların başıboş bırakılmasına, istismar ve ihmaline müsaade etmemiştir. Çocuğun henüz anne karnında mirastaki payı muhafaza edilmiş, lehine yapılan vasiyet ve vakıf geçerli sayılmıştır.⁶⁸

İslam hukukunda çocuğun istismar ve ihmali engellemeye yönelik düzenlemelerden bir tanesi de satım ve hizmet akitlerinde taraf olarak kabul edilmemesidir.⁶⁹ Çocuğun meslek edindirme ve tecrübe kazandırma gibi hayata hazırlık maksadı bulunan işlerde çalıştırılabileceği, bunun dışında para kazanması gayesi ile herhangi bir yerde çalıştırılmayacağı prensibi getirilmiştir.

Çocuğu çalışma hayatına hazırlama sorumluluğu “*Evlilik çağına ulaşınca kadar yetimleri deneyin, şayet onlarda akli olgunluk görürseniz hemen mallarını verin. Büyüyecekler de mallarını alacaklar diye o malları israf ile çabucak tüketmeyin...*” (Nisa, 4/6) ayeti ile velayet yetkisine sahip bireylere yüklenmiştir. Kârı-zararı ayırt edebilecek akli olgunluğun olmadığı temyiz öncesi dönemde eğitim amaçlı dahi olsa çocuk herhangi bir şekilde çalışma hayatının içerisinde yer alamaz. Sırf yararına olan bir

⁶⁴ Bilmen, *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istilâhat-ı Fıkhiyye Kâmusu*, 3/320.

⁶⁵ Abdalnazar, *İslam Hukukunda Çocuk İstismarını Önleyici Tedbirler*, 16.

⁶⁶ İbrahim Canan, “Çocuk İstismarını Önlemede İslam’ın Bir Tedbiri: Çocuğun Kazancının Ebeveyne Haram Olması Meselesi”, *Çocuk Sorunları ve İslâm Sempozyumu* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010), 168.

⁶⁷ Ebû Dâvûd, “Nikâh”, 19; İbn Mâce, “Nikâh”, 15; Tirmizî, “Nikâh”, 15.

⁶⁸ Abdalnazar, *İslam Hukukunda Çocuk İstismarını Önleyici Tedbirler*, 52.

⁶⁹ Kâsânî, *Bedâiu’s-sanâi*, 5/135; İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-müctehid ve nihâyetü’l-muktesid*, 3/189.

akde dahi taraf olamaz. Mecelle’de bu kural “Sagir-i gayr-ı mümeyyizin velisi izin verse bile anın tasarrufat-ı kavliyyesi asla sahih olmaz”⁷⁰ maddesi ile ifade edilmiştir.

Temyiz dönemindeki çocuğun iş hayatında aktif rol alabilmesinin mümkün olup olmadığı konusunda ise farklı görüşler serdedilmiştir. Hanefî, Mâlikî ve Hanbelîlerin çoğunluğu velinin gözetiminde olmak koşuluyla akıl ile birlikte temyiz kudretine sahip olmayı akid yapabilmek için yeterli görmüşlerdir.⁷¹

Şâfiî mezhebinde ise akit yapacak şahısta bülûğ şart koşulmuştur.⁷² Onlara göre “Yetimleri, evlenme çağına ulaşınca kadar deneyin...” (Nisa, 4/6) ayetinde çocuğun tasarrufta bulunabilmesi için iki şart vardır.⁷³ Bunlar bülûğ⁷⁴ ve rüştür.⁷⁵ Ayette yer alan “deneyin” ifadesi çocuklara tasarrufta bulunma izni verme anlamında kullanılamaz. Zira ayete göre çocuk bülûğa kadar çeşitli şekillerde denenecek, bülûğ sonrası akli olgunluk (rüşt) tespit edilirse “Şayet onlarda akli olgunluk görürseniz hemen mallarını verin” ifadesine göre çocuklara malları teslim edilecektir.⁷⁶ Bu görüş sahiplerine göre çocuğun akli olgunluğu çalıştırılarak değil, kâr ve zararla ilgili velisi tarafından yöneltilecek sorularla tespit edilmeye çalışılır.⁷⁷

Çocukların ticaret veya iş hayatında aldanıp aldanmayacaklarının tespiti için bülûğ öncesi denemeye tabi tutulacağı ve mallarının bülûğ sonrası kendisine teslim edileceği noktasında fıkıh ekollerinin hem fikir oldukları görülmektedir. Ancak Şafiîler bülûğ öncesi eğitimin teorik

⁷⁰ Mecelle, Mad, 966.

⁷¹ Kâsânî, *Bedâiü’s-sanâi’ fi tertibi’ş-şerâi’*, 4/176; Serahsî, *el-Mebsût*, 25/20; İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-müctehid ve nihâyetü’l-muktesid*, 3/189.

⁷² Ebû Zekeriyâ Muhyiddin b. Seref Nevevî, *el-Mecmû’ Şerhu’l-Mübezzeb* (Beirut: Dârü’l-Fikr, ts.), 9/149.

⁷³ Nevevî, *Mecmû’*, 9/149.

⁷⁴ Bulûğ, çocuğun fiilen ve hukuken biyolojik/cinsel ergenlik kazanmasıdır. bkz. Ali Bardakoğlu, “Bulûğ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992), 6/413 Mecellede bulûğ alametleri şu şekilde anlatılmıştır: “Hadd-i bulûğ ihtilâm ve ihbâl, hayız ve habil ile sâbit olur” Mecelle, Mad. 985.

⁷⁵ Rüşt, kişinin mallarını din, akıl, mantık ve iktisat prensiplerine uygun biçimde koruyup harcamasını sağlayan fikrî olgunluk şeklinde tanımlanmıştır. bkz. Saffet Köse, “Rüşd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008), 35/298.

⁷⁶ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb* (Beirut: Dâru İhyâi Tûrâsi’l-Arabi, 1420/1999), 9/497.

⁷⁷ er-Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, 9/497.

zeminde olması gerektiğini söylerken diğer mezhepler ise çocuğun bizzat tasarrufta bulunarak bu eğitimi alması taraftarıdır.⁷⁸ Aslında her iki görüş sahiplerinin birleştiği ortak zemin çocuğun iş hayatına hazırlık eğitiminden geçirilmesidir. Şafiî mezhebinde büyü öncesi eğitim amaçlı da olsa çocuğun tasarrufu ve hizmet akdinde bulunması mümkün değildir. Cumhura göre ise çocuk kazanç sağlama değil, tamamen eğitim amaçlı olmak koşuluyla çalıştırılabilir.

Çocukların çalıştırılmasına dayanak gösterilen diğer bir delil “Sana yetimleri soruyorlar. De ki: Onların durumlarını iyileştirmek hayırlı bir iştir.” (Bakara, 2/220) ayetidir. Bu ayetin yetimlerin mallarından onların eğitim ve öğretimi için tasarrufta bulunulabileceğine, zanaat ve ticari faaliyetleri öğrenmesi için çalıştırılabileceklerine delalet ettiği söylenmiştir.⁷⁹ Çünkü bu faaliyetler onun kişisel gelişimini destekleyen, tecrübe kazandıran ve çalışma hayatına hazırlayan davranışlardır.⁸⁰ Çocukların eğitim ve öğretileri, çalışma hayatına hazırlamak maksadıyla meslek edindirilmeleri velayet yetkisine sahip kişilerin görevleri arasında sayılmıştır.⁸¹ Bu sebeple de çocuğun bir sanat veya ticari faaliyeti öğrenmesini sağlayacak, ona hayatı kolaylaştıracak bir işte çalışma talebi veya bu doğrultudaki ihtiyacın karşılanması veli tarafından engellendiğinde, velayet hakkının kötüye kullanılması olarak kabul edilerek izin yetkisinin hakime geçeceği kabul edilmiştir.⁸²

İslam hukukunda çocukların ekonomik istismarını önlemek maksadıyla yapılan diğer bir tedbir mallarının muhafaza altına alınmasıdır. Çocuğun mülkiyetinden onların temel ihtiyaçlarını karşılama dışında çocuğun kendisinin veya velisinin kullanılmasına müsaade edilmemiştir.⁸³ Bu prensibin dayanağını şu ayetler oluşturmaktadır. “*Rüştiüne erinceye kadar yetimin malına, onun iyiliğine olmadıkça el sürmeyin*” (En’am, 6/152);

⁷⁸ Saffet Köse, “İslam Hukukunda Çocuğun Çalışması Gelirinin Korunması ve İstismarını Önleyici Tedbirler”, *Çocuk Sorunları ve İslam Sempozyumu* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010), 122.

⁷⁹ Ebû Bekir Ahmed b. Ali Cessâs, *Abkâmü'l-Kur'an* (Beyrut: Dâru İhyâi Tûrâsi'l-Arabi, 1405), 2/13.

⁸⁰ Köse, “İslam Hukukunda Çocuğun Çalışması Gelirinin Korunması ve İstismarını Önleyici Tedbirler”, 123.

⁸¹ Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 4/178.

⁸² Konuyla ilgili değerlendirme için bkz. Köse, “İslam Hukukunda Çocuğun Çalışması Gelirinin Korunması ve İstismarını Önleyici Tedbirler”, 124.

⁸³ Ebû Hafs Hüsâmüddîn Ömer b. Abdilazîz b. Ömer b. Mâze el-Buhârî Sadrü's-şehîd, *Şerhu Edebi'l-kâdî* (Bağdat: Dâru'l-Arabiyye, 1398/1978), 4/300-301; Üsrüşenî, *Abkâmü's-Sığâr*, 159.

“Allah’ın geçiminize dayanak kıldığı mallarınızı aklı ermezlere vermeyin. O mallarla onları besleyin, giydirin ve onlara güzel söz söyleyin” (Nisa, 4/5). Bu ayetler çocuğun malının rüşt çağına kadar kendisine verilmemesini istemekle birlikte velisine de sadece çocuğun lehine olan durumlarda kullanma izni vermiştir. Mecelle’de bu prensip “Bir sağirin rüştü sabit olmadan emvâli (malları) velisi tarafından kendisine verilip de ol sağirin yedinde (elinde) zayı olsa, yahut sağir itlaf etse, vâsi zâmin olur.”⁸⁴ kuralı ile izah edilmiştir. Bu sayede çocuğun malı muhafaza altına alınarak hibe, vasiyyet ve miras gibi mülkiyetini artırıcı tasarruflar kabul edilirken, azalmaya sebep olacak herhangi bir işleme izin verilmemiştir. “Yetimlerin mallarını haksız olarak yiyenler şüphesiz karınlarına ancak ateş dolduruyorlar.” (Nisa, 4/10) ayeti ise velisi de olsa zarara sebebiyet verecek şekilde çocuğun malını kullanmasına izin vermemektedir.⁸⁵ Velinin çocuğun malı üzerindeki tasarruf yetkisi o malı muhafaza etmekle sınırlıdır. Bu yetki çocuk lehine olmayan işlerde kullanılırsa hakkın kötüye kullanılması söz konusu olur.

Hiz. Peygamber’den nakledilen “Yediğimizin en helali kendi kazancınızdan olandır, çocuklarınız da sizin kazançlarınızdadır.”⁸⁶ hadisinin çocukların mallarından ebeveynin istifadesine izin verdiği belirtilse de⁸⁷ bu mutlak verilmiş bir izin değildir. Hiz. Aişe’den nakledilen yukarıdaki hadisin bazı varyantlarında إِذَا احْتَجْتُمْ “Şayet ihtiyaç hissederseniz”⁸⁸ ifadesine yer verilerek yetki ebeveynin temel ihtiyaçları ile kayıtlanmıştır. Hadiste yer alan bu kayıt “Büyüyecekler de mallarını alacaklar diye o malları israf ile tez elden yeyip tüketmeyin. Zengin olan (veli) yetimin malına tenezzül etmesin. Yoksul olan da şer’î örfе uygun olarak kararınca yesin” (Nisa, 4/6) ayetinde ifade edilen ilkeye uygun düşmektedir. Ayrıca Hiz. Peygamber, malının olmadığı fakat himayesinde malları olan yetimler olduğunu söyleyen sahabiye “İsraf etmeden, saçıp savurmadan, sermaye edinmeden ve kendi malını onun malına karıştırmadan yetimin malından ye” buyurmuştur.⁸⁹ Gerek ayet gerekse Hiz. Peygamber’den

⁸⁴ Mecelle, Mad. 983.

⁸⁵ Çeker, *İslâm Hukukunda Çocuk*, 98.

⁸⁶ Tirmizi, “Ahkâm”, 22 (1358 nolu hadis); Nesâî, “Büyu”, 1.

⁸⁷ Kâsânî, *Bedâiu’s-sanâî*, 4/38; Merjinânî, *el-Hidâye*, 2/292; Sadru’s-şehîd, *Şerhu Edebi’l-kâdî*, 4/301; Necib el- Mutî’î, *Tekmilatü’l-Mecmû’*, 18/296.

⁸⁸ Hadise yapılan bu ilave ile ilgili değerlendirmeler için bkz. Ebû’t-Tayyib Muhammed Şemsü’l-Hak b. Emîr Alî ed-Diyânüvî Azîmâbâdî, *Avnü’l-mabûd* (Beirut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1415/1994), 9/324; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali Şevkânî, *Neylü’l-evtâr serhu Münteka’l-abbâr* (Mısır: Dâru’l-Hadis, 1357), 6/17.

⁸⁹ Ebû Dâvûd, “Vesâyâ”, 8; İbn Mâce, “Vesâyâ”, 9; Nesâî, *Vesâyâ*, 11.

nakledilen hadislerden hareketle çocuğun malından anne-babaya verilen tasarruf yetkisi temel ihtiyaçlarının giderilmesi maksadıyla verilmiş bir ruhsat olarak değerlendirilebilir. Veli, çocuğun malını onun ihtiyaçları için kullandığında şahitlerle kayıt altına alınmasının talep edilmesi ve bülüğa erdiğinde kendi malından yapılan harcamalarla ilgili itiraz hakkı verilmesi, mallarının istismar edilmesini engellemeye yönelik önemli tedbirlerdir.⁹⁰

Fıkıh literatüründe çocukların malını muhafaza etme konusunda hassasiyeti gösteren birçok fetva örneğine rastlamak mümkündür. Bunlardan bir tanesine göre, anne-baba kamuya açık bir çeşmeden su getirmesi için çocuğa bir su kabı verseler, çocuk da onunla su getirirse bu su çocuğun mülkiyeti sayıldığı için ihtiyaç dışında ebeveynin kullanması helal olmaz.⁹¹

İslam hukukunda bu örnek fetvada olduğu gibi çocukların ekonomik istismara maruz kalmamaları için ciddi önlemler alındığını görmekteyiz. Çocuğun temyiz öncesi çalıştırılmasına müsaade edilmemesi (Şafiî mezhebinde bülüğ), bülüğ çağı öncesinde sadece eğitim amaçlı çalıştırılabilmesi, temyiz çağına kadar lehine olan vasiyet, miras, hibe gibi tasarrufların geçerli olması, temyiz döneminde yaptığı tasarruflarda aldanma riskini asgariye indirmek için veli onayının gerekli görülmesi, sahip olduğu mülkünden kendisi ve velisi dâhil temel ihtiyaçları dışında kullanım izninin verilmemesi, çocuğun kendi ihtiyaçları için velisi tarafından kullanıldığında şahitlerle kayıt altına alınmasının talep edilmesi ve bülüğa erdiğinde kendi malından yapılan harcamalarla ilgili itiraz hakkı verilmesi çocuğun ekonomik istismarını engellemeye yönelik önemli tedbirlerdir.

4. Duygusal İstismar

Çocuklar anne-babaya sadece beslenme ve bakım gibi temel ihtiyaçları açısından değil sevgi ve ilgi açısından da gereksinim duyarlar. Sevgi ve huzur dolu aile ortamında yetişen çocukların sosyal ilişkileri ve topluma uyumu ne kadar iyi ise sevgi ve ilgiden yoksun bir aile ortamında yetişen çocukları de bir o kadar sıkıntılıdır.⁹²

Duygusal istismar, yapılması veya yapılmaması çocuğa psikolojik açıdan zarar verici oldukları kabul edilen davranışlardır. Bu bağlamda

⁹⁰ Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi' fî tertîbi's-şerâi'*, 4/34.

⁹¹ Üsrüşenî, *Abkâmu's-Sıgâr*, 160.

⁹² Öztürk, *Çocuklarda Duygusal İstismar*, 9.

çocuğun nitelik, kapasite ve arzularının kötülenmesi, sosyalleşmesinin engellenmesi, fiziksel zarar ve terk edilmekle tehdit edilmesi, yaşı ve gücüne uygun olmayan taleplerde bulunulması, toplumsal kabulü olmayan bakım ve eğitim metotları ile yetiştirilmesi, diğer çocuklarla sürekli karşılaştırılarak aşağılanması ve kardeşler arasında ayırım yapılması duygusal istismar olarak adlandırılır.⁹³ Ayrıca fiziksel, cinsel ve ekonomik istismar türlerinin oluşturduğu psikolojik travmalar da duygusal istismar içerisinde yer alır.⁹⁴

İslam, ailenin neşe kaynağı olarak nitelendirdiği (Furkan, 25/74) çocukların fiziksel, psikolojik ve ahlaki gelişimleri ile ilgili ebeveynlere yüklediği sorumluluklar ile onu hayata hazırlarken (Bakara, 2/233; Lokman, 31/13, 15-19; Tahrim, 65/6), ekonomik ve toplumsal baskı ile çocuklar arasında ayırım yapılması, onların istismar ve ihmal edilmelelerini de engelleyerek onları muhafaza altına almıştır (En'am, 6/137, 140, 151; İsrâ, 17/31; Mümtehin, 60/12; Nahl, 16/58-59; Tekvîr, 81/8-9; Şûrâ, 42/49-50) Çocuğun fiziksel ve cinsel istismarla bedeni zarara, ekonomik istismar ile maddi zarara maruz kalması hususunda ciddi tedbirler alan İslam, aynı zamanda çocukların hayatında derin yaralar açacak psikolojik travmaların ve duygusal çöküntülerin önüne set koymaya çalışmıştır. Bu bağlamda çocuklar arasında adaletsizlik gibi aile içerisinde kin, nefret, düşmanlık gibi olumsuzlukların oluşmasına neden olan davranışları da engelleyici tedbirler almıştır. Ayrıca çocuğun sevgi, şefkat ve ilgiye olan ihtiyaçlarını onun ebeveyni üzerindeki bir hakkı olarak görmüş, ihmal edilmesini engelleyici tedbirler almıştır. Bu sayede çocukların zihinsel gelişimi üzerinde ciddi olumsuzluklar oluşmasına sebebiyet veren çocuklar arası ayırım, sevgi ve ilgi yoksunluğu gibi duygusal istismarı engellemeye gayret etmiştir.

İslam, çocukların gereksinim hissettikleri, eksikliği ve ihmali duygu dünyalarında travmalara sebebiyet veren sevgi ve ilgi konusuna özel önem atfetmiştir. Kur'an'da çocuklara yönelik kullanılan sevgi dolu hitap tarzı anne-babaya bu konuda önemli bir yöntem öğretmektedir. Bu hitaplar İslam'ın çocukları ayrı bir birey olarak kabul ettiğini ve onlara değer verdiğini göstermektedir. Örneğin Hz. Nuh ve Hz. Lokman'ın çocuklarına karşı kullandıkları "Yavrucuğum" hitabı onlara karşı samimi ve şefkat dolu olmayı öğretiyor (Hûd, 11/42; Lokman, 31/13, 16, 17)

⁹³ Abdulnazar, *İslam Hukukunda Çocuk İstismarını Önleyici Tedbirler*, 11; Öztürk, *Çocuklarda Duygusal İstismar*, 27.

⁹⁴ Öztürk, *Çocuklarda Duygusal İstismar*, 28.

Ayrıca Hz. İbrahim'in oğlu Hz. İsmail'e "Yavrucuğum, rüyamda seni kurban ettiğimi görüyorum; bu konu hakkında senin fikrin ne?" (Saffât, 37/102) ifadesinden çocuklara karşı şefkat ve sevgi dolu hitabın yanı sıra onları muhatap alarak kişiliklerine saygı göstermenin önemini göstermektedir.

Hz. Peygamber (s.a.s.) de çocukların varlığını görmezden gelmemiş, onların tercihlerini önemsemiş, karşısındaki çocuğa geleceğin yetişkini gibi davranmıştır.⁹⁵ Çocuğunun senin üzerinde hakkı vardır⁹⁶ nebevi düsturunu dikkate alarak çocukların terbiyesi, eğitim ve öğretiminin ihmal edilmemesi istendiği kadar bu süreçte şefkat ve merhameti önceleyen bir metodun benimsenmesi prensip hâline getirilmiştir.

İslam'ın çocukların saygınlığını, onların psikolojik yapılarını önemsediyini gösteren önemli mevzulardan birisi çocuklar arasında eşit muamelede bulunmaktır. Çocuk ana rahmine düştüğü an itibariyle cinsiyet ayrımı yapılmadan korunması gereken bir varlık olarak telakki edilmiştir. "Onlardan birine bir kız çocuğu müjdelendiğinde, öfkelenerek yüzü mosmor kesilir. Verilen müjdeyi kötü gördüğünden dolayı halktan gizlenir. Böyle bir alçaltıcı duruma rağmen onu yanında mı tutsun yoksa toprağa mı gömsün! Bakın ne kötü yargıda bulunuyorlar." (Nahl, 16/58, 59; Tekvîr, 81/8-9) Bu ayetlerle kız çocuğu dünyaya geldiği için üzüntü ve utanç hissedenler kınanmıştır.

Hz. Peygamber (s.a.s.) "Kimin üç kızı veya üç kız kardeşi olur veya iki kızı ve iki kız kardeşi olursa onlarla iyi geçinip onlar hakkında Allah'a karşı sorumluluk bilinci duyarsa o cennetlidir."⁹⁷ buyurarak kız çocuklarını cennete ulaştıracak bir muştı olarak tasvir etmiştir.

Çocuklar arasında cinsiyet ayrımını reddeden İslam, aile içerisinde bakım gözetim ve mali işlemlerde çocuklara yönelik adaletsizliğe de müsaade etmemiştir. Ebeveynin tutum ve davranışlarının çocuklar arasında adaletsizlik olarak algılandığında nasıl bir felakete dönüşeceğini Hz. Yusuf ve kardeşleri örneği ile açıklamıştır. "And olsun ki Yusuf ve kardeşlerinde, almak isteyenler için ibretler vardır. Hani kardeşleri demişlerdi ki: Yusuf ile öz kardeşi babamızın gözünde bizden daha değerli... Yusuf'u öldürün veya onu bir yere atın ki babamızın teveccühü yalnız size kalsın..." (Yusuf, 12/7-9) Bu kıssa ile ebeveynin çocuklarına eşit muamelede bulunmasını, aksi durumun çocuklarda telafisi güç psikolojik travmalara,

⁹⁵ Konuyla ilgili hadisler için bkz. Buhâri, "Edep", 81; "Merdâ", 11; Müslim, "Selâm", 14; "Eşribe", 127.

⁹⁶ Müslim, "Sıyam", 183.

⁹⁷ Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre Tirmizî, *el-Câmi'u's-sabih* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), "Birr", 13.

duygusal yıkımlara, kardeşler arasında düşmanlıklara sebebiyet verdiğini açıkça bildirmiştir. Hz. Peygamber de mali konularda çocuklar arasında ayırım yapan kişileri uyarılmış, eşitsiz tutumu zulüm ve adaletsizlik olarak tanımlamıştır.⁹⁸ Örneğin sahabiden Beşir b. Sa'd, oğlu Nûman'a bir bahçe bağışlamak istediğinde eşinin talebiyle Hz. Peygamber'i bu hibeye şahit tutmak ister. Allah Resûlü "Öteki çocuklarına da bir şey bağışladın mı?" diye sorar. Hayır, cevabını alınca "Allah'tan korkun ve çocuklarınız arasında adaletli davranın"⁹⁹ buyurur.

Hz. Peygamber, çocuklara eşit muamelede gözetilmesi gereken sınırı "öpücük konusunda bile olsa çocuklarınızı birbirine eşit tutun" ifadesiyle göstermiştir.¹⁰⁰ Çocuklar arasında eşit muameleyi ifade eden bu delilleri değerlendiren İslam hukukçuları ayırımın yasak olduğu konusunda hem fikirdirler. Ancak "Allah'tan korkun ve çocuklarınız arasında adaletli davranın"¹⁰¹ emrinin vücûb mu yoksa mendûb mu ifade ettiği hususunda görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır.¹⁰²

Hanefî ve Şâfiî mezhebine göre çocuklar arasında eşit muamelede bulunmak mendûb, aralarında ayırım yapmak ise mekruhtur.¹⁰³

İbrahim en-Nehâî (ö.96/714), Atâ b. Ebî Rebâh (ö. 114/732), Ahmed b. Hanbel ve bazı Mâlikîlere göre çocuklar arasında eşit davranma vacip, aralarında ayırım yapmak ise haram kabul edilmiştir.¹⁰⁴ Bu görüş sahipleri yukarıda bahsi geçen Nûman b. Beşir hadisinin farklı rivayetlerinde yer alan " Allah'tan korkun, çocuklar arasında eşit davranın", "zulme beni şahit tutmayın", " hibenden rücu et" gibi ifadeleri çocuklar arasında eşit

⁹⁸ Buhâri,"Hibe", 12-13; Müslim, "Hibât", 13; Abdürrezzâk, *Musannef*, 9/99 (16501 nolu hadis).

⁹⁹ Buhâri,"Hibe", 12-13; Müslim, "Hibât", 13 (1623 nolu hadis) Bu hadisin son kısmı hususunda farklı rivayetler söz konusudur. " Beni çevre şahit tutma", "onu geri al" "çocuklarınız arasında eşit davranın" Müslim, "Hibât", 9-16 Konu hakkında değerlendirme için bkz. Saffet Köse, "İslâm Hukukuna Göre Anne-Babanın Bağış (Hibe) Konusunda Çocukları Arasında Yaptığı Ayırım", *Mehir* 4 (1999), 14-15.

¹⁰⁰ Abdurrezzak, *Musannef*, 9/99 (16501 nolu hadis).

¹⁰¹ Buhâri,"Hibe", 12-13; Müslim, "Hibât", 13 (1623 nolu hadis) Bu hadisin son kısmı hususunda farklı rivayetler söz konusudur. " Beni çevre şahit tutma", "onu geri al" "çocuklarınız arasında eşit davranın" Müslim, "Hibât", 9-16 Konu hakkında değerlendirme için bkz. Köse, "İslâm Hukukuna Göre Anne-Babanın Bağış (Hibe) Konusunda Çocukları Arasında Yaptığı Ayırım", 14-15.

¹⁰² Şevkâni, *Neylü'l-evtâr*, 6/11; Konuyla ilgili değerlendirme için bkz. Halit Çalış, "Ebeveyn ve Çocuklar Arası Maddî İlişkilerde Adâlet/Eşit Muâmele", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16 (2003), 129-133.

¹⁰³ Serahsî, *el-Mebsût*, 12/55; Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 6/127.

¹⁰⁴ İbn Kudâme, *el-Mugnî*, 6/54; Serahsî, *el-Mebsût*, 12/56; Şevkâni, *Neylü'l-evtâr*, 6/11.

muamelenin vacip olduğuna dayanak göstermişlerdir.¹⁰⁵ Tabiin neslinin önde gelen alimlerinden olan Tāvûs b. Keysân (ö. 106/725) çocuklar arasında ayırım yapmayı şeytanın işine benzeterek bir kıl konusunda bile olsa çocuklar arasında ayırım yapılmaması gerektiğini söylemiştir.¹⁰⁶ Hanefîlerden İmam Ebû Yusuf (ö. 182/798) ise çocuklardan bir kısmını zarara sokacak biçimde kardeşler arasında ayırım yapmanın caiz olmadığını, bu tür durumlarda çocuklar arasında kız ver erkek farklılığı dâhil ayırım yapmadan eşit muamelede bulunmanın farz olduğunu söylemiştir.¹⁰⁷

İslam hukukçularının bu görüşlerinden çocuklara karşı eşit muamelede bulunmanın anne-babanın vazifeleri arasında görüldüğü anlaşılmaktadır. Bazıları bu gerekliliği mendûb, bazıları ise vacip kabul etmiştir. Her iki durumda da çocuklar arasında ayırımın nasların ruhuna uygun olmadığı kabul edilmiştir. Nitekim “*Göklerin ve yerin mülk ve tasarrufu Allah’ındır. O dilediğini yaratır. Kimi dilerse ona kızlar bağışlar, kimi dilerse ona erkekler lütfeder.*” ayeti göstermektedir ki anne-baba kendilerine bahşedilen çocukların sahibi değil emanetçisidir. Kendilerine verilen emanetin bakımı, gözetimi, eğitim ve öğretimi sırasında hatta ödüllendirme ve cezalandırmada Allah’ın rızasına uygun hareket etmek zorundadırlar. Bu sebeple anne-baba gerek hibe gibi ekonomik yardım konusunda, gerekse sevginin göstergesi bir öpücük hususunda olsun çocuklar arasında eşit muamelede bulunmalıdırlar.

Sonuç

Aile, toplumun en önemli birimidir. Ailenin refah ve huzur yuvası olması, toplumun da huzur içerisinde olması anlamına gelir. Bu sebeple Kur’an ve Sünnet naslarında ailede huzur ve birliğin sağlanması adına eşler arası ilişkiler ile ebeveyn ve çocuklar arasındaki hak ve sorumlulukları belirleyen düzenlemelere yer verilmiştir. Bu tebliğde gelecekte yeryüzünün imar vazifesi omuzlarına yüklenecek olan çocukların hakları ihlal edilerek onların fiziksel, cinsel, ekonomik ve duygusal istismara maruz bırakılmalarının fıkhi neticeleri analiz edilmiştir. Yapılan çalışmada şu sonuçlara varılmıştır:

1. İslam hukukunda çocukların cezai sorumluluğu olmadığı, bu sebeple onların bedenlerine yönelik herhangi bir cezalandırma

¹⁰⁵ İbn Kudâme, *el-Mugnî*, 6/54; Serahsî, *el-Mebsût*, 12/56; Şevkânî, *Neylü’l-evtâr*, 6/11.

¹⁰⁶ Abdurrezzak, *Musannef*, 9/100.

¹⁰⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, 12/57; Aynî, *Umdetü’l-Kârî*, 13/146.

işleminin gerçekleştirilemeyeceği prensip olarak kabul edilmiştir. Temyiz dönemiyle birlikte tedip hakkı kapsamında verilen cezalandırma izni mutlak değil, çocuğun eğitim, öğretim, terbiye ve güzel ahlak sahibi olarak geleceğe hazırlanması amacıyla çocuğun psikolojik ve ruhsal durumuna bağlı olarak onların menfaati açısından zorunlu olduğunda devreye girecek hafif bir cezalandırma yöntemidir. Hz. Peygamber'in eğitim-öğretim metodunda şiddetin yer almaması, şiddetin çocuklarda yol açtığı fiziksel zarar ile kaygı bozuklukları, saldırganlık gibi psikolojik travmalar dikkate alındığında, tedip amaçlı da olsa mutlak anlamda ebeveynin çocuklara şiddet uygulama haklarının olmadığını söylemek daha isabetli gözükmektedir. Bu yaklaşım tedip hakkı bağlamında ebeveynlik haklarının çocuklara yönelik fiziksel istismar aracı hâline getirildiği günümüzde sedd-i zerâi ilkesinin de bir gereği olarak düşünülebilir.

2. Karşılıklı rızanın yer aldığı zina suçuna göre çok daha ağır sonuçları olan çocuklara yönelik cinsel istismar suçunun cezasının belirlenmesinde suçun ağırlığı, hak ihlalleri, sebep olduğu fiziki ve psikolojik zarar; mağdurun, yakınlarının ve kamuoyunun teskini ile cezanın caydırıcı olması prensiplerinin göz önüne alınması, "bir suçun karşılığı ona uygun cezadır" ilahî düsturunun yerine getirilmesi açısından yerinde bir karar olacaktır.
3. Temyiz öncesi çocuklar her ne surette olursa olsun çalıştırılmazlar. Temyiz döneminin bülüğa yakın evresinde ise kazanç sağlamları için değil, sadece eğitim ve öğretim amacıyla bir sanat veya ticari faaliyeti öğrenmelerini sağlayacak, onlara hayatı kolaylaştıracak yaşlarına uygun bir işte çalıştırılmaları mümkündür. Çocuğun kazancından veya mülkiyetindeki mallardan hiç kimsenin kullanma yetkisi yoktur. Ancak zorunlu durumlarda temel ihtiyaçlarını karşılamak için ebeveyne ruhsat verilmiştir.
4. Anne-baba, Allah'ın emaneti olan çocuğun bakımı, gözetimi, eğitim ve öğretimi sırasında hatta ödüllendirme ve cezalandırmada Allah'ın rızasına uygun hareket etmekle yükümlüdür. Çocuğun bedensel gelişiminin yanı sıra ruhsal gelişimine dikkat etmeli, sevgi, şefkat ve ilgiye olan ihtiyaçlarını göz ardı etmemelidir. Kardeşler arasında kin ve düşmanlığın oluşumuna neden olacak her türlü ayırmadan uzak durmalıdır. Zira İslam hukukuna göre, anne-babanın gerek hibe gibi ekonomik yardım konusunda, gerekse sevginin ve ilginin göstergesi bir öpücük hususunda olsun

çocuklar arasında eşit muamelede bulunmaları -hukuki niteliği hususunda farklı değerlendirmeler olsa da- zorunlu görülmüştür.

Kaynakça

- Abdunazar, Muhammed Arif. *İslam Hukukunda Çocuk İstismarını Önleyici Tedbirler*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- Abdurrezzak, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi‘ es-San‘ânî. *Musannef*. 11 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-İslâmi, 1403/1993.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. nşr. Ebû Hâcir Muhammed Saïd Besyûnî. Beyrut: y.y., 1405/1985.
- Atmaca, Talip. *İslâm Hukukunda Ceza Ehliyeti*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2002.
- Ay, Mehmet Emin. “İslam Hukuku Kaynaklarına Göre Pedagojik Açıdan Çocuk Eğitiminde Dayak Cezasına Getirilen Sınırlamalar”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/3 (1991), 225-230.
- Aynî, Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed. *Umdetü'l-Kârî*. 25 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi Tûrâsi'l-Arabi, ts.
- Azîmâbâdî, Ebû't-Tayyib Muhammed Şemsü'l-Hak b. Emîr Ali ed-Diyânüvî. *Avnü'l-mabûd*. 14 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994.
- Bardakoğlu, Ali. “Bulûğ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/413-414. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî. *es-Sünenü'l-Kübra*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003.
- Bilmen, Ömer Nasûhi. *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istilâhat-ı Fıkhiyye Kâmusu*. 8 Cilt. İstanbul: Bilmen Basım ve Yayınevi, 1985.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil. *el-Câmi'u's-sahib*. 6 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Canan, İbrahim. “Çocuk İstismarını Önlemede İslam'ın Bir Tedbiri: Çocuğun Kazancının Ebeveynine Haram Olması Meselesi”. *Çocuk Sorunları ve İslâm Sempozyumu*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010.
- Cessâs, Ebû Bekir Ahmed b. Ali. *Abkâmü'l-Kur'an*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi Tûrâsi'l-Arabi, 1405/2005.
- Çalış, Halit. “Ebeveyn ve Çocuklar Arası Maddî İlişkilerde Adâlet/Eşit Muâmele”. *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16 (2003), 121-151.
- Çeker, Orhan. *İslâm Hukukunda Çocuk*. Konya: Tekin Kitabevi, 2015.
- Çolak, Mücahit. “İslâm Hukukunda Ceza Ehliyeti Açısından Yaş Küçüklüğü”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 35 (2011), 103-124.
- Dârekutnî, Ebû'l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed. *es-Sünen*. 5 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1424.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Es'as es-Sicistânî. *es-Sünen*. 5 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- Erbay, Celal. *İslâm Hukukunda Küçüklerin Himayesi*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 1998.
- Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010.

VIII. OTURUM

- Erdoğan, Suat. "Kur'an ve Sünnet Işığında Suç-Ceza Uygunluğu". *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/3 (2014), 125-182.
- Erturhan, Sabri. "Fıkhi Açından Nitelikli Cinsel Saldırı (Irza Geçme)". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/2 (2012), 21-71.
- Ertürk, Mustafa. "Çocuğun Dini Eğitiminde Kullanılan Bir Hadis ve Tahlili". *Marife* 2/2 (2002), 53-79.
- Güler, Nuran vd. "Anneleri Tarafından Çocuklara Uygulanan Duygusal ve Fiziksel İstismar/İhmal Davranışı ve Bunu Etkileyen Faktörler". *Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi* 24/3 (2002), 128-135.
- Heysemî, Ebü'l-Hasen Nûrüddin Ali b. Ebi Bekr b. Süleymân. *Mecma'u'z-zevâ'id ve men-ba'u'l-fevâ'id*. 10 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Kudsî, 1414/1994.
- İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir. *İslam Hukuk Felsefesi*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2013.
- İbn Ebi Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed. *Musannef*. 7 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409/1989.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Ali b. Muhammed. *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîbi'l-Buhârî*. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Marife, ts.
- İbn Huzeyme, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk. *Sahîb*. 2 Cilt. Dîmeşk: el-Mektebetü'l-İslami, 1424/2003.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed. *el-Mugnî*. 10 Cilt. Kahire: Mektebetu İbn Teymiyye, ts.
- İbn Rüşd, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed. *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâ-yetü'l-muktesid*. 4 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadis, 1425.
- İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddin Muhammed b. Abdilvâhid. *Fethu'l-Kadîr*. 10 Cilt. Beyrut: Matbaatü'l-Kübra'l-Emiriyye, 1317.
- Kara, Bülent vd. "Çocuk istismarı". *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi* 47 (2004), 140-151.
- Karâfi, Ebü'l-Abbas Şihâbüddin Ahmed b. İdrîs b. Abdirrahmân el-. *ez-Zabîra*. 14 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, ts.
- Kâsânî, Ebû Bekr Alaeddin Ebû Bekr b. Mes'ud b. Ahmed. *Bedâi'u's-sanâi' fi tertîbi'ş-şerâi'*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-ilmîyye, 1406/1986.
- Konan, Belkis. "Osmanlı Hukukunda Tecavüz Suçu". *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)* 29 (2012), 149-172.
- Köse, Saffet. "İslâm Hukukuna Göre Anne-Babanın Bağış (Hibe) Konusunda Çocukları Arasında Yaptığı Ayrım". *Mehir* 4 (1999), 14-20.
- Köse, Saffet. "İslam Hukukunda Çocuğun Çalışması Gelirinin Korunması ve İstismarını Önleyici Tedbirler". *Çocuk Sorunları ve İslam Sempozyumu*. 117-160. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010.
- Köse, Saffet. *İslâm Hukukunda Hakkın Kötüye Kullanılması*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1997.
- Köse, Saffet. "Lakîr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/68-69. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003.
- Köse, Saffet. "Rüşd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/298-300. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008.
- Köse, Üzeyir. "İslâm Ceza Hukuku Açısından Çocuklara Yönelik Cinsel İstismar". *Sosyal Bilimler Dergisi* 8/16 (2018), 312-331.
- Merginânî, Ebü'l-Hasan Burhânüddin Ali b. Abî Bekr. *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedâ'*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi Tûrâsî'l-Arabi, ts.

- Mevsilî, Abdullah b. Mahmud. *el-İhtiyâr li ta'lîli'l-Muhtâr*. 4 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1416/1995.
- Muhammed İliş, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *Minebu'l-celîl 'alâ Muhtasari's-Şeyh Halîl*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1409/1989.
- Müslim, Ebû'l-Hüseynel-Kuşeyrî. *el-Câmi'u's-sabih*. 3 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- Necib el- Mutî'î. *Tekmiletü'l-Mecmû'*. Beyrut: Daru'l-Fikr, ts.
- Nevevî, Ebû Zekeriya Muhyiddin b. Seref. *el-Mecmû' Şerhu'l-Mühezzeb*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- Okur, Kaşif Hamdi. "Çocuğun Korunması Açısından Âkile Kurumu". *Çocuk Sorunları ve İslam Sempozyumu*. 433-448. Rize: Ensar Neşriyat, 2010.
- Öztürk, Sema. *Çocuklarda Duygusal İstismar*. Elazığ: Fırat Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Pelendecioğlu, Betül - Bulut, Sefa. "Çocuğa Yönelik Aile İçi Fiziksel İstismar". *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Dergisi* 9/1 (2009), 50-62.
- Râfî, Ebû'l-Kâsım Abdülkerîm b. Muhammed b. Abdilkerîm. *el-Azîz şerhu'l-Vecîz*. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1417/1997.
- Râzî, Fahreddin er-. *Mefâtîhu'l-Ğayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi Tûrâsî'l-Arabi, 1420/1999.
- Sadrü's-şehîd, Ebû Hafs Hüsâmüddîn Ömer b. Abdilazîz b. Ömer b. Mâze el-Buhârî. *Şerhu Edebi'l-kâdî*. 4 Cilt. Bağdat: Dâru'l-Arabiyye, 1398/1978.
- Semerkindî, Ebû Bekr Alâüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed. *Tuhfetü'l-fukahâ*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Serahsî, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Sehl. *el-Mebsût*. 30 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'ri-fe, 1402/1981.
- Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs. *el-Ümm*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1403/1982.
- Şensoy, Naci. "Eski Devirlerde ve İslâm'da Yaşın Cezai Mesuliyet Üzerindeki Tesiri". *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası* 13/2 (1947), 512-528.
- Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali. *Neylü'l-evtâr serhu Münteka'l-abbâr*. Mısır: Dâru'l-Hadis, 1357/1938.
- Şimşek, Murat. "İslâm Hukuku ve Pozitif Hukuk Açısından Çocukta Ceza Ehliyeti". *İnsan ve Toplum Dergisi* 2/3 (2012), 139-164.
- Şirâzî, Ebû İshak Cemaleddin İbrahim b. Ali b. Yusuf. *el-Mühezzeb*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *el-Câmi'u's-sabih*. 5 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Udeh, Abdulkâdir. *et-Teşrîü'l-cinâiyyü'l-İslâmî mukârinen bi'l-kânûni'l-vad'î*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kâtibi'l-Arabi, ts.
- Usta, Sevgi. "Anne Babanın Tedip Hakkı". *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 8 (1994), 15-18.
- Üçok, Çoşkun. "Osmanlı Kanunnamelerinde İslam Ceza Hukukuna Aykırı Hükümler". *Ankara Üniversitesi Hukuk fakültesi Dergisi* 4/1 (1947), 48-73.
- Üsrüşenî, Muhammed b. Mahmud. *Abkâmu's-Sıgâr*. çev. İbrahim Canan. İstanbul: Cihan Yayınları, 1984.
- Yıldırım, Adem. *İslam Ceza Hukukunda Suça Misliyle Mukabele prensibi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2007.

VIII. OTURUM

- Yıldırım, Adem. "İslam Hukukunda Cinsel Dokunulmazlığa karşı İşlenen Hetk-i Irz (Tevavüz) Suçunun Cezası ve Kur'an Ceza İlkeleri Açısından Değerlendirilmesi". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 47 (2018), 225-261.
- Yılmaz Irmak, Türkan. *Çocuk İstismarı ve İhmalinin Yaygınlığı ve Dayanıklılıkla İlişkili Faktörler*. İzmir: Ege Üniversitesi, Doktora Tezi, 2008.
- Zeydân, Abdülkerim. *el-Ferd ve'd-devle fi ş-şeriatî'l-İslam*. Bağdad: Matbaatü Selman Azami, 1965.
- Zeylâi, Fahreddin Osman b Ali b Mihcen. *Tebyînü'l-hakâik fî şerhi Kenzi'd-dekâik*. Kahire: Matbaatü'l-Kübra'l-Emiriyye, 1313.

OTURUM BAŞKANI– Biz de bu güzel sunum için teşekkür ediyoruz.

Tabii, çocukları namaza alıştırmak için darp meselesini ayrıca konuşup üzerinde düşünmemiz gerekiyor. Sizin de ifade ettiğiniz gibi rivayetlerin sıhhatini, toplu değerlendirilmesi gerektiğini önce lafız açısından ama mana açısından da bu kadının dövülmesiyle ilgili darp kelimesine bin bir mana... Biz buradan Hz. Peygamber’in çocukların bir şekilde namaza alıştırılması gerektiği üzerinde durduğunu bunun da bir müeyyide ile sağlanabileceğini ama bu müeyyidenin sosyolojik, psikolojik ve toplumsal şartlar, örfler gereği her zaman darp ile olmayacağını, bazen çikolata vererek de bazen bisiklet alarak da olabileceğini amaçsal... Maksat ve maslahat açısından bakıp değerlendirebilme imkânı...

Prof. Dr. Selim Özarslan Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi... “Popüler Kültürü Oluşturan Medyanın Çocuk Üzerindeki Etkisi.” Son derece önemli, hepimizin muzdarip olduğu bir konu.

Evet, Selim hocam sizi dinliyoruz.

Prof. Dr. SELİM ÖZARSLAN (Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)– Sayın Başkan, muhterem hocalarım; hepimizi Allah’ın selamıyla selamlıyorum.

Ben de bu Uluslararası Mevlid-i Nebi Sempozyumu nedeniyle öncelikle âlemlere rahmet olarak gönderilen Sevgili Peygamberimize salat ve selam ederek, binlerce, milyonlarca salat ve selam ederek tebliğime başlamak isterim.

POPÜLER KÜLTÜRÜ OLUŞTURAN MEDYANIN ÇOCUKLAR ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Selim ÖZARSLAN*

Öz

Bilindiği gibi bir milletin ya da toplumun çocukları ve gençleri o toplumun geleceğini oluşturur. Bedenen ve ruhen sağlıklı toplumların oluşması için çocukların akademik, sosyal ve ekonomik açılardan iyi yetiştirilmesi zorunluluktur. Bu çalışmada ulusal ve uluslararası medyanın gençler üzerindeki olumlu ve olumsuz etkileri üzerinde durulacaktır. Son yıllarda telekomünikasyonun hızlı gelişimine paralel olarak medya da toplum katmanları özellikle gençler üzerinde daha etkili hale gelmiştir. Medya çocuk ve gençlerin hayata ve yaşamın din, siyaset, ekonomi, ticaret, sanat, iletişim, sinema, eğitim, kültür, toplum gibi çeşitli alanlarına bakış açılarını derinden etkilemektedir. Medyanın toplumu oluşturan bireylerin önemli bir kısmını oluşturan çocuk ve gençler üzerindeki tesirleri hem olumlu hem de olumsuz açıdan değerlendirilmektedir.

Popüler kültürü oluşturan ajans, radyo, televizyon, gazete, dergi, uydu sistemleri ve internet gibi iletişim araçlarının tamamını içerisine alan medyanın, haber, bilgi, eğitim, uyarma ve eğlence gibi sorumluluk sahaları mevcuttur. Söz konusu bu medya araçları sadece haber vermekle kalmaz, duygu, zevk ve düşünceleri geniş kitlelere ulaştırır, paylaşılmasına aracı olur, bilgiye ulaşım için köprü olduğundan eğitime olumlu katkılar sunar, ayrıca bireyi ve toplumu eğlendirme görevi de vardır. Bunlar medyanın olumlu tarafları olarak değerlendirilebilir.

Bir de medyanın kitleler özellikle çocuklar ve gençler üzerinde olumsuz tarafları bulunmaktadır. Yazılı, işitsel ve görsel bütün araçlarla iletişim kuran bireylerin özellikle çocuk ve gençlerin,

* Prof. Dr. Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelâm Anabilim Dalı Öğretim Üyesi,

iletişim araçlarına ve onların sunduğu yazılı, görsel ve işitsel içeriğe bağımlı hale gelmesi bedenî ve ruhsal bir tehlikeye işaret etmektedir. Sosyologlar günümüzde medya araçlarına bağımlılık gibi sorunlarla yüzleşmek zorunda olduğumuzu söylerken tıpçılar ve psikologlar söz konusu medya araçlarını kullanırken insanın beden ve ruh sağlığını korumak için nelere dikkat edilmesi gerektiğini belirten açıklamalarda ve uyarılarda bulunmaktadırlar. İnsanlar özellikle çocuk ve gençler kullandıkları medya araçlarının niteliklerine göre toplumsal statü sahibi olarak değerlendiriliyor ki bunlar medyanın olumsuzluklarından. Medya araçlarından biri olan internet, hayatlarının en dinamik, duygusal ve heyecanlı döneminde olan çocuk ve gençleri yaptığı reklamlarla ablaki erdemlerden uzaklaşarak kumar, israf, sarboşluk veren katı, sıvı ve uçucu maddeler, zehirli ve uyuşturucu madde alışkanlığı gibi kötü alışkanlıklar kazanmasında önemli etkinliğe sahiptir. İnternet sayesinde kumar gençler arasında tehlikeli boyutlara ulaşmış vaziyettedir. Medyanın gençler üzerindeki olumsuz etkilerine engel olmada Radyo Televizyon Üst Kurulu/ RTÜK, Gençlik ve Spor Bakanlığı, Diyanet İşleri Başkanlığı, toplumun geleceğini ve güvencesini oluşturan çocuk ve gençlerin eğitim ve öğretimiyle ilgilenen Vakıflar, Dernekler ve Sivil Toplum Kuruluşları (STK'lar) gibi ilgili kurum ve kuruluşlara önemli görevler düşmektedir.

THE EFFECTS OF THE MEDIA THAT MAKES POPULAR CULTURE ON CHILDREN

Summary

As it is known, children and young people of a nation or society make up the future of that society. It is imperative that children be educated well academically, socially and economically for the formation of physically and spiritually healthy societies. This study will focus on the positive and negative effects of national and international media on young people. Parallel to the rapid development of telecommunications in recent years, social layers in the media have become more effective, especially on young people. The media deeply affects the way children and young people view life and its various fields of life such as religion, politics, economy, commerce, art, communication, cinema, education, culture and

society. The effects of the media on children and adolescents, who constitute a significant part of the individuals who make up the society, are evaluated both positively and negatively.

Media, which includes all communication tools such as agencies, radio, television, newspapers, magazines, satellite systems and the internet that make up the popular culture, have areas of responsibility such as news, information, education, warning and entertainment. These media tools in question not only inform, but also convey feelings, pleasures and thoughts to large masses, facilitate their sharing, provide positive contributions to education as they are a bridge for access to information, and also have the task of entertaining individuals and society. These can be considered as positive sides of the media. There are also negative aspects of the media on the masses, especially children and young people. The dependence of individuals who communicate with all written, auditory and visual means, especially children and young people, to communication tools and the written, visual and auditory content provided by them indicates a physical and spiritual danger. While sociologists say that we have to face problems such as addiction to media tools today, physicians and psychologists make explanations and warnings stating what should be taken into consideration to protect the physical and mental health of people while using these media tools. People, especially children and young people, are evaluated as having social status according to the characteristics of the media they use, which is one of the negatives of the media. As one of the media tools, the internet has an important effect on children and young people who are in the most dynamic, emotional and exciting period of their lives by moving away from moral virtues with its advertisements and gaining bad habits such as gambling, waste, intoxication, solid, liquid and volatile substances, toxic and drug addiction. Thanks to the Internet, gambling has reached dangerous levels among young people. Relevant institutions such as Radio and Television Supreme Council / RTÜK, Ministry of Youth and Sports, Directorate of Religious Affairs, Foundations, Associations and Non-Governmental Organizations (NGOs) dealing with the education and training of children and young people who constitute the future and guarantee of the society, in preventing the negative effects of media on young people. and organizations have important duties.

Giriş:

Bilindiği gibi bir milletin ya da toplumun gençleri o toplumun geleceğini oluşturur. Bedenen ve ruhen sağlıklı toplumların oluşması için gençlerin akademik, sosyal, sosyo-kültürel ve ekonomik açılardan iyi yetiştirilmesi zorunluluktur. Çünkü telekomünikasyonun/haberleşmenin, kentleşmenin, eğitimin, sanayileşmenin, sosyo-ekonomik gelişmenin meydana getirdiği “bireyleşme” sürecindeki günümüz insanı, özellikle çocuk ve gençler, her zamankinden daha hızlı bir biçimde manevi ve kültürel değerlerinden uzaklaşmakta ve yaşadığı hayatı anlamlandırma zorluğuyla karşılaşmaktadır. Günümüz insanını bu duruma düşüren etkenler birden çok kategorilere ayrılarak sıralanabilir. İçinde yaşadığımız dünyada özellikle yakın çevremizde meydana gelen siyasal ve sosyal olaylar ve bunların meydana getirdiği kargaşa durumu, adaletsiz gelir dağılımına bağlı olarak yaşanan ekonomik sorunlar, işgaller, savaşlar, iç çatışmalar, bir takım toplumsal hareketler ve bunların ürettiği çeşitli sorunlar, tutuculuk ve muhafazakârlık, elde edilen gücün kaybedilme endişesi, yabancı düşmanlığı, etnisite yani ırkçılık, ahlaki sorunlar, iman ve inanç zayıflığı, çocuk istismarı ve fırsat eşitsizliğine dayalı problemler küreselleşen günümüz insanının karşılaştığı sorunlardan bazılarıdır.

Bu çalışmada ulusal ve uluslararası medya organlarının gençler üzerindeki olumlu ve olumsuz etkileri üzerinde durulacaktır. Son yıllarda telekomünikasyonun hızlı gelişimine paralel olarak medya da toplum katmanları özellikle çocuk ve gençler üzerinde daha etkili hale gelmiştir.¹ Medya gençlerin hayata ve yaşamın din, siyaset, ticaret, sanat, iletişim, sinema, eğitim, kültür, toplum, tarikat ve cemaatler gibi çeşitli alanlarına bakış açılarını derinden etkilemektedir. Medyanın toplumu oluşturan bireylerin önemli bir kısmını temsil eden çocuklar ve gençler üzerindeki olumlu ve olumsuz tesirlerine geçmeden önce çocuk, genç ve medya kelimesiyle neyi kastettiğimizi belirtmemiz yerinde olacaktır.

¹ RTÜK, *Türkiye’de Çocukların Medya Kullanma Alışkanlıkları Araştırması*, (İstanbul: Bizim Matbaa, 2013), 16-19, 65.

Kavramsal Çerçeve: Çocukluk, Gençlik Çağı

Bilindiği gibi yapıp ettiklerinden sorumlu olarak yaratılan insanın doğum ve ölüm arasındaki belirli bir zamandan oluşan bu dünyadaki hayatı, çocukluk, gençlik, yetişkinlik ve yaşlılık dönemlerini içerir. İnsanın dünyadaki hayat sürecinde bu dönemlerin her birinin kendisine göre önem ve değeri varsa da kuşkusuz bunların en önemlisi çocukluk ve gençlik /ergenlik çağı ya da dönemleridir. Bebeklik ile gençlik arasında uzanan dört ile on iki yaşlar arasını kapsayan, duygusal ve zihinsel öğrenme çağına² çocukluk dönemi adı verilmektedir. Çocukluk ile yetişkinlik arasında uzanan, on üç ile yirminci yaşlar arasını kapsayan bir geçiş dönemine ergenlik veya gençlik çağı diyoruz.³ Bilinçli öğrenme çağı, gençlik dönemiyle başlar ve ileriki yaşlarla devam eder.⁴ Bu sebeple bilinçli öğrenme çağında olan gençlerin hayatın bütün alanlarıyla ilişkin bilgileri öğrenmesinde ve öğrendikleri şeyleri hayatlarına aktarımında medya iletişim araçlarının önemli bir etkisi bulunmaktadır.

Çocukluk ve Gençlik Çağının İnsan Hayatındaki Önemi

Vakit insanın bütün hayatı için çok önemli bir kavram olsa da gençlik döneminde bu önem kat be kat fazlalaşır. Hz. Peygamber'in "iki nimet vardır ki insanların çoğu bu konuda aldanmıştır: Sağlık ve boş zaman"⁵ şeklindeki sözü de zamanın değer ve kıymetine işaret etmektedir. Bireysel

² *Duygusal Öğrenme Çağı (4-9 yaşlar)*: Bu çağda artık çocuk konuşmayı öğrenmiştir, gördüğü eşyayı zihinde tutabilir, eşyayı görmese de adını iştirmekle, onu tasavvur ederek hatırlayabilir. Büyüklerinden gördüklerinden hareketle yeni olaylar kurar. Bu çağın belirgin özelliklerinden biri soru sorma, diğeri oyuna düşkünlüktür. Büyüklerin Allah kaç? Kimin kulusun? Kimin ümmetisin? Gibi soru ve cevaplarından hareketle dinle ilişkin bilgileri öğrenmiş olur. *Zihinsel Öğrenme Çağı (9-13 yaşlar)* Çocukluğun ve gençliğe hazırlığın özelliklerini bir arada içinde barındıran bu döneme ilk gençlik veya ön ergenlik denilmektedir. Bu dönem 13-14 yaşlarına kadar devam eder. Bilgiye düşkünlük ve bedensel fizik gücün dorukta oluşu, bu dönemin iki belirgin özelliğidir. Bk. Beyza Bilgin-Mualla Selçuk, *Din Öğretimi Özel Öğretim Yöntemleri*, (Ankara: Akid Yayıncılık, 1991), s. 66 vd.

³ Mustafa Doğan Karaçoşkun, *Din Psikolojisi*, (Ankara: Grafiker Yayınları, 2017), 100.

⁴ *Bilinçli Öğrenme Çağı (13-24 yaşlar)*: Ergenlik çağının başlangıcı olarak kabul edilen bu çağda gençler din dilini anlamak bakımından öncekilerden oldukça ileri bir düzeydedir. Bu dönemdeki gençler kelimelere bağlı, dış, somut anlamların ötesinde soyut terimlerle düşünebilir, manevi alanı anlayabilirler. Az yetenekli olanlarda Allah'ı insana benzetme (antropomorfizm) eğilimi nispeten sürer, fakat gelişmiş olanlar Allah'ı maddeten bir aşkın varlık; vahyi insan sesinin dışında bir içten kavrama olayı olarak düşünebilirler. Bk. Bilgin, *age*, s.75.

⁵ Ebû İshak Muhammed b. İsa es-Sevrî Tirmizî, *Sünen*, Zühhd, 1, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992).

ve toplumsal bir varlık olarak insanın yetişkinlik ve yaşlılık dönemlerindeki huzur, mutluluk ve rahatları, gençlik zamanını verimli kullanmalarına bağlıdır. Fakat daha hayatlarının ilk dönemlerinde olan ve yeterli kadar yaşam tecrübesine sahip olmayan gençler bu durumun gereğince farkında olmayabilirler. Zira bedensel ve zihinsel gelişim sürecinde olan gençler⁶ bedensel ve biyolojik yönleri itibariyle enerjik, heyecanlı ve macera tutkunu olurlar, nefsi arzu ve istekleri ağır basar, iradelerini ve duygularını her zaman kontrol edemezler, bu sebeple yaşamları tuzaklarla doludur. Onların gözetilip, korunmaya gereksinimleri vardır. Nitekim Yüce Allah bu duruma *“Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun...”*⁷ şeklinde işarette bulunmuştur. Bu ilahî buyruk gereğince her inanan birey, Allah’ın emirlerini yerine getirip, yasaklarından sakınarak kendisini cehennem ateşinden korumak için nasıl bir gayret ve çaba gösterecekse, aile bireylerini ve çocuklarını yani gençleri korumak için de aynı ve hatta daha fazla bir gayret göstermelidir. Bu hususta Yüce Allah, Kur’an-ı Kerim’de kendisinden bahsedilen ancak peygamber olup olmadığı kesin olarak bilinmeyen güzel ahlaklı ve bilge bir kişi olan Hz. Lokman’ın oğluna öğüt verişini bizlere örnek olarak verir: *“Hani Lokman oğluna öğüt vererek şöyle demişti: “Yavrum! Allah’a ortak koşma! Çünkü ortak koşmak elbette büyük bir zulümdür.”*

(Lokman öğütlerine şöyle devam etti) “Yavrum! Şüphesiz yapılan iş bir hardal tanesi ağırlığında olsa ve bir kayanın içinde, yahut göklerde ya da yerin içinde bile olsa, Allah onu çıkarır getirir. Çünkü Allah en gizli şeyleri bilendir, (her şeyden) hakkıyla haberdar olandır.”

*“Yavrum! Namazı dosdoğru kıl. İyiliği emret. Kötülükten alıkoy. Başına gelen musibetlere karşı sabırlı ol. Çünkü bunlar kesin olarak emredilmiş işlerdendir.” “Küçümseyerek surat asıp insanlardan yüz çevirme ve yeryüzünde böbürlenerek yürüme! Çünkü Allah hiçbir kibirleneni, övüngeyi sevmez.”*⁸ Hz. Lokman’ın bu öğütleri, çocuk eğitimi konusunda eğitimcilere ve anne babaya önemli hususları işaret ederken, kullandığı üslup anlayışlı ve naiftir. Yine kutsal kitabımız Kur’an bu sebeple mal ve servet gibi oğullar ve gençlerinde hem dünya hayatının süsü hem de bir imtihan vesilesi olduğunu bildirir: *“..Mallar ve çocuklar dünya hayatının süsüdür...”*⁹ ve *“...mallarınız ve çocuklarınız ancak birer imtihandır...”*¹⁰ Söz konusu

⁶ Karaçoşkun, *Din Psikolojisi*, 122.

⁷ Tahrim, 66/6.

⁸ Lokman, 31/13-18.

⁹ Kehf, 18/46.

¹⁰ Teğabün, 64/15

nedenlerle gençler, özellikle yeni yetişen nesiller dış dünyanın etkisine yetişkinlerden daha fazla açıktır. Bunun farkında olan medya organları da kavramları, kurumları ve kurguları ile gençler üzerinde olumlu etkilere sahip olduğu gibi son derece tehlikeli olumsuz etkilere de sahiptir. Etkin bir şekilde gençleri ve toplumu sekülerleştirip dünyevileştiriyorlar. Genç bireyleri daha rasyonalist, determinist ve pragmatist (yararacı, faydacı) bir yapıya eviriyorlar.

Medyanın Tanımı:

İngilizce'den dilimize giren medya kelimesi, “iletişim ortamı, yığınlarla iletişimi sağlayan radyo, televizyon, gazete ve dergiler gibi basın yayın organlarının tümünü kapsayan ortak ad, kitle iletişim araçlarının tamamı ve basın yayın” olarak tanımlanmaktadır. Medyayı yazılı, sesli ve görsel kitle iletişim araçları olarak tanımlamak da mümkündür.¹¹ Sosyal medya ise kullanıcısının kendi ürettiği içeriği yayınladığı ve paylaştığı online bir ağ¹² olarak tanımlandığı gibi “insanların, internet yolu ve özel yazılımlar aracılığıyla fikir ve düşüncelerini veya görsel ve işitsel materyallerini paylaştığı ortam olarak da tanımlanmaktadır.

Kitle iletişim araçları kavramında geçen “iletişim” sosyal bilimlerin önemli kavramlarından olup farklı açılardan tanımlanmıştır. Türkçe sözlüklerde iletişim “karşılıklı olarak iletme işi yapma” ve “bilgi, haber vs.’nin karşılıklı değişimi”¹³ olarak tarif edilmiştir. En genel anlamıyla iletişim, bir “bilgi paylaşma tekniği”dir. İnsanlar, bilgileriyle birlikte duygu ve düşüncelerini, inanç ve değerlerini de paylaşabilirler. Bunları da göz önüne alarak iletişimi, anlamların üretimi, iletimi ve değişimi olarak da tanımlayanlar olmuştur.¹⁴ Bu manada iletişim araçlarıyla insanlar hayata dair her türlü bilgiyi, üretimi, dinî ve ahlaki değerlerini birbirlerine iletebilirler ve paylaşabilirler.

¹¹ Komisyon, *Türkçe Sözlük*, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2005), 1361; İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Redaksiyon: Ahmet Topaloğlu, (İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2006), II, 1978.

¹² Furkan Bozgül, Sosyal medya nedir? <https://pazarlamasyon.com/sosyal-medya-nedir/> e.tarihi: 18. 10.2020.

¹³ Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, (Ankara: Rehber Yayınları, 1990), 519.

¹⁴ Hayati Hökelekli, “Günümüz İletişim Teknikleri ve Dini İletişim”, *Diyanet İlmî Dergi*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006), c. 42/1, 43; Recai Doğan ve diğerleri, *Din Hizmetlerinde Rehberlik ve İletişim*, (Ankara: Grafiker Yayınları, 2015), 155.

Medyanın Sorumluluk Alanları ve Gençler Üzerine Olumlu Katkıları

Popüler kültürü oluşturan ajans, radyo, televizyon, gazete, dergi, uydu sistemleri ve internet gibi iletişim araçlarının tamamını içerisine alan medyanın haber, bilgi, eğitim, sanat, estetik, uyarma ve eğlence gibi görev ve sorumluluk sahaları mevcuttur. Söz konusu bu medya araçları sadece haber vermekle kalmaz, duygu, zevk ve düşünceleri sanat ve estetik boyutuyla geniş kitlelere ulaştırır, paylaşılmasına aracı olur, bilgiye ulaşım için köprü olduğundan eğitime olumlu katkılar sunar.

Bilindiği gibi eğitim davranış değiştirme, benimsenen ve istenilen davranışları bireye kazandırma sürecinin adıdır.¹⁵ Eğitimin temel amacı, çocuk ya da yetişkin olan bireyi hem bu dünya hem de öte dünya hayatında mutlu kılacak bir yapıya ya da olgunluğa ulaştırmaktır.¹⁶

Yazılı, görsel ve işitsel özellikleriyle medya iletişim araçları etkin bir öğrenme ortamı sağlar. Medya iletişim araçlarıyla gerçekleştirilen eğitim aynı anda çok geniş kitlelere sunulmaktadır. Temel iletişim araç ve gereklere sahip olan herkes cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi vb. gibi farklar gözetilmeksizin bu eğitimden yararlanabilir. Medya iletişim araçlarıyla gerçekleştirilen eğitim, geleneksel eğitime nazaran güncel problemlere dair etkinlikleri kapsadığından daha günceldir. Bu sistem eğitim içeriğinin görselleştirilmesini ve örneklendirilmesini içerdiğinden öğretimin daha etkili ve kalıcı olmasını sağlamaktadır. Medya araçlarıyla gerçekleştirilen eğitim, öğrenme için belirli bir yeri yahut mekânı gerektirmediğinden öğretmenle yüz yüze gelme şartını da ortadan kaldırmaktadır. Medya iletişim araçlarıyla gerçekleştirilen eğitim sistemi, öğrenen bireyde istek ve motivasyonu sağlayıp, onun hızlıca ilgi ve isteklerine dair bilgi elde etmesini kolaylaştırmaktadır.¹⁷ Örneğin uzun süredir içinde bulunduğumuz, bütün dünyayı âdeta kasıp kavuran Covid-19 isimli pandemi sürecinde medya araçlarından olan televizyon, radyo ve internet gibi iletişim araçlarını kullanarak akademik düzeyde ilk, orta ve yüksek kademedeki online dersler yapılarak çocuk ve gençlerimizin eğitim ve öğretimine

¹⁵ Beyza Bilgin-Mualla Selçuk, *Din Öğretimi Özel Öğretim Yöntemleri*, (Ankara: Akid Yayıncılık, 1991), 66 vd.

¹⁶ Mehmet Özdemir, "Batı Emevileri (Endülüs)" *İslam Tarihi el Kitabı*, Ed: Eyüp Baş, (Ankara: Grafiker Yayınları, 2016), 436.

¹⁷ Cevat Celep, *Halk Eğitimi*, (Ankara: Anı Yayıncılık, 2003), 82-83; Adem Korukcu, "Medya Yoluyla Din Hizmetleri", Editör: Recai Doğan ve Remziye Ege, *Din Hizmetlerinde Rehberlik ve İletişim*, (Ankara: Grafiker Yayınları, 2015), 156.

katkı sunulmakta, onların bu bulaşıcı hastalık sürecinde eğitim ve öğretim haklarından mahrum kalmalarının önüne geçilmektedir.

Bilgiye ve habere daha hızlı bir şekilde ulaşmayı kolaylaştırdığından bireyin sosyal ufkunu genişletmeye katkı sağlar. Televizyon, radyo, gazete ve dergi gibi medya araçlarının özellikle internet alt yapısıyla çalışan Instagram, Facebook, Twitter, Messenger, YouTube, Pinterest ve WhatsApp gibi sosyal medya iletişim araçlarının doğru bilgiye dayalı eğitim ve öğretim amaçlı kullanılması nesillerimizin geleceği için önem arz etmektedir. Çünkü bu iletişim araçları yazılı, görsel ve işitsel özellikleriyle haberi hızlı bir şekilde hedef kitleye ulaştırmakta ve etkin bir öğrenme ortamı sağlamaktadır. Bu da çocuğun ya da gencin sosyal ufkunu genişletmeye katkıda bulunmaktadır. Genel olarak bilgiye özel olarak da dinî bilgiye hızlı bir şekilde ulaşmaya imkân veren internetin ve internet alt yapılı sosyal medyanın yanlış ve eksik bilgilerin yayılmasına da neden olduğu bilinmektedir.

Toplumsal, kültürel ve manevi değerlerin aktarılmasında etkin bir vasıta olabilir. Medya organlarından olan televizyonda yayınlanan dinî içerikli film ve diziler manevi ve kültürel değerlerin çocuklarımıza aktarılmasında etkin bir role sahiptir. Bu tür dizilerde verilmek istenen mesaj dolaylı yoldan, yani senaryo ve yapımın içerisine yerleştirilmiş bir tarzda verildiği için muhatap kitlede davranış değişikliği ve rol model oluşturmada daha etkindir.¹⁸ Medyanın toplumu maddi yani ekonomik, askeri ve ilmî yönden aydınlatması ve eğitmesi yanında sosyo-kültürel yönden de aydınlatma ve geliştirme görevi bulunmaktadır. Sosyo-kültürel yönden aydınlatma ve eğitme görevinin içine pek tabii toplumu din ve inanç yönünden eğitme de girmektedir. Din eğitimi genel olarak “Dinle ilgili davranışları insanlara benimsetme ve bu suretle dinle bütünleşmiş bir kişilik kazandırma olgusu”¹⁹ şeklinde tanımlanmaktadır. Bu yönüyle medyanın yayın yaptığı toplumun inanç, ibadet ve ahlak ilkeleri ile kültürel geleneklerinin harmanlanmasından ortaya çıkan dinî hayatını, sanat eserlerini, şehirleri oluşturan cami, şadırvan, okul/medrese, çarşı-pazar, kütüphane, han, hamam, konut/mesken ve sarayların mimari yapı ve özelliklerini, süslüme yani tezyinat sanatlarını da yeni yetişen genç nesillerimize tanıtmaya ve aktarmaya sorumluluğu kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Medya organlarından gazete ve dergi yoluyla dinin inanç, ibadet ve ahlaka ilişkin öğretilerinin geniş insan kitlelerine iletilmesi, insanların

¹⁸ Korukcu, “*Medya Yoluyla Din Hizmetleri*”, 166.

¹⁹ Mehmet Faruk Bayraktar, *Türkiye’de Vaizlik*, İstanbul: İFAV Yayınları, 1997, 9.

dinî konulardaki bazı sorunlarını çözüme kavuşturup dinî bir yaşantıya sahip olmalarına imkân sağlamaktadır.²⁰ Gazete ve eki dergilerdeki dinî içerikli yazılar daha çok Cuma günü ve Ramazan aylarında yayınlanmakta, genellikle kamuoyu tarafından bilinen yazar ve ilahiyatçılara hazırlattırılmaktadır. İçinde yaşadığımız şehrin cami, kütüphane, okul, mesken ve binaların çevre düzenlenmesi, tevarüs ettiğimiz İslam kültür ve medeniyetinin bahçe mimarisine uygun olarak planlanmalıdır. Kimi televizyon kanallarının kültür- sanat içerikli programlarında bu tür yapıların mimari yapı ve özelliklerinden söz edilse de bunlar sosyal medya araçlarıyla yaygınlaştırılmalı ve yeni yetişen çocuk ve gençlerimizin bilinçaltı, vahyi temellere dayanan sahih din anlayışı ve kendi kültür değerlerimiz doğrultusunda şekillendirilmelidir. Türk ve İslam düşüncesinin sanat, estetik ve mimari anlayışını yansıtan şehri oluşturan başta cami, vilayet konağı ve saraylar olmak üzere bu eserler, İslam medeniyetini temsil ve tanıtmaya misyonunu, günümüz Müslümanlarından daha etkili bir şekilde yerine getirmektedir. Bu sebeple dinî bilgi dâhil söz konusu kültür ve medeniyet değerlerimizin çocuklarımıza aktarılması ve tanıtılmasında yazılı ve görsel medya organları başta olmak üzere sosyal medya araçlarının rolü, günümüzde küçümsenmeyecek ölçüde önemli bir hâl almıştır. Bunu yapılan araştırmalar ortaya koymaktadır. Örneğin Diyanet İşleri Başkanlığının ilgili birimi tarafından gerçekleştirilen “Türkiye’de Dinî Hayat Araştırması” raporunda katılımcı deneklerin dinî içerikli televizyon ve radyo yayınları % 23.3 oranında dinî bilgilerinin artırmada ilk tercih ettikleri yöntem olarak belirlenmiştir. Aynı araştırma raporu, katılımcıların % 2,3 oranında gazete ve dergilerin ilgili bölümlerinden dinî bilgilerinin geliştirdiklerini ortaya koymuştur.²¹ Din eğitim ve öğretiminin internet ve sosyal medya mecralarında verilmesine, dinî değerlerin sıradanlaşması, popüler kültür içerisinde kaybolup gitmesi, saygınlığını yitirmesi gibi durumlara yol açabileceğinden kaygıyla yaklaşanlar da olmuştur.²² Günümüzde ilim ve teknoloji ve buna bağlı olarak eğitim ve iletişim alanında elde edilen gelişmelerin etkisiyle bütün dünyada olduğu gibi ülkemizde de hızlı bir toplumsal değişme süreci yaşanmaktadır. Böyle bir toplumsal değişme sürecinde dinî bilginin eğitim ve öğretiminin internet ve çeşitli sosyal medya mecralarında verilmesi dinin ve dinî değerlerin yaşatılması açısından âdeta zorunlu bir hâl almıştır.

²⁰ Korukcu, “Medya Yoluyla Din Hizmetleri”, 162.

²¹ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Türkiye’de Dinî Hayat Araştırması*, Ankara: 2014, 127.

²² Korukcu, “Medya Yoluyla Din Hizmetleri”, 158.

Medyanın ve iletişim araçlarının söz konusu bu fonksiyonlarının ötesinde ayrıca bir de bireyi ve toplumu eğlendirme görevi bulunmaktadır. Bunları medyanın olumlu tarafları olarak değerlendirebiliriz. Medyanın toplumu ya da toplumu oluşturan çocuk ve gençlerde dâhil bütün bireyleri eğlendirme ve boş vakitlerini değerlendirme görevi, inanç ve ahlaki değerlerimize aykırı olmayan, insan onur ve şahsiyetini zedelemeyen resim, müzik, film, sinema, tiyatro, tezhip, hat, ebru²³ gibi sanatsal faaliyetler şeklinde yerine getirilmeye çalışılmalıdır. Ecdadımız güzel yazı sanatını mimari eserlerde kûfî yazıyı kullanarak, kitaplarda ise nesih yazıyı kullanarak bizlere miras bırakmışlardır. Tezhibi ise mimari eserlerde kullandıkları gibi daha çok Mushaf ve kitap sayfalarını güzelleştirmek için kullanmışlardır. Bilindiği gibi süsleme sanatlarından olan tezhip süsleme ve bezeme gibi anlamlara gelmekle birlikte yazma kitaplarda, sayfaların yaldız ve boya ile bezenmesi, yaldızlama²⁴ anlamında yaygın kullanıma sahiptir. Çocuk ve gençlerimiz eğlenme ve boş vakitlerini değerlendirme amaçlı olarak sosyal medya organlarını sıkça kullanmaktadırlar. Bu sosyal medya organları aracılığıyla güzel yazı yazma metotları, tarihimizi anlamak, tarihimizle günümüz arasında anlamlı ilişkiler kurmak, dedelerimizin ve ecdadımızın birbirlerine yazdıkları mektupları, hatıraları ve kitapları okuyup anlamayı sağlamak için eski Türkçe yani Osmanlıca öğretileridir. Bu şekilde sosyal medya kullanımı çocuklarımız ve gençlerimiz için faydalı bir etkinliğe dönüştürülmüş olur. Millî Eğitim Bakanlığımız da öğretmenleri için düzenlediği Hizmet İçi Kursları arasında Osmanlıca okuma yazma kursu düzenlemiş, isteyen öğretmenlerin bu kursa sosyal medya üzerinden katılabileceklerini ve başarılı olanlara sertifika verileceğini duyurmuştur. Bu tür organizasyonlar, Gençlik ve Spor Bakanlığı, Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, Diyanet İşleri Başkanlığı gibi kamu kurum ve kuruluşları tarafından da düzenlenmeli ve yeni yetişen nesillerimizin tarihi geçmişleriyle bağları kuvvetlendirilmeli ve millî kültür ve değerleriyle donanmış olarak geleceğe hazırlanmalıdırlar.

Medyanın Gençler Üzerindeki Olumsuz Etkileri

İletişim aracı olan medyanın özellikle internet tabanlı sitelerin ve sosyal medyanın bir de kitleler özellikle gençler üzerinde olumsuz tarafları bulunmaktadır. *Bunların başında çocuk ve gençlerin hatalı, tutarsız,*

²³ Ebru: Kağıt süslemeciliğinde kitle, kola vb. yapıştırıcılarla yoğunlaştırılmış su üzerine, neft yağı ile sulandırılmış yağlı boya damlatılarak yapılan ve kağıda geçirilen süs. Bk. Komisyon, *Türkçe Sözlük*, 598.

²⁴ Komisyon, *Türkçe Sözlük*, s.1972.

kaynaklara ve literatüre aykırı, taraflı ve bütünlük arz etmeyen bilgilere maruz kalmaları gelmektedir. İnternet siteleri ve sosyal medyadaki bilgi kirliliği ve çarpıtma, bilginin denetlenememesi, çocuk ve gençlerin zararlı web siteleri-ne girmelerine ve yanlış bilgi ve değer yüklenmelerine neden olmaktadır.

Yazılı, işitsel ve görsel bütün araçlarla iletişim kuran bireylerin özellikle çocuk ve gençlerin, iletişim araçlarına ve onların sunduğu yazılı, görsel ve işitsel içeriğe bağımlı hale gelmesi bedeni ve ruhsal bir tehlikeye işaret etmektedir. Sosyologlar günümüzde medya araçlarına bağımlılık gibi sorunlarla yüzleşmek zorunda olduğumuzu söylerken tıpçılar ve psikologlar sözü konusu medya araçlarını kullanırken insanın beden ve ruh sağlığını korumak için nelere dikkat edilmesi gerektiğini belirten açıklamalarda ve uyarılarda bulunmaktadır.²⁵ İnsanlar özellikle gençler kullandıkları medya araçlarının niteliklerine göre toplumsal statü sahibi olarak değerlendiriliyor ki bunlar medyanın olumsuzluklarındandır.

Medya araçlarından biri olan internet alt yapılı sosyal medya ve bazı televizyon kanalları, hayatlarının en dinamik, duygusal ve heyecanlı döneminde olan gençleri yaptığı aile yapımız, dinî inanç ve değer yargılarımızla bağdaşmayan film, dizi ve reklamlarla ahlaki değer ve erdemlerden uzaklaşarak, alkol, israf, sarboşluk veren katı, sıvı ve uçucu maddeler, zehirli ve uyuşturucu madde alışkanlığı gibi kötü alışkanlıklar kazanmasında önemli etkinliğe sahiptir. Yani medya araçları takipçilerinin sahip olduğu dinî ve kültürel değerlerini aşındırarak yerlerine egemen kültürlerin ürettiği ve medyanın empoze ettiği yeni yapay değerler ve yaşam tarzları konulmaktadır. Egemen kültürlerin ürettiği bu yapay değer ve yaşam tarzları dinî ve geleneksel değerlerin önemi ve bağlayıcılıklarını zayıflatmaktadır.²⁶ Bu durum uzay ve bilgi çağını idrak eden, modernleşmeyle birlikte bireyselleşme sürecinde bulunan günümüz genç insanını, her yönden olduğu gibi manevi ve kültürel yönden de kendinden, varlığına neden olandan (Allah), gelenek ve göreneklerinden, dinî değerlerinden uzaklaştırmakta, onu egomon kucağına iterek ruhsal-psikolojik bunalımlara sevk etmektedir.²⁷

²⁵ Ayşegül Tolga Tahiroğlu, "Medyanın Çocuk ve Gençler Üzerine Olumsuz Etkileri; Şiddet Eğilimi ve İnternet Bağımlılığı", *New/Yeni Symposium Journal www.yenisymposium.net* Ocak 2010, Cilt 48, Sayı: 1, s.19-22.

²⁶ Nimet Önür, "Modernleşme Sürecinde Okul, Aile, Medya Kavşağında Toplumsal Değerler", *Değerler ve Eğitimi*, Editör: Recep Kaymakcan vd., (İstanbul: Dem Yayınları, 2007), 162.

²⁷ Selim Özarlan, *Günümüz Kalam İnanç Problemleri*, (Ankara: Nobel Yayınları, 2016), 1.

Günümüz gençlerinin içinde bulunduğu sosyo-kültürel ve psikolojik bunalımların temelinde ise, pozitivist eğitim ve dünya görüşü,²⁸ sosyal medya araçlarıyla daha da körüklenen kapitalist düşüncelerin beslediği maddeci hayat anlayışı, dinî değerlere sırt çevirmiş maddeci ilim anlayışı ve âlemin mekanist²⁹ açıdan açıklanması yer almaktadır.³⁰ Maddeci hayat anlayışının yaygınlaşmasıyla manevi değerlerinden koparak psikolojik buhranların içerisine düşen günümüz gençleri, varlıklarını yahut hayatlarını anlamlandırma isteğini³¹ uyuşturucu maddelerde aramakta, bu sebeple uyuşturucu kullanımı giderek yaygınlaşmaktadır. Uyuşturucu madde kullanımı sebebiyle her gün binlerce genç hayatlarının baharında ölüme sürüklenmektedir. Böylece milletlerin geleceği medya iletişim araçlarını şekillendiren ve kontrol edenlerin rehini hâline getirmektedir.

Medya araçlarından biri olan internet gençlerin ahlaki değerlerinden uzaklaşarak kötü ve zararlı alışkanlıklar kazanmasında önemli etken bir role sahiptir. İnternet sayesinde kumar gençler arasında tehlikeli boyutlara ulaşmıştır. Türkiye’de 2 milyon sanal kumar bağımlısı olduğu ileri sürülmektedir. DDK’nın yayınladığı bir raporuna göre 18 yaşın altında bulunan gençler yoğun bir biçimde şans oyunlarına yöneliyorlar. 18 yaş altındaki gençlerin yüzde 28, 4’ü Sayısal Loto, yüzde 25,9 ‘u Piyango, yüzde 25,9 ‘u İddaa, yüzde 19,8’i de “Hemen Kazan” isimli kumar başka bir deyişle şans oyunu oynuyor.³²

Medya araçlarıyla aşırı tüketim ve bireyselleşme gibi mesajlar verilmektedir. Medya internet dâhil bütün araçlarıyla yeni yetişen çocuk ve gençler

²⁸ Pozitivizm Fransız filozofu Auguste Comte (1798-1857) tarafından ortaya atılan gerçekliği beş duyu organının verilerine indirgeyen, metafiziği reddeden olgucu bir öğretimdir. Bu öğretiye göre doğrudan doğruya deneyle sağlanamayan her bilgi teolojik veya metafiziktir; yani hayal ürünüdür. Ampirizm ile sosyalizmin birleşmesiyle ortaya çıkan bu öğretiye göre düşünce, tarih sürecinde tekâmül etmektedir. İnsan zihni üç safhadan geçmektedir: Teolojik, metafizik ve pozitif hal. Sonuncu aşama da Comte’a göre metafizik’e gereksinim kalmayacak, onun yerini müspet ilim alacaktır. Bk. S. Hayri Bolay, *Felsefi Doktrinler Sözlüğü*, (Ankara: Akçağ Yayınları, 1987), 213-214.

²⁹ Hayat da dâhil kainattaki her şeyi hareketlerin değişim ve dönüşümüyle izah eden varlığın mekanik olarak hareket ettiğini iddia eden felsefi meslek taraftarları. Bk. Bolay, *Felsefi Doktrinler Sözlüğü*, 170.

³⁰ Özarslan, *Günümüz Kelam İnanç Problemleri*, 1.

³¹ Suat Cebeci, *Dini Danışma ve Rehberlik*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012), 42.

³² Abdurrahman Dilipak, Şans “oyun”ları, 06.01.2019. Yeniakit gazetesi. <https://www.yeniakit.com.tr/yazarlar/abdurrahman-dilipak/sans-oyunlari-27043.html> e. tarihi: 12.01.2019.

arasında yaptığı reklam ve yabancı çizgi filmlerle aşırı tüketimi ve günün etme anlayışını yani eyyamcılığı da körüklemektedir. Gençleri ihtiyaçlarını karşılamaktan öte markalı iletişim araçları, cep telefonu, giyim ve yiyecek- içecek maddelerini tüketmeye sevk etmektedir. Ticaret Bakanlığının yaptığı bir araştırmaya göre, ülkemizde cep telefonu değiştirme sıklığı yetişkinlerde 3,7 yıl iken bu oran gençlerde 2 yıla düşmüş durumdadır. Gençlere niçin çok sık cep telefonu değiştirme gereksinimi duyuyorsunuz sorusu yöneltildiğinde verilen cevap çok ilginçtir: Televizyonlarda ve sosyal medya ortamlarında yapılan cep telefonları reklamları çok ilgi çekici oluyor, bu sebeple çok sık değiştirme ihtiyacı duyuyorum diyor.³³ Bu durum bireysel ve toplumsal israfa yol açmakta, sabit gelirle sahip olan aileleri zor duruma sokmakta ve psikolojik buhranlara ve intiharlara neden olmaktadır. İslam anlayışında israf yani aşırı tüketim nimete ihanet mesabesinde. Medyanın reklamlar yoluyla körüklediği israf yalnızca yiyecek-içecek, gıda ve giyim maddelerinde yani ekonomik hayatta kendisini göstermemekte, insanın aklını, yeteneğini, sevgisini, gecesini, gündüzünü, zamanını, mekânını, havayı, suyu, toprağı kısacası hayatı verimsiz kullanmakta ortaya çıkmaktadır. Bu ise insanın geleceği için büyük bir tehlikedir. Bize emanet edilen akıl, irade ve yeteneklerimizin israfı insanı psikolojik yönden sıkıntılı bir yaşama mahkûm ederken öbür taraftan Yaratıcımızla olan ilişkimizi de olumsuz bir yöne sevk etmektedir. Nitekim Yüce Allah birçok kez “*Allah, israf edenleri sevmez*”³⁴ buyurmaktadır. Başka bir ayette de “Hakkında bilgin olmayan şeyin ardına düşme, Çünkü kulak, göz ve gönül, bunların hepsi ondan sorumludur”³⁵ denilerek insanın diğer insanlar ve tabiattaki bütün varlıklara karşı yapıp ettikleri her şeyden sorumlu olduğu vurgulanmaktadır.

Sosyal medya araçlarıyla reklamları yapılan şiddet, küfür ve cinsellik içeren bilgisayar ve internet oyunlarının çocuk ve gençleri saldırgan davranışlı, şiddet eğilimli, insana ve doğaya karşı duygusuz birer asosyal varlık hâline getirdiği pek çok deneysel ve gözlemsel çalışmayla ortaya konulmuştur. Çünkü çocuklar gelişimleri süresince gördüklerini ve işittiklerini taklit etme, özdeşim yapma gibi metotlarla kimlik gelişimini tamamlamaya çalışırlar.³⁶ Şiddet, vurup kırma, öldürme ve cinsellik içeren

³³ 24.01.2019 TRT Televizyonu Haber Programı.

³⁴ En'am, 6/141; A'raf, 7/31; İsrâ, 17/26, 27, 29; Furkan, 25/67.

³⁵ İsrâ, 17/36.

³⁶ Aşegül Tolga Tahiroğlu, “Medyanın Çocuk ve Gençler Üzerine Olumsuz Etkileri; Şiddet Eğilimi ve İnternet Bağımlılığı”, *New/Yeni Symposium Journal www.yenisymposium.net* Ocak 2010, Cilt 48, Sayı: 1, s.19-22.

oyunlar, filmler ve film fragmanları sosyal medya mecralarında daha fazla ilgi ve beğeni tıklanması alıyor. Bu, çocuk ve gençlerin fitraten sahip olduğu İslam’ında geliştirilmesini istediği, sevgi, saygı, iyilik yapma, fedakarlıkta bulunma, iffet, mahremiyet, rahmet, merhamet gibi insani duyguları bu yayınlarla tahrip edilip bozuluyor, duygusuzlaştırılıyor. Savaş oyunlarıyla rakiplerini silahlarla öldürdükçe puan alan çocuk veya genç öldürmenin insana verdiği acıyı ve öldürmenin kötü bir duygu olduğunu algılayamıyor, aksine zafer kazandığını düşünerek öldürmekten haz alan canavar ruhlu, agresif bir yaratığa dönüşüyor.

Televizyon ve sosyal medya araçları gencin hayatından sosyal ve kültürel değerlerin azalmasına yol açmaktadır. Hâlbuki televizyonda şiddet içeren çizgi film seyretme ve bilgisayar oyunları yerine fiziki ortamlarda bahçede arkadaşlarıyla geleneksel oyunlarımızı oynasa, bisiklete binse, bu oyunlar vasıtasıyla hem arkadaşlığı, dostluğu, vefayı yaşayarak öğrenecek hem de yere düştüklerinde ayağının, bacağına veya kolunun acıdığını, ağrıdığını bizzat tecrübe ile algılayacak ve kasıtlı olarak başkalarına zarar vermemeyi öldürmemeyi öğrenecektir.

Televizyon başta olmak üzere sosyal medya araçları, çocuk ve gençleri düşünme, okuma ve yazmadan uzaklaştırmaktadır. Düşünme yeteneğini yitirenler ise başkalarının fikir ve düşüncelerine ve hegemonyasına mahkum hale gelirler.

Ülkemizde hâlâ en yaygın iletişim aracı olan televizyon kanallarında yapılan kimi programlar, toplumumuzun inanç, ahlak ve aile yapımızla bağdaşmayan gayri meşru ilişkileri sıradanlaştıran yayınlar yaparak çocuk ve gençlerimizin hatta yetişkin insanlarımızın maneviyatını, beden ve ruh sağlığını olumsuz yönde etkilemektedirler. Türkiye’de yayın yapan bir televizyon kanalında Müslüman Türk toplumunun aile yapısıyla asla bağdaşmayan, karmakarışık ilişkilerin olduğu bir dizi filme başlanırken, “Olumsuz öğeler içermektedir. Yedi yaş altına uygun değildir” yazarak, sanki bu tür ilişkiler yedi yaşından büyükler için uygunmuş gibi bir algı yaratılmaktadır. Bu tür çarpık ilişkilerin konu edilerek normalmiş gibi ekranlara getirilen dizilerle vahyi temellerden ve Türk kültüründen esinlenerek oluşturulmuş aile yapımızın altı oyulmakta ve kökleri kurtulmaktadır. Çocuk, genç, yetişkin demeden bütün bir toplumun dinî ve ahlaki duyguları bozulmaktadır.

Öte yandan bazı TV kanalları da saatlerce anlamsız, gençlere farklı bir bakış açısı sunmayan siyasi tartışma programlarını ekranlara taşıyarak, gençlerimizi ülke ve millet meselelerine ilgi ve alaka duymaktan soğutmaktadırlar. Bu tür yayınlar gençlerimizi millî ve manevi birlik ve

bütünlüğümüze sahip çıkma ülküsünden uzaklaştırmaktadır. Medyanın gençler üzerindeki olumsuz etkilerine engel olmada Radyo Televizyon Üst Kurulu (RTÜK), Gençlik ve Spor Bakanlığı, Millî Eğitim Bakanlığı, Diyanet İşleri Başkanlığı, toplumun geleceğini ve güvencesini oluşturan gençlerin eğitim ve öğretimiyle ilgilenen vakıflar, dernekler ve sivil toplum kuruluşları (STK'lar) gibi ilgili kurum ve kuruluşlara önemli görevler düşmektedir.

Sonuç

Bedensel ve zihinsel gelişim sürecinde olan gençler bedensel ve biyolojik yönleri itibarıyla enerjik, heyecanlı ve macera tutkunu olurlar, nefsi arzu ve istekleri ağır basar, iradelerini ve duygularını her zaman kontrol edemezler, bu sebeple yaşamları tuzaklarla doludur. Onların gözetilip, korunmaya gereksinimleri vardır. Nitekim Yüce Allah bu duruma “*Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun...*”³⁷ şeklinde işarette bulunmuştur. Bu ilahî buyruk gereğince her inanan birey, Allah'ın emirlerini yerine getirip yasaklarından sakınarak kendisini cehennem ateşinden korumak için nasıl bir gayret ve çaba gösterecekse, aile bireylerini ve çocuklarını yani gençleri korumak için de aynı ve hatta daha fazla bir gayret göstermelidir.

Yine kutsal kitabımız Kur'an bu sebeple mal ve servet gibi oğullar ve gençlerinde hem dünya hayatının süsü hem de bir imtihan vesilesi olduğunu belirtir. Söz konusu nedenlerle gençler dış dünyanın etkisine yetişkinlerden daha fazla açıktır. Bunun farkında olan medya organları da kavramları, kurumları ve kurguları ile gençler üzerinde olumlu etkilere sahip olduğu gibi son derece olumsuz ve tehlikeli etkiye de sahiptir. Medyanın olumlu etkileri şöyle sayılabilir: 1. Görsel ve işitsel özellikleriyle etkin bir eğitim ve öğrenme ortamı sağlar. 2. Bilgiye ve habere daha hızlı bir şekilde ulaşmayı kolaylaştırdığından bireyin sosyal ufkunu genişletmeye katkı sağlar. 3. Toplumsal, kültürel ve manevi değerlerin aktarılmasında etkin bir vasıta olabilir. Söz konusu olumsuz etkilerini beş maddede saymamız mümkündür. 1. Bilgi kirliliği ve çarpıtma, sosyal medyadaki bilginin denetlenememesi, çocuk ve gençlerin zararlı web sitelerine girmelerine neden olmaktadır. 2. Sosyal medya bağımlılığı ya da Siber bağımlılığa yol açıyor ve bu durum strese ve travmalara sebep olmaktadır. 3. Zaman kaybı; haber ve bilgiye ulaşmanın dışında sosyal medyada saatler boyunca kalmak çocuk ve gencin ruhsal ve bedensel

³⁷ Tahrim, 66/6.

sağlığına zarar verir. 4. Sosyal ilişkileri zedeler; uzunca süreler sosyal medya ortamlarında kalmak, çocuğun ya da gencin başkalarıyla fiziksel ilişki kurma isteğini azaltır, bu da onun kişiler arası ilişki geliştirme yeteneğini etkiler, içe kapanıklık, sinirlilik ve asosyallik gibi davranış bozukluklarına neden olur. 5. Medya araçları gençlerin/ takipçilerinin sahip olduğu dinî ve kültürel değerlerini aşındırarak, kendi kimlik ve medeniyet havzasından yabancılaşmasına yol açmaktadır. Bunların dışında sosyal medya etkin bir şekilde gençleri ve toplumu sekülerleştirip dünyevileştiriyor. Genç bireyleri daha rasyonalist, determinist ve pragmatist (yarcı, faydacı) bir yapıya evirmektedir.

Yazılı, görsel ve internet araçlarıyla yayın yapan medya son yıllarda Türkiye'nin kanayan yarası hâline gelen genç nesillerin uyuşturucu madde kullanımlarını da gizli bir şekilde teşvik etmekte, önemli oranda artırmaktadır. Gençleri daha hayatlarının başında ölüme götüren ve yaşamaya devam edenleri de bağımlı kılan uyuşturucu madde kullanımını giderek artış göstermektedir. Uyuşturucuya bağlı olarak hayatlarını kaybeden gençler olduğu gibi ülkemiz de geleceğini kaybetmekte, geleceğine güvenle bakamamaktadır. Bu sebeple medya ve sosyal medya iletişim araçlarının bilinçli ve güvenli bir şekilde kullanımını sağlamak için gerekli tedbirlere yönelmek aydın sorumluluğudur. Gençleri evlilik dışı gayri meşru ilişkiler, sosyal medya bağımlılığı, şiddet, küfür, sigara ve uyuşturucu maddeden korumaya yönelik tedbir, faaliyet ve projeler Gençlik ve Spor Bakanlığı tarafından yürütülse de başta Millî Eğitim Bakanlığına, Diyanet İşleri Başkanlığına, anne ve babalara/ ebeveyne, aileye kısacası sosyal çevreye büyük iş düşmektedir.

Sonuç olarak hızla gelişen teknolojiyle medya araçları, muhatap kitleye yahut takipçilerine bir taraftan bilgi ve değer aktarırken, öbür taraftan bilgi kirliliği ve geleneksel dinî ve kültürel değerleri aşındırıcı bir işleve sahiptirler. Sosyal medya ve internet kullanımı çağın zorunlu iletişim araçları arasına girdiğinden söz konusu olumsuz yönlerini gidererek, geniş kitlelere ulaşma imkânı sağladığından bilgi ve değer aktarımında olduğu gibi din eğitim ve öğretiminin aktarımında da ondan yararlanmaya çalışmamız bir gerekliliktir.

Kaynakça

24.01.2019 TRT Televizyonu Haber Programı

Ayverdi, İlhan. *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. Redaksiyon: Ahmet Topaloğlu, İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2006, II, 1978.

VIII. OTURUM

- Bayraktar, Mehmet Faruk. *Türkiye’de Vaizlik*, İstanbul: İFAV Yayınları, 1997.
- Bilgin, Beyza - Selçuk, Mualla. *Din Öğretimi Özel Öğretim Yöntemleri*. Ankara: Akid Yayıncılık, 1991.
- Bolay, S. Hayri. *Felsefi Doktrinler Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1987.
- Bozgül, Furkan. *Sosyal medya nedir?* <https://pazarlamasyon.com/sosyal-medya-nedir/> e.tarihi: 18.10.2020.
- Cebeci, Suat. *Dini Danışma ve Rehberlik*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012.
- Celep, Cevat. *Halk Eğitimi*. Ankara: Anı Yayıncılık, 2003.
- Dilipak, Abdurrahman. Şans “oyun”ları, 06.01.2019. Yeniakit gazetesi. <https://www.yeniakit.com.tr/yazarlar/abdurrahman-dilipak/sans-oyunlari-27043.html> e. tarihi: 12.01.2019.
- Diyanet İşleri Başkanlığı, *Türkiye’de Dinî Hayat Araştırması*, Ankara: 2014.
- Doğan, Mehmet. *Büyük Türkçe Sözlük*. Ankara: Rehber Yayınları, 1990.
- Doğan, Recai ve diğerleri. *Din Hizmetlerinde Rehberlik ve İletişim*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2015.
- Hökelekli, Hayati. “Günümüz İletişim Teknikleri ve Dini İletişim”, *Diyanet İlmî Dergi*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006, c. 42/1.
- Karaçoşkun, Mustafa Doğan. *Din Psikolojisi*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2017.
- Komisyon, *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2005.
- Korukcu, Adem. “Medya Yoluyla Din Hizmetleri”, Editör: Recai Doğan ve Remziye Ege, *Din Hizmetlerinde Rehberlik ve İletişim*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2015.
- Önür, Nimet. “Modernleşme Sürecinde Okul, Aile, Medya Kavşağında Toplumsal Değerler”, Değerler ve Eğitimi. Editör: Recep Kaymakcan vd. İstanbul: Dem Yayınları, 2007.
- Özarslan, Selim. *Günümüz Kelam İnanç Problemleri*. Ankara: Nobel Yayınları, 2016.
- Özdemir, Mehmet. “Batı Emevileri (Endülüs)” *İslam Tarihi el Kitabı*. Ed: Eyüp Baş, Ankara: Grafiker Yayınları, 2016.
- RTÜK, *Türkiye’de Çocukların Medya Kullanma Alışkanlıkları Araştırması*, İstanbul: Bizim Matbaa, 2013.
- Tahiroğlu, Ayşegül Tolga. “Medyanın Çocuk ve Gençler Üzerine Olumsuz Etkileri; Şiddet Eğilimi ve İnternet Bağımlılığı”. *New/Yeni Symposium Journal www.yenisymposium.net* Ocak 2010, Cilt 48, Sayı: 1, ss.19-22.
- Tirmizî, Ebu İshak Muhammed b. İsa es-Sevri, *Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

OTURUM BAŞKANI– Peki, hocam biz teœekkür ediyoruz bu değerli bilgileri bizimle paylaœtıđınız için.

Şimdi, ben hiç konuşma yapmadan zamanı doğru kullanma adına üçüncü konuşmacımız Sayın Dr. İsa Onay Hocamıza sözü vermek istiyorum. Yine önemli bir konuyu bizimle paylaşacaklar, “Hayata Tutunma Çabası: Mülteci Çocuklar” üzerinde duracaklar.

İsa Hocam söz sizde, buyurun.

Dr. İSA ONAY (Trabzon Dinî Yüksek İhtisas Merkezi Müdürlüğü)– Teœekkürler Sayın Başkanım.

Elhamdülillah rabbil âlemîn vesselatü vesselamü âlâ Resûlillah Muhammedin ve alâ âlihî ve sahbihî ecmain.

Sayın başkanım, değerli hocalarım, değerli takipçiler, değerli izleyicilerimiz; hepinizi saygı ve hürmetlerimle selamlarım.

HAYATA TUTUNMA ÇABASI: MÜLTECİ ÇOCUKLAR

İsa ONAY*

Öz

Göç ve mülteci meselesi insani, toplumsal, psikolojik, kültürel, ekonomik, siyasi, hukuki yönlerden güncelliğini koruyan küresel bir sorudur. Kur'an ve sünnetin insanların sorunlarına sunduğu çözümler sadece nüzul ortamında değil, bilakis sonradan yaşanan siyasi, sosyal, ekonomik krizlerin çözümünde ipuçları vermektedir. Kendisi de muhacir olan Allah Resûlü'nün hicret sonunda karşılaşma ihtimali olan sorunlara yaklaşım tarzı ve çözümleri, günümüzde yaşanan benzer sorunların çözümüne yönelik katkı sunabilecek bir değere sahiptir. Buradan hareketle çalışmada mülteci çocukların göç esnasında ve sonrasında karşılaştıkları problemler, Hz. Peygamber'in toplumsal sorunları çözümedeki uygulamaları ve tavsiyeleri üzerinden ele alınmıştır. **Anahtar Kelimeler:** Hz. Peygamber, Hicret/Göç, Mülteci, Uyum Sorunu, Çocuk.

THE STRUGGLE FOR LIFE: REFUGEE CHILDREN

Abstract

The issue of migration and refugees is a global problem that keeps up-to-date in humanitarian, social, psychological, cultural, economic, political and legal aspects. The recommendations of the Quran and the Sunnah on providing solutions to people's problems give clues not only about the solution of the political, social and economic crises experienced in that period but also later. The approach and solutions of the Prophet of Allah, who is also an immigrant, to the problems that may be encountered after the migration, has features that can contribute to the solution of

¹ Dr., DİB, Trabzon Dini Yüksek İhtisas Merkezi Müdürü

similar problems experienced today. Thus, in this research, the problems faced by refugee children during and after migration were examined in line with the practices and recommendations of the Prophet in solving social problems.

Keywords: *Prophet, Emigration/Migration, Refugee, Integration Problem, Child.*

Giriş

Kur'an'ın ifadesiyle “dünya hayatının süsü” (Kehf, 18/46) olan çocuk, Allah Resûlü'nün ifadesiyle kişinin amel defterini açık tutacak iyilik kaynağı, ailenin umudu, toplumun geleceğidir. Tarih boyunca insanlığın geleceği ve ümidi olan masum canların küresel güçlerin oyuncağı hâline gelerek âdeta onların kaderi olduğu düşüncesini hâkim kılmak suretiyle reva görülen zulüm sağlık, eğitim, beslenme, düşünce gibi en temel haklarından vazgeçmek zorunda bırakılması güncel kronik sorun hâline gelmiştir. Geleceğin teminatı olan çocukların karakter oluşum sürecinde maruz kaldıkları her türlü sorun onları başka bir tehlikeye sürüklemektedir. Alternatif bulamadıklarından dolayı bedensel ve zihinsel olarak onları yönlendirecek güçlerin egemenliğine teslim olmak durumunda kalmaktadırlar. Çocuk konusu bizzat önemli olmakla birlikte, vatanlarını terk ederek başka ülkelerde sığınmacı olarak yaşamak zorunda kalan çocukların (doğal olarak onların aileleri ve içinde yer aldıkları grupların) karşılaştıkları sorunlar ve çözüme ilişkin tekliflerin Hz. Peygamber'in sünneti çerçevesinde ele alınması bu tebliğin özünü oluşturmaktadır.

Göç ve İlticanın Doğurduğu Problemler

Göç, kişilerin yaşamlarının tamamını veya bir kısmını geçirmek üzere, sürekli ya da geçici bir süre için bir yerleşim biriminden bir başkasına yerleşmek amacıyla yaptıkları coğrafi yer değiştirme olayını kapsayan sosyal bir değişim sürecidir. Göç eden insanların büyük bir bölümü siyasi, sosyal ve iktisadi nedenler, savaş, iç savaş, etnik ya da dinî çatışmalar, isyan ve ihtilaller, iklim ve yeryüzü şekilleri, barınma, beslenme ve güvenlik problemleri nedeniyle, bazen hayatta kalabilmek bazen de daha iyi yaşam koşulları umuduyla göç etmektedirler.

Ülkesini terk etmek zorunda kalan ve başka bir ülkeye göç eden kişilerle ilgili olarak misafir, sığınmacı, göçmen, mülteci gibi çeşitli tanımlamalar yapılmıştır.¹ Mülteci; ülkesinde ırk, din, sosyal konum, siyasal

¹ Emin Tamer Yenen- Perihan Ulucan, Uzman Görüşleri Doğrultusunda Türkiye'de Yaşayan Mülteci Çocukların Sorunlarına Yönelik Çözüm Önerileri. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi, 10(1), 2020: 298.

düşünce ya da ulusal kimliği nedeniyle kendisini baskı altında hissederek kendi devletine olan güvenini kaybeden, kendi devletinin ona tarafsız davranmayacağı düşüncesi ile ülkesini terk edip başka bir ülkeye sığınma talebinde bulunan ve bu talebi o ülke tarafından kabul edilen kişidir.² Son 10 yılda Orta Doğu'da yaşanan iç savaşlar nedeniyle pek çok insan ailesini, sevdiklerini kaybetmiş, yakınlarının işkence gördüklerine tanık olmuş, evleri yıkılmış, eşyaları kullanılmaz duruma gelmiş ve artık kendi vatanlarında can güvenlikleri sağlanamaz olmuştur. Bu insanlar hayatta kalabilmek adına ülkelerinden göç etmek durumunda kalmıştır.³ Bir mültecinin evinden uzakta geçirdiği ortalama süre 20 yıldan daha uzun sürdüğü göz önüne alındığında, en büyük amacının hayatta kalmak olduğu görülmektedir.⁴ Hayatta kalma ve güven ortamına en fazla muhtaç olan kesimin ise kadınların ve çocukların olduğu görülmektedir. Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliğinin (UNHRC) raporunda, 2016 yıl sonu itibarı ile dünyada bulunan yaklaşık 22.5 milyon mültecinin yarısından fazlasının çocuk olduğu raporlara yansımaktadır.⁵ Türkiye coğrafi konumu, kültürel ve tarihsel ilişkileri nedeniyle en büyük mülteci nüfusuna ev sahipliği yapan ülke konuma gelmiştir.⁶ Türkiye Mülteciler Derneği 2019 verilerine göre Türkiye'deki 0-18 yaş arası Suriyeli sayısı 1 milyon 711 bin 817 olmuştur. Bu rakam Türkiye'deki Suriyelilerin %46,69'una tekabül etmektedir. 10 yaşın altındaki Suriyeli sayısı ise yine Eylül 2019 verilerine göre 1 milyon 51 bin 697 kişidir. Diğer bir ifade ile Türkiye'deki Suriyelilerin %28,68'i 10 yaşın altındadır. Bu verilerin sadece göç idaresinden alınan resmi kayıtlı mültecilerin sayısını belirttiği ve kayıt dışı mültecilerin hesaba katılmadığı dikkate alındığında, Türkiye'deki mültecilerinin ulaştığı toplam rakamın ne denli yükseldiği ve bu mültecilerin çoğunluğunun çocuklardan oluştuğu açıkça görülmektedir.⁷ Zikredilen durumlar dikkate alındığında göç, toplumları sosyal, kültürel, ekonomik, politik açıdan doğrudan etkileyen temel öğelerden birisi olarak kabul edilmektedir. Zira göç ile dil, din,

² <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/04/20130411-2.htm> (erişim: 14.10.2020).

³ Yenen-Ulucan, *Mülteci Çocukların Sorunlarına Yönelik Çözüm Önerileri*, 293.

⁴ Sarvan-Efe, Suriyeli Çocuk Mülteciler ve Sorunları, 55.

⁵ İstatistik bilgileri için bkz. Sarvan-Efe, Suriyeli Çocuk Mülteciler ve Sorunları, 56.

⁶ Süreyya Sarvan- Emine Efe, Suriyeli Çocuk Mülteciler ve Sorunları, Balıkesir Sağlık Bilimleri Dergisi 2020; 10(1): 55-62.; Yenen- Ulucan, *Mülteci Çocukların Sorunlarına Yönelik Çözüm Önerileri*, 293.

⁷ Yenen-Ulucan, *Mülteci Çocukların Sorunlarına Yönelik Çözüm Önerileri*, 293; <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638> (Erişim: 14.10.2020).

gelenek, kültür vb. pek çok açıdan birbirinden tümüyle farklı geçmişlere sahip bireyler aynı ortamda yaşamını sürdürmek durumunda kalmaktadır.⁸ Bu bağlamda uzmanların mülteci çocukların sorunlarına ilişkin değerlendirmeleri konunun çok boyutlu olduğunu göstermektedir.

Ailevi Sorunlar: Barınma, aile içi şiddet, erken yaşta ve zorla yapılan evlilik, çocukların ebeveynler tarafından ihmal ve istismarı, dağılmış aileler.

Eğitim Sorunları: Dil öğretimi, okullara yönlendirme ve uyumun sağlanamaması.

Sağlık Sorunları: Sağlık taramaları, sağlıklı beslenme, sağlık hizmetlerine erişim.

Maddi Sıkıntılar: Temel ihtiyaçlarının karşılanamaması, çocukların ekonomik sıkıntılara bağlı olarak sokakta veya kötü şartlarda çalıştırılması, yoksulluk, çocukluklarını yaşayamamaları.

Ayrımcılık: Kültürel farklılıklar, aidiyet duygusunun sağlanamaması, yabancı düşmanlığı.

Psikolojik Sorunlar: Kendini yalnız ve değersiz hissetme, psikolojik yardıma ihtiyaç duyma, anlaşılama.

Uyum Sorunları: Yerleşime, kültüre, sosyal hayata uyum, iletişim.

Diğer: Güvenlik, suça sürüklenme.⁹

Göç ve İltica Sorununa Nebevi Uygulama Perspektifinden Bakış

Birçok peygamberin risalet görevi esnasında karşılaştığı baskı ve şiddetin onları hicrete, tebliğ görevini sürdürebilecekleri güvenli mekân arayışına zorladığı görülmektedir.¹⁰ Müslümanların baskıya maruz kalması, toplumdaki tecrit edilmesi, sosyal ilişkilerin kesilmesi ve ekonomik ambargo uygulanması neticesinde Habeşistan'a, Taif'e ve Yesrib'e göç süreci malumdur.¹¹ Hz. Peygamber evlerini, yurtlarını terk ederek Medine'ye hicret ve iltica eden, Müslümanlar, başta barınma olmak üzere çeşitli sıkıntılara maruz kalmışlardır. Muhammed Hamidullah, Hz. Peygamber'in, Medine'ye geldikten sonra ciddi problemle karşılaştığını

⁸ Ayla Tuzcu - Kerime Bademli, "Göçün Psikososyal Boyutu", *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar* 6/1 (2014):56-57.

⁹ Emin Tamer Yenen- Perihan Ulucan, Uzman Görüşleri Doğrultusunda Türkiye'de Yaşayan Mülteci Çocukların Sorunlarına Yönelik Çözüm Önerileri, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi 10(1) 2020: 293- 295. Bk. Zeynep Eren, "Yönetici ve Öğretmen Görüşlerine Göre Göçmen Çocukların Eğitim Sorunları ve Çözüm Önerileri", *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 19/1 (2019): 213-234.

¹⁰ Hikmet Koçyiğit, *Mekki Ayetlerde Sosyolojik Unsurlar*, İstanbul: Pınar yay., 2013, 161.

¹¹ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 1/111.

zira Mekke'den Medine'ye hicret edenin sadece o olmadığını ifade ederek şunları söyler: “Yüzlerce Mekkeli inançları uğruna, evlerini, yurtlarını terk etmiş ve üzerlerindeki giysilerden başka hiçbir şeylerini almadan Medinelilere sığınmışlardı. Bu insanlara yeni vatan Medine'nin ekonomik yapısında yer bulmak, çözümü oldukça zor bir problemdi. Biz, yirminci yüzyılda mültecilerin, çok güçlü ülkeler için bile ne denli zor bir problem oluşturduklarını biliyoruz.”¹²

Kendisi de muhacir ve mülteci konumunda olan Allah Resûlü'nün hicret sonunda karşılaşma ihtimali olan sorunlara yaklaşım tarzı ve çözümleri, günümüzde yaşanan benzer sorunların çözümüne yönelik katkılar sunabilecek bir değere sahiptir. Zira Allah Resûlü'nün muhtemel sorunları çözme ve kriz yönetimine ilişkin tavsiyeleri sadece o günün olayları ile sınırlı olmayıp, kendisinden sonraki yaşanan siyasi, sosyal, ekonomik krizlerin çözümünde ipuçları vermektedir.¹³ Buradan hareketle mülteci çocukların göç esnasında ve sonrasında karşılaştıkları problemler, Hz. Peygamber'in toplumsal sorunları çözümedeki uygulamaları ve tavsiyeleri bağlamında değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Güvenlik İhtiyacı

Göçün en önemli gerekçesi güvenli mekân arayışıdır. Güvenlik endişesi, göç sürecindeki zorlu ve tehlikeli süreçle, yerini yerli halk için ekonomik ve sosyal hayatta yakından hissedilecek tedirginliğe, göç eden kimseler için ise karşılaşılabilecek yabancı düşmanlığı gibi endişelere çevirmektedir. Mültecilerin kendi ülkelerinden kaçışları ve yolculuk esnasındaki maruz kaldıkları tehlikeler göçün kaderidir.¹⁴

İlk Müslümanların yaşadıkları zorlukları atlatabilmek amacıyla Hz. Peygamber, onlara güvenli mekân olarak şu öneri de bulunmuştur: “İster-seniz, Habeşistan'a sığının! Zira orada ülkesinde kimseye zulmetmeyen bir hükümdar işbaşındadır. Orası bir doğruluk ve hakikat ülkesidir. Allah

¹² Muhammed Hamidullah, “Hicretten Sonra Medine'de Hz. Peygamber'in Davranışlarındaki Hoşgörü”, çev. Mustafa Aşkar, *Diyanet İlmî Dergi* 31/1 (1995): 4.

¹³ Muammer Bayraktutar, Kriz Yönetimi Açısından Hz. Peygamber'in Göç Sorununa Yaklaşımı Ve Güncel Değeri, *İlahiyat Akademi Dergisi* 4 (2016): 101-103.; bk. Huseyn Huseyn, İdâretu'l-elmâti'l-iktisâdiyye (Mevâkif min hayâti'r-rasûl (s.a.s.), Külliye-tu't-Ticâre, Câmîatu Ezher, tsz. ;Bilâl, Yahya, “Nusûs kavâ'idüyye fi's-sünnet'n-nebeviyye li-idâreti'l-elmât”, el-İstişrâf ve't-tahîti'l-müstakbeli fi's-sünneti'n-nebeviyye, Dubai 2011.; Cemal, Sıddîka Muhammed Süleyman, el-Hedyu'n-nebevi fi idâreti'l-elmâti'l-ictimâ'iyeti'l-âmmeh, el-Câmîatu'l-Ürdüniyye, Ammân 2008.

¹⁴ Buhârî, Menâkibü'l-ensâr, 45.

işlerde bir kolaylık verene kadar orada kalın.”¹⁵ Kendisinin de tedirginliği “*Üzülme, Allah bizimle beraber*” (Tevbe, 9/40) ayetinde hissedilmektedir. Müslümanların yaşadığı güvenlik tehdidinin göç edilen Habeşistan ve Medine’de devam ettiği görülmektedir. Habeşistan’a elçilerin giderek Müslümanları teslim almak istemesi, Mekke müşriklerinin Bedir savaşına sevk eden tavırları ve Yahudilerle iş birlikteliği hatta münafıkların durumları da iç ve dış tehdit unsuru olarak görülebilir. Bu da göstermektedir ki bazen mülteci olarak gidilen coğrafyada dahi nüfuz sahiplerinin tehditleri geçerli olmaktadır.

Yaşanana güvenlik sorunları sonucunda gelinen yeni yerleşim yerinde sorunları azaltmak için ilk tedbirin güvenlik olduğu görülmektedir. Ayet ve hadislere bakıldığında mü’min kişinin bariz vasfı güvenilir olmaktır. Elinden ve dilinden emin olunan, komşuların kendini güvende hissettiği, inancı noktasında dahi öteki olana güven veren kimsedir. Biat vasıtasıyla alınan sözlerde de toplum güvenliğini tehdit eden davranışların yasaklandığı görülmektedir. Bu bağlamda farklı kimliklere sahip grupların birbirleri ile mücadeleyi terk ederek ortak paydada buluşması Medine’deki Arap kabileleri ve Yahudilerin dâhil olduğu “Ümmet devlet” olarak, hukukilik, sosyal dayanışma, dinî çoğulculuk, toplumsal iç barış, dinî yaşama özgürlüğü esaslarına dayalı anayasa etrafında birleşmişlerdir.¹⁶ Bundan dolayı can, mal dokunulmazlığını hukuki bir zeminde garanti altına almak gerek mülteciler gerek sığınılan toplumlar açısından önem arz etmektedir. Hz. Peygamber şu sözüyle Medine’nin de saygın bir şehir olduğunu ifade etmiştir: “Dâhilinde, kuşlar veya vahşî hayvanlar avlanamaz, ağaçlar kesilemez, kan dökülmesine müsaade edilemez, buraya sığınan kimseler cani bile olsalar, asla tecavüze maruz kalmazlar.”¹⁷ Muhacirlerin psikolojik yıpranmalarını, Mekke’ye olan özlemlerini teskin etmenin yanında Medine’nin haram belde ilan edilmesi etkili bir güvenlik tedbiridir.

Özellikle korunmaya muhtaç çocukların durumu ve güvenliklerinin temini daha önem arz etmektedir. Bu noktada onların kayıt altına alınmaları ve kontrol edilebilirlikleri başlarına gelebilecek cinayet, tecavüz, insan kaçakçılığı, organ mafyası vb. durumları azaltmaya aracı olabilir. Çocukların hassas yapılarından hareketle Allah Resûlü (s.a.s.), “(Güneş batıp) gece karanlığı başladığında -veya akşam olduğunda- çocuklarınızı

¹⁵ Hamidullah, İslam Peygamberi, 1/108.

¹⁶ Bkz. Şaban Öz, “Kabilelerden Ümmete Müslüman Arap Ulusunun Doğuşunda Altyapı Hazırlıkları”, *İstem*, (2012), 38-41; İbn Hişam, *Siret*, 2/367.

¹⁷ Buhârî, Büyü, 53, İlim, 37, Cenâiz, 76; Ebû Dâvûd, Menâsik, 95.

dışarı çıkmalarına engel olun.”¹⁸ buyururken karanlıkla beraber sokaklara hızla yayılan kötülüklerden çocukları muhafaza etmeye çalışmaktadır. Özellikle ebeveyni olmayan sığınmacı çocukların kontrolü önem arz etmektedir. Onların bakımını üstlenmek yanında aile şefkatini sağlayabilecek ailelerin yanında koruyucu aile olarak desteklenmeleri düşünülmeli gerekir. Çocukların en büyük ihtiyacı ise kendilerini güvende hissetmektir.

Yaşam Hakkı

Güvenlik tedbirlerinin yasal bir zeminde ele alınması dokunulmaz hakların ilki olan yaşam hakkını muhafaza edebilmeye yöneliktir. Kişi dokunulmazlığı olarak ifade edilen bu alanda ne kişiler ne de devlet organları şahsın varlığına maddi-manevi şahsiyetinin gelişmesine ve özgürlüğüne müdahale etme etkisine sahip değildir.¹⁹ Mekke’den Medine’ye göç etme sürecinde can güvenliği teminatı isteyen Resûlullah aynı zamanda farklı kültürlerle karşılaştığı ilk anda belirlediği anayasa maddelerinde can güvenliğini koruma garantisini talep etmesi dikkat çekmektedir. Yine Veda Haccında Allah Resûlü (s.a.s.), “*Kanlarınız, mallarınız, onurlarınız, tıpkı bu beldenizin, içinde bulunduğunuz bu ay ve bu gününüzün haramlığı gibi birbirinize haramdır (saygındır).*”²⁰ sözleri ile farklı kültürlerin en başta riayet etmesi gereken bir ilke olarak insan hayatını korunması olduğuna dikkat çekmiştir. Toplumun kutsal saydığı değerler üzerinden bu dokunulmaz ve korunması gereken hakkı şöyle ifade etmiştir: “*Sen ne güzelsin (Ey Kâbe!) ve ne güzeldir senin kokun! Sen ne yüce, ne mukaddesin! Muhammed’in canı elinde olana yemin ederim ki, inanan kişinin kanı ve malı, Allah katında senden daha mukaddesdir.*”²¹ Ancak son dönemde özellikle Müslüman coğrafyada çeşitli ideolojiler dinî veya siyasi gerekçe ile öteki gördüğü masumları ölüme terk etmektedir. Burada söz konusu baskıcı yönetim anlayışlarının reva gördüğü sindirme ve zulüm politikası da Müslüman zihniyeti açısından ayrıca düşünülmeli gereklidir. Mensubiyeti ne olursa olsun hangi iç veya dış etken bağlamında ele alınır alınsın ihtilafların, farklı düşünce ve siyasi görüşlerin Müslümanların birbirlerini öldürmelerine imkân vermesi düşünülemez. Bu nedenle Kur’an’ın ve sünnetin etnik, inanç ve düşünce ayrımı gözetmeksizin genel olarak savunduğu en önemli dokunulmazlık

¹⁸ *Buhârî, Eşribe, 22.*

¹⁹ Bkz. el-Beyati, en-Nizamu’s-siyasiyyu, 121.

²⁰ Buhârî, İlim, 9; Müslim, Kasâme, 29.

²¹ İbn Mâce, Fiten, 2.

yaşam hakkıdır.²² Herhangi bir masumun canına kast etmek suretiyle hayatına son veren kimse bütün insanlığı öldürmüş gibi kabul edilmesi (Mâide, 5/32; Nisâ, 4/93) yapılan davranışın günahının büyüklüğüne işarettir. İslam sadece öldürmeyi değil insana maddi-manevi işkenceyi de yasaklamıştır.²³ İnsanları kötü yaşam şartlarına maruz bırakmak, yapısal sorunların çözülememesi, süreç içinde insanları ölüme veya insan onur ve haysiyetine yaraşmayacak bir hayata zorlamak da zulümdür. Mültecilerin ve çocuklarının da şartlar ne olursa olsun yaşam hakkı garanti altına alınmak durumundadır.

Savaş ortamında dahi kadınların, çocukların, din adamlarının, yaşlıların öldürülmemesi ve çevrenin tahrip edilmemesi İslam savaş ahlakı olarak bugünkü savaş ortamlarında dahi tatbiki söz konusu olmayan bir durumdur. Bu da göstermektedir ki barış ve esenlik anlamına gelen İslam, zorunlu savaş ortamında dahi yaşatmayı hedef edinmiştir.²⁴ Savaş esirleri arasındaki bir çocuğunun bile annesinden ayrılmasına izin vermeyen Resûlullah, *“Anne ile evladının arasını ayırmanın, Allah da kıyamet günü sevdikleriyle arasını ayırır.”*²⁵ buyurmuştur. Çocukların küçük yaşta orduya katılmasına engel olurken de²⁶ onları muhtemel bedensel ve ruhsal zararlardan korumayı amaçladığı söylenebilir. İslam inanç ayrımı yapmaksızın mü’minlerin gayri müslimlere karşı Allah katında sorumlu olduklarını hatırlatmaktadır. *“Allah sizinle din uğruna savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayanlara iyilik yapmanızı ve onlara âdil davranmanızı yasaklamaz.”* (Mümtehine, 60/8) ayet-i kerimesi gereğince, savaş hâli dışındaki zamanlarda farklı inanç mensuplarının yaşamını garanti altına alma söz konusudur.²⁷ Ancak günümüzde çok küçük yaşta silah ve savaş ile tanışan, hayata tutunabilmek için ölümü göze alan çocukların, huzur ve sükûnetin hâkim olduğu sıcak yuvalarda yaşamını sürdürmesi gerektiği görmezden gelinmektedir. Sahillere vuran cesetler ve hedef tahtası yapılarak ailesinin gözü önünde öldürülen çocuklar, sahile vuran bir balina kadar bile gündeme konu olmamaktadır. Hâlbuki din,

²² Servet Armağan, *İslam Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*, 7. Bsk., DİB yay., Ankara 2011, s. 95; Haksız öldürmeyi yasaklayan hadisler için bkz. Bkz. Nesâî, Tahrim 1; Tirmizî, Diyat 8; Buhârî, Diyat 2, Enbiya 1, İ’tisam 15; Müslim, Kasâme 27.

²³ Bkz. Müslim, Birr, 117. “Bu dünyada insanlara işkence edenlere de şüphesiz Allah azap edecektir.” Müslim, Birr ve sıla, 117; Ebû Dâvûd, Harâc, fey’ ve imare, 30-32.

²⁴ Müslim, Cihâd ve siyer, 25.

²⁵ Tirmizî, Büyû’, 52.

²⁶ Buhârî, Şehâdât, 18.

²⁷ Buhârî, Cizye, 5.

kimlik, ırk, renk, mezhep, statü ayırımına bakmaksızın mültecilerin yaşam hakkını hukuki olarak garanti altına almak gerekmektedir.

Barınma ve Sağlık Sorunu

Göç hadisesi sosyal, kültürel ve fiziksel bir çevre değişimine sebep olduğu için toplumu ve bireyleri etkilemekte, böylece yeme, içme, giyinme, sağlık ve barınma gibi temel ihtiyaçlar üzerinde de çok önemli etkilere neden olmaktadır.²⁸ Bir sabah uyanıp savaşın her tarafı harap ettiği, su, elektrik ve temel gıda maddelerine dahi ulaşımın olmadığı bir dünyayı çocuk gözüyle düşünmek zor olsa gerekir. Onların masum bakışları ve sahip oldukları imkânları ve ailelerini, sıcak yuvalarını terk etmek zorunda kalarak uçsuz ummanlarda bir sal üzerinde sürüklenmesini hangi vicdan nasıl kabul eder. Gerekçesi ne olursa olsun başta yaşam hakkı olmak üzere yaşamı idame ettirecek bütün unsurların kısıtlanması ve boykotlar ve kötü hayat tarzına mahkûm edilmek de doğrudan öldürmek kadar insanlık suçudur.

Barınma, beslenme ve sağlık sorunları da özellikle günümüzde mültecilerin başlıca sorunları arasında yer almaktadır. Mültecilerin bir kısmı tamamlanmamış veya koşulları yetersiz binalarda, bodrum katlarında, kerpiç evlerde, prefabriklerde, depolarda, çatılarda veya çadırlarda bir bölümü kamplarda barınmaktadır. Bu binaların çoğunluğu, genellikle toprak zeminli, havalandırması kötü, rutubetli, banyosu evin dışında ve koşulları yetersiz, konutun büyüklüğü, rahatlığı ve iklim uygunluğu, uyku malzemesi, gıda malzemesi, yakıt, mutfak araç gereçleri ve giyim malzemeleri yönünden yetersiz olduğunu belirlenmiştir. Bu sebeplere bağlı olarak mülteci ailelerin çocukları beslenme, büyümede gecikme ve sağlığın bozulmasına bağlı olarak, anemi, diyabet, hipertansiyon, ruhsal bozukluk, enfeksiyon hastalıkları gibi sorunlar yaşamaktadır.²⁹

Zikredilen sorunların en az bir kısmı muhacirler için de söz konusu olduğu görülmektedir. Bütün varlıklarını Mekke'de bırakarak hicret eden Muhâcirlerin, Medîne'ye vardıklarında barınma problemi ile karşı karşıya kalmaları tabii bir durumdur. Her ne kadar mü'minler “*..Onlar ki (yurtlarından hicret edenleri) barındırdılar ve yardım ettiler; işte onlar, birbirlerinin velisidirler*” (Enfâl, 8/12; Haşr, 59/9) ayetinde işaret edildiği üzere Ensar olarak misafirlere kucak açmışlarsa da göç dalgasının devam ettiği bir süreçte, göçün ekonomik ve sosyal bir krize dönüşmemesi için Hz.

²⁸ Tuzcu - Bademli, “Göçün Psikososyal Boyutu”, 58.

²⁹ Sarvan-Efe, Suriyeli Çocuk Mülteciler ve Sorunları, 57-58.

Peygamber, Mescid-i Nebevi'nin bitişğinde kimsesizlerin ve barınacak bir yer bulamayanların kalacağı bir yer bina etmiştir.³⁰ Hem devlet başkanı olarak peygamberin gözetim ve desteği, hem de Müslümanların kaynaşması ve dayanışması için mescit etrafında yerleştirme politikası dikkate şayandır. Zira mescit statüsü ne olursa olsun bütün Müslümanları cemaat hâlinde aynı duygu etrafında bir araya getiren kutsal bir yerdir.

Muhacirler, Medine'ye geldiklerinde, yaşadıkları hasretin yanı sıra Medine'nin havasına da uzun süre alışamamış, yüksek ateş ve benzeri hastalıklara yakalanmışlardı. Hz. Ebû Bekir sıtma nöbeti (bir rivayette kızı Hz. Aişe'nin hastalandığı) sırasında memleketine olan sevgi ve özlemine bir beyitle şöyle dile getirmiştir: “Her insan ailesi içinde mesut sabahlamıştır. Hâlbuki ölüm, insanoğluna ayakkabısının bağından daha yakındır.” Sıtma nöbeti geçtiğinde, Bilâl-i Habeşî'nin dudaklarından da vatan hasretini ifade eden şu beyitler dökülmüştür: “Ah bilebilseydim! Etrafımı izhir ve celîl otları sarmış olduğu hâlde Mekke vadisinde bir gece kalabilir miyim? Bir gün gelip de Ukâz'daki Mecenne sularının başına varır mıyım? Mekke'nin Şâme ve Tafıl dağları acaba bir kere daha bana görünürler mi? Allah'ım, Şeybe b. Rabîa'ya, Utbe b. Rabîa'ya ve Ümeyye b. Halef'e lânet et! Zira onlar bizleri memleketimizden çıkardılar ve veba arazisine gelmeye mecbur ettiler.”³¹ Ebû Bekir ve Bilâl-i Habeşî'nin (r.a.) yüksek ateş ve Mekke hasretiyle muzdarip hâlleri karşısında Allah Resûlü şöyle dua etmiştir: “*Yâ Rabbi! Mekke'yi bize sevdirdiğin gibi Medine'yi de sevdir! Yabut onu daha fazla sevdir! Yâ Rabbi! Medine'nin havasını güzelleştir. Müdd ve sâ' ölçeklerinde bizim için bereket ihسان eyle! Yüksek ateş ve sıtmasını Cuhfe'ye naklet!*”³² Allah Resûlü'nün yaptığı bu dua sağlık sorununa işaret etmesi yanında Medine'nin tarım ürünlerine bereket ile ekonomik zorlukları aşabilme isteğini göstermektedir. Aynı zamanda göç edilen yerdeki zorluklara karşı manevi bir sığınmadır. İnsanların yaşam tarzları ve çevresel etkilerin ani değişikliği bedensel ve ruhsal etkilere sebep olmaktadır. Buradan hareketle mültecilerin iskân politikasında yerel unsurların onların geldikleri coğrafi şartları dikkate alması da yaşadıkları gerilimi düşürmeye vesile olabilir. Örneğin kırsal bölgeden gelen kimselerin doğrudan şehir yaşamına adapte olması sorun teşkil edebilir.

³⁰ Buhârî, Rikâk 17.

³¹ Buhârî, Fedâilü'l-Medîne, 12, Merdâ, 22.

³² Buhârî, Merdâ, 8, Fedâilü'l-Medîne, 9.

Emeğin Sömürüsü

İlahî vahye muhatap peygamberler ve ona inananlar toplumsal dışlanma ve göçe zorlanmanın en şiddetlisini ekonomik ve sosyal ilişkilerin kesilmesi şeklinde tecrübe etmişlerdir. Kısıtlama, ambargo hatta yardım eden ülkelere de baskı uygulama sürecinde hiç şüphesiz en mağdur olanlar çocuklardır. Yoksulluktan ve ailelerinin geçim sıkıntısı yaşamalarından kaynaklı mülteci çocuk işçilerin çeşitli mesleklerde uzun çalışma saatleriyle oldukça düşük bir ücretle çalıştıkları bilimsel verilere yansımaktadır. Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) yaptığı tanıma göre, çocuk işçiliği; çocuğun sağlığını, eğitimini, fiziksel ve zihinsel gelişimini engelleyen, yeteneklerinin gelişmesine mani olan, çocuğu potansiyelinden ve onurundan yoksun bırakan her türlü çalışmadır. Çocuklar, işverenler tarafından güvencesiz ve sigortasız çalıştırılmakta ve hakları su istimal edilmektedir.³³ Yaşanan bu sorunlar onların fiziksel ve psikolojik gelişimlerini olumsuz etkilemekte ve sağlıklı birer birey olmalarına engellemektedir. Mültecilik, ucuz olan çocuk işçiliğini, daha da aşağılara çekerek çocukların emeğinin sömürülmesine neden olmaktadır.³⁴

Başka ülkelere göç etmek durumunda kalan kimselerin önceden çalıştıkları meslekleri icra etmeleri şöyle dursun en ağır şartlarda çalışmaya maruz kaldıkları görülmektedir. Özellikle ucuz iş gücü ve insan kaynağı arayanların uğrak noktası günlük yiyeceğini temin etmek ve ailesine sıcak bir ekmek götürmek zorunda kalan göçmen babalar ile bedeni ve onuru satın alınarak hayata tutunmaya çalışan göçmen kadınlar olmaktadır.

Beşeri ilişkilerin üzerine kurulduğu temel değerlerden biri de kul hakkı kavramıdır. Statüsü ne olursa olsun kaldırmayacakları sorumluluğu yüklememek ve örf'e uygun olarak çalışanların ihtiyaçlarını gidermek ve çalışanın hakkını alın teri kurumadan verebilmek İslami duyarlılığın bir gereğidir. İşverenin insafına kalan bir ticari sistem mağdurların sorununu çözümsüz hale getirmektedir. Ucuz iş gücü olarak görülmeleri, ekonomik dengeler açısından işverenlerin kendi toplumuna yaptığı en büyük haksızlıktır. Sadece maddi anlamda destek vermek değil, çalışma imkânlarını gözden geçirmek ve gerekli düzenlemelerle göçmenlerin çalışmaları ve kendi hayatlarını kazanmaları sağlanmalıdır. Hicret sonrasında ortaya çıkan tablo karşılıksız bir minnet altına girme değil, muhacirlerin çarşı-pazarın yolunu tutması ya da Ensar ile ziraat ürünlerini

³³ Sarvan-Efe, Suriyeli Çocuk Mülteciler ve Sorunları, 59.

³⁴ Yenen-Ulucan, *Mülteci Çocukların Sorunlarına Yönelik Çözüm Önerileri*, 294.; bk. Eren, *Göçmen Çocukların Eğitim Sorunları*, 214-234.

yetiştirme noktasında iş birliği de dikkat çeken³⁵ çözümlerdendir. Medine'ye göç eden Müslümanlar yanlarında bir mülk bulunmadığından ekonomik sıkıntı yaşanmaması ve buna bağlı olarak yağma, gasp, hırsızlık gibi eski alışkanlıklara tevessül edilmesini önlemede kardeşlik anlaşması yanında dayanışma bilinci (Haşır, 59/9) dayanışma kültürü dikkate alınmalıdır.

İslam, ekonomik endişeler nedeniyle çocukların öldürülmesini (İsrâ, 17/31) yasaklamıştır. Hz. Peygamber, yemeğine ortak olması korkusuyla çocuğunu öldürmeyi en büyük günahların arasında saymış³⁶, Akabe'de iman ve bağlılıklarını bildiren mü'minlerden çocuklarını öldürmemek üzere söz almıştır.³⁷ Her ne kadar burada zikredilenler çocuğun dünyaya gelmesine engel olma bağlamında değerlendirilse de bakımı ve himayesi topluma ait olan bir çocuğun ekonomik nedenlerden ötürü ölüme terk edilmesi de vebaldir.

İdeolojik Sermaye Olarak Mülteci

Maddi güvenlik tedbirleri kadar önemli bir diğer mesele de **ideolojik sömürüye** karşı tedbir almaktır. Mültecilerin süreç içinde kimlik kaybı ve özenti ile değerlerine yabancılaşması söz konusudur. Ülkelerin bedensel göçü, zihinsel dönüşüme uğratmaya zorlaması da diğer problemdir. Zira insanın sahip olduğu haklardan biri de inancını ve düşüncesini yaşama hakkıdır. Zaten Hz. Peygamber'in hicretinde esas nokta inancını yaşamaktan alıkonulmasıdır. Bu hakkın dokunulmaz olduğu Medine Anayasasında garanti altına alınarak farklı inanç ve kültürlerin bir arada yaşama imkânına işaret etmektedir. Resûlullah'ın "*Habeşistan'a sığın! Zira orada ülkesinde kimseye zulmetmeyen bir hükümdar işbaşındadır...*"³⁸ sözleri başta inanç ve düşünce hakkı olmak üzere adil bir yöneticinin himayesinde mültecilerin tüm haklara sahip olabileceğini göstermektedir. Günümüz dünyasında ise kendinden olana sınır kapılarını açma, "ötekine" ise çifte standardın yapıldığı görülmektedir. Kendi ideolojisini hâkim kılmak için sığınmacılara yapılan propagandanın ise hak ve özgürlükleri koruma anlamına gelmediği söylenmelidir. Bu manada entegrasyon/asimilasyon (?) araştırmaya muhtaç bir konu olduğu ortadadır.

³⁵ Buhârî, Muzâra'a 5, Hibe 32.; Bayraktutar, Hz. Peygamber'in Göç Sorununa Yaklaşımı, 120.

³⁶ Buhârî, Edeb, 20.

³⁷ Buhârî, İmân, 11.

³⁸ Hamidullah, İslam Peygamberi, 1/108.

Uyum Sorunu

İnsan kendini çevreleyen şartlardan bağımsız değildir. Yapılan çalışmalar mültecilerin sağlık, güvenlik, barınma ve eğitimin yanında sosyo-kültürel uyumla ilgili problemleri olduğunu göstermektedir.³⁹ Önceki hayat tarzına ilişkin bazı değerlerin diğer kültürler tarafından nasıl karşılandığı, olumlu-olumsuz bütün tepkiler yeni davranış kalıplarını benimsemesine veya takındığı tutucu bir tavır nedeniyle dışlanmaya sebep olabilmektedir.⁴⁰ Göç nedeniyle kültürel farklılıklar, düşmanlık ve gerginlik meydana gelebilmekte ve kültür çatışması en çok genç kuşakları etkilemektedir. Örneğin; kent yaşamına hazır olmayan çocuklar, dışarıdan göç edenlere karşı kentlilerin ön yargıları yüzünden soyutlanmaktadır. Bu uyumsuzluklara tepki olarak kendini kanıtlama, kentli yaşatlarına özenme ve otoriteye başkaldırma gibi etkenler, çocukları suça yöneltmektedir. Göçlerin ve gecekondulaşmanın büyük şehirlerde sosyal gerilimlere, sosyal gruplar arası çatışmalara; sonuç olarak çocuk suçlarının artmasına neden olduğu belirtilmektedir. Araştırmalar özellikle göçmen ve halkı fakir olan şehirlerde suç, şiddet ve zorbalık derecesinin yüksekliğini ortaya koymaktadır.⁴¹

Bu çerçevede özellikle Müslüman coğrafya açısından değerlendirildiğinde İslam'ın öncelendiği prensip tevhid ilkesi ile çelişmediği sürece insanların sahip oldukları değerleri korumaktır. Doğuştan getirilen veya sonradan elde edinilen kazanımların toplum birlikteliğine zarar vermediği sürece hoşgörü ile karşılanması Peygamber'in (s.a.s.) getirmiş olduğu en net mesajdır. *“Ey insanlar! Şüphe yok ki, biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık ve birbirinizi tanımanız için sizi boylara ve kabilelere*

³⁹ Bk. Sinan Zevalsiz-Emine Gündoğ, “Yabancı Uyrıklı Öğrencilerin Sosyo-Kültürel Entegrasyonu (Karabük Üniversitesi Örneği)”, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi 6/5 (2017): 3190; Zeynep Sağır, Suriyeli Kadın Mültecilerde Kültürel Uyum, Ruh Sağlığı ve Din (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2018).

⁴⁰ Tuomas Martinkainen, “Din Göçmenler ve Entegrasyon”, trc, Nebile Özmen, M. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi 38 (2010/1): 266, 274. John Berry göçmenlerin akkültürasyonu (kültürel etkileşimi) hakkında sosyopsikolojik bir model oluşturmuştur. Beryy'ye göre, göçmenler dört farklı akkültürasyon stratejisi benimseyebilirler: asimilasyon, entegrasyon, separation (ayırışma) ve marijinalleşme. Martinkainen, Din, Göçmenler ve Entegrasyon, 267.;bk. Mahmut Tezcan, Dış Göç ve Eğitim (Ankara: Anı Yayıncılık, 2000), 10.; İbrahim Balcıoğlu, Sosyal ve Psikolojik Açından Göç (İstanbul: Elit Kültür Yayınları, 2007), 69.

⁴¹ “Yaşam Kalitesi Temelinde Toplumsal Şiddet, Göç ve Yoksulluğun İncelenmesi”, Mevlana Kalkınma Ajansı (MEVKA)'nın Doğrudan Faaliyet Desteği ile MERKOM-TE Bilgisayar Eğitim Danışmanlık İnşaat LTD. ŞTİ. Tarafından Hazırlanmıştır. 2012, 31. Bkz. İbrahim Balcıoğlu, *Şiddet*, 206-209.

ayırdık...” (Hucurat, 49/13) ayetindeki tearuf kavramı da sahip olunan farklılıkların yönetimi olarak algılanmalıdır. Bütün farklılıklara rağmen ideal bir toplum için gayret etmek ve uyum sorunlarını gidermek Allah Resûl’ünün (s.a.s.) Medine’ye hicretten sonra öncelikle çözüm sunduğu bir meseledir. Farklı kültürlerden insanların bir araya gelmesi ile oluşacak sorunu çözmeye kardeşlik projesi en önemli adımdır. Söz konusu kardeşliği tesis eden en önemli faktörlerden biri de mescittir. Zira Medine’ye geldiğinde Hz. Peygamber’in ilk işi topluca ibadet edilebilecek bir mescit inşası olmuştur. Bu mescit sayesinde Müslümanlar beş vakit namazı birlikte eda edebilmek için sosyal statüye bakılmaksızın omuz omuza namaz kılmışlardır. Cemaat hâlinde olmayı ve cemaati terk etmeyi şiddetle yasaklayan hadisleri⁴² özellikle ilk dönem Müslüman toplumunun oluşmasında katkısı olduğu açıktır. Bununla birlikte mescide bitişik hâlde ilk eğitim kurumunun tesis edilmesi⁴³ ve Hz. Peygamber’in her fırsatta ashabı yetiştirme gayreti ortak bir Müslüman toplum bilincini ve toplumdaki gelişmelere duyarlı bir bilinç ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda mescit ve eğitim kurumları uyum problemlerini azaltma ve sosyal birlikteliği sağlama noktasında önemli köşe taşlarındandır. Toplum içinde nasıl davranacağını bilemeyen bir bedevinin mescide bevl etmesi karşısında öfkelenen ashabı doğru davranışa yönlendirmesi⁴⁴, topluluğa gelirken temizlenerek gelmesi⁴⁵ gibi tavsiyeler farklı kültürlerin yaşam tarzlarının çatışmasını önlemeye yöneliktir. Tirmizî’nin “Resûlullah (s.a.s.), Medine’ye geldiğinde ilk olarak ne söylemişti?” babı altında yer verdiği şu hadis konumuz açısından önemlidir. Abdullah b. Selam’ın Resûlullah (s.a.s.), Medine’ye geldiğinde insanların heyecanla ona doğru koştuklarını ve konuştuğu ilk sözün “*Ey İnsanlar! Selam’ı aranızda yaygınlaştırınız, yemek yediriniz. İnsanlar uykuda iken namaz kılınız ki, selametle cennete giresiniz.*”⁴⁶ rivayeti toplumsal bütünleşmeyi temin etmenin yollarından birinin tanışma ve ikramda bulunmak olduğuna işaret etmektedir.⁴⁷ Yasaklanan davranışlardan (Hucurat, 49/5-12) kaçınmak zaruri olduğu gibi hadiste de ifade edildiği üzere içten bir tebesüm ve selam sağlıklı iletişim için her zaman etkili yoldur. Değer içerikli

⁴² Müslim, Tahâret, 13, Mesâcid, 251, Cum’a, 40; Tirmizî, Salât, 64; Ebû Dâvûd, Salât, 46, 47; Buhârî, Mevâkitü’s-salât, 27, Ezân, 30.

⁴³ Buhârî, Cihâd, 184, Ezân, 18; Müslim, İmâre, 147; Ebû Dâvûd, Edeb, 94.

⁴⁴ Buhârî, Vudû, 57; Müslim, Tahâret, 98.

⁴⁵ Buhârî, İtisâm, 24; Müslim, Salât, 142.

⁴⁶ Tirmizî, Kıyame, 42; İbn Mâce, *Etme*, 1.

⁴⁷ Tuzcu - Bademli, “Göçün Psikososyal Boyutu”, 57.

manevi rehberlik faaliyetlerinin ve birlikte yaşama kültürünü geliştirecek projelerin uyum sürecine daha fazla katkı sağlayacağı düşünülmektedir.⁴⁸

Psikolojik Sorunlar

Göç, çocukları sadece ekonomik, sosyal yönlerden değil psikolojik olarak da etkilemekte hatta ileriki yaşamlarını da tehdit etmektedir. Mülteci çocuklarla yapılan araştırma sonuçlarında, çocukların aile ya da yakınlarından birini savaşta kaybettiğini, fiziksel şiddete maruz kaldığını veya bir yakınına fiziksel şiddete maruz kalırken gördüğü belirlenmiştir. Bu durumun onlarda stres bozukluğuna neden olduğunu saptanmıştır.⁴⁹ Uzmanlar özellikle 18 yaş altı çocuk ve gençlerin psikolojik sorunlarını göç öncesi, göç süreci ve göç sonrası olmak üzere üç kategoride ele almışlardır. Göç öncesi; savaş ortamında yaşanan travmalar, yakınlarının kaybı, şiddete maruz kalma veya tanık olma, göç sırasında; evlerini, yurtlarını, okullarını bırakmak zorunda kalmaları, göç sonrası; sert yaşam koşulları, şiddete ve istismara maruz kalma, gelecekle ilgili belirsizlikler gibi nedenlere bağlı olarak yaşanan sorunlara değinmişlerdir.⁵⁰ Yapılan araştırmalarda göçmenlerin yabancılık, yalnızlık, boşluk, özlem, kişilik sorunu, köksüzlük, ana vatanında kazandığı değer yargılarının ve anadilinin aşağılanması, aşağılık duygusu, kuşkuculuk, kırgınlık, suçluluk gibi duygular yaşadıkları ifade edilmiştir.⁵¹ Her şeyden önce zikredilen psikolojik durumların sosyal etkisi her göç hareketinde muhtemel karşılaşılan sorunlardır. Bununla birlikte Muhacirlerin dinî bir saikle yerine getirdikleri göç, Allah'ın emrine uyma ve elde edecekleri mükâfat açısından kutsal bir yolculuğa dönüşmüştür. Bu noktada zorunlu olan göçte iştirak eden ve fedakârlıkta bulunan Müslümanların değeri İslam tarihinde gıpta edilen bir durum olmuştur. Gerek

⁴⁸ Zeynep Özcan, Mülteci Öğrencilerin Kültürel Uyumları ile Dinî Başa Çıkmaları Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma, Cumhuriyet İlahiyat Dergisi, Haziran 2019, 23 (1): 144.

⁴⁹ Sarvan-Efe, Suriyeli Çocuk Mülteciler ve Sorunları, 59.

⁵⁰ Yenen-Ulucan, *Mülteci Çocukların Sorunlarına Yönelik Çözüm Önerileri*, 300.; Suat Kolukırık, *Mülteci ve Sığınmacı Olgusunun Medyadaki Görünümü: Medya Politikası Üzerine Bir Değerlendirme*, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 8/1 (2009): 1-20.; Cengiz Şahin, "Yurt Dışı Göçün Bireyin Psikolojik Sağlığı Üzerindeki Etkisine İlişkin Kuramsal Bir İnceleme", *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi* 21/2 (Ankara 2001): 64.

⁵¹ Tuzcu - Bademli, "Göçün Psikososyal Boyutu", 56-66; Şahin, *Göçün Bireyin Psikolojik Sağlığı Üzerindeki Etkisi*, 64-65.

ayetlerde gerekse hadislerde vurgulanan bu durum ilk muhacirlerin psikolojik rahatlamasını da temin ettiği söylenebilir. İslam ahlakının insani ilişkilere dair değerlerinden biri de “kendisi için istediğini kardeşi için de isteme” erdemidir. Hz. Peygamber (s.a.s.), “Sizden hiç biriniz kendisi için istediğini mü’min kardeşi için de istemedikçe gerçek anlamda iman etmiş olamaz”⁵² buyururken sağlıklı bir iletişim yoluna işaret yanında muhatabın içinde bulunduğu psikolojik etkenleri dikkate almanın gerekliliğine işaret etmiştir. Özellikle yakınlarını kaybeden ve manevi anlamda desteğe muhtaç olan çocuklara da şefkat ve merhamet ile yaklaşılması⁵³ yaşadıkları travmatik durumların üstesinden gelmeye vesile olur. Dolayısıyla göçmenleri dışlayıcı ve zarar verici davranışlar insani ve İslami birer yaklaşım değildir.

Ayrımcılık

Araştırma sonuçlarına göre mültecilerle ilgili ayrımcılık, dışlanma, yabancı düşmanlığı gibi sorunların yaşandığı belirlenmiştir. Söz konusu sorunlar yüzünden kendilerini toplumun bir parçası olarak görmeyen ve umutlarını kaybederek hayal kırıklığına uğrayan mültecilerin yasal olmayan yollara başvurabilecekleri, sosyal eşitsizlik sebebi ile saldırgan davranışlar sergileyebilecekleri ve sosyal yapıya zarar verebilecekleri sonucuna ulaşılmıştır.⁵⁴

Dışlanma özellikle çocukların ruh dünyasında büyük etkiye sahip olmaktadır. Bu noktada İslam öncesi dönemde üstünlük ve ayrımcılık vesilesi görülen çeşitli mensubiyetlerin kaldırıldığını görmekteyiz. Bununla birlikte kişinin sahip olduğu ırk ve uyruğu sevmesinin zulüm ve haksızlık sebebi olmadığı sürece makul karşıladığı ve fitri bir durum olduğu kabul edilmiştir. Farklı coğrafyalardan ve kültürlerden yapılan göçlerin İslami değerler açısından öteki saymaya ve aşağılamaya sevk etmesi olumsuz bir tablo olarak karşımıza çıkmaktadır. Mağduriyetin yanı sıra aşağılama duygusuyla bakılan sığınmacılar samimi ilişkileri kurmak yerine nefret duygularını tahrik eden bir durum olabilmektedir. Her şeyden önce insani değerler açısından “kardeşini hor-hakir görmesi kişiye günah olarak yeter” hadisi önemli bir insani erdem olarak zihinlerde yer etmelidir. Bu çerçevede hadislerdeki asabiyeti ve buna dayalı kabile anlayışını reddeden rivayetlerin, ötekine hayat hakkı tanımak ve

⁵² Buhârî, İmân 13.

⁵³ Tirmizî, *Birr*, 15.; Buhârî, *Edeb*, 18.

⁵⁴ Yenen-Ulucan, *Mülteci Çocukların Sorunlarına Yönelik Çözüm Önerileri*, 300.

haklarına saygı duymak bağlamında değerlendirilmesi gerekmektedir. Bununla birlikte İslam Dini, kişinin kimliğinin oluşmasında katkısı bulunan, vatan, millet, bayrak sevgisini meşru kabul etmiştir. İslam, sahip olduğu hoşgörü ile çeşitli ırk, inanç ve kültüre mensup olan insanların birlikte yaşamalarına imkân tanıyan bir anlayışına sahiptir. Bu çerçevede çocukları ötekileştirmemek adına kamu spotları, broşürler, diziler, belgeseller ve okullarda ve diğer kurumlarda ve halka açık düzenlenecek çeşitli bilimsel, sanatsal ve kültürel etkinliklerle kamuoyu bilinçlendirme çalışmaları yapılabilir.⁵⁵

Eğitim Sorunu

“Hiçbir anne-baba, çocuğuna güzel terbiyeden daha kıymetli bir hediye vermemiştir”⁵⁶ hadisi çocuğun bedensel ve zihinsel eğitimi, ahlaki ve dinî terbiyesinin aslında toplumsal bir görev olduğunu göstermektedir. Tüm imkânlarını yitirmiş çocukların her şeye rağmen eğitimlerini ihmal etmek geleceklerini ihmal etmenin ötesinde gerek kendi toplumları gerekse sığındıkları toplumlar açısından büyük problemlere neden olabilmektedir. Eğitim bir yandan onların geleceklerini inşa etmeye, beceri kazandırmaya ve psikolojik olarak desteklemeye vesile olurken diğer taraftan zararlı alışkanlıklardan ve istismarlara karşı bir kalkan görevi görür. Ancak mülteci çocukların okula gidememe, kaynakların yetersizliği, eğitim konusunda bilinç eksikliği ve dil engeli yanı sıra, çocuk işçiliği, aileye destek olmak için çalışmak, okul masrafları, okulların kapasite yetersizliği, okulda zorbalığa maruz kalacağı ve sınıf arkadaşlarıyla iletişimde zorluk yaşayacağı gibi endişeler, çocukları göçe zorlayan travmatik süreç, farklı kültürel özelliklere sahip olmaları gibi nedenler de okula gitmeye engel olmaktadır.⁵⁷

Bütün sorunlar ve engellere rağmen ihmal edilemeyecek şey eğitimidir. Çocuklar, yetişkinlere göre göç öncesi ve sonrası yıkıcı etkilerinden daha fazla etkilenir. Bu noktada mülteci kamplarında Ashab-ı Suffe modeli istifade edilebilecek bir uygulamadır. İslam tarihinde suffice ihtiyacı sahiplerinin barınacakları bir yer olmanın yanında önemli bir ilim merkezi olmuştur. Bu ilim merkezinin daha önce de ifade edildiği gibi mescidin bir köşesinde yer alması ve halkla nitelikli bir iletişim kurmaya

⁵⁵ Yenlen-Ulucan, *Mülteci Çocukların Sorunlarına Yönelik Çözüm Önerileri*, 302.

⁵⁶ Tirmizî, Birr, 33.

⁵⁷ Sarvan-Efe, Suriyeli Çocuk Mülteciler ve Sorunları, 56-57.; Yenlen-Ulucan, *Türkiye’de Yaşayan Mülteci Çocukların Sorunlarına Yönelik Çözüm Önerileri*, 294.; bk. Eren, *Göçmen Çocukların Eğitim Sorunları ve Çözüm Önerileri*, 214.

vesile olduğu anlaşılmaktadır. Bu merkezde kalanlarla özel ilgilenme yanında başta Kur'an eğitimi verildiği, bizzat nebevi tedrisattan istifade etmeleri sebebiyle ihtiyaç anında öğretici olarak görevlendirildikleri bilinmektedir. Bu da göstermektedir ki, inanç ve azmi hariç her şeyini kaybedenler, gün gelir başka hayatlara rehberlik edecek bir duruma gelebilirler. O hâlde günümüz mülteci ve göçmenlerin sadece barınma gibi temel ihtiyaçlarının karşılanması ile yetinilmemeli, hem boş zamanlarının değerlendirilmesi hem de eğitilmiş birer birey olarak yetiştirilmeleri için faydalı kurs ve programlar düzenlenmeli, eğitim çağında olanlar için ilköğretimden yükseköğretime kadar eğitim almaları sağlanmalıdır.⁵⁸ Bedensel ve zihinsel eğitimi, sosyal ve kültürel gelişimi, dinî ve ahlaki terbiyesinin ihmal edilmesi yarınlarımızın ümidi olan hayırlı nesilleri kaybetmektir. Hakları elinden alınan, kişiliği yok sayılan, aşağılanan ve örselenen çocuğun yüce değerleri tanınması ve ona göre hareket edebilmesi için toplum sorumluluk üstlenmelidir. Eğitim ve kültür sorunuyla alakalı dikkate alınabilecek uygulamalardan biri de mültecilerin kendi içinde yetkin olan öğreticileri vasıtasıyla eğitim almalarını sağlamaktır. Sığınılan ülkelerdeki eğitim faaliyeti yanında kendi kültür tarihini de öğrenmesi çocuklara benliklerini koruma ve vatan, millet, bayrak, özgürlük gibi duyguları canlı hissetmesine vesile olacaktır.

Sosyal Destek Projeleri

Özellikle ebeveynini kaybeden mülteci çocukların hayata tutunması ve umutlarını yeşertmek için psikolojik yönden desteklenmesi toplumsal bir sorumluluktur. Manevi anlamda desteğe muhtaç olanların kimisi çocuğunu, kimisi anne-babasını veya bir yakını kaybetmiş, kimileri de dünyanın değişik yerlerinde uluslararası güçlerin kurbanı olmuş, daha çocukluklarını yaşayamadan ruhları da tahrip eden savaşın soğuk yüzüyle karşılaşmıştır. Bu noktada çocuk mülteciler sorunu İslam'ın yetimlerle ilgili ortaya koyduğu ilkeler çerçevesinde ele alınabilir. *“Allah'ım, ben iki zayıfın; yetim ve kadının hakları konusunda (insanları) şiddetle uyarıyorum, onların haklarına el uzatılmasını yasaklıyorum.”*⁵⁹ uyarıları ile toplumsal sorumlulukları hatırlatan bu rivayetler daha fazla koruma ve desteğe muhtaç olan mülteci çocuklar için dikkate alınması gereklidir. Geleceğe dair umutlarını kaybeden ve savunmasız yetimlerin sahiplenilmesi moral motivasyonun üst seviyede tutulması nebevi bir uygulamadır.

⁵⁸ Bayraktutar, Hz. Peygamber'in Göç Sorununa Yaklaşımı, 120.

⁵⁹ İbn Mâce, Edeb, 6.

Hız. Peygamber'in, bir şehit çocuğuna hitaben, "Ben senin baban olayım, Âişe senin annen olsun istemez misin?" dediğinde çocuk sahabi Beşir hiç düşünmeden "Evet, çok isterim." demiştir. Aynı zamanda saç tıraşı gibi bedensel ihtiyaçlarını giderme yanında hâl hatır sorması ve maddi anlamda desteklediği görölmektedir. Toplum içinde ihtiyaç sahipleri varken, onların haklarını öncelemek ve isar ruhu da mültecilerin sorunlarını azaltma konusunda dikkate alınabilecek bir uygulamadır. Hız. Fatıma'ya "Bedir'in yetimleri sizden daha önceliklidir."⁶⁰ diyen Hız. Peygamber yetimi kollama ve gözetme arzusu sosyal problemleri çözme de bireysel ve devlet olarak sorumluluk yüklemektedir.

Elinden tutulup hayata hazırlanmayı bekleyen yetim bir yavru, duygusal, bedensel ve zihinsel yönden korunup kollanmaya muhtaç bir emanettir. Bu emanete sahip çıkanların (kâfilü'l-yetîm) cennette Hız. Peygamber'e, komşu olacağı müjdesi toplumsal yaraları sarmaya teşvik etmektedir. Bakıma muhtaç olanların yeme, içme başta olmak üzere desteklenmesi zekât, sadaka ve infak kültürünü etkin hale getirmekle kalpler arasında köprüler kuran bir sistemdir. "Mü'minler birbirlerini sevmeye, birbirlerine merhamet ve şefkat göstermeye, tıpkı bir organı rahatsızlandığında diğer organları da uykusuzluk ve yüksek ateşle bu acıyı paylaşan bir bedene benzer."⁶¹ hadisi de toplumsal bilinci duyarlı olmaya davet eden bir rivayettir. Çocuklarla vakit geçirmek, ona değer verdiğini göstermek için çocuğun kuşunun hatırını sormak,⁶² karşısındaki insana onu sevdiğini söylemek,⁶³ çocuklar dâhil herkese selam vermek,⁶⁴ Hız. Peygamber'in kaynaşmayı tesis edecek tavsiyeleri arasındadır. Hatta çocuklar için birlikte vakit geçirecekleri oyun aktiviteleri⁶⁵ tabi bir kaynaşma örneğidir. Hız. Enes'in yolda oyun oynayan çocuklara kendini kaptırıp da oyuna dalması ve Hız. Peygamber ile aralarında geçen diyalog güzel bir örnektir.

Değer İnşası

İnsanların boyunlarını eğmeye sebep olan göç/hicret, onu bizzat tecrübe eden Hız. Peygamber'in ifade ettiği üzere çetin bir iştir. Hız. Peygamber ve ona tabi olan ilk Müslüman topluluk Mekke'den ayrılırken tüm varlıklarını geride bırakmışlar ve beraberlerinde yalnız inançlarını

⁶⁰ Ebû Dâvûd, Harâc, 19-20.

⁶¹ Müslim, Birr, 66.

⁶² Buhârî, Edeb, 81.

⁶³ Ebû Dâvûd, Edeb, 112-113.

⁶⁴ Buhârî, İmân, 6.

⁶⁵ Buhârî, Cihâd, 81; Tirmizî, Cihâd, 22.

götürmüşlerdir.⁶⁶ Bu bakımdan “Mekke’den Medine’ye hicreti Mekke’deki ilk Müslümanlar için bir kaçış ve sığınma olarak görmek doğru olmaz. Esasında bu göç, Müslümanların onların nihai hedefi değil, akisine daha uzak ve büyük hedefler için bir başlangıçtır.”⁶⁷

Muhacirlerin elde edeceği manevi mertebeler (Âl-i İmran, 3/195) yanında yeni bir medeniyetin de kurucusu oldukları tarihte yaşanan dönüşümlerde görülmektedir. Bu da Allah’ın, “*Allah yolunda göç eden kimse yeryüzünde gidecek birçok yer bulur, bolluk bulur. Kim Allah ve Resûlü için göç etmek amacı ile evinden çıkar da kendisine ölüm yetişirse, onun mükâfatı Allah’a düşer. Allah bağışlayandır, esirgeyendir.*” (Nisa, 4/100) ayetiyle haber verilmiştir. Medine’ye hicret, birçok bakımdan olduğu gibi siyasi bakımdan da Müslümanlar için büyük bir değişime imkân sağlamıştır. Mekke’de müşriklerin pek çok eziyet ve işkencesine maruz kalan Müslümanlar, hicret sayesinde güç bulmuş ve Hz. Peygamber’in önderliğinde bir devlete kavuşmuşlardır.

Hz. Peygamber, “*Müslüman, elinden ve dilinden Müslümanların selamette olduğu (zarar görmediği) kimsedir. Muhacir de Allah’ın yasakladığını terk eden kimsedir.*”⁶⁸ sözleri ile hicretin her zaman ve mekânda devam eden manevi bir boyutuna dikkat çekmektedir. Allah Resûlü’nün ifadesi ile hicretin sadece mekân değiştirmek olmadığı, tamamen sosyal hayatın içinde hâkim kılınması gereken köklü değişiklik talebi olduğu görülmektedir.⁶⁹ Diğer taraftan geleceği inşa etmede mültecilerin bilgi ve becerilerden istifade etmek mümkündür. İnsan toplumsal bir varlık olduğuna göre geleceği inşa edecek çocukların İslami değerlerle yoğrulması dinî bir vacibe olması yanında toplumun geleceğini ve insanlığın kaderini belirlemektedir.

Sonuç

İnsanoğlu tarih boyunca dinî, ideolojik, siyasi, sosyo-kültürel, ekonomik nedenlerden ötürü yaşadığı yeri terk ederek güvenli yaşam

⁶⁶ Buhârî, Edeb, 95.

⁶⁷ Apak, Âdem, “Hz. Peygamber’in Hicret Sonrası Medîne’de Örnek Toplum Oluşturma Adımları Üzerine”, Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı Sempozyumu, İslâmî İlimler Dergisi Yayınları, Ankara 2007, 316.; Bayraktutar, Hz. Peygamber’in Göç Sorununa Yaklaşımı, 111.

⁶⁸ Buhârî, İmân, 4.

⁶⁹ Akabe biatlarında “Allah’a ortak koşmamak, hırsızlık yapmamak, zina etmemek, çocukları öldürmemek, iftira etmemek, hiçbir maruf işte isyan etmemek üzere söz vererek” adım adım gerçekleşen göç hareketi rastgele yapılan bir hadise değildir. Buhârî, Ahkâm, 49.

alanlarına göç etmek zorunda kalmıştır. Göçmenlerin sorunlarına ilişkin yapılan çalışmalarda mülteci çocukların barınma, sağlık, güvenlik ihtiyaçlarının karşılanması, kayıt altına alınmaları ve hukuksal düzenlemelerin yapılması, kurum ve kuruluşlara erişim imkânlarının sağlanması, ailelerine iş imkânlarının sağlanması, çocuk oyun alanlarının çoğaltılması gibi birçok ihtiyacın gerekli olduğu görülmektedir. Bugün insan haklarının ve mültecilere tanınan bazı hakların çeşitli mücadele sonrasında bir lütuf olarak verildiği görülmektedir. Daha kötüsü ise modern dünya rengi, dili, coğrafyası, kültürü veya ideolojisi nedeniyle mültecilerin temel haklarını teslim etme konusunda vicdan sınavı vermektedir. Bütün teorik çalışmalar ve pratiklere uygulamalara rağmen göç sorunu çözülmesi gereken güncel ve mühim meselelerdendir. Her ne kadar hicret ve modern dünyada yaşanan göçler birbirinden farklılık arz etse de sonrasında yaşanan sorunlar itibarıyla benzerlik arz etmektedir. Allah Resûlü'nün (s.a.s.) özellikle Mekke'den Medine'ye göç sonrasında sosyal, ekonomik, askerî, hukuki vb. alanlarda karşılaştığı sorunların çözümü bugün de istifade edilebilecek örnekler sunmaktadır. Buradan hareketle çalışmada işaret edilen durumlar şöyle özetlenebilir:

- İnsanları yerlerinden eden ve hayatlarını karartan zulüm ve baskı sistemleri yerlerini hoşgörüyü bırakmadığı sürece siyasi, dinî, sosyo-kültürel farklılıklar insanların zorunlu olarak yer değiştirmesine neden olacaktır. Resûlullah'ın muhacir olarak Medine'ye geldikten sonra toplumsal sorunların önüne geçebilmek için geniş katılımlı bir anayasa etrafında birleştirici bir rol üstlenmesi günümüzde de çok kültürlülüğe katkı sunmaktadır. Yönetim anlayışı ne olursa olsun ötekinin can, mal, inanç, düşünce hakkına saygı duymanın teoriden ibaret olmadığı bizzat Hz. Peygamber tarafından uygulanabilirliği görülmektedir.
- Uyum sorununu çözmeye Mescid ve Suffe modeli stratejik bir öneme sahiptir. Bu iki mekân Allah-insan ilişkisini hatırlatan, ibadet etmenin yanında muhtaçlara kol kanat germenin de ibadet mahiyetinde olduğunu göstermektedir. Mescide yakın olmak halkla iletişimi sağlanmasının ötesinde manevi anlamda bir destek, psikolojik sorunları ve yalnızlık hissini ortadan kaldırmaya vesiledir. Her şeyden önce öznesi ve nesnesi insan olan göç ve mülteci sorununa insani açıdan yaklaşmak gerektiği ortadadır. Gayr-ı insani yaklaşımlar mültecileri başka açılardan rencide etmektedir. Empati duygusu kişinin hissiyatını

harekete geçirerek olaylara sağduyu ile yaklaşmasına imkân sağlamaktadır. Yardımlaşma ve kardeşlik ahlakı da sosyal problemleri çözümünde müstesna örneklerdendir.

- Mülteci çocukları baskıcı rejimler ile sapkın ideolojilerin ve istismarcıların tuzakları arasında seçim yapmak durumunda bırakmak büyük bir vebaldir. Özellikle masum çocukların haklarının ve kişiliklerinin korunması için maddi ve manevi anlamda devletler, toplumlar ve bireyler sorumluluk üstlenmelidir. Köklerinden uzaklaşan bir çocuk manen her zaman mültecidir. Evsiz bir çocuk nasıl güvende değilse, mülteci çocuklar da istismarın her türlüsüne açık hâldedir. Hayatı yeniden inşa edebilmek için ise rehberliğe ihtiyaç duymaktadır. Bu noktada İslam'ın ortaya koyduğu varlık tasavvuru ile Allah-insan ilişkisi ekseninde insanın bizatihi değerli olduğunu hatırlatmaktadır. Modern çalışmalarda insani yaklaşım önerileri bir noktada mevzuata takıldığı görülmektedir. Hâl-buki üzerinde hesapların yapıldığı ve hakkında karar verilen kimseler çeşitli sebeplerden vatanlarını terk ederek hayata tutunma çabası içinde olan mülteci çocuklar ve onların mağdur aileleridir. Şu unutulmamalıdır ki; “dünya üzerinde yüzlerce milliyet, din, mezhep, ideoloji olabilir. Ancak iki çeşit insan vardır: Vicdanı olan ve vicdanı olmayan.”

Kaynakça

- Apak, Âdem. “Hz. Peygamber’in Hicret Sonrası Medîne’de Örnek Toplum Oluşturma Adımları Üzerine”. Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı Sempozyumu. İslâmî İlimler Dergisi Yayınları. Ankara 2007
- Armağan, Servet. İslam Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler. 7. Bsk., Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 2011.
- Balcıoğlu, İbrahim. *Sosyal ve Psikolojik Açından Göç*. İstanbul: Elit Kültür Yayınları, 2007.
- Bayraktutar, Muammer. Kriz Yönetimi Açısından Hz. Peygamber’in Göç Sorununa Yaklaşımı ve Güncel Değeri. İlahiyat Akademi Dergisi 4 (2016): 99-128.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrahim el-Cu’fi, Sahihu’l-Buhârî, 3. Bsk., Dâru’l-marife, Beyrut 2010.
- Ebû Dâvûd, Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş’as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, es-Sünen, Müessesetü’r-risale, Beyrût 2015.
- Eren, Zeynep. “Yönetici ve Öğretmen Görüşlerine Göre Göçmen Çocukların Eğitim Sorunları ve Çözüm Önerileri”. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 19/1 (2019): 213-234.

- Hamidullah, Muhammed. İslam Peygamberi. Çev. Salih Tuğ. 5. Bsk., İrfan Yay., 2 cilt. İstanbul 1993.
- Hamidullah, Muhammed, “Hicretten Sonra Medîne’de Hz. Peygamber’in Davranışlarındaki Hoşgörü”. Çev. Mustafa Aşkar. Diyanet İlmî Dergi 31/1 (1995): 3-11.
<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/04/20130411-2.htm> (erişim: 14.10.2020).
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni, Çağrı Yay., 2 cilt. İstanbul 1992.
- Koçyiğit, Hikmet. *Mekki Ayetlerde Sosyolojik Unsurlar*. Pınar yay., İstanbul 2013.
- Martikainen, Tuomas. Din, Göçmenler ve Entegrasyon. Çev. Nebile Özmen. *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 38/1 (2010): 263-276.
- Mevdûdî, Ebû'l-Alâ, İslam'da Savaş Hukuku, trc. Beşir Eryarsoy. 2. Bsk., Buruç Yay., İstanbul 2009.
- Münir Hamid el-Beyati, en-Nizamü's-siyasiyyu'l-İslamiyyu mukaranen bi'd-devleti'l-Kanuniyyeti, 4. Bsk., Riyad: Daru'n-nefais, 2013.
- Müslim, Müslim b. Haccâc. *Sabih-i Müslim*. Çağrı Yay., 3 cilt. İstanbul 1992.
- Öz, Şaban. “Kabileden Ümmete Müslüman Arap Ulusunun Doğuşunda Altyapı Hazırlıkları”. *İstem* 19 (2012): 34-55.
- Özcan, Zeynep. Mülteci Öğrencilerin Kültürel Uyumları ile Dinî Başa Çıkmaları Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 23/1 (Haziran 2019): 127-147.
- Sağır, Zeynep. Suriyeli Kadın Mültecilerde Kültürel Uyum, Ruh Sağlığı ve Din. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2018.
- Sarvan, Süreyya - Efe, Emine. Suriyeli Çocuk Mülteciler ve Sorunları. *Balikesir Sağlık Bilimleri Dergisi* 10/1 (2020): 55-62.
- Şahin, Cengiz. “Yurt Dışı Göçün Bireyin Psikolojik Sağlığı Üzerindeki Etkisine İlişkin Kuramsal Bir İnceleme”. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi* 21/2 (Ankara 2001): 57-67.
- Tezcan, Mahmut, *Dış Göç ve Eğitim*. Ankara: Anı Yayıncılık, 2000.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd). *Sünen-i Tirmizî*. Çağrı Yay., 3 cilt. İstanbul 1992.
- Tuzcu, Ayla - Bademli, Kerime, “Göçün Psikososyal Boyutu”. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar* 6/1 (2014):56-66.
- Yenen, Emin Tamer - Ulucan, Perihan. Uzman Görüşleri Doğrultusunda Türkiye’de Yaşayan Mülteci Çocukların Sorunlarına Yönelik Çözüm Önerileri. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi* 10/1 (2020): 292-305.
- Zevalsiz, Sinan-Gündâğ, Emine. “Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Sosyo-Kültürel Entegrasyonu (Karabük Üniversitesi Örneği)”. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 6/5 (2017):3168-3192.

OTURUM BAŞKANI– Çok teşekkür ediyoruz İsa Hocama. Gerçekten önemli bir konu.

Aralarda bana yorum hakkı hiç kalmadı. Siz tabii hocam vakit çok az diyorsunuz ama ben de muzdaripim bundan. Benim de birkaç yorum yapmam gerekiyor ama yapamadım. Özellikle bu mülteciler, Suriyeli mülteci çocukların sayısının çok olması ve bunların belli yaş grubunu özellikle dikkate alınmak suretiyle Batılı ülkelerde mülteci kabul edilmezken sadece bunların kabul edilmesi ve Hristiyanlaştırmaya tabii tutulmaları bu ümmetin çok önemli bir yarasıdır maalesef. Onu sadece ifade etmiş olayım.

Cenab-ı Hak günahlarımızı affetsin. Bu Müslüman duyarlılığımızı artırsın. Bu çocukların günahına ortak olduğumuzu şahsen düşünüyor ve çok üzülüyorum o noktada.

Şimdi, Ahmet hocam söz sizin.

Dr. Öğr. Üyesi AHMET AKBAŞ (Mardin Artuklu Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi)– Bismillahirrahmanirrahim.

Değerli oturma başkanım, değerli hocalarım, değerli takipçiler; hepinizi saygıyla selamlıyorum. Değerli hocalarım; öncelikle sempozyumda emeği geçen tüm hocalarıma çok çok teşekkür ediyorum, Allah razı olsun.

KUR'AN'DA ZİKREDİLEN “EVLAT ÖLDÜRME” OLGUSUNA DAİR GÜNCEL VE MESAJ ODAKLI BİR OKUMA

Ahmet AKBAŞ¹

Giriş

Kur'an-ı Kerim, tarih veya edebiyat kitabı değil, en güzel ifadesiyle hayat kitabı ve hidayet rehberidir. O, hayata yön vermek ve vahyin aydınlığında yaşayan fert ve toplumlar inşa etmek için indirilmiştir. O kendisini, “hidayet rehberi, nur, hakikat, hakkı batıldan ayıran ölçü, rahmet ve şifa kaynağı” olarak tanıtmakta, tevhid merkezli bir hayat inşa etmeye ve manen ölmüş ruhları diriltmeye çalışmaktadır. Onun mesajları, tüm zaman ve mekânları kuşatan evrensel mesajlardır. Ondaki irşad, ikaz, tavsiye ve yönlendirmeler, insanlık için huzurun, mutluluğun ve güvenin anahtarıdır. Onun mesajlarına sarıldığı oranda insan, hakiki anlamda insanlığını elde emekte, yaratılış amacına uygun bir şeref, haysiyet ve onura ermektedir. Ancak Kur'an'ın insanlığa sunmuş olduğu diriltici mesajlar, insanların onu en güzel şekilde anlayıp özümsemeleri ve hayat nizamı olarak kabul edip uygulamaları oranında tesirini gösterebilmektedir. Nitekim Kur'an'ın nüzulüne bizzat şahit olan sahabe neslinde gerçekleşen ahlaki dönüşüm de ancak, ayetlerin mesajlarını idrak edip içselleştirmeleri ile mümkün olmuştur.²

Kur'an'ın fert ve toplumu ıslah ve inşa etmek üzere konu edindiği ve müdahil olduğu meselelerden birisi de nüzul döneminde reel bir sosyal vakıa olarak mevcut olan “evlat öldürme” olgusudur. Nüzul dönemi toplumunda fiziksel bir vahşet olarak yaşanan ve çeşitli itikadi ve kültürel sebeplerden kaynaklanan bu cinayet, Kur'an'da ele alınmış, açık ve net bir şekilde vahiy merkezli tavır ortaya konmuştur. Konuyla ilgili ayetlerde, cehalet, akılsızlık, rızık endişesi, Allah dışında tapınılan sahte

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Mardin Artuklu Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Temel İslam Bilimleri Tefsir Anabilim Dalı.

² Celal Kırca, “Kur'an'a Göre Çocukların Talim ve Terbiyesinde Takip Edilecek Esaslar”, *Erciyes Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 9 (1996), 39-40.

mabutların insana süslü göstermesi, Allah'a iftira etme, O'nun yerine hüküm verme gibi nedenlerle irtibatlandırılan bu canice eylem, son asırlarda fiziksel olarak devam etmese de benzer sebeplere dayalı olarak ancak farklı şekillerde devam etmektedir. Bu nedendir ki, ilgili ayetlerin tefsirinde geçmişten günümüze farklı yorumlar gündeme gelmiş, evlat öldürmenin çeşitli yönleri üzerinde durulmuştur. Bu nedenle çalışmamızda, ilgili ayetlerde zikredilen evlat öldürme olgusu hakkında güncel ve mesaj odaklı bir okuma çalışması yapılmaya gayret edilecektir.

1. Kur'an'da Zikredilen Evlat Öldürme Olgusunun Tarihsel Arka Planı

Kur'an'da evlat öldürme olgusu dendiğinde konuya az çok aşına olan herkesin aklına ilk gelen mesele, tasavvur ve tahayyülüne bile yüreklerimizin dayanmadığı, cahiliye dönemi Araplarının, kız çocuklarını diri diri gömme âdeti gelmektedir. Kur'an'ın nüzulü öncesi dönemde toplumsal bir vakıa olarak Arap yarımadasında mevcut olan, cahilî algı ve yargılar başta olmak üzere çeşitli sebeplerden kaynaklanan bu vahşet, 610 yılında doğan vahiy güneşinin ıslah etmeye çalıştığı en temel toplumsal sorunlardan biri olmuştur. Mübalağalı bir şekilde yaygın olmasa da cahiliye dönemi Arap kültürünün bir parçası olan bu insanlık dışı eylemin merkezinde kız çocukları bulunmaktadır. Her şeyi yaratan bir ilah anlayışına sahip olmakla beraber Lât gibi dışı putları da bulunan, melekleri Allah'ın kızları olarak telakki eden, Allah'ı da o dışı varlıkların sahibi olarak gören bir inançla örülü zihinsel alt yapıya, yarımadaanın zorlu hayat şartlarında işçi ve asker olarak görev yapan erkek evlada yani nefere duyulan ciddi ihtiyaç ve çocuk beslemenin masrafı ve zorluğu da eklenince, ana babalık merhametine gem vurarak zaten bir külfet veya Allah'ın hakkı olarak görülen kız çocuğunu geldiği yere göndermek³ daha münasip görülmüştür. Tüm bu sebeplere, zaman zaman yaşanan kabile savaşlarında ve baskınlarda esir alınıp cariyeye edilmeleri, kimi zaman babanın kabul etmediği erkekleri tercih etmeleri, bazen iffet ve onur kırıcı olarak görülen durumlara neden olmaları da eklenince kız çocuklarının doğar doğmaz veya belli bir yaşa geldiklerinde hayatlarına

³ Kurtubî şöyle demektedir: "Araplar iki sebepten kız çocuklarını diri diri gömerlerdi. Birincisi: Onlar, 'Melekler Allah'ın kızlarıdır', diyorlardı ve kızları gömerek Allah'a geri gönderiyorlardı. İkincisi: Ya ihtiyaç ve fakirlik korkusu ile veya esir alınır ve köle edilirler diye korktuklarından dolayı onları öldürüyorlardı." (Şemsüddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kurtubî, *el-Câmi' li-Abkâmi'l-Kur'ân* (Kahire: Dâru'l-Kitabî'l-Mısriyye, 1964), 19/232).

son verilmesi, utanç içinde sahiplenilmesinden yeğ görülmüştür. Ancak bazı kaynaklar, çok nadir de olsa bazen erkek çocuklarının da ana-babaları tarafından öldürüldüklerini aktarmaktadır.⁴

Ne gariptir ki Kur'an'ın -çoğu kez kız erkek ayrımı yapmadan- evlat katlinden bahsettiği ayetlerin ve kız çocuğu doğan babaların utanç ve öfke dolu halet-i rûhiyelerini tasvir ettiği ayetlerin -biri hariç- tamamı Mekke döneminde nazil olmuş surelerdeki ayetlerdir. Âdetu bu ayetlerle Mekke müşriklerinin koyu cehalet ve katıksız şirk anlayışlarından kaynaklanan insanlık dışı algı ve eylemleri, bir tokat gibi yüzlerine çarpılmıştır. “Diri diri gömülen kız çocuğu” anlamına gelen “mev'ûde” kelimesiyle bu vahşetin ilk kez dile getirildiği sure, nüzul sırası itibariyle 7. sırada olan Tekvîr suresidir.⁵ En'am, Nahl, İsrâ ve Zuhurif surelerinde de konu, etkili ifadelerle ele alınmış, cahiliye zihniyetinin bu vahşi âdeti mahkûm edilmiştir. Temelde sahih bir tanrı tasavvurundan ve tevhid algısından uzak olmanın neticesi olan, ayrıca şeytani düşüncelerin ve cahilî yaklaşımların zehirli bir meyvesi olan bu kötü âdet, Mekke'de aldıkları iman, tevhid ve ahlak eğitimiyle yücelip hakiki insanlığına kavuşan Müslüman toplum için Medine döneminde bir daha Kur'an'da zikredilmemiştir. Sadece bağlılıklarını bildirmek üzere Hz. Peygamber'e (s.a.s.) biat etmeye gelen kadınlardan bahseden Mümtehine suresindeki bir ayette diğer şartları arasında anılmıştır.⁶

Kur'an'ın nüzülü öncesinde Arap toplumunun sahip olduğu anlayışa ve özellikle hangi saiklerle evlatlarının canına kıydıklarına dair birçok modern çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalarda evlat öldürmeye dair ortaya konan temel saikler şunlardır:⁷

⁴ Şemsettin Günaltay, “İslam'dan Önce Araplar Arasında Kadının Durumu, Aile ve Türü Nikâh Şekilleri”, *Marife Dergisi* 1/3 (2002), 189-199; Yavuz Yıldırım, “İslam Öncesi Arap Yarımadasında Evlat Öldürme Olgusu”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (2003), 79-11; Adnan Demircan, “Cahiliyye Araplarında Kız Çocuklarını Gömerek Öldürme Adeti”, *İstem Dergisi* 2/3 (2004), 9-29; Ali R. Yenice, “Şefkatın Donmuş Hali: Cahiliyede Annelerin Kız Çocuklarını Gömmesi”, *Osmanlı'nın İzinde*, ed. Adem Koçal, Zeynep Berketaş (İstanbul: Timaş Yayınları, 2013), 511-516.

⁵ Abdurrahman Hasan Habenneke el-Meydânî, *Me'âricu't-Tefekkür ve Dekaiku't-Te-debbür* (Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 2000), 1/397-398; Ebül-A'lâ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, çev. Muhammed Han Kayani vd. (İstanbul: İnsan Yayınları, 1996), 7/47; Hayrettin Karaman vd., *Kur'ân Yolu* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014) 5/559.

⁶ el-Mümtehine 60/12.

⁷ Ali Osman Ateş, *İslam'a Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitab Örf ve Adetleri* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2014), 187-188, 287-300; Harun Ögmüş, *Cahiliye Döneminde Araplar* (İstanbul: İz Yayınları, 2013), 179-213; Ahmet Acarlıoğlu, “Câhiliye Arap Toplu-

- a. Fakirlik ve geçim sıkıntısı, rızık endişesi
- b. Namus ve iffet endişesi
- c. Kızın dengi olmayan biriyle evlenme endişesi
- d. Uğursuzluk düşüncesi
- e. Çocuktaki fiziksel özürler
- f. Tanrıya kurban etme düşüncesi

İlgili çalışmalarda zikredilen bu sebeplerden en çok öne çıkanı ilk iki sırada zikrettiğimiz sebeplerdir. Eldeki tarihî veriler en çok bu iki sebepten dolayı özellikle kız çocuklarının katledildiğini ortaya koymaktadır. İleride tahlil edeceğimiz ayetler de daha çok bu iki duruma işaret etmektedir.

Cahiliye Araplarının yukarıda işaret ettiğimiz çeşitli nedenlerden dolayı özellikle kız çocuklarının canına kıydığı böyle bir ortamda nazil olmaya başlayan Kur'an, çözmeye ve ıslaha çalıştığı birçok toplumsal problem gibi bu problem üzerinde de hassaten durmuş, muhataplarının bu husustaki cahilî algı ve anlayışlarını eleştirmiş, onlara fıtrata uygun olan doğru yolu öğretmeye çalışmıştır. Bu nedendir ki evlat öldürme olgusunun gündeme getirildiği ayetler, sorunu çeşitli veçheleri ile ele alan, meseleye esastan yaklaşan bir ifade üslubuna ve ikna edici bir tarza sahiptir. Şimdi Kur'an'ın bu meseleyi nasıl ele alıp işlediği hususu tahlil edilmeye çalışılacaktır.

2. Kur'an'da Evlat Öldürme Olgusunun İşlenişi

Evlat öldürme olgusu, Kur'an-ı Kerim'de yedi ayette açıkça zikredilmektedir. Bunların beşinde "katl" kelimesi,⁸ bir ayette "yedüssühû fi't-türâb" ifadesi,⁹ Tekvîr suresinde ise "mev'ûde" ve "katl" kelimeleri kullanılarak konuya değinilmektedir.¹⁰ Bu ayetlerin birçoğunda evlat öldürme olgusunun altında yatan nedenlere dair işaretler de mevcuttur.

Evlat öldürme olgusunun Kur'an'ın nüzul sürecinde ilk kez ifade edildiği sure, iniş sırası itibarıyla 7. sırada gelen Tekvîr suresidir. Sure,

munda Kız Çocuklarının Katli Meselesi: İslam Tarihi Perspektifinden Değerlendirme", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 23/1 (2019), 441-460; Abdurrahman Kasapoğlu, "Kur'an'a Göre Çocuklar Arasında Cinsiyet Ayrımcılığı Kız Çocuklarına Karşı Tutumlar", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/1 (2005), 75-96; Hatice Şahin Aynur, "Ayetler Işığında Cahiliyeden İslam'a Kız Çocuğu/Kadın Haklarının Tahvili", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 19/2 (2019), 479-518.

⁸ el-En'am 6/137, 140, 151; el-İsrâ 17/31; el-Mümtehine 60/12.

⁹ en-Nahl 16/59.

¹⁰ et-Tekvîr 81/8-9.

biri kıyamet diğeri nübüvvet gerçeğinin vurgulandığı iki ana bölümden oluşmaktadır.¹¹ Güneşin dürülmesi, yıldızların sönmesi, dağların yürütülmesi, denizlerin tutuşturulması gibi kıyamet alametleriyle başlayan surenin ilk bölümünde, kıyamet sonrası başlayacak olan ahiret hayatının bazı gerçekleri de anlatılırken “*Diri diri toprağa gömülen kıza, hangi günah sebebiyle öldürüldüğü sorulduğu zaman!*” ifadesiyle, cahiliye dönemi toplumunun bu çirkin âdeti vurgulu bir şekilde kınanmaktadır. Zira burada kullanılan üslup öyle etkili bir üsluptur ki işlenen suçun büyüklüğü, hesap gününde masum kız çocuğunu gömenlere değil bizzat gömülen çocuğa “*Senin ne suçun vardı, ne kabahatin vardı ki gömülüp öldürüldün?*” diye sorularak ortaya konmakta, onu diri diri gömenlere soru soracak kadar bile yüz verilmeyeceği, âdeti yüzlerine bile bakılmayacağı ima edilmektedir.¹²

Nahl suresinde ise cahiliye toplumunun kız çocuğuna dair algıları şu cümlelerle ifade edilmektedir: “*Onlardan birine kız çocuğu olduğu müjdelendiği zaman öfkelenmiş olarak yüzü kapkara kesilir. Kendisine verilen haberin kötülüğünden dolayı kavminden gizlenir. Şimdi o kıızı, aşağılık duygusu içinde yanında mı tutsun, yoksa onu toprağa mı gömsün! Gelin görün ki şu verdikleri hüküm ne kadar da çirkindir!*”¹³

Bu ayette açık bir şekilde kız çocuğundan bahsedilmekte, eşinin kız doğurmasından dolayı öfkeden yüzü kararan, toplum içine çıkmaya utanan ve onu diri diri toprağa gömmeyi düşünen cahiliye insanının hallet-i ruhiyesi tasvir edilmektedir. Ayette evlat öldürme olgusuna işaret eden ifade “*yoksa onu toprağa mı gömsün.*” anlamına gelen “*em yedüssübû fi't-türâb*” ifadesidir. Evlat öldürme olgusu zikredilmeksizin sadece kız çocuğuyla müjdelenen cahiliye insanının öfke ve utanç hislerine işaret eden Zuhruf suresindeki bir ayet ise şöyledir: “*Onlardan biri, Rahmân'a isnat ettiği kız çocuğuyla müjdelence, hiddetlenerek yüzü simsiyah kesilir.*”¹⁴ Hem Nahl hem de Zuhruf suresinde konunun gündeme getirildiği bu ayetlerin bağlamı önem arz etmektedir. Her iki surede de aslında müşrik Arap toplumunun çarpık ve çelişkili inançları ve bu inançlara dayalı olarak işledikleri cürümler mahkûm edilmektedir. Ayetlerde işaret edildiği

¹¹ Habenneke, *Me'âricu't-Tefekkür*, 1/397-398; Mevdûdi, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 7/47; Karaman vd., *Kur'ân Yolu*, 5/559.

¹² Kurtubî, *el-Câmi' li-Abkâmi'l-Kur'ân*, 19/233; Mevdûdi, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 7/50; Habenneke, *Me'âricu't-Tefekkür*, 1/412; Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'ân Tefsiri* (İstanbul: Bayraklı Yayınları, 2001) 11/240-243.

¹³ en-Nahl 16/58-59.

¹⁴ ez-Zuhruf 43/17.

üzere, müşrikler melekleri dışı varlıklar olarak kabul etmekte, onların Allah'ın kızları olduğunu iddia etmekte, ama kendileri kız çocuğu ile müjdelendiklerinde ise âdeta öfkeden deliye dönmekte hatta onu diri diri gömmek gibi bir vahşeti işlemektedirler. Hâlbuki meleklerin dışı olduklarına ve Allah'ın kızları olduğuna dair inançlarının hiçbir mesnedi olmadığı gibi kız çocuğunu öldürmeleri de kendileri için istemedikleri bir varlığı Allah'a layık görecektense kadar büyük bir çelişki ve sapkınlığa düştükleri anlamına gelmektedir.¹⁵ Onlara düşen, tüm bu batıl inançları terk etmek, Allah adına hüküm koymamak, O'na iftira etmemek ve hakikati öğreten vahyin bilgisine tabi olmaktır.¹⁶

Cahiliye dönemi Araplarının atadan duyma batıl inançları, kendi heva ve heveslerince helal ve haram belirleme âdetleri, hiçbir hakiki bilgiye dayanmadan hayata dair sözde ilahî kaideler koymaları, batıl rızık algıları ve putlara bağlılıkları gibi hususlar bağlamında¹⁷ evlat öldürme olgusunun zikredildiği bir diğer sure de En'âm suresidir. Sûrede, zikrettiğimiz bu bağlamlarda geçen üç farklı ayette, kız çocuğuna hasredilmeksizin genel olarak evlat katili olmanın yanlışlığından ve sapkın algıların neticesi olduğundan bahsedilmektedir. Surenin 137, 140 ve 151. ayetlerinde konuya dair ifadeler sırasıyla şöyledir:

“Bunun gibi ortak koştukları varlıklar, müşriklerden çoğuna, çocuklarını öldürmeyi hoş gösterdi ki, onlar hem kendilerini mahvetsinler hem de dinlerini karıştırıp bozsunlar! Allah dileseydi bunu yapamazlardı. Ama onları iftira ettikleri şeylerle ile baş başa bırak!”¹⁸

Ayette geçen “ortak koştukları varlıklar” anlamındaki “şürekâu” kelimesiyle neyin kast edildiği hususunda tefsirlerde çeşitli açıklamalar yapılmıştır. Zira ayette dikkat çekici bir şekilde, bu ortakların evlat katilini müşriklere güzel bir davranış olarak gösterdiği ifade edilmektedir. Burada, bu ortaklardan maksadın insan ve cin şeytanları veya özellikle putların bakımıyla ilgilenen din adamları olduğuna dair görüşler mevcuttur.¹⁹ Buna göre bir tür din adamı olan put bakıcıları, ataları Hz. İbrahim ve Hz. İsmail'in dinine tabi olduklarını iddia eden müşrik Araplara, Allah'a

¹⁵ Habenneke, *Me'âricu't-Tefekkür*, 13/583-586.

¹⁶ en-Nahl 16/56-60; ez-Zuhruf 43/15-22.

¹⁷ el-En'âm 6/136-153.

¹⁸ el-En'âm 6/137.

¹⁹ Ebu'l-Kasım Cârullah Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *Tefsîru'l-Keşşâf 'an Hakaiki't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekavil fî Vücûhi't-Te'vîl* (Beyrut: Dâru'l-Marife, 2009), 347-348; Ahmed Mustafa el-Merâğî, *Tefsîru'l-Merâğî* (Mısır: Şeriketü Mektebetü ve Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1946), 8/44; Muhammed et-Tâhir İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tabrîr ve't-Tenvîr* (Tunus: ed-Dâru't-Tûnusiyye, 1984), 8/101.

kurban etmek maksadıyla çocuk öldürmenin, atalarının dininden kalma, kendilerini Allah'a yaklaştıran güzel bir âdet olduğunu telkin etmiş, bu vehimlerle onlara bu çirkin eylemi süslü ve güzel göstermişlerdir.²⁰ Bu ayetin “ve kezâlike” diye başlaması, bir önceki ayet olan 136. ayetle aralarındaki bağlantıdan kaynaklanmaktadır.²¹ Zira önceki ayette de müşriklerin ekin ve hayvanlarından Allah'a ve putlara pay ayırdıklarından bahsedilerek şöyle denmektedir: “Allah'ın yarattığı ekinlerle hayvanlardan Allah'a pay ayırıp zanlarınca, bu Allah'a, bu da ortaklarımıza (putlarımıza) dediler. Ortakları için ayrılan Allah'a ulaşmıyor, fakat Allah için ayrılan ortaklarına ulaşıyor! Ne kötü hüküm veriyorlar!”²² Dikkat edilirse buradaki ifadelerde de iki defa “ortaklar (şürekâu)” kelimesi geçmekte ve bununla putların kastedildiği açıkça görülmektedir. Bu da bize her iki ayette de kast edilenin Allah'a ortak koşulan putlar olduğunu ve müşrik Arapların putlarla ilgili algı ve inançlarının onları mesnetsiz ve tutarsız hatta evlat katli gibi vahşice eylemlere sürüklediğini göstermektedir.²³ Surenin devamındaki 140. ayette ise onların bu vahşi âdetleri hakkında şu ifade yer almaktadır:

“Bilgisizlikleri yüzünden beyinsizce çocuklarını öldürenler ve Allah'ın kendilerine verdiği rızıkı, Allah'a iftira ederek haram kılanlar, muhakkak ki ziyana uğramışlardır. Onlar gerçekten sapmışlardır ve doğru yolu bulacak da değillerdir.”²⁴

Bağlamıyla birlikte değerlendirildiğinde bu ayette müşrik Arapların, kız çocuklarını öldürmeleri ve Allah'ın rızık olarak verdiği zirai mahsullerden ve hayvanların etlerinden bir kısmını, çeşitli örfi yöntemlerle kendilerine haram kılmaları, üstelik bunun, Allah'ın hükmü olduğunu iddia ederek iftirada bulunmaları, onları hüsrana ve delalete götüren bir akılsızlık ve bilgisizlik şeklinde ifade edilmektedir.²⁵ En'âm suresinde konu hakkında âdeta son noktanın konulduğu ve tüm muhatapların Allah'ın belirlediği kaidelere davet edildiği 151. ayet ise şöyledir:

“De ki: Gelin Rabbinizin size neleri haram kıldığını okuyayım: O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın, ana-babaya iyilik edin, fakirlik korkusuyla çocuklarınızı

²⁰ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 2/476-477; Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, 6/531-541; Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'an*, çev. Salih Uçan vd. (İstanbul: Dünya Yayıncılık, 1991), 4/188-190; Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, 1/598.

²¹ Habenneke, *Me'âricu't-Tefekkür*, 11/440.

²² el-En'âm 6/136.

²³ Merâğî, *Tefsîru'l-Merâğî*, 8/43.

²⁴ el-En'âm 6/140.

²⁵ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 2/477-478.

öldürmeyin; sizin de onların da rızkını biz veriyoruz; kötülüklerin açığına da gizlisine de yaklaşmayın ve Allah'ın yasakladığı cana haksız yere kıymayın! İşte bunlar Allah'ın size emrettikleridir. Umulur ki düşünüp anlarsınız."²⁶

Surenin 137. ayetinden itibaren üçüncü kez evlat öldürme olgusunun zikredildiği bu ayette, hiçbir vahiy mesnetli delile dayanmadan kendilerince kaideler koyup bazı şeyleri helal bazılarını ise haram kılan, çeşitli sebeplerle hatta bir tür ulvi davranış ve şerefli bir eylem gibi evladını katleden müşriklere hakikatin ne olduğu açık bir şekilde bildirilmektedir. Bu ifadeler arasında evlat öldürme âdeti zikredilirken kullanılan ifade ise özellikle kız çocuklarına karşı işlenen cürmün altında yatan ama müşriklerin itiraf etmedikleri gerçek nedeni ifşa etmektedir. O da, kız çocuğuna verilen emeği ve besleyip büyütme için yapılan masrafı boşa gitmiş gören ve maddi sıkıntı çekeceğini düşünen müşriklerin bu cahilî yaklaşımından kaynaklanan geçim derdi ve rızık endişesidir. Zira ayette "fakirlik korkusu" ifadesi geçmekte, özellikle teminat verilerek "sizin de onların da rızkını biz veriyoruz" denmektedir.

Evlat öldürme âdetinin fakirlik korkusu ve rızık endişesiyle ilişkilendirildiği bir diğer ayet de yine Mekki bir sure olan İsrâ suresinde geçmektedir. Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmama vurgusu ile başlayan ve birçok ahlaki kuralın, emir ve yasağın sıralandığı 22-39. ayetler arasında rızık meselesine de işaret edilmiş, Allah'ın, dilediği kuluna geniş dilediği kuluna ise dar rızık verdiği, tüm kullarından haberdar olduğu vurgulanmış,²⁷ bu vurgunun hemen akabinde şöyle buyurulmuştur: "Geçim endişesi ile çocuklarınızın canına kıymayın. Biz, onların da sizin de rızkınızı veririz. Onları öldürmek gerçekten büyük bir suçtur."²⁸

Bu ayet, tıpkı En'âm suresi 151. ayetteki gibi, müşrik Arapların aslında geçim endişesi ve kız çocuğuna yapılan masrafları yük olarak görmeleri nedeniyle bu cürmü işlediklerine işaret etmektedir. Her iki ayette de Allah, Kur'an'ın muhataplarına, rızık endişesi ile böyle bir cürme bulaşmamaları gerektiğini, yarattığı varlığın rızkını bizzat uhdesine aldığını, bu konuda O'na güvenmeleri ve tevekkül etmeleri gerektiğini bildirmektedir.

Evlat öldürme olgusunun zikredildiği tek Medeni sure olan Mümtahine suresinde ise bağlılıklarını bildirmek üzere Hz. Peygamber'e (s.a.s.) biat etmeye gelen kadınların uymaları gereken şartlar arasında

²⁶ el-En'âm 6/151.

²⁷ el-İsrâ 17/30.

²⁸ el-İsrâ 17/31.

bu hususa da yer verilmiş ve şöyle denmiştir: *“Ey Peygamber! Mü’mine kadınlar, Allah’a hiçbir şeyi ortak koşmamaları, hırsızlık yapmamaları, zina etmemeleri, çocuklarını öldürmemeleri, elleriyle ayakları arasında bir iftira uydurup getirmemeleri, maruf konusunda sana karşı gelmemeleri hususunda biat etmeye geldikleri zaman, onlarla biat et ve Allah’tan onlar için mağfiret dile. Şüphesiz Allah, çok bağışlayandır, çok esirgeyendir.”*²⁹

Kur’an’da evlat öldürme olgusuna dair yukarıda zikretmiş olduğumuz ayetleri bir bütün olarak değerlendirdiğimizde ulaştığımız bazı sonuçları şöyle sıralayabiliriz:

1. İslam öncesi Arap toplumunda mevcut olan bu insanlık dışı âdet, Kur’an’ın nüzul sürecinde ilk olarak dile getirilen toplumsal sorunlardan biri olarak ayetlerde yer almış, tevhid ekseninde ve fit-rata uygun olarak inşa edilmeye çalışılan mü’min toplumun bu büyük cürümden kesinkes uzak durması hedeflenmiştir.
2. Konunun ilk kez zikredildiği sure olan Tekvîr suresinde meseleye “mev’ûde” ve “kutilet” kelimeleriyle işaret edilmiş, etkili bir üslup ile bu çirkin âdet Allah tarafından mahkûm edilip kınanmıştır.
3. Mümtehine suresinde Hz. Peygamber’e (s.a.s.) bağlılık sözü vermek için gelen Müslüman kadınlara yönelik olarak öne sürülen biat şartları arasında kısaca zikredilmesi dışında Kur’an’da evlat öldürme olgusunun ele alındığı tüm sureler Mekke döneminde nazil olmuş surelerdir. Bu da Tevhid eksenli eğitim vesilesiyle toplumda öne çıkan en önemli sorunların evveleminde Mekkî surelerde ele alınarak tedavi edilmeye ve Medine dönemine geçmeden önce Müslüman toplumun belli bir iman, amel ve ahlak seviyesine ulaştırılmaya çalışılmış olmasından kaynaklanmış olmalıdır.
4. Evlat öldürme olgusunun kız çocuğu özelinde zikredildiği sureler sadece Tekvîr ve Nahl sûreleridir. Diğer sûrelerde ise genel olarak “evlatları öldürme”ye dair ifadeler geçmektedir. Ancak nüzul döneminde ekseriyetle bu eylemin mağduru kız çocukları olduğu içindir ki ilgili ayetler hakkındaki klasik yorumlar da daha çok bu minvalde olmuştur.
5. Evlat öldürme meselesinin zikredildiği ayetlerde bunun temelde, cahiliye toplumunun Allah’a ortak koştukları putlara dair algılarına dayandığı, şirk anlayışı ile şekillenen zihinlerin doğruyu

²⁹ el-Mümtehine 60/12.

yanlıştan ayırt edemeyecek derecede çarpık bir hâl aldığı, batıl inançların normal bir insanın dahi yapamayacağı böyle vahşi bir davranışı insana süslü gösterecek kadar tabilerini etki altına aldığı vurgulanmaktadır. Ancak hakikatte işin altında yatan diğer asli nedenin maddi çıkarlar ve yanlış rızık anlayışı olduğuna, dünyevi çıkarların korunması ve arttırılmasına yönelik aşırı hırstan dolayı aile için bilek kuvveti olan erkek çocuğunun daha makbul görülmesi, kız çocuğuna verilecek emek ve yapılacak masrafın boşa gideceği düşüncesi olduğuna işaret edilmektedir.

6. İlgili ayetlerde bu çirkin âdet ve onun için uydurulan tüm mazeretler, akılsızlık, cahillik, sapkınlık, hüsrân ve Allah'a iftira gibi ifadelerle ilişkilendirilerek ağır bir şekilde yerilmektedir.
7. Özellikle kız çocuğu dünyaya gelen cahiliye müşriklerinin hissettikleri duyguların, melekler hakkındaki batıl inançlarıyla taban tabana çeliştiği, Allah'a layık gördükleri kızları kendileri için bir zillet ve utanç vesilesi olarak addettikleri, bu nedenle onlardan çabucak kurtulmak adına vahşi hayvanlarda bile görülmeyen bir caniliği işledikleri vurgulanmakta, bu vesileyle inançlarındaki çarpıklık ve sapkınlık ifşa edilmektedir.
8. İlgili ayetlerin genel muhtevası dikkate alındığında Kur'an'ın sadece bu büyük cürmün kendisine değil bu cürmü ortaya çıkaran saiklere odaklandığı, âdetâ sineklerle uğraşmak değil bataklığı kurutmak gerektiği, evlat öldürme vb. cürümlerin ortaya çıkmış olmasının temelinde, beşer eliyle tahrif edilmiş ve tevhit çizgisinden kopup uzaklaşmış batıl ve cahilî bir itikadın yer aldığına dikkat çektiği görülmektedir.

Konunun zikredildiği ayetlere dair bu değerlendirmeler akabinde şimdi de bu ayetler hakkında muasır tefsirlerimizdeki güncel ve mesaj odaklı yaklaşımlar üzerinde durulacaktır.

3. İlgili Ayetlere Dair Güncel ve Mesaj Odaklı Yaklaşımlar

Evlat öldürme olgusunun işlendiği ayetlerde Allah'ın tüm insanlık için rahmet olarak gönderdiği son elçisi olan Hz. Muhammed (s.a.s.) vesilesiyle başta mazlum kız çocukları olmak üzere günahsız ve tertemiz olarak dünyaya gelen tüm çocukların yaşam haklarını teminat altına almayı hedeflediği görülmektedir. Kur'an'da kullanılan ifadelerden, insanı yoldan çıkarmayı görev edinmiş olan şeytanların oyununa gelmemesi için Allah'ın vahiyle insanı eğitmeye, onu hakiki insanlığına ve fıtrata

döndürmeye çalıştığı görülmektedir. Kur'an'ın nüzul sürecinde kanayan bir yara olan bu toplumsal problem, o dönemin Müslüman'ı için çözüme kavuşturulmuş olsa da ilgili ayetler tüm insanlık için bazı yönleriyle güncelliğini korumaktadır. Zira bu ayetlerin indiği dönemde nasıl birçok çarpık anlayış ve sapkın düşünce mevcut ise günümüzde de dünya çapında benzeri sapkınlık ve çarpıklıklar, batıl düşünce ve algılar varlığını sürdürmekte, tüm dünyada nice masum çocuk yetişkinlerin mağduru ve mazlumu olmakta, bazen madden bazen de manen öldürülmektedirler.³⁰ Bu nedenledir ki tefsirlerimizde Kur'an'daki evlat öldürme olgusuna dair bazı güncel ve mesaj odaklı yorumlara da rastlanmaktadır. Zira nüzul dönemi üzerinden asırlar geçmiş, rengi ve yöntemi değişmiş olsa da masum nice çocuk bir şekilde hâlâ cinayetlere kurban gitmektedir. Bu da ilgili ayetlere dair güncel yorumların özel bir önemi haiz olduğunu göstermektedir. Bu nedenle özellikle muasır tefsirlerimizde evlat öldürme olgusunun günümüzde hangi şekillerde devam ettiğine dair yorumların izi sürülmeye çalışılacaktır.

Evlat öldürme olgusunu konu edinen ayetlere dair tefsirlerimizdeki güncel yorumlar incelendiğinde bu yorumların birkaç farklı başlık altında tasnif edilebileceği görülmektedir. Bu başlıklar şöyle sıralanabilir:

3.1. Kürtaj, Çocuk Düşürme, Doğum Kontrolü ve Nüfus Planlamasına Dair Yorumlar

Anne karnındaki ceninin farklı yöntemlerle hayatiyetini sonlandırmak ve gerek klasik gerek modern bazı yöntemlerle rahimden dışarı atılmasına sebep olmak şeklindeki kürtaj ve çocuk düşürme yöntemlerinin, Kur'an'da evlat öldürme konusuyla ilgili ayetlerin tefsirinde en çok üzerinde durulan konu olduğu görülmektedir. Örneğin Elmalılı Hamdi Yazır ilgili ayetlerin, açıkça çocuk düşürme ameliyelerini de kapsadığını belirtmekte, ayrıca şu ifadeleri kullanmaktadır: “Kıscası, gerek yoksul olunuz ve gerek zengin, gerek zayıf olunuz gerek kuvvetli, evlada bakmakla yoksul kalmaktan korkup onları herhangi bir şekilde öldürmeyiniz. Sizi ve onları rızıklandıran, besleyen ve besleyecek olan biziz. Yani siz değilsiniz. O hâlde rızık elde etmeğe gücünüz yetmemesi nedeniyle açlığa veya ölüme mahkûm olduğunuza hükmedip de öldürme cinayetini işlemeye kalkışmayınız.”³¹

³⁰ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 3/480.

³¹ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, sad. İsmail Karaçam-Emin Işık-Nusrettin Bolelli-Abdullah Yücel (İstanbul: Azim Yayıncılık, ts.) 3/523-524, 3/545-546.

Mevdûdî de yeni nesillerin dünyaya gelmesini engelleme âdetinin, ulusların helak uçurumuna yuvarlanması demek olduğunu, bunun insanlığa karşı işlenmiş bir suç anlamı taşıdığını,³² ayetlerde kullanılan ifadelerin, eski çağlardan günümüze dek süregelen doğum kontrolü hareketini kökten yasaklamakta olduğunu ifade etmekte ve modern bir cinayet yöntemi olan kürtajın da İslam'ın yasakladığı bir ameliye olduğunu belirtmektedir. Ona göre açlık ve kaynakların azlığına karşı doğum oranını kontrol etmek gibi bir çözümü öne sürmeleri, insanların en büyük hatasıdır. Bu nedenle ayetlerde âdeta “Ey insan, yiyeceklerle ilgili düzenlemeleri yapan sen değilsin, fakat seni yeryüzüne yerleştiren, sana nimetler veren ve senden sonra geleceklere de nimetler verecek olan Allah'tır” mesajı verilmektedir. Mevdûdî'ye göre tarih bize, bir bölgenin nüfusu ile beslenme kaynaklarının aynı oranda arttığını hatta besin kaynaklarının daha da hızla arttığını göstermektedir. Bu nedenle insanın Allah'ın işine ve düzenlemesine karışması aptallıktır. Bu öğretinin bir sonucu olarak Kur'an'ın indirilişinden bu yana Müslümanlar arasında ne bir doğum kontrol hareketi başlamış, ne de çocuk öldürmeye doğru bir eğilim ortaya çıkmıştır.³³

Kur'an Yolu tefsirinde de konu hakkındaki ayetlerle anne karnındaki çocuğun öldürülmesinin de yasaklandığı, doğum kontrolü ve nüfus planlaması gibi meseleler dolayısıyla bu ayetlerin güncelliğini korumakta olduğu konu hakkında çeşitli fıkhi görüşler ileri sürüldüğü ifade edilmektedir. Tefsirdeki şu cümleler de kayda değer ifadelerdir: “Kadının güzelliğinin bozulması, çocuğun bir ayak bağı telakki edilmesi gibi keyfi sebeplerle fitratın tabii akışına müdahale etmek, özellikle Müslüman nüfusun artmasının gerekli olduğu hâl ve şartlarda çocuk yapmaktan kaçınmak doğru değildir. Ayetteki “Çocuklarınızı öldürmeyin” emri, günümüzde yaygın olarak uygulanan ve ciddi tartışmalara yol açan kürtaj konusuyla yakından ilgilidir. Günümüz âlimlerinin büyük çoğunluğu, hamileliğin hangi safhasında olursa olsun, çocuk düşürme ve aldırmanın haram olduğu görüşündedirler.”³⁴

Bayraktar Bayraklı da ilgili ayetlerde çocuğun hayat hakkına dikkat çekmekte, bu hakkın anne karnında başladığını, ekonomik endişeler yüzünden çocukların bu hakkının ellerinden alınamayacağını ifade etmektedir.³⁵ Araçların Kur'an'da dikkat çekilen uygulamalarının her toplumda yaşanmış olan ve günümüzde yaşanmaya devam eden ve gelecekte

³² Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 1/599.

³³ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 3/106-107.

³⁴ Karaman vd., *Kur'ân Yolu*, 2/486-487.

³⁵ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, 7/16-23.

de devam edecek olan bir uygulama olduğunu belirtmekte ve şöyle demektedir: “Fakirlik korkusu nedeniyle günümüzde kürtaj yapılarak öldürülen çocuklar yok mudur? Arap cahiliyeti hâlen devam etmektedir. O zaman belki bir anda öldürülüyordu, ama şimdi ise anne karnında parçalanarak öldürülmektedir. Şimdiki canavarlık daha iğrenç değil midir? Yüce Allah rızık verenin kendisi olduğu inancını kabullendirerek, fakirlik nedeniyle çocuk öldürmenin önüne geçmek istemektedir. İnsan, doğan çocuğunun kendi rızığı ile beraber doğduğuna, ilahî kaderdeki sofrada Yüce Allah’ın ona bir yer ayırdığına inanırsa bu katliamın önüne geçilebilir. Bu bilgi, bu iman ve bu şuur ile önlem alınabilir.”³⁶

Muhammed Esed de ayetlerin tefsirinde kürtaja dikkat çekmekte³⁷ ve evlat öldürmeyi yasaklayan ayetlerin çağlar üstü bir önem ve çağlar üstü bir anlam taşıdığını vurgulamaktadır.³⁸

3.2. Kız Çocuğunun ve Kadının Değerine Dair Yorumlar

Bazı tefsirlerimizde, cahiliye döneminde, kız çocuğu dünyaya gelen müşriklerden bazılarının öfke ve utançlarına dair halet-i ruhiyelerine dair ayetler yorumlanırken onların çarpık zihniyetlerinin, kız olsun erkek olsun yeni doğan bir bebeğin Allah’ın bir mucizesi olduğunu anlamaya engel olduğu, hâlbuki her ikisinin de Allah’ın bir lütfu olduğu, rahimlerde onlara şekil verenin O olduğu, basit bir su damlasından mükemmel bir insan yaratmaya O’nun dışında kimsenin güç yetiremeyeceği belirtilmekte ve kadınla erkeğin bu husustaki eşitliği şöyle vurgulanmaktadır: “Bu, Allah’ın tekrarlanan mucizesidir. Her an tekrarlanmasına rağmen, önemini yine de yitirmeyen mucizesidir! Bu durumda nasıl olur da, kız çocuğu olduğunu duyunca üzülebilir, onur kırıcı olarak algılanan bu müjde yüzünden insanlardan saklanabilir? Hâlbuki yaratan ve şekil veren kendisi değildir ki! Bu apaçık mucizenin meydana gelişinde ilahî kudretin bir aracı olmaktan öte bir fonksiyonu yoktur onun. Allah’ın hikmeti ve hayatın kuralı, hayatın kadın-erkek iki eşten meydana gelmesini öngörmüştür. Kadın da hayat düzeninde erkek kadar köklü bir fonksiyona sahiptir. Hatta erkeğin rolünden daha önemli bir işleve sahiptir. Zira hayatın karargâhı kadındır. Buna göre nasıl olur da kız çocuğu olduğu müjdelenen biri üzülebilir? Aldığı kötü müjde nedeniyle insanlardan gizlenebilir? Hâlbuki hayatın düzeni sürekli olarak iki eşin varlığı ilkesine dayanmaktadır. Böylece

³⁶ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri*, 11/240-243.

³⁷ Muhammed Esed, *Kur’ân Mesajı*, (İstanbul: İşaret Yayınları, 1999) 1/262.

³⁸ Esed, *Kur’ân Mesajı*, 2/566.

anlaşıyor ki, inanç sistemindeki sapıklık toplumun düşüncelerinin ve geleneklerinin sapmasına da yol açmaktadır.”³⁹

Seyyid Kutub özellikle kız çocuklarının hayat hakkını korumaya yönelik Kur’anî emirlerin, İslam’ın kadına verdiği değerin yansıması olduğunu, onu aşağılama ve hor görmenin bütün insanlığı aşağılamak ve hor görmek anlamına geldiğini, ona karşı işlenen böyle bir cinayetin insanlığa ve hayatın yarısına karşı işlenmiş bir cinayet olduğunu belirtmektedir. Ona göre cahiliye döneminde kız çocuğunu hor görüp erkeğe değer verme cahilliği günümüzde de birçok toplumda varlığını sürdürmektedir. Bu husustaki bazı ifadeleri şöyledir: “Her ne zaman toplumlar sağlıklı inanç sisteminden sapmışlarsa, cahiliye düşünceleri geri dönmüş ve boynuzlarını uzatmıştır. Bugün de, toplumların çoğunda bu cahiliye düşünceleri ortaya çıkmaya devam etmektedir. Pek çok çevrelerde, doğan bir kız çocuğu sevinç oluşturmaz, pek çok insanlar onun doğuşunu hoş karşılamazlar. Erkek çocuğuna gösterdikleri ilgi ve özeni, kız çocuğu için göstermezler. Bu putperest cahiliyenin kalıntılarından biridir. Bütün bu olumsuzluklar, İslam inancına isabet eden sapmadan kaynaklanmıştır.”⁴⁰

Bazı tefsirlerimizde tabiin âlimlerinden Katade’ye atfedilen şu sözler her ne kadar kız çocuğu hakkında ise de günümüzde çocuk büyütmeyi yük gören ve bu zahmete katlanmak istemeyen modern cahiliye anlayışını da hatırlatmaktadır: “Evlat öldürme, cahiliye ehlinin yaptığı bir işti. Onlardan bazıları, esir alınır veya fakirliğe sebep olur korkusuyla kızını öldürürken diğer taraftan köpeğini beslemeye devam ediyordu.”⁴¹

3.3. Çocukları İslami Terbiyeden Uzak ve Dünya Eksenli Eğitmeye Dair Yorumlar

Kur’an’da evlat katline dair ayetlerin tefsirinde bazı müfessirlerimizin mecazi bazı yorumlar yaptıkları da görülmektedir. Anne babaların çocuklarını İslam ahlakı üzere eğitmeyi ihmal ederek onları âdeta ruhları harap olmuş yaşayan ölüler olarak yetiştirmeleri, sokağın insafına terk etmeleri, dünya ve ahiretlerini helak edecek batıl algılarla yetiştirmelerine dair yorumlar bu kabildendir. Örneğin Bayraklı’nın bu husustaki sözleri şöyledir: “Fakirlik günümüzde de sürmekte ve buna başka sebepler de ilâve edilerek öldürmenin farklı biçimleri gerçekleştirilmektedir. Günümüzde çocuklar, o dönemlerdeki gibi canlı canlı toprağa gömülmüyorlar

³⁹ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur’ân*, 6/541-542.

⁴⁰ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur’ân*, 6/541-542.

⁴¹ Muhammed Reşid Rıza, *Tefsiru'l-Menâr* (Kahire: el-Hey’etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme, 1990), 8/115.

ama canlı canlı sokak denen mezarlara, alkolün, eroin gibi uyuşturucuların, fuhşun bataklıklarına gömülmektedirler. Söz konusu mekânlar ve eylemler birden can almıyor, ıstırapı çok daha uzun süreli oluyor. Gençlerin yaşayan ölümler hâline getirilmesi, cahiliye döneminden daha acı verici bir özelliğe sahiptir. Ayetin bu kısmından çıkarılacak netice şudur: İnsanlar dünya ve ahiretlerini helak edecek, dinlerini karıştıracak düşünce ve eylemlerden uzak durmalıdırlar. Dine sokulmak istenen hurafe ve bidatler, farkında olmayarak insanların inançlarını karıştırıp şirke götürmektedir. Bazı insanlar, bunları savunup dinde ortaklık kurmakta, kendini tanrı yerine koyarak fetva verip dinî hayatı karmakarışık hale getirmektedirler. Bazıları da “Bunları temizliyorum” derken, dinin safiyetini lekelemektedirler. İslam’ın kaynağı Kur’an ortadadır. Bununla dinin karıştırılmasını önlemek mümkündür.”⁴²

Bayraklı’nın bu yorumlarını, evlat katline dair ayetlerin akla getirdiği ve Kur’an’daki başka birçok ayetin de genel muhtevasına uygun olan dolaylı mesajlar olarak görmek mümkündür.

Çocukları vahyin terbiyesinden uzak yetiştirmenin, Kur’an ve sünnetin ışığından mahrum etmenin onları cehaletin bataklığında boğulmaya terk etmek olduğu gerçeğini en vurgulu şekilde ifade eden müfessirlerden birisi de Ali Küçük’tür. O, Kur’an’daki birçok ayetin, ölü ve diri kavramlarına yeni bir boyut kazandırdığını, Kur’an’la beraber olan, vahyi tanıyan, vahiyle yürüyen, vahiyle hareket eden kişinin diri, onunla beraberliğini yitirenlerin de ölü olduğunun vurgulandığını ifade etmekte sonra da şöyle demektedir: “Öyleyse ne dersiniz, çocuklarını kitapsız ve peygambersiz bırakanlar onları öldürmemişler mi? Bunu gayet rahat, neşeyle yapmıyorlar mı bu insanlar?”⁴³

Ali Küçük evladını toprağa gömerek öldüren cahiliye insanının algısıyla günümüz insanının çocuk yetiştirme yöntemini kıyas etmekte ve şöyle demektedir: “Ama vallahi de billahi de şu anda bizim yaptıklarımız onlarınkinden çok daha kötü, çok daha vahşidir. Çünkü o çocuklar âkıl-bâliğ olmadan gömüldükleri için masumdurlar ve cennete gitmişler. Ya bizim çocuklarımız? Yirmi yaşına gelmiş, otuz yaşına gelmiş ama dinle tanıştırmadığımız, Kitap ve sünnetle tanıştırmadığımız, materyalist eğitim çukurlarına, televizyon ekranlarına, stadyum çukurlarına, kumarhane yuvalarına, eğlence yuvalarına, zevk çukurlarına gömdüğümüz, istikbalini düşünerek paraya yatırım yaptığımız çocuklarımız

⁴² Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri*, 6/531-534.

⁴³ Ali Küçük, *Besâiru’l-Kur’ân* (Konya: Adım Matbaacılık ve Ofset, 2016), 5/122-125.

cehenneme gidecek. Sorayım şimdi. Bunlardan hangisi daha korkunç? Hangisi daha vahşi? Allah için bir düşünelim. Nereye gömüyoruz çocuklarımızı? Bakara'ya mı gömüyoruz? Âl-i İmrân'ın sinesine mi? Nisâ'nın kucağına mı, yoksa televizyonun sinesine, toplumun cifesine mi? Resûlullah'ın kucağına mı? Nereye gömüyoruz onları? Yoksa aynı endişelerle çocuklarınızı ruhsuz mu bırakıyoruz? 'Aman mühendis olsun da gerisi fark etmez! Aman bilgisayar öğrensin de gerisi önemli değil! Aman diplomayı alsın da gerisi önemli değil!' diyerek ekonomik kaygılarla bizler de çocuklarımızı öldürmeyelim, gömmeyelim onları. Çocuklarımızı Allah'ın istemediği tarzda mı büyütüyoruz? Allah'ın istemediği biçimde mi eğitiyoruz? Onlara ne yediriyoruz? Neyle besliyoruz onları? Fikir, inanç dünyalarını neyle besliyoruz? Kimlere teslim ediyoruz kalplerini, kafalarını? Kimlere teslim ediyoruz eğitsinler diye? Duymaya başlıyorlar, ne duyuruyoruz onlara? Öğrenmeye başlıyorlar, ne öğretiyoruz? Allah için bir düşünün. Değilse yarın kesinlikle Rabbinizin bu sorgulamasıyla karşı karşıya geleceğinizi unutmayın. Üstelik bu sorgulamada sizlere sorulmayacak, sizler adam yerine bile konulmayacaksınız da öldürdüğünüz çocuklara sorulacak; Yavrularım! Ne suçunuz vardı da babalarınız sizleri dinsiz bırakarak öldürdüler? Ne suçunuz vardı da babalarınız, analarınız sizi Kur'an ve sünnetle tanıştırmadılar? Ne suçunuz vardı da babalarınız size cenneti, cehennemi tanıtmadılar?"⁴⁴

3.4. Çocukları Sevgisiz ve Merhametsiz Bırakmaya Dair Yorumlar

İsrâ suresi 31. ayetin tefsiri yapılırken Kur'an Yolu tefsirinde büyük müfessir Râzî'den yapılan şu alıntı dikkat çekmektedir: "Çocuklara karşı sevgisizlik, ruhun şiddetle karardığına ve kalbin katılaştığına delalet eder; bu cürüm kötü ahlakın en belirgin örneklerindedir. Allah, öyle kötü huyların önlenmesi maksadıyla evlatlara güzellikle davranmayı teşviketmiştir."⁴⁵

Râzî'nin bu ifadesi, çocuğa sevgi ve şefkatle yaklaşmamanın, onun ruhunu öldürmek, ondaki sevgi ve merhamet duygusunu köreltmek olduğunu hatırlatmaktadır. Sevgi ve merhametten mahrum bırakılarak yetişen çocuklar toplum için büyük bir tehdittir. Çocukları sevgi ve şefkatle büyütmenin ilk şartı da daha anne karnından itibaren onların hayat hakkına saygı duymaktır.

⁴⁴ Ali Küçük, *Besâiru'l-Kur'ân*, 16/193-196.

⁴⁵ Karaman vd., *Kur'ân Yolu*, 3/480.

3.5. Cahili Gelenekleri Tanrılaştırmaya Dair Yorumlar

Kur'an'da cahili Arap toplumunun bu meşum âdetine dair ayetler hakkındaki açıklamalar arasında, vahyin öğretilerine ters düşen örf ve anelerin tanrılaştırıldığına ve kutsal görülen bu batıl âdetlerin insanı, kendi öz evladının canına kıyacak kadar vahşileştirebileceğine dair yorumlar da göze çarpmaktadır. Zira cahiliye insanına bu cürmü işleyen şey tanrılaştırdığı batıl gelenekleri olmuştur. Bu ve benzeri batıl gelenekler asrımızda da görülebilmektedir.

Seyyid Kutub evlat öldürme olgusuyla ilgili ayetler bağlamında yaptığı yorumlarda cahiliye dönemi geleneklerinden hareketle “çağdaş cahiliye” tabirini de kullanmakta ve batıl geleneklerin çağdaş cahiliye toplumlarında da mevcudiyetini sürdürdüğünü şöyle belirtmektedir: “İnsanların hayatında korkunç bir ağırlık olan ve kimsenin bir kaçış yolu bulamadığı gelenekler, töreler... İnsanların bir zorunluluk olarak gördükleri ve kimi zaman altından çıkılmaz harcamalarda buldukları, hayatlarını ve değer yargılarını yiyip bitiren, ahlaklarını ve yaşayışlarını altüst eden, bununla beraber boyun eğmekten başka bir şey yapamadıkları şu moda ve törenler... Sabah, öğleden sonra ve akşam modaları... Kısa, dar ve gülünç giysiler... Çeşitli süsleme, güzelleştirme ve makyaj yöntemleri... Daha nice aşağılatıcı kölelikler... Tüm bunları kim yapıyor? Kimdir bunların arkasında? Bunların arkasında moda evleri bulunuyor. Üretici firmalar yer alıyor. Faizini almak için paralarını sanayiye yatıran banker kuruluşları ve bankalar yer alıyor. Dünyaya hükmetmek için insanlığı mahvetmeye çalışan Yahudiler vardır bunların arkasında. Ancak bunlar görülen silahlar ve ortada ordularla bulunmuyorlar. Kendilerinin geliştirdiği düşünceler ve değerler, yerleştirdikleri görüşler ve kültürlerle meydana yer alıyorlar. Sonra da bunları toplumsal örf adı altında baskı aracı olarak insanların üzerine salıyorlar. Onlar, egemen düzende, sosyal kurumlarda ve birbirine girmiş dalları ve kökleri ile birlikte karmaşık hale gelmesinden dolayı insanların tartışma konusu yapmadıkları toplumsal geleneklerde temsil edilmedikleri sürece görüşlerin tek başına yeterli olmayacağını biliyorlar. Bunlar şeytanların işidir... İnsanlardan ve cinlerden oluşan şeytanların... Bu, değişen görünüm ve şekillerine rağmen, kökleri ve kaynakları aynı, temelleri ve kuralları benzeşen cahiliyedir.”⁴⁶

Bu ve benzeri sözleriyle Kutub, modern cahiliyeye ve arkasında gizli olan komplolara dikkat çekmekte, mü'minlerin bu hususta uyanık olması gerektiğini vurgulamaktadır.

⁴⁶ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 4/188-190.

Mevdûdî de evlat katline dair ayetlere muhatap olan Arap toplumunun atalarının batıl örf ve âdetlerine karşı uyarıldığını, körü körüne onları takip etmemeleri gerektiğinin vurgulandığını belirtmektedir.⁴⁷ Bayraklı da cahiliye toplumunun kız çocuğu hakkındaki çarpık algılarının, düşünce ve davranışlarının, tanrı hâlini almış geleneğin zorlamasından başka bir şey olmadığını, gelenek denen tanrının insanın canına dahi kıydığını, hukukun ve dinin yerini aldığını ifade etmektedir.⁴⁸ Ali Küçük de ilgili ayetlerin tefsirinde hiçbir gelenek ve algının, vahyin öğretilerinin alternatifi olamayacağını, vahyin üstünde görülen her şeyin tanrılaştırılmış olacağını vurgulamaktadır.⁴⁹

Sonuç

Kur'an-ı Kerim, cahiliye dönemi Arap toplumunun insanlık dışı bir uygulaması olan evlat öldürme olgusunu ve kız çocuğuna dair zalimane algıları konu edinmiş, bu toplumsal hastalığı tedavi etmeye çalışmıştır. Kur'an'ın bu sosyal vakıadan bahsettiği ve kız çocuğu doğan babaların utanç ve öfke dolu halet-i rûhiyelerini tasvir ettiği ayetlerin -sadece biri hariç- tamamı Mekke döneminde nazil olmuş surelerdedir. Bu ayetler vasıtasıyla Mekke'de vahyin ilk dönemlerine şahit olan insanlar eğitime çalışılmış, şirk kültürünün insanlık dışı anlayış ve eylemleri, yüzlerine çarpılarak kınanmıştır. Başta Tekvîr suresi olmak üzere En'am suresindeki üç ayette, ayrıca Nahl, İsrâ ve Zuhurif surelerindeki ayetlerde müessir ifadelerle konu gündeme getirilmiş ve batıl inançlar eleştirilmiştir. Ayetlerdeki ifadeler dikkate alındığında evlat katli âdetinin özellikle şu nedenlere dayandırıldığı görülmektedir: Cehalet, akılsızlık, rızık endişesi, Allah dışında tapınılan sahte mabutların insana bunu süslü göstermesi, Allah'a iftira etme, O'nun yerine hüküm verme.

Ayetlerde bu hususlar öne çıkarken cahiliye dönemi Arap toplumu hakkında yapılan modern çalışmalarda evlat katline dair ortaya konan temel saiklerin şunlar olduğu ifade edilmektedir:

- a. Fakirlik ve geçim sıkıntısı, rızık endişesi
- b. Namus ve iffet endişesi
- c. Kızın dengi olmayan biriyle evlenme endişesi
- d. Uğursuzluk düşüncesi

⁴⁷ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 1/602.

⁴⁸ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, 10/535-543.

⁴⁹ Ali Küçük, *Besâiru'l-Kur'ân*, 5/122-130, 16/193-196.

- e. Çocuktaki fiziksel özürler
- f. Tanrıya kurban etme düşüncesi

İlgili çalışmalarda zikredilen bu sebeplerden en çok öne çıkanı ilk iki sırada zikrettiğimiz sebeplerdir. Eldeki tarihî veriler en çok bu iki sebepten dolayı özellikle kız çocuklarının katledildiğini ortaya koymaktadır.

Nüzul dönemi Arap toplumunda işlenen bu cürüm, son asırlarda fiziksel olarak devam etmese de benzer sebeplere dayalı olarak ancak farklı şekillerde devam etmektedir. Bu nedenledir ki ilgili ayetlerin tefsirinde güncel ve mesaj odaklı bazı yorumlar da gündeme gelmektedir. Bu güncel yorumların, yukarıda ayrıntılarına değinilen şu beş ayrı başlıkta toplandığı görülmektedir:

1. Kürtaj, Çocuk Düşürme, Doğum Kontrolü ve Nüfus Planlamasına Dair Yorumlar
2. Kız Çocuğunun ve Kadının Değerine Dair Yorumlar
3. Çocukları İslami Terbiyeden Uzak ve Dünya Eksenli Eğitmeye Dair Yorumlar
4. Çocukları Sevgisiz ve Merhametsiz Bırakmaya Dair Yorumlar
5. Cahilî Gelenekleri Tanrılaştırmaya Dair Yorumlar

Kur'an'da evlat öldürme olgusu hakkındaki ayetlerin tefsirinde müfessirler bu beş hususta güncel ve mesaj odaklı açıklamalarda bulunmuşlardır. Konu hakkındaki ayetlerin günümüzdeki kürtaj veya çocuk düşürme uygulaması, doğum kontrolü çalışmaları ve nüfus planlaması ile ilgilerine işaret edilmiştir. İlgili ayetler bağlamında kız çocuklarının ve kadınların insanlıkta erkeklerle eşit oluşuna, hatta bazı hususlarda çok daha önemli oluşuna değinilmiştir. Yapılan yorumlarda günümüzde sırf dünyevi gailelerle çocuğu vahyin mesajlarından uzak ve seküler bir zihniyetle yetiştirmenin onu diri diri toprağa gömülen kız çocuğundan daha beter bir hale düşürmek anlamına geldiği, o kız çocuğunun masum olduğu için cennetlik olduğu ama tevhid çizgisinden uzak ve dünyalığa tapar bir hâlde yetiştirilen çocuklarının hem dünya hem ahiretlerinin ateşle dolacağı ifade edilmiştir. Ayrıca çocukları sevgi ve merhametten mahrum bırakmanın da onları manen öldürmek demek olduğuna dair yorumların yanında cahiliye döneminde olduğu gibi günümüzde de bazı batıl geleneklerin tanrılaştırıldığına dair yorumlar da dikkat çekmektedir. Tüm bu yorumlar evlat öldürme olgusuna dair ayetlerin olup bitmiş bir meseleyi anlatmadığını, bu ayetlerden günümüze yönelik

dersler çıkarılması gerektiğini, hakikatte çocukları manen ve ruhen öldürmenin, diri diri toprağa gömmekten beter bir zulüm olduğunu hatırlatmaktadır.

Kaynakça

- Acarlıoğlu, Ahmet, “Cahiliye Arap Toplumunda Kız Çocuklarının Katli Meselesi: İslam Tarihi Perspektifinden Değerlendirme”, Cumhuriyet İlahiyat Dergisi 23/1 (2019), 441-460.
- Ateş, Ali Osman, İslam’a Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitab Örf ve Adetleri (İstanbul: Beyan Yayınları, 2014).
- Aynur, Hatice Şahin, “Ayetler Işığında Cahiliyeden İslam’a Kız Çocuğu/Kadın Haklarının Tahvili”, Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi 19/2 (2019), 479-518.
- Bayraklı, Bayraktar, Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri (İstanbul: Bayraklı Yayınları, 2001).
- Demircan, Adnan, “Cahiliye Araplarında Kız Çocuklarını Gömerek Öldürme Adeti”, İstem Dergisi 2/3 (2004), 9-29.
- Esed, Muhammed, Kur’an Mesajı, (İstanbul: İşaret Yayınları, 1999).
- Günaltay, Şemsettin, “İslam’dan Önce Araplar Arasında Kadının Durumu, Aile ve Türlü Nikâh Şekilleri”, Marife Dergisi 1/3 (2002), 189-199.
- İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir, Tefsîru’t-Tahrîr ve’t-Tenvîr (Tunus: ed-Dâru’t-Tûnusiyye, 1984).
- Karaman, Hayrettin vd., Kur’an Yolu (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014)
- Kasapoğlu, Abdurrahman, “Kur’an’a Göre Çocuklar Arasında Cinsiyet Ayrımcılığı Kız Çocuklarına Karşı Tutumlar”, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 10/1 (2005), 75-96.
- Kırca, Celal, “Kur’an’a Göre Çocukların Talim ve Terbiyesinde Takip Edilecek Esaslar”, Erciyes Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi 9 (1996), 39-47.
- Kurtubî, Şemsüddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebi Bekr, el-Câmi li-Ahkâmîl-Kur’an (Kahire: Dâru’l-Kitabîl-Mısriyye, 1964).
- Kutub, Seyyid, Fî Zilâli’l-Kur’an, çev. Salih Uçan vd. (İstanbul: Dünya Yayıncılık, 1991).
- Küçük, Ali, Besâiru’l-Kur’an (Konya: Adım Matbaacılık ve Ofset, 2016).
- Merâğî, Ahmed Mustafa, Tefsîru’l-Merâğî (Mısır: Şeriketü Mektebetü ve Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1946).
- Mevdûdî, Ebû’l-Aflâ, Tefhîmu’l-Kur’an, çev. Muhammed Han Kayani vd. (İstanbul: İnsan Yayınları, 1996).
- Meydânî, Abdurrahman Hasan Habenneke, Me’âricu’t-Tefekkür ve Dekaiku’t-Tedebbür (Dimaşk: Dâru’l-Kalem, 2000).
- Ögmüş, Harun, Cahiliye Döneminde Araplar (İstanbul: İz Yayınları, 2013).
- Rıza, Muhammed Reşid, Tefsiru’l-Menâr (Kahire: el-Hey’etü’l-Mısriyyetü’l-Âmme, 1990)
- Yazır, Elmalılı M. Hamdi, Hak Dini Kur’an Dili, sad. İsmail Karaçam-Emin Işık-Nusrettin Bolelli-Abdullah Yücel (İstanbul: Azim Yayıncılık, ts.).
- Yenice, Ali R., “Şefkatin Donmuş Hali: Cahiliyede Annelerin Kız Çocuklarını Gömmesi”, Osmanlının İzinde, ed. Adem Koçal, Zeynep Berktaş (İstanbul: Timaş Yayınları, 2013), 511-516.

VIII. OTURUM

Yıldırım, Yavuz, “İslam Öncesi Arap Yarımadasında Evlat Öldürme Olgusu”, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 7 (2003), 79-11.

Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Cârullah Mahmûd b. Ömer, Tefsîru'l-Keşşâf 'an Hakaiki't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekavîl fî Vücûhi't-Te'vîl (Beyrut: Dâru'l-Marife, 2009).

OTURUM BAŞKANI– Eyvallah, ağzımıza sağlık.

Hocalarımıza teşekkür ediyorum hem verdiğiniz güzel bilgilerden dolayı hem akıştan dolayı, özetlerden dolayı.

Bu vesileyle âlemlere rahmet efendimizi anmamıza da sizler de vesile olmuş oldunuz. Programı düzenleyen Diyanet İşleri Başkanlığıımıza, katkı sağlayan siz değerli hocalarımıza ayrı ayrı teşekkürler ediyorum. Zamanın keşke kısılcı altında kalmasaydık, daha serbest konuşabilseydik ama maalesef her zaman olduğu gibi böyle oluyor bu işler. Bununla iktifa ediyoruz.

Diyanetimiz bunları basacak zaten, tebliğlerin tam hâli orada okuyucuların istifadesine sunulacak diyorum.

Hepinizi Allah’a emanet ediyorum. Sağ olun, var olun.

Görüşmek dileğiyle.

TAKDİM– Sekizinci oturuma katkı sunan Sayın Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi Prof. Dr. Abdullah Kahraman hocamıza, değerli akademisyen ve araştırmacılarımıza ve bizleri ekranları başında takip eden siz kıymetli izleyicilerimize katılımlarınızdan dolayı teşekkür ediyoruz.

IX. OTURUM
DİJİTAL ÇAĞDA ÇOCUK OLMAK

Oturum Başkanı:
Doç. Dr. Fatih KURT
Dini Yayınlar Genel Müdürü

TAKDİM- Sempozyumun “Dijital Çağda Çocuk Olmak” konulu dokuzuncu oturumun açılışını ve aynı zamanda Oturum Başkanlığını yapmak üzere sözü Dinî Yayınlar Genel Müdürümüz Doç. Dr. Fatih Kurt hocamıza bırakıyorum.

Buyurun Sayın hocam.

OTURUM BAŞKANI- Muhterem hocalarım, kıymetli takipçiler; Diyanet İşleri Başkanlığımızın düzenlediği Uluslararası Mevlid-i Nebi Sempozyumumuzun dokuzuncu oturumunda beraberiz. Rabbim sempozyumumuzu ve özelde oturumumuzu hayırlı ve bereketli eylesin, tesirli kılsın inşallah.

Oturumun başladığı andan şu ana kadar geçen sekiz oturum içerisinde birbirinden değerli, kıymetli tebliğlerle hocamız, Peygamberimiz ve çocuk ilişkisine dair, çocuk eğitimine dair önemli katkılar sundular. Bizim oturumumuz da hayatımızın en önemli gerçeğine yönelik bizi, insanımızı bilgilendirecek inşallah.

Soğuk Savaş döneminden bu yana içinde bulunduğumuz çağ ve döneme yönelik farklı isimlendirmeler tanımlamalar yapılmıştır: Uzay çağı, teknoloji çağı, bilim çağı gibi kullanımlara rastlamakla birlikte öyle zannediyorum ki 1990’lı yıllardan sonra hatta 2000’li yıllardan sonra içerisinde bulunduğumuz zamanı ve dönemi ifade eden, öne çıkan en önemli terim, yaygın terim dijital çağ terimi olmuştur. Zira veri akışının hızlı bir şekilde aktarılması, internet teknolojisinin diğer bütün gelişmelerin önüne çıkması bulunduğumuz çağı ve dönemi dijital çağ olarak isimlendirmemize ve tanımlamamıza sebep olmaktadır.

Dijital çağda çocuk olmak, dijital çağda anne-baba olmak, dijital çağda çocuk eğitimine yönelik neler yapılabileceğini müzakere etmek hiç şüphesiz ki her birimizin önemli gündemi ve öncelikleri arasındadır. Dolayısıyla sempozyumun önemli bir parçası olarak “Dijital Çağda Çocuk Olmak” başlığıyla gerçekleştireceğimiz oturumumuzda birbirinden değerli dört hocamızın tebliğleriyle konuyu anlamlandırmaya çalışacağız.

Ben sözü fazla uzatmadan sempozyum programında da ifade edildiği üzere ilk konuşmayı, tebliğini sunmak üzere “Çocukları Tehdit Eden Zararlı Alışkanlıklar ve Bağımlılıklar: Teknoloji Bağımlılığı” özelinde tebliğini sunmak üzere Ankara Hacı Bayram Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Cengiz Şahin hocamıza sözü bırakıyorum.

On beş dakika gibi bir sürede hocam tamamlayabilirsek bir iki dakika belki opsiyonlarımız olabilir diğer hocalarımız için de. Tabii dijital, uzaktan sempozyum gerçekleştiriyoruz zamana dikkat etme, riayet etme belki fiziki sempozyumlara göre daha önemli. Bütün hocalarımızdan da bu istirahatımı yaparak sözü Prof. Dr. Cengiz Şahin hocamıza bırakıyorum.

Buyurun değerli hocam.

Prof. Dr. CENGİZ ŞAHİN (Ankara Üniversitesi Hacı bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi)– Değerli Başkanım çok teşekkür ediyorum.

Öncelikle sempozyumun düzenlenmesinde emeği geçenleri kutluyorum. Diyanet İşleri Başkanlığımızın çok önemli bir konuda böyle bir sempozyum yapmasından dolayı çok mutluluk duyduğumu öncelikle ifade etmek istiyorum.

Katılımcılara selam ve saygılarımı sunuyorum. İnşallah o söylediğiniz Sayın Başkanım süre içerisinde sunumumu gerçekleştirmeye çalışacağım.

ÇOCUKLARI TEHDİT EDEN ZARARLI ALIŞKANLIKLAR VE BAĞIMLILIKLAR: TEKNOLOJİ BAĞIMLILIĞI

Cengiz ŞAHİN*

Öz

Problem: İnsanlık, tarihin ilk gününden itibaren içerisinde yaşadığı çevreyi araştırarak ve bilgi üreterek kendisine yaşanılır bir alan hâline getirmeye çalışmıştır. Bu sayede bilim ve bilimsel bilgi ürünü olan her şey, her geçen gün ilerlemiş ve bunun sonucu olan teknoloji de giderek bugün ulaştığı noktaya gelmiştir.

Teknoloji, bir sorunu çözmek, bir çözümü iyileştirmek, bir hedefe ulaşmak veya belirli bir işlevi gerçekleştirmek amacıyla makineleri, teknikleri, el sanatlarını, sistemleri, organizasyon yöntemlerini ve aletleri yapma, değiştirme ve kullanım bilgisidir. Bu bağlamda teknoloji günümüz toplumunda, insan yaşamının her alanında yer almakta ve giderek önemi ve etkisi artmaktadır.

Günümüzde teknolojinin gelişmesiyle birlikte bilgisayar ve internet insan yaşamın her alanına girmiştir. İnternetin bilgisayardan farklı mobil cihaz ve işletim sistemleri için de uygulanabilir hale gelmesiyle her yaş grubundan insanlar, özellikle çocuklar için bir sorun hâline dönüşmüş ve bağımlılık ya da kötüye kullanma gibi sonuçları beraberinde getirmiştir.

Davranışsal bağımlılıklar olarak adlandırılan teknoloji bağımlılığı; fiziksel bir maddeye dayandırılmayan, insan-makine etkileşiminin kurulduğu internet, alışveriş, ilişki, yeme, oyun ve kumar gibi bağımlılıklardır.

Teknoloji bağımlılıkları, madde bağımlılığından farklı bir tür olarak davranışsal, kimyasal olmayan ya da madde olmayan bağımlılıklar kapsamında ele alınmaktadır. Madde bağımlılığında bağımlılık kullanılan madde yönelik geliştirilirken, davranış bağımlılıklarında bağımlılık yapılan etkinliğe ya da

* Prof. Dr, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümü.

davranışa yönelik geliştirilir. Dürtü kontrol bozukluğunun ve hazza odaklı olmanın ise tüm davranışsal ve teknolojik bağımlılıklar için ortak olduğunu söyleyebiliriz.

Amaç: Bu çalışmanın amacı, çocukları tehdit eden zararlı alışkanlıklar ve bağımlılıklardan biri olan teknoloji bağımlılığı konusunda psikoloji alanında yapılan araştırma sonuçlarına göre değerlendirmelerde bulunmak ve kültürümüzden hareketle konuya açıklık getirmektir.

Yöntem: Çalışmada literatür taraması yöntemi kullanılmış, ulusal ve uluslararası bilimsel veri tabanlarından bilgiler toplanmış ve değerlendirilmiştir.

Sonuç: Araştırmalar, davranışsal bir bağımlılık olan teknoloji bağımlılığının çocuklar üzerinde fiziksel, psikolojik, sosyal vb. birçok alanda olumsuz sonuçları olduğunu göstermektedir. Bu bakımdan bağımlılıkla mücadelede ve bağımlıların rehabilitasyonu ve tedavisinde sadece klinik yöntemlerle değil, aynı zamanda merkezi yönetimden yerel yönetimlere, sivil toplum kuruluşlarından din hizmetleri veren kurumlara ve ailelere kadar toplumun tüm paydaşlarının desteği olmadan başarı elde etmek güç ve hatta imkânsız olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Teknoloji bağımlılığı, davranışsal bağımlılık, zararlı alışkanlık, din, ahlak*

HARMFUL HABITS AND ADDICTIONS THREATENING CHILDREN: TECHNOLOGY ADDICTION

Abstract

Problem: Since the first day of history, humanity has tried to make the environment in which it leaves in as a habitable place by researching it and producing information. In this way, everything that is a product of science and scientific knowledge has advanced day by day, and thus technology has gradually reached the point it has reached today.

Technology is the knowledge of making, modifying and using machines, techniques, handicrafts, systems, organization methods and tools to solve a problem, improve a solution, achieve a goal or perform a specific function. In this context, technology

is included in all areas of human life in today's society and its importance and influence is increasing gradually.

Today, with the development of technology, computers and internet have entered all areas of human life. As the internet has become applicable to mobile devices and operating systems other than computers, it has become a problem for people of all age groups, especially children, and has led to consequences such as addiction or abuse.

Behavioral addictions, such as technology addiction, are defined as addictions which cannot be based on a physical substance and where human-machine interaction is established such as the Internet, shopping, relationships, eating, gaming and gambling.

Technology addiction is generally defined as excessive of the technology, inability to prevent its desire, increasing need for time spent on the technology, loss of importance of time spent without being connected to the technology, the emergence of excessive irritability, tension, anxiety when deprived, and gradual deterioration of a person's work, social and family life.

Objective: The aim of this study is to evaluate the results of research in the field of psychology on technology addiction, which is one of the harmful habits and addictions that threaten children, and to clarify the subject based on our culture.

Method: Literature review method was used in the study, information was collected and evaluated from national and international scientific databases.

Conclusion: Studies have shown that as one of the behavioral addictions, technology addiction has negative influences on children's physical, psychological, social and many areas of life. Therefore, informative studies should be carried out on the use and addiction of technological tools primarily for children, families and teachers. Moreover, public institutions and organizations should cooperate with non-governmental organizations on technology addiction.

Keywords: *Technology Addiction, Behavioral Addiction, Harmful Habit, Religion, Morality.*

Giriş

Uyuşturucu maddeden teknolojinin kötüye kullanılmasına kadar birçok türü olan bağımlılık, dünya genelinde olduğu gibi Türkiye’de de önemli bir sorun hâline gelmiştir. Bu sorun kişisel olarak özellikle çocuk ve gençlerimizi, millet olarak toplumsal yapımızı, tüm değer yargılarımızı, kadim kültürümüzü ve millî güvenlik sorunu olarak da ülkemizi tehdit eder hale gelmiştir.

Her bir bağımlılık türünün kişinin yaşı, cinsiyeti, sosyo-ekonomik ve eğitim düzeyine göre farklı kaynakları vardır. Buna bağlı olarak bağımlılık sorununa çözüm yolları da çok boyutlu olmak durumundadır. Bu bakımdan bağımlılıkla mücadelede ve bağımlıların rehabilitasyonu ve tedavisinde sadece klinik yöntemlerle değil, aynı zamanda merkezi yönetimden yerel yönetimlere, sivil toplum kuruluşlarından din hizmetleri veren kurumlara ve ailelere kadar toplumun tüm paydaşlarının desteği olmadan başarı elde etmek güç ve hatta imkânsızdır.

Türkiye’de insanların bağımlılık ile ilgili temel bilgileri ya kulaktan dolma söylentiler ya da yazılı ve görsel basının dramatize ettiği hikâyeler etrafında oluşmuş ve şekillenmiştir. Bu nedenle de bağımlılığın karakteristik özelliklerini bilmek yerinde olacaktır. Bağımlılığın karakteristik özelliklerinin birincisi bağımlılığın *kronik* olmasıdır yani hayat boyu devam eden ve hayat boyu kontrol edilmesi gereken bir hastalık olmasıdır. Bağımlılığın ikinci karakteristik özelliği *birincil* olmasıdır yani hangi sebep ya da hastalık sonucu ortaya çıkmış olursa olsun başladıktan sonra birincil olarak ele alınması gereken bir sorun olmasıdır. Bağımlılığın üçüncü karakteristik özelliği *ilerlemesidir* yani başladıktan sonra hem süreçler hem sonuçlar anlamında aynı kalmamasıdır. Zamanla hem kullanım oranı ve süresi, hem de kullanımdan kaynaklanan her anlamdaki sıkıntıların artmasıdır.¹

Türkiye’nin genç nüfusa sahip olması ve bu nüfusun teknoloji bağımlısı olmada potansiyel risk grubunu oluşturduğu düşünüldüğünde, konuya eğilmenin önemi net bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Türkiye

¹ Dinç, M. “Teknoloji Bağımlılığı ve Gençlik” *Gençlik Araştırmaları Dergisi* 3/3 (Aralık 2015): 31-65.

İstatistik Kurumu (TÜİK)² verilerine göre, Türkiye’de teknolojinin en önemli kullanım araçlarından biri olan internetin kullanım oranı 16-74 yaş grubundaki kişilerde %79 olduğu belirlenmiştir. Türkiye genelinde internet erişim imkânına sahip hanelerin oranı yüzde 90,7’ye ulaşmıştır. Bu oran 24 yaş altı kişilerde diğer yaş gruplarına göre daha fazladır. Teknolojilerin çocukluk çağında kontrolsüz kullanılması bu yaş grubundakiler için telafisi güç sorunlar oluşturmaktadır. Bu sorunların başında teknoloji bağımlılığı gelmektedir.

Bağımlılık

Bağımlılık, kişinin bedensel, ruhsal ve sosyal hayatını olumsuz etkileyen genetik, psikososyal ve çevresel faktörlerin etkilediği kronik bir hastalıktır. Terminolojide bağımlılık kavramı birçok kavramın yerine kullanılmaktadır. Öncelikle bu kavramları tanımlamakta yarar vardır.

Bağımlılık: Bir ilacın veya kimyasal maddenin fiziksel bağımlılık olsun ya da olmasın yinelenen kullanımudur.

Tiryakilik: Eksikliğinde sıkıntı ve yine kullanmaya ilişkin karşı konulamaz bir istek duyulan, fiziksel ve psikolojik kötüleşmeye yol açan bir maddenin yineleyen ve giderek artan kullanımı ya da bir davranışın karşı konulamaz tekrarıdır.

Madde Bağımlılığı: Kullandığında bireye haz veren ve gerilimini oradan kaldıran, gelecekteki muhtemel olumsuz sonuçları bilinmesine rağmen kullanılmayla devam edilen uyuşturucu veya diğer maddelere düşkünlüktür.

Kötüye kullanım: Herhangi bir ilacın veya maddenin genellikle kişinin kendisi tarafından onaylanan sosyal veya tıbbi tarzlardan sapan bir şekilde kullanılmasıdır.

Sorunlu kullanım: Doktorlar tarafından reçete edilen ilaçların uygun şekilde kullanılmamasıdır.

Entoksikasyon: Mental işlevlerden birini veya birkaçını etkileyen özgün bir maddenin (örneğin alkol) neden olduğu geri dönüşümlü bir sendromdur.

Yoksunluk: Uzun bir süreden beri düzenli olarak kullanılan bir ilaç ve maddenin birden kesilmesi veya miktarının azaltılması sonucunda oluşan maddeye özgü bir sendromdur.

² Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) (2020). *Hane Halkı Bilişim Teknolojileri Kullanımı Araştırması*. <http://www.tuik.gov.tr> (erişim: 16.09.2020).

Tolerans: Yineleyen uygulamadan sonra bir ilacın belirli bir ilaç veya maddenin belirli bir dozunun daha az bir etki oluşturduğu veya orijinal dozla elde edilen etkiyi gözlemek için giderek daha fazla dozun gerektiği fenomendir.

Çapraz tolerans: Bir ilacın veya maddenin genellikle fizyolojik ve psikolojik etkiyi gösteren başka ilacın veya maddenin yerine geçebilmesini yansıtır (Örn.; diazepam ve barbituratlar)^{3,4}.

Davranışsal bağımlılık: Bir kişinin hareket ve aktivitelerinin fizyolojik, psikolojik ve sosyal olarak sorunlara sebep olması ve kişinin bırakma isteğine rağmen yapılmasına kontrolsüzce devam edilmesi, böylece kendisine ve çevresine zarar verse bile bu davranışı süreç içerisinde önemsiz görmesi ve yapmaya devam etmesidir (Örn.; teknoloji, kumar, alışveriş gibi.)

Bağımlılığın da dereceleri vardır. Bunlar: *Hafif bağımlılık:* Bağımlılık için gerekli ölçütler en düşük düzeyde olmak üzere vardır. Sosyal etkinlikler, uğraşlar ve kişiler arası ilişkilerde bozulma minimal derecededir. *Orta bağımlılık:* Hafif ile şiddetli arasında yer alır. *Şiddetli bağımlılık:* Tanı için gerekli ölçütler fazlasıyla sağlanmaktadır. Psikososyal işlevlerde önemli oranda bozulma vardır.⁵

Bağımlılık genel olarak özelliğine göre madde bağımlılığı ve davranışsal bağımlılık (madde-dışı bağımlılıklar) olmak üzere iki ana kategoride değerlendirilmektedir. Madde bağımlılığı tarihsel olarak daha eskilere dayanırken, davranış bağımlılığı psikolojik ve psikiyatrik açıdan nispeten yeni bir araştırma alanıdır.

1. Madde Bağımlılığı

Madde bağımlılığı olan kişiler 19. yüzyılda günahkâr veya suçlu olarak kabul edilirken bilimsel gelişmeler ve sosyal reformları takiben 1951 yılında Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından hasta olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Bağımlılık, daha sonra Amerikan Psikiyatri Birliği tarafından bir bozukluk olarak kabul edilmiştir⁶.

³ Kaplan ve Sadock S. Klinik Psikiyatri El Kitabı 2009: 78-116.

⁴ Kaya, E. "Madde Kullanım Bozuklukları", Okmeydanı Tıp Dergisi 30(Ek sayı 2) (2014):79-83.

⁵ Ögel, K. *Sigara, Alkol ve Madde Kullanım Bozuklukları: Tanı Tedavi ve Önleme*. (İstanbul: Yeniden Yayınları, 2010).

⁶ Ayvaşık B. "Alkol ve Madde Bağımlılığında Bilişsel Süreçler: Beyindeki Yapısal Değişiklikten Bağımlılığa Giden Yol. In Psikopatolojilerde Bilgi İşleme Süreçleri (Ed. M Irak). (Ankara: Hekimler Yayın Birliği, (2009).

Madde bağımlılığı, sahte iyi oluş hali veren bir maddenin belirgin bir etkiyi elde etmek için alınması sürecinde ortaya çıkan bedensel, ruhsal ve sosyal sorunlara rağmen madde alma isteğinin durdurulamaması ve madde alınımının devam etmesi durumudur. Alan araştırmalarına göre, bağımlılık yapan bir maddeye alışan beden aynı maddeyi elde edemediği takdirde daha kolay erişebileceği bir maddeye yönelerek bedenini farklı maddelere karşı duyarlı duruma getirmektedir. Bu şekilde bireyler birden fazla madde kullanmaya başlayarak her birinin oluşturduğu farklı travmalara muhatap olmaktadır. Bu risk sürekli büyüyerek bireylerin bedenlerini iflas etmesine kadar ilerlemektedir.⁷

Alanyazında madde bağımlılığının fiziksel bağımlılık ve psikolojik bağımlılık olarak iki farklı bağımlılıkla açıklandığı görülmektedir.

a- Fiziksel Bağımlılık: Maddenin varlığına karşı duyulan fizyolojik bir istektir⁸. Belirli bir süre madde kullanımından sonra madde kullanımının kesilmesi nedeniyle kişide kriz, kasılma gibi istenmeyen semptomların ortaya çıkması ve bu süreçte vücudun bazı fonksiyonlarını yerine getirememesi ya da getirmekte zorlanmasıdır.⁹ Bu açıklamadan da anlaşılacağı gibi burada maddeye bağımlılık vardır. Bağımlı olunan madde alınmadığında kişide yoksunluk belirtileri oluşur.¹⁰ Başlarda az miktarda alınan doz yeterli olurken, zamanla alınan dozun miktarı iki-üç katına çıkar ve beyin normal olan görevini yapamaz duruma gelir.¹¹

b- Psikolojik Bağımlılık: Bu evre ilk deneme aşamasındaki maddeye olan özlemi ve maddeyi arayışını kapsar.¹² Maddeyi yoğun bir şekilde arama vardır. Maddenin yarattığı etkiyi tekrar yaşama isteği vardır.¹³ Psikolojik bağımlılık fiziksel bağımlılıkla karşılaştırıldığında, bir kişinin bir maddeye fiziksel bir ihtiyaç duymadığı, bunun yerine zihinsel bir arzusu olduğu zaman ortaya çıkar.

⁷ Çetin Y. "Madde Bağımlılığı ve Yalova Ölçeğinde Madde Bağımlılığı Algısı", *Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi*, Yalova: Yalova Üniversitesi, 2013.

⁸ Ögel K. *Bağımlı Aileleri İçin Rehber Kitap. Alkol, Uyuşturucu, Bilgisayar, Sigara ve Diğer Bağımlılıkları Olanların Yakınlarına Bilgiler*, 3. Baskı. İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 2014: 6-8.

⁹ Korsmeyer, P. & Kranzler, H.R. *Encyclopedia of Drugs, Alcohol and Addictive Behavior* (3rd ed.). Detroit, MI: Macmillan Reference, 2009.

¹⁰ Uzbay İ.T. *Madde Bağımlılığı Tüm Boyutlarıyla Bağımlılık ve Bağımlılık Yapan Maddeler*. İstanbul, İstanbul Tıp Kitabevi, 2015: 13.

¹¹ Targan N, Nurmedov S. *Bağımlılık, Sanal veya Gerçek Bağımlılıkla Başa Çıkma*, 6. Baskı. İstanbul, Timaş, 2018: 39.

¹² Uzbay İ.T. *Hazdan Bağımlılığa*, 3. Baskı. İstanbul, Destek Yayınları, 2018.

¹³ Targan N, Nurmedov S. *Bağımlılık, Sanal veya Gerçek Bağımlılıkla Başa Çıkma*, 6. Baskı. İstanbul, Timaş, 2018: 39.

Ancak günümüzde bu iki bağımlılık türü birbirinden ayıramamaktır, çünkü kişide hem ruhsal, hem de fiziksel bağımlılık aynı anda görülebilir. Pratikte de bunun bir yararı yoktur. Fiziksel bağımlılık kısa bir süre içinde sonlanabilir. Ancak asıl sorun ruhsal bağımlılığın sonlandırılmasıdır. Bu daha uzun bir süreç ve çaba gerektiren bir durumdur.¹⁴

Bağımlılık bir sendromdur. Amerikan Psikiyatri Birliği (APA) tarafından yayınlanan, dünyanın çeşitli ülkelerindeki klinisyenlerin görüşleri alınarak hazırlanan ve tüm dünyada yaygın bir şekilde psikiyatrik hastalıkların tanısında kullanılan İngilizcesi “Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (DSM)” olan ve Mental Bozuklukların Tanısal ve İstatistiksel El Kitabı olarak çevirebileceğimiz rehberde göre bağımlılığın çeşitli ölçütleri vardır. DSM-5’de madde kullanım bozukluğu A tanı ölçütleri toplam 11 maddedir. İlk dört madde bozulmuş kontrolü, 5-7. maddeler sosyal bozulmayı, 8-9. maddeler maddenin riskli kullanımı 10 ve 11. maddeler farmakolojik durumu içerir. Buna göre aşağıda yer alanlardan sadece ikisi maddenin kötüye kullanımı (bağımlılık tanısı koymak) için yeterlidir:¹⁵

Bozulmuş kontrol (ilk 1-4 madde)

1. Çok uzun zamanını madde almak için harcar.
2. Bırakmak ister, dener, başarısızlıkla sonuçlanır.
3. Zamanın büyük kısmı almak, kullanmak, zararlarını telafi etmek, gündelik hayatının büyük kısmı madde ekseninde geçer.
4. Aşerme (craving) maddenin alındığı ya da kullanıldığı çevrede çok güçlü maddeyi temin etmek isteği (klasik koşullama, beynin ödül sistemi) eli kulağındaki relapsın göstergesi

Sosyal bozulma (5-7)

5. Tekrarlı kullanım sosyal gerekliliklerini ihmal ettirir.
6. Sosyal kişiler arası sorun yaşamasına rağmen devam eder.
7. Sosyal mesleki etkinliklerinden vazgeçer.

Maddenin riskli kullanımı (8-9)

8. Fiziksel zararlı ortamlarda kullanır.
9. Fiziksel ve psikolojik problemlere yol açmasına rağmen kullanır.

¹⁴ Ögel K. *Sigara, Alkol ve Madde Kullanım bozuklukları: Tanı, Tedavi ve Önleme*. İstanbul, Yeniden Yayınları. 2010.

¹⁵ Amerikan Psikiyatri Birliği. “Mental Bozuklukların Tanısal ve Sayımsal Elkitabı”, (DSM- V), Çev. Koroğlu E., Hekimler Yayın Birliği, Ankara, 2013.

Farmakolojik (10-11)

10. Tolerans

11. Yoksunluk

Çocuklarda ve ergenlerde madde kullanma evreleri ise farklılık göstermektedir. Bu evreler şu şekildedir:¹⁶

Merak ve İlk Deneme: Madde bağımlılığında ilk aşama maddeyi merak etme ve maddeyi kullanmadır. Merak duygusunun yanında maddenin kişide oluşturacağı etkilere karşı bir korku mevcuttur. Kişi bu korkuyu “ Bir kereliğine bir şey olmaz. ” düşüncesiyle ilk aşamayı gerçekleştirmiş olur. Maddeyi denedikten sonra maddeye olan korku azalmış olur. Bu korku diğer denemelerin başlangıcı olur.

Sosyal Kullanım: Madde kullanımı sosyal ortamlarda devam etmektedir. Maddeyi kişi kendisi gibilerle paylaşır. Bu paylaşımlar artık sosyal etkinlikler hâline gelmiştir.

Operasyonel Kullanım: Kişi bu evrede artık maddeyi özler, maddenin yarattığı etkiden keyif alır. Kişinin zihnini meşgul eder. Madde kişinin hayatında sürekli bir ihtiyaç olarak görülür.

Bağımlı Kullanım: Kişi artık maddeye bağımlıdır. Hayatına devam etmek için maddeye ihtiyaç duyar.

2. Davranışsal Bağımlılık

Bireyin hayatına zarar vermesine karşın belirli bir davranışı sergilemeye kontrol edilemez bir istek duymasını ve tekrarlanan haz verici davranışsal örüntüler göstermesini içermektedir.^{17,18} Davranışsal bağımlılıklar genellikle “eylemi gerçekleştirmeden önce gerilme veya uyarılma” ve “eylemi gerçekleştirme sırasındaki zevk, memnuniyet veya rahatlama” duyguları ile gelir.

Madde bağımlılığı dışında kalan davranışsal bağımlılıkların türleri oldukça fazladır. Örneğin; teknoloji bağımlılığı, internet bağımlılığı, kumar bağımlılığı, alışveriş bağımlılığı, ilişki bağımlılığı, spor bağımlılığı,

¹⁶ Yegül, S. “Lise Öğrencilerinin Bağımlılık Yapan Maddelere Karşı Tutumları İle Sosyal Dışlanma Durumları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”, İnönü Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Malatya, 2020.

¹⁷ Black DW. Behavioural addictions as a way to classify behaviours. Can J Psychiatry 58/5 (2013): 249-251.

¹⁸ Mann K. Behavioural addictions: Classification and consequences. Eur Psychiatry 44 (2017): 187-188.

alışveriş bağımlılığı, televizyon bağımlılığı, mesajlaşma bağımlılığı, sosyal medya bağımlılığı.

Amerikan Psikiyatri Birliği'nin (APA) Zihinsel Bozuklukların Tanısal ve İstatistiksel El Kitabı'na (DSM) göre, davranışsal bağımlılıklar şu ortak özellikleresahiptir;¹⁹

- Davranış ile meşgul olma.
- Davranışı kontrol etme yeteneğinin azalması.
- Davranışa bir tolerans oluşturma, böylece davranışa istenen hazineyi elde etmek için daha sık veya daha yoğun bir şekilde ihtiyaç duyulur.
- Davranıştan kaçınılması veya çekinilmesi durumunda dirilme yaşanması.
- Davranıştan kaçınıldığında veya direnç gösterildiğinde, depresyon veya anksiyete belirtileri gibi olumsuz psikolojik sonuçlarla karşılaşmak.

Goodman'a göre davranışsal bağımlılık kriterleri ise; belirli bir davranışı yapmaya yönelik dürtüye direnememe, davranışın başlatılmasından hemen önce gerilim hissinin artması, davranış sırasında rahatlama veya memnuniyet, davranış sırasında kontrolü kaybetme hissi.

Aşağıdaki dokuz kriterin en az beşi gerçekleşirse davranışsal bağımlı kabul edilir:

1. Davranışla ya da davranışın öncülü eylemle sık sık meşgul olma.
2. Davranışla amaçlanandan daha uzun bir süre meşgul olma.
3. Davranışı azaltmayı, kontrol etmeyi veya durdurmaya sık sık çabalamak.
4. Davranış için gerekli olan eylemleri gerçekleştirirken çok fazla zaman harcama.
5. Bireyin sorumluluklarını yerine getirmesi gereken zamanlarda ilgisiz bir davranışla sık sık uğraşması.
6. Davranıştan dolayı sosyal, mesleki veya rekreasyon faaliyetlerine daha az önem verilmesi.

¹⁹ Amerikan Psikiyatri Birliği. "Mental Bozuklukların Tanısal ve Sayımsal Elkitabı", (DSM- V), Çev. Koroğlu E., Hekimler Yayın Birliği, Ankara, 2013.

7. Davranışın neden olduğu ya da şiddetlendirdiği sürekli ya da tekrar eden sosyal, finansal, psikolojik ya da fiziksel bir problemin varlığına rağmen, davranışın devam etmesi.
8. Tolerans: Arzu edilen etkiyi elde edebilmek için davranışın yoğunluğu veya sıklığını artırma ihtiyacı.
9. Davranışla meşgul olunamadığında huzursuzluk veya asabılık durumu.

Madde bağımlılığından farklı olarak, davranışsal bağımlılıkta, sorunlu davranışın gerçekleşmesinde çoğunlukla yardımcı bir nesneye ihtiyaç ya yoktur ya azdır ya da oldukça kolay ulaşılabilir. Bu yönüyle bireyin günlük yaşamında daha fazla yer edindiğini söylemek doğru olacaktır. Ayrıca tespit edilip kontrol altına alınması da madde bağımlılığına göre nispeten daha zordur.²⁰ Bağımlılık birden ortaya çıkan bir değişiklik değildir. Belirli bir süre zarfında ilerleyen ve gelişen bir durumdur. Farkına varılması güçtür.

Bağımlılığın madde bağımlılığı ve madde olmayan bağımlılık yani davranışsal bağımlılık olmak üzere iki ana gruba ayrıldığı daha önceki bölümlerde bahsedilmişti. Bu bölümde madde bağımlılığı dışında kalan bağımlılık türlerinden teknoloji bağımlılığı ve türleri ele alınmıştır.

3. Teknoloji Bağımlılığı

Bilişim teknolojilerinin çok hızlı bir şekilde gelişmesinin birey ve toplum üzerinde de önemli değişimlere neden olduğunu söylemek mümkündür. Özellikle sanayi devrimi ile ortaya çıkan yeni teknolojiler, insanların yaşam biçiminin değişmesine, yeni sosyal yapıların doğmasına ve üretim alanlarının farklılaşmasına yol açmıştır. Meydana gelen yeni toplumsal yapı, sanayi toplumu olarak adlandırılmaktadır. Sanayi toplumunun son aşaması olan tüketim toplumu, 20. yüzyılın son çeyreğinde yerini bilgi toplumuna bırakmıştır. Bilgi toplumunda bilgisayar teknolojisinin, çok hızlı bir gelişim göstermesinin yanı sıra özellikle internetin de keşfedilmesi ve gelişmesi, bu iki teknolojinin insan hayatının odak noktası hâline gelmesine neden olduğu söylenebilir.^{21,22}

²⁰ Bektaş, M. Davranışsal Bağımlılık: Tanımı, Türleri ve Sınıflandırılması, Ed. H. Ateş ve A. Koçak. *Bir Kamu Politikası Olarak-Bağımlılıkla Mücadele* (2018): 147-159.

²¹ Çalık, D. ve Çınar, Ö. P. "Geçmişten Günümüze Bilgi Yaklaşımları Bilgi Toplumu ve İnternet". XIV. Türkiye'de İnternet Konferansı, İstanbul: Bilgi Üniversitesi, İstanbul, 12-13 Aralık 2009.

²² Şahin, C. ve Korkmaz, Ö. "İnternet Bağımlılığı Ölçeğinin Türkçeye Uyarlanması", *Selçuk Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi* 32 (2011): 101-115.

21. yüzyıl genel itibari ile bilgi çağı olarak tanımlanmaktadır. Bu yüzyılı ön plana çıkaran temel güç bilgi ve tekniktir. Bu yönüyle de içinde bulunduğumuz çağ teknolojik gelişmelerle ifade edilmeye başlanmıştır ve teknolojik gelişmeler ekonomik büyümelere de büyük oranda yön vermektedir. Teknoloji çağı olarak da adlandırılan bu günümüzde artık birer teknoloji ürünü olan bilgisayar ve internet insanlar için vazgeçilmez araçlar hâline gelmiş durumdadır. Matbaanın yerini dijital bilgisayarlar almaya başlamıştır. Elektronik ve dijital teknolojinin kronolojik gelişimine bakacak olursak;

- Telgraf ve telefonun ortaya çıkışı:19. yy sonları 20. yy başları
- Radyonun icadı: 1920-1940
- Televizyonun icadı: 1950'ler
- Kişisel bilgisayarların icadı: 1980'ler
- İnternet, e-mail, World Wide Web: 1990'lar
- Dijital tüketim (E-bay, Amazon): 1990'ların sonları
- Web 2.0- Bloglar, Wiki web siteleri, sosyal ağlar, çok kullanıcı-
lı oyunlar, vb., mesajlaşma ve anlık ileti paylaşımı, Facebook,
Twitter, Tumblr, Pinterest, Instagram, dijital uygulamaların
kullanılmaya başlanması: 21. yüzyıl.

Modern teknoloji araçları geliştikçe insanoğlunun teknoloji ile ilişkisi de sorunlu hâle gelmeye başladı. Konuyla ilgili en bariz ve üzerinde en çok çalışılan problem, teknoloji bağımlılığı problemidir. Harris, Nagy ve Vardaxis'e²³ göre, kontrol edilemeyen uygulamalar veya alışkanlık da bağımlılık olarak tanımlanabilir. Bu anlamda, insanların gelişen teknolojileri kullanma biçimine ilişkin olarak da teknolojik bağımlılık kavramı kullanılmaya başlanmıştır.²⁴

Teknoloji bağımlılığında uyuşturucu, alkol ya da sigara gibi özellikle gençler için bir yaş sınırı konulması ve kullanımın sınırlanması mümkün değildir. Genç birey teknolojiyi kullanacaktır çünkü bugünün gençliğinin en başat özelliği, iletişim teknolojileri ve sosyal medyayı bir hayat biçimi olarak yaşamalarıdır. Ancak gençlerin böyle bir hayat yaşarken

²³ Harris, P, Nagy, S., & Vardaxis, N. *Mosby's Dictionary of Medicine, Nursing and Health Professions*. Australian & New Zealand Edition. Elsevier Health Sciences, 2014.

²⁴ Griffiths, M.D. "Technological addictions", *Clinical Psychology Forum* 76 (1995): 14–19.

Turel, O. ve Serenko, A. "The Benefits and Dangers of Enjoyment With Social Networking Websites", *European Journal of Information Systems*, 21 (2012): 512–528.

bağımlı olmamaları için gerek konuyla ilgili sorumluluk hisseden bireylerin/anne-baba/öğretmenlerin ve gerekse resmî kurumların ve gençlik çalışmaları yapan sivil toplum kuruluşlarının bağımlılığa giden adımları gözeterek önleme çalışmaları yapmaları gerekmektedir.

Teknolojik bağımlılıklar her yaş grubundaki bireylerin teknolojinin sunduğu imkânlardan aşırı zaman geçirmeleri ve buna bağlı olarak kişisel, sosyal, eğitsel ve mesleki sorumluluklarını yerine getirmede problem yaşamaları kaçınılmaz olmakta, bununla birlikte çeşitli psikolojik, fiziksel ve sosyal sorunlar yaşanabilmektedir.²⁵

İnsanlarında olumsuz sonuçları olan teknoloji bağımlılığı alt gruplarından bazıları ise kısaca aşağıdaki başlıklar altında sıralanabilir:

- *İnternet bağımlılığı*: Kişilerin interneti ölçsüz kullanması ve bu tutumundan bir türlü vazgeçememesi neticesinde çeşitli sorunlar yaşamaları, internet kullanımında başlangıç dönemiyle karşılaştırıldığında daha uzun süre kalınması buna bağlı olarak insanlar arasındaki ilişkilerde meydana gelen sorunları ifade eder.
- *Çevrim içi kumar bağımlılığı*: Gelirine göre ciddi kayıplar olmasına rağmen oynamak için aşırı arzu ve istek duyulması ve bırakmaya çalışılmasına rağmen bırakılamamasıdır.
- *Çevrim içi cinsel bağımlılık*: Aşırı zihinsel meşguliyet ve aşırı zaman harcama ile seyreden çevrim içi cinsel uğraşıdır.
- *Çevrim içi alışveriş bağımlılığı*: Alışverişin kendisiyle aşırı meşguliyet ve ihtiyaç dışı veya fazlası alışveriş problemlidir.
- *Sosyal medya bağımlılığı*: Sosyal medyaya aşırı derecede düşkün olmak, sosyal medyada sürekli çevrim içi olma isteği, kontrol edilemeyen motivasyonla yönlendirilmek ve bu durumun diğer önemli yaşam alanlarını olumsuz yönde etkilemesi sosyal bağımlılık olarak değerlendirilmektedir.
- *Dijital oyun bağımlılığı*: Gündelik yaşamını ve sorumluluklarını aksatacak şekilde dijital ekranda zaman geçirmek.
- *Mobil cihaz bağımlılığı*: Uzun süre mobil cihazda geçirilen zamandan dolayı kişinin fiziksel, sosyal, psikolojik ve zihinsel gelişiminin olumsuz etkilenmesi.

²⁵ Şahin, C. ve Yağcı, M. "Sosyal Medya Bağımlılığı Ölçeği: Yetişkin Formu Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması", *Abi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi* 14/1 (2017): 523-538.

- *Televizyon bağımlılığı*: Bir fiziksel bağımlılık olmamakla birlikte kişinin hoşnutsuzluk duyduğu ve kendisini iyi hissettiği bir etki nedeniyle televizyon izlemenin kişinin yaşamında önemli bir yer tutması.

4. Teknoloji Bağımlılığının Nedenleri ve Olumsuz Sonuçları

Artık teknolojinin geniş bir şekilde toplumu devraldığını görüyoruz. İnsanların teknoloji konusunda hemfikir olduğu temel konu; teknolojinin kesinlikle gündün güne geliştiği ve insan yaşamı için gittikçe daha önemli hale geldiğidir. Kuşaklar arasında teknoloji kullanımı farklılaştıkça ebeveynler, eğitimciler, araştırmacılar bu konu üzerine daha çok ağırlık vermeye başladı. Bugünkü genç yetişkinleri anlamaya yönelik acil bir ihtiyaç söz konusu. Genç bireyler artık arkadaşlarıyla birlikte daha az zaman geçiriyor, sosyal medya ve mesajlaşma etkinliklerini sanal ortamlar üzerinden sürdürüyor. Bu durum belki de daha önce görülmemiş düzeyde kaygı, depresyon ya da yalnızlık durumlarını ortaya çıkarıyor. İnsanların harcadıkları zamanın, gösterdikleri davranışların, ibadet biçimlerinin, olaylara karşı tutumlarının teknoloji tabanlı farklılaşması söz konusu. Tamamen farklı yollarla sosyalleşmeyi tercih eden, bir zamanlar kutsal olan sosyal tabuları ret eden, hayatlarını değişik bir biçimde sürdürmeyi amaçlayan bir topluluk ortaya çıktı.²⁶

Teknoloji bağımlılığının nedenleri ve kişi, aile ve toplum üzerindeki birçok olumsuz etkilerinden bahsedilebilir. Bunlardan önemli görülenlerden bazıları aşağıda sunulmuştur:

Teknoloji Bağımlılığının Nedenleri

- Aile üyeleri arasında iletişim sorunları ya da kaliteli ilişkinin sağlanamaması,
- Aile üyelerinin birbirlerine yeteri zaman ayırılmaması,
- Aile üyelerinin teknoloji kullanımı konusunda olumsuz model olması,
- Sosyo-ekonomik ve kültürel sorunlar,
- Aile içi şiddet, aile içi bağımlılık sorunları,

²⁶ Küçükvardar M. Ve Tingöy, Ö. "Teknoloji Bağımlılığının Semptomlar Temelinde İncelenmesi." 2018- Informatics and Communication Technologies Special Issue/ İletişim ve Bilişim Teknolojileri Özel Sayı, 9/35 (2018): 111-123.

- Günlük hayatın problemleri, stresli yaşam olayları ve olumsuz duygulardan uzaklaşma isteği ile evde teknolojik cihazlarla meşgul olması,
- Gruba ait olma, sosyalleşme ve rekabet ihtiyacının teknoloji kullanılmasıyla karşılanması,
- Sosyal gelişimdeki yetersizlik,
- Cinsiyet, içe dönüklük, yalnızlık duygusu, sosyal kaygılar, sosyal beceri yetersizlikleri, düşük benlik saygısı,
- Bireysel faktörler,
- İnsanların serbest zaman değerlendirme olanaklarının yetersiz olması nedeniyle serbest zamanlarda çeşitli sosyal etkinliklere katılamaması,
- Alışveriş, haber ve ödevlerin internet üzerinden yapılması vb.

Teknoloji Bağımlılığının Olumsuz Sonuçları

- Uygunsuz içeriklere maruz kalma,
- Zararlı alışkanlıklara yönelme,
- Akademik başarıda düşmesi, okul işlevselliğinde ciddi kayıplar yaşama,
- Sosyal alandan uzaklaşma ve sosyalleşememe,
- Aile işlevlerinde bozulma,
- Sorumlulukları erteleme ve ihmal edilme,
- İstismara maruz kalma,
- Siber dolandırıcılığa maruz kalma,
- Suça karışma,
- Dil kullanımında bozulmalar ve argo sözcük kullanımının artması,
- Konuşma ve yazma becerilerinde bozulma,
- Hayatın durağanlığına karşı teknolojilerin daha çekici olmasıyla birlikte bireyin gitgide yalnızlaşması ve iletişim problemleri yaşaması, insanlarla ilişkilerinde bozulma,
- Bazı grup ya da örgütlerin faaliyetlerine maruz kalma,
- Subliminal mesajlara maruz kalma,
- Beslenme alışkanlıklarında bozulma,
- Obezite gibi kronik hastalıkların ortaya çıkması
- Depresyon, anksiyete bozukluğu gibi psikolojik bozuklukların yaşanması,
- Edineceği değerlere ilişkin kafa karışıklığı yaşama,

- Ego ideallerinin oluşumunda problemlerin ortaya çıkması,
- Kumar alışkanlığı edinme,
- Ailenin ekonomik durumunu zarara uğratma vb.

5. Teknolojinin Doğru Kullanımı

Teknoloji bağımlılığı konusunda yapılan araştırmalar, genellikle bağımlı olarak tanımlanan kişinin sosyal, kültürel ve mesleki etkinliklerden uzaklaştığı, insanlarla yüz yüze iletişim kurmayı tercih etmediği, beslenme alışkanlıklarının bozulduğu, zamanı yönetemediği, işini veya parasını kaybettiği, uykusuzluk, yorgunluk, gerginlik, yalnızlık, çaresizlik, suçluluk, çektiği, ailesiyle sorunlar yaşadığı, huzursuz, depresif, saldırgan davrandığını ortaya koymuştur.

Tüm bu olumsuzluklara rağmen teknoloji insan yararına ve doğru bir şekilde kullanılabilir. Şimdi bunları kısaca açıklayalım. *Amaçlı kullanım*, teknolojiyi yapacak hiçbir şey olmadığı için “vakit öldürme” amaçlı kullanmak değil bir amaç çerçevesinde kullanmaktır. Bu amaç bir bilgi öğrenme, bir sorumluluğu yerine getirme, bir beceriyi geliştirme, bir şey üretme ya da dinlenme olabilir. *Sınırlı kullanım*, teknolojinin hangi amaçla kullanılırsa kullanılsın mutlaka günlük süre sınırı korunarak kullanılmalıdır. Zaman zaman istisnai durumlarda süre sınırı esnetilebilir olsa da düzenli bir sınırsız kullanıma izin verilmemelidir. *Sorumlu kullanım*, teknolojik araçların mümkünse insanların faydalı olacak şekilde kullanması yoksa hiçbir şekilde hiç kimseye zarar vermeyecek şekilde kullanılmalıdır. *Sağlıklı kullanım*, teknolojik araçların bireyin fiziksel ya da psikolojik sağlığına zarar vermeyecek şekilde kullanılmalıdır. Bunun için kullanımda içeriğe dikkat edildiği kadar teknolojik araçlara yakınlık mesafesi, kullanımda vücudun duruşu, çevrenin düzenlenmesi gibi faktörlerin gözetilmesi gerekmektedir. *Güvenli kullanım*, teknolojik araçları kullanırken şifrelerinin güvenli şekilde belirlenmesi gibi zarar görmeyecek şekilde kullanmaktır. *Aktif kullanım*, teknolojik araçlarla ilişkinin sadece tüketim boyutunda kalmaması ve bireyin teknolojik araçların içeriklerine kendi ilgi ve yetenekleri doğrultusunda herhangi bir şekilde üretimde bulunarak katkıda bulunmasıdır. *İşlevsel kullanım*, teknolojinin doğru kullanıldığında hayatı kolaylaştıracağına bilincinde olarak kullanımı hayatı kolaylaştıracak araçlar ve uygulamalar üzerinden şekillendirerek kullanmaktır. *Faydalı kullanım*, teknoloji kullanımının kişinin hayatının kalitesini artıran, işlevselliğini geliştiren, herhangi bir alanda ilerlemesini sağlayan bir kullanım olmasıdır. *Bilinçli kullanım*, teknolojik araçların iyi niyetli olduğu kadar kötü niyetli, doğru olduğu

kadar yanlış kullanımlara da açık olduğunun bilincinde olarak doğru bilgiye doğru kaynaklarla ulaşma bilgisine ve becerisine sahip olmak ve bunun mümkün olmadığı durumlarda da bilgiyi farklı kaynaklardan kontrol ederek alabilme farkındalığına sahip olarak teknolojik araçları kullanmaktır. *Çevreci kullanım*, teknolojik araçların gereksiz yere kullanılması hâlinde küresel ısınmayı artıracığının bilincinde olarak teknoloji araçlarını uyku modunda bırakmaktan, gereksiz yere arama motorlarını kullanmaya kadar olumsuz etkinin farkında ve dikkatinde olarak teknolojiyi kullanmaktır. *Yasal kullanım*, teknoloji araçlarının yasalar tarafından suç olarak nitelendirilen bir davranışı gerçekleştirmeye sebep olmayacak şekilde kullanmaktır. *Dürüst kullanım*, teknolojik araçları kullanırken kimsenin hukuki ya da ahlaki hakkını çiğnemeneden kullanmaktır. *Bilgili kullanım*, teknolojik aletlerin temel kullanım bilgisine ve becerilerine sahip olarak teknoloji kullanmak ve böylelikle teknolojik aletlerin bilgili kullanımıyla yapılması gerekenleri daha kısa zamanda yapabilecek şekilde kullanmaktır.²⁷

6. Teknoloji Bağımlılığı ve Dindarlık

Nesilden nesile önce söz, sonra yazılı metinlerle aktarılan dinî metinler, günümüzde teknolojinin imkânlarıyla tüm kitleye ulaştırılmaktadır. İnternetin keşfiyle birlikte dinî bilgiler, evlere ve her bir kişiye iletmeye devam etmektedir. Günümüzde din içerikli toplantı ve konferans gibi etkinliklerin birçoğu internet üzerinden çevrim içi yapılmaktadır.

Ancak dinî bilgiye ulaşmada büyük imkânlar sunan teknoloji aynı zamanda hatalı, tutarsız, dinî kaynaklara ve literatüre aykırı, taraflı ve bütünlük arz etmeyen bilgilerin de yayılmasına neden olmaktadır. İnternet aracılığı ile dinle ilgili olumlu hizmetler sunulabilirken, aynı zamanda dinin yasaklamış olduğu içki, kumar, pornografi, satanizm, büyü gibi kötü alışkanlık ve davranışların anlatıldığı siteler insanlara kontrolsüz ve kısıtlanmamış bir şekilde de sunulabilmektedir. Bu noktada başta Diyanet İşleri Başkanlığı olmak üzere, ilahiyat fakülteleri, müftülükler ve dinî kanaat önderlerinin web sayfalarında daha fazla bu konularla ilgili açıklamalar yapılmalıdır.

İslam âlimleri dinin gayesinin “beş unsuru” korumak olduğunda ittifak etmişlerdir: Can, mal, akıl, ırz ve inanç. Bu beş unsur “dokunulmaz”

²⁷ Dinç, M. “Teknoloji Bağımlılığı ve Gençlik” *Gençlik Araştırmaları Dergisi* 3/3 (Aralık 2015): 31-65; Dinç, Mehmet. “Teknolojiyi Bilinçli Kullanıyorum”. *Ailem*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014.

olan değerlerdir. Herhangi bir kişi, varlık, nesne, madde, fikir ya da oluşum insanın bu beş temel değerini kayba uğrattıyor veya zarara sokuyorsa din orada devreye girerek insanı korur ve ayı zamanda ona hem korunmasını hem de çevresindekileri korumasını emreder. Bu bağlamda, teknoloji bağımlılığı kişinin sağlığını tehdit ederek canına, maddi kayba uğramasına sebep olarak malına, düşünme ve idrak etme kabiliyetini sekteye uğratarak aklına, gayr-i ahlaki yönelimlerle ırzına, sapkın görüşlerle inancına zarar veriyorsa, dinî açıdan sorgulanmak zorundadır.²⁸

Kur'an-ı Kerim'in "*bir oyun ve eğlenceden ibarettir*" (Enam 6/32) ifadeyle tanıttığı dünya hayatı, teknoloji sayesinde kendisinden daha yapay ve oyalayıcı bir sanal âlem üretmiş durumdadır. "*Size verilen her şey, dünyaya hayatının geçimliği ve süsüdür. Allah'ın katındaki ise daha hayırlı ve daha kalıcıdır. Hâlâ aklınızı kullanmıyor musunuz?*" (Kasas 28/60) uyarılarına rağmen, bugün bilgisayar başında kazanılan başarılar, üretilen imajlar ve biriktirilen paralar, gerçek dünyadaki karşılıklarından öte bir anlam ifade edebilir hale gelmiştir. Dünya bile ahirete kıyasla geçici bir oylanma alanı iken, dünya içinde bir sanal dünya oluşmuş ve kalıcı olana uzaklık bir kat daha artmıştır.²⁹

Bilim var olanın sistemli yollarda bulunması ise, bu bağlamda bilimin öncelikle var olduğu Kur'an-ı Kerim'de ayetlerle belgelenen bilgilere kulak vermesi gerekir. Allah'ın (c.c.) ne kadar yasak ettiği ve insanların uzak durmasını emrettiği (kumar, aşırılık, zamanı boşa kullanma, gıybet, iftira vb.) konu varsa bilim bunları bağımlılık ya da kötü alışkanlıklar konusu altında açıklamaktadır. Bu bağlamda düşünüldüğünde, ne yazık ki insanoğlunun 14 asır önce gelen ayetleri ya da uyarıları okuyamadığı veya göremediği görülmektedir. Ne yazık ki insanoğlu bugün neredeyse toplumsal bir salgın hastalık hâline gelen bağımlılıklarla mücadele etmek için çabalamaktadır.

Sonuç ve Öneriler

Teknolojinin hızla gelişmesiyle insanların hayatında büyük değişimler olduğu söylenebilir. Bireylerin hayatındaki bu değişim sağlıktan eğitime, eğlenceden ulaşıma birçok alanda olmuştur. Ancak teknolojinin olumlu kullanılmadığı zaman kişiye zarar verici ya da bağımlılıkla sonuçlanan sonuçları olabilmektedir. Teknolojinin olumsuz etkilerinden

²⁸ Martı, H. "Dinî ve Ahlâkî Boyutlarıyla Teknoloji Bağımlılığı". *Diyanet İlmî Dergi* 54 (2018): 107-120.

²⁹ Martı, H. "Dinî ve Ahlâkî Boyutlarıyla Teknoloji Bağımlılığı". *Diyanet İlmî Dergi* 54 (2018): 107-120.

tüm insanlığın özellikle de çocukların korunması gerektiği, artık insanla ilgili tüm bilim insanlarının ortak bir görüşüdür.

Din, bireylerin yaşantılarını tüm yönleriyle etkileyen ve düzenleyen ilkeler getirme iddiasındadır. Bu bağlamda dinin öğretilerine/emirlerine bakıldığında, insan sağlığının ve toplumsal yaşamın korunması gerektiğine dair öğütlerle de karşılaşılır. Mesela, Kur'an-ı Kerim'de *"Ey iman edenler! İçki, kumar, dikili taşlar, fal okları şeytan işi iğrenç şeylerdir. Bunlardan kaçın ki kurtuluşa eresiniz."* (Mâide 5/90) buyrulmaktadır. Bu ve benzeri diğer ayetler, insan sağlığının da (fiziksel ve ruhsal) emanet bilinci çerçevesinde değerlendirilerek her türlü olumsuz etkiye karşı korunması gerektiği ikazını yapmaktadır. Din, bireyin sağlığına ve sosyal ilişkilerine olumsuz etki yapabilecek tüm tutum ve davranışların engeller³⁰.

Türkiye'de yaşayan insanların büyük oranının Müslüman olduğu düşünüldüğünde sorunun çözümünde pozitif bilimin ilkelerinin yanında İslam dinimizin öğretilerini de bilmesi ve buradan çeşitli dersler çıkarılması önemlidir. İslam'da emanet olarak kabul edilen eş ve çocukların haklarının verilmesi ve korunması emredilmektedir. Bu konuda Hz. Muhammed (s.a.s.) *"çocuğunun senin üzerinde hakkı var!"* (Müslim, Siyam, 183) buyurmuştur. Bütün varlıklara sevgi ve şefkatle yaklaşan Allah Resûlü, özellikle çocuklara özel bir sevgi ve şefkat göstermiştir. O, kendisine inanan-inanmayan bütün anne-babalara ve büyüklere, çocuklara nasıl davranılması gerektiğini öğretmiştir. Kendisine Hz. Peygamber'i örnek alan aileler, sevgi ve şefkatle büyüttüğü çocukları da anne-babalarına layık, insanlığa faydalı birer insan olacaklardır.

Teknolojileri Bağımlılığına Yönelik Çeşitli Çözüm Önerileri

- Yukarıda yapılan değerlendirmeler ve açıklamalara ilişkin olarak aşağıdaki önerilerde bulunulabilir:
- Teknoloji bağımlılığı konusunda toplumsal farkındalık oluşturulabilir,
- Türkiye'deki teknoloji bağımlılığını ortaya çıkaracak geniş çaplı araştırmalar yapılabilir,
- Teknoloji okuryazarlığı yaygınlaştırılabilir ve okullar dışında da anne-babalara da eğitimler verebilir,

³⁰ Ayten A. ve Acat, B. "Ergenlerde İnternet Bağımlılığı, Değerler Ve Dindarlık Düzeylerinin Hayat Memnuniyetini Yordama Gücü: Lise Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma". *Addicta: The Turkish Journal on Addictions*, 6 (2019): 847–870.

- Aile büyüklerinin çocuklarına doğru rol model olmaları konusunda ve aile içi iletişimin geliştirilmesine yönelik eğitimler verilebilir,
- Tüm teknolojik araçlarda aile filtresi kullanılabilir,
- Çocuğun aile gözetiminde oyun oynaması sağlanabilir,
- Teknolojik cihazlar evin ortak kullanım alanlarında kullanılabilir,
- Çocuk ve aile arasında teknoloji kullanmadan zaman geçirilmesi için saat belirlenebilir,
- Ebeveynlere, ebeveyn tutumları ve iletişim ile ilgili eğitimler verilebilir,
- Okuldaki çalışanlar bilişim teknolojileri konusunda hizmetiçi eğitim alabilir,
- Öğretmenler, teknoloji bağımlılığı belirtilerine yönelik farkındalık sahibi olmalıdır,
- Aileler kendilerini ve kendileriyle birlikte çocuklarını kültür, sanat ve spor faaliyetlerine yönlendirilebilir,
- Çocukta okul ile ilgili sorunlar görüldüğü zaman, okul psikolojik danışmanı aile ile iletişim kurarak, sorunun teknolojik alet kullanımı ile ilişkisi olup olmadığı belirlenebilir,
- Öğretmenler teknolojik cihaz kullanımı konusunda çocuklara rol model oluşturacak tutumlar sergilemelidir,
- Dijital oyunların riskleri ve tehlikeleri, internet kullanım güvenliği gibi konularda bilişim teknoloji öğretmenleri ve psikolojik danışmanlar işbirliği yaparak, öğrencileri ve aileleri bilgilendirebilir,
- Kamu kurumlarında teknoloji bağımlılığı politikaları oluşturulabilir, kurumlar (Sağlık Bakanlığı, özel televizyon kanalları, RTÜK, BTK, MEB, TÜİK, YÖK ve DİB vb.) arasında, teknoloji bağımlılığı ile mücadele konusunda işbirliği sağlanmalıdır,
- Teknoloji bağımlılığı olan çocuklara terapötik destek sağlanabilir,
- Teknoloji bağımlılığıyla ilgili çalışmaları yürüten kurumlarda, mesleki personel olarak psikolojik danışmanlar, çocuk gelişim uzmanları, psikiyatrlar, psikologlar, sosyologlar, sosyal hizmet uzmanları, etkin ve yoğun olarak istihdam edilmelidir,
- Türk kültürüne uygun şekilde konuyla ilgili ölçme değerlendirme araçları geliştirilmelidir,

- Ulusal ölçekte veri toplayıp, ülke profili ve risk haritası çıkarılmalıdır. Veriler periyodik olarak standart şekilde toplanmalı ve kamuoyu ile paylaşılmalıdır. Ulusal verilerin toplanmasında kurumlar (Sağlık Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı, MEB, BTK, TÜİK, YÖK ve DİB vb.) arası eşgüdüm sağlanmalıdır.
- Dinin insan üzerinde bağlayıcı etkisi düşünüldüğünde bu konuda Diyanet İşleri Başkanlığı toplumu bilgilendirici etkin çalışmalar yürütebilir.

Kaynakça

- Amerikan Psikiyatri Birliği. “Mental Bozuklukların Tanısal ve Sayımsal Elkitabı”, (DSM-V), Çev. Koroğlu E., Hekimler Yayın Birliği, Ankara, 2013.
- Ayvaişık B. “Alkol ve madde bağımlılığında bilişsel süreçler: Beyindeki yapısal değişiklikten bağımlılığa giden yol. In Psikopatolojilerde Bilgi İşleme Süreçleri (Ed. M Irak). Ankara: Hekimler Yayın Birliği, 2009.
- Ayten A. ve Acat, B.. “Ergenlerde İnternet Bağımlılığı, Değerler Ve Dindarlık Düzeylerinin Hayat Memnuniyetini Yordama Gücü: Lise Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma”. *Addicta: The Turkish Journal on Addictions*, 6 (2019): 847–870.
- Bektaş, M. Davranışsal Bağımlılık: Tanımı, Türleri ve Sınıflandırılması, Ed. H. Ateş ve A. Koçak. *Bir Kamu Politikası Olarak-Bağımlılıkla Mücadele* (2018): 147-159.
- Black DW. Behavioural addictions as a way to classify behaviours. *Can J Psychiatry* 58/5 (2013): 249-251.
- Çalık, D. ve Çınar, Ö. P. “Geçmişten Günümüze Bilgi Yaklaşımları Bilgi Toplumu ve İnternet”. XIV. Türkiye’de İnternet Konferansı, İstanbul: Bilgi Üniversitesi, İstanbul, 12-13Aralık 2009.
- Çetin Y. “Madde Bağımlılığı ve Yalova Ölçeğinde Madde Bağımlılığı Algısı”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi*, Yalova: Yalova Üniversitesi, 2013.
- Dinç, M. “Teknoloji Bağımlılığı ve Gençlik” *Gençlik Araştırmaları Dergisi* 3/3 (Aralık 2015): 31-65.
- Dinç, Mehmet. “Teknolojiyi Bilinçli Kullanıyorum”. *Ailem*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014.
- Griffiths, M.D. “Technological addictions”, *Clinical Psychology Forum* 76 (1995): 14–19.
- Harris, P., Nagy, S., & Vardaxis, N. *Mosby’s Dictionary of Medicine, Nursing and Health Professions*. Australian & New Zealand Edition. Elsevier Health Sciences, 2014.
- Kaplan & Sadock S. *Klinik Psikiyatri El Kitabı* 2009: 78-116.
- Kaya, E. “Madde Kullanım Bozuklukları”, *Okmeydanı Tıp Dergisi* 30(Ek sayı 2) (2014):79-83.
- Korsmeyer, P. & Kranzler, H.R. *Encyclopedia of Drugs, Alcohol and Addictive Behavior* (3rd ed.). Detroit, MI: Macmillan Reference, 2009.
- Küçükvardar M. ve Tingöy, Ö. “Teknoloji Bağımlılığının Semptomlar Temelinde İncelenmesi.” 2018- Informatics and Communication Technologies Special Issue/İletişim ve Bilişim Teknolojileri Özel Sayı, 9/35 (2018): 111-123.
- Mann K. Behavioural addictions: Classification and consequences. *Eur Psychiatry* 44 (2017): 187-188.

IX. OTURUM

- Martı, H. “Dinî ve Ahlakî Boyutlarıyla Teknoloji Bağımlılığı”. *Diyanet İlmî Dergi* 54 (2018): 107-120.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc b. Müslim Kuşeyrî (261/875). *Sahîhu Müslim*. I-II, Riyad: Dâru Taybe, 2002.
- Ögel K. *Bağımlı Aileleri İçin Rehber Kitap. Alkol, Uyuşturucu, Bilgisayar, Sigara ve Diğer Bağımlılıkları Olanların Yakınlarına Bilgiler*, 3. Baskı. İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 2014: 6-8.
- Ögel, K. *Sigara, Alkol ve Madde Kullanım Bozuklukları: Tanı Tedavi ve Önleme*. İstanbul: Yeniden Yayınları, 2010.
- Şahin, C. ve Korkmaz, Ö. “İnternet Bağımlılığı Ölçeğinin Türkçeye Uyarlanması”, *Selçuk Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi* 32 (2011): 101-115.
- Şahin, C. ve Yağcı, M. “Sosyal Medya Bağımlılığı Ölçeği: Yetişkin Formu Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması”, *Abi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi* 14/1 (2017): 523-538.
- Targan N, Nurmedov S. *Bağımlılık, Sanal veya Gerçek Bağımlılıkla Başa Çıkma*, 6. Baskı. İstanbul, Timaş, 2018: 39.
- Turel, O. ve Serenko, A. “The Benefits and Dangers of Enjoyment With Social Networking Websites”, *European Journal of Information Systems*, 21 (2012): 512–528.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TUİK) (2020). *Hane Halkı Bilişim Teknolojileri Kullanımı Araştırması*. <http://www.tuik.gov.tr> (erişim: 16.09.2020).
- Uzbay İ.T. *Hazdan Bağımlılığa*, 3. Baskı. İstanbul, Destek Yayınları, 2018.
- Uzbay İ.T. *Madde Bağımlılığı Tüm Boyutlarıyla Bağımlılık ve Bağımlılık Yapan Maddeler*. İstanbul, İstanbul Tıp Kitabevi, 2015: 13.
- Yegül, S. “Lise Öğrencilerinin Bağımlılık Yapan Maddelere Karşı Tutumları İle Sosyal Dışlanma Durumları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”, İnönü Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Malatya, 2020.

OTURUM BAŞKANI– Evet, Prof. Dr. Cengiz Şahin Hocamıza çok teşekkür ediyoruz, böyle kapsamlı ve önemli bir konuyu ana başlıkları hâlinde çok net ifadelerle, somut hakikatlerle dikkatimize sundukları için.

Tabii, özellikle hocamızın tebliğinde zamanın faydalı ve verimli kullanılmaması noktasında veya kullanımsız noktasında dinin, Kur’an’ın temel öğretileri ve insanı engelleyen unsurlara yönelik vurgusu oldukça hiç şüphesiz önemliydi.

İnsanın bugün teknoloji bağımlılığı sebebiyle sosyal, eğitsel ve mesleki birçok sorumluluğu yerine getiremediği vurgusunun da ben müsaadeleriyle altını çizmek istiyorum.

Yine hocamızın tebliğinde öne çıkan hususlardan bir tanesi “dijital göçmenler” olarak ifade edilen, kavramlaştırılan, tanımlanan bizlerin, ebeveynlerin bugün çocuklarına örnek olma yerine sözle birtakım hatırlamalarda sıkça bulunmakla birlikte fiilen uygulamalarıyla bu bağımlılığı kendi hayatlarında da gösterdikleri hakikati ve gerçeği. Her birimizin dikkat etmesi ve çocuklarımıza örnekliğimiz noktasında kendimizi sorgulamamız gereken bir husus olarak ifade etmek istiyorum ben de hocamızın cümlelerinden altını çizerek. Hocamıza çok teşekkür ediyorum, sağ olsunlar.

Vakti iyi değerlendirmek adına ikinci tebliği sunmak üzere Aile Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığından kıymetli dostumuz, hocamız, Genel Müdür Yardımcımız Dr. Olgun Gündüz Bey’e vereceğim: “Dijital Çağda Çocukların Sağlıklı Gelişimini Etkileyen Faktörler” başlıklı tebliğini Sayın Genel Müdürümüz bize sunacaklar.

Buyurun değerli hocam.

Dr. OLGUN GÜNDÜZ (Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı)– Çok teşekkür ediyorum Fatih Hocam.

Öncelikle ben de hem buradaki hocalarımıza hem de bizi isleyenleri saygıyla selamlıyorum.

“Peygamberimiz ve Çocuk” temasıyla düzenlenen bu sempozyumun da sonuçlar itibarıyla hayırlar getirmesini temenni ediyorum. Ayrıca bizler de bu sempozyum vesilesiyle fırsat bulduğumu için de bu fırsatı veren değerli yöneticilerimize de çok teşekkür ediyorum bizlere başta olmak üzere.

Benim başlığım “Dijital Çağda Çocukların Sağlıklı Gelişimini Etkileyen Faktörler.” Takdir edersiniz ki Çocuk Hizmetleri Genel

IX. OTURUM

Müdürlüğünde üç buçuk seneye yakın bir süre Koruyucu ve Önleyici Hizmetler Daire Başkanı olarak görev yaptım, bu süre zarfında da çokça bu meselelerle ilgilenmek durumunda kaldık. Tabii ki çok önemli bir konu. O yüzden ben de bu sempozyumda bu alanda katkı sunmaya çalışacağım.

DİJİTAL ÇAĞDA ÇOCUKLARIN SAĞLIKLI GELİŞİMİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Olgun GÜNDÜZ¹

Giriş

İnternet teknolojilerinin yaygınlaşması ile birlikte gündeme gelen dijitalleşme bugünün dünyasını betimleyen anahtar kavramlardan biridir. Dijitalleşmenin yaygınlaşması ve sunduğu kolaylıklar, gündelik yaşam üzerinde önemli değişiklikler meydana getirirken bu çağın içinde doğan ve büyüyen çocuklar da bu değişikliklerin gözlemlendiği ilk kuşak olarak dikkati çekmektedir. Teknolojinin, onlarla erken yaşta tanışan çocuklar üzerinde ne tür etkiler yaratacağı konusunda iki ayrı tartışma mevcuttur. Bunlardan ilki teknolojik gelişmelerin, bilgisayar, tablet ve mobil uygulamaların çocukların zekâ gelişimini ve yaratıcılıklarını geliştirdiğine yönelik argümanlar sunarken ikincisi bu mecraların çocuklarda şiddet, oyun bağımlılığı ve zaman kaybı gibi olumsuz etkilerin gelişmesine zemin hazırladığı üzerinde durmaktadır.

Dijital teknoloji ile birlikte birçok şeyin farklılaştığı, çocukluğun doğasının da aynı kalmadığı bir gerçektir. Bu gerçek aynı zamanda, internetle ve dijital teknoloji ile büyüyen çocukların potansiyellerini gerçekleştirme açısından büyük bir fırsat içinde oldukları kadar, aynı teknolojinin yaratacağı bazı olumsuzlukların onlar için önemli bir risk oluşturacağını öne süren tartışmaları da beraberinde getirmektedir. Özellikle internet ve akıllı telefon kullanımının erken yaşlara indiği günümüzde dijital mecralar ve çevrim içi ortamlardan kaynaklı riskler çocuklar için önemli bir tehdit alanı hâline gelmiştir. Başta siber zorbalık olmak üzere istismar, sanal kumar ve oyun bağımlılığı ile çocukların yaş ve gelişimine uygun olmayan şiddet ve cinsel içerikler çocukların sağlıklı gelişimini tehdit eden risklerin başında gelmektedir.

¹ Dr., Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, Kadının Statüsü Genel Müdür Yardımcısı.

Teknolojik gelişmelerin çocuklar üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmak ailelerde bu konuda farkındalık geliştirmek amacıyla gerek devlet kurumları gerekse sivil toplum kuruluşları çeşitli çalışmalar yürütmektedir. Aile yapısında meydana gelen değişiklikler, kentleşme, göç, tek ebeveynlik, yoksulluk gibi faktörler çocukların daha fazla ihmal edilmelerinde önemli faktörler arasında sayılabilir. Diğer yandan, sanal oyunlar, çevrim içi arkadaşlıklar ve ailede çocukla birlikte geçirilen sürenin azlığı gibi nedenler de çocukların sosyal duygusal gelişimlerini olumsuz etkilemektedir.

Çocuklarla ilgili risklerin ve kırılganlığın giderek arttığı günümüzde çocukların sağlıklı gelişimini temin etmek ve onları risklere karşı güçlendirmek önemli hale gelmiştir. Bu çalışmada dijitalleşme ile birlikte bilgisayar, akıllı telefon, tablet, sosyal medya gibi platformlar çerçevesinde internet teknolojilerinin çocukların sosyalleşme süreçlerini nasıl etkilediği konu edilmekte ve çocukların sağlıklı gelişimini temin etmede başta aileler olmak üzere topluma ve kurumlara ne tür görev ve sorumluluklar düştüğü üzerinde durulmaktadır.

Dijital Çağın Özellikleri

Teknolojik gelişmeler ve internetin yaygınlaşmasıyla birlikte iletişim araçlarının hızı ve çeşitliliğinde yükseliş yaşandığı bir döneme girilmiş oldu. Sadece bilgisayar değil dizüstü bilgisayar, tablet ve akıllı telefonlarla birlikte artık yaşamın her anında çevrim içi olunan bir durumla karşı karşıya kalınmış oldu. Her an ulaşılabilir olmanın, günün her saati sosyal medya hesaplarından akıllı telefon uygulamalarından dünyadaki gelişmeleri, başkalarının paylaşımlarını an be an takip edebilmenin zihinlerde ve duygularda yarattığı yoğunluk tartışılmaz bir gerçek. Yaşamı sürekli ekran karşısında geçiriyor olmak da dikkati çeken bir diğer önemli husus. Bu durumun bir tezahürü de ‘ekran kuşağı’ tanımlaması. Bu tamın daha çok dijital çağın tam ortasında doğan 2000 sonrası çocukları betimlemek için kullanılıyor.

Dijital teknoloji genel anlamıyla “veri, ses, müzik, metin, fotoğraf ve görüntü biçiminde her tür enformasyonun ‘bit’lere ya da bilgisayar diline, mikroişlemciler yardımıyla dönüştürülmesi” olarak tanımlanmaktadır (Değirmencioğlu, 2016: 593).

Ekran kuşağı işte bu dijital teknoloji ile birlikte büyüyen, sosyalleşme sürecinin önemli bir kısmını internet ortamında gerçekleştiren bir kuşak olarak biliniyor. Bu noktada teknolojinin, onlarla erken yaşta tanışan çocuklar üzerinde ne tür etkiler yaratacağı konusu gündeme geliyor.

Bu kuşağın oyun diye tanıdığı bilgisayar oyunları, gerçek diye bildiği ise sanal gerçeklik.

Gerçek deneyimlerin yerini sanal deneyimlere bıraktığı dijital çağda çocukların gerçeğe dair aldıkları referansların büyük bir kısmı da yine dijital mecralar üzerinden şekilleniyor. Bilgisayar oyunları, 'play station'lar içlerinde bağlamdan koparak uzaklaşılan üç boyutlu sanal gerçeklik deneyimi sunarken, bu deneyimin yaşanmasına eşlik eden hız, çoğu durumda gündelik yaşamın ritmi, ahengi ile karşıt algılar ve pratikler yaratıyor. Şöyle ki çocuklar sanal mecralarda bir tuşla kolay ve hızlı yapar hale geldikleri ödevleri yaşam içinde gerçekleştirmenin süreç ve zahmet dolayımında oluşabileceği gerçeği ile karşılaşınca bocalama yaşayabiliyorlar. Hız, sabırsızlık meydana getirirken kolaylık da bir tür tembelliği beraberinde getiriyor. Sanal mecraların konforu gerçek deneyimin zahmeti için önemli ölçüde yanlış bir referans oluşturuyor. Bu ortamın olumsuz etkileri üzerine Kemal Sayar (2016: 764) şunları söylemektedir: "Sanal ortamda zaman geçirdikçe, gerçek hayattaki sosyal becerileri gittikçe körelmektedir. Yerel arkadaşlıklarla (kişinin her zaman görüşebileceği, kendisine yakın yerde yaşayan insanlar) bağlar, sanal ortamda vakit geçirdikçe azalır. Yerel arkadaşlıkların da yanı sıra, insanlar daha yakınındaki, evdeki aileleriyle de daha az zaman geçirmeye, daha az iletişim kurmaya başlarlar."

Dijital çağın ortaya koyduğu imkân çeşitliliği büyük ölçüde internet teknolojilerine dayanıyor. Birçok şeyi ekranlarda yapabilme fırsatı yerlerinden kımıldamadan işlerin yürütüldüğü iş yapma biçimlerini yerleşik hale getirdi. Evden çalışma, esnek çalışma bu türlerin başında geliyor. Bu durum zaman örgütlenmesi üzerinde de önemli değişiklikler ortaya çıkardı. Birçok şeyi kısa sürede yapabilmek sonucu ele geçen fazla zamanın nasıl geçirileceği tüketim kültürünün eğlence mantığını da yaygınlaştırmış durumda. Dijital mecralar, akıllı telefon uygulamaları ile iletişim çeşitliliği ve kesintisizliği gibi durumlar ortaya çıkarırken bu mecraların büyük ölçüde eğlenceye hizmet ettiği biliniyor. Gerek sanal oyunlar, gerekse sosyal medya mecraları zamanın büyük kısmının eğlence dolayımında geçmesine sebep oluyor. Böyle bir durumda yaşamın anlamı, kişilik, toplumsal roller, görev ve sorumluluklar gibi toplumsal bir aradalığı mümkün kılan pek çok değişken gözardı edilerek önemini yitirebiliyor. Ekran karşısında olmanın özgürlüğü ve kayıtsızlığı pek çok geleneksel bağın ve değerın çabucak rafa kaldırılmasına sebep olabiliyor.

Zamandan ve uzamdan kopmanın getirdiği parçalanmışlık hissi ile bütüne dair unsurların farkındalığı azalıyor. Söz konusu çocuklar

olunca sosyalleşme sürecine bu ortamın etkisiyle zihinsel bir kopuş ve parçalanma kaçınılmaz hale geliyor. Sanal gerçeklik algısının gerçeklik algısını belirlediği bu mecralarda gerçekle kurulan ilişkide mesafe giderek açılıyor.

Z Kuşağı

Alanyazında 2000 sonrası dijital çağ içinde büyüyen kuşak için Z kuşağı tanılması yapıyor. Bilgiye ulaşma kapasiteleri, teknoloji sayesinde önceki kuşaklara nazaran görece daha yüksek olan bu kuşak daha hızlı zihinsel gelişim gösteriyor. X ve Y kuşaklarına göre bireycilikleri daha kuvvetli ve sosyalleşme yollarının en belirgin olanı sosyal medya. Dijital çağın çocukları olarak kabul edilen Z kuşağının aynı anda birçok işi yapabilme yeteneklerinin yanı sıra, giyilebilir, taşınabilir vb. teknoloji ürünlerini günlük hayatının vazgeçilmez bir parçası hâline getirmiş durumda (Senbir 2004: 27-28). Z kuşağını önceki kuşaklardan ayıran esaslı farklardan birisi, değişimin çok hızlı ve kırılmalar şeklinde yaşandığı bir dönemde dünyaya gelmeleri olarak gösterilir (Altuntuğ, 2012:206). Z kuşağı sonuç odaklı, tatminsiz, kararsız ve doğuştan tüketicidir.

Z kuşağının internet ve teknoloji bağımlısı değil, bunları doğal yaşam standardı olarak algılayan bir nesil olduğu ifade edilir. Zira sosyalleşme süreçleri teknoloji dolayımında şekillenmiştir. Bu kuşak sokakta oynamayı değil dijital mecralarda veya 'playstation'larda oyun oynamayı bilen, haberleşmek için e-postadan ziyade sosyal medyayı kullanan, arkadaşlık ilişkilerini internet üzerinden gerçekleştiren, bireylerdir.

Çocukların Sosyalleşme Sürecine Etki Eden Faktörler

Sosyalleşme, çocuğun doğumundan başlayıp yaşamın nihayete erdiği zamana kadar geçen dinamik bir öğrenme süreci şeklinde tanımlanır. Bu uzun aralıkta çocuğun sosyalleşme sürecini karakterize eden temel unsurlar arasında aile, okul, sosyal ve fiziksel çevre ile teknoloji öne çıkmaktadır.

Sosyalleşme sürecinin ilk başladığı yer olan ailenin çocukların sağlıklı gelişimindeki rolü yadsınamaz. Çocuklar yaşama dair ilk bilgileri, değerleri burada edinir ve öğrenirler. Bununla birlikte anne ve baba çocuğun ihtiyaç duyduğu duygusal ve sosyal desteğin de en büyük kaynağı konumundadır. Çocuğun gelişim sürecini sağlıklı sürdürmesi ailenin sağlıklı bir yapıda olmasına bağlıdır. Boşanma, ölüm, ayrı yaşama gibi durumlarda oluşan parçalanmış aile formlarında çocukların psikolojik, sosyal ve ekonomik zorluklar içinde yetiştiği bilinmektedir. Çocukluk

döneminde oluşan sosyal ve duygusal boşluk ve aidiyet, güven ve takdir gereksinimi karşılanmadığında bu durumun yol açtığı hasarlar ileriki yaşlara kadar sürebilmektedir.²

Aileden sonra sosyalleşme süreci okul ve sosyal çevre olmak üzere çocuğun yaşam alanının geçtiği yerlerde devam eder. Bu yerlere elbette fiziki çevre de girer. Yaşanılan kent, oturulan mahalle, sokak da çocuğun sosyalleşme süreci üzerinde belirleyicidir. Günümüzde bu fiziksel alan kentleşme süreci içinde iskân biçimleri sebebiyle oldukça sınırlanmış durumdadır. Çocukların oyun oynayabileceği akranlarıyla sosyalleşebileceği fiziksel mekanlar oldukça azalmış, var olanlar da kentin ortak alanlarına veya çeperine taşınmıştır. Mahalle içinde var olan parklara çoğu zaman güvenlik sebebiyle tekin kabul edilmez. İç içe geçmiş binaların bir aradalığı, dikey mimari, aralarında boşluk bırakılmayan siteler sebebiyle çocukların dış mekanla ilişkileri giderek azalmıştır. Çocukların sağlıklı gelişiminde doğa, fiziksel çevre bir çok şeyi tanımada ve deneyimlemesinde önemli bir imkân sunar. Bunların yokluğunda çocukların vakitlerini büyük ölçüde geçirdikleri yer ev ve ekran karşısı olmuştur. Gerçeğin yerine geçen sanallık burada çocuklara kaçınılmaz bir seçenek olarak sunulur. Diğer alternatifleri azalmış çocuklar çoğu vakitlerini okul dışında sokak ve mahalle yerine ekran karşısında geçirmek durumunda kalmıştır. Çocukların okul öncesi dönemde oynadıkları oyunlar üzerine yapılan bir araştırma bulgularında (Aral, N. ve Doğan Keskin, A., 2018) “oyun oynuyorum” cümlesinin “gerçek oyun, sanal oyun” şeklinde iki farklı anlam kazandığı, günümüzde çocukların sokak oyunlarının azaldığı, hızlı kentleşme ile çocukların daha çok evlerdeki oyunlara yöneldiği ifade edilmektedir. Evde oynanabilen oyunlarda da mekândan dolayı bazı kısıtlılıklar yaşanmaktadır. Tüm bu sebepler çocuğun oyunlarını, oyuna bakışını değiştirmiştir ve artık çocuklar, sınırlama olmadığı takdirde sanal oyuna gerçek oyundan daha fazla zaman ayırmaya başlamıştır (s.337).

İnternet teknolojileri, dijital mecralar çocukların erken yaşlarda sosyalleştikleri sanal mekanların başında gelmektedir. Akranlarla bu ortamda dijital oyunlar oynamakta, sosyal medya mecralarında akranlar kendi kuşakları ile kendi anladıkları dille iletişim içine girmektedir. Bu dil zaman zaman yetişkinler tarafından takip edilmesi güç kısaltmalar, kodlamalar ve yabancı kelimelerin eşlik ettiği kalıp kelime ve kelime

² Bu konuda ayrıntılı bir çalışma için bkz. Şentürk, Ünal (2012) *Sosyolojik Açıdan Parçalanmış Aile ve Çocuk İlişkisi*, Kum Saati Yayınları, İstanbul.

öbekleri ile sürmektedir. Bu durumda çocukların ve genç kuşağın kendilerinden büyük kuşağın içinde yetiştikleri kültürün değerleri ile ilişkileri giderek azalmaktadır. Anne ve babaları, dede ve nineleri üzerinden kendilerine aktarılan bir kültürel gelenek, ananae, örf, norm bu kuşak üzerinde bağlayıcılığını ve düzenleyici işlevini yitirebilmektedir. Böyle olunca ekran kuşağı geleneksel bağları zayıflamış bir düzlemde yetişmekte, kendi kimliğini ve yaşam biçimini ekran üzerinden edindiği yüzergezer kültür dolayımında belirleyebilmektedir. Postmodernitenin herşey gider/anything goes kültürü içinde çocukların sosyalleşmesi farklı yaşam tercihleri, kendilerinden çok uzak yerlerin kültürleri de olsa internet teknolojileri ile artık takip edilebilir ve tercih edilebilir hale gelebilmektedir. Bu çeşitlilik ve tercih bolluğu özgürlük duygusuyla birleşince apayrı yaşam biçimleri ve talepleri söz konusu olabilmektedir.

Özetle söylemek gerekirse bugünün çocuklarının sosyalleşme süreçleri büyük ölçüde teknoloji kaynaklıdır. Ekranda takip ettikleri dizi ve yapımlar, oynadıkları dijital oyunlar ve aktif oldukları sosyal medya mecraları takip ettikleri akımlar çocukların sosyalleşmesi üzerinde diğer unsurlardan daha fazla belirleyici olabilmektedir.

Dijitalleşen Dünyada Çocuklar

UNICEF tarafından hazırlanan *Dijital Bir Dünyada Çocuklar Durum Raporu*'na (2017) göre “gençler (15–24 yaş grubu) internete en çok bağlanan gruptur. Dünya genelinde toplam nüfusun yüzde 48'i internete bağlanırken gençlerin yüzde 71'i çevrim içidir. Tahmini hesaplamalara göre 18 yaşından küçük çocuklar ve ergenler; tüm dünyadaki internet kullanıcılarının üçte birini oluşturmaktadır. Bulgular; çocukların giderek daha küçük yaşlardan itibaren internete girdiğine işaret etmektedir. Bazı ülkelerde 15 yaşından küçük çocuklar; interneti 25 yaşından büyük yetişkinler kadar kullanabilmektedir. Akıllı telefonlar, “odadan çıkma-kültürünü” güçlendirmektedir. İnternete erişimi olan birçok çocuk; özel alanına daha çok çekilmekte ve daha az denetlenmektedir”.

-Dijital Fırsatlar

Çocukların dijital dili öğrenmelerine olanak sağlayan eğitimlerin başında robotik kodlama gelmektedir. Robotik kodlama ile çocukların iletişim becerileri, kendini ifade etme, problem çözme, eleştirel düşünme, üretkenlikte artış, yaratıcı düşünme, neden sonuç ilişkisi kurma, proje tasarlama, öz güven artışı yaşadığı bilinmektedir.

Çocukların çoğunlukla dijital mecralarda oynadıkları oyunlar da her koşulda olumsuz etkiler taşımaz. Yapılan araştırmalar dijital oyunların çocuğun bilişsel, motor, psikososyal ve dil gelişimine katkı sağladığını göstermektedir. Dijital oyunların yararlarından bahsederken içerik, yaşa uygunluk, oynanan süre gibi özelliklerin dikkate alınması gerekmektedir. Eğitici, şiddet içermeyen, etkileşimli, çocuğun yaşına ve gelişimsel düzeyine uygun dijital oyunlar kontrollü oynandığı sürece çocuğun yararına olabilmektedir.

Sağlık Bakanlığı tarafından hazırlanan *Dijital Oyun Bağımlılığı Çalıştayı Sonuç Raporu*'na (2018) göre oyunların olumlu etkileri şöyle sıralanmaktadır: “Etkileşimli oyunlar aracılığı ile sosyalleşme sağlanabilmektedir. Bireylerin sosyal becerilerinin gelişimine katkı sağlamaktadır. Sosyal destek içeriği olan oyunlar agresif düşünce, duygu ve davranışları azaltmakta; iş birliği, paylaşma, empati, yardımlaşma davranışlarını artırmaktadır. Yabancı dil gelişimini, yaratıcılığı, problem çözme becerisini, sebep-sonuç ilişkisi kurmayı, strateji oluşturma ve geliştirme becerilerini desteklemektedir. Keşfederek öğrenme imkânı sunmaktadır. Eğitsel içerikli dijital oyunlar, öğrenme gücüyle yaşayan çocuklarda (disleksi, diskalkuli) öğrenme çıktıklarına katkı sağlayabilmektedir. Sosyal öğrenme yoluyla çocukların farklı alanlara ilişkin gelişimine ve bilgilerinin artmasına katkı sağlamaktadır. Çocukların hastalıklar konusunda eğitime, hastalığa ilişkin farkındalığın artırılmasına ve tedavi süreçlerine yönelik motivasyonun korunmasına katkı sağlamaktadır. Başarı duygusu ihtiyacının karşılanması; benlik saygısının artmasına ve öz güvenin gelişimine katkı sağlamaktadır. Sorumluluk kazanmaya, öz güvenin güçlenmesine ve kendini ifade etmeye katkı sağlamaktadır. Geometri oyunları, yabancı dil oyunları gibi oyunlar akademik başarıyı desteklemektedir. Mouse ve klavye kullanımı el-göz koordinasyonunu desteklemekte, ince motor, görsel dikkat becerilerini ve uzamsal yeteneklerini geliştirmektedir. Hızlı düşünüp çabuk karar verebilme yetisini geliştirmektedir. Bilgi aktarımına ve yeni bilgi kazanımına katkı sağlamaktadır”.

-Dijital Riskler

Başta dijital oyunlar olmak üzere, sosyal medya uygulamaları ve internet ortamında yer alan bazı sinema filmi, dizi ve yapımlar çocukların yaş ve gelişim özellikleri dikkate alındığında içerdikleri şiddet ve cinsellik gibi unsurlarla çocuklar için olumsuz etkiler taşıyabilmektedir. Kontrolü ve denetimi oldukça zor olan dijital mecralarda birçok akım,

meydan okuma (challenge) da hızla yayılarak çocukların model almasına ve oradan öğrendiği pek çok yanlış davranışı tekrar etmesine sebebiyet verebilmektedir. Aile Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından yayınlanan *Dijital Oyunlar İçin Çocuk Ve Aile Rehberliği Çalıştayı Sonuç Raporu*'nda (2017) dijital oyunların çocuklar üzerinde bazen tıbbi boyutlara varan bağımlılık, obezite, fiziksel ve patolojik rahatsızlıklar gibi olumsuz etkiler oluşturabildiği ifade edilmektedir. Yine aynı raporda “dil gelişiminde aksamalara ve gelişim geriliğine sebep olması, zaman israfına ve erteleme davranışının yerleşmesine sebep olması, duygu kontrollerinde zorluk yaşama ve kişilik bozuklukları, asosyalleşme ve aile içi iletişimi azaltması, sanal ile gerçeklik arasındaki farkı ayırt etmede güçlük, şiddet unsurları içerikleri sebebiyle saldırgan duygu, düşünce ve davranışların gelişmesine sebep olması, ders çalışma, kitap okuma ve fiziksel aktivitelere katılma zamanlarını azaltması sebebiyle akademik ve kişisel başarıyı olumsuz etkilemesi, bağımlılık, obezite, karpantanil sendromu, dikkat bozukluğu gibi sağlık problemlerine sebep olması, kötü dil gelişimi, çocukların çevrim içi tehditlere açık hâle gelmesi vb.” olumsuz etkiler sıralanmaktadır.

Özellikle çevrim içi oyunlar ve soysal medya mecraları çocukların arkadaşları yanında tanımadıkları insanlarla iletişime geçebildikleri ortamlardır. Zaman zaman çocuklar bu iletişim sebebiyle siber zorbalığa ve istismara varan durumlarla karşı karşıya kalabilmektedir. Bu durumda çocuğun içinde bulunduğu durumu yönetmesi güçleşmekte ve destek ihtiyacı oluşmaktadır. Çoğu durumda bu tür olumsuz durumlara maruz kalan çocuklar, yaşadığı korku ile içe kapanmakta sorunu başta ebeveyni olmak üzere çevresinde yardım alabileceği insanlarla paylaşmaktan kaçınabilmektedir. Bu tür durumların oluşmaması için çocukların internet karşısında dikkat edeceği hususların neler olduğu bilgisi çocuğa verilmesi özellikle yaş ve gelişimine uygun olmayan çevrim içi ortamlardan uzak durması sağlanmalıdır. Gündelik hayatta özel alana dair unsurların öğretildiği mahremiyet eğitimi içinde bu hassasiyetlerin dijital mecralar için de geçerli olduğu bilinci çocuğa kazandırılmalıdır.

-Dijital Mahremiyet

Dijital mecralar mahremiyetin alenileşebildiği, özele ait sınırlarının en fazla zorlandığı alanlardır. Söz konusu çocuklar olunca bu mahremiyet bilincinin yönetimi giderek güçleşmektedir. Mahremiyet “başkalarının sınırlarını ihlal etmeyen ve kendi sınırlarını belirleyen bedensel, duygusal düşünsel ve sosyal özerklik” olarak tanımlanmaktadır. Bu

yapının birey tarafından edinildiği ilk yer ailedir. Sosyalleşme süreci toplumsal yapının fark edilmesinde, o yapı içinde yürürlükte olan düzenleyici kuralların neler olduğunun öğrenilmesinde önemli bir dönemdir. Özellikle çocukluk dönemi bu sürecin en etkin olduğu evredir. Aile içinde kazanılan bilgiler mahremiyetin de belirli ölçülerde verildiği bir eğitim dönemidir. Bunu okul ve sosyal çevre izler (Gündüz, 2015: 312). Ancak günümüzde aile iletişiminin giderek zayıflaması, parçalanmış aile formları çocukların sosyal ve psikolojik duygusal tatmini ailede sağlayamadığı durumlar ortaya çıkarmaktadır. Böyle yapılarda çocukların ihmal ve istismarı daha kolay hale gelebilmektedir.

Önemli ölçüde görsel paylaşımların yapıldığı sosyal medya gibi dijital platformlarda özel hayatın hemen her alanında fotoğraf ve videolar dolaşıma girebilmektedir. Sözel olarak bakıldığında ise argo ve küfür beraberine bozuk bir Türkçeyi getirmekte ve internet dili denilen kalıp cümleler dolayımında bir iletişim şekli gerçekleşmektedir. Bu açıdan bakıldığında mahremiyet algısının referans merkezi sosyal ortamdan çıkmış ve sosyal medya ortamına doğru ağırlık kazanmıştır denilebilir (a.g.e., 316).

Çocukların internetle erken yaşlarda tanışmaları, düşünce ve davranış referanslarını büyük oranda internet ortamından edindikleri bir süreci de beraberinde getirmektedir. Küçük yaşlarda açılan Facebook, Instagram ve Twitter, Tiktok hesapları bu ortamın tüm getirilerine filtresiz maruz kalmak anlamına gelmektedir.

Özellikle başkalarının paylaşımlarının önemli bir referans kabul edildiği bu ortamlar, diğer bireylerin de bu yönde paylaşımlar yapmalarına neden olabilmektedir. İnternet ortamında yayılan akımlar ve meydan okumalar (challenge) bunun en bariz örneklerinden biridir. Bu akımlarda çocukların yaralanmalarına hatta can kayıpları yaşamalarına neden olabilecek ek çok tutum ve davranış özenti yoluyla yayılabilmektedir.

Çocukların bu mecralarda belli bir yaştan önce hesap açmalarına izin verilmemeli, kendi özel alanlarına dair fotoğraf veya video paylaşımı yapmamaları sağlanmalıdır. Zira bu görseller kötü niyetli kişilerce farklı amaçlarda kullanabilmektedir. Bununla birlikte bu mecralarda yaşanabilecek riskli durumların neler olabileceği ve bu tür durumlarda izleyecekleri yol hakkında da bilgilendirme yapılmasına özen gösterilmelidir.

Koruyucu Önleyici Mekanizmalar

İçinde bulunduğumuz dijital çağda çocukların sağlıklı gelişimini temin etmek pek çok farklı değişkeni yönetebilme becerisi ile doğrudan

ilgili hale gelmiştir. İnternet teknolojileri ile birlikte büyüyen çocuklara bu teknolojilerin olumlu olumsuz pek çok etkileri olmaktadır. Koruyucu ve Önleyici mekanizmalar da işte bu olumsuz etkileri aza indirmek, oluşabilecek riski yönetebilmek noktasında devreye girmektedir.

Ülkemizde 5651 Sayılı “İnternet Ortamında Yapılan Yayınların Düzenlenmesi Ve Bu Yayınlar Yoluyla İşlenen Suçlarla Mücadele Edilmesi Hakkında Kanun”la internet ortamında düzenleme yetkisi Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumuna verilmiştir. Bu kanun çerçevesinde BTK kanununda sıralanan çeşitli ihlal durumlarında devreye girip hukuki işlem tesis edebilmektedir. Kanunun içeriğinin çıkarılması ve erişimin engellenmesi kararları ile yerine getirilmesi bölümünde çocuklarla ilgili hususlar hakkında da tedbirler alınmıştır.

MADDE 8- (1) İnternet ortamında yapılan ve içeriği aşağıdaki suçları oluşturduğu hususunda yeterli şüphe sebebi bulunan yayınlarla ilgili olarak içeriğin çıkarılmasına ve/veya erişimin engellenmesine karar verilir:

- a) 26/9/2004 tarihli ve 5237 sayılı Türk Ceza Kanununda yer alan;
 - 1) İntihara yönlendirme (madde 84),
 - 2) Çocukların cinsel istismarı (madde 103, birinci fıkrası),
 - 3) Uyuşturucu veya uyarıcı madde kullanılmasını kolaylaştırma (madde 190),
 - 4) Sağlık için tehlikeli madde temini (madde 194),
 - 5) Müstehcenlik (madde 226),
 - 6) Fuhuş (madde 227),
 - 7) Kumar oynanması için yer ve imkân sağlama (madde 228), suçları.

Yukarıda sıralanan suçların tespiti hâlinde BTK yasadaki kaynaklı hakkını kullanarak internet ortamında çocuklara karşı işlenen ve onların istismar edilmesine sebebiyet veren durumlarda devreye girerek içeriğin kaldırılması ve erişimin engellenmesi yönünde karar verebilmektedir.

Bu alanda çalışma yapan bir diğer kurum da İçişleri Bakanlığı, Emniyet Genel Müdürlüğü bünyesinde kurulan Siber Suçlarla Mücadele Daire Başkanlığıdır. Özellikle internet yoluyla dolandırıcılık türleri ve bu suçları işleyen faillerin takibi bu kurum tarafından yerine getirilmektedir.

Çocukların korunması konusunda yetki ise 2005 yılında çıkarılan 5395 Sayılı Çocuk Koruma Kanunu ile Aile Çalışma ve Sosyal Hizmetler

Bakanlığına verilmiştir. Bu kanun çerçevesinde korunmaya muhtaç çocuk tanımı yapılarak ihmal ve istismara uğrayan veya uğrama tehlikesinde olan çocuklarla ilgili alınacak tedbirler düzenlenmiştir.

Sonuç ve Değerlendirme

İçinde bulunduğumuz dijital çağ, teknolojik ilerlemeler ve internetin yaygınlığı ile birlikte değerlendirildiğinde önceki zaman dilimleri ile kıyaslanmayacak derecede benzersiz gelişmeler ve fırsatlar açığa çıkarılmıştır. Dijital mecralar çocukların eğitsel gelişimleri açısından birçok fırsatı ve kolaylığı da beraberinde getirmektedir. Sanal derslikler, sanal kütüphaneler, sanal müzeler gibi ekran karşısında erişimi kolay mecralar çocukların öğrenme, tanıma ve keşfetme sürecini hızlandırmaktadır. İnternet teknolojileri, robotik kodlama, yapay zekâ gibi geleceğin üretim teknolojilerini belirleyen alanlarda çocukların gelişimlerini olumlu etkilemektedir.

Diğer yandan dijital mecraların yönetilmesi güç riskleri ve kullanım alışkanlıkları çocukların sağlıklı gelişimi üzerinde olumsuz etkilerde bulunabilmektedir. Bu risklerin ve alışkanlıkların yönetilmediği durumlarda çocuklar kendilerini korunmasız ve güçsüz hissetmekte, müdahale edilmediği durumlarda dijital mecralar üzerinden ihmal ve istismara maruz kalabilmektedir. Siber zorbalık, Youtuber'ların küfür gibi olumsuz davranışları özendirici etkileri, tehlikeli akımlar, meydan okumalar, sanal kumar, uyuşturucu, şiddet ve cinsellik içeren dijital oyunlar gibi daha pek çok unsur bu mecralar üzerinden çocuklara birçok olumsuzluk taşımaktadır. Bununla birlikte çevrim içi dijital platformların kötü niyetli kişilerce kullanımı çocukların istismarına neden olabilmektedir. Bütün bu değişkenler çerçevesinde çocukların sağlıklı gelişimini temin etmek ancak bu değişkenleri doğru yönetme becerisi kazanmakla mümkündür.

Bu noktada ilk görev ve sorumluluk sosyalleşme sürecinin de başladığı ilk yer olan aileye yani ebeveynlere düşmektedir. Çocuğun ekran karşısında geçirdiği sürenin sınırlandırılması ve takibi ailelerce sağlanmalı, çocuğun bu ortamlarda maruz kaldığı kendine rahatsızlık veren durumları rahatça anlatabileceği bir iletişim ortamı sağlanmalıdır. BTK tarafından sağlanan çocuk ve aile profili gibi filtrelemeler tercih edilmeli çocuğun internet ortamında karşılaşılabileceği içerikler bu şekilde sınırlandırılmalıdır.

Çocuğun okul dışı zamanlarını kaliteli geçirmeleri için ev dışında mümkünse doğada veya parkta sosyal ve sportif etkinlikler yapması

sağlanmalıdır. Sanallıkla kuşatılan çocukların bu ortamdan uzaklaşıp gerçek deneyimler yaşamaları kısıtlanan fiziksel aktivitelere yönlendirilmeleri ancak bu şekilde mümkün olacaktır.

Dijital çağ içinde büyüyen çocukların bir eksikliği de sosyal becerilerinin gelişmemiş olmasıdır. Her ne kadar internet teknolojileri ve sosyal medya ile iletişim olanaklarının ve çeşitliliğinin zirve yaptığı bir dönem yaşıyor olsak da iletişimin kalitesi ve sürekliliği ciddi oranda zarar görmüş durumdadır. Teknoloji dolayımında sosyalliği, çevreyi tanımanın getirdiği sınırlılıklar sebebiyle çocuklara teknoloji üzerinden kültür ve değer aktarımı oldukça güç hale gelmiştir. Bu sebeple aile içinde ekransız zaman dilimi belirlenmeli ve aile üyeleriyle yüz yüze sohbetler gerçekleştirilmelidir. İnsanın sosyal ve duygusal bir varlık olduğu gerçeğinden hareketle özellikle aile içi iletişimin sağlıklı olması çocukların dijital riskler altında sıralanan tehditlere maruz kalmasının en önemli güvencesi olacaktır.

Ailelerin çocuklara kazandıracığı en önemli farkındalıklardan biri de mahremiyet bilincidir. Bu bilincin adı söz konusu dijital mecralar olunca dijital mahremiyet bilincidir. Burada en önemli hususların başında pek çok şeyde olduğu gibi çocuklara doğru rol model olmak gelmektedir. Kendi mahremiyet alanının neresi olduğu bilinci çocuğa kazandırılmalı internet kullanımı konusunda çocuklara doğru referans olacak tutum ve davranışlar sergilenmelidir.

Gerek yasal düzenlemeler gerekse koruyucu önleyici mekanizmalar çocukların sağlıklı gelişimini temin etmek gelecekte sağlıklı ve dengeli bireyler olarak hayata hazırlanmalarını desteklemek amacıyla vardır. Ancak çocukların sosyalleşme sürecinde en büyük sorumluluk aile ve topluma düşmektedir. Çocukların hepimizin ortak sorumluluğu olduğu bilinci ile onların gelişimine olumlu katkı yapacak tüm fırsatları onların kullanımına sunmaya çalışmalı, onları dijital platformlarda tehdit eden unsurlarla mücadele etmeli, riskli durumlarda onların yanında olarak koruyucu ve önleyici müdahalelerle birlikte onları hayata hazırlayıcı ve güçlendirici programlar geliştirilmelidir. Dijital çağ, çocuklar için kontrolü ve yönetimi zor değişkenleri beraberinde getirirse de çocukların gelişimine katkı sağlayacak imkân ve fırsat çeşitliliği bakımından da oldukça zengin bir zaman dilimidir. Bu gerçekten hareketle çocukları dijital imkân ve fırsatlar içinde yetiştirmek bunu yaparken de yüksek bir hassasiyetle çocukların sağlıklı gelişimini sağlamaya gayret göstermek en doğru tutum olacaktır.

Kaynakça

- Aile Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (2017). *Dijital Oyunlar İçin Çocuk Ve Aile Rehberliği Çalıştayı Sonuç Raporu*, <https://ailevecalisma.gov.tr/uploads/chgm/uploads/pages/yayinlar-ana-baslik/dijital-oyunlar-icin-cocuk-ve-aile-rehberligi-calistayi-raporu.pdf> (erişim: 17. 10. 2020).
- ALTUNTUĞ, Nevriye, (2012). “Kuşaktan kuşağa tüketim olgusu ve geleceğin tüketici profili” *Organizasyon Ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 4(1), 203-212.
- ARAL, Neriman ve Doğan Keskin, A. (2018). ‘Ebeveyn bakış açısıyla 0-6 yaş döneminde teknolojik alet kullanımının incelenmesi’. *Addicta: The Turkish Journal on Addiction*, 5, 317–348. <http://dx.doi.org/10.15805/addicta.2018.5.2.0054> (erişim: 17.10. 2020).
- DEĞİRMENCİOĞLU, Gürsoy (2016). “Dijitalleşme Çağında Gazeteciliğin Geleceği ve İnovasyon Haberciliği” *TRT Akademi*, Cilt 01, Sayı 02 Temmuz 2016 Dijital Medya Sayısı, ss. 590-606.
- GÜNDÜZ, Olgun (2015). “Toplumsal Değişme ve Mahremiyet Algısı”, *Din, Gelenek ve Ahlak Bağlamında Mahremiyet Algıları Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Ordu İlahiyat Vakfı Yay. Samsun.
- Sağlık Bakanlığı (2018) *Dijital Oyun Bağımlılığı Çalıştayı Sonuç Raporu*, <https://sggm.saglik.gov.tr/TR,53949/dijital-oyun-bagimliliği-calistayi.html> (erişim: 17.10. 2020).
- SAYAR, Kemal (2016). *Dijital Toplum*, TRT Akademi Dijital Medya Sayısı, Cilt, 01, Sayı, 02., Temmuz.
- SENBİR, Hakan (2004). Z “son insan mı?: Z kuşağı ve sonrasına dair düşünceler”, *Okuyan Us Yayınları*, İstanbul.
- ŞENTÜRK, Ünal (2012). *Sosyolojik Açıdan Parçalanmış Aile ve Çocuk İlişkisi*, Kum Saati Yayınları, İstanbul.
- UNICEF (2017) *Dijital Bir Dünyada Çocuklar Durum Raporu* <file:///C:/Users/x1/Desktop/dijital%20çağ%20ve%20çocuklar%20makale%20rapor/unicef%20dijital%20dünya.pdf> (erişim: 20. 10. 2020).

OTURUM BAŞKANI– Evet, biz de Dr. Olgun Gündüz Bey’e çok teşekkür ediyoruz, dijital çağda çocukların sağlıklı gelişimini etkileyen faktörleri bize ifade ettiler. Hem olumlu yönleriyle, teknolojinin sunduğu imkânlarla yönelik eğitim, bilgiye ulaşma noktasında olumlu yönlerine işaret ettiler hem de çocukların olumsuz etikleşebileceği, etkilenebileceği hususları açık bir şekilde ifade ettiler. Tabii, ailenin önemi her olayda olduğu gibi çocuk söz konusu olduğunda hiç şüphesiz oldukça ortaya çıkıyor. Ailenin önemi, sağlıklı bir aile ortamının oluşması, çocuklarla sağlıklı bir iletişimin kurulması, mahremiyet sınırlarının tamamen âdetta kaybolduğu mahremiyet bilincinin kaybolduğu dijital alanlarda çocuklarımıza o alanda bir sorumluluk bilinci vermenin de önemini hem hocamızın tebliğinden anlıyoruz hem de ben bu vesileyle altını çizmek istiyorum.

Tekrar teşekkür ediyorum hem tebliğleri hem de vakti sağlıklı bir şekilde kullandıkları için.

Şimdi, sözü uzatmadan “Çocuklukta Suç ve Suçluluğun Öğrenilmesi: Sosyal Medya Örneği” başlıklı tebliğini sunmak üzere sözü İğdır Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Doktor Öğretim Üyesi Sait Yıldırım hocamıza veriyorum.

Buyurun değerli hocam.

Dr. SAİT YILDIRIM (İğdır Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi)– Teşekkür ediyorum hocam.

Gıyabınızda size, Diyanet İşleri Başkanlığına ve bu sempozyumda sunum yapan tüm hocalarıma saygılarımı sunuyorum.

Böyle bir temada, bir kongre gerçekleştirmek gerçekten toplumsal bir ihtiyaç olarak karşımıza çıkıyor. Umarım bizim de bir küçük katkımız olur.

ÇOCUKLUKTA SUÇ VE SUÇLULUĞUN ÖĞRENİLMESİ: SOSYAL MEDYA ÖRNEĞİ (“TİK TOK”)

Sait YILDIRIM*

Öz

İnsanlar, gerçekleştirdiği davranışları öğrenerek, taklit ederek veya takdir ederek benimserler. Öğrenme biçimi ve öğrenilen davranışın yaygınlığı ise davranışın kaynağına bağlıdır. Öğrenme eylemi, öncelikli olarak aile tarafından üstlenilmektedir. Ancak bu durum günümüzde özellikle medya ve sosyal medya üzerinden gerçekleşmektedir. Temel problem ise aile yapılarının sağlıklı biçimde işlemesi ve çocuk-ebeveyn ilişkisinin kopmasıdır. Bu kopmanın sonucunda çocuklar, sosyalleşme süreçlerini medya ve sosyal medya üzerinden gerçekleştirir. Buna bağlı olarak da suç ve suçluluk medya aracılığı ile öğrenme biçimi üzerinden yaygınlaşır.

Çalışmada ele alınacak temel problem, sosyal medya uygulamalarının çocukların tutum ve davranışlarını belirleme konusunda ebeveynlerin yerini almasıdır. Çocuklar üzerinde kontrolsüz bir otorite oluşturan sosyal medya, birçok toplumsal sorunun temelini oluşturmaktadır. Bu çalışmada bir sosyal medya uygulamasının çocuklar üzerinde tesir etme biçimi ve suçluluğun yaygınlaşmasına ilişkin yönlendirmesi sosyal öğrenme teorisi bağlamında değerlendirilmektedir. Bahsedilen “Tik Tok” isimli uygulamada birer dakikalık video, gösteri, şarkı vb. birçok görsel paylaşılabilir. Videolara herkes ulaşabildiği için insanlar tarafından beğenilmesi kişiyi sosyal ve ekonomik açıdan güçlendirmektedir. Bu sebeple bireyler güçlenmek veya güçlü kalmak için toplumun dikkatini çekecek eylemler, girişimler ve denemeler yapmaktadır. Bu aşamada dikkat çekici girişimler daha çok tehlikeli, şiddet içerikli ve aykırı davranışlara

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Iğdır Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümü.

dönüşmektedir. Sonuç olarak popülerlik tehlike, suç ve saldırganlık ile mümkün olan bir makama dönüşmektedir. Toplum, beğeni ve takipleri ile suçlu ve saldırgan bireyler üretmektedir. Bu noktaya kadar olan kısım önemli toplumsal problemleri görünür kılmaktadır. Ancak esas dikkat edilmesi gereken nokta, bu popülerliğe özenen, sahip olmak isteyen çocukların bu tehlikeli davranışları özümsemesi durumudur. Çocukların özellikle sosyal öğrenme aracılığı ile bu davranışları benimsemesi suç ve suçluluğun sürekliliğine yol açmaktadır. Suça bulaşma yaşı düşmekte ve saldırganlık eğilimleri popülerleşmektedir. Suça sürüklenmiş çocuk sayısı yıllar geçtikçe artmakta ve toplumda anomik bir düzen oluşmaktadır.

Çalışmanın amacı, sosyal medya uygulaması örneği olarak “Tik Tok” uygulamasının çocuklar üzerindeki davranış bozukluğu ve suçluluğa etkisini ortaya koymaktır. Çalışma kapsamında belirtilen uygulamada birçok video değerlendirmeye alınmıştır. Neticede çoğunluk tarafından beğenilen bireylerin saldırgan davranışlara eğilimli olduğu görülmüştür. Buna karşılık bu bireylerin davranış örüntülerinin zamanla suç ve tehlike bağlamında artarak ilerlediği tespit edilmiştir. Ve daha da önemlisi bu bireylerin davranışlarının çocuklar tarafından taklit edildiği, görünüm olarak bir model oluşturduğu ortaya çıkmıştır. Saç tıraşı, konuşma üslubu ve benzeri tüm nitelikleri ile çocuklar için bir modele dönüşmüştür. Çocuklar için taklit etme ve benimsemenin bu kadar kolay olması aslında kuramsal olarak öğrenmenin aile içinde tamamlanmamış olmasından kaynaklanmaktadır. Aile ve çocuk arasındaki sağlıklı ilişkinin inşa edilmemiş olması, çocukta öz güven kaybına yol açtığı gibi çocuğun kendini tamamlama ve tanımlama noktasında alternatif öğelere başvurmasına yol açmaktadır. Bu alternatifler ise genel olarak şiddet ve saldırganlık içeren, suç ve suçluluğu yaygınlaştıran eğilimlerle yoğrulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Medya, “Tik Tok” Suçluluk, Sağlıklı Aile Yapısı, Çocuk, Sosyal Öğrenme.

Giriş

Sosyal medya, zaman ve mekân algısı fark etmeksizin tüm bireyler için boş zamanı değerlendirme amacı ve işlevini yerine getirmektedir. Sosyal medyanın işlev ve uygulama bakımından olumlu ve olumsuz birçok niteliği bulunmaktadır. Bu çalışmada özellikle çocuklar için sosyal medyanın risk unsuru oluşturma durumu tartışılmaktadır. Çocukluktan kasıt, 18 yaşından küçük olan her bireyi kapsamaktadır. Bu ifade, ulusal ve uluslararası hukuk tarafından belirlenmiştir. Medya ve iletişim ile teknolojik gelişmeler çocukların gelişimi ve yaşamı için vazgeçilmez ve engellenemez boyuttadır. Çocuklar medya ve sosyal medya aracılığı ile kendilerini geliştirebilirler. Ayrıca yeteneklerini geliştirme fırsatı da bulurlar. Hedeflerini belirleme ve yeni bilgiler keşfetme noktasında imkânlar elde edebilirler. Ancak bu faydaların karşısında birçok risk bulunmaktadır. Sosyal medya ve teknolojinin çocuğun yaşamından çıkmayacağı aşikârdır. O zaman bu uygulamaların kontrollü ve korunaklı biçimde kullanılması çocuklar için faydalı olacaktır. Çocuklar sosyal medyada her şeyden önce siber zorbalığa maruz kalmaktadır. Sosyal medya uygulamaları aracılığıyla, tehdit, küfür, cinsel baskı gibi rahatsız edici davranışlar, siber zorbalık kapsamına girmektedir. Sosyal medya, günümüzde eğlence ve boş zaman değerlendirme işlevlerinden daha çok; arkadaş edinme ve tüketim odaklı bir mekanizmaya dönüşmüştür. Bu noktada riskler özellikle çocuklar için görünür olmaktadır. Sosyal medya uygulamalarında karşılaşılan reklamlarda cinsel içerikli paylaşımlar, arkadaşlık siteleri ve benzeri sayfalar çocukları manipüle edebilmektedir. Kısaca sosyal medya, görünenin altında birçok farklı işleve ve riske sahiptir. Çocuklar açısından bu risklerin oluşumu ve gelişimi değerlendirilmeli ve sınırları çizilmelidir. Bu çalışmada sosyal medya özelinde “Tik Tok” uygulamasının çocuklarda suç ve suçluluğun öğrenilmesine etkisi incelenmektedir.

“Tik Tok” uygulaması ile çocuklukta suçluluk ilişkisi, öğrenme biçiminde gerçekleşmektedir. Suçluluğu öğrenme, süreç itibariyle oluşur. Uygulamada takdir ve taklit edilen popüler kullanıcıların tutum ve davranışları çocuklar için model oluşturmaktadır. Bu platformlarda popüler kullanıcılar genellikle aşırılıklar üzerinden kendilerini göstermektedir. Özellikle şiddet, saldırganlık, cinsellik ve tüketim temelinde kurgulanan popülerlik modelleri çocuklar için riskler oluşturmaktadır. Sosyal medya

çağında çocuklar, zamanlarının önemli bir bölümünü telefon, tablet veya bilgisayarda geçirmektedir. Oyun ve uygulamalar üzerinden siber zorbalık başta olmak üzere birçok tehlike ile karşılaşan çocuklar, güvensiz bir ortamda savunmasız biçimde yer alırlar. Hemen her şeye dair bilgi edinme ve öğrenmenin mümkün olduğu internet ve sosyal medya, çocuklar için sanal ebeveyn-arkadaş rolünü üstlenmektedir. Ancak doğru ve yanlış kavramları, sanal alanda gerçek yaşamda olduğundan oldukça farklıdır. Çocuk popüler kullanıcıların tüketim alışkanlıkları, tutum ve davranışlarını özümseyerek sanal bir kimlik edinir. Burada şiddet, saldırganlık, erken yaşta güvensiz ilişkiler kurmanın normalliğini görerek bunları benimseme tehlikesine düşebilir. Çünkü popüler aktörler bu nitelikleri ile öne çıkmaktadır. Bu çalışmada, çocukların sanal ortamda model alma ve öğrenme yolu ile suçluluğun, sapkın ve saldırgan davranışları benimseme süreci ve olası tehlikelere odaklanılmaktadır.

Çalışma içerisinde çocuğun sosyal öğrenme biçiminde kişilik gelişimi süreci ele alınmaktadır. Çocukların aile içi ilişkileri sosyal öğrenme aracı olarak ilk belirleyici alanı oluşturmaktadır. Devamında sosyal çevre, okul ve diğer ilişkiler etkili olmaktadır. Aile ve sosyal çevreden bağımsız olarak sosyal medya günümüzde özellikle çocukların öğrenme ihtiyacını karşılama işlevini üstlenmektedir. Ebeveyn-çocuk ilişkisindeki aksaklıklar çocukların sosyal mecralarda daha çok vakit geçirmesine neden olur. Bu noktada öğrenme faaliyetleri kontrolsüz biçimde gelişir. Sosyal medya, çocukların tutum, davranış ve tüketim alışkanlıklarını belirleme gücüne sahiptir. Tüketim olgusu sadece ticari faaliyet bağlamında olmayıp; değerler, aile içi ilişkiler, ahlak ve beden üzerinde de bağlayıcı olmaktadır. Çocuklar farkında olmadan öğrenme ve taklit aracılığıyla tüketimi benimser. Sosyal medya çocuklar üzerinde bir hegemonya oluşturur. Sosyal medyada modayı oluşturan tüketim araçları ve davranışları, çocuklar için vazgeçilmez olarak görülür. Çocuklar bu mecradan geri kalmayı bir yetersizlik olarak algırlar. Bu sebeple gündemi takip ederek uygulama sürecinde kimlik, kişilik ve değerlerinden kolayca taviz verebilmektedirler. Bu mecraların en etkili olanı “Tik Tok” uygulamasıdır. “Tik Tok” uygulaması, insanları kendi istedikleri konumda ve biçimde yansıtabilir. İnsanlar yalnızlığını, mutluluğunu, yeni aldığı bir eşyasını, herhangi bir yeteneğini veya başarısını birçok insanla paylaşabilmektedir. Bu uygulama çocuklar için bir bağımlılığa dönüşmektedir. Bir otobüs veya tır şoförü yolculuğunu, bir kız çocuğu dans gösterisini, bir sporcu vücudunu, bir birey sahip olduğu ev-araba-hayvan veya sahip olduğu mülkleri tanıyıp tanımadığı birçok insanla paylaşabilir. Bu

uygulama bireyin gerçek hayattaki yalnızlığını, sanal anlamda ortadan kaldırmaktadır. Ancak farkında olmadan özellikle çocuklarda sağlıksız davranışların öğrenilmesine yol açmaktadır. Çocukların “Tik Tok” üzerinden edindiği sosyal kimlik, kısa, orta ve özellikle uzun vadede suç ve suçluluğu bir davranış biçimine dönüştürmektedir.

1. Çocuk ve Sosyal Öğrenme

Çocukların eğitim, öğrenme ve gelişme bağlamında aile kurumu içerisinde önemli kazanımları edindiği bilinmektedir. Ailenin biyolojik, psikolojik, ekonomik, sosyal ve eğitsel alanlarda fonksiyonları bulunmaktadır.¹ Biyolojik anlamda çocuğun gelişimine aracılık eden aile, toplumsal anlamda nüfusun sürekliliğini sağlayan bir işlevi yerine getirmektedir. Aile, ekonomik olarak çocuğun bakımı ve üretim olanaklarını sağlaması açısından çocuğa imkânlar sunar. Aynı zamanda çocuğun korunma ihtiyacı aile içi işlevlerdendir. Sosyalleşme sürecine girmeden çocuğun kendisini ve ilişki biçimlerini tanıması gereklidir.² Çocuğa kültürel ve toplumsal değerleri aktarma, toplumsal hayatta nasıl davranacağını öğretme noktasında aile yapısı belirleyicidir. Çocuk için en önemli fonksiyonu psikolojik bağlamda sevgi ve merhamet unsurları aile kurumunun özgün niteliğini oluşturmaktadır. Diğer ihtiyaçlar geçmişten günümüze çeşitli kurumlar aracılığı ile telafi edilmeye çalışılmıştır. Ancak aile içerisinde sevgi ve merhamet ilişkisi hem çocuk için hem de toplum yaşamı için son derece önemlidir. Ailenin psikolojik işlevi kalıcı etkilere sahiptir. İlgı, sevgi ve merhamet bakımından sağlıklı biçimde gelişen bir çocuk, kendisi, ailesi ve sosyal çevresi için faydalı bir birey olabilir. Sevgi ile büyüyen çocuğun okulda, sosyal çevrede ve diğer ilişkilerde davranışları da uyumlu ve işlevsel biçimde gelişir.

İnsanlar diğer canlılardan farklı olarak, diğer insanlara bağlı, ait ve muhtaç biçimde yaşar. Hayvanlar, belli bir süre ailesinin yardımını aldıktan sonra yalnız bir şekilde hayatını sürdürme çabasına girer. Ancak insan için bu süre oldukça uzundur. Birlikte yaşama güdüsü, bağlanma ihtiyacından kaynaklanmaktadır.³ Bağlanma, duygusal ve fiziksel içimde görülür. Çocuk doğduktan sonra içgüdüsel olarak annesi ile fiziksel ve duygusal temasını muhafaza eder. Ancak gelişim süreci ilerledikçe

¹ Mahmut Tezcan, Çocuk Eğitiminde Ailenin Rolüne Sosyolojik Bir Bakış, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi* 12/1 (1979): 128-130.

² Albert Bandura, *Social Learning Theory* (Stanford University: General Learning Press, 1971), 3-5.

³ Betül Aydın, *Çocuk ve Ergen Psikolojisi* (Ankara: Nobel Yayınları, 2010), 13-15.

öğrenme faktörü devreye girer. Bağlanma sürecinde oluşan yetersizlikler çocuğun kişilik gelişimini olumsuz etkiler. Çocuğun küçük yaşta ebeveynlerinden uzak kalması veya ihmal edilmesi, yetişkinlik döneminde çocuğun saldırgan bir kişiliğe dönüşmesine yol açar.⁴ Bu konuda çalışmalar suç ve suçluluğun; çocukluk dönemindeki bağlanma problemlerinden kaynaklandığını göstermektedir. Bağlanma sürecinin en önemli aktörü annedir. Çocuk için anne, bağlanmanın ötesinde öğrenme kaynağıdır. Çocuk temel beceriler ve tutumlarını annesinden öğrenir. Tıpkı bağlanmada olduğu gibi öğrenme sürecindeki yetersizlikler de çocuğu sağlıklı bir kimliğe yönlendirebilir. Aile, çocuk için okul öncesi sürecin kaynağıdır. Aile, eğitimin ilk ve temel görünümünün kurumsallaşmış hâlidir. Çocuk anne ve babasından kişisel ve sosyal rolleri öğrenir. Çocuğun gelişme sürecindeki ihtiyaç duyduğu argümanlar aile bireyleri tarafından karşılanır. Kişilik gelişiminde ailenin yetersizliğinin etkisi, çocuğun tutum ve davranışlarına yansır. Çocuk kimi zaman bu etki ile yetersizlik hissine kapılıp öz güvensiz bir bireye dönüşebilir. Başka bir tipolojiye göre ise, çocuk aileden mahrum bırakıldığı bağlanma ve öğrenme argümanlarını alternatif kanallar üzerinden benimser.

Çocuk için aile içi eğitim, kişilik gelişimi için en önemli ihtiyaçlardan biridir. Çocuk, okul sürecine başlamadan önce aile içinde gerek ebeveynleriyle gerek kardeşleriyle kurduğu iletişimde ilk deneyimlerini benimsemektedir. Bu iletişim oyun, davranış ve gözlemler ile biçimlenir.⁵ Ebeveynlerin birbirine karşı olan tutumları ve ebeveynlerin çocuklarıyla olan iletişimleri çocukların okul öncesi gelişimini tanımlamakta ve belirlemektedir. Öncelikle çocuklar için aile içi eğitimin önemine değinilirken burada belirtilmesi gerekir ki eğitimden kastedilen çocukların okulda görmüş oldukları temel beceriler değildir. Özellikle insani değerlerin belirtilmesi, çocukta hakkaniyet unsurunun yerleşmesi, çocuğun dürüst bir kişiliğe sahip olması son derece önemlidir.⁶ Çocuğun gerek insanlara gerek hayvanlara kısacası tüm canlılara duyduğu saygı onun kişisel bütünlüğü oluşturma noktasında çok önemli bir yere sahiptir. Aile tarafından iyi bir gelişme ve ilk eğitime sahip olmuş olan

⁴ A. Şebnem Soysal., Şahin Bodur., Elvan İşeri., Selahattin Şenol, “Bebeklik Dönemindeki Bağlanma Sürecine Genel Bir Bakış” *Türk Psikiyatri Dizini* 8/2 (2005): 96-97.

⁵ Deniz Çakaroğlu., Esra Hafıza Ömür, “Oyun” Kavramına İlişkin Algının Metafor Yoluyla Belirlenmesi”, *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 4/1 (Ocak-Haziran 2020): 162-163.

⁶ Doğan Cüceloğlu, “Ailede İletişim.” *Aile Kurultayı- Değişim Sürecinde Aile Toplumsal Katılım ve Demokratik Değerler.* (16-18 Kasım 1994): 94-97.

çocukların yetişkinlik döneminde hangi mesleği icra ederse etsin sağlıklı bir birey olarak toplumda yer edineceği bilinmektedir.⁷ Bu noktada sadece başarı endeksi bir kişilik oluşturma çabası; çocuğun sağlıklı bir geleceğe kavuşacağı noktasında garanti sağlamaz. Suç ve suçluluk üzerine bakıldığı zaman hemen her meslek ve her eğitim seviyesinden insanın birçok tehlikeli suçu işlediği görülmektedir. Bu noktada insani değerler öne çıkmaktadır. Sağlıklı bir toplum yapısının oluşmasının, yine sağlıklı bir aile ve çocuk yetiştirme sürecinden geçtiği bilinmelidir.

Çocuk, doğduğunda tüm duygular ve tutkular bakımından neredeyse nötr bir yapıya sahiptir. Sevgi, merhamet, korku, acıma ve iğrenme gibi duygular, çocukta zamanla inşa olur. Bahsedilen duyguların çocuğun kimlik ve kişiliğinde yer edinmesi; ilerleyen yaşamında çocukta bu duyguların güçlenmesine yol açar. Bu duygular, çocukta âdeta birer tohum gibidir, zamanla filizlenerek çocuk ile özdeşleşir.⁸ Ancak bu duygulara sahip olmayan veya duyguların çocuğun kimliğinde yer bulamaması, çocuğun sevgi, merhamet, acıma ve korkma duygularından mahrum olması demektir. Sosyal çevrede, medyada veya herhangi bir yerde şiddet ve saldırganlık içeren birçok suça şahit olmaktayız. Suçlar, üzerine düşünürken çoğunlukla bir insanın, diğerini yok etme çabası, taciz ve tecavüz eylemleri, sapkın ve saldırgan davranışları anlamsız buluruz. Bunun sebebi aslında o bireyin sevgi, merhamet ve acıma duygularından yoksul olmasından kaynaklanmaktadır. Normal bir insana sahip olan davranışların dışında sergilenen saldırgan tutumlar çoğunlukla çocukluk döneminde yaşanan ihmellere dayanmaktadır. Bu ihmaller, sadece kitaplardan okuduğumuz veya televizyonlardan izlediğimiz şiddet, istismar ve ötekileştirmeden oluşan; aslında bize uzak görünen ihmaller değildir. Çocukların kararlarına saygı duyulmaması, onlarla yeterli derecede sağlıklı iletişimin kurulamaması, kardeşler arasında ayrımların oluşması, çocukların diğer çocuklarla kıyaslanması gibi aslında hemen tüm aile yapılarında da görülen küçük ayrıntılar, çocuklar için yetişkinlik döneminde çok ciddi travmalara yol açabilir. Bu noktada suç ve suçluluğun yaygın olması, hemen her aile yapısında gözlenmesi, belirtilen ayrıntılarda gizlidir.

Çocuğun davranış kalıplarını aile içinde kazanması, suç ve suçluluğa giden yolun da aynı kurumsal yapıda biçimlenmesi anlamına gelir.

⁷ Zeynep Çopur., Sibel Erkal., Şükran Şafak, Annelerin 12 Yaş Üzeri Çocuklarıyla İlişkilerinde Yaşadıkları Çatışmaların İncelenmesi, *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (20-24 Mart-2006): 4-5.

⁸ Sigmund Freud, *Cinsel Yasaklar ve Normaldışı Davranışlar*. (Çev. Muammer Sencer). (İstanbul: Ara Yayıncılık, 1989): 104-107.

Ebeveyn ve çocuk arasındaki aşırı bağıllık veya kopukluklar davranış bozukluklarına yol açmaktadır. Bu durum çocukta problem çözme becerisini zayıflatır. Aile içinde kopuk ilişkiler akranlar arasındaki ilişkileri de olumsuz etkilemektedir. Çocuğun sosyal çevre ve okuldaki tutumları, aile içi ilişkilere göre değerlendirilmelidir.⁹ Aile içinde çocuk-ebeveyn arasındaki ilişkiler, çocuğun okuldaki başarı durumunu etkiler. Okula bağıllık durumu çocuğun saldırgan tutumlar edinmesini engeller. Çocuğun okul ile bağının zayıf olması ise alternatif sosyal bağların gelişmesine yol açar. Bu bağlar, benzer problemler yaşayan bireyleri bir araya getirir. Suç ve suçluluğun gelişimi bu şekilde uygun bir ortam bulur. Çocuk, alternatif kanallara bağıllık göstermeye başladığında, okul ve aile bağlarından koparak yeni bir öğrenme alanına girer. Bu alan kendine ait kurallar ve kurlsızlıklarla örülüdür. Suç ve suçluluğun öğrenildiği bu alanlar, çocuğun ailesinden gizli ve yasak, tutum ve davranışları normalleştirir. Gizlilik arttıkça çocuğun okulda başarı performansı düşer. Kendini göstermek ve kanıtlamak isteyen çocuk, gücünü, suçluluk içeren veya suçluluğa yönlendiren davranışlarla özdeşleştirir.

2. Sosyal Medya ve Tüketim

Sosyal medya, bilgi deneyim, tecrübe, tutum ve davranışların internet ortamında yayılımı ve paylaşımını sağlayan platformları ifade etmektedir. Sosyal medyanın en önemli özelliği bireyler arasında etkileşim sağlamasıdır. Sosyal medya, bireylere birbirlerinin paylaşımlarını eleştirme, destekleme, beğenme ve yok sayma imkânı tanımaktadır. Burada iletişim, sadece birbirini tanıyan insanlar arasında gerçekleşmez. İçerik, paylaşım, ilgi alanı ve kullanım amaçlarına bağlı olarak birçok insan birbiri ile iletişim kurabilir.¹⁰ Sosyal medyada zaman ve mekân algısı bulunmamaktadır. Kişilerin kendileri ile veya istedikleri her şey ile ilgili içerikler üretip paylaşmaları mümkündür. Kullanıcılar birbirlerini izleme ve izletme imkânına sahiptir. Sınırlılık veya yasal çerçeveleri oldukça esnek olduğundan “özgür” bir alan olarak tanımlanır. Ancak bu özgürlük tamamen kurlsızlık temeline dayanmaktadır.¹¹ Sosyal yaşamda var

⁹ Kadir Akyüz, “Çocuk Sapkın Davranışını Belirleyen Etkenler: Kars İli Örneği” *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi* 16/2 (Güz 2013): 35-36.

¹⁰ Zafer Güney “Çocukların Sosyal Medya Kullanımı Üzerine Bir Araştırma”, *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi* 11/1 (2020): 189-191.

¹¹ Hüseyin Serin, “Sosyal Medyada Çocuk Hakları İhlalleri: Ebeveynler ve Öğretmenler Farkında mı?”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 20 (Özel Sayı) (Nisan 2019): 4-6.

olan kişisel ve kurumsal olan her alanın sosyal medyada görünümü mevcuttur. Sosyal medya, kişi ve kurumlara sanal bir kimlik oluşturmuştur. Aynı zamanda kurumsal ve ticari firmalar, kendilerini tanıtmaya, taraftar toplama, reklam ve ticari faaliyet gerçekleştirme noktasında girişimlerde bulunabilirler. Ticari faaliyetler, sosyal medya aracılığı ile çok daha verimli bir biçimde işlemeye başlamıştır. Firmalar hem kendi kimlikleri ile hem de sosyal medyada popüler kullanıcılar aracılığı ile önemli bir pazar oluşturma fırsatı bulmuştur. Mevcut yapıda popülerlik açısından “Facebook”, “Instagram”, “Twitter” ve “Tik Tok” uygulamaları en yaygın sosyal medya platformlarıdır.¹² Hemen her uygulama resim, video, haber ve yazı gibi içeriklerin paylaşılmasına olanak sağlar. Hemen her sosyal platformda bir bireyin günlük yaşamı, tüketim alışkanlıkları, kullandığı eşyalar, tutum ve davranışlarının paylaşılması mümkündür. Ancak her medya uygulamasının kendine özgü nitelikleri bulunmaktadır. “Facebook” öncelikli olarak önemli gelişmelerin ve etkinliklerin paylaşıldığı bir alandır. Alternatif uygulamaların olmadığı dönemlerde tüm bireyler için vazgeçilmez bir ağ olarak görülen “Facebook” şimdilerde daha çok orta yaş ve üzeri bireylerin kullanımındadır. “Twitter” daha çok haber ve gündemin paylaşılıp takip edildiği bir alandır. Sosyal, politik, ekonomik ve diğer alanlarda gerek ülkemizde gerekse dünya gündeminde gelişen önemli olaylar “Twitter”da gündem olmaktadır. “Twitter”in gündemi belirleme, toplumu yönlendirme gibi bir gücü bulunmaktadır. Bu durum, bahsedilen alanlarda önemli isimlerin (siyaset, spor, sanat, haber, eğitim gibi) bu platform üzerinden kitleleri bilgilendirme imkânı bulmasından kaynaklanmaktadır. Instagram ise daha çok anlık durum paylaşımı ve hızlı tüketim işlevi görmektedir. Kullanıcıların, yeni aldıkları bir ürünü, günlük gezdiği yerleri, iş, aile ve özel yaşamını paylaşabildiği bir platformdur. Daha çok, çocuk ve gençler tarafından ilgi görmektedir. Ticari faaliyetlerin oldukça etkili ve yaygın olduğu bir platformdur. Gündem hızlı değiştiği için yazı, görsel ve videoların süresi kısalmıştır. Kapitalizm zamanla yarıştığı için, bu platformlarda reklam ve paylaşımlar kısa ve etkileyici özelliklerle biçimlendirilmiştir. Kullanıcıların paylaşımları da bu kapsamda üretilmektedir. Son olarak Tik Tok uygulaması video ve eğlence odaklı olup bir dakikadan kısa paylaşımların yer aldığı bir platformdur. Bu bireyler, çeşitli biçimlerde videolar ile popülerleşme amacı gütmektedir. Kullanıcılar kendi iş ve mahrem

¹² Önder Bozkurt, “Sosyal Medya ve Kültürel Yansımaları (E-Edeb)”, *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5/14, (Eylül 2018): 409-411.

yaşantılarını bu mecrada paylaşarak mevcut durumlarının görülmesini isterler. Sosyal medya, yalnızlık algısını sanal anlamda yok etmektedir. Gerçek yaşamda yalnızlığı yaşayan insanların sanal alanda yer edinmesi kaçınılmaz görünmektedir. “Tik Tok” uygulamasının diğer uygulamalardan farkı, popülerlik algısıdır. Diğer uygulamalarda da popülerlik amaçlanmakla birlikte farklı amaçlar da gözetilebilir. Ancak “Tik Tok”ta tamamen gündemde kalma ve taraftar toplama gayreti göze çarpmaktadır. Burada popüler kullanıcıların paylaşımları taklit edilerek gündemde kalmaya çalışılır. Gündem sürekli ve hızlı değiştiğinden kullanıcıların geri kalmamak için sürekli biçimde uygulamayı takip etmesi gerekmektedir. Bu durum sosyal medyaya bir bağımlılığın oluşmasına yol açar. Taklit ve öğrenme bu uygulamanın temel dinamiğini oluşturmaktadır. Ancak kontrolsüz ve güvensiz biçimde sadece popülerliğin belirleyici olduğu bu alan, birçok riski içerisinde barındırmaktadır. Mahremiyet algısı zedelendiği gibi toplumsal değerler ve ahlaki düzen bozulmaktadır. Tüketim arzusu ile gündemde kalmak veya dikkat çekmek için kullanıcılar aşırılıkları tercih etmektedir. Bu aşırılıklar kimi zaman, tehlikeli, saldırgan davranışların gerçekleşmesi kimi zaman mahremiyet anlamında olumsuzlukları görünür kılar. Hemen tüm uygulamalarda olduğu gibi “Tik Tok” uygulamasında da linç kültürü belirleyici olmaktadır. Sosyal medyanın gücü kimi zaman önemli toplumsal olayların gündeme taşınmasına olanak sağlarken kimi zaman da kontrolsüz linç eylemlerini kaçınılmaz kılmaktadır. Sosyal medyanın denetlenebilir olmayışı ve daha da önemlisi kitlenin kontrolsüz veya bilinçsiz bireylerden oluşması birçok problemi ortaya çıkarmaktadır.

Medya ve iletişim sektörü, son birkaç on yıldır bireylerin tutum ve davranışlarını belirleme noktasında ilk sırada yer almaktadır. Medya, kimi zaman bir propaganda aracı olarak, kimi zaman da tüketim alışkanlıklarını yönlendiren bir işlev görmektedir. Küreselleşme ile birlikte zaman ve mekân algısı bir engel olmaktan çıkmıştır. Dünyanın herhangi bir yerinde gerçekleşen bir olay diğer ucunda anında fark edilebilmektedir.¹³ Bu noktada internet ve iletişim gücünün etkinliği belirleyici olmaktadır. İnsanlar arasındaki iletişim de medya ve internet üzerinden ilerlemeye başlamıştır. Yüz yüze ilişkilerin etkinliği azalarak, sanal ve yapay iletişim biçimlerinin önemi artmıştır. Tüm bireylerin yaşamında önemli bir yer kaplayan internet iletişimi, özellikle çocuk ve gençlerde

¹³ Eric Maigret, *Medya ve İletişim Sosyolojisi*. (Çev. Halime Yücel). (İstanbul: İletişim Yayınları, 2013): 68-72.

vazgeçilmez olmuştur.¹⁴ Önceleri daha çok oyun ve eğlence üzerine biçimlenen sistem, son yıllarda iletişim, sosyal medya ve tüketim üzerine şekillenmiştir. Bireylerin ihtiyaçlarını karşılayan ve yaşamı kolaylaştıran iletişim teknolojileri, son yıllarda boş zamanı değerlendirme işlevine sahip olmuştur. İnsanlara varlıklarından haberdar etme, yeni insanlar ile tanışma, geçmiş zamandan tanış olan insanları yeniden bulma imkânları sağlayan sosyal medya, insanlar için sanal bir kimliğe dönüşmektedir. İnsan, tabiatı itibarıyla üzüntüsünü, başarısını ve mutluluğunu paylaşmak ister. Ancak sosyal hayatta her zaman ve mekânda bu durum mümkün görünmemektedir. Sosyal medya ise kullanıcı ister bir köyde ister farklı bir ülkede yaşıyor olsun, bütün paylaşımları bir platformda toplayabilir. İnsanlar istediği zaman ve mekânda hissettiklerini veya mevcut durumunu herkes ile paylaşabilir. Önceleri insanların tanıdığı kişilere ulaşmasını hedefleyen bu platformların işlevi zamanla dönüşmüştür. Kullanıcılar artık tanımadıkları ancak ortak yönleri olan insanlar ile iletişim kurma imkânı bulmuştur. Hatta bu mecralar, arkadaş edinme-flört bulma-evlenme gibi işlevlere sahip bir yapıya dönüşmüştür. Sosyal mecraların, insan yaşamında daha çok yer edinmesi, insanların beklenti ve ihtiyaçlarını bu mecralar üzerinden gidermesini mümkün kılmıştır. Sosyal medyanın kullanıcılar için bir kazanç dönüşmesi, sanal gücün etkinliğini arttırmıştır. Başlangıçta popüler bireyleri bu mecralara getirerek sosyal medyanın popülerliği sağlanmaya çalışılmıştır. Ancak zamanla sosyal medya uygulamaları kendi popüler bireylerini oluşturmuştur (“Instagrammer”, “Tik Toker” vb.). Sosyal medyada popülerleşen bireylerin ve bu bireyleri temsil ettiği kitleler, kontrolsüz ve radikal biçimde bir topluluk görüntüsü vermektedir.

Sosyal medya uygulamalarının belirlenen veya tanımlanan niteliklerine ek olarak gerçekleştirdiği işlevler, suç ve suçluluk konusunda belirleyici olmaktadır. Kendini gösterme veya eğlence amaçlı çekilen video ve görseller, çocuk, genç ve yetişkinler için tehlikelere yol açabilmektedir. Sosyal medya özelinde “Tik Tok”, bu çalışmanın temel inceleme alanını oluşturmaktadır. Daha öncesinde “Tik Tok” üzerine yapılmış çalışmaların oldukça sınırlı olması, uygulamanın popülaritesi ve mevcut düzende yayılım ve kullanım ağı dikkate alındığında, üzerine inceleme gereksinimi duyulmuştur. “Tik Tok” uygulaması diğer sosyal medya uygulamalarından farklı olarak kişi odaklı olmayıp moda merkezli bir yapıdadır.

¹⁴ Francis Balle., Gerard Eymery, *Yeni Medyalar*, (Çev. Mehmet Selami Şakiroğlu), (İstanbul: İletişim Yayınları, 1991): 119-123.

Moda olgusu sadece kıyafet bağlamında düşünülmemelidir. Gündemde olan bir haber, içerik, davranış, eğilim veya daha ne olursa olsun onun yayılması ve bireylerin moda olan tutum ve davranışı kendi profilinde paylaşması ile birlikte bir sirkülasyon oluşmaktadır. Herkes için gündemde olan bir olay veya gelişmenin birçok kişi tarafından paylaşılması ile kullanıcılar daha çok izleyiciye ulaşmaktadır. Bir örnek üzerinden gidecek olursak, yeni çıkan ve sevilen bir şarkıya “Tik Tok” kullanıcılarının o şarkı eşliğinde dans ederek bir video çekip paylaşması, bu videonun bedensel göstergeler ile izlenme oranının yükseltilip, bu sayede popülerlik seviyesinin artmasına olanak sağlar. Bu durum aynı zamanda kullanıcılar arasında bir rekabet oluşturmaktadır. Bu şekilde, yemek yeme, dans etme, şiddet gösterileri veya dikkat çekici davranışlardan oluşan video çekimleri popülerlik yarışına dönüşmektedir. Bu yarış sürecinde insani değerler, ahlaki gelişim ve toplumsal duyarlılık ne yazık ki ihlal edilmektedir. Çalışma kapsamında özellikle çocuklar için tehdit oluşturan bu uygulamanın tehlikelerine dikkat çekme amacı güdülmektedir.

3. “Tik Tok” Uygulaması Üzerine

“Tik Tok” uygulaması, 2016 yılında Çin’de kurulan bir sosyal medya platformudur. Bu platform, diğer “Facebook”, “Instagram” ve “Twitter” gibi uygulamalarda olan etkileşimleri kullanıcılarına sunmaktadır. Kısa sürede yaklaşık 150 ülkede kullanılmaya başlanmıştır. Bu uygulama, diğer sosyal medya mecralarından farklı olarak daha çok görsel sunumlara odaklıdır. Burada kullanıcılar şarkı söyleme, dublaj yapma, video çekme, canlı yayın yapma gibi özellikleri kullanabilmektedir. Kısaca “Tik Tok” görselliğe önem veren ve beden sunumu üzerine şekillenen bir niteliğe sahiptir. Uygulamada insanlar çoğunlukla tanımadıkları insanlarla etkileşim hâlinindedir. Sunulan videolarda ve görsellerde daha çok insana ulaşmak için kullanıcılar, sıra dışı tutum ve davranışlar sergilemektedir.¹⁵ Kullanıcılar, keşfedilme özelliği ile popüler olmak için sıra dışı yeteneklerini sergileme gayretine girmektedir. Bu noktada tüketim algısı belirleyici olmaktadır. Kadınlarda daha çok bedensel ve cinsel anlamda görünüm, abartılı makyajlar, dans gösterileri, giyim ve takılar ile dikkat çekme arzusu öne çıkmaktadır. Erkeklerde ise marka, moda, şiddet ve saldırganlık eğilimleri, rekabet çabası gözlenmektedir. Ancak

¹⁵ Derya Gül-Ünlü, Oğuz Kuş, Oğuz Göksu, “Videolarda Gerçek Hayattaki Gibi Değişim, Rol Yapmaktayım”: Tik Tok Kullanıcılarının Benlik Performansları Üzerine Bir İnceleme”, İntermedia İnternational e-journal 7/12 (Bahar-Yaz 2020): 120-121.

burada dikkat edilmesi gereken unsur, özellikle çocuklarda gözlenen yetişkin kadın ve erkeklere özenme ve öğrenmeye dayalı taklit çabasıdır. Çocuklar erken yaşlarda flört ilişkisi, saldırganlık eğilimleri ve sapma davranışlarını taklit etmektedir.

“Tik Tok” ayrıca bir kazanım mecrası olarak hizmet görmektedir. Kullanıcılar, canlı yayın yaparak izleyiciler üzerinden bu mecradan para kazanabilmektedir. Hem ekonomik olarak kazanım elde edilmesi hem de popülerite sağlaması açısından kullanışlı olan bu program, sosyal güvenlik açısından da yetersizdir. İnsanlar, para kazanma uğruna değerlerini, kimlik, kişilik ve bedenlerini olmak istedikleri gibi gösterme çabasına girişmektedir. Burada dikkat çekmek için sıra dışı tutum ve davranışlar sergilemek gerekli görülmektedir. Ancak gösterilen video ve görsellerin kim tarafından izleneceğinin bilinmemesi önemli riskleri ortaya çıkarmaktadır. Aynı zamanda kullanıcıyı takdir eden kitlenin kontrolsüz bir topluluk olması popülerlik algısının tehlikeli boyutlara ulaşmasına yol açmaktadır. Ayrıca bu süreçte kimi zaman bir çocuk, bir engelli veya bir yaşlı tüketim malzemesi olarak kullanılabilir. Rekabet unsuru, tutum ve davranışların daha tehlikeli boyutta sergilenmesini gerekli kılmaktadır. Bu durum kullanıcıları görünür olmak için riskli eylemleri gerçekleştirmeye yönlendirmektedir. Video ve görsellerin kısa sürede birçok kullanıcıya ulaşması aynı şekilde risklerinde yayılmasını kolaylaştırmaktadır. Çocuklar ve gençler aile ve sosyal çevreden öğrenebilecekleri temel becerilerini bu mecralar üzerinden benimsemektedir. Son yıllarda değerlerin, ahlaki gelişimin zedelenmesi, aslında bu ve benzeri mecraların tüm toplumda etkili olduğunu göstermektedir.

“Tik Tok” ve tüketim şeması birkaç kavram etrafında sınırlandırılabilir. Bunlar, marka-moda ekseninde gösteriş, yeme-içme (beslenme) temelinde sunum, şiddet ve saldırganlık ekseninde otorite, beden-organlar üzerinden cinsellik, mal ve eşya üzerinden sembollerle ifade edilmektedir. Marka ve moda olgusu insanların kendi sosyal ve ekonomik düzeyini, gücünü belirten bir sembole dönüşmüştür. Kıyafet, teknolojik aletler ve diğer tüm tüketim araçlarında marka ve moda olgusu belirleyicidir. Özellikle tüketim araçlarının; sosyal medya mecraları üzerinden diğer insanlara gösterme imkânı, insanlarda marka tutkunluğunu arttırmıştır. Hatta insanlar sırf gösteriş aracı olarak marka ve moda olan ürünleri satın almaya başlamıştır. Sosyal mecraların güçlenmesi ile marka ve modanın sınırları, bu mecralar tarafından belirlenmeye başlamıştır. Beslenme üzerine gösterimler genellikle aşırılıklar üzerine sergilenmektedir. Değişik yiyecekler tüketimi, yemek yarışları ve dikkat çekici

diğer tüketimler, popülerleşme aracına dönüşmüştür. Bu noktada rekabet ve yarışmalar üzerinden kitleler toplanmaktadır.

Sürecin bir diğer göstergesi de şiddet ve saldırganlık eğilimlerine olan ilgidir. İnsan doğası şiddet ve saldırganlığa eğilimli bir yapıdadır. Özellikle saldırganlık üzerinden otorite oluşturma ve bireylerin kendini tanımlama biçimi sosyal medyanın belirgin niteliklerindedir. Şiddet eylemlerinin daha çok, çocuklar, kadınlar ve hayvanlar başta olmak üzere dezavantajlı gruplara yönelik olduğu görülmektedir. Popüler kullanıcıların bu tip davranışları sunması kitleleri de saldırganlığa teşvik etmektedir. Özellikle dizi ve filmlerde saldırganlıkları ile öne çıkan kimliklerin, sosyal mecralarda yer bulması, kitlelerin dikkatini çekmektedir. Çocuklar ve gençlerin taklit ve öğrenme yöntemi ile hem tutum ve davranışları hem de görünüm olarak popüler şiddet aktörlerini benimsedikleri gözlenmektedir. Mevcut toplum yapısında özellikle sosyal mecralarda popülerlik algısı sıra dışı tutumlar ile özdeşleşmektedir. İyi bir eğitim, başarı, sevgi, şefkat gibi unsurlar sıradanlığı temsil ettiği için kullanıcılar tarafından önemsenmemektedir. Yani, bahsedilen kişilik unsurları çocuk ve gençler tarafından rağbet görmemektedir.

Öğrenme ve taklit biçimi, beden ve organlar üzerinden cinselliğin görünürlüğünü kolaylaştırmaktadır. Beden sunumu erkeklerde kas, saç ve sakal tıraşları üzerinden sergilemektedir. Kadınlarda, kıyafet ve makyaj üzerine cinsel görünümleri bir tüketim olgusuna dönüşmektedir. Kadınların bireysel özgürlük bağlamında gerçekleştirdikleri sunumlar saygı ile karşılanabilir. Ancak popülerlik uğruna kadın bedeninin metalaşması hak ve özgürlükler bakımından tehlikeli görülmektedir. Aynı zamanda çocukların öğrenme ve özenme üzerinden yetişkinler gibi olma çabası sağlıksız kimliklerin gelişmesine aracılık etmektedir. Sunumların herkese ulaşması ancak her kullanıcının aynı imkânlarla sahip olmaması farklı sunumları görünür kılmaktadır. Örneğin marka olan kıyafet ve makyaj ürünlerine sahip olmayan kullanıcı bedensel olarak daha çok dikkat çekici sunumlara eğilim göstermektedir. Maddi olarak tüketim gücü olmayan birey, bedeni ve kimliği üzerinden tavizler vererek dikkat çekmeye çalışmaktadır.

“Tik Tok” üzerine değerlendirmelerin suç ve suçluluk ile ilişkisi çocukluk dönemi gelişim süreci ile ilgilidir. Çocukların gerek yaş gerekse ekonomik durum itibari ile kısıtlı imkânlarla sahip olmaları, taklit ve özentili davranışları gizli biçimde benimsemelerine yol açmaktadır. Çocuklar, ebeveynleri ile sağlıklı ilişki kurma konusunda başarısız oldukları zaman sosyal çevre veya medyaya bağlanmaktadır. Günümüzde

medyanın etkisi o kadar belirleyicidir ki, çocuklar oyun, eğlence ve diğer ihtiyaçlarını internet ve uygulamalar üzerinden sağlama yolunu tercih ederler. Özellikle, ebeveyn-çocuk arasındaki kuşak farkı, anlaşmazlıkları kaçınılmaz kılmaktadır. İnternet ortamında ise çocuk yaş ve yasaklar ile ilgili herhangi bir kısıtlamaya maruz kalmaz. Bu şekilde bir iletişim ortamı çocukları bir yetişkin gibi davranışlar öğrenme, sergileme ve gösterme eğilimine yönlendirir. Çocuk aile ve sosyal çevresinde kendisini yeterince ifade etme şansı bulamaz. Ancak sosyal medya aracılığı ile istediği gibi bir kimlik sunabilir. Bu kapsamda dikkat çekme ve farklı olma arzusu çocuk için bir ihtiyaca dönüşmektedir. Çocuk kontrolsüz ve güvensiz sanal bir ortamda aşırılıkları, suçu ve suçluluğu öğrenir. Kendini var etme çabası kimi zaman bir şiddet eylemi, kimi zaman sigara-alkol tüketimi gibi zararlı alışkanlıklarını görünür kılar. Çocukluk döneminde bir gösterim olarak ortaya çıkan bu tutumlar zamanla çocukta normal davranışların yerini alır. Çocuk sosyal medyada gözlediği kişilikleri rol model olarak alır. Ancak bu rol modeller ailesi ve sosyal çevresinden farklı olarak anormal davranışları barındıran kişiliklerden oluşmaktadır. Çünkü sosyal medyada yer alan aktörler, popüler olmak için aşırılıkları yaşam biçimi olarak sunmaktadır. Çocuk bu şekilde suç ve saldırganlık eğilimleri öğrenerek yaşamına katar. Bu süreçte aile ve sosyal çevresi ile çatışmalar yaşamaya başlar. Çatışmalar aykırı kişiliğin radikal biçimde gelişmesine yol açar. Rol çatışması ve özentilikler çocukları yalnızlaşma ile suçluluğa sürükler. Daha da kötüsü içinden çıkılmaz durumlar çocuk için intihar eğilimlerini arttırır. Ayrıca erken yaşta flört ilişkileri ihmal ve istismar vakalarını arttırmaktadır. Çocukluk döneminde, sosyal medya üzerinden kurulan ve kurgulanan ilişkilerde istismar eylemleri oldukça yaygındır. Çocuklar farkında olmadan veya kandırılarak alkol-uyuşturucu bağımlılıklarına, istismar eylemlerine, şiddet ve saldırgan eğilimlere tedricen maruz kalabilir. Bu noktada suça sürüklenme biçimi bir süreci ifade etmektedir. Bu süreç öğrenilerek gerçekleştiği için öncesinde alınacak tedbirler belirleyici olmaktadır. Aksi hâlde yasalar ve okullarda verilen rutin eğitimler kurtarıcı olmadığı mevcut toplum yapısında çocuk ve gençlerin suç ve suçluluğa eğilimlerinden okunabilmektedir.

Sonuç

Bireylerin öğrenme süreçleri çoğunlukla çocukluk döneminde tamamlanır. Çocuklukta, sırasıyla aile, sosyal çevre ve okul öğrenme sürecini pekiştirir. Medya ve iletişim teknolojilerinin gelişmesi ile öğrenme eyleminde, televizyon, internet ve sosyal medya mecralarının etkisi

artmıştır. Çalışma kapsamında öğrenme süreci ve bu süreçte suçluluğun yaygınlaşmasına değinilmiştir. Sosyal medyanın suç ve suçluluğun öğrenilmesinde belirleyici rolü bulunmaktadır. Ebeveynler ve çocuklar arasında özellikle teknolojik anlamda kuşak farkının etkisi sosyal medyanın gücünü arttırmaktadır. Çocukların ilgi, sevgi ve iletişime dair beklentilerinin aileler tarafından yeterli ölçüde karşılanamaması sosyal medyanın çocuk üzerindeki hakimiyetini arttırmıştır. Bu çalışma kapsamında ele alınan “Tik Tok” uygulaması çocukların güvensiz ve kuralsız biçimde kendini gösterdiği bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Çocuklar bu alanda önce öğrenmek sonra da öğrendiklerini deneyimlemek ve uygulamak arzusundadır. Ancak bu alanda öğrenilen tutum ve davranışlar, daha çok dikkat çekme, şiddet ve saldırganlık, cinsellik ve tüketim arzularına dayanan; çocukların duygusal, sosyal, cinsel, ahlaki ve psikolojik anlamda gelişimini olumsuz etkilemektedir. Sağlıklı gelişimin temel dinamiği, çocukluk döneminde aile içindeki iletişim, saygı, sevgi ve ahlaki temellere bağlanmaktadır. Aile kurumunun yerini ve işlevini sosyal mecralarını alması; bugünün çocukları, yarının ebeveynleri olarak tüm toplum için ciddi riskleri kaçınılmaz kılmaktadır.

Kaynakça

- Akyüz, Kadir. “Çocuk Sapkın Davranışını Belirleyen Etkenler:Kars İli Örneği” *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi* 16/2 (Güz 2013): 30-62.
- Aydın, Betül. *Çocuk ve Ergen Psikolojisi*. Ankara: Nobel Yayınları, 2010.
- Bandura, Albert. *Social Learning Theory*. Stanford University: General Learning Press, 1971.
- Balle, Francis., Eymery, Gerard. *Yeni Medyalar*, (Çev. Mehmet Selami Şakiroğlu), İstanbul: İletişim Yayınları, 1991.
- Bozkurt, Önder. “Sosyal Medya ve Kültürel Yansımaları (E-Edeb)”, *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5/14, (Eylül 2018): 406-417.
- Cüceloğlu, Doğan. “Ailede İletişim.” *Aile Kurultayı- Değişim Sürecinde Aile Toplumsal Katılım ve Demokratik Değerler.* (16-18 Kasım 1994): 69-99.
- Çakaroglu, Deniz., Ömür, Esra Hafıza. “Oyun” Kavramına İlişkin Algının Metafor Yoluyla Belirlenmesi”, *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 4/1 (Ocak-Haziran 2020): 155-164.
- Çopur, Zeynep., Erkal, Sibel., Şafak, Şükran. Annelerin 12 Yaş Üzeri Çocuklarıyla İlişkilerinde Yaşadıkları Çatışmaların İncelenmesi, *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (20-24 Mart-2006): 1-11.
- Freud, Sigmund. *Cinsel Yasaklar ve Normal Dışı Davranışlar*. (Çev. Muammer Sencer). İstanbul: Ara Yayıncılık, 1989.
- Gül-Ünlü, Derya., Kuş, Oğuz., Göksu, Oğuz. “Videolarda Gerçek Hayattaki Gibi Değişim, Rol Yapmaktayım”: Tik Tok Kullanıcılarının Benlik Performansları Üzerine Bir İnceleme”, *İntermedia International e-journal* 7/12 (Bahar-Yaz 2020): 115-128.

IX. OTURUM

- Güney, Zafer. “Çocukların Sosyal Medya Kullanımı Üzerine Bir Araştırma”, *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi* 11/1: 188-199.
- Maigret, Eric. *Medya ve İletişim Sosyolojisi*. (Çev. Halime Yücel). İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.
- Serin, Hüseyin. “Sosyal Medyada Çocuk Hakları İhlalleri: Ebeveynler ve Öğretmenler Farkında mı?”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 20(Özel Sayı) (Nisan 2019): 1-27.
- Soysal, A. Şebnem., Bodur, Şahin., İşeri, Elvan., Şenol, Selahattin. “Bebeklik Dönemindeki Bağlanma Sürecine Genel Bir Bakış” *Türk Psikiyatri Dizin* 8/2 (2005). 88-99.
- Tezcan, Mahmut. “Çocuk Eğitiminde Ailenin Rolüne Sosyolojik Bir Bakış”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi* 12/1 (1979): 127-135.

OTURUM BAŞKANI– Evet, “Çocuklukta Suç ve Suçluluğun Öğrenilmesi: Sosyal Medya Örneği” başlıklı tebliği sunan Dr. Öğr. Üyesi Sait Yıldırım Hocamıza çok teşekkür ediyorum. Hocamız sağ olsunlar konuyu çok güzel bir şekilde özetlediler.

Tabii, çocukların suçla, suç unsuruyla buluşmasında sosyal medyanın çocukları ciddi anlamda etkilediğini görüyoruz. Bilgi kirliliği, dezenformasyon, otoritersizlik, denetimsizliğin olması çocukların birçok olumsuzlukla, suç ve suç unsuruyla örnekleriyle karşılaşmasına ve kendilerinin de yaymasına işaret ediyorlar.

Ben son tebliğe geçmeden önce üç tebliği sunan kıymetli, birbirinden değerli hocamızın vurgu yaptığı üç hususu tekrar takipçilerimizin dikkatine sunmak istiyorum. Sait Yıldırım Hocamız da işarete ettiler, diğer iki hocamız da değindiler: Biz çocuklarımızı dijital çağda bir sorumluluk bilinciyle yetiştirmeye dikkatli hareket etme noktasında uyarı ve ikazlarda bulunuyoruz ama Sait hocamızın ifadesiyle biz ne kadar yapabiliyoruz, biz bu konuda ne kadar başarılı olabiliyoruz bunu her birimiz ebeveyn olarak, yetişkinler olarak düşünmeli ve kendimize sormalıyız.

Hocamızın sevgi ve merhamet vurgusu da önemliydi. Geçtiğimiz hafta Mevlid-i Nebi haftası boyunca ve bu sempozyumda da Peygamber’imiz ve Çocuk, Peygamber’imizin çocuklarla olan münasebetini konuşurken şu hadisi şerifi de bolca hatırladık: Çocukları öperken kendisini gören birisinin şaşkınlık üzerine, “Benim on tane çocuğum var ama hiçbirini öpmüyorum!” sözü üzerine Peygamberimizin, “Merhamet etmeyene merhamet olunmaz!” cümlesiyle ferdi, bireyi, insanı, çocuğu en ufak çağından itibaren sevgiyle ve merhametle büyütmenin, sevgi ve merhamet ekmenin gelecek adına ne kadar önemli olduğunu bize bildirmesi de önemli. Olması gerektiği kadar sevgiyi, merhameti çocuklarımıza veremiyoruz ve çocuklarımız da yetişkinliklerinde, ileriki yaşlarında hayata başladıklarında da olması gereken sevgi ve merhameti olmadıkları için farklı sorunlara ve sıkıntılara hayat içerisinde dönüşebiliyorlar. Hocamızın işaret ettiği, bu sempozyum da bunun bir işareti, Sait Bey’in yine tebliğinin yine sonunda ifade ettiği husus da her birimiz için önemli. Hem kurumlarımız, kuruluşlarımız, üniversitelerimiz, sivil toplum kuruluşlarımızın ciddi bir dayanışma içerisinde güç birliği içerisinde bu sorunların üzerine gitmesi de bu günümüzü ve geleceğimizi

daha iyi noktaya taşımak için de önemli bir sorumluluk ve zorunluluk diye ifade etmek istiyorum.

Tekrar Sait Yıldırım Hocamıza teşekkür ediyorum.

Şimdi, oturumumuzda son tebliği sunmak üzere “Dijital Dünyada Peygamber Sevgisi sonpeygambercocuk.info Tecrübesi”ni bize aktarmak üzere Meridyen Derneği’nden Hatice Uğur Hanımefendi’ye sözü bırakıyorum.

Buyurun hocam.

HATİCE UĞUR (Meridyen Derneği)– Sayın Başkan çok teşekkür ediyorum.

Ben de Diyanet İşleri Başkanlığına bu anlamlı konuda düzenledikleri sempozyuma katılma fırsatı bulduğum için teşekkür ediyorum.

“DİJİTAL DÜNYADA PEYGAMBER SEVGİSİ sonpeygambercocuk.info TECRÜBESİ”

Hatice UĞUR¹

Danimarka Karikatür Krizine En Anlamlı Tepki

2005 yılının sonbahar aylarında Danimarka’da yayın yapan Jyllands-Posten isimli gazete, Sevgili Peygamberimiz Hz. Muhammed’i (s.a.s.) tasvir eden, aslında tasvir etmekten ziyade hakaret eden 12 farklı karikatür yayınladı. Özgür düşünceye katkı sağlamak ve İslam düşüncesini eleştirmek adı altında yapılan bu karikatürler binlerce yıldır batı bilinç dünyasındaki islamifobia’nın farklı bir şekilde tezahür etmiş şekllinden başka bir şey değildi. Bu olay batıdaki birçok kişi ve kurum tarafından tam anlamıyla “ifade özgürlüğü” olarak görüldü.

Bunun karşısında sessiz kalmak istemeyen ve dünyanın dört bir yanında yaşayan Müslümanlar tepki göstermeye başladılar. Danimarka hükûmetine dilekçeler göndererek ne kadar rencide olduklarını anlatmaktan tutun da, onlarca kimsenin öldüğü sokak olaylarına kadar haftalarca gösteriler devam etti. Batı her ne kadar Müslümanların gösterdiği tepkileri son derece anlamsız, kaba ve kasıtlı bulsa da Peygamber’e olan sevgiyi, akidevi bir gerçek olarak gören Müslümanlar dünyanın dört bir tarafında gösteriler yapmaya devam ettiler.

Müslümanlar için peygamber sevgisi, peygamberin sünneti, peygamberin örneği tam anlamıyla itikadî bir konu olduğu için, bu tepkileri anlamak elbette mümkün. Ancak özellikle birçok Müslüman’ın öldüğü ve şiddet olaylarına dönüşen bojkotlardan başka, acaba akl-ı selim bir şekilde bu olaya nasıl bir tepki verilmeliydi? Bunun karşısında ne yapılmalıydı?

İşte bu soruya cevap arayan Müslüman, sosyal bilimlerin farklı disiplinlerinden gelen bir grup kadın; bir araya gelerek ne yapabilecekleri üzerinde uzun uzun görüşmeler yaptılar. İstişare toplantıları ve

¹ Tarihçi /Yazar, Meridyen Derneği.

workshoplar düzenlediler. Bu çalışmalar yapılırken bir yandan da dernekleşme süreci ilerledi ve böylece Meridyen Derneği; mayasında Peygamber Efendimize duyulan sevgi ve sorumlulukla bir sivil toplum kuruluşu olarak çalışmalarına başladı.

Dijital Çağ'da Doğru Bir Karar

Şimdi kuruluşunun üzerinden on beş yıl geçtiği üzere büyük bir kıvanç ile söylenebilir ki, Meridyen Derneği; dünyanın hızla dijitalleşme yolunda ilerlediğini en erken öngören sivil toplum kuruluşlarından biridir. Bu günden geriye bakarak bunu söylemek oldukça kolay. İnsanlar bilgisayar klavyeleri ve cep telefonu ekranları ile dünyanın dört bir yanına konuk olabiliyor, sanal dünya turları yapabiliyorlar. Ancak bundan on beş yıl önce böyle bir alanda girişimde bulunup çalışmalar yapmak ve bu minvalde yatırım yapmak hakikaten bir vizyon işiydi.

Tam da o dönem Peygamber Efendimizi anlatacak sahit, güvenilir bir bilgi kaynağı oluşturulması gündeme geldi. Bunun da dünyanın ortak dili olan yazılım ve web yayıncılığı üzerinden yapılması üzerine karar kılındı. Türkçe, İngilizce ve Rusça dillerinde yayın yapacak bir Web Portalı açılması kararlaştırıldı. Yaklaşık bir yılı aşkın süren içerik çalışmaları, teknik anlamda ciddi bir donanım, yazılım ve programlama ile www.sonpeygamber.info üç dilde yayın hayatına başladı.

Böylece Peygamberimiz ile ilgili Batı kamuoyuna “ön yargısız İslam” temalı bir PR çalışması; 2007 yılında yayın hayatına başladı.

Aynı çatı altında çocuklar için neler yapılabilir sorusu da önemli önceliklerimizden biri idi.

Peygamberimizi, dijital oyunlarla büyüyen ve ekran karşısında fazla zaman geçiren çocuklarımıza nasıl anlatmalıyız sorusu üzerine, yaklaşık bir yıl kadar düşündük. Örnek çalışmalar yaptık.

Peygamberimize Yolculuk

En temel önceliğimiz doğru bilgi, çocuğa uygun dil ve (günün en önemli iletişim kanalı) teknoloji. Bu üç unsuru aynı çatı altında toplayabileceğimiz bir yapı üzerinde çalışmaya başladık. Biraz kurgusal bir yaklaşım benimseyerek “Peygamberimize Yolculuk” temasını Sonpeygamber Çocuk sitesinin açılış teması olarak belirledik.

2007 yılında, bundan tam 13 yıl önce yayın hayatına başladığımızda, Türkiye’de henüz bir çocuk TV kanalı yoktu. Bazı çocuk dergilerinin çok sınırlı erişimle yayın yaptığı web siteleri vardı. Çoğu da ciddi anlamda teknik sıkıntılar taşıyordu. Avrupa’daki bazı çocuk TV kanallarının web siteleri bulunuyordu. Gerek Batı dünyası, gerekse İslam dünyasında çocuk yayını yapan TV kanallarının web siteleri ve ilgili bazı dergileri inceleyerek, Peygamberimizi 21. Yüzyılda yaşayan ve muhtemelen önümüzdeki yıllarda gittikçe hayatımızı kuşatacak olan internet ve dijital çağda yaşayan çocuklarımıza nasıl anlatmalıydık, düşündük? 14 asır evvel yaşamış ve Asya, Avrupa ve Afrika’da dünyaya yön vermiş İslam Medeniyetinin en yüce temsilcisini çocuklarımızla nasıl tanıştırmalıydık?

Şimdi yeniden geriye dönüp baktığımızda (Instagram, Twitter ve WhatsApp’ın olmadığı bir dönemden bahsediyoruz.) Peygamberimizi dijital bir platforma anlatmaya çalışmak, gerçekten tüm maliyet ve zahmetlerine rağmen çok kıymetli bir işti. Özellikle pandemi sürecinde insanoğlunun tüm hayat işleyişini web üzerinden yürütmeye başladığı, bu yeni normal hayat düzeninde, yaptığımız işin önemini bir kez daha kavramış olduk. Eğer söyleyecek sözümüz varsa ve bunun dinlenmesini istiyorsak mutlaka çağın en etkili iletişim araçlarını en doğru şekilde kullanmak zorundayız.

2007 yılında yayın hayatına başladığımızda, siyer temalı bilgisayar oyunlarının yanında, Peygamberimiz döneminde yaşayan çocukların hayatlarını nasıl sürdürdükleri hakkında bilgiler veren bazı bilgisayar oyunları da yaptık. Uçan balon ile Peygamberimizin yaşadığı coğrafyaya yolculuk yapan bir kız ve erkek karakter üzerindendi hikâyemiz.

Ama hep şu soruyu da sorduk:

Bu Türkiye’de yaşayan bir çocuk için ne ifade eder?

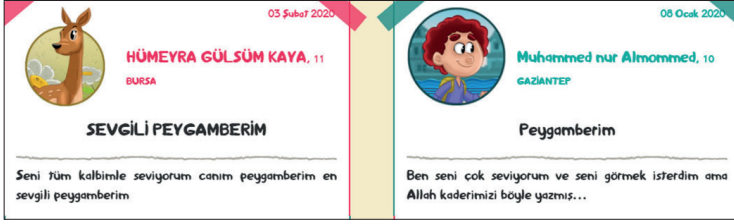
Elbette Mekke, Medine ve Kudüs İslam’ın en kutsal toprakları, ancak Türkiye’de yaşayan bir çocuk kendi aşına olduğu coğrafya ile Peygamberimiz arasında nasıl bir bağ kurabilir? Bu soruyu sıklıkla kendimize sorarak, özellikle İstanbul’da bize Peygamberimizden bahseden kutsal emanetler ya da geleneğimizde yer etmiş bazı kavramları içine alan çalışmalar yaptık.

2006 yılında web çalışmaları yapmak, flash tabanlı oyunlar kurgulamak, şimdikinden çok daha zor bir uzmanlık alanı idi. Bu nedenle yapılan çalışmalar mali anlamda çok yüksekti. Fakat buna rağmen gönüllülerimizin, çocuklarımız için estetik, duygu dünyası ve akidevi dünyalarını zenginleştiren, onlara güzel hisler yaşatan bir web portalına yaptıkları destekler sayesinde büyük bütçeler harcayarak, tüm çalışmalarımızı rengarenk resimlerle, animasyonlarla ve profesyonel seslendirmeler eşliğinde hazırladık. Site içerisindeki tüm oyun ve içeriklerimizin arkasına konuşan karakterler ekledik. Şarkılar besteledik. Tüm bunların neticesinde; kadınlardan oluşan sivil bir inisiyatif ile aslında çok önemli bir projeyi hayata geçirmiş olduk.

Süreç içerisinde Google istatistikler üzerinden aldığımız dönüşlere göre, Afrika'nın birçok şehri de dâhil olmak üzere, Avrupa, Amerika, Türkiye ve Türki cumhuriyetlerden binlerce çocuk web sitemizi ziyaret etti. On binlerce üyemiz oldu. Mektuplar yazıldı, yarışmalar yapıldı. Kitaplar hediye edildi.

2007 Nisan ayından bu yana kesintisiz yayın hayatını sürdüren sonpeygambercocuk.com sitesi, EBA'da da tavsiye edilen siteler arasında idi. Peygamberimiz ile ilgili çalışmalar yapan birçok anaokulu ve din kültürü öğretmenleri tarafından ilgi ile takip edildi. Ortak bazı çalışma ve etkinlikler yapıldı.

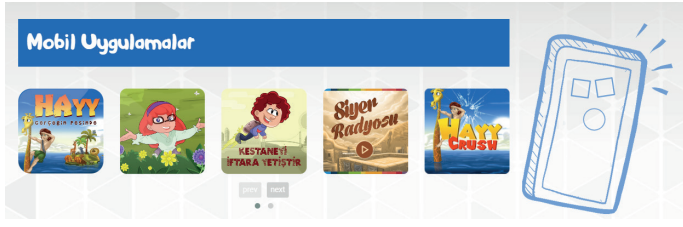
14. Yayın Yılında sonpeygambercocuk.com Çocuk Sitesi

Pandemi döneminde dünyanın içinde bulunduğu durum neticesinde, bundan sonrası için hayatımızda nelerin değiştiği ya da değişeceği yönünde bazı tahminlerde bulunmak hiç zor görünmemekte. Hayat dijital platformlarda hızla akmaya devam edecek.

Peki Müslümanlar olarak dinî inançlarımızı, peygamber sevgimizi ve geleneklerimizi bu platformlarda ne şekilde aktarmalıyız? Bu bir imkân mıdır, yoksa baş etmemiz gereken bir zorluk mudur?

Sonpeygamber Çocuk sitesi, Meridyen Derneği gibi sivil bir inisiyatif çatısı altında 14 yıldır kesintisiz olarak yayın hayatına devam ediyor. Yayın hayatına başladığı ilk günlerdekinden bambaşka bir dünyanın içine doğru ilerlediğinin farkında olarak;

-2017 yılından bu yana özellikle IOS, Android gibi alt yapıları kullanarak dijital içerikler üretmeye devam etmektedir.

- Sesli kitap formatında çalışmalar yapmaktadır.
- Çocukların gündelik yaşamlarında onlara rehberlik edecek Hadis kartları hazırlayarak, sosyal medya platformlarından paylaşmaktadır.

-Yüzlercesi bulunan renkli afişlerle 40 Hadis, Albüm ve Takvimler hazırlayarak çocukların gündelik yaşamlarında duvarlarına asıp hayatlarının bir parçası olabilecek posterler tasarlanmaktadır.

-Peygamberimizi tanımaya teşvik etmek ve faydalı bir alternatif oluşturmak adına, interaktif oyun ve yarışmalar hazırlanmaktadır.

Tüm bu çalışmalarını daha sofistike hale getirebilecek dijital yenilikleri kullanarak daha kalıcı programlar yapmak, oyun içerikleri üretebilmek için uzman senaristler, sanatçılar, illüstratörler ve yazılımcılar ile işbirlikleri yapılmaktadır.

Özellikle pandemi döneminde çokça artan takipçileri ile çocukların Peygamber Efendimiz ile ilgili gündemlerinin oluşması, O'nun güzel ahlakından örneklikler elde etmesi için çalışmalarımız hızla devam etmektedir.

IX. OTURUM

Neler Yapılmalı?

Geçmişte yaşamış bir figürü ya da tarihî bir olayı anlatmanın, hatta görselleştirmenin zorluğu herkesçe malumdur. Özellikle Müslümanların kutsalı olan ve resmedilmesi konusunda çekincelere sahip olduğu, sürekli alternatif yollarla anlatmayı denediği bir geleneğin temsilcileri olarak Peygamberimizi bu çağın çocuğuna nasıl anlatmalıyız?

O'nun hangi yönlerini ön plana çıkarmalıyız? Ve bunu yaparken nasıl bir yöntem izlemeliyiz?

Çocuklar deneyimledikleri şeyleri ve kendilerinin de bir parçası oldukları senaryolara daha yakın durabiliyorlar. Dolayısıyla özellikle dijital platformlarda hazırlanabilecek oyun tabanlı kurmaca senaryolar ve yazılımlar ile onların Peygamberimizi daha yakından tanımaları ve sevmeleri için daha sofistike çalışmalar yapılması gerekmektedir. Bu çalışmalarını yaparken en önemli konu uzman bir ekiple yapılmasıdır. Hazırlanacak bir oyun ile senaryo, tasarım, çizim, içerik ve yazılım çocukların ilgisini çekebilecek bir yapıda olmalıdır.

Çocukların gündelik yaşamlarını ilgilendiren video, kısa film ve animasyonlar hazırlanarak içerikler çoğaltılmalıdır.

Çocukların katılımcısı olup, Peygamberimiz ile ilgili özgürce soru sorabildikleri oturumlar düzenlenmelidir.

Sonpeygamber Çocuk Sitesi İstatistikleri:

1 Ocak 2011-7 Kasım 2020 tarihleri arasında

- Dünya üzerindeki 162 ülkeden giriş yapılmıştır.
- 2.214.623 kez oturum açılmıştır.
- 7.602.423 sayfa açılmıştır.
- Yaklaşık 14 bin civarında çocuk üye olmuştur.
- Özellikle Karantina döneminde siteye girişler bir önceki yılın aynı dönemine göre çok daha yüksek bir artış göstermiştir.

Sonpeygamber Çocuk Sitesi Web Siteleri

www.sonpeygambercocuk.info

www.seerahforkids.info

www.peygamberinizinde.info

www.hayymeraklicocuk.com

X. OTURUM
DIYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞININ
ÇOCUKLARA YÖNELİK HİZMETLERİ

Oturum Başkanı:
Bünyamin ALBAYRAK
Din Hizmetleri Genel Müdürü

TAKDİM– Sayın Genel Müdürüm, oturuma katkı sunacak çok değerli akademisyenler ve araştırmacılar ve ekranları başında bizleri takip eden kıymetli izleyenler; Mevlid-i Nebi Sempozyumunun “Diyanet İşleri Başkanlığının Çocuklara Yönelik Hizmetleri” konulu onuncu oturumun açılışını ve aynı zamanda oturum başkanlığını yapmak üzere sözü Din Hizmetleri Genel Müdürümüz Sayın Bünyamin Albayrak hocamıza bırakıyorum.

Buyurun Sayın Hocam.

OTURUM BAŞKANI– Bismillahirrahmanirrahim elhamdülillah vesselatü vesselamü âlâ Resûlillah ve sallallahu teâlâ aleyhi vessellem.

Bizleri yoktan var eden, bütün nimetleri sayısız ve sınırsızca bizlere ikram eden, Âdem ile Havva’dan bizleri yaratan, gözümüzün nuru, gönül süruru evlatları bizlere lütfeden Allah’ımıza hamdüsenalar olsun. Yolumuzu aydınlatan bütün peygamberlere hususiyle efendimiz’e (s.a.s.) salât ve selam olsun.

Bugün artık sempozyumumuzun son günü, son oturumu. Bizi takip eden çok kıymetli sempozyum vesilesiyle kıymetli kardeşlerim, takipçilerimiz ve sempozyumumuza gerçekten ilmî birikimleriyle, araştırmalarıyla, akademik çalışmalarlarıyla ayrı bir değer, renk katan çok kıymetli hocalarımız hepinizi saygıyla, hürmetle selamlıyorum.

Bu son oturumumuzda Kur’an ile başladığımız sünnet-i seniyye Efendimizin örnek hayatı, çocuklara olan bakışı, onlarla olan iletişimi değerli hocalarımızın hakikaten her biri birbirinden son derece kıymetli, önemli tebliğlerini dinledik.

Açılıшта da ifade etmiştim 202 civarında tebliğ ile değerli hoca efendiler, hoca hanımefendiler müracaat ettiler ve bunun içerisinde 42 tane tebliği 10 tane oturumla sizlerle paylaşmaya gayret ettik. Bu son oturumda bize ayrılan bu bölümde çok kıymetli izleyicilerimiz şimdi nasip olursa inşallah Diyanet İşleri Başkanlığının çocuklara yönelik, yeryüzünün küçük halifeleri olan biraz önce de söyledim göz nuru, gönül süruru olan çocuklarımıza yönelik Başkanlığımızın yapmış olduğu çalışmaları hem kurum içerisinde kıymetli hocalarım ve yine aynı zamanda kurumda çalışmış emeği olmuş ve yıllarca da sürekli bilgi birikimiyle bize destek veren çok kıymetli akademisyen hocalarımın katkısıyla, katılımıyla bu oturumu inşallah icra etmiş olacağız.

Tabii, Diyanet İşleri Başkanlığı hizmetleri olduğu için de Bilim Kurulunun çok kıymetli mensupları Oturum Başkanı olarak emaneti bize verdiler. Ben sözü fazla uzatmadan çok kıymetli hocalarımı şu anda görüyorum her biri hazır. Allah razı olsun gerçekten bu salgın, pandemi sürecinde uluslararası takip ettiniz, dünyanın farklı yerlerinde hem takipçilerimiz var hem de Allah razı olsun katkı sağlayan değerli hocalarım var. Hepsine sağlık, sıhhat, afiyet, huzur diliyorum.

İnşallah 20 dakika gibi bir zamanla... Aslında 15 dakika planlamıştım fakat bir 5 dakikada belki bir hatırlatma yapabilirim, belki sözün akışında hiç müdahale etmem ama 20 diye toplamak istiyoruz. Allah nasip ederse hemen bu oturumdan sonra Diyanet İşleri Başkanımız, Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanımızın katılımıyla inşallah sempozyumumuzun bir değerlendirmesi olacak. Onu da kıymetli hocalarıma arz etmiş oldum.

Sevgili izleyiciler, Allah nasip ederse Erciyes Üniversitesinden Doç. Dr. Harun Işık hocam... Biraz önce de söyledim sürekli, pergelin sabit ayağı üniversitede bir diğer ayağı sağ olsun Harun Bey'in Diyanet'tedir. "Ceza İnfaz kurumlarındaki Çocuklara Manevi Rehberlik Sağlamada Diyanet İşleri Başkanlığının Yeri Önemi ve Yeterlilik Durumu" hakkındaki tebliğini sunmak üzere sözü Harun Bey'e bırakıyorum.

Hocam buyurun.

Doç. Dr. HARUN IŞIK (Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)– Teşekkürler Başkanım.

Öncelikle hepinizi Allah'ın selamıyla selamlıyorum.

Sayın Başkan, kıymetli katılımcılar ve bizleri sosyal medya üzerinden takip eden kıymetli izleyiciler; hepinizi saygılarımla selamlıyorum. Mevlid-i Nebi Sempozyumunun hayırlara vesile olması temennisiyle sunumuma başlamak istiyorum.

CEZA İNFAZ KURUMLARINDAKİ ÇOCUKLARA MANEVİ REHBERLİK SAĞLAMADA DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞININ YERİ, ÖNEMİ VE YETERLİLİK DURUMU

Harun IŞIK¹

Öz

Ceza infaz kurumlarında çocuk denildiğinde, iki boyutlu olduğu görülmektedir. İlki tutuklu ve hükümlü çocuklar, ikincisi de annesiyle birlikte altı yaşına kadar hapisbanede bulunan çocuklardır. Birincisi şu veya bu şekilde suça sürüklenen, diğeri de masum olmakla birlikte annesinin yanında ceza infaz kurumu atmosferini yaşamak zorunda kalan çocuklardır. Dolayısıyla bu çocuklar hem ceza infaz kurumunun şartları gereği fiziksel kısıtlanmaya maruz kalmakta hem de diğer mahkûmlarla mecburi olarak bir arada bulunmanın oluşturduğu yıpratıcı ve travmatik bir psikolojik süreçten geçmektedirler. Uluslararası ulusal hukuki belgelerde gerek çocukların tutuklanması gerek mahkûm edilmeleri durumunda üstün yararlarının gözetilmesi ana hedef olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna bağlı olarak çocuğun ceza infaz kurumunda tutulmasının temel amacı da belirli bir süre özgürlükten mahrum bırakarak fiziksel kısıtlama değil, farklı eğitim-öğretim faaliyetleri yoluyla ceza infaz kurumu şartlarına adaptasyonu, rehabilitasyonu ve tabliye sonrasında topluma sağlıklı bir şekilde katılımının sağlanmasıdır. Bu iyileştirme sürecinin en önemli unsurlarından biri de hiç şüphesiz ki bireyin manevi-ablaki gelişimini hedefleyen dindir. “Ağaç yaşken eğilir.” ilkesi ve Hz. Peygamber’in çocuk eğitiminin önemi dair hadisleri bağlamında, hedef kitleye yönelik manevi desteğin yeri, önemi ve yeterlilik durumunun analiz edilmesi unutulmuş çocukları hatırlama, sahip çıkma ve hayatlarına

¹ Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

yön vermelerinde din ve dinî değerler ışığında doğru rehberlik yapmada büyük önem taşımaktadır.

Bu bildiri ile amacımız dinî ve manevi desteğin çocuk hükümlü ve tutuklular ile annesinin yanında ceza infaz kurumunda bulunan çocuklar açısından yeri, önemi ve yeterliliğini analiz etmektir. Diğer bir amacımız da elde edilen veriler ışığında dinî-manevi desteğin daha etkin ve verimli sunumu noktasında öneriler sunmaktır.

Anahtar Kelimeler: *Diyanet İşleri Başkanlığı, Ceza İnfaz Kurumu, çocuk, dinî danışmanlık, manevi danışmanlık*

Abstract

When it comes to children in penal institutions, it is seen that it is two-dimensional. The first is the detainee and convicted children, the second is the children who are in prison with their mother until the age of six. The first is the children who are driven into crime in one way or another, and the other is the children who, although innocent, have to live the prison atmosphere with their mother. Therefore, these children are exposed to physical restrictions due to the conditions of the penal institution and also go through a corrosive and traumatic psychological process created by compulsory coexistence with other prisoners. In international and national legal documents, observing the best interests of children in the event of both arrest and conviction emerges as the main goal. Accordingly, the main purpose of keeping the child in the penal institution is not physical restraint by deprivation of freedom for a certain period of time, but adaptation to the prison conditions through different educational activities, rehabilitation and ensuring a healthy participation in the society after release. One of the most important elements of this healing process is undoubtedly the religion that aims at the spiritual-moral development of the individual.

“The tree bends when it is wet.” principle and in the context of the hadiths of the Prophet (pbuh) on the importance of children’s education, analyzing the place, importance and competence of the spiritual support for the target audience is of great importance in remembering the forgotten children, embracing them and guiding them in the light of religion and religious values.

With this article, our aim is to analyze the place, importance and adequacy of religious and moral support for juvenile convicts and detainees and children in penal institutions with their mothers. Another aim of ours is to offer suggestions for more effective and efficient presentation of religious and spiritual support in the light of the data obtained.

Keywords: *Presidency of Religious Affairs, Penitentiary Institution, child, religious care, spiritual counseling.*

Giriş

Allah Teâlâ insanı saygın ve şerefli bir varlık olarak yaratmıştır. İnsanın kim olduğunu, bu varlık âleminde var oluş nedenini anlamlandırması ve hayatını düzenlemesinde din ve dinî değerler son derece önemli bir yere sahiptir. İlk insan ve ilk peygamber Hz. Âdem'den (a.s.) son peygamber Hz. Muhammed'e (s.a.s.) kadar tüm peygamberler Allah'tan aldıkları vahyi insanlara tebliğ etmek suretiyle sırat-ı müstakim in ve nasıl olması gerektiği noktasında irşat ve rehberlik vazifesini yerine getirmişlerdir. Peygamberlerin bıraktığı bu miras pek çok ilim erbabı tarafından da nesilden nesile yaşatılarak günümüze kadar devam edegelmiştir. Bu kimseler ilay-ı kelimetullah mücadelesini yazdıkları eserler, yaptıkları sohbetler, nasihatler ve vaazlar yoluyla sürdürmüşlerdir. Bu geleneğin bir devamı da resmi bir din kurumu olarak İslam dininin inançları, ibadet ve ahlak esasları ile ilgili işleri yürütme, din konusunda toplumu aydınlatma ve ibadet yerlerini yönetme görevini üstlenen Diyanet İşleri Başkanlığıdır.

Diyanet İşleri Başkanlığı günümüzde yüz elli bini aşkın personeliyle cami merkezli hizmet yürütmesinin yanı sıra değişik kurumlarla yaptığı protokoller ışığında cami dışı alanda da dinî ve manevi destek faaliyeti gerçekleştirmektedir. Cami dışı dinî ve manevi danışmanlık hizmeti yürüttüğü alanlardan biri de ceza infaz kurumlarıdır. Adalet Başkanlığı ve Diyanet İşleri Başkanlığı arasında farklı yıllarda imzalanan iş birliği protokollerinin, uluslararası ve ulusal hukuki belgelerin bir yansıması olarak Başkanlık, yetişkin erkek ve kadın ile çocuk hükümlü ve tutuklulara dinî ve manevi destek sağlama vazifesini üstlenmiştir. Özellikle 2011 yılından itibaren bu hizmeti etkin ve verimli bir şekilde sunmaya çalışmaktadır.

Ülkemizde 01.09.2020 tarihi 263 kapalı ceza infaz kurumu, 76 müstakil açık ceza infaz kurumu, 4 çocuk eğitim evi, 9 kadın kapalı ceza infaz kurumu, 7 kadın açık ceza infaz kurumu ve 7 çocuk kapalı ceza infaz kurumu olmak üzere toplam 366 ceza infaz kurumu bulunmaktadır.

Çocuk kapalı ceza infaz kurumları ve eğitim evlerinin temel fonksiyonu çocuğun yaşına uygun gerekli eğitimi alması, bir takım mesleki becerileri kazanması, sorumluluk üstlenmesi, toplumsallaşması ve toplumla bütünleşmesinin, sosyal norm ve değerlere saygılı olmasının sağlanmasıdır.

Çocuk eğitim evi ve çocuk kapalı ceza infaz kurumlarında Nisan 2017 yılı itibariyle tutuklu ve hükümlü çocuk sayısı toplamda 2491'dir. 18 yaşından gün almamış 12-17 yaş arası erkek hükümlü 749, kız hükümlü 26'dır. Erkek tutuklu 1670, kız tutuklu ise 49'dur. Bunun yanı sıra altı yaşına gelinceye kadar tutuklu veya hükümlü olan annesinin yanında kalma hakkı bulunan çocuk da söz konusudur. 05.11. 2010 tarihinde ceza infaz kurumlarında 0-6 yaş arası toplamda 479 çocuk vardır. Bunlardan 3-6 yaş grubu ise 185'tir. 31 Ekim 2018 tarihi itibariyle ise 0-6 yaş arası 743 çocuk annesinin yanında ceza infaz kurumunda bulunmaktadır. Bunlardan 200'ü 4-6 yaş grubu arasındadır.¹

Yaptığımız araştırmalar yetişkin erkek ve kadınlara yönelik manevi destek faaliyetleri kapsamında bazı ilmî çalışmalar yapıldığını ortaya koysa da özelde mahkûm çocuklar ile annesinin yanında bulunan 4-6 yaş grubuna yönelik dinî-manevi rehberliğe dair herhangi bir çalışma yapılmadığını göstermektedir. Bu çalışma ile amacımız Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından çocuk hükümlü ve tutuklular ile annesinin yanında ceza infaz kurumunda bulunan çocuklara yönelik gerçekleştirilen dinî ve manevi desteğin yeri, önemi ve yeterliliğini analiz etmektir. Diğer bir amacımız da elde edilen veriler ışığında dinî-manevi desteğin daha etkin ve verimli sunumu noktasında birtakım öneriler sunmaktır.

1. Ceza İnfaz Kurumlarındaki Çocuklara Yönelik Manevi Rehberliğin Hukuki Dayanakları

18. yüzyıldan itibaren ceza-adalet sisteminde faydacı yaklaşımın hâkim olmasının bir yansıması olarak hapisaneler birer eğitim ve iyileştirme kurumları olarak düşünölmeye başlanmıştır. Ceza-adalet sistemi ile ilgili ulusal veya uluslararası kongre ve sempozyumlarda mahkûmların ceza infaz kurumu şartlarına adaptasyonu, rehabilitasyonu ve tahliye sonrasında topluma sağlıklı bir şekilde katılımına odaklanılmıştır. Bu bakış açısının bir sonucu olarak ceza infaz kurumlarında tutuklu ve hükümlülere yönelik eğitim-öğretim ve rehabilitasyon hizmetleri etkin ve verimli bir şekilde uygulamaya konulmuş, alanında uzman eğitimciler, sosyal çalışmacılar, psikologlar ve din görevlileri istihdam edilmiştir. Pek çok ülkenin anayasasında hapisanelerin "çalışma ve ahlaki yükselme

¹ Ayhan Erbay, "Çocuk Ceza İnfaz Kurumlarının Tutuklu/Hükümlüler Üstündeki Psikolojik Etkileri", *Aydın Toplum ve İnsan Dergisi* 3/1 (Haziran 2017), 24. (23-33); Feray Artar, "Mahkûmiyetin Mahrum Çocukları: Ceza İnfaz Kurumlarında Anneleyle Yaşayan Çocukların Yaşam Şartları Ve İhtiyaçları", <https://www.researchgate.net/publication/322577887>, 2.

merkezleri” olması gerektiğine dair hukuki dayanaklar yer almaya başlamıştır.² 12 Şubat 1987 tarihinde Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi 100 maddeden oluşan “Hükümlülerin İyileştirilmesi İçin Standart Asgari Kuralların Avrupa Metni”ni kabul etmiştir. Bu metinde mahkûmların insan onuruna yaraşır şekilde muamele görmesi temel şartının yanı sıra sağlık, sağlığa uygunluk, beslenme, giyim, eğitim, kültür, spor, dış dünya ile iletişim, çalışma ve iyileştirme gibi kurallar da yer almıştır. Metinde vurgu yapılan esaslardan biri de din olmuştur.³ Böylece hürriyeti bağlayıcı cezanın bir gereği olarak işlediği suçla orantılı bir şekilde aldığı cezaya göre özgürlüğünden bir süre mahrum bırakılan bireye din ve vicdan hürriyeti bağlamında din eğitim ve öğretimi, dinî ve manevi destek sağlanmasını da içeren hakların verilmesi uluslararası ve ulusal hukuki belgelerle garanti altına alınarak yürürlüğe konulmuştur. Bu belgeleri şu şekilde ifade etmek mümkündür:

a. Uluslararası Hukuki Belgeler

- **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Madde 9:** Herkes düşünce, vicdan ve din özgürlüğüne sahiptir. Bu hak, din veya inanç değiştirme özgürlüğü ile tek başına veya topluca, kamuya açık veya kapalı ibadet, öğretim, uygulama ve ayin yapmak suretiyle dinini veya inancını açıklama özgürlüğünü de içerir. Din ile ilgili bu duruma 23 Mart 1976 tarihinde yürürlüğe giren Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmenin 3. Bölüm Madde 18/1 de yeniden dikkat çekilmiştir.⁴
- **Mahkûmların İyileştirilmesi ve Suçun Önlenmesi İle İlgili Birinci Birleşmiş Milletler Kongresi Tarafından Kabul Edilen (Cenova 1955) ve Ekonomik ve Toplumsal Konsey Tarafından Onaylanan Mahkûmların İyileştirilmesi İçin Standart Minimum Kurallar ve Önergeleri (663 C-24, Temmuz 1957) ve 13 Mayıs 1977 2076-62) Kural 41-42 (Din): 41. (1)** Kurum aynı dine mensup yeterli sayıda mahkûm içeriyorsa, o dinin yetkili bir temsilcisi atanır veya kuruma girişi onaylanır. Mahkûm sayısı ve şartların elverişli olması durumunda

² Tülin Günşen İçli, *Türkiye’de Cezaevlerindeki Rehabilitasyon Faaliyetleriyle İlgili Sosyolojik Bir Analiz* (Ankara: Adalet Bakanlığı Yayınları, 1999), 18.

³ Mehmet Kurt, *Cezaların İnfazı ve Türkiye’deki Ceza İnfaz Kurumlarının Sorunları* (İstanbul: Adalet Yayınevi, 2007), 29, 36.

⁴ Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, https://www.echr.coe.int/documents/convention_tur.pdf (Erişim 24.10.2020), 11.

din hizmeti ile ilgili düzenleme tam gün esaslı olmalıdır. (2) Paragraf (1) uyarınca atanan veya kuruma girişi onaylanan yetkili temsilcinin, düzenli din hizmetleri yapmasına ve kendi dinine mensup mahkûmlara uygun zamanlarda özel olarak manevi danışmanlık ziyaretleri düzenlemesine izin verilmelidir. (3) Herhangi bir dinin yetkili temsilcisine herhangi bir mahkûmun erişimi engellenemez. Diğer taraftan herhangi bir mahkûm da herhangi bir din temsilcisi tarafından ziyaret edilmeye zorlanamaz. Mahkûmun dine ve din temsilcisine karşı tutumuna tam manasıyla saygı duyulmalıdır. 42. Her mahkûmun kurumda verilen hizmetlere katılarak, dininin ifası ve bağlı bulunduğu mezhebin gereklerini yerine getirmede kitaplara sahip olarak dinî hayatının ihtiyaçlarını karşılamasına uygulanabilir olduğu ölçüde izin verilecektir.⁵

- **Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesinin “Avrupa Hapishane Kuralları Hakkında Üye Devletlere Bakanlar Komitesinin 1987 Tarihli Tavsiye Kararı” Başlıklı Bölüm 2 Kural 46-47 (Dini ve Ahlaki Yardım): 46.** Uygulanabilir olduğu ölçüde, her mahkûmun dinî, manevi ve ahlaki ihtiyaçlarını karşılamasına, bu bağlamda kurumda sunulan hizmetlere veya toplantılara katılmasına, ihtiyaç duyduğu kitaplara veya basılı eserlere sahip olmasına izin verilecektir. 47.1. Kurum aynı dine mensup yeterli sayıda mahkûm içeriyorsa, o dine mensup yetkili bir temsilci kuruma tayin edilir ve kurum tarafından kabul edilir. 47.2. Mahkûm sayısına ve şartlara göre yetkili temsilci tam zamanlı olarak atanmalıdır. Buna göre atanan veya kuruma girişi uygun görülen nitelikli din temsilcisinin düzenli olarak hizmet ve faaliyet düzenlemesine, kendi dinine mensup mahkûmlara uygun zamanlarda özel olarak manevi danışmanlık ziyaretleri gerçekleştirmesine izin verilmelidir. 47.3. Herhangi bir mahkûmun herhangi bir dinin nitelikli temsilcisine erişimi engellenmemelidir. Eğer mahkûm herhangi bir

⁵ Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners Adopted by the First United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders, held at Geneva in 1955, and approved by the Economic and Social Council by its resolutions 663 C (XXIV) of 31 July 1957 and 2076 (LXII) of 13 May 1977 Rule 41-42.

dinî temsilcinin kendisini ziyaretine itiraz ederse, mahkûmun bunu reddetmesine izin verilecektir.⁶

- **Avrupa Hapishane Kuralları 2006 Kural 29 (Düşünce, Vicdan ve Din Özgürlüğü): 29.1** Mahkûmların düşünce, vicdan ve din özgürlüklerine saygı gösterilecektir. **29.2** Mahkûmların dinlerinin gereklerini yerine getirmeleri ve inançlarını takip etmeleri, mensubu bulunduğu din veya inancın kurum tarafından kabul edilen temsilcisi tarafından düzenlenen toplantı ve hizmetlerine katılmaları, temsilci tarafından özel olarak ziyaret edilmeleri, kendi dinleri yahut inançlarına ait kitap ve yazılı dokümanlara sahip olmaları hapishane yönetimi tarafından uygulanabilir olduğu ölçüde organize edilecektir. **29.3** Mahkûmlar, herhangi bir dinî veya inancı uygulamaya, dinî hizmet veya toplantılarına katılmaya, dinî uygulamalara iştirak etmeye ya da herhangi bir din veya inancın temsilcisi tarafından ziyaret edilmeye zorlanamaz.⁷
- **Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi, Yönerge (73) 5, Mahkûmların İyileştirilmesi İçin Standart Minimum Kurallar, Kural 41-42: 41.** Her mahkûma kurumda sağlanan din hizmeti veya dinî toplantılara katılma, ihtiyaç duyduğu kitaplara sahip olma yoluyla dinî, manevi ve ahlaki yaşamının gereklerini yerine getirmesine uygulanabilir olduğu ölçüde izin verilmelidir. **42.** Kurumda aynı dine mensup yeterli sayıda mahkûm varsa, o dinin yetkili bir temsilcisi kuruma atanmalı veya kuruma girişi onaylanmalıdır. Mahkûm sayısı ve şartlara göre yetkili din temsilcisinin kuruma gelişi tam gün esaslı olarak düzenlenmelidir. Bu şekilde atanan veya onaylanan yetkili din temsilcisinin kurumda düzenli olarak din hizmeti faaliyetleri düzenlemesine ve kendi dinine mensup mahkûmlara belirli zamanlarda özel olarak manevi danışmanlık ziyaretleri gerçekleştirmesine izin verilmelidir. Hiçbir mahkûmun herhangi bir dinin yetkili temsilcisine ulaşması engellenmemelidir. Diğer taraftan herhangi bir mahkûm da herhangi bir dinin temsilcisi tarafından ziyaret edilmeye zorlanmamalıdır.

⁶ Council of Europe Committee of Ministers, Recommendation No. R/(87) 3, Of The Committee of Ministers to member States on The European Prison Rules, 1987, Part II, Rules 46-47.

⁷ European Prison Rules, Council of Europe Publishing 2006, Rule 29.

Mahkûmun tutum ve davranışına tam manasıyla saygı duyulmalıdır.⁸

b. Ulusal Hukuki Belgeler:

- **07.11.1982 tarih ve 2709 Kanun Numaralı Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (Madde 24/1-2-3-4):** Herkes, vicdan, dinî inanç ve kanaat hürriyetine sahiptir. (24/2) 14 üncü madde hükümlerine aykırı olmamak şartıyla ibadet, dinî ayin ve törenler serbesttir. Kimse, ibadete, dinî ayin ve törenlere katılmaya, dinî inanç ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz; dinî inanç ve kanaatlerinden dolayı kınanamaz ve suçlanamaz. Din ve ahlak eğitim ve öğretimi Devletin gözetim ve denetimi altında yapılır. Din kültürü ve ahlak öğretimi ilk ve orta-öğretim kurumlarında okutulan zorunlu dersler arasında yer alır. Bunun dışındaki din eğitim ve öğretimi ancak, kişilerin kendi isteğine, küçüklerin de kanunî temsilcisinin talebine bağlıdır.
- **29.12.2004 tarih ve 25685 Sayılı Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanun, Madde 93/1-2:** Hükümlü, ceza infaz kurumunda, mensup bulunduğu dinin ibadetlerini, düzeni bozmayacak ve çalışmayı engellemeyecek biçimde serbestçe yerine getirebilir ve ibadette kullanılan eşyayı, dinî yaşamı bakımından zorunlu olan kitap ve eserleri temin ve bulunduğu yerlerde muhafaza edebilir. Hükümlünün, mensup bulunduğu dinin görevlilerince ziyaret edilmesine ve onlarla iletişim kurmasına, kurum güvenliğini tehlikeye düşürmemek koşuluyla izin verilir.⁹
- **Adalet Bakanlığı Ceza ve Tevkifleri Genel Müdürlüğü Tarafından 27.07.2007 Tarihinde Yayınlanan Genelge, No: 46/1, Madde H/1-2-3:** Hükümlü ve tutuklular, ceza infaz kurumunda, mensup bulunduğu dinin ibadetlerini, düzeni bozmayacak ve çalışmayı engellemeyecek biçimde serbestçe

⁸ Council of Europe Commitee of Ministers, Resolution (73) 5, Standart Minimum Rules for The Treatment of Prisoners, Rules 41-42.

⁹ <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5275&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5> (Erişim: 24.10.2020); Ayrıca bkz. 06.04.2006 tarih ve 26131 sayılı Ceza İnfaz Kurumlarının Yönetimi ile Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Tüzük Madde 93/1-2 <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=200610218&MevzuatTur=2&MevzuatTertip=5> (Erişim 24.10.2020).

yerine getirebilir ve ibadette kullanılan eşyayı, dinî yaşamı bakımından zorunlu olan kitap ve eserleri temin ve bulunduğu yerlerde muhafaza edebilir. Din ve ahlak bilgisi dersi ilki 30.03.2001 tarihinde, ikincisi de 10.02.2011 tarihinde imzalanan “Adalet Bakanlığı ile Diyanet İşleri Başkanlığı Arasında Tutuklu ve Hükümlülerin Dinî ve Ahlakî Gelişmelerini Sağlamaya Yönelik İşbirliği Protokolü” ve 26.09.2002 tarihli “Adalet Bakanlığına Bağlı Ceza ve Tutukevlerindeki Tutuklu ve Hükümlülere Verilecek Din ve Ahlak Bilgisi Müfredatı” da dikkate alınarak işlenecektir. Yabancı hükümlü ve tutukluların mensup bulunduğu dinin görevlilerince ziyaret edilmesi ve onlarla iletişim kurulması için Hükümlü ve Tutukluların Ziyaret Edilmeleri Hakkında Yönetmelik kapsamında işlem yapılacaktır.¹⁰

Tutuklu ve hükümlülere dinî ve manevi destek sağlanmasına dair bütüncül bir yaklaşımla uluslararası ve ulusal hukuki düzenlemelerin yanı sıra çocuklara din hizmeti sağlanmasına dair özel hukuki belgeler de vardır. Bunları şu şekilde ifade edebiliriz:

- **Özgürlüğünden Yoksun Bırakılan Çocuklar ve Gençlerin Korunması Hakkında Birleşmiş Milletler Kuralları:** Her çocuk ve gence, ister erkek isterse bayan olsun kendi dinî ve manevi yaşamının ihtiyaçlarını gidermesine izin verilmelidir. Özellikle islahevinde gerçekleştirilen toplantı ve servislere katılmasına veya kendi dinî hizmetlerini yerine getirmesine ve dininin gereklerini ve mezhebinin talimatlarını yerine getirme noktasında gerekli kitaplar ve materyallere sahip olmasına izin verilmelidir. Islahevi yeterli sayıda çocuk ve genç mahkûm barındırıyorsa, o dinin bir veya daha fazla yetkili temsilcisi atanmalı veya kuruma girişi onaylanmalı, düzenli din hizmeti faaliyetleri yürütmesine ve talepleri üzerine çocuk ve gençlere özel olarak manevi danışmanlık ziyaretleri gerçekleştirmesine izin verilmelidir. Her çocuk ve genç din hizmetlerine katılmama ve din eğitimi, dinî ve manevi danışmanlık veya telkini özgürce reddetme hakkına sahip olduğu

¹⁰ https://cte.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/198201911532446_1.pdf (Erişim 24.10.2020).

kadar kendi seçimi doğrultusunda herhangi bir dinin yetkili temsilcisine ulaşma hakkına sahip olmalıdır.¹¹

- **Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü Hükümlü ve Tutuklu Rehberi, Madde 5 ve Çocuk Hükümlü ve Tutuklu Rehberi, Madde 12:** Mensup olduğun dinin ibadetlerini, düzeni bozmayacak ve çalışmayı engellemeyecek biçimde serbestçe yerine getirebilirsin. İbadette kullanılan eşyayı, dinî yaşamın bakımından zorunlu olan kitap ve eserleri temin ve bulunduğu yerlerde muhafaza edebilirsin. Bu konuda kurum yönetiminin imkânlar çerçevesinde her türlü yardımı alabilirsin.

Sonuç olarak bu hukuki belgeler tutuklu ve hükümlülerin dinî ve manevi destek almaları ile ilgili haklarına şu noktalarda dikkat çekmektedir: Ceza infaz kurumlarında bulunan ister yetişkin isterse çocuk ve genç tutuklu ve hükümlüler kendi özgür iradeleri doğrultusunda dinî ve manevi destek alma hakkına sahiptir ve buna saygı duyulmalıdır. Mahkûm sayısı ile orantılı olarak tam gün esaslı din görevlisinin kurumlarında istihdamı sağlanmalıdır. Din görevlilerinin kendi alanları ile ilgili dinî ve manevi danışmanlık faaliyetleri gerçekleştirmeleri, tutuklu ve hükümlülerin ihtiyaç duyduğu kitap ve materyalleri temin ve ulaştırma için kurumsal olarak gerekli imkânlar tanınmalıdır. Bu hususlarda gerekli idari ve hukuki düzenlemeler yapılmalıdır.

2. Çocuk Tutuklu-Hükümlü Psikolojisi

Çocuk tutuklu ve hükümlü psikolojisi denildiğinde, üç yönü bulunmaktadır. İlki, suç işleme süreci ve hemen akabinde; ikincisi, ceza infaz kurumuna girişle birlikte tahliye oluncaya kadar ki süreçte; üçüncüsü de tahliye sonrasında meydana gelen psikolojik durumlardır. Şunu da göz önünde bulundurmak gerekir ki dile getirilecek olan psikolojik etkiler bireyin kişilik özellikleri, sosyal çevresiyle olan ilişkilerinin devamlılığı, cezaevindeki çevresi, cinsiyeti ve yaşı gibi değişkenlerden dolayı farklılaşmasının ihtimal dâhilinde bulunduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Hatta yapılan bazı araştırmalara¹² göre yok denecek kadar az da olsa

¹¹ United Nations Rules for the Protection of Juveniles Deprived of their Liberty Adopted by General Assembly resolution 45/113 of 14 December 1990, Rule 48.

¹² Victor L. Shammass, "Skys: The Society of Captives", *The Encyclopedia of Corrections*, ed. Kent R. Kerley, (John Wiley & Sons, Inc. 2017); Zahir Kızmaz, "Cezaevinin ve Hapsetmenin Suçu Engellemedeki Etkisi", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17 (2007); Carl B. Clements, "Crowded Prisons: A Review of Ps-

bazı mahkûmlar üzerinde ceza infaz kurumunun herhangi bir olumsuz psikolojik etkinin bulunmaması da imkân dâhilindedir.

Üzerinde durulması gereken ilk olgu suçlu psikolojisidir. Bununla maksadımız suç olarak nitelendirilen fiilin gerçekleştirilmesi ardından meydana gelebilecek psikolojik yansımalarıdır. Suç işlendiğinde görülmesi muhtemel ilk psikolojik durum pişmanlık olacaktır. Çünkü yaşın getirdiği cehalet, olayları çok yönlü değerlendirme eksikliği, birilerinin yönlendirmesi, heyecan, bir anlık gaflet ya da kızgınlık, kin, nefret ve benzeri nedenlerle suça sürüklenme gerçekleşebilmektedir. Suçun akabinde gerçekleşecek olaylar silsilesi (tutuklanma ve mahkûmiyet gibi) aynı zamanda dönüşü olmayan bir yola girildiğinin, son pişmanlığın fayda vermediğinin de habercisidir. İkinci psikolojik durum ise niçin suç işlediğinin mantıki izahlarını yapma ve kendisini haklı ve temize çıkarma girişimidir. Bunun arkasında yatan neden bir yönüyle iç çatışmayı bastırma gayretidir.¹³

İkincisi, mahkûmiyet kararı ile birlikte ceza infaz kurumuna girdikten sonra kurumun tutuklu ve hükümlüler üzerindeki psikolojik etkileridir. Malum olduğu üzere ceza infaz kurumları kendilerine has yönetim, işleyiş, güvenlik ve alt-kültürü bulunan yerlerdir. Dolayısıyla çocuk mahkûmun kuruma girişi ile birlikte yapması gereken ilk iş, özel bir kurumun özel şartlarına, kurum yönetiminin belirlediği kural ve kaidelere, hem kurum personeli hem de diğer mahkûmlarla ilişki ve davranış biçimlerine, kalıplarına, normlarına ve geleneklerine adapte olmaktır. Artık yaşam alanını ve kurallarını belirleme, bu alanı kimlerle paylaşacağına karar verme ortadan kalkmış, kurum idaresinin belirlediği koşuhta kalma zorunluluğu hâsıl olmuştur. Bu demektir ki çocuk da olsa mahkûmiyet süreci başlayan bir tutuklu veya hükümlünün seçme ve eylem özgürlüğü kısıtlanmakta, duruma göre tamamıyla bir kenara bırakılmakta, sınırları belirli ve katı kurullarla birlikte kayıtlı bir hayata itaat başlamaktadır. Ayrıca başta aile olmak üzere sevdiklerinden ayrı kalma durumuyla yüzleşme de kaçınılmazdır. Bunun çocuk üzerindeki psikolojik etkileri fiziksel ve duygusal ilişki kaybı, can sıkıntısı, yalnızlık hissi, gerginlik, huzursuzluk, korku, endişe, çaresizlik, travmatik stres, yalnızlık hissi,

ychological and Environmental Effects", *Law and Human Behavior*, 3/3 (September 1979); Craig Haney, The Psychological Impact of Incarceration: Implications for Post-Prison Adjustment. *National Policy Conference, From Prison to Home: The Effect of Incarceration and Reentry on Children Families and Communities*, (2002); Paul Keve, *Prison Life and Human Worth*, MN: University of Minnesota Press, 1974.

¹³ Harun Işık – Kasım Karaman, *Ceza İnfaz Kurumlarında Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri*, ed. Sevdâ Düzgüner (Ankara: DİB Yayınları, 2020), 33.

kapalı mekân korkusu, hidrofobi, panik, depresif davranışlar, öz değer duygusunda azalma, birey olmaktan çıkıp gruba tam bağlılık, bazen kâbuslar görme ve benzeri etkilerdir.¹⁴

Ceza infaz kurumları doğası gereği saldırgan tavırlar sergileyenler ve güçlü olanların zayıf ve güçsüzleri farklı yönlerden kendi çıkarları için kullanma ihtimalinin yüksek olduğu yerlerdendir. Bu durum ise olası riskler karşısında koğuş arkadaşlarına karşı şüphe ile yaklaşmayı, güven sorunu yaşamayı, aşırı duyarlılığı, sürekli tetikte olmayı, göze batan hâl ve hareketlerden mümkün olduğunca kaçınmayı ve tepkisizliği beraberinde getirmektedir. Böyle bir hâlin zaman içerisindeki yansıması ise psikolojik geri çekilme ve stres, yabancılaşma, toplumsal uzaklık, dışa kapanma ve duygusal boşluktur.¹⁵

Gün geçtikçe ceza infaz kurumu şartlarına uyum sağlama artmakla ve ilk günlerdeki etkiler azalmakla birlikte tam manasıyla ortadan kalkmamaktadır. Hatta uzun süre içerisinde kalma bazı mahkûmlar açısından kendi kendine karar verme kabiliyetinin kaybolmasına bile sebep olabilmektedir. Bunun yanı sıra tembellik, sorumluluk duygusunda zayıflık veya tamamıyla yitirme, anti-sosyal davranışlar sergileme, çok basit şeylere dahi sinirlenme, kavgacı bir kişiliğe sahip olma, öğüt ve nasihate kendisini kapama gibi olumsuz hâl ve tavır içerisine bile girebilmektedir. Yahut da çevresindeki kişilere ve olaylara kendisini tamamıyla kapama, derin bir sessizliğe bürünme gibi durumlarla da karşılaşabilmektedir. İntihar ve ağır bir ruh hastalığı olan hapis hane psikozları gibi daha yıkıcı etkilerin meydana gelmesi de mümkündür.¹⁶

Üçüncüsü de tahliye sonrasında karşılaşılması muhtemel psiko-sosyal sorunlardır. Bilhassa uzun süreli mahkûmiyetin ardından tahliye ile birlikte en temel sorunlardan biri gideceği çevreye karşı yabancılaşma çekme

¹⁴ Işık – Karaman, *Ceza İnfaz Kurumlarında Manevi Danışmanlık*, 34-35.

¹⁵ Shammass, “Skyes: The Society of Captives”, 2; Kızmaz, “Cezaevinin ve Hapsetmenin Suçu Engellemedeki Etkisi”, 56; Ayhan Erbay, “Çocuk Ceza İnfaz Kurumlarının Çocuk Tutuklu/Hükümlü Üstündeki Etkileri”, *Aydın Toplum ve İnsan Dergisi* 3/1 (Haziran 2017), 29; Işık – Karaman, *Ceza İnfaz Kurumlarında Manevi Danışmanlık*, 36-37.

¹⁶ Clements, “Crowded Prisons”, 217-225; H. H. A. Cooper, “The All-Pervading Depression and Violence of Prison Life”, *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 18/3 (September 1974), 217-226; T. J. Flanagan, “The Pains of Long-term Imprisonment: A Comparison of British and American Perspectives”, *The British Journal of Criminology*, 1/2 (April 1980), 148-156; Mandeep K. Dhama, Peter Ayton, George Loewenstein, “Adaptation to Imprisonment: Indigenous or Imported?”, *Criminal Justice and Behavior*, 34/8 (August 2007), 1085-1100; Işık – Karaman, *Ceza İnfaz Kurumlarında Manevi Danışmanlık*, 35.

sorunudur. Ayrıca aile bireyleri ile iletişim kurma güçlüğü, ailesinden ve çevresinden gerekli desteği alamaması, negatif ve dışlayıcı yaklaşım sergilenmesi de başka bir problemidir.

Yukarıda belirtilen sorunların aşılmasında, bütüncül bir yaklaşımla bireysel, toplumsal, ekonomik ve dinî/ahlaki etkenlerin güçlendirilmesi kaçınılmazdır. Bu da ilgili kişi ve kurumların sürece etkin bir şekilde katılımının sağlanmasıyla mümkündür. Bireysel, toplumsal, ekonomik ve dinî/ahlaki etkenlerin her biri ayrı bir öneme sahip olsa da dinî/ahlaki yönünü güçlü kılınması var olan hayat şartlarını anlama ve anlamlandırma ayrı bir öneme sahiptir. Çünkü din ve dinî değerler hayatı yönetme ve yönlendirmede güçlü bir etkiye sahiptir.¹⁷

Anneleri ile birlikte ceza infaz kurumlarında kalan 4-6 yaş grubuna gelince, ülkemizde annesi tutuklu veya hükümlü bulunan 0-6 yaş arasındaki çocuklar dışarıda bakabilecek biri bulunmadığı takdirde annesiyle kalabilmektedir. Hayatın temelini oluşturan erken çocukluk döneminde ceza infaz kurumunda bulunmak olumsuz çocukluk çağının deneyimlenmesi anlamına gelmektedir. Zira içinde buldukları ortam fiziksel, sosyal, eğitsel ve duygusal ihtiyaçlarının karşılanması noktasında pek çok sınırlılığı beraberinde getirmektedir. Erken öğrenme süreci sağlıklı gerçekleşmemekte, güven duygusu ve sağlıklı bir anne-çocuk ilişkisi tam anlamıyla sağlanamamaktadır. İstismara maruz kalma, olumsuz şartlara bağlı olarak gelişen hastalıklar ve stres bozukluğu meydana gelebilmektedir. Yaşıtlarına göre anormal ve şüpheli gelişim gösterme olasılıkları fazladır. Çünkü ceza infaz kurumu şartları ve sosyal ortam bu yaştaki çocuklar için elverişsiz hatta örseleyicidir. Çocuk, ihtiyaç duyduğu zamanda uyku uyuyamama sorunu yaşayacağından fiziksel, bilişsel ve psiko-sosyal sağlık sorunlarıyla karşılaşacaktır. Korku, üzüntü, kaygı ve endişe, stres, sinirlilik, hırçınlık, uyumsuz davranış türleri sergileme gibi psikolojik olumsuzlukların görülme olasılığı yüksektir.¹⁸

3. Ceza İnfaz Kurumlarındaki Çocuklara Yönelik Dini ve Manevi Desteğin Önemi

Din ve dinî değerlerin çocukların hayatında oynadığı rolü anlamak son derece önemlidir. Çünkü din hayatı yöneten ve yönlendiren bir

¹⁷ Işık – Karaman, *Ceza İnfaz Kurumlarında Manevi Danışmanlık*, 37-38.

¹⁸ Ceyda Demirbaşoğlu, *Anneleri İle Ceza İnfaz Kurumlarında Kalan 0-6 Yaş Çocukların Gelişiminin ve Annelerinin Gözüyle Yaşam Deneyimlerinin Karma Araştırma Yöntemiyle Araştırılması*, (İstanbul: Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 1, 8-9, 41, 47, 77-78; Artar, “Mahkûmiyetin Mahrum Çocukları”, 2-11.

kurumdur. Çocuğun sağlıklı bir kişiliğe, karaktere ve ahlaka sahip olması bütüncül olarak gelişimi açısından merkezi konumdadır. Dolayısıyla doğru bir din eğitimi çocuğun kendisini tanıma, içinde yaşadığı dünyayı ve çevresini anlama, anlamlandırma ve hayatına yön verme noktasında doğru kararlar almasında büyük bir etkiye sahiptir. Bu yüzden Rahmân'ın has kulları “*Bize mutluluk getirecek çocuklar bahşet*”¹⁹ demek suretiyle inanç ve yaşayışlarıyla iyi ve erdemli çocuklar vermesi için Allah'a dua etmektedir.²⁰ Hz. Peygamber de “*Çocuğunun senin üzerinde hakkı var.*”²¹ buyurarak anne ve babanın çocuğun dinî ve dünyevi ihtiyaçlarını meşru, sağlıklı ve doğru bir zeminde karşılaması gerektiğini belirtmiştir.

Çocuğun din eğitimi ailede başlamaktadır. Temel insani değerler ve inanç gelişiminin iki ana kaynağı, çocuğun sürekli etrafında bulunan ve gözlemlediği anne ve babasıdır. Ebeveynin iyi bir rol model olması, çocuğun kişilik ve ahlaki gelişimi açısından sağlam bir zemin oluşturur. Nitekim Hz. Peygamber “*Hiçbir anne-baba çocuğuna güzel terbiyeden daha kıymetli bir bağışta bulunmamıştır.*”²² buyurmaktadırlar.

Yapılan araştırmalara göre çocuğa din ve ahlak eğitimi verilmesi için en uygun dönem çocuğun kişiliğinin oluştuğu 0-6 yaş ile edindiği bilgileri içselleştirmeye başladığı 6-11 yaşlarıdır. Bu yaşlarda verilen doğru bir din eğitimi vakti geldiğinde olumlu yansımaları ile kendisini gösterir.²³

Çocuk mahkûmların içerisinde buldukları durum göz önünde bulundurulduğunda, aile ve sevdiklerinden hem fiziksel hem de duygusal olarak uzaktadırlar. Temel din eğitimi, dinî tutum ve davranış ile inanç sisteminin gelişimi açısından son derece zayıftırlar. Annesi ile birlikte ceza infaz kurumunda bulunan 4-6 yaş grubu da hem kurum şartları hem de annelerinin din eğitimi ve öğretimi yönünden yeterli olmayışları nedeniyle aynı sorunu daha derinden yaşamaktadırlar. Bu yüzden ki çocuk mahkûmlar ile 4-6 yaş grubuna temel inanç eğitiminin verilmesi, ahlaki değerlerin öğretilmesi ve bir davranış olarak kazandırılması yetişkinlik döneminde sağlıklı ve aile ve topluma faydalı bir kişiliğe sahip olma açısından büyük önem taşımaktadır. Unutmayalım ki onların ailesi artık koğuş ve odada bir arada kaldıkları arkadaşları, kurum idaresi,

¹⁹ el-Furkân 25/74.

²⁰ Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), “Kur'an Yolu Tefsiri, 4: 141” (Erişim 24.10.2020).

²¹ Müslim, “Sıyâm”, 183.

²² Tirmizî, “Birr”, 33.

²³ Hürrem Irmak, “Çocuklarda Din ve Ahlak Eğitimi”, dergi.diyabet.gov.tr (Erişim 24.10.2020).

personeli ve Diyanet İşleri Başkanlığı personelidir. İyi bir şahsiyet ve karakter ile ahlaka sahip olmada, millî ve manevi değerleri özümsemede din ve dinî değerlerin doğru bir şekilde sunumunun taşıdığı önem göz önünde bulundurulduğunda özellikle Başkanlık personelinin kurumdaki yeri ve önemi daha da ön plana çıkmaktadır.

İnanç ve ibadetler, ahlak ve toplumsal ilişkiler çocuklara ümit aşılamada, karşılaştıkları zorlukları anlamlandırılmalarında, duygusal, fiziksel ve manevi destek sağlamada kayda değer bir yere sahiptir. Ceza infaz kurumlarında tutuklu ve hükümlü olarak bulunan çocuklara dinî ve manevi danışmanlıkta temel amaç fiziksel, zihinsel, sosyal ve manevi açılardan iyi yönde rehabilitasyonlarına, kişilik, karakter ve ahlak gelişimlerine katkı sağlamaktır. Dini ve manevi danışmanlığın iyileştirme, içinde bulunulan şartlara uyum sağlamayı destekleme, yani ceza infaz kurumu şartlarına adaptasyon, psiko-sosyal sorunlarla başa çıkma, doğru kararlar almaya rehberlik etme, sahip oldukları kapasiteleri geliştirmelerine yardım ve tahliye sonrasında sağlıklı bir şekilde topluma yeniden katılımında önemi büyüktür. Grup çalışmaları ve toplu etkinlikler sadece dini ve dinî değerleri öğrenmede değil, aynı zamanda bunları hayata yansıtmada, sorumluluk bilinci kazanmada ve toplumsallaşmada da ayrı bir öneme sahiptir. Dolayısıyla dinî ve ahlaki eğitim ve gelişim noktasında hedef kitle ellerinden tutacak, birlikte yürüyecek ve rehberlik edecek birilerine ihtiyaç duymaktadırlar. Dışarıda buldukları süreçte belki ulaşamayan, belki görülmeyen, belki de ihmal edilen ve görmezlikten gelinen çocuk mahkûmlara ve annelerinin yanında olup bitenin farkında olmaksızın bulunmak zorunda kalan yavrucaklara mümkün olan en üst düzeyde el uzatmak kanuni olmasının yanı sıra bilhassa insani bir görevdir.

4. Diyanet İşleri Başkanlığının Ceza İnfaz Kurumlarındaki Çocuklara Yönelik Dini ve Manevi Rehberlik Hizmetleri

Çocuk ve genç tutuklu ve hükümlülere yönelik dinî ve manevi rehberlik hizmetlerinin temel amacı/amaçları şunlardır:

Din ve dinî değerlerden alınacak ilhamla hedef kitleye “değerli olduklarını hissettirme” temel hedefi bağlamında şu mesajlar verilmeye çalışılmaktadır: Biz suça ve suçluya değil, insana odaklanıyoruz. Bu yüzden sizler bizim için çok değerlisiniz. Siz yaratılmış varlıklar içerisinde en mükemmel ve en seçkin olanlarsınız. Geçmişini unutmak ve silmek mümkün olmasa da geleceği iyi ve güzel bir şekilde inşa etmek imkânına sahipsiniz. Bu yüzden varız. Sizinle birlikte yürümek, sizi anlamaya çalışmak ve İslam dininin o yüce değerleri ışığında size doğru rehberlik

ve örneklik yapmak, içinde bulunduğumuz şartları bir fırsat eğitimine dönüştürmek için buradayız. Henüz hayatın çok başındasınız. İçinde bulunduğunuz olumsuz şartlar ve yaşantıya sürükleyen duygu, düşünce ve davranışlarınızı ve dolayısıyla hayatınızı değiştirmek sizin elinizde.

Bu temel hedefle birlikte Diyanet İşleri Başkanlığı personelinin dinî-manevi danışmanlık hizmetleri ile gerçekleştirmek istediği diğer hedefler şöyle ifade edilebilir:

- ✓ Ceza infaz kurumu şartlarına adapte olmalarına yardımcı olmak
- ✓ Karşılaşacakları psiko-sosyal sorunlarla başa çıkmalarına destek sağlamak
- ✓ Gelişim düzeylerine uygun olarak dinî ve ahlaki eğitim vermek suretiyle duygu, düşünce ve davranış açısından iyileşmelerine katkı sağlamak
- ✓ Tahliye sonrasında topluma sağlıklı bir şekilde katılımları sürecine dinî-manevi yönden destek sağlamak

Diyanet İşleri Başkanlığı belirtilen bu hedeflere ulaşmak için Adalet Bakanlığı ile 2019 yılında imzaladığı iş birliği protokolünün bir gereği olarak tutuklu ve hükümlü çocuklara şu hizmetleri sunmaktadır:

- ✓ Din hizmetleri,
- ✓ Din eğitimi,
- ✓ Manevi danışmanlık ve rehberlik faaliyetleri,
- ✓ Ayda en az bir kez konferans ve seminer,
- ✓ Kur'an-ı Kerim ve hafızlık eğitimi,
- ✓ Koşu/oda ziyareti/sohbeti,
- ✓ Manevi temelli bireysel görüşmeler
- ✓ Çocuk ve gençlerin manevi ve ahlaki gelişimi için yapılacak her türlü eğitsel, sosyal, kültürel ve rehberlik faaliyetler. Bu kapsamda özellikle çocuklar arasında sembolik ödüllü dinî bilgi yarışmaları önemli bir yer tutmakta ve ilgi görmektedir.
- ✓ Ayrıca çocuk eğitimevlerindeki hükümlü çocuklardan istekli olan ve idarece uygun görülenler dışarıdaki uygun Kur'an kurslarına entegre olarak derslerini devam ettirmektedirler.

Yukarıdaki hizmetlerin gerçekleştirilebilmesi için ceza infaz kurumlarına haftada 4 gün düzenli olarak gidilmektedir. Kurumlarca ihtiyaç

duyulması hâlinde 4 gün haricinde de Başkanlık personelinden destek alınabilmektedir.

Yaptığımız araştırmalar manevi danışmanlık ve rehberlik faaliyetlerinin planlı ve düzenli bir şekilde gerçekleştirildiğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda Kur'an-ı Kerim eğitimi, koğuş ziyareti, bireysel görüşmeler ve dinî bilgiler eğitimi belirli bir plan çerçevesinde her gün yapılmaktadır. Özellikle hafızlık çalışmalarına katılan gençler düzenli olarak takip edilmektedir. Bu kapsamda son protokolda çocuk ve gençlik kurumlarına ayrıcalık sağlanmıştır.

Çocuk ve genç tutuklu ve hükümlülere yönelik dinî ve manevi rehberlik hizmetlerinin hedef kitle üzerindeki etkileri şunlardır: Hedef kitle manevi danışmanlık ve rehberlik süreci ile daha huzurlu ve mutlu olmaktadır. Kendi ile barışık etrafı ile uyumlu olduğu gözlenmektedir. Bu da yukarıdaki hedefleri gerçekleştirme yolunda son derece önemli katkılar olarak değerlendirilmektedir.

Çocuk ve genç tutuklu ve hükümlülerin Diyanet İşleri Başkanlığı personeline yaklaşımlarına gelince, Diyanet İşleri Başkanlığı çocuk ve genç tutuklu ve hükümlüler arasında imam olarak algılanmaktadır. Çoğunlukla yaklaşımları olumludur ve imama saygı duymaktadırlar. Bazen de daha öncesinden bir imam/din görevlisi ile karşılaşmadıklarından meraka dayalı bir yaklaşımları vardır.

Diyanet İşleri Başkanlığı çocuk ve genç tutuklu ve hükümlülere ulaşmada yeterli personel, yazılı ve görsel materyal alt yapısına gelince şunu ifade edebiliriz: 2019 yılında imzalanan protokol ile personel sayısında önemli bir artış meydana gelmiştir. 100 çocuk ve gence 1 personel düşmektedir. Yetişkin 200 hükümlü/tutukluya bir görevli öngörülmüş iken çocuk hükümlü/tutuklular için bu sayının 100'e 1 personel olarak belirlenmesi Başkanlığın bu alana verdiği önemin ve duyduğu ilginin somut bir göstergesidir. Yaptığımız araştırmalar bu artışın son derece olumlu olduğunu ortaya koymakla birlikte, hedef kitleye arzu edilen dinî ve manevi danışmanlık hizmetini götürmede daha fazla personele ihtiyaç olduğunu ortaya koymaktadır.

Materyal olarak da hem Başkanlık yayınları hem de hizmetlerle ilgili diğer yayınlar ile Başkanlık personeli desteklenmektedir. Aynı zamanda hem Başkanlık personelinden hem ceza infaz kurumu idaresinden hem de tutuklu ve hükümlülerden gelen materyal talepleri de imkânlar el verdiği ölçüde karşılanmaktadır. Bu veriler son derece önemli olmakla birlikte araştırmalarımız yaş ve cinsiyete dönük yazılı ve görsel materyal talebinin yoğun olduğunu ve bu alanda eksiklik bulunduğunu

göstermektedir. Ayrıca hedef kitlenin yaş, cinsiyet ve içinde bulunduğu fiziki, psiko-sosyal ve eğitim düzeyi gibi şartları göz önünde bulundurarak hazırlanacak hedefleri ve kazanımları belirli paket programlara ihtiyacı vardır. Bu programlar yoluyla çocuklara doğruluk, adalet, cömertlik, sorumluluk bilinci, iyimserlik, hüsnüzan besleme, tövbe, sevgi, saygı, şefkat, merhamet, dua ve ibadet alışkanlığı gibi olumlu değerler ve alışkanlıklar kazandırılmalı, dünya ve ahiret mutluluklarına katkı sağlanmalıdır. Denetimli Serbestlik Müdürlüklerinde kullanılmak üzere hazırlanan MAREP bu açıdan önemli ve kayda değerdir.

Tahliye sonrasında çocuk ve gençlerin yeniden suç işlemesini önleme çalışmalarında Diyanet İşleri Başkanlığının ilgili kurum ve kuruluşlarla işbirliği, dinî ve manevi desteğine gelince şunu ifade edebiliriz: Hükümlü ve tutukluluk hâlinin bitmesiyle denetimli serbestlik yükümlülüğü dönemi başlamaktadır. Bu süreçte de hem gençler hem de diğer yükümlüler yalnız bırakılmamaktadır. Yükümlülere özel olarak hazırlanan MAREP (Manevi Rehberlik Programı) ile ilgili kişiler toplumsal yaşama geçiş sürecinde desteklenmektedir. Ancak manevi danışmanlık ve rehberlik sürecinin infaz sonrasına taşınmasının topluma geri kazanmada çok önemli olduğu dikkate alınarak daha geniş çalışmalar yapılmalı ve hukuksal alt yapısı oluşturulmalıdır.

Araştırmalarımız çocuk eğitim evlerinde görevlendirilen personelin pedagojik formasyon almış ilahiyat fakültesi mezunlarından seçildiğini göstermektedir. Diyanet İşleri Başkanlığı personelinin göreve başlamadan önce hizmet öncesi hazırlayıcı bir eğitime tabi tutulmadığını göstermektedir. İmkânlar el verdiği ölçüde böyle bir eğitimin yapılması görev sahası ile ilgili ön bilgi ve beceri kazanma adına önemlidir. Önceki zaman dilimlerinde Dini Yüksek İhtisas Eğitim Merkezlerindeki kursiyerlere cami dışı hizmet alanları ile ilgili kısa süreli de olsa hem teorik hem de pratik olarak eğitim veriliyorken, daha sonra bu uygulama kaldırılmıştır. Bu uygulamanın yeniden getirilmesi veya başka bir metot ile hizmet öncesi eğitim imkânı sağlanması bilgi ve tecrübe gelişimi açısından büyük fayda verecektir. Bununla birlikte hizmet içi eğitim programları düzenli olarak yapılmaktadır. Çocuk eğitim evlerinin sayısının az olması nedeniyle sadece burada görev yapan personele yönelik programlar düzenlenmemektedir. Ancak her yıl düzenlenen hizmet içi eğitim seminerlerinde uygun içerikler yer almaktadır.

Çocuk tutuklu ve hükümlülere yönelik gerçekleştirilen din hizmeti ve manevi danışmanlık faaliyetlerinde geçmişe nazaran minimize olsa da bir takım sorunlarla da karşılaşılmaktadır. Araştırmalarımıza göre bunun

temel nedeni olarak hukuki çerçeve değil, bütün hizmet alanlarında olduğu gibi insani faktörler ön plana çıkmaktadır. Kurum yönetici ve personelinin işin önemine dair yaklaşımları da yapılan hizmetleri doğrudan etkilemektedir. Kurum müdür ve personeli ile ilişkiler genel olarak sorunsuz devam etmektedir. Ancak bazen kişisel bakış açılarından kaynaklanan problemler yaşanabilmektedir. Bu problemler kişisel iletişim becerileriyle ve iyi niyetle çözülmeye çalışılmaktadır. 2019 Aralık ayında imzalanan protokole istinaden Manevi Rehberlik Biriminin kurulması ile problemler daha da azalmıştır. Ancak kurumların yapısı yeterli olmadığından oda tahsisinde birtakım eksiklikler devam etmektedir. Müftülük cihetinden ise bazen ihtiyaca binaen hafta sonu görev verilmesi personel açısından yorucu olabilmektedir. Kurumlarda yapılan programlarda müftülükler de gerekli desteği sağlamaktadır. Diğer taraftan zaman zaman kurumlarda personel eksikliği, prosedürlerin zaman alması ve sportif alanların yetersiz kalması gibi durumlarla da karşılaşabilmektedir. Gençlerdeki madde bağımlılığı sayısının fazlalığından dolayı agresif davranışlar, psikolojik tedavi maksatlı alınan ilaçların çok uyku yapması, yine birçok çocuk ve gencin eğitimsiz olması nedeniyle algı yeteneklerinin düşük olması ciddi sorunlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ceza infaz kurumlarında annesinin yanında bulunan 4-6 yaş grubuna gelince, yeterli düzeyde bir desteğin var olduğunu söylememiz mümkün görünmemektedir. Bilindiği üzere ülkemizde 9 kadın kapalı, 7 de kadın açık ceza infaz kurumu bulunmaktadır. Yukarıda da belirtildiği üzere 0-6 yaş grubu ebeveyninin isteği üzerine annesinin yanında kalabilmektedir.

Diyanet İşleri Başkanlığından edindiğimiz bilgilere göre henüz kurumsal olarak yaygınlaşmadığından 4-6 yaş grubu için dinî-manevi danışmanlık hizmetine ayrılan özel bir zaman diliminden söz etmek mümkün değildir. Ancak 4-6 yaş Kur'an kursu açılan yerlerde müfredatta uygun çalışma yürütülmektedir. Bu kapsamda cezaevindeki çocuklara yönelik 2019 yılında 3 adet 4-6 yaş Kur'an kursu programı yürütülmüştür. Dolayısıyla 4-6 yaş grubu için özel eğitim almış personel sayısını artırmak ve ceza infaz kurumlarında gerekirse resen görevlendirmek suretiyle bu alana daha ciddi eğilim gösterilmesi gerektiği düşünülmektedir.

Kadın kapalı ceza infaz kurumlarında görev yapan öğretmen, vaiz ve psikolog ile telefon yoluyla yaptığımız görüşmelerde sadece 3 ceza infaz kurumunda pandemi öncesinde 3-6 yaş grubuna yönelik dinî-manevi destek faaliyetleri gerçekleştirildiği tespit edilmiştir. 3-6 yaş grubu için çoğunlukla koğuşlarda denk geldikçe eğitimler verilmektedir. Bu

eğitimler elif-ba kursu, çocuk kitapları, diyanet çocuk dergisi, oyuncak, boyama vs. şeklinde gerçekleştirilmektedir. Daha çok temel ahlaki davranışların oluşturulmasına çalışılmaktadır.

Yaptığımız görüşmelerde gerçekleştirilen hizmetlerin daha çok personelin kişisel çaba ve gayreti ile olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu veri 4-6 yaş grubuna yönelik dinî-manevi destek hizmetlerinin kurumsal olarak yaygınlaşmadığını göstermektedir. Hatta bir ceza infaz kurumunda müftülükten 3 kişiden oluşan 4-6 yaş grubu için talepte bulunulmuş, müftülük ise 10 kişi ve üzerinde olmadığı için kurs açılmayacağını belirtmiştir. Bununla birlikte mevzuat açısından normalde 12 kişiye bir kurs açılabilirken dezavantajlı bu grup için 3 çocuk yeterli olmaktadır. Bu da müftülüklerin konu hakkında bilgilendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla Başkanlığın il ve ilçe müftüleri ile yaptığı toplantılarda cami dışı hizmet alanların taşıdığı önem ve buralara hizmet götürülmesinde gösterilecek hassasiyet ve ilgiliye daha güçlü vurgu yapılması faydalı olacaktır.

Bir kadın ceza infaz kurumumuzda görev yapan psikolog ile yaptığımız görüşmede bu yaş grubundaki çocukların kısıtlı uyarıcıya maruz kaldıkları belirtilmiştir. Bu yüzden AVM, sinema ve hayvanat bahçesi ziyaretleri gibi farklı etkinliklerle uyaran etkisinin artırılmasına çaba gösterildiği, bu tarz etkinliklerin sürekli gerçekleştirilebilmesinin mümkün olmadığı ifade edilmiştir. Elif-ba kursunun açılması suretiyle yaşlarına uygun kısa çizgi filmler, aktif katılımlarını sağlayacak farklı etkinlikler yoluyla uyaran etkisinin mutlaka zenginleştirilmesi gerektiğine vurgu yapılmıştır.

5. Diyanet İşleri Başkanlığı Personelinin Anılarından Kesitler

Diyanet İşleri Başkanlığı personelinin çocuk mahkûmlara yönelik hizmetlerinde kendileri açısından bir anı olarak akıllarında kalan hatıralarının ne olabileceğine dair yöneltmiş olduğumuz soruya bazı din görevlilerinin verdikleri cevaplar şu şekildedir:

Bir çocuk mahkûm kendisine “*Hayatımda ilk defa hoca görüyorum.*” demiştir.

Bu, dışarıdaki hayatında dokunulmayan veya dokunma imkânı bulunamayan bir çocuğun ifadeleridir. Bulduğu ortam her ne kadar hoş ve kabul edilebilir olmasa da hem o ve onun gibiler hem de din görevlisi için bir fırsattır. Zaman ve mekânı en etkin ve verimli bir şekilde kullanma çaba ve gayreti içerisine girilmeli, herhangi bir ihmalkârlık gösterilmemelidir.

Bir diğ er mahkûm ise “*Bütün hocalar böyle temiz mi? Yüzleri hep böyle nurlu mu?*” sözünü sarf etmiştir.

Bu sözün, hedef kitle ile kurulan iyi ilişkinin, sevgiye dayalı dilin bir yansıması olduğu görülmektedir.

Bir başkası “*Ne kadar çok Allah diyorsunuz?*” demiştir.

Bu söz, Allah tasavvurunun sözü söyleyen kişinin hayatında yeterince yer edinmediği imasını taşımaktadır. Dolayısıyla Diyanet İşleri Başkanlığı personelinin kullandığı dili anlama ve anlamlandırma çabası bulunmaktadır. Bu bir fırsattır ve bunu değerlendirmek lazımdır.

Bir diğ eri de “*Bizim aramızda ne işiniz var. Bizler çok kötüyüz size yazık.*” demiştir.

Bu söz, içerisinde bulunduğu durumun olumsuz psikolojik yansımasına güzel bir örnektir. Aynı zamanda böyle bir psikolojiye sahip tutuklu ve hükümlülere yaklaşmak için güzel bir fırsattır da. Adı mahkûm da olsa karşımızdakine bizim için önemli olanın insan ve sırf bu yüzden değerli olduğunu hissettirmek suretiyle aramızda kurulacak müspet ilişki söz ve davranışlarımızın değerli görülmesini de beraberinde getirecektir.

Biri de “*Özgürlük kokuyorsunuz.*” sözünü dile getirmiştir.

Bu söz, özgürlüğü ne kadar özlediğinin açık bir göstergesidir. Dolayısıyla maddi özgürlüğün yanı sıra manevi özgürlüğün bu ve bundan sonraki hayatında taşıdığı değeri hissettirmek için bir fırsattır.

Sonuç ve Öneriler

Çocuk tutuklu ve hükümlüler ile annesinin yanında ceza infaz kurumunda bulunan 4-6 yaş grubuna dinî ve manevi danışmanlık hizmeti gerçekleştirme uluslararası ve ulusal hukuki belgeler ışığında Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından gerçekleştirilmektedir. Başkanlığın gerçekleştirdiği bu hizmetin kapsamı ve çerçevesi Adalet Bakanlığı ile imzalanan protokol ile belirlenmiştir. Başkanlık da bu protokol kapsamında hem yetişkin ve genç hem de çocuk mahkûmlara dinî ve manevi danışmanlık hizmeti sunmaktadır.

Çocuklara yönelik dinî ve manevi danışmanlık hizmetlerinde personel sayısı ve niteliği yeterli olmakla birlikte doğrudan hedef kitleye hitap edecek yazılı ve görsel materyal hususunda bazı eksikliklerin olduğu düşünülmektedir. Ayrıca hedef ve kazanımları belirli paket programların geliştirilmesi kaçınılmazdır. 4-6 yaş grubuna gelince, hem personel hem de özellikle görsel materyal beklentisi son derece yüksektir.

Ceza infaz kurumunun mahkûm çocuklar ve 4-6 yaş gurubu üzerinde oluşturduğu olumsuz etkilerin azaltılması, hedef kitlenin rehabilite

edilmesi ve tahliye sonrasında topluma yeniden sağlıklı bir şekilde katılımı faaliyetlerinde din ve dinî değerler büyük önem taşımaktadır. Zira herhangi bir iyileştirme sürecinin dinden alınacak manevi destek olmaksızın yeterli etkiyi göstermesi mümkün değildir.

Öneriler

- ✓ Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde doğrudan bu alanda hizmet edecek manevi danışmanlık uzmanları istihdam edilmelidir.
- ✓ Ceza infaz kurumlarındaki çocukların yaş ve cinsiyeti ile beklentilerini göz önünde bulundurmamak suretiyle yazılı ve görsel materyaller hazırlanmalıdır.
- ✓ Hedef ve kazanımları belirli, grup çalışmalarında kullanılmak üzere hedef kitleye yönelik paket programlar geliştirilmelidir. Hz. Lokman'ın (a.s.) oğluna yaptığı öğütler, böyle bir programın oluşturması hususunda güzel bir örnektir.
- ✓ Ceza infaz kurumlarındaki çocuklara yönelik dinî ve manevi destek faaliyetleri hususunda farklı disiplinlerde akademik çalışmalar yaptırılması desteklenmelidir. Araştırmalarımız bu alanda hiçbir çalışma bulunmadığını ortaya koymaktadır.
- ✓ Çocukları işledikleri suçlar nedeniyle ceza infaz kurumunda tutmak yerine alternatif yaptırım seçenekleri üzerinde yoğunlaşmalıdır. Mesela gençlik kamplarında olduğu gibi rehabilitasyon kampları oluşturulabilir ve sürecin önemli bir ayağı da Diyanet İşleri Başkanlığı olmalıdır.
- ✓ Ceza infaz kurumlarında annesi ile birlikte bulunan 4-6 yaş grubuna dinî ve manevi destek sağlamada il ve ilçe müftülüklerinin nitelikli personel görevlendirme hususunda daha aktif olması sağlanmalıdır.
- ✓ Tahliye sonrasında çocukların aile ve topluma sağlıklı bir şekilde yeniden katılımı sürecinde çocuk adalet sisteminde yer alan kurum ve kuruluşlar tarafından gerçekleştirilen resmi toplantı, program ve uygulamalara Diyanet İşleri Başkanlığı'nın aktif katılımı sağlanmalıdır.
- ✓ Hizmet öncesi ve hizmet içi eğitimin hedef kitleye sunulacak dinî ve manevi danışmanlık hizmetlerini daha etkin bir yapıya kavuşturma noktasındaki önemi göz ardı edilmemelidir.

- ✓ Dini Yüksek İhtisas Eğitim Merkezlerindeki kursiyerlere cami dışı hizmet alanları ile ilgili kısa süreli de olsa hem teorik hem de pratik olarak eğitim verilmesi uygulamasının yeniden başlatılması üzerinde düşünülmelidir. Bu uygulamanın yeniden getirilmesi veya başka bir metot ile hizmet öncesi eğitim imkânı sağlanması bilgi ve tecrübe gelişimi açısından büyük fayda verecektir.
- ✓ Başkanlığın il ve ilçe müftüleri ile yaptığı toplantılarda cami dışı hizmet alanların taşıdığı önem ve buralara hizmet götürülmesinde gösterilecek hassasiyet ve ilgiliye daha güçlü vurgu yapılmalıdır.
- ✓ 4-6 yaş grubu için özel eğitim almış personel sayısı artırılmalı, bu alana daha ciddi eğilim gösterilmelidir. Yeterli sayıda çocuğun bulunduğu kurumlara tam gün esaslı personel görevlendirilmesi düşünülmelidir.

Kaynakça

- Artar, Feray. "Mahkûmiyetin Mahrum Çocukları: Ceza İnfaz Kurumlarında Anneleriyle Yaşayan Çocukların Yaşam Şartları Ve İhtiyaçları", <https://www.researchgate.net/publication/322577887>, 2, 1-11.
- Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, (Erişim 24.10.2020). https://www.echr.coe.int/documents/convention_tur.pdf.
- Clements, Carl B. "Crowded Prisons: A Review of Psychological and Environmental Effects", *Law and Human Behavior*. 3/3 September 1979.
- Council of Europe Commite of Ministers, Recommendation No. R /(87) 3, Of The Comite of Ministers to member States on The European Prison Rules, 1987.
- Cooper, H. H. A. "The All-Pervading Depression and Violence of Prison Life". *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 18/3 (September 1974), 217-226.
- Council of Europe Commite of Ministers, Resolution (73) 5, Standart Minimum Rules for The Treatment of Prisoners.
- Demirbaşoğlu, Ceyda. *Anneleri İle Ceza İnfaz Kurumlarında Kalan 0-6 Yaş Çocukların Gelişiminin ve Annelerinin Gözüyle Yaşam Deneyimlerinin Karma Araştırma Yöntemiyle Araştırılması*. İstanbul: Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Dhami, Mandeep K., Ayton, Peter, Loewenstein, George, "Adaptation to Imprisonment: Indigenous or Imported?". *Criminal Justice and Behavior* 34/8 (August 2007), 1085-1100.
- Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB). (Erişim 24.10.2020). "Kur'an Yolu Tefsiri". <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Nis%C3%A2-suresi/637/144-ayet-tefsiri>.
- European Prison Rules, Council of Europe Publishing 2006.

- Erbay, Ayhan. "Çocuk Ceza İnfaz Kurumlarının Tutuklu/Hükümlüler Üstündeki Psikolojik Etkileri". *Aydın Toplum ve İnsan Dergisi* 3/1 (Haziran 2017), 23-33.
- Flanagan, T. J. "The Pains of Long-term Imprisonment: A Comparison of British and American Perspectives". *The British Journal of Criminology* 1/2 (April 1980), 148-156.
- Haney, Craig. "The Psychological Impact of Incarceration: Implications for Post-Prison Adjustment". *National Policy Conference, From Prison to Home: The Effect of Incarceration and Reentry on Children Families and Communities*. 2002.
- <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5275&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5> (Erişim: 24.10.2020).
- <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=200610218&MevzuatTur=2&MevzuatTertip=5> (Erişim 24.10.2020).
- https://cte.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/198201911532446_1.pdf (Erişim 24.10.2020).
- Irmak, Hürrem. "Çocuklarda Din ve Ahlak Eğitimi". Erişim 24.10.2020. dergi.diyaret.gov.tr.
- Işık, Harun– Karaman, Kasım. *Ceza İnfaz Kurumlarında Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri*. Ed. Sevdü Düzgüner. Ankara: DİB Yayınları, 2020.
- İçli, Tülin Günşen. *Türkiye’de Cezaevlerindeki Rehabilitasyon Faaliyetleriyle İlgili Sosyolojik Bir Analiz*. Ankara: Adalet Bakanlığı Yayınları, 1999.
- Keve, Paul. *Prison Life and Human Worth*. MN: University of Minnesota Press, 1974.
- Kızmaz, Zahir. "Cezaevinin ve Hapsetmenin Suçu Engellemedeki Etkisi". *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 17 (2007), 44-68.
- Kurt, Mehmet. *Cezaların İnfazı ve Türkiye’deki Ceza İnfaz Kurumlarının Sorunları*. İstanbul: Adalet Yayınevi, 2007.
- Shammas, Victor L. "Skys: The Society of Captives". *The Encyclopedia of Corrections*. ed. Kent R. Kerley, John Wiley & Sons, Inc. 2017.
- Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners Adopted by the First United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders, held at Geneva in 1955, and approved by the Economic and Social Council by its resolutions 663 C (XXIV) of 31 July 1957 and 2076 (LXII) of 13 May 1977.
- United Nations Rules for the Protection of Juveniles Deprived of their Liberty Adopted by General Assembly resolution 45/113 of 14 December 1990.

OTURUM BAŞKANI– Efendim biz de Doç. Dr. Harun Işık Hocamıza çok teşekkür ediyoruz. Hocamın değindiği konular gerçekten çok önemli sevgili takipçilerimiz, izleyenlerimiz. Çünkü devletimiz o kadar büyük ki, Allah devlete zeval vermesin. Evet suç-ceza denklemi, bir suç varsa cezası var ama bununla beraber 1980’lerden beri hatta Ahmet Hamdi Akseki Hocamızın malum Ceza İnfaz Kurumlarındaki mahkûmlara yönelik hazırladığı kitabıyla sürekli buradaki insanlara manevi rehberlik, danışmanlık hizmetleri götürülmeye devam ediliyor.

Burada keyif veren bizi mutlu eden şu: Bir tarafta Diyanet İşleri Başkanlığı bir tarafta akademiya ve bir tarafta Adalet Bakanlığı. Üçlü bir çalışma var. Harun hocam çok önemli bir noktaya değindi ben de onu açıkçası arkadaşlarımla da paylaşıyorum. Not aldım. Evet, cezaevlerinde cezaevi unvanlı vaizimiz var ama aynı zamanda manevi danışmanlık rehberlik MDR hizmeti dediğimiz artık kanunla tescillendi, ulusal meslek standardına da girdi hepimizin malumu. Artı biz on tane hocalarımıza alanda hizmet edenlere el kitabı hazırladık. Bu güzel hizmetler oluştu. Hocamızın tebliği daha geniş. Onu inşallah kitapta da yayınlandıktan sonra biz hizmetlerimizde kullanacağız. Çok teşekkür ediyorum.

Sevgili izleyicilerim; şu anda sırada Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden Dr. Öğretim Üyesi Emrullah Tuncel Hocamda. “Çocuklara Yönelik Cami ve Kur’an Kursu Hizmetlerinin Etkin Kılınmasında Kur’an Kursu Öğreticilerine Yönelik Teklifler.”

Hocama benim en başta bir teşekkür borcum var çünkü şu anda malum 89600, biz 90 bine yuvarlıyoruz camide imamımız, müezzinimiz bu hizmeti yürütüyor. 23 bin kadrolu bu dönem de fahri olarak 20 bin daha ekleniyor, 40 bin diyebiliriz, 43 bin Kur’an kursu öğrencimiz ciddi bir kitleye hitap ediyor.

Şunu bilmenizi isterim: Bu kitap olarak da basılacak, daha sonra da ifade edeceğim sosyal medyada Youtube’da ve diğer sosyal medya araçlarında kaydediliyor, bu teklifler, bu öneriler, bu programlar inşallah çok hayırlı olacak.

Teşekkürü peşin etmiş oldum Emrullah hocam.

Buyurun hocam söz sizin.

EMRULLAH TUNCEL (Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)– Ben de insanlık olarak zor günler geçirdiğimiz bu süreçte halkımıza

X. OTURUM

yönelik irşat faaliyetlerini hiç aksatmadan yüksek bir performansla yerine getirdiğine şahit olduğumuz Diyanet İşleri Başkanlığımızı ve onun bütün personeline şükranlarımı arz ederek başlamak istiyorum.

Önce zatiâlinizin şahsında tüm hocalarımı da saygıyla, hürmetle selamlıyorum.

ÇOCUKLARA YÖNELİK CAMİ VE KUR'AN KURSU HİZMETLERİNİN ETKİN KILINMASINDA KUR'AN ÖĞRETİCİLERİNE YÖNELİK TEKLİFLER

Emrullah TUNCEL*

Öz

Ülkemizde, insanlarımızın Kur'an-ı Kerim'e ve Hz. Peygamber'e (s.a.s.) dair algı ve yaklaşımlarının şekillenmesinde, çocukluk çağlarında cami veya Kur'an kurslarında aldıkları eğitimin etkisi oldukça büyüktür. Zira çoğu kişinin Kur'an'a ve Hz. Peygamber'e (s.a.s.) dair ilgi, algı ve bilgisinin ilköğretim-orta-öğretim yılları arasında iştirak ettiği bu kurslarda şekillendiği ve bu teşekkülün ömür boyu kişilerin dinî yaşantısında olumlu veya olumsuz kalıcı izler bıraktığı müşahede edilmektedir. Bu realiteden hareketle makalemizde, Diyanet İşleri Başkanlığı gözetiminde çocuklara yönelik genelde yaz kurslarında, özelde ise kış dönemi Kur'an kurslarında verilen eğitimin önemine dair farkındalığı artırmak ve bu alanda eğitim faaliyeti icra eden hocalarımıza teorik ve pratik açıdan katkı sağlamak amaçlanmıştır. Bu bağlamda öğrencilerimizin, Kur'an'ın kıssalar yoluyla muhataplarını irşat etme yöntemine, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) genelde ashabına, özelde suffe ashabına olan uygulamalarına, tecvid/tilavet, makam/musiki gibi alan bilgisine, çoklu zekânın tezahürlerine ve çocukların dünyasında hâkim olan duyguların ne olduğuna dair pedagojik/psikolojik müktesebata kâfi miktarda vakıf olmalarının son derece önemli olduğunun altı çizilecek; buna dair bazı örnekler sunulacaktır. Böylece, sahabi-i kirâm tarafından "Bize önce iman sevdirdi, sonra Kur'an öğretildi" şeklinde formüle edilen nebevi talim metodu ile söz konusu pedagojik/psikolojik müktesebat birleştirildiğinde, taşa yazılan yazı mesabesinde olan çocukluk dönemi Kur'an

* Dr. Öğr. Gör., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

eğitiminin çok daha etkili ve kişiye ömür boyu perspektif kazandıracak kalıcı bir hâl alması söz konusu olacaktır. Aksi hâlde çocuklarımız için, Hz. Ali tarafından, “İnsanların idraklerine/algı dünyalarına uygun bir şekilde konuşun. Yoksa siz, Allah ve Resûlü’nün yalanlanmasından boşlanıyor musunuz?” şeklinde dikkat çekilen, Allah ve Resûlü’nden uzaklaşma tehlikesi söz konusu olacaktır ki, bu makalede mezkûr tehlikenin asgariye indirilebilmesine yönelik teklifler tartışılacaktır. Bu tekliflerin bir kısmı ayet, sure ve kıssa bağlamında Kur’an’ın tilavet ve tefsiri çerçevesinde dile getirilecek, bir kısmı da Hz. Peygamber’in (s.a.s.) çocuklara olan yaklaşım tarzı bağlamında hadis ve siyer ilmi çerçevesinde temellendirilecektir. Bu temellendirmenin üzerine, çocuk psikolojisi ve çoklu zekâ kuramı gibi pedagojik bulguların ve makam/musiki bilgisi gibi estetik olguların gereği olarak yapılması gereken davranış modelleri de ilave edilecektir. Tüm bunlar, Kur’an’ın lafız ve mana yönünden mucize bir kitap oluşunun farkında olan bir eğitimcinin, Kur’an tadrifatı ve tilaveti ekseninde hayata geçirebileceği unsurlar olup, bu unsurların pratikte nasıl yapılabileceğinin parametreleri de bu çalışmanın kapsamı içerisinde yer alacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hz. Peygamber, Kur’an Eğitimi, Kur’an Tilaveti, Çocuk Psikolojisi, Diyanet, Cami/Kur’an Kursları, Çoklu Zekâ Kuramı.

THE PROPOSALS FOR THE QURAN TEACHERS TO PROVIDE MORE EFFECTIVE MOSQUE AND QURAN COURSE SERVICES TO THE CHILDREN

Abstract

In our country, the education received in the Quran courses or the mosques during the childhood has a profound effect on shaping people’s perception and attitudes towards the Quran and the Prophet (pbuh). It is observed that most people’s interest, perception and knowledge about the Quran and the Prophet (pbuh) shaped in these courses, which people attended between the primary and secondary education, leaving either positive or negative permanent traces on their religious lives. Based on this reality, in this article, it is aimed to increase the awareness of the importance of education given to the children in summer courses in general and in Quran

courses in particular during the winter time, under the supervision of the Presidency of Religious Affairs. In this way, the article aims to contribute to the teachers in theoretical and practical terms, who conduct educational activities in this field. In this context, the importance of knowing the methods of Quran in guiding their interlocutors through the stories, being familiar to the practices of the Prophet (pbuh) for his companions in general and for his suffa in particular, having field knowledge such as tajwid/recitation and maqam/music, knowing the dominant multiple intelligence types, being aware of the emotions which are ruling the children's world will be emphasized and some examples regarding the mentioned issues will be presented. Thus, when the pedagogical/ psychological knowledge is combined with the prophetic training method formulated by his companions as 'first, we were made to love the faith and then the Quran was taught', childhood Quran education, which is like writing on a stone, will be much more effective and permanent, providing a life-long perspective to its interlocutors. Otherwise, for the children, the danger of drifting apart from Allah and His messenger will be in question, pointed out by hazrat Ali as the following statement: 'Speak in accordance with people's perception, or do you like the denial of Allah and His messenger?'. In this article, the proposals to minimize the mentioned danger will be also discussed. Some of these proposals will be presented within the framework of the recitation and interpretation of the Quran in the context of ayahs (verses), surahs, and stories. Some of them will be expressed based on the science of hadith and sirah (prophetic biography) within the context of the Prophet's approaches to the children. In addition, behavioral models that should be followed as a requirement of both pedagogical approaches such as child psychology and multiple intelligences theory and also aesthetic phenomena like maqam/musical knowledge will be presented. All of these proposals and models are applicable in the axis of the Quran's instruction and recitation for an educator who is aware of the Quran being a miracle book in terms of word and meaning. The parameters of how these elements can be achieved in practice will be included in the scope of this study.

Key Words: *The Prophet, Quran Education, Quran Recitation, Child Psychology, Religion, Mosque/ Quran Courses, Multiple Intelligence Theory.*

Giriş

İnsan, yaratıcısı ve Rabbi olan Yüce Allah tarafından, yeryüzü adı verilen bu okula eğitim amacıyla gönderilen ve bu eğitim süresince kendisi için müfredat (kutsal kitaplar/sahifeler) ve öğretmen (peygamberler) tayin edilen; tüm bu özellikleriyle de “dünyanın öğrencisi” hükmünde olan bir varlıktır. Bir okuldaki eşyaların, öğrencilerin eğitimi için hazırlanıp tasarlanması gibi, insanın çevresindeki her şeyin de doğrudan veya dolaylı olarak onun “eğitim hizmeti” için var edilmiş birer demirbaş eşya hükmünde olduğu görülmektedir (el-Câsiye, 45/13). İnsandan beklenen davranış ise, eğitimi için hazırlanan bu ortam ve şeraiti, amacı doğrultusunda ve kendisi için belirlenen müfredat (vahiy) çerçevesinde kullanabilmesidir (el-Bakara, 2/38).

Kur’an, insan için bu dünya okulunda belirlenen müfredatın (vahyin) son kitabı olup Allah’ın Rabb olarak insanı eğitime ve terbiye etme iradesinin bir tezahürüdür (el-‘Alak, 96/1-5). Aynı zamanda kelimelerin sıfatına sahip yüce bir kudret olarak onu muhatap almasının (eş-Şûrâ, 42/51), Rahman sıfatına sahip bir yönetici olarak da insana olan merhametinin bir tecellisidir (er-Rahmân, 55/1-4). İnsanın hem yaratıcıyla hem de yaratılanlarla olan ilişkisinin doğru, dengeli ve olması gereken bir düzlemde ilerlemesinin yollarını gösteren bu ilahî kelimeler, geçmiş, bugün ve geleceği aydınlatan ayetleriyle insana dünyada takip etmesi gereken metodolojiyi ve gideceği yolu göstermekte (Hidayet/Hüdâ),¹ sadece göstermekle kalmayıp aynı zamanda onun yolculuk güzergâhını da aydınlatmaktadır (Nûr).² Mamafih, dünyadaki eğitimi süresince insanı karşılaşılabileceği bir takım çeldiricilere ve tehlikelere karşı uyarı Kur’an (Nezîr),³ aynı zamanda bu eğitimin sonunda gerçekleşecek olan müjdelere hatırlatarak insanı motive etmekte (Beşîr),⁴ onun doğruyu ve yanlışı net olarak

¹ Kur’an’ın yol gösterici (hidayet/hüdâ) vasfına dair bk. el-Bakara, 2/2, 97, 185; Âl-i İmrân, 3/138; Yûnus, 10/57; en-Nahl, 16/64, 89, 102; el-İsrâ, 17/9; en-Neml, 27/2, 77; Lokmân, 31/3; el-Câsiye, 45/11, 20; el-Ahkâf, 46/30; el-Cin, 72/2, 13.

² Kur’an’ın insanın yolunu aydınlatan bir ışık (nûr) olduğuna dair bk. en-Nisâ, 4/174; el-Mâide, 5/15-16; el-A‘râf, 7/157; İbrahim, 14/1; eş-Şûrâ, 42/52; el-Hadîd, 57/9.

³ Kur’an’ın tehlikeler karşısında insanı uyarma (nezîr) vasfına dair bk. el-Furkân, 25/1; el-Fussilet, 41/3-4.

⁴ Kur’an’ın insanları motive edici müjdelere verme (beşîr) vasfına dair bk. el-Fussilet, 41/3-4.

görmesini sağlayarak (Furkan)⁵ tüm bu hayat yolculuğunda yanlış yollara sapmasını önleyecek bir denetim mekanizmasını bünyesinde barındırmaktadır (Müheymin).⁶ Bu eşsiz özellikleriyle “uygulanması kolay ve fitri bir müfredat” hükmünde olan Kur’an, dünya okulunun “karne günü” hükmünde olan ahiret gününde insanın “diplomasını” (amel defterini) alınının akıyla (sağ tarafından) almasını sağlayacak olan yegâne eğitim programının adıdır.

Hiz. Peygamber (s.a.s.) ise, Rahman olan Allah’ın belirlediği bu son ilahî müfredatı (Kur’an’ı), insanlara duyurmakla kalmayıp onun uygulanma şeklini de bizzat örnek yaşantısıyla gösteren merhamet timsali bir öğretmen olup bu vasfıyla kadın-erkek, genç-yaşlı ve büyük-küçük tüm insanlık için en büyük rahmet (el-Enbiyâ, 21/107) ve en büyük lütuf vesilesidir (Âl-i İmrân, 3/164).

Hiz. Peygamber (s.a.s.) hayattayken hem sadırlara hem de satırlara nakşolunan bu ilahî hitap, O’nun vefatının ardından ahabı tarafından üstün bir gayret ve ciddiyetle kitap hâline getirilerek çoğaltılmış ve “hablullâhi’l-metin” (Allah’ın sapaşğlam bir ipi) olarak (el-Mâide, 5/103) aynı sağlamlıkla bugüne kadar ulaşmıştır. Binaenaleyh, insanın dünya eğitimindeki müfredatının miheri niteliğinde olan Kur’an, aynı zamanda Resûlullah’ın (a.s.) insanlık için bıraktığı en büyük miras hükmündedir.⁷

O’nun bir beşer olarak bugün aramızda olmayışı, bu ilahî müfredatın ve mirasın, sünnet ve hadisler eşliğinde anlaşılması gerekliliğini zorunlu kılmaktadır. Zira öğrencilerin, öğretmeni devre dışı bırakarak müfredatı anlama çabaları nasıl ki keyfi uygulamaların önünü açıyorsa, peygamber-siz bir Kur’an yaklaşımının da dindeki keyfi uygulamaların önünü açacağı izahtan varestedir bir durumdur. Dolayısıyla Hiz. Peygamber’in (s.a.s.) bıraktığı ikinci miras, onun mübarek sözleri (hadisleri) olup “yardımcı ders kitabı” niteliğindeki bu sözler, bizlere ana kitabın doğru anlaşılmasının en önemli parametrelerini sunmaktadır.

Hiz. Peygamber’in (s.a.s.) bıraktığı bu büyük mirasın dağıtıldığı (insanların istifadesine sunulduğu) yerler ise hiç şüphesiz camiler (mescitler) ve Kur’an kursları gibi ilim meclisleridir.⁸ Bu mirası devralarak insanlara olduğu gibi nakletmekle görevli olanlar ise elbette ki, din görevlisi/

⁵ Kur’an’ın insanlara doğruyu ve yanlış gösterme vasfına dair bk. el-Bakara, 2/185; Âl-i İmrân, 3/4; el-Furkân, 25/1.

⁶ Kur’an’ın “yanlış müfredatlar” karşısındaki denetleyici/gözetleyici (müheymin) vasfı için bk. el-Mâide, 5/48.

⁷ İmam Mâlik, *el-Muvatta’*, “Kader”, 3.

⁸ Taberânî, *el-Mu’cemü’l-ıvsat*, 2: 114-115; Heysemî, *Mecme’u’z-zevâid*, 1: 123-124.

gönüllüsü âlimler ve hocalardır. Zira onlar peygamberlerin mirasçıları hükmünde olup⁹ bu durum, onların vazifelerinin kıymetini ve kutsiyetini; bir o kadar da riskini ve vebalini gösteren en mühim hususiyetlerdendir. Zira söz konusu eğitim, Allah'ın elçisinin bıraktığı en büyük miras olan Kur'an'dan, onun ümmetinin çocuklarının payına düşen hissenin gereği gibi dağıtılması anlamına gelmekte olup bunun kıymetini ölçebilecek hiçbir dünyevi ölçü birimi yoktur. Mamafih bu eğitimin ihmal edilmesi ise gelecek nesillerin Hz. Peygamber'in (s.a.s.) mirasından mahrum bırakılması gibi büyük bir vebalin yüklenilmesi demektir ki, bu vebalin ağırlığını kaldırabilecek hiçbir dünyevi ağırlık birimi de mevcut değildir.

Meselenin ehemmiyetinin bu denli büyük olması, bu makalenin kaleme alınmasının temel saiklerinden olup bu minvalde Hz. Peygamber'in (s.a.s.) mirasının dağıtım yeri olan cami ve Kur'an kurslarında, kutsal mirasın dağıtım usulünün ve hizmetlerinin daha nitelikli ve etkin kılınması noktasında Kur'an öğreticilerine yönelik bazı teklif ve tavsiyelerde bulunulacaktır. Bu bağlamda peygamberî mirasın ve nebevi ahlakın elimizdeki en müşahhas belgesi hükmünde olan Kur'an'ın merkezde olduğu böyle bir eğitimde mesele, "Kur'an'ın Tecvidine Yönelik Teklifler", "Kur'an'ın Tefsirine Yönelik Teklifler" ve "Kur'an'ın Tatbikine Yönelik Teklifler" şeklinde üç ana başlık altında ele alınacak, bu ana başlıkların münderecatında ise mesele alt başlıklar çerçevesinde tartışılarak etkin bir öğretime yönelik güncel ve tarihi örneklerle konu detaylandırılacaktır.

1. Kur'an'ın Tecvidine Yönelik Teklifler

Kur'an'ın tecvidinden maksat onun harflerinin hakkını vererek doğru ve güzel bir eda (tavır) ile tilavet edilmesidir. Zira sözlükte "bir şeyi iyi, güzel ve mükemmel yapmak, süslemek" gibi anlamlara gelen tecvid, kişinin Kur'an-ı Kerim'i her türlü yanlış ve aşırılıktan uzak bir şekilde (min gayri teassüfin ve lâ isrâfin ve lâ tekellüfin), hoş ve tesirli bir üslup ile okumasını sağlayan bir disiplindir. Bu özellikleriyle de hem teorik (ilmî), hem pratik (tecrübî) hem de estetik (tezyînî) yönü bulunan bir ilimdir.¹⁰

⁹ Ebû Dâvûd, "İlim", 1.

¹⁰ Tecvidin tarifi, önemi ve faydalarına dair detaylar için bk. Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-Ayn*, thk. Abdülhamid Hindâvî, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003), 1: 272; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, (Beyrut: Dâru Sâdir, 1994), 3: 135; Ebû 'Amr ed-Dânî, *et-Tahdîd fi'l-itkân ve't-tecvîd*, thk. Ahmed Abdüttevâb el-Feyyûmî, (Kahire: Mektebetü Vehbe, 1993), 169; İbnü'l-Cezerî, *et-Tembîd fi 'ilmi't-tecvîd*, thk. Gânim Kaddûrî el-Hamed (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1986), 59; a. mlf, *el-Mukaddime*, thk. Eymen Rüşdi Süveyd (Cidde: Dâru Nûri el-Mektebât, 2003), 3; Muhammed b. Ali Birgivi, *Dürr-i Yetîm* (İzmir, 1301), 2; Saçaklızâde el-Mar'aşî, *Cühdü'l-mukil*, thk.

Bu niteliklere sahip olan tecvid ilmi, öncelikle çocukların zevkine ve ilgisine hitap etmede ve onların Kur'an'a olan muhabbetlerini artırma- da bir vesile olarak istihdam edilmelidir. Çünkü Kur'an'ın insan hayatını dönüştüren mucizevi özelliğinin, çocukların gönül dünyasında makes bulmasında, güzel sesle yapılacak olan latif bir tilavetin; latif bir tilave- tin gerçekleşmesinde ise tecvid ilminin önemli bir etkisi vardır. Bu se- beple öğrencilere tecvid ilmi adına yoğun bir malumat yüklemek yerine, evveleminde onlara Kur'an'ın lafzının mucize oluşuna iman etmelerini sağlayacak güzel tilavet (meşk) örnekleri sunmak, aynı zamanda da bu tilavetlere layık ahlaki bir yaklaşımın sahibi olmak gereklidir. Mamafih, öğreticilerimizin yapması gereken öncelikli davranış, muhteva öğreti- minden ziyade muhabbet eğitimini gerçekleştirmektir. Zira Hz. Pey- gamber'in (s.a.s.) tedrisinden geçen örnek nesil sahibi-i kirâmdan Ab- dullah b. Ömer (r.a.) bu durumu "Bizim her birimize Kur'an'dan önce iman veriliyordu" sözüyle özetlerken, Cündüb b. Abdullah (r.a.) ise "Biz Kur'an'dan önce imanı öğrendik. Sonra Kur'an'ı öğrendik. Bu sayede de imanımız arttı." şeklinde formüle etmektedir.¹¹ İstiklal şairimiz Mehmet Akif Ersoy'un "Bırak tahsili evladım, sen ilkin bir hayâ öğren!" sözüyle kastettiği gerçek de bu olsa gerektir.

Yukarıda zikredilenlerden hareketle ifade edebiliriz ki, ilköğretim ça- ğında olan çocuklarda cami ve Kur'an muhabbetini sağlamak için önce- likle onların kalbine yönelik etkinliklere yer verilmesi dinî ve pedagojik açıdan daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Zira eğitimde "İlköğretimin gayesi kalbin terbiyesi, ortaöğretimin gayesi aklın terbiyesi, yükseköğ- retimin gayesi ise ihtisaslaşmadır."¹² Dolayısıyla camilerde veya Kur'an kurslarında hocaları eşliğinde güzel bir tilavet (meşk) icrasında bulunan çocukların teneffüs ettikleri bu lâhûtî atmosfer, onların duygu dünyası- nı harekete geçirerek Kur'an'ın tecvidine, tefsirine ve tatbikine yönelik

Salim Kaddûrî el-Hamed (Ürdün: Dâru 'Ammâr, 2008), 109; Mahmud Halil el-Hu- sarî, *Abkâmü kirâti'l-Kur'âni'l-Kerîm*, (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2006), 17; Âsım Efendi, *Kâmus Tercemesi*, (İstanbul, 1304-1305), 1: 1110; İsmail Karaçam, *Kur'an Tilâvetinin Esasları* (İstanbul: İfav Yayınları, 2018), 379-386; Abdurrahman Çetin, *Kur'an Okuma Esasları* (Bursa: Emin Yayınları, 2013), 77-87; Ramazan Pak- dil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat* (İstanbul: İfav Yayınları, 2014), 25-30; Ömer Kara, *Tecvid: Kur'an Okuma Kâideleri* (İstanbul: İfav Yayınları, 2018), 19-21; Yahya Abdürrezzâk el-Çavsânî, *İlmü't-tecvîd* (Dimaşk: Dâru'l-Çavsânî, 2016), 13-22; Mustafa Atilla Akdemir, *Tecvid-i mâbir* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2019), 26-32.

¹¹ İbn Mâce, *es-Sünen*, 571; Hâkim, *el-Müstedrek*, 1: 35.

¹² Nurettin Topçu, *Türkiye'nin Maarif Davası*, haz. Ezel Erverdi - İsmail Kara, (İstan- bul: Dergah Yayınları, 1998), 100.

teorik bilgilerin edinilmesinde tetikleyici bir rol oynayacaktır. Zira çoğu zaman hisleri doğrultusunda hareket eden biz insanlarda, çocuklukta meydana/galeyana gelen kimi duygu ve heyecanlar, bugünkü ve gelecekteki düşüncelerimizin ve davranışlarımızın roketi, tetikleyicisi ve enerjisi mesabesindedir.¹³ Hislerin insan yaşamındaki bu güçlü etkisi nedeniyedir ki, kimi araştırmacılar, insanlık tarihinde belirleyici olan faktörün akıldan ziyade hisler olduğunu ifade etmişlerdir.¹⁴

Kişilerin yıllar önce dinlediği bir dinî sohbetin veya iştirak ettiği dinî içerikli bir dersin muhtevasına dair hafızasında bir şey kalmasa bile, yıllar sonra o ders/sohbet esnasında yaşadığı manevi atmosferin hazzını kalbinde ve tüm zerrelere hissedebilmesi, duyguların/hislerin insan hayatındaki tesirini göstermesi açısından câlib-i dikkattir.¹⁵ Bu sebeple çoğu kişi, dedesiyle veya babaannesiyle çocuklukta yaşadığı dinî tecrübelerin yahut da camide neşe içerisinde terennüm ettiği bir dua veya ilahinin hissiyatı sayesinde -zaman içerisinde savrulmalar yaşasa bile- tekrar dinin rahmet iklimi altına girebilmeyi başarmıştır. Öyleyse, çocuklarda öncelik verilmesi gereken şey duygu eğitimi olup bu tür manevi duyguların yeşermesinde ise aşağıdaki alt başlıklara uygun bir metodolojinin takip edilmesi yararlı olacaktır.

1.1. Tecvid ve Makam Eşliğinde Öğretim

İnsan yaratılış itibarıyla musikiye yatkın bir varlıktır. Bu yatkınlıktan olsa gerek insandaki müziksel/ritmik zekâ, diğer zekâ alanlarından daha önce gelişmekte, binaenaleyh insan, henüz anne karnındayken seslere ve titreşimlere karşı duyarlılık göstermektedir.¹⁶ Ağlayan bir çocuğun ninni duyduğunda sakinleşmesi, savaşa girmek üzere olan bir askerin marşlar eşliğinde ölüme doğru koşar adımlarla ilerlemesi, musikinin küçükten büyüğe tüm insanlar üzerindeki tesir gücünü göstermesi açısından

¹³ Lütfi Öztabağ, *Psikolojide İlk Adım*, (İstanbul, 1970), 162-163; Yaşar Fersahoğlu - Mehmed Akif Demir, *Din Eğitim ve Öğretiminde Duygu Eğitimi*, (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2014), 25.

¹⁴ Ali Medar, *İnsan Eğitiminin Kur'anî Metodu*, çev. Ali Yüksel, (İstanbul, 1987), 48; Fersahoğlu, *Duygu Eğitimi*, 25.

¹⁵ Kur'an öğreticilerinin şu hakikate uygun davranmaları gerekir: "Çocukların, kendilerine söylenen sözleri unutmaları mümkündür, ancak kendilerine yaşıttan (hissettirilen) duyguları unutmaları mümkün değildir." Bk. Adem Güneş, *Çocuk Eğitiminde 100 Temel Kural*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2015), 68-69.

¹⁶ Recai Doğan-Cemal Tosun, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretimi Özel Öğretim Yöntemleri*, (Ankara: Pegem A Yayıncılık, 2003), 113.

önemlidir.¹⁷ İnsanın bu fitri yatkınlığı sebebiyle eğitimde musikinin imkânlarından faydalanmak, ihmal edilmemesi gereken bir hususiyet olup¹⁸ özellikle çocuklara yönelik Kur'an hizmeti icra eden öğreticilerimizin bu realiteyi göz ardı etmemeleri elzemdir. Ancak bunu yaparken öncelik tashih-i huruf, talim ve tecvid ilminidir. Zira Kur'an'ın kıraati veya tilaveti sadece ses, melodi ve makamdan ibaret olmayıp kendine ait kuralları, iç disiplini ve naklî yönü olan ibadet niteliğinde bir ameldir.¹⁹ Binaenaleyh böyle bir amelin icrasında önce tashih-i hurufa, sonra tecvide sonra da makam eğitimine yer verilmelidir. Zira böyle bir usul çerçevesinde icra edilen eğitim, çocukların duygu dünyasında iz bırakacak, böyle bir iz de onların dinî ilimleri gönülden benimsemelerine ve içselleştirmelerine vesile olacaktır. Nitekim insanlık tarihine ait kimi bilgilerin tarihten bugüne şarkı, türkü, ninni, marş ve destan gibi melodik eserler vasıtasıyla aktarılmış olması, musiki vasıtasıyla elde edilen bilgilerin insan hafızasındaki kalıcılığının daha fazla olduğunu göstermektedir. Ayrıca makam ve musiki eşliğinde yapılacak olan bir eğitim, çocukların ders ortamında kendilerini daha rahat hissetmelerini sağlayacak, bu durum da eğitimin daha anlamlı ve kalıcı olmasına zemin hazırlayacaktır.²⁰

Kur'an'ın, çocukların duygu dünyasında iz bırakacak şekilde tilavet edilebilmesini sağlamak amacıyla tecvid ilmine öncelik veren eğitimcilerimizin, teoriye dayalı yoğun bir bilgi aktarımı yapmak yerine uygulamaya dayalı bir usûl (meşk usulü) takip etmeleri daha doğru bir tercih olacaktır. Bu minvalde Kur'an lafızlarını güzel nağmelerle seslendirebilmek için evveleminde ğunne sıfatına sahip olan²¹ ve hem aslî hem de fer'î med

¹⁷ İbn Haldun, *Mukaddime*, çev. Zakir Kadiri Ugan, (İstanbul, 1991), 2: 4, 423-437; Ruhi Kalender, "Musiki ve İnsan" *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 37 (1997), 263.

¹⁸ Ahmet Saban, *Çoklu Zekâ Teorisi ve Eğitim*, (Ankara: Nobel Yayınları, 2003), 120.

¹⁹ "Kıraat, tabi olunan bir sünnettir" şeklinde ifade edilen Kur'an kıraatinin nakle dayalı olduğuna dair detaylar için bk. Ebû 'Amr ed-Dâni, *et-Teystir fi'l-kırââti's-seb'*, thk. Otto Peretzl, (Beyrut, 1985), 8-10; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-aşr*, thk. Ali Muhammed ed-Debbâ, (Mısır, ts.), 1: 8-11, 17; İbn Kuteybe, *Te'vilü müşkili'l-Kur'an*, thk. Ahmed Sakr, (Kâhire, 1973), 1: 322; Subhi es-Salih, *Mebâhis fi 'ulûmi'l-Kur'an*, (Beyrut, 1968), 284; Hasan Tahsin Feyizli, *Kırâat-i aşere*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016), 25.

²⁰ Çoklu zekâ kuramı çerçevesinde yapılabilecek musiki temelli eğitim stratejilerinin detayı hakkında bk. Saban, *Çoklu Zekâ Teorisi ve Eğitim*, 120-122.

²¹ Bünyesinde ğunne sıfatı bulunan tecvid konuları "İklâb, İdğam meal-ğunne, İhfâ, İdğam misleyn meal-ğunne, İhfâ-i şefevî, İdğam-ı şemsiye meal-ğunne, İdğam mütecâniseyn (bâ harfi mim harfine uğradığında), Şeddeli mîm ve şeddeli nûn harfleri"dir. (bk. Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, 172).

kategoriinde bulunan tecvid konularının anlatımına²² ve uygulamasına öncelik verilebilir. Zira mezkûr konuların, ayetlerde teşvik edilen tertîl üzere okumaya (el-Müzzemmil, 73/4), tezyine ve makamlı okuyuşa çok daha fazla imkân verdiği ve Kur'an'ın güzelliğine güzellik kattığı, ehlinin malumudur.²³ Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s.), Kur'an'ın ses ile tezyîn edilmesini ve güzel sesin Kur'an'ın güzelliğine güzellik kattığını ifade buyurmuş; Kur'an'ı kendine has ahenkli okunuşundan tecrit ederek -kasıtlı bir şekilde- düz bir metin gibi okuyanların ise kendisinden uzak kimseler olduğuna işaret etmiştir.²⁴

Eğitimcilerimizin, öğrencilerin Kur'an'ı sesleriyle tezyin edebilme alışkanlığını zamanında elde edebilmelerini sağlamak için, elif cüzü okuturken bile kendilerine medli ve ğunneli kelimeleri meşk usulüyle makamlı bir şekilde tekrar ettirmeleri mümkündür. Makamlı okuyuşun tam anlamıyla yerleşmesi için de sabâ veya hicaz gibi²⁵ her daim belirli/aynı makamlar üzerinden talim yaptırılmaları ve bu usulü mümkün merteye her gün uygulamaları faydalı olacaktır. Zira bu sayede “fem-i muhsinden ahz etmek” prensibi, öğrenmenin çok daha hızlı ve kalıcı olduğu çocukluk yıllarında daha etkin bir şekilde işlerlik kazanacaktır. Ancak bu tür makamlı okuyuşlarda musikinin bir amaç değil araç olduğunun hatırlanarak sınırlarının iyi tespit edilmesi, med ve ğunne ölçülerinin aşılmasına

²² Kur'an tilavetini güzel ses ve nağme (musiki) ile süsleme uygulamaları yapılırken öğreticilerin talim ettirmesi gereken med uygulamaları şunlardır: Medd-i Tabii, Medd-i Muttasıl, Medd-i Munfasıl, Medd-i Lâzım, Medd-i Ârız, Medd-i Lîn, Medd-i İvaz, Medd-i Bedel, Medd-i Sila. (bk. Akdemir, *Tecvîd-i mâbir*, 105-165).

²³ Camilerdeki yaz kursları gibi vaktin ve ders imkânlarının sınırlı olduğu durumlarda önce medd-i tabii ve medd-i lîn konularına dikkat çekilip, akabinde diğer med (fer'î med) konuları mushaflarda dört elif uzatılması gerektiğini gösteren işarete dikkat çekilerek detaya girilmeden anlatılmalıdır. Tenvin ve sâkin nûn ile ilgili konuların öğretiminde ise harf sayıları az olandan çok olana doğru; İklâb, İdğam bilâ ğunne, İdğam meal ğunne, İzhâr ve İhfâ şeklinde bir sıralamanın takip edilmesi daha pratik bir usul olacaktır.

²⁴ Kur'an'ı güzel ses ile okumaya teşvik eden mezkûr hadislerin detayları için bk. Buhârî, *el-Câmi'ûs-sabîh*, “Fezâilü'l-Kur'ân”, 19, 31; “Tevhid”, 44, 52; Müslim, *el-Câmi'ûs-sabîh*, “Salâtü'l-Müsâfirîn”, 34; İbn Mâce, *Sünen-i İbn Mâce*, “İkâmetü's-salât”, 176; Ebû Dâvûd, *Sünen-i Ebî Dâvûd*, “Sücûdü'l-Kur'ân”, 355; Dârimî, *Sünen-i Dârimî*, “Fezâilü'l-Kur'ân”, 33; Nesâî, *Sünen-i Nesâî*, “Sifâtü's-salât”, 83; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/172.

²⁵ Başlangıç itibariyle saba, hicaz ve uşşak gibi etkileyici makamlar üzerinden uygulama (meşk/talim) yaptırmanın öğrencileri motive ettiği, yıllar sonra bu makamların tınısını işittiklerinde, çocuklukta yaşadıkları bu güzel Kur'an atmosferini yeniden hissettikleri tarafımızdan gözlemlenmiştir.

azami özen gösterilerek bu konuda öğrencilerin de dikkatli olmalarının temin edilmesi elzemdir.²⁶

Cami ve Kur'an kurslarında Kur'an'ın tecvidine yönelik eğitim veren hocalarımızın, özelde makam bilgisine, genelde ise Kur'an'ın güzel sesle ve muhabbetle okunmasına katkı sağlamak amacıyla öğrencilerine belli makamları meşk ettirmeleri son derece faydalı bir uygulama olacaktır. Bu minvalde saba, uşşak, rast, hüseyini, segâh ve hicaz makamlarında önce ilahî öğretimi sonra da ezan ve Kur'an okuma (tilavet uygulamaları) yaptırılabilir.²⁷ Bu noktada öğreticinin önce kendisinin okuması, sonra öğrencilerle toplu bir okuyuş gerçekleştirmesi, akabinde de dileyen öğrencilere bireysel okuma fırsatı vermesi önemlidir. Bunu yaparken caminin minberini, mihrabını, kürsü ve müezzin mahfilini öğrencilerin kullanımına sunması, hatta bu icraları, dileyen öğrencilere mikrofon eşliğinde yaptırması, öğrencilerin camiye olan aidiyetini, Kur'an'a ve onun tilavetine olan muhabbetini ziyadeleştirecektir.

Öğreticilerimizin, genelde cami ve tekke musikisine dair müktesebattan,²⁸ özelde ise görsel medya platformlarında yer alan kimi programlardan²⁹ istifade ederek bu alanda öğrencilere sunacakları katkıyı nicelik ve nitelik itibariyle artırabilmeleri mümkündür.

²⁶ Kur'an tilavetinde musikinin yerine dair detaylı açıklamalar için bk. Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 351-368; Karaçam, *Kur'an Tilâvetinin Esasları*, 401-406; Abdülmecit Okçu, "Kur'an Tilavetinde Ezgi", *Dini Araştırmalar Dergisi* 10/28 (Mayıs-Ağustos, 2007), 213-247.

²⁷ Bu minvalde Sabâ makamı için: "İsm-i Sübhân Virdin mi Var", "Günahımızı Biz Biliyoruz" ve "Seyreyleyip Yandım Mâh Cemaline"; Uşşak makamı için: "Şu Benim Divane Gönüm", "No'ldu Bu Gönüm" ve "Bu akl u fikr ile Mevla Bulunmaz"; Rast makamı için: "Gül Yüzünü Rüyamızda Görelim Yâ Resûlallah", "Kâbe'nin Yolları Bölük Bölüktür" ve "Sevgi Baht Olmuş Ezelden Bize"; Hüseyinî makamı için: "Âlemlere Rahmet Olan Ahmet Muhammet Mustafa", "Affet İsyanı Benim Halim Yaman Allah'ım", "Severim Ben Seni Candan İçeru" ve Segâh makamı için: "Canım Kurban Olsun Senin Yoluna", "Dinle Sözümlü Sana Direm Özge Edadır" ve "Uyurken Seyrimde Kalktım Ağlayu" ilahileri ile "Salât-ı ümmiye" ve İtrî'nin bestelediği "Segâh Tekbir"; Hicaz makamı için: "Mevlam Sana Ersem Diye", "Ömrün Bitirmiş Virane miyim?" ve "Vardır Bizi Beytullah'a Erdir Bizi Aşkullah'a" ilahileri öğretilabilir.

²⁸ Kur'an öğreticilerinin bu noktada Diyanet İslam Ansiklopedisi'nden (D.İ.A.) şu maddeleri incelemeleri faydalı olacaktır: Nuri Özcan, "Dini Müsiki", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/359-360; Özcan, "Cami Müsiki", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/102; Özcan, "Tekke Müsiki", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/384-385.

²⁹ Bu noktada Diyanet TV'de yer alan "Nağmeden Gönüle" adlı program bölüm bölüm izlenerek çeşitli makamlara dair bir seçki oluşturulabilir ve bu seçkiler cami ve kurs ortamlarında öğrencilerle birlikte icra edilebilir. Böyle bir uygulamanın, bir ta-

1.2. Sorumluluklar Eşliğinde Öğretim

Bir öğreticinin, Kur'an'ın güzel okunmasına yönelik gerçekleştireceği ikinci adım, öğrencilerine kabiliyetlerine uygun bir takım sorumluluklar yüklemektir. Bu sorumlulukların öncelikle ders içi veya kurum içi olması, eğitimdeki tedricilik ilkesi açısından önemlidir. Bu noktada öğreticinin önce model davranışları zihninde belirlemesi, akabinde bu davranışları her gün sergileyerek/sunarak işlevsel hale getirilmesini ve istikrar kazanmasını temin etmesi önemlidir. Bunu yapabildiği takdirde “Sosyal Öğrenme Kuramı” ilkelerini gerçekleştirmiş ve çocukların sosyalleşmesine büyük bir katkı sağlamış olacaktır.³⁰

Söz konusu eğitim şayet camide gerçekleşiyorsa, “İşbirliğine Dayalı Öğretim” metodunun bir gereği olarak sınıf içerisinde “kalfalık sistemi” usulünü hayata geçirmek, bu minvalde sınıf içi heterojen gruplar oluşturarak birlikte çalışma uygulamaları yaptırmak son derece önemlidir.³¹ Sınıfta “öğrenci timleri” (takımlar) oluşturarak aralarında güzel okuma (tilavet) müsabakalarının düzenlenmesi, namaz talimi çerçevesinde imamlık veya müezzinlik uygulamalarının yaptırılması, başta vakit namazları olmak üzere kurum (cami) içi görevler kapsamında ezan duası, kâmet ve tesbihat okumaları gibi çeşitli sorumluluklar verilmesi,³² Kur'an'ın tecvidine yönelik atılacak etkili adımlar cümlesindedir. Zira “tecvide bilmek yapabilmektir”³³ fehvasınca derslerde elde edilen teorik bilgiler bu tür pratik uygulamalar vesilesiyle yerleşik bir hâl alacaktır.

Vakit namazlarında üstlendikleri sorumluluklara alışan çocukların bir sonraki aşamada cuma namazı müezzinlik görevlerinde, kandil gecesini programlarında, Ramazanda iftar programı, mukabele okumaları veya teravih namazı müezzinliklerinde görevlendirilmeleri; ayrıca bu

raftan makam ve musiki müktesebatına, diğer taraftan da nitelikli Kur'an tilavetine sağlayacağı katkı izahtan varestedir.

³⁰ Eğitimde sosyal öğrenme kuramının detayları için bk. Binnur Yeşilyaprak (ed.), *Geleşim ve Öğrenme Psikolojisi* (Ankara: Pegem A Yayıncılık, 2003), 197-220.

³¹ Eğitimde “İşbirliğine Dayalı Öğretim”in detayları hakkında bk. Zeki Aydın, *Din Öğretiminde Yöntemler*, (Ankara: Nobel Yayınları, 2014), 53-54; 193-205.

³² Cami musikisi bağlamında icra edilen görevlerin detayları için bk. Mehmet Yüksel, “Dinî Müsikinin Ortaya Çıkışı ve Cami Müsikisi”, *Din ve Hayat: İstanbul Müftülüğü Dergisi* 20 (2013), 110-113; Erdoğan Ateş, “İbadet Estetiği: Genel Özellikleri ile Cami Müsikisi”, *Araştırmalar: İnsan Bilimleri Araştırmaları* 6/11 (2004), 185-192; Mustafa Uzun, “İlahî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/64-68.

³³ Tecvide uygulama, egzersiz ve alıştırma yapmanın önemini vurgulamak amacıyla ifade ettiğimiz bu söze, referans olacak mahiyetteki detaylı bilgiler için bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1: 213-214.

görevlere hazırlık bağlamında cami içinde mikrofonla talim yapmalarına fırsat verilmesi oldukça mühimdir. Mamafih, cami içi tüm sorumluluklarda öğrenciler önceden belirlenmeli, görevleri âdilâne taksim edilmeli ve namaza erken gelerek imam odasında uygulama yapmalarına fırsat verilmelidir. Ayrıca bu görevlerin ifasında çocukların video kaydı yapıp sosyal medya platformlarında birbirleriyle beğeni ve paylaşım yarışına girmelerine mani olacak manevi telkinlerde bulunulması, gösterişe yol açacak uygulamalara girmekten sakındırılmaları, söz konusu icraları manevi bir haz ile yapmalarını sağlayacak bir ortamın oluşturulması, bütün bunları yaparken de onların öz güvenlerini zedeleyecek tavırlarda bulunmaktan kaçınılması faydalı olacaktır.³⁴

Kur'an'ın tecvidine yönelik yapılan eğitim, şayet kız Kur'an Kursu gibi cami dışı bir mekânda icra ediliyorsa, eğitimcilerimizin kurum içerisinde yer alan mescid veya salonlarda öğrencilere sorumluluklar yüklemeye vesile olacak programlar tertip etmeleri ve bu tür programlarda mümkün mertebe çok sayıda öğrenciye Kur'an tilaveti görevi vermeleri önemlidir. Bu sayede ders ortamında fark edilemeyerek gözden kaçırılan bir bilgi veya uygulamanın, ders dışı kurumsal etkinliklere hazırlık esnasında fark edilmesi sağlanmış olacaktır. Zira öğrencinin, derste okuyacağı bir sureyi çalışma motivasyonu ile programda mikrofon önünde okuyacağı bir sureyi çalışma motivasyonu aynı olmayacak, söz konusu program olduğunda, öğrencinin tashih-i hurufa veya tecvide dair dikkat ve gayreti üst düzeyde olacaktır. Bu durum, Kur'an'ın tecvidine (güzel okunmasına) yönelik yapılacakların, ders saatleriyle veya ders mekânlarıyla sınırlı olmadığını, ders dışı etkinliklerde öğrenciyi daha istekli çalışmaya sevk edecek nice âmillerin bulunduğunu göstermesi açısından câlib-i dikkattir.

1.3. Dini-Sosyal-Kültürel-Sportif Faaliyetler Eşliğinde Öğretim

Kur'an'ın tecvidine (doğru ve güzel tilavetine) yönelik eğitimcilerin takip edebileceği üçüncü bir yol dinî, sosyal, kültürel veya sportif faaliyetlerin imkânlarından istifade edebilmektir. Bunun bir önceki maddeden farkı şudur: Bir önceki maddede ders dışı, fakat kurum içi faaliyetler bağlamında yapılabilecekler dikkat çekilmişken, burada ise öğrencilerin Kur'an okuyuşuna katkı sağlayabilecek kurum dışı imkânlarla dikkat çekilecektir. Böylece bir Kur'an öğreticisi, öğrencilerinin tilavetine katkı

³⁴ Cami uygulamaları esnasında örnek olması ve hatıra kalması açısından kimi zaman video kayıtlarının yapılabileceği, ancak nihai kertede camilerin Cenab-ı Hakk'ın huzurunda ihlâs ile kulluğumuzu sunma mekânları olduğu; dolayısıyla asıl önemli olanın, melekler tarafından yapılan kayıtlar olduğu bilinci çocuklara kazandırılmalıdır.

sağlama bağlamında ders içi, kurum içi ve kurum dışı olmak üzere üç farklı tadrîcî yol takip etmiş, bu yolların her birini de bir diğersinin alternatifini olarak değil, tamamlayıcısı olarak uygulamış olacaktır. Bu sayede kurum dışı dinî, sosyal, kültürel ve sportif faaliyetler vesile kılınarak öğrencilerin Kur'an'a olan yakınlığı ve yatkınlığı artırılmış olacaktır.

Kur'an öğreticilerinin, öğrencilerin istifadesine sunabileceği kurum dışı faaliyetler bağlamında mevlid cemiyetleri, hatim/hafızlık merasimleri, seminerler, kamp, piknik ve futbol/voleybol müsabakaları gibi etkinlikler zikredilebilir. Nitekim bir eğitimcinin, velilerinden izin alarak belirlediği öğrencileri, evlerde icra edilen bir sünnet/mevlid cemiyetine veya camilerde/salonlarda icra edilen bir hatim/hafızlık merasimine götürmesi, derslerde öğrenciler üzerinde Kur'an tilavetiyle hemhâl olma noktasında gerçekleştiremediği birçok istendik davranışın, ders dışı bir faaliyet ile elde edildiğini görmesine vesile olabilmektedir. Zira kendisini ders ortamının verdiği sınırlandırıcı bir atmosferden azade olarak hissettiği zaman ve mekânlarda öğrencilerin bir bilgiyi içselleştirmeleri ve davranışa yansıtma- ları çok daha kolay ve kalıcı olabilmektedir. Benzer bir etki, herhangi bir Siyer-i Nebî (kutlu doğum) programına katılan ve burada gerçekleştirilen Kur'an tilavetine veya ilahî meşkine şahit olan çocuklar üzerinde de görülebilmektedir. Aynı şekilde bir piknik veya kamp esnasında, halı saha maçı gibi sportif faaliyetlerin öncesinde veya sonrasında cemaat ile eda edilecek bir namaz ve bu namazın ardından icra edilecek tesbihat veya tilavet, ders ortamında yapılan etkinliklerden çok daha etkili sonuçlar meydana getirebilmektedir. Mamafih, bu tür kültürel veya sportif etkinliklere gidiş geliş esnasında araç (otobüs vs) içerisinde yapılan tilavetler veya meşkler, hem doğru telaffuz egzersizleri açısından, hem de Kur'an kıraatine olan muhabbeti ziyadeleştirilmesi (kalp eğitimi) açısından son derece önemlidir.

Ancak bütün bu kurum dışı faaliyetlerde eğitimcilerin "kaş yapayım derken göz çıkarmamaları" için, vakit açısından planlı ve ölçülü, içerik açısından akıcı ve zevkli olan programları tercih etmeleri, bu programlar esnasında da öğrencileri başıboş bırakmayarak küçük de olsa sorumluluklar yüklemeleri oldukça önemlidir. Şayet böyle bir program, evlerde icra edilen ve öğreticinin kendi yönetiminde gerçekleştirilen bir cemiyet ise aralardaki tekbir, salavat ve ilahilerin söylenmesi, sondaki yemek duasının okunması veya en azından "el-Fâtîha!" kelimesinin söylenmesi gibi öğrencilere küçük sorumlulukların verilmesi isabetli olacaktır. Zira büyükler için kimi zaman önemsiz veya küçük görülen bu tür sorumluluklar, çocuklar için oldukça büyük başlangıçlara vesile olmakta; Kur'an'ın hem tecvidine (doğru okunmasına) hem tefsirine (doğru anlaşılmasına)

hem de tatbikine (uygulanmasına) katkı sağlayacak faaliyetlerin öncülü olabilmektedir.

Bu tür program veya cemiyetlerde kendisine ikram edilen bir yemeği veya hediyeyi yanındaki çocuklarla paylaşan bir Kur'an öğreticisinin, kendisine gelen ikramları Suffe'deki talebeleriyle paylaşan Hz. Peygamber'e (s.a.s.)³⁵ ve onun bıraktığı en büyük miras olan Kur'an-ı Kerim'e olan muhabbetin, o çocukların kalbinde kök salmasına sağlayacağı katkı, derslerde saatlerce anlatacağı teorik bilgilerin sağlayacağı katkıdan çok daha fazla ve çok daha etkili olacaktır. Zira çocuklar duyduklarından ziyade gördüklerini yapmaya meyilli varlıklardır. Böyle olduğu için onların, "nümune-i imtisal" denilen örnek şahsiyetlerin nadirattan olduğu şu modern zamanlarda, cami ve Kur'an Kursu gibi mekânlarda öğreticiler tarafından tebliğ edilen hakikatlerin, kurum dışında (gerçek hayatta) yine onlar tarafından temsil edildiğini görmeye olan ihtiyaçları, bu hakikatleri duymaya olan ihtiyaçlarından çok daha fazladır.

2. Kur'an'ın Tefsirine Yönelik Teklifler

Birinci bölümde, Kur'an öğreticilerinin ilköğretim (ilkokul-ortaokul) çağındaki çocuklar için Kur'an'ın tecvidine (güzel okunmasına) yönelik faaliyetlere öncelik vermesi gerektiğini alt başlıklarıyla ifade etmeye çalıştık. Bu bölümde ise Kur'an'ın tefsiri (muhteva/içerik) bağlamında çocuklara yönelik ne tür faaliyetler yapılabileceği ve bunların hangi usullerle icra edilebileceği ifade edilmeye çalışılacaktır. Zira günümüzde Kur'an'ın anlaşılması için tefsire olan ihtiyaç, onun tilaveti için tecvide olan ihtiyaçtan belki çok daha fazladır. Dolayısıyla Kur'an'ın okunmasına (tilavetine) yönelik emr-i ilahinin (Fâtır, 35/29-30) gereğini yerine getiren Kur'an öğreticilerini ve öğrencilerini ikinci aşamada bekleyen sorumluluk, Kur'an'ın anlaşılmasına (tefsirine) yönelik emr-i ilahî'yi (en-Nisâ, 4/82; Muhammed, 47/24) yerine getirme çabasıdır. Muhteva öğretimi niteliğindeki bu sorumluluk çerçevesinde, eğitimcilerimizin aşağıdaki metodolojiyi uygulamaları faydalı ve kalıcı bir etkiye vesile olacaktır.

2.1. Çocukların Zihin ve Duygu Dünyasından Hareketle Öğretim

Eğitimin en önemli parametrelerinden birisi, muhtevanın muhatabın seviyesine ve hazır bulunuşluk hâline uygun bir yöntem ile sunulmasıdır.³⁶

³⁵ Hz. Peygamber'in (s.a.s.) bu konudaki hassasiyetini ve cömertliğini anlatan Ebû Hureyre rivayeti için bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/515; Tirmizî, "Kıyâme", 36.

³⁶ Yeşilyaprak (ed.), *Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi*, 31.

Bu bağlamda Kur'an eğitimcilerinin, Kur'an'ın muhtevasına yönelik bilgilendirme yaparken çocukların dünyasını göz önünde bulundurmaları ve çocuklara, onların dünyasından hareketle ilgilerini çekecek bilgiler sunmaları elzendir. Dolayısıyla çocuklarda öncelikle sevgi, güven, umut ve cesaret duygularının inşa edilmesi, akabinde ise paylaşma ve kıskançlık duygularının dengelenmesi oldukça önemlidir.

2.1.1. Sevgi, Güven, Umut ve Cesaret Duygusunun İnşası

Eğitimcilerimizin Kur'an'ın içeriğine dair meal/tefsir eğitimi verirken öncelikle çocuklardaki korku, sevgi, güven, umut ve cesaret duygularına yönelik bir içerik aktarımı yapmaları faydalı olacaktır. Bu bağlamda çocuklara, kendilerini her türlü korkudan emin kılma kudretine sahip olan, kullarının her hâlini gören, onları seven, esirgeyen, koruyan, yeryüzünde ve gökyüzünde bulunanları insanların hizmetine vererek onlara son derece cömert ve merhametli davranan, eşi/benzeri/ortağı ve yardımcısı olmayan bir yaratıcı fikrini aşlamak gerekmektedir. Zira böyle bir aşısı sayesinde çocuklar, mâlik ve kâdir olmasına rağmen aynı zamanda son derece adil ve merhametli olan bir güce sığınmanın ve O'ndan yardım istemenin kendilerine sunduğu huzur, güven ve cesaret iklimini iliklerine kadar hissedeceklerdir. Etraflarında olan tüm varlıkların böyle bir kudretin eseri olduğunu fark edince de onlarla adalet, sevgiye, saygıya ve öz güvene dayalı bir ilişki biçimi geliştirmek gerekliliğini anlayacaklardır.

Yukarıdaki ifadelerimizi somutlaştıracak olursak, çocuklarda sevgi, güven, huzur ve emniyet duygularının yeşermesi için muhteva öğretimine öncelikle Fatıha Suresi ile başlamak uygun olacaktır. Bu sayede, kendilerinin ve evrendeki her şeyin bir sahibi ve yöneticisi olduğu vurgulanarak (Rabbü'l-âlemîn) evveleminde çocuklarda güven duygusunun inşasına katkı sağlanmış olacaktır. Zira uzay boşluğunda milyarlarca gezegen ve meteor arasında muazzam bir hızla dönen bir gezegenin üzerinde yaşayıp giderken, bütün bu olan bitenin bir yönetici tarafından idare edildiğini bilmek, çocuklara huzur ve güven (itmi'nan) duygusu telkin edecektir. Akabinde bu yüce kudretin, adalet ve merhamet ile hareket etmeyi kendisine ilke edindiği (er-Rahmân ve er-Rahîm olduğu) vurgulanarak bizim de yaratılanlarla ilişkilerimizin temelinde adalet, sevgi ve merhamet duygusunun olması gerektiği hatırlatılır. Bununla birlikte, yeryüzünde var olan haksızlıklar ve ölüm gerçeği karşısında korkuya kapılmamak gerektiği, zira iyilerin iyiliklerinin, kötülerin de kötülüklerinin karşılığını göreceği bir hesap gününün varlığı vurgulanır (yevmi'd-dîn). Buradan hareketle de rab, rahman, rahim ve mâlik olan bu yüce kudrete kulluk

etmek ve hayatın zorlukları karşısında O'na sığınarak kendisinden yardım dilemek gerektiği hatırlatılır (iyyâke na'büdü ve iyyâke nesteîn). Bu durumun dünya ve ahirette insana kazandıracığı güven, huzur ve sakinet hâlinin insan için en büyük nimet olacağı vurgulanarak Kur'an'ın güven ve cesaret veren bu tür beyanları Fatiha Suresi çerçevesinde çocuklara hissettirilir.

Çocuklarda sevgi, güven ve cesaret duygusunun inşa edilmesinde Kureyş suresinin meal/tefsirinin işlenmesi de faydalı olacaktır. Zira bu sureyi öğrendiklerinde; insanı açlıktan doyuran, korkudan emin kılan, türlü araçlar vasıtasıyla farklı mevsimlerde güvenli bir şekilde seyahat etme imkânı bahşeden zatın Yüce Allah olduğu bilinci çocuklarda yeşerecek ve bu bilinç ile inşa edilen zihinler, yaratana karşı güven, tazim, muhabbet ve minneti; yaratılanlara karşı ise adalet, sevgi, şefkat ve merhameti elden bırakmayacaklardır.

Lokman suresi de çocukların temel ihtiyaçlarından olan sevgi, güven, cesaret ve huzur gibi duyguların tatmin edilmesinde önemli bir fonksiyon icra edebilir. Bu sebeple Kur'an öğreticilerinin Arapça metnini yansıtarak önce tecvidine uygun bir tilavette bulunmaları, sonra da bu ayetlerin tefsirini çocuklarla buluşturmaları faydalı olacaktır. Zira bu ayetlerde Hz. Lokman, oğlunu şirkten sakındırıp yegâne kudretin adresini göstererek, çocuklarda önce yaratıcıya sonra da yaratılmışlara hakkını verecek bir bilincin oluşmasına zemin hazırlamaktadır (Lokman, 31/13). Ayrıca yerde ve gökte hiçbir şeyin Allah'a gizli kalmayacağını vurgulayarak sorumluluk bilinci aşulamakta, böylece çocukların dünyasında yalanın ve ikiyüzlü davranışların kök salmasının önüne geçmektedir (Lokman, 31/16). Namazın ikamesi ile Yaratan'a, iyiliğin yaygınlaştırılarak kötülüğün engellenmesi ile yaratılanlara, tüm bunların neticesinde sabrı kuşanarak da çevresine (âfâk) ve kendisine (enfüs) haksızlık etmemenin yollarını öğrenmiş olan çocuklar, bu sayede adaleti, sorumluluğu, cesareti, sabrı ve tevazuyu bünyelerinde mezc edecek bir tedrisat ile şekillenmiş olacaklardır (Lokman, 31/17-19).

Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Abdullah b. Abbas'a tavsiyeleri de çocukların dünyalarında güven, huzur, tevekkül, teslimiyet ve cesaret duygularının kök salıp yeşermesine vesile olacak evsafa olduğundan, Kur'an öğreticilerinin, öğrencilerini bu hadis-i şerif ile buluşturmaları da son derece önemlidir.³⁷

³⁷ Tirmizî, "Kıyamet", 59; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/307.

2.1.2. Paylaşma ve Kıskançlık Duygularının Dengelenmesi

Paylaşma ve kıskançlık duyguları, genelde tüm insanlarda özelde ise çocuklarda dengelenmesi ve olumlu yöne kanalize edilmesi gereken duygular cümlesindedir. Bunun gerçekleştirilmesinde, Kur'an'ın tefsirine yönelik çocuklara aktarılacak olan müktesebatın katkısı yadsınamayacak kadar büyüktür. Nitekim kıskançlıkta aşırıya gitmenin zararlarına dair Kur'an'dan Âdem ile İblis kıssası (el-Bakara, 30-39; el-A'râf, 7/11-25; Sâd, 38/71-85), Hâbil ile Kâbil kıssası (el-Mâide, 5/27-32) ve Hz. Yusuf ile kardeşlerinin kıssası, ilgili ayetlerin önce tilaveti sonra da tefsiri eşliğinde sunulmalıdır. Bununla birlikte, hasedin panzehiri niteliğinde olan kanaat ve paylaşmanın güzelliğine dair Ensar ile Muhacir kardeşliği (el-Haşr, 59/9-10), Ebû Hüreyre'nin naklettiği ve Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Suffe ashabına ikram ettiği süt hadisesi³⁸ ve sahabi arasında yaşanan muazzam paylaşım ve diğerkâmlık örnekleri mutlaka anlatılmalıdır. Ayrıca hasedin zararına dair hadis-i şerifler gerekirse ezberletilmeli ve çocuklar arasında aşırıya varan bir kıskançlık durumunun gerçekleşip gerçekleşmediği takip edilerek buna yönelik sınıf içi veya sınıf dışı gerekli fiziksel, sosyal, psikolojik ve pedagojik tedbirler alınmalıdır.

İnsana ve çevresindekilere zarar veren aşırı kıskançlık (haset) hâllerinin panzehiri olan kanaat ve paylaşım duygusunun ise güzel bir haslet olmakla birlikte, dengede tutulması gereken bir niteliğe sahip olduğu hatırlatılmalıdır. Zira "haddini aşan şey zıddına inkılâp eder" fehvasınca, paylaşmanın da aşırısı uzun vadede kişiyi tefrit derekesine düşürmekte ve "hayır!" demeyi bilmediği için insanları istismara müsait bir kişilik hâline getirmektedir. Böyle bir durumda, çocuklarda hakkını ve mukaddesatını koruyamama, elindeki sahip çıkamama, öz güvenini, şahsiyetini ve kimliğini yitirmiş silik/nesne bir karakter durumuna düşme tehlikesi baş göstermektedir. Bu tür istenmeyen neticelerin olmaması için eğitimcilerimiz, konuyla ilgili ayetleri bir ders olarak işleyebilir (el-İsrâ, 17/26-36) ve Ebü'd-Derdâ ile Selmân-ı Fârisî arasında geçen hadiseyi de örnek olarak zikredilebilir.³⁹

2.2. Geçmişin Dünyasından Hareketle Öğretim

Çocukların hayal dünyasının son derece zengin bir yelpazeye sahip olması, onların geçmişte yaşanan hadiselerle çok daha fazla ilgi göstermelerine vesile olmakta, dolayısıyla da masal, hikâye, anı ve kıssa gibi

³⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/515; Tirmizî, "Kiyâme", 36.

³⁹ Buhârî, "Savm", 51.

geçmişe ait yaşanmışlıklar, çocukların zihin ve gönül dünyalarında daha kalıcı izler bırakmaktadır. Günümüzde mitolojik muhtevalı kitapların veya filmlerin çocukların dünyasında daha fazla ilgi uyandırması, bu durumu teyit eder niteliktedir.

Bu realiteden hareketle Kur'an öğreticilerinin, Kur'an'ın tefsirine yönelik verdikleri eğitim esnasında didaktik bilgilerden ziyade çocukların hayal dünyalarına hitap eden ve onların hayal dünyalarının doğru inşa edilmesini sağlayacak olan aktarımlarda bulunmaları son derece önemlidir. Bunun yolu da Kur'an'da yer alan bazı kıssalar ile bugünün çocuklarını, uygun bir zaman, mekân, üslup ve anlatım tarzı eşliğinde buluşturmadır.⁴⁰

Bu minvalde derslerde, tevhid inancının kök salması açısından Hz. Nuh'un ve Hz. İbrahim'in mücadeleleri (Hûd, 11/25-49; el-Kâmer, 54/9-17; Nûh, 71/1-28; el-Bakara, 2/258; el-Enbiyâ, 21/51-72; Şu'arâ, 26/69-89); kibir, haset ve cimrilik gibi zararlı duyguların çocukların istikbalini karartmaması açısından Hz. Âdem ile İblis'in (el-Bakara, 30-39; el-A'râf, 7/11-25; Sâd, 38/71-85), Kehf suresindeki "iki bahçe sahibinin" (Kehf, 18/32-44), Kalem suresindeki "bahçe sahiplerinin" kıssaları (Kalem, 68/17-33) ve Hz. Yusuf'un kıssası, ilgili ayetlerin önce tilavetlerinin toplu bir icrası, akabinde detaylarının uygun bir kıssa/hikâye diliyle anlatılması şeklinde işlenebilir.

Çocuklarda Allah'ın emrine kayıtsız şartsız teslimiyet bilincinin yeşermesi için İsrailoğulları'na yöneltilen kurban kesme emri (el-Bakara, 2/67-71) ve onların bu konudaki gevşekliği⁴¹ ile Hz. İsmail'in kurban hadisesi karşısındaki teslimiyeti ve sonrasında yaşananlar (es-Sâffât, 37/99-113), iki olay arasındaki farklara dikkat çekilerek sunulabilir. Ayrıca Hz. Ömer'in (r.a.) tavsiyesinden ilhamla erkek çocuklarına Tevbe suresinin⁴², kız çocuklarına ise Nûr suresinin tilavet ve tefsirinin öğretilmesi,⁴³ Kur'an'da geçmişe

⁴⁰ Bu kıssaların mümkünse camilerde sabah namazı buluşmalarından sonra -çok uzun olmamak kaydıyla- anlatılmasının ve akabinde kahvaltı ve sportif etkinliklerin icra edilmesinin öğrencilerin manevi gelişimleri üzerinde kalıcı etkiler bıraktığı ve yıllar geçse bile unutulmadığı, 2000-2010 yılları arasında Mustafa Günkaya hocamızın görevli olduğu İstanbul/Tuzla/İçmeler Merkez Cami'indeki yaz kurslarında ve 2015-2020 yılları arasında İlk Emir Koleji mescidinde müşahede ettiğimiz gözlem ve deneyimlerimizle sabit olmuştur.

⁴¹ İsrailoğulları'nın maddi menfaatlere göz dikerek Allah karşısında kul olmanın, kullar karşısında ise özgür olmanın kıymetini bilemedikleri için nasıl bir zillete maruz kaldıkları da çocuklara ibret maksadıyla anlatılmalıdır: el-Bakara, 2/61.

⁴² Tevbe suresine ilaveten -konu benzerliği sebebiyle- Enfâl suresinin tilavet ve tefsiri de işlenebilir.

⁴³ İbrahim Ali es-Seyyid, *el-Ebâdîs ve'l-âsârü'l-vâride fî fezâilü süveri'l-Kur'âni'l-Kerîm*, (Kâhire: 1421/2001), 224-225, 244-245; Bekir Topaloğlu, "Tevbe Suresi", *Türkiye*

dair anlatılan ibretlik olaylardan hareketle çocukların zihin ve gönül dünyalarının inşa edilmesine yönelik faydalı bir yatırım olacaktır.

2.3. Bugünün ve Geleceğin Dünyasından Hareketle Öğretim

Bugünün ve geleceğin dünyasının, yapılandırmacı eğitime ve çoklu zekâ uygulamalarına göre şekillendiği, aynı zamanda da astronomi ve biyoloji gibi fennî alanlar ile yazılım, donanım ve kodlama gibi bilgi işlem sahasında baş döndürücü gelişmelere öncülük ettiği görülmektedir. Maddi alandaki bu hayret verici gelişmeler karşısında psikolojik, sosyal, millî, manevi ve ailevi sahada ise bir bunalım, bozulma ve tefessühün baş gösterdiği dikkat çekmektedir. Bu sebeple çocuklar, ayetler eşliğinde bir taraftan bugünün ve yarının dünyasına ilmen hazırlanmaya teşvik edilmeli, diğer taraftan da maddi/teknolojik gelişmeleri Allah'ın kullarına sunduğu imkânlar olarak görmeleri sağlanarak bunlar karşısında değerlerimizi ve kimliğimizi yitirerek büyülenmiş gibi hareket etmemek gerektiği hatırlatılmalıdır.

Evrende Yüce Allah tarafından kodlanan yasaların (âdetullah/sünnetullah) imkân ve sınırlarını tefekkür edebilmeleri açısından bugünün neslinin isra ve miraç mucizesi (el-İsrâ, 17/1; en-Necm, 53/1-18), Ashab-ı Kehf'in mağarada 309 sene uyutulması (el-Kehf, 18/9-26), miktarı elli bin yıl olan bir günün varlığı (el-Me'âric, 70/4), Hz. Yakub'un Hz. Yusuf'un kokusunu kilometrelerce öteden duyması (Yusuf, 12/94-96), Hz. Süleyman'ın yanındaki ilim ehli zatın Belkıs'ın tahtını göz açıp kapayıncaya kadar kısa bir sürede getirmesi (en-Neml, 27/38-44) ve Hz. Yunus'un balığın karnında hayatına devam edebilmesi (el-Enbiyâ, 21/87-88; es-Sâffât, 37/139-148) gibi zamanda ve mekânda cereyan eden harikulâde hadiseleri anlatan ayetlerle -hem tecvid hem de tefsir itibarıyla- buluşturulmaları önemlidir. Bununla birlikte bugünün çocuklarının, Hz. Nuh'un kavminin içerisinde dokuz yüz elli yıl kalması (el-Ankebût, 29/14), Hz. Eyyüb'ün hastalığından şifa bulması (el-Enbiyâ, 21/83-84; Sâd, 38/41-44), Hz. İsa'nın gözleri görmeyenleri ve felçli hastaları iyileştirerek ölüyü diriltmesi (Âl-i İmrân, 3/49; el-Mâide, 5/10) gibi insan bedeninde cereyan eden mucizelerden de haberdar olmaları önemlidir. Mamafih, geleceğe hazırlanan bu çocukları, karıncanın ve kuşun konuşması (en-Neml, 27/17-31), Ebabil kuşlarının fil ordusunu helak etmesi

Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/587. Bu surelerde Asr-ı Saadet'te yaşanan olayları idrak eden bir çocuk, Allah'ın emirleri karşısında mü'mince ve münafıkça bir duruşun nasıl olduğunun farkına varacak, bu sayede de Müslüman kimliğinin inşa edilmesi kolaylaşmış olacaktır.

(el-Fîl, 105/1-5) ve bal arısının bal üretmek için nasıl bir çaba sarf ettiği (en-Nahl, 16/68-69) gibi hayvanlar âleminde cereyan eden harikulâde hadiselerden haberdar etmek de önemlidir. Zira bu sayede bilgisayar programcılığı konularına ilgi duyan bugünün nesline evrendeki hiçbir varlığın tesadüfen var olamayacağı, dolayısıyla her birinin arkasında mükemmel bir yazılım, donanım ve tasarım sahibinin (el-Hâlik, el-Bârî, el-Musavvir) olduğu gerçeğini anlatabilmek çok daha kolay olacaktır. Aynı zamanda Yüce Allah'ın mahlukatı için ne muazzam bir "kodlama/yazılım ve donanım programı" (vahiy/içgüdü/kader) belirlediği, belirlenen bu programlar sayesinde her birinin önce kendi içinde bir bütün (ümme) teşkil ettiği (el-En'âm, 6/38), sonra da kainatın hassas bir ölçü ve denge (kader/âdetullah/sünnetullah) üzere devam etmesinde önemli bir misyon yüklendiklerini anlatabilmek (en-Nûr, 24/41; el-Hac, 22/18; Fâtır, 35/41; el-Kâmer, 54/49;) çok daha kolay olacaktır.

Kur'an'da zikredilen ve bu asrın insanların daha iyi idrak edebileceği kevnî/kozmetik (astronomik, biyolojik, coğrafi) hadiseler ve ayetler de mutlaka bugünün nesliyle buluşturulmalıdır (bk. el-Bakara, 2/164; el-Hac, 22/5; Yasin, 36/33-44; el-Ğâşiye, 88/17-20). Zira bu tür ekolojik ve kozmik hadiseleri Kur'an'dan okuyan bir zihin, yüzlerce ayetinde kevnî hadiseleri araştırmaya davet eden bir kitabın müntesibi olduğunu fark ederek bugünün ve geleceğin dünyasının baş döndürücü gelişmeleri karşısında nesne olmak yerine özne olmayı tercih edecektir. Dolayısıyla bilimsel ve teknolojik gelişmelerin hızı karşısında yalpalamak şöyle dursun, kendisine ve inancına olan öz güvenle gayret ve araştırma azmini artıracak, binaenaleyh bilimsel ve teknolojik gelişmeleri "Allah'a rağmen bu evrende cereyan eden hadiseler" olarak görme hastalığına karşı bağımsızlık kazanmış olacaktır. Çünkü yukarıda zikredilen ayet ve mucizeler, bu evrende Yüce Allah'ın zaman ve mekân içerisinde nice imkânlar var ettiğini, dolayısıyla da peygamberlerine mucize olarak aracısız bir şekilde lütfedilen bu imkânların benzerlerinin, diğer insanlara uzun yıllara dayanan gayretler ve birçok araçlar vasıtasıyla lütfedilebileceğini göstermektedir.

Bilim-kurgu türü alanlara ilginin arttığı bugünün dünyasında seviyelerine uygun bir üslup ile anlatılacak olan bir "Fil olayı", "Musa-Hızır ve Zülkarneyn kıssası", "kıyamet alametlerine dair sahih hadislerde anlatılan bazı olağanüstü hadiseler", çocukların dikkatini Kur'an ve hadislerin dünyasına çevirecek, aynı zamanda da inkarcı perspektiften geçmişe veya geleceğe dair anlatılan kimi (mitolojik/fantastik/fütürist) anlatıların insanı koyu bir şirke ve karamsarlığa iten hegemonyasından kurtaracaktır. Zira sahih bir dinî perspektiften anlatılan olağanüstü hadiseler,

nihayetinde Allah'ın ilmi, izni ve kudreti muvacehesinden sunulacağı için böyle şekillenen bir zihin, Allah'a sığınmak gerektiğini fark edecek, iyilikleri çoğaltarak asla karamsarlığa düşmeyecek; nihilizmin veya hedonizmin dehlizlerine savrulmayacaktır.

Mucize, keramet veya kevnî hadiseler gibi Kur'an'ın naklettiği olağanüstülüklerin sahih bir beyan ve uygun bir lisan ile anlatılması, çocukların geleceğin dünyasına zihnen ve kalben güçlü olarak hazırlanmalarını sağlayacağı gibi, aynı zamanda onlarda, aslolan şeyin olağanüstülükler değil iman, ibadet, ahlak ve istikamet üzere yaşamak olduğu bilincini de yeşertecektir. Çünkü bu hadiselerde insana asıl verilmek istenen mesaj iman, adalet, ahlak ve iyilik erlerinin; küfür, zulüm ve kötülük taraftarları karşısında Allah'ın koruması ve yardımına mazhar olacakları gerçeğidir. Bu Kur'ani perspektiften bakabilen bir çocuğun ise zihninde ve kalbinde hem bugünün hem de geleceğin dünyasında şartlar ne olursa olsun daima adaletten, iyilikten ve tevhidden yana tavır almak gerektiği bilinci ve iradesi kök salmış olacaktır.

3. Kur'an'ın Tatbikine Yönelik Teklifler

Maddi/teknolojik imkânlar vasıtasıyla her türlü bilgiye kolayca ulaşabilen bugünün çocukların, millî ve manevi değerler açısından örnek alabilecekleri rol modellere olan ihtiyaçları had safhadadır. Bu açıdan Kur'an öğreticilerinin, tecvid ve makam öğretimi ile duygu dünyalarını, tefsir ve muhteva eğitimi ile de zihin dünyalarını inşa ettikleri çocuklarda, eğitimin asıl amacı olan "istendik davranış değişikliğini gerçekleştirme" bağlamında ahlaki dönüşümü sağlayacak ve onları Kur'an'ın tatbikine yönlendirecek bir eğitim gerçekleştirmeleri asıl hedef olmalıdır. Zira takva ve hayâ gibi ahlaki meziyetleri "imanın süsü", "kuşanılması gereken en hayırlı elbise" (el-A'râf, 7/26) ve kişiyi yolda bırakmayan "en hayırlı azık" (el-Bakara, 2/197) olarak nitelendiren bir medeniyetin çocuklarını, sadece teknik ve teorik bilgilerle buluşturarak ahlaka dair ayetlerin eğitiminden mahrum bırakmak, meyvesiz bir ağaç için emek vermeye benzer. Böyle bir neticenin hâsıl olmaması için cami ve Kur'an kurslarında eğitim veren Kur'an öğreticilerinin öncelikle Âl-i İmrân suresinin 159. ayeti ile Tâhâ suresinin 43. ve 44. ayetlerini eğitim felsefelerinin ve metodolojilerinin temel ilkesi hâline getirmeleri elzemdir. Ayrıca eğitim süresince aşağıdaki ayetlerin içeriklerinin görsel ve güncel materyal ve hadiselerle örneklendirilmesi, gerekirse o gün dersler askıya alınarak güzel bir sınıf düzenlemesiyle aşağıda numaraları verilen ayetlerin tatbikine yönelik etkili sunumların yapılması, Kur'an ahlakının yaşanılır

kılınabilmesi açısından son derece mühimdir: el-Bakara, 2/177; Ra'd, 13/19-26; Mü'minûn, 23/1-11; el-Me'âric, 70/19-35.⁴⁴

Duygu ve düşünce dünyası bu ayetler tarafından şekillendirilen çocuklardan hâsıl olacak meyve ferdi, ailevî ve ictimâî hayatta millî, manevî ve ahlaki değerlere uygun bir yaşam tarzı içerisinde olmaktadır. Bunu sağlayabilmek için eğitimcilerden -Hz. Peygamber (s.a.s.) gibi- Kur'an'ı güzel okuma (tecvid/tilavet), onun mesajını muhataplarına olduğu gibi aktarma (tebliğ), bu mesajın doğru anlaşılmasını sağlama (beyan/tefsir) ve tüm bu öğretimi kendi yaşantılarında ihlâs ile uygulayarak müşahhas hale getirme (temsil) ve böylece hem kendilerini hem de muhataplarını arındırma (tezkiye) niteliklerine sahip olmaları beklenir.⁴⁵ Zira Peygamber'in (s.a.s.) varisi olarak nitelendirilen âlim ve hocaların, O'nun (s.a.s.) bıraktığı mirasın (Kur'an ve sünnetin) dağıtıldığı mekânlar olan cami ve Kur'an kurslarında, bu kutsal mirası yine O'nun usulüyle ümmetin çocuklarına aktarma mükellefiyetleri vardır ki, aksi bir durum, -maazallah- söz konusu mirasın zayı edilmesi anlamına gelecektir.

Sonuç

Kitle iletişim araçları ve sosyal medya mecraları tarafından gönül ve zihin dünyaları yoğun bir şekilde enformasyona tabi tutulan günümüz çocuklarına yönelik verilecek olan Kur'an eğitiminin, günümüzün bu şartlarını dikkate alan bir yaklaşımla sunulması elzemdir. Bu lüzumiyet sebebiyle, bir taraftan çocukların gönül/kalp dünyalarına, diğer taraftan da zihin/akıl dünyalarına hitap eden bir metodolojinin takip edilmesi önemlidir. Bu metodolojinin bir gereği olarak, ilköğretim (ilkokul-ortaokul) çağındaki çocuklarımıza hem Kur'an'ın tecvid ve makam ile okunmasını sağlayacak kalbe dokunan bir eğitimin, hem de onun anlam dünyasından haberdar olmalarını sağlayacak akli/zihni inşa edecek bir öğretim yönteminin sunulması faydalı olacaktır. Kalbi ve akli ihya ve inşa edilmiş olan bir bireyin ise, hem kalıbı/bedeni hem de davranışları ıslah olacak, aynı zamanda Kur'an'ın tecvidine, tefsirine ve tatbikine yönelik bütüncül bir eğitim/öğretim modeli hayata geçirilmiş olacaktır.

Bu tür bir yöntemle yapılan Kur'an öğretimi, duygu ve hislerin, düşünce ve davranışların şekillenmesinde büyük bir fonksiyon icra edecek,

⁴⁴ Bu ayet gruplarına Âl-i İmrân 133-136. ayetler de ilave denebilir.

⁴⁵ Kur'an öğrencilerinin, öğrencilerinin ve okuyucularının sahip olması gereken niteliklere dair bk. Mekki b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, thk. Ahmed Hasan Ferhât), Ürdün: Dârü 'Ammâr, 1996), 73-92; İmam Nevevî, *et-Tibyân*, thk. Abdülkâdir Arnavut, (Kuveyt, 1988), 39-55.

aynı zamanda çoklu zekâ kuramına uygun bir ders işleme metodunun uygulanması açısından da öğrencilere önemli avantajlar sağlayacaktır. Zira ders esnasında kelimelerin telaffuz ve anlamlarına dair yapılan kimi atıflar ile geçmiş kavimlerin kıssalarının kronolojik olarak sunulması, “sözel/dilsel zekâ”ya sahip olan öğrencilerin; makam ve musiki uygulamaları ise “ritmik/müziksel zekâ”ya sahip olan öğrencilerin gelişimine ortam sağlayacaktır. Camilerde veya mevlid cemiyetlerinde icra edilen programlarda çocuklara verilen sorumluluklar, onların “sosyal zekâ” yönünden kendilerini geliştirmelerine imkân sağlarken; kâinatın ve canlıların nasıl yaratıldığını anlatan ayetlerin tilaveti ve tefsiri ise “sayısal zekâ” ile “görsel/uzaysal zekâ”ya sahip olan öğrencilerin hayret duygularını harekete geçirerek gayretlerini artıracaktır. Bitkilerin ve hayvanların insanların emrine amade kılındığını anlatan ayetler eşliğinde yapılan bir eğitim de “doğacı/ekolojik zekâ”sı baskın olan çocuklardaki Kur’anî ilgi ve bilginin ziyadeleşmesine; aynı zamanda Allah’ın kevnî ayetleriyle kelimî ayetlerini birlikte okuma ve inceleme iştihakına vesile olacaktır. Mamafih, Hz. Meryem gibi gündüz ve gecesini ibadete hasr eden yüce şahsiyetlerin anlatıldığı ayetlerin ve başta peygamberler olmak üzere mübarek zatların dilinden aktarılan dua ayetlerinin tilaveti, tefsiri ve hatta bir kısmının ezberletilmesi, çocukların “içsel/mistik zekâ” yönünden gelişim göstermelerine katkı sağlayacaktır.

Bütün bunlara ilaveten dinin sadece teori, söylem ve metafizik boyutunun olmadığı, aynı zamanda pratik, sosyal ve ahlaki boyutunun da bulunduğu gerçeğini hatırlatmak için derslerde önce Allah’a, sonra insanlara, sonra da mahlûkata karşı sorumluluklarımızı, dinî ve ahlaki yükümlülüklerimizi hatırlatan ayetlerin tilavet ve tefsirine yer verilmesi de isabetli olacaktır. Bu sayede Kur’an ve sünnetin, insanın tüm yönlerini kuşatan bütüncül yaklaşımı eğitime aksettirilmiş olacak, binaenaleyh çocuklarımız zihinsel, bedensel, ruhsal ve duygusal zekâ gibi Allah’ın bahsettiği tüm zekâ türlerini kapasiteleri oranlarında geliştirmenin gerekliliğini fark ederek hem bugünlerini ve yarınlarını, hem de dünyalarını ve ukbalarını inşa edebilmenin yollarını öğrenmiş olacaklardır.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *el-Müsned*. Kâhire: Müessesetü Kurtuba, ts.
- Akdemir, Mustafa Atilla, *Tecvid-i mâbir*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2019.
- Âsım Efendi. *Kâmus Tercemesi*. İstanbul, 1304.

- Ateş, Erdoğan. "İbadet Estetiği: Genel Özellikleri ile Cami Müsikisi". *Araştırmalar: İnsan Bilimleri Araştırmaları* 6/11 (2004), 185-192.
- Aydın, Zeki. *Din Öğretiminde Yöntemler*. Ankara: Nobel Yayınları, 2014.
- Birgivi, Muhammed b. Ali. *Dürr-i Yetim*. İzmir, 1301.
- el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u's-sahib*. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1987.
- Çetin, Abdurrahman. *Kur'an Okuma Esasları*. Bursa: Emin Yayınları, 2013.
- ed-Dânî, Ebû 'Amr. *et-Tabdîd fi'l-itkân ve't-tecvîd*. Thk. Ahmed Abdüttevâb el-Feyyûmî. Kâhire: Mektebetü Vehbe, 1993.
- ed-Dânî, Ebû 'Amr. *et-Teysîr fi'l-kırâati's-seb'*. Thk. Otto Peretzl. Beyrut, 1985.
- ed-Dârimî, Abdullah b. Abdurrahman. *Sünen-i Dârimî*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-'Arabî, 1407.
- Doğan, Recai – Tosun, Cemal. *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretimi Özel Öğretim Yöntemleri*. Ankara: Pegem A Yayıncılık, 2003.
- Ebû Dâvûd, es-Sicistânî. *Sünen-i Ebî Dâvûd*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- Fersahoğlu, Yaşar-Demir, Mehmed Akif. *Din Eğitim ve Öğretiminde Duygu Eğitimi*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2014.
- Feyizli, Hasan Tahsin. *Kırâat-i aşere*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016.
- Güneş, Âdem. *Çocuk Eğitiminde 100 Temel Kural*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2015.
- el-Ğavsânî, Yahya Abdürrezzâk. *İlmü't-tecvîd*. Dımaşk: Dâru'l-Ğavsânî, 2016.
- Halil b. Ahmed, el-Ferâhîdî. *Kitâbü'l-'Ayn*. Thk. Abdülhamid Hindâvî. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003.
- el-Husarî, Mahmud Halil. *Abkâmü kırâeti'l-Kur'ani'l-Kerîm*. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2006.
- İbn Haldun. *Mukaddime*. Çev. Zakir Kadiri Ugan. İstanbul, 1991.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim. *Tevlû müşkili'l-Kur'an*. Thk. Ahmed Sakr. Kâhire, 1973.
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezid Ebî Abdillâh el-Kazvinî. *Sünen-i İbn Mâce*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- İbn Manzûr. *Lisânü'l-'Arab*. Beyrut: Dâru Sâdir, 1994.
- İbnü'l-Cezerî, Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yusuf. *el-Mukaddime*. Thk. Eymen Rüşdi Süveyd. Cidde: Dâru Nûri el-Mektebât, 2003.
- İbnü'l-Cezerî, Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yusuf. *en-Neşr fi'l-kırâati'l-'aşr*. Thk. Ali Muhammed ed-Debbâ. Mısır, ts.
- İbnü'l-Cezerî, Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yusuf. *et-Tembîd fi 'ilmi't-tecvîd*. Thk. Gânim Kaddûrî el-Hamed. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1986.
- Kalender, Ruhi. "Musiki ve İnsan". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 37 (1997), 263-273.
- Kara, Ömer. *Tecvid: Kur'an Okuma Kâideleri*. İstanbul: İfav Yayınları, 2018.
- Karaçam, İsmail. *Kur'an Tilâvetinin Esasları*. İstanbul: İfav Yayınları, 2018.
- Medar, Ali. *İnsan Eğitiminin Kur'anî Metodu*. Çev. Ali Yüksel. İstanbul, 1987.
- Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî. *er-Ri'âye li-tecvîdi'l-karâ'e ve tabkiki lafzi't-tilâve*. Thk. Ahmed Hasan Ferhât. Ürdün: Dâru 'Ammâr, 1996.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi'u's-sahib*. Beyrut: Dâru'l-İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, ts.

X. OTURUM

- en-Nesâî, Ahmed b. Şuayb Ebî Abdîrrahman. *Sünen-i Nesâî*. Haleb: Mektebetü Matbuâtî'l-İslâmiyye, 1986.
- en-Nevevî, Ebû Zekerîya Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *et-Tibyân fî âdâbi hameleti'l-Kur'an*. Thk. Abdülkâdir Arnavut. Kuveyt, 1988.
- Okcü, Abdülmecit. "Kur'an Tilavetinde Ezgi". *Dînî Araştırmalar Dergisi* 10/28 (2007), 213-247.
- Öztabağ, Lütfi. *Psikolojide İlk Adım*. İstanbul, 1970.
- Özcan, Nuri. "Cami Mûsiki". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 7/102. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Özcan, Nuri. "Dinî Mûsiki". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 9/359-360. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Özcan, Nuri. "Tekke Mûsiki". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 40/384-385. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Pakdil, Ramazan. *Tâ'lîm Tecvîd ve Kıraat*. İstanbul: İfav Yayınları, 2014.
- Saban, Ahmet. *Çoklu Zekâ Teorisi ve Eğitim*. Ankara: Nobel Yayınları, 2003.
- Şaçaklızâde, el-Mar'aşî. *Cühdü'l-mukıl*. Thk. Salim Kaddûrî el-Hamed. Ürdün: Dâru 'Amâr, 2008.
- es-Salih, Subhi. *Mebâbis fî 'ulûmi'l-Kur'an*. Beyrut, 1968.
- es-Seyyid, İbrahim Ali. *el-Ehâdis ve'l-âsârü'l-vâride fî fezâili süveri'l-Kur'ani'l-Kerîm*. Kâhire: 2001.
- Topaloğlu, Bekir. "Tevbe Suresi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 40/587. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Topçu, Nurettin. *Türkiye'nin Maarif Davası*. Haz. Ezel Erverdi - İsmail Kara. İstanbul: Dergah Yayınları, 1998.
- Uzun, Mustafa. "İlahî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 22/64-68. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Yeşilyaprak, Binnur (ed.). *Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi*. Ankara: Pegem A Yayıncılık, 5. Basım, 2003.
- Yüksel, Mehmet. "Dinî Mûsikinin Ortaya Çıkışı ve Cami Mûsikisi". *Din ve Hayat: İstanbul Müftülüğü Dergisi* 20 (2013), 110-113.

OTURUM BAŞKANI- Çok teşekkür ediyorum. Emrullah Tuncel Hocam Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakóltesinden. Allah razı olsun hakikaten Kur'an-ı Kerim'in öğrenilmesi, öğretilmesi, yaşanmasına yönelik kafa yormak kadar hayırlı, kıymetli bir iş yok.

Hocam Resûlullah'ın mirası diye başladı. Harikaydı. Malum, "Summe evrasnâl kitâbellezînestafeynâ min 'ibâdinâ." Bu mirasa varisçi olmak, bu mirasın hizmetçisi olmak hakikaten çok şerefli bir hizmet. Hele hele bu yüce kitabı ve onun emirlerini, onun hayata tatbik edilmesini paylaşmak inşallah Kur'an kursu hocalarımız, imamlarımız tebliğinizi bu yönde okuyup kendi uygulama alanlarına yansıtacaklar.

Üçüncü olarak "Diyanet İşleri Başkanlığımızın Çocuklara Yönelik Hizmetleri"ni bu program vesilesiyle, sempozyum vesilesiyle kamuoyuyla paylaşacak Aile ve Dinî Rehberlik Daire Başkanımız Sema Yiğit Hanımefendi.

Hocam buyurun.

SEMA YİĞİT (Aile ve Dinî Rehberlik Daire Başkanı)- Sayın Başkan, değerli hocalarım ve dinleyenlerimizi hürmetle selamlıyorum.

Bismillahirrahmanirrahim.

Benim sunumum "Diyanet İşleri Başkanlığımızın Çocuklara Yönelik Hizmetleri" olacak hocamızın da ifade ettiği gibi.

DIYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞININ ÇOCUKLARA YÖNELİK DİN HİZMETLERİ

Sema YİĐİT¹

Giriş

Diyanet İŞleri Başkanlığı, milletimizin manevi hayatına rehberlik etme ve İslam'ın ilahî mesajını insanlığa ulaştırma doğrultusunda hizmet eden, devletimizin önemli bir kurumudur. Başkanlığımız, faaliyetlerini Kur'an ve Sünnet çizgisinde, İslam'ın düşünce, bilgi ve medeniyet mirası eşliğinde, temel kaynaklara dayalı sahih dinî bilgiyi esas alarak yürütmektedir. Başkanlığımız; kurulduğu tarihten bugüne temel misyonu olan cami hizmetinin yanında, toplumun bugüne ve geleceğe dair manevi ihtiyaçlarını da karşılama gayreti içindedir. Dolayısıyla kadın-erkek, çocuk, genç, yaşlı, engelli gibi toplumun her kesiminin din hizmetlerinden yararlanabilmesine özen göstermektedir. Elbette bu hedef kitle arasında yeryüzünün küçük halifeleri olan öncelikle aileye akabinde topluma emanet edilen çocuklarımıza yönelik din hizmetleri ayrı bir öneme haizdir.

Allah'ın emaneti olan çocuk, anne babanın göz aydınlığı, toplum için de geleceğin inşasıdır. Dünya hayatının ziynetlerinden olan evlat ebeveynlerin en kıymetli hazinesidir. Böylesine kıymetli bir hazineye gereken ihtimamı göstermek, onu hayata hazırlamak ve yaratılış gayesine göre iyi bir insan olarak yetiştirmek ailenin ve toplumun öncelikli vazifeleri arasındadır.

EŞref-i mahlûkat olarak yaratılan ve birçok kabiliyetlerle donatılan insanın çıktığı hayat yolculuğunda kendini tanımasının, fiziksel, zihinsel ve duygusal yönleri arasında ahenkli bir bütünlük kurmasının temelleri ise çocukluk döneminde atılmaktadır. Çocukluk dönemi duygusal gelişim açısından oldukça hassas bir evre olduğu gibi dinî duyguların gelişimi açısından da kritik bir evredir.² Dolayısıyla dinî, insanın

¹ Diyanet İŞleri Başkanlığı, Aile ve Dini Rehberlik Daire Başkanı.

² Bedi Ziya Egemen, "Din Psikolojisi", (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1952), 10-11.

duygularından ayrı düşünmek mümkün değildir. Zira insan dinî akıl ile idrak eder, duygularıyla da hissederek yaşamaya çalışır.³ Dini yaşayışın duygu boyutu, çocukta sağlıklı bir din algısının oluşmasındaki en önemli etkidir. Aynı zamanda çocuğun karakter gelişimine katkı sağlayan sevgi, saygı, şefkat, merhamet, güven adalet gibi nice manevi değerlerin erken çocukluk döneminde verilmesi çok önemli bir gerçekliktir. Zira insanın yetişkin bir birey olarak sahip olacağı dinî ve ahlaki yapısı, okul öncesi dönemde alacağı göre şekillenecektir.

Çocuğun eğitimi ve yetiştirilmesinde ailenin sorumluluğu olduğu gibi toplumun, kurum ve kuruluşların da bir takım sorumlulukları bulunmaktadır. Bu kurumlardan birisi de Diyanet İşleri Başkanlığıdır. Zira din konusunda toplumu aydınlatma görevi 633 sayılı kanunla Diyanet İşleri Başkanlığına verilmiştir.⁴

Başkanlığımız kurulduğu ilk yıllarda zamanın şartları gereği din hizmetleri daha çok yetişkinlere yönelik gerçekleştirilmiştir. Uzun bir süre din hizmetleri cami ve ibadet ekseninde yürütülerek namaz, oruç hac kurban gibi ibadetler ile Kur'an öğrenmeye ilişkin çalışmalardan ibaret olarak görülmüştür. 2010 yılında çıkarılan 6002 sayılı kanunla Başkanlığımız bünyesinde Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü kurulmuştur. Anılan kanunun yürürlüğe girmesinden sonra 2011 yılı başlarından itibaren Genel Müdürlüğün teşkilatlanmasıyla birlikte toplumdan gelen talepler doğrultusunda cami dışı din hizmetleri de ağırlık kazanmıştır.⁵ Cami dışı yürütülen din hizmetlerinde toplumsal sorunların çözümüne katkı sağlanması ve bu alanda dinî rehberlik ve manevi danışmanlık hizmeti verilerek kadın, erkek, çocuk, genç, yaşlı, engelli, mahkûm gibi birçok kesimi dinin rahmet yüklü mesajlarıyla buluşturulması hedeflenmiştir.

Cami dışı din hizmetlerinin hedef kitlesi gereği 2011 yılında Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü bünyesinde Aile ve Dinî Rehberlik Daire Başkanlığı kurulmuştur. Toplumun diğer katmanlarıyla birlikte ilgi ve korunmaya muhtaç gruplara sunulacak dinî rehberlik hizmeti de Aile ve Dinî Rehberlik Daire Başkanlığının görev tanımı içerisinde yer almaktadır. Dairemiz, sosyal hizmet kurumlarında kalan çocuk, genç ve kadınlara yönelik manevi destek temelli projeler üretmekte ve yürütmekte,

³ Kerim Yavuz, “Çocuk ve Din”, (İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları, 1994), 163.

⁴ Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkındaki Kanun, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.633.pdf>, Erişim: 12.10.2020.

⁵ Diyanet İşleri Başkanlığı Din Hizmetleri Raporu, [https://www2.diyanet.gov.tr/DinHizmetleriGenelMudurlugu/Raporlar/2011%20Din%20Hizmetleri%](https://www2.diyanet.gov.tr/DinHizmetleriGenelMudurlugu/Raporlar/2011%20Din%20Hizmetleri%20), 7, Erişim: 12.10.2020.

ilgili birimlerle, kurum ve kuruluşlarla işbirliği yapmakta⁶, taşrada Aile ve Dinî Rehberlik Bürolarının ilgili çalışmalarını koordine etmektedir. Dairenin hizmet alanları, aileye yönelik faaliyetler ve sosyal hizmet kurumlarında yürütülen manevi destek hizmetlerinden oluşmaktadır.

1. Çocuklara Yönelik Başkanlık Hizmetlerinde Dil, Muhteva ve Yöntem

Çocuklara yönelik din ve eğitim hizmetlerinin geçmişi çok eski olmakla birlikte son yıllarda yapılan fedakâr ve yoğun çabalarla bu alanda oldukça mesafe kat edildiğini söylemek mümkündür. Başkanlığımız çocuklara yönelik gerçekleştirdiği din ve eğitim hizmetlerinde çocuğun gelişim basamakları dikkate alınarak alanında uzman kişilerin görüşleri doğrultusunda programlar geliştirerek hizmet vermektedir.

Çocuğa yönelik din hizmetleri sevgi, güven, bağlanma, ümit korunma, gibi diğer duyguların ortaya çıkarılması, geliştirilmesi ve zenginleştirilmesi göz önünde bulundurularak gerçekleştirilmektedir. Yürütülen hizmetlerde çocukta sağlıklı bir din anlayışının oluşmasına, dinin çocuğun hayatına zenginlik katmasına, şahsiyetini zedelememesine hatta duygusal yönden onu daha güçlü bir birey hâline getirmesine özen gösterilmektedir.

Çocukluk dönemi korkuların ve kaygıların yoğun olduğu bir dönemdir. Dolayısıyla çocuğa yönelik din hizmetlerinde de her bireyde olduğu gibi nebevi metot çerçevesinde korkutmadan zorlamadan ve yasaklamalardan kaçınılarak sevdiren, kolaylaştıran bir yaklaşım tarzı benimsenmektedir. Çocuğun yaş seviyesi ve gelişim basamakları göz önüne alınarak anlayabileceği muhtevada bir dil kullanılmasına dikkat edilmektedir. Çağın getirdiği teknolojik imkânlar da din hizmetlerinde yöntem olarak kullanılmakta çocuğun ilgisini çekecek programlar hazırlanarak bu hedef kitleye ulaşma gayreti sarf edilmektedir.

2. Başkanlığın Çocuklara Yönelik Din Hizmeti Alanları

Diyaret İşleri Başkanlığının çocuklara yönelik din ve eğitim hizmetleri dört başlıkta değerlendirilebilir. Bu kapsamdaki çalışmalar; Sosyal hizmet kurumlarındaki çocuklara yönelik dinî rehberlik hizmetleri, çocuk konusunda farkındalık çalışmaları, yurt içinde ve yurt dışında yaygın din eğitimi bağlamında 4-6 yaş grubu Kur'an kursları, yaz Kur'an

⁶ Başkanlığımız ile AÇSHB arasında 22 Ağustos 2013'te imzalanan Protokol aileye yönelik çalışmalarda Kurumlar arası işbirliği konusunda büyük katkı sağlamaktadır. 2018 yılında revize edilerek yeniden imzalanmıştır.

kursları ve hafızlık Kur'an kurslarında yürütülen hizmetler ile çocuklara yönelik süreli, basılı ve görsel yayınlardan oluşmaktadır.

2.1. Çocuklara Yönelik Dinî Rehberlik

2.1.1. Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumundaki Çocuklara Yönelik Dinî Rehberlik

Her insanda fitri⁷ olarak yüce bir varlığa inanma ihtiyacı mevcuttur. Dolayısıyla bu ihtiyaç bilhassa korunmaya muhtaç çocuklar söz konusu olduğunda inanç, bu kırılğan kesim için yaşadıkları yoksunluklar ve travmalarla baş edebilmelerinde önemli bir misyona sahiptir. Zira bu çocuklara dinî ve ahlaki değerlerin öğretilmesi, zorluklarla baş etmelerinde inancın gölgesine sığınmaları onların hayatını kolaylaştıracağı gibi aynı zamanda topluma uyum sağlamalarını da katkı sağlayacaktır. Bu kapsamda 2007 yılında Başkanlığımız ile Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı arasında işbirliği protokolü imzalanmıştır. Bu protokol çerçevesinde Başkanlığımız tarafından Kurum çatısı altında yaşayan çocuklara yönelik dinî rehberlik hizmeti sunulmaktadır.

İlk olarak 2007 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı ve SHÇEK arasında işbirliği protokolü ile başlayan devlet koruması altındaki çocuklara yönelik dinî rehberlik ve manevi destek hizmetleri 2011 yılında Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının kurulması, Bakanlık ve Başkanlık arasındaki protokolün yenilenmesiyle hız kazanmıştır. Diyanet İşleri Başkanlığının din hizmetinde çeşitlilik ve kurumsallaşma çalışmaları ile Bakanlığın oluşturduğu çocuk evleri, çocuk destek merkezleri, çocuk evleri sitesi gibi yeni yapılanmalar manevi rehberlik hizmetlerinde çocuk, öğretici ve kurumlar arasında güven ve istikrar oluşturmuştur. Bu kurumlarda kalan çocuklara yönelik yaş gruplandırmalarıyla hazırlanan "Etkinliklerle Değerler Eğitimi" kitabı öğreticinin ders işleme ve öğrencinin ders takibiyle daha sistematik bir dinî rehberlik hizmetinin verilmesini sağlamıştır. Yürütülen tüm bu hizmetler 81 il ve 349 ilçe müftülüğü bünyesinde kurulan Aile ve Dini Rehberlik Büroları ve Merkezleri tarafından gerçekleştirilmektedir. Büro Koordinatörleri öncülüğünde vaiz, Aile ve Dini Rehberlik Bürosu vaizleri, Kur'an kursu öğreticisi ve din görevlileri tarafından büyük bir gayret ve özveri ile hedef kitleye hizmet sunulmaktadır.

Diyanet İşleri Başkanlığı bu kurumlarda hizmet verecek personelini hizmet içi eğitimlerden geçirmekte ve çeşitli eğitim materyalleri ile desteklemektedir. Bugün itibarıyla 1200'ü aşkın personel haftada en az iki

⁷ Rum, 30/30.

saat olmak üzere kurum bakımı altındaki çocuklara dinî rehberlik hizmeti sunmaktadır. İlk kez 2019 yılında “Etkinliklerle Değerler Eğitimi” müfredatından oluşan umre ödüllü bilgi yarışmasında 162 çocuğumuz umreye gitmeye hak kazanmıştır.

Başkanlığımızca sosyal hizmet kurum çatısı altında yaşayan çocuklara yönelik “Yazıyorum-Çiziyorum” etkinliği düzenlenerek çocuklarımızın manevi değerlerimizi içselleştirmeleri ve bu değerlerle güçlenerek sorunların üstesinden gelme/toplumla bütünleşme becerisi kazanmalarına katkı sağlanması amaçlanmıştır.

Ayrıca her yıl Bakanlığın aldığı talepler doğrultusunda Kastamonu, İzmir, Hatay, Osmaniye’de düzenlenen kamplarla çocuklara hem tatil hem eğlence hem öğrenme imkânları oluşturulmuş, Başkanlığımız tarafından da bu kamplarda manevi rehberlik hizmetleri sunulmuştur.

2.1.2. Yazımda Kardeşlik Var Projesi

Güneydoğu Anadolu Bölgesinde yaşanan terörün çocuklar üzerinde yarattığı travmalara bir nebze çözüm olmak amacıyla ilk olarak 2016 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı ve Türkiye Diyanet Vakfı işbirliği ile bölgeden ailelerinin muvafakatı alınarak getirilen 600 çocuğumuzun İstanbul Ankara ve Konya’da misafir edilmesiyle başlayan “Yazımda Kardeşlik Var” projesi her yıl çeşitliliği artırılarak devam ettirilmektedir. Aynı zamanda ülkemizin tarihî ve kültürel zenginliklerini tanıtmayı da amaçlayan yaz okulunda sosyal, kültürel ve sportif etkinliklerle zenginleştirilmiş esnek bir ders programı uygulanmıştır. Bu çerçevede günlük olarak Kur’an-ı Kerim, ilmi hâl, siyer ve sahabe hayatı dersleri işlenmiş olup öğleden sonraları ise drama, dinî musiki, işaret dili, keçe, seramik, ebru, takı-tasarım ve pasta yapımı gibi beceri kazandırmaya yönelik kurslar düzenlenmiştir. Buna ilaveten haftada 2 saat adabımuâşeret derslerine yer verilmiş, gruplar hâlinde kitap okuma etkinlikleri düzenlenmiştir. Proje 2019 yılında Doğu-Batı kaynaşmasına vesile olacak şekilde batıdaki çocuklar Van’da, doğudaki çocuklar da İstanbul da misafir edilerek gerçekleştirilmiştir.

2.2. Çocuklarla İlgili Konularda Toplumsal Farkındalık Çalışmaları

Bakanlık ve Başkanlık arasında gerçekleştirilen protokol ile Başkanlığımız çocuk hakları, çocuk ihmal ve istismarı, çocuğa yönelik şiddetle mücadele, çocuklara yönelik sanal ve gerçek tehlikeler, erken yaşta evlilik gibi konularda toplumsal bilinç ve duyarlılığın arttırılması amacıyla

pek çok seminer ve konferans düzenlemekle birlikte personeline de bu konularda eğitici eğitimleri vermektedir.

2.2.1. Çocuğa Yönelik Şiddeti Önleme

Yüce dinimiz, çocuğun beden ve ruhen her türlü şiddet ve istismardan korunmasını emreder. Çocuğun varlığı değerli, hakları tartışılmaz ve mahremiyeti kutsaldır. Dolayısıyla ‘çocuğun dokunulmazlığı’ dinî, ahlaki ve hukuki anlamda kırmızı çizgimizdir. Allah’ın emaneti olan yavrularımızı şiddetin her türüsünden korumak ve insan onuruna yakışır bir yaşam sürmelerine yardımcı olmak üzere çeşitli çalışmalar yapmaktayız. Başkanlığımız aynı zamanda Çocuk İzlem Merkezleri Koordinasyon Kurulu üyesidir. Bu üyeliğin gerektirdiği çalışmaları planlayarak çocuk hakları ve çocuk saygınlığına yönelik basılı ve görsel yayın araçlarıyla farkındalık programları düzenlenmektedir.

Diyanet İşleri Başkanlığı, şiddeti önleme konusunda bir yandan hutbe, vaaz, konferans, panel gibi sosyal ve kültürel içerikli dinî faaliyetler gerçekleştirirken diğer yandan da din görevlilerimize ve halkımıza yönelik farklı çalışmalar yapmaktadır. Bunlardan ilki olan “Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesinde Din Görevlilerinin Katkısının Sağlanması” projesidir. Projenin içeriği çocuğa yönelik şiddet ve aile içi şiddete ilişkin genel bilgi, şiddetle mücadelede ulusal uluslararası mevzuat, ilgili kurum ve kuruluşlara yönlendirme bilgisi ve iletişim becerilerinden oluşmaktadır. 2008 yılından itibaren Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ile birlikte yürütülen proje kapsamında tüm din görevlilerine eğitim verilerek aile içi şiddetin önlenmesi konusunda personelimizin toplumsal farkındalık çalışmalarına katkı sağlamaları hedeflenmiştir.

2.2.2. Çocuğa Yönelik İhmal ve İstismarı Önleme

Günümüzde çocuklarımızın istismar edilmeden bedensel ve ruhsal gelişimlerine uygun bir şekilde yetişmelerinde, gençlerimizin karşı karşıya kaldığı insan onurunu zedeleyici her türlü kötü alışkanlıklardan kurtulmasında dinî kurumların ve din görevlilerinin yapıcı ve aktif bir şekilde rol almalarına ve sorunların çözümüne katkı sağlamalarına büyük bir ihtiyaç olduğu görülmektedir. Dolayısıyla Başkanlığımız, sosyal hizmetleri, yayın faaliyetleri ve irşat programlarıyla bu konularda üzerine düşen önleyici tedbirler bağlamındaki görevlerini yerine getirme hususunda çalışmalarını taviz vermeden sürdürmektedir.

Toplumun vicdanında onarılmaz yaralar açan çocuk ihmal ve istismarına karşı topyekun mücadele etmenin gerekliliği göz ardı edilemez. Bu

bağlamda Başkanlığımız çalışmalarını öncelikle kendi personelinden başlamak üzere ailelere ve çocuklara yönelik düzenlediği eğitimlerle bu hususta toplumsal farkındalığın oluşmasına katkı sağlamaktadır.

2014 yılında başlayan “Çocuk İhmal ve İstismarı Farkındalık Eğitimleri Projesi” kapsamında çeşitli tarihlerde eğitici eğitimleri düzenlenerek vaiz, imam-hatip, müezzin-kayyım ve Kur’an kursu öğreticisi kadrosundaki 68.149 personel çocuk istismarına karşı farkındalık eğitiminden geçmiştir.

“Çocuğun İhmal ve İstismarının Önlenmesinde Din Görevlilerinin Rolü Eğitici Eğitimi”ne katılan personelimiz tarafından ülke genelinde ailelere “Mahremiyet Bilinci” seminerleri verilmiştir. Ayrıca “Biz Bir Aileyiz” projesinin çocuklara yönelik uygulamasında, “Çocukların, kendi mahremiyet alanlarını bilmeleri ve bu alanları korumaya özen göstermelerinin yanı sıra başkalarının mahremiyetlerine de saygı duymaları konusunda farkındalık oluşturarak ihmal ve istismarın önüne geçilmesi” adına yaz Kur’an kurslarımıza katılan 7-15 yaş grubu çocuklara yönelik “Mahremiyet Bilinci” eğitimi verilmiştir. 81 İl müftülüğünde yürütülen proje kapsamında; 23.028 Kur’an kursunda, 567.560 çocuğa ulaşılmıştır. Aynı zamanda teknoloji bağımlılığı ile çevre bilinci oluşturmaya yönelik kısa sunumlarla çocuklarda bu konulara dair farkındalık oluşturulması hedeflenmiştir.

2.2.3. Çocuk İstismarı ve Erken Yaşta Evliliklerle Mücadele

Bazı yörelerimizde genç kızlarımızın çocuk sayılabilecek kadar erken yaşlarda zorla evlendirildiği ve bu uygulamanın dine dayandırılmaya çalışıldığı esfle müşahede edilmektedir. Bu yaklaşımın ilmî ve dinî bir temeli yoktur. Öte yandan evliliğin hiçbir zorlama olmaksızın tarafların özgür iradeleriyle gerçekleşmesi ve denklik de dâhil kişilerin her türlü hakkının gözetilmesi, ailede kalıcı huzuru ve mutluluğu sağlamanın önemli bir yolu olduğu kadar İslâm dininin genel ilkelerinin ve Hz. Peygamber’in sünnetinin gösterdiği bir duyarlılığın da gereğidir.

Kamuoyuna “çocuk gelinler” vakası olarak yansıyan ve gerçekte çocuk istismarı olarak değerlendirilecek her türlü suistimalin, İslam açısından hiçbir meşruiyeti yoktur. Çocukları istismar eden anlayışların dayandığı yanlış bilinç, kültürel yozlaşma, eksik ve çarpık dinî yorumlar mutlaka tasahih edilmelidir. Başkanlığımız, bu ve benzeri sosyal problemler karşısında koruyucu ve önleyici tedbirler bağlamında Aile ve Dini Rehberlik Büroları vasıtasıyla konuya dair dinî rehberlik ve manevi destek hizmeti vererek bu hususta da toplumsal farkındalığın oluşmasına katkı sunmaktadır.

2.2.4. Kız Çocuklarının Okullaştırılması

Başkanlığımız, 2017 TÜİK verilerinden hareket ederek; 2019 yılı içerisinde kız çocuklarının okullaşmasının en düşük oranda olduğu 14 ilde “Kız Çocuklarının Okullaşmasının Sağlanması ve Çocuk İşçiliği İle Mücadele” seminerlerini çocukların eğitiminde karar verici kişiler olan ebeveynlere yönelik gerçekleştirmiştir. Proje kapsamında Başkanlık üst düzey görevlilerince bölgesel ziyaretler yapılarak kahvehane ve fabrikalarda düzenlenen sohbetlerle konuya dair toplumsal farkındalık oluşturulmasına katkı sağlamıştır.

2.3. Yaygın Din Eğitimi (4-6 Yaş Grubu, Yaz Kur’an Kursları, Hafızlık Kursları)

Toplumun tüm kesimlerine din hizmeti ve yaygın din eğitimi ulaştırmayı amaçlayan Diyanet İşleri Başkanlığı 2011 yılına kadar hukuki engellerle çocukluk döneminin en verimli çağındaki çocuklara ulaşamamakta ve ailelerin taleplerine karşılık verememekteydi. 17 Eylül 2011 tarihli kanun hükmünde kararnameyle 633 sayılı kanunda düzenleme yapılarak Kur’an kurslarına devam etmede yaş sınırının kaldırılmasıyla yaygın din eğitimi açısından yeni bir dönem başlamıştır.

Diyanet İşleri Başkanlığı bu tarihten itibaren sürekli gelişen ve yenilenen yaz Kur’an kursu ve 4-6 yaş grubu Kur’an kursu programlarıyla çocuklara İslam dininin değerlerini kazandırmayı, kazandığı bu değerleri günlük hayatında kullanabilmeyi, Kur’an-ı Kerim’i yaş gruplarına uygun olarak öğretebilmeyi, Allah’ı ve Hz. Peygamber’i sevgi temelinde tanıtarak sağlıklı bir din ve ahlak gelişimi göstermelerine katkı sağlama-ları amaçlanmaktadır. “4-6 Yaş Grubu Kur’an Kursları Programı” Türkiye genelinde Diyanet İşleri Başkanlığınca belirlenen kriterlere sahip Kur’an kursu öğreticileri tarafından bütün illerde uygulanmaktadır.

Akademisyenler, pedagoglar, Kur’an kursu öğreticileri ve okul öncesi öğretmenlerinin görüşleri alınarak çoklu katılım anlayışıyla hazırlanan program, uygulanmaya başlanmasıyla birlikte erken çocukluk dönemi din eğitiminin sağlıklı bir şekilde verilmesini talep eden toplumumuzun büyük bir teveccühünü kazanmış ve Başkanlığımızın en önemli yaygın din eğitimi faaliyetleri arasında yer almıştır.

Yaygın din eğitimine yönelik hazırlanan tüm programlarda olduğu gibi 4-6 Yaş Grubu Kur’an Kursları program ve materyallerinin, muhatapların ilgi, ihtiyaç ve beklentileri göz önünde bulundurularak yeniden yapılandırılmasına büyük önem vermektedir.

Başkanlığımızca gerçekleştirilen önemli yaygın din eğitimi faaliyetlerinden biri de örgün eğitimin tatile girdiği dönemde açılan “Yaz Kur’an Kursları”dır. Camiler başta olmak üzere Kur’an kursları ve Başkanlığımızca uygun görülen diğer mekânlarda açılan yaz Kur’an kurslarına her yaş grubundan öğrenciler katılmaktadır. Yaz Kur’an kurslarında din ve değerler eğitimi verilirken spor, sanat, yarışma gibi çeşitli etkinliklerle de eğlenerek öğrenme teknikleri uygulanmaktadır. Caminin huzur atmosferinde güven içerisinde 2019 yılı yaz döneminde üç milyondan fazla çocuk yaz kurslarında cıvıl cıvıl sesleriyle camilerin neşesi olmuşlardır.

Bununla birlikte kısa sürede yoğunlaştırılmış bir eğitim almak isteyen ve yaz tatillerini farklı bir eğitim ve kazanımla geçirmek isteyen öğrencilerin talepleri doğrultusunda “Yatılı Yaz Kur’an Kursu Öğretim Programı” hazırlanmış ve 2017 yılında uygulamaya konulmuştur. 2019 yılı yazında bu programdan yirmi binden fazla çocuk faydalanmıştır.

Kadim bir hizmet olan ve Başkanlığımızda yeni kurulan Hafızlık Eğitimi Daire Başkanlığının görev alanında eğitim hizmeti veren 1672 Kuran Kursunda hafızlık eğitim ve öğretimi devam etmektedir. Son beş yılın rakamları ile kız erkek öğrenci toplamda 34.381 hafızımız hıfzını tamamlayarak kurslarımızdan mezun olmuştur.

2.4. Diyanet İşleri Başkanlığı ve Çocuk Yayıncılığı

Diyanet İşleri Başkanlığı, din konusunda toplumu aydınlatma görevi çerçevesinde çocuklara yönelik yayınlara özel bir önem vermektedir. Yeni nesillerin sağlıklı yetiştirilmesi, kimlik ve kişilik sahibi olabilmesi için dinî, millî, ahlaki ve moral değerlerin onlara benimsetilmesi gerektiği, bunun sadece ailenin ve eğitim kurumlarının sorumluluğunda olmadığı; Başkanlığımız, diğer kurum ve kuruluşlar ile sivil toplum kuruluşlarının da bu konuda sorumlulukları olduğu açıktır. Buradan hareketle Başkanlığımız, din hizmeti ve yaygın din eğitimi faaliyetleri çerçevesinde çocuklara yönelik çeşitli dinî yayın projelerini başlatmıştır. Diyanet İşleri Başkanlığı, bu çalışmalarını hızlandırarak sürdürmektedir.

Kitle iletişim araçları tüm insanlar ve bilhassa çocukların duygu, düşünce ve davranışları üzerinde etkileyici ve yönlendirici önemli bir güce sahiptir.⁸ Kitle iletişim araçlarının birçok insana aynı anda ve çok kısa bir sürede ulaşma imkânı sağlaması günümüzde içinde bulunduğumuz Pandemi sürecinde bilhassa eğitim alanında daha da aktif şekilde kullanılmalarına

⁸ M. Yaşar Kandemir, “Çocuk Yayınlarına Temel Yaklaşımlar”, (İstanbul: Çocuk Edebiyatı Yıllığı, Gökyüzü Yayınları, 1987), 550.

sebebiyet vermiştir. Dolayısıyla televizyon, radyo, gazete, dergi gibi kitle iletişim araçlarında yapılan yayınlar dikkat ve özen gerektirmektedir. Bu durum din öğretimi açısından daha hassas bir noktadadır. Çünkü din öğretiminde kitle iletişim araçları kullanılırken yapılan yanlışlar birçok insanı etkilemekte ve bu yanlışların telafisi oldukça zor olmaktadır.

Çocukta dinî inancın gelişmesinde birçok etken vardır. Çocuk yayınları da bu etkenler arasında sayılmaktadır. “Çocuğa bütün müesseseleriyle dini, dindarı, ahlakı ve faziletleri sevdirecek; öyle olmaya özendirecek; yaşadığı toplumda bulamadığı güzel şeyleri ona tanıtacak ve benimsetecek olan çocuk yayınlarıdır.”⁹ Yayınlarımızı hazırlarken millî ve manevi değerlerimizi önelemekte, dinî bilginin çocukların yaş grubuna uygun ve gerekli görüldüğü kadar işlenmesine hassasiyet gösterilmektedir. Başkanlığımız yayınlarını süreli yayınlar, kitap yayınları, sesli ve görüntülü yayınlar olmak üzere üç ana bölümde gerçekleştirmektedir.

2.4.1. Çocuklara Yönelik Süreli Yayınlar

Çocuk dünyası renkli eğlenceli çizgi karakterlere sahip kendisini içinde bulacağı materyallere ilgi duyar. Dinî yayıncılığın zor zamanlarını yaşadığı bir zaman diliminde Diyanet İşleri Başkanlığı çocuk yayıncılığına 1979 yılında Diyanet Çocuk Dergisi ile başlamıştır. Dergi 40 yılı aşkın yayınla kesintisiz en uzun soluklu çocuk dergisi unvanına sahiptir. 48 sayfadan oluşan derginin içinde çocuklara yönelik hikâyeler, şiirler, bulmacalar, karikatürler, çizgi romanlar mevcuttur. Dergi, İslam dinini çocuklara eğlenceli bir şekilde öğretmeyi amaçlamaktadır. 7-12 yaş aralığına hitap eden dergide 2019 yılından itibaren Oyun Parkı adı altında 4-6 yaş grubuna dair köşelere yer verilmeye başlanmıştır.

Diyanet Çocuk Dergisi sürekli kendini yenileyerek 2004 yılı Haziran ayında çocukları ‘tatil arkadaşım’ ekiyle buluşturmuştur. Bu buluşma 16 yıldır devam etmekte çocukları yaz tatillerinde de yalnız bırakmayarak onlara eşlik etmektedir.

Çocuğu bilgiyle, değerle buluşturma noktasında tüm fırsatları değerlendirmeye gayret eden Başkanlığımız teknolojik gelişmeleri de yakın takibe almaktadır. Bu bağlamda çocukların mobil cihazlarla her yerden dergiye erişmesini sağlayacak mobil uygulamayı da hizmete açmış bulunmaktadır.

Uzun süredir yayın hayatına devam eden Diyanet Çocuk Dergisi 2002 yılında Çocuk Edebiyatçıları ve Sanatçıları Birliği tarafından “En

⁹ Kandemir, “Çocuk Yayınlarına Temel Yaklaşımlar”, 550.

İyi Çocuk Dergisi” seçilmiş, 2017 yılında ise 8. Uluslararası Dergiler Fuarı’nda Yılın “En İyi Çocuk Dergisi” Ödülü’ne layık görülmüştür.

2.4.2. Çocuklara Yönelik Basılı Yayınlar

Başkanlığımız süreli yayınlardaki tecrübesini basılı yayınlara da aktararak 2014 yılı itibariyle çocuk yayıncılığı özelinde istihdam sağlayarak farklı yaş gruplarının bilişsel, duyuşsal ve motor gelişimlerini destekleyecek, nitelikli eser yayımlamaya başlamıştır.

Okul öncesi ve okul dönemi olmak üzere; yaş gruplarının gelişim özelliklerine uygun, birbirinden farklı türde çok sayıda kitap yayınlanırken, kitapların hazırlanmasında metin, çizim ve tasarım bütünlüğü göz önünde bulundurulmaktadır.

İşlenen konular ve aktarılan bilgiler, didaktik olmaktan öte sevdirerek, eğlendirerek ve farklı yazım türleri kullanılarak planlanmaktadır. Masallar, hikâyeler ve etkinliklerle desteklenen kitaplarımız “çocuğa görelilik” kavramı esas alınarak yapılandırılmaktadır.

Yayımladığımız çocuk kitaplarının arka kapağında hangi yaş grubuna uygun olduğunu belirten ibareler kullanılmaktadır. Bu itibarla 3+, 5+, 7+ ve 10+ yaş grupları için üretilmiş kitaplarımız raflarda yerini almış bulunmaktadır.

4-6 yaş grubu Kur’an kurslarında eğitim gören çocuklar ve öğretmenlere yönelik çalışmalarda etkinliklerle öğretmeyi hedefleyen yayınlar hazırlanmış ve ilgililere ulaştırılmıştır.

Engelli çocuklar için de yayın faaliyetlerinde bulunan Başkanlık 10 yaş ve üzeri için “Büyük Karanlığın Sırrı” ve “Mucizeler Fabrikası” isimli kitapları Braille alfabesiyle görme engelli yavrularımızın istifadesine sunmuştur. Ayrıca işitme engelli 7 yaş ve üzeri çocuklar için 12 kitaptan oluşan dinî eğitim seti de yayınlar arasında yerini almaktadır.

Bilgi ve eğlence içerikli çocuklar için hazırladığımız takvim çalışmamız da her yıl yavrularımızın beğenisine sunulmaktadır.

Özellikle 2018 yılından itibaren Başkanlık ve Türkiye Diyanet Vakfı Çocuk yayıncılığında etkin eserler vermiş bu alanda iddiasını güçlendirmiştir. Okul öncesi için renkli resimli, çıkartma etkinliği bulunan çanta şeklinde özel kesim kitaplarının yanı sıra okul dönemine yönelik ebadı, içeriği ve baskısı hassasiyetle tasarlanmış hikâye kitapları da bulunmaktadır. Masal kitaplarından hikâye kitaplarına, etkinlik kitaplarından ilk gençlik kitaplarına kadar geniş bir yelpazede yayınlarını artırmaya devam eden Diyanet İşleri Başkanlığı çocuk kitaplarının farklı dillere çevrilmesi faaliyetlerini de hızlandırmıştır.

2.4.3. Çocuklara Yönelik Görsel Yayınlar

Görsel medya, çocukların davranışlarını, tutumlarını ve dünya görüşlerini şekillendirmesi sebebiyle etkisi yadsınamaz kitle iletişim araçlarından birisidir. Yayın içeriği ve niteliğine göre bilgiyi yaygınlaştırması, millî ve manevi değerlerin çocuğa kazandırılması, gibi işlevleri bulunmaktadır. Başkanlığımız çocukların kişilik ve karakterlerinin olumlu olarak gelişmesi noktasında görsel yayın faaliyetlerini de her gün çeşitlendirmeye devam etmektedir.

Bu bağlamda geniş bir yayın yelpazesiyile Diyanet TV’de çocuklara yönelik Kur’an öğretiminin yanı sıra masal, yarışma ve çizgi filmlerle dinî ve manevi değerlerin benimsetilmesinin amaçlandığı farklı 16 program yayını ile çocuklara ulaşılmaktadır. Ayrıca Diyanet Çocuk Youtube kanalı vasıtasıyla çocuklara yönelik pek çok içerik çocuklarımızın erişimine sunulmuştur.

Pandemi Sürecinde Mevlid-i Nebi Haftası kapsamında Aile ve Dini Rehberlik Dairemizin bir faaliyeti olarak 500 Çocuk Evinde kalan toplam 3000 i aşan çocuğumuzla canlı bağlantı kurularak Hz. Peygamber ve Çocuk temalı bir program gerçekleştirilmiştir. Mevlid-i Nebi Haftası etkinlikleri çerçevesinde Dini yayınlar Genel Müdürlüğü tarafından haftanın teması ile uyumlu bir çalışma neticesinde “Şeker Hoca” karakterinin yer aldığı 4 adet çizgi film çocuklarımızın istifadesine sunulmuştur.

Yapılan bütün bu çalışmalar daha iyiye daha güzele ve daha faydalıya ulaşmak için atılan adımların bir parçasıdır. Diyanet İşleri Başkanlığı 4-6 yaş Kur’an kursu ve yaz Kur’an kurslarında daha çok çocuğa ulaşmanın, kurum bakımı altındaki çocuklara aile sıcaklığını hissettirmenin ve vatanın her köşesindeki yavruları din ve değerlerle buluşturmanın gayretini ve heyecanını daima taşımaktadır. Bu çaba Başkanlık personeli için kanunun verdiği bir görev olsa da aynı zamanda dinin yüklediği bir sorumluluktur. Geleceğin güçlü toplumları çocuklara karşı sorumluluklarını fazlasıyla dert edinenler olacaktır.

3. Diyanet İşleri Başkanlığının Yurt Dışında Çocuklara Yönelik Hizmetleri

Başkanlığımız, yurt içinde olduğu gibi yurt dışında da, dinin yanlış ve yanlış yorumuyla ortaya çıkabilecek suistimallere mahal bırakmayacak bilgiyi günümüz farklı iletişim vasıtalarıyla vatandaş, soydaş ve dindeşlarımızın dikkatine sunma gayreti içerisinde. Bu bağlamda yurt dışında yaşayan vatandaşlarımızın millî ve manevi değerlerinin canlı tutulmasına yönelik aile, kadın, gençlik ve çocuğa yönelik konularda

sosyal ve kültürel içerikli programlar ile eğitimler düzenleyerek din hizmeti vermektedir.

Yurt dışı din hizmetlerimiz; 52 ülkede bulunan Din Hizmetleri Müşavirliği, 38 Ülkedeki Din Hizmetleri Ataşeliği ve 12 ülkede bulunan Din Hizmetleri Koordinatörlüğü olmak üzere toplamda 102 ülkedeki yurt dışı temsilcilerimiz vasıtaıyla yürütülmektedir. Ayrıca yurt dışı din hizmetlerinde görev yapacak din görevlisi donanım ve iletişim becerileri dikkate alınarak ve sınava tabi tutularak bu ülkelere gönderilmektedir.

Elbette yurt dışında yürütülen din hizmetlerinde geleceğimiz olan çocuklara yönelik din hizmeti ayrı bir öneme haizdir. Bu kapsamda gerçekleştirilen tüm çalışmalarda çocukların gelişim evreleri göz önünde bulundurularak Kur'an-ı Kerim öğretimi, yaz Kur'an kursları, hafızlık kursları, 4-6 yaş arası etkinliklerle değerler eğitimi verilerek çocuklarımızın kişilik ve kimlik inşasının oluşmasına katkı sağlanılmaktadır.

Başkanlığımızın yazılı ve görsel yayınları çocuklarla buluşturularak ülkemizle eş güdümlü programlardan ve yayınlardan istifade edilmektedir. Yurt dışındaki vatandaşlarımızın birbirleriyle ve vatanla olan bağlarını güçlü kılmak adına ailelerin çocuklarıyla birlikte iştirak edeceği sosyal ve kültürel birçok programlar düzenlenmektedir. Ayrıca çocuklarımızın kendi dil ve kimliklerine vakıf olmalarına özen gösterilerek Türkçe konuşma dil becerilerini ve Türk kültürünü öğrenmeye yönelik faaliyetler gerçekleştirilmektedir.

Yürütülen din hizmeti, sosyal ve kültürel etkinlikler bağlamında şu an itibarıyla yurt dışı görevinde bulunan 754 personelimiz sadece pandemi sürecinde 30.000 çocuğa farklı kanallar ile ulaşarak buradaki evlatlarımızın millî ve manevi değerlerle buluşmalarına katkı sağlamışlardır.

Kaynakça

- Egemen, Bedi Ziya. "Din Psikolojisi", Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1952.
- Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkındaki Kanun, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.633.pdf>, Erişim: 12.10.2020.
- Diyanet İşleri Başkanlığı Din Hizmetleri Raporu, [https://www2.diyanet.gov.tr/Din-HizmetleriGenelMudurlugu/Raporlar/2011%20Din%20Hizmetleri%](https://www2.diyanet.gov.tr/Din-HizmetleriGenelMudurlugu/Raporlar/2011%20Din%20Hizmetleri%20), 7, Erişim: 12.10.2020.
- Kandemir, M. Yaşar. "Çocuk Yayınlarına Temel Yaklaşımlar", İstanbul: Çocuk Edebiyatı Yıllığı, Gökyüzü Yayınları, 1987.
- Yavuz, Kerim. "Çocuk ve Din", İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları, 1994.

OTURUM BAŞKANI– Hocamıza teşekkür ediyoruz.

Bütün bu adımları atan bir neslin inşasına hakikaten harcına katkı sağlayan bütün hocalarımızı, öğretmenlerimizi, Kur’an kursu hocalarımızı, imamlarımızı bu güzel anlattığınız hizmetlerin altında hizmetleri olanları biz de buradan duayla, takdirle, teşekkürle anıyoruz. Allah razı olsun. Hakikaten önemli hizmetler.

Diyanet Çocuk’u ben daha önceki programlarda da paylaştım Sema Hanım değindiği için, 40 yıllık bir dergi birikimleri olan. Şimdi malum Geçerken dediğimiz gençlere yönelik bir dergimiz de şeye girdi. Gençler, çocuk, aile ve diğer aylık dergimizle...

Tabii, bu dergilerin çıkarılması çok güzel de okunması ve yaşanılması, okunmasının temini daha ayrı bir güzel oluyor. İnşallah bu üretilen eserleri sempozyumda üretilen tebliğleri akademisyen, düşünen, yazan hocalarımızın emeklerine sahip çıkmayı da Cenab-ı Allah bizlere nasip eylesin.

Hemen Din Hizmetleri Uzmanımız Sinop İl Müftülüğünden Nurettin Küçük hocamız, “Din Görevlileri Görüşleri Doğrultusunda Cami Çocuk İlişkinin Değerlendirilmesi.”

Ben aynen Emrullah Hocam gibi Nurettin Hoca’ya da peşinen teşekkür ediyorum, sağ olsun. Çünkü cami-çocuk, cami-çocuk buluşması biz bunu çok önemsedik, yıllarca dile getirdik. Hocam sağ olsun bu sempozyum vesilesiyle bu işe kafa yordu, bunu dert edindi, gündemine aldı ve bize bir tebliğ özeti gönderdi. Bu bereket oldu.

İnşallah hitamuhu misk olur hayırlı bu ilmî toplantının son tebliği de değerlendirme öncesi.

Buyurun hocam.

NURETTİN KÜÇÜK (Sinop İl Müftülüğü)– Teşekkür ederim hocam.

Sayın başkanım, değerli hocalarım ve kıymetli izleyiciler; hepinizi saygıyla ve hürmetle selamlıyorum. Sempozyum boyunca birçok Peygamber Efendimiz ve çocukla alakalı birçok tebliğ dinledik. Gerçekten her birisi çok değerliydi ve ben şahsen çok istifade ettim. Rabbim bütün hocalarımızdan razı olsun inşallah.

DİN GÖREVLİLERİNİN GÖRÜŞLERİ DOĞRULTUSUNDA CAMİ-ÇOCUK İLİŞKİSİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Nurettin KÜÇÜK*

Öz

Camiler, Müslümanları bir araya toplayan, kaynaştıran ve âdeta beşikten mezara kadar hayatın içinde yer alan İslam'ın en köklü kurumlarıdır. Öyle ki, tarih boyunca caminin merkeze alındığı şehirlerde yaşayan Müslümanlar huzur, birlik ve beraberlik içinde olmuşlardır. Bu bakımdan, millet olarak yeniden genciyle yaşlısıyla, kadınıyla çocuğuyla camilerde bir araya toplanmak, özellikle gözyaşlınlığımız ve geleceğimiz olan çocuklarımızın dinî ve ahlaki eğitimlerini cami merkezli olarak almalarını sağlamak önemli bir ihtiyaç hâline gelmiştir.

Günümüzde camiler, yaygın din eğitiminin verildiği ve bütün bir yıl boyunca açık olan mekanlardır. Bu mekanlarda hizmet eden din görevlileri, toplumun bütün kesimleriyle birlikte çocukların da cami alışkanlığı kazanmaları, caminin manevi ortamıyla buluşmaları ve ibadetin huzurunu hissetmelerini sağlamak amacıyla bir takım faaliyetler yapmaktadırlar. Bu noktada camilerde çocuklara yönelik yapılan faaliyetlerin niteliği, çocuklar üzerindeki etkisi, zorlukları ve bu etkinliklerde oyun oynatma sorunu gibi bazı tartışmalı konular gündeme gelmektedir.

İşte bu tebliğde, cami-çocuk ilişkisi farklı yönleriyle değerlendirilmeye çalışılmıştır. Araştırmada nitel veri toplama tekniklerinden mülakat yöntemi kullanılmıştır. Bu amaçla, Sinop il müftülüğüne bağlı olarak camilerde çocuklara yönelik düzenli faaliyetler yapan 13 din görevlisi ile görüşmeler yapılmış ve önceden belirlenen bazı sorulara cevap vermeleri istenmiştir. Mülakatta katılımcılara yöneltilen sorular şunlardır:

* Din Hizmetleri Uzmanı, Sinop İl Müftülüğü.

- Çocukların camiye gelmelerinin, dinî/manevi gelişimlerine sizce nasıl bir etkisi oluyor?
- Camide çocuklarla ilgilenmenin zorlukları sizce nelerdir?
- Çocukların cami alışkanlığı kazanmaları ve camiye severek gelmelerini sağlamak amacıyla neler yapıyorsunuz?
- Çocukların camide oyun oynamaları hakkında ne düşünüyorsunuz?
- Çocukların cami ile ilişkilerini geliştirme ile ilgili önerileriniz nelerdir?

Mülakat neticesinde din görevlilerinin bu sorulara verdikleri cevaplar kategorilere ayrılarak, cami-çocuk ilişkisi değerlendirilmiştir.

Çalışmamızda, öncelikle konunun amacı ve öneminden bahsedilmekte, araştırmanın sınırlılıkları ve metodolojisi hakkında bilgi verilmekte, bulgular ve yorum kısmında ise katılımcıların vermiş oldukları cevaplar değerlendirilmektedir.

Anahtar kelimeler: Din görevlisi, Cami, Çocuk, Oyun, Cemaat

EVALUATION OF THE MOSQUE-CHILD RELATIONSHIP ACCORDING TO IMAMS OPINIONS

Abstract

The mosques are the most rooted institutions of Islam, that gather Muslims together, socializing, and take part in all the life from cradle to grave. Throughout history, the Muslims, who had lived in the cities where the mosque was centered had been in peace, unity and solidarity. In this respect, it has become an important necessity as a nation to gather our young and old people, women and children in the mosques together, and especially, to ensure that our children, who are our ignorance and future, receive their religious and moral education in the mosque.

Today, mosques are places where non-formal religious education is given and that are open all year round. The imams who serve in these places, are doing a number of activities with the children, except all segments of the society, in order to ensure that children acquire the habit of mosques, meet the spiritual environment of the mosque and feel the peace of worship. At this point,

some controversial issues come to the fore, such as the nature of activities for children in mosques, the impacts of these activities on children, difficulties and the problem of playing games in the mosque.

In this paper, the relationship between mosque and child is evaluated from different aspects. In the study, we used the interview method, that one of the qualitative data collection techniques. For this purpose, we interviewed with 13 imams, who regularly carry out activities for children in their mosques in Sinop and they answered some predetermined questions. The questions directed to the participants in the interview are as follows:

1. *What do you think is the impact of children's coming to the mosque on their religious/spiritual development?*
2. *What do you think are the difficulties of dealing with children in the mosque?*
3. *What do you do to ensure that children gain a mosque habit and love to come to the mosque?*
4. *What do you think about the children playing in the mosque?*
5. *What are your suggestions for improving children's relations with the mosque?*

As a result of the interview, the answers given by the imams to these questions were divided into categories and the relationship between mosque and children was evaluated.

In this study, firstly, the purpose and importance of the subject is mentioned, and some information about the limitations and methodology of the study is given. Then, the answers, given by the participants are evaluated.

Key Words: *Imam, Mosque, Children, Play, Congregation*

A. Giriş

İslam'ın ilk yıllarından beri camilerin toplumsal fonksiyonları zamana ve mekâna göre şekillenerek sürekli değişiklik göstermiştir. Hz. Peygamber'in yaptırdığı ve İslam medeniyetinin ilk temellerinin atıldığı Mescid-i Nebi, ibadet mekânı olmanın yanında, dinî ve sosyal olaylarda çözümlerin üretildiği, devlet işlerinin görüşüldüğü bir toplantı mekânı, insanların tanışıp kaynaştıkları bir buluşma yeri ve eğitim-öğretimin yapıldığı bir eğitim mekânı gibi bir çok fonksiyona sahipti. Ancak sonraki yıllarda zamanın şartlarına göre camilerin bu fonksiyonlarının büyük ölçüde değiştiği görülmektedir.

Örneğin; Emeviler döneminde, camilerin yanına “Darul İmare” denilen hükûmet konakları inşa edilerek devlet işlerinin görüşülmesi caminin dışına çıkarılırken; Abbasiler döneminde, cami ve halk kaynaşmasını sağlamak için camilerin etrafına, kütüphaneler, kitapçı dükkanları ve okuma evleri (kıraat hane) yapılarak, cami ve çevresi bir kültür ocağı hâline dönüştürülmüştür. Selçuklular, zamanın şartlarını ve ihtiyaçlarını dikkate alarak caminin yanına medreseleri inşa etmiş, camilerde yürütülen yüksek eğitimi medreselere devretmiştir. Osmanlılar Dönemi'nde ise camilerin hem mahallenin nüfus kayıtlarının tutulduğu resmi idare merkezi hem de sıbyan mektepleri adıyla temel eğitimin verildiği bir okul konumunda olduğu görülmektedir.

Günümüzde ise maalesef “cami” denildiği zaman içerisinde sadece uhrevi işlerin konuşulduğu, belli vakitlerde ibadetlerin yapıldığı ve cenazelerin uğurlandığı bir yapı akla gelmektedir. Oysa bir çok yönden sosyal felaketlerin yaşandığı 21. yüzyılda, camilerin yeniden özüne dönmesi ve özellikle sosyal açıdan daha fonksiyonel faaliyetlere ev sahipliği yapması önemli bir ihtiyaç olarak karşımızda durmaktadır. Bu ihtiyacı karşılamak maksadıyla Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından camilerin sadece namaz kılınan ve cenaze kaldırılan mekanlar olmadığı söylemi en üst perdeden dillendirilmiş¹ ve camileri daha işlevsel hale getirebilmek için çeşitli çalışmalar başlatılmıştır.

¹ www.trthaber.com/haber/gundem/diyanet-isleri-baskani-erbas-camilerimiz-sadece-5-vakit-namaz-kilinan-yerler-degildir-412598.html (erişim: 17.10.2020).

İşte bu noktada Başkanlığın cami merkezli olarak başlattığı çalışmaları arasında belki de en önemlisinin çocuklara yönelik çalışmalar olduğunu söyleyebiliriz. Örneğin, cami bünyesinde veya camilere yakın müstakil binalarda açılan 4-6 yaş grubu Kur'an kursları ve 1. sınıftan itibaren bütün çocukların gidebildiği yaz Kur'an kurslarında yürütülen hizmetler² ile cami gençlik kolları kurulmasına yönelik çalışmalar³ bu bağlamda oldukça önemlidir. Ayrıca Başkanlığın gençlik çalışmaları yönergesinde ifade edildiği gibi, çalışmaların ortaokul düzeyinden itibaren başlatılması ve uygun olan cami müştemilatlarının Diyanet Gençlik Merkezi ve Diyanet okuma salonu olarak düzenlenmesi, yine camilerin uygun bölümlerinin gençlerin namaz vakitleri dışında da bir araya gelebilecek ve gençlik çalışması yürütülebilecek şekilde düzenlenmesi, camide gençlik halkaları oluşturulması ve eğitici programlar yapılması⁴ gibi girişimler cami merkezli gençlik çalışmalarına önem verildiğinin bir göstergesidir.

Yaygın din eğitiminin verildiği ve bütün bir yıl boyunca açık olan camilerde hizmet eden din görevlileri, Diyanet İşleri Başkanlığının gençlik çalışmaları yönergesi ve çocuklara yönelik din hizmetleri kapsamında toplumun bütün kesimleriyle birlikte çocukların da camiye alışmaları, caminin manevi ortamıyla buluşmaları ve ibadetin huzurunu hissetmelerini sağlamak amacıyla cami merkezli bir takım faaliyetler yapmaktadırlar. Bu noktada camilerde çocuklara yönelik yapılan faaliyetlerin nitelikleri, bu faaliyetlerin çocukların dinî/manevi gelişimleri üzerindeki etkisi, zorlukları ve bu etkinliklerde oyun oynatma sorunu gibi bazı tartışmalı konular gündeme gelmektedir.

Buradan hareketle hazırlanan bu araştırmada cami-çocuk ilişkisini değerlendirmek amacıyla, görev yaptığı camide çocuklara yönelik düzenli faaliyetler yapan 13 din görevlisi ile görüşmeler yapılmıştır. Araştırmanın verileri, yapılandırılmış mülakat tekniğiyle yapılan görüşmelerde din görevlilerine cami-çocuk ilişkisi hakkındaki düşüncelerine dair soruların din görevlileri tarafından cevaplanması ile elde edilmiştir. Yapılan mülakatlardan elde edilen verilerin sunulacağı bu tebliğde, öncelikle konunun amacı ve öneminden bahsedilecek, araştırmanın sınırlılıkları ve metodolojisi hakkında bilgi verilecek, katılımcıların

² dergi.diyane.gov.tr/makaledetay.php?ID=33832 (erişim: 17.10.2020).

³ www.haberturk.com/gundem/haber/1313668-2021e-kadar-20-bin-camide-genclik-kolu (erişim: 17.10.2020).

⁴ hukukmusavirligi.diyane.gov.tr/Detay/150/gen%C3%A7lik-%C3%A7al%C4%B1%C5%9Fmalar%C4%B1-y%C3%B6nergesi (erişim:17.10.2020).

ifadelerinin de yer aldığı bulgular ve yorum kısmında katılımcıların vermiş oldukları cevaplar değerlendirilecektir.

1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Hız. Peygamber'in Mescid-i Nebi'sinden beri camiler, Müslümanları bir araya toplayan, kaynaştıran ve âdeta beşikten mezara kadar İslam toplumunun merkezinde yer alan köklü kurumlardır. Müslümanlar bir yere göç ettiklerinde veya yeni bir şehir kurduklarında, şehrin merkezine daima ana unsur olarak camileri yerleştirmişler ve şehrin imarını bu ana unsurun etrafında gerçekleştirmişlerdir. Camiyi merkeze alan ve bunun etrafında yapılaşım gelişen şehirler, her zaman İslam'ın ruhunu yansıtmıştır.⁵ Bu bağlamda Peygamber Efendimizin cami ile irtibatlı olma adına cemaatle namaza sürekli teşvik etmesi (Buhârî, Salât 87, Ezân 30, Büyü 49) ve kıyamet gününde Allah'ın arşının gölgesinde gölgelenecek yedi sınıf insan arasında kalbi mescitlere bağlı, ibadetle yetişen gençleri zikretmesi (Buhârî, Ezan,36) özellikle yeni neslin cami ile iç içe yetişmesi bakımından önemli bir mesaj içermektedir.

Nitekim İslam medeniyetinin kurulmasında üç kavramın birbirini destekler nitelikte ön plana çıktığı görülmektedir. Bunlardan birincisi ve en esaslı olanı camidir. İkincisi, caminin süsü olan cemaat; üçüncüsü ise, kişinin cami ile irtibatının başladığı en önemli dönem olan çocukluktur. Bu denklemi tersten toparlayacak olursak; çocukluk dönemini cami ve çevresinde, oranın manevi havasını teneffüs ederek geçiren çocuklar geleceğin cami cemaati, ve bu cemaat ise İslam toplumunun en önemli şahısları olacaktır. Dolayısıyla cami-çocuk ilişkisine gereken önemi verme ve bu ilişkiyi en doğru şekilde tesis etmenin, geleceğin İslam toplumunu kurmak kadar esaslı ve önemli bir iş olduğunu söyleyebiliriz.

Bu nedenle günümüzde, millet olarak genciyle yaşlısıyla, kadınıyla çocuğuyla camilerde bir araya toplanmak, camileri yeniden asli fonksiyonlarına uygun imar ve ihya ederek özellikle gözyadınlarımız ve geleceğimiz olan çocuklarımızın cami ile ilişkilerini olumlu yönde geliştirmelerini sağlamak önemli bir ihtiyaçtır.

Bu ihtiyacı karşılamak üzere Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından çalışmalar başlatılmış, geleceğimiz olan çocukların cami ile irtibatının kurulması ve camilerin asli işlevine dönüştürülmesi maksadıyla din

⁵ Mustafa Necati Barış "Cami Merkezli Din Hizmetlerine Yönelik Tespit ve Teklifler", *Uluslararası Cami Sempozyumu-Sosyo-Kültürel Açidan, İnönü Üniversitesi*, (Ekim 2018): 12.

görevlilerinin fedakarlı gayretleriyle bir çok camide hem yaz Kur'an kursları döneminde hem de sonrasında çocuklara yönelik eğitsel ve sosyo-kültürel açıdan bir çok etkinlikler düzenlenmektedir.

Bu bağlamda hazırlanan bu araştırma, camilerinde çocuklara yönelik etkinlikler düzenleyen cami görevlilerinin görüşleri doğrultusunda cami-çocuk ilişkisini değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu temel amacın yanında, din görevlilerinin cami hizmetlerinde çocuklara yaklaşım metotları, cami merkezli etkinliklerin çocukların dinî/manevi gelişimleri üzerindeki etkisi, zorlukları ve bu etkinliklerde oyun oynatma sorununa din görevlilerinin yaklaşımları da araştırmanın diğer konulardır. Son olarak din görevlilerinin cami-çocuk ilişkisini geliştirmeye yönelik önerileri de bu bağlamda önem arz etmektedir.

2. Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu araştırma Sinop İl Müftülüğüne bağlı olarak görev yaptığı camisinde çocuklara yönelik çalışmalar yapan 13 din görevlisi ile sınırlandırılmıştır. Yine araştırmanın verileri, mülakat tekniği ile sorulan muayyen sorular ve bu sorulara katılımcı olan din görevlilerinin verdiği yanıtlar ile sınırlıdır.

3. Metodoloji

3.1. Bilgi Toplama Yöntemi

Cami-çocuk ilişkisinin din görevlilerinin görüşleri doğrultusunda farklı yönleriyle değerlendirildiği bu çalışmada, nitel veri toplama tekniklerinden mülakat yöntemi kullanılmıştır. Bu amaçla, görev yaptığı camisinde çocuklara yönelik çalışmalar yapan 13 din görevlisine yarı yapılandırılmış görüşme formları verilmiş ve önceden belirlenen bazı sorulara cevap vermeleri istenmiştir. Formda katılımcılara yöneltilen sorular şunlardır:

- Çocukların camiye gelmelerinin, dinî/manevi gelişimlerine sizce nasıl bir etkisi oluyor?
- Camide çocuklarla ilgilenmenin zorlukları sizce nelerdir?
- Çocukların cami alışkanlığı kazanmaları ve camiye severek gelmelerini sağlamak amacıyla neler yapıyorsunuz?
- Çocukların camide oyun oynamaları hakkında ne düşünüyorsunuz?
- Çocukların cami ile ilişkilerini geliştirme ile ilgili önerileriniz nelerdir?

Araştırmamızda mülakat yapılan din görevlilerinin isimleri gizli tutulmuştur. Bununla birlikte görüşlerin kime ait olduğunu belirtmek amacıyla yapılan mülakatlar numaralandırılmıştır. Katılımcıların ifadelerinden sonra yer alan parantez içerisinde (D1), (D2), (D3) şeklinde belirtilmiştir.

3.2. Verilerin Çözümü ve Analizi

Araştırmamızın verileri, yukarıda da belirtildiği gibi, 13 katılımcı ile yapılan mülakat sonucunda elde edilmiştir. Katılımcıların sorulara vermiş oldukları cevaplar 5 farklı başlık altında kategorize edilerek incelenmiştir. Verilerin analizinde katılımcıların bizzat kendi ifadelerine de yer verilmiş ve cami çocuk ilişkisi ile ilgili değerlendirmeler katılımcıların ifadeleri doğrultusunda yapılmıştır.

B. Bulgular ve Yorum

1. Çocuklara Yönelik Camide Yapılan Etkinliklerin Niteliği

Araştırmaya katılan din görevlilerine yönelttiğimiz “Çocukların cami alışkanlığı kazanmaları ve camiye sevmelerini sağlamak amacıyla ne gibi faaliyetler/etkinlikler yapıyorsunuz?” şeklindeki soruya vermiş oldukları cevaplar dört başlık altında toplanmaktadır.

a. Samimi Muhabbet Ortamlarının Kurulması ve Çeşitli İkramlar Yapılması

Samimiyet ve gönüllülük, bir peygamber mesleği olan din görevliliğinin esasını oluşturur. Din hizmetinde muhatabın çocuklar olması, samimiyet ve güler yüzlülüğün yanında bir de küçük ikramlarla gönül almayı gerektirir. Nitekim, çocuklarla kurulan samimi bir iletişim, onların sağlıklı ve doğru inanç gelişimlerine de olumlu bir katkı sağlayacaktır.⁶ Araştırmaya katılan din görevlilerinin konuyla ilgili cevaplarına bakıldığında, camiye gelen çocuklarla ilgilenme konusunda “samimi muhabbet ortamlarının kurulması ve çeşitli ikramlar yapılması” başlığının öne çıktığı görülmektedir. Katılımcıların ifadeleri şu şekildedir:

“Çocuklara, değerli olduklarını hissettirecek karşılımlar, hâl hatır sorarak önümüzdeki senenin planına dair konuşmalar yapıyorum. Camiye aidiyet hissetsin, gerisi onların gayreti kapasitesi ve hocanın azmine kalıyor. Hocayı sevmeyen kırmızı halı da sersen verim alınmaz” (D2).

⁶ David J Wolpe, *Teaching Your Children About God*, (Harper Collins Publishers Inc., New York, 1995), 1-2.

“Camide piknik gibi düzen kurup ikramlar eşliğinde dinî ve eğitici hikâyeye anlatımı yapıyoruz” (D3).

“Öğrencilerle birebir ilgileniyorum. Zorlandıkları yerde çok sıkılmamaları için dersi fazla uzatmıyorum. Dersin sonunda meyve suyu veya çikolata dağıtıyorum. Bu onların çok hoşuna gidiyor” (D4).

“Her gelen çocuğa mutlaka çikolata, meyve suyu gibi ikramlar yapıyoruz” (D7).

“Camiye veya caminin çevresine geldiklerinde ufak bir çikolatayla da olsa onların gönlünü alıyorum”(D8).

“Çocuklar tabi ki ikramı ve gezmeyi seviyorlar (D13).

b. Çocukları Cemaatle Tanıştırıp Camide Sorumluluk Verilmesi

Camiye gelen çocukların cami cemaatiyle tanışması ve camiyle ilgili bir takım görevleri üstlenmeleri, onların camiye olan aidiyet duygularının pekişmesini sağlayacaktır. Araştırmamıza katılan din görevlilerinin konuyla ilgili ifadeleri şu şekildedir:

“Yetişkin cemaati çocuklarla tanıştırıyorum. Bu çocuk üzerinde olumlu bir etki bırakıyor. Tanınmış olduğunu bilmek öz güven veriyor. Ayrıca camide çocuklara namaz içi ya da namaz dışı bazı küçük sorumluluklar veriyorum. Kendilerine görev olarak benimsemelerini sağlayacak bazı talimatlar veriyorum” (D10).

“Camide kamet getirmek müezzinlik yapmak çocukların çok sevdiği bir şey. Ben kameti ve tesbihatları çocuklar arasında paylaştırarak her bir çocuğa görev veriyorum. Kaç çocuk gelirse hepsi bir şekilde görev alıyor ve bu çok hoşlarına gidiyor” (D3).

c. Oyunlu Etkinlikler ve Oyunla Öğretim Yönteminin Kullanılması

Oyun, her ne kadar yetişkinler tarafından pek ciddiye alınmasa da, bir çocuğun en ciddi uğraşdır. Sabahtan akşama kadar oyun peşinde koşan, çevresindeki her şeyi oyun olarak gören bir çocuğun eğitiminde kullanılacak en etkili yöntem elbette “oyunla öğretim yöntemi” olacaktır.

Konu ile ilgili olarak yapılan bir araştırmada, din derslerinde oyunla öğretim uygulayan öğrencilere “Din dersinin olduğu günlerde okula gelme isteğiniz arttı mı?” sorusu yöneltilmiş ve öğrencilerin %76,32’si “Her zaman”, %18,42’si “Bazen” ve sadece %5,26’sı “Hiçbir zaman” şeklinde cevap vermiştir.⁷ Bu sonuç da, camilerde oyunla öğretim yöntemi

⁷ Banu Gürer ve Nursel Arslan, “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinde Eğitsel Oyun Yöntemi ile Öğretimin Öğrenci Başarısına ve Derse Tutumuna Etkisi”, *Değerler Eği-*

uygulanmasının öğrencilerin camiye sevmelerine ve camiye severek gelmelerine vesile olacağı düşüncesini desteklemektedir. Bizim araştırmamıza katılan din görevlileri de camilerinde çocuklara yönelik etkinliklerde ve dersleri eğlenceli hale getirmek için oyunla öğretim yöntemini benimsediklerini ve bu yöntemin oldukça faydalı olduğunu ifade etmişlerdir. Katılımcıların ifadeleri şu şekildedir:

“Din görevlisinin ilim ve olgunluğunu bozmadan, âdeta bir çocukmuş gibi onların arasında oyun oynuyorum. Böylece çocuklarla her etkinlik zevkli hale geliyor” (D1).

“Camide verilecek olan eğitimi bir etkinliğe, oyuna, yarışmaya dönüştürerek eğlenceli hale getiriyorum (D8).

“Dersleri çocukların anlayacağı dilden eğlenceli hale getirerek anlatıyorum. Çocuklar camide veya avlusunda oyun oynarken onlarla beraber ben de oyun oynuyorum” (D11).

“İhtiyarlar rahatsız olsa da, çocuklarla camide beraber oynuyoruz” (D12).

d. Camiye Oyun Aletleri Konulması, Sosyal ve Sportif Etkinlikler Yapılması

Günümüzde çocukların eğlenceli vakit geçirebilmek için bazı oyun ve eğlence merkezlerine gittikleri bir gerçektir. Elbette camilerin bir oyun salonuna dönüştürülmesi doğru değildir. Ancak çocukların ilgisini çekecek, namaz aralarında eğlenceli vakit geçirmelerini sağlayacak bazı oyun aletleri çocukların camiye daha sık gelmelerini ve cami çevresinde daha çok vakit geçirmelerini sağlayacaktır. Nitekim bizim araştırmamıza katılan din görevlilerinin hem cami bünyesinde hem de cami dışında çocuklarla sosyal ve sportif etkinlikler yaptıkları görülmektedir. Bu konuda katılımcı din görevlilerinin ifadeleri şu şekildedir:

“Çocuklar için camimizin bir bölümünde oyun alanı, masa tenisi, çocuk langırtı, masa futbolu...vs çocuk kütüphanesi yaptık.”(D7).

“Futbol, gezi, ikram gibi sosyal ve kültürel faaliyetler yapıyorum” (D12).

“Çocuklarla bazen cami içinde bazen de cami dışında ikramlı buluşmalar düzenliyorum. Bazen de sosyal medya yoluyla iletişim kurarak plansız ani buluşmalar yapıyoruz” (D5).

“Hafta sonu kursları yapıyoruz. Çocuklarla camideki en büyük hobimiz ders öncesi kahvaltı ders sonrası satranç ya da el maçıydı” (D9).

“Gezi, piknik, kahvaltı ve sabah kahvaltı gezmeleri, gençlik merkezi ve diyanet gençlik merkezi ziyaretleri ile çocukların gönlünü aldık” (D13).

2. Cami-Çocuk İlişkisinde Oyun Faktörü

Din görevlilerine yönelttiğimiz “Çocukların camide veya cami avlusunda oyun oynamaları ile ilgili düşünceleriniz nelerdir?” sorusuna vermiş oldukları cevapları iki başlık altında toplayabiliriz.

a. Çocukların Camide Oyun Oynamaları Gerekli ve Faydalıdır

Çocuklar, büyüme süreçlerinde etraflarında olup biten bir çok şeyi oyun zannederler. Bütün günlerini evde, sokakta veya okulda çeşitli oyunlar oynayarak geçirirler ve bu esnada elbette hayatla ilgili farkına varmadan bir çok şey öğrenirler veya bildiklerini pekiştirirler. Bu nedenle çocukların dinî-ahlaki eğitimleri ve psiko-motor gelişimleri bakımından oyunların son derece önemli olduğunu söyleyebiliriz. Ancak bu noktada tartışmalı konu, günümüzde daha çok bir ibadet mekânı olarak görülen camilerde çocukların koşuşturması ve oyun oynamaları meselesidir.

Bu konuda yol gösterici en güzel örnek Hz. Peygamber Efendimizdir. Onun mescitte, cemaatle namaz kılarken, torunu Ümame'yi omzuna alıp, rüku ve secdeye giderken yere bırakması, kalkarken de yeniden omzuna alıp kaldırmak suretiyle (Ahmed b. Hanbel, 1992: 344; et-Taberani, 1404: 231) bu durumu çocuk için eğlenceli bir oyuna dönüştürmesi, yetişkinler için ciddi bir iş olan ibadetin, çocuklar için ciddi bir iş olan oyuna engel olmayacağını göstermektedir. Nitekim oyun, çocukların en önemli işleri, dünyaları, kişiliklerini geliştiren önemli bir eğlenme ve öğrenme etkinliğidir. Bundan dolayı, çocuğun eğitiminde hatta gelişimsel sorunlarının tedavisinde dahi oyundan yararlanılmaktadır. Oyunun bir öğretim aracı olarak görülmesi durumunda, oyun hâline getirilmiş eğitim durumlarıyla birçok konu daha kolay ve yüksek düzeyde öğretilir.⁸

Bu bakımdan çocuklara yönelik cami hizmetlerinde, oyunlu etkinlikler ve oyunla öğretim yönteminin uygulanması, çocuğun zihin ve gönül dünyasını üç farklı şekilde etkileyecektir. Öncelikle cami içerisinde eğlenceli eğitsel oyunlarla neşelenen ve sosyal etkinliklerle vakit geçiren çocuklar, caminin sadece hüznü bir şekilde cenazelerin kaldırıldığı ve belli ritüellerin gerçekleştirildiği bir mekân olmadığını, bir çok sosyal faaliyetlerin de cami merkezli olarak yapılabileceğini idrak etmiş olacaklardır.

İkincisi; camide oyun oynayabilen çocuklar, camiye daha çok sevecek geleceklendir.

⁸ Kemal Aslan, “Cami Merkezli Din Eğitimi - Öğretimde Eğitsel Oyunlar-”, *Yecder III. Ulusal Din Görevlileri Sempozyum Tebliğleri*, (Mayıs 2013): 4 Amasya: s. 77-101.

Camide oyunun üçüncü faydası ise; çocukların din görevlisini sevmelerine ve saygı duymalarına vesile olmasıdır. Nitekim çocuklar, oyunla ilgili bütün etkinlikleri sevdikleri gibi, kendilerine oyun öğretene ve oyun oynatan kişileri de çok severler. Konuyla ilgili yapılan bir araştırmada, DKAB derslerini oyunla öğretim yöntemiyle işleyen öğrencilere “Din dersinde oynanan oyunlar öğretmeninizi sevmeyi sağladı mı?” sorusu yöneltilmiş ve öğrencilerin %81,58’i “Her zaman”, %18,42’si “Bazen” şeklinde cevap vermiştir.⁹ Görüldüğü gibi derslerini oyunla öğretim yöntemiyle işleyen öğrencilerin büyük bir çoğunluğu öğretmenlerini daha çok sevmeye başlamışlardır. Bu bakımdan, kendilerine çeşitli oyunları öğretene ve onlarla birlikte oyunlar oynayan din görevlisi, çocuklar tarafından daha fazla seviyecek, onların gönlünde özel bir yer edinecek ve hürmet gerecektir.

Araştırmamıza katılan din görevlileri, çocukların camide oyun oynamalarının hem gerekli hem de faydalı olduğu görüşündedirler. Bu bakımdan camide çocuklara yönelik faaliyetler yapan din görevlilerinin cami içerisinde ve bahçede çocuklarla çeşitli oyunlar oynadıkları görülmektedir. Katılımcıların konuyla ilgili ifadeleri şu şekildedir:

“Çocukları camiye alıştırmak ve onlara bir şeyler öğretmek istiyorsak, ben de camide oyun oynamalarına da izin vermeliyiz. Çünkü onlar neticede bir çocuk” (D4).

“Çocuk oyun oynamayacağı oynayamadığı yeri sevmez. Camiye gelen çocuk camide çocuk bulamaz veya çocuğu camiye bağlayacak bir şey bulamazsa gönlü çocukların çok olup oyun oynadığı yerde olmayı tercih eder” (D8).

“Camideki çocuk sesleri gelecekte o beldenin akıbetinin, İslam’la bağlantısının bir anlamda ön izlemesidir. (D1).

“Camide oyun iyi oluyor ama sıkıntılar da oluyor. Avlusu olan camilerde değişik oyunlar camiye devamlılığı artırıyor” (D3).

“Cami avlusunda koşmadan caminin manevi kokusunu almadan bir çocuğun ileriki hayatında dini bütün olarak yaşaması çok zordur. Zaman zaman cemaatimizden duyarız ‘benim çocukluğum bu caminin bahçesinde geçti’ diye” (D9).

“Çocukların camide oyun oynamalarını önemsiyorum. Bir din görevlisi evladı olarak kendi çocukluğumda camide oynadığım oyunlar ve en önemlisi de babamın buna memnuniyet ve tahammül göstermesi benim bu görevi sevmem de etkili hatıralarımdan birisidir.” (D10).

“Çocukların camiye sevmeleri için cami avlusunda oynamalıdır” (D13).

⁹ Gürer ve Arslan, a.g.m., s. 108.

b. Çocukların Camideki Oyunları Adaba Uygun ve Din Görevlisinin Kontrolü Altında Olmalı

Camide çocukların oyun oynamalarının faydalı yanları olduğu gibi, kontrolsüz oynanan oyunların da bir çok zararı olacaktır. Araştırmaya katılan din görevlilerinin ifadelerinden de anlaşıldığı üzere, camide oynatılan çocuk oyunlarının hem adap yönünden cami ortamına uygun olması hem de çocukların birbirlerine zarar vermeyecek şekilde oyunların kontrol altında olması gerekmektedir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de hem "Şüphesiz mescitler Allah'ındır" (Cin, 72/18) ayeti ile mekânın kutsal bir mekân olduğu, hem de "Ey âdemoğulları! Her mescitte ziynetinizi takının" (A'raf, 7/31) ayetiyle de bu mekanlara girişin belli bir adabı olduğu açıkça ifade edilmektedir.

Cami adabı bakımından çocuklara oynatılan oyunların özellikleri üç başlık altında toplanabilir.;

- a. Çocuklara cami içerisinde oynatılacak oyunlar, caminin manevi havasını bozmayacak ve bir ibadet mekânı olma özelliğine zarar vermeyecek nitelikte olmalıdır. Örneğin; uzun eşek, badminton, trampolende zıplama gibi oyunlar, her ne kadar çocuklar için eğlenceli olsalar da, cami cemaatinin ve din görevlilerinin ortak kanaatiyle cami ortamına uygun oyunlar değildir. Bu tür oyunlar cami avlusunda oynanabilir ancak cami içerisinde oynatılmamalıdır.
- b. Cami avlusunda oynatılan oyunlar, her hangi bir eğitsel oyun olabilir. Ancak cami içerisinde oynatılacak olan oyunlar, din eğitimi açısından eğitsel nitelikte olmalıdır. Örneğin; "Yengeç yarışı, Birdir bir, Topal ördek" gibi oyunlar her ne kadar eğitsel oyun olsalar da, din eğitimi açısından eğitsel bir niteliğe sahip değildir. Bu bakımdan bu tür oyunların en azından dinî bilgi öğretecek bir formata dönüştürülerek oynatılması gerekmektedir.
- c. Son olarak, cami içerisinde çocuklara oynatılan oyunlar, cami eşyalarına ve halılarına zarar verecek materyal gerektirmeyen ve daha çok fiziksel olarak oynanabilen oyunlar olmalıdır.¹⁰

Ayrıca caminin iç bölümlerinden olan minber, kürsü ve mahfiller gibi yüksek kısımlar ile cami avlusunun yola yakın ve mermer döşeli olması

¹⁰ Nurettin Küçük "Camilerde Eğitsel Oyun Kullanımı ve Çocuklara Camiyi Sevdiren İki Faaliyet Örneği", *Uluslararası Cami Sempozyumu-Sosyo-Kültürel Açından, İnönü Üniversitesi*, (Ekim 2018):761

çocuklar için bir takım tehlikelere kapı aralamaktadır. Bu nedenle ister cami içinde olsun ister avluda, çocuklara oyun oynatırken muhakkak gerekli tedbirler alınmalı ve çocuklar kontrol altında olmalıdır. Bu konuda araştırmamıza katılan din görevlilerinin ifadeleri şu şekildedir:

“Camide, avluda ya da hocasının başında olduğu herhangi bir yerde belirli âdâb çerçevesi içinde olduğu sürece her oyun her yerde mübahdır. Unutulmaz bir anı olur ömür boyunca” (D2).

“Kontrollü olması ve cami kuralları çerçevesinde olması kaydıyla çocukların cami ve müstemilatında oyun oynamaları gayet doğaldır. Neticede onların bir çocuk olduğu unutulmamalıdır” (D5).

“Avluda oyun oynamalarında sakınca görmüyorum sadece görev mahalim yol kenarı olmasından dolayı herhangi bir kaza olur endişesi taşıyorum” (D6).

“Güzel bir şey ancak kontrollü olmalı yaşlılar rahatsız edilmeden” (D7).

“Kontrollü bir disiplinle cami içerisinde, namaz vakitleri dışında oyun oynamak ve oynattırmak bu dönemde göz ardı edebileceğimiz bir şey değil. Bilhassa cami avlusunda oyun imkânı olmayan şebir camilerinde cami içinde oyun faaliyetleri önemli” (D10).

3. Çocukların Dinî/Manevi Gelişimlerinde Caminin Etkisi

Araştırmamıza katılan din görevlilerine yönelttiğimiz “Çocukların camiye gelmelerinin, dinî/manevi gelişimlerine sizce nasıl bir etkisi oluyor?” şeklindeki soruya vermiş oldukları cevaplar üç başlık altında toplanmaktadır.

a. Temel Dini Bilgiler Camide Daha Kolay ve Kalıcı Bir Şekilde Öğreniliyor

Eğitimde en etkili yöntem, yerinde eğitim ya da görerek ve yaparak öğrenmedir. Çünkü görmekte ve yapmakta psikolojik bir temel oluşmakta ve yapılan işin gücünü arttırmaktadır. Bu kural gereği çoğu Avrupa ülkesinde din derslerinin ya tamamı ya da bir kısmı kilisede yapılmaktadır¹¹. Örneğin, Almanya’da “Kindergarten” olarak ifade edilen çocuk yuvalarının %70’i kiliselere aittir ve kilisenin hemen yanında bulunmaktadır. Buralarda, ilgili kilisenin inanç esasları doğrultusunda bir eğitim yapılıır. Çocukların başında, sivil eğitimcilerin yanında bir de rahibe bulunur ve

¹¹ Ali Baz Bilici, “Çocukların Dini Gelişimlerinde Camilerin Rolü” *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 11/5 (2016): 127.

çocuklar, kiliselerdeki her türlü dinî gün, âyin ve kutlamalara katılırlar.¹² Çünkü din eğitiminin en etkili ve kalıcı öğrenildiği yer dinî mekanlardır.

Aynı şekilde çocukların camiye gidip o ortamı teneffüs etmesi, camide cemaatle namaz kılanların imamın komutuyla topluca hareketlerini, caminin bölümlerini veya camideki herhangi bir hat tablosunu, tezhipleri, çinilerdeki dekoratif süslemeleri seyretmesi, yine burada kamet, ezan, hutbe, vaaz gibi dinî ritüelleri dinlemesi çocukların hem duyuşsal olarak camiye ve namazı sevmesine hem de temel dinî bilgileri uygulamalı olarak öğrenmelerine katkı sağlayacaktır.¹³

Çocukların temel öğrenme özelliklerinden biri de taklit yoluyla öğrenmedir. Bu nedenle çocuklar camide gördüğü hareketleri yapmaya, duyduğu sözcükleri tekrar etmeye çalışarak farkında olmadan İslami açıdan önemli sayılan bir çok bilgiyi taklit yoluyla öğrenmiş olacaktır. Ayrıca taklit yoluyla zihinsel ve psiko-motor bakımından öğrenilen ibadetlerin içselleştirilmesinde cami ortamının sağladığı manevi atmosfer oldukça önemlidir. Bu bakımdan dinî bilgilerin cami ortamında öğrenilmesinin evde veya okul sıralarında öğrenilmesinden çok daha yararlı olacağını söyleyebiliriz. Nitekim Bohne'nin belirttiği gibi çocuk, dıştan taklit eder gibi görünse de aslında o, bu süreçte Allah ile içten bir ilişki hâlinindedir.¹⁴ Bu konuda araştırmamıza katılan din görevlilerinin ifadeleri şu şekildedir:

“Müslüman çocukların küçük yaşlarından itibaren camiye gelmeleri, temel İslami bilgilere daha kolay vakıf olmalarını sağlıyor.” (D1)

“Çocuklar, ibadet etmeyi camide görerek ve uygulayarak öğrendikleri için daha kalıcı oluyor. Ayrıca camiye tanıtım fırsatları oluyor.” (D3)

“Hiç bir dinî bilgidен haberi olmayan çocuklar caminin, cemaatin, dinin ne olduğunu öğreniyor” (D6)

“Camiye gelen çocukların ilk geldiği dönem ile daha sonraki zaman arasında hem dinî hem de manevi yönden çok şey öğrendiklerini, olumlu neticeleri olduğunu gözlemledim (D13).”

¹² İrfan Başkurt. “Almanya’da Din Eğitimi”. *Journal of Istanbul University Faculty of Theology*, 0/4, (2012) (<https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuilah/issue/968/10921>).

¹³ Fatih Çınar ve Nural Şener, “Cami Cemaatinin Cami İle Tanışmalarında Çocukluk Dönemi Yaşantılarının Etkileri” *Journal of International Social Research* 9/47 (Aralık 2016): 1052.

¹⁴ Ahmet Albayrak “Ahmet Albayrak İle Cami Ve Çocuk Üzerine Söyleşi” Söyleşiyi yapan: Elif Arslan ve Kâmil Büyüker, *Diyanet Aylık Dergi*, (211):24, s.23-27.

b. Çocuklar Camide Kendilerini Daha Huzurlu ve Güvende Hissediyorlar

Yuva psikolojisi, çocukların kendilerini güvende hissettikleri, bağlandıkları ve aileyi yansıttıkları bir durumu ifade eder. Camiler, bir nevi koruma ve kollama yuvası olarak aileden daha yüce ve büyük olan Allah'ın himayesine girme aşamasında çocukların ufkunun açılmasına bir olanak sağlar. Camilerle ilişkisini geliştiren çocukların, kendisini koruyan ve kollayan ailesinin yanında, yüce yaratıcının himayesini hissetmesi, ona psikolojik bir destek sağlayacak ve manevi donanımını artıracaktır¹⁵. Bu bakımdan çocukların erken yaşlardan itibaren cami-oyun denkleminin kurulması, yuva psikolojisi açısından çocuğun camiye sevmesine ve dost olmasına zemin hazırlar. Öyle ki bu dönemde kurulacak bu ilişki, çocuğun sonraki dönemlerde gençlik, olgunluk ve yaşlılığını dahi etkileyen bir kapasiteye sahiptir.¹⁶

Öte yandan, cami avlusunda veya camilere yakın yerlerde vakit geçiren çocuklar, okunan ezan sayesinde manevi bir rehabilitasyona tabi tutulmuş olurlar ve okunan ezanlarla ruh dünyaları akort edilmiş olur. Zira kubbe, minare, ezan gibi dinî semboller, hem çocukları hem de yetişkinleri manevi hayata davet eder. Kutsal mekânlarda yaşanan olumlu manevi atmosfer çocukta bir sevgi halesi ve yaşam sevinci oluşturur. Ayrıca bu mekân, güven ve emniyeti içermesi açısından çocuklar için ilk makro sosyalleşmenin temellerini oluşturur. Çocukların cami atmosferinden aldığı güven duygusu, gelişerek Allah'a güven duygusuna dönüşmeye başlar.¹⁷ Nitekim araştırmaya katılan din görevlilerinin gözlemleri de, çocukların camide kendilerini daha huzurlu ve güvende hissettikleri yönündedir. Katılımcıların ifadeleri şu şekildedir:

“Allahın evi olan camilerimiz, çocuklarımızı huzur bulmaları konusunda etkiliyor.” (D11).

“İlgi gören çocuklar camiye benimsiyor. Camideyken kendi evindeymiş gibi hissediyor.” (D3)

“Camiye düzenli gelen çocuklar, caminin korkulacak bir yer olmadığını ibadet edilecek güvenilir bir mekân olduğunu öğrenmiş oluyorlar.” (D6)

¹⁵ Bilici, “Çocukların Dini Gelişimlerinde Camilerin Rolü” :124.

¹⁶ Rıfat Atay “Aile Eğitim Merkezleri Olarak Camiler: Anne-Çocuk Grupları (0-5 Yaş)”, Cami Merkezli Hayat, *Yecder III. Ulusal Din Görevlileri Sempozyum Tebliğleri*, (Mayıs-2012): 76 ss. 62-76.

¹⁷ Bilici, “Çocukların Dini Gelişimlerinde Camilerin Rolü “ s.128.

“Çocuklar camide kendilerini güvende hissediyorlar. Hayatları boyunca zihin dünyalarında caminin kendileri için ne kadar güvenli olduğunu fark ediyorlar.” (D12)

c. Cami, Çocukların Ahlaki, Manevi ve Sosyal Gelişimlerine Katkı Sağlıyor

Daha önce de ifade edildiği gibi mekân olarak camiler, ihtişamlı ve manevi atmosferi sayesinde hem yetişkinleri hem de çocukları manevi yönden etkiler. Zira mekânların davranışlarımız üzerinde büyük etkileri olduğu bilinmektedir. Öyle ki Hall’ın ifadesiyle bizler mekânları, mekânlarda bizleri şekillendirir veya hayatımıza etki eder.¹⁸ Bu bakımdan çocukların cami avlusunda koşturmaları, ezan okunurken şadırvanından su içip yüzlerini yıkamaları, hatta arka saflarda küçük yaramazlıklar yaparken namaz kılanları seyretmeleri dahi onların manevi dünyalarını şekillendirecek ve İslami bir hayata motive edecektir. Nitelik çevre faktörü, sadece fiziksel bir nitelik taşımayıp aynı zamanda psikolojik bir etkiyle çocukların çift yönlü gelişmesine ve sosyal hayata uyum sağlamalarına yardımcı olacaktır.¹⁹ Örneğin, camide cemaatle namaz kılanların aynı anda rüku ve secdeye gitmeleri, çocuklarda bir düzen ve intizam duygusunun gelişmesine yol açar. Bu yönüyle de camiler, çocukların toplum hayatına ayak uydurmanın ve sosyalleşmenin başladığı kutsal mekanlardır.

Öte yandan camilerde anlatılan kıssa ve hikâyeler, mekân faktörünün de etkisiyle çocukların ahlaki gelişimlerine olumlu katkılar sunar, zor gibi görünen dinî konuları kolayca anlamalarını sağlar. Kutsal kitaplarda geçen dinî hikâyelerin, kutsal bir mekânda anlatılmasının çocuklarda çok daha yüksek etkiye sahip olduğu görülür. Dini hikâyelerde iyi-kötü, haklı-haksız, adil-zalim, dürüst-yalancı, alçak gönüllü-kibirli karakterlerin sürekli mücadele etmesi, çocuğun da kendi hayatında onları örnek alarak ahlaklı bir birey olmasını kolaylaştırır.²⁰ Bu noktada insanı ahlaklı olmaya yönlendirecek hatta zorlayacak bir motivasyon kaynağına ihtiyaç vardır. Kişiye böyle bir motivasyon kaynağı sağlayacak en etkili şey din ve dinî mekanlardır. Bu nedenle çocukların cami ve cami çevresinde

¹⁸ Edward T. Hall, “The Hidden Dimension, an Anthropologist Examines Man’s Use of Space in Public and in Private”, *A Doubleday Anchor Book*, (1966):106.

¹⁹ Recep Yaparel, *Bilişsel Psikolojinin Din Psikolojisine Katkıları Bağlamında Yükleme Kuramı*, Dijital Baskı Sistemleri, (2001):25.

²⁰ Beyza Bilgin, “Ahlak Terbiyesinde Dini Hikâyeler”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 1 (1994): (1): 228.

daha çok vakit geçirmelerinin ve dinî eğitimlerini cami merkezli olarak almalarının, onların ahlaki yapılarının şekillenmesinde olumlu etkiye sahip olduğu söylenebilir. Araştırmamıza katılan din görevlileri de camiye düzenli olarak gelen çocukların zamanla ahlaki, manevi ve sosyal yönden gelişme kaydettiklerini belirtmektedirler. Katılımcıların konuyla ilgili ifadeleri şu şekildedir:

“Camideki ilk günlerinde yaramazlık yapan çocukların zamanla mütevazı ve olgun davranışlar sergilediklerini gördüm. Bu durum, caminin çocukların ahlaki ve manevi gelişmelerine olumlu katkısı olduğunu göstermektedir.” (D4)

“Çocukların camiye gelmeleri, cemaat ve çevre esnaf tarafından olumlu karşılanıyor, camiye gelen çocuklarla tanışıp, sosyalleşmelerine yardımcı oluyorlar” (D7).

“Çocukların camiye gelmeleri, onların ileriki hayatlarında camiyle bağlarının kuvvetli olmasını sağlıyor ve camiyle tanışan çocuğun dinî yaşantısı, yetişkinliğini de müspet manada etkiliyor.” (D5).

“Camiye gelen çocuk hayatın dışarıda olduğu gibi sadece maddi ihtiyaçlardan ibaret olmadığını kavrar, soyut düşünmeye, Allah diye bir Yaraticının var olduğuna iyice mutmain olur. Böylece sosyal hayatında daha dürüst ve ahlaklı olmaya özen gösterir” (D9).

“Camiler, manevi duyguların şekillendiği yerlerdir. Çocukların camide okunan ezan sesini işitmeleri, namaz kılanları seyretmeleri ve caminin kubbe, kürsü, mihrap minber gibi sanatsal dekorasyonlarını görmeleri, farkında olmadan onların manevi dünyasını imar etmektedir.” (D10).

“Camiye gelen çocuklar, toplum içinde nasıl hareket edileceğini, büyüklere saygıyı öğreniyorlar.” (D12).

“Çocukken camiye gelmek, ileriki yaşantılarını da etkiliyor. Az çok tüm İslami yaşantı bu temelin üzerinde kurulu kalıyor” (D8).

4. Camide Çocuklarla İlgilenmenin Zorlukları

Katılımcılara sorduğumuz “Camide çocuklarla ilgilenmenin zor yanları sizce nelerdir?” şeklindeki soruya verdikleri cevaplar üç başlık altında toplanmaktadır.

a. Yaş Gruplarının ve Aile Yapılarının Farklı Olması

Camiler yaygın din eğitiminin yapıldığı mekanlar olması nedeniyle, her yaş grubu ve farklı aile yapılarından çocuklar aynı anda camiye gelebilmektedir. Bu durum hâliyle din görevlisinin camiye gelen çocuklara ortak bir program hazırlamasını zorlaştırmaktadır. Araştırmamıza katılan din görevlilerinin konuyla ilgili ifadeleri şu şekildedir:

“Çocukların karakterleri ve yetiştirme tarzlarının farklı olması, onlarla ilgilenme konusunda biraz yorucu oluyor. Hatibin tüm çocukların kabul edeceği çok yönlü bir kişi olması ve gruptan kopan çocuklarla birebir diyaloglarla onları diri tutmaya çalışması gerekir” (D1).

“Çok farklı yaş grupları arasında uyumu sağlamak ve bu farklı yaş grubu arasındaki çocuklar için mekân yetersizliği” (D9).

“Farklı ailelerden gelen çocuklar oluyor, bazı çocuklara caminin farklı lanse edildiğini gördüm, en önemlisi imamın çocuklar tarafından tanınmıyor oluşu önemli zorluklar arasındaydı” (D13).

b. Çocukların Oyunlarını Disipline Ederek Yetişkin Cemaatle Uyumlarını Sağlama

Oyun, bir çocuğun ilgilendiği en ciddi iş ve öğrenme sürecine attığı ilk adımdır. Bu nedenle her nerede olursa olsun çocuklar buldukları mekânda muhakkak bir oyun kurar ve eğlenmek isterler. Oyun oynamadığı bir yere de sevecek gitmezler. Ancak bu mekân bir cami olunca, çocukların oynama arzularının da bir noktada kontrol altında tutulması ve sınırlandırılması kaçınılmazdır.

Camiler her ne kadar bütün topluma açık olsa da, cami cemaatinin büyük çoğunluğunu son yetişkinlik ve yaşlılık dönemi bireyler oluşturmaktadır. Özellikle yaşlılık döneminde ortaya çıkan eskiye özlem duyma ve yeni nesli sürekli eleştirme, algılama ve yaratıcı fikirler geliştirme yeteneğinin azalması ve gürültüye karşı aşırı hassas olma²¹ gibi özelliklerden dolayı, yaşlılık çağındaki cemaat çocukların camideki koşullarına ve oyun oynamalarına tahammül edemeyebilirler. Bu noktada din görevlilerinin bir yandan çocukların camiye alışmalarını sağlamaya bir yandan da yetişkin ve yaşlı cemaati küstürmemeye dikkat ederken oldukça zorlanacağı açıktır. Bu konuda araştırmamıza katılan din görevlilerinin ifadeleri şu şekildedir:

“Çocukların oyun oynama istekleri biraz yorucu oluyor. Ayrıca çocuklarla fazla ilgilenince ihtiyarlar bu sefer başka camiye kaçıyorlar” (D3).

“En zor yanı büyüklere, dünyadan göçtükten sonra bu safları o çocukların dolduracağını anlatmak ve tahammüllerini sağlamak” (D2).

“Onların yaramazlıklarıyla uğraşmak. Mesela çocuklardan biri ders okurken diğerleri yaramazlık yapıyor ve bu da okuyan kişinin dikkatini dağıtıyor” (D4).

²¹ Gülbaşak Yerli, “Yaşlılık Dönemi Özellikleri Ve Yaşlılara Yönelik Sosyal Hizmetler” *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 10/52 (Ekim 2017):1283.

“Çocukların oyun ve eğlence coşkusu cami cemaatini biraz rahatsız ediyor. Tesbible oynamak çocuğa eğlence cemaate küfür gibi geliyor, kısmen temizlik anlayışı oluşmamış, çocuklar necis gibi algılanabiliyor” (D7).

“Camide olduklarını hissettirmekte zorlanıyorum. Okulun ve sınıfın kuralları olduğu gibi caminin de kuralları olduğunu hissettirmede zorlanıyorum” (D8).

“Günümüz çocuklarının teknolojik oyun oynama alışkanlıkları, camiye adapte olmalarını zorlaştırıyor. Caminin imkânlarının yetersiz olması ve genelde yaşlı olan cami cemaatinin, çocuklara karşı tabammülsüzlükleri de çocuklarla ilgilenmeyi zorlaştırıyor.” (D10).

c. Kız Çocuklarıyla İlgilenirken İftiraya Uğrama Korkusu

Camilere gelen çocuklar arasında ergenlik dönemine kadar çoğu zaman herhangi bir cinsiyet ayrımı yapılmadan cami görevlisi bütün çocuklarla aynı anda ilgilenir. Bu durum Özellikle son dönemlerde gündeme gelen çocuklara karşı cinsel istismar ve taciz iddiaları nedeniyle, din görevlilerinin tedirgin olmalarına ve daha hassas davranmalarına yol açtığı görülmektedir. Konuyla ilgili katılımcıların ifadeleri şu şekildedir:

“Camiye gelen kız çocuklarıyla ilgilenirken art niyetli kişiler bizlere suç isnadı yapacağı kaygısını taşıyorum” (D6).

“Benim için en büyük zorluklardan biri bugünün fitnesi hâline gelen pedofili suçlamaları (D10).

5. Cami-Çocuk İlişisini Geliştirmeye Yönelik Din Görevlilerinin Önerileri

Din görevlilerine yönelttiğimiz “Çocukların camiyle irtibatını geliştirmek için sizce neler yapılmalı?” şeklindeki soruya vermiş oldukları cevaplar iki başlık altında toplanmaktadır.

a. DİB ve Kurum İdarecilerine Yönelik Öneriler

Çocuklara yönelik cami merkezli faaliyetler, her ne kadar camiyle ilgili küçük etkinlikler gibi görünse de bu faaliyetlerin niteliğini ve etkililiğini artırmak için bazı konularda kurumsal olarak Diyanet İşleri Başkanlığı ve ilgili müftülüklerin desteğine ihtiyaç duyulmaktadır. Araştırmaya katılan din görevlilerinin cami-çocuk ilişkisini geliştirmeye yönelik kurumsal anlamdaki önerileri içeren ifadeleri şu şekildedir:

“Diyanet İşleri Başkanlığımız devletin bir kurumu olarak çocukların cami eksenli yaşamasını daha fazla desteklemelidir. Yurt dışında derneklerin yaptığı gibi velilerin yönlendirmesiyle cami gençlik faaliyetleri yapılmalı. Dönem

arası tatillerde belli camilerde kamp, oyun, aktivite gibi organizasyonlarla buluşma noktası hâline getirilmeli, yoksa evinde bilgisayar sokakta konsol oyunları oynayan çocuğu camiye çekmek çok zor oluyor. Devlet politikası bu yönde olmadığında veli, okul, amir, cemaat, çevre gibi faktörler hep önümüzde engel oluyor” (D2).

“Müftülükler Millî Eğitim Müdürlükleriyle “cami-okul” konusuyla ilgili protokoller yapmalı. Din kültürü öğretmenleri ile din görevlilerinin irtibatı resmi olarak kurulmalı ve ortak faaliyetler yapmalı. Yoksa eğitimde caminin yeri olmadığı zannediliyor” (D7).

“Çocuk gelişimi üzerine hizmet içi eğitimler verilmeli. Çocuklarla empati kurulabilmeli” (D8).

“Günümüz çocuklarının ilgisini çekebilmek için çağımızın bilim, teknoloji ve sosyolojik bazı verilerin bilinmesi önemlidir. Bilhassa çocukların bugün oynadıkları ve kendilerine sanal bir yaşam tarzı hâline getirdikleri bilgisayar oyunlarının bilinmesi/okunması ve dinî/manevi bir zeminde tablol edilmesi gerekmektedir. Bu konularda hizmet içi eğitimler verilmeli” (D10).

“Kabul etmeliyiz ki teknoloji çağındayız. Hiçbir şey eskiden olduğu gibi bir kaç küçük motive edici şeylerle çocukların camiyle ilişkisini canlı tutmak mümkün değil. Onların doğduğu çağın ayarında bir ilişki kurmak kaçınılmaz hale geldi. Nasıl ki yeni yapılan bir çok cami projesinde büyüklerin ihtiyacı giderecek çayhaneler oturma mekanları göz ardı edilmiyorsa, çocukların ve gençlerin de ihtiyacına cevap verecek projeler yapılmalı” (D9).

b. Din Görevlilerine Yönelik Öneriler

Çocukların camiye sevmeleri ve cami merkezli etkinliklere daha fazla katılmaları konusunda en fazla çaba göstermesi gereken kişi elbette cami görevlisidir. Bir camide din görevlisinin çocuklara yönelik özel çabası ve fedakarlığı olmadan, çocukların camiye seyerek gelmeleri neredeyse imkânsızdır. Bu bakımdan araştırmamıza katılan din görevlilerinin cami-çocuk ilişkisini geliştirmeye yönelik önerilerinin büyük bir kısmı din görevlileriyle ilgili olmuştur. Katılımcıların ifadeleri şu şekildedir:

“Mahallede ev ziyaretleri yapılarak çocuklarla birebir sohbet edilip çeşitli davet metotlarıyla camide buluşma sözü alınabilir veya ikili diyalogların başlangıcı olabilir” (D1).

“Bence camide farklı sosyal aktiviteler yapılmalı, mesela halat çekme yarışması gibi” (D4).

“Din görevlilerimiz camiye gelen her çocuğa kendi çocuğu gibi davranmalı, onlara hoşgörü ve sevgiyle yaklaşmalıdır. Çocuklara değer verilmeli ve bu onlara hissettirilmelidir. Ayrıca imkânlar ölçüsünde onlara ikramda

bulunulmalı ve küçük de olsa onlara hediyeler verilmelidir. Kısacası çocuklarla canı gönülden ilgilenilmelidir” (D5).

“Ailelerle birebir iletişim içinde olunmalı. Çocuk camide alışıyor evde ebeveynlerde abdest namaz olmayınca, çocuk arada kalıyor” (D6).

“Mutlaka ailelerle işbirliği hâlinde ilgi duydukları noktalar dikkate alınarak çocukları camiye çekme yoluna gidilmeli. Çocukların camiye gelişleri haftalık ya da aylık cetveller tutulup ay sonunda çocuğun ilgisini çekecek hediyeler verilmeli” (D9).

“Yerel imkânlar nispetinde çocukların ilgisini çeken teçhizatlar cami içinde uygun biçimde kurulması ve camideki akışı bozmayacak şekilde uygun saatlerde istifadeye sunulması gerekmektedir. Bunların hepsinden daha önemli bir şey var ise o da, yapılan şeyin Allah’ın dinine hizmet bilinci ve şuuruyla yapılmasıdır” (D10).

“Çocukların cami ilişkisini geliştirmek için hediyeler alınmalı, cami içinde görev verilmeli” (D11).

“Küçük sürprizler çok önemli. Camide onlara görevler verilmeli (Müezzinlik vb.)” (D12).

“Çocukların cami ilişkilerinde onlara görevler vermek, müezzinlik ve ezan okutmak, cami temizliklerinde görev vermek, onların değerli olduklarını hissettirmek gerekir” (D13).

C. Sonuç ve Öneriler

Bu tebliğimizde din görevlilerinin görüşleri doğrultusunda cami-çocuk ilişkisini farklı yönleriyle değerlendirmeye çalıştık. Cami ve Çocuk kavramları bizim için son derece önemlidir. Çünkü camilerimiz; İslam medeniyetinin en önemli kurumları, çocuklarımız ise; geleceğimiz için en önemli sermayemizdir. İşte bu çalışmamızın sonucunda din görevlilerimizin, gelecek ümidimiz ve sermayemiz olan çocuklarımızı, köklerimiz olan camilere yaklaştırmak, oranın manevi havasını teneffüs etmelerini sağlamak ve onları cami merkezli bir hayata alıştırmak için büyük bir samimiyetle gayret sarf ettiklerini görüyoruz. Bu bağlamda din görevlilerinin görüşleri doğrultusunda cami-çocuk konusuyla ilgili elde ettiğimiz sonuçlar şu şekildedir:

1. Camide Çocuklara Yönelik Yapılan Etkinliklerde Uygulanan Yöntem;
 - a. Öncelikle çocuklarla samimi bir muhabbetle gönül bağı kuruluyor ve camiye gelen çocuklara küçük ikramlar yapılıyor.

- b. Çocuklar cami cemaatiyle tanıştırılıp birey olarak değer veriliyor ve çocuklara cami hizmetleriyle ilgili bir takım görevler verilerek aidiyet duygusu kazandırılıyor.
 - c. Çocuklarla oyunlu etkinlikler yapılıyor ve cami derslerinde mümkün oldukça eğitsel oyun yöntemleri kullanılıyor.
 - d. Caminin uygun yerlerine ilgi çekici oyun aletleri konularak çocukların cami çevresinde daha çok vakit geçirmeleri sağlanıyor ve çocuklara yönelik sosyal ve sportif etkinlikler düzenleniyor.
2. Camide Çocukların Oyun Oynamalarıyla İlgili Din Görevlilerinin Görüşleri;
 - ✓ Çocukların camide oyun oynamaları gerekli ve faydalıdır,
 - ✓ Ancak oyunlar cami adabına uygun ve din görevlisinin kontrolü altında olmalıdır.
 3. Çocukların Dinî ve Manevi Gelişiminde Caminin Etkisi;
 - ✓ Cami ortamında öğrenilen temel dinî bilgiler, daha kalıcı ve etkili oluyor.
 - ✓ Çocuklar camide kendilerini daha huzurlu ve güvende hissediyorlar.
 - ✓ Cami, çocukların ahlaki, manevi ve sosyal gelişimlerine katkı sağlıyor.
 4. Camide Çocuklarla İlgilenirken Karşılaşılan Zorluklar;
 - ✓ Camiye gelen çocukların yaş gruplarının ve aile yapılarının farklı olması.
 - ✓ Çocukların oyunlarını disipline edip, yetişkin cemaatle uyumlu olmalarını sağlama
 - ✓ Camiye gelen kız çocuklarıyla ilgilenirken iftiraya uğrama korkusu

Öneriler:

Araştırmamıza katılan din görevlilerinin cami-çocuk ilişkisini geliştirmeye yönelik ifadelerinde yer alan önerileri iki başlık altında toplayabiliriz.

- DİB ve kurum idarecilerine yönelik öneriler;
- ✓ Diyanet İşleri Başkanlığı, cami merkezli çocuk etkinliklerini doğrudan desteklemeli ve bölgesel projeler geliştirmelidir.

X. OTURUM

- ✓ Dönem arası tatillerde belli camiler çocukların eğlenceli vakit geçirebileceği etkinlik ve aktivite merkezi hâline getirilmelidir.
- ✓ Bir proje niteliğinde bazı camiler çocukların ilgisini çekecek ve ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde dizayn edilerek donatılmalı.
- ✓ Başkanlık veya müftülükler, camilere yakın okullarla resmi protokoller yaparak camiye merkeze alan ortak projeler geliştirmeli ve bu yönde din görevlisi desteklenmelidir.
- ✓ Çocuk gelişimi ve psikolojisi üzerine ve cami merkezli çocuk etkinlikleri ile ilgili hizmet içi eğitimler verilmeli.
- Din görevlilerine yönelik öneriler;
 - ✓ Din görevlisi, mahallesindeki evleri ziyaret ederek velilerle ve çocuklarla bire bir tanışmalı, işbirliği yapmanın yollarını aramalıdır.
 - ✓ Caminin bir bölümüne, imkânlar nispetinde ve ibadet edenleri rahatsız etmeyecek şekilde çocukların ilgisini çeken oyun aletleri konmalı.
 - ✓ Camide haftalık ve dönemlik programlar şeklinde düzenli olarak çocukların ilgisini çekecek sosyal aktiviteler ve ödüllü etkinlikler düzenlemeli.
 - ✓ Camiye gelen çocuklara isimleriyle hitap ederek samimi muhabbet kurulmalı ve mütevazı ikramlar yapılmalı.
 - ✓ Cami hizmetlerinde çocuklara bir takım görev ve sorumluluklar verilmeli.
 - ✓ Cami derslerini eğlenceli hale getirmek için oyunla öğretim yöntemini kullanmalı ve zaman zaman çocuklarla birlikte oyun oynamalı.
 - ✓ Camiye düzenli gelen çocuklara belli aralıklarda hediyeler vererek taltif edilmeli.

Kaynakça

- Albayrak, Ahmet. "Ahmet Albayrak İle Cami Ve Çocuk Üzerine Söyleşi" Söyleşiyi yapan: Elif Arslan ve Kâmil Büyüker, *Diyanet Aylık Dergi*, 2011: 23-27.
- Aslan, Kemal "Cami Merkezli Din Eğitimi - Öğretimde Eğitsel Oyunlar-", *Yecder III. Ulusal Din Görevlileri Sempozyum Tebliğleri*. 2013: 77-101.

- Atay, Rifat. "Aile Eğitim Merkezleri Olarak Camiler: Anne-Çocuk Grupları (0-5 Yaş)", Cami Merkezli Hayat, Yecder III. Ulusal Din Görevlileri Sempozyum Tebliği, (Mayıs-2012): 76 ss. 62-76.
- Barış, Mustafa Necati. "Cami Merkezli Din Hizmetlerine Yönelik Tespit ve Teklifler", *Uluslararası Cami Sempozyumu-Sosyo-Kültürel Açından, İnönü Üniversitesi*, 2018:11-31.
- Başkurt, İrfan. "Almanya'da Din Eğitimi". *Journal of Istanbul University Faculty of Theology*, 0/4, 2012. (<https://dergipark.org.tr/pub/iuilah/issue/968/10921>).
- Bilgin, Beyza "Ahlak Terbiyesinde Dini Hikâyeler", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi 1* (1994): (1): 228.
- Bilici, Ali Baz. "Çocukların Dini Gelişimlerinde Camilerin Rolü" *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 11/5*. 2016
- Çınar, Fatih ve Şener, Nural, " Cami Cemaatinin Cami İle Tanışmalarında Çocukluk Dönemi Yaşantılarının Etkileri" *Journal of International Social Research 9/47*. 2016: 1050-1058.
- Gürer, Banu ve Arslan, Nursel. "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinde Eğitsel Oyun Yöntemi ile Öğretimin Öğrenci Başarısına ve Derse Tutumuna Etkisi" *Değerler Eğitimi Dergisi 15/34*. 2017.
- Hall, Edward T. "The Hidden Dimension, an Anthropologist Examines Man's Use of Space in Public and in Private", A Doubleday Anchor Book, 1966.
<https://dergi.diyanet.gov.tr/makaledetay.php?ID=33832> (erişim: 17.10.2020)
- <https://hukukmusavirligi.diyanet.gov.tr/Detay/150/gen%C3%A7lik-%C3%A7al%C4%B1%C5%9Fmalar%C4%B1-y%C3%B6nergesi> (erişim:17.10.2020).
- <https://www.haberturk.com/gundem/haber/1313668-2021e-kadar-20-bin-camide-genclik-kolu> (erişim: 17.10.2020).
- <https://www.trthaber.com/haber/gundem/diyanet-isleri-baskani-erbas-camilerimiz-sadece-5-vakit-namaz-kilinan-yerler-degildir-412598.html> (erişim:17.10.2020).
- Küçük, Nurettin. "Camilerde Eğitsel Oyun Kullanımı ve Çocuklara Camiyi Sevdiren İki Faaliyet Örneği", *Uluslararası Cami Sempozyumu-Sosyo-Kültürel Açından, İnönü Üniversitesi*, 2018:753-767.
- Wolpe, David J. "Teaching Your Children About God", Harper Collins Publishers Inc., New York, 1995.
- Yaparel, Recep. *Bilişsel Psikolojinin Din Psikolojisine Katkıları Bağlamında Yükleme Kuramı*. Dijital Baskı Sistemleri, 2001.
- Yerli, Gülbaşak "Yaşlılık Dönemi Özellikleri Ve Yaşlılara Yönelik Sosyal Hizmetler" *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi 10/52*. 2017: 1278-1287.

DEĞERLENDİRME OTURUMU

TAKDİM- Allah'ın selamı, rahmeti, bereketi hepinizin, hepimizin üzerine olsun.

Değerli izleyenler, Muhterem Diyanet İşleri Başkanımız Prof. Dr. Ali Erbaş Hocamızın, Sayın Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanımız Prof. Dr. Abdurrahman Haçkalı Hocamızın ve Sayın Din Hizmetleri Genel Müdürümüz Bünyamin Albayrak Hocamızın katıldığı değerlendirme ve kapanış oturumunda sizlerle birlikteyiz.

Şimdi ben oturumun takdimini yapmak üzere sözü Sayın Din Hizmetleri Genel Müdürümüz Bünyamin Albayrak Hocamızı arz ediyorum.

Buyurunuz Sayın Hocam.

Bünyamin ALBAYRAK
Din Hizmetleri Genel Müdürü

Bismillahirrahmanirrahim.

Saygıdeğer Diyanet İşleri Başkanım ve bizleri sosyal medya araçları vesilesiyle takip eden, izleyen, üç gündür bizleri yine bu sosyal medya vesilesiyle evlerine, hanelerine konuk eden sevgili izleyicilerimiz, takipçilerimiz; hepimizi saygıyla, hürmetle selamlıyorum.

Allah'a hamd olsun ki bugün, bu anda sempozyumumuzun artık son anına geldi, En başından beri sempozyumumuzu himaye eden onursal başkanımız, Diyanet İşleri Başkanımız Muhterem Hocam açılıшта olduğu gibi bugün kapanışta da yine bizlerle beraber ve tabii ki bilim kurulu, bilim heyeti adına Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanımız bizlerle beraber olacak bu programda.

Muhterem Hocam, toplumu din konusunda aydınlatma görevi kendisine verilen ve bu planı, programı yürütürken cami merkezli din hizmetlerini esas alan, bununla beraber 2010 yılından itibaren 6002 sayılı Kanunla beraber cami dışı din hizmetlerinde de artık varlığını gerçekten ciddi manada hissettiren Diyanet İşleri Başkanlığımız, toplumun bütün kesimlerine aile, genç, yaşlı, çocuk ve engelli vesair hiçbir ayırım yapmaksızın din hizmetini götürmenin derdindedir. Tabii ki bu gaye, bu hedef, bu amaçla hiçbir etnik, mezhebi, siyasi, kültürel ve ideolojik tartışmanın içerisine girmeden Cenab-ı Allah'ın vermiş olduğu bu imkânı, devletimizin vermiş olduğu kanuni yetkilerle beraber milletimize her geçen gün daha iyi, daha ulaşılabilir noktada din hizmeti üretmemiz ve bugün üretmiş olduğumuz bu hizmetlerimize zatîalinizin himayesi ve rehberliği, Allah'a hamd olsun bizi daha güçlü, daha kuvvetli bir şekilde vatandaşlarımızın her an yanında olma imkânına kavuşturmuştur.

Muhterem Başkanım, tabii ki daha önce yani özellikle uluslararası sempozyum olarak yapmaya başladığımız bu uygulamada, Peygamberimizi ve Aile, Peygamberimiz ve Gençlik ve nihayet elhamdülillah 2020 yılında Peygamberimiz ve Çocuk diyerek çok önemli bir noktayı yani

yeryüzünde Allah'ın küçük halifeleri olan çocuğa yönelik Kur'an, sünnet, akademisyen hocalarımızın bakış açısı, çocuklarımızın karşı karşıya olduğu tehlikeler vs. her biri ciddi bir şekilde gündem maddesi, konusu edilmiştir.

Bu bize göstermiştir ki, Sayın Başkanım zatıalinizin yaklaşık altı ay önce vermiş olduğu talimatla başlamış olduğumuz bu çalışmalar, tabii ki salgın hastalık vesilesiyle hız kesmedi, biz ara ara çok kıymetli takipçilerimiz, hani bu işler yürümez diye Sayın Başkanımızın huzuruna çıkıp -onu arz etmek isterim- ya hocam biz herhâlde bu sene sempozyum yapamayacağız, dediğimizde; asla, zerre kadar hocamızın bu konuda müsamahası olmamakla beraber, en üst düzeyde bir talimatla, kesinlikle biz bu sempozyumumuzu yapacağız, bunu gerçekleştireceğiz ve uluslararası düzeyde gerçekleştireceğiz... Hocam, nasıl intikal edecek konuklarımız, gelemeyecek dediğimizde beş altı ay önce, yine hocamızın sıkı takip ve talimatıyla Allah'a hamd olsun e-sempozyum gündemimize geldi ve bugün de sağ olsun takipçilerimiz... Sayın Başkanım dün geç saatlerde zatıalinize iletmış olduğum raporla da Allah'a hamd olsun, belki anlık takipler 200 – 250 her bir sosyal medya aracında fakat günün sonunda doğru hocam bu sayı 3 binler, 4 binler, 5 binlere, en son Ayasofya Sempozyumumuzdan tecrübemiz, 100 bini aşmış durumdadır.

Muhterem Hocam, yüksek müsaadelerinizle yeryüzünün küçük halifeleri dedik, Diyanet İşleri Başkanlığımızın bunlara yönelik yapmış olduğu birkaç çalışmanın -biraz önce de huzura geldi- altını çizip hemen sözü zatıalilerine arz etmek istiyorum.

Aile Bakanlığıyla beraber yürütmüş olduğumuz sevgi evleri bağlamında, Sayın Başkanım, geçen sene umre yarışmamız gerçekleşti, bu çocuklarımız haklarını aldılar ama bu Mevlid-i Nebi gecesinde 500 eve yine sosyal medya vesilesiyle Peygamberimizle ilgili bir buluşma programı tertip edildi. Ailenin korunması ve kadına yönelik şiddetin önlenmesi yani çocuklarımızın sağlıklı bir ortamda yetişmesi için yine zatıalinizin onayı ve talimatıyla din görevlilerimizin bu alanda bilinçlenmesi ve bunun behemahâl katkıya dönmesi için seminerlerimiz yapıldı ve yine son talimatınızla, pandemi sürecinde, salgın sürecinde aile eğitimi seminerleri şu anda -çok sağ olsunlar- il ve ilçe müftülerimizin himayeleriyle yüksek bir ivmeyle devam etmektedir.

Çocuk ihmal ve istismarıyla ilgili farkındalık eğitimleri Sayın Başkanım, 68 149 personelimize ulaştı ve Allah'ın bir emaneti olan bu çocukların daha iyi yetişmesi, korunması için hocalarımız cemaati bilgilendirmeye devam ediyor.

Yine 14 ilimizde kız çocuklarının okullaşması ve çocuk işçiliğiyle ilgili devletimizin farklı kurumları, sizler vesilesiyle bize farkındalık eğitimleri teklifinde bulunduğu, bunu da en iyi bir şekilde yerine getirdik ve Allah'a hamd olsun yine son yıllara, kurulduğu günden bugüne baktığımızda, yaz Kur'an kursları, 4-6 yaş grubu Kur'an kursları, sevgi evleri, hulasa milletimizin bulunduğu her yerde onların çocuğuna nitelikli din eğitimi, din hizmeti, manevi rehberlik, manevi danışmanlık ve onların her an yanı başında olma çalışmalarımız devam etmektedir.

Muhterem Hocam ve sosyal medya vesilesiyle bizi takip eden sevgili izleyiciler; gerçekten akademik camianın sempozyumumuza çok ciddi bir şekilde teveccühü oldu, yurt dışında 5 hocamızı sempozyumumuza konuk etme imkânımız oldu. 202 tebliğ geldi, 10 oturumda 42 tebliği, akademisyen araştırmacı hocamızın o ilmî birikiminden müstefit olduk.

Şimdi, yine daha önceki talimatlar doğrultusunda Sayın Başkanım, kıymetli takipçiler; hemen bu çalışmamız, şu anda malumlarınız hocam Peygamberimiz ve Aile, Peygamberimiz ve Gençlik kitap olarak basıldı, aile ve dinî rehberlik bürolarımızda, merkezlerimizde, gençlik koordinatörlerimizde, Kredi Yurtlar Kurumunda ve diğer alanlarda hizmet üreten ve her toplantıda artık sıkça altını çizip yenilediğiniz 1 imamın 10 gence ulaşmasında Gençlik kitabımız ciddi bir el kitabı oldu Sayın Başkanım. Bununla beraber, şimdi, Peygamberimiz ve Çocuk kitabını da inşallah Dini Yayınlar Genel Müdürlüğümüzce hızlı bir şekilde takibini yapıp, inşallah yine 4-6 yaş grubu hocalarımız başta olmak üzere bütün imamlarımıza ulaştıracağız.

Muhterem Hocam, yüksek müsaadelerinizle, bu hayırlı hizmetlerde emeği, katkısı olanlar var. Tabii ki en başta Allah razı olsun programın başında, sonunda, hatta belki her gününde hocam defaatle -kıymetli takipçiler onu arz etmek isterim- telefonla bizi arayarak en ufak bir aksaklığın, sıkıntının olmaması için, bu ilmî faaliyetin çok nitelikli ve kaliteli olarak ulaşması için talimatları vardı. Biz zatualinize hocam dua ediyoruz, bu hayırlı hizmeti himaye ettiğinizden dolayı. Bilim heyetine, tertip heyetine ve özellikle tebliğleriyle bizleri yalnız bırakmayan hocalarımıza huzurlarınızda teşekkür ediyoruz. İrşat Hizmetleri Daire Başkanlığımız, Kıymetli Başkanım, gerçekten bu süreç içerisinde var gücünde, başlarında daire başkanı ve bütün arkadaşlar ciddi mesai ürettiler. Onların emeklerine çok teşekkür ediyoruz. Bu hayırlı hizmetin bilgi işlemi, yapımında ve yayımında emeği olan kardeşlerim var, onların her birerine teşekkür ediyorum.

Tabii ki, Diyanet sosyal medya hesaplarımız, özellikle Diyanet Haber'deki arkadaşlar, Diyanet Televizyonumuzda ve diğer alanlarda olan

arkadaşlarımızın bu günler içerisinde her bir oturumun duyurulmasında, takipçilerimize hatırlatılmasında çok büyük emekleri oldu. Katkısı olanları teşekkür, takdir ve dualarla anıyoruz.

Tabii ki, en önemli, belki ihmal etmememiz gereken Sayın Hocam, yaklaşık üç gün boyunca bizi ciddiyetle takip eden, hatta özelimizden mesajlar yazıp bazı tekliflerde bulunan kardeşlerimize de teşekkürlerimizi arz ediyoruz.

Sempozyumumuzun milletimiz, ümmet-i Muhammed için hayırlara vesile olmasını, göz nuru, gönül süruru yavrularımızın ahlak ve maneviyatla yetişmesini Allah Teâlâ bizlere lütfeyesin diyorum.

Başta zatıalinize ve kıymetli takipçilerime, her birine ayrı ayrı saygılarımı arz ediyorum Sayın Başkanım.

Prof. Dr. ALİ ERBAŞ (Diyanet İşleri Başkanı)- Teşekkür ediyorum, sağ olun.

TAKDİM- Oturuma katkılarından ve değerlendirmelerinden dolayı Sayın Din Hizmetleri Genel Müdürümüz Bünyamin Albayrak Hocamıza teşekkürlerimizi arz ediyoruz.

Efendim, şimdi sempozyumla ilgili değerlendirmeleri ve konuşmalarını yapmak üzere sözü Sayın Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanımız Prof. Dr. Abdurrahman Haçkalı Hocamıza bırakıyorum.

Buyurun Sayın Hocam.

Prof. Dr. Abdurrahman HAÇKALI
Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanı

Bismillahirrahmanirrahim.

Çok kıymetli Diyanet İşleri Başkanım, bizleri ekranları başında izleyen çok kıymetli, çok sevgili izleyicilerimiz; sizleri saygıyla, sevgiyle selamlıyorum.

Öncelikle, böyle bir konuda sempozyum düzenlenmesine vesile ve sebep olduğu için Sayın Başkanımızı, katkılarıyla sempozyumu ihya eden değerli katılımcılarımızı ve sempozyumun hem yapılmasında hem de sizlere ulaştırılmasında emeği geçen arkadaşlarımızı canıgönülden tebrik ediyorum. Çok önemli bir mesele, çok önemli bir konu.

Tabii, bu sempozyum yapıldı, oldu bitti anlamında olacak bir konu değil, sürecek, devam edecek bir konu. Çünkü geçti gitti denilecek bir konu değil. Çocuktan bahsediyorsak, çocuk eğitiminden bahsediyorsak insan yetiştirmekten bahsediyoruz yani insan yetiştirme politikamızdan bahsediyoruz demektir. Yani çocuklarımız sürekli çocuk kalacak değil, onları hem bu hayata hem de ahret hayatına hazırlamayla ilgili konuşuyoruz demektir.

Dolayısıyla, mesele bu açıdan ele alınmalı, bu açıdan ele alındığında çerçevesinin ne kadar daha geniş ve ne kadar farklı toplum kesimlerini ilgilendirdiğini de dikkate almak gerekiyor. Yani insan yetiştirme meselesi, bir milletin en temel meselesidir, bir devletin en önemli meselesidir, bir ülkenin başta gelen meselesi olmalıdır çünkü geleceğidir, varlığıdır, dünyasıdır, ahretidir, her açıdan.

Bunun için, açılış konferansında çok önemli bir hususa dikkat çekti Prof. Dr. İhsan Çapcıoğlu Hocamız, maddi kariyer ve manevi kariyer. Bunu çok önemsemeliyiz. Maddi kariyer konusunda çok titiz olduğumuz malum yani çocuklarımız dünyevi işleri konusunda en iyi okulları okusunlar, elbette okumalıdır; en iyi işleri ve en güzel kazancı kazansınlar diye gayet titizlik gösteriyoruz, e göstermeliyiz de. Ama insan sadece dünyevi iş ya da dünyevi kazancıyla ölçülebilecek, değerlendirilebilecek

ve başarılı kılınabilecek bir varlık değildir. O zaman insanın bir de manevi kariyer dediğimiz bir kariyer eğitiminden geçmesi gerekir.

Basında yer aldı daha önce, mesela Almanya'dan bir okul müdürünün mektubunda da bunlar yer aldı ya da bu şekilde ifade edildi. Dünyevi kariyere baktığımızda, en acı örneklerini günümüzde yaşadığımız bazı şeylerin arkasında bu kariyerleri en yüksekte olan insanların olduğunu görüyorsunuz. Yani şurada, yanı başımızda komşumuz Suriye'de çocukların başına, sivillerin başına, yaşlıların başına, kadınların başına bomba yağdıranların kariyerlerinin en düşüğü pilotluk, gayet iyi bir kariyer, onun arkasında ordu komutanlığı, onun arkasında devlet başkanlığı, onun arkasında veya yanında çeşitli dünyevi kariyerleri elde etmiş olmak durmaktadır. Ya da tipik örnek olarak hep verirler, Almanya'da gaz odalarında öldürülen insanları öldüren, gaz odalarını imal edenler mühendislerdi, tıp sahasında çok ileri kariyerleri olan insanlardı, biyoloji sahasında çok ileri kariyeri olan insanlardı.

Onun için, bunları birbirinden ayrı düşünemeyiz, ayrı değil zaten, sadece bilgilenmek amacıyla, eğitim öğretim amacıyla bu isimlendirmeyi ayırıyoruz. İnsanın kariyeri birdir, bütündür yani maddi kariyer ile manevi kariyer ayrı ayrı kariyerler değil, her ikisi bir arada, beraber yürümesi gereken şeylerdir bunlar.

Bunun için, devletimize, toplumumuza, milletimize, ailelerimizi ve tabii ki Diyanet İşleri Başkanlığımıza da, bizlere de çok önemli görevler düşüyor.

Tabii, sempozyumumuzda Kur'an ve Hazreti Peygamber esas alınarak oturumlar yapıldı. Hazreti Peygamber'in kendi çocukluğu konuşuldu, çocuklara nasıl muamele ettiği konuşuldu yani şunu gördük ki: Hazreti Peygamber çocuklara önce insan olarak davrandı, onlara değer verdi, gönül bağı kordu, kendine dost edindi. Yapmacık değildi bunların hiç birisi yani gayet samimiydi, içinden gelen oydu, yapısı oydu, kişiliği oydu, şahsiyeti oydu. Yani birtakım hedefler, amaçlar için birtakım yapmacık davranışlar içerisine hiçbir zaman girmedi.

Yine konuşmacılarımızdan Prof. Dr. Metin Yılmaz Hocamın temas ettiği gibi, Zeyd b. Hârise köle olarak Mekke'ye getirildi, Hazreti Hatice tarafından satın alındı ve kendisine hediye edildi henüz peygamber olmadan önce. Muhtemelen yaşı 15'ten aşağı değildi Zeyd b. Hârise'nin. Kendisine getirilen köleye nasıl muamele ettiğini dinledik. Araplar "Mevla" kelimesini kullanıyorlar yani diyor ki "benimle dost olur musun?" Bir insana, diğer bir insanın söyleyebileceği bundan daha güzel bir söz olabilir mi? Yani onun gibi bir dosttan daha güzel bir şey olabilir

mi? Nitekim, bir müddet sonra Hazreti Zeyd'in ailesi onun Mekke'de olduğunu öğrenip kurtulmalık akçesini yani fidyesini verip geri götürmek istediklerine dair rivayet var kitaplarda biliyorsunuz. Ama Hazreti Zeyd, Hazreti Peygamber'i kendi ailesine tercih etti. Hazreti Peygamber onu serbest bıraktı, gidip gitmeme konusunda hür bıraktı. Bu nereden kaynaklanıyor? Yani, insanla öyle bir ilişki kuruyor ki herkese onu tercih ediyor, Peygamber'i tercih ediyor. Nitekim, Zeyd b. Hârîse, Hazreti Peygamber'in yanında çok önemli bir sahabi, çok seriyelere katıldı, çok hizmetleri oldu, vefat edince Hazreti Peygamber'in gözlerinden yaşlar aktı, bunu biliyorsunuz. Mute Harbi'nde şehit edildi. Hazreti Peygamber'e sahabi "ya Resûlallah siz de mi ağlıyorsunuz..." Hani ölünün arkasından bağırıp çağırma şeklinde ağlamayı Hazreti Peygamber yasakladığı için, onlar bunu mutlak zannediyorlar. Hazreti Peygamber öyle yapmıyor tabii, üzüntüsünden gözyaşları döküyor. Diyor ki: "Bu sevenin sevdiğine doğru akan gözyaşlarıdır." Sevenin sevdiğine akıttığı gözyaşlarıdır. Yani bu kişi köle olarak kendisine hediye edilmiş, azat etmiş, evlatlık edinmiş. Hazreti Aişe'nin onunla ilgili bir sözü var yani Zeyd b. Hârîse'yle ilgili, diyor ki: "Eğer şu anda Hazreti Peygamber vefat ederken Zeyd yaşasaydı, onu kendi yerine halife bırakırdı."

Şimdi, önemli olan Hazreti Aişe'nin bunu söyleyebilmesidir. Yani Hazreti Peygamber 15 yaşındaki bir insanı, kendisine köle olarak satılmış bir insanı nereden nereye getirdi? O cahiliye toplumu diye her gün söyleyip durduğumuz toplumu nereden nereye getirdi? Burada, onun insan olması, insancıl olması, samimi olması, dürüst olması, doğru olması, asla yalan konuşmaması; bütün bu özelliklerini onlara yaşayarak, yaşatarak, hissederek, hissettirerek öğretiyor. Bunları herhangi bir kitaptan kitap okuyup da varıp kürsüden onlara vaaz ederek yapmıyor. Onda, onun canlı örnekliğini görüyorlar, o hissiyatı görüyorlar, Allah sevgisini görüyorlar, Allah'a kul olma iştia ve arzusunu görüyorlar, Allah yolunda infakını görüyorlar, Allah yolunda cihadını görüyorlar, gayretini görüyorlar. Hissediyor, hissettiriyor, onlar da aynı şeyi yaşıyorlar. Başarı burada.

Bunu anlamamız, bunu yapmamız, bizim de... İşte, örnek alma budur. Üsveyi haseneyi konuşuyoruz her zaman. Onun için Cenabıhak "Onda sizin için en güzel örneklik vardır..." Yani Allah sevgisini diliyle değil, öyle bir hissediyor kendisi yaşıyor ki, onu diğerleri de hissedip yaşıyorlar. Her şey böyle, insana yaraşan bütün vasıflar böyle. İşte, bizim örnek almamız gereken tarafı, yönü de budur. Bunu, değerli katılımcılar çok güzel bir şekilde anlattılar çeşitli örnekleriyle. Kendilerine teşekkür ediyoruz.

Diğer bir husus: Hazreti Peygamber çocukları ihmal etmiyor. Bunu ben özellikle aldım buraya çünkü biz ihmal ediyoruz. Bizim işimiz var, başka şeylerimiz var, aşımız var, bir sürü şeyimiz var. İşte, hayat gelip geçiyor. Günümüzün eğitimcileri ne diyorlar “çocuklarla nitelikli beraberlik, nitelikli beraber vakit geçirme.” Hep meşgalelerimiz arasında çocuklarımızla ilgili bu yönü ihmal ediyoruz, bu davranışı ihmal ediyoruz. Ama Hazreti Peygamber’e bakıyoruz, yolculukları çıkarken bile zaman zaman yanına çocukları alıyor çünkü o yolculuk süresi onun için bir eğitim süreci. Peygamberi görecek, onunla yaşayacak. Bu çok önemli bir şeydir. İslam tarihinde, birçok İslam âliminin yöntemidir aynı zamanda. Hazreti Peygamber’in eğitim yöntemlerini ayrı bir şeyde konuşmak lazım, elbette sohbet, elbette yaşamak, göstermek, görmek ama bakın, yolculuk bunun için bir araç kılınmış. Hazreti Peygamber çocuğu terkisine, kendi yanına alıyor ve götürüyor, konuşuyor, örnek oluyor, üzüntüsünü paylaşıyor. Hep anlatıyoruz ya işte, kuşu ölen çocuğa taziyeye gitmiş. Yani, ona ne kadar değer veriyor. Bu yapmacık bir değer verme değil, bunu vurgulamak istiyorum tekrar yani bu yapmacık bir değer verme değil, bu hakiki bir değer verme, içten gelen bir değer verme. Hazreti Peygamber’in hiçbir davranışı yapmacık değil, hepsi doğal, hepsi samimi. Öyle de olması gerekiyor.

Evet, işte o neyi öğretmiş oldu böylece; az önce bahsetmiş olduğumuz insan olma kariyerini. Manevi kariyer diyoruz biraz dikkat çeksin diye. Evet, hem dünyevi işleriyle hem manevi yönleriyle insan yetiştirdi. Belki İslami İlimler Fakültesine biz buna insan-ı kâmil yetiştirdi, diyoruz. Toplum, insan-ı kâmillerini, mütefekkirlerini, aydınlarını, düşünürlerini, ilmiyle amel âlimlerini yetiştirmelidir ki onlar da toplumu yetiştirsinsin. Bunları kaybeden toplum yetimdir, örnek alacağı şahsiyetleri olmayan toplum yetimdir, rehbersizdir, yönsüzdür. Nitekim, birazdan da temas edeceğim belki, son iki yüz yıldır böyle bir şaşkınlık yaşıyoruz. Bunu, birazdan uzun uzadıya da konuşabiliriz belki.

Yani, işte bu insan olma manevi kariyeri... Yani, dünyevi kariyeri ihmal mi etti? Hayır. Kendisine dilencilik için gelen, para isteyen birisine iş öğretti, odunculuk yaptırdı ona, o gün en basitinden yapabileceği bir şey, iş adamı yaptı ona yani. Dünyayı terk etmek, hayattan el etek çekmek... Böyle bir şey olmadığını hepimiz biliyoruz. Yani dünyayı insan gibi yaşamak, Müslüman gibi yaşamak. Zaten vazifemiz bu.

Evet, çok kıymetli katılımcılarımız bunlara ep dikkat çektiler, kendilerine bu açıdan da teşekkür ediyoruz.

Hazreti Peygamber’in eğitiminde bir şeye daha vurgu yapmak gerekiyor burada arkadaşlar ve sevgili izleyiciler, insanları hiçbir zaman

tek tipleştirmiyor. Bu çok önemli. Yani bizim son zamanlarda, son yüzyıllarda yaptığımız en önemli hatalardan birisi bu, herkesi tek kalıba, aynı kalıba sokmaya çalışıyoruz. O böyle yapmadı. Çocukların hiç birisine kendi kabiliyetleri dışında, herkesi aynı köşeli bir kalıba sokmadı. Bunun en güzel örneği, yanındaki sahabiyi, 4 büyük sahabiyi hepimiz biliriz; Hazreti Ebû Bekir, nevi şahsına münhasır bir adamdır, Hazreti Ömer öyledir. Bakın hiç birisi ötekinin aynısı değil ama hepsi çok kıymetli. Eğitim budur, modern eğitim bilimciler de böyle söylüyorlar, her insanı kendi kabiliyetleri yönünde yönlendirmek. Onları alıyoruz bir sınıfa, hepsine aynı bilgiyi veriyoruz, hepsinin aynı şekilde öğrenmesini istiyoruz ve hepsini aynı imtihanla test ediyoruz. Tabii ki burada Allah Teâlâ'nın insana vermiş olduğu o kabiliyetleri aslında öldürüyoruz, itiyoruz. Belli bir başarı kriterimiz var, onun dışındaki şeyleri başarı olarak saymıyoruz yani matematikten şu notu alırsanız, Türkçeden bu notu alırsanız, şu liseyi kazanırsanız, şu üniversiteyi kazanırsanız... Öyle değil. İyi bir insan olmaktır en büyük gaye, iyi bir insan olmaktır. Bu tek tipleştirme meselesine dikkat etmemiz gerekiyor.

Gelelim bize yani bazı oturumlarımız, son oturumlarımız dijital çağda çocuk olmak ki çok önemli ve çağımızda çocukların karşı karşıya kaldığı riskler, bu da çok önemli, böyle iki konu konuşuldu hakikaten. Bunlar, sürekli konuşulması, sürekli üzerinde müzakere edilmesi, sürekli üzerinde program yapılması gereken meseleler. Yani bizler, bu işi biraz teknoloji dünyamıza ya da dijital dünya evimizin içine bu kadar girmeden yaşadık ama biraz yaşadık. Şimdi, bizim ebeveynlerimi yani 50'li, 60'lı, 70'li yılların ebeveynleri aslında gelen televizyona karşı nasıl tavır takınacaklarını bilemediler, hâlâ da pek çoğumuz bilemiyoruz. Yani devlet okullarında çok isabetli olarak medya okuryazarlığı dersi konulmuş olmasına, bu vurgulanmış olmasına rağmen, hâlâ büyük bir kısmımız sosyal medyaya, televizyona ve diğer medya unsurlarına karşı nasıl davranacağımızı, çocuklarımızı nasıl bilinçlendireceğimizi bilemiyoruz.

Başlangıçta bazılarımız medyanın getirdiği o ahlaki çöküntüden uzak tutmak için onu evine sokmadı, çocuklarına da yasakladı ama bundan kaçışın mümkün olmadığı da görüldü. Bu mevzii, kısmi bir başarı sağlandı, toplumsal bir başarı sağlayan bir tutum olmamıştır, olamamıştır. Bir kısmımız önünü tamamen açık bıraktı, çocukları medyayla karşı karşıya bıraktı. Aslında o medyayı kullananlar, bizim kendi yavrularımızı, kendi ciğerparelerimizi, kendi nesillerimizi bizden aldılar kendilerine bağladılar. Çok vahim şeyler yaşadık. Son iki yüzyıldır kendimizden, kendi

değerlerimizden, kendi medeniyetimizden yüz çevirmemiz –bunu yüksek sesle söyleyebilmeliyiz- sonucunda kendimizi kaybetmemiz, kendi değerlerimizi kaybetmemiz... Peki, insanın altından kendi medeniyet zeminini çeker alırsanız ne yapacak? Başka medeniyetlerin, başka kültürlerin kulu, kölesi ve takipçisi olacak. Bunun en somut örneğini eğlenceden verelim mesela. Kendi geleneksel eğlencelerimiz vardı, düğünlerimizde, düğün dışında, her türlü vesileyle eğlencelerimiz vardı, çok da güzeldi. Peki, kendi değerlerimize sırtımızı döndükten, kendi değerlerimizi küçümsedikten sonra şimdi düğünlerde nasıl eğleniyoruz? Biraz Fransızlar gibi yapmaya çalışıyoruz, olmuyor, yapamıyoruz; sonra, bir insana yakışıyor mu, vesaire... Yani kendi eğlence değerlerimize bile sırtımızı döndüğümüzde yerini yabancı kültürlerin eğlence değerleri alıyor. Yani buradan başlayarak insana doğru gelen her türlü olayla, meseleyle irtibat kurabilirsiniz.

Tabii, çok büyük hatalar yaptık, başkalarının çocuklarımızı elimizden almak için bize gönderdiği çizgi filmleri izlettik mesela, benim vereceğim örnekler on beş-yirmi sene öncesine ait örnekler, şu son yıllardaki örnekleri yine çocuklarımızdan öğrenmemiz lazım, onları bile bilemiyoruz, gençlerimizden öğrenmemiz lazım. Bir çizgi film var mesela, kahramanın bir atı var, afedersiniz bir de iti var. Kahraman yalnız yaşıyor, karşısında kötüler var. Kötüler pozisyonuna konulan kim, aile, orada bir aile var ve en kötü de kimi gösteriyorlar, anneyi gösteriyorlar. Yani çocukları kötülüğe sevk eden anne olarak. Bunu gülerek, yıllarca evlerimizin içinde izledik, izlettik. O şekilde veriyorlar ki, bizi güldürüyorlar vesaire ki beyin, fikir süzgecinden bunları geçirmesin. Gülerek izlediğiniz ve duyduğunuz bir şeyi beyin fikir süzgecinden geçirmez, doğrudan alır. Başka çizgi filmler de çıkardılar. Öncekinin adı Red Kit'ti mesela. Teletabiler diye çizgi filmler çıkardılar, üç beş yaşındaki çocuklarımıza öğrettik. Hücre tipi yapılanma için çok elverişli, toplumdan kopmuş üç beş kişi bir arada, cinsiyet de yok. Yani bunlarla ilgili birazcık interneti ebeveynlerimiz karıştırırsa bunlarla ilgili makaleler, çok güzel yazılar var. Ben hatırlatma babında bunları söyledim.

Bazı çizgi filmlerimizde arabaları konuşturuyorlar vesaire, arabaların olduğu çizgi filmlerde arabanın sevgilisi var, değil mi, arabanın bile sevgilisi var. Onu izleyen çocuk kaç yaşında? Bazı çizgi filmlerimizde, üç beş yaşındaki çocuklarımız, beş altı yaşındaki kız çocuklarımız yetişkin gibi davranmaya, makyaj yapmaya sevk ediliyor. Bazı yerli çizgi filmlerimizde... Bunlar son zamanlarda azaldı çok şükür. Diyanet İşleri Başkanlığımızın Diyanet TV'si de bu konularda çok güzel yayınlar yapıyor,

o arkadaşlarımızı da tebrik ediyorum. Ama artması gerekiyor, bilinçli olmamız gerekiyor yani kendi elimizle kendi çocuklarımızı o kültürlere teslim ediyoruz.

Sonuç olarak, çok uzatmak da istemiyorum ama yine kendileri söylüyorlar, Amerika'da yapılan bir araştırmada, birkaç ay, belki bir yıl önce medyaya düştü, bankacıların yaptırdığı bir araştırma. Çünkü müşteri profili değişiyor ya onu izleyerek onlara sunacakları yeni enstrümanları geliştirecekler. Yani öyle bir toplum meydana geldi ki yeni nesilleri zombileştirdik. Yeni nesiller bu zombi kavramını çok iyi bilecekler.

Evet, ülkemizde güzel çalışmalar, güzel faaliyetler yok değil ama bunların artması gerekiyor, biz olmamız gerekiyor. Biz olursak dünyaya güzellikler sunuyoruz. Çok basit bir örnek vererek konuşmamı tamamlamak istiyorum. Yine, hepimizin canlı şahidi olduğu için söylüyorum, Suriye'de bakın Mehmetçik nasıl ilerliyor, başkaları nasıl ilerliyor? Başkaları dediklerimizin hangileri olduğunu biliyorsunuzdur, Suriye devletinin kendisi de dâhil. Yani, ev ev, oda oda yıkarak ilerliyor. Onun altında çoluk çocuk kalmış, insan kalmış, hayvan kalmış herhangi bir değeri yok. Ama biz olan, bizden olan, bizim olan Mehmetçiğimize bakın, herhangi bir sivilin burnunun kanamaması için elinden gelen her türlü inceliği, dikkati gösteriyor ve buna rağmen yine de en başarılı olanı oluyor. Evet, Allah Teâlâ'ya hamd etmeliyiz, şükretmeliyiz, böyle güzel bir medeniyetin evlatlarıyız, böyle güzel değerleri bilmeyi, görmeyi, öğrenmeyi bize nasip ettiği için Mehmetçiğimizi, komutanlarımızı, halkımızı bu açıdan yüzlerce, binlerce defa tebrik etmek gerekiyor, alkışlamak gerekiyor.

Evet, neler yapmamız gerektiğine dair konuştuk bazı şeyler, çizgi filimler konuştuk ve bu tebrikle beraber çok önemli bir sempozyum icra ettik. Bitti mi? Konu bitecek bir şey değil, arkasını takip etmemiz gereken hayati bir şey, hava gibi, su gibi, oksijen gibi bir şey. Onun için, yine konuyu gündeme getirdiği ve bir sempozyum hâlinde gündemimize taşıdığı için Sayın Başkanımıza çok teşekkür ediyorum. Konuda emeği geçen bütün arkadaşları tebrik ediyorum. Bizleri ekran başında izleyen ve izleyecek olan sevgili izleyicilerimize de saygılarımı, sevgilerimi sunuyorum. Bildirileriyle bize katkıda bulunan arkadaşlarımıza çok teşekkür ediyorum.

Hepinizi Allah'a emanet ediyorum.

TAKDİM- Değerlendirme ve konuşmalarından dolayı Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanımız Prof. Dr. Sayın Abdurrahman Haçkalı Hocamıza teşekkürlerimizi arz ediyoruz.

Evet, ekranları başında bizleri takip eden değerli izleyenler, şimdi hitaplarını gerçekteştirmek üzere Diyanet İşleri Başkanımız Prof. Dr. Ali Erbaş Hocamıza mikrofonu arz etmek istiyorum.

Buyurunuz Muhterem Başkanım.

Prof. Dr. Ali ERBAŞ
Diyanet İşleri Başkanı

Bismillahirrahmanirrahim.

Öncelikle Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanımızın ve Din Hizmetleri Genel Müdürümüzün yapmış oldukları değerlendirmelerden dolayı kendilerine çok teşekkür ediyorum, müstefit olduk.

Bugün 26 Ekim’de başladığımız Mevlid-i Nebi Haftamızın Uluslararası Peygamber Efendimiz ve Çocuk Sempozyumuyla âdeta taçlandırılmış olduğunu ifade ederek kapanışını yapmak üzere burada bulunmaktayız. Hem genel bir değerlendirme yapmak istiyorum hem de sempozyumla ilgili birkaç hususu yeniden dinleyicilerimizin, seyircilerimizin dikkatlerine sunmak istiyorum.

Faaliyetlerin en hayırlısı çünkü adına faaliyeti yaptığımız kişi âlemlere rahmet olarak gönderilen Allah Resûlü Efendimiz. “Vema Erselnake illa rahmetellil âlemin.” Söz konusu olan âlemlere rahmet olarak gönderilen Peygamber Efendimiz olunca, o faaliyet de en hayırlı, rahmeti bol, bereketi bol, verimi bol bir faaliyet olmuş oluyor. Âlemlere öyle rahmet ki o rahmetle ilgili 14 küsur asırlık süre içerisinde nice şiirler yazıldı, nice kasideler, münacatlar yazıldı, bestelendi, okundu, bugün hâlâ yazılmaya devam etmektedir. Bu yılımızda bile yani 14 asır sonra, 2020 yılında Hazreti Muhammed Mustafa’ya (s.a.s.) ne kadar şiir yazıldı, ne kadar münacat kaside yazıldı diye dünya çapında şöyle bir toplansak, bunu yüzlerle, belki binlerce ifade edebiliriz. Ama asırlar içerisinde Kaside-i Bürde’den tutunuz da günümüze kadar, Süleyman Çelebi Hazretlerinin Mevlid-i Nebi’sinden ki o eserlerin hakikaten en iyilerinden birisidir, günümüze kadar nice insanlar, nice şairler Allah Resûlü Efendimizi çeşitli özellikleriyle hep anlatmaya çalıştılar. Her zaman buna ihtiyacımız var.

Efendimizin (s.a.s.) mucizevi özelliklerinden birisi de, onun gibi dünya üzerinde hakkında bu kadar kitap yazılan, bu kadar konuşma yapılan, bu kadar anılan, hakkında bu kadar şiir yazılan başka bir kul yoktur,

başka bir kula nasip olmamıştır. Çünkü o üsvetün hasenedir, “legad kane lekum fi Resûlillahi üsvetün hasene, limen kane yercullahe vel yevmil ahir.” İlh. Allah Teâlâ öyle buyuruyor, onda sizin için en güzel örnek vardır, örnekler vardır. Onun örneğini bizim her zaman, biraz önce kurul başkanımız söyledi, bitti mi; hayır, bitmedi. Bizim, Allah Resûlü ile ilgili yapmış olduğumuz her faaliyet esasında bir başlangıçtır. Bu ne anlama geliyor? Hep böyle devam etsin anlamına geliyor.

Dolayısıyla, liderlik konusunda örnek, öğretmenlik konusunda örnek, imamlık konusunda örnek, aile reisliği konusunda, babalık konusunda, çocuklara yönelik davranışlar konusunda, her konuda örnek. İşte, Mevlid-i Nebi Haftasında biz bu örneğini yani Allah Resûlü'nün (s.a.s.) farklı farklı alanlardaki örneğini gündeme getirmeye, o konularda dünya genelinde farkındalık oluşturmaya çalışıyoruz.

İnşallah bunların faydası olacaktır. “Veelleyselil insani illa mesea vennessa yehu sevfe yura.” Biz yeter ki çalışalım, biz Peygamber Efendimizi tanıtmaya çalışalım. Onu tanımak istemeyen nice taş kalpler yumuşadı, bugün de yumuşayacak inşallah. Geçmişte Mekke müşriklerinin nasıl katı kalpli olduklarını, Peygamber Efendimizin en yakınlarının nasıl katı kalpli olduklarını biz biliyoruz, siyerden okuyoruz, İslam tarihinden okuyoruz. Nice taş kalpler, Peygamber Efendimizin mesajları sayesinde yumuşadı, bugün de yumuşayacak inşallah, gelecekte de öyle olacak.

Her yıl Peygamber Efendimizi anmak için Mevlid-i Nebi Haftası düzenliyoruz. İsmi hafta ama işte görüyorsunuz yirmi gün oldu, biz Efendimizi (s.a.s.)'ı anmaya devam ediyoruz. Bu bir ay olacak, iki ay olacak yani senenin tamamını kaplayacak inşallah.

Bu bağlamda, tabii salgın hastalıkla mücadele dikkate alınarak bu yıl faaliyetlerimizi yürütmeye çalıştık. Biraz önce genel müdürümüzün de ifade ettiği gibi, salgın hastalık bizim faaliyetlerimizi engelleyemedi. Dijital ortamları kullanarak faaliyetlerimizi yürütmeye çalıştık, sempozyumumuzu da böyle yapmaya gayret ettik.

Önce bir basın toplantısıyla çalışmalarımızı 22 Ekim Perşembe günü Mevlid-i Nebi Haftası tanıtım programımızı yaptık. Sonra Sayın Cumhurbaşkanımızın himayelerinde Külliyyede 26 Ekim Pazartesi günü açılış programımızı yaptık. Bu yıl Mevlid-i Nebi Haftasının mevlit programını, canlı mevlit programını, mevlit gecesinde Kıbrıs'ta yaptık. Peygamber Efendimizin halasının diyarında, hala sultan diyarında onu anmaya gayret ettik ve elhamdülillah Hala Sultan Camii'nde güzel sesli hocalarımızın kiraatlarıyla, mevlit terennümleriyle o geceyi idrak etmeye gayret

ettik. Hutbelerimizde, vaazlarımızda, online konferans ve sohbetlerimizde 26 Ekim'den itibaren günümüze kadar faaliyetlerimiz devam etti.

Netice itibariyle, cuma günü Peygamberimiz ve Çocuk konulu sempozyumumuza başladık. 42 bildiri bu sempozyumda sunuldu. 10 oturumdan oluştu sempozyumumuz. Birinci oturumun adı Kur'an'ın Anlam Dünyasında Çocuk idi. Bu oturumda hocalarımız, bildiri sunan kardeşlerimiz hakikaten çok önemli hususlara temas ettiler. Özetleyecek olursak, Kur'an-ı Kerim'in çocuklarımızın imtihan vesilesi olduğunu beyan ettiğini, peygamberlerin çocuklarıyla olan imtihanlarından bahsederek, bu imtihandan başarıyla çıkabilmemiz için gayret göstermemiz gerektiğini; affedici olmamızı, şefkat ve merhamet odaklı ilişkiyi canlı tutmamızı, böylelikle çocuklarımızı yakıtı taşlar ve insanlar olan cehennem ateşinden korumamız gerektiği emrini, Kur'an-ı Kerim'in bu emrini hocalarımız bildirimlerinde yeniden hatırlattılar. Hakikaten bunun ben çok önemli olduğunu düşünüyorum. "Va'lemu ennea emvalukum ve evladukum fitnetün." Rabbimiz öyle buyuruyor, biliniz ki mallarınız ve evlatlarınız fitnedir –yani burada fitne, imtihan anlamında- çok açık bir şekilde Rabbimiz burada çocukların, malların imtihan sebebi olduğunu bizlere hatırlatıyor. Bu imtihanı kazanmak için neler yapmamız gerektiğini yine hocalarımız tebliğlerinde vurgulamaya çalıştılar.

İkinci oturumumuzun adı Hazreti Peygamber'in Çocukluğu ve Çocuk Sahabiler idi. Burada da yine oturumda tebliğ sunan hocalarımızın dile getirdiği hususları özetleyecek olursak: Peygamber Efendimizin insanlık için her bakımdan en güzel örnek olduğu dile getirildi. Bireyin kendini keşfettiği ve olgunlaştırdığı çocukluk dönemi içinde yine Peygamberimizin en güzel rol model olduğu ifade edildi, hatırlatıldı. Peygamberimiz geleceğe yön verecek sahabe kuşağını daha çocukluk çağından itibaren yetiştirmiş, gençlere önemli ve stratejik görevler vermiştir denildi. Hakikaten biz, Efendimizin (s.a.s.) uygulamasını günümüze taşıdığımızda, bizim de onun gibi çocukları geleceğe nasıl taşıyabileceğimiz noktasında kendisinden örnek almamız gerektiği hususları çok önemli. Yine Allah Resûlü'nün dezavantajlı çocuklara karşı ayrı bir hassasiyet gösterdiği, onlara değer verdiği, eğitimleriyle ilgilendiği, Zeyd b. Hârise'nin hayatında olduğu gibi onları devletin en üst seviyesinde görev ifa edebilecek bir donanımla nasıl yetiştirdiği örnekleriyle hocalarımız tarafından dile getirildi.

Üçüncü oturumda Peygamber Efendimizin çocuklarla iletişimi konusu... O kadar çok örnekler var ki açılış programlarımızda Diyanet TV'nin yapmış olduğu çocuklar üzerinden Peygamber Efendimizin yapmış

olduğu, onlara yaklaşımı, onlarla iletişimi o kadar güzel bir şekilde çizgi film hâlinde gündeme getirildi ki bu vesileyle Diyanet TV'ye de çok teşekkür ediyorum. Orada Peygamber Efendimizin güven konusunu çizgi filmle nasıl işlediğini gördük. Sonra, dürüst olma, yalan söylememe, bir ağacın yeni meyvesinin ilk defa çocuklara ikram edilmesi konusu gibi çeşitli hususlar dile getirildi ki iletişim konusunda da Efendimizi örnek almamız gerektiği hususu çok güzel bir şekilde tebliğlerde vurgulandı. Özellikle "Ben muallim olarak gönderildim" buyuran Peygamber Efendimizin eğitim konusundaki örnekliliği yine tebliğlerde dile getirildi.

Dördüncü oturumda, Peygamber Efendimizin bir model olarak çocuklara sunulması hususu, bildirilerle ortaya konuldu. Çocukların, başta aile büyükleri ve yaşadıkları sosyal çevrenin kendilerine öğrettikleri değerler ve göstermiş oldukları davranış modellerini benimsemeleri ve onları kendilerine rol model edinmeleri hususuna dikkat çekildi tebliğlerde. Değerlerin çocuklara aktarılmasında aile büyüklerinin, özellikle de dede ve ninelerin etkisinin ne kadar önemli olduğu ele alındı. Ebeveynlerin çalışmak durumunda olduğu günümüzde çocuklarla çokça zaman geçiren ve onlara dinî ve millî değerlerin aktarılmasında önemli etkileri bulunan dedelerin, bir dede olarak Hazreti Peygamber Efendimizden nasıl bir örneklik almaları gerektiği konusu yine gündeme getirildi.

Beşinci oturumda, Peygamberimizin çocukları korumaya yönelik uygulamaları, yine hocalarımız tarafından bildirilerinde ortaya konuldu. En az çocuklarımızla ilgilendiğimiz kadar, Rabbimizin emaneti olan yetim ve mülteci çocuklarla da ilgilenmek, onlara ilgi ve alaka göstermek her birimize düşen ulvi bir görevdir, denildi. Kendisi de bir yetim olan Sevgili Peygamberimizin, yetimlerim yeme içme, giyinme barınma ve eğitim gibi ihtiyaçlarıyla bizzat nasıl ilgilendiği hususu yine bu tebliğlerde paylaşıldı.

Altıncı oturumda, çocuk dili ve edebiyatında Peygamberimiz konusu ele alındı. Ferdin kendisi ve toplumla barışık, iç huzuru olan, mutlu, sağlam karakterli, güven veren, hiçbir canlıya isteyerek zarar vermeyecek kadar merhametli, sevgi dolu, şükretmeye, tövbe etmeyi bilen, aza kanaat edebilen, yaratılanı yaratandan ötürü hoş görebilen, yaşadığı âlemi bir tablo olarak görmeyip anlamlandırabilen bir mü'min olabilmesi için öncelikle çocukluğunda sağlam bir dinî eğitim alması gerektiği hususu yine bu tebliğlerde dile getirilmiştir. Çocuklarımıza hitap edecek yayınların oluşturulmasında, çocuklarımızın zihinsel, duygusal ve sosyal gelişim özellikleri ön plana alınması gerektiği vurgulanmış, Diyanet İşleri

Başkanlığımız olarak çocuklara hitap eden yayınlarımızı tamamında bu ilkelere riayet etme gayretinde olduğumuz yine öne çıkarılmıştır.

Yedinci oturumda, çocuklarda dinî duygu ve düşünce gelişimi konusu gündeme getirilmiş, çocuğun manevi ve psiko-sosyal açıdan sağlıklı gelişimi bakımından aile, başka kurumlar tarafından yerine getirilmesi mümkün olmayan rollere ve işlevlere aracılık edilmesi gerektiği ortaya konulmuş, dolayısıyla ebeveynlerin ahlaki duyarlılığı yüksek tutum ve davranışlarının çocukların ahlaki gelişimine olumlu yönde katkıda bulunacağı hususu yine vurgulanmıştır.

Sekizinci oturumda, çocukları kuşatan riskler, tespitler ve teklifler çok geniş bir şekilde ele alınmış.

Dokuzuncu oturumda, dijital çağda çocuk olma konusu yine gündeme taşınmış ve hakikaten dijital dünyada yaşıyoruz, çocuklarımızı onlardan faydalanma noktasında yani dijital ortamlardan faydalanma noktasında kontrol altında tutmamız gerektiği hususu bir kez daha vurgulanmış, zararlarından koruma konusunda da yine ebeveynler olarak, büyükler olarak çocuklara sahip çıkmamız gerektiği hususu yeniden farkındalık oluşturma noktasında dile getirilmiştir.

Son oturum olarak onuncu oturumda Diyanet İşleri Başkanlığımızın çocuklara yönelik hizmetleri gündeme getirilmiştir. Bu konuyu zaman zaman bizler de ifade ediyoruz. Biraz önce Genel Müdürümüz bu konuda neler yaptığımızı kısaca özetlemeye çalıştı. Ben sadece bir konuya burada dikkat çekmek istiyorum. Diyanet İşleri Başkanlığı olarak bizim, beş altı yıldır üzerinde çok titizlikle durduğumuz bir projemiz var, 4-6 yaş Kur'an kurslarımız. Biz biliyoruz ki çocuklarımızın karakter yapılarının çoğunluğu yani kimi araştırmacıları göre yüzde 60, kimi araştırmacılarımıza göre yüzde 80, hatta 90'a varan oranlarda 7 yaşından önce oluşmaktadır. 7 yaşından önce çocuklarımızın karakterlerinin oluşmasında mutlaka bizim etkimiz olsun, payımız olsun, anne babanın payı olsun, Kur'an'ın etkisi olsun, Peygamberimizin etkisi olsun, İslam medeniyetinin mensupları, İslam medeniyetinin çocukları ancak bu şekilde yetişirse iyi insan olur. Bizim inancımız, bunları söylememizi gerektiriyor. *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ادْخُلُوا فِي السَّلَامِ* “*Ey iman edenler, hepimiz silme giriniz.*” Silm ne demektir? Başta İslam demektir, kurtuluş demektir, barış demektir, iyilik demektir, huzur demektir. Dolayısıyla bizim, daha çocuk yaşlardan itibaren insanlarımızı silme davet etmemiz gerekiyor çünkü bunu Rabbimiz bize emrediyor. Dolayısıyla, bu vesileyle yeniden 4-6 yaş grubu Kur'an kurslarımıza milletimizin teveccühünün artması için elimizden gelen gayreti gösterelim. 150 bin civarında bizim

hocamız var, mensubumuz var. Her biri mahallesinde mutlaka birkaç 4-6 yaş Kur'an kursu açmalı, müftülerimiz, 81 il müftümüz, 922 ilçe müftümüz, müftü yardımcılarımız bu konuya hep birlikte, el birliğiyle sarılmamız çünkü ağaç yaşken eğilir, çocuklarımız o yaşlarda İslam'ın güzelliklerini, İslam'ın güler yüzünü öğrenirlerse, dürüstlüğü öğrenirlerse, sevgiyi saygıyı, sadakati, küçüklere sevgi göstermek, büyüklere saygı göstermek bizim medeniyetimizin en önemli unsurlarındandır, temellerindedir. İlmin, irfanın, bilginin, hikmetin medeniyetimizin ne kadar önemli ayakları olduğunu bizim çocuklarımıza küçük yaşlarda öğretmemiz gerekiyor. İnşallah, bu vesileyle bir kez daha hatırlatmış olalım ve Peygamber Efendimizle çocuklarımızı o yaşlarda tanıştırmak için elimizden gelen gayreti gösterelim.

Sözlerimin sonunda, Mevlid-i Nebi Haftasının başından sonuna kadar büyük gayret göstererek tamamlanmasında emeği olan Diyanet İşleri Başkanlığımızın bütün mensuplarına ve bu işin organizasyonunda görev alan Din Hizmetleri Genel Müdürlüğümüze, Genel Müdürümüzün başkanlığında bütün daire başkanlarımıza, çalışanlarımıza, tüm il müftülerimize, ilçe müftülerimize, sempozyumumuza katkı sunan tüm hocalarımıza ve bizim sesimizi binlerce, belki ileriye doğru aylar sonra yüz binlerce insana ulaştıran sosyal medya mensuplarımıza, Diyanet Haber sitemize, Diyanet Televizyonumuza, Diyanet Televizyonumuzun sosyal medya ortamlarına çok teşekkür ediyorum. Allah hepinizden razı olsun. Allah razı olduktan sonra zaten başkasının razı olmaması diye bir şey yoktur. Dolayısıyla en büyük duamız, Rabbimizin hepimizden razı olmasıdır. En büyük dualarımızdan birisi de, Efendimiz'in (s.a.s.) ümmet olarak bizlerden memnun olmasıdır. Rabbim şefaatine nail eylesin.

Ben bu vesileyle Mevlid-i Nebi Haftamızın hayırlı bir şekilde tamamlanmış olmasından dolayı, verimli bir şekilde tamamlanmış olmasından dolayı duyduğum memnuniyeti ifade etmek istiyorum ve hepinize teşekkür ediyorum.

Allah'a emanet olunuz.

